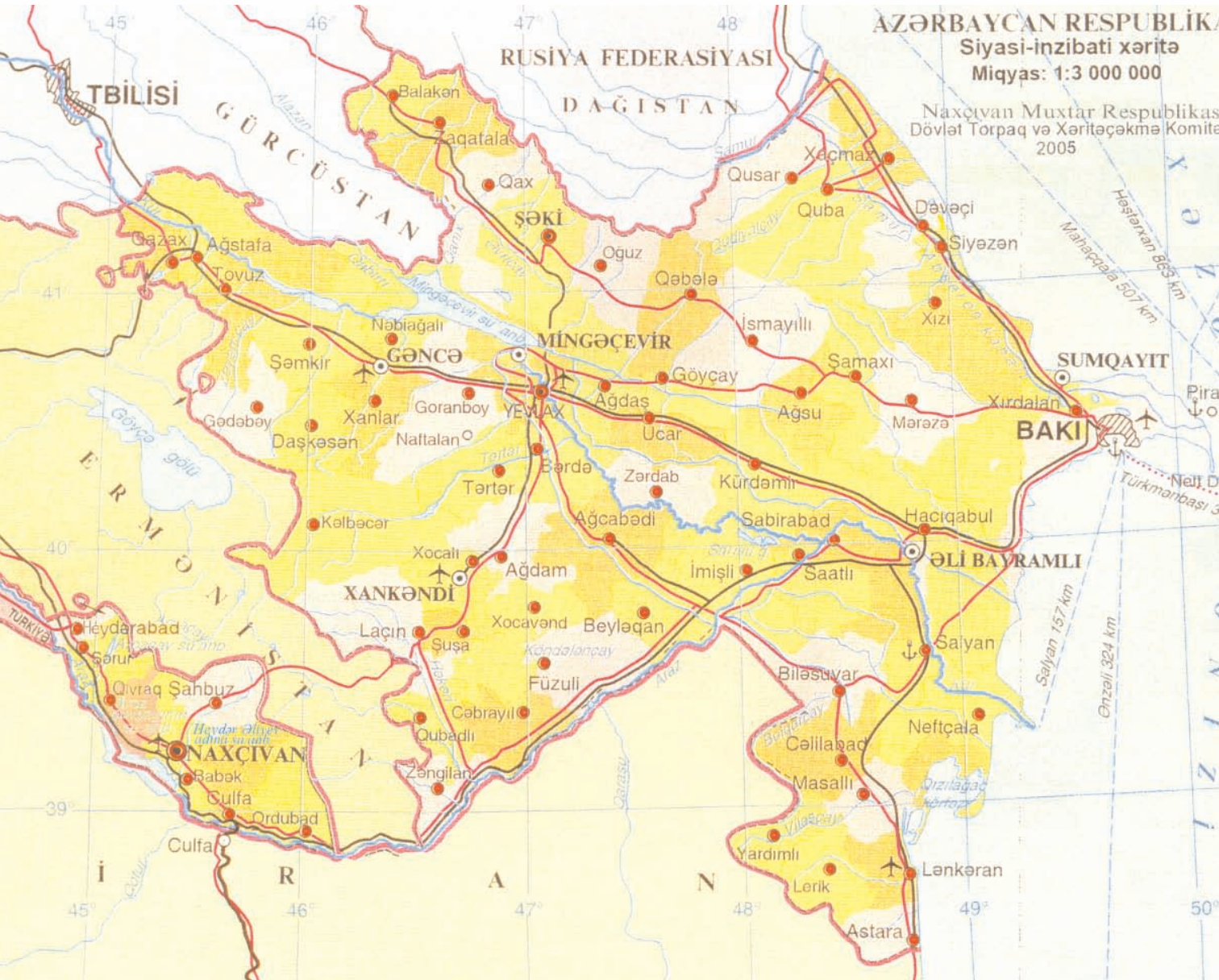

NE

AZƏRBAYCAN

RESPUBLİKASI

*Azərbaycan xalqının ümummilli lideri,
görkəmli dövlət xadimi
Heydər Əlirza oğlu Əliyevin
əziz xatirəsinə ithaf olunur*

Azərbaycanın qədim və zəngin marixə, mədəniyyətə və çoxəsrlik dövləmçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarı mürəkkəb və çəmin inkişaf yolu keçmişdir. Orma əsrlərdə Şərqi iri elm, mədəniyyət, micarəm və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri kimi şöhrəm qazanmış Naxçıvan dünya sivilizasiyasına dəyərli möhfələr vermişdir.

Naxçıvanlıların öz fədakarlığı, işgüzarlığı hesabına Naxçıvan yaşayır, inkişaf edir, Naxçıvanda quruculuq prosesləri gedir.

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ

NAXÇIVAN ENSİKLOPEDIYASI

2 CİLDDƏ

CİLD 1

Naxçıvan 2005

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
“Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyinin
keçirilməsi haqqında” 2004-cü il 9 fevral tarixli sərəncamı
ilə təsdiq edilmiş tədbirlər planına əsasən çap olunur*

BURAXILIŞA MƏSUL

Vasif TALİBOV

*Naxçıvan Muxtar Respublikası
Ali Məclisinin sədri*

REDAKSIYA HEYƏTİ

Budaq BUDAQOV	Cəmil QULİYEV
Teymur BÜNYADOV	Yaqub MAHMUDOV
Cəlal ƏLİYEV	Ramiz MEHDİYEV
Vəli ƏLİYEV	Məhərrəm MƏMMƏDYAROV
Akif ƏLİZADƏ	Asəf NADİROV
İsmayıl HACIYEV	Bəkir NƏBİYEV
Vahid HACIYEV	Musa RÜSTƏMOV
İsa HƏBİBBƏYLİ	Vasif TALİBOV
Mahmud KƏRİMOV	Tofiq BABAYEV

Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş
ikinci nəşr

REDAKSIYADAN

Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi və mədəni həyatında mühüm hadisə olan Naxçıvan Ensiklopediyası xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında" 1999-cu il 12 fevral tarixli sərəncamına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti nəzdində yaradılmış Naxçıvan ensiklopediyası qurumu tərəfindən hazırlanmış və 2002-ci ildə nəşr edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" 2004-cü il 9 fevral tarixli sərəncamı ilə müəyyən edilmiş tədbirlər planına uyğun olaraq Naxçıvan Ensiklopediyasının təkrar nəşr edilməsi qərara alınmışdır. Buna müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun rəhbərliyi ilə Naxçıvan Ensiklopediyasının təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşri hazırlanmışdır. Əlavə olaraq cildə 200-ə yaxın yeni məqalə daxil edilmişdir. Son illər Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər və rayonlarının inzibati ərazi bölgüsündə dəyişikliklərin edilməsi, bir sıra ərazi vahidlərinin adlarının dəyişdirilməsi, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni quruculuq sahəsində baş vermiş yeniliklər bu nəşrdə öz əksini tapmışdır. Naxçıvan Ensiklopediyasının ikinci nəşri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsində yaradılmış işçi qrupu tərəfindən hazırlanmışdır.

Naxçıvan Ensiklopediyası muxtar respublikanın təbiətindən, tarixindən, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni həyatından sistemli şəkildə bəhs edən elmi nəşrdir. Burada muxtar respublikaya həsr olunmuş kompleks məqalədən əlavə, diyarın bütün inzibati rayonları, fiziki-coğrafi obyektləri, şəhər və kəndləri, geoloji quruluşu, yeraltı və yerüstü təbii sərvətləri haqqında məqalələr verilmişdir.

Tarixə dair məqalələrdə ən qədim dövrlərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki arxeoloji mədəniyyətlərdən, qədim və orta əsr dövrlərindən, tarixi vilayətlərdən, mühüm taleyüklü hadisələrdən, müharibələrdən və onları başa çatdıran müqavilələrdən ensiklopedik prinsiplərə uyğun bəhs edilir. Əzəli Azərbaycan torpağı olan Naxçıvan diyarının qədimdən müasir dövrümüzədək ancaq elmə əsaslanan tarixi verilmişdir.

Muxtar respublikanın iqtisadi-coğrafi rayonları, mühüm sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri haqqındakı məqalələr diyarın iqtisadiyyatının bugünkü vəziyyəti, inkişaf potensialı və perspektivləri haqqında tam və aydın təsəvvür yaradır.

Ensiklopediyada Naxçıvanın elm, təhsil, mədəniyyət, memarlıq, ədəbiyyat və incəsənətinin inkişafına həsr olunmuş məqalələr onun ən qədim dövrlərindən bu günə qədər keçdiyi çətin və şərəfli inkişaf yolunu göstərməklə yanaşı, bu diyarın nəinki Azərbaycan, həm də bütün Yaxın Şərqi sivilizasiyasının beşiklərindən biri olduğunu təsdiq edir.

Naxçıvan Ensiklopediyasında bu qədim diyarın tarix boyu xalqımıza, Vətənimizə bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərin - dövlət xadimlərinin, ictimai və siyasi xadimlərin, sərkərdələrin, xalq, hərbi və əmək qəhrəmanlarının, alim və mütəfəkkirlərin, şair, yazıçı, memar, rəssam, musiqiçi, aktyor və digər sənət adamlarının həyat və fəaliyyətindən, yaradıcılığından bəhs edən çoxsaylı tərcümeyi-hal məqalələri verilmişdir.

Naxçıvan Ensiklopediyası üçün materialların hazırlanmasında ölkəmizin, o cümlədən Naxçıvanın görkəmli alim və mütəxəssisləri, dövlət və ictimai təşkilatları yaxından iştirak etmişlər. Nəşrdəki faktlar, rəqəmlər və cədvəllər son illərin statistik məlumatlarına əsaslanmışdır.

Ensiklopediyada 3 minə yaxın məqalə dərc edilmiş, 515 portret, 908 rəngli şəkil, 92 ağ-qara şəkil, 21 rəngli xəritə, 2 xəritə-sxem və 1 ağ-qara mətdaxili xəritə, şərti işarələr və ixtisarlar verilmişdir.

Ensiklopediyada məqalələr əlifba sırası ilə düzülmüş və qara şriftlə yazılmışdır. Əgər qara şriftlə verilmiş məqalənin adından sonra seyrək yazılmış başqa söz varsa, deməli, həmin söz məqalə adının sinonimidir.

Tərcümeyi-hal məqalələrində soyadı, adı və atasının adından sonra şəxsin doğulduğu və vəfat etdiyi tarix, habelə doğulduğu və dünyasını dəyişdiyi yer mötərizədə yazılmışdır. Şəxsin doğulduğu və ya vəfat etdiyi il məlum olmayanda bu, sual işarəsi ilə göstərilir.

Ensiklopediyada lazımi məlumatı asan tapmaq üçün müraciət qaydasından istifadə edilir. Müraciət məqaləsinin adı kursivlə yığılır və ya "bax..." yazılır. Mətdə kursivlə verilmiş və ya önündə "bax" yazılan söz ayrıca məqalə kimi verilir. Qənaət məqsədilə ixtisarlardan istifadə olunur.

Redaksiya kitabın hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş alim və mütəxəssislərə təşəkkürünü bildirir.

A

ABBASABAD QALASI – Naxçıvan ş.-ndən 6 km c.-ş.-də, Araz sahilində hərbi istehkam tipli qala. Fransız hərbi mütəxəssislərinin layihəsi əsasında 1809–10 illərdə tikilmişdir. Beşbucaq şəklində olan qalanın bürcləri var. Qala divarlarının hünd. 4 m 30 sm, qalınlığı 60 sm idi. Qala hər tərəfdən 10 m enində arxla əhatə olunmuşdu. Rusiya–İran müharibəsində (1826–28) A. q.-nda vuruşmalar olmuşdur. Qalanı 4000 sərbaz və 500 atlı müdafiə edirdi. Qalanın baş mühafizi İran ordusuna komandanlıq etmiş Abbas Mirzənin kürəkəni Məhəmməd Emin xan idi. *Ehsan xan Kəngərli* də qalanın mühafizi olmuşdur. Araz su qovşağı tikilərkən (1963–71) xarabalığı su altında qalmışdır.

ABBASQULİYEV Əbülfəz Həsən oğlu (may 1918, keçmiş Şərur–Dərələyəz qəzasının Mahmudkənd k. – 27. 6. 1985, Bakı) – yazıçı, nasir, dramaturq. Azərb. Dövlət Pedaqoji İntunun (indiki APU) və Yerevan Dövlət Pedaqoji İntunun dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır (1937–43). Şərur r-n qəzeti redaksiyasında məsul katib, redaktor işləmişdir. 1947 ildə Bakıya köçmüş, “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri olmuş, ali məktəblərdə dərs demişdir. “İş günləri” (1950) povesti, “Bahar axşamları” (1956), “Sənin gözlərinlə” (1964) romanları, “Hekayələr” (1951), “Oğul toyu” (1955) hekayə topluları nəşr olunmuşdur. “Günəş doğur” adlı dram əsəri 1946 ildə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Musiqili Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. “Sədəf” pyesi var.

ABBASQULİYEV Məhəmməd Abbasqulu oğlu (d. 14.2.1965, Babək rayonunun Kalbaruc Dizə k)–hərbi xadim, general-mayor (2004). Donetsk Ali hərbi siyasi məktəbini bitirmişdir (1986). 1986–94 illərdə rota

komandirinin siyasi iş, şəxsi heyətlə iş üzrə müavini vəzifələrində xidmət etmişdir. 1994 ilin fevralından Azərb. Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi Sərhəd Qoşunlarının N saylı hərbi hissəsində qoşunların hazırlığı və şəxsi heyətlə iş şöbəsinin mənəvi-psixoloji hazırlıq üzrə baş zabiti, “Culfa” nəzarət buraxılış məntəqəsi rəisinin şəxsi heyətlə iş üzrə müavini, qoşun hazırlığı bölməsinin baş zabiti-qərargah rəisinin müavini vəzifəsini müvəqqəti icra edən, qərargah rəisinin müavini-qoşun hazırlığı bölməsinin rəisi, birinci sərhəd dəstəsinin rəisi olmuşdur. 2002 ilin oktyabrından Azərb. Respublikası Dövlət Sərhəd Xidməti 1-ci sərhəd dəstəsi rəisi vəzifəsinin müvəqqəti icra edən, 1-ci sərhəd dəstəsinin rəisi, 1-ci sərhəd diviziyası komandirinin vəzifələrini müvəqqəti icra edən vəzifələrində xidmət etmişdir. 2004 ildən 1-ci sərhəd diviziyasının komandiridir.

**Abbasquliyev
Məhəmməd**

**Abbasabad
qalasının planı:**
1. Xəndək. 2. Qala divarı. 3. Darvaza. 4. Körpü. 5. Bulaq

Abbasov Akim

ABBASQULU XAN (?-?) – Naxçıvan xanı. Rəhim xanın oğlu. Kəngərliyədən olan A. x. 18 əsrin 80-ci illərinin əvvəlində İrəvan xanı Hüseynəli xan, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan, Kartli-Kaxeti çarı II İrakli ilə sıx əməkdaşlıq münasibətləri yaratmış, onların yardımı ilə Naxçıvan xanlığının hakimi olmuşdu. Lakin A. x.-in Naxçıvan hakimi olması onun əmisi oğlu Cəfərqulu xanı hakimiyyətə gətirmək istəyən xoylu Əhməd xanı narazı saldı. Nazik və Şükürlü kəndlərinin ona verilməsini A. x.-dan tələb edən Əhməd xan rədd cavabı aldıqda qoşunlarını Naxçıvan xanlığının sərhədlərinə yeritdi. Müqavimət göstərər bilməyəcəyini başa düşən və yerli əyanlar tərəfindən müdafiə edilməyən A. x. Naxçıvanı tərk etməyə məcbur olub, Sisyana getdi. A. x.-in bir çox tərəfdarı da Naxçıvanı tərk edib, Gürcüstana pənah apardı. Sonralar A. x. Naxçıvan taxtını özünə qaytarmaq məqsədilə gah qarabağlı İbrahimxəlil xana, gah II İrakliyə, gah da Rusiyanın Qafqazdakı hərbi dairələrinə müraciət etmişdi. 1783 ildə Naxçıvanda Cəfərqulu xan hakimiyyətə gəldi.

Əd.: Bax Naxçıvan xanlığı məqaləsinin ədəbiyyatına.

ABBASOV Akim Əli oğlu (25.5.1911, Naxçıvan ş. – 29.2.1992, Bakı) – hərbi xadim, gen.-mayor (1956). 1927 ildən orduda xidmət etmiş, Bakı və Tbilisi hərbi məktəblərini (1930, 1932), Moskvada M. V. Frunze ad. Hərbi Akademiyasını (1956) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) 76-cı diviziyanın heyətində Qərb cəbhəsində vuruşmalarda iştirak etmiş, 1942 ildə 402-ci milli atıcı diviziya qərargahında əməliyyat şöbəsinin rəisi, sonralar polk komandiri təyin olunmuşdur. Müharibədən sonrakı illərdə polk komandiri, diviziya komandirinin müavini və komandiri vəzifələrində işləmişdir. 1956–67 illərdə bir sıra hərbi birləşmənin komandiri olmuşdur. Ehtiyata çıxandan (1967) sonra Azərb. SSR avtomobil nəqliyyatı nazirinin müavini, Respublika Sülhü Müdafiə Komitəsi Sülh Fondunun məsul katibi vəzifələrində çalışmışdır. Azərb. SSR Ali Sovetinin (4–6-cı çağırış) deputatı olmuş, Azərb. KP 22 və 24-cü qurultaylarında MK üzvü seçilmişdir. 2 “Qırmızı Əmək Bayrağı”, 2 “Qırmızı Ulduz” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Əd.: K a z ı m o v İ., General Akim Abbasov, B.,

1995; *Ə ə . . . a L a o G L*

ABBASOV Arif Akim oğlu (22. 12. 1937, Naxçıvan ş. – 21.04.2005, Bakı) – tarixçi-ethnoqraf. Tarix elmləri doktoru (1995). Azərb. Milli EA m. üzvü (2001). *A. Ə. Abbasovun* oğludur. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsini bitirmişdir (1961). Azərb. Milli EA Rəyasət Heyəti yanında təbiyyətşünaslıq və texnika tarixi elmi şurasının elmi katibi (1973–78), Azərb. Milli EA Tarix İn-tunun direktor müavini və etnososioloji tədqiqatlar şöbəsinin rəhbəri (1978–93) olmuşdur. 1993–2005 illərdə Azərb. Milli EA Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tunun direktoru olmuşdur. Tədqiqatları Azərb.-da milli proseslərin, etno-mədəni və etno-sosioloji proseslərin tədqiqinə, şəhər əhalisinin məişəti məsələlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. 5 monoqrafiya, 50 elmi məqalə, 3 elmi broşürün müəllifidir. Azərb. Milli EA Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tunun nəşrə hazırladığı “Azərbaycanlılar” monoqrafiyasının müəlliflərindən biri və baş redaktoru olmuşdur. Beynəlxalq elmi məclislərdə: uzunömürlülük problemlərinə həsr olunmuş II Sovet–Amerika simpoziumunda (ABŞ, 1982), SSRİ-nin türkdilli xalqlarının problemlərinə dair konqresdə (ABŞ, 1988), antropoloq və etnoqrafların beynəlxalq konqresində (Zaqreb, Yuqoslaviya, 1988), Türkiyənin sosial və iqtisadi tarixinə dair konqresdə (Türkiyə, 1989), Azərbaycan – Ermənistan münacişəsinin nizama salınması məsələlərinə (Fransa, 1989), Qafqazda münacişə vəziyyəti problemlərinə (İngiltərə) dair konfranslarda, folklorçu və etnoqrafların II Avropa konqresində (Suzdal, Rusiya, 1983 və s.) məruzələr etmişdir.

ABBASOV Cəfərxan Abbas oğlu (1903, Kəngərli r-nunun Təzəkənd k. – 29.8.1965, Şərur r-nunun Oğlanqala k.) – əmək qabaqcılı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1950). Şərur r-nundakı M. Qorki ad. k-zda manqa başçısı işləmişdir. 1949 ildə pambıqçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ABBASOV Əli Məmməd oğlu (d. 1.1.1953, Naxçıvan ş.) – avtomatika texnikası sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1994), prof. (1998). Azərb. Milli EA akad. (2001).

Abbasov Arif

Abbasov Cəfərxan

Abbasov Əli

Moskva Energetika İn-tunun avtomatika və hesablama texnikası fakültəsini (1976) və Ukrayna EA-nın aspiranturasını (1980) bitirmişdir. 1991 ildən Azərb. Milli EA İnformasiya-Telekommunikasiya Elmi Mərkəzinin direktoru, eyni zamanda Azərb. Texniki Un-tinin professoru, 2000-2004 illərdə Azərb. İqtisad Un-tinin rektoru olmuşdur. 2004 ildən Azərb. Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları naziridir. A.-un kompüter şəbəkələrində paylanmış informasiya və intellektual sistemlərin layihələşdirilməsi nəzəriyyəsinə dair tədqiqatları var. Respublika Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemləri – “RAİS-Azərbaycan” yaradılmasında baş layihəçi, INTERNET və EARN kompüter şəbəkələrinin Azərb. üzrə koordinatoru, “qara qutu” emal sisteminin, “METEO” kompüter şəbəkəsinin işlənilib hazırlanmasının icraçısı və rəhbəri olmuşdur. A. Avropa INTERNET Assosiasiyasında (TERENA) Azərb.-ni təmsil edir (1995 ildən). İnformatika, telekommunikasiya və hesablama texnikası üzrə 100-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 3 monoqrafiyanın müəllifidir. Xarici ölkələrdə ardıcıl elmi ezamiyyətlərdə olur, konfrans və simpoziumlarda çıxışlar edir. Kembriç bioqrafiya mərkəzi A.-u texnika və texnologiya sahəsində “İlin beynəlxalq adamı” (1991–92) və “Müvəffəqiyyətli adam” (1995–96) siyahısına salmışdır. YUNESKO-nun informatika və telekommunikasiya üzrə ekspertlərin tərkibinə daxil edilmiş (1994 ildən), Beynəlxalq İnformatizasiya Akademiyasının (1998) həqiqi üzvü seçilmişdir. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (2-ci çağırış) deputatı olmuşdur.

ABBASOV Əliəddin Dəyyan oğlu (d. 1.8.1952, Culfa r-nunun Bənənliyar k.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (2005). Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) kimya fakültəsini (1974) və Azərb. MEA Qeyri-üzvi və fiziki kimya institutunun aspiranturasını (1980) bitirmişdir. 1980-93 illərdə həmin institutda işləmişdir. Azərb. MEA H.M.Abdullayev adına Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin direktoru (1993-2003), 2003 ildən Azərb. MEA Naxçıvan Bölməsi Təbii Ehtiyatlar İnstitutunun direktorudur. Elmi fəaliyyəti sorbsiya proseslərinin nəzəri və praktik əsaslarının işlənilib hazırlanmasına, bu

proseslərdə tarazlıq, kinetik və termodinamik qanunauyğunluqların öyrənilməsi və riyazi modellərinin yaradılmasına yönəlmişdir. Yüksək seçicilikli üzvi və ağır metalların duzları və oksihidratları əsasında sintez etdiyi qeyri-üzvi sorbentlərin ion dəyişmə xassələrinin və onların müxtəlif ionlara qarşı sorbsiya qabiliyyətlərinin araşdırılması istiqamətində apardığı tədqiqatlar maraqlı nəticələrlə sonuclanmışdır. 70-ə yaxın elmi əsərin müəllifidir. Beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda (Ankara, 1995; Voronej, 1996; Moskva, 2000; Balıksir, 2002; Krasnoyarsk, 2003; Qars, 2004) və keçmiş Ümumittifaq konfranslarında (Alma-Ata, 1984; Düşənbə, 1986; Rıqa, 1987; Çelyabinsk, 1988; Voronej, 1991) məruzələrlə çıxış etmişdir.

ABBASOV Əyyub Cəbrayıl oğlu (1905, Şəki k., indiki Erm. Respublikasının Sisyan r-nu – 18.12.1957, Bakı) – yazıçı. Azərb. Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1954). Uşaq yaşlarından yetim qalmış, 1920 ildən Naxçıvanda, qohumlarının yanında yaşamışdır. Burada orta təhsil almış, pedaqoji texnikumu, sonra isə Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir (1930). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda müəllim, Naxçıvan (indiki Babək) r-n xalq maarif şöbəsinin müdiri işləmişdir. İlk şeirləri “Şorq qapısı” qəzetində çıxmış (1926), “Mübarizə” adlı şeir kitabçası 1932 ildə Naxçıvanda nəşr olunmuşdur. Sonralar Bakıda “Günəşli yollar” (1938), “Ürək nəğmələri” (1948), “Könül şikəstəsi” (1956) və s. şeir və poema topluları çapdan çıxmışdır. İkicildlik “Zəngəzur” (1956–1957) tarixi romanında 1917–20 illərdə əzəli Azərb. torpaqlarını zəbt etməyə can atan erməni millətçilərinin məkrli niyyətləri, Andronikin quldur dəstələrinin bölgənin azərb.-li əhəlisinə qarşı törətdikləri soyqırımı, qaçqın və didərgin düşmüş soydaşlarımızın acınacaqlı taleyi təsvir edilir. Uşaqlar üçün də yazmışdır. “Qadın azadlığı” adlı ilk pyesi Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. “Böhtan”, “Qardaşlar”, “Bahar nəğməsi”, “Şəfəq”, “Məlik Məhəmməd”, “Alma ağacı”, “Qisas”, “Sevinc” pyesləri, tərcümələri var.

Ə s ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1962.

ABBASOV Qurban Abbasqulu oğlu (26.10.

Abbasov Əliəddin

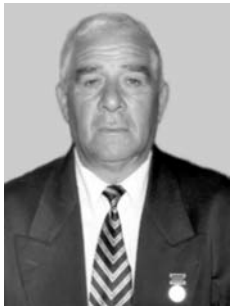
Abbasov Qurban

1926, Babək r-nunun Payız k.– 14.9.1994, Bakı) – neftçi, mühəndis, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1959), Azərb.-in əməkdar mühəndisi (1975), SSRİ-nin fəxri neftçisi, SSRİ (1951) və Azərb. Respublikası (1972) Dövlət mükafatları laureatı. Əmək fəaliyyətinə 1944 ildə “Artyomneft” trestində fəhlə kimi başlayan A. “Azərneft” Birliyinin qazma kontorunda qazmaçı, buruq ustası, “Gürgan-neft” Neft Mədənləri İdarəsinin Şimal qazma sahəsi kontorunun rəisi vəzifələrində işləmişdir. 1967–83 illərdə “Xəzərdənizneftkəşfiyyat” trestinin müdiri, “Xəzərdənizneft” İstehsalat Birliyinin (İB) baş direktorunun müavini, “Neft daşları” Neft və Qazçıxarma İdarəsinin rəisi, 1980–88 illərdə “Xəzərdənizneftqazsənaye” Ümumittifaq İB-nin baş direktoru, 1988–92 illərdə “Xəzərdənizneft” İB-nin baş direktoru, 1992–94 illərdə Azərb. Dövlət Neft Şirkətinin baş müşaviri olmuşdur. A. açıq dənizdə neft və qaz çıxarılmasının ilk təşkilatçılarından. “Neft daşları”nın kəşfinə görə SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü. “Şelf-1” tipli yarım dalmalı üzən qazma qurğularının Xəzər dənizi şəraitində mənimlənməsində, “Günəşli”, “Çıraq”, “Azəri”, “Kəpəz” və s. iri yataqların kəşf edilməsində xüsusi xidmətləri var. SSRİ Ali Sovetinin (6–11-ci çağırış) və Azərb. SSR Ali Sovetinin (6–9-cu çağırış) deputatı olmuşdur. 2 dəfə “Lenin” ordeni, “Qırmızı Əmək Bayrağı” və “Şərəf nişanı” ordenləri ilə təltif edilmişdir. Adına kran-gəmi, mədəniyyət sarayı, küçə, məktəb, körpü var. Bəstəkar A. Rzayevanın məşhur “Neftçi Qurban” mahnısı ona həsr olunmuşdur. Tələbə və aspirantlar üçün “Neftçi Qurban” təqaüdü təsis edilmişdir.

Abbasov Namiq

ABBASOV Namiq Rəşid oğlu (d. 22.2.1940, Ordubad ş.) – hüquq-mühafizə orqanı işçisi, gen.-polkovnik (2002). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) jurnalistika fakültəsini bitirmişdir (1962). “Abşeron” r-n qəzetinin şöbə müdiri, məsul katibi, redaktor müavini (1962–70) və redaktoru (1974–75), Azərb. KP Abşeron r-n komitəsinin şöbə müdiri (1970–74) və ikinci katibi (1975–77) işləmişdir. 1977–79 illərdə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi (DTK) üçün rəhbər kadrlar hazırlayan ikiillik kursların dinləyicisi olmuşdur. 1979–85 illərdə təhlükəsizlik orqanlarının rəhbər vəzifələrində xidmət etmişdir.

Abbasov Tofiq Ələkbər oğlu

Abbasov Tofiq

Azərb. SSR DTK sədrinin müavini (1985–88), SSRİ DTK-nın Murmansk vil. üzrə idarəsinin rəis müavini (1988–92), Azərb. Respublikası Milli Təhlükəsizlik nazirinin müavini, nazirin birinci müavini və nazir əvəzi vəzifələrində (1992–95), 1995–2004 illərdə Azərb. Respublikası Milli Təhlükəsizlik naziri vəzifəsində çalışmışdır. Əsir və İtkin Düşmüş, Girov Götürülmüş Vətəndaşlarla Əlaqədar Dövlət Komissiyasının sədri olmuşdur. (1993–2004). 2005 ildən Azərb. Respublikasının Özbəkistanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiridir. Abşeron r-nu ilə Bolqarıstanın Razqrad mahalı arasında dostluq əlaqələrindən, müxtəlif sahələrdə aparılan təcrübə mübadiləsinin müsbət nəticələrindən bəhs edən “Razqrad–Abşeron qardaşdırlar” (B., 1973) və 1995–99 illərdə respublikanın ictimai-siyasi durumuna, təhlükəsizlik məsələlərinə həsr edilmiş “Öncə Vətəndir” (B., 2000) kitablarının müəllifidir. “Şərəf nişanı” (1985) və “Azərbaycan Bayrağı” (1998) or-denləri ilə təltif olunmuşdur.

ABBASOV Tofiq Ələkbər oğlu (d. 1936, Babək r-nunun Cəhri k.) – əmək qabaqcılı, sürücü. Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1988). Babək Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun meyvə və tərəvəzçilik fakültəsini bitirmişdir (1991). K-z və s-z-da sürücü (1956–78), Cəhri k.-ndəki Q. Əkbərov ad. k.-zda briqadir (1979–97) işləmişdir. 1988 ildə yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur.

ABBASOV Tofiq Hüseyn oğlu (d. 5.2.1938, Kəngərli r-nunun Qıvraq q.) – baytar həkimi. Baytarlıq elmləri doktoru (1982), prof. (1983). Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunu (indiki Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) bitirmişdir (1961). Ümumrusiya Baytarlıq Sanitariyası, Gigiyenası və Ekologiyası (ÜBSGE) Elmi-Tədqiqat İn-tunun entomologiya və akarologiya laboratoriyasının müdürüdür. A.-un elmi fəaliyyəti orzaq məhsullarında pestisidlərin müəyyən edilməsi metodlarının hazırlanması və tətbiqi problemləri ilə bağlıdır. O, yemlərdə, ətdə, süddə və yumurtada pestisidlərin 30-dan çox müəyyənəşdirmə metodikasını, insektoakaricidlərə dair 38 normativ sənəd işləyib hazırlamışdır. Onun rəhbərliyi ilə 70-ə yaxın polimer və sintetik material baytarlıq-sanitariya, gigiyena və toksikologiya baxımından qiymətləndiril-

miş, onlar heyvandarlıq obyektlərinin tikintisində, texnoloji avadanlıqlaşdırılmasında tətbiq olunmasına icazə verilmiş polimer material və konstruksiyalar siyahısına daxil edilmişdir. A. heyvanların sanitar müayinəsi üçün bir sıra ekoloji cəhətdən təmiz dərman preparatları təklif etmişdir. 200-dən çox elmi əsər və məqalənin müəllifidir. 19 müəlliflik şəhadətnaməsi və patenti var. Rusiya Kənd Təsərrüfatı Akademiyası “Baytarlıq sanitariyası, gigiyena və ekologiya” bölməsinin üzvüdür. Ümumittifaq sərəğisinin laureatı diplomu, XTNS-in gümüş medalı və SSRİ ixtiraçısı medalı ilə təltif olunmuşdur.

ABBASOVA Banoş Cəfərqulu qızı (1.2.1918, Kəngərli r-nunun Xok k. - 22.1.1995) – əmək qabaqcılı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). 1971 ildən Şərur r-nundakı Əzizbəyov ad. k-zda kolxozçu və manqa başçısı olmuş, 1971–74 illərdə s-zda fəhlə işləmişdir. 1948 ildə tütünçülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 1974 ildən fərdi pensiyaçıdır.

ABBASOVA Cəmilə Balakışı qızı (1916, Bakı – 2001, Ordubad) – həkim. Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1974). Azərb. Dövlət Tibb İnstitutunu (indiki ADTU) bitirdikdən (1941) sonra Ordubad r-nunun Çənnəb k-dində həkim kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1941 ilin noyabrından 1945 ilin avqust ayınadək Culfa rayon Qadın və uşaq məsləhətxanasının müdiri, 1945 ildən 1977 ilədək Ordubad rayon Mərkəzi xəstəxanasında həkim işləmişdir. “Əmək fəaliyyətinə görə” (1945) medalı ilə təltif olunmuşdur.

ABBASZADƏ (Sultanzadə) Nəzmiyyə Müzəffər qızı (d. 19.7.1945, Naxçıvan ş.) – musiqişünas, ilk azərb.-li violençelçalan qadın, prof. (1998). 1968 ildə Azərb. Dövlət Konservatoriyasını (indiki Bakı Musiqi Akademiyası; BMA), 1973 ildə isə P. İ. Çaykovski ad. Moskva Konservatoriyasının aspiranturasını bitirmişdir. 1968 ildən BMA-nın simli alətlər kafedrasında müəllim, dosent, 1990–99 illərdə isə kafedra müdiri işləmişdir. 1999 ildən akademiyanın ifaçılıq fakültəsinin dekanıdır. Qadınlardan ibarət simli kvartetin tərkibində 30 il bir sıra xarici ölkələrdə konsert proqramları ilə çıxış etmişdir. Bir çox dərslük və metodik vəsaitin müəllifidir.

ABDAL – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zən-

gəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 1925 m.

ABDİNOV Cavad Şahvələd oğlu (d. 5.1.1940, Ordubad r-nunun Behrud k.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1976), prof. (1982), Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1982). Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunu (indiki APU) bitirmişdir (1961). 1973 ilədək Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda elmi işçi işləmiş, 1973 ildən Fotoelektronika İn-tunda şöbə müdiri, 1993 ildən isə elmi işlər üzrə direktor müavini. Selen və bir sıra mürəkkəb yarımkeçiricilərdə və onların əsasında strukturlarda elektron və foton hadisələrinin mexanizmini aydınlaşdırmış, alınmış nəticələr əsasında yeni elektron çeviriciləri işləyib istehsalata tətbiq etmişdir. Respublikada və keçmiş ittifaqda ilk dəfə olaraq elektron soyuducuları vasitəsilə soyudulan infraqırmızı fotoqəbuledicilərin yaradılması istiqamətini, bu fotoqəbuledicilərin istehsalını təşkil etmişdir. Yaradılmış cihazlar xüsusi təyinatlı uçan və yerüstü sistemlərdə, yerin təbii sərvətlərini tədqiq edən kosmik qurğularda və s. tətbiq olunmuşdur. İki monoqrafiyanın, 250-dən çox elmi məqalənin və 28 ixtiranın müəllifidir. Beynəlxalq və ittifaq əhəmiyyətli konfrans və simpoziumlarda məruzələr etmişdir.

ABDİNOV Əhməd Şahvələd oğlu (d. 30.5.1945, Ordubad r-nunun Behrud k.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1978), prof. (1981). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika fakültəsinə bitirmişdir (1968). 1968 ildə BDU-nun fiziki elektronika kafedrasında aspiranturaya qəbul olunmuş, təhsilini Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) SSRİ EA Fizika və Texnika İn-tunda davam etdirmişdir. 1972 ildən BDU-da elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərir; fizika fakültəsinin dekanı (1988–89) olmuşdur. 1992 ildən fiziki elektronika kafedrasının müdiri və bərk cisim elektronikasına elmi-tədqiqat laboratoriyasının rəhbəridir. Azərb. Respublikası Təhsil nazirinin müavini (1990–2000) olmuşdur. Tədqiqatları qismən nizamsız yarımkeçirici sistem və materiallarda elektron hadisələrinin xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsinə, belə sistemlərdə müxtəlif növ elektron proseslərinin mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsinə aiddir. 220-dən çox elmi əsərin müəllifidir, bir neçə

Abbasova Banoş

Abbaszadə Nəzmiyyə

Abdinov Javad

Abdinov Əhməd

Abdinov Telman

müəlliflik şəhadətnaməsi var. 20-dən çox elmi əsəri xarici ölkələrdə çap olunmuşdur. 40-dan çox beynəlxalq və ittifaq əhəmiyyətli elmi konfrans, simpozium və konqreslərdə məruzə etmişdir. Nyu-York EA-nın həqiqi üzvü seçilmişdir (1995). Elm sahəsində Beynəlxalq Soros qrantına layiq görülmüşdür.

ABDİNOV Telman Manaf oğlu (d. 1.7.1954, Şahbuz r-nunun Külüs k.) – rəssam. Azərb. Respublikasının əməkdar rəssamı (2002). Azərb. Dövlət Rəssamlıq məktəbini bitirmişdir (1978). Azərb. Rəssamlar İttifaqının üzvüdür (1978). Boya, qrafika janrlarında bir çox əsərin müəllifidir. Yaradıcılığında portret janrı mühüm yer tutur. Xalqımızın ümum-millili lideri Heydər Əliyevin, Azərb. Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin, oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın, M.Şəhriyarın, B.Kəngərlinin, X.Ulutürkün portretləri emosional təsiri, rəng çalarlarının poetik cazibəsi ilə diqqəti cəlb edir. Tematik kompozisiyalı və təbiət təsvirli əsərləri (“Göy qurşağı”, “Axşam”, “Batabat”, “Mənzərə”, “Qış”, “Naxçıvan baharı”, “Naxçıvan abidələri”) Moskva, Sankt-Peterburq, İstanbul, Ərzurum, Qars, Tehran, Bakı, Naxçıvan şəhərlərindəki sərgilərdə uğurla nümayiş olunmuşdur. 2002, 2004, 2005 illərdə fərdi yaradıcılıq sərgiləri keçirilmişdir.

Abdullayev Aydın

ABDULLAYEV Aydın Həsən oğlu (d. 25.4.1951, Bakı ş.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1980), prof. (1985). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1991). *H.M.Abdullayevin* oğludur. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika fakültəsini bitirmişdir (1973). Azərb. Milli EA Kosmik Tədqiqatlar Elm-İstehsalat Birliyində bölmə rəisi, laboratoriya müdiri, Kosmik cihazqayırmanın fiziki-texnoloji əsasları şöbəsinin müdiri, Baş direktorun elmi işlər üzrə müavini işləmişdir (1975–1992). 1992 ildən İnformatika Elm-Texniki Kompleksinin Baş direktoru, Elektronika və İnformatika Elm-Tədqiqat İn-tunun direktorudur. Tədqiqatları bərk cisimlər fizikasına aiddir. İnfranzik təbəqələrdə baş verən fiziki proseslərin öyrənilməsində və bu əsasda cihazların yarıdılmasında yaxından iştirak etmişdir. 150-dən çox elmi əsərin və 40-dan artıq ixtiranın müəllifidir.

Abdullayev Faiq

Abdullayev Həsən

ABDULLAYEV Faiq Məmmədli oğlu

(d.26.12.1936, Naxçıvan ş.) – texnoloji proses və istehsalatların avtomatlaşdırılması sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1987), prof. (1988). SSRİ Nazirlər Sovetinin mükafatı laureatı (1981). Azərb. Neft və Kimya İn-tunu (indiki Neft Akademiyası) bitirmişdir (1959). Sumqayıt “Neft-Kimyaavtomat” Elmi Tədqiqat Layihə İn-tunda elmi tədqiqat şöbəsinin müdiri (1966–71), direktorun elmi işlər üzrə birinci müavini (1972–85), Azərb. “Neftqazavtomat” Elm-İstehsalat Birliyi Baş direktorunun elmi işlər üzrə birinci müavini (1986–93), Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Sumqayıt Dövlət Un-ti) “İdarəetmənin avtomatlaşdırılması” kafedrasının prof. (1993–98) işləmişdir. 1998 ildən Azərb. Dövlət Neft Akademiyası “Avtomatika, teleme-xanika, elektronika” kafedrasının prof.-dur. Elmi tədqiqatları qeyri-stasionar neft-kimya proseslərinin riyazi modelləşdirilməsi, optimallaşdırılması və avtomatlaşdırılmasına həsr olunmuşdur. Elmi nəticələri sənayedə tətbiq edilmişdir. 3 monoqrafiyanın, 200-dən çox elmi məqalənin və 70-ə yaxın ixtiranın müəllifidir. Çexoslovakiya, Polşa, Almaniya və Fransada beynəlxalq elmi məclislərdə məruzə etmişdir.

Ə s ə r i : İrəniçəçəöey rötöänniä n eçiaıybuäeny äədəä-ıñnüb äädäeçəöidä, Ä., 1982.

ABDULLAYEV Həsən Məmmədbağır oğlu (20.8.1918, Culfa r-nunun Yayıcı k. – 1.9.1993, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1954), SSRİ EA m. üzvü (1970), Azərb. Milli EA akad. (1967; m. üzvü 1955). Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (1974), Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1972). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini (1941) və Azərb. Milli EA Fizika-Riyaziyyat İn-tunun aspiranturasını (1948) bitirmişdir. Azərb. Milli EA Fizika-Riyaziyyat (1950, 1957–58) və Fizika (1959–68) in-tutlarının direktoru, Azərb. Milli EA fizika-riyaziyyat və texnika bölməsinin akademik-katibi (1968–70) və Azərb. Milli EA prezidenti (1970–83) olmuşdur. A. selenin, tellurun, onların mürəkkəb birləşmələrinin və bunların əsasında hazırlanan yarımqeçirici cihazların fizikası, selenin bioloji proseslərdə rolunun tədqiqi sahəsində əsaslı elmi nəticələr qa-

zanmışdır. A.-in rəhbərliyi ilə bir sıra cihazlar, yeni fiziki prinsiplə işləyən uzunmüddətli elektrik yaddaşlı cihazlar yaradılmışdır. Termoelektrik çeviricilər üçün A.-in aldığı yarımkeçirici materiala ABŞ və Fransanın patentləri verilmişdir. O, Azərb.-da yarımkeçiricilər fizikası üzrə elmi məktəb yaratmışdır. A.-in təşəbbüsü ilə 1956 ildə BDU-da yarımkeçiricilər fizikası kafedrası təşkil edilmişdir. A. SSRİ EA Rəyasət Heyəti yanında “Yarımkeçiricilər fizikası və kimyası” elmi şurasının üzvü, respublika “Fizika problemləri” elmi şurasının və “Bilik” Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri, elm və texnika sahəsində Azərb. Respublikası Dövlət Mükafatları Komitəsinin sədri idi. 11 monoqrafiyanın, 300-dən çox elmi əsərin, 40 ixtiranın müəllifidir. ABŞ (1961, 1972), Fransa (1957, 1971, 1976), B. Britaniya (1962), Yaponiya (1966), İsveç (1971) və s. ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmiş, Türkiyədə (1974) yarımkeçiricilər fizikasına dair mühazirələr oxumuşdur. A.-in “Elektron yarımkeçiriciləri və onların tətbiqi” (1952) kitabı yarımkeçiricilər fizikası sahəsində Azərb. dilində nəşr olunan ilk əsərdir. SSRİ Ali Sovetinin (8–11-ci çağırış) deputatı olmuşdur. “Lenin” ordeni, “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni, SSRİ EA-nın S.İ.Vavilov ad. qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Azərb. Milli EA-nın Fizika İn-tuna onun adı verilmişdir. İn-tun binasının önündə onun baryefi olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur. Naxçıvanda adına küçə və məktəb var.

Ə s ə r l ə r i: Yarımkeçiricilər (şərikli), B., 1961; Полупроводниковые выпрямители, Б., 1958; Некоторые вопросы физики электродырочных переходов, Б., 1971; Селен и зрение, Б., 1972; Физика селена, Б., 1975.

Ə d .: V ə l i y e v M., Həsən Abdullayev: alim və elm təşkilatçısı, B., 1999.

ABDULLAYEV Mehdi Abdulla oğlu (yanvar, 1907, Babək r-nunun Nehrəm k. – 23.8.1979, Naxçıvan ş.) – həkim. Nax. MR-in (1947) və Azərb. Respublikasının (1960) əməkdar həkimi. Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1935). Naxçıvan şəhər poliklinikasının direktoru (1937–39), Naxçıvan şəhər xəstəxanasının baş həkimi (1939–40), Tibb məktəbinin direktoru (1940–41) işləmişdir. 1941–46 illərdə orduda xidmət etmiş, tərxis olunduqdan sonra Nax.

MSSR Səhiyyə Nazirliyinin Baş dövlət sanitari inspektoru, eyni zamanda nazir müavini (1946–48), nazirliyin baş terapevti (1951–57) vəzifələrində çalışmışdır. Sonrakı illərdə müxtəlif tibb müəssisələrində baş həkim, baş həkimin müavini, şöbə müdiri işləmişdir.

ABDULLAYEV Tahir Abdulla oğlu (d. 25.8.1915, Naxçıvan ş.) – memar, Azərb. Respublikasının əməkdar mühəndisi (1964) və əməkdar memarı (1979). Azərb. Sənaye İn-tunun memarlıq-inşaat fakültəsini bitirmişdir (1939). 1942 ildən Bakı Şəhər Sovetinin memarlıq idarəsində işləmişdir. 1944–51 illərdə Şəki ş.-nin baş memarı olmuşdur. 1951–92 illərdə “Azərdövlətlayihə” İn-tunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. Bakıda “Azərdövlətlayihə” İn-tunun binası (1963, Y. Qədimovla birgə), Daxili İşlər Nazirliyinin yaşayış binası (1965, Y. N. Kozlovla birgə), Azərb. Bədən Tərbiyəsi İn-tu (indiki Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası) kompleksi (1966, X. Rəhmanova ilə birgə), indiki Azərb. Pedaqoji Un-tinin tədris korpusu (1977), Azərb. Respublikası Milli Məclisinin binası (1978, Y. Qədimov və X. Rəhmanova ilə birgə), Prezident Sarayı (1987, X. Rəhmanova və F. Orucovla birgə) A.-in ən yaxşı işlərindəndir. A., həmçinin Qazax r-nunun Şıxlı k.-də M.V. Vidadinin qəbirüstü abidəsinin (1963, heykəltarış E. Şamilovla birgə) və Bakıda N. Nərimanovun abidəsinin (1972, heykəltarış C. Qaryağdı, memar Y. Qədimovla birgə) memarlıq layihələrini vermişdir.

ABDULLAYEVA Sevda Həsən qızı (d. 16.8.1949, Bakı) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1983), prof. (1984). H. M. *Abdullayevin* qızıdır. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika fakültəsini bitirmişdir (1971). Tədqiqatını SSRİ EA-nın Fizika İn-tunda tamamlamışdır (1981–83). Azərb. Dövlət Tibb Un-tinin tibbi bioloji fizika və kibernetika kafedrasının prof. (1989–97), İndiana ştatı (ABŞ) un-ti tibb fakültəsinin prof., həmin in-tun dissertasiya müdafiəsi şurasının üzvü (1993–2000) olmuşdur. 1999 ildən Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda işləyir. Əsas tədqiqatları tibbdə yeni optik şüalanma dedektorlarının tətbiqi məsələlərinə yönəldilmişdir. 100-dək məqaləsi beynəlxalq elmi nəşrlərdə dərc olunmuşdur. 13 müəlliflik şəhadətnaməsi var. Beynəlxalq elmi məclisdə

Abdullayeva Sevda

məruzələr etmişdir. ABŞ-ın “Tibbdə fundamental elmlər” və Avropa Ali Təhsil assosiasiyalarının üzvü olmuşdur.

Ə s ə r i : *Èçadâniüâ eâêðèè ñî iââèðèinèrè dèçèèâ, Á., 1992.*

ABUTALIBOV Müzəffər Heydər oğlu (14.12.1908, Ordubad ş. – 8.11.1984, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – bitki fiziologiyası sahəsində ilk azərb. elmlər doktoru (1944), prof. (1950), Azərb. Milli EA akad. (1968; m. üzvü 1960). Azərb. Politehnik İn-tunun kənd təsərrüfatı fakültəsini bitirmişdir (1930). Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunun (indiki Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) və Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) dosenti, Azərb. Elmi Tədqiqat Pambıqçılıq İn-tunun baş elmi işçisi, SSRİ EA Azərb. Filialı Botanika İn-tunun şöbə müdiri və direktor müavini (1935–47), Azərb. Dövlət Un-ti bitki fiziologiyası kafedrasının müdiri (1949–59), Azərb. Milli EA Genetika və Seleksiya İn-tunun (1960–62), Botanika İn-tunun (1947–49; 1962–78) direktoru vəzifələrində çalışmış, 1978–1984 illərdə Botanika İn-tunda özünün yaratdığı bitki fiziologiyası şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

Tədqiqatları, əsasən, pambıq, kartof və digər k. t. bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasına, onların mikroelementlərlə qidalandırılmasının nəzəri və əməli problemlərinin öyrənilməsinə, o cümlədən mikroelementlərin azotobakterinin inkişafına və torpağın azot-mənimşəyən mikroorqanizmlərinin fəaliyyətinə təsirinə, mineral maddələrin bitkilərə daxil olmasına, orqanizmdə hərəkətinə və hüceyrələrdə paylanmasına və s. həsr olunmuşdur. Bir neçə monoqrafiya və ali məktəb dərslisinin, 220-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Elmi məclislərdə, o cümlədən beynəlxalq biokimya (1961), botanika (1969), biofizika (1973) konqreslərində məruzələr etmişdir. Bir sıra elmi şura və cəmiyyətlərin üzvü olmuşdur. Elmi kadrlar hazırlanmasında xidməti var.

Ə s ə r l ə r i : Bitki fiziologiyası, c. 1-2, B., 1957, 1960; Bitkiçilikdə mikroelementlərin əhəmiyyəti, B., 1961; Bitkilərin mineral maddələrlə qidalanması, B., 1962.

Əd.: M. Г. Абуталыбов. Библиография (составители Д. Д. Костина, Ю. В. Сафарова) Б., 1968.

ABUTALIBOV Ramiz Abutalib oğlu (d. 27.10.1937, Gəncə) – 1-ci dərəcəli müşavir-diplomat, ictimai xadim. H. Z. Tağıyev ad. Mil-

li mükafat laureatı (1994). Azərb. Dövlət Un-tini (indiki BDU) (1960), Moskvada Ümumittifaq Xarici Ticarət Akademiyasını (1971), Sov. İKP MK yanında İctimai Elmlər Akademiyasını (1984) bitirmişdir. Azərb. Elmi Tədqiqat İşlərini Əlaqələndirmə Komitəsində elmi katib, baş mütəxəssis (1962–65), Respublika Nazirlər Sovetinin elm və texnika şöbəsində baş referent (1965–68), YUNESKO katibliyinin əməkdaşı (Paris, 1971–79), Azərb. KP MK xarici əlaqələr şöbəsinin müdiri (1980–84), Respublika Xarici turizm baş idarəsinin rəisi (1984–85), YUNESKO katibliyinin idarə rəisi (Paris, 1985–92) vəzifələrində işləmişdir. 1993–2003 illərdə Azərb. Respublikası XİN-ndə xüsusi tapşırıqlar üzrə səfir, YUNESKO məsələləri üzrə Azərb. Milli Komissiyasının Baş katibi vəzifəsində çalışmışdır. “Asiya cəmiyyəti” təşkilatının üzvüdür (Paris, 1977). Ceyhun Hacıbəylinin üzvüdür (Paris, 1977). Ceyhun Hacıbəyli oğlu Timuçin Hacıbəyli və Hüseyn Azərməhd ilə birlikdə Parisdə “Azərbaycan evi” cəmiyyəti yaratmışdır (1992). Müasir dövrün mühüm ictimai-siyasi məsələlərinə dair Fransa, B. Britaniya, Almaniya və Rusiyada dərc olunmuş məqalələrin müəllifidir. Azərb. Xalq Cümhuriyyətinə (1918–20), 20-ci ildən sonra mühacirətdə yaşamış Azərb. ictimai-siyasi xadimlərinin (C. Hacıbəyli, Ə. Topçubaşov və b.) həyat və fəaliyyətinə dair sənədlərin və tarixi-ədəbi əhəmiyyətə malik materialların aşkara çıxarılmasında, Azərb.-a gətirilib nəşr olunmasında böyük xidməti var. Xarici ölkələrdə çap edilmiş “Dağlıq Qarabağ tarixi sənədlərdə” (1989, fr. və ing. dillərində), “Qafqaz bürosu, Dağlıq Qarabağ, Stalin” (1990, fr. dilində), “Qarabağ – keçmiş və gələcək arasında” (1991, fr. dilində), “Qarabağ – 4 il sonra” (1992, fr. və ing. dillərində), “M. S. Ordubadi. Qanlı illər” (1992, azərb.-ca ərəb əlifbası ilə), “Azərbaycan–Fransa. Birlikdə XXI əsrə doğru” (1998, fr. dilində) və s. kitabların tərtibçisi və nəşiridir. Jorj de Molevilin “1915-ci il erməni faciəsi” əsərini müəllifin razılığı ilə Bakıda rus dilində nəşr etdirmişdir (1990). “Beynəlxalq əlaqələr aləmində kim kimdir?” Britaniya ensiklopediyasına (1990) adı düşmüş 269 keçmiş SSRİ diplomatı arasında yeganə azərb.-lidir. Azərb. SSR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur (1980–84). Fransa–Azərbaycan dostluq cəmiyyətinin baş katibi olmuşdur. Fransanın

Abutalibov Müzəffər

Abutalibov Ramiz

“Fəxri Legion” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ABUTALIBOV Şirzad Əsəd oğlu (d.8.7.1959, Naxçıvan, ş.) – aktyor. Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti (1999). Azərbaycan Dövlət İncəsənət İn-tunu (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) bitirmişdir (1990). C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında işləyir. Əsas rolları: Şeyx Nəim (“Şeyx Sənan”, H. Cavid), Qurban (“Aydın”, C. Cabbarlı), Hambal (“O olmasın, bu olsun”, Ü. Hacıbəyov), Rza xan (“Nadir şah”, N. Nərimanov), Mürsəlqulu (“Hələlik”, R. Əhmədzadə və E. Sabitoğlu) və s. Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının üzvüdür. 2005 ildən prezident mükafatçısıdır.

ACIÇEŞMƏN – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindədir. Hünd. 2099 m. Adı yamacındakı duzlu, acı dadlı çeşmə ilə əlaqədardır.

AÇIQ SƏMA ALTINDA MUZEY – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə 2002 ildə Naxçıvan şəhərindəki “Əcəmi” seyrəngahında yaradılmışdır. Muzeydə Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindən tapılan müxtəlif dövrlərə aid qoç heykəllər, daş kitabələr, müxtəlif daş fiqurlardan və qəbirüstü sanduqələrdən ibarət 169 maddi-mədəniyyət nümunəsi toplanmış, mühafizə və nümayiş etdirilir. 2,58 ha sahəni əhatə edən muzeyin ərazisində 12 əsr abidəsi olan Möminə xatun türbəsinin içərisində Atabəylər dövlətinin fəaliyyətini əks etdirən abidə-muzey də fəaliyyət göstərir.

AĞ AŞIQ, Aşıq Allahverdi Kosacanlı (1754, Şərur mahalının Kosacan k. – 1860, Göyçə mahalının Kərkibaş k. (1989 ilədək) – aşıq. Aşıq Alının ustadıdır. Aşıqlıq sənətini atası Aşıq Qara Osman oğludan öyrənmiş, Təbrizdə mədrəsə təhsili almışdır. 1794 ildə ailəsi ilə Göyçə mahalının Kərkibaş k.-nə köçmüşdür. Qoşma, bayatı, gəraylı, tənqis, təsnif, qıfıl-bənd, divani, ustadnamə və s. formalarda qoşduğu şeirlər bədii sənətkarlığı ilə seçilir. “Ağ Aşıq və Keşişoğlu”, “Ağ Aşığın Borçalı səfəri” dastanlarından dövrümüzədək yalnız kiçik parçalar gəlib çatmışdır. “Ağ Aşıq və Süsənbər” məhəbbət dastanı yazıya alınmışdır. “Süsənbər” aşıq havasını yaratmışdır.

Ə s ə r l ə r i: Şeirlər və dastan, “Ustad aşıqlar” kitabında, B., 1983; Şeirlər, “Aşıq şeirindən seçmələr” kitabında, B., 1984; Bayatı və təsniflər. Ağ Aşıq və Süsənbər, “Xalqımızın deyimləri və duyumları” kitabın-

da (toplayıb yazıya alını, işləyib tərtib edən M. Həkimov), nəşr 2, B., 1986.

Ə d .: Q u l i y e v N., Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən, B., 1999.

AĞA MİRƏĞA (? , Naxçıvan ş. – 1906, orada) – el ağsaqqalı. Bax *Miriş ağa*.

AĞA RƏSUL ƏTTAR (? , Ordubad – ?, orada) – şair (19 əsr). “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin üzvlərindən olmuşdur. *Fəqir* Ordubadi və onun oğlu M. S. Ordubadinin əsərlərində haqqında məlumat vardır. Fars dilində də yazmışdır. Azərbaycan Milli EA Əlyazmalar İn-tunda saxlanan cümlələrdə qəzəllərindən nümunələr mühafizə olunmuşdur.

AĞABƏYLİLƏR – türk tayfası. Kəngər tayfasından (bax *Kəngərlər*) olmuşlar. 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli qol və tirələrin içərisində Ağabəyli nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] Naxçıvanda A.-ə inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdilər. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının kəndlərində yaşayan A. maldarlıqla məşğul olmuşlar.

AĞABƏYLİLƏR MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Kəngər mənşəli ağabəyli nəslinin (tirəsinin) adı ilə bağlıdır (bax *Ağabəylilər*). Şəhərin qədim məhəllələrindən biri kimi adı el arasında indi də yaşayır.

AĞALAROV Əliqulu Behbud oğlu (23.3.1923, Ordubad ş. – 23.6.1982, Bakı; Ordubadda dəfn olunmuşdur) – neyrocərrah. Tibb elmləri doktoru (1967), prof. (1970). Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi (1971). Azərbaycan Tibb İn-tunu (indiki Tibb

Abumalibov Şirzad

“Əcəmi seyrəngahı”.
Açıq Səma Altında Muzey.
2002. Naxçıvan şəhəri

Ağayev Həsən

Un-ti) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) hərbi səhra xəstəxanasında cərrahlıq etmiş, cərrahiyyə vzwodunun komandiri olmuş, tibb xidməti podpolkovniki rütbəsi almışdır. Ordudan tərxis olunduqdan sonra Azərb. Milli EA Eksperimental Tibb İn-tunda elmi işçi, tibb in-tunda assistent işləmişdir. Bir müddət Moskva-da, keçmiş SSRİ EA-nın neyrocərrahiyyə in-tunda, N. N. Burdenko ad. Neyrocərrahiyyə Klinikasında çalışmış, 1971 ildən ömrünün sonunadək Azərb. Tibb İn-tunun neyrocərrahiyyə kafedrasına rəhbərlik etmişdir. Onun təşəbbüsü və səyi sayəsində Cənubi Qafqaz respublikalarında ilk dəfə olaraq Bakıda neyrocərrahiyyə mərkəzi yaradılmışdır. Böyük beyin qatındakı şişlərin götürülməsinə, beynin sağalma histologiyasına dair tədqiqatların müəllifidir. Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin neyrocərrahiyyə üzrə baş mütəxəssisi, Ümumittifaq Neyrocərrahiyyə Cəmiyyəti Rəyasət heyətinin üzvü olmuşdur. Beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

AĞAVERDİ DAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Keçi-

H. V. Ağayev
Nizami Gəncəvi
("Atabəylər",
N.Həsənzadə)
rolunda.

li k.-ndən 2,5 km şm.-q.-dədir. Hünd. 2099 m.

AĞAYEV Həsən Vəliqulu oğlu [d. 27.3.1958, Culfa r-nunun Gülüstan k. – aktyor. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1999). Azərb. Dövlət İncəsənət İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) dram və kino aktyorluğu fakültəsini bitirmişdir (1979). Həmin vaxtdan C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyorudur. 1984 ildə Naxçıvan MR əməkdar artisti, 1989 ildə Azərb. Respublikasının əməkdar artisti fəxri adına layiq görülmüşdür. Teatrın səhnəsində bir-birindən fərqli yadda qalan obrazlar yaratmışdır. Rolları: Orxan, Simon, Əsrəf bəy, Əkrəm bəy, İblis ("Ana", "Şeyx Sənan", "Şeyda", "Uçurum", "İblis", H.Cavid), Səməd Vahid, Fazil ("Anamın kitabı", "Dəli yığıncağı", C.Məmmədquluzadə), Xudayar bəy ("Sizi deyib gəlmişəm", Anar), Müəllif ("Atamın kitabı", Məmməd Araz), Sadıq ("Mənim nəğməkar bibim", Ə. Əylisli), Gənc aşiq ("Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir", Kəmalə), Rəşid ("Əlincə qalası", H. Arzulu), Nihad bəy ("Yad qızı", Orxan Kamal), Arçil Qordadze ("Yaşıl papaq", Şota Rokva), Cavad xan ("Hökmdar və qızı", İ.Əfəndiyev) və s. 2005 ildən prezident mükafatçısıdır.

AĞAYEVA Kəmalə Ağa qızı – şairə, dramaturq. Bax *Kəmalə*.

AĞBULAQ – Şahbuz r-nu ərazisində, Naxçıvançayın sol sahilində hündür təpənin yamacında antik dövrə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 1525 m². Kəndin c.-q. hissəsində yol çəkilərkən əmələ gəlmiş yarığanda gil qab qırıqları tapılmışdır. Burada aparılan təmizləmə işləri zamanı iki küp və sümük qırıqlarına və s. təsadüf edilmişdir. Tapıntılara əsasən, abidənin e. ə. 1 və eramızın 1–2 əsrlərinə aid olması ehtimal edilir.

AĞBULAQ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 16 km şm.-ş.-də, orta dağlıq ərazidədir. Əh. 445 (2005); əsasən, heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

AĞBULAQ NEKROPOLU – Şahbuz r-nu ərazisində antik dövrə aid arxeoloji abidə. Qəbirlər iri küplərdən ibarətdir. Təsərrüfat işləri görülmərkən aşkar olunmuşdur. Ərazi traktorla kürəndiyindən qəbirlər dağılmış, iri küp qırıqları ətrafa səpələnmişdir. Dağılmış

sahədə iri qaya parçalarına təsadüf edilmişdir. Qazıntılar zamanı iki qəbir tədqiq olunmuşdur. Birinci küp qəbir ağzi günbatana olmaqla şm.-q. istiqamətində idi. Ətrafı dördkünc formada bir cərgə daşla hörülmüşdü; küpün ağzına qara rəngli təkqulplu iri qab qoyulmuşdu. Küpün içərisi torpaqla dolmuş, skelet qalıqları çürüyərək preslənmişdir. Küp təmizləndikdən əqiq və şüşə muncuqlar, gil qab qırıqları və s. aşkar olunmuşdur. 2-ci qəbir 50 m aralıda olub, şm.-q. istiqamətində idi. Skelet qalıqları, tunc bəzək əşyaları, gil qab qırıqları, muncuq, tunc sancaq, üzük və zınqırov, 1 ədəd mis pul və s. maddi mədəniyyət nümunələri əldə edilmişdir.

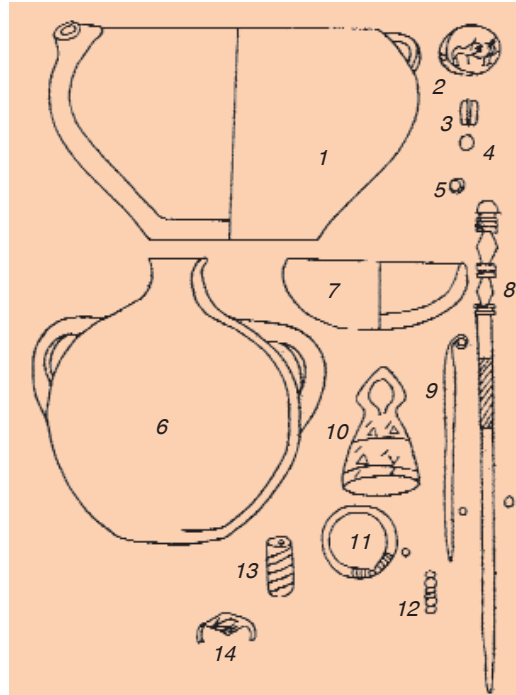
Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1992.

AĞDABAN – Şərur r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsi ilə Dərələyəz silsiləsinin qovuşduğu bölgədə zirvə. Hünd. 3093 m. Naxçıvançayın mənbəyindədir. Zirvəsi günbəzvarı, konusvarı formaya malik olub, Alt Pliosen vulkanizminin əmələ gətirdiyi püskürmə mərkəzidir.

AĞDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Qaradərə çayının aşağı axınında, onun sağ sahilindədir. Hünd. 1046 m. Paleosen yaşlı çökmə mənzəli süxurlardan ibarət olub, relyefdə konusvarı yüksəklik əmələ gətirir.

AĞDƏRƏ – Ordubad r-nunda vaxtilə mövcud olmuş kənd. R-n mərkəzindən təqr. 48 km şm.-q.-də, Ordubad–Bist avtomobil yolunun sağ kənarında, Gilançayın (A r a z ı n q o l u) sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında idi. Hazırda əhali yaşamır. İlin yaz, yay və payız aylarında səma cisimlərinin müşahidə məntəqəsi kimi istifadə edilir.

AĞDƏRƏ POLİMETAL YATAĞI – Ordubad ş.-ndən 56 km şm.-q.-də, Aza d.-y. st.-ndan 25 km şm.-da, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, dəniz səviyyəsindən 2100–2550 m yüksəklikdədir. Yataq Qaranquş–Başkənd antiklinal qırıqlığının tağ hissəsini tutur. Süxurlar porfiridlərdən, tuf-brekçiyalardan, tuf-konqlomeratlardan, tuf-qumdaşılardan ibarətdir; Alt Eosenin vulkanogen qatından təşkil olunmuşdur. Polimetal filizləşməsi lay, linza, damar və möhtəvi tiplidir. Sənaye əhəmiyyətli filiz lay formasındadır. Filizdə

Ağbulaq nekropolu tapıntıları:

1. Badya tipli gil qab.
- 2–5. Şüşə muncuqlar.
6. Gil dolça.
7. Kasa tipli gil qab.
- 8–9. Tunc sancaqlar.
10. Tunc zınqırov.
11. Tunc üzük.
12. Şüşə muncuq.
13. Əqiq muncuq.
14. Romb şəkilli qası olan tunc təbəqəli üzük.

qurğuşun 6,6%, sink 8,9%, mis 1,0%-dir. Əsas filiz mineralları: pirit, qalenit, sfalerit, az miqdarda xalkopirit, misin törəmə mineralları. Yataq 1952 ildən istismara verilmiş, hazırda istismarı dayandırılmışdır.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

AĞXƏÇ – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, vaxtilə Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinə daxil olmuş yaşayış məntəqəsi. Azərb.-a qarşı daim ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər fürsət düşdükcə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan torpaqlarını da hissə-hissə öz ərazilərinə qatmışlar. Onlardan biri də A.-dir. Belə ki, 1929 il fevralın 18-də Zaqafqaziya MİK Nax. MSSR-in 9 kəndinin, o cümlədən A.-in əkin sahələri və otlaları ilə birlikdə Erm. SSR-ə birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. *Moskva müqaviləsi* (1921) və *Qars müqaviləsi* (1921) sənədlərini imzalayan tərəflərin iştirakı olmadan Naxçıvan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistanına verilməsi beynəlxalq hüquq normalarının kobudcasına pozulması idi.

AĞKƏND KARVANSARASI – Zəngəzur mahalında əh. azərb.-lilərdən (1897 ildə 620, 1906 ildə 918 nəfər, əksəriyyəti 1918–20 illərdə həlak olmuşdur) ibarət Ağkəndin yaxınlığında, Səlim çayının sahilində, Ağ-

Ağkənd karvansarası.

kənd–Göycə istiqamətində Böyük İpək Yolu üstündə tikilmişdir. Abidə birqapılı zaldan ibarət olub, memarlıq quruluşu *Səlim karvan-sarasına* uyğundur. Tamamilə yerin altında, iç üzdən yonulmuş bazalt daşlarla inşa edilmişdir. Çöl hissəsi torpaq altında qaldığından adı daşlardan hörülmüşdür. Üçnefli binanın daxili sütunlarla üç hissəyə bölünmüşdür. Sah. 12,2x25,1 m. Abidənin İpək yolunu abadlaşdırmağa çalışan Elxani hökmdarları zamanı tikildiyini ehtimal etmək olar.

Əd.: D ə r ə l ə y ə z l i K., Dərələyəz od içində, B., 2001, səh. 83–84.

AĞQAYA – Babək r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c. yamacında, Cəhri çayının sağ sahilindədir. Hünd. 1753 m.

AĞQAYA – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Keçili k.-ndən 3 km şm.-dədir. Hünd. 2424 m. Günbəzvarı formadadır.

AĞNAQTƏPƏ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-ş. yamacındadır. Subalp çəmənliyi var. Hünd. 2321 m.

AĞRI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Əylis çayı ilə Ordubadçayın suayırıcısında, Nüsnüs k.-ndən 1 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1851 m. Konusvarı formadadır.

AĞRI – Ordubad r-nunda kənd. Vənənd bələdiyyəsinin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 15 km şm.-q.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun sağ kənarında, Vənəndçayın (Arazın sol qolu) sol sahilindədir. Əh. 291 nəfər (2005); əsasən meyvəçilik, tərəvəzçilik, baramaçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

AĞSAL – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arpaçayın aşağı axınında, onun sol sahilindədir. Hünd. 1928 m. Günbəzvarı formada olub yamaqları sıldırımdır.

AĞSAL – Culfa r-nu ərazisində, Əlincəçayın sol sahilində, Milax k.-ndən şm.-ş.-də Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. Abidə strateji cəhətdən əlverişli mövqedə olub, hər tərəfdən hündür dağlarla əhatə olunmuşdur. Sah. 3600 m²-dir. Yaşayış yeri 1991 ildə qeydə alınmış və kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlarla öyrənilmişdir. Abidənin yerləşdiyi təpələrin üzəri uçub-dağılmış tikinti qalıqları ilə örtülmüşdür. Şm.-q.-dəki təpədə iri daşlardan hörülmüş divar qalıqları (uz. 3,5 m,

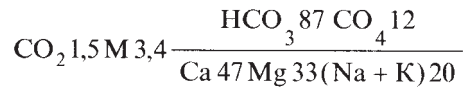
eni 1,6 m) saxlanmışdır. Müdafiə məqsədilə tikilmiş divarın əsas hissəsi torpaq altında qalıb. Axtarışlar zamanı tapılmış yerüstü materiallar dən daşı, çəhrayı və boz rəngli gil qab qırıqları, daş alətlər və s.-dən ibarətdir. Tapıntılar Culfa r-n tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Culfa bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1993.

AĞSAL MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Ərəfsə k.-nin ətrafında, dəniz səviyyəsindən 1890 m hünd.-dədir. 20-yədək mineral su bulağı çıxıntısı var. Ərəfsə k.-ndən 2 km c.-də, Ağsal dərəsindəki əsas bulaq qumdaşılardan çıxır. Suyu şəffaf, iysizdir, çıxdığı yerdə qırmızımtıl dəmir oksidinin izləri görünür.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı – kalsiumlu-maqneziumlu-

D22 m³/gün T 13°C pH 6,5

natriumludur; daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə oluna bilər.

AĞSAL NEKROPOLU – Culfa r-nu ərazisində, Əlincəçayın sağ sahilində, Milax k.-ndən şm.-ş.-də Tunc dövrünə aid abidə. Arxeoloqlar Ə. K. Ələkbərovun və O. H. Həbibullayevin məlumatlarına görə, burada vaxtilə böyük nekropol olmuş və oradan boyalı qablar tapılmışdır. Əlincəçayın vadisi şumlanıb əkin sahəsi kimi istifadə edildiyindən nekropolun yerüstü əlamətləri tamamilə itmişdir. Torpaq işləri görülmədən qəbir abidələri dağıdılmış, buradan gil qablar aşkar edilmişdir.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Culfa bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1993.

AĞYURD QIZIL YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Misdag-şlalə filiz sahəsinin mərkəzi hissəsində, dəniz səviyyəsindən 2300–2750 m yüksəklikdədir. Geoloji quruluşunda adamellit, kvars-siyenit-diorit, qabbrodiorit süxurları, həmçinin diorit-porfirit daykaları iştirak edir. Yataqda kvars-sulfid-qızıl filizləşməsi əsasən, 40–50° şm.-ş. istiqamətli pozulmalarla əlaqədar olaraq damar və damar zonaları tiplidir. Yataq Mehri–Ordubad intruziv kompleksi ilə əlaqədar əmələ gəlmiş-

Ağsal yaşayış yerindən tapılmış gil qab məmulatı.

dir. Filiz cisimlərinin yatım şəraiti, morfoloqiyası, filiz əmələ gətirən mineralların müxtəlifliyi yatağın orta temp-nda yarandığını göstərir. Əsas filiz mineralları: pirit, xalkopirit, molibdenit, misin törəmə mineralları, xırda dispersiyalı qızıl. Filizlərdə qızıl 0,4–11,6 q/t, mis 0,04–1,4%, molibden 0,03–0,09%-dir. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər brekçiya (süxur) və konsentrik zona tiplidir.

AXAMƏD – Şərur r-nunun Kərimbəyli k. ilə sərhəddə, Araz çayının təqr. 1 km-liyində kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km şm.-q.-də, Arazın sahilindədir. Əh. 896 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

AXAMƏT, A x a m ə t – Şərur r-nunda eyni adlı kəndin c. q. qurtaracağında e. ə. 1-ci minilliyə aid yaşayış yeri. Ərazidə əkin işləri zamanı iri tikili daşları, daş əmək alətləri (dən daşı və dəstə), həmçinin keramika məmulatı üzə çıxmışdır. Arxeoloji tədqiqatlar (2001) nəticəsində ərazidə zərif hazırlanmış qab nümunələri və s. maddimədəniyyət nümunələri aşkara çıxarılmışdır. Narın qum qatışıqlı gildən yağrulmuş və yaxşı bişirilmiş boz rəngli qab dulus çarxında simmetrik hazırlanmışdır. Qabın daxili tünd qırmızı rənglə şirlənmişdir. Tapıntıların tədqiqi yaşayış yerinin e. ə. 8–7 əsrlərə aid olduğunu söyləməyə imkan verir.

AXUNDLU İbrahimxəlil Hacı Hüseyn oğlu (1897, Ordubad ş. – 8.7.1958, Naxçıvan ş.) – maarif və idman xadimi. Nax. MR-in əməkdar müəllimi (1957), “SSRİ bədən tərbiyəsi əlaçısı”. Ordubadda yeni üsullu ibtidai məktəb bitirmişdir (1913). 1917 ilin sonu–1918 ilin birinci yarısında Ordubadda erməni quldurlarına qarşı yerli müdafiə dəstəsi yaratmışdı. Azərb. Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli orduda xidmət etmiş, Gəncə hərbi məktəbini bitirib milli ordunun zabiti olmuşdur. Naxçıvanda bədən tərbiyəsi və idmanın təşkilatçılarından biri kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. 1945–58 illərdə Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərində və müəllimlər in-tunda bədən tərbiyəsindən dərs demişdir.

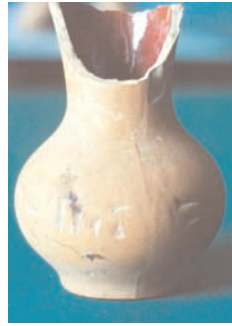
AXUNDLU Yavuz İbrahimxəlil oğlu (d. 7.1.1927, Ordubad ş.) – ədəbiyyatşünas. Filolo-

giya elmləri doktoru (1983), prof. (1985). Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1966). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun tarix-filologiya (1947) və Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini (1952) bitirmişdir. Naxçıvan şəhər orta məktəblərində müəllim, dərs hissə müdiri, direktor işləmişdir (1952–67). 1967 ildən Naxçıvan Dövlət Un-tində (ilk vaxtlar Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun filiali, sonralar Naxçıvan Pedaqoji İn-tu) çalışır. Filial direktorunun müavini (1967–69), tədris və elmi işlər üzrə prorektor (1974–79), tarix-filologiya fakültəsinin dekani (1986–88) olmuşdur. 1970 ildən ədəbiyyat kafedrasının müdürüdür. Azərb. ədəbiyyatında tarixi roman janrının inkişafına, nəzəri-estetik prinsiplərinə dair tədqiqatların müəllifidir. 1997 ildə Ankarada Azərb. xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinə həsr edilmiş “İstiqlalın əzablı yolu” kitabı (türk dilində) çap olunmuşdur. Türkiyədə, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətində beynəlxalq elmi konfranslarda məruzələr etmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Tarix və roman, B., 1988; Məmməd Səid Ordubadi, B., 1997; Naxçıvan – yurdum mənim (məqalələr), B., 1997; Mənim ədəbi dünyam (məqalələr), B., 1998; Tarixi roman yeni mərhələdə, B., 1998; Əlimdədir hələ qələm, B., 2003; Müəllimlərim və müəllim dostlarım, B., 2004; Ədəbi etüdlər, B., 2004.

AXUNDOV Abdulla Qasım oğlu (2.8.1913, Sədərək k. – 16.3.1970, Bakı) – meliorasiya və suvarma əkinçiliyi sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1960). Bakıda Yer quruluşu texnikumunu (1930), Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunun hidromeliorasiya fakültəsini (1937), Moskva Hidromeliorasiya İn-tunun aspiranturasını (1947) bitirmişdir. Naxçıvanda yer quruluşu dəstəsinə başçılıq etmiş (1930–32), Balakən suvarma sistemləri idarəsinin rəisi (1937–39) olmuşdur. Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunda müəllim (1947–49), Pambıqçılıq İn-tunda meliorasiya və suvarma şöbəsinin (1949–54), Azərb. Elmi-Tədqiqat Hidrotexnika və Meliorasiya İn-tunda drenaj şöbəsinin (1961 ildən) müdiri işləmişdir. “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Ə s ə r i: Şirvan düzünün duzlu torpaqlarının meliorasiyası və kənd təsərrüfatında mənimsənilməsi, B., 1965.
AXUNDOV Bəhmən Yusif oğlu (28.12.1910,

Axamət yaşayış yerində tapılmış gil qab.

Axundlu İbrahimxəlil

Axundlu Yavuz

Axundov Abdulla

Axundov Bəhman

İrəvan–2.10.1980, Bakı) – iqtisadçı. İlk azərb. iqtisad elmləri doktoru (1951), prof. (1952), Azərb. Milli EA m. üzvü (1968), Azərb.-ın əməkdar iqtisadçısı (1967). 1918 ildə ailəsi ilə Nax. MR-in indiki Şərur r-nuna köçmüş, əmək fəaliyyətinə muzzurluq və fəhləliklə başlamışdır. Naxçıvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu (1929), Daşkənd Orta Asiya Dövlət Plan İn-tunun sənaye fakültəsini (1934), Moskva Plan İn-tunun aspiranturasını (1939) bitirmişdir. Moskvada Ağır Sənaye Xalq Komissarlığının Mərkəzi aparatında, Qubkin ad. Moskva Neft İn-tunda işləmişdir. 1941-45 illərdə Azərb. KP MK Partiya Tarixi İn-tunda baş elmi işçi, Azərb. EA İqtisadiyyat İn-tunda elmi işçi, şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır (1945–59). Azərb. Dövlət Un-tində (indiki BDU) siyasi-iqtisad kafedrasının prof. (1952–66), Azərb. Xalq Təsərrüfatı İn-tunun (indiki İqtisad Un-ti) elmi işlər üzrə prorektoru (1966–74), siyasi-iqtisad kafedrasının prof. (1980 ilədək) olmuşdur. A. neft sənayesinin iqtisadi problemlərinə, iqtisadi fikir tarixinə, siyasi-iqtisadın aktual nəzəri problemlərinə dair tədqiqatlar aparmışdır. 60 elmi əsərin, o cümlədən 5 monoqrafiyanın, kitabça və elmi məqalələrin müəllifidir.

AXUNDOV Qüdrət Əli oğlu (5.6.1932, Ordubad ş.–5.11.1973, Bakı) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1967), prof. (1970). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir (1955). Azərb. EA Fizika İn-tunda baş elmi işçi (1954–68), nazik təbəqələr fizikası laboratoriyasının müdiri (1969–70) olmuşdur. 1970 ildən BDU-nun yarımkeçiricilər fizikası kafedrasının müdiri idi. Yarımkeçiricilər fizikasına, o cümlədən yarımkeçirici monokristalların alınmasına və onların fiziki xassələrinin öyrənilməsinə dair tədqiqatlar aparmış, bu kristalların alınması üçün texnoloji üsul və yarımkeçiricilərdə diffuziya proseslərini tədqiq etmək üçün radioaktiv izotoplar üsulunu təklif etmişdir. 100-dən çox elmi məqalənin və iki kitabın müəllifidir. Bir sıra şəhərlərdə (Paris, Moskva, Berlin, Sankt-Peterburq, Daşkənd və s.) də dərc olunmuşdur. Beynəlxalq və ümumittifaq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

Ə s ə r i: Yarımkeçiricilər (H. Abdullayevlə birgə), B., 1961.

AXUNDOVA Naimə Vəli qızı (d. 10.8.1933,

Naxçıvan ş.) – memar. Azərb. Respublikası əməkdar memarı (1982). Azərb. Politexnik İn-tunu (indiki Texniki Un-t) bitirmişdir (1957). 1957 ildən “Azərdövlətlayihə” in-tunda işləyir (memar, qrup rəhbəri, 1965 ildən layihələrin baş memarı). Memar Mikayıl Hüseynovla birgə Vladıqafqaz ş.-ndə (1977) və Gəncədə (“Kəpəz”, 1980) mehmanxanalarının, Bakıda “Azadlıq” meydanının yaxınlığında 10 mərtəbəli 2 yaşayış binasının, 16 mərtəbəli evlərin (hamısı 1970 illər), 16 mərtəbəli “Azərbaycan” (1969, SSRİ Nazirlər Sovetinin mükafatı, 1978) və “Abşeron” (1985) mehmanxanalarının, Bakı poçtamtının yeni binasının (1982) layihəsini vermişdir.

AXURA (keçmiş adı Q a b a x l i) – Şərur r-nu ərazisində çay. Şərqi Arpaçayın sol qolu. Dərələyəz silsiləsinin c.-q. yamacındakı Keçəltəpə d.-ndan (2460 m) başlanır. Qabaxlı və Havuş çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir. Uz. 25 km, hövzəsinin sah. 122 km²-dir. Əsasən, aprel-iyun aylarında yağan yağışlar və yeraltı suların (30%) qidalanır. Sellər olur. Suyundan suvarmada istifadə edilir. A. çayının hidroenerji gücü 510 kvt təşkil edir.

A. çayının sağ və sol sahilləri boyunca 30-dan artıq qədim arxeoloji abidə – yaşayış yeri, nekropol, qala və ibadətgahlar qeydə alınmışdır. Elmi və tarixi əhəmiyyət kəsb edən *Albantəpə*, *Qoşatəpə*, *Axura kültəpəsi* abidələri xüsusilə seçilir.

AXURA – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20 km aralı, Axura çayının (Şərqi Arpaçayın qolu) sağ sahilində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 1481 nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta və natamam orta məktəb, mədəniyyət evi, ambulatoriya, rabitə şöbəsi var. A. kəndindən şm.-ş.-də, Axura çayı ilə Havuşçayın birləşdiyi yerdə, hündür dağın yamacında antik dövrə aid *Govurqala*, ş.-də isə orta əsrlərə aid *Tana qalası* yerləşir. Qalanın yaxınlığında *Pisdər mağarası* var.

A. yaşayış məntəqəsinin adı ilk dəfə 7 əsrə aid mənbədə *Axurak* kimi çəkilir. 1840 il iyunun 20-də güclü zəlzələ nəticəsində dağılmış həmin kəndin əhalisi indiki əraziyə köçərək *Y e n i A x u r a* adlı yaşayış məntəqəsini salmışlar. Sonralar “yeni” sözü toponimin tərkibindən düşmüşdür.

AXURA KÖRPÜSÜ – Şərur r-nu ərazisində,

Axundov Qüdrət

Axura – Havuş yolunun 4 km-liyində, Axura çayı üzərindədir. Körpü ikişırımlı olub, uz. 30 paqonometrdir. A. k.-nin inşa edilib istifadəyə verilməsi (1998) nəticəsində r-nun dağ k.-lərinin r-n mərkəzi ilə fasiləsiz əlaqəsi təmin edilmişdir.

AXURA KÜLTƏPƏSİ – Şərur r-nunda, *Qoşatəpədən* 2 km ş.-də, Axura çayının sağ sahilindəki təpəliklər üzərində antik dövrə aid yaşayış yeri. Sah. 7–8 ha. 2x2 ölçüdə 1,5 m dərinlikdə aparılmış qazıntılardan divar qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Qazıntı sahəsindən 20–25 sm qalınlığında kül təbəqəsi, osteoloji və bitki qalıqları, gil qab parçaları və s. əldə olunmuşdur.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şərurun arxeoloji abidələri. B., 1993.

AXURA QARADAŞ OCAĞI – Şərur r-nunda ziyarətəgah. Ocağın mərkəzində nəhəng prizmatik-konusvari formalı qara daş var; daşın ətrafına kiçik ölçülü bir neçə daş düzülmüşdür. Əfsanəyə görə, qara daş göy-dən zühur etmiş ana, ətrafındakı daşlar isə onun övladlarıdır. Odur ki, ocağa yalnız qadınlar və uşaqlar gedə bilər. Arzu və niyyətinin həyata keçməsinə istəyən şəxslər ocağa nəzir deyir, arzularına çatdıqda oraya nəzir aparırlar. Axtarışlar nəticəsində ocağın həyatından 13–14 əsrlərə aid saxsı qab qırıqları aşkar olunmuşdur. Görünür, ocaq da həmin dövrə aiddir.

AXURA NEKROPOLU I – Şərur r-nunda, Axura k.-nin ş. qurtaracağında Dəmir dövrünün sonuna aid arxeoloji abidə. Axura çayının sahilində yerləşdiyindən sel suları nekropolun bir hissəsini dağıtmışdır. Sağ qalmış hissənin sah. təqr. 150x100 m-dir. Baş daşları nəhəng daşlardan ibarət olub konusvari formalıdır. Torpaq qəbir tiplərinə aid qəbirlərin ikisinin dərinliyi 1,5 m-dir. Hər ikisində kişi skeleti olub, uz. 185 sm-dir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şərurun arxeoloji abidələri. B., 1993.

AXURA NEKROPOLU II – Şərur r-nunda, I Axura nekropolundan 1 km ş.-də Axura çayının sağ sahilində antik dövrə aid arxeoloji abidə. Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində iki qəbir öyrənilmiş və onların torpaq qəbirlərdən ibarət olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Qəbirlərdən kiçik ölçülü saxsı qab qırıqları və s. maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olun-

Axura çayı üzərində körpü.

muşdur.

Əd.: Bax *Axura nekropolu I* məqaləsinin ədəbiyyatına.

AXURAK – Şərur r-nu ərazisində mövcud olmuş qədim yaşayış məskəni. Axura çayının (Arpaçayın qolu) sahilində, Ağrı dağının (Dərələyəz silsiləsi) ətəyində idi. 1840 il iyunun 20-də güclü zəlzələ nəticəsində dağılmış, əhalisi köçərək Yeni Axura adlı kənd salmışdır. Sonralar toponimin tərkibindən “yeni” sözü düşmüşdür.

ALACIDƏRƏ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Arazın sol sahilində, Güllüstan k.-ndən 1,2 km c.-ş.-dədir. Hünd. 800 m.

ALANA – şaftalı, armud və s.-dən hazırlanan çərəz. Əsasən, Nax. MR ərazisində geniş yayılmışdır. Meyvənin qabığı soyulub 5–6 gün günəşdə qurudulduqdan sonra saplaq tərəfdən dairəvi kəsilir, içərisi oyulur. Yenidən günəşli yerdə sərilir. İçərisinə qoz ləpəsi, şəkər, hil və ya keşniş toxumu qarışığı doldurulub, ağzı kəsilmiş hissə ilə örtülür. Bir müddət kölgədə saxlanılır.

ALBANTƏPƏ – Şərur r-nu ərazisində, Axura k.-nin q.-ində antik dövrə aid yaşayış yeri. Sah. 5 ha-dan artıqdır. Abidə hər tərəfdən dağlarla əhatələnmiş dərədə yerləşən ümumi dağ sistemindən ayrılmış uzunsov təpə üzərindədir. Arxeoloji qazıntılar (1979 ildə) nəticəsində 1,5 m dərinliyində mədəni təbəqə aşkar edilmiş, daş divar qalıqları, torpağa basdırılmış iki küp tapılmışdır. 6–7 sm qalınlığında kül təbəqəsi ilə örtülmüş mədəni təbəqədə küp və qazan tipli gil qab qırıqları, osteoloji qalıqlar (it, at, qoyun, keçi və qaramal sümükləri), bitki qalıqları (taxıl,

Albantəpədən tapılmış silahlar, əmək alətləri və sütun altlığı.

saftalı, ərik dənələri), dəmirdən hazırlanmış metal əşyalar (oraq, bıçaq, ox və nizə ucluqları), şüşə qab parçaları və s. əldə edilmişdir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şəurun arxeoloji abidələri. B., 1993.

ALBANTƏPƏ NEKROPOLU I – Şəur r-nu ərazisində, *Albantəpə* yaşayış yerinin şm.-q.-ndə yastı təpə üzərində antik dövr abidəsi. Daş qutu qəbirlərdən ibarətdir. Qəbirlərin döşəməsinə iri sal daşlar, kənarlarına isə müstəvi formalı daşlar düzülüb. Nekropolun ən hündür yerində yerləşən 1 saylı qəbir 40–45 yaşlı qadına məxsusdur. Skelet (uz. 1,8 m) və kəllə sümüyü yaxşı saxlanmışdır; sol əlinin ikinci barmağına şüşə üzük taxılmışdır. Qəbirdən dairəvi və uzunsov yaşımtıl muncuqlar aşkar edilmişdir. Nekropolun q. tərəfindəki 2 saylı qəbir 55–60 yaşlı kişiyyə məxsusdur. Qəbirin baş tərəfindən şərkəllilə 2 ədəd şüşə qab əldə olunmuşdur. Tapıntılara əsasən, nekropol e. ə. 2 – eramızın 3 əsrlərinə aid edilir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B., Şəurun arxeoloji abidələri. B., 1993.

ALBANTƏPƏ NEKROPOLU II – Şəur r-nu ərazisində, *Albantəpə* yaşayış yerinin ş.-ində, Axuraçayın sol sahilində antik dövr abidəsi. Küp qəbirlərdən ibarətdir. Armudvarı formalı xumlar dik (azacıq ş.-ə meyilli) vəziyyətdə basdırılmışdır. Tədqiq edilmiş qəbirlərdən biri dağıdılmış, ikincisi isə nisbətən sağlamat qalmışdır. Xumun içərisində insan skeleti ilə yanaşı bir ədəd kiçik ölçülü bozumtul küpə də aşkar olunmuşdur. 3 saylı qəbirdən iki ədəd saxsı qab – biri təkayaqlı vaza, ikincisi dulus çarxında səliqəli şəkildə formalaşdırılmış ördəkburun-əldə edilmişdir. Bu tip qablar tədqiq edilən dövrdə bütün Azərb.-da geniş yayılmışdı. Tapıntılar nekro-

polu e. ə. 3–2 əsrlərə aid etməyə imkan verir.

Əd.: Bax *Albantəpə nekropolu I* məqaləsinin ədəbiyyatına.

ALÇALAN DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Gilançay dərəsinin sağ yamacındadır. Hünd. 1247 m. Şm.-ş. və ş. yamacları sıldırımıdır.

ALÇALIDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Əlincəçayın yuxarı axınında, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Ləkətağ k.-ndən 2 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 2603 m. Günbəzvarı formadadır.

ALDƏRƏ – 1930 ilədək indiki Ordubad r-nu ərazisində yaşayış məntəqəsi. Fərsət düşdükcə Azərb.-a, o cümlədən onun ayrılmaz hissəsi olan Nax. MR-ə qarşı ərazi iddiaları irəli sürən ermənilərin təkidi ilə Zaqafqaziya MİK 1930 ildə Ordubad qəzasının Lehvaz, Astazor, Nüvədi və s. yaşayış məntəqələri ilə birlikdə A.-nin də Ermənistan SSR-ə verilməsi barədə qərar qəbul etmiş və bundan əvvəl, 1929 ildə həmin respublikaya verilmiş Qorçevan k., habelə Kilit k. torpaqlarının bir hissəsi ilə birlikdə həmin respublikanın Mehri r-nu yaradılmışdır. Zaqafqaziya MİK-in Naxçıvanın sərhədləri məsələsinə baxması, *Moskva müqaviləsi* (1921) və *Qars müqaviləsi* (1921) sənədlərini imzalamış tərəflərin iştirakı olmadan Naxçıvan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistanə verilməsi beynəlxalq hüquq normalarının kobudcasına pozulması, Azərb. xalqına qarşı xəyanət və cinayət idi.

ALEKSANDROPOL – *Gümrü* şəhərinin keçmiş (1837–1924 illərdə) adı.

ALEKSANDROPOL MÜQAVİLƏSİ (1920) – Türkiyə ilə Ermənistan arasında müharibəni dayandırmaq və uzunmüddətli sülh yaratmaq məqsədilə bağlanmış müqavilə. Bax *Gümrü müqaviləsi* (1920).

ALİŞAR – Şəur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km c.-q.-də, Arazın sahilində, Şəur düzündədir. Əh. 2132 nəfər (2005); heyvandarlıq və taxılçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var. Azərb.-nin Milli Qəhrəmanı Məhərrəm *Seyidov* bu kənddə doğulmuşdur.

ALİŞARLILAR – azərbaycanlıların etnogenezində iştirak etmiş kəngərlilərin (bax *Kəngərlilər*) sofulu tayfasının bir qolu. Əsasən, Şəur r-nunun Alişar k.-də yaşayırlar. Kəndin

Albantəpə nekropolundan tapılmış şüşə qablar və muncuqlar.

adı da A.-la əlaqədardır; həmin tayfanın burada məskunlaşması ilə yaşayış məntəqəsi yaranmışdır.

ALİ DİPLOMATİYA KOLLECİNİN NAXÇIVAN BÖLMƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə özəl ali təhsil müəssisəsi. Azərb. Respublikası Dövlət Ali Ekspert Komissiyasının qərarı ilə Bakıdakı Ali Diplomatıya Kollecinin filialı kimi 1996 ildə yaradılmışdır. Bölmədə beynəlxalq münasibətlər, iqtisad və gömrük işinin təşkili fakültələri, əyani və qiyabi şöbələr, 4 kafedra (hüquq və iqtisad, sosial-siyasi fənlər, jurnalistika və ədəbiyyat, xarici dillər və ümumi fənlər) fəaliyyət göstərmişdir. 2003 ildə fəaliyyəti dayandırılmışdır.

ALİ MƏCLİS – Naxçıvan MR-də qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən ali dövlət hakimiyyəti orqanı. Bax *Naxçıvan MR Ali Məclisi*.

ALLAHVERDİYEV Şamil İsmayıl oğlu (6.6. 1930, Şərur r-nunun Yengicə k. – 3.3. 1998, Bakı) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1986). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) geologiya-coğrafiya fakültəsini (1952), Azərb. Milli EA Geologiya İn-tunun aspiranturasını (1959) bitirmiş, həmin in-tıda elmi, böyük elmi, aparıcı elmi işçi vəzifələrində çalışmış, 1988 ildən İzotop geologiyası və geoxronologiya laboratoriyasına rəhbərlik etmişdir. Elmi fəaliyyəti ofiolit kompleksi süxurlarının petrologiyası və mineralogiyası ilə bağlıdır. Ofiolit kompleks süxurlarında Azərb. üçün yeni olan 30-dan çox mineralı müəyyən və təsvir etmişdir. 100-ə qədər elmi işi, 3 monoqrafiyası (2-si həmmüəlliflə) çap olunmuşdur. BDU-da, Azərb. Dövlət Neft Akademiyasında pedaqoji fəaliyyət də göstərmişdir. Geologiya, maqmatizm, filizoməlogəlmə problemlərinə dair beynəlxalq və respublika konfrans və simpoziumlarında məruzələr etmişdir.

ALLAHYAROV Kamil Hüseyn oğlu (d.22. 9.1950, Babək r-nunun Uzunoba k.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1997). Azərb. Dövlət Un-ti (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsinin fars filologiyası şöbəsini (1973) və Azərb. Milli EA Əlyazmalar İn-tunun aspiranturasını (1979) bitirmişdir. Əlyazmalar İn-tunda elmi və baş elmi işçi (1979–90), Azərb. Milli EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tunun baş elmi işçisi (1990–2003)

olmuşdur. 2003 ildən Folklor İnstitutunun şöbə müdürüdür. Azərb. ədəbiyyatına, mədəniyyət və etnoqrafiyasına, o cümlədən şifahi xalq poeziyası və klassik yazılı şeirin formalaşması və inkişafına, orta əsrlər əlyazma sənətinə, qədim türk xalqlarının mənşəyinə, türk toponim və etnonimlərinin etimologiyasına dair araşdırmaların müəllifidir. Azərb.-da, həmçinin xaricdə (Rusiya, İran, Türkiyə) 100-ə yaxın elmi məqaləsi dərc olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan şeir mədəniyyəti (yaranma və təkamül dövrü), B., 1996; Qədim Turan: mifdən tarixə doğru B., 2005; Dóéñññé fèçàìè ièdóáúò éièáíððáíèèèùáð. Á., 1987.

ALMALI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-ş. yamacında, Küküçayın sol sahilində, Qızıl Qışlaq k.-ndən 2 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 2155 m.

ALMALI – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinə daxil olmuş yaşayış məntəqəsi. Azərb.-a qarşı daim ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər fürsət düşdükcə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan torpaqlarını da hissə-hissə öz ərazilərinə qatmışlar. Onlardan biri də A.-dır. Belə ki, Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən Nax. MSSR-in 9 kəndi, o cümlədən A. əkin sahələri və otlaqları ilə birlikdə Ermənistanla birləşdirilmişdir. Bu, *Moskva müqaviləsi* (1921) və *Qars müqaviləsi* (1921) şərtlərinin, beynəlxalq hüquq normalarının kobudcasına pozulması idi.

ALMƏMMƏD MAĞARASI, Ə r m ə m m ə d m a ğ a r a s ı – Culfa r-nunun Camaldın k. yaxınlığında qədim mağara. 1974 ildə qeydə alınmışdır. Arxeoloji qazıntılar aparılmamışdır; daş əmək alətləri, Mustye mədəniyyəti üçün səciyyəvi olan müxtəlif lövhələr aşkar olunmuşdur. Tapıntıların təqr. 50–40 min il əvvəlki dövrə aid olduğu ehtimal edilir.

ALMƏMMƏD PİRİ – Culfa r-nunun Camaldın k.-ndən təqr. 4–5 km ş.-də, yüksək dağın q. tərəfində ziyarətqah. Alməmməd (Ərməmməd) mağarası yaxınlığındadır. Son orta əsrlərə aiddir.

ALOV TƏPƏ – Kəngərli r-nunda, Yurdçu k.-ndən ş.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 2. ha. Geniş tədqiqat işləri aparılmışdır. Axtarışlar zamanı əsasən çəhrayı rəngdə bişirilmiş saxsı məmulatı toplanmışdır. Yaşayış

Allahverdiyev Şamil

Allahyarov Kamil

Alovtəpə yaşayış yerindən tapılmış gil məmulatı.

yeri təxminən 9–17 əsrlərə aid edilir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şəhərin arxeoloji abidələri. B., 1993.

ALTUN (?-?) – əmir, Əlinəcəqalanın kutvalı (qala rəisi). *Teymurun* yürüşləri dövründə qalanın müdafiəsinə başçılıq etmiş 3 əmirdən (Xacə Cövhər, Altun, Əhməd Oğulşayi) biri. 1390 ildə Əlinəcə kutvalı təyin olunmuş və Teymura qarşı kəskin mövqedə durmuşdur. Tarixçilər Fəsih Xəvafi (1375–1442), İbn Ərəbşah (15 əsr) və b. 14 əsrin sonlarında Azərbaycanda baş vermiş hadisələrdən bəhs edərkən A. haqqında məlumat vermişlər. A. 1390 və 1391 illərdə Teymurun Azərbaycanda olmamasından istifadə edərək, iki dəfə Təbrizə yürüş etmiş və şəhəri tutmuşdur. 1393 ildə Teymurun Əlinəcə üzərinə göndərilmiş 40.000-lik ordusuna qarşı mərdliklə vuruşmuş və onun 4 tımən (on minlik) əmirindən ikisini məhv etmişdir. A. Əlinəcə daxilində baş vermiş çəkişmələr nəticəsində Sultan Tahir tərəfindən qalaya buraxılmamış, Mərəndə getməli olmuş, buranın yerli hakimi onu öldürərək başını Teymura ərməğan göndərmişdir. Teymur növbəti səfərində A. kimi qəhrəmana

Altuntaxt yastanı. Qaraquş (Babək r-nu) dağının şərq yamacı.

qıydığı üçün Mərənd hakimini qətlə yetirərək, əmlakını müsadirə etmişdir.

Əd.: Piriye V. Z., Fəsih Xəvafinin “Mücməl-i Fəsihi” əsərində Azərbaycan tarixinin inikası, Azərb. EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1997, № 1–4.

ALTUNTAXT – Babək r-nu ərazisindəki Qaraquş d.-nin ş. yamacında, Zəngəzur silsiləsinin q. yamacındakı Göygölün (ş. yamacda Qazangöl) şm.-q. istiqamətində uz. 500–600 m, eni 150–200 m olan düzənlik sahə – yastan. C.-dan Bağırsaqdərə, şm.-dan Buğakeşmə dərəsi, ş.-dən Lizbirt dərəsi ilə əhatə olunur. Buradan c.-da Çalxanqala, ş.-də Salaxanqaya, Qazan yaylağı, şm.-da Yeddibulaq, Halla-Halla, Xan yurdu və s. sahələr “əl içi” kimi görünür. Arxa tərəfdən Qaraquş d. (2600 m) ilə, üç tərəfdən dik yamaqlarla əhatələnən bu yer ətrafa nəzarət etmək imkanı verir. Qərbi Azərb.-da (indiki Ermənistan), Göyçə gölünün q. hissəsindəki Göyöm dağlıq sahədə də A. adlı iki qədim kənd olmuşdur. Burada A. adlı dağın da olduğu məlumdur. “Kitabi-Dədə Qorqud”da A.-ın adı oğuzların əsas yaşayış mərkəzlərindən biri kimi çəkilir.

Əd.: Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999; “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, c.2, B., 2000.

ALÜMİNİUM QABLAR SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ – bax *Naxçıvan Alüminium Qablar Zavodu*.

AMBARAS MƏHƏLLƏSİ – Ordubad ş.-ndə qədim məhəllə. Ordubadçayın sağ sahilindədir, Aşağı və Yuxarı A. adlanan iki məhəllədən ibarətdir. 18 əsrin əvvəllərində Naxçıvan sancağının tərkibinə daxil olan Azadçıran nahiyəsində Ordubad qəsəbəsinin məhəllələrindən biri kimi adı çəkilir. Mənbələrin məlumatına görə, məhəllənin kiçik meydanı ibarət mərkəzində məhəllə məscidi, çeşmə və bir neçə xırda dükən vardı. Meydanı bütünlüklə iri çinar ağaclarının kölgələri örtürdü. A. m.-nin meydanı indi də məhəllə mərkəzi rolunu oynayır.

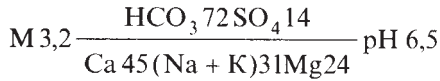
AMBARAS MƏSCİDİ – Ordubad r-nu ərazisində tarixi-memarlıq abidəsi. Naxçıvan memarlıq məktəbinə aid edilir. Plan quruluşunun həllində, eləcə də fasad hissələrinin qurulmasında tətbiq olunan memarlıq kompozisiyası üsulları binanın 17–18 əsr tikintilərinə uyğun gəldiyini göstərir.

AMETİST DƏRƏSİ MİNERAL SU BULAĞI

– Şahbuz r-nu ərazisində, Gömür k.-ndən 7 km aralıdadır. Andezitlərin sütunvari ayrılımlarından çıxır. Suyun temp.-ru 12,8°C, debiti 12 m³/gün, mineralaşma dərəcəsi 3,2 q/l; şəffafdır, dadı xoşagələndir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu az mineralaşmış, hidrokarbonatlı,

D12 m³/gün T 12,8°C

kalsiumlu-natriumlu-maqneziumludur. Adı buradakı xalsedon jeodlarında (boşluqlarında) xeyli miqdarda ametist olması ilə əlaqədardır.

ANA DİLİ – memarlıq abidəsi. Doğma Azərbaycan dilinin əbədiliyinin rəmzi kimi Naxçıvan şəhərində Həsən Əliyev küçəsində ucaldılmışdır. Abidənin qoyuluşu Azərb. Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 18 iyun 2001 il tarixli “Dövlət dilinin təbii işinin təkmilləşdirilməsi” fərmanına uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talibovun təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Naxçıvan şəhərində Həsən Əliyev küçəsində 27 fevral 2004 il tarixdə ucaldılmışdır.

ANABAD – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 4 km şm.-ş.-də, Ordubad–Gənzə avtomobil yolunun sağ kənarında, Gənzə çayının sol sahilindədir. Əh. 213 nəfər (2005); meyvəçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. İbtidai məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

ANABAD-GƏDİK – Babək r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsində, Lizbirt çayının (Cəhriçayın qolu) sağ sahilində, Çalxanqala k.-ndən 3 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 2081 m.

ANAQUT - Ordubad r-nunda kənd. Dırnis inzibati ərazi dairəsi üzrə nümayəndəliyinin tərkibindədir. 2004 ildə yaradılmış eyni adlı bələdiyyənin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən 26 km şm.-q.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun kənarındadır. Vənənd çayı kəndin mərkəzindən axır. Əh. 428 nəfər (2005), əsasən meyvəçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Klub, kitabxana, feldşermama məntəqəsi var.

ANBAR MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. İndiki “Yaşıl aptek” yerləşən yaşayış binasının yerindəki bazara gələn kəndlilər və Yaxın Şərqi ölkələrindən gələn tacirlər satacaqları malları bir neçə günlüyə indiki mədəniyyət sarayı ilə üzbuüz binaların yerindəki anbarlara yığırdılar. Buna görə də ətraf ərazi A. m. adlanırdı. Burada mehmanxana, yeməcxana, çayxana, məscid və s. var idi. Məhəllə bir neçə yüz illik tarixə malikdir. Onun adı hələ 17 əsrə aid sənədlərdə çəkilir.

ANZIRDƏRƏ – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlincəçayın sol qolu. Mənsəbindən 32 km məsafədə ona tökülür. Uz. 7 km, hövzəsinin sah. 10 km²-dir. Əsasən qunt və qar suları ilə qidalanır. Əlincəçayda sel əmələ gətirən qollardan biridir.

APREL İŞĞALI (1920) – beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan təcavüzkar sovet qoşunları tərəfindən *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti* ərazisinin işğalı və müstəqil Azərbaycan dövlətinin aradan qaldırılması 1920 il aprelin 27-də həyata keçirilmişdir. Sovet tarixşünaslığında Aprel işğalı saxtalaşdırılaraq, əvvəlcə "çevriliş", sonradan isə "inqilab" adlandırılmışdır. 20 yüzilliyin 20-ci illərinin kommunistləri "Aprel çevrilişi" ifadəsini işlədərkən, tarixi reallığı – Aprel işğalını inkar edir və qürrələndirdilər ki, "... biz sovet hakimiyyətini hazır şəkildə aldıq, onu bizə boşqabda gətirdilər". Aprel işğalı kommunistlər üçün asanlıqla başa gəlsə də, onun hazırlanma mexanizmi uzun müddət formalaşdırılan məkrli siyasətin nəticəsi idi. Sovet Rusiyası Qafqaza, xüsusilə də Azərbaycana dair siyasətində, əslində çar Rusiyasının

“Ana dili” abidəsi.
Naxçıvan ş. 2004.

varisi kimi çıxış edirdi. Bakı bolşeviklər üçün təkə nefti, habelə müstəsna iqtisadi potensialı ilə deyil, həm də bütün Yaxın və Orta Şərqi siyasi mərkəzi kimi əhəmiyyətli idi. 1918 ildə daşnak-bolşevik S.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Xalq Komissarları Soveti süqut etsə də, Bakı uğrunda mübarizə daim diqqət mərkəzində idi: "Bakını almaq bizə olduqca və olduqca zəruridir. Bütün səyinizi buna verin" (V.İ. Lenin). 1919 ilin fevralında mərkəzdən "... bakılıların əhvali-ruhiyyə-sindən sürətli və həlledici hərəkət üçün istifadə etmək" göstərişi alan Xəzər-Qafqaz cəbhəsinin hərbi-inqilab şurası məqsədyönlü və təxirəsalınmaz tədbirlər görməkdə idi. Bakı bolşevikləri 1919 ilin yazından hökumət əleyhinə fəaliyyətlərini daha da genişləndirdilər: ingilis əsgərləri arasında təbliğat apararaq, onların vətəyə dönmək tələbi ilə çıxış etmələrinə nail oldular; Azərbaycan ordusu və donanmasının "inqilablaşdırılmasına" səy göstərildi; fəhlələrdən ibarət hərbi drujinalar yaradıldı və onların hərbi sursatla təchiz olunması intensivləşdirildi; hakimiyyətə qarşı ideoloji təbliğat genişləndirildi; Qarabağda ermənilərin sifarişli qiyamı təşkil olundu və bununla hökumət böhranına zəmin yaradıldı. Bu dövrdə, hətta Türkiyənin mənafeyi naminə "canıyananlıq" da nümayiş etdirildi. Bütün bunlara baxmayaraq bolşeviklər Sovet Ru-

siyasının müdaxiləsi olmadan daxildə üsyanın qələbə çalacağına əmin deyildilər. Beləliklə, 1920 ilin yanvarında istiqlaliliyyətinin de-fakto tanındığı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üçün xaricdən gözlənilən yeganə ciddi təhlükə bolşevik təcavüzü idi. Odur ki, Sovet Rusiyasının Denikin ordusuna qarşı hərbi ittifaq bağlamaq haqqında nota xarakterli təklifi Azərbaycan Hökuməti və siyasi partiyaları tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Bolşeviklərin xarici siyasətini düzgün qiymətləndirən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici işlər naziri Fətəli xan Xoyski G.Çiçerinin təklifini rədd etdi. Azərbaycan sosialistləri və "ittihad"çıları Çiçerinin notasına müsbət cavab verilməsini tələb etdilər. Hakimiyyətdaxili mübarizənin gücləndiyi bir dövrdə Rusiyanın təzyiqi də artırdı. Sovet Rusiyası Azərbaycan Hökumətinə yeni notalar göndərməkdə davam edirdi. Beynəlxalq vəziyyəti nəzərə alan G.Çiçerin 1920 ilin martında V.İ.Leninə yazmışdı: "Azərbaycana qarşı zorakılıq aktı beynəlxalq münasibətlərdə dostlarımızı bizə qarşı qoyar... Bizi imperialist hesab etmələrinə yol verməməliyik". Odur ki, bolşeviklər xarici müdaxiləni pərdələmək məqsədilə Azərbaycanın milli hökumətini devirmək üçün ölkənin öz daxilində silahlı üsyana hazırlığa başladılar. 1920 il fevralın 11-12-də RK(b)P Bakı komitəsi, "Hümmət" və "Ədalət" təşkilatlarının qurultayı oldu. Ölkədə fəaliyyət göstərən bütün kommunist təşkilatları vahid "Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası" adı altında birləşdirmək qərarına alındı. AK (b) P-nin I qurultayı qanuni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətini zorakılıqla devirmək xətti götürdü. Lakin bolşeviklərin bir qismi silahlı üsyanın uğurla nəticələnməsinə şübhə ilə yanaşmaqda davam edirdi. Stalin yazırdı: "Bu üsyanın heç bir şansı yoxdur. Buna görə də Azərbaycanın sərhədlərini keçmək lazım gələcəkdir". Belə bir tarixi şəraitdə Antantanın Cənubi Qafqaz respublikalarına hərbi yardım göstərməməsi, Rusiya tərəfindən müdaxilə təhlükəsinə qarşı Gürcüstan və Azərbaycanın hərbi qüvvələrini əlaqələndirmək cəhdlərinin nəticəsiz qalması, ermənilərin xaricdən sifarişlə qaldırdıqları qiyam, istiqlal mübarizəsi aparən Türkiyənin Sovet Rusiyası ilə

11-ci Qırmızı ordu
Bakıda.

six əlaqələr qurmaq siyasəti və Azərbaycanın öz daxilində siyasi durumun sabit olmaması respublikanı xarici təcavüzlə təkbətək qoydu. Digər tərəfdən, hələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin hakimiyyətdə olduğu bir zamanda, aprelin 26-dan 27-nə keçən gecə Azərbaycan Müvəqqəti İnkilab Komitəsinin adından hərbi yardım xahişilə Moskvaya radioteleqram göndərildi. Radioteleqramda deyilirdi ki, "Bakıda çevriliş baş vermişdir və biz Qırmızı qoşunların Bakıya yeridilməsini xahiş edirik". Həmin mühüm fakt Azərbaycanda Aprel işğalının sovet ordusu tərəfindən həyata keçirildiyini və məhz xarici hərbi təcavüz nəticəsində baş tutduğunu sübut edir. Bunu, eyni zamanda, digər tarixi sənədlər də açıq-aşkar, birbaşa təsdiqləyir.

Beləliklə, Azərbaycanın işğalı məqsədilə qabaqcadan hazırlanmış Bakı əməliyyatının həyata keçirilməsi daha da sürətləndirildi və beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozaraq Azərbaycanın hüduqlarını keçən 11-ci Qırmızı ordunun birbaşa hərbi müdaxiləsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müqəddəratını həll etdi. Azərbaycan Parlamenti baş vermiş fakt qarşısında qalaraq, reallıqla hesablaşmağa məcbur oldu. Ərazisində təcavüzkar xarici hərbi qüvvələrin – 11-ci Qırmızı ordu hissələrinin olduğu bir şəraitdə, açıq silahlı təzyiq altında qalan Azərbaycan Parlamenti 1920 il aprelin 27-də AK(b)P MK, RK (b)P Qafqaz Ölkə Komitəsinin Bakı bürosu və Bakı Fəhlə Konfransı adından kommunistlərin təqdim etdikləri ultimatumu gündəliyə çıxardı və qızğın müzakirələrdən sonra, axşam saat 11 radələrində hakimiyyətin aşağıdakı şərtlərlə Azərbaycan İnkilab Komitəsinə verilməsi barədə qərar qəbul etdi: 1) Rus ordusu Bakıya daxil olmadan dəmir yolu ilə birbaşa Anadolunun imdadına gedəcək; 2) Azərbaycanın istiqlalı və ərazi bütövlüyü hər cür təcavüz və ilhaqdan qorunacaq; 3) Azərbaycan ordusu buraxılmayacaq; 4) Azərbaycanın siyasi partiyalarının hürriyyət və sərbəstliyi mühafizə ediləcək; 5) keçmiş dövlət xadimləri, Hökumət üzvləri və millət vəkilələrindən heç bir kəs siyasi cinayətdə ittiham edilməyəcək, dövlət idarələri qulluqçularının iş yerləri saxlanılacaq, yalnız rəhbər vəzifəli

şəxslər dəyişdiriləcək; 6) azad şəraitdə toplanacaq Azərbaycan şuraları hakimiyyətin idarə formasını təyin edəcək.

Göründüyü kimi, 1920 ilin 28 apreli ərafəsində Azərbaycanda siyasi və iqtisadi böhran mövcud olsa da, dövlət çevrilişi və ölkənin xarici hərbi qüvvələr tərəfindən işğal daxilədən qaldırılmış üsyan nəticəsində baş vermədi. Bunun üçün "inqilabi şəraitin yetişməsi"ni iddia və təbliğ edən ilkin şərtlər, əslində yox idi. Aprel işğalı xarici qüvvənin – 11-ci Qırmızı ordunun əvvəlcədən və planlı surətdə hazırlanmış "ıldırım sürətli öldürücü" yürüşü nəticəsində baş verdi. Bunu ilk vaxtlarda bolşeviklərin özləri də etiraf edirdilər: "Müsavət hakimiyyəti devrilibsə, bu o demək deyildir ki, bizim partiyamız güclü idi. Bu ona görə belə oldu ki, Qırmızı ordu güclü idi. "Əgər 11-ci Qırmızı ordu sutkada 25 km irəliləyirdisə, Azərbaycanda bu sürət sutkada 50 km oldu". Paris sülh konfransındakı Azərbaycan nümayəndəliyi Cümhuriyyətin devrilməsindən xəbər tutan kimi, aprelin 28-də San-Remo konfransına bu barədə nota təqdim etdi. Lakin nə bu, nə də sonrakı müraciətlər heç bir nəticə vermədi. 23 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində xüsusi yeri olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. Aprel işğalından 71 il sonra "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası"nda (1991 il 18 oktyabr) bu tarixi təcavüzə siyasi qiymət verildi: *"1920 il aprelin 27-28-də RSFSR-in XI Qırmızı Ordusunun Azərbaycana təcavüzü, respublika ərazisini zəbt etməsi, beynəlxalq hüququn subyekti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini devirməsi Rusiyanın müstəqil Azərbaycanı işğal etməsi hesab edilsin"*.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.5, B., 2001; Azərbaycan Respublikası (1991-2001), B., 2001; Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinin öçerkləri, c.1, B., 1986; R ə s u l z a d ə M.Ə., Azərbaycan Cümhuriyyəti, B., 1990; C ə b i y e v H.R., 23 saat Yalamadan Bakıya. "Sovet hakimiyyəti uğrunda". Xatirələr məcmuəsi, B., 1967; Ə h m ə d o v a F., Nəriman Nərimanov – ideal və gerçəklik, B., 1998; M a h m u d o v Y.M., Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti, B., 2002; A ö d ə i i ā İ., Āçyōēā Āāēō. Āīāīīūē āāōīōēē, 1922, '7; Ðāōāāōçāō B., Āīdūāā çā Nīāāōñēēē Āçāđāāēāēāī. Ē ēñōīdēē āīdāēunētāī īāđāāīđīōā, Ā., 1928;

Ã ä ð á á á ä è I, Áîáîúá îðîáéáú îñèèè-âñéîé èñòîðèè
 Äçâðáééææáîá á íá-æéá ÖÖ äâèâ, Á., 1991; Í à ñ è ð í á Ö.,
 Áíðúáá çá áeânòú áíèúöááééíá Äçâðáééææáîá (1917-1920),
 Á., 1993; Ö ó á è á á Ð., Íéèòáòèý Äçâðáééææáîá Níááòñéé
 Ðîññèéé á áîðáèá 1920 á., "Azərbaycan tarixinin
 problemləri, müasir tədris və elmi nəşrlərdə onların əksi"
 konfransının materialları kitabında, B., 1995.

ARACI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngə-
 zur silsiləsində zirvə. Hünd. 3067 m.

ARAKSENA – eramızın əvvəllərində Araz
 çayının orta və aşağı axını boyunca tarixi vil-
 layət. Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil
 idi. A. vil. Naxçıvan ərazisini də əhatə edirdi.

ARAZ – Cənubi Qafqazda çay. Kürün ən
 böyük qolu. Suyunun çoxluğuna görə Cənu-
 bi Qafqazda ikinci çaydır Uz. 1072 km, höv-
 zəsinin sah. 102 min km². Türkiyədə Bingöl
 silsiləsinin yamaclarından (təqr. 3000 m
 hünd.-dən) başlanır. Arpaçay ilə birləşənədək
 olan hissəsi Türkiyə ərazisindədir. Həmin
 yerdən İmişli r-nundakı Bəhramtəpə su qov-
 şağının yaxınlığındakı təqr. 600 km məsafədə
 Erm. Respublikası və Azərb. Respublikasının
 Türkiyə və İranla dövlət sərhədini təşkil edir.
 A. çayı boyunca Nax. MR ilə İran arasındakı
 sərhəd xəttinin uz. 163 km, Türkiyə ilə 11 km-
 dir. A. Bəhramtəpə su qovşağından mənsəbi-
 nədək Azərb. Respublikası ərazisində axır, Sa-
 birabad ş. yaxınlığında (dəniz səviyyəsindən
 11 m aşağıda) Kürə birləşir.

A.-ın hövzəsi relyef və axım xüsusiyyətlə-
 rinə görə iki hissəyə (dağlıq və ovalıq) ayrılır.
 Türkiyə ərazisində A. tipik dağ çayıdır.
 Arpaçayın mənsəbi ilə Araz su qovşağı ara-
 sında Ararat düzənliyindən, Sədərək, Şərur,

Araz çayı üzərində
 "PANTON". 1972

Böyükdüz və Naxçıvan düzlərinin c.-undan
 axır. Bu hissədə çayın sürəti nisbətən azalır.
 Burada A.-a soldan Sevcür, Zəngi (Razdan),
 Azad, Vədi, Arpaçay, Naxçıvançay və s., sağ-
 dan Qarasu, Maku (Zəngimar) və s. qollar
 birləşir. Naxçıvançayın mənsəbi yaxınlığı-
 ndan Həkəri (Bərgüşad) çayının mənsəbinədək
 A. çox yerdə kanyonvarı dərələrlə axır; coş-
 ğun və astanalıdır. Bu hissədə A.-a soldan
 Əlincə, Gilan, Ordubad, Mehri, Oxçu və s.,
 sağdan Qotur, Qırsı (Qarasu) və s. qollar qo-
 şulur. Həkəri çayının mənsəbindən sonra A.
 tədricən düzənliyə və Kür-Araz ovalığına çı-
 xır; yatağı meandr vəziyyəti alır. Həkəri çayı-
 nın mənsəbindən aşağıda A.-a soldan Quru
 çay, Köndələnçay və s., sağdan Selin (Sələn),
 Qarasu və s. qollar birləşir. A.-ın Bəhramtəpə
 su qovşağından mənsəbinədək (Kürə qovu-
 şanadək) axdığı hissədə qolu yoxdur. Çayın
 dağlıq hissədəki fəal eroziya prosesi ovalıqda
 akkumulyasiya ilə əvəz olunur. A. qarışıq
 mənbədən qidalanır; axımını yeraltı sular,
 qar və yağış suları təşkil edir. A.-ın mənsəbi
 yaxınlığında orta illik su sərfi 279 m³/san,
 axım həcmi 8,8 mlrd. m³-dir. Son 50 ildə A.-
 ın ən az sulu (orta illik su sərfi 172 m³/san)
 vaxtı 1961 ildə, ən çox sulu (499 m³/san) vaxtı
 isə 1969 ildə olmuşdur. Yazda qar sularının,
 payızda isə yağış sularının artması daşqınlara
 səbəb olur. Suvarmaya çox ehtiyac olan iyul
 və avqust aylarında çayın suyu azalır (illik
 axımın 7%-ə qədərini axıdır). Çayın suyunu
 artırmaq üçün Yuxarı Qarabağ kanalı vas-
 itəsilə Kürdən A.-a əlavə su axıdılır. Suyu
 hidrokarbonatlı-kalsiumludur. Orta mineral-
 laşma az sulu dövrdə 560–880 mq/l, çoxsulu
 dövrdə isə 260–400 mq/l-dir.

A.-ın böyük suvarma və hidroenerji
 əhəmiyyəti var. Suyundan səmərəli istifadə
 etmək məqsədilə çayın üstündə Bəhramtəpə
 su qovşağı, Sovet–İran müqaviləsinə əsasən
 isə Araz su qovşağı və Mil–Muğan sugötürmə
 qovşağı tikilmişdir. A. 20 əsrin 70-ci illərinə-
 dək Cənubi Qafqazın ən lilliyə çaylarından idi.
 İldə Kürə 17 mln. t-a qədər lil gətirirdi.
 Üstündə hidrotexniki qurğuların istifadəyə
 verilməsi ilə əlaqədar 1972 ildən sonra A.-ın
 Kürə gətirdiyi lilin miqdarı 1–1,5 mln. t-a
 enmişdir. Gəmiçiliyə yararsızdır.

A. aşağı axımında yatağını tarix boyu bir
 neçə dəfə dəyişmişdir. Son dəfə 1896 ildə daş-

qın nəticəsində sahil bəndini (indiki Saatlı ş. yaxınlığında) uçurmuş, suyunun bir hissəsi Muğan düzündən keçərək Xəzər dənizinə axmışdır. Bununla əlaqədar, ərazidə bir neçə göl (Ağçala, Mahmudçala və s.) əmələ gəlmişdir. Sonralar bənd bərpa edilmiş və A.-in suyu əvvəlki yatağına qaytarılmışdır.

Bir çox antik və orta əsr müəllifinin əsərində A. haqqında məlumat verilmişdir. Qədim yunan və latın mənbələrində Cənubi Qafqaz, Parsa (Fars) və Orta Asiyada A. adlı bir neçə çayın adı çəkilir. A. vadisində aşkar edilmiş arxeoloji abidələr, həmçinin digər materiallar burada qədim yaşayış məskənləri, ticarət, sənətkarlıq və mədəniyyət mərkəzləri olduğunu sübut edir. 11 və 15 əsirlə Xudafərin körpüləri kimi nadir tikintilər Naxçıvan məmarlıq məktəbinin Arazboyu abidələrindəndir.

“Araz” (Aras) adının yaranma tarixi e. ə. 3–1 əsrlərə aid edilir. Qədim qaynaqlarda onun adı Rass, Arras, ər-Ras, Rude-Aris, Araks və s. şəkillərində işlədilmişdir. Evstatın fikrincə, Arazın adı qədim yunanca mənası “qazıram” (sürətlə axaraq sahillərini dağdığı üçün) sözü ilə bağlıdır. Bəzi tədqiqatçılara görə “A.” sözü çox güman ki, qədim dillərdən birində “su”, “çay” deməkdir. Çayın adını İran mənşəli dillərin birində “çay” və “su” mənalарını verən “ar” və “as” sözləri ilə də izah edirlər. Hidronimi qədim fars dilindəki “qaçan”, ərəb dilindəki “qaçmaq” sözləri ilə bağlayanlar da olmuşdur.

ARAZ – Babək r-nunda mövcud olmuş yaşayış məntəqəsi. 1972 ildə SSRİ–İran sərhədində, Araz çayı üstündə hidrotexniki kompleksin tikintisi ilə əlaqədar fəhlə qəs. kimi salınmışdı.

ARAZ – Babək r-nu ərazisində kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Araz çayının sol sahilində yerləşir. Əh. 246 nəfər (2005); taxılçılıq, bostançılıq, heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb var.

“ARAZ” ARXEOLÖJİ-ETNOQRAFİK EKSPEDİSİYASI – Azərb. Milli EA Tarix İn-tunun Naxçıvan ş. yaxınlığında, Araz çayı üzərində SES tikintisi zamanı su altında qalacaq arxeoloji abidələri tədqiq etmək məqsədilə 1968 ildə yaratdığı kompleks ekspedisiya; üç dəstədən ibarət idi. Ekspedisiya su altında qalacaq Xarabəşəhər, Astabad, Bulqan, Tə-

zəkənd, Qaraçuq, Qızılburun, Qaraxanbəyli, Böyükdüz, Şahtaxtı və digər abidələri tədqiq etmişdir. Azərb. mütəfəkkiri Nəiminin vətəni olan Astabad şəhərində, habelə, 19 əsrin əvvəlində İran şahzadəsi Abbas Mirzənin tikdirdiyi Abbasabad qalasında, Ölənşəhər və Muncuqtəpə yaşayış yerlərində qazıntılar aparılmışdır. Astabad şəhər qalıqlarında aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində şəhərin tarixinə dair bir sıra məsələlər aydınlaşdırılmış və onun istehsal mərkəzi aşkara çıxarılmışdır. Xarabəşəhərin Naxçıvandan 8 km c.-da yerləşən Qaraçuq k. yaxınlığındakı qalıqlarında aparılan tədqiqatlar nəticəsində yaşayış evləri, son orta əsrlərin (14–17) təsərrüfat həyatına və mədəniyyətinə aid zəngin faktlar aşkar edilmiş, dəmirçixana, 20 kvadratmetrlik emalatxana, dəmir örintisi nəticəsində alınmış dəmir parçası, istehsalı başa çatdırılmamış kərənti, oraq, balta, dəhərə və digər əmək alətlərinin müxtəlif hissələri tapılmışdır. Ekspedisiya II Kültürə yaşayış yerində tədqiqat işləri aparmış, e. ə. 2–1-ci minilliyin əvvəllərinə aid mədəni təbəqələrdən qala divarının bünövrəsi, tikinti qalıqları, sadə və boyalı keramika, daş və sümük alətlər aşkar olunmuşdur. Araz dəryəçəsi və SES tikilib qurtarıqdan sonra (1970) fəaliyyətini bir müddət dayandırmış və sonralar yenidən bərpa olunmuşdur.

“ARAZ” ELM-İSTEHSALAT BİRLİYİ, akad. Həsən Əliyev adına – elm-təcrübə mərkəzi. Naxçıvan kompleks zona təcrübə stansiyası, Naxçıvan elmi-tədqiqat baytarlıq stansiyası və Azərb. Elmi-Tədqiqat Üzümçülük və Şərabçılıq İn-tunun Naxçıvan dayaq məntəqəsinin bazasında yaradılmışdır (1988). Fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə muxtar respublikada meyvə, üzüm, tərəvəz, taxıl, yem və texniki bitkilərin genetik ehtiyatlarını toplayıb tədqiq etmək, onların yeni, daha perspektivli sortlarını yaratmaq, becərmə və emal texnologiyalarını işləyib hazırlamaq və təkmilləşdirmək, bitkiləri xəstəlik və ziyanvericilərdən mühafizə etmək, torpaqların münbitliyini artırmaq, eroziyadan və ətraf mühiti çirklənmədən qorumaq, heyvandarlığın cins tərkibini yaxşılaşdırmaq və məhsuldarlığını yüksəltmək üçün qabaqcıl yemləmə və yetişdirmə üsullarını işləyib hazırlamaq və s. problemlərin həlli və əldə edilmiş nəticələ-

rin istehsalata tətbiqi daxildir. Birliyin müasir avadanlıqla təchiz olunmuş şöbə və laboratoriyaları, Ordubad, Culfa və Şərur dayaq məntəqələri, yardımçı təcrübə təsərrüfatı var. Burada 50-dən çox alim və mütəxəssis çalışır. Azərb.-in bir çox bölgələrindəki elmi-tədqiqat müəssisələrinə, təsərrüfatlara taxıl və yem bitkilərinin toxumlarını, meyvə və üzüm sortlarının tinglərini göndərir. Son illərdə yeni mal-qara cinsləri yaradılmış, “balbas” qoyununun cins keyfiyyətləri daha da təkmilləşdirilmiş, yüksək məhsuldar “Kəhrəba”, “Sirab”, “İstiqlal” taxıl sortları yaradılmış, Dyubek və Samsun tipli ətirli tütün sortları, yerli “Şahtaxtı”, “Nəxşəbi”, “Kişmiş”, “Şahangiri”, “Nəbi üzümü”, “Dağ üzümü” üzüm, “Tabağı”, “Sultani” alma, “Hivili”, “Mıxəyi” armud, “Qasımxa”, “Haqverdi” ərik sortları öyrənilmiş və istehsalata tətbiq edilmişdir. Birliyin alimləri, ümumiyyətlə, 220-yə qədər üzüm və meyvə sortlarını aşkar edib toplamış və öyrənmişlər. Birlik fermer təsərrüfatlarını inkişaf etdirir. Birliyin seleksiya və toxumçuluq şöbəsində akad. Cəlal Əliyevin rəhbərliyi və iştirakı ilə yetişdirilmiş, eləcə də dünyanın bir çox seleksiya mərkəzlərindən gətirilmiş buğda və arpa sortlarının yerli şəraitdə sınağı və toxumçuluq bazası yaradılmışdır. Birlikdə elmi kadrların hazırlanmasına da xüsusi diqqət yetirilir.

“ARAZ” MAHNI VƏ RƏQS ANSAMBLI, Naxçıvan Dövlət Mahnı və Rəqs ansamblı – 1959 ildən Naxçıvan ş.-ndə Dövlət konsert briqadası kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1960 ildən indiki adını daşıyır. An-

samblın ilk bədii rəhbəri Naxçıvan MSSR əməkdar incəsənət xadimi Məmməd Ələkbərov olmuşdur. Bahirə İsayeva, Abdulla Babayev, Qurban İsmayılov, Fikrət Qasimov, Sadiq Qulubəyov, Ayalı Zöhrabova, Vahid Axundov, Həsən Gülməmmədov, Aydın Camalbəyov, Bala Yusif, Kamal Əliyev ansamblın ilk solist və musiqiçiləri idilər. Ansambl fəaliyyəti dövründə sabiq SSRİ-nin bütün resp.-lərində, Azərb.-in əksər şəhər və r-nlarında qastrolda olmuş, konsert proqramları ilə çıxış etmişdir. Repertuarında Azərb. bəstəkarlarının əsərləri, muğam, rəqs və xalq mahnıları, eləcə də dünya xalqlarının mahnı və rəqsləri başlıca yer tutur.

“ARAZ” (NAXÇIVAN) KOMPLEKS ZONA TƏCRÜBƏ STANSİYASI – elm-təcrübə mərkəzi. Muxtar respublikada bitki ehtiyatlarının və əkinçiliyin texnoloji problemlərinin tədqiqi ilə əlaqədar 1926 ildə Ümumittifaq Bitkiçilik, Üzümçülük, Şərabçılıq in-tlarının Naxçıvanda yaradılmış dayaq məntəqələri əsasında təşkil edilmişdi (1954). Bu müəssisələr taxıl, yem bitkiləri, meyvə, üzüm, tərəvəz, texniki və digər bitkilərin genetik ehtiyatlarının öyrənilməsi və əkinçiliyin mühüm problemlərinin həll edilməsi sahəsində xeyli faydalı işlər görmüşdür. 1988 ilin mayından “Araz” *Elm İstehsalat Birliyi* adı ilə fəaliyyət göstərir.

ARAZ SU ELEKTRİK STANSİYASI – Azərb. Respublikasında ən böyük SES-lərdən biri. 1 mlrd. 350 mln. m^3 su tutumu olan Araz dəryaçası (bax *Araz su qovşağı*) üstündədir. Tikintisinə 1963 ildə başlanmış, 1971 ildə tam istifadəyə verilmişdir. Hər biri 22 min *kvt* gücündə olan iki SES-dən (Azərb. və İran SES-ləri) ibarətdir. Nax. MR-in əsas enerji bazasıdır. Muxtar respublika ərazisinin Azərb.-dan təcrid olunması və Ermənistan tərəfindən blokada alınması enerji sistemini iflic vəziyyətinə salmışdır. Son illər Naxçıvan diyarının enerji çatışmazlığını aradan qaldırmaq və enerji təminatını sabitləşdirmək məqsədilə Araz SES-in hər iki turbini əsaslı təmir edilərək tam gücünə çatdırılmışdır.

ARAZ SU QOVŞAĞI – Azərb. Respublikası (Naxçıvan MR) ilə İran sərhədində, Araz çayı üzərində hidrotexniki kompleks. Naxçıvan ş. yaxınlığındadır. SSRİ ilə İran arasında iqtisadi və texniki əməkdaşlıq haqqında müqaviləyə (27.7.1963) əsasən tikilmiş və

Araz Su Elektrik Stansiyası. Azərbaycan Respublikasında ən böyük SES-lərdən biri.

1971 ildə istifadəyə verilmişdir. A. s. q.-na su anbarı (həcmi 1 mlrd. 350 mln. m^3), torpaq bənd (hünd. 35 m, uz. 900 m), eyni quruluşda tikilmiş və hər biri 22 min kvt gücündə olan iki SES (Azərb. və İran SES-ləri) daxildir. Su anbarı vasitəsilə tənzimlənən su çayın yatağı ilə Araz çayı üstündə ikinci Sovet–İran birgə tikintisi olan Mil–Muğan sugötürmə qovşağına axıdılır. Həmin qovşaqdan başlanan magistral Baş Mil kanalı Azərb. Respublikası ərazisində mövcud suvarılan torpaqların su təchizatının yaxşılaşdırılmasına imkan verir; burada balıqçılıq təsərrüfatı yaradılmışdır. İran ərazisindəki magistral Muğan kanalı isə həmin ölkədə on minlərlə ha yeni torpaq sahəsini suvarır. Stansiyaların elektrik enerjisi Azərb. və İranın enerji sisteminə verilir. A. s. q. çayın axımını mövsümi və qismən çoxillik tənzimləyir, həmçinin vaxtaşırı daşqın təhlükəsini azaldır.

ARAZ TÜRK CÜMHURİYYƏTİ – T ü r k A r a z C ü m h u r i y y ə t i , A r a z C ü m h u r i y y ə t i – Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsində və onun çevrəsindəki ərazilərdə yaradılmış dövlət qurumu.

1918 ilin noyabrından 1919 ilin martınaqədər fəaliyyət göstərmiş Araz Türk Cümhuriyyəti Naxçıvan qəzası, Şərur–Dərələyəz və Ordubad mahallarını, habelə Sərdarabad, Ulu-xanlı, Vedibasar, Qəmərli, Mehri və b. Azərbaycan torpaqlarını əhatə etmişdir. Mərkəzi Naxçıvan şəhəri idi.

Araz Türk Cümhuriyyətində də siyasi durumun mürəkkəbliyinə görə geniş fəaliyyət göstərə bilməyən bir sıra dövlət strukturları–hakimiyyət orqanları mövcud olmuşdur. Onun parlamenti bölgədəki müsəlman milli şuralarının üzvlərindən ibarət idi. Araz Türk Cümhuriyyəti hökumətinə–Nazirlər Şurasına Əmir bəy Əkbərzadə başçılıq edirdi. Hökumətin tərkibinə isə İbrahim bəy Cahan-girzadə – hərbi nazir; Əli bəy Qəmbər Bənə-niyarlı – inzibati-ərazi işləri üzrə nazir; Həsən ağa Səfazadə – xarici işlər naziri; Məmməd Bəyzadə – ədliyyə naziri; Mirzə Hüseyn Mir-zə Həsənzadə və Müfti Xoca Ekit Əfəndi daxil idilər. General Əli Əşrəf bəy hökumətə yardımçı olaraq seçilmişdi.

Cümhuriyyətin meydana gəlməsi bölgədə ağır tarixi-siyasi şəraitlə sıx bağlı olmuşdur. Osmanlı ordu hissələrinin bölgəni tərk et-

mələri və mahalın türk-müsəlman əhalisinin erməni-daşnakların təcavüzü, soyqırım siya-səti ilə üz-üzə qalması, burada güclü dövlət qurumunun və nizami hərbi qüvvələrin təşkilinə ciddi ehtiyac yaratmışdı. Belə bir ağır şəraitdə bölgənin türk-müsəlman əhalisinin başbilənləri və öndə gedənləri məhəlli siyasi-dövlət qurumu yaratmaq qənaətinə gəldilər. Onların bu qənaəti, əsasən, aşağıdakı səbəblərlə izah olunurdu: birincisi, erməni-daşnakların bölgəyə dair əsassız ərazi iddialarını gerçəkləşdirmələrinə, burada öz hakimiyyətlərini yaratmalarına, yerli türk-müsəlman əhalisinin soyqırımına imkan verməmək, ikincisi, həmin dövrdə Qafqazda gedən proseslər və baş verən hadisələrlə əlaqədar Azərbaycandan müvəqqəti olaraq ayrı düşən Naxçıvan mahalının tezliklə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qatılmasına nail olmaq.

Ordubad Milli Komitəsinin sədri Mir Hidayət Seyidzadənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyskiyə göndərdiyi 1918 il 22 dekabr tarixli bəyanatından bəlli olur ki, bölgədə siyasi birliyin – Araz Respublikasının yaradılması təşəbbüsü ilə Naxçıvan, Şərur müsəlmanları çıxış etmişlər və onların təklifi ilə bu prosesə ordubadlılar da qoşulmuşlar. Mir Hidayət Seyidzadə bu mühüm təşəbbüsü dəstəkləmələrini aşağıdakılarla əsaslandır-mışdı: Tiflisə və Gəncəyə yolların bağlan-ması; türklərin Ordubaddan getmələri ilə əlaqədar olaraq şəhərə yardım-ərzaq gətirilməsinin dayandırılması; bir sıra əngəllərin təşkilatı (Milli Komitəni) zəiflətməsi və kimə tabe olmağın, kimdən göstəriş almağın bilinməməsi; Naxçıvan və Şərur müsəlman-larının da bu cür vəziyyətə düşər olmaları və müsəlman-Araz dövlətini yaratmaq qərarına gəlinməsi; Araz hökumətinin də Gəncə Hökuməti (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti) ilə yaxınlaşmaq istəməsi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xarici işlər naziri Məmməd Yusif Cəfərovun hökumətin Baş naziri Nəsim bəy Yusifbəyliyə ünvanladığı 1919 il 17 iyun tarixli məktubundan isə aydın olur ki, Osmanlı qoşunları Azərbaycandan getdikdən sonra Naxçıvan bölgəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunmaq təhlükəsi mahalın yerli əhalisinin Araz Cümhuriyyətini yaratmaqla, özünün müvəqqəti (yəni Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti ilə birləşənədək) müstəqilliyini elan etməsiylə nəticələnmişdir.

Araz Türk Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri Əmir bəy Əkbərzadə bölgə əhalisi arasında və siyasi dairələrdə çox bəcaırlı, vətənpərvər və millətsevər bir şəxsiyyət kimi dəyərləndirilirdi. Osmanlı dövlətinin Araz Türk Cümhuriyyəti hökuməti yanındakı daimi hərbi müşaviri Xəlil bəy, Kəlbəli xan, Cəfərqulu xan, Abbasqulu xan və b. da Cümhuriyyətin fəaliyyətinə yaxından yardım göstərənlərin sırasında idilər.

Araz Türk Cümhuriyyətinin hərbi naziri İbrahim bəy Cahangirzadənin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə silahlı qüvvələr yaradılmışdı. Bu hərbi hissələr – könlüllü xalq dəstələri 20 tabordan (batalyondan) ibarət idi. Həmin taborlardan 4-ü Naxçıvanda, 3-ü Şərur-Dərələyəzdə, digərləri isə Ordubad, Vedibasar, Qəmərli və s. ərazilərdə yerləşdirilmişdi. Tabor komandirlərindən Kəblə Muxtar (Nehrəm), Kəblə Kərim (Cəhri), İbrahimxəlil Axundov (Ordubad), Həsən Şahverdioğlu (Şərur-Dərələyəz) və b. Araz Türk Cümhuriyyəti ərazilərinin erməni quldur dəstələrinin silahlı basqınlarından müdafiəsində xüsusilə fərqlənmişdilər. Araz Türk Cümhuriyyətinin hərbi hissələrinin yaradılmasında və onların fəaliyyətinin təşkilində Osmanlı dövlətinin 9-cu ordusunun komandanı Yaqub Şevqi paşa və 9-cu diviziya komandiri polkovnik Rüşti bəyin böyük əməyi olmuşdu. Araz Türk Cümhuriyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə sıx əlaqələr yaratmağa çalışmış və ona qatılmaq üçün yollar aramışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti tərəfindən də müvafiq işlər görülmüşdü. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin təsis haqqında qanun"da Azərbaycan Parlamentinə Naxçıvan, Şərur və Ordubaddan üç nəfər millət vəkili seçilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin açılışında Araz Türk Cümhuriyyətinin rəsmi nümayəndəsi Paşa Əliyev də iştirak etmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin təşkili Araz Türk Cümhuriyyətinin türk-müsəlman əhalisi tərəfindən razılıqla qarşılanmışdı. Ordubaddan səlahiyyətli müvəkkil A.Hacıyevin imzası ilə Azərbaycan Parlamentinə ünvanlanan təbrik teleqramında həmin mahalın əhalisi bu qurumu

özlərinin ali qanunverici hakimiyyət orqanı kimi qiymətləndirmiş və ona hər cür yardım göstərməyə hazır olduqlarını bildirmişdi.

Araz Türk Cümhuriyyəti Bakıda fəaliyyət göstərən bir sıra ictimai-siyasi qurumlarla da sıx əlaqələrə malik olmuşdur. Onun nümayəndəsi P.Bayrambəyov İrəvan quberniyası ictimai xadimlərinin 1919 il yanvarın 2-də keçirilən müşavirəsində iştirak və çıxış etmişdir. P.Bayrambəyov öz çıxışında keçmiş İrəvan mahalı müsəlmanlarının faciəli durumu və Araz Cümhuriyyətinin yaranması tarixi barədə ətraflı məlumat vermişdi. Həmin müşavirənin qərarında Ermənistan Respublikasında türk-müsəlman əhaliyə qarşı yeridilən soyqırımı siyasətinə son qoyulması üçün tədbirlər görülməsi, bu məqsədlə də bölgəyə qarışıq tərkibli komissiya göndərilməsi, Bakıdakı ingilis general-qubernatoru Tomsonla müzakirələr aparılması, müvafiq qurumlara memorandumlar verilməsi və s. nəzərdə tutulurdu. Keçmiş İrəvan quberniyası müsəlmanlarının yenidən yaradılan "Həmyerlilər" cəmiyyətinin toplantısında (1919, 6 yanvar) isə Mirabbas Mirbağirovun xüsusi səlahiyyətlərlə bölgəyə ezam olunması və P.Bayrambəyovun Azərbaycan Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski ilə görüşünün keçirilməsi razılışdırıldı. Qaçqınlara ayrılan bir milyon manat vəsaitdən 900 000 manat Naxçıvana aparılmaq üçün P.Bayrambəyovə verilmişdi.

Araz Türk Cümhuriyyətinin geniş səlahiyyətlərə malik olan və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinə ezam edilən xüsusi nümayəndə heyəti 1919 il martın 8-də Naxçıvandan Bakıya gəlmişdi. Tərkibinə görkəmli şair və dramaturq Hüseyn Cavidin də daxil olduğu həmin nümayəndə heyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərliyi ilə müəyyən məsləhətləşmələr aparmışdı. Özü-nün çox ağır iqtisadi-maliyyə vəziyyətinə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti 1919 ilə aid dövlət büdcəsində yalnız Ələt-Culfa dəmiryolunun tikintisinə 100.026.000 çərvon vəsait ayırmışdı.

Çox qısa bir zaman kəsiyində mövcud olan və fəaliyyət göstərən Araz Türk Cümhuriyyəti, əsasən, Naxçıvan bölgəsi və çevrəsinin ermənilərin güclü hərbi və siyasi -

diplomatik təzyiqinə məruz qalması, bu dövrdə Azərbaycanda sözükeçən başlıca xarici qüvvənin (ingilislərin) Araz Türk Cümhuriyyətini dəstəkləməməsi və əslində, ermənipərəst mövqe tutması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Araz Türk Cümhuriyyəti ilə geniş əlaqələr yarada və ona yetərincə hərbi, siyasi, maliyyə yardımı göstərə bilməməsi və s. səbəblərə görə süquta uğradı. Araz Türk Cümhuriyyətinin süqutu ermənilərin 1919 ilin əvvəlində bölgəyə hücumları ilə bağlı yaranan ağır və mürəkkəb şəraitlə də əlaqəli idi.

İrəvan quberniyası müsəlmanları "Həmyerlilər" cəmiyyətinin 1919 ilin yanvar-fevralında bölgəyə göndərdiyi Mirabbas Mirbağirovun öz səfəri barədəki məruzəsindən məlum olur ki, birincisi, ermənilərin Qəmərliyə hücumu zamanı Araz Türk Cümhuriyyəti dağılmışdı, ikincisi, Kəlbəli xan 400 nəfərədək olan Naxçıvan dəstəsini toplayıb Şəhur əhalisinin köməyinə getmiş, erməniləri darmadağın etdikdən sonra bölgədə Cəfər-qulu xan, Kəlbəli xan və Kərim xan İrəvanski-dən ibarət diktatura hökuməti yaranmışdı.

Araz Türk Cümhuriyyətinin yaradılması və qısamüddətli fəaliyyəti böyük tarixi əhəmiyyətə malik idi. Bu Cümhuriyyət Şimali Azərbaycan üçün çox ağır və gərgin bir dövrdə Naxçıvan bölgəsi və çevrəsinin türk-müsəlman əhalisinin erməni işğalçılarına qarşı mübarizəyə səfərbərliyə alınmasında mühüm rol oynadı. Ən başlıcası isə, bu ərazilərin erməni daşnaklarının əlinə keçməsinə imkan verməməklə Azərbaycan Cümhuriyyətinin ərazi bütövlüyü təmin edildi.

Əd.: H a c ı y e v A., Qars və Araz-Türk respublikalarının tarixindən. B., 1994; M u s a y e v İ., Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər), B., 1996; y e n ə o n u n , Azərbaycanın xarici siyasəti (XX əsr), 3 hissədə, I-ci hissə, B., 2003.

ARAZBOYU DÜZƏNLİKLƏR – Araz çayı boyunca Nax. MR-in Sədərək, Şəhur, Kəngərli, Babək, Culfa və Ordubad r-nlarının ərazilərini əhatə edir. Hünd. 600–1000 m. Nax. MR daxilində Dərələyəz və Zəngəzur d-rının meridian istiqamətində uzanan qolları və yüksəklikləri vasitəsilə Sədərək, Şəhur, Kəngərli, Böyükdüz, Naxçıvan, Culfa, Ordubad və s. düzlərə ayrılır. Sah. 1700 km² (Nax.

MR ərazisinin 1/3-i). Şm.-ş.-dən c.-q.-ə doğru meyillidir. Əsasən, Antropogen sisteminin kontinental çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Faydalı qazıntıları duz, travertin, gil və s. Yayılma quraq keçən soyuq yarımsəhra və quru çöl iqlimi var. Orta aylıq temp-r yanvarda – 4-dən – 6°C-yə qədər, iyulda 27–28°C-dir. İllik yağıntı 300 mm-ə çatır. A. d.-dən Arpaçay, Naxçıvançay, Əlinçə, Qaradərə, Gilan, Düylün, Vənənd, Əylis və Ordubad çayları axır. Nehrəm, Uzunoba su anbarları var. Araz çayı üstündə yaradılmış su anbarı (bax *Araz su qovşağı*) A. d.-in bir hissəsini tutur. Boz və çəmən-boz torpaqları yayılmışdır. Yovşanlı, yovşanlı-şoranlı yarımsəhra, şoranlı səhra bitkiləri əsas yer tutur. Heyvanları canavar, tülkü, çölpəsiyi, çölşicanı, çöldonuzu, quşlardan kəklik, göyərçin, qaraqarın bağıraqara və s. A. d.-də taxıl, tütün və s. əkilir, meyvə, üzüm yetişdirilir. Qışlaq kimi istifadə olunur.

Əd.: B a b a y e v S., Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası, B., 1999.

“ARAZIN SƏSİ” – qəzet. Culfa Rayon İcra Hakimiyyətinin orqanı. 1935 ildən nəşr edilir. Müxtəlif illərdə “Bolşevik yolu” (1935), “Zərbəçi heyvandar” (1936–50), “Sovet Culfası” (1951–59), “Zəfər” (1959–91) adları ilə buraxılmışdır. 1991 ildən “A.s.” adı ilə çıxır. Qəzet Nax. MR-in, o cümlədən Culfa r-nunun sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatını işıqlandırır; Azərb.-da və dünyada baş verən mühüm hadisələr haqqında xəbərlər, ədəbi-bədii yazılar da dərc edir.

ARBATAN – Şəhur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Arpaçayın sağ sahilində, Şəhur düzündədir. Əh. 731 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, əkinçilik, taxılçılıq,

bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Məktəb, klub, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi, məişət və ticarət obyektləri var. A.-a telefon xətti çəkilməmişdir.

ARDAĞLI – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin q.-indədir. Hünd. 2229 m. Yüksək hissələrində subalp çəmənlikləri var.

ARDIC – Şərur r-nu ərazisində dağ. Bağır-saqdərəsi çayının sol sahilində, antiklinal quruluşlu Şərur silsiləsinin suayırıcındadır. Hünd. 2034 m. Relyefdə kəskin parçalanmış günbəzvarı yüksəklik əmələ gətirir.

ARISU – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Əylis çayının sağ sahilində, Aşağı Əylis k.-ndən 1,5 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1400 m. Relyefdə günbəzvarı yüksəklik əmələ gətirir.

ARMUDLU MİNERAL SU BULAĞI – Şərur r-nu ərazisində bulaq. Magistral avtomobil yolunun kənarındadır. Suyun temp-ru 25,5°C, debiti 21,6 m³/gündür.

Balneoloji tərkibi:

Suyu zəif minerallaşmış, hidrokarbonatlı-

$$\text{M}1,8 \frac{\text{HCO}_3}{\text{Ca}71\text{Mg}15(\text{Na} + \text{K})14} \text{pH}6,1$$

D 21,6 m³ / gün T 25,5°C

kalsiumludur.

ARPAÇAY – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 4 km c.-ş.-də, Arpaçayın sağ sahilində, Şərur düzündədir. Əh. 579 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, əkinçilik, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Məktəb, klub, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi var. Kənd elektrikləşdirilmiş, telefonlaşdırılmışdır.

ARPAÇAY, A r p a, Ş ə r q i A r p a ç a y – Ermənistanda və Azərb. Respublikası (Nax. MR-in Şərur r-nu) ərazisində çay. Araz çayının sol qolu. Uz. 126 km, hövzəsinin sah. 2630 km². Sarıbulaq silsiləsinin yamaclarından (3100 m hünd.-dən) başlanır. Yeraltı sular, qar və qismən yağış suları ilə qidalanır. Suvarmada geniş istifadə edildiyindən yayda suyu Araz çatmırdı. Bunu nəzərə alaraq Şərur r-nu ərazisində A.-in üstündə su anbarı (bax *Arpaçay su anbarı*) tikildi (1977) və bununla da əkin sahələrinin suvarılmasına imkan yarandı. Erməni təxribatçıları Nax. MR-in sosial-iqtisadi inkişafına zərbə vurmaq niyyəti ilə A.-in suyunun Göyçə gölüne

axıdılmasına nail oldular. Bu məqsədlə A.-dan Göyçə gölüne tunnel (uz. 48,6 km) çəkildi (1980). Nax. MR-in əsas k. t. rayonu olan Şərur r-nunda kəskin su qıtlığı yarandı, ərazinin ekologiyası pozuldu.

Son illər A. vadisində aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində Tunc dövrünə, antik dövrə və orta əsrlərə aid bir çox yaşayış yerləri, nekropollar və s. arxeoloji abidələr qeydə alınıb öyrənilmişdir.

ARPAÇAY ÇINQIL-QUM QARIŞIĞI YATAĞI – Şərur r-nu ərazisində, Dizə k.-ndən 0,5 km c.-q.-dədir. Yatağın geoloji quruluşunda müasir dövrün çaqıl, çinqil və gil qarışıqlı qum süxurlarından ibarət allüvial-prolüvial çöküntülər iştirak edir. Çaqıl və çinqillər yuvarlaq və yarımyuvarlaq əhəngdaşı, qabbro-diabaz, qabbro-porfirit süxurlarından ibarətdir. Sah. 2,3 km², faydalı qatın qalınlığı 4,6–5,0 m-dir. Texnoloji tədqiqatların nəticələrinə görə, çinqil-qum qarışığı yuyulduqdan sonra “300” markalı adi beton istehsalına yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 9831 min m³-dir. Yataq istismar olunur.

ARPAÇAY KÖRPÜSÜ – Şərur r-nu ərazisində, Sədərək–Naxçıvan – Ordubad avtomobil yolunun 30 km-liyində, Arpaçay üzərindədir. Uz. 120 paqonometr. 1996 ildə əsaslı surətdə bərpa edilib yenidən qurulmuş və istifadəyə verilmişdir.

ARPAÇAY SU ANBARI – *Arpaçay* üzərində su anbarı. Şərur r-nu ərazisindədir. Azərb.-da iri irriqasiya qurğularındandır. 1977 ildə isti-

fadəyə verilmişdir. Su anbarının sah. 6,30 km^2 -dir. Çayın üstündə 68 m hünd.-də tikilmiş bənd onun suyunu faydalı həcmi 140 mln. m^3 olan su anbarına yığaraq 20 min ha (bəzi məlumatlara görə isə 46 min ha) əkin sahəsinin suvarılmasına imkan yaradır. Su anbarından 2 böyük arx ayrılır: 1. Yuxarı s-z kanalı – c.-ş., Qıvraq k. istiqamətində əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə olunur; 2. Sədərək qəs. istiqamətində əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə edilir.

ARPADƏRƏ – Ordubad r-nu ərazisində çay. Gilançayın (Arazın qolu) sağ qolu. Uz. 10 km, hövzəsinin sah. 16 km^2 -dir.

ARPADƏRƏSİ – Ordubad r-nu ərazisində, Qaradərə çayının orta axınının dərəsi. Toxluca silsiləsindən 2 km c.- ş.-dədir.

ARVAN – Culfa r-nu ərazisində dağ. Müasir relyefdə 2 konusvarı yüksəklik əmələ gətirir. Hünd. 1280 m.

ASƏFKƏF – Babək r-nunda qədim abidə, ziyarətgah. Bax. *Əshabi-Kəhf*.

ASLANXAN GÖVHƏR (1847, Ordubad r-nunun Tivi k. – 1906, orada) – şair. Nəsirov soyadlı yoxsullaşmış bəy ailəsində doğulmuş, əvvəlcə Məşədi Muxtar adlı bir ruhaninin yanında oxumuş, sonra isə Ordubadda mədrəsə təhsili almışdır. Bir müddət Ordubadda və Qarabağda müəllimlik etmişdir. Gəncliyində Ordubadda Gövhər adlı bir qıza aşiq olmuş və onun adını özünə təxəllüs götürmüşdür. Ordubaddakı “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən olmuş, əsasən, aşiq şeiri tərzində yazmışdır. A.G.-in lirikasında, əsasən, şairin şəxsən tanıdığı gözəllər (Mələk, Nərgiz və b.) realistcəsinə vəsf olunur. Yaradıcılığında ictimai mövzular da əhəmiyyətli yer tutur. Şair sosial ədalətsizliyi, yoxsulların ağır güzəranını hakim təbəqələrin zülmünü təsvir və tənqid etmişdir. Şeirlərində bədbinlik, ümitsizlik, zamanədən şikayət motivləri də əksini tapmışdır.

Əd.: Q ə d i m o v Ə., Aslanxan Gövhər, Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Elmi Əsərləri” (humanitar seriya), 1999, №4.

ASLANOV Hamlet Qurbanəli oğlu (d.10.12.1938, Ermənistan, Amasiya r-nunun Şurabad k.) – meliorasiya sahəsində alim. K. t. elmləri doktoru (1998), prof. (1999). Əslən sədərəkli-dir. Azərb. Politexnik İn-tunu (indiki Texniki Un-t, 1965) və Moskvada Ümumittifaq Su

Təchizatı, Kanalizasiya, Hidrotexniki Qurğular və Mühəndislik Hidrogeologiyası Elmi-Tədqiqat İn-tunun aspiranturasını (1969) bitirmişdir. Texniki un-t-də müəllim, baş müəllim, dosent (1973 ildən) olmuşdur. 1975 ildən Azərb. Memarlıq və İnşaat Un-tində (keçmiş İnşaat Mühəndisləri Un-ti) çalışır; 1999 ildən un-tin hidrotexniki meliorasiya və hidrologiya kafedrasının prof.-dur. 70-80-ci illərdə Azərb.-da yaradılmış iri meliorasiya qurğularının (o cümlədən Nax. MR Vayxır su anbarının) layihələrinin tərtibində iştirak etmişdir. Meliorasiya coğrafiyaşünaslığı və hidrologiya sahəsində tədqiqatlar aparır. Azərb.-in dağlıq əraziləri torpaqlarının meliorasiyasının elmi əsaslarını vermişdir.

Ə s ə r l ə r i: Hidrologiya, hidrometriya və axının nizamlanması (Ş. Bağirovla birgə), B., 1982; Qapalı suvarma sistemləri, B., 1992; Meliorasiya torpaqşünaslığı, B., 1999.

ASNI, Ə s n i – Sədərək r-nu ərazisində mövcud olmuş kənd. 1728 il tarixli “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” adlı mənbədə qeyd edilən Sədərək nahiyəsinin tərkibindəki 24 kənddən biri idi; əhalisini azərb.-lilər təşkil edən və 29 ailədən ibarət olan A. k.-nin ildə 4.500 ağca vergi verdiyi göstərilirdi. Etnoqraf və tarixçi İ. Şopenin məlumatına görə, 19 əsrin 30-cu illərində A. kəndində 11 ailə (41 nəfər) yaşayırdı. 20 əsrin əvvəllərində Sədərək-dən təq. 1,5 km q.-də yerləşən Qarasudərəli (Qarasu dərəsi) k. ilə birləşmişdi. Hazırda Sədərək k.-nin ş.-ndə məhəllə adı kimi qalmışdır.

ASSURİYA – indiki İraq ərazisinin şm.-ində qədim dövlət. Paytaxtı Aşşur ş. idi. E. ə. II minillikdə Babilistanı və Şimali Mesopotamiyanı istila edərək güclənmişdi. Tarix boyu gah güclənmiş, gah da tənəzzülə uğramışdır. E. ə. 8 əsrədək A., demək olar, bütün Ön Asiyayı zəbt etmişdi. Urartu və Manna dövlətlərinin gücləndiyi Urmiyanı bölgənin xammal ehtiyatları ilə zəngin vilayətlərinin işğalına daim diqqət yetirilirdi. E. ə. 7 əsrin sonlarında A. kimmerilərlə, iskitlərlə və midiyalılarla şiddətli müharibələr aparırdı. Babilistanın və Midiyanın birləşmiş qoşunları e. ə. 605 ildə A.-nı və onun əsas şəhərlərini darmadağın etdi. A.-nın qüdrəti suvarma sisteminə əsaslanan yüksək əkinçilik təsərrüfatı səviyyəsinə, inkişaf etmiş sənətkarlığa, Cənubi Mesopotamiya ilə Kiçik Asiya ara-

Aslanov Hamlet

sında tranzit ticarətə nəzarətə, güclü və mütəşəkkil daimi orduya, inkişaf etmiş hərbi texnikaya söykənirdi. Geniş təsərrüfatlara malik məbədlər, daha çox Mesopotamiyanın qədim xalqlarından iqtibas edilmiş allahlara sitayiş xüsusi yer tuturdu. Assur dili sami dilləri qrupuna daxildir. Assuriyalılar şumerlərin kəşf etdiyi mixi yazısından istifadə edirdilər. A.-nın mövcud olduğu dövrlərdən zəmanəmizədək gəlib çatmış mətnlər və təsvirlər təkcə onun öz tarixinə deyil, həm də onunla qonşu olan ölkələrin, o cümlədən tərkibinə Naxçıvanın da daxil olduğu Mannaanın tarixinə dair xeyli məlumat verir.

ASTABAD – Naxçıvan ş.-ndən 12 km c.-ş.-də, Araz çayının sahilində orta əsr şəhəri. Xarabalığı Babək qəsəbəsi yaxınlığındadır. A. adına 14 əsrdən başlayaraq mənbələrdə və rəsmi sənədlərdə təsadüf edilir. 18–19 əsrlərdə adı tədricən unudulmuş, yaxınlığındakı məbədin adı ilə bəzən Qızılburun adlandırılmışdır. 1895 ildə A.-da gildən hazırlanmış kişi heykəlciyi tapılmışdır. Qədim qəbiristanlıqdakı arxeoloji qazıntılar zamanı (1926) Tunc dövrünə aid boyalı qablar, silahlar, üzərində insan təsviri olan daş və s. aşkar olunmuşdur. Orta əsrlərdə A. hürufiliyin mərkəzlərindən biri olmuşdur. Tədqiqatçılara görə, həmin hərəkətin banisi və rəhbəri Azərb. mütəfəkkiri Fəzlullah Nəimi (1339–94) A.-da yaşamış və “Astabadi” təxəllüsü daşımışdır. Şəhər feodal ara müharibələri nəticəsində dağıdılmışdır. Araz su qovşağının tikintisi (1967–71) ilə əlaqədar xarabalığı su altında qalmışdır.

ASTABAD NEKROPOLU – Naxçıvanda, *Astabad* yaxınlığında orta əsrlərə (12–18 əsrlər) aid qəbiristanlıq. Nekropolda müsəlman adəti üzrə dəfn edilmiş skeletlər aşkar olunmuşdur. Bəzi qəbirlərin üzərində sənəduq və daş qoç formasında abidələr olmuşdur. Baş daşlarının əksəriyyəti düşmüş və dağılmışdır; bəzilərinin üzərində ərəb qrafikası ilə kitabə saxlanmışdır. Araz su qovşağının tikintisi (1967–71) ilə əlaqədar nekropol su altında qalmışdır.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şəhərin arxeoloji abidələri. B., 1993.

AŞAĞI ARALIQ (1935 ilədək Xan Aralıq) – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km c.-

ş.-də, Arpaçayın sağ sahilində, Azərb. Respublikasının beynəlxalq d.-y.-nin kənarındadır. Əh. 953 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik və maldarlıqla məşğuldur; şəkər çuğunduru yetişdirilir. Xəstəxana, klub, kitabxana var. Ərazisindəki keyfiyyətli içməli su yatağından Naxçıvan ş.-nin və r-nun kəndlərinin tələbatı təmin edilir.

AŞAĞI BUZQOV – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 40 km şm.-da, Buzqov çayının (Cəhri çayının qolu) sahilində, Dərələyəz silsiləsinin c. yamacındadır. Əh. 990 nəfər (2005); heyvandarlıq, arıçılıq və meyvəçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi, poçt şöbəsi, məscid var.

AŞAĞI DAŞARX – Qədim yaşayış yeri. Şərur r-nunda eyni adlı kəndin mərkəzində yerləşir. Arxeoloji araşdırmalar nəticəsində erkən tunc dövrünə aid dörd tikinti qatı, daş alətlər, keramika məmulatı və heyvan sümüyünün qalıqlarına rastlanmışdır. Mədəni təbəqənin qalınlığı 3.60 m-dir. Abidə e.ə. IV minilliyin sonu, III minilliyin əvvəllərinə aid edilir.

Əd.: Aşurov S.H. Naxçıvanda arxeoloji tədqiqatlar. B., 2003

AŞAĞI DAŞARX – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km aralı, Naxçıvan–Sədərək avtomobil yolunun kənarında, düzənlikdədir. Əh. 663 nəfər (2005); tərəvəzçilik və pəncəliklə (şəkər çuğunduru) məşğuldur. Orta məktəb, tibb məntəqəsi, klub, kitabxana var.

AŞAĞI DAŞARX NEKROPOLU – Şərur r-nunda, eyniadlı kənddən şm.-q.-də ilk Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidə. Əkin sahələri şm. tərəfdən suvarma kanalı ilə məhdudlaşır. Nekropolun ərazisində təsərrüfat işləri görülərkən bir neçə torpaq qəbir dağıdılmışdır. Zəngin maddi mədəniyyət nümunələri toplanmışdır. Tapıntılar əsasən gil qab məmulatından (kasa, piyalə, küpə, parç və s.) ibarətdir. Belə gil qab nümunələri Sarıdərədən, Şahtaxtidan, Qızılburun və digər abidələrdən də məlumdur. Tapıntılar Şərur rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şəhərin arxeoloji abidələri. B., 1993.

AŞAĞI ƏYLİS – Ordubad r-nunda kənd.

Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 3 km ş.-də, Əylis çayının sahilində, Ordubad–Yuxarı Əylis avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 1007 nəfər (2005); bağçılıq, əkinçilik, heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var (bax, həmçinin *Əylis* k.).

AŞAĞI ƏNDƏMİC – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km şm.-q.-də, Dübəndi çayının sağ sahilindədir. Əh. 814 nəfər (2005); bağçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

AŞAĞI QIŞLAQ – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Yuxarı Qışlaq çayının (Naxçıvançayın qolu) sağ qolu. 1800 m hünd.-dən başlanır. Uz. 5 km. Yağış suları ilə qidalanır.

AŞAĞI QIŞLAQ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km şm.-ş.-də, Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolundan 1 km aralıdır. Əh. 917 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, ambulatoriya, rabitə şöbəsi var.

AŞAĞI NEHRƏM – Babək r-nunda mövcud olmuş kənd. Arazboyu düzənlikdə idi. Nehrəm k. yaxınlığındakı eyniadlı d.-y. st.-nin yanında salınmışdı.

AŞAĞI UZUNOBA – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 18 km şm.-da, Naxçıvançayın (Arazın qolu) sağ sahilindədir. Əh. 448 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi, məscid var.

AŞAĞI YAYCI – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 16 km şm.-ş.-də, Arpaçayın sol sahilində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 1462 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, xəstəxana, kitabxana və mədəniyyət evi var. Kəndin c.-q.-ndə, dağ silsiləsinin Arpaçaya enən yamacında Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid *Qız qalası* yaşayış yeri yerləşir.

AŞIQ ƏLİ Xanxanım oğlu (?–?) – aşıq (19 əsr). Sədərak kəndində yaşayıb yaratmışdır. Həyat və yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumat olmasa da, yaddaşlarda qalmış şerləri (“Aşan yollar yar yanına gedirmi?”, “Nə

üçün daldalar”, “Təcnis”, “Gözəlin” və s.), haqqındakı söhbət və rəvayətlər onun kamil sənətkar, hazırcavab və mərd bir insan olduğunu göstərir.

Əd.: Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

AŞIQ FƏTULLAH (1920, Babək r-nunun Şıxmahmud k. – 1942) – aşıq. Çobankərəli Cəfərə şagirdlik etmişdir. Aşıqanə qoşmaları (“İstər könlüm”, “Züflərin”, “Yan, bari”, “Bənzər”, “Allı qız”, “Gözəl” və s.) ilə tanınmışdır. Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuşdur.

Əd.: Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

AŞIQ MƏMMƏDCƏFƏR – bax *Vayxırlı Məmmədcəfər*.

AŞIQ NABAT (Nabat Paşa qızı Cava – do va; 1914, Şərur r-nunun Parçı k. – 1973, Şərur r-nunun Siyaqut k.) – aşıq. Kiçik yaşlarında ata-anasını itirmiş, 1934 ildə Bərdə r-nuna köçmüş, bir müddət görkəmli xanəndələr Xan Şuşinski, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və tarzən Qurban Pirimovla bir yerdə xanəndəlik etmiş, sonra da üç il Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu Aşıq Musanın şagirdi olmuşdur. Mələhətli səsi və ifaçılıq qabiliyyəti ilə qadın həmkarları arasında seçilmişdir. Klasik və müasir aşıqların üç yüz qatardan çox şeirini, bir neçə xalq dastanını bilmiş və bütün dəstgahı ilə ifa etmişdir. Qoşma və gəraylıların (“Sinəmdə”, “Bahara”, “Yaxşısı”, “Gözəllər”, “Baxtımı”, “Var” və s) müəllifi kimi də tanınmışdır. Azərb. aşıqlarının II qurultayının (1938) nümayəndəsi, Bakıda və Moskvada keçirilən ədəbiyyat və incəsənət

ongünlüyü və folklor festivallarının iştirakçısı və qalibi olmuşdur. Şeirləri dövrü mətbuatda və toplularda dərc edilmişdir. Şəhur tarixdiyarşünaslıq muzeyində A.N.-in yaradıcılığını əks etdirən xatirə guşəsi yaradılmışdır.

Əd.: Paşayev S., Aşiq Nəbat, "Azərbaycan qadını" jurnalı, 1968, № 7; Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

AŞIQ NƏCƏFALI (? Şahbuz r-nunun Kükük. – ?) – aşiq. 19 əsrin 2-ci yarısında yaşayıb-yaratmışdır. Həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Qoşma, bayatı, gəraylı, mürəbbə, təcnis və s. janrlara tez-tez müraciət etmişdir. Dəstən yaradıcılığında öz dəstixəti ilə seçilmişdir.

ATABABA TÜRƏSİ – Azərb. memarlıq abidəsi. *Yusif Küseyir oğlu türbəsinin* xalq arasında işlədilən adı.

ATABƏY – səlcuq sultanları vəliəhd şahzadələrinin tərbiyəçisi, titul. Səlcuqilər dövründə meydana çıxmışdır. A. adını daşıyan ilk şəxs sultan Alp Arslanın vəziri Nizamülmülk olmuşdur. Alp Arslan onu oğlu Məlikşaha tərbiyəçi təyin etmiş, ilıq, ata, xoca və A. adlandırmışdır. Məlikşah sultan olduqdan sonra Nizamülmülkə rəsmi olaraq A. adı verilmişdir (1073). Böyük Səlcuqilər dövründə A. yüksək vəzifə və titul idi. Tədrisən A. titulu ilkin anlamını itirərək, yeni məzmun kəşb etdi, hökmdarın ali tituluna çevrildi. Bu sözü adı mənasından fərqləndirmək üçün isə ləqəbə "əl-əzəm" (ən böyük, əzəmətli) sözü artırıldı. A. əmirlərin, iqta sahiblərinin, valilərin süzereni idi və formal olaraq sultandan sonra ikinci adam hesab edilirdi.

ATABƏY GÜNBƏZİ – Azərb. memarlıq abi-

dəsi. *Möminə xatun türbəsinin* xalq arasında işlədilən adı.

ATABƏY TÜRƏSİ – Azərb. memarlıq abidəsi. *Möminə xatun türbəsinin* xalq arasında işlədilən adı.

ATABƏYLƏR – səlcuq sülalələri. Səlcuqilər dövlətinin tənəzzülü dövründə meydana gəlmiş müstəqil sultanlıqların öz növbəsində yaratdıqları yeni tipli dövlət birliklərini idarə edirdilər. Bu dövlətlərin yaradıcıları Səlcuq sultanlarının sabiq kölələri (məmlüklər) idilər. Zaman keçdikcə A. gücləndilər və qəyyumluq etdikləri şəxslərin yalnız adda başçılıq etdikləri dövlətlərin taleyini müəyyənləşdirən faktiki hökmdarlara çevrildilər. Sultanlar isə hakimiyyətin yalnız zahiri əlamətlərini mühafizə etmişdilər; onların adları sikkələr üzərində zərb edilir, cümə xütbələrində çəkilirdi. 12–13 əsrlərdə bir neçə belə dövlət vardı: Mosul atabəyləri [Zəngilər, 1127–1262], Fars atabəyləri [Salqurilər, 1137–1286], Ərbil atabəyləri [Beytekinlər, 1144–1233], Luristan atabəyləri [Xəzərəspler, 1155–1424], Azərbaycan atabəyləri [Eldənizlər, 1136–1225] və s. Bax, həmçinin *Azərbaycan Atabəyləri dövləti*.

ATABƏYLƏR MEMARLIQ KOMPLEKSİ – *Əcəminin* Naxçıvan ş.-ndə yaratdığı memarlıq ansamblı. Şəhərin mərkəzini təşkil edən bu memarlıq abidələri 12 əsrin 2-ci yarısında, Azərbaycan atabəyləri dövləti dövründə inşa edilmişdir. Üzü Araza yönələn tərə və möhkəm daş divarlı qala içərisində salınan bu kompleksin tərkibində şah sarayı (*bax Eldənizlər sarayı*), *dövlətxana*, (darülmülk) Cümə məscidi, böyük mədrəsə, *Möminə xatun türbəsi*, *Yusif Küseyir oğlu türbəsi*, *Qoşa minarəli baştağ*, yaşayış evləri və başqa yardımçı binalar vardı. Azərb.-in paytaxt şəhərlərində belə tərkibli nadir memarlıq ansamblının olması orta əsrlərdə şəhərsalmanın zəruri tələbi idi.

Əd.: Qiyasi C., Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

ATABƏYLƏR MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Naxçıvan tarixində mühüm rol oynamış Atabəylərin adı ilə sıx bağlıdır. Şəhərin qədim məhəllələrindən biri kimi adı el arasında indi də yaşayır.

ATABƏYLƏR MƏQBƏRƏSİ – Azərb. me-

Atabəylər memarlıq kompleksı. 12 əsr.
Foto 19 əsr.

marlıq abidəsi. *Möminə xatun türbəsinin* xalq arasında işlədilən adı.

ATATÜRK, Q a z i M u s t a f a K a m a l [1881, Səlanik (S a l o n i k i) - 10.11.1938, İstanbul] – ümumdünya tarixinin nadir tarixi şəxsiyyətlərindən biri. Dahi dövlət xadimi və görkəmli sərkərdə. Türk xalqının xarici hərbi müdaxiləçilərə qarşı Milli İstiqlal Savaşının (1919–22) qalibi, türk dövlətçiliyinin xilas-karı, Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi və ilk prezidenti (1923–38). Sakarya vuruşmasında (1921, 23 avqust–13 sentyabr) müdaxiləçi yunan ordusunu darmadağın etdiyinə görə Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) Atatürkə marşal rütbəsi və "qazi" fəxri adını vermişdir. Atatürk soyadı ona Türkiyədə soyadı qəbulu ilə bağlı olaraq 1934 ildə TBMM tərəfindən verilmişdir.

Atatürk uşaqlıqdan hərbi biliklərə meyl göstərmiş, bu sahədə ibtidai təhsil almış, İstanbulda hərbi məktəb (1902) və hərbi akademiya (1905) bitirmiş, Suriyada (1905–07) və Makedoniyada (1907–09) hərbi xidmətdə olmuş, İtaliya – Türkiyə (1911–12) və İkinci Balkan (1913) müharibələrində iştirak etmişdir. Türkiyənin Bolqarıstanda hərbi attaşesi (1913–14) olmuşdur. Birinci dünya müharibəsində (1914–18) iştirak etmiş, Dardanel boğazının müdaxiləçilərdən mü-

dafiə olunmasında (1915) mühüm rol oynamışdır. 1916 ildə ona general rütbəsi və "paşa" titulu verilmişdir. Osmanlı dövlətinin müstəqil dövlət kimi varlığına, əslində, son qoyan *Mudros barışı* (1918) ilə razılaşmayan Atatürk 1919 il mayın 19-da Samsunda "mübarək Vətəni və milləti parçalanmaq təhlükəsindən qurtarmaq, yunan və erməni istəklərinə qurban verməmək üçün" milli qurtuluş savaşına başlamış və sonradan onun adı ilə adlanan "kamalçılar hərəkatı"nın rəhbəri olmuşdur. Antanta orduları İstanbulu ələ keçirəndən (1920, 16 mart) və ingilislər "Məclisi-Məbusan"ı ("Deputatlar Palatası") dağıtdıqdan sonra, Atatürk 1920 il aprelin 23-də Ankarada yeni Parlament – Türkiyə Böyük Millət Məclisini yaratmışdır. Atatürk TBMM-in və onun təşkil etdiyi hökumətin başçısı (prezident seçkilərində) olmuşdur. "Ya istiqlal, ya ölüm!" çağırışı ilə işğalçılara qarşı milli azadlıq mübarizəsinə başçılıq edən Atatürk İstiqlal Savaşını uğurla başa çatdırmış (1922), müdaxiləçilərin ölkədən qovulmasına və Türkiyənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinə nail olmuşdur. İşğalçıların ordularını darmadağın edən Atatürk, bununla böyük dövlətlərin Türkiyə ərazisini bölüşdürərək, dünyanın sonuncu türk dövlətini yox etmək planlarını, habelə

Atatürk

Atatürk türk və xarici ölkə zabitləri arasında. (1917).

mərkəzi hakimiyyətə qarşı çıxan və xaricdən kömək alan erməni-daşnak quldurlarının Şərqi Anadoluda "Böyük Ermənistan" yaratmaq niyyətlərini puça çıxarmışdır.

İstiqlal savaşı uğurla başa çatdıqdan və Türkiyə cümhuriyyət (respublika) elan olunduqdan (1923, 29 oktyabr) sonra Atatürk son dərəcə mürəkkəb tarixi şəraitdə öz Vətəninin gələcəyi üçün yeganə düzgün yol olan strategiya müəyyən etdi: "yurdda sülh, cahanda sülh!". Dahi dövlət xadimi olduqca müdrik, uzaqgörən xarici siyasət yeritməklə və cəsarətli daxili islahatlar həyata keçirməklə Türkiyəni müasir inkişaf yoluna çıxardı və çağdaş dünyaya qovuşdurdu. Bu gün demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi dünya birliyində böyük nüfuz qazanan və türk-islam dünyasının önündə gedən qüdrətli Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk ideyalarının və onun əməli fəaliyyətinin parlaq bəhrəsidir.

Atatürk türk zabitləri arasında. (1923).

Atatürkün dahiliyi onda idi ki, o, yaşadığı dövrdə dağılmış Osmanlı imperiyasının xarabaları üzərində yenidən yaranan, lakin hələ çox zəif olan Türkiyə Cümhuriyyətinin o zaman öhdəsindən gələ bilməyəcəyi ağır beynəlxalq hərbi-siyasi qarşıdurmalara girməsinə yol vermədi. Dahi siyasətçi qurmaqda olduğu gənc və hələ cana gəlməkdə olan Türkiyə Cümhuriyyətini qoruyub saxlamaqla, əslində, ümumtürk dövlətçiliyini tarix səhnəsindən silinməyə qoymadı. Atatürk, bununla, həm də, əsarətdə olan dünya türkləri üçün yeganə ümid yerini – Türkiyə dövlətini qoruyub saxladı. O, istiqlal savaşının ilk illərində gələcək üçün ürəyində tutduğu bu siyasi düşüncələrini 1933 ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin 10-cu ildönümü münasibətilə keçirilən bayram şənliyində açıqladı: "...Bu gün Sovet Rusiyası dostumuzdur, qonşumuzdur, müttəfiqimizdir. Bu dostluğa ehtiyacımız vardır. Fəqət sabah necə olacağını heç kəs qəti söyləyə bilməz. Tıpkı Osmanlı imperatorluğu kimi, tıpkı Avstriya-Macarıstan imperatorluğu kimi bu dövlət də parçalana bilər. Bu gün əlində sınıqsız tutduğu millətlər, ovularından çıxıb qaça bilərlər... O zaman Türkiyə nə edəcəyini indidən bilməlidir. Bizim bu dostumuzun idarəsində dili bir, inancı bir, özü bir qardaşlarımız vardır. Onlara sahib çıxmağa hazır olmalıyıq..."

Atatürkün nə qədər dahi şəxsiyyət və uzaqgörən diplomat olduğunu zaman özü sübut etdi. Onun od-alov içərisində yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti yaşadı və qüdrətli dövlətə çevrildi. Lakin Osmanlı və Avstriya-Macarıstan imperatorluqları kimi Sovet imperatorluğu da dağıldı. Bu imperatorluğun öz ovcu içərisində "sınıqsız saxladığı" türk xalqları azadlığa çıxdılar. Atatürkün yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti isə bu gün, onun vaxtilə düşündüyü kimi, qardaş türk cümhuriyyətlərinə hərtərəfli yardım göstərir.

Öz xalqının istiqlal savaşına başçılıq edən Atatürk Türkiyənin ənənəvi xarici siyasətinə yenilik gətirdi: Osmanlı imperatorluğunun iflası uğramış xarici siyasət xəttindən cəsarətlə uzaqlaşdı, Rusiyada 1917 il Oktyabr çevrilişindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş vermiş reallıqları nəzərə aldı. O, istiqlal savaşının qələbəsinin təmin olunmasına yönəlmiş xarici siyasət yeritməyə

başladı. Bu məqsədlə bolşevik Rusiyası ilə yaxınlaşdı. Bütün sahələrdə, o cümlədən hərbi əməliyyatlarda, Sovet Rusiyası ilə əlbir fəaliyyət göstərməyə hazır olduğunu bildirdi və maliyyə yardımı üçün V.İ.Leninə müraciət etdi. V.İ.Lenin Atatürkü türk xalqının istiqlal mübarizəsinin uzaqgörən və müdrik bir rəhbəri kimi yüksək qiymətləndirdi. Bəhs olunan dövrdə böyük dövlətlərin hərbi müdaxiləsinə və güclü xarici-siyasi təzyiqlərinə məruz qalan Atatürk Türkiyəsi ilə V.İ.Leninin başçılıq etdiyi bolşevik Rusiyasının bir-biri ilə yaxınlaşması tarixi zərurət idi. Yaxın keçmişdə aralarında çox kəskin ziddiyyətlər olmasına baxmayaraq hər iki ölkə təcavüzə məruz qalmışdı, hər iki ölkədə yeniləşmə gedirdi və onların ümumi düşmənlərə qarşı bir-birinə arxa durması təbii hal idi. Digər tərəfdən, Cənubi Qafqazı, xüsusilə Bakı neftini ələ keçirmək üstündə İngiltərə-Rusiya rəqabətində ingilislərin qələbəsi Türkiyəni heç cür təmin edə bilməzdi. Çünki Mudros barışıqları ilə Osmanlı imperatorluğunu diz çökdürmüş İngiltərə, həmçinin digər Avropa dövlətləri – Fransa, İtaliya və Yunanıstan birləşərək, "xəstə adamı" (yəni Osmanlı dövlətini) tamamilə məhv edib Türkiyə ərazisini bölüşdürməyə çalışırdılar və bu məqsədlə Anadolunun işğalına başlamışdılar. Bəhs olunan dövrdə İngiltərə, artıq Türkiyənin Şərqi qonşusu olan İranı da özündən asılı vəziyyətə salmışdı. Belə bir şəraitdə ingilislərin üstəlik Şimali Azərbaycanı da ələ keçirib Bakı neftinə yiyələnməsi və Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsi Türkiyənin vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı. Odur ki, yaranmış real tarixi şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə kömək edə bilməyən və onun süqutunun ləziz olduğunu yəqin edən Atatürk İngiltərə-Rusiya rəqabətindən başçılıq etdiyi istiqlal savaşının xeyrinə istifadə etmək qərarına gəldi: Türkiyə bolşevik Rusiyasının Cənubi Qafqazı, o cümlədən Şimali Azərbaycanı işğal etmək siyasətilə razılaşmalı oldu. Atatürk bununla, həm də, bolşevik asılılığına keçəcək Azərbaycandan Türkiyə-Rusiya əlaqələrini genişləndirmək üçün bir vasitəçi kimi istifadə etmək niyyətində idi. Bununla yanaşı, Atatürk özünün Rusiya siyasətində qardaş türk xalqlarının böyük əksəriyyətinin bu dövlətin

ərazisində yaşaması amilini də nəzərə alırdı. Bütün bunlardan əlavə, Sovet Rusiyası ilə yaxınlaşmaq siyasəti yeridərkən, Atatürkün bir mühüm məqsədi də vardı. O, erməni amilini də diqqət mərkəzinə götürmüşdü: dahi siyasətçi çar generallarının köməyi ilə erməni quldur dəstələrinin ələ keçirdikləri Şərqi Anadolu torpaqlarını daşnaklardan təmizləyərkən bolşevik Rusiyasının bitərəfliyini təmin etməyə çalışırdı. Bunları nəzərə alan Atatürk Sivas konqresindən (1919, sentyabr) sonra öz elçisi Xəlil paşa vasitəsilə maliyyə yardımı və silah-sursat almaq üçün Rusiyaya müraciət etdi. Xəlil paşaya verilmiş ən mühüm tapşırıq isə bundan ibarət idi ki, o, bolşevikləri Türkiyə sərhədinə yaxınlaşmağa tələsdirməli idi. Əks təqdirdə, vəziyyət ingilislərin xeyrinə dəyişə bilərdi. Bu zaman Qafqazda fəaliyyətə başlayan Xəlil paşa Şərqi cəbhəsinin komandanı Kazım Qarabəkir Paşadan da eyni cür göstəriş aldı. Beləliklə, Xəlil paşanın missiyası uğurla nəticələndi. 1920 ilin əvvəlində Anadoluya ilk bolşevik yardımı çatdırıldı. Bununla Cənubi Qafqazda hadisələrin gedişi bolşeviklərin xeyrinə dəyişdi. Eyni zamanda, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin taleyi də həll olundu.

Yaranmış mürəkkəb və real tarixi şəraitdə Türkiyə Qafqazın bolşeviklər tərəfindən işğal faktı ilə razılaşmalı olsa da, Atatürk Azərbaycanı daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Onun göstərişinə əsasən, Türkiyənin Şərqi cəbhəsi komandanı Kazım Qarabəkir paşa bölgədə baş verənləri diqqətlə izləyir, Sovet Azərbaycanının müvafiq strukturları, 11-ci Qırmızı ordunun komandanlığı və bu zaman Qafqazda fəaliyyət göstərən Xəlil paşa ilə sıx əlaqə saxlayırdı.

Atatürkün qabaqcadan düşündüyü kimi, həqiqətən də Azərbaycan sovet hakimiyyətinin ilk illərində Türkiyə -- Rusiya qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsində və həyata keçirilməsində mühüm rol oynadı. Atatürkün göstərişi ilə Azərbaycan və digər Cənubi Qafqaz Sovet Respublikaları hökumətləri yanında Türkiyə nümayəndəliyi açıldı (1920). Məmməd Şövkət bəy hər üç respublikaya səlahiyyətli nümayəndə göndərildi. Ankarada Azərbaycan səfirliyi fəaliyyətə başladı (1921).

Azərbaycan xalqı Atatürkün başçılıq

etdiyi İstiqlal Savaşına böyük rəğbət və ümid bəsləyir, Cümhuriyyət dövründə (1918–20) olduğu kimi, qardaş xalqa yenə də əlindən gələn maddi və mənəvi köməyi əsirgəməzdi. Görkəmli dövlət xadimi Nəriman Nərimanov bu işdə xüsusi fəallıq göstərir, Atatürkə ünvanladığı məktubunda "Azərbaycan dövləti adından" qəhrəman türk ordusunun tezliklə qələbə bayrağını Türkiyənin tarixi paytaxtı olan İstanbul üzərində dalğalandırmasını arzulayırdı. Nərimanov, eyni zamanda, Atatürkün başçılığı ilə Türkiyədə gedən İstiqlal Savaşına lazımi köməklik göstərmək üçün V.İ.Leninlə sıx əlaqə saxlayır, öz məsləhətlərini və təkliflərini verirdi. Atatürklə sıx əlaqə yaratmış Nərimanov, Moskvadan asılı olmasına baxmayaraq, həlledici məqamlarda Türkiyəni cəsarətlə müdafiə edirdi. Moskvaya göndərilən türk diplomatlarına lazımi məsləhətlər verir, təlimatlandırır. Nərimanov, xarici işlər naziri G.V.Çiçerin də daxil olmaqla, Kremldəki Türkiyə və Azərbaycan əleyhinə olan ermənipərəst qrupların bitərəfləşdirilməsində və V.İ.Leninin "türklər üçün ölüm-dirim məsələsi" olan erməni məsələsində Atatürkü dəstəkləməsində xüsusilə böyük rol oynamışdı. Bu zaman Bakıdakı ingilis əsirlərinin azad olunması məsələsi gündəmə gəldikdə, Azərbaycan ancaq Malta adasında olan türk əsirlərinin azadlığa buraxılacağı halda bu addımı atacağını bildirmişdi. Qardaş xalqın dar ayaqda olduğu bir vaxtda Sovet Azərbaycanının atdığı bu addım Türkiyə Böyük Millət Məclisində böyük coşğu ilə qarşılanmış və məclis "Türkiyənin milli namusunu müdafiə etmək fədakarlığını və qardaşlığını göstərən sevgili Azərbaycana Hökumət namına təşəkkürünü bildirmişdir".

Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri genişlənməkdə idi. Azərbaycan Atatürkün başçılıq etdiyi istiqlal ordusuna yanacaq və maliyyə vəsaiti ilə təmənnsiz yardım göstərirdi. Türkün bir dövlət xadimi Nəriman Nərimanov digər dövlət xadimi Mustafa Kamal paşa Atatürkün borc pul almaq üçün yazdığı məktuba belə cavab vermişdi: "Paşam, qardaş qardaşa borc verməz, əl tutar!".

Azərbaycanla münasibətlərin daim genişlənməsinə qayğı göstərən Atatürk 1921 il oktyabrın 22-də Sovet Azərbaycanının Türkiyədəki böyük elçisi İbrahim Əbilovu

çox böyük ehtiram və səmimiyyətlə qarşılamış, səfirin etimadnaməsini qəbul etdiyi mərasimdə demişdir: "...Azərbaycan türklərinin qardaşlıq salamını qardaşcasına qəbul etdiyim üçün bəxtiyaram... Rumeli və Anadolu xalqı azəri qardaşlarının qəlbinin öz qəlbləri kimi çarpdığını bilirlər... Azəri türklərinin dərdləri öz dərdlərimiz və sevincləri öz sevinclərimiz olduğu üçün onların hür və müstəqil olaraq yaşamaları bizi həddindən artıq sevindirir...". Atatürk Ankarada Azərbaycan böyük elçiliyinin açılış mərasimində çıxış edərkən Sovet Azərbaycanının Türkiyə-Rusiya dostluq əlaqələrindəki mühüm roluna bir daha işarə edərək onun Türkiyənin "digər dostları ilə təmas nöqtəsində bulunduğunu" vurğulamışdı. Atatürk Azərbaycan səfirinə xüsusi səmimiyyət göstərmiş və özünün Rusiya ilə bağlı bütün qəbullarında onun iştirakını təmin etmişdir.

Cənubi Qafqazı ələ keçirmiş bolşevik rejimi də, öz növbəsində, Atatürkün bu bölgə ilə, xüsusilə Azərbaycanla bağlı siyasətini diqqətlə izləyirdi. Elə buna görə də Moskva Atatürkün Cənubi Qafqaz respublikaları ilə ayrı-ayrılıqda ikitərəfli müqavilələr bağlamaq planlarına ciddi müqavimət göstərdi. Nəticədə, 16 mart 1921 ildə Moskvada Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında "dostluq və qardaşlıq" anlaşması imzalandı. Bununla, sovet-bolşevik rejiminin tələbi ilə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Qərbi Azərbaycan torpaqları hesabına bir erməni dövlətinin yaradılması rəsmi olaraq hər iki dövlət tərəfindən təsdiqlənmiş oldu.

Atatürk Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsi ilə bağlı erməni iddialarının diplomatik vasitələrlə dəf edilməsi sahəsində də çox mühüm rol oynamışdır. Atatürk hələ Qurtuluş savaşına başladığı ilk aylarda Naxçıvanın tanınmış adamları ilə əlaqə saxlamış, Naxçıvan nümayəndələrinin Ərzurum konqresinə (1919, 23 iyul – 7 avqust) qatılması üçün ciddi səylər göstərmişdir. Atatürkün Naxçıvan məsələsində tutduğu prinsiplial mövqe nəticəsində Türkiyə ilə Ermənistan Respublikası arasında bağlanmış Gümrü müqaviləsinə (1920, 2 dekabr) əsasən, Ermənistan Naxçıvan mahalına olan əsassız iddialarından əl çəkməyə məcbur oldu, müasir Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi

formalaşdırıldı və bu ərazi, yerli idarəçilik yaradılmaqla, müvəqqəti olaraq Türkiyənin himayəsi altına keçdi.

Dahi siyasətçi Türkiyənin Naxçıvan məsələsi ilə bağlı xarici siyasət xəttini Gümrü müqaviləsindən sonra da davam etdirdi. 1921 ilin fevralında RSFSR ilə diplomatik danışıqlar aparmaq üçün xarici işlər naziri Yusif Kamalın başçılığı ilə Moskvaya yola düşən Türkiyə diplomatlarına Atatürk ciddi surətdə tapşırıq verdi: "Naxçıvan - türk qapısıdır. Bunu xüsusi nəzərə alaraq, əlinizdən gələni ediniz". Martın 16-da iki dövlət arasında imzalanmış "dostluq və qardaşlıq" müqaviləsinə əsasən Naxçıvan vilayəti muxtar ərazi kimi Azərbaycanın himayəsi altına keçdi. Muxtar ərazinin sərhədləri müəyyən edildi və şərt qoyuldu ki, Azərbaycan Naxçıvana olan himayə hüququnu heç bir üçüncü dövlətə güzəştə gedə bilməz. Moskvada aparılan danışıqların uğurla nəticələnməsində Nəriman Nərimanovun tapşırığı ilə hərəkət edən Behbud ağa Şahxatinski (Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Rusiya Sovet Sosialist Respublikasında fəvqəladə nümayəndəsi) mühüm rol oynadı. Moskva müqaviləsində Naxçıvan barədə əldə olunmuş razılığı 1921 il oktyabrın 13-də Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan Sovet Sosialist Respublikaları ilə Türkiyə arasında RSFSR-in iştirakı ilə bağlanmış Qars müqaviləsi də təsdiq etdi. Naxçıvan, qəti olaraq, Azərbaycanın himayəsi altında muxtar əraziyə çevrildi.

Atatürk, həmçinin Azərbaycan SSR-in Türkiyədəki səfiri İbrahim Əbilovu Ankarada qəbul edərkən Azərbaycanın öz milli həddləri daxilində, o cümlədən Naxçıvan mahalında azad və müstəqil yaşaması üçün Türkiyənin bütün tədbirləri görəcəyi barədə bir daha təminat vermişdi. Atatürkün ardıcıl və ciddi söyləri sayəsində Türkiyənin Naxçıvan məsələsində yeritdiyi prinsipial xarici siyasət xətti və bunun nəticəsi olan Moskva və Qars müqavilələri istər sovet dövründə, istərsə də ondan sonra bu qədim Azərbaycan torpağının məhz Azərbaycanın tərkibində qalması üçün mühüm beynəlxalq hüquqi təminat rolu oynamışdır. Həmin müqavilələr bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

20 yüzilliyin 90-cı illərində ağır blokada

*İ.Əbilov və Atatürk.
1922.*

şəraitinə düşmüş Naxçıvan üçün yeni təcavüz təhlükəsi yarananda Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyev Moskva və Qars müqavilələrinin şərtlərindən məharətlə istifadə etdi. Daşnakların Naxçıvanla bağlı yeni planları da baş tutmadı.

Böyük Atatürkün əziz xatirəsi Azərbaycanda həmişə ehtiramla yad edilir. Azərbaycan xalqının dahi oğlu Heydər Əliyev özünün müvafiq çıxışlarında Atatürkü yüksək qiymət vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2001 il 9 mart tarixli sərəncamı ilə Azərbaycanda Atatürk mərkəzi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında Atatürk irsinin araşdırılmasına böyük maraq göstərilir.

Ə s ə r i: *Èçádâîîüâ dâ+è è âûñóóèáéý, İ., 1966.*

Əd.: Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri. 1920-1922. Sənədlər və materiallar, B., 2002; *Ə h m ə d o v a F.,* Nəriman Nərimanov – ideal və gerçəklik, B., 1998; *Ə l i y e v Ə.,* Əlinə yaddaşı: Naxçıvan–1914-92, B., 1997; *H ü s e y n o v Q. H.,* Atatürk dövründə Türkiyənin xarici siyasətinə dair, B., 1970; *Q u r b a n o v Ş.,*

Atatürk və Nərimanov, B., 2003; Aygün Attar, Atatürk'ün Kafkasya politikası, Türkler, 21 cildə, c.16, Ankara, 2002; Yaşar Akbıyık, Atatürk'ün həyatı, yənə orada; Utkan Kocatürk, Atatürk, B., 1991; Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi (tərtib edən İ.Hacıyev), B., 1999; Əhmədli N., Mustafa Kamal Aataturk. B., 2002.

ATROPATENA (qədim yun. Atropatios Media) – Azərb. ərazisində tarixi vil. və dövlət. Midiya dialektləri qrupunda mövcud olmuş Atarpat(a)kan(a) adından yaranmışdır. Bu da “Azərbaycan” adının ən qədim formasıdır. Əhəmənilərin (Haxamanişilər) Midiya satrapı olan Atropat e. ə. 4 əsrin 20-ci illərində özünü Kiçik Midiya (əsasən, Cənubi Azərb. vil.-lərini, İran Kürdüstanının bir hissəsini, Şimali Azərb.-ın bəzi bölgələrini əhatə edirdi) əyalətinin hökmdarı elan etmişdi. Naxçıvan bölgəsi də e. ə. 4 əsrin sonu – 1 əsrin birinci yarısında Midiyanın antik mənbələrdə adı Basaropeda kimi çəkilən Vaspurakan əyalətinin tərkibində A.-ya daxil idi. Yeni yaranmış dövlət, antik müəlliflərin göstərdikləri kimi, öz banisinin adı ilə adlanmağa başladı. A. dövlətinin güclənməsi Atropatın fəaliyyəti ilə bağlıdır. Mənbələr A.-da k.t.-nin, sənətkarlığın, şəhər həyatının və mədəniyyətin inkişaf etdiyini göstərir. Burada bağçılıq, əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıqla məşğul olan, inkişaf səviyyəsinə görə qərbdəki qonşularından heç də geri qalmayan tayfalar yaşayırdı. Bunu yazılı mənbələr, həmçinin Təxti-Süleyman zonasında, Xəzər sahilinin c.-q. sahəsində və başqa yerlərdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilmiş materiallar da təsdiq edir. A.-dakı mədənlərdə müxtəlif qiymətli metallar (o cümlədən qızıl), həmçinin mis və dəmir, Urmiya (Matiana, Mantiana) gölündən isə duz çıxarılırdı. Ölkədə atçılıq da inkişaf etmişdi.

Müstəqil dövlətin yaranması ölkədə təsərrüfatın canlanmasına, məhsuldar qüvvələrin, həmçinin ticarət və sənətkarlığın inkişafına xeyli təkan verdi. Sonrakı dövrün məlumatlarına görə, A.-da məbəd təsərrüfatı inkişaf etmişdi. Ən münbit torpaqlar Zərdüşti kahinlərə – maqlara məxsus idi. A.-da yeni şəhərlər salınırdı. A.-nın paytaxtlarından olan Qazaka ş.-ndə Midiya dövləti dövründən daha əvvəl müqəddəs sayılan ən

mühüm atəşpərəstlik məbədlərindən biri mövcud idi. A. qonşu ölkələrlə geniş ticarət əlaqələri saxlayırdı.

A. dövlətinin möhkəmlənməsi və inkişafı ellinizm dövrünə aiddir. Şərq ölkələrində müxtəlif yunan təsisatları, yunan dili, elmi, təhsili, ədəbiyyat və incəsənəti geniş yayılırdı. Həmin dövrdə yunan dili A.-da da işlədilir. Ehtimal ki, e. ə. 4 əsrin sonuncu onilliklərində müstəqilliyini saxlamağa çalışan Atropat və onun yaxın varisləri, keçmiş İranın bütün satraplıqlarını ələ keçirərək “mərkəzləşdirmə” siyasəti yürüdən Selevklə kəskin mübarizə aparmalı olmuşdular. E. ə. 3 əsrin ikinci yarısında A.-nın sərhədləri xeyli genişləndirildi. Bununla belə, e. ə. 3 əsrin 20-ci illərinin sonunda görkəmli sərkərdə və dövlət xadimi olan A. hökmdarı Artabazan Selevki hökmdarı III Antioxun hakimiyyətini tanımağa məcbur olmuşdu. Lakin bu uzun sürmədi. Artıq e. ə. 2 əsrin 60-cı illərində A. yenedən müstəqil siyasət yürütməyə başladı. E. ə. 2 əsrin təq. ikinci yarısından A.-da parfiyalıların nüfuzu gücləndi. A. bu dövrdə Roma əleyhinə siyasət tərəfdarı kimi parfiyalılarla ittifaqda idi. A. hərbi cəhətdən qüdrətli dövlət idi. Antik müəlliflərə görə, A. döyüşə 10000 süvari və 40000 piyada çıxara bilirdi. E.ə. 36 ildə Roma sərkərdəsi Antoni 100 minlik qoşunla Kiçik Midiyaya soxuldu. Fraaspa ş.-nin (A. hökmdarlarının qış iqamətgahı) qəhrəmancasına müdafiəsi, atropatenalıların güclü müqaviməti, işğalçılara qarşı az qala partizan müharibəsinin aparılması Roma legionlarının Parfiya-A. qoşunları tərəfindən darmadağın edilməsi ilə nəticələndi. A. hökmdarı Artabaz romalılardan çoxlu hərbi qənimət, o cümlədən Antoninin sərkərdələrindən birinin döyüş bayraqlarını ələ keçirdi. E.ə. 1 əsrin son illərində ənənəvi parfiyapərəst siyasətindən əl çəkən Artabaz romalılarla dostluq əlaqəsi yaratdı. O, Antoni ilə qohum oldu.

Üzərində Avqustun təsviri və “Böyük hökmdar Artavasda” (A r t a b a z a) sözləri həkk olunmuş gümüş sikkə də bu dostluq əlaqələrini təsdiq edir. Yeni müttəfiqlərinə arxalanan Artabaz A.-dan qərbdəki vil.-lərdə fəal siyasət yürüdü. E. ə. 1 əsrin sonu – eramızın 1 əsrinin əvvəllərində A.-nı romalılarla dostluq münasibətləri saxlayan Ariobarzan

idarə edirdi. O, bir müddət Ermənistan taxtında da möhkəmlənə bilmişdi. Atropatilərdən sonuncu A. hökmdarı Ariobaz (A r i o v a s t) idi. Onun dövründə (təq. 20 il-də) A.-da Arşakilər sülaləsinin kiçik qolunun əsasını qoymuş III Artaban hakimiyyət başına keçdi. III Artaban romalıların ən qəddar düşməni idi. O, Parfiya taxt-tacını ələ keçirdikdən sonra öz qardaşı Vanonu A.-ya hakim təyin etdi. Arşakilər Kiçik Midiyanı 3-cü əsrin əvvəlində idarə etmişlər.

3 əsrin əvvəlində İranda hakimiyyəti Sasanilər ələ keçirdilər. Sasanilər dövründə A. siyasi müstəqilliyini tamamilə itirib İran şahənşahının vassalına çevrildi. Lakin Sasanilər dövründə A.-nın mədəni və dini mərkəz kimi rolu daha da gücləndi. Eramızın ilk əsrləri A.-da feodal münasibətlərinin yaranması və möhkəmlənməsi dövrü idi. 5 əsrin son rübündə başlanmış məzdəkilər hərəkəti A.-nın, eləcə də bütün İranın daxili həyatında ən mühüm hadisə oldu. 4–6 əsrlərdə A. ərazisi dəfələrlə köçərilərin basqınlarına məruz qaldı və müharibə meydanına çevrildi. 7 əsrdə A. ərəblər tərəfindən işğal edildi.

A.-da müstəqil dövlətin meydana gəlməsi və onunla bağlı olan hadisələrə həmin ərazinin tarixi taleyində böyük rolu olmuşdur. Təkcə Azərb.-in deyil, hətta Ön Asiyanın keyfiyyəti hissəsinin qədim dövr və erkən orta əsrlər tarixinə A.-nın təsiri şəksizdir. “Azərbaycan” məfhumunun formalaşmasının, habelə onunla əlaqədar olan digər siyasi və etno-mədəni xarakterli hadisələrin başlanğıcı məhz A. dövründə qoyulmuşdur. Burada ilk dəfə xalq təşəkkül tapmışdı. Avesta kanonu da A.-da başa çatdırılıb tamamlanmışdı. Hələ Parfiya dövründə A.-da təkcə Azərb.-in deyil, eləcə də o dövrdə bütün İranın mədəni həyatında mühüm rol oynayan zərdüştiliyin yeni mərkəzi yaranmış, sonralar Sasanilər dövründə onun mövqeyi daha da möhkəmlənmiş və bu vəziyyət ərəb işğalına qədər davam etmişdi.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.1, B., 1998; A b d u l l a F a z i l i, Azərbaycanın qədim tarixi müasir İran tarixşünaslığında, B., 1970. *Այսպիսի Ի.Ն. Էնօձեյ Լե-աէ, Լ., 1956; y e n ə o n u n, Ի-աձեէ ու Էնօձեէ Աձաթաթ Էձաթ, Լ., 1961; K i t ə b ə i e i Ā. Ā., K o e u o o d a Լ a d o e e. Լ., 1966; Է o e i i e i Ā. Ā., K o e u o o d a n a n a t e a n e t a i Է ձ a i a. Լ., 1969; Է e e a Ā. Ā., Ի-աձե էնօձեէ Աձաթաթ, Լ., 1989.*

AYÇINQIL, A y ç o n q a l – Ordubad r-nu

ərazisində çay. Vənənd çayının (Arazın qolu) sol qolu. Ayçonqal aşırımından, 3362 m hünd.-dən başlanır. Uz. 7 km.

AYÇINQIL, A y ç o n q a l – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Parağaçayın mənbə hissəsindədir. Hünd. 3707 m. Sıldırım yamaçlı, konusvarıdır. Eosenin çökmə vulkanogen süxurlarından təşkil olunmuşdur.

AYÇINQIL AŞIRIMI – Ordubad r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsində aşırım. Hünd. 3362 m.

AYIDAŞ SILSİLƏSİ – Culfa r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Qaradərə çayı dərəsinin sağ yamacında, Kərimqulu Dizə k.-ndən 2 km şm.-dadır. Şm.-q. istiqamətində uzanır. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 1224 m.

AYIDƏRƏSİ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q. istiqamətdə ayrılan Xəzəryurd yan qolunun suayırıcında zirvə. Hünd. 3115 m.

AYRINC – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 3 km şm.-da, Şahbuz–Kükü avtomobil yolunun kənarında, Küküçayın (Naxçıvançayın qolu) sahilindədir. Əh. 546 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi var. Yaxınlığında orta əsrlərə aid *Nohur* yaşayış yeri yerləşir.

AYRINC NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Ayrinc k.-ndə son orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Müsəlman qəbiristanlığında yalnız baş daşlarının bir hissəsi və bir neçə qoç fiquru qalmışdır. Baş daşlarından ikisinin yuxarı hissəsi tacvarı şəkildə yonulmuşdur. Sadə formalı iki qoç fiqurundan biri spiralvarı buynuzludur. Abidənin 15–16 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

AZA, A z a d – Azərb.-da qədim şəhər. Mənbələrə görə, Ordubad ş.-nin 20 km-liyində, Gilançayın sahilində idi. 11–12 əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə ticarət əlaqələri saxlayırdı. İran tarixçisi H. Qəzvini (1281–1350) və b. A. haqqında məlumat vermişlər. H. Qəzvini “Nüzhət əl-qülub” əsərində yazmışdır: “Azad bol taxıl, üzüm, pambıq məhsulları ilə şöhrət tapmış kiçik şəhərdir. Buranın üzüm bağları çox məşhurdur. Şəhərin suyu Qafan dağlarından gəlir və artığı Araz çayına axır... Əhalisi ağbənizdir...” Tədqiqatçılar A. ilə in-

Aza körpüsü.
Orta əsrlər.
Ordubad rayonu.

diki Azad və Aza k.-lərinin coğrafi mövqeləri arasında əlaqə olduğunu müəyyənləşdirmişlər. Azad və Aza k.-lərinin meydana gəlməsi, ehtimal ki, A. ş.-nin tənəzzülü ilə əlaqədardır. Farsdilli sənədlərdən aydın olur ki, 18 əsrin əvvəllərində həmin kəndlərdən biri “Azadbədəli”, digəri isə “Azadçayı” adlanırmış. Avropa ölkələrinə gedən mühüm ticarət yolları A.-dan keçirdi (bax *Aza körpüsü*). Orta əsrlərdə A.-da sənətkarlıq, ticarət, üzümçülük, şərabçılıq inkişaf etmişdi. Şəhər, çox güman ki, monqol hücumları zamanı dağıdılmışdır.

AZA – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 17 km c.-ş.-də, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun c.-unda, Gilançayın sağ sahilindədir. Əh. 442 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik, taxılçılıq, heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var.

AZA KÖRPÜSÜ – Ordubad r-nunda, Aza k.-ndə qədim körpü. Gilançayın üzərindədir. Uz. 46 paqonometrdir. Hindistanı və Çini Qara dəniz sahilləri və Avropa ölkələri ilə birləşdirən mühüm ticarət-karvan yolu üstündə yerləşən A. k.-nün Böyük İpək Yolu ilə əlaqədar olduğu ehtimal edilir. Buradan quru meyvələr, sənətkarlıq malları, ipək ixrac olunurdu. Tarixi hadisələr nəticəsində dəfələrlə dağıdılmış, sonra təmir edilmişdir. 1997 ildə əsaslı şəkildə bərpa olunmuş və yenidən qurulmuşdur.

AZA QƏBİRİSTANI – Ordubad r-nunda, Azad k.-nin şm.-ş.-ndə orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı qoç formalı iki qəbirüstü daş və digər maddi mədəniyyət qalıqları aşkar olunmuş-

dur. Qəbiristanda pir (bax *Aza piri*), minarə mövcuddur. Qoç daşın birinin üzərində hicri 1092 (1681) tarixi qalmışdır

AZA PİRİ – Ordubad r-nunda, Azad k.-nin şm.-ş.-ndə orta əsrlərə aid ziyarətgah. Pirin içərisindəki kitabə və ətraf qəbiristanda qalmış kitabələr tarixi əhəmiyyətli abidə kimi diqqəti cəlb edir. Pirin keçmiş görkəmindən, yəni orada mövcud olmuş binalardan əsərəlamət qalmamışdır. Aşkar olunmuş üç qoç daşdan ikisi yazısızdır, başı sınımış üçüncü abidənin yan tərəflərində ərəbcə kitabədə yazılmışdır: “Onun sahibi Səfərdir. Səkkiz yüz yetmiş yeddinci il (1472/73)”. Pirin giriş qapısının sağ və solundakı iki məzar daşı inşaat materialı kimi işlənmişdir. Daşların çoxu hörgüdə qalmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində vaxtilə pirin ətrafında qəbiristanlıq olduğu aydınlaşdırılmışdır. İçəridə qəbirüstü sinə daşının üzərində həkk olunmuş çatma tağlı taxça hissəsində kitabə motivi – Qur’andan ayələr, aşağı hissədə isə süls elementli nəsx xətt ilə ərəbcə kitabədə “... əzəmətli ... mömin... Mövlana Şəmsəddin Məhəmməd səkkiz yüz doxsan ikinci il zilhiccə ayında fani dünyadan əbədi dünyaya köçdü...”. Zilhiccə 892 (18. XI–17. XII.1487) il sözləri yazılmışdır. Kitabədəki ləqəblər həmin şəxsin görkəmli ruhani alimi, qəbrinin ziyarətgaha çevrilməsi isə vaxtilə onun xalq arasında böyük nüfuza malik olduğundan xəbər verir. Abidə və qəbiristanlıqda olan məzar daşları üzərindəki kitabələrdə qeyd olunmuş “əl-Azadi”, yəni dəfn olunanların azadlı olduqlarını göstərən sözlər Aza (Azad) ş.-nin burada yerləşdiyini bir daha təsdiq edir.

Əd.: M ə ş ə d i x a n ı m N e m ə t, Azərbaycan pirləri, B., 1992.

AZAÇAY ÇINQIL-QUM QARIŞIĞI YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Aza və Baş Dizə k.-ləri arasındadır. Geoloji quruluşunda Üst Dördüncü dövrün və Müasir dövrün çaqıl, çinqil və qum qarışığından ibarət allüvial, prolüvial və dölüvial çöküntüləri iştirak edir. Çaqıl-çinqil qarışığı çaybasar hissədə andezit, andezit-dasit, əhəngdaşı və qumdaşidan, çay hövzəsində isə əsasən intruziv süxur qırıntılarından ibarətdir. Yataq bənd tikintisi məqsədilə öyrənilmişdir. Yatağın sənaye ehtiyatı 4375 min m^3 -dir.

AZADCİRAN NAHIYƏSİ (A z a d k i r a n) –

Aza pirinin kitabəsi.

tarixi ərazi. 16 əsrin sonlarına aid bir sənəddə A. n.-nin Ordubadın bir nahiyəsi olduğu göstərilir. 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan *Naxçıvan sancağının* 14 nahiyəsindən biri də A. n. idi. Bu dövrdə A. n. 37 kəndi əhatə edirdi. Ordubad ayrıca nahiyə təşkil etməyərək, bir qəsəbə kimi A.n.-nə daxil idi. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; nahiyənin 14 kəndində müsəlmanlar, 8 kəndində xristianlar, 8 kəndində həm müsəlmanlar, həm də xristianlar yaşayırdı; bu nahiyəyə daxil olan Ordubad ş. əhalisinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlar idi. Nahiyənin illik gəliri 408 455 ağça idi; bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 15,5%-ni təşkil edirdi. 18 əsrin sonlarında və 19 əsrin əvvəllərində Naxçıvan ölkəsinin ş. hissəsindəki torpaqlar Azadçıran adlanırdı. A. n. haqqında Kəngərli sənədlərində (nəşri 1936) də məlumat var. İran şahzadəsi Abbas Mirzənin bir reskriptindən A. n.-nin 1820 ildə Cavanşirlər tayfasına mənsub Əbülfət bəy Cavanşir tərəfindən idarə edildiyi aydın olur. Sənədlərdən görünür ki, Abbas Mirzə sonralar A. n.-ni cavanşirlərdən alıb, bu nahiyə də daxil olmaqla, bütün Naxçıvan ölkəsinin hakimiyyətinə Məhəmməd bəy Kəngərliyə təyin etmişdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsemməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997; Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (araşdırma, qeyd və şərhlərin müəllifi Hüsemməddin Məmmədov - Qaramanlı. tərcümə edənlər: Z. Bünyadov və H. Məmmədov - Qaramanlı). B., 2001.

AZADKƏND – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20 km c.-q.-də. Ordubad–Naxçıvan magistral avtomobil yolunun c.-unda, Gilançayın (Arazın qolu) sağ sahilindədir. Əh. 1054 nəfər (2005); bağçılıq, taxılçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, heyvandarlıq və quşçuluqla məşğuldur. Orta məktəb, xəstəxana, uşaq bağçası, klub var.

2000 ildə kəndi 300 ha-dan artıq əkin sahəsindən ayıran Gilançay üzərində 61 paqonometrlik körpü salınmışdır. Bu, əkin sahələrinə gediş-gəlişlə bağlı problemləri aradan qaldırmış, nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunmasına imkan yaratmışdır.

AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏRİ – Azərb.-da

Eldənizlər sülaləsinin idarə etdiyi dövlətin hökmdarları. Bax *Eldənizlər*.

AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏRİ DÖVLƏTİ

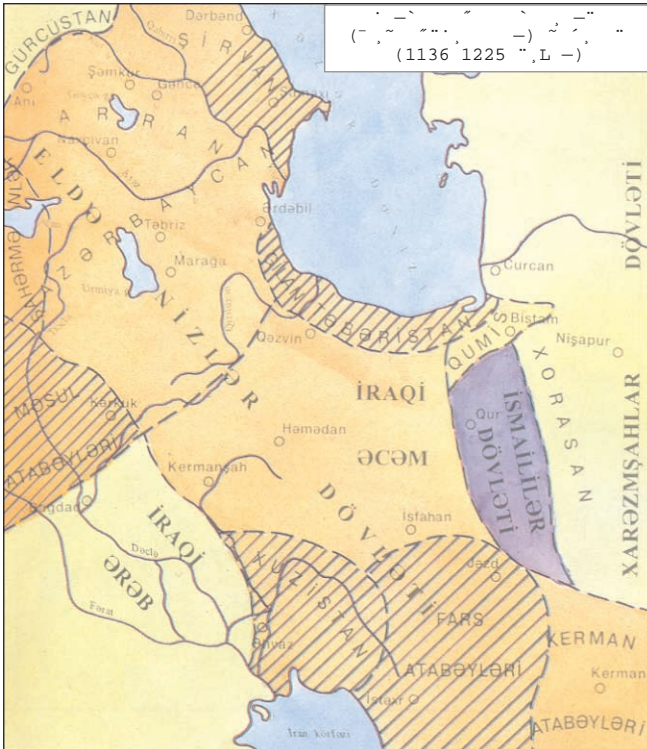
– Azərb.-da Eldənizlər sülaləsinin idarə etdiyi qüdrətli feodal dövlət [1136–1225]. Azərb. (Kürdən c.-a), Şimal-Qərbi İran vilayətləri (İsfahan, Rey) və s. yerləri əhatə edirdi. Paytaxtı müxtəlif vaxtlarda Naxçıvan, Həmədan, Təbriz olmuşdur. Mühüm şəhərləri: Naxçıvan, Təbriz, Gəncə, Beyləqan, Xoy, Şəmkür və s. Əsas təsərrüfat sahələri: əkinçilik, maldarlıq, ipəkçilik, toxuculuq, sənətkarlıq və s. A. A. d.-nin əsasını Azərb.-in da bir vilayət kimi daxil olduğu İraq Səlcuq sultanlığının başçısı II Toğrulun [1132–35] azyaşlı oğlu Arslan şahın atabəyi (tərbiyəçisi) *Şəmsəddin Eldəniz* qoymuşdur. A. A. d.-nin yaranma tarixi sultan Məsudun [1135–52] Arranı (Bərdəni) bir iqta kimi Şəmsəddinə verməsi ilə bağlıdır. Səlcuqlər arasında sülalədaxili çəkişmələrin qızıxdığı bu dövrdə taxt-tac uğrunda gedən mübarizədə öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışan səlcuq hökmdarları hərbi iqta sistemi yaradaraq, bu iqta paylarını sədaqətli hərbi rəisləri arasında bölüşdürürdülər. Abbasi xəlifələrinin qızıxdığı səlcuq əmirlərinin bir-biri ilə düşmənçilik edən qrupları arasında hakimiyyət uğrunda gedən vuruşmalar zamanı Bərdədə iqamətgah qurmuş Şəmsəddin, əsasən, müşahidəçi mövqeyində duraraq, əlverişli fürsət gözləyirdi. Bu zaman Gəncə, Naxçıvan və Arranın Arazdan şimala bir çox torpaqları sultan Məsudun atabəyi Qara Sunqurun idarəsində idi. Qara Sunqur öldükdən (1141) sonra onun yerini Əmir Çavlı tutdu. Tarixçi Mirxondun (1433-98) məlumatına görə, bu dövrdə Şirvanı da bir süzeren kimi öz hakimiyyətinə tabe edə bilmiş Şəmsəddin, Əmir Çavlının 1146 ildə qəfil ölümündən sonrakı qarışıqlıqdan istifadə edərək, Naxçıvan vilayətini öz mülklərinə birləşdirir, iqamətgahını Bərdədən Naxçıvana köçürür və beləliklə, Azərb.-in böyük hissəsinin sahibi olur. Əmir Çavlıdan sonra Gəncə və Arranın bir hissəsi 1147 ilin aprelinədək Əmir Fəxrəddin Toğan Yürəyin əlinə keçir. Dövrün mənbələri A. A. d.-nin yaradıcısı Şəmsəddin Eldənizin adını 1148 il hadisələri (sultan Məsudun dövlətdəki bütün real hakimiyyəti vəziri Xass bəyə verməsi) ilə əlaqədar “Gəncə və Arranın” da

sahibi kimi çəkirlər. 1153 ildə yeni səlcuq sultanı Məhəmmədin hakimiyyətə gəlməsi ilə taxt-tac üçün təhlükəli sayılan vəzir Xəss bəyin edam edilməsindən sonra əsas şəhəri Naxçıvan olan A. A. d. artıq Arranın xeyli hissəsini özündə birləşdirmişdi. Sultanlığın işlərinə qarışmadan Naxçıvanda qərar tapmaq üçün qalan və yalnız öz mülklərində əmin-amanlığın bərqərar olmasına çalışan Şəmsəddin Eldəniz yenidən xəlifə, sultan və əmirlər arasında səngiməyən qanlı hakimiyyət çəkişmələrinə qoşulur. Əvvəl Rey, sonra Naxçıvan yaxınlığında baş verən vuruşmalarda sultan qoşunlarına məğlub olan Şəmsəddin Eldəniz Naxçıvanı və demək olar, bütün Arranı tutmuş sultandan əfv olunmasını xahiş edir. Sultan Məhəmmədin razılığı ilə atabəy Şəmsəddin Eldəniz Arran hakimi, Marağa sahibi Arslan Apa ibn Ağsunqur əl-Əhmədili isə Azərb. hakimi təsdiq edilir.

1161 ildə İraq səlcuq sultanı Süleyman şahın taxtdan salınmasından sonra Eldənizin himayəsində olan və onun bilavasitə köməyi ilə hakimiyyətə gəlmiş Arslanşahın sultan elan edilməsi ilə A. A. d. tarixində yeni mərhələ açılır. Bu vaxtdək yalnız Azərb. və Arranın müəyyən hissəsinə sahiblik edən, feodal

hakim olan Azərb. atabəyi “böyük atabəy” titulu almış Şəmsəddin Eldənizin nüfuzu sayəsində bütün İraq sultanlığının həqiqi başçısına çevrilir. İraq səlcuq sultanı Arslanşahın iqamətgahı olan Həmədan A. A. d.-nə başçılıq edən Şəmsəddin Eldənizin əsas şəhəri, dövlətin paytaxtı olur. Bu zamandan etibarən özünəməxsus diarxiyanın (ikihakimiyyətliliyin) yaradıcısına çevrilən A. A. d.-nin başçısı qoşunlara özü rəhbərlik etmiş, dövlət vəsaitləri üzərində nəzarəti öz əlində cəmləşdirmiş, vassalların gerçək süzereni olmuşdu. Daşdığı “məlik” titulu atabəy hakimiyyətinin irsi olduğunu bildirirdi. A. A. d.-nin başçısı öz adına pul kəsilməsi, xəlifə və sultandan sonra adının xütbələrdə çəkilməsi haqqını da əldə edə bilmişdi. Ali hakimiyyət – sultanın adından fəaliyyət göstərmək imkanı qazanmış Şəmsəddin Eldəniz A. A. d.-nin sərhədlərini genişləndirməyə nail olmuşdu. 1161 ildə ələ keçirilən Rey iqtə kimi Rey hakimi İncancın qızına evlənməmiş *Məhəmməd Cahən Pəhləvana* verildi. Qum və Qəzvin sultan mülklərinə birləşdirildi. 1162 ildə Məhəmməd ibn Ağqışun idarə etdiyi Ərdəbil vil.-nin ərazisi də ələ keçirilərək Cahən Pəhləvanın mülklərinə qatıldı. Həmin il Fars hakimi sultandan və atabəydən vassal asılılığını qəbul edərək, onların adına pul kəsirdi. 1163 ildə Nişapur, Qumis və Mazandaran vilayətlərinin hakimi Müyyəyiq Ay Apa, 1167 ildə Mosul atabəyi Qütbəddin Məddud, 1168 ildə Kirman atabəyi II Arslanşah, Xuzistan hakimi Şimlə, 1170 ildə Şirvanşah II Mənuçöhr Eldənizlərdən asılı vəziyyətə düşdülər. 12 əsr tarixçisi Sədrəddin əl-Hüseyninin məlumatına görə, A. A. d.-ni idarə edən Eldənizlərin mülkləri “Tiflis qapılarından Məkranaqadək” uzanırdı. İraq sultanlığının həqiqi başçısına çevrilmiş Şəmsəddinin oğulları Cahən Pəhləvan sultanın hacibi, *Qızıl Arslan* isə baş komandanı vəzifəsinə təyin olundular.

Dövlətin qərbdə ən güclü rəqibləri monqol hücumlarındakı Azərb. hökmdarı ilə daim münaqişədə olan gürcü hökmdarları idi. 1161 ilin avqustunda çar III Georginin [1156–84] başçılıq etdiyi gürcü qoşunları həmin dövrdə Arranın tərkibində, Eldənizlərin tabeliyində olan Ani, az sonra isə Dəbil şəhərlərini qarət və talan edib, əhalisini əsir aldılar. Çox keçməmiş Gəncə də bu cür müdaxilə və

talana məruz qaldı. Atabəy Eldənizin Xilat, Ərzən ər-Rum və b. yerlərin hakimləri və əmirləri ilə birlikdə yaratdığı birləşmiş qüvvələr Gürcüstana hücum edərək, uzun sürən hərbi əməliyyata başladılar. Gürcülər məğlub edildilər. Səlcuqilərin vassalı kimi hələ də Şəddadilər sülaləsinə mənsub əmirlər tərəfindən idarə olunan Ani 1164 ilin aprelinə yenidən gürcülərin hücumu və qarətində məruz qalsa da, həmin ilin sonunda azad edilir. Şəmsəddin Eldəniz Anini Şəddadilərdən olan əmir Şahənşahın [1164–74] ixtiyarına verir. Gürcü qoşunlarının Gəncə (1166), Ani, Naxçıvan (1174) və b. yerlərə yeni hücumları 1175 ildə atabəy Eldənizin, sultan Arslanşahın, Xilat və Diyarbəkir hakimlərinin Cahan Pəhləvanın başçılıq etdiyi birləşmiş qoşunları tərəfindən əks-hücumla dəf edildi. A. A. d.-nin şərq sərhədləri isə tez-tez Xarəzmşah qoşunlarının hücumlarına məruz qalırdı.

1175 ilin noyabrında A. A. d.-nin yaradıcısı Şəmsəddin Eldənizin arvadı, sultan Arslanşahın anası *Möminə xatun* Naxçıvanda vəfat etdi. A. A. d.-nin təşəkkül və ilkin inkişaf mərhələsində mühüm rol oynayan bu qadının vəfatından bir ay sonra zamanəsinin böyük siyasi xadimi olan Şəmsəddin Eldəniz özü də ömrünü başa vurur. Həmədanı tərk edərək Naxçıvana gələn, dövlət xəzinəsini (Əlincə qalasında saxlanırdı) və taxt-tacın əmlakını, eləcə də bütün qoşunları öz nəzarəti altına alan Məhəmməd Cahan Pəhləvan [1175–86] A. A. d.-nin ikinci atabəyi olur. A. A. d. tarixində mahir siyasətçi və görkəmli dövlət xadimi kimi özünəməxsus yer tutmuş Cahan Pəhləvan anabir qardaşı sultan Arslanşahın qəfil ölümündən sonra onun oğlu III Toğrul sultanlıq taxtına əyləşdirir, özü də onun atabəyi olur. Dövlət hakimiyyəti əməli olaraq Cahan Pəhləvanın əlinə keçir. Təbə olan hakimlərdən və vassallardan heç biri buna etiraz etmir, çünki o dövr müəlliflərinin dili ilə desək, “bütün hakimlər Pəhləvandan qorxurdular”. Sultanın adına pul kəsilir, onun sərəncamları dərhal yerinə yetirilirdi. Qardaşı Qızıl Arslanı Arran və Azərb.-da canişin vəzifəsinə təyin edən Cahan Pəhləvan, onu Naxçıvanda qoyaraq, özü sultanlığın paytaxtı Həmədana köçür. Cahan Pəhləvanın dövründə A. A. d.-nin siyasi da-

yaqlarını möhkəmlətmək üçün onun ictimai-siyasi tarixində uzun müddət aparıcı rol oynayan məmlük elitası yaradıldı. Atabəy onların hər birinə iqta payı kimi müəyyən vilayət və ya şəhər vermişdi. Cahan Pəhləvanın inibatçılıq qabiliyyəti, mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirmək səyləri və sət tələbkarlığı nəticəsində dövlət idarəçiliyi sisteminin hər bir sahəsində möhkəm qayda-qanun yaranmışdı. Apardığı ağıllı siyasət sayəsində onun hakimiyyəti dövründə A. A. d. heç bir xarici müdaxiləyə məruz qalmadı. Cahan Pəhləvanın ən böyük uğurlarından biri Təbrizin Ağsunqurilərin əlindən alınmış, iqta kimi Qızıl Arslana verilməsi oldu. Razılığa görə, yalnız Marağa əvvəlki sahiblərinin – Ağsunqurilərin əlində qaldı. Cahan Pəhləvanın ölümündən (1186) sonra onun vəsiyyəti ilə hakimiyyətə gələn qardaşı Müzəffərəddin Qızıl Arslanın [1186–91] siyasi hadisələrlə zəngin hökmdarlığı dövründə A. A. d.-ndə mərkəzi hakimiyyətə qarşı çıxışlar baş verir. Cahan Pəhləvanın bütün sabiq məmlükləri Qızıl Arslanın tərəfində olsalar da, formal olaraq sultan titulu daşıyan III Toğrul, eləcə də Cahan Pəhləvanın arvadı İncə xatun və bir sıra müxalif əmirlər Həmədana gələrək,

Eldəniz hökmdarı saray əyanları ilə təntənəli hərbi qəbulda. Fayans nimçe. Ermitaj (Sankt-Peterburq).

*Ālincəqala. Orta əsrlər.
Xanəqah kəndi
tərəfindən görünüşü.*

dövlətin idarəsini üzərinə götürən yeni atabəyə qarşı çıxdılar. 1187 ildə Həmədan yaxınlığında müxalif qüvvələrlə bir neçə gün davam edən döyüşdən sonra atabəy qoşunları geri çəkilir. Lakin rəqib cəbhəsində baş qaldıran ziddiyyətlər xəlifə ən-Nasirin köməyindən istifadə edən Qızıl Arslanın təntənə ilə III Toğrulun qoyub getdiyi Həmədan ş.-nə daxil olması, xəlifə fərmanı ilə müstəqil hökmdar elan edilməsi ilə nəticələnir. Öz müxalifi, qardaşı arvadı İncə xatuna evlənməklə onunla və qardaşı oğlanları ilə barışığa nail olan Qızıl Arslan çox çəkmədən Həmədan yaxınlığında baş verən son döyüşdə sultan III Toğrulun qoşunlarını məğlub edir, özünü isə əliqandallı Naxçıvan yaxınlığındakı Qəhrəm qalasına saldırır. Məhz bu dövrdə İsfahan, Rey və b. şəhərlərdə atabəyin tərəfdarları ilə əleyhdarları arasında baş verən toqquşmalara baxmayaraq, Qızıl Arslan İraq sultanlığının mütləq hakimi ola bilir, Azərb., Arran, Həmədan, İsfahan, Rey vilayətlərinə, onlara bitişik ərazilərə sahiblik edir, Fars və Xuzistan hakimləri vassal kimi ona tabe olur. Lakin Qızıl Arslan gerçək hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi üçün mövcud olan bütün imkanlardan istifadə etmir, sarayında baş alıb gedən fitnə-fəsad 1191 ildə onun öldürülməsi ilə nəticələnir. A. A. d.-nin yeni başçısı Cahan Pəhləvanın Azərb. və Arrana sahib olan oğlu *Əbu Bəkr* Naxçıvana gələrək, Ālincə qalasındakı Eldənizlər xəzinəsini ələ

keçirir. A. A. d. Cahan Pəhləvanın oğulları arasında bölünür: İncə xatunun oğulları Qutluğ İncə və Əmir Əmiran Həmədan və ona qonşu vilayətlərə, İncə xatunun özü Reyə sahib olurlar. Beləliklə, hakimiyyət uğrunda gedən daxili çəkişmələr ilk atabəylər dövründə böyük bir imperiyaya çevrilmiş A. A. d.-nin sərhədlərinin daralmasına, tənəzzülünün başlanmasına səbəb olur. Sülalədaxili ixtilaflar xarici müdaxilənin güclənməsinə, Xarəzmşahların, gürcülərin, xəlifə qoşunlarının hücumlarının artmasına səbəb olur. Əmir Əmiranla əlbir olmuş Şirvan-gürcü qoşunları ilə Əbu Bəkrin ordusu arasında Şəmkür, Beyləqan, Gəncə yaxınlığında ağır döyüşlər baş verir. 1202–03 illərdə gürcü qoşunları Gəncəni mühasirəyə alır, Dəbili işğal və qarət edərək, Naxçıvana doğru istiqamət götürür. Bu zaman Naxçıvanda olan Əbu Bəkr Təbrizə çəkilir. Mənbələr (İbn əl-Əsir və b.) gürcülərin 1204–06 illərdə Azərb.-in qərb vilayətlərinə hücumları haqqında məlumat verir. Bu hücumlar yalnız Əbu Bəkrin gürcü hökmdarının qızı ilə evlənməsindən sonra kəsilir. 1205 ildə Marağa hakimi Əlaəddin Kərpə Arslan Ağsunquri Ərbil hakimi Müzəffərəddin Göybari ilə birləşərək A. A. d.-nin tabeliyində olan əraziyə soxulur və Əbu Bəkrin olduğu Təbriz ş.-nə doğru hərəkət edirlər; lakin Ərbil hakiminin son məqamda geri çəkilməsi onların planını pozur. Vəziyyətdən istifadə edən Əbu Bəkr öz əmiri məmlük Aydoğmuşla birlikdə Marağanı mühasirəyə alır. Qısa müddətli mühasirədən sonra imzalanmış barışığa görə Marağa hakiminin qalalarından biri Əbu Bəkrə, Əbu Bəkrin nəzarətində olan Urmiya və Uşni ş.-ləri isə Ağsunqurilərə verilir. 1208 ildə Marağa hakiminin, az sonra isə onun azyaşlı oğlunun vəfatı ilə əl-Əhmədili nəslə sona çatır. Əbu Bəkr Ruindej qalasından başqa, Ağsunqurilərə məxsus bütün torpaqları, o cümlədən Marağa ş.-ni A. A. d. ərazisinə qatır. Əbu Bəkrin ölümündən (1210) sonra ona tabe mülkləri qardaşı Müzəffərəddin *Özbək* [1210–25] idarə etməyə başlayır. Onun hakimiyyətinin ilk ilində gürcülərin Azərb.-a ən böyük hərbi yürüşlərindən biri baş verir. Əvvəlcə Naxçıvana hücum edən gürcülər şəhəri ələ keçirə bilməyərək Culfaya doğru yönəlir və Dərədüz dərəsini keçib Mərəndə yaxınlaşırlar. Oranı tutub talan

etdikdən sonra Təbrizi mühasirəyə alırlar. Təbrizin hakimi, Cahan Pəhləvanın arvadı *Zahidə xatun* böyük miqdarda bac verməklə şəhəri xilas edir. Daha sonra Miyanə, Zəncan, Qəzvin, Əbhər, Ərdəbil, Mərənd və b. şəhər və kəndlər talan olunur. A. A. d.-nin tənəzzülü daha da sürətlənir. Orta əsr müəllifinin (əl-Hüseyni) yazdığına görə, gürcülər geri qayıdarkən “bir çox qalaları ələ keçirir, Naxçıvan və Beyləqan ş.-ləri üzərinə xərəcə qoyurlar”. Özbəyin hakimiyyəti dövrü feodal çəkişmələrinin və hərbi yürüşlərin davam etməsi, mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi ilə xarakterizə olunur. A. A. d.-nin əsas rəqiblərindən olan Xarəzmşahın regiondakı hərbi üstünlüyü atabəy Özbəyin onun vassalı olmağa vadar edir. Ən-Nəsəvinin (?–1249) məlumatına görə, “Şirvan Dərbəndində Arranın və Azərb.-in minbərlərindən sultanın şərəfinə xütbələr oxunur”. A. A. d.-nin digər rəqibi olan gürcülərin ölkəyə hücumlarının qarşısı da Xarəzmşahlardan təfəddül alınır.

Xarəzmşahlar dövlətinə son qoymuş (1219) monqollar 1220 ildə A. a.d.-nin ərazisinə soxulur. Özbək təzminat verərək Təbrizi dağılmaqdan xilas edir. Monqollar Muğandan keçərək Arrana, oradan da Gürcüstana doğru irəliləyirlər. Özbəyin monqollara qarşı mübarizə üçün gürcü hökmdarına, eləcə də Xilafət və əl-Cəzirə hakimlərinə müraciəti cavabsız qalır. Arran və Gürcüstanın neçə-neçə şəhər və kəndləri, Təbriz, Marağa, Həmədan, Ərdəbil, Sərab və b. yerlər monqollar tərəfindən viran və qarət edilir. Təbrizdən oğlu Xamuşun sahib olduğu Naxçıvana gələn Özbək burada yəni monqolların hücumuna məruz qalır. Rəşidəddinin verdiyi məlumata görə, monqollar Naxçıvanı da viran və talan etməyə, əhalisini qırmağa başlayırlar; yalnız Naxçıvan hakimi Xamuşun monqollara boyun əyməsi qırğının dayandırılmasına səbəb olur. 1225 ildə xəlifə qoşunlarını darmadağın edən Xarəzmşah Məhəmmədin oğlu Cəlaləddin Mangburnı Azərb.-a hücum edir və çox keçmədən A. A. d.-nin torpaqlarına sahib olur. Əlincəqalada sığınacaq tapan atabəy Özbəyin 1225 ildə vəfat etməsi ilə A. A. d.-nə son qoyulur. Nə Cəlaləddinə xidmət etmək istəyən Qızıl Arslan Xamuşun (ö.1229) fəaliyyəti, nə də dövlətin nüfuzlu əmirlərinin, ən-Nəsəvinin sözləri ilə desək, “əvvəlki sülaləni (yəni, atabəyləri) bərpa etmək” cəhdləri A. A. d.-nin siyasi dirçəlişi

üçün heç bir nəticə vermir.

A. A. d. Azərb. xalqının iqtisadi, siyasi, ictimai və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə şəhərlərin və şəhər sənətkarlığının inkişafı, əmtəə-pul münasibətlərinin kənd təsərrüfatına geniş surətdə daxil olması və nəhayət, əvvəlki yüzilliklərdə də coşqun fəaliyyət göstərən geniş ticarət yolları şəbəkəsinin olması Azərb.-in ticarət-iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə əlverişli şərait yaratdı. Azərb.-in bir çox şəhərləri – Naxçıvan, Təbriz, Beyləqan, Gəncə, Ərdəbil və b. orta əsr sənətkarlığının bütün növlərinin mərkəzləşdiyi iri yaşayış məntəqələri idi.

A. A. d.-nin paytaxt şəhərlərindən olmuş Naxçıvan dövrün mənbəyində (“Əcaib əddünya”) belə təqdim edilir: “Naxçıvan Azərb.-də böyük və gur şəhərdir, yüksək yerdedir, çox möhkəmdir. Orada çoxlu saray, köşk və eyvanlar tikilib, şəhərin yaxınlığında daşdan qalacaldılıb, qalada isə mədrəsə və məscid tikilib. Deyirlər ki, yer üzündə bundan abad şəhər yoxdur. Eldənizin mübarək zamanında Naxçıvan böyük həşəmət sahibi oldu”. Şübhəsiz, Naxçıvanın mühüm beynəlxalq ticarət yolları qovşağında, Böyük İpək Yolunun şaxələri üzərində yerləşməsi də onun iqtisadi inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Şəhərdə müxtəlif sənət sahələrini təmsil edən çoxlu mahir ustalar – toxucular, bənnalar, çini qab və ağacışləmə ustaları, zərgərlər və b. çalışırdılar. Naxçıvanın sənətkarlıq istehsalında toxuculuq və onunla bağlı sahələr – Çin zərxcarəsi (xətai), zərlə işlənmiş zərif örtük, xalça, keçə, çuxalıq yun parça, milə-mil qətfələr, hamam fitələri üçün nazik şal və pambıq parça istehsalı mühüm rol oynayırdı. Mənbələrdən görünür ki, bu dövrdə Naxçıvanın ağacışləmə ustaları əsasən naxışlı təkne və tabaq düzəltmək üzrə ixtisaslaşmışdılar. Bu məmulatın bir qismi yerli tələbatı ödəyir, qalanı isə satış məqsədilə xarici ölkələrə göndərilirdi. A. A. d.-ndə tuncdan hazırlanan misgərlik məmulatı da geniş yayılmışdı. Bu cür fiqurlara Azərb.-in Qəbələ, Beyləqan, Şamaxı və b. şəhərlərində olduğu kimi, Naxçıvanda da təsadüf olunur. 1190 ildə naxçıvanlı usta Osman Salman oğlunun hazırladığı bürünc dolğanın [indi Luvrda (Fransa) saxlanılır] naxışları Naxçıvandakı Mömünə xatun məqbərəsinin bəzəyiylə eynidir.

Mədəni həyatın yüksəkliyi ilə xarakterizə

edilən A. A. d. dövründə dünyaya dahilər bəxş etmiş Azərb. poetik məktəbi yaranmış və çiçəklənmişdir. Atabəylər sarayında şairlər məclisi toplanırdı. Mənbələrdə atabəylərin saray şairlərindən “Məliküş-şüəra” ləqəbli Mücirəddin Beyləqaninin, “Sultan əl-fudala” ləqəbli Məhəmməd əl-Əxsikətinin, “Məlik əl-kələm” ləqəbli Zahirəddin əl-Fəryabinin, Qivami Mütərrizinin, Kəmaləddin Naxçıvaninin və b.-nin adları çəkilir. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Fələki və b. şairlər bu dövrdə yaşayıb yaratmışdılar. Azərb. atabəyləri Cahən Pəhləvan və Qızıl Arslan şairlərə, memarlara, mühəndislərə, həkimlərə, alimlərə hamilik etmişlər. Bu dövrdə Naxçıvanda fəaliyyət göstərən məşhur həkimlərdən Əhməd Naxçıvani, Əkmələddin Naxçıvaninin adları məlumdur. Naxçıvan memarlıq məktəbinin ən görkəmli nümayəndəsi Əcəmi Əbu Bəkr oğlu Naxçıvani tikdiyi ən gözəl türbələrlə (Möminə xatun və Yusif Küseyir oğlu türbələri) təkcə Azərb.-də deyil, bütün Müsəlman Şərqiində bu gün də yaşayan sənətkarlardandır.

Əd.: B ü n y a d o v Z. M., Azərbaycan atabəyləri dövləti, B., 1985; Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2., B., 1998.

AZƏRBAYCAN BEYNƏLXALQ BANKI SƏHMDAR-KOMMERSİYA BANKININ NAXÇIVAN FİLİALI – Azərbaycan Beynəlxalq Bankı İdarə Heyətinin 1995 il 20 oktyabr tarixli 46 nömrəli qərarı ilə yaradılıb. Azərb. Respublikası Milli Bankının 1995 il 14 dekabr tarixli 2/18 sayılı lisenziyası, Azərb. Beynəlxalq Bankının 1996 il 8 yanvar tarixli 3 sayılı əmri ilə Naxçıvan ş.-ndə yaradılmışdır. Azərb. Milli Bankının və Beynəlxalq Bankın təlimatları, göstərişləri əsasında fəaliyyətə başlayan bank kassa xidməti göstərir, depozit hesablaşmalara vəsait qəbul edir, saziş və mövcud girov müqaviləsi, kredit resursu əsasında kredit verir. Hazırda adsız depozit kartların və plastik kartların tətbiqini həyata keçirir (2005).

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLAR İTTİFAQININ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKA TƏŞKİLATI – muxtar respublika bəstəkar və musiqişünasların könüllü yaradıcılıq təşkilatı. 1978 ildə Azərb. Bəstəkarlar İttifaqı İdarə Heyətinin Naxçıvan ş.-ndə keçirdiyi səyyar plenumunda yaradılmışdır. Təşkilatın ilk sədri Azərb. Respublikasının xalq artisti

bəstəkar Ramiz Mirişli, məsul katibi isə Nax. MR əməkdar incəsənət xadimi Məmməd Ələkbərov seçilmişdir. Hazırda təşkilatın sədri Nax.MR-in Əməkdar İncəsənət xadimi, Prezident mükafatçısı, bəstəkar Şəmsəddin Qasimovdur. Təşkilat öz ətrafında Azərb. Bəstəkarlar İttifaqının 5 üzvünü birləşdirir (2005). Təşkilat Naxçıvanda xalq mahnı və rəqslərinin toplanması və nota salınması, aşıq yaradıcılığının tədqiqi, mahnı və musiqi janrlarının inkişafı və s. yaradıcılıq məsələləri sahəsində fəaliyyət göstərir.

AZƏRBAYCAN BƏYLƏRBƏYİLİYİ – bax *Təbriz bəylərbəyliyi*.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ İNSTİTUTUNUN NAXÇIVAN FİLİALI – ali təhsil müəssisəsi (1967–72). 1972 ildə filialın əsasında Y. Məmmədəliyev ad. *Naxçıvan Pedaqoji İnstitutu* yaradılmışdır.

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ (AXC), *A z ə r b a y c a n D e m o k r a t i k R e s p u b l i k a s ı*, *A z ə r b a y c a n R e s p u b l i k a s ı* – müsəlman Şərqiində ilk dəfə demokratik respublikanın əsasını qoymuş müstəqil Azərb. dövləti. 1918 il mayın 28-də yaradılmış, cəmi 23 ay yaşamışdır (1918, 28 may – 1920, 28 aprel). Olduqca qısa müddətdə, həm də ölkənin daxilində və xaricində yaranmış gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, AXC-nin həyata keçirdiyi tədbirlər (milliyyətdən, siyasi və dini mansubiyətdən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquq və azadlıqlar verilməsi, dövlət sərhədlərinin müəyyən olunması, Azərb. dövlətçiliyi atributlarının qəbul edilməsi, Azərb. dilinin dövlət dili elan olunması, demokratik dövlət quruculuğunun başlanması, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq sahələrində atılmış uğurlu addımlar və s.) Azərb.-in gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdı.

Rusiyada mütəlqiyəti devirərək Romanovlar sülaləsinin 300 illik hakimiyyətinə son qoymuş və demokratik azadlıqlara yol açmış 1917 il fevral inqilabı AXC-nin yaranması üçün real şəraitin təmin olunmasında mühüm rol oynamışdı. Yeni yaranmış, yaxud fəaliyyətlərini bərpa etmiş partiyalar arasında geniş nüfuzu ilə fərqlənən “Müsavat” partiyasının 1917 il oktyabrın 26-da Bakıda keçirilmiş I

qurultayında milli muxtariyyət tələbləri qətiyyətlə irəli sürüldükdən sonra Bakıda və Azərb.-in bütün qəzalarında “Azərb.-a muxtariyyət” şüarı altında milli hərəkət başlanmışdı (bu dövr Azərb. tarixinə “Milli Azərbaycan hərəkəti” dövrü kimi daxil olmuşdur).

1918 il aprelin 22-də Rusiya Müəssislər Məclisinə Zaqafqaziyadan seçilmiş (1917, 26 noyabr) deputatlardan ibarət Zaqafqaziya Seymi Cənubi Qafqaz ərazisində müstəqil Zaqafqaziya Federativ Respublikasının yaradıldığını elan etdi. Zaqafqaziya hökumətinə daxil olan 13 nazirdən 5-i, (o cümlədən yollar naziri X. Məlikaslanov, ədliyyə naziri F.Xoyski, maarif naziri N. Yusifbəyov, ticarət naziri M.H. Hacınski, dövlət nəzarəti naziri İ.Y. Heydərov) azərb.-lı idi. 1918 il mayın 26-da fraksiyalararası çəkişmələrə son qoya bilməyən Zaqafqaziya Federasiyası Gürcüstanın öz müstəqilliyini elan etməsi ilə süquta uğradı. Mayın 27-də seymin müsəlman fraksiyasına daxil olan partiyaların üzvlərindən ibarət Azərb. Milli Şurası (AMŞ) yarandı (sədri M. Ə. Rəsulzadə, müavini H.Ağayev). Mayın 28-də Tiflisdə Rusiyanın Qafqaz canişini sarayının Mavi Salonunda AMŞ-nin iclasında AXC-nin yaradıldığı (lehinə – 24, bitərəf – 2) elan edildi və 6 bənddən ibarət “Azərbaycanın istiqlal bəyannaməsi” qəbul olundu. Mayın 30-da bitərəf F.Xoyskinin başçılıq etdiyi hökumətin tərkibi təsdiq olundu və Azərb.-in öz istiqlalyyətini elan etməsi barədə məlumat dünyanın böyük dövlətlərinin paytaxtlarına çatdırıldı. AXC hökuməti iyunun 16-da Gəncəyə köçdü və öz mətbu orqanını – “Azərbaycan” qəzetini nəşr etməyə başladı. Sentyabrın 15-də Bakı ş. erməni-daşnak-kommunist güruhunun işğalından azad edildikdən sonra AXC hökuməti öz iqamətgahını buraya köçürdü.

1918 il noyabrın 19-da (noyabrın 17-də ingilislər Bakını tutmuşdular) AMŞ-nin iclasında 120 nəfərdən ibarət parlament yaratmaq haqqında Azərb. hökumətinin təqdim etdiyi qanun layihəsi qəbul olundu. Dekabrın 7-də Azərb. parlamentinin ilk iclası keçirildi. Parlamentin ilk tədbirlərindən biri Azərb.-in istiqlalyyətini tanımasına nail olmaq üçün Ə. M. Topçubaşovun başçılığı ilə Paris Sülh Konfransına nümayəndə heyəti göndərməkdən ibarət olmuşdu (nümayəndə

heyətinin müstəsna səyləri sayəsində 1920 il yanvarın 11-də Paris Konfransının Ali Şurası AXC-nin müstəqilliyini de-fakto tanıdı). Ümumiyyətlə, mövcud olduğu dövrdə (1918, 7 dekabr – 1920, 27 aprel) parlamentin 140-a qədər iclası olmuşdur. Bu iclaslarda hökumətin təqdim etdiyi 315 qanun layihəsi (bunlardan 10–12-si rədd edilmiş, qalanları barədə ya qanun qəbul edilmiş, ya da onların komissiyalarda müzakirəsi davam etdirilmişdi) nəzərdən keçirilmişdi (bunların 82-si maliyyə nazirliyi, 32-si ədliyyə, 24-ü daxili işlər, 19-u xalq maarif, 12-si torpaq, 10-u sosial təminat nazirlikləri, 9-u hərbi nazirlik və b. tərəfindən təqdim edilmişdi).

AXC dövründə 5 dəfə hökumət təşkil edilmişdi. Birinci üç hökumətə (28.05.1918–14.03.1919) F. Xoyski, 4-cü və 5-ci hökumətlərə (14.03.1919–30.03.1920) N. Yusifbəyli başçılıq etmişlər. Azərb.-in ərazi bütövlüyünün qorunması AXC hökumətinin fəaliyyətində daim öncül yer tutmuş və ümdə vəzifələrdən biri sayılmışdır. Azərb. ərazisinin elə bir bölgəsi olmamışdır ki, ora AXC hökumətinin diqqətindən bir an belə kənar qalsın. Bu baxımdan, Naxçıvan diyarına və Zəngəzur mahalına münasibət xüsusi qeyd edilə bilər. “Azərb. parlamentinin yaradılması haqqında qanun”da göstərilirdi ki, Azərb. ərazisini təşkil etdiyinə görə, parlamentə Zəngəzurdan iki və İrəvan quberniyasının Azərb. hissəsindən (Naxçıvan, Şərur, Ordubad nəzərdə tutulur) üç nəfər millət vəkili se-

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin açılışı. 1918, dekabr.

İrəvan quberniyasının türk-müsəlman əhalisinin mənafelərinin müdafiə olunmasında, onların vəziyyətinin öyrənilməsində, erməni millətçilərinin bölgədəki etnik təmizləmə-soyqırımı siyasətinin, qismən də olsa, qarşısının alınmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti səfir vəzifəsinə əvvəlcə Məmməd Rza Vəkilovun namizədliyini irəli sürmüş, lakin məsələnin həlli obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən yubandığından, həmin vəzifəyə Hökumətin 1919 il 29 yanvar tarixli qərarı ilə Azərbaycan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının (AFTK) üzvü Məmməd xan Təkinski təyin edilmişdir. O, tezliklə İrəvana gələrək, səlahiyyətlərinin icrasına başlamış və bu vəzifədə səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Məmməd xan Təkinskinin Azərbaycan Hökumətinə ünvanladığı məlumatlarda Ermənistanın daşnak hökumətinin yiyələndiyi Qərbi Azərbaycanda, həmçinin ələ keçirməyə can atdığı Naxçıvan mahalında yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı törətdiyi qanlı cinayətlərdən ətraflı danışılır və bunların qarşısını, qismən də olsa, almaq üçün zəruri tədbirlərin görülməsi vacib sayılırdı.

Məmməd xan Təkinskinin səmərəli diplomatik fəaliyyətindən çox narahat olan Ermənistan hökuməti müxtəlif əsassız bəhanələrlə onun geri çağırılmasına nail olmuşdu. Bundan sonra diplomatik nümayəndəliyə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və M. Mirbabayev, 1920 ilin fevralında isə Teymur bəy Makinski başçılıq etmişlər. Nümayəndəlik Aprel işğalından (1920) sonra, 1920 ilin mayında ləğv edilmişdir.

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TANINMASI – 1918 il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması elan edilmiş, Hökumət başçısı Fətəli xan Xoyski bu barədə radioteleqrafla xarici dövlət başçılıqlarına məlumat vermişdi. İyun ayının 4-də Türkiyə ilə dövlətlərarası müqavilə imzalanmışdı. Cümhuriyyət daxili və xarici siyasət sahəsində qızgın fəaliyyətə başlamışdı. 1918 il oktyabrın 30-da bağlanmış Mudros barışıqına görə Azərbaycanı tərk edən Osmanlı qoşunları əvəzinə, noyabrın 17-də ingilis qoşunları Bakıya daxil olmuşdu. İngilis hərbi

komandanlığı dekabrın 28-də bundan iki gün əvvəl yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yeni hökumətini tanıdığını bəyan etmişdi. Təbriz, Xoy, Ənzəli, Batum, Kiyev, Aşqabad və b. şəhərlərdə, Kırmda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatik nümayəndəlikləri açılmışdı. Bakıda isə Gürcüstan, İran, Belçika, ABŞ, İngiltərə və b. dövlətlərin rəsmi nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 1918 il 7 dekabr tarixli qərarı ilə Parisə Parlamentin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılığı ilə tam səlahiyyətli və geniş hüquqlara malik olan nümayəndə heyəti göndərilmişdi. Bütün bunlar və digər müvafiq aktlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici ölkələr tərəfindən de-fakto tanındığını sübut edirdi. Paris Sülh Konfransı Ali Şurasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini tanıması haqqında 1920 il 11 yanvar tarixli qərarı isə, əslində, Cümhuriyyətin de-fakto deyil, de-yure, yəni hüquqi cəhətdən tanınması demək idi. Paris konfransı Ali Şurasının həmin qərardan sonra həyata keçirdiyi tədbirlər də bunu təsdiq edir. Belə ki, 1920 il yanvarın 19-da Azərbaycan nümayəndələri Ali Şuranın iclasına dəvət olunmuş, burada hərbi-siyasi xarakterli məsələlər müzakirə edilmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin beynəlxalq aləmdə de-yure tanınması onu Sovet Rusiyasının işğalından xilas edə bilməsə də, işğalçı dövlət üçün hüquqi məsuliyyət müəyyən edir.

Əd.: N ə s i b z a d ə N . , Azərbaycan Demokratik Respublikası, B., 1990; H ə s ə n o v C . , Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində. 1918–1920-ci illər., B., 1993; M u s a y e v İ . , Azərbaycanın xarici siyasəti (XX əsr), 3 hissədə, h.1, B., 2003.

AZƏRBAYCAN JURNALİSTLƏR BİRLİYİNİN NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKA TƏŞKİLATI – muxtar respublikanın kütləvi informasiya vasitələrində çalışan jurnalistlərin könüllü yaradıcılıq təşkilatı. 1959 ildən Azərb. Jurnalistlər İttifaqının filialı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1991 ilin iyunundan Azərb. Jurnalistlər Birliyinin Naxçıvan Muxtar Respublikası təşkilatıdır. Naxçıvan ş.-ndə və muxtar respublikanın r-nlarında çalışan 130 üzvü var (2005). Təşkilat muxtar respublika jurnalistlərinin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif səpkili problemlərin

həlli sahəsində tədbirlər həyata keçirir, seminarlar, müsabiqələr, sərgilər, mətbuat konfransları və s. təşkil edir.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI – respublikanın ali elmi idarəsi. SSRİ EA Azərb. Filialı əsasında 1945 ildə Bakıda təsis edilmişdir. Aşağıdakı elmi bölmələrdən ibarət: fizika-riyaziyyat və texnika elmləri bölməsi, kimya elmləri bölməsi, Yer elmləri bölməsi, biologiya elmləri bölməsi, ictimai və humanitar elmlər bölməsi. Həmin bölmələr üzrə 34 elmi-tədqiqat in-tu fəaliyyət göstərir. Azərb. Milli EA-nın fəaliyyətində Nax. MR-lə bağlı elmi problemlərin tədqiqi mühüm yer tutur. Onun ayrı-ayrı in-tlarında muxtar respublikanın təbiətinə, fiziki coğrafiyasına, geologiyasına, tarixinə, iqtisadiyyatına, maddi mədəniyyətinə, ədəbiyyat və incəsənətinə, dialekt və şivələrinə, habelə bu qədim diyarın əsrlər boyu Azərb. dövlətçiliyi, ictimai-siyasi, fəlsəfi və bədii fikir tarixinə bəxş etdiyi onlarca şəxsiyyətin – dövlət xadimlərinin, alim və mütəfəkkirlərin, şair, yazıçı, memar və digər sənət adamlarının həyat və fəaliyyətinə, elmi və bədii yaradıcılığına dair çoxsaylı tədqiqat işləri aparılmış və aparılmaqdadır. Akademiyanın 1972 ildə yaradılmış *Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinə* muxtar respublikanın kompleks şəkildə öyrənilməsi sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. Şamaxı Astrofizika rəsədxanasının Batabat bölməsində (bax *Batabat rəsədxanası*), *Ordubad Xüsusi Konstruktor Texnoloji Bürosunda* da əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılmışdır. Azərb. MEA Tarix İnstitutunda 1951 ildən başlayaraq təşkil edilən arxeoloji ekspedisiyaların fəaliyyəti nəticəsində dünya mədəniyyətinə mühüm töhfələr verən I Kültürə, II Kültürə, Şahtaxtı, Qızılburun və yüzlərlə digər arxeoloji abidələr öyrənilmişdir. Eyni zamanda 1968 ildən fəaliyyət göstərən “*Araz*” arxeoloji-etnoqrafik ekspedisiyasının uzun illər boyu muxtar respublika ərazisində apardığı səmərəli arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvan arxeoloji mədəniyyətinin öyrənilməsində diqqətəlayiq uğurlar qazanılmışdır.

Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında” 1999 il 12

fevral tarixli Sərəncamına əsasən akademiyanın Rəyasət Heyəti nəzdində “Naxçıvan” ensiklopediyası hazırlanıb nəşr edilmişdir. Həmin sərəncamla akademiyanın tarix intunda Naxçıvanın tarixini və mədəniyyətini tədqiq edən qurum yaradılmışdır.

Akademiya Naxçıvan torpağının yetirməsi olan yüzlərlə elmi işçi, elmlər doktoru və namizədi çalışır. Onların bir çoxu respublika elminə böyük töhfələr vermiş, akademiyanın həqiqi və müxbir üzvü seçilmiş, yüksək fəxri elmi adlara və dövlət mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Akademiyanın ilk 15 həqiqi üzvündən (1945) Yusif Məmmədliyəv və Həsən Abdullayev SSRİ EA-nın müxbir üzvü seçilmişlər. Akademiyanın ikinci prezidenti (1947) olan Y. Məmmədliyəvin Azərb. elminin inkişafında müstəsna xidməti var. Akademiklər H. Abdullayev, E. Salayev, F. Maqşudov müxtəlif vaxtlarda akademiyanın prezidenti olmuşlar. 2001 ildən akademiyanın prezidenti M. Kərimovdur. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 2002 il 7 avqust tarixli sərəncamı ilə *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi* yaradılmışdır.

Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə (2003 il 4 yanvar) AMEA-nın statusu və Nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. AMEA-nın statusu ilə bağlı formada deyilir: “AMEA Azərb. Respublikasında elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən, Azərb. Respublikasındakı bütün elmi müəssisələrin

və elmi məktəblərin elmi-tədqiqat fəaliyyətini əlaqələndirən və istiqamətləndirən, Azərb. Respublikasını xarici ölkələrdə elm və elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil edən ali dövlət elmi təşkiatıdır”.

Azərb. Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 2005 il 15 fevral tarixli sərəncamı ilə Azərb. MEA-nın 60 illik yubileyi respublika səviyyəsində qeyd edilmişdir.

Bakının İstiqlaliyyət küçəsində, akademiyanın Rəyasət Heyəti binasının yanında Y. Məmmədəliyevin heykəli ucaldılmışdır.

Əd.: Azərbaycan Elmlər Akademiyası – 50., B., 1995; Müqəddəs elm məbədi (Tərtib edən: T.Əhmədov). B., 1996; Elmin qızıl fondu. Kataloq. B., 2004.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ NAXÇIVAN BÖLMƏSİ – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2002 il 7 avqust tarixli sərəncamı ilə yaradılmışdır. Bölmə Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmi-tədqiqat qurumlarının fəaliyyətini gücləndirmək, mövcud elmi potensialdan istifadə olunmasının səmərəliliyini artırmaq və təbii sərvətlərin öyrənilməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə təsis edilmişdir.

Naxçıvan Bölməsi Muxtar Respublikada fəaliyyət göstərən elmi müəssisələrin – Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzin, Naxçıvan Elmi-Tədqiqat Bazasının, Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası Batabat və Ağdərə stansiyalarının birləşdirilməsi əsasında yaradılmışdır. Bölmə 6 elmi-tədqiqat müəssisəsini – Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya; İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat; Təbii Ehtiyatlar; Bioresurslar İnstitutlarını, Əlyazmalar Fondunu və Batabat Astrofizika Rəsədxanasını əhatə edir. 2004 ildən bölmənin nəzdində ictimai əsaslarla “Heydər Əliyev lektoriyası” fəaliyyət göstərir.

2003 il yanvar ayından işə başlayan Naxçıvan Bölməsində 34 şöbə və laboratoriya, təcrübə sahələri, seysmoloji mərkəz, elmi kitabxana, nəşriyyat, aspirantura şöbəsi fəaliyyət göstərir. Bölmədə 254 nəfər əməkdaş çalışır (2005). Elmi işçilər arasında AMEA-nın 2 həqiqi üzvü, 8 elmlər doktoru, 20 elmlər namizədi vardır. Gənc kadrların 15 nəfəri aspirant, 36 nəfəri dissertantdır.

Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu - AMEA Naxçıvan Bölməsinin tərkibində elmi-tədqiqat müəssisəsi. İnstitut-

da Qədim və orta əsrlər tarixi, Yeni və ən yeni tarix, Qədim dövr arxeologiyası, Antik və orta əsrlər arxeologiyası, Arxeoloji xidmət, Etnoqrafiya, Qafqaz tarixi şöbələri fəaliyyət göstərir.

Burada Naxçıvanın maddi və mənəvi mədəniyyəti tədqiq edilir. İnstitutda 10 elmi əməkdaş çalışır: 1 nəfəri AMEA-nın həqiqi üzvü, 3 nəfəri elmlər doktoru, 1 nəfəri elmlər namizətidir.

İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu - Naxçıvan regionunun mədəni-mənəvi prosesləri öyrənilir, Burada Memarlıq, Şəhərsalma və abidələrin bərpası, Təsviri və dekorativ tətbiqi sənətlər, Musiqi və teatr, Dilçilik, Onomastika, Folklorşünaslıq, Ədəbiyyatşünaslıq şöbələri var. İnstitutda 18 elmi əməkdaş çalışır: 1 nəfəri AMEA-nın həqiqi üzvü, 2 nəfəri elmlər doktoru, 4 nəfəri elmlər namizətidir.

Təbii Ehtiyatlar İnstitutu - Muxtar Respublika ərazisində təbii ehtiyatların və hidroloji şəraitin öyrənilməsi, mineral xammalın istehsalının elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, bu istehsalın ekoloji təsirləri, seysmoloji tədqiqatlar, iqtisadi və sosial infrastrukturların yerləşdirilmə qanunauyğunluqları, regionda ənənəvi təsərrüfat sahələrinin bərpa və inkişaf etdirilməsi yollarının araşdırılması institutun elmi istiqamətini təşkil edir. İnstitutda Mineral xammalın kimyası və texnologiyası, Sorbsiya prosesləri, Fiziki tədqiqatlar, Filiz və qeyri-filiz yataqları, Hidrogeologiya və mineral sular, Avtomatlaşdırma və seysmologiya laboratoriyaları, Seysmoloji xidmət, Coğrafiya, İqtisadiyyat, Elmi-texniki informasiya və İnzibati-təsərrüfat şöbələri fəaliyyət

AMEA Naxçıvan Bölməsi Rəyasət Heyətinin binası

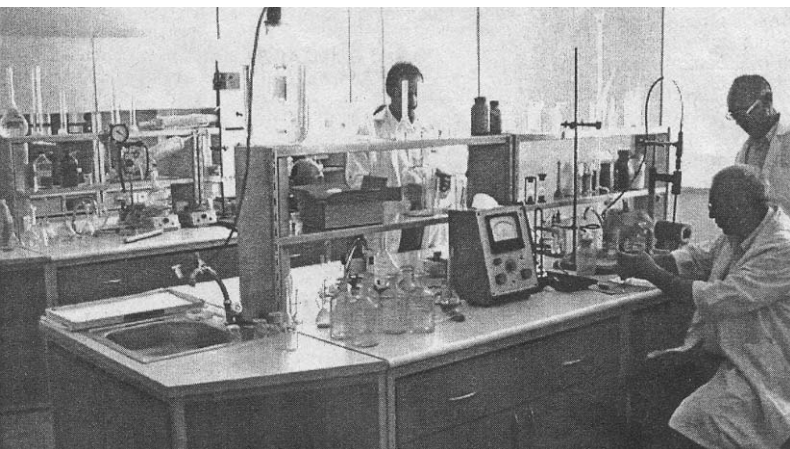
*Təbii Ehtiyatlar
İnstitutunun binası.*

göstərir. İnstitutda 26 elmi əməkdaş çalışır: 2 nəfəri elmlər doktoru, 7 nəfəri elmlər namizədidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2004 il mayın 12-də Təbii Ehtiyatlar İn-tunun açılış mərasimində çıxış etmişdir.

Bioresurslar İnstitutu - AMEA Naxçıvan Bölməsinin tərkibində elmi-tədqiqat müəssisəsi. Bioresurslar institutu Muxtar Respublikanın bioresurslarının öyrənilməsi, istifadəsi və qorunması məqsədilə təsis olunmuşdur. İnstitutda 22 elmi işçi çalışır: 1 nəfəri elmlər doktoru, 6 nəfəri elmlər namizədidir. İnstitutun tərkibində 5 şöbə (Nəbatat, Zooloji tədqiqatlar, Bioresurslardan istifadə, Elmi-istehsalat və İnzibati-təsərrüfat), 3 laboratoriya (Meyvə, giləmeyvə və üzüm; Dənli taxıl və paxlalı bitkilər; Torpaq ehtiyatları), Nəbatat bağı, Genofond təcrübə sahəsi, Təbiət muzeyi, Yaşıl əczaxana, 30 minə yaxın herbari vərəqindən ibarət fond fəaliyyət göstərir.

Bioresurslar İnstitutunda Naxçıvan MR-in

*Mineral xammalın
kimyası və texnologiyası
laboratoriyası*

flora və fauna biomüxtəlifliyi, nadir, nəslikəsilməkdə olan heyvan növlərinin qorunması, çoxaldılması, genofondunun yaradılması, ekosistemin mühafizə olunması və bioresurslardan optimal istifadə problemləri araşdırılır. İnstitutun elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrini əks etdirən məqalə və nəşrlər respublikamızda və bir sıra xarici ölkələrdə dərc olunmuşdur.

Əlyazmalar Fondu - Naxçıvanın tarixinə və mədəniyyətinə dair məlumatların əldə edilməsi məqsədilə təsis olunmuşdur. Fondada 3 elmi əməkdaş çalışır. Fondun tərkibində Əlyazmaların kataloqlaşdırılması, tədqiqi və nəşri, Əlyazmaların toplanması, Əlyazmaların mühafizəsi, gigiyenası və bərpası şöbələri var.

Batabat Astrofizika Rəsədxanası - Naxçıvan şəhər bazasından, Şahbuz rayonu ərazisində yerləşən Batabat stansiyasından və Ordubad rayonu ərazisindəki Ağdərə stansiyasından ibarətdir. Batabat və Ağdərə stansiyaları AMEA Naxçıvan Bölməsi yarana qədər Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının tərkibində olmuşdur. Batabat və Ağdərə stansiyalarının həm dəniz səviyyəsindən kifayət qədər yüksək olması (2000 m-dən artıq), həm də coğrafi enliklərinin nisbətən kiçikliyi ($39^{\circ} 31'$ və $39^{\circ} 06'$) yüksək səviyyəli astronomik müşahidələrin aparılmasına imkan verir. Rəsədxanada 60 sm-lik ulduz teleskopu (Batabat stansiyasında) və "Astroqraf" tipli teleskop (Ağdərə stansiyasında) quraşdırılmışdır. Əsas tədqiqatlar Günəş fizikası və Günəş sisteminə aid kiçik sama cisimlərinin fiziki və dinamik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi sahəsində aparılır.

Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsinin Elmi Kitabxanası - AMEA əsaslı kitabxanasının filialı kimi Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir (1972-2002). Bölmənin təsis edilməsi ilə əlaqədar onun tərkibində elmi kitabxana kimi fəaliyyətini davam etdirir. Kitabxananın fondları əsasən elmi əhəmiyyətə malik olan çap məhsulları ilə komplektləşdirilmişdir. Kitab fondu 21290 çap vahidi, jurnal fondu isə (xarici jurnallar daxil olmaqla) 14869 çap vahidi təşkil edir (2005). 2 ümumi fondu, referativ jurnal fondu, dövrü mətbuat zalı, kompüterlə təchiz olunmuş oxu zalı, müvəqqəti mühafizə fondu, məlumat-bibliografya xidməti, kitab mübadiləsi,

müxtəlif kataloq və kartotekalar fəaliyyət göstərir. Kitabxana əsasən, elmi işçilərə, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislərə xidmət edir.

2005 ildən Bölmənin nəşriyyatı fəaliyyətə başlamışdır. Nəşriyyat görkəmli mütəfəkkir Nəsirəddin Tusinin adını daşıyır. Nəşriyyat AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Xəbərləri”ni 2 seriyada (ictimai və humanitar elmlər; təbiətşünaslıq və texniki elmlər) çap edir. “Xəbərlər” Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir (№1140).

AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri akademik İsmayıl Hacıyevdir.

Əd.: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi (tərtib edən İ. Hacıyev), B., 2005.

AZƏRBAYCAN “RABİTƏBANK” SƏHM-DAR-KOMMERSİYA BANKININ NAXÇIVAN “ORMAN” FİLİALI – payçıların ümumi yığıncağının qərarı ilə 17 may 1993 ildə yaradılmışdır. “Rabitəbank” Səhmdar-Kommersiya Bankının 30 iyun 1993 il tarixli 136 sayılı lisenziyası ilə Azərb. Respublikası Milli Bankında qeydiyyatdan keçmişdir. İdarə, müəssisə, təşkilat və kooperativlərə kredit, hesablaşma, habelə digər bank əməliyyatları həyata keçirir. Filial hüquqi şəxs olmadığı üçün “Rabitəbank” Səhmdar-Kommersiya Bankının adından çıxış edir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI “AQRARKREDİT” QAPALI SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ BANK OLMAYAN KREDİT TƏŞKİLATININ NAXÇIVAN FİLİALI – Azərb. Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001 il aprel tarixli sərəncamı ilə keçmiş Aqrar-Sənaye Bankının bazasında yaradılmışdır. Nazirlər Kabinetinin 2003 il oktyabr tarixli digər qərarına əsasən Aqrar Kredit Fondu Aqrar Kredit Təşkilatına qoşulduqdan sonra yenidən təşkil olunaraq Milli Bankın müvafiq lisenziyasına əsasən aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini həyata keçirir: kənd təsərrüfatı sahəsində, habelə kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə kreditlər verilməsi, kreditləşən təsərrüfat subyektlərinə, hesablaşma-kassa, məsləhət xidməti göstərilməsi, kredit xidməti göstərilən şəxslərin pul vəsaitini, veksəllərini, ödəniş və hesablaşma sənədlərini inkassa etmək, daxili valyuta bazarında xarici valyutaların alqı-

satqısını həyata keçirmək, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və dövlətlərarası sazişlər üzrə donor dövlətlərin, habelə Azərb. Respublikası Hökumətinin aqrar sahənin və xüsusən də fermer təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsində kreditləşmə və digər layihələr üzrə müvafiq qaydada agent kimi çıxış etmək və bu layihələrdə iştirak edən təsərrüfat subyektlərinə agent funksiyalarından irəli gələn xidmətlər göstərmək, təşkilatın balansına verilmiş problemlə bəzələri və öhdəlikləri idarə etmək. Filialın Şərur rayonunda nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI FƏXRİ ADLARI – mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət, elm, təhsil və səhiyyə sahələrinin inkişafında, ümumiyyətlə, ölkənin tərəqqisi yolunda böyük nailiyyətlər qazanmış şəxslərin, kollektivlərin əməyini qiymətləndirmək məqsədi ilə təsis edilmiş adlar. Vaxtilə Azərb. SSR-də 49 fəxri ad olmuşdur. Azərb. Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının fəxri adları haqqında” 1998 il 12 may tarixli Fərmanı və həmin sənədə əlavə edilməsi haqqında 2000 il 19 aprel tarixli Fərmanı ilə Azərb. Respublikasında xalq yazıçısı, xalq şairi, xalq artisti, xalq rəssamı, əməkdar elm xadimi, əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar artist, əməkdar mədəniyyət işçisi, əməkdar müəllim, əməkdar həkim, əməkdar memar fəxri adları təsis edilmişdir. Naxçıvan diyarının yetirdiyi bir sıra görkəmli mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət, elm, təhsil və səhiyyə xadimləri A. R. f. a.-na layiq görülmüşlər. Nax. MR-in özünün də fəxri adları vardır. *Bax Naxçıvan Muxtar Respublikası fəxri adları.*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KAPİTAL BANK AÇIQ SƏHMDAR CƏMİYYƏTİNİN NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKA BAŞ İDARƏSİ – Azərbaycan Səhmdar-Kommersiya Əmanət Bankının, Azərb. Respublikası Səhmdar-Kommersiya Aqrar-Sənaye Bankının və Azərb. Sənaye-İnvestisiya Səhmdar Bankının birləşməsi nəticəsində meydana gələn Azərb. Respublikası Birləşmiş Universal Səhmdar Bankı 2000 il 25 fevral tarixində Azərb. Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmiş, 2005 il 26 yanvar tarixində adı dəyişdirilərək Azərb. Respublikası Kapital Bank Açıq Səhmdar

Cəmiyyəti kimi yenidən qeydiyyatla alınmışdır. Bank öz əsasnaməsinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərdən vəsaitlərin depozitə qəbul edir, kredit verir, hüquqi və fiziki şəxslərə bank hesabı açır, əməliyyat aparır, pul vəsaitlərini, vekselləri, ödəniş və hesablaşma sənədlərini inkassasiya edir, fiziki və hüquqi şəxslərə kassa xidməti göstərir, nağd və nağdsız formada xarici valyutaların alqısatqısını həyata keçirir, qiymətli metalları əmanətlərə cəlb edir və yerləşdirir. Nax. Muxtar Respublikasının şəhər və rayonlarında bankın filialları fəaliyyət göstərir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ BANKININ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKA İDARƏSİ

– Azərb. Respublikası Milli Bankının struktur bölməsi. 1997 il dekabrın 1-də üç idarənin – Milli Bankın Nax. MR İdarəsinin, Milli bankın əməliyyat idarəsinin və zona hesablaşma kassa mərkəzinin birləşdirilməsi nəticəsində yaradılmışdır. Əsasnaməsi ilə qanunla ona aid edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir. Bu səlahiyyətlər daxilində muxtar respublika ərazisində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə, onlar arasında hesablaşmaları həyata keçirməklə yanaşı, hesablaşmalara nəzarət edir. Muxtar respublikada nağd pulun emissiyasını, tədavülünü təmin edir, müştərilərlə manat və xarici valyutada bank əməliyyatları aparır, xəzinədarlığa xidmət edir və büdcənin kassa icrasını həyata keçirir. Muxtar respublika ərazisində valyuta mübadiləsi məntəqələrinin fəaliyyətinə icazə verir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ORDEN

VƏ MEDALLARI – dövlət quruculuğu və müdafiə sahəsində xüsusi xidmətlərə, əməkdə fərqlənməyə, həmçinin Azərb. dövləti və cəmiyyəti qarşısında digər xüsusi xidmətlərə görə verilən dövlət təltifləri. Azərb.-in ilk ordeni respublikada sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərb. İnqilab Komitəsinin sərəncamı ilə təsis edilən Azərb. SSR-in “Qırmızı Bayraq” ordeni olmuşdur. Hazırlanmasında RSFSR-in “Qırmızı Bayraq” ordeni əsas kimi götürülmüş, 1920 ilin noyabrından təqdim olunmağa başlanmışdı; ikinci orden Azərb. SSR “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni idi; hazırlanması üçün 1921 ilin iyununda müsabiqə elan edilmiş, 1922 ildə Azərb. MİK sessiyası yeni ordenin şəklinin layihəsini və Əsas Qanununu təsdiq etmişdir. Hər iki ordenlə təltif olunma 30-cu illərin ortalarından əsassız olaraq dayandırılmışdır.

Azərb. Respublikası müstəqilliyini elan etdikdən (1991, 18 oktyabr) sonra Azərb. Respublikasının orden və medallarının təsis edilməsi haqqında Azərb. Respublikasının 1992 il 10 noyabr tarixli qanunu, həmçinin həmin Qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə 1999 il 6 dekabr və 2005 il 22 aprel tarixli qanunlarla aşağıdakı ordenlər təsis edilmişdir:

1. “Heydər Əliyev” ordeni; Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına Azərbaycanın tərəqqisinə, əzəmətinin və şöhrətinin artmasına töhfə verən müstəsna xidmətlərinə, Vətənin müdafiəsində, Azərbaycanın dövlət mənafeələrinin qorunmasında göstərilmiş mərdlik və şücaətə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə – onun statusuna görə verilir. Əcnəbi vətəndaşlara Azərbaycan Respublikası qarşısında görkəmli xidmətlərinə, Azərbaycançılıq ideyasının həyata keçirilməsində, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi üçün möhkəmləndirilməsində xüsusi xidmətlərinə, Azərbaycan Respublikası ilə digər dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

2. “İstiqlal” ordeni; Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına Azərbaycan Respublikasında milli azadlıq hərəkatında müstəsna xidmətlərinə, Azərbaycan Respublikasının dövləti və xalqı qarşısında xüsusilə görkəmli xidmətlərinə, Azərbaycan Respublikasının milli dövlət quruculuğu işlərində xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

3. “Şah İsmayıl” ordeni; Azərbaycan Res-

"HEYDƏR ƏLİYEV"
ordeni

"İSTİQLAL"
ordeni

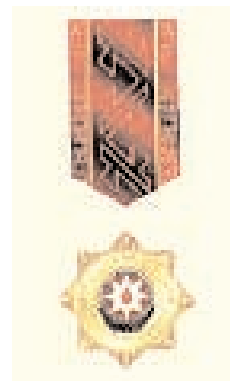
"ŞAH İSMAYIL"
ordeni

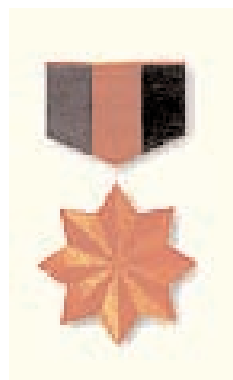
**"AZƏRBAYCAN
BAYRAĞI"**
ordeni

"ŞÖHRƏT"
ordeni

**"VƏTƏNƏ XİDMƏTƏ
GÖRƏ"**
ordeni

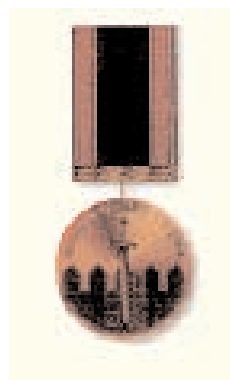
**Azərbaycanın
Milli Qəhrəmanının
"QIZIL ULDUZ"
medalı**

"TƏRƏQQİ"
medalı

**"HƏRBİ
XİDMƏTLƏRƏ
GÖRƏ"** medalı

**"SƏRHƏDDƏ
FƏRQLƏNMƏYƏ
GÖRƏ"** medalı

**"DÖVLƏT
QULLUĞUNDA
FƏRQLƏNMƏYƏ
GÖRƏ"** medalı

publikasının ali hərbi ordeni olan “Şah İsmayıl” ordeni ilə Azərbaycan Respublikası Silahlı qüvvələrinin (ARSQ) ali rütbəli zabidləri, hərbi hissələrin və birləşmələrin komandirləri ARSQ-nin təşkilində və möhkəmləndirilməsində, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, respublikada fəvqəladə halların aradan qaldırılmasında xüsusi xidmətlərinə görə təltif edirlər.

4. “Azərbaycan Bayrağı” ordeni; Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasında milli azadlıq hərəkatında və ictimai-siyasi fəaliyyətdə; hərbi elminin və hərbi texnikasının inkişafında; Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılmasında; dövlət sərhədinin mühafizəsinin təmin edilməsində xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

5. “Şöhrət” ordeni; Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iqtisadi, elmi-texniki, sosial-mədəni inkişafda, sülhün və xalqlar arasındakı dostluğun möhkəmləndirilməsində və əməkdaşlığın inkişafında; sənaye, nəqliyyat, rabitə, tikinti sahələrində və xalq təsərrüfatının digər sahələrində görkəmli əmək nəticələrinə, elm, təhsil və səhiyyə sahəsində xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

6. “Vətənə xidmətə görə” ordeni; Azərbaycan Respublikasına sadıqlıya, vəzifə borcunu ləyaqətlə və vicdanla yerinə yetirməyə görə; dövlət qulluğunda səmərəli fəaliyyətə, yüksək peşəkarlığa və xüsusi nailiyyətlərə, milli dövlət quruculuğu işlərində xüsusi xidmətlərə görə verilir.

Azərbaycan Respublikasının yuxarıda adları çəkilən qanunlarına əsasən “Qızıl Ulduz”, “Vətən uğrunda”, “İgidliyə görə”, “Tərəqqi”, “Hərbi xidmətlərə görə”, “Sərhəddə fərqlənməyə görə”, “Dövlət qulluğunda fərqlənməyə görə” medalları da təsis edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinə (b.23) əsasən dövlət təltifləri Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir; Nax. MR-də yaşayan, milli dövlət quruculuğu və müdafiə sahəsində xüsusi xidmətləri olan, əməkdə xüsusi fərqlənən; Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti

qarşısında digər xüsusi xidmətləri olan Azərbaycan vətəndaşları, xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də A. R. O. və medalları ilə təltif edirlər.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT BAYRAĞI (ARDB) – Azərb. Respublikasının dövlət suverenliyinin rəmzlərindən biri; təsviri Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir. ARDB bərabər enli üç üfüqi zolaqdan ibarət olan düzbucaqlı qumaşdır; üst zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir. Bayrağın hər iki üzündə qırmızı zolağın ortasında ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzununa nisbəti 1:2-dir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 23). ARDB Azərb. Respublikası Prezident Sarayının, Azərb. Respublikası Milli Məclisinin və Nazirlər Kabinetinin, Nax. MR Ali Məclisinin və Nazirlər Kabinetinin, Azərb. Respublikası səfirlik və konsulluqlarının, gömrükxanaların binaları üzərində daimi, dövlət orqanlarının və ictimai birliklərin, idarə, müəssisə və təşkilatların binaları, yaşayış evləri üzərində, habelə d.-y. st.-larında və vağzallarda rəsmi bayram günlərində qaldırılır.

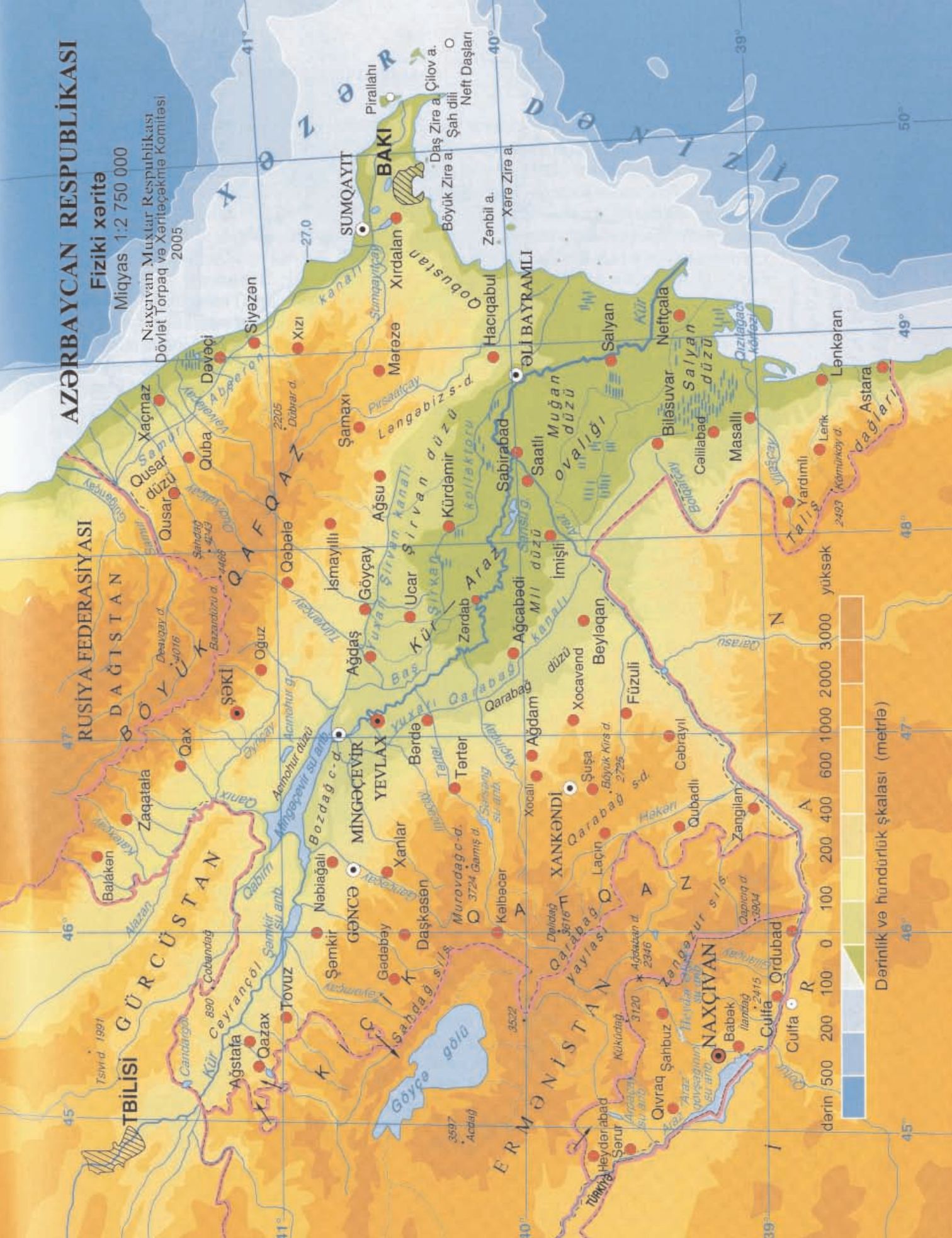
ARDB Azərb. Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisi Sədrinin, Baş Nazirinin və ya digər rəsmi şəxslərin rəsmi şəxs sifəti ilə mindikləri hava və dəniz gəmilərində, daxili su yollarında üzən gəmilərdə və b. nəqliyyat vasitələrində həmin şəxslərin razılığı ilə, Azərb. Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisi Sədrinin və Baş Nazirinin təqdimatı ilə dövlət orqanlarının, ictimai birliklərin və dini orqanların, idarə, müəssisə və təşkilatların keçirdikləri mərasimlər zamanı, beynəlxalq konfransların açılışı, di-

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Fiziki xəritə

Miqyas 1:2 750 000

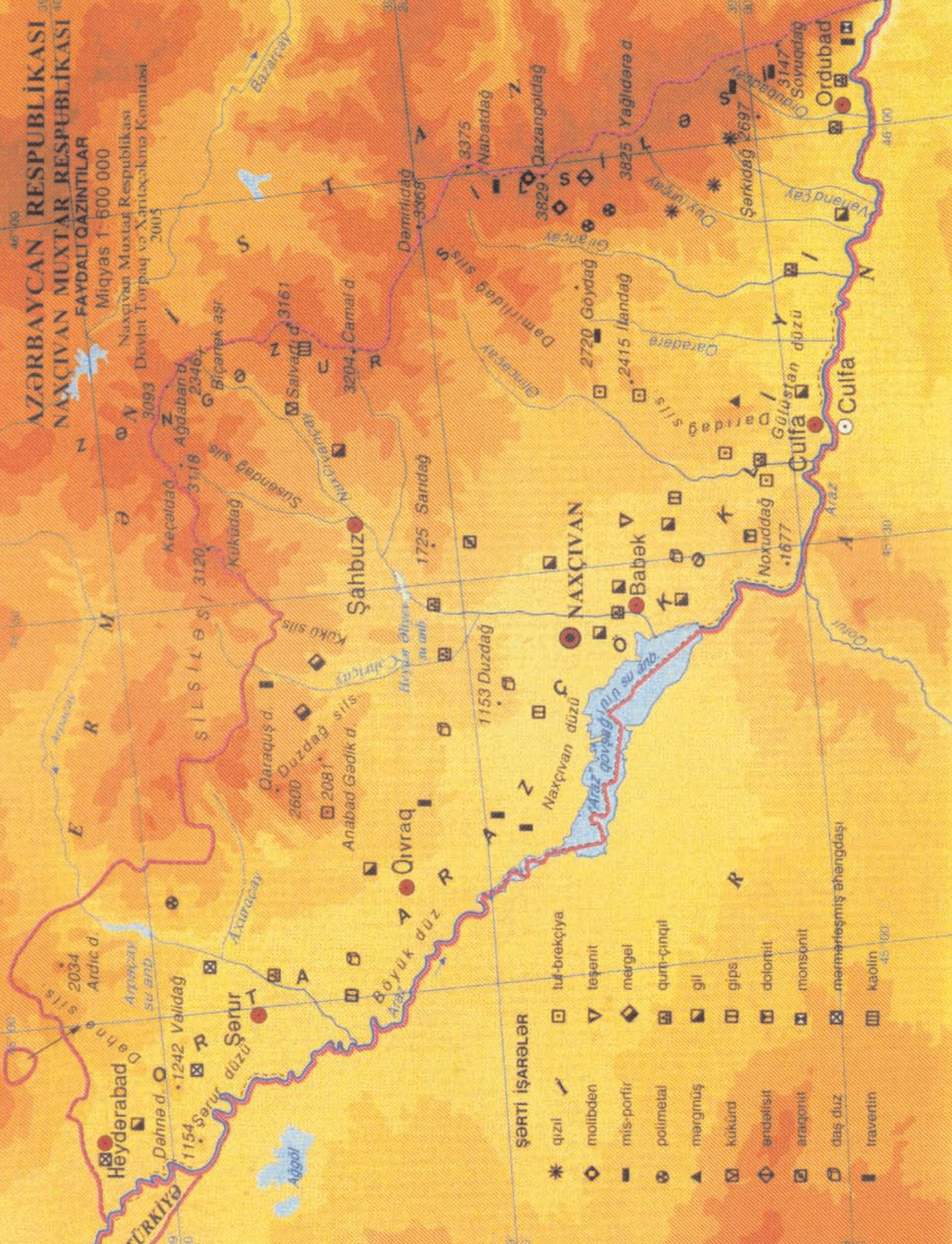
Naxçıvan Muxtar Respublikası
Dövlət Torpaq və Xəritəçilik Komitəsi
2005

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI
FAYDALI QAZINTILAR

Miqyas 1:500 000

Naxçıvan Muxtar Respublikası
 Dövlət Torpaq və Xəritəçilik Komitəsi
 2005

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

- * qızıl
- ◊ molibden
- mis-porfir
- ⊕ polimetall
- ▲ mermür
- ⊞ kükürd
- ◄ əndalisit
- ⊞ araqorit
- ⊞ daş duz
- travertin
- tül-brəkiçiya
- ▽ teşənit
- ◆ mərəngel
- ⊞ qum-qıncıl
- ▲ gill
- ⊞ gips
- ⊞ dolomit
- ⊞ monsonit
- ⊞ mermürəmiş ehtəngdəsi
- ⊞ kaolin

45:1000

gər təntənəli və bayram tədbirləri zamanı qaldırılı bilər.

ARDB ilk dəfə Azərb. Xalq Cümhuriyyəti (AXC; 1918–20) hökumətinin 9 noyabr 1918 il tarixli qərarı ilə milli bayraq kimi qəbul edilmiş və XI Qızıl Ordu Azərb.-ı işğal etdikdən (1920, 28 aprel) sonra qadağan edilərək sovet bayrağı ilə əvəz olunmuşdu. 1990 il noyabrın 17-də Muxtar Respublika Ali Məclisinin Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçən 1-ci sessiyasında AXC-nin üçrəngli dövlət bayrağı Nax. MR-in dövlət bayrağı kimi qəbul olunmuşdur. Bu qərarın doğurduğu güclü əks-səda sayəsində və Azərb. ictimaiyyətinin təzyiqi ilə Azərb. Respublikası Ali Soveti 1991 il fevralın 5-də ARDB haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul etmişdir.

ARDB Nax. MR-in də dövlət rəmzidir (Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası, maddə 10).

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT GERBİ (ARDG) – Azərb. Respublikasının dövlət suverenliyinin rəmzlərindən biri; təsviri Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir. ARDG palıd budaqlarından və sünbüllərdən ibarət qövsün üzərində yerləşən Şərq qalxanının təsvirindən ibarətdir. Qalxanın üstündə *Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağının* rəngləri fonunda səkkizguşəli ulduz, ulduzun mərkəzində alov təsvir edilmişdir; ARDG-nin rəngli təsvirində ulduz ağ, alov qırmızı, palıd budaqları yaşıl, sünbüllər sarı, qalxanın və ulduzun sağanaqları, habelə qalxanın düymələri və palıd qozaları qızılı rəngdədir.

ARDG-nin qabarıq təsviri Azərb. Respublikası Prezidentinin iqamətgahına və xidməti otağına, Milli Məclisinin binasına, ic-

las salonuna və Milli Məclisi Sədrinin xidməti otağına, Azərb. Respublikasının bütün məhkəmələrinin binalarına, məhkəmə iclaslarının salonlarına, Azərb. Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəməsi və İqtisad Məhkəməsi sədrlərinin xidməti otaqlarına, Azərb. Respublikasının diplomatik və ticarət nümayəndəliklərinin, konsulluq idarələrinin binalarına vurulur.

ARDG-nin təsvirindən Azərb. Respublikası Dövlət möhüründə, bütün dövlət orqanlarının möhürlərində, Azərb. Respublikası qanunlarının, Milli Məclisin qərarlarının, Prezidentin fərman və sərəncamlarının, yuxarıda sadalanan dövlət orqanlarının sənədlərinin blanklarında, binalarının lövhələrində, Milli Bankın biletlərində və metal pul vahidlərində və s. istifadə edilir. ARDG haqqında Əsasnamə və ona əlavə edilmiş təsvir 1993 il fevralın 23-də təsdiq edilmişdir.

ARDG Nax. MR-in də dövlət rəmzidir (Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası, maddə 10).

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ (ARDH) – Azərb. Respublikasının dövlət suverenliyinin rəmzlərindən biri; musiqisi və mətni Konstitusiya Qanunu ilə müəyyən edilir. İlk ARDH 1945 ildə Azərb. SSR Sovet İttifaqının tərkibində olarkən qəbul edilmişdir (sözləri S. Vurğun və S. Rüstəmin, musiqisi Ü. Hacıbəyovundur). SSRİ dağıldıqdan (1991, dekabr) sonra Azərb. Respublikasının müstəqil dövlət kimi yeni Dövlət himni 1992 il mayın 27-də təsdiq edilmişdir. ARDH sözləri Əhməd Cavadın, musiqisi Ü. Hacıbəyovun olan “Azərbaycan marşı” adlı təntənəli mahnıdır.

ARDH Nax. MR-in də dövlət rəmzidir (Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası, maddə 10)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI (ARK) – Azərb. Respublikasının siyasi, hüquqi və iqtisadi sistemini müəyyənləşdirən, dövlət quruluşu formasını, mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşkili qaydasını və səlahiyyətlərini, insan və vətəndaşın hüquqi vəziyyətini, ədalət mühakiməsini, seçki sisteminin təşkili və əsas prinsiplərini təsbit edən ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olan əsas qanunu; qanunveri-

cilik sisteminin əsası. 1995 il noyabrın 12-də keçirilmiş Azərb. Respublikasının referendumunda qəbul olunmuş, noyabrın 27-də qüvvəyə minmişdir.

ARK 4 bölmə (ümumi müddəalar; əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr; dövlət hakimiyyəti; yerli özünüidarəetmə), 12 fəsil (xalq hakimiyyəti; dövlətin əsasları; əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları; vətəndaşların əsas vəzifələri; qanunvericilik hakimiyyəti; icra hakimiyyəti; məhkəmə hakimiyyəti; Naxçıvan Muxtar Respublikası (VIII fəsil, 134–141-ci maddələr); bələdiyyələr; qanunvericilik sistemi; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr) və 158 maddədən ibarətdir.

ARK-nda Azərb. dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika kimi xarakterizə edilir; Azərb. Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərb. Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır və hakimiyyətin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir; qanunvericilik hakimiyyətini Azərb. Respublikasının Milli Məclisi, icra hakimiyyətini Azərb. Respublikasının Prezidenti, məhkəmə hakimiyyətini Azərb. Respublikasının məhkəmələri həyata keçirirlər.

ARK-nda müəyyən edilmişdir ki, Azərb. Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərb. xalqıdır və öz müqəddəratını sərbəst və müstəqil həll etmək və idarəetmə formasını seçmək onun suveren hüququdur. ARK-nın demokratikliyi səciyyələndirən mühüm cəhətlərdən biri onun normalarının təqr. üçdə ikisinin insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarına həsr edilməsidir; hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarına təminat verir.

ARK hakimiyyət bölgüsü prinsipini bəyan etməklə yanaşı, hakimiyyətin hər üç qolunun (qanunvericilik, icra, məhkəmə) səlahiyyətlərini dəqiq müəyyən etmişdir. ARK-

nın mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər; təklif olunan dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Konstitusiya Məhkəməsinin rəyi alınır. Hakimiyyətin mənbəyinə, xalqın suverenliyinə, hakimiyyətin mənimlənməsinə yol verilməməsinə, Azərb. dövlətinə, Azərb. dövlətinin başçısına, dövlət dilinə dair maddələrdə dəyişikliklər edilməsi, əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına aid müddəaların məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz. ARK-na əlavələr təklif etmək hüququ Azərb. Respublikası Prezidentinə və Azərb. Respublikası Milli Məclisi deputatlarının üçdə ikisinə məxsusdur. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin deputatları qanunvericilik hakimiyyətinə, Azərb. Respublikasının Prezidenti isə icra hakimiyyətinə dair müddəalara əlavələr təklif edə bilməzlər.

ARK-nın qüvvəyə mindiyi gündən 1978 il aprelin 21-də qəbul edilmiş Azərb. SSR Konstitusiyası qüvvədən düşmüşdür. Nax. MR-in statusu ARK ilə müəyyən edilir. ARK qanunları, Azərb. Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərb. Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Nax. MR-in ərazisində məcburidir (ARK, maddə 134, b. II, IV).

AZƏRBAYCANI TƏDQIQ VƏ TƏTƏBBÖ CƏMIYYƏTİNİN NAXÇIVAN ŞÖBƏSİ

– Azərb.-in təbii sərvətlərini, tarixini, iqtisadiyyatını, elm, mədəniyyət və incəsənətini öyrənmək üçün N. Nərimanovun təşəbbüsü ilə yaradılmış elmi mərkəzin (1923–1929) şöbəsi. Diyarın ərazisini planlı və hərtərəfli tədqiq etmək üçün yaradılmışdı. Məşhur şərqşünas və arxeoloqlardan akad. İ. İ. Meşşaninov, A.A.Miller, İ.Əzimbəyov, V.M.Sisoyev və b. müxtəlif vaxtlarda Naxçıvana gəlmiş və cəmiyyətin ekspedisiyası ilə birlikdə Naxçıvan ərazisində (Qızılburun qəbiristanı, Xarabagilan, Culfa, Əbrəqunus, Xanəgah, Göydərə və s.) arxeoloji tədqiqatlar aparmış, Naxçıvanın Tunc və ilk Dəmir dövrü abidələrini, antik dövrün qəbir abidələrini, orta əsr yaşayış yerlərini və şəhərlərini öyrənmişdir.

AZƏRMƏSCİDİ AŞIRIMI – Zəngəzur silsiləsinin c.-unda, Ordubad r-nu ərazisində aşırım. Hünd. 3460 m. Səthi qayalıq və çəmənlikdir. Vənənd və Ordubad çayları A. a. yaxınlığından başlanır.

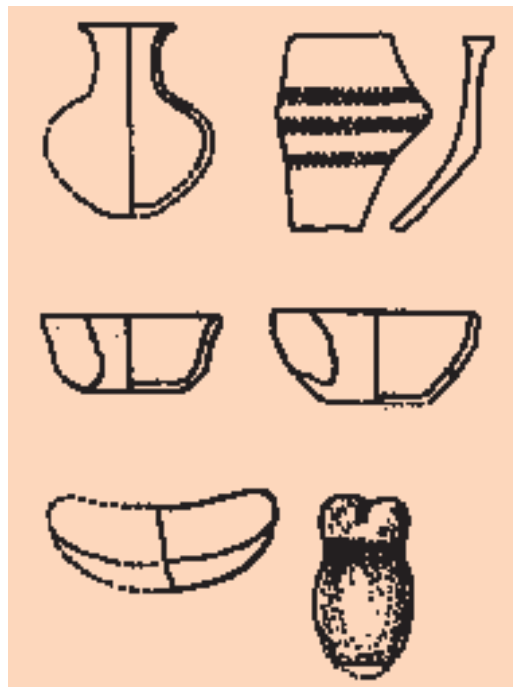
B

BABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANI ibn Mahmud (? , Naxçıvan ş. – 1496, Türkiyə, Akşehir ş.) – ilahiyyatçı, mütəfəkkir, hüquqşünas, sufi. Şeyx “Ünvan” (ad-san rəmzi) kimi tanınmışdır. Sultan Bəyazid zamanında [1481–1512] Anadoluya getmiş, Qaraman vilayətinin Akşehir ş.-ndə yaşamış, şöhrət tapmışdır. B. N. N. şiə (ələvi) təriqətinə mənsub olsa da, təəssübkeşlik etməmiş, sünni üslubunda hüquq barədə traktatlar yazmışdır. O, Qurana “İlahi açmalar və qeybi açarlar” (“əl-Fəvatih əl-ilahiyyə və məfatih əl-qeybiyyə”) adlı ikicildlik təfsirin (1496) və Abdulla Beyzavinin (ö. 1282, Təbriz) “Nazil olmuşun (Quranın) nuru və yozmaların sirləri” (“Ənvar ət-Tənzil və əsrar ət-təvil”) kitabına haşiyənin müəllifidir. Birinci əsər Misirdə çap olunmuşdur. B. N. N.-nin “Təsəvvüfə dair qardaşlara düzgün yol göstərmə” (“Hidayət əl-ixvan fi-t-təsəvvüf”) traktatı və məşhur sufi mütəfəkkiri İbn Ərəbinin (1165–1240) “Hikmətlərin incə mənaları” (“Füsus əl-hikəm”) kitabına yazdığı şərh sufi-fəlsəfi məzmun daşıyır. Şeyx Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” fəlsəfi poemasına şərhinin bir əlyazma nüsxəsi İstanbulun Həmidiyə kitabxanasında saxlanılır. B. N. N.-nin “Nüktənin sirlərinin şəhi” (“Şərh Əsrar əl-nüktə”) adlı bir əsərini də xatırladırlar; burada, yəqin ki Əli ibn Şihabəddin Həmədaninin (?–1384) “Hissi nüktənin sirlərinə dair qüdsi traktat” (“Ər-Risalə əl-qüdsiyyə fi əsrar əl-nüktət əl-hissiyyə”) əsəri nəzərdə tutulur. Müasirləri və sonrakı müəlliflər B. N. N.-nin həm Quranın təfsirinə, həm də təsəvvüfə dair əsərlərini yüksək qiymətləndirmişlər. Əhməd Daşköprüzadə (1495–1559) onu “Allah yolunda xidmət edən ariflərdən biri, dərvişlik və sufiliyin fəxri” kimi yad etmiş, “İlahi açmalar

və qeybi açarlar” traktatı haqqında demişdir: “O, Quranın digər təfsirlərinə müraciət etmədən ona təfsir yazmış, orada bir çox şəxslərin dərk etmədiyi incəlikləri və həqiqətləri fəhəhətli ibarələrlə və bələğətli təbirlərlə aydınlaşdırmışdır”. Quranın təfsirinə dair traktatlarında hüquq və ilahiyyat məsələlərini araşdıran B. N. N. sufi-fəlsəfi əsərlərində İbn Ərəbi və Mahmud Şəbüstərinin panteist mövqeyindən çıxış etmişdir.

Əd.: T ə r b i y ə t M., Danişməndani-Azərbaycan, B., 1987, səh. 36–37; M ə m m ə d ə l i y e v V., Nemətullah Naxçıvani və onun Quran təfsiri, “Dirçəliş–XXI əsr” jurn., 2000, № 10.

BABATƏPƏ – Kəngərli r-nu ərazisində, Yurdçu k.-ndən 1 km q.-də ilk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri. Sah. 0,5 ha. Aşınma

Babatəpə yaşayış yerindən tapılmış keramika məmulatı.

Babayev Abdulla

nəticəsində mədəni təbəqənin üst layları tamamilə dağılmış, maddi mədəniyyət qalıqları ətrafa səpələnmişdir. Yerüstü materiallar çəhrayı və boz rəngli gil qab (küpə, kasa və s.) nümunələrindən, dən daşı, daş güz, toxa və s. əmək alətlərindən ibarətdir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şorurun arxeoloji abidələri. B., 1993.

BABAYEV Abdulla Murtuz oğlu (d. 1.4. 1924; Babək r-nunun Tumbul k.) – xanəndə. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1998). Xanəndəliyə el şənliklərində, toy məclislərində başlamışdır. Xalq mahnılarının gözəl ifaçısı olan B. Şərq üçlükləri və ansamblı heyətində çıxış edir. Repertuarına “Qatar”,

Babayev Adil
Qafar oğlu

“Zabul-Segah” muğamları, təsniflər, xalq mahnıları və Azərb bəstəkarlarının mahnıları (C.Cahangirovun “Koroğlu” kino-filmində yazdığı “Dəli Həsənin mahnısı”, M. Cavadovun “Naxçıvan”, V. Axundovun “ O Naxçıvandır”, Ş. Əbdülkərimovun “Təki sən səsə mən” və s.) daxildir. Azərb. Respublikasının “Şöhrət” ordeni (1996) ilə təltif edilmişdir. Prezident təqaüdüçüsüdür (2002).

BABAYEV Adil Qafar oğlu (27.1.1925, Naxçıvan ş. – 19.8.1977, Bakı) – şair, dramaturq. Tbilisidə ikiillik müəllimlər in-tunun dil və ədəbiyyat fakültəsini (1945) və Azərb. Dövlət Teatr İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) teatrşünaslıq fakültəsini (1950) bitirmişdir. 1956–58 illərdə Azərb. Milli EA İncəsənət və Layihə İn-tunun (indiki Məmarlıq və İncəsənət İn-tu) aspirantı olmuşdur. “Şərq qapısı” qəzetində ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin, “İnqilab və mədəniyyət (indiki “Azərbaycan”) jurnalında poeziya şöbəsinin müdiri, “Azərnəşr”də redaktor, Azərb. Dövlət Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri (1956–64), “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində tənqid şöbəsinin müdiri, məsul

katib və baş redaktor müavini (1964–71) işləmişdir. Ədəbi irsi çoxcəhətlidir. “İkinci simfoniya” (1947), “İlk addımlar” (1949), “Gənclik illəri” (1950), “Ana ürəyi” (1957), “Gecikmiş bahar” (1965), “Şəhidlərin üsyanı” (1969), “Ümid sərvələri” (1977), “Mənim abidəm” (1979), “Fəsilər dəyişəndə” (1991; hər ikisi ölümündən sonra) və s. şeir topluları nəşr olunmuşdur. “Dan yeri sökülür”, “Ölməyə Vətən yaxşı”, “Qartal qanadları” “Memarın məhəbbəti” və s. poemaları, “Açıq pəncərə”, “Dağlar qızı”, “Bəhrüz” (“Yarımçıq şəkil”), «Qaçqınlar», «Qız görüşə tələsir», «Hicran» və s. pyesləri, hekayələri, tərcümələri var. “Lütfəli Abdullayev” (1966), “Leyla Bədirbəyli” (1970), “Şərəfli yol” (1974, şərikli), “Ağahüseyn Cavadov” (1976) teatrşünaslıq əsərlərinin müəllifidir. Naxçıvan mərkəzi uşaq kitabxanası onun adındadır. Bakıda adına küçə var.

Əsərləri: Yolda görüş, B., 1974; Təzədən doğulur şair ölənlər, B., 1981; Pyeslər, B., 1984; Ata soracağında (hekayələr), B., 1985; Anamın bayramı, B., 1987.

BABAYEV Adil Məhəmməd oğlu (d. 28.4. 1938, Ordubad r-nunun Dırnis k.) – dilçi. Filologiya elmləri doktoru (1996), prof. (1997). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1962). Həmin ildən Azərb. Pedaqoji Xarici Dillər İn-tunda (indiki Dillər un-ti) çalışır. 1997 ildən un-tin Azərb. dilçiliyi kafedrasının müdürüdür. Azərb. dilçisi və ədəbiyyatşünası Bəkir Çobanzadənin elmi fəaliyyətinə, Azərb. dilçiliyinin inkişaf yollarına dair elmi tədqiqatların, ali məktəb dərsləri və dərslər vəsaitlərinin müəllifidir. Bədii və publisistik yaradıcılıqla da məşğul olur. “Repressiya qurbanları” silsilə məqalələri var. 3 pyesi səhnədə və televiziya da oynanılmışdır. Krım Respublikasının B. Çobanzadə mükafatı laureatıdır (1992).

Əsərləri: Dilçiliyə giriş, B., 1992; Azərbaycan dilçiliyinin tarixi, B., 1996; Bəkir Çobanzadə, B., 1998; Azərbaycan dili. Ali məktəblərin türkçülük tələbələri üçün dərslər, B., 2000; Dilçiliyimizin məbədi, B., 2002. Azərbaycan dili. Rus bölmələri üçün dərslər, B., 2004.

BABAYEV Əbülfəz İsmayıl oğlu (d. 20.9. 1947, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1991), prof. (1992), Nyu-York EA-nın həqiqi üzvü (1994). Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasının akad. (1996; m. üzvü 1994). Azərb. Neft

Babayev Adil

Babayev Əbülfəz

Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) kimya-texnologiya fakültəsini bitirmişdir (1972). 1984 ildən Sumqayıt sintetik kauçuk z-dunun baş mühəndisi olmuşdur. Elmi işləri yüksək təmizlik dərəcəsinə malik dien monimerləri, onların əsasında nitril latekslərinin fasiləsiz istehsal texnologiyası, yüksək keyfiyyətli butadien-stirol kauçuku, butil-kauçuk, poliizobutilen elastomerləri, onların əsasında kompozisiya materiallarının istehsalı proseslərinin işlənilməsinə həsr edilmişdir. Onun bilavasitə rəhbərliyi ilə neft-kimya kompleksinin xammal mənbəyi olan bir sıra qiymətli məhsullar istehsal etməyə imkan verən EP-300 kompleksi tikilmişdir. Rusiya, ABŞ, İran, Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Çexiya və b. ölkələrdə çap olunmuş 230-dan çox elmi məqalənin, o cümlədən onlarca ixtira və patentin müəllifidir. “Kauçuk-89” konqresi (Praqa, 1989), Kataliz üzrə XI Beynəlxalq Amerika konqresi (ABŞ, 1996), Türkdilli dövlətlərin polimer simpoziumu (İstanbul, 1996), V Təbii qazların konversiyası simpoziumu (İtaliya, 1998) və s. beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. 1980 ildən Azərb. Neft Akademiyasında, Bakı Dövlət Un-tində pedaqoji fəaliyyət göstərir.

BABAYEV Əli Baba oğlu (d.1910, Naxçıvan ş.) – İtaliyada partizan hərəkəti iştirakçısı. 1940 ildə Sovet Ordusu sıralarına çağırılmışdır, 1944–45 illərdə İtaliyada Qaribaldi briqadasında batalyon komandiri olmuşdur. B.-in batalyonu döyüşlərdə igidlik göstərdiyi üçün on dəfə partizan briqadası komandanlığının təşəkkürünə layiq görülmüşdür. B. İtaliyanın yüksək əsgəri mükafatı olan “Hərbi şücaətə görə” gümüş medalı ilə təltif edilmişdir.

BABAYEV Rafiq Təvəkkül oğlu (d. 1.8.1953, Ordubad r-nunun Aşağı Aza k.) – yazıçı, publisist. Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir (1974). Azadkənd orta məktəbində müəllim (1975–79; 1996–2004) və direktor (1993–96), “Yeni Ordubad” və “El həyatı” qəzetlərində məsul katib, redaktor müavini (1980–93) işləmişdir. 2004 ildən AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Folklorşünaslıq şöbəsinin elmi işçisidir. Azərb. Yazıçılar (1988) və Jurna-

listlər (1986) birliklərinin üzvüdür. “Axırınçı axşam” (1986), “Yolçu daşı” (1989), “Zühür” (1999) hekayə və povest kitablarının, “Yol gələr Ordubada” (2005) folklor toplusunun, publisistik məqalələrin müəllifidir. Xalq ədəbiyyatı örnəklərinin toplanması ilə məşğuldur.

BABAYEV Səfərəli Yaqub oğlu (15.3.1923, Kəngərli r-nu Təzəkənd - 20.9.2003, Naxçıvan ş.) – coğrafiyaşünas. Coğrafiya elmləri doktoru (1999), prof. (1998), Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (1999), Azərb. Milli EA müxbir üzvü (2003), Nax. MR əməkdar müəllimi (1983), Nax. MSSR Maarif Nazirliyində inspektor, nazir müavini, nazir, Azərb. KP Naxçıvan Rayon Komitəsinin 1-ci katibi, Nax. MSSR Nazirlər Soveti Radio Verilişləri və Televiziya Komitəsinin sədri, Nax. MSSR Nazirlər Soveti Sədrinin 1-ci müavini, Azərb. Pedaqoji İn-tu Naxçıvan filialının direktoru (1970–72), Naxçıvan Dövlət Un-tində coğrafiya kafedrasının müdiri, dekan işləmişdir. Əsas tədqiqatları Nax. MR-in təbii şəraiti, landşaftı, təbiətinin mühafizəsi, təbii sərvətlərindən istifadə olunması, toponimiyası və s.-nin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Akad. B. Budaqovla birgə Nax. MR-in landşaft xəritəsini tərtib etmişdir. Bir neçə monoqrafiyanın, 80-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Bir sıra beynəlxalq simpozium və konfranslarda (Türkiyə, İran, Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan və s.) məruzələr etmişdir. B. Azərb. Coğrafiya Cəmiyyəti Naxçıvan filialının (1959), Naxçıvan şəhər Ağsaqqallar Şurasının sədri, Azərb. Respublikası təhsil şurası idarə heyətinin üzvü (2000), Nax. MSSR Ali Sovetinin (üç çağırış) deputatı və Nax. MR Ali Məclisinin (2-ci çağırış) deputatı olmuşdur. “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2003).

Ə s ə r l ə r i: Qədim diyarın təbiəti, B., 1970; Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası, B., 1999; Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999; Əfsanələr diyarı, B., 2001.

BABAYEV Vəli Allahverdi oğlu (17.2.1945, Naxçıvan – 22.1.1989, orada) — rejissor. Azərb. Respublikasının əməkdar artisti (1974). Azərb. Teatr İn-tunu (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti, R. Təhmasib və M. Məmmədovun sinfi) bitirmişdir (1966). 1974–76 illərdə M. Qorki ad. Moskva

Babayev Səfərəli

Akademik Bədaye Teatrında O. Yefremovun rəhbərliyi altında təcrübə keçmişdir. 1966–89 illərdə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında quruluşçu rej. (1974–82 illərdə baş rej.) işləmiş, burada “Konsulu oğurladılar” (1966, G. Mdivani), “Od gəlini” (1970, C. Cabbarlı), “Toros canavarı” (1970, Əziz Nesin), “Nə yardan do-yur, nə əldən qoyur” (1974, Lope de Vega), “Dəli yığıncağı”, “Ölülər” (1978, 1981, C. Məmmədquluzadə), “Bayramın ilk günü” (1980, Nazim Hikmət), “Şeyx Sənan” (1982, H. Cavid), “Bir gün də insan ömrüdür” (1988, R. Rzanın eyniadlı poe-ması üzrə) və s. əsərlərə quruluş vermişdir. Yerevan Azərb. Teatrında, Lənkəran Dram Teatrında da bir sıra tamaşaların quruluşçu rej. olmuşdur.

BABƏK, B a b ə k ə l-X ü r r ə m i – (təqr. 795, başqa məlumatlara görə 798–14.3.838) – xalq qəhrəmanı, görkəmli sərkərdə. 9 əsrin əvvəlində Azərb.-da hakim ərəb üsul-idarəsinə qarşı başlanmış və tədricən azadlıq müharibəsinə çevrilmiş hərəkatın (bax *Babək hərəkatı*) başçısı. 9–12 əsr ərəbdilli mənbələrdə B.-in Ərdəbil yaxınlığındakı Bilalabad k.-ndə doğulması, xürrəmilik təri-

qətinin rəhbərlərindən olan Cavidanın vəsitəsilə hərəkata qoşulması, 20 ildən artıq (816–37 illər) hərəkata rəhbərlik etməsi, Azərb.-da ərəb ağalığına qarşı ardıcıl mübarizə aparması haqqında məlumat verilməmişdir. 838 ilin əvvəlində Xilafətin paytaxtı Samirə ş.-ində edam edilmişdir. Nax. MR ərazisində B.-in şərafinə adlandırılmış yer adları (Babək qalası, Babək r-nu və qəs., Babəki k.) var. Naxçıvan ş.-nin Babək meydanında at üstündə və Babək qəsəbəsinin mərkəzində heykəli ucaldılmışdır.

Əd.: B ü n y a d o v Z. M., Azərbaycan VII–IX əsrlərdə, B., 1990; N ə f i s i S., Azərbaycan qəhrəmanı Babək Xürrəmdin, B., 1990; Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2, B., 1998.

BABƏK (1978 ilədək T ə z ə k ə n d) – Qə-səbə, Babək r-nunun və eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Naxçıvan ş.-ndən 6 km c.-ş.-də, Naxçıvançayın sol sahilində, düzənlikdədir. Əh. 3119 nəfər (2005). Daş və üzüm emalı z-dları, tikinti materialları kombinatı, yeyinti məhsulları kombinatı fəaliyyət göstərir. Şə-hidlər xiyabanı salınmışdır. Orta məktəblər, uşaq-gənclər idman məktəbi, texniki yaradıcılıq mərkəzi, 3 kitabxana, mədəniyyət evi, klub, tarix-diyarşünaslıq muzeyi, mərkəzi r-n xəstəxanası, poçt, rabitə şöbəsi, məscid var. Görkəmli Azərb. sərkərdəsi Babəkin şərafinə adlandırılmışdır.

BABƏK GİL YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 3 km şm.-q.-dədir. Geoloji quruluşunda Orta Miosenin alt yarımmərtəbəsinin qəhvəyi-boz, bəzən yaşımtil-boz rəngli gilləri və Müasir dövrün alüvial-delüvial çöküntüləri iştirak edir. Faydalı qatın kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri uzanma və dərinliyə doğru dəyişməzdir; qalınlığı 3,4–4,95 m-dir. Laboratoriya tədqiqatlarına görə, yatağın gil süxurlarından “100” markalı kərpic istehsalında istifadə etmək olar. Yatağın sənaye ehtiyatı 1150 min m³-dir.

BABƏK HƏRƏKATI – Azərb.-da xürrəmilərin icmasına rəhbərliyi qəbul etmiş *Babəkin* başçılığı ilə tədricən azadlıq müharibəsinə çevrilən qüdrətli hərəkat (816–37). İlk dəfə mənbələrdə 8 əsrin 2-ci yarısında qeydə alınan xürrəmilər hərəkatı Abbasilər sülaləsinin [750–1258] hakimiyyətə gəlişindən az sonra yeni vüsətlə şiddətlənən müxtəlif yönümlü di-

Babək. Fraqment.
1944. Rəssam
S. Şərifzadə.
Nizami ad. Azərb.
Ədəbiyyatı Muzeyi.

ni-siyasi hərəkətlərin ən mühümlərindən biridir. Məzdəkilik (5 əsrin sonunda İranda yaranmış, Azərb.-da və qonşu ölkələrdə geniş yayılmış, işıqla qaranlığın, xeyirlə şər in mübarizəsini qəbul edən dini-fəlsəfi və sosial təlim) zəminində təşəkkül tapmış və ifrat şüa-ciliyə yaxınlaşmış ilkin xürrəmi ideologiyası Babəkin başçılığı ilə artıq yeni siyasi rəng alır, tamamilə Xilafətə qarşı yönəldilərək yalnız ərəblərin hakimiyyətinə qarşı deyil, onların o dövrdə Azərb.-da hələ tam möhkəmlənməmiş ideologiyasına qarşı da çevrilir. Azərb.-in c. torpaqlarının çoxunu ərəblərdən təmizləyən B. h.-nın dalğası ölkənin şimalına, o cümlədən Naxçıvan ərazisinə də yayılır. Ərəb tarixçisi Əbu Mənsur əl-Bağdadinin (10 əsr) məlumatına görə, öz qoşunlarını Azərb.-in hər yerinə göndərən Babəkin yalnız Azərb. və Deyləmdəki tərəfdarlarının sayı 300 mindən çox idi. Dövrün müəllifləri (əl-Məsudi və b.) Babək və onun tərəfdarlarının Arranın Sünik, Şəki, Beyləqan, Arsax, habelə Naxçıvan ərazisində hakimiyyəti ələ almaları, buradakı feodal hakimlərinin qısa müddətə də olsa, ərəb itaətindən azad etmələri, Babəkin Sünik hakimi Vasaqın qızı İbnət əl-Kələndaniyə ilə evlənməsi haqqında məlumat verirlər. B. h.-nin ilk dövründə siyasi hakimiyyətlərinin mühafizəsi naminə Babəki dəstəkləyən yerli feodallar bu hərəkətin onların sinfi mənafe-ləri üçün ictimai təhlükə təşkil etdiyini dərk edərək, ondan uzaqlaşır və əks mövqe tuturlar. 837 il avqust ayının sonunda ərəb sərkərdəsi əl-Afşinin başçılığı etdiyi qoşun Babəkin istinadgahını – Ərdəbildən şm.-q.-də, Qaradağ vil.-də yerləşən Bəzz qalasını tutur. Çox keçmədən (15.9.837) yerli feodalın satqınlığı nəticəsində ələ keçirilən Babək Xilafətin paytaxtına aparılır və 838 ilin əvvəllərində edam edilir. Mənbələrin etirafına görə, “az qala Abbasilər dövlətini məhv edən”, ərəb üsul-idarəsinə qarşı xalq azadlıq müharibəsi səviyyəsinə ucalan B. h. dövrün dini-siyasi çıxışlarından ən əzəmətli idi. Bu gün də Naxçıvan (Ordubad r-nu) ərazisində, Gəmiqayaya gedən yolun üstündə, Biləv k. yaxınlığında, Gilançayın sağ sahilində ucalan qədim qala *Babək qalası* adlanır. Gəmiqayada, Qaranquş yaylağında yerləşən qədim qəbiristanlıqdakı qəbirlər isə xalq arasında babəkilərin qəbirləri kimi tanınır.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2, B., 1998; B ü n y a d o v Z. M., Azərbaycan VII–IX əsrlərdə, B., 1990; V ə l i x a n l ı N. M., Bir daha xürrəmilər, xürrəmdinilər, babəkilər və onların ideya sələfləri və xə-ləfləri haqqında, Azərb. EA Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1997, № 1–4.

BABƏK QALASI – Ordubad r-nunda e. ə. 2–1-ci minilliklərə və orta əsrlərə aid abidə. Biləv k. yaxınlığında, Gilançayın sağ sahilindədir. Xalq qəhrəmanı Babək bu qalaya sığındığından onun adı ilə adlandırılmışdır. Yaxınlığında orta əsrlərə aid ikiqatlı körpü var. Əlincəqalaya gedən yolun üstündə yerləşən B. q. strateji baxımdan əlverişli mövqedə, uca zirvədə tikilmişdir. Fərdi memarlıq xüsusiyyətlərinə malik qala yonulmuş daşdan inşa edilmişdir. Qala daxilində (c.-ş.-də) dairəvi və dördkünc bina qalıqları var. Müxtəlif həcmli qaya parçalarından inşa edilmiş binalar bir-birinə bitişik tikilmişdir. Divarların sağlam qalan hissəsinin hünd. 0,8–1 m, qalınlığı 0,5–0,8 m-dir. Evlərin içərisində divara bitişik ocaq qurğusu mövcuddur. Yaşayış evləri sahəsindən e. ə. 2-ci minilliyə aid dən daşları, obsidian (d ə v ə g ö z ü) lövhələri, orta əsrlərə aid boz, qırmızı, qəhvəyi rəngli keramika, tək-tək şirli qab qırıqları tapılmışdır. B. q. təbii strateji mövqeyinə, memarlıq və tikinti xüsusiyyətlərinə, arxeoloji materiallarına görə Şərur r-nu ərazisində Qalacıq, Qız qalası, Böyükqala, Kiçikqala, Gilançay vadisindəki və s. orta əsr istehkam abidələri ilə yaxın analogiya təşkil edir. Qala Cənubi

*Babək qalası.
E. ə. 2–1-ci minilliklər.
Ordubad rayonu.*

*Babəkin abidəsi.
1988.
Heykəltəraş
E. Cəfərov.
Naxçıvan şəhəri.*

Azərbaycan–Xudafərin–Gilan–Naxçıvan–Sünik–Qarabağ karvan yolu üzərində mühüm nəzarət məntəqəsi idi.

BABƏK MEYDANI – Naxçıvan ş.-ndə d.-y. vağzalının qarşısında, Əliqulu Qəmküsar küç. və Əlincə məhəlləsinin kəsişdiyi ərazidə yerləşir. 1989 ildən B. m. adlandırılmışdır. Meydanda *Babəkin* at üstündə abidəsi ucaldılmışdır (heykəltəraş Nax. MR əməkdar incəsənət xadimi E. Cəfərovdur). B. m.-nda dəmiryol işçiləri parkı, məişət, iaşə, ticarət və s. xidmət obyektləri var.

BABƏK RAYON KƏRPİC ZAVODU –

tikinti sənayesi müəssisəsi. Babək r-nunun Çəsməbasar k. yaxınlığındadır. 2004 ildə müasir texnologiya əsasında qurularaq istifadəyə verilmişdir. Gündəlik istehsal gücü 25 min ədəd olub, kərpic (tuğla) istehsalı ilə məşğuldur. Yerli xammaldan istifadə etməklə yüksək keyfiyyətli kərpic istehsal edir. Müəssisədə yığma tuğla, normal tuğla, asmalen tuğla hazırlanır. İstehsal olunan məhsullar yerli tələbatı ödəməklə yanaşı, Azərbaycanın digər rayonlarına və Türkiyəyə də ixrac olunur.

BABƏK RAYON TİKİNTİ MATERIALLARI KOMBİNATI –

tikinti sənayesi müəssisəsi. 1998 ildə kombinat *Naxçıvan "Tikinti Materialları İstehsalı" açıqtipli səhmdar cəmiyyətinə* çevrilmişdir.

BABƏK RAYONU (1978 ilədək *Naxçıvan rayonu*) – Nax. MR-də inzibati r-n. 1930 ildə təşkil olunmuşdur. Şm.-q.-də Erm. Respublikası, c.-da İranla həmsərhəddir. Sah. 0,9 min km^2 . Əh. 66,0 min nəfər (2005, 1 yanvar). R-nda 1 qəs., 39 kənd var. Mərkəzi Babək (1978 ilədək *Təzəkənd*) qəs.-dir.

Təbiət. R-nun relyefi şm.-da və c.-ş.-də dağlıq ərazidən (Dərələyəz silsiləsinin c. yamacı, Zəngəzur silsiləsindən ayrılmış qollar, ayrı-ayrı tirələr və yüksəkliklər), c.-da və c.-q.-də maili düzənliklərdən (Naxçıvan düzü, Böyükdüz və s.) ibarətdir. Ən yüksək zirvələri Keçəltərəpə d. (2740 m), Qaraquş d. (2617 m), Buzqov d. (2470 m) və s. Düzənliklərdə antropogen, dağlıq yerlərdə, əsasən, Neogen çöküntüləri yayılmışdır. Faydalı qazıntıları: daşduz (bax *Naxçıvan daşduz yatağı*), tikinti materialları və s. Mineral

ŞƏRUR
RAYONU

ERMƏNİSTAN

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI
BAŞOK RAYONU

Miqyas 1:250000

Naxçıvan Muxtar Respublikası
Dövlət Torpaq və Xəritəçilik Komitəsi
2005

KƏNGƏRLİ
RAYONU

ŞAHBUZ
RAYONU

CULFA
RAYONU

Tarixi abidələr

Memarlıq abidələri

Yadigar abidələri

Qəbir abidələri

Qəbir abidələri

CULFASAN DƏFD

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI
CULFA RAYONU**

Məqyas 1:250000

Naxçıvan Muxtar Respublikası
Ekoloji, Torpaq və Xəritəçilik Komissiyası
2005

**ŞAHBUZ
RAYONU**

ER M Ə N İ S T A N

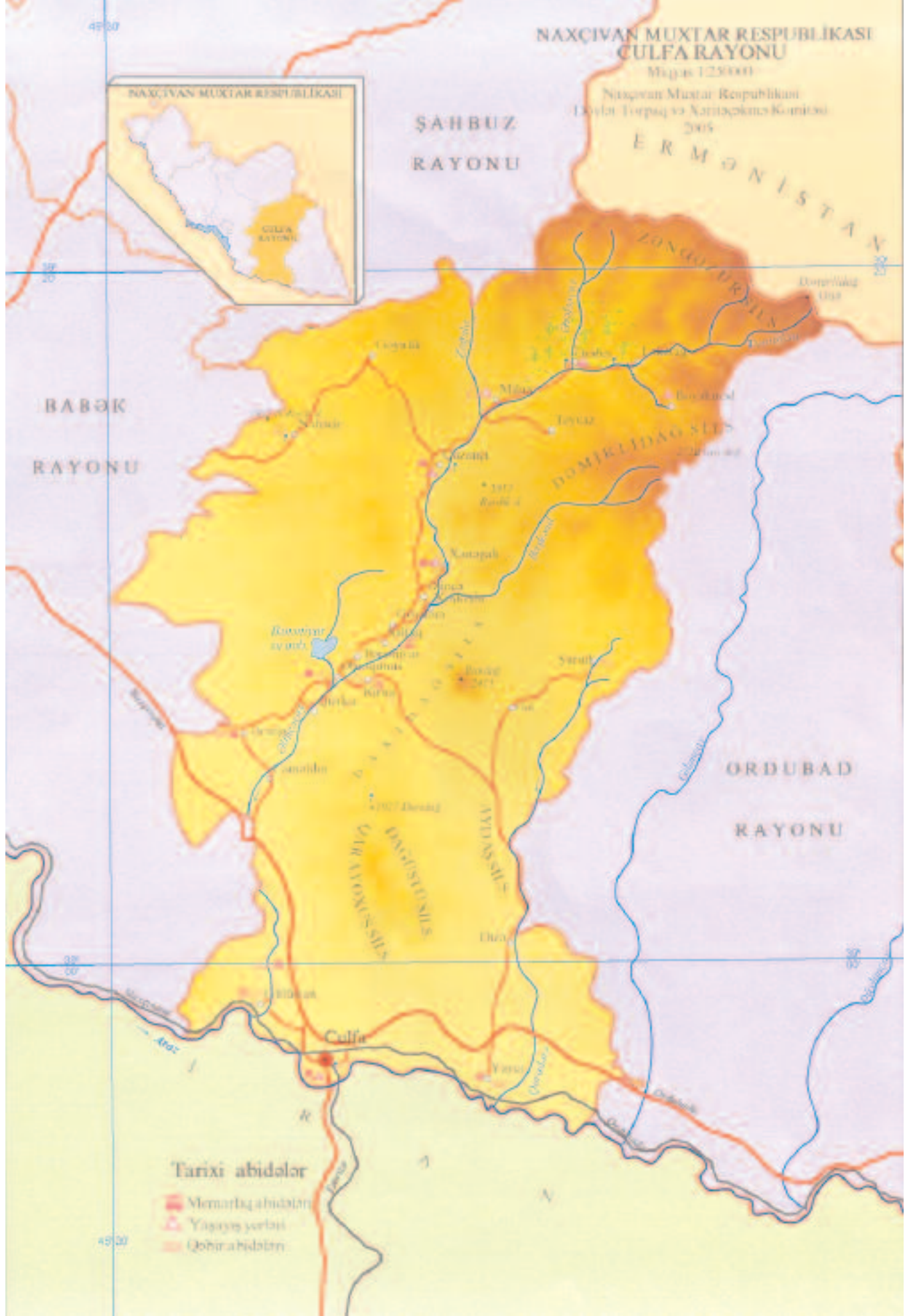
**BABƏK
RAYONU**

DOMERİLDAG SİSİ

**ORDUBAD
RAYONU**

Tarixi abidələr

- Məzarlıq abidələri
- Yağayış yerləri
- Qəbir abidələri

bulaqlar (Sirab, Vayxır, Qahab və s.) var. İqlimi c.-da yayı quraq keçən yarımsəhra və quru çöl, şm.-da yayı quraq keçən soyuq tiptir. Yayı isti, qışı soyuq keçir. Orta temp-r yanvarda -3°C -dən -10°C -yədək, iyulda $28-15^{\circ}\text{C}$, mütləq maks. temp-r 43°C , mütləq minimum temp-r -30°C -dir. İllik yağıntı $200-600\text{ mm}$. Əsas çayları inzibati ərazini yarıya bölən Naxçıvançay və onun qolu Cəhriçaydır; suvarmada mühüm rol oynayırlar. Araz çayı r-nun İranla sərhədindən axır. Su anbarları (Araz su qovşağının su anbarı, Uzunoba, Nehrəm, Sirab və s.), suvarma kanalları var. Boz və çəmən-boz, şm.-da, əsasən, dağ-şabalıdı torpaqlar yayılmışdır. Yarımsəhra və səhra, dağlıq kserofit bitki örtüyü inkişaf etmişdir. Heyvanları: canavar, tülkü, ərəbdovşanı, kirpi, kələz, Radde gürzəsi, əqrəb, büvə; quşlardan dovdaq, Xəzər uları və s. Araz su qovşağının su anbarında çoxlu balıq var.

Əhali. R-nun əhalisi 1980 illə müqayisədə 20,4 min nəfər və ya 44,8 % artmışdır. Orta sıxlıq 1 km^2 -də 68 nəfərdir (2004). İri yaşayış məntəqələri Nehrəm və Cəhri k.-ləridir.

Təsərrüfat. Son illər aparılan quruculuq tədbirləri nəticəsində B.r.-nda sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində böyük irəliləyişlərə nail olunmuşdur. R-n mərkəzində və kənd yaşayış məskənlərində yeni inzibati və ictimai obyektlər tikilmişdir. Nehrəm və Cəhri kəndlərinin mərkəzi meydanları abadlaşdırılmış, asfalt örtük salınmış, Zeynəddin və Qahab kəndlərində yeni körpülər inşa edilmiş, bəzi kəndlərdə körpülər əsaslı surətdə təmir olunmuşdur. R-nun Cəhri, Buzqov, Payız və digər kəndlərinin elektrik təchizatı üçün stansiya və yarımstansiyalar tikilmiş, əksər kəndlərə güclü transformatorlar qoyulmuş, quraqlığın qarşısını almaq üçün su mənbələri yaradılmışdır. Blokada şəraitində dayanmış müəssisələrin işə salınması sahəsində işlər görülmüş, Sirab mineral su zdu işə başlamış, özəl müəssisələr yaradılmışdır. 1994 ildən aqrar islahatlar keçirilmiş, əhali torpaq payları ilə təmin olunmuşdur. 1991–2001 illərdə torpaqların suvarılmasını yaxşılaşdırmaq üçün Vayxır su qovşağının I-ci növbəsi istifadəyə verilmişdir (1999). Qahab və Sirab kəndlərində yeni nasos stansiyaları quraşdırılmış, Cəhriyə 5 və 7 km-lik iki

Sirab su anbarı.

suvarma xətti, Qaraçuq və Tumbul kəndlərinə suvarma kanalları çəkilmiş, Nehrəmə gələn suvarma su xətləri yenidən uzadılmış, bir sıra nasos st. və suvarma kanalı ("Cəhri-2", Qızılburun, Nehrəm, Uzunoba, Qoşa Dizə, Hacıvar və s. st.-lar; Qaraçuq–Nehrəm kanalı) inşa və bərpa edilmişdir (1999–2001).

2004 ildə Babək r-nda 34533 ha kənd təsərrüfatına yararlı torpaq var. Bunun 14449 ha sahəsində əkin aparılmışdır. R-nun iqtisadiyyatında üzümçülük, taxılçılıq, bostançılıq, tərəvəzçilik mühüm yer tutur. 2003–2004 illər ərzində B. r-nunda bütün təsərrüfat formaları üzrə taxıl və bostan məhsulları istehsalı müvafiq olaraq 8,2 və 4,7 % artmışdır. 2004 ildə muxtar respublikada istehsal olunan taxılın 38,3%-i, tərəvəzin 31,9%-i, bostan bitkilərinin 69,5%-i, kartofun 18,0%-i, şəkər çuğundurunun 6,5%-i, meyvənin 2,5%-i, üzümün 69,7%-i B. r.-nün payına düşmüşdür.

2004 ildə heyvandarlıq məhsulları üzrə də uğurlar əldə edilmişdir. 1970 illə müqayisədə ət istehsalı 6,5 dəfə, süd istehsalı 8,2 dəfə, yun istehsalı 3,2 dəfə, yumurta istehsalı 95,0 dəfə artmışdır. 2004 ildə B. r-nda 2,5 min t ət, 10,3 min t süd, 9,1 mln. ədəd yumurta, 170,6 t yun istehsal olunmuşdur. Nax. MR-də istehsal olunan ətin 17,8%-i, südün 16,5%-i, yunun 21,1%-i, yumurtanın 19,9%-i B. r.-nün payına düşür. R-nda inək və camışların sayı 1970 ildəkindən 2095 baş və ya 37,5%, xırda buynuzlu heyvanların sayı 29,2 min baş və ya 37,8% artmışdır. R-nda 12345 baş qaramal, o cümlədən 7687 baş inək və camış, 106320 baş xırda buynuzlu heyvan, 136270 quş var (2004). Muxtar respublikadakı qaramalın 14,7%-i, o cümlədən inək və camışların

15,7%-i, xırda buynuzlu heyvanların 21,1%-i B. r.-nin payına düşür (2004).

B. r.-nda daş emalı, üzüm emalı və yeyinti məhsulları müəssisələri fəaliyyət göstərir. 1980 ildə Nax. MR-də sənaye məhsullarının 11,0%-i, 1990 ildə 8,5%-i, 2004 ildə isə 17,0%-i B. r.-nda istehsal olunmuşdur. Nax. MR-dəki kapital qoyuluşlarının 21,4%-i, istifadəyə verilmiş əsas fondların 6,7%-i, cəmi əmtəə dövriyyəsinin 6,9%-i, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin 16,6%-i r-nun payına düşmüşdür (2004). 2004 ildə adambaşına əmtəə dövriyyəsi 622,3 min manat olmuşdur. Əhalinin hər nəfərinə pullu xidmətlər 267,9 manat təşkil edir ki, onun da 17,5%-i məişət xidmətinin payına düşür. Bakı–Yerevan d.-y., Ordubad–Naxçıvan–Yerevan və Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolları, Yevlax–Naxçıvan qaz kəməri r-nun ərazisindən keçirdi; Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində 1992 ildən işləmir.

Tarixi-arxeoloji və memarlıq abidələri. Babək bölgəsinin təbii-coğrafi mövqeyi əkinçiməldar tayfaların bu ərazidə qədim dövrlərdən məskunlaşmasına və uzun müddət yaşamasına şərait yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, I Kültürə və II Kültürə kimi dünya miqyaslı abidələr məhz bu ərazidədir. Burada yaşamış qədim tayfalara məxsus zəngin mədəniyyət, arxeoloji abidələrdə qorunub saxlanmışdır. Naxçıvan ərazisində elmə məlum olan ilk arxeoloji tapıntılar 1870 ildə B. r. bölgəsində qeydə alınmışdır. 1895 ildə Qızılburun adlı yerdən tapılmış boyalı qablar alimlərdə böyük maraq doğurmuş və Naxçıvana arxeoloji ekspedisiyalar təşkil edilmişdir. B. r. ərazisində elmi əhəmiyyətə malik Eneolit, Tunc, Dəmir dövrlərinə və Antik dövrə aid arxeoloji abidələr, qədim duzdağ yatağı, həmçinin orta əsrlərə aid yaşayış yerləri, nekropollar, maddi mədəniyyət qalıqları, Çalxanqala, Vayxır, Abbasabad qalaları və onlarla digər arxeoloji, tarixi, memarlıq abidəsi, zəngin materiallar aşkara çıxarılmış və tədqiq edilmişdir.

Mədəni quruculuq və səhiyyə. B. r.-nda təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafı sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. R-nun Nehrəm k.-ndə 604 yerlik, Kültürdə 320 yerlik, Yarımcada 378 yerlik, Uzunobada 324 yerlik məktəb binaları tikilmiş, Qahab və

Güznüt kəndlərindəki orta məktəb binaları əsaslı təmir olunmuşdur. 39 ümumtəhsil məktəbində 12440 şagird təhsil alır, 2 daimi məktəbəqədər müəssisədə 140 uşaq tərbiyə olunur (2005). R.-nda 32 klub və mədəniyyət evi, 2 muzey, 41 kitabxana, 5 musiqi məktəbi fəaliyyət göstərir (2005). Babək Rayon İcra hakimiyyətinin orqanı "*Şərqi səhəri*" qəzeti nəşr olunur. Televiziya verilişlərinə baxılır.

Rayonda 260 çarpayılıq, o cümlədən 75 çarpayılıq mərkəzi rayon xəstəxanası, hər biri 50 çarpayılıq 2 kənd sahə xəstəxanası, 25 çarpayılıq 1 kənd sahə xəstəxanası, 35 çarpayılıq Nehrəm kənd doğum evi, 10 həkim ambulatoriyası, 20 feldşer-mama məntəqəsi, 1 təcili yardım stansiyası, 2 yarımstansiya, 1 gigiyena və epidemiologiya mərkəzi fəaliyyət göstərir. Rayonda 54 həkim, 364 orta tibb işçisi çalışır (2005).

BABƏK "SİRAB" ASC – yeyinti sənaye müəssisəsi. Babək r-nunun Sirab k.-dən şm.-da yerləşir. 1968 ildə yaradılmış, 1984 ildə istehsal prosesləri yenidən qurulmuşdur. 1989 ildə z-d ayda 4,5 mln. şüşə su istehsal etmişdir. 1999 ildən müstəqil z-d kimi fəaliyyət göstərir. 2003 ildə müəssisə açıq səhmdar cəmiyyətinə (ASC) çevrilmiş,

1

2

3

4

5

Babək rayonu. 1. Rayon İcra Hakimiyyətinin binası. 2. Babəkin heykəli. Babək qəsəbəsi. 3. Şəhidlərə abidə. Nehrəm kəndi. 4. Tarix Diyarşünaslıq muzeyi. 5. Heydər məscidi. Çeşməbasar kəndi.

Babək rayonu. 1. Heydər Əliyev su anbarı. 2. Orta məktəb. Qoşadizə kəndi.
3. Qahab kəndi. 4. "Şərab-2" ASC. Tumbul kəndi. 5. Yarımsənsiya. Çəşməbasar kəndi.

istehsal texnologiyası tamamilə yenidən qurulmuş, yeni avadanlıq quraşdırılmış, sirab suyunun mənbəyində bərpa işləri aparılmış və rəqabətə davamlı məhsul istehsalına nail olunmuşdur. 2005 ildə cəmiyyət İsveçrənin Cenevrə ş.-ndə yerləşən “İş təcrübəsində yüksək keyfiyyət uğrunda” Beynəlxalq Fondun qızıl mükafatına layiq görülmüş və cəmiyyətin rəhbərliyi Fondun üzvü seçilmişdir.

BABƏK “ŞƏRAB-2” ASC – yeyinti sənayesi müəssisəsi. Babək r-nunun Tumbul k.-nin şm. hissəsindədir. 1977 ildə tikilib istifadəyə verilmiş, 1991 ildə yenidən qurularaq bərpa edilmişdir. İldə 20 min t üzüm emal etmək və tünd üzüm içkisi istehsal etmək gücünə malikdir. 1999 ildə 9325 dkl tünd üzüm içkisi istehsal olunmuşdur. 2001 ildən açıq səhmdar cəmiyyətinə (ASC) çevrilmişdir. Müəssisədə kənddən ixal edilmiş spirt əsasında müxtəlif çeşidli araq məhsulları istehsal edilir. Müəssisənin istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədilə üzüm, tut, alma, ərək meyvələrinə istifadə etməklə spirtli içkilər istehsalına başlanmışdır.

BABƏKİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km c.-ş.-də, Araz çayı vadisində, düzənlikdədir. Əh. 113 nəfər (2005); maldarlıq, yemçilik, taxılçılıq, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Məktəb, feldşer-mama məntəqəsi, klub var.

BABƏKİ – Şərur r-nunda, eyniadlı kəndin yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 3 ha-a yaxındır. Hazırda əkin sahələrinin altında qalmışdır. Torpaq işləri aparılarkən skelet qalıqları, gil qab qırıqları aşkar edilmişdir. Mədəni təbəqənin qalınlığı bəzi yerlərdə 2 m-dən artıqdır. Təbəqə torpaq qarışıq kül laylarından ibarət olub, çəhrayı və sarı rəngli saxsı məmulatı (küpə, kasa, çanaq, qazan, səhəng və s.), tikinti qalıqları ilə və osteoloji materiallarla zəngindir.

BABİ ZƏRİBXANASI – Qızıl Orda (Qırpaç) xanı Berdi bəyin Azərb.-a yürüşü (h. 758/1357) zamanı onun adından və Elxanilərin hakimiyyəti dövründə Ənuşirəvanın adından (h. 756/1355) zərb olunmuş gümüş dirhəmləri ilə tanınır. Tarix elmləri doktoru, tanınmış numizmat Y. A. Paxomovun fikrincə, B. z. indiki Şahbuz r-nu ərazisində fəaliyyət göstərmişdir.

Badamlı kəndindən görünüş.

BADAMLI – Şahbuz r-nunda qəsəbə. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km c.-q.-də, Şahbuz-Badamlı avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 617 nəfər (2005); heyvandarlıq və əsasən, Badamlı mineral su istehsalı ilə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, profilaktoriya, rabitə şöbəsi var.

BADAMLI — Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km q.-dədir. Əh. 1101 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana və xəstəxana var. Ərazisindəki qəbiristanlıqda orta əsrlərə aid qəbirüstü qoç daş heykəllər olmuşdur.

BADAMLI MİNERAL SULAR ZAVODU – yeyinti sənayesi müəssisəsi. Şahbuz r-nunun Badamlı k. yaxınlığındadır. 1977 ildə işə salınmışdır. 1952 və 1970-80-ci illərdə z-dda istehsalat prosesləri yenidən qurulmuş, yeni xətlər istismara verilmiş, müasir avadanlıqla təchiz olunmuşdur. 1999 ildən Naxçıvan Mineral Sular İstehsalat Birliyinin tərkibindən çıxaraq müstəqil zavod kimi fəaliyyət göstərmişdir. 2004 ildə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət kimi özəlləşdirilmişdir. İstehsal

Bağırov Adil

həcmnin artırılması və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə yeni texnologiyalar tətbiq olunmuş və illik istehsalın həcmi 2 mln. ədədə çatmışdır. 2005 ildə müəssisədə avtomat və yarımavtomat müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş, yeni istehsal sexi yaradılmışdır.

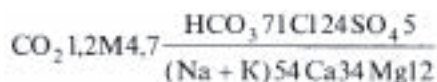
BADAMLI MİNERAL SU YATAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Badamlı k.-ndən 3 km c.-q.-də, dəniz səviyyəsindən 1274 m hünd.-dədir. Bir neçə bulaqdan ibarət qrup təşkil edir.

5 saylı bulağın balneoloji tərkibi:

pH6,4 D650m³/gün T17°C

4 (1) saylı bulağın balneoloji tərkibi:

pH6,5 D172m³/gün T 22°C

Suyunun minerallaşma dərəcəsi 0,9–6,1 q/l, temp-ru 17–22°C, kimyəvi tərkibi karbon qazlı, hidrokarbonatlı-xlorlu-natriumlu-kalsiumludur. Yatağın istismar ehtiyatı 1070 m³/gün hesablanmışdır (1972). Yatağın 5 saylı quyusunun suyu Rusiya Federasiyasının (RF) “Arşan” bulağının suyuna yaxın olub “Narzan” (Kislovodsk) tipli, 4 saylı quyusunun suyu isə RF-in “Lastoçkin” bulağının suyuna yaxın olub “Saqveri” (Gürcüstan) tiplidir. “Badamlı” suyunu mədə-bağırsaq, sidik yolları və qara ciyərin bəzi xəstəlikləri zamanı içmək faydalıdır. Buruq quyularının bəzilərində suyun minerallaşma dərəcəsi nisbətən az olduğundan süfrə suyu sayılır.

Badamlı mineral sudoldurma sexi.

BADAMLI NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun eyniadlı k.-ndə orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Sah. 0,25 ha; müsəlman qəbiristanlığından ibarətdir. Baş və sinə daşları dağıdılmışdır; birinin üzərində mərhumun ölüm tarixi yazılmışdır. 15–16 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri. B., 1992.

BADAMLISU - Şahbuz r-nundakı *Badamlı* qəs.-nin 2003 ilədək adı.

BADAŞQAN – Babək r-nunda kənd. Hacıvar bələdiyyəsinin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 6 km şm.-da, Naxçıvançayın sol sahilində, Naxçıvan düzündədir. Əh. 281 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi var.

BAĞIROV Adil Nəsim oğlu (d. 24.5.1947, Şahbuz r-nunun Nursu kəndi) – dilçi. Filologiya elmləri doktoru (2005). Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1971). Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kabinetinin müdiri (1973-90), Naxçıvan MR Təhsil Nazirliyində məktəb inspektoru (1990-97), Naxçıvan Özəl Universitetində baş müəllim (1994-2003) işləmişdir. 2003 ildən Naxçıvan Özəl Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdürüdür. Oğuz qrupu türk dillərində yarımçıq fellər və Naxçıvan MR ərazisindəki onomastik vahidlər sisteminin tədqiqi elmi fəaliyyətində mühüm yer tutur. 70-ə yaxın elmi məqalənin, 9 kitabın, o cümlədən 3 monoqrafiyanın və ali məktəblər üçün 1 dərəcə vəsaitinin müəllifidir. Naxçıvan folkloruna dair topladığı materiallar kitab şəklində çap olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Türk dillərində yarımçıq fellər (dərəcə vəsaiti). B., 1993; Naxçıvanın hidronimləri. B., 2000; Naxçıvan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. B., 2002; Naxçıvan Muxtar Respublikasının onomastik vahidlər sözlüyü. B., 2003.

BAĞIROV Akif Məmməd oğlu (d. 27.10.1959, Şahbuz r-nunun Nursu k.) – həkim-uroloq. Tibb elmləri doktoru (2001). Azərbaycan Dövlət Tibb Un-tini bitirmişdir (1982). Un-tin urologiya kafedrasının dosentidir (1998 ildən). 50-dən artıq elmi məqalənin, 2 monoqrafiyanın, 1 elmi ixtira, 6 səmərələşdirici təklif və 2 dərəcə vəsaitinin müəllifidir. B. respublikamızda ilk

dəfə böyrək şişlərində radikal nefrektomiya, sidik kisəsi şişlərində sistektomiya və siqmosistoplastika, prostat şişlərində radikal prostatektomiya, birmərhələli Dakit uretroplastikasi kimi cərrahi əməliyyatlar aparmışdır. Beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

Ə s ə r i: Böyrək köçürülməsi, B., 1988.

BAĞIROV Akif Zeynal oğlu (d. 1954, Şahbuz r-nunun Nursu k.) – ədəbiyyatçı. Filologiya elmləri doktoru (1999). 1971 ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (BDU) filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Bir il sonra Daşkənd Dövlət Univesitetinə təhsilini davam etdirməyə göndərilmişdir. Universiteti bitirdikdən sonra Daşkənd Dövlət Universitetinə müəllim təyin edilir. O, “Əlişir Nəvai və Azərbaycan ədəbi əlaqələri” mövzusunda namizədlik (1984), “15-16 əsrlərdə Azərbaycan-Özbək əlaqələri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası (1999) müdafiə etmişdir. Hazırda Daşkənd Universitetinin professorudur.

BAĞIROV Azər Sadıq oğlu (d. 16.9.1936, Naxçıvan ş.) – mətbuat-nəşriyyat işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar jurnalisti (1989). Azərb. Dövlət Un-tinin filologiya fakültəsini (1960) və Azərb. Milli EA Nizami ad. Ədəbiyyat və Dil İn-tunun aspiranturasını (1965) bitirmişdir. Azərb. Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyasında dil və ədəbiyyat redaksiyasının müdiri (1968–92), Baş direktor müavini (1992–93), Azərb. Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin Baş Nəşriyyatlar İdarəsində şöbə müdiri, rəis müavini və baş redaktor (1993–96) olmuşdur. 1998 ildən Azərb. Dövlət Teleqraf Agentliyində (Azər TAç) tərcüməçi-redaktordur. İkcildlik “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildinin (1967) müəlliflərindəndir. “Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası”nın (1996) məsul katibi, ikicildlik “Kitabi-Dədə Qorqud” (2000) ensiklopediyası işçi qrupunun və “Naxçıvan” ensiklopediyası qurumunun üzvü olmuşdur. Dövrü mətbuatda yazıları dərc olunmuşdur.

BAĞIROV İbrahim Nəsim oğlu (d. 1.4.1928, Şahbuz r-nunun Nursu k.- 12.3.1997) – tarixçi. Tarix elmləri namizədi (1971), dosent (1975). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunu (1949), Bakı Ali Partiya məktəbini (1953), Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunu (1955) bitirmişdir. Sov. İKP MK yanında Ali Partiya Məktəbini (1961) qurtardıqdan sonra partiya və sovet

işində çalışmış, Azərb. KP Şahbuz r-n komitəsinin katibi (1953–59), Culfa r-n komitəsinin 1-ci katibi (1967–70), Naxçıvan (indiki Babək) r-n ZDS İcraiyyə Komitəsinin sədri (1963–67) və s. vəzifələrdə işləmişdir. Naxçıvan Pedaqoji İn-tunda kafedra müdiri, Naxçıvan Dövlət Un-tində müəllim (1993–97) olmuşdur. Naxçıvan xanlığının tarixinə, Azərb.-in ictimai-siyasi həyatında mühüm xidmətləri olmuş naxçıvanlı sərkərdələrin, görkəmli şəxsiyyətlərin və ziyalıların həyat və fəaliyyətinə dair tədqiqatların müəllifidir. Nax. MSSR Ali Sovetinin (6–7-ci çağırış) deputatı seçilmiş, Nax. MR Konstitusiyası Komissiyasının üzvü (1996) olmuşdur.

Ə s ə r i: Kəngərli yurdunun generalları, B., 1996.

BAĞIROV Quşdan Əmikişi oğlu (25.5.1933, Şahbuz r-nunun Kükü k. – 17.10.1994, Bakı) – dilçi. Filologiya elmləri doktoru (1991), prof. (1992). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunu (1952) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) dil-ədəbiyyat fakültəsini (1960) bitirmişdir. Azərb. dilinin dialektologiyasına, bədii dilin üslubiyyatına həsr olunmuş tədqiqatların, o cümlədən, 5 kitabın (“Azərbaycan bədii nəsrində danışq dilinin leksik və qrammatik xüsusiyyətləri”, B., 1991; “Müasir Azərbaycan ədəbi dilinə dair praktikum”, B., 1996 və s.), 40-a yaxın elmi məqalənin müəllifidir.

BAĞIROV Mehdi Abbas oğlu (d. 20.12.1915, Naxçıvan ş. - 27.3.2004, Naxçıvan ş.) – həkim-cərrah. Səhiyyə əlaçısı (1955), SSRİ xalq həkimi (1984), Azərb. Respublikası əməkdar həkimi (1956). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1941). Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) Kiyev hərbi dairəsində xidmət etmiş, Berlinədək döyüş yolu keçmiş, minlərlə döyüşçünü həyata və cəbhəyə qaytarmışdır. Ordudan tərxis olunduqdan (1946) sonra Naxçıvanda cərrah işləmiş, muxtar respublikada cərrahiyyənin bünövrəsini qoymuşdur. Moskvada həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tunun urologiya kafedrasında elmi axtarışlar apararaq, “Nax. MSSR-də böyrək daşı xəstəlikləri və onların müalicəsi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1946–66 illərdə, eyni zamanda, Naxçıvan Tibb Məktəbində cərrahiyyədən dərs demişdir. 1959 ildən Nax. MR Səhiyyə Nazirliyinin baş cərrahi vəzifəsində işləmişdir.

Bağırov Azər

Bağırov İbrahim

Bağırov Quşdan

Bağırov Mehdi

keçirilmiş beynəlxalq konqreslərdə (1997, 1998, 1999) məruzələr etmişdir.

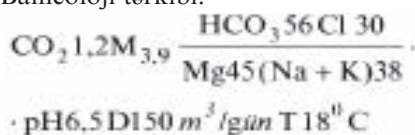
BAĞIROVA Rəfiqə Kazım qızı (d. 1929, Ordubad ş.) — mədəni-maarif işçisi. Nax. MR (1967) və Azərb. Respublikasının (1986) əməkdar mədəniyyət işçisi. Ordubad pedaqoji texnikumunu bitirmişdir (1945). Ordubad şəhər uşaq kitabxanasının, Ordubad rayon mərkəzi kitabxanasının müdiri (1950–79) olmuşdur. 1979 ildən Ordubad rayon mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin direktorudur. Mədəniyyət işçiləri həmkarlar ittifaqı rayon komitəsinin sədridir (1978 ildən).

BAĞIRSAQ DAĞI – Sədərək r-nu ərazisində dağ. Sədərək k.-ndən 12 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 1992 m. Konusvarı formalı və sıldırım yamaqlıdır.

BAĞIRSAQDƏRƏ – Şəur r-nu ərazisində çay. Arazın sol qolu. Uz. 33 km, hövzəsinin sah. 117 km². 1860 m hünd.-dən başlanır. Əsasən, yağış suları ilə qidalanır. İlin çox vaxtı quruyur. Dəlanbac olduğu üçün B. adlanır.

BAHADURSU MİNERAL SU BULAQLARI – Sədərək r-nu ərazisində, Sədərək k.-ndən 1,5 km c.-da, dəniz səviyyəsindən 1050 m hünd.-dədir. Bir neçə bulaqdan ibarət qrup təşkil edir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı-xlorlu, maqneziumlu-natriumludur. Kəşfiyyət işləri aparılmamışdır.

BAXŞƏLİYEV Vəli Baxşəli oğlu (d. 5.6.1955, Kəngərli r-nunun Böyükdüz k.) – arxeoloq. Tarix elmləri doktoru (2005). Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki NDU) tarix fakültəsini (1977), Azərb. MEA Tarix İnstitutunun aspiranturasını (1986) bitirmişdir. Naxçıvan MR Dövlət Tarix Muzeyində ekspozisiya müdiri (1983-86), AMEA Regional Elm Mərkəzində Arxeologiya bölməsinin müdiri (1990-92), elmi katib (1993-2002), AMEA Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun elmi katibi (2002-2004) olmuşdur. 2005 ildən həmin institutun “Qədim dövr arxeologiyası” şöbəsinin müdürüdür. 14 kitabın, 100-dən artıq elmi və elmi-kütləvi məqalənin müəllifidir.

Naxçıvanın arxeoloji abidələrinin toplu halında hazırlanıb çap olunmasına rəhbərlik etmişdir (1990-95). Əsərləri xarici ölkələrdə də (rus, türk, alman və ingilis dillərində) çap olunmuşdur. Tədqiqatlarında Naxçıvanın arxeoloji abidələrinin, habelə bu ərazidə yaşayan qədim tayfaların etnik mənsubiyyətinin, onların mədəni əlaqələrinin və ideoloji görüşlərinin araşdırılması əsas yer tutur.

Ə s ə r l ə r i: Naxçıvan arxeolojisi, İstanbul, 1997; Naxçıvanda Orta və Son Tunc çağının boyalı çanak-çömlek kulturu, İstanbul, 2001; Gəmiqaya təsvirləri, B., 2003; Naxçıvanın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti, B., 2004.

BAXŞİYEV Bahadur Ələkbər oğlu (d. 26.12.1932, Ordubad ş.) – rentgenoloq. Tibb elmləri doktoru (1969), prof. (1970). Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1981). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini (1955) və aspiranturasını (1962) bitirmişdir. Tibb Un-tinin müalicə-profilaktika fakültəsinin (1969–72), 1-ci müalicə-profilaktika fakültəsinin (1983–89) dekanı olmuşdur. 1969 ildən şüa diaqnostikası və şüa terapiyası kafedrasının müdürüdür. Respublikanın baş rentgenoloqu və radioloqudur. İrikadrlı flüoqrafiyanın poliklinika şəraitində tədqiqi və onun ağ ciyər xəstəliklərinin aşkara çıxarılmasında əhəmiyyətinə, qalxanvarı vəzin xəstəliklərində rentgen-radioloji metodların tətbiqinə dair tədqiqatların, o cümlədən 14 monoqrafiya, dərslük və metodik göstərişin, 200-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Keçmiş Ümumittifaq Rentgenologiya və Radiologiya Cəmiyyətinin üzvü, “Medisinskaya radiologiya” (Moskva) jurnalı redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. “Şərəf nişanı” ordeni, Azərb. Respublikasının “Tərəqqi” medalı ilə təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Ümumi rentgenologiya, B., 1976; Tibbi radiologiya, B., 1983; Лучевая диагностика. Б., 2000.

BALLIQAYĞANAQ – yemək növü. Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmışdır. B. hazırlamaq üçün lazımı sayda yumurta ayrıca qabda köpüklənənə qədər çalınıb, nazik şirnaqla asta-asta dağ olmuş yağa tökülür və oxlovla qarışdırılır. Qayğanaq hazır olandan sonra üstünə bal hopdurulur. B. doğranmış halda şirniyyat kimi yeyilir. Əsasən, sərin aylarda və qışda istifadə olunur. B. yüksək qi-dahlığa və kaloriyə malik ləziz yeməkdir.

Bağırov Siyavuş

Baxşəliyev Vəli

Baxşiyev Bahadur

BASFURCAN, B a s f u r a c a n – 9–13 əsrlər ərəb mənbələrində (əl-Bəlazuri, Yaqut Həməvi və b.) Sasanilər dövlətinin tərkibində Naxçıvan bölgəsinin də daxil edildiyi tarixi vilayətin ərəbləşdirilmiş adı (bax *Vasपुरakan*).

BASOROPEDA – Atropatena dövlətinin tərkibində Naxçıvan bölgəsinin də daxil edildiyi *Vasपुरakan* tarixi vil.-nin antik mənbələrdə adı.

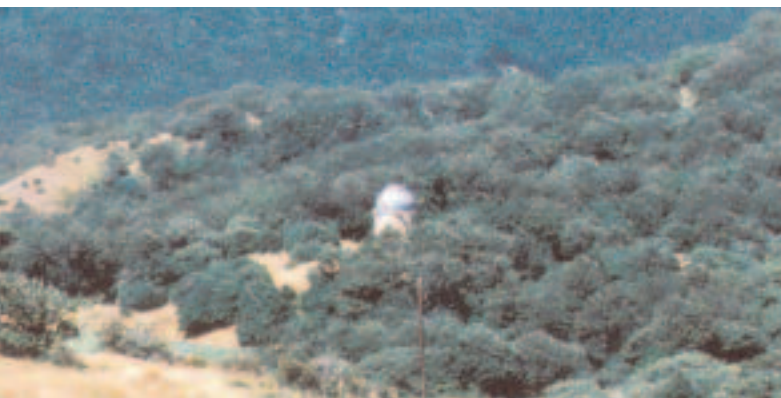
BAŞ DİZƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 25 km q.-də, Arazın sol sahilindədir. Əh. 484 nəfər (2005); bağçılıq, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var. Ərazisindəki qəbiristanlıqda orta əsrlərə aid qəbirüstü qoç daş heykəllər olmuşdur.

BAŞ NORAŞEN – Şərur r-nundakı *Cəlil-kənd* k.-nin 1961 ildə kənd adı. Şərur–Dərələyəz qəzasının (1870) mərkəzi olmuşdur. C.Məmmədquluzadə 2 il 3 ay (1887 il 13 oktyabr – 1890 il 13 yanvar) B. N.-də müəllimlik etmiş, “Çay dəstgahı” alleqorik pyesini burada yazmışdır.

BAŞBAŞI – Babək r-nunun bələdiyyəsində qəsəbə. Naxçıvan ş.-ndən 12 km c.-q.-də, Araz çayı sahilindədir. Bakı–Naxçıvan d.-y. xəttində st. Uluxanlı (indiki Ermənistan) – Culfa d.-y. xətti çəkilərkən (1908) yaradılmışdır. Daimi əhalisi yoxdur. Naxçıvan duz mədəmindən çıxarılan duz kanat yolu vasitəsilə B. st.-na gətirilirdi. Hazırda st.-dan qatarların görüş məntəqəsi kimi istifadə olunur. Dayanacaq vardır. Qəsəbə 3,2 ha torpaq sahəsini əhatə edir (2000).

BAŞKƏND – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlinçəyın sol qolu. 2400 m hünd.-dən başlanır. Uz. 14 km. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır; yağış sularının rolu azdır.

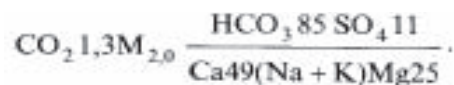
Batabat Astrofizika Rəsədxanası.

BAŞKƏND – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 22 km şm.-q.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 415 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik və əkinçiliklə məşğuldur. Tibb məntəqəsi, klub, kitabxana var.

BAŞKƏND MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisindədir; 2 bulaqdan ibarətdir: 1-ci bulaq Başkənd k.-ndən 1,5 km şm.-da, dəniz səviyyəsindən 2340 m hünd.-də, 2-ci bulaq isə Gilənarlıq dərəsində, dəniz səviyyəsindən 2010 m yüksəklikdə yerləşir. Hər ikisinin də eynidir, içmək üçün yararlıdır.

Balneoloji tərkibi:

-pH7,6 D 16 m³/gün T 16 °C

Suyu karbon qazlı, zəif minerallaşmış, hidrokarbonatlı–kalsiumlu–natriumlu–maqneziumlu olub, “Narzan” tiplidir. Müalicə əhəmiyyəti var.

BATABAT – Şahbuz r-nu ərazisində şirin sulu göl. Sah. 16 ha. 1951–55 illərdə təbii gölün əsasında eyniadlı su anbarı (bax *Batabat su anbarı*) yaradılıb istifadəyə verilmişdir. Əsasən, Zorbulaqdan, qismən isə qar, yağış suları ilə qidalanır. Suvarmada istifadə olunur.

BATABAT ASTROFİZİKA RƏSƏDXANASI (BAR) – AMEA Naxçıvan Bölməsinin tərkibində elmi-tədqiqat müəssisəsi. Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının (ŞAR) Şahbuz rayonu ərazisində yerləşmiş Batabat bölməsi və Ordubad rayonu ərazisindəki Ağdərə astronomiya stansiyalarının maddi-texniki bazası əsasında formalaşmışdır.

ŞAR-ın Batabat bölməsi 1970 ildə Şahbuz rayonunun Biçənək kəndi yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2050 m hündürlükdə və coğrafi enliyi 39°31′48″ olan məntəqədə yaradılmışdır. Bölmədə 60 sm-lik ulduz teleskopu, Günəş koronoqrafı və 20 sm-lik teleskop qurulmuşdur. Günəş fizikası, Günəş sisteminin kiçik cisimlərinin dinamikası, ulduz və dumanlıqlar fizikası sahəsində tədqiqatlar aparmışdır.

Ağdərə astronomiya stansiyası 1960-cı illərin sonunda Ordubad rayonunun Tivi kəndi yaxınlığında Ağdərə ərazisində yerləşmişdir. Stansiyanın yerləşdiyi məntəqə dəniz səviyyəsindən 2020 m yüksəklikdədir və

Batabat Dövlət Qoruğunun inzibati binası.

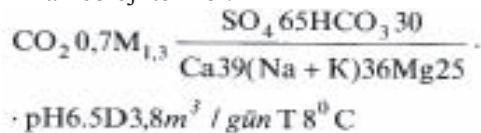
coğrafi enliyi 39°6'33"-dir. Stansiya köhnə SSRİ EA Baş Astronomiya Rəsədxanasına (Pulkova Rəsədxanası) məxsus olmuşdur. AMEA ilə heç bir inzibati asılılığı olmamışdır. 1992 ildə stansiyanın əməkdaşları oranı tərk etdikdən sonra ŞAR-ın tərkibinə qatılmışdır. Stansiyada astroqraf və 80 sm-lik teleskop quraşdırılmışdır. Stansiyada əsasən astometrik müşahidələr aparılmışdır.

BAR-ın strukturu Batabat və Ağdərə stansiyalarından, Naxçıvan şəhərində yerləşən inzibati binadan ibarətdir. Əsas tədqiqatlar Günəş sisteminin kiçik cisimlərinin öyrənilməsi və Günəş fizikası sahəsində aparılır.

BATABAT DÖVLƏT QORUĞU – Ümummilli lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Batabat meşə zolağında 3139 ha ərazidə yaradılmışdır. 2004 ildə qoruğun ərazisində “Batabat” dövlət qoruğu üçün inzibati bina və “Batabat” dövlət qoruğunun təbiət muzeyi tikilib istifadəyə verilmişdir (ətraflı məlumat üçün bax *Şahbuz Dövlət Təbiət Qoruğu*).

BATABAT MİNERAL SU YATAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 65 km məsafədədir. Dördüncü dövr lavalardan sızır. Sular lavalardan altından andezit süxurlarının çatları vasitəsilə çıxdığından minerallarla zənginləşə bilmir. İçməlidir, dadı xoşagəlimdir. Bulaqdan çoxlu miqdarda karbon qazı ayrılır. Suyun temp-ru 80°C-dir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, zəif minerallaşmış, sulfatlı-hidrokarbonatlı, kalsiumlu-natriumlu-magneziumludur. Müalicə məqsədilə istifadə etmək olar.

BATABAT NEKROPOLU — Şahbuz r-nu ərazisində, Batabat yaylağında arxeoloji abi-

Batabat gölü.

də. Bitki örtüyü ilə örtüldüyündən çətinliklə izlənilir. Sel sularının yuduğu qəbirlərdən bozuntul gilli küpə sınıqları və s. aşkar olunmuşdur. Analoji materiallar əsasında küpənin e. ə. 2–1 minilliklərə aid olması ehtimal edilir. Nekropolda orta əsrlərə aid qəbirüstü qoç daş heykəllər olmuşdur.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri. B., 1992.

BATABAT SU ANBARI, B a t a b a t s u – Şahbuz r-nu ərazisində, Naxçıvançayın hövzəsindədir. Eyniadlı üç su anbarından ibarətdir: Batabat-1 (hövzəsinin sah. 0,18 km²), Batabat-2 (hövzəsinin sah. 0,7 km²) və Batabat-3 (hövzəsinin sah. 0,18 km²). Ümumi tutumunu təqr. 3 mln. m³-dir. Suyunu, əsasən, Zorbulaqdan, qismən də qar sularından alır. Babək r-nu ərazisindəki torpaqları suvarmaq məqsədilə yayda suyu Naxçıvançaya axıdılır. Mövsümi tənzimləməyə malikdir. Ətrafı yaylaq və istirahət yerləridir.

BATABAT YAYLAĞI – Nax. MR ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yaylaq yeri. Naxçıvandan şm-a gedən tarixi karvan yolunun üstündə yerləşən Batabat yaylağını dəniz səviyyəsindən təqribən 3100-3200 m hündürlüyü olan Qonaqqörməz, Səbətkeçməz və Bədəldağı adı ilə adlanan dağlar əhatə edir. Əsasən, dağ-çöl və dağ-çəmən landsaftı inkişaf etmişdir. Yay otağı kimi istifadə olunur. Təbiətin gözəl guşələrindən biri olan B. y. gül-çiçəkli çəmənlikləri, süni gölü, saf və təmiz dağ havası, təbii meşələri, Zorbulaq, Durnalıbulaq, Uzunbulaq kimi şirin suları və “Narzan” tipli Batabat mineral suları ilə məşhurdur. B. y.-nin iqlimi ciyər, ürək, əsəb və s. xəstəliklərin müalicəsi üçün çox münasibdir. Gəmiqaya ilə qonşuluqda yerləşən B. y. əra-

Batabat yaylağı.

zisində arxeoloji axtarışlar zamanı aşkara çıxarılmış əmək alətləri və s. maddi mədəniyyət nümunələri Naxçıvanın ən qədim zamanlardan ibtidai insanların yaşadığı ərazilərdən biri olduğunu göstərir. B. y.-nda aparılan tədqiqatlar nəticəsində Mustye mədəniyyətinə, Tunc, ilk Dəmir dövrlərinə, orta əsrlərə aid abidələr, nekropollar, yaşayış məskənləri, qalalar, ibadətgahlar, qayaüstü rəsmlər, qoç daş heykəllər və s. aşkara çıxarılmışdır.

BATUM KONFRANSI (1918) -- Osmanlı Türkiyəsi və *Zaqafqaziya seymi* nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilmiş konfrans (1918, 11 may -- 4 iyun). 45 nəfərlik Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinə Zaqafqaziya hökumətinin sədri və xarici işlər naziri A.Çxenkeli başçılıq edirdi. Nümayəndəliyin həlledici səsə malik 6 üzvü arasında M. Ə. *Rəsulzadə* və M. H. *Hacımski* də vardı. Osmanlı nümayəndə heyətinə ədliyyə naziri Xəlil bəy Mentəşe rəhbərlik edirdi; heyətə Qafqaz cəbhəsi Osmanlı ordularının Baş komandanı Mehmet Vehib paşa və b. da daxil idilər. Almaniyə təmsilçisi fon Lossov müşahidəçi statusu ilə konfransa qatılmışdı.

Cəmi bir rəsmi toplantısı keçirilən konfransda Türkiyə nümayəndə heyətinin başçısı Xəlil bəy Mentəşe "Osmanlı imperiyası ilə Transqafqaz Konfederasion Respublikası arasında sülh və dostluq haqqında" müqavilə layihəsini müzakirəyə çıxardı. Osmanlı tərəfinin bir sıra yeni tələb və təkliflərini özündə əks etdirən bu sənədə münasibətdə Cənubi Qafqaz nümayəndəliyində fikir ayrılıqları yarandı və mövqelərin qütbləşməsi, xarici güclərə meyillənmənin qüvvətlənməsi baş verdi.

Azərbaycandan olan təmsilçilər Osmanlı layihəsini dəstəklədilər. Çünki onlar ermənilərin də yaşadığı bəzi ərazilərin (Axalkalaki və Ahısqa qəzalarının bütünlüklə, Sürməli, Aleksandropol, Eçmiədzin qəzalarının isə müəyyən hissələrinin) Osmanlı dövlətinə güzəştə gedilməsinin Cənubi Qafqazda Azərbaycanın mövqelərini qüvvətləndirəcəyi qənaətində idilər. Qafqaz türklərinin yaşadığı müxtəlif ərazilərdən Osmanlı dövləti ilə birləşməyə dair çağırışlar, azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdiyi soyqırımları, Bakı Xalq Komissarları Soveti qoşunlarının Gəncəyə yürüşünün qarşısının alınması zərurəti, nəhayət, Türkiyəyə meylli siyasət də Xəlil bəyin mövqeyinin dəstəklənməsində az rol oynamadı.

Bu dövrdə Almaniyə-Osmanlı münasibətlərində özünü göstərən gərginliyə ümid bağlayan ermənilər və gürcülər Almaniyə nümayəndəliyinin konfransa daha yaxından cəlb edilməsinə yönəlmiş diplomatik gedişlərə əl atdılar. Bu, Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinin Xəlil bəyin layihəsi müqabilində irəli sürdüyü təkliflər paketində özünü aydın göstərdi. Cənubi Qafqazın müqaviləni yalnız Türkiyə ilə deyil, Dördlər İttifaqının (Mərkəzin) digər dövlətləri ilə də bağlaması təklifi və s. Almaniyənin maraqları baxımından cəlbədar idi. Çünki bu halda, birincisi, Ənvər paşanın Şərqi siyasəti hər vasitə ilə əngəllənər, ikincisi, Şimali Qafqazı Almaniya tabe etmək imkanı yaranar, üçüncüsü, Gürcüstanda Almaniyənin təsiri qüvvətlənər, dördüncüsü, Osmanlı dövləti bütün gücünü ingillərin Bakıya yolunu bağlamağa yönəldərdi.

Bir sıra ciddi səbəb və amillər Batum konfransında, daha sonra isə Zaqafqaziya seymində siyasi qarşıdurmanı sürətləndirdi: Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinin təklifləri Osmanlı sülh heyəti tərəfindən rədd edildi; Osmanlı hərbi hissələri Ermənistanın içərilərinə doğru irəlilədi; Xəlil bəy alman vasitəçiliyindən imtina etdi və Almaniyə nümayəndəliyi (fon Lossov) Batumdan çıxdı; müsəlman fraksiyası Zaqafqaziya hökumətinin bolşeviklərin Bakıdan çıxarılması üçün tədbirlər görməyəcəyi halda, seymi tərək edəcəyi barədə bəyanat verdi; Türkiyə tərəfi mayın 26-da konfransa memorandum (ultimatum) təqdim etdi.

Bütün bunlar Qafqazın ictimai-siyasi həyatında keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçidin yaxınlaşdığını göstərirdi. Vəziyyətdən çıxış yolları arayan tərəflər vahid dövlət şəklində birləşmək imkanlarının tükənməsində həmrəy idilər. Bu şəraitdə Azərbaycan nümayəndələrinin gürcülərə vahid dövlət yaratmaq təklifi də baş tutmadı. Gürcülər, artıq, almanların himayəsində ayrıca gürcü dövləti yaratmaq qənaətinə gəlmişdilər.

Dövlətçiliyə və xarici ölkələrin himayəsinə fərqli baxışların gerçəkləşməsi Zaqafqaziya seymi və hökumətinin dağılması, müstəqil Cənubi Qafqaz dövlətlərinin yaranması ilə nəticələndi. Yeni siyasi durum Batım konfransının yarımçıq qalması təhlükəsini yaratdı. Lakin müsəlman fraksiyasının Batım danışıqlarının davam etdirilməsinə dair qərarını (27.5.1918) digər tərəflərin dəstəkləməsi konfransı uğursuzluqdan xilas etdi.

Yeni yaranmış Cənubi Qafqaz cümhuriyyətləri Batım danışıqlarının davam etdirilməsi ilə razılaşdılar. Danışıqlar 1918 il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Cənubi Qafqaz respublikaları arasında ayrı-ayrılıqda müqavilələr bağlanması ilə yekunlaşdı. Batım müqavilələri ilə Osmanlı dövləti, Brest-Litovsk sülhünə zidd olmasına baxmayaraq, 1828 il sərhədlərini bərpa etdi.

Konfransın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üçün mühüm nəticəsi oldu. Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında Batımda ikitərəfli müqavilə bağlandı. Batım müqaviləsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müdafiəsi üçün etibarlı hərbi-siyasi dəstək oldu.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.5, B., 2001; Həsənov C., Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər), B., 1993; Qasımov M., Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-ci illər), 3 hissədə, h.2, B., 2001; M u s a y e v İ., Azərbaycanın xarici siyasəti (XX əsr), 3 hissədə, h.1, B., 2003; Şahin E., Trabzon və Batım Konfransları və Anlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002.

BATIM MÜQAVİLƏLƏRİ (1918) -- Osmanlı imperatorluğu ilə Cənubi Qafqaz Respublikaları arasında müqavilələr. 1918 il martın 14-dən aprelin 14-dək keçirilən Trabzon və mayın 11-dən iyunun 4-dək keçirilmiş Batım konfranslarında aparılan danışıqlar nəticəsində iyunun 4-də imzalanmışdır.

Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında müqavilə. Müqaviləni Osmanlı hökuməti tərəfindən ədliyyə naziri və Dövlət Şurasının sədri Xəlil paşa Menteşe, Qafqaz cəbhəsinin komandanı Mehmet Vehib paşa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən isə Milli Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və xarici işlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınski imzalamışdılar. Batım müqaviləsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici dövlətlərlə imzaladığı ilk müqavilə idi və Azərbaycan--Türkiyə münasibətlərinin hüquqi əsasını təşkil edirdi. On bir maddədən ibarət müqavilənin giriş hissəsində göstərilirdi: "Bir tərəfdən Osmanlı imperator hökuməti, digər tərəfdən isə öz müstəqilliyini yenidən elan etmiş Cümhuriyyət Hökuməti öz ölkələri arasında siyasi, hüquqi, iqtisadi və intellektual zəmində mehriban dostluq münasibətləri bərqərar etməklə, qarşılıqlı surətdə razılığa gəlirlər".

Müqavilənin birinci maddəsində Osmanlı İmperiyası ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında sülh və dostluqdan bəhs edilir. İkinci maddə isə Osmanlı İmperiyası ilə üç Cənubi Qafqaz respublikası arasında sərhəd xəttinin müəyyən edilməsinə aid idi. İkinci maddəyə əsasən, Azərbaycan Türkiyə ilə geniş sərhədləri olan dövlət idi. Üçüncü maddə yenə də sərhədlərə aid olub, Cənubi Qafqaz respublikaları arasında sərhədləri müəyyən edən protokolların imzalanmasını nəzərdə tuturdu.

Müqavilənin dördüncü maddəsi Azərbaycan üçün daha önəmli idi. Osmanlı hökuməti sülh və əmin-amanlığı, ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, ehtiyac yaranarsa, Azərbaycan Respublikasına hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürürdü. Müqaviləyə əsasən, Azərbaycan Hökuməti onun sərhədboyu ərazilərində yaradılmış silahlı quldur dəstələrini (dinc türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımı həyata keçirən silahlı daşnak dəstələri nəzərdə tutulur-*red.*) tərksilah etmək və qovmaq barədə öhdəlik qəbul edirdi.

Müqavilənin digər maddələrində dəmir yol yüklərinin daşınmasında tərəflərin öhdəliklərindən, konsulluq konvensiyası, ticarət müqaviləsi və s. aktların hazırlanmasından, sərbəst gediş-gəlişdən, poçt-teleqraf əlaqələ-

Bayramov Nazim

rindən, Brest-Litovsk müqaviləsinin tərəflər arasında qüvvədə olmasından danışırdı. Sonuncu maddədə müqavilənin bir ay ərzində ratifikasiya olunması və təsdiq edilmiş mətnlərin İstanbulda mübadiləsi nəzərdə tutulurdu. Müqavilə bağlandığı zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti hələ Tiflisdən Gəncəyə köçməmişdi.

Özünü Sovet Rusiyasının yerli hökuməti elan edən və S.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Xalq Komissarları Sovetinin daşnak-bolşevik ordusu Gəncə üzərinə hücumu başlamışdı. Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı həyata keçirilirdi. Hərbi vəziyyətin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üçün son dərəcə ağır olduğu belə məqamda Azərbaycan nümayəndələri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Məmməd Həsən Hacinski Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında Batum müqaviləsinin dördüncü maddəsinə əsasən, Azərbaycana hərbi yardım göstərilməsi barədə Osmanlı dövlətinə müraciət etdilər. Müraciət qəbul olundu və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə yardım göstərildi.

Batum konfransının yekunu kimi Osmanlı dövləti Gürcüstanla və Azərbaycan nümayəndələrinin yardımı ilə Ermənistanla da "sülh və dostluq müqavilələri" imzalayıb onların müstəqilliyini tanıyırdı.

1918 il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Gürcüstan arasında bağlanmış müqavilə 13 maddədən ibarət olmuşdur. Müqaviləni Gürcüstan Respublikası tərəfindən baş nazir və daxili işlər naziri N.Ramişvili və J.Odişelidze, G.Gvazava, G.Ritkiladze imzalamışdılar. Müqavilənin ikinci maddəsi sərhəd xəttinin müəyyən edilməsinə aid idi. Müqaviləyə əsasən, Qars, Ərdəhan və Batumun, həmçinin Axıska və Axalkalakinin Türkiyəyə keçdiyi təsdiq edilirdi. Lakin Türkiyə mayın 11-də elan etdiyi tələbləri yumşaldaraq Abastuman və Askurun Gürcüstanda qalmasına razılıq verdi.

Müqavilənin altıncı maddəsinə əsasən, Gürcüstan Respublikası ərazisində məskun olan müsəlmanlar dini ayin və adətlərinə riayət edəcəkdilər. Bu müsəlmanlar da digər Gürcüstan vətəndaşları kimi bərabər mülki və siyasi hüquqlara malik olmalı və milli dil və dinləri üzrə təhsil ala bilərdilər.

Osmanlı dövləti ilə Ermənistan arasında bağlanmış müqaviləni Ermənistan tərəfindən O.R.Kaçaznuni, A.Xatisyan və M.Papacanova imzalamışdılar. 14 maddədən ibarət müqaviləyə əsasən, Ermənistan Brest-Litovsk müqaviləsinin şərtlərini qəbul etdi. Eçmiədzin və Aleksandropol (Gümrü) Türkiyəyə keçir, Türkiyə Aleksandropol--Culfa dəmir yolundan istifadə etmək hüququ alırdı. Ermənistanın sərhədi İrəvan yaxınlığından keçirdi. Onun ixtiyarında cəmi 6 km-lik dəmir yolu qalmışdı.

Batum müqaviləsinə görə, Ermənistan Respublikasının ərazisi 10 min kv km müəyyən edilirdi. Gürcüstan və Ermənistan hökumətləri öz ərazilərində yaşayan müsəlman əhalisinin təhlükəsizliyini, azad inkişafını təmin etmək, ana dilində təhsil almaq, dini ayinlərin sərbəst icrasına şərait yaratmaq haqqında öhdəlik götürürdülər.

1918 il 4 iyun tarixli müqavilələrdə əlavə sazişlər də imzalanmışdı. Batum müqavilələri və ona əlavə sazişlər Cənubi Qafqaz respublikalarının Osmanlı hökuməti tərəfindən tanınması demək idi.

Əd.: Ἀγαθάγάεαίνεάγ Ἀληθέδαοε+ἀνεάγ Δάνιόαεεεα. Ἀιἀσιγγή νιέοοεεα (Ἀιέοιἀιόιθú è ιαδδδεαεú), Ἀ., 1998; Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.5, B., 2001; H ə s ə n o v C., Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918--1920-ci illər), B., 1993; N ə s i b z a d ə N., Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920), B., 1996; M u s a y e v İ., Azərbaycanın xarici siyasəti (XX əsr), 3 hissədə, h. 1, B., 2003.

BAYRAMOV Hüseyn Abbas oğlu (1916, Naxçıvan ş. – 4. 11. 1982, Bakı) – dilçi. Filologiya elmləri doktoru (1970), prof. (1970). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1935) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) dil və ədəbiyyat fakültəsini (1948) bitirmişdir. Azərb. EA Nizami ad. Ədəbiyyat və Dil İn-tunda baş elmi işçi, Azərb. Pedaqoji Dillər İn-tunun (indiki Dillər Un-ti) Azərb. dilçiliyi kafedrasında dosent, prof. və kafedra müdiri (1960–82) işləmişdir. Müasir Azərb. dilinin sintaksisinə və frazeologiyasına dair tədqiqatların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Müasir Azərbaycan dilində tabesiz müəkkəb cümlələr, B., 1960; Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları, B., 1978.

BAYRAMOV Nazim Yusif oğlu (18.9.1950, Naxçıvan ş.) – maarif işçisi. Naxçıvan Muxtar

Bayramov Hüseyn

Respublikası (2001) və Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2004). Azərb. Xarici Dillər İnstitutunun (indiki Dillər Universiteti) alman dili fakültəsini bitirmişdir (1973). Naxçıvan şəhər məktəblərində alman dilindən dərs demişdir. 2 nömrəli Naxçıvan şəhər orta məktəbinin (1977-93), hərbi-idman təmayüllü oğlanlar gimnaziyasının (1993-97) direktoru olmuşdur. 1997 ildən N sayılı hərbi hissənin orta məktəbinin direktorudur.

BAYRAMOVA Rüksar Əlipaşa qızı (1924, Bakı – 1992, Naxçıvan) – həkim-terapevt, səhiyyə əlaçısı, Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1964). 1947 ildə Azərb. Dövlət Tibb İnstitutunu (indiki ATU) bitirdikdən sonra Babək r-nunun Cəhri kənd həkim məntəqəsinə həkim təyin olunmuşdur. 1949-85 illərdə fasiləsiz olaraq Cəhri kənd sahə xəstəxanasında baş həkim işləmişdir. Təqaüdə çıxdıqdan (1985) sonra həmin xəstəxanada həkim-terapevt vəzifəsində işləmişdir. “Qırımızı əmək bayrağı” ordeni və medallarla təltif olunmuşdur. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin (3 və 4-cü çağırış) deputatı seçilmişdir.

BAYRƏK QUŞÇUOĞLU (?-?) – Azərbaycan şairi. Əhli-həqq sufi təriqətinə mənsub olub 14 əsrin sonu, 15 əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratdığı güman edilir. Həyatı haqqında heç bir məlumat yoxdur. 1 divanı məlumdur. Həyatı və yaradıcılığı haqqında bu divana əsasən fikir yürütmək mümkündür. Quşçuoğlu haqqında bütün məlumatlar Cənubi Azərbaycanda yazılmışdır. Divanını üzə çıxaran və Quşçuoğlunun tanınmasına ilk təşəbbüs göstərən alimlərdən biri Tehran Un-tinin professoru Hüseyin Məhəmmədzadə Siddiq (Düzgün) olmuşdur. O, 1990 ildə Tehranda Quşçuoğlu divanını “Kəlamlar” adı ilə çap etdirmişdir. Divan 111 qəzəldən və bir neçə gəraylıdan ibarətdir.

Şeirlərində Naxçıvan və Naxçıvan ətrafı yerlərin adının dəqiqliklə verilməsi, bu əraziyə yaxından bələd olması şairin Naxçıvanda yaşayıb yaratdığını söyləməyə əsas verir. Həmin dövrdə sufilər təqib olunduğundan Quşçuoğlu vətəninə tərək edərək Bağdada getmiş və ömrünün sonunadək orada yaşamışdır. Quşçuoğlu vətən həsrətini və qürbətlik acısını şeirlərində tez-tez dilə gətirir. Təriqət şairi olduğuna görə bütün şeirləri ilahi eşqə həsr olunmuşdur.

Yaradıcılığı Yunus Əmrə, Nəsimi, Xətai yaradıcılığı ilə xeyli səsləşir. Dilinin sadəliyinə və təmizliyinə görə o dövrün əsərlərindən fərqlənir. 2004 ildən həyat və yaradıcılığı Şimali Azərbaycanda tədqiq olunmağa başlanmışdır.

BAYSAL – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 1910 m.

BEHRUD – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 36 km şm. q.-də, Ordubad–Bist avtomobil yolunun kənarında, Gilançayın sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 520 nəfər (2005); bağçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

BEHRUD KÖRPÜSÜ – Ordubad r-nu ərazisində, Behrud k.-nin yaxınlığında qədim memarlıq abidəsi. Gilançay üzərindədir. Üç aşırımlıdır. Uz. 10 paqonometr. 17 əsrin sonu – 18 əsrin əvvəllərində tikildiyi ehtimal edilir. B. k. inşaat texnikasının müstəsnalığını, memarlıq simasını saxlamışdır. Körpü 1996 ildə yenidən qurulmuş, Ordubad r-nunun Parəğa–Tivi–Nəsirvaz k.-ləri arasında əlaqələr bərpa olunmuşdur.

BEHRUDİ Rüstəm – şair, publisist. Bax *Rüstəm Behrudi*.

BƏHRƏMOV Nadir Rəhim oğlu (d.15.3, 1929, Naxçıvan ş.) – tarixçi. Tarix elmləri doktoru (1979), prof. (1980). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunu qurtardıqdan (1947) sonra Azərbaycan Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsinə daxil olmuş, ikinci kursdan M. V. Lomonosov ad. MDU-ya köçürülmüş, 1952 ildə həmin un-ti, 1953 ildə isə Moskvada ictimai elmlər üzrə müəllimlər hazırlayan kursları bitirmişdir.

Azərbaycan Sənaye İn-tunda (indiki Neft Akademiyası) müəllim, baş müəllim, dosent və xarici tələbələrə iş üzrə dekan müavini olmuşdur. 1965 ildən Azərbaycan Texniki Un-tinin (keçmiş Politexnik İn-tu) fəlsəfə və politologiya kafedrasında çalışır. Azərb. neft sənayesinin tarixinə və inkişaf perspektivlərinə, texniki tərəqqiyə, Azərb. alim və mütəxəssislərinin keçmiş SSRİ-nin müxtəlif bölgələrində neftin kəşf edilməsində xidmətlərinə dair tədqiqatların, o cümlədən 6 kitab və elmi-metodik əsərin müəllifidir.

Bahramov Nadir

Bəhruz Kəngərli

BƏHRUZ KƏNGƏRLİ (Şamil) Şirəli bəy oğlu (22.1.1892, Naxçıvan – 7.2.1922, Naxçıvan) – rəssam, boyakar və qrafik. Azərbaycan təsviri sənətində realist dəzğah boyakarlığının təşəkkülü, portret və mənzərə janrlarının formalaşması Kəngərlinin adı ilə bağlıdır. Uşaq ikən ciddi xəstəlik keçirən Kəngərli ağır eşitdiyindən ümumtəhsil məktəbinə gedə bilməmiş, rəssamlığa meyl göstərmişdir. Tiflisdə Qafqaz İncəsənəti Təşviq Cəmiyyətinin nəzdindəki Boyakarlıq və Heykəltəraşlıq məktəbində oxumuşdur (1910–15). Kəngərlinin rəssam kimi püxtələşməsində Cəlil Məmmədquluzadənin və “Molla Nəsrəddin” jurnalının böyük rolu olmuşdur. Yaradıcılığının ilk dövründə müəllimi-mollanəsrəddinçi rəssam O.Şmerlinqin və tələbə yoldaşı L.D. Qudiaşvilinin portretlərini çəkmiş, karikatura və satirik rəsmlər, mənzərə və məişət səhnələrini əks etdirən rəsm, akvarel və boyakarlıq əsərləri yaratmışdır (“Qoca kişi”, “Toy”, “Elçilik” və s.). 1914 ilin iyununda rəssamın Naxçıvandakı ilk böyük sərgisi və orada göstərilən rəsmləri həmyerlilərini heyran etmişdi. O vaxt “İqbal” qəzeti yazırdı: “Cavan rəssamımız gələcəkdə iftixarımız olacaqdır”.

Kəngərlinin zəngin bədii irsi qalmışdır. Cəmi 7 il yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa möhlət tapmış Bəhruz Kəngərli 2000-ə qədər rəsm əsəri yaratmışdır. O, realist ifadəliliyi, yüksək bədii-estetik dəyəri ilə diqqəti cəlb edən çoxlu portret, mənzərə, natürmort və s. çəkmişdir. Dövrünün qabaqcıl ziyalılarından, sadə adamların portretləri (“Yaşlı kişi”,

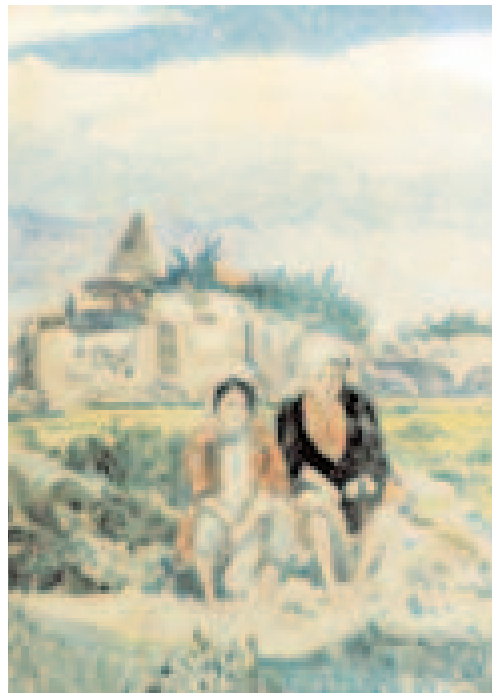
Bəhruz Kəngərlinin
qəbirüstü abidəsi.
Heykəltəraş
H. Əliyev.
Naxçıvan şəhəri.

“Gürcü” və s.), mövzu aktuallığına və ideya məzmununa görə bu günün ictimai-siyasi hadisələri ilə səsleşən “Qaçqınlar” silsiləsinə daxil olan portretlər canlılığı, reallığı və psixoloji ifadəliliyi ilə fərqlənir. Rəssamın yaradıcılığında mənzərə janrı mühüm yer tutur. Onun mənzərələrində təbiət gözəllikləri (“Şəlalə”, “Dağlıq mənzərə”, “İlanlı dağ ay ışığında”, “Günəş batarkən”, “Ağrı dağı”, “Köhnə qala”, “Əliabad kəndində darvaza”, “Yamxana kəndinə gedən yol” və s.), mədəniyyət abidələri (“Mömünə xatun türbəsi”, “Əshabi-kəhf dağı”, “Nuhun qəbri”), ilin fəsilələri (“Payız”, “Bahar”) əks olunmuşdur. Bəhruz Kəngərli 1918–20 illərdə erməni daşnaklarının Azərbaycanda törətdikləri faciələri təsvir edən, öz dədə-baba torpaqlarından zorla qovulmuş və Naxçıvana pənah gətirmiş azərbaycanlı qaçqınların portretlərindən ibarət silsilə əsərlər yaratmışdır. Bu silsilədən olan “Qaçqınlar”, “Qaçqın qız”, “Qaçqın oğlan”, “Qaçqın qadın”, “Yurdsuz ailə”, “Qaçqın Gümüşün”, “Ayaqyalın qaçqın oğlan” və s. onlarla qaçqının portretləri təkcə sənətkarlıq səviyyəsinə görə deyil, tarixi sənəd kimi də dəyərlidir. O, portret ustası kimi yaratdığı personajların daxili-psixoloji aləmini açıb göstərə bilmişdir. Rəssam təsvir etdiyi qaçqın uşaqların hər birinin simasında didərgin düşükləri ata-baba ocaqlarının həsrətini, keçirdikləri hiss və həyəcanları, gözlərinə qonmuş qüssə və kədəri özünəməxsus ustalıqla əks etdirmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918–20) Bəhruz Kəngərli yaradıcılıqdan qalmır, boyakarlıq və qrafika əsərləri yaradır, rəssamlıq sənətini gənclərə öyrətmək, bu sənəti sevdirmək üçün xüsusi dərnək açır, fərdi sərgilərini təşkil edirdi. 1921 ildə Azərbaycanda açılan ilk böyük sərgidə Kəngərlinin 500-dən çox əsəri nümayiş etdirilmişdir. Əsərləri R.Mustafayev ad. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində, Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində, Moskvada Dövlət Tarix Muzeyində və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

Kəngərli həm də milli teatr rəssamlığının banilərindəndir. 1910-cu illərdə Naxçıvan teatrında “Ölülər” (C.Məmmədquluzadə), “Hacı Qara” (M.F.Axundzadə), “Pəri-cadu” (Ə.Haqverdiyev) tamaşalarına bədii tərtibat və geyim eskizləri vermişdir. A.Babayevin “Yarımcıq şəkil” pyesi Kəngərliyə həsr olun-

B. K   n g   r l i . Yamxana kəndinə gedən yol. 1920.
R. Mustafayev ad. Azərb. Dövlət  nc s n t Muzeyi.

muşdur. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyi Kəngərlinin adınadır. Naxçıvan MR Ali Məclisinin “Bəhruz Kəngərlinin adının əbədiləşdirilməsi haqqında” qərarına (2001, 22 may) əsasən, Naxçıvan şəhərində muzeyi yaradılmışdır. Qəbirüstü abidəsi ucaldılmışdır.

Əd.: Nəcəfov M., Bəhruz Kəngərli, B., 1957; Kərimov K., Bəhruz Kəngərli, B., 1962; Aliyev N., Bəhruz Kəngərli yaradıcılığında qaçqınlar obrazı, “Naxçıvan” jurnalı, Naxçıvan, 2000, № 2.

BƏHRUZ KƏNGƏRLİ ADINA SƏRGI SALONU

– Azərbaycan İncəsənətində realist dəzğah rəssamlığının banisi Bəhruz Kəngərlinin adının əbədiləşdirilməsi haqqında Naxçıvan MR Ali Məclisinin 2001 il 15 fevral tarixli sərəncamı ilə Naxçıvan MR Rəssamlar Birliyinin Sərgi Salonu “Bəhruz Kəngərli adına sərgi salonu” adlandırılmışdır. Əhalinin bədii-estetik tərbiyəsinin inkişafında mühüm rolunu olan “Bəhruz Kəngərli adına sərgi salonu”nda Azərbaycanın və Türkiyənin görkəmli rəssamlarının, o cümlədən təsviri sənətimizin tanınmış nümayəndələri, xalq rəssamları Mikayıl Abdullayev, Hüseyn Əliyev, Maral Rəhmanzadə, Elmira Şahtaxtinskayanın və başqalarının əsərləri vaxtaşırı nümayiş etdirilir.

BƏHRUZ KƏNGƏRLİ MUZEYİ - Azərb. Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002 il 13 iyul tarixli qərarı ilə Azərb. rəssamlıq sənətinin görkəmli nümunələrindən biri, təsviri sənətimizdə realist dəzğah boyakarlığının banisi Bəhruz Kəngərlinin xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə yaradılmışdır. Azərb. Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 2002 il 18 iyun tarixində muzeyin açılışında iştirak etmiş və nitq söyləmişdir. Muzey Atatürk küçəsindəki tarixi binada yerləşir. Ümumi sahəsi 530 kv. m.-dir. Burada 350-yə yaxın maddi-mədəniyyət nümunəsi qorunub saxlanılır və nümayiş etdirilir ki, bunların da 56-sı rəssamın əsərlərinin orijinalı, 300-ü isə foto surətlərindən, habelə ailəsi, həyat və fəaliyyəti ilə bağlı sənədlərdən, məişət əşyalarından və digər materiallardan ibarətdir.

BƏKMƏZ, b ə h m ə z – bax *Doşab*.

BƏKTAŞ ARXI – 17–18 əsrlərdə Naxçıvanda mövcud olmuş arx. Çox ehtimal ki, türklərin (Osmanlıların) Naxçıvanda hakimiyyəti dövründə çəkilmiş və “Bəktaşiyyə” dərviş ordeni üzvlərinə məxsus olmuşdur. Belə ki, Konya-

da da (Türkiyə) su təsərrüfatı Bəktaşi şeyxinin ixtiyarında idi.

BƏKTAŞI İnayət Heydər oğlu (25.3.1931, Naxçıvan ş. – 9.9.1989, Bakı) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1979), prof. (1980). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun dil-ədəbiyyat şöbəsini (1954), Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini (1959) və aspiranturasını (1963) bitirmişdir. BDU-nun Azərb. ədəbiyyatı tarixi kafedrasının baş müəllimi (1961–65), dosenti (1965–80) olmuşdur. 1980 ildən həmin kafedranın prof. idi. 20 əsr Azərb. ədəbiyyatına, A. Divanbəy oğlu, F. Köçərli və b.-nin həyat və yaradıcılığına dair tədqiqatların, dərslər vəsaitinin və ədəbi-tənqidi məqalələrin müəllifidir. 1973–76 illərdə Türkiyə Respublikasında müəllim-tərcüməçi işləmişdir. Respublika, keçmiş ümumittifaq və beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Avtomobil qəzasında həlak olmuşdur.

Əsərləri: Abdulla bəy Divanbəy oğlu, B., 1985; Firdunbəy Köçərlinin yaradıcılıq yolu, B., 1986

BƏKTAŞI Məmməd Cabbar oğlu (29.3.1917, Naxçıvan ş. – 23.2.1993, orada) – maarif xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1965). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1934) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunu (indiki APU) bitirmişdir (1940). Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) iştirak etmişdir. Uzun müddət orta məktəblərdə ədəbiyyat müəllimi, dərslər hissə müdiri, Nax. MR Maarif Nazirliyi sistemində inspektor, nazir müavini, Nax. MR maarif naziri iş-

Bəktaşi İnayət

Bəktaşi Məmməd

Bəktəşi Sübhi

lənmiş (1946—60), “Şərq qapısı” qəzetinin redaktoru (1961—74), muxtar respublika maarif nazirliyinin müəllimləri təkmilləşdirmə institutunun direktoru (1974-85) olmuşdur. 1985 ildən fərdi təqaüdcü idi. Orden və medallarla təltif olunmuşdur.

BƏKTAŞI Sübhi Əli oğlu (d. 29.3.1929, Naxçıvan ş.) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1970), prof. (1972). Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1999). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) geologiya-coğrafiya fakültəsini geologiya ixtisası üzrə bitirmişdir (1951). Azərb. Dövlət Geologiya və Mineral Ehtiyatlar Komitəsi sədrinin müavini – baş geoloqu (1976–82), BDU-da özünün təşəbbüsü ilə yaradılmış Kristalloqrafiya, mineralogiya və geokimya kafedrasının müdiri (1974–77; 1982–88) olmuşdur. 1989 ildən həmin kafedranın prof. və Azərb. Respublikası Faydalı Qazıntılar Muzeyinin elmi rəhbəridir (1997 ildən). Petrologiya, metallogeniya, geokimya və kosmikimya sahələrində tədqiqatların, 160 elmi əsərin, o cümlədən 20 monoqrafiya, dərslik, dərs vəsaiti və elmi-kütləvi əsərlərin müəllifidir. Azərb.-ın, Qafqazın, Krımın 1:500.000 miqyaslı metallogenik xəritələrinin redaktorlarındandır. Bir sıra keçmiş ümumittifaq və beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Asiya, Afrika və Latın Amerikasına ölkələri üçün elmi kadrlar hazırlanmasında xidməti var.

Ə s ə r l ə r i: Geokimya, B., 1972; Nadir element yataqlarının geologiyası (M. Zahiri ilə birgə), B., 1974; Metallogeniya (S. Süleymanovla birgə), B., 1975; Yerində odlu qurşaqları, B., 1988.

BƏKTAŞI Tofiq Heydər oğlu (17.5.1912, Naxçıvan ş. – 5. 1.1995, Bakı) — riyaziyyatçı. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1980), prof. (1980). Nax. MR-in əməkdar müəllimi (1945). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1929) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini (1933) bitirmişdir. Naxçıvan şəhər orta məktəblərində, ikiillik müəllimlər in-tunda dərs demiş (1933–54), M. V. Lomonosov ad. MDU-nun ali məktəb müəllimlərinin ixtisasını təkmilləşdirmə kurslarının dinləyicisi (1952–53), Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) nəzəri mexanika kafedrasının baş müəllimi (1954–62), dosenti (1962–80) olmuşdur. 1980 ildən həmin kafedranın prof. idi.

Bəktəşi Tofiq

Bənəniyar su anbarı

Diferensial tənliklər sisteminə, zərbə nəzəriyyəsinə, nəzəri mexanikaya dair tədqiqatların, elmi-metodik və tədris metodikası məsələlərinə dair əsərlərin, o cümlədən iki dərsliyin, bir neçə dərs vəsaitinin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Zərbə nəzəriyyəsi, B., 1981; Nəzəri mexanika, B., 1981; Основной курс теоретической механики Б., 1999.

BƏNƏNİYAR – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzində və Culfa d.-y. st.-ndan 25 km şm.-da . Əlincəçayın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əhalisi 3253 nəfər (2005); üzümçülük, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi, yaxınlığında orta əsrlərə aid qəbiristan var.

BƏNƏNİYAR QƏBİRİSTANI – Culfa r-nun eyniadlı kəndi yaxınlığında, Əlincəçayın sağ sahilində orta əsrlərə aid abidə. 1976 ildə qeydə alınmışdır. Nekropol düzbucaqlı formalı, q.-dən ş.-ə doğru istiqamətlənmiş torpaq qəbirlərdən ibarətdir. Ərazisində qırılmazı tufdan orta əsrlərə aid qoç formalı baş daşlarına təsadüf edilmişdir; üst hissəsində ərəbdilli yazılar var. Qəbiristanlıq e. ə. 13–14 əsrlərə aid edilir.

BƏNƏNİYAR SU ANBARI — Culfa r-nunda, Bənəniyar k. yaxınlığındadır. 1987 ildə istifadəyə verilmişdir. Faydalı həcmi 13 mln. m³. Su anbarının hesabına 6 min ha sahə əkin dövriyyəsinə daxil edilmişdir. Mövsümi tənziqləməyə malikdir.

BƏRDİK — Culfa r-nu ərazisində dağ. Əlincəçayın sol sahilindədir. Hünd. 2053 m. Alt Pliosen maqmatizminin əmələ gətirdiyi intruziv kütlədir. Müasir relyefdə sıldırım yamaqlı plato əmələ gətirir.

BƏRGÜŞADLILAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından (*bax Kəngərlər*) olmuşlar. 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində Bərgüşadlı nəslinin də adı çəkilir.

BƏYDİLİ MƏHƏLLƏSİ – Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.-ndə məhəllə. Qədim türk-oğuz tayfalarından olan *bəydililərin* adı ilə əlaqədardır.

BƏYDİLİLƏR – türk tayfası. Oğuz tayfalarından idilər. Orta əsrlərdə digər türk tayfaları ilə birlikdə Orta Asiyadan Azərb.-a və Yaxın Şərq ölkələrinə də gəlmişdilər. Azərb.-da qalan B. öz adlarını olduğu kimi saxlamışdılar. Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmişlər. I Şah Abbas [1587–1629] dövründə B.-in bir hissəsi Kirmana və Şiraza (İran) köçürülmüşdü. Hazırda B., əsasən, Cənubi Azərb.-da, həmçinin Şiraz ətrafında, qismən də Kirmanda yaşayırlar; maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olurlar. Azərb. Respublikasının Yevlax və Salyan r-nlarındakı Bəydili kəndlərinin adı B.-lə əlaqədardır. Bəzi tədqiqatçılar (İ. Şopen və b.) bu tayfanı kəngərli (*bax Kəngərlər*) tayfasının bir qolu saymışlar. Şəhur r-nunun Qarabağlar k.-ndə B.-in yaşadıkları məhəllə var.

BƏYLƏRBƏYİLİK – Səfəvilər dövlətində ən böyük inzibati ərazi vahidi. Naxçıvan diyarının çox hissəsi Azərb.-a aid dörd B.-dən biri olan *Çuxursəd bəylərbəyliyinə* daxil idi. Yalnız Ordubad Azərb. (Təbriz) bəylərbəyliyinə tabe idi. Naxçıvan diyarı Çuxursəd bəylərbəyliyinin tərkibində Qızılbaş tayfasından olan ustachıların idarəsinə verilərək, onların “ölkə”sinə çevrilmişdi.

BƏZZAZLIQ – Azərb.-da pambıq parça (bez, cecim və s.) toxuculuğu ilə bağlı ənənəvi sənət növü. Bez istehsalı əsas yer tutduğundan belə adlanmışdır. “Naxçıvan əyalətinin statistik təsviri” (SPb, 1833) əsərindən məlum olur ki, 19 əsrin 30-cu illərində Naxçıvan və Ordubadda 271 nəfər toxucu işləyirdi; bunların da çoxu bəzzazlardan ibarət idi. Bax həmçinin *Culfaçılıq*.

BƏZƏKLİDAĞ – Şəhur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-ş. qurtaracağında, Çalxanqala k.-ndən 3 km c.-ş.-dədir. Hünd. 1878 m. Günbəzvarı formadadır.

BƏZİRXANA – Sədərəyin şm.-q.-ndə, Köhnə Kərki k. yaxınlığında orta əsrlərə aid kaxana yeri. 1960 illərdə burada yerin altından nəhəng zəyərək daşı tapılmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, 12 əsrə aid edilən, diametri 3 m-dən artıq olan və dəyirman daşı formasında hazırlanmış həmin daşdan B.-da müxtəlif bitkilərin, xüsusilə zəyərəyin yağını çıxarmaq üçün istifadə edilmişdir. Bu məqsədlə B. daşı, yaxud zəyərək daşı adlanan həmin daş qoşqu heyvanı vasitəsilə hərəkətə gətirilirdi.

BİBQƏTƏL – Ordubad r-nu ərazisində dağ. *Bax Sırtmışan*.

BİBQƏTƏL PİRİ – Ordubad r-nunda, *Gəmiqaya rəsmləri* ərazisində qədim ziyarətqah. Gəmiqayanın c. yamacında, əzəmətli qayalıqdakı mağarada yerləşir. Min illər boyu Naxçıvan əhalisinin iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən Gəmiqaya yaylaqlarının ərazisi getdikcə müqəddəsləşmiş, burada təbii etiqad və sitayiş məbədləri meydana gəlmişdir. İlin, həyatın təzələnməsi münasibətilə B. p.-nə gələnlər məhsuldarlığın, nəslin artması diləyi ilə dini ayinlər icra etmiş, qurbanlar kəsmişlər. Gəmiqaya rəsmləri arasında aşkar olunmuş bir sıra qayaüstü təsvirlər və piktoqramlar buna misaldır.

BİÇƏNƏK – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 24 km şm.-ş.-də, Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Naxçıvançayın hər iki sahilində, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 1172 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, kinoqurğu, ambulatoriya, rabitə şöbəsi, yaxınlığında mineral su bulaqları var. Yaxınlığında (ş.-ndə) qədim *Fərhad evi* və

Biçənək kənd orta məktəbi. 2000 il.

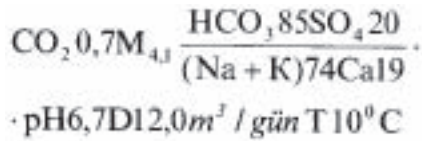

son orta əsrlərə aid *Xinzirək* yaşayış yeri yerləşir.

BIÇƏNƏK AŞIRIMI – Şahbuz r-nu ərazisində Zəngəzur silsiləsində aşırım. Dərələyəz və Zəngəzur sıra dağlarının qovşağındadır. Hünd. 2346 m. Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolu B. a.-ndan keçir. Ətrafı yaylaqdır. Tarixi qaynaqlara əsasən, B. a. qədim və orta əsrlərdə Naxçıvandan Beyləqana və oradan da Bərdəyə gedən yolun üstündə idi. 9 əsr ərəb tarixçilərinin (əl-Bəlazuri, əl-Yəqubi və b.) məlumatına görə, Azərb.-in şm. hissəsinə hücum edən ərəb sərkərdəsi Salman ibn Rəbiə öz qoşununu Beyləqana B. a. ilə aparmışdı. Bu aşırım Naxçıvanla Arranı birləşdirən yeganə yol idi.

BIÇƏNƏK MİNERAL SU BULAQLARI – Şahbuz r-nu ərazisində, Biçənək k.-ndən 2 km aralı, meşəlik ərazidədir. Bir neçə xırda çıxışdan ibarətdir. Su Orta Eosenin qumdaşları içərisindəki çatlardan çıxır.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı–sulfatlı–natriumludur. Mədəbağıracaq xəstəliklərinin müalicəsində istifadə etmək olar.

BIÇƏNƏKÇAY – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sol qolu. Mənsəbindən 69 km məsafədə ona tökülür. Uz. 7 km, hövzəsinin sah. 16 km²-dir. Əsasən, qar və qrunut suları ilə qidalanır.

Biçənək aşırımı.

Biçənək kəndində qədim körpü.

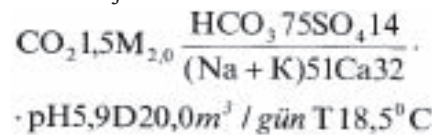
BİKƏS – şair (19 əsr). “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin fəal üzvü. Bax *Molla Hüseyn Bikəs*.

BİLƏV – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 35 km şm.-q.-də, Ordubad–Bist avtomobil yolunun üstündədir. Əh. 1203 nəfər (2005); bağçılıq, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi, ATS var.

Gilançayın yuxarı axını boyunca yerləşən Biləv k. ərazisində Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid maddi mədəniyyət qalıqları izlənmişdir. B. k.-ndə orta əsrlərə aid nekropol və Gilançay üzərində iki aşırımlı körpü də var.

BİLƏV MİNERAL SU BULAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Biləv k.-ndən 1,5 km şm.-ş.-də, Uluçayın sol sahilindədir. Bir neçə çıxışdan ibarətdir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı, natriumlu-kalsiumludur; soyuq sular tipinə aiddir. Müalicə əhəmiyyəti var.

BİLƏV NEKROPOLU – Ordubad r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. 1968 ildə aşkar olunmuşdur.

Geniş bir ərazini əhatə edirdi. Nekropol düzbucaqlı formalı, q.-dən ş.-ə doğru istiqamətlənmiş torpaq qəbirlərdən ibarətdir. Baş və sinə daşları müxtəlifdir (yastı daş, sənduqə və qoç daş heykəllər), bəzilərinin üzərində ərəbdilli yazılar var. B. n. 14–16 əsrlərə aid edilir.

BİLƏVÇAY – Şərur r-nu ərazisində, Arpaçay hövzəsində müvəqqəti axarlı çay. Dərələyəz silsiləsinin c.-q. yamacından, 2175 m hünd.-dən başlanır. Uz. 10 km. Əsasən, yeraltı sular və yağış suları ilə qidalanır. Şərur düzündə torpağa hoparaq itir.

BİLƏVTƏPƏ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Biləvçayın orta axınında, onun sol sahilindədir. Hünd. 1631 m. Yaxınlığında (təq. 750 m şm.-də) qədim Biləv k.-nin xarabalıqları qalmışdır.

BİLİCİ – türk tayfası. Kəngər tayfasının (bax *Kəngərlər*) qolu. Arazın c.-nda (Azadçiranda) yaşayırdılar. İran şahzadəsi Abbas Mirzənin fərmanı ilə Məhəmməd bəy Kəngərli, kəclı və bilicı qolları da daxil olmaqla, Kəngərli tayfasının ağsaqqalı və kəndxudası vəzifələrinə təyin edilmişdi (1813).

“BİLİK” MAARİFÇİLİK CƏMIYYƏTİNİN NAXÇIVAN MR TƏŞKİLATI – siyasi və elmi bilikləri yayan könüllü ictimai təşkilat. Azərb. SSR Siyasi və Elmi Bilikləri Yayan Cəmiyyətin Naxçıvan müfəttişliyi adı ilə 1948 ildə yaradılmışdır. 1963–91 illərdə Azərb. SSR “Bilik” Cəmiyyətinin Naxçıvan Vilayət Təşkilatı adlanırdı. Təşkilatın r-n şöbələri fəaliyyət göstərir; təq. 1500 üzvü var (2000).

BİLLAVA – Şərur r-nunda, Axura k.-nin c.-ş.-ndə, hər tərəfdən dağlarla əhatələnmiş dərədə son orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Yaşayış yeri 20-ci əsrin ortalarında həyatın davam etdiyi eyniadlı kəndin 2 km-liyində yerləşir. Yürüstü tədqiqatlar nəticəsində şirli gil qab parçaları əldə edilmişdir.

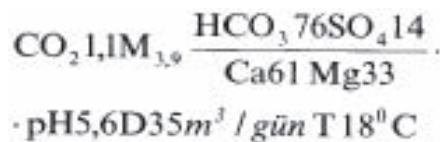
Biləv kəndi. Qəbirüstü daş qoç heykəlləri. 17 əsr.

BİNƏDÜZ DAĞI – Kəngərli r-nu ərazisində dağ. Böyükdüz düzənliyinin c.-ş. hissəsindədir. Hünd. 883 m.

BİST – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən şm.-q.-də, Ordubad–Nürgüt avtomobil yolunun kənarında, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 483 nəfər (2005); bağçılıq, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, xəstəxana, rabitə şöbəsi var.

BİST MİNERAL SU BULAQLARI – Ordubad r-nu ərazisində, eyniadlı k.-dən 350 m aralı, Ələhi çayının dərəsindədir. 2 çıxışdan ibarətdir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı-kalsiumlu-maqneziumludur.

Bist kəndinə gədən yol

Boyəhməd
nekropolundan aşkar
olunmuş tünc xəncər.

Digər karbon qazlı sular kimi, bəzi daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə oluna bilər. **BOYAQLIYER** – Şərur r-nunun Axura k.-ndən c.-q.-də, Axura çayının sol sahilində uzunsov təpələr üzərində antik dövrə aid yaşayış yeri. Uz. 1 km, eni 600 m-ə çatır. 3x3 m ölçüdə kəşfiyyat qazıntıları zamanı 13 ədəd müxtəlif növ saxsı məmulatı (əsasən, küp tipli qablar) aşkar edilmişdir. Qabların altısı boyalı qablara aid olub, dulus çarxında səliqəli şəkildə hazırlanmış və yaxşı bişirilmişdir. Tapıntılara əsasən, yaşayış yerinin 1–4-cü əsrlərə aid olduğu güman edilir.

BOYALI QABLAR MƏDƏNİYYƏTİ – boyalı qablar Neolit dövründə meydana çıxmış Eneolit dövründə Azərb.-nin müəyyən abidələrində yayılmışdır. Boyalı qablar mədəniyyəti Azərb.-da Orta Tunc dövründə təşəkkül tapmış və müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. BQM əsas istehsal mərkəzləri Naxçıvanda I Kültərə, II Kültərə, Şahtaxtı, Qızılburun, Nəhəcir və digər yaşayış yerləri olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, BQM Naxçıvan, Urmiya hövzəsi və Şərqi Anadoluda formalaşmış, Azərbaycanın şimal və cənub rayonlarına, indiki Ermənistan və Gürcüstan ərazisinə yayılmışdır. BQM e.ə. III-I minilliklərə aid edilir.

Əd.: Əliyev V. H., Azərbaycanda tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti, B., 1977; Belli O., Baxşəliyev V. Naxçıvanda Orta və Son Tunc çağının boyalı çanak - çömlek kultürü. İstanbul, 2001.

BOYƏHMƏD – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d.-y. st.-ndan 64 km şm.-da, Əlinçəçayın sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacın-

dadır. Əh. 267 nəfər (2005). Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

BOYƏHMƏD I – Culfa r-nunun Boyəhməd k.-ndən şm.-q.-də, Dərəçayın sol sahilində, ilk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri. Abidə dağ silsiləsinin çaya enən yamacındadır. Sah. 1500 m². 1991 ildə qeydə alınmışdır. Abidənin yerləşdiyi ərazidən əkin sahəsi kimi istifadə edildiyindən yerüstü materiallar və mədəni təbəqə dağılmışdır. Yer in səthində gil qab qırıqlarına, çəhrayı və boz rəngli tuf daşından hazırlanmış dən daşlarına təsadüf edilmişdir. Bəzi qab qırıqlarının üzərinə qara boya çəkilərək yüngülcə cilalanmışdır. Tapıntılar Culfa rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır. Abidənin e. ə. 1-ci minilliyin 1-ci yarısına aid olması ehtimal edilir.

BOYƏHMƏD II – Culfa r-nunun Boyəhməd k.-ndən c.-q.-də, Dərəçayın sağ sahilində erkən orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Şm.-da və ş.-də dağ silsiləsi, şm.-q. və c.-q.-də dərin dərlərlə əhatə olunmuşdur. 1991 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 1300 m². Abidənin c.-q. tərəfi tikinti qalıqları (binalar daşdan inşa edilmişdir) ilə örtülmüşdür. Bəzi binaların yerində dördkünc formalı çalalar saxlanmışdır. Buradan ağ daşdan yonulmuş, ortasında diametri 10 sm olan deşik açılmış dəyirman daşının qırıqları, çəhrayı və boz rəngli gil məmulatı əldə olunmuşdur. Yaşayış yerinin şm. hissəsində müasir müsəlman qəbiristanı yerləşir. Qəbiristandan bir qədər aralı yol çəkilərkən yaşayış yeri kəsilmiş, mədəni təbəqə (qalınlığı 0,5–1,5 m) dağılmışdır. Təbəqə tünd rəngdə olub, tikinti qalıqları, heyvan sümükləri və gil qab (çəhrayı və boz rəngli küpə, kasa, çıraqlı tipli qablar) qırıqlarından ibarətdir. Orta əsrlərdə yaşayış yeri şm.-ş.-ə doğru genişlənmiş, indiki Boyəhməd k.-nin ərazisini əhatə etmişdir. Abidənin 3–9 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

BOYƏHMƏD III – Culfa r-nunun Boyəhməd k.-ndən şm.-ş.-də, hündür təpənin yamacında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Nekropol şm.-ş.-də hündür dağlarla, cənubda isə torpaq yolla məhdudlaşır. Sah. 1600 m². 1991 ildə kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Qəbirələrin bir qismi torpağın aşınması nəticəsində dağılmış, əksəriyyətinin baş daşları düşmüş, sinə daşları isə çürümüşdür. Qəbirələr qiblə istiqamətindədir. Qəbirüstü daşlar

Boyalı qablar mədəniyyəti tapıntıları:

1. Monoxrom boyalı küpə. Yaycı k.
2. Polixrom boyalı küpə. Şahtaxtı k.
3. Polixrom boyalı çaydan. Şahtaxtı k.
4. Monoxrom boyalı küpə. Yaycı k.

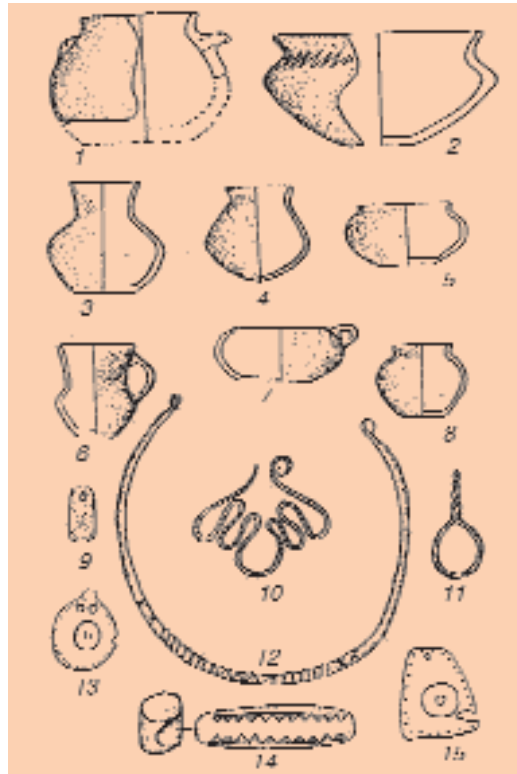
kobud hazırlanaraq, əsasən, yastı olub, dördkünc formadadır. Bəzi sinə daşlarının üzərində ucları haçalanmış xətlərə təsadüf edilmiş, bəzisinin üzərində isə baş daşlarını keçirmək üçün dördkünc deşik açılmışdır. Nekropolun təqribən 14–17 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

BOYƏHMƏD AŞIRIMI – Culfa r-nu ərazisində, Gilançayın Boyəhməddərəsi çayının suayrıcında aşırım. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Boyəhməd k.-ndən 2,5 km ş.-dədir. Hünd. 2486 m.

BOYƏHMƏD NEKROPOLU I – Culfa r-nunun Boyəhməd k.-ndən c.-q.-də Dərəçayın hər iki sahilində arxeoloji abidə. Hər tərəfdən hündür dağlarla əhatə olunmuşdur. Sah. 5000 m². Tikinti işləri görüldərkən aşkar edilmişdir (1989). Dağılmış qəbir abidələrindən arxeoloji materialların bir qismi toplanmışdır. 1991 ildə arxeoloji ekspedisiya B. n.-də iki dağılmış və iki salamat qəbir abidəsini öyrənmiş, tapıntıların bir qismini də yerli əhalidən toplayıb Culfa r-n tarix-diyarşünaslıq muzeyinə təhvil vermişdir. Daş qutu qəbirlərdən xeyli bəzək əşyası, tunc xəncərlər, yabalar, zəncir, nizə ucluğu və s. materiallar aşkar olunmuşdur. Kəşfiyyat işləri nəticəsində qəbirlərin heç bir yerüstü əlaməti malik olmadığı qeyd edilmişdir. Qazıntı sahəsinin 1 m dərinliyindən başlayaraq insan skeleti qalıqlarına, qəbirin q. divarı yaxınlığında q.-ş. istiqamətində yönəldilmiş, təpəsi aşağı, üzü yuxarı olan iki kəllə sümüyünə təsadüf edilmiş, altından tunc xəncərlər tapılmışdır, üçüncü kəllə onlardan 20 sm aralıda dikinə qoyulmuşdur, dördüncü kəllə c. divarı yaxınlığında aşkar olunmuş, altından tunc qın tapılmışdır. Skeletlərin ətrafından bəzək şeyləri (bilərziklər, boyunbağlar, üzüklər, asmalar, muncuqlar və s.), qəbirdən isə boz rəngli gil məmulatı (küp, qədah tipli qablar, kasa, nimçə, badya və s.) əldə olunmuşdur. Tapıntılardan B. n.-nün e. ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid olması ehtimal edilir.

Əd.: Bax *Boyəhməd nekropolu II* məqaləsinin ədəbiyyatına.

BOYƏHMƏD NEKROPOLU II – Culfa r-nunun Boyəhməd k.-ndən şm.-də ilk Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidə. Ş. və c.-ş.-də dərin dərə ilə məhdudlaşan qəbiristanlıq hündür dağın yamacında yerləşir. Nekropol

Boyəhməd nekropolunun tapıntıları:

1, 3, 4, 8. Dopu tipli boz rəngli gil qablar. 2, 5. Badya tipli gil qablar. 6. Parç tipli gil qab. 7. Kasa tipli gil qab. 9, 13, 15. Asma bəzək nümunələri. 10, 12, 14. Tunc bəzək nümunələri.

1991 ildə tədqiq edilmişdir. Qəbirlər heç bir yerüstü əlamətə malik deyil. Yol çəkilərkən dağıdılmış daş qutu tipli qəbirdən iki tunc bilərzik, tunc bıçaq və gil qab nümunələri aşkar olunmuşdur. Arxeoloji materialların təhlili abidənin e.ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid olduğunu göstərir.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Culfa bölgəsinin arxeoloji abidələri., B., 1999.

BOYƏHMƏD DƏRƏSİ, B o y ə h m ə d s u – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlinçəçayın sol qolu. Mənsəbindən 52 km məsafədə ona tökülür. Uz. 6 km, hövzəsinin sah. 7 km²-dir. Əsasən, bulaq suları ilə qidalanır.

BOZAĞIL – Şəhur r-nu ərazisində dağ. Bağırsaqdərə çayının sol yamacında, Sədərək düzünün c.-ş. kənarında, Dəmirçilər k.-ndən 7 km şm.-dadır. Hünd. 1182 m. Relyefdə şm.-a doğru alçalan günbəzvarı yüksəklik əmələ gətirir.

"BÖYÜK ERMƏNİSTAN" -- mürtəcə dini-ideoloji və terrorçu "doktrina". Erməni millətçiləri tərəfindən özgə torpaqlarına yiyələnmək məqsədilə yaradılmışdır. Əsasında güya vaxtilə "dənizdən-dənizə" geniş əraziləri əhatə etmiş olan uydurma "Böyük Ermənis-

tan" dövlətini dirçəltmək ideyası durur. Erməni millətçilərinin iddialarının əksinə olaraq, ilk mənbələrdə, tarixdə "Böyük Ermənistan" adlı dövlətin olması barədə heç bir məlumat yoxdur.

Antropoloji, o cümlədən somatoloji (bədən ölçüləri), kranioloji (kəllə ölçüləri), odontoloji (diş quruluşu), seroloji (qan qruplarının tədqiqi) araşdırmalar sübut edir ki, uydurma "armenoid irqi" və ermənilər nəinki Cənubi Qafqazın aborigen əhalisi -- yerli sakinləri deyillər, ümumiyyətlə Ön Asiyaya da sonradan gəlmişlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı indiki Ermənistan Respublikası ərazisindən tapılan və Mis-Daş dövrünə aid olunan (Şenqavit və Cararat), həmçinin erkən Tunc dövrünə aid edilən (Berkaber və Göyçə gölü sahillərindəki ərazilər) qədim insan qalıqları da bunu aydın sübut edir. Göstərilən qədim insan qalıqlarının morfoloji quruluşu ilə sonradan həmin ərazilərdə məskunlaşan ermənilər arasında heç bir bağlılıq yoxdur. Eyni fikri son Tunc və Dəmir dövrünə aid tapıntılar da təsdiq edir (Bunak V.V., *Crania Armenica*, M., 1927, səh. 26).

Kəllə quruluşuna görə aparılan antropoloji tədqiqatlar erməniləri qısabaşlılar və ya braxikranlar qrupuna aid edir. Antropoloqlar (Virxov və başqa məşhur alimlər) Qafqazın qədim qəbiristanlıqlarından tapılan kəllələrin ölçülməsinə əsasən müəyyənləşdirmişlər ki, bu diyarın aborigen əhalisi, yəni ən qədim yerli sakinləri uzunbaşlılar və ya dolixokranlar qrupuna aiddirlər. Bu da sübut edir ki, indiki ermənilər Qafqazın yerli əhalisi deyillər (Ахмедов А.А., *Этноидея адротейнети* İadifaa, *Öedeeñü*, 1916, səh. 11-12).

İlk mənbələr və tədqiqatlar göstərir ki, müasir ermənilərin əcdadları olduğu güman edilən köçəri qəbilələr eramızdan əvvəl təxminən 12 əsrdə Balkan yarımadasından hərəkətə başlayıb Kiçik Asiyaya keçmiş və Yuxarı Fərat vadisində (Van gölünə doğru ərazilərdə) məskən salmışlar. Ermənilərin əcdadlarının bu əraziyə sonradan gəlmə olduqları tarix elmində İ.M.Dyakonov tərəfindən sübut edilmiş faktır (Ахмедов А.А., *Идеология адротейнети* İadifaa, *Adaaai*, 1968). Ermənilərin əcdadları hesab edilən qəbilələrin yerləşdiyi həmin ərazi (Yuxarı Fərat vadisi) sonralar Urartu dövlətinin, Mada (Midiya) və İran--

Əhəməni (Həxəmaniş) imperiyasının tərkibinə daxil olmuşdur. Əhəməni imperiyasının süqutundan sonra onların yuxarı Fərat vadisində kiçik bir knyazlığı yaranmış və tədricən güclənən bu knyazlıq mənsəcə partiyalı olan II Tiqranın (e.ə.95-55) hakimiyyətinin əvvəllərində qonşu ölkələrə (Kiçik Asiyanın qərbinə və Mesopotamiyaya doğru) işğalçı yürüşlər edərək, qısa bir müddət ərzində öz ərazisini genişləndirə bilmişdi. Lakin e.ə.66 ildə Roma sərkərdəsi Pompey II Tiqranın hərbi qüvvələrini darmadağın etdikdən sonra, Kiçik Asiyanın şərqində mövcud olmuş erməni knyazlığı müstəqil dövlət kimi tarix səhnəsindən silinmişdir.

Kiçik Asiyanın şərqində ermənilərin yəni siyasi səhnəyə gəlməsi xristian dininin meydana gəlməsi və yayılması dövrünə təsadüf edir.

Xristianlığı qəbul etdikdən sonra vahid xristian kilsəsindən üz döndərən ermənilər tərqiətçi monofizitlərin tərəfinə keçdilər və özlərinin əlahiddə qriqorian kilsəsini yaratdılar. Qriqorian kilsəsi, dövlətin olmadığı şəraitdə, erməni icmalarının təkə dini deyil, eyni zamanda, siyasi himayəçisi funksiyasını da öz üzərinə götürdü. Qriqorian kilsəsinin idarə etdiyi ermənilər bu vaxtdan başlayaraq, öz mövqelərini qoruyub saxlamaq və təcavüzkar məqsədlərinə nail olmaq üçün həmişə daha güclü xarici qüvvəyə sığınmaq yolunu tutdular. Belə ki, ermənilər Bizansa qarşı ərəb xəlifələri ilə sövdələşməyə girdilər. Qriqorian kilsəsi "Böyük Ermənistan"ı dirçəltmək üçün ilk dəfə ərəb işğalları dövründə fəallaşdı. Öz qonşularına xəyanət edərək ərəb xəlifələrinə sığınan və yadelli təcavüzkarlar tərəfindən müdafiə olunan qriqorian kilsəsi Azərbaycan dövləti olan Qafqaz Albaniyasının qərbdəlik ərazilərində (indiki Dağlıq Qarabağda və indiki Ermənistan Respublikasının mövcud olduğu Qərbi Azərbaycan topraqlarında) yaşayan yerli alban-xristian əhali arasında qriqorianlığı yaymağa başladı. Zaman keçdikcə qriqorianlığı qəbul etmiş alban--Azərbaycan tayfalarının erməniləşdirilməsinə başladı. Bununla da Xilafət dövründə qriqorian kilsəsinin dini təsir dairəsi Cənubi Qafqaza doğru genişlənməyə başladı. Qriqorian missionerlərinin gəlişi ilə Cənubi Qafqaz əvvəlcə dini toqquşmalar, sonralar isə etnik

qarşıdurmalar dövrünə qədəm qoydu.

Ərəb xilafəti zəiflədikdən sonra qriqorian kilsəsi bu dəfə Azərbaycan türk dövlətlərinə və nəhayət, Osmanlı imperiyasına sığındı, qriqorian kilsəsi və ermənilər Osmanlı sultanları tərəfindən himayə olundu. Zaman keçdikcə ermənilər Osmanlı imperiyasının maliyyə-iqtisadi və hərbi-siyasi həyatında mühüm mövqelər ələ keçirdilər. Qriqorian kilsəsi və ermənilər, eyni zamanda, Azərbaycan dövlətlərindən, o cümlədən Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarından da geniş imtiyazlar qopara bildilər. Osmanlı sultanları kimi, Azərbaycan hökmdarları da qriqorian kilsəsinə sərbəstlik verdilər. Ölkənin müxtəlif yerlərində, o cümlədən indiki Ermənistan Respublikasının ərazisində erməni kilsələri tikildi. Ermənilər Səfəvi dövlətin-də, xüsusilə I Şah Abbas [1587-1629] dövründə daha mühüm mövqelər ələ keçirdilər.

Beləliklə, Osmanlı, Azərbaycan Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin himayəsi sayəsində Anadoluda, İran ərazisində, Cənubi Qafqazda qriqorian kilsəsi və ermənilərin mövqeyi xeyli gücləndi.

Qərb dövlətlərinin antitürkiyə siyasəti gücləndikcə ermənilər Osmanlı dövlətinə də xəyanət etdilər. Ağqoyunlu, Səfəvi və qərb hökmdarlarına "xidmət" edən ermənilər Osmanlı imperiyasına qarşı antitürkiyə koalisiyasının formalaşdırılmasında fəal iştirak etdilər. Beləliklə, ermənilərin qərb dövlətlərinin əlində Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı alətə çevrilməsi dövrü başladı.

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda işğalçılıq müharibələrinə başladıda qriqorian kilsəsi və ermənilər bu dəfə yeni təcavüzkarın tərəfinə keçdilər, ilk dəfə silahlanaraq Rusiya qoşunlarının tərkibində Azərbaycan dövlətlərinə və Osmanlı imperiyasına qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etdilər. Azərbaycanın xristian alban əhalisinin zorla qriqorianlaşdırılması və alban kilsəsinin təqib olunması gücləndi. Bununla yanaşı, silahlı erməni quldur dəstələrinin Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda dinc türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımları dövrü başladı. Çar Rusiyası ermənilərin və qriqorian kilsəsinin bu "xidmətlərini" nəzərə alaraq Osmanlı imperiyası və Qacarlar İrani ərazisindən ermənilərin kütləvi surətdə şimali Azərbayca-

na, xüsusilə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərinə köçürülməsini təmin etdi. Güllüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən, Azərbaycan torpaqları Rusiya ilə İran arasında bölüşdürüldükdən və Azərbaycanın müstəqil dövlətləri-xanlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra çar Rusiyası Azərbaycan torpaqlarında (Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının əraziləri əsasında) "*Erməni vilayəti*" adlı inzibati idarə vahidi yaratdı. Bununla da tarixi Azərbaycan ərazisində gələcək erməni dövlətinin əsası qoyuldu. 1836 ildə isə erməni qriqorian kilsəsinin təhriki ilə müstəqil alban kilsəsi ləğv olundu. Çar Rusiyası tərəfindən himayə və müdafiə olunan ermənilər bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda və Anadoluda türk-müsəlman əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlara başladılar.

"Böyük Ermənistan" "doktrinası" ilə zəhərlənmiş erməni millətçiləri 19 əsrin sonlarında qriqorian kilsəsinin "xeyir-duası" ilə daha müttəşəkkil fəaliyyətə başladılar. Millətçi-terrorçu erməni partiyaları ("Hıncak", "Daşnaksutyun" və s.), cəmiyyətləri və qruplarının yaradılması dövrü başladı. Rəsmi proqramlarında terroru qarşılarına vəzifə qoyan bu partiya və cəmiyyətlər "türkə ölüm" çağırışı ilə tarixin ən qanlı cinayətlərinə başladılar. Zaman keçdikcə "Böyük Ermənistan" xəstəliyinə tutulmuş erməni terrorçuları onların mənafeyini təmin etməyən qeyri-millətlərin nümayəndələrinə qarşı da qəsdlər törətməyə başladılar.

Birinci dünya müharibəsi (1914-18) dövründə Osmanlı imperiyasının aradan götürülməsinə ümid edən ermənilər Türkiyəyə qarşı vuruşan çar Rusiyası və digər böyük dövlətlərlə geniş əlaqə yaradaraq ümumdünya tarixinin ən qanlı cinayətlərini törətdilər. Çar Rusiyasının silahlandığı və digər böyük dövlətlər tərəfindən müdafiə olunan erməni-daşnak quldur dəstələri Şərqi Anadoluda və Azərbaycanda (həm şimalda, həm də cənubda) türk-müsəlman əhalini kütləvi surətdə qırmağa başladılar [bax *Soyqırımı*]. Bakıda hakimiyyəti ələ keçirən daşnak S.Şaumyan Birinci dünya müharibəsi cəbhələrindən qayıdan erməni zabıt və əsgərlərini səfərbərliyə alaraq, Azərbaycan xalqına qarşı tarixin ən dəhşətli soyqırımlarından birini törətdi. Azərbaycanın bütün bölgələrində türk-müsəlman əhali kütləvi surətdə məhv

edildi, xalqın min illər boyunca yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər məhv və talan olundu. Lakin böyük dövlətlərin həmişə bir alət kimi istifadə etdikləri erməni millətçilərinin "Böyük Ermənistan" yaratmaq niyyəti baş tutmadı.

Bununla belə, o zamankı mürəkkəb tarixi şəraitdə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xoş məram nümayiş etdirdi; Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri və keçmiş Azərbaycan dövlətlərindən olan İrəvan xanlığının paytaxtı olmuş İrəvan şəhərini ermənilərin "bir siyasi mərkəzləri olması" xatirinə onlara güzəştə getdi. Tarixdə ilk dəfə olaraq, 1918 ildə Cənubi Qafqazda--tarixi Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradıldı. Lakin daşnaklar bununla kifayətlənmədilər. Azərbaycana Denikin hücum təhlükəsi yarandıqda, onun tərəfinə keçdilər. Bu "siyasət" iflasa uğradıqdan sonra da Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı yeni-yeni ərazi iddiaları qaldırdılar. Sovet bolşevik rejimi çar Rusiyasının ənənəvi siyasətinin davamı olaraq erməniləri daim himayə və müdafiə etdi. Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının yaradıldığı Qərbi Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlıların kütləvi surətdə deportasiyası həyata keçirildi (bax *Deportasiya*). Ermənilər Qərbi Azərbaycan torpaqlarında daha da möhkəmləndilər. Sovet dövründə Azərbaycan torpaqları hesabına daim yeni-yeni ərazilər ələ keçirən ermənilər Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı da ərazi iddialarını davam etdirdilər. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən türk diplomatlarına qarşı terror aktları həyata keçirildi.

Dünya sosializm birliyinin və Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində qarşılıqlı Azərbaycanın yeni ərazilər, o cümlədən Dağlıq Qarabağı qoparmaq məqsədini qoymuş erməni-daşnak millətçiləri və terrorçuları yenidən fəallaşdılar. Ermənilərin çirkin məqsədlərinə xidmət edən M.Qorbaçov Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevi Sovet İttifaqının ali rəhbərliyindən -- Siyasi Bürodan uzaqlaşdırdı. Azərbaycan xalqının qatili M.Qorbaçovu ələ alan erməni millətçilərinin təhriki ilə, 1918-20 illərdə olduğu kimi, Dağlıq Qarabağda sifarişlə separatçı-terrorçuların qiyamı təşkil edildi. Eyni zamanda, Qərbi Azərbaycanın yerli

sakinləri olan azərbaycanlıların tarixi vətənlərindən deportasiyası da başa çatdırıldı. Bakıya iri qoşun kontingentinin yeridilməsinə və 20 Yanvar 1990 il qırğınının həyata keçirilməsinə nail oldular. 20 Yanvar qırğınında Şimali Qafqazdan səfərbərliyə alınmış erməni əsgər və zabıtları xüsusi "fəallıq" göstərdilər. Erməni millətçiləri və terrorçuları 1990-93 illərdə Azərbaycana rəhbərlik edənlərin xəyanətkarlığından, ölkədə baş alıb gedən hərə-mərəlikdən və hakimiyyət çəkişmələrindən istifadə etdilər. Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərini pozaraq, ölkəyə müdaxilə etmiş Ermənistan silahlı birləşmələri Rusiya hərbi qüvvələrinin bilavasitə yaxından köməyi ilə Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları, respublika ərazisinin 20 faizini işğal etdilər. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı doğma yurd-yuvasından didərgin salındı, öz Vətəninə qaçqına və məcburi köçkünə çevrildi. 1992 ilin 26 fevralında--20 yüzilliyin sonuna yaxın bütün dünyanın gözləri qarşısında qəddarlığı ilə misli görünməmiş Xocalı soyqırımını törətdilər. İşğal aktını pərdələmək üçün Dağlıq Qarabağda oyuncuq "respublika" yaradıldı. Dağlıq Qarabağ separatçı-terrorçu qruplarının rəhbərləri (R.Köçəryan və b.) Ermənistanda da hakimiyyəti ələ keçirdilər. İkili standartlar və "xristian həmrəyliyi"nin beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynadığı müasir dövrdə, beynəlxalq hüquq normalarına açıq-aşkar zidd olaraq, Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ erməni separatçı-terrorçularının əlində qalmaqdadır. Erməni millətçiləri isə Türkiyə və Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddiaları irəli sürməkdə davam edirlər. Xarici qüvvələr tərəfindən müdafiə olunan erməni separatçı-terrorçuları və beynəlxalq terroru dəstəkləyən Ermənistan Respublikası Cənubi Qafqazda təhlükəli gərginlik ocağına çevrilmişdir. Beynəlxalq terrorun ən yaşlı və ən "təcrübəli" dəstələri olan erməni terror təşkilatları himayə olunmuşca, "Böyük Ermənistan" "doktrinası" ilə zəhərlənən erməni-daşnak terror qrupları və təşkilatları Beynəlxalq antiterror alyansının diqqətindən kənar qaldıqca, regionda və dünyada gərginlik də aradan qalxmayacaq, bəşəriyyət terror təhlükəsindən qurtulmayacaqdır.

BÖYÜK İPƏK YOLU – beynəlxalq tarixi tranzit-ticarət yolu; e.ə. 2 əsrin sonlarından eramızın 16 əsrinədək fəaliyyət göstərmiş, Çindən Şimali Afrika və İspaniyaya qədər uzanaraq, ayrı-ayrı qolları ilə o zaman dünyanın məlum olan, demək olar ki, bütün ölkələrini birləşdirmişdir.

Arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələr və ticarət qədim zamanlardan başlanmış, zaman keçdikcə çox geniş əraziləri əhatə etmiş, böyük ictimai əmək bölgüləri – maldarlığın əkinçilikdən, sənətkarlığın əkinçilik və maldarlıqdan, ticarətin əkinçilik və sənətkarlıqdan ayrılması ilə müntəzəm əlaqələrə çevrilmişdir. Dövlətin və şəhərlərin yaranması bu əlaqələrin genişlənməsinə güclü təkan vermiş, iri şəhərlər bir qayda olaraq, ticarət yolları üzərində salınmışdır.

Əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və zəngin maddi sərvətlərə malik olması sayəsində Azərb. qədim zamanlardan dünya ölkələri arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrdə mühüm yer tutmuşdur. Naxçıvanda, Xəzərin q. sahilləri boyu ərazilərdə, Qəbələ, Şamaxı, Mingəçevir və s. yerlərdə əldə olunmuş çoxlu arxeoloji tapıntılar sübut edir ki, indiki Azərb., eyni zamanda, Naxçıvan ərazisində yaşayan tayfalar hələ e. ə. 6–4-cü minilliklərdən Qafqazın qonşu vil.-ləri və Ön Asiya ölkələri ilə müxtəlif əlaqələr saxlamış, sonrakı dövrlərdə bir çox xarici ölkələrin beynəlxalq əlaqələrində vasitəçi rolu oynamışlar.

Qədim imperiyaların (Əhəmənilər, Makedoniyalı İskəndərin yaratdığı imperiya və s.) yaranması, geniş əraziləri və çoxsaylı xalqları tərkibində birləşdirməsi, daha sonra isə Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərini birləşdirən Ellinizm mədəniyyətinin (e. ə. 4 əsrin sonu–1 əsrin 30-cu illəri) formalaşması ilə genişlənən iqtisadi və mədəni əlaqələr e. ə. 2 əsrin sonunda Ön Asiyanın çox qədim zamanlardan fəaliyyət göstərən ticarət yolları şəbəkəsi ilə Çindən keçən yolları da birləşdirərək B. İ. Y.-nu yaratdı. İlk vaxtlar bu yol o zamankı 4 imperiyayı [Roma, Parfiya, Kuşan, və Xan (Çin)], çoxlu dövlət və tayfaları birləşdirirdi. Daha sonrakı orta əsr imperiyaları (Sasanilər, Bizans, Ərəb xilafəti, Monqol, Səlcuq, Osmanlı imperiyaları) da B. İ. Y.-nin fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynadılar. Qədim yunan və Roma müəllifləri (Herodot, Strabon, Ptolemey, K. Elian və b.) Azərb. ərazisindən keçən tranzit-ticarət yolları haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər.

Naxçıvan bölgəsi də ta qədim zamanlardan dünya ticarət yollarının qovşağında yerləşməklə Azərb.-in başqa ərazilərindən keçən ticarət yolları şəbəkəsinə qoşulurdu. Orta əsrlərdə Naxçıvanda qədim ticarət yolları keçidlərində körpülər (*Aza körpüsü*, *Cuğa körpüsü*, *Araz çayı üzərində Xudafərin körpüləri* və s.) tikilmişdir. Naxçıvanda və Azərb.-in müxtəlif bölgələrində arxeoloji qazıntılar, təsərrüfat tikililəri ilə əlaqədar görü-

15 və 11 aşırımlı
Xudafərin körpüləri.
Orta əsrlər.

Culfa rayonu ərazisində Şah Abbas karvansarası. 13 əsr.

lən torpaq işləri zamanı ayrı-ayrı ölkələrdən gətirilmiş tapıntılar, o cümlədən qədim pullar (Makedoniyalı İskəndərin draxmaları və s.) aşkar olunmuşdur.

20 əsrin sonunda Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin B. İ. Y.-nın yəni-dən dirçəldilməsi ideyasını irəli sürməsi bütün dünyada, xüsusən də B. İ. Y. üstündə yerləşən ölkələrdə böyük maraqla qarşılandı. Bu məqsədlə 1998 ilin sentyabrında Bakıda 33 dövlətin və Avropa Birliyinin iştirakı ilə beynəlxalq konfrans keçirildi. TRASEKA proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan Asiya-Qaf-

Böyükdüz.

qaz-Avropa ticarət dəhlizinin – B. İ. Y.-nın bərpasının və onun imkanlarından hamılıqla bəhrələnməyin vacibliyi qeyd olundu.

Əd.: B a b a y e v İ., Böyük İpək Yolu və Azərbaycan, “İpək yolu” jurnalı, 1997, № 1-2; V o l i x a n l ı N., Böyük İpək Yolu və orta əsr imperiyaları, “İpək yolu” jurnalı, 1998, № 4; Формирование и развитие трасс Великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средновековье, Тезисы докладов, Ташкент, 1990.

BÖYÜK SÜRGÜN – 1604-05 illərdə İran hökmdarı I Şah Abbasın [1587–1629] fərmanı ilə Naxçıvan əhalisinin zorla İranın mərkəzi r-nlarına köçürülməsi. Osmanlı ordusunun hücumunu (*bax Səfəvi-Osmanlı müharibələri*) dayandırmaq məqsədilə Səfəvilər ənənəvi “yandırılmış torpaq” taktikasını tətbiq etdi; “Arazın sol sahilini dağıtmaq və əhəlisizləşdirmək, bütün azərb.-ləri köçürmək, ərzaq və ələf, nə varsa götürüb, qalanını isə məhv edib yandırmaq” əmri verildi.

Tarixdə “böyük sürgün” adı ilə məşhur olan bu köçürmə siyasəti nəticəsində geniş bir ərazi viran edildi. Naxçıvan əhalisi, başlıca olaraq, İranın Dizmar və Qaracadağ vilayətlərinə, Culfa əhalisi isə İsfahana və Mazandarana köçürüldü. Qızılbaşlar guya düşmənin əlinə keçməsin deyə yaşayış əşyalarını, əkin sahələrini yandıraraq məhv edir, çəşmələri zəhərləyirdilər. Səfəvi tarixçisi İsgəndər bəy Münşi (1560/61–1634) “Tarix-i aləmarayi Abbasi” (“Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi”) əsərində yazırdı ki, fərman verildəndən bir neçə gün sonra şahın qərarına yerləşdirməyə yer yox idi.

Naxçıvan və ətrafındakı yaşayış məntəqələri dağıdılaraq viran qoyulmuş, Azərb. xalqının ictimai-iqtisadi inkişafına ağır zərbə vurulmuşdu. Köçürülmənin bir səbəbi də Səfəvi şahının İranın daxili vilayətlərinin məhsuldar qüvvələrini inkişaf etdirmək və dünya tranzit ticarətinin əsas yolunu Səfəvi dövlətinin c-una köçürmək niyyəti idi.

Əd.: Bax *Səfəvi-Osmanlı müharibələri* məqaləsinin ədəbiyyatına.

BÖYÜKDÜZ – Kəngərli r-nu ərazisində dağ. Böyükdüz düzənliyinin mərkəzində, Kor Osman tirəsinin suayırıcındadır. Hünd. 833 m. **BÖYÜKDÜZ** — Kəngərli r-nu ərazisində düz. *Arazboyu düzənliklərdən* biri. Şm.-dan c.-a doğru uz. 19–20 km-ə qədər, orta enliyi

təqribən 10 km-dir. Yuxarı Dördüncü dövrün allüvial-prolüvial çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Səthi zəif parçalanmışdır. Torpaq örtüyü boz-ibtidai və boz torpaqlardan ibarətdir. Bitki örtüyündə şoran bitkiləri, öldürgən, dəvətikanı, yovşan üstünlük təşkil edir. Yarımşəhra landşaftına malikdir.

Tədqiqatçılar “Böyükdüz” toponiminin bu sözün müstəqim mənası (böyük, iri) ilə deyil, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda dəfələrlə xatırlanan Bükdüz tayfası və onun başçısı Bükdüz Əmənin adı ilə bağlı olduğunu ehtimal edirlər. Bu düzün, əslində, qonşuluğundakı digər düzlərlə müqayisədə heç də böyük olmaması da həmin ehtimalı gücləndirir. Güman ki, zaman keçdikcə “Bükdüz” sözü xalq dilində müasir şəklinə düşmüşdür.

Əd.: B a b a y e v S. Naxçıvanda «Kitabi-Dədə Qorqud» toponimləri, B., 1999.

BÖYÜKDÜZ – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 23 km şm.-q.-də düzənlikdədir. Əh. 1424 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, yemçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, ambulatoriya, yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri var.

BÖYÜKDÜZ, K ö h n ə B ö y ü k d ü z – Kəngərli r-nunda son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. Hazırda Araz su anbarının altında qalmışdır. 1973 ildə tədqiq edilmişdir. Buradakı uzunsov tərədən tikinti qalıqları aşkar olunmuşdur. Tərənin üzərinə müxtəlif formalı boz və qırmızı rəngli gil qab qırıqları səpələnmişdir.

Mədəni təbəqə kül qarışıq gil laylarından ibarət idi; boz və qırmızı rəngli gil qab qırıqları, osteoloji qalıqlar, istehsalat tullantıları, həmçinin, çaxmaqdaşı və obsidian (dəvəg-özü) qırıntıları, şüşə və dəmir məmulatı fraqmentləri aşkar olunmuşdur. Tapıntılar Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Yaşayış yerinin e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir.

BÖYÜKDÜZ I – Kəngərli r-nunda, cəniadlı kəndin c.-nda, Araz çayının sol sahilində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1991 ildə qeydə alınmışdır. Daşqınlar nəticəsində, demək olar ki, tamamilə yuyulub dağılmışdır.

Tədqiqatlar zamanı burada 10 insan skeletinə təsadüf edilmişdir. Qəbirlər torpaqda qazıldığı üçün tamamilə yuyulmuş, skeletlər qumun üzərində qalmışdı. Onlar müsəlman adəti üzrə c.-ş. istiqamətində, sağ böyrü üstə uzadılmışdılar (ehtimal ki, bura yaşayış yerinin qəbiristanlığı olmuşdur). Orta əsrlər üçün səciyyəvi olan çəhrayı rəngli gil qab qırıqları və s. də aşkara çıxarılmışdır. Tapıntılara əsasən, yaşayış yerinin 11–18 əsrlərə aid olması güman edilir.

BÖYÜKDÜZ II – Kəngərli r-nunda, Köhnə Böyükdüz k.-ndən q.-də, Böyükdüz çaylağının sağ tərəfində Antik dövr abidəsi. Yaşayış yeri, demək olar ki, yuyulub dağılmışdır. Kəşfiyyat işləri zamanı bad qırıqlarına, boz və çəhrayı rəngli gil qab sınıqlarına, şüşə qab parçalarına rast gəlinmişdir. Bəzi yerlərdə dairəvi və dördkünc formada daş düzümləri qalmışdır.

BÖYÜKDÜZ NEKROPOLU I – Kəngərli r-nunda, cəniadlı kənddən c.-ş.-də Antik dövrə aid arxeoloji abidə. Sah 320 m². 50-dən artıq sayda olan qəbirlər, əsasən, daş qutu tiplidir. Hamısı daşqın zamanı yuyulub üzə çıxmışdır. Qazıntılar zamanı qəbirlərin birindən insan skeletinin qalıqları aşkar edilmişdir. Dağıdılmış bir neçə qəbirin materiallarını 1972 ildə sərhəd gözətçi məntəqəsinin zabıtləri toplamış və Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinə vermişlər.

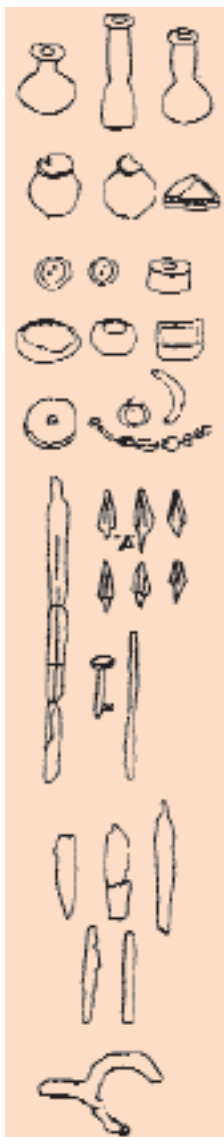
Tapıntılar şüşə flakonlardan, boz və çəhrayı rəngli gil qablardan, dəmir qılınc, xəncər, bıçaq, ox ucluğu, at ləvazimatının qalıqlarından ibarətdir.

Əd.: Seyidov A.Q., Baxşəliyev V.B., Novruzlu Ə.İ., Naxçıvanın və Babək bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1995.

BÖYÜKDÜZ NEKROPOLU II – Kəngərli r-nunda, I Böyükdüz yaşayış yerinin yaxınlığında, keçmiş sərhəd-gözətçi məntəqəsinin yerləşdiyi tərədə antik dövrə aid arxeoloji abidə. 1991 ildə qeydə alınmışdır. Qəbirlər əsasən, şm.-q. və şm.-c. istiqamətlərdə olub, baş və ayaqda bir, yanlarda isə iki iri sal daşla qurulmuşdur.

Qəbiristanlıq Arazın lap yaxınlığında (5–6 m-liyində) yerləşdiyindən qəbirlərin çoxu daşqın zamanı yuyulub dağılmış, yalnız az bir qismi salamat qalmışdır. Qəbirlərin ikisi təd-

Böyükdüz nekropolundan aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri.

Budaqov Yaqub

qiq edilmişdir. Onlardan insan skeletləri, kəllə sümükləri, dəmir xəncər, bıçaq, biz, çəhrayı rəngli gil qab qırıqları, tunc üzük, gildən hazırlanmış təkər modeli aşkar olunmuşdur.

Əd: Böyükdüz nekropolu I-ə bax.

BUDAQOV Yaqub Qurban oğlu (22.12.1927, Babək r-nunun Sovetabad k. (İndiki Xətai məh.) – 2.10.1993, Naxçıvan ş.) – həkim-nevropatoloq, tibb elmləri namizədi (1964), Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1964). Azərb. Dövlət Tibb İnstitutunun (indiki ATU) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1952). Naxçıvan Respublika Xəstəxanasında nevropatologiya şöbəsinin müdiri, eyni zamanda Naxçıvan MR Səhiyyə Nazirliyinin baş nevropatoloqu vəzifəsində işləmişdir (1957-93). Naxçıvan MR Psixonevroloji Dispanserinə Y.Budaqovun adı verilmişdir (1994).

BULAQBAŞI – Sədərək r-nundakı eyniadlı kəndin şm.-nda kəhriz. Sədərək əhalisi qədimdən bu içməli su mənbəyindən istifadə etmişdir. Sərhəd bölgəsində olduğundan erməni quldurları kəhrizi yararsız hala salırdılar. Kəhriz 1992 ildə onların atdığı top mermilərdən dağıdılmışdı.

1997–98 illərdən başlayaraq BMT-nin Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının xüsusi proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar B. kəhrizi əsaslı surətdə təmir və bərpa olunmuşdur. Sədərəyin müxtəlif məhəllələrini içməli su ilə təmin etmək məqsədilə 5 km uz.-nda yeni su kəməri çəkilmiş, nasos stansiyası qurulmuş, 10 ədəd bulaq-abidə tikilib istifadəyə verilmişdir.

BULQAN – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Qaraçuq inzibati ərazi vahidi üzrə icra nümayəndəliyinin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 11 km c.-q.-də, Araxın sahilindədir. Əh. 1150 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, uşaq bağçası, yaxınlığında qədim yaşayış yeri var.

BULQAN – Babək r-nunda, eyniadlı k.-in yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Dördkünc formalı tikinti qalıqlarının bir qismi saxlanmışdır; aşağısı çaydaşlarından, üst hissəsi isə çiy kərpicdən hörülmüşdür.

Yerüstü materiallar müxtəlif dövrə aid olub, çəhrayı rəngdə bişirilmiş sadə və şirli qab qırıqlarından ibarətdir. Tapıntılar B. yaşayış yerini 12–18 əsrlərə aid etməyə imkan verir.

BULQAN NEKROPOLU – Babək r-nunda, eyniadlı kəndin yaxınlığında arxeoloji abidə. Burada sənəduqə tipli bir neçə qəbirüstü abidəyə təsadüf edilmişdir.

Qəbirlərin əksəriyyəti batmış, yerində dördkünc çalalar saxlanmışdır. Əksər qəbirlərin başdaşları düşmüşdür. Onların bəziləri yuxarısı tağvarı formada tamamlanan başdaşlar olmuşdur. Tapıntıların 12–19 əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir.

BUZQOV – Babək r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 2470 m. Günbəzvarı formadadır. C. və c.-ş. yamacları sıldırımdır.

BUZQOV – Babək r-nunun Aşağı və Yuxarı Buzqov k.-ləri yaxınlığında Tunc dövrünə aid yaşayış yeri. Sah. təqr. 3 ha. İlk dəfə Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası tədqiq etmişdir. 2 m qalınlığında olan mədəni təbəqə kül qarışıq torpaq laylarından ibarətdir; burada xırda buynuzlu heyvan sümüklərinin qalıqlarına, müxtəlif formalı keramika məmulatı qırıqlarına təsadüf edilmişdir.

Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində yaşayış yerindən qırmızı və boz rəngli boyalı gil qablar (bəziləri dalğalı və düz xətlə cizma ornamentlərlə bəzədilmişdir), çaxmaqdaşı və obsidiandan (dəvəgözü) düzəldilmiş alətlər, sürtgəclər, həvəngdəstələr və s. maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. B. yaşayış yerindən əldə edilmiş materiallar e. ə. 2-ci minilliyə aiddir və onların xronoloji təsnifatı aydın izlənilir.

BUZQOV NEKROPOLU – Babək r-nunun Yuxarı Buzqov k. yaxınlığında Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Daş qutu tipli qəbirlərdən ibarətdir. Bir qismi aşınma nəticəsində dağıntıya məruz qalmışdır. Qəbirlər, əsasən, ş.-dən q.-ə doğru, bəziləri isə şm.-dan c.-a doğru istiqamətlənmişdir; yanlarında 2, yaxud 3, baş və ayaqda isə 1, bəzən 2 iri sal daşla qurulmuşdur. Aşkar olunmuş materiallar boz rəngli gil qab məmulatından və monoxrom boyalı qablardan ibarətdir. Abidə e. ə. 2-ci minilliyə aid edilir.

BUZQOV TRAVERTİN YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-dən 40 km şm.-q.-də, Aşağı Buzqov k.-ndən 2 km şm.-dadır. Geoloji quruluşunda Orta dördüncü dövr yaşıl açıq-boz, sarımtıl-boz və ağ rəngli, məsaməli travertin iştirak edir. Travertin yatağın şm. hissəsində yerləşən dərinlik qırılması boyunca çıxan isti bulaqlardan kalsium karbonatın çökməsi nəticəsində əmələ

gəlmişdir. Sah. 0,6 km², faydalı qatın qalınlığı 5,7–9,0 m-dir. Blok çıxımı 42,8% təşkil edir. Yüksək dekorativliyə malik olduğuna görə üzlük daşı kimi istifadə olunur. Tullantıları isə birinci növ əhəng istehsalında və çınqıl kimi yol tikintisində işlədilir. Yatağın əlverişli dağ-texniki şəraiti açıq istismar üçün yararlıdır. 1983 ildən istismar olunur. Yatağın sənaye ehtiyatı 10409 min m³-dir.

C

Cabbarov Yunis

Camaldın kəndi və körpüsü.

CABBAROV Yunis Hüseyn oğlu (1917, Şərur r-nunun Dərvişlər k. – 3. 1. 1953, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1948). Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısıdır. Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunu (indiki Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) bitirmişdir. 1943–52 illərdə Ağsu r-n ZDS İcraiyyə Komitəsində şöbə müdiri, Nax. MSSR kənd təsərrüfatı naziri işləmişdir. 1947 ildə taxılçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur.

CABRIYAL DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarında, Qoşadizə k.-ndən 6 km ş.-dədir. Hünd. 929 m.

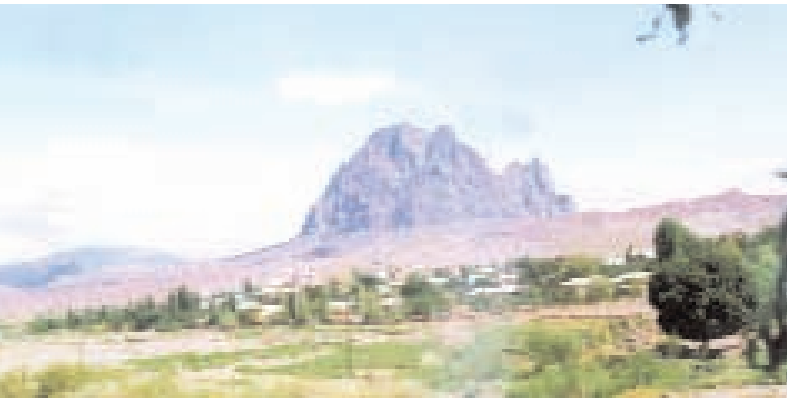
CAMAL DAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Şahbuz və Salvartı çaylarının mənbə hissəsindədir. Hünd. 3200 m.

CAMALDIN – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R.-n mərkəzindən və d. y. st.-ndan 18 km şm.-da, Əlincəçayın sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 1364 nəfər (2005); üzümçülük, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

CAMALDIN – Culfa r-nunda eyniadlı kəndin şm.-ş.-ndə orta əsrlərə (12–17 əsrlər) aid yaşayış yeri. Şm.-da quru çay vadisi, ş.-də dərə, c.-q.-də qəbiristanlıq, şm.-ş.-də dağ silsiləsi ilə əhatələnir. Sah. 96000 m². Tikinti qalıqları, çoxlu əmək alətləri, çəhrayı rəngli şirli və şirsiz gil qab qırıqları aşkar olunmuşdur.

CAMALDIN KÖRPÜSÜ – Culfa r-nu ərazi-sində, Camaldın – Ərəzin yolunun 4 km-liyində, Əlincəçay üzərindədir. Uz. 45 paqo-nometr. Əlincəçay boyu yaşayış məntəqələri ilə r-n mərkəzi arasında qısa və rahat nəqliyyat əlaqələrinin təmin olunmasını nəzərə alaraq 1997 ildə yeni körpü inşa edilib istifadəyə verilmişdir.

CAMALDIN NEKROPOLU I – Culfa r-nunda eyniadlı kəndin c.-unda, düzənlik ərazidə antik dövrə aid arxeoloji abidə. Tikinti işləri görüldükdən aşkar olunmuşdur (1989). Kəşfiyyət xarakterli tədqiqatlar nəticəsində dağıdılmış küp qəbirlərdən üç gil və bir şüşə qab əldə olunmuşdur. Küp qəbirlərin yuxarı hissəsi və oradakı skeletlər tamamilə dağıdılmışdır. Ağzı iri sal daşlarla bağlanmış küp qəbirlər c. və c.-q. istiqamətinə yönəldilmiş şəkildə idi. Axtarışlar zamanı C.n.-ndan daş qutu tipli qəbir aşkar edilmişdir. Qəbirdə kəlləsi c.-q.-ə olmaqla sağ böyrü üstə bükülü vəziyyətdə skelet olmuşdur. Skeletin əl barmaq-

larından birində tunc üzük, boyun tərəfindən isə xeyli şəvə və serdolik muncuqlar tapılmış, kəllə sümüyünün üst tərəfində bir-birinin üzərinə qoyulmuş iri balıqqulaqları aşkar olunmuşdur.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Culfa bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1993.

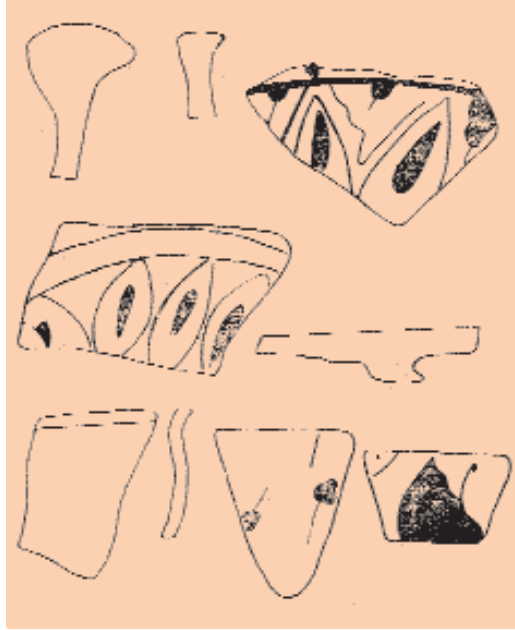
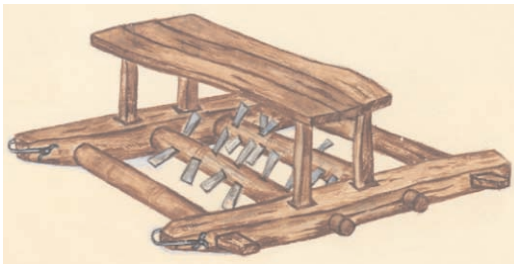
CAMALDIN NEKROPOLU II – Culfa r-nunda eyniadlı kəndin şm.-ş.-ndə, uzunsov təpənin üzərində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Qəbirlər q.-ş. istiqamətində olub düzbucaqlı formadadır. Əksəriyyətinin baş daşları saxlanmış, üzəri daş yığıntıları ilə örtülmüşdür. Axtarışlar nəticəsində müxtəlif ölçülü bişmiş kərpiclərə, çəhrayı rəngli şirsiz gil qab qırıqlarına təsadüf edilmişdir. Yerli əhalinin məlumatına görə, vaxtilə qəbiristanlıqda xeyli qoç daş heykəllər olmuşdur. Tapıntılara əsasən abidənin 14–18 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

Əd.: Bax Camaldın nekropolu I məqaləsinin ədəbiyyatına.

CAMIŞÖLƏN DAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcısında zirvə. Hünd. 2951 m. Konusvarı formaya malik olub, təkrarolunmaz coğrafi landsaft əmələ gətirmişdir.

CANQULUTƏPƏ – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvançayın sol sahilində, Təzəkənddən 1 km şm.-dədir. Hünd. 826 m.

CARCAR – bir sıra Yaxın Şərq ölkəsində, o cümlədən Azərb.-da (xüsusilə Naxçıvan diyarında) yayılmış qədim k.t. aləti. Uz. 2 m, eni 1,5 m olan iki paralel qoldan, onları birləşdirən iki taxtadan, habelə iki oxa (çarxa) geydirilən ərsinə bənzər dəmir dişlərdən ibarət idi. C.-ın qolları üzərində onu idarə edən üçün oturaq düzəldilirdi. C.-a bir və ya iki öküz qoşulurdu. Alət hərəkətə gətirildikdə onun hər iki oxu fırlanaraq taxılı döyürdü. C. küləşin samana çevrilməsində işlənilir, daha sonra onu vəl əvəz edirdi.

Camaldın yaşayış yerindən tapılmış gil qab nümunələri.

CAVADLI Cavad (Cavad Ələsgər oğlu Qasımovun ədəbi adı; d. 1926, Şərur r-nunun Dəmirçi k.) – şair, publisist. "Ustad" (1996), "Araz" (1997) və "Qızıl qələm" (2000) mükafatları laureatı. Atası 1937 ildə repressiya qurbanı olmuş, ailəsi Qazaxıstana sürgün edilmişdi. Azərb. Dövlət Un-ti (indiki BDU) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini bitirmiş (1950), "Kommunist" (indiki "Xalq qəzeti") qəzetində ədəbi işçi, xüsusi müxbir işləmişdir (1950-57). 1960 ildən "Azərbaycan müəllimi" qəzetində şöbə müdiridir. "Dağ çiçəkləri" (1961), "Anasını axtaran qız" (1966), "İnsanlara sözü var" (1973), "Səndən sonra", "Qara gözlər səadətdir" (hər ikisi 1997) şeir və poema topluları, "Zirvələrdən ucada" (2000) mənzum romanı nəşr olunmuşdur. C. Azərb. dissident ədəbiyyatının ilk nümayəndələrindəndir; üç cildən ibarət bu səpkili əsərlərinin "Sürgün" adlı 1-ci kitabı 1996 ildə çapdan çıxmışdır. "Qeyrət" poeması 9-cu sinfin "Azərbaycan dili" dərslərinə sinifdövrə oxu üçün daxil edilmişdir. "Sarı Aşıq və Yaxşı" (1975) mənzum faciəsi var. Uşaqlar üçün şeir, mənzum nağıl, poema və pyeslər yazmışdır. 50-yə yaxın uşaq şeirinə mahnı bəstələnmiş ("Mahnı töhfəsi" kitabı, 1982), onların bir çoxu musiqi dərslərinə daxil edilmiş, tədris vallarına salınmışdır. Oçerk, felyeton, publisistik və ədəbi-tənqidi məqalələrin müəllifidir ["Həmişə balacalarla" (1975), "Sabahın sora-

Cavad Cavadlı

Hüseyn Cavid

ğında" (1996), "Maarifimizin ulduzları" (2000) və s. kitabları].

"CAVANLAR HƏYATI" – qəzet. 1921 ilin noyabrından Azərb. Gənclər İttifaqı Naxçıvan Diyar Komitəsinin orqanı kimi nəşrə başlamış "C. h." bir qədər sonra "Füqərə səsi" adı ilə Naxçıvan Şura Cümhuriyyətinin orqanına çevrilmişdi. 1922 ilin aprelində "Şərq qapısı" adlandırıldı (bax "Şərq qapısı"). **CAVID**, H ü s e y n C a v i d (təxəllüsü; əsl adı və soyadı Hüseyn Abdulla oğlu R a s i z a d ə; 24.10.1882, Naxçıvan ş. – 5.12.1941, Rusiya, İrkutsk vil.) – şair, dramaturq. Ziyalı, tanınmış din xadimi Abdulla *Rasizadənin* ailəsində doğulmuş, ilk təhsilini Naxçıvanda mollaxanada, sonra isə M.T. Sidqinin "Tərbiyə" adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894–98). Klassik üslubda ilk şeirlərini də "Gülçin" və "Salik" imzaları ilə burada yazmışdır. 1899–1903 illərdə Cənubi Azərb.-da olmuş, Təbrizin Talibiyə mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir. İstanbul Un-tinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmiş (1909), Naxçıvanda, sonra Gəncədə və Tiflisdə, 1915 ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir. C. klassik Azərb. ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən sənətkarlardandır. O, Azərb. romantizminin banilərindən, çağdaş Azərb. ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olmuşdur.

Ərtoğrul Cavid

Mişkinaz Cavid

C. sənəti bədii növ, janr və forma cəhətdən zəngindir. O, lirik şeirlərin, lirik-epik poemaların, Azərb. ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir. "Keçmiş günlər" adlı ilk şeir kitabı 1913 ildə çap olunmuşdur. Yaradıcılığının ilk dövrlərində ictimai-siyasi lirikaya daha çox diqqət vermişdir. "Öksüz Ənvər", "Çoban türküsü", "Kiçik sərsəri", "Dün və bugün", "Qadın", "Görmədim", "Vərəmli qız" və s. şeirlərində sosial ədalətsizliyin hökm sürdüyü cəmiyyətdə əməkçi insanların faciəli həyatı təsvir edilir. "Məsud və Şəfiqə" şeirində Bakı neft mədənlərində çalışan fəhlələrin dözülməz vəziyyəti, sahibkarların tüfeyli, firavan həyatı ilə qarşılaşdırılır. "Sən nəsin, kimsin deyən arıflərə" (1912) poemasında şair insanlara işıqlı həyat, azad gələcək yolu arayırdı. "Məzlumlar üçün" (1914), "Qürubə qarşı", "Hərb və fəlakət" (1916), "Hərb ilahı qarşısında" (1917) şeirlərində imperialist müharibələrinə nifrət öz əksini tapmışdır.

Turan Cavid

C. daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramaları üslub, yazı manerası, forma yeniliyi baxımından Azərb. dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına da qüvvətli təsir göstərmiş, "Cavid teatri" kimi səciyyələndirilmişdir. Dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri əksini tapmışdır. Mənzum "Ana" (1910) pyesində nəciblik, sədaqət, mərdlik kimi keyfiyyətlərin yalnız sadə insanlarda olduğu göstərilir. "Maral" (1912) faciəsində şəxsiyyət və qadın azadlığı məsələsi qaldırılır, ailə münasibətlərində mürtəcə əxlaqi görüşlər tənqid edilir. Azərb. ədəbiyyatında ilk mənzum faciə olan "Şeyx Sənan" (1914) əsərində xalqları bir-birindən ayıran dini və milli təəssübkeşlik əleyhinə üsyankar etiraz ruhu hakimdir. C. bu dövrdə tədriclə, "Haqq verilmir, alınır" ideyasına gəlib çıxmışdır. Həmin ideya "Şeyda" (1917) dramında, "Haqqını sən mübarizə ilə ala bilərsən" (1918) poemasında daha bariz ifadəsini tapmışdır. "Şeyda"da C. yalnız ideya və məənəviyyatlardakı ziddiyyəti deyil, real sosial ziddiyyətləri də göstərir, "füqarayı-kasibə"ni, "qabarlı əllər"i istismarçılarla mübarizəyə çağırırdı. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" (1918) faciəsində dövrün bütün mürtəcə qüvvələri – "insan insana qurddur" fəlsəfəsinin tərəfdarları, "iyirminci əsrin mədəni vəhşiləri" olan imperialist dairələri İblis surətində ümumiləşdirilmiş, işğalçı müharibələrə lənət yağdırılmışdır. Mürtəcə qüvvələrlə azadlıq, bərabərlik, sülh, beynəlmilçilik, maarif və mədəniyyət dostlarının toqquşması C.-in 1920 ilədək yazdığı əsərlərin başlıca konflikt idi. Bu əsərlərin bədii qayəsini bəşəriyyətin fəlakətinə ədalətsiz, istismarçı ictimai quruluşların səbəb olması fikri təşkil edir. Estetik ideyalarına sadıq qalan C. bununla yanaşı, 20–30-cu illərdə dövrün tələbləri ilə səsleşən bir sıra əsərlər yaratmışdır. "Azər" dastanı (1920–37) bu əsərlər arasında xüsusi yer tutur. 1926 ildə müalicə üçün Almaniyaya gedən və bir müddət Berlində yaşayan C. vətənə Qərb dünyasının sosial-məənəvi ziddiyyətlərini əks etdirən bir sıra siyasi-lirik və lirik-epik şeirlərlə qayıtdı. "Nil yavrusu" əsərində C. müstəmləkə zülmünü qəzəb və nif-

rətlə damğalayır. 20–30-cu illərdə C. bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922), "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935) tarixi dramları C.-in tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi bir dönüş oldu. C.-nin yaradıcılığında türkçülük və turançılıq ideyalarının təbliği öz əksini tapmışdır. Türkçülük ən çox C.-in "Xəyyam", "Topal Teymur" və "Səyavuş" faciələrində qabarıq verilmişdir. Şair bu əsərlərində istibdad qarşı üsyan edən kütləni, üsyan başçılarını və Xəyyam kimi azad fikirli bir mütəfəkkiri baş qəhrəman seçmişdir. Faşizm və İkinci dünya müharibəsi təhlükəsinin artması 30-cu illərin əvvəllərində C.-i narahat edən problemlər idi ("İblisin intiqamı" dramı, 1936). Cənubi Azərb.-dəki azərb.-lərin "şahənşahlıq" üsulidarəsinin əsarəti altında əzab çəkməsi, ən adi insan hüquqlarından məhrum edilməsi də vətənpərvər şair kimi C.-i düşündürürdü ("Telli saz" dramı, 1930; "Kor neyzən" poeması, 1930). C.-in fəlsəfi, siyasi-ictimai görüşləri "ümumi məhəbbət" ideyasından yüksək humanizmə qədər böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Poeziyası yüksək bədii sənətkarlığı, dərin emosionallığı, səmimiyyəti ilə seçilir.

Anadan olmasının 100 və 110 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur. Naxçıvanda və Bakıda ev-muzeyləri yaradılmış, Bakıda, vaxtilə yaşadığı binaya (indiki Azərb. Milli EA Əlyazmalar İn-tunun binası) baryef-təsviri olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur. 100 illik yubileyi ərəfəsində cənazəsi İrkutsk vil.-dən Naxçıvana gətirilib, buradakı ev-muzeyinin yaxınlığında dəfn edilmişdir. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbri üzərində möhtəşəm məqbərə tikilmişdir (1996). 1982 ildə Naxçıvanda "Hüseyn Cavid poeziya teatri" açılmışdır. Adına Bakıda, Naxçıvanda və respublikanın digər şəhər və r-nlarında küçə, bağ, məktəb, kitabxana, kino-teatr və s. mədəni maarif müəssisələri var. Bakıda əzəmətli abidəsi ucaldılmışdır.

Ə s ə r l ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1958; Pyeslər, B., 1963; Seçilmiş əsərləri, c.1–3, B., 1968–71; Dram əsərləri, B., 1975; Seçilmiş əsərləri, 4 cildə, B., 1982–84; Αἰτιώεἰά Ἀἰνῶἰεἰά. Νῶεἰε ἔ ἰ uāñū, Ἀ., 1982; ἰ uāñū, ἔ ἰ . 1-2, Ἀ., 1982-83.

Ə d.: Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə, c.2, B., 1960; M ə m ə d C ə f ə r, Hüseyn Cavid, B., 1960;

y e n ə o n u n, Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm, B., 1963; C ə f ə r o v C., Azərbaycan dram teatri, B., 1959; İ b a d o ğ l u Ə., Hüseyn Cavidin "İblis" faciəsi, B., 1969; Ə l i o ğ l u M., Hüseyn Cavidin romantizmi, B., 1975; C a v i d M., Cavid xatırlarkən, B., 1976; Ə k b ə r o v Z., Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" faciəsi, B., 1977; X ə n d a n R., Cavid sənəti., B., 1981; Cavid xatırlarkən (məqalələr məcmuəsi), B., 1982; M ə m ə d l i Q., Cavid ömrü boyu, B., 1982; Ə f ə n d i y e v T., Hüseyn Cavidin ideyalar aləmi, B., 1985; H ü s e y n o v R., Cavidlər, onun "Vaxtdan uca" kitabında, B., 1987; M u s t a f a H a q q i T ü r k e k u l, H.Cavid, İstanbul, 1963; M ə m ə d o v M., Acı fəryadlar, şirin arzular, B., 1983; T ə h m a s i b T., H.Cavid və teatr, B., 1988; İ s m a y i l o v Ə., Hüseyn Cavid və dünya ədəbiyyatında demonizm ənənəsi, B., 1991; X ə l i l o v S., Cavid fəlsəfəsi, B., 1996; Ə l i y e v K., Hüseyn Cavidin şəxsiyyəti və poetikası, B., 1997; Ə n v ə r U z u n, H. Cavid və Türkiyə ədəbiyyatı, B., 1998; Ə b i l o v A., Hüsni-xuda şairi..., B., 2000; İ à i à Ā æ à ð à ð, Ἀῶñáεἰ Ἀæääëä, Ἀ., 1982; Β ο à ð K., Ἀῶñáεἰ Ἀæääëä, Ἀ., 1982.

CAVID Ərtoğrul Hüseyn Cavid oğlu (22.10.1919, Bakı – 14.10.1943, Naxçıvan ş.) – bəstəkar. Hüseyn Cavidin oğludur. Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunu (indiki APU) fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir (1940). Azərb. Dövlət Konservatoriyasında oxumuşdur (1941–42, Ü.Hacıbəyovun sinfi). İlk böyük əsəri fr. üçün yazılmış "Doqquz variasiya"dır (1941–42, Ü.Hacıbəyova ithaf). Skripka ilə fr. üçün poema (1941), Nizaminin "...Sevgili yar gəlmiş idi" qəzəlinə, N.Rəfibəylinin "Eşq olsun!", türkmən şairi Kəminənin "Leylanın vəsfi", T.Rasizadənin "Səninlə olaydım" və s. şeirlərinə romans və mahnılar bəstələmişdir.

H.Cavidin cənazəsi Bakıdan Naxçıvana yola salınmazdan əvvəl vida mərasimi. 1982.

Böyük Vətən müharibəsi başlanarkən "Cəbhədən məktub" simfonik balladasını və marşlar yazmış, "Şeyx Sənan", "Məhsəti" operaları, bir sıra kamera və instrumental əsərləri yarımçıq qalmışdır. 1939–42 illərdə Azərb. Dövlət Konservatoriyasında Bülbülün rəhbərlik etdiyi xalq musiqisini öyrənən elmi-tədqiqat kabinetində çalışmış, burada musiqi folkloru nümunələrinin toplanmasında iştirak etmiş, 1941–42 illərdə konservatoriyanın nəzdindəki musiqi məktəbində dərs demişdir. Azərb. xalq mahnılarını nota salmış, Avropa və rus bəstəkarlarının ayrıca notlar şəklində çap olunmuş romans və mahnılarını Azərb. dilinə tərcümə etmişdir. Şeyrləri, pyesi və rəsmləri var. 1942 ildə tələbə olmasına baxmayaraq, ordu sıralarına çağırılmış, "xalq düşməni"nin oğlu olduğu üçün cəbhəyə deyil, Gürcüstanda yerləşən fəhlə batalyonuna işləməyə göndərilmişdi. Məzarı Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsində atasının və anasının qəbirləri ilə yan-yanadır.

Əd.: A n a r, Böyük sənətkarın sənətkar oğlu, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1980, 28 noyabr; H ü s e y n o v R., Cavidlər, onun "Vaxtdan uca" kitabında, B., 1987; R ə ş i d Ş ə f ə q, 24 yaş nədir ki..., "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1989, 24 noyabr; H a ş ı m o v a S., Ərtoğrul Cavid – şair, rəssam, bəstəkar, "Ədəbiyyat qəzeti", 1999, 29 oktyabr; y e n ə o n u n Ərtoğrul-şəxsiyyəti və irsi, B., 2002.

CAVİD Mişkinaz Molla Hüseyn qızı (1902, Naxçıvan ş. – 16.11.1976, Bakı) – Hüseyn Cavidin ömür-gün yoldaşı. Hüseyn Cavidin əsərlərinin ilk oxucusu olmuş, onların üzünü köçürmüşdür. "İblisin intiqamı" pyesinin onun xətti ilə köçürülmüş surəti olmasaydı, böyük şair və dramaturqun repressiya qurbanı olmuş başqa əsərləri kimi, bu əsər də itəcəkdi. Hüseyn Cavidin həbsindən sonra tikış artelində işləmiş, mənzilləri əllərindən alınmış, məşəqqətli günlər yaşamışdır. Lakin bu qeyrətli qadın bütün əzab-əziyyətlərə mərdliklə sinə gərərək dahi ərinin şəraf və ləyaqətini uca tutmuşdur. Hüseyn Cavidlə bağlı xatirələrinin bir qismi çap olunmuş, bir qismi isə böyük şairin Bakıdakı ev-muzeyində saxlanılır. Məzarı Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsində, ərinin qəbiri ilə yan-yanadır.

Əsəri: Cavid xatırlarkən, B., 1976; təkrar nəşri 1982.

Əd.: H ü s e y n o v R., Cavidlər, onun "Vaxtdan uca" kitabında, B., 1987.

CAVİD Turan Hüseyn Cavid qızı, (Turan Cavid; 2.10.1923, Bakı - 12.9.2004, Bakı) – mədəniyyət xadimi. Azərb. Respublikası əməkdar mədəniyyət işçisi (1982), Hüseyn Cavid mükafatı laureatı (1997), Prezident təqaüdcüsü idi (2003 ildən). Hüseyn Cavidin qızıdır. Azərb. Dövlət Teatr İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) teatrşünaslıq fakültəsini bitirmiş (1950), həmin in-tıda müəllim saxlanılmış, "Azərbaycan teatrləri tarixi"ndən mühazirələr oxumuşdur (1950–83). C.Cabbarlı ad. Azərb. Dövlət Teatr Muze-yində elmi işçi (1953–68) və direktor (1968–91) vəzifələrində çalışmışdır. 1991 ildən Hüseyn Cavidin Bakıdakı ev muzeyinin direktoru olmuşdur. Respublikanın mədəni həyatında fəal iştirak etmişdir. Mətnşünaslıq sahəsində də yaxından fəaliyyət göstərmişdir. Hüseyn Cavidin 1958–85 illərdə nəşr olunmuş bütün kitablarının tərtibçisidir. Məzarı Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsində, atasının və anasının qəbirləri ilə yan-yanadır.

Əd.: H ü s e y n o v R., Cavidlər, onun "Vaxtdan uca" kitabında, B., 1987; İ b r a h i m o ğ l u V., Turan, "Azadlıq" qəzeti, 1992, 14 noyabr; M ə m m ə d A s l a n, Zirvə xidmətində, "Ekran-efir" qəzeti, 1993, 4–10 oktyabr; H a c ı A z ə r T u r a n, Əbədi Turan, B., 2001.

CAVİD MƏQBƏRƏSİ, N a x ç ı v a n d a – böyük Azərb. şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin qəbri üzərində ucaldılmış məqbərə. Bax *Hüseyn Cavid məqbərəsi*.

CAVİDABAD – Babək r-nunda kənd. 1970 ildə *Qaraçuq* k.-nin adı dəyişdirilərək C. qoyulmuşdu. 1999 ildən tarixi adı bərpa edilmişdir.

CƏFƏR BAĞIR (Cəfər Səfər oğlu Bağır o v u n ədəbi adı; 5.5.1912, Ordubad r-nunun Dəstək. – 17.4.1983, Bakı) – yazıçı, nasir və tərcüməçi. Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) filologiya fakültəsində təhsil almışdır. Bakıda və Gəncədə mətbuatda çalışmış, "Azərnəşr"də bədii ədəbiyyat şöbəsinin (1955–1960), bədii tərcümə redaksiyasının (1967–73) müdiri olmuşdur. "Zəfər səsləri" adlı ilk oçerklər kitabı 1932 ildə nəşr edilmişdir. "Xəzan" (1968), "Babamın ürəyi" (1969), "Bir ömür azdır" (1971), "Səni görəndə" (1973), "Mən yadıma düşəndə" (1975), "Münasiblər" (1977), "Bitməmiş gündəlikdən" (1979) və s. oçerk, hekayə və miniatür toplularının müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Səslər, B., 1967; Xoşbəxt o adamdır ki..., B., 1986.

CƏFƏRXANOVA Roza Heydər qızı (d. 23. 2.1927, Ordubad ş.) – aktrisa. Naxçıvan MR-in əməkdar artisti (1945). Azərb. Respublikası xalq artisti (2000). 1942-48 illərdə Ordubad Dövlət Dram teatrında işləmişdir. 1948 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktrisasıdır. Əsas rolları: Şirin ("Fərhad və Şirin", S.Vurğun), Həyat ("Həyat", M.İbrahimov), Zəhra ("Şeyx Sənan", H.Cavid), Pəri, Solmaz, Dilbər ("Solğun çiçəklər", "Od gəlini", "Sevil", C.Cabbarlı), İradə ("Göz həkimi", İ.Səfərlı) və s. Azərb. Teatr Xadimləri İttifaqının üzvüdür. Prezident təqaüdüçüsüdür (2002).

Əd.: Vəzirov C. İllərdə qalan izlər. Naxçıvan, 1997.

CƏFƏRQULU XAN (?-?) – Naxçıvan xanı. 1783 ildə xoylu Əhməd xanın dəstəyi sayəsində C. x. Naxçıvan xanlığının hakimi oldu. C. x. ilk gündən xalqın hər cür etirazının qarşısını almaq üçün əhaliyə ciddi təzyiq göstərməyə başladı. Hətta iş o yerə çatdı ki, naxçıvanlıların bir çoxu doğma ocaqlarını tərk edərək, başqa yerlərə köçməyə məcbur oldu. 1785 ildə Naxçıvanın nüfuzlu feodallarından olan Şükürlü xan Naxçıvan taxt-tacının bir müddət sahibsiz qalmasından və hakim dairələrdəki qarışıqlıqdan istifadə edərək hakimiyyəti ələ keçirdi. 2 ildən sonra C. x. yəni-dən Naxçıvan xanlığının hakimi oldu. 1787 ildə qarabağlı İbrahimxəlil xan avarlarla ittifaqda Naxçıvan xanlığına basqın etdi. Həmin il Naxçıvan xanlığında hakimiyyətə C. x.-in qardaşı Kalbalı xan keçdi.

Əd.: bax *Naxçıvan xanlığı* məqaləsinin ədəbiyyatına

CƏFƏRLİ Məhərrəm Allahqulu oğlu (d. 5.1.1946, Kəngərli r-nunun Xok k.) – folklorşünas. Filologiya elmləri doktoru (2003). Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini bitirmişdir (1969). "Osman Sarıvəlli və xalq yaradıcılığı" mövzusunda namizədlik (1984), "Məhəbbət dastanlarının poetikası" mövzusunda doktorluq (2003) dissertasiyası müdafiə etmişdir. Naxçıvan Dövlət Universitetində müəllim (1971-2004), tarix-filologiya fakültəsinin dekanı (1993-1997) işləmişdir. Ali Diplomatiya Kollecinin Naxçıvan Bölməsinə rəhbərlik etmişdir (1996-2003). 2004 ildən AMEA Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun folklor

şöbəsinin müdürüdür. C. Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafına, xalq aşıq yaradıcılığına, dastanların poetikasına dair tədqiqatların, 25 kitab və kitabçanın, 100-dən çox elmi və elmi-metodiki məqalənin müəllifidir. Məqalələri İran və Türkiyədə, "Dastan və mif" kitabı isə Təbrizdə çap olunmuşdur (2003). Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü (1998), "Qızıl qələm" mükafatı laureatıdır (2004).

Ə s ə r l ə r i: Osman Sarıvəlli və aşıq yaradıcılığı. B., 1981; Məhəbbət dastanlarının poetikası. B., 2000; Dastan və mif. B., 2001.

CƏFƏROV Adil Həsən oğlu (20.10.1920, Naxçıvan ş., – 4.3.1988, orada) – Azərb. Respublikası əməkdar mədəniyyət işçisi (1971), tarix elmləri namizədi (1972). Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısıdır (1941-45). Ordu sıralarından tərxis olunduqdan sonra (1946) 1948 ilin fevralınadək Nax. MSSR Nazirlər Soveti yanında mədəni-maarif müəssisəsində təlimatçı, Nax. MR Nazirlər Sovetində ümumi şöbənin müdiri (1948-52), Azərb. KP MK Nax. Vilayət Partiya Komitəsinin 1-ci katibinin köməkçisi (1952-53), maliyyə şöbəsinin müdiri (1953-60) və Nax. MR Arxiv İdarəsinin rəisi (1960-88) işləmişdir.

Nax. MR-də arxiv quruculuğuna, 1920-22 illərdə Naxçıvanın mərd mübarizlərinə, keçmiş günlərimizin tarixi sənədlərinə dair məqalələrin müəllifidir.

CƏFƏROV Cabbar Qulu oğlu (d. 21.3.1924, Babək r-nunun Nəhrəm k.) – həkim, cərrah, səhiyyə əlaçısı (1973). Tibb elmləri namizədi (1968). Nax.MR (1964) və Azərb. Respublikası (1974) əməkdar həkimi. Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısıdır. Naxçıvan tibb məktəbini (1950) və Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1956). 1957 ildən Naxçıvan respublika xəstəxanasının cərrahlik şöbəsinin müdürüdür. Yüksək dərəcəli cərrah adına layiq görülmüşdür (1969). Nax. MR-də endemik zob xəstəliyi və onun cərrahi müalicəsi sahəsində tədqiqat aparmışdır. 30-a yaxın elmi məqaləsi dərc olunmuşdur. Keçmiş SSRİ Cərrahlar Cəmiyyətinin üzvü olmuşdur (1973 ildən). Orden və medallarla təltif edilmişdir.

CƏFƏROV Cəfər İsmayıl oğlu (20. 2. 1938, Sədərək r-nunun Sədərək k. – 20. 12. 1996, Bakı) – dilçi, türkoloq. Filologiya elmləri namizədi (1967), dosent (1974). Azərb. Döv-

Cəfərxanova Roza

Cəfərli Məhərrəm

Cəfərov Adil

Cəfərov Cabbar

Cəfərov Çarkəz

lət Un-tinin (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsini İran filologiyası ixtisası üzrə bitirmişdir (1961). Türkmənistan SSR EA Dilçilik İn-tunda elmi işçi, Türkmənistan Dövlət Un-tində müəllim işləmişdir (1961–74). 1974 ildən BDU-nun türkologiya kafedrasının dosenti olmuşdur. C. türk xalqlarının, o cümlədən azərb.-ların soykökünə, paleoqrafiyasına, yazı mədəniyyətinə, qədim və çağdaş türk dillərinin qrammatika və leksikasına, Qafqaz toponimiyasına, eləcə də "Azərbaycan", "Ərsax", "Təbriz", "Gəncə", habelə "Naxçıvan", "İrəvan", "Noraşen", "Göyçə", "Ərmən" və bir çox digər yer, məskən, tayfa, şəxs adlarının etimologiyasına dair tədqiqatların müəllifidir. Bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, "Xatırla məni" şeirlər toplusu nəşr edilmişdir (1997).

Ə s ə r i: Azərbaycan xalqının ulu soykökü: aslar kimdir, B., 1999.

CƏFƏROV Çərkəz Məmiş oğlu (d. 18.6.1942, Sədərək r-nunun Dəmirçi k.) – cərrah. Tibb elmləri doktoru (1987), prof. (1995). Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (2000). Azərb. Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1965). 1971–73 illərdə Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Ümumittifaq Pulmonologiya İn-tunda elmi ezamiyyətdə, 1982–87 illərdə I Moskva Tibb İn-tunda doktorant olmuşdur. 1967 ildən M. Topçubaşov ad. Azərb. Elmi Tədqiqat Eksperimental və Klinik Tibb İn-tunda çalışmış, köks cərrahlığı şöbəsində baş elmi işçi (1976–82) və şöbə müdiri (1988–95) işləmişdir. 1995 ildən Azərb. Tibb Un-tinin ümumi cərrahlıq kafedrasının müdürüdür. Elmi və təcrübə fəaliyyəti köks (ağ ciyərlər, yemək borusu, divar aralığı) və qarın boşluğu (mədəbağırsağ, qara ciyər, öd yolları) orqanlarının cərrahi xəstəliklərinin diaqnostikası və müalicəsi ilə bağlıdır. 2 monoqrafiyanın, 160 elmi məqalə və tezis, 5 ixtira və səmərələşdirici təklifin müəllifidir.

Ə s ə r i: Силиконовые протезы дыхательных путей, B., 1999 (M. İ. Peremanla birgə).

CƏFƏROV Həməzə Rza oğlu (d. 25.9.1949, Culfa r-nunun Yaycı k.) – tarixçi. Tarix elmləri namizədi (1987), dosent (1992). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun Naxçıvan filialını (1971) və Azərb. Dövlət Un-tinin (in-

diki BDU) aspiranturasını (1982) bitirmişdir. Naxçıvan Dövlət Un-tində (1972–90 illərdə Pedaqoji İn-t) müəllim (1977–91), Ümumi tarix kafedrasının müdiri (1992–97), Universitet Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri (1997–2002), Naxçıvan MR Təhsil naziri (2002–2004) işləmişdir. Hazırda NDU-nun dosentidir.

Azərb. və Naxçıvan tarixinin müxtəlif məsələlərinə dair tədqiqatların, o cümlədən 10 monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin, 60-a yaxın elmi məqalənin müəllifidir. Qazi Mağosa (Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti, 1995), Naxçıvan (1996), Ankara (1996), İqdır (Türkiyə, 2001) şəhərlərində keçirilən beynəlxalq simpozium və konqreslərdə məruzələrlə iştirak etmişdir. Nax. MR Ali Məclisinin (2-ci çağırış) deputatı olmuşdur.

CƏFƏROV Məmməd Abdulla oğlu (16.12.1926, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k. – 13.11.1997, Naxçıvan ş.) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunu bitirmişdir. 1941–82 illərdə keçmiş Naxçıvan r-nundakı "Azərbaycan" k-zunda briqadir, sonralar sədr, Naxçıvan ş. inkubator st.-nda direktor, Şərur r-nundakı 3 saylı tütüncülük s-zunda direktor və s. vəzifələrdə işləmişdir. 1982 ildən Babək r-nundakı Böyükdüz cins düyü yetişdirmə kompleksinin direktoru idi. 1948 ildə qoyunçuluq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. Azərb. SSR Ali Sovetinin (3-cü çağırış) deputatı seçilmişdir. "Əmək şöhrəti" ordeni ilə təltif edilmişdir.

CƏFƏROV Məmməd Bəhman oğlu (24.4.1935, Şərur r-nunun Çərçiboğan k. – 27.8.1985, Bakı) – mühəndis-mexanik, kənd təsərrüfatı texnikası əlaçısı. Azərb. Respublikası əməkdar kənd təsərrüfatı mühəndisi (1984). Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunu (indiki Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) bitirmişdir (1955). Şahbuz r-n MTS-ndə baş mühəndis (1957–60), Nax. MSSR Rayonlararası Texniki Təminat Birliyinin rəisi (1960–66), Sumqayıt şəhər ərazi nəqliyyat idarəsinin rəisi (1966–69), Azərb. Dövlət Kənd Təsərrüfatı Texniki Təminat Komitəsinin 1 saylı ixtisaslaşdırılmış bazasının (Bakı) direktoru (1969 ildən ömrünün sonunadək) olmuşdur. "Qırmızı Əmək Bayrağı", "Şərəf nişanı" ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Cəfərov Həməzə

Cəfərov Məmməd

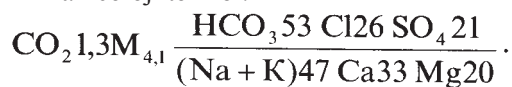

CƏFƏROV Məmməd Cəfər – ədəbiyyatşünas, tənqidçi. *Bax Məmməd Cəfər.*

CƏHRİ – Babək r-nunda kənd. R-nun ən böyük k.-lərindən biri. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 23 km şm.-da, *Cəhriçayın* sahilində, dağətəyi ərazidədir. Əh. 8454 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur; 2 orta məktəb, xəstəxana, 2 uşaq bağçası, uşaq musiqi məktəbi, 5 kitabxana, klub, rəbitə şöbəsi, 3 məscid var. C. k.-nin şm.-ş.-ndə *İşıqlar* orta əsr yaşayış yeri qeydə alınmışdır.

CƏHRİ MİNERAL SU YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Cəhri k.-ndən 5 km şm.-dədir.

Balneoloji tərkibi:

· pH6,5 D26m³ / gün T 18⁰ C

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı-xlorlu, natriumlu-kalsiumlu-maqneziumludur. İçməyə yararlıdır.

CƏHRİÇAY – Babək r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sağ qolu. Uz. 45 km, hövzəsinin sah. 442 km². Dərələyəz silsiləsindən (2320 m hünd.-dən) başlanır. Qar, yağış suları və yeraltı sularla qidalanır. Suvarmada istifadə olunur.

CƏHRİÇAY ÇINQIL-QUM QARIŞIĞI YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Cəhriçay hövzəsində, Cəhri k.-nin c.-q. və q. hissələrindədir. Geoloji quruluşunda müasir dövrün allüvial-delüvial çöklüntüləri – çaqıl, çınqıl və qum qarışığı iştirak edir. Çaqıl və çınqıllar əhəngdaşı, mergel, porfirit, tuf-qumdaşı və tuf-brekçiya qırıntılarından ibarətdir. Sah. 2,18 km², faydalı qatın qalınlığı 4,84 m-ə qədərdir. Çınqıl-qum qarışığı hidrotexniki tikinti işləri üçün öyrənilmişdir. Yatağın sənaye ehtiyatı 10094 min m³ təşkil edir.

CƏHRİÇAY MERGEL YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 25–30 km şm.-da, Cəhriçayın hövzəsindədir. Geoloji quruluşunda Üst Tabaşirin Kampan və Santon mərtəbələrinin, əhəngdaşı, mergel, əhəngli mergel və gilli mergel süxurları iştirak edir. Yatağın tektonik quruluşunda şm.-q. istiqamətli sinklinal qırışıqlıq qeyd olunur. Sah. 6,4 km², faydalı qatın öyrənilmiş qalınlığı 63 m-ə çatır. Yataqda yayılmış süxurlar sement istehsalına yararlıdır. Yataq sənaye

istismarına hazırlanır. Yatağın sənaye ehtiyatı 1049 mln. t-dur.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

CƏLAİRİLƏR DÖVLƏTİ [1341–1431] – orta əsrlər feodal dövləti. Tərkibinə İraqi-Ərəb, İraqi-Əcəm, Kürdüstan, Azərb. (Şirvandan başqa), Gürcüstan, Ermonistan, Deyləm, Xorasan, Cəzirə, Luristan, Xuzistan və digər ərazilər daxil idi. Paytaxtı Bağdad, sonra isə Təbriz ş.-ləri olmuşdur. Şeyx Həsən Cəlairi 1341 ildə Bağdadda Cahən Teymuru [1339–41] taxtdan salaraq C.d.-nin əsasını qoydu. Onu əvəz edən Şeyx Üveys [1356–74] 1359 ildə Azərb.-i C.d.-nin tərkibinə qatdı və Təbrizi paytaxt etdi. Sultan Əhməd Cəlairinin [1382–1410, fasilələrlə] dövründə C.d.-nin daxilində hakimiyyət uğrunda mübarizə gücləndi, dövlət tənəzzülə uğradı və sonra Teymurun və Qızıl Orda xanı Toxtamışın hücumlarına məruz qaldı. Teymurun yürüşləri dövründə Əlincəqala Cəlairilərin əsas müdafiə istehkamına çevrildi. 1386 ildə Teymurun qoşunu Təbrizi tutduqdan sonra Nax-

Cəhri kənd xəstəxanası. Babək rayonu.

çıvan ərazisində onlara qarşı vuruşan Sultan Əhməd Bağdada, onun əmirlərinin bir hissəsi isə Əlincəqalaya çəkildi. Qalada Cəlairilərin xəzinəsi, Sultan Əhmədin ailəsi, oğlu Sultan Tahir (qala hakimi) və yaxın adamları, 300-ə yaxın cəngavər var idi. Teymurun yürüşləri dövründə Cəlairilərin Azərb.-da nüfuzu bilavasitə Əlincəqaladakı hökmlər ilə həyata keçirilirdi. Qalanın müdafiəsinə Xacə Cövhər, Altun və Əhməd Oğulşayi başçılıq etmişlər. Qaladakı cəlairi əmirləri 1386–1391 illərdə 6 dəfə Təbrizə yürüş etmiş və hakimiyyətlərinin bərpasına cəhd göstərmişlər. 4 yürüş nəticəsində Təbriz tutulsa da, şəhərdə möhkəmlənmək mümkün olmamışdır. 1405 ildə Sultan Əhməd Azərb.-da hakimiyyətini bərpa etdi. 1410 ildə onun ölümü ilə C.d. süquta uğrasa da, başqa ərazilərdə öz fəaliyyətini bir müddət davam etdirdi.

Əd.: P i r i y e v V. Z., Teymur və Toxtamışın Azərbaycana yürüşləri və işğalçılara qarşı mübarizə, Azərb. SSR EA Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1983, № 1; А л и з а д е А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII–XIV вв. Б., 1956.

CƏLALƏDDİN MANQBURNİ (? – avqust 1231) – Xarəzmşah (1220 ildən). Monqolların 1219 ildə hücumla ələ keçirdiyi Xarəzmşahlar dövlətinin sonuncu hökmdarı II Məhəmməd Ələddinin oğlu. C. M. 1221 ilin sonlarına-dək monqollara qarşı uğursuzluqla nəticələnən mübarizəyə başçılıq etmiş, məğlub olaraq Hindistana qaçmışdı. 1225 ildə yenidən fəaliyyətə başlamış, ilk növbədə Xarəzmşahlar dövlətinin monqollar tərəfindən məhv edilməsində günahkar saydığı Abbasi xəlifəsi ən-Nasiri cəzalandırmaq üçün Bağdada yürüş etmişdi. Xəlifə qoşunlarını məğlubiyyətə uğradan C. M. həmin ilin mayında müqavimət görmədən Marağa ş.-ni, yeddi günlük müqavimətdən sonra isə atabəy Özbəyin tərki etdiyi Təbriz ş.-ni ələ keçirir. Qafqazın bir çox yerlərini tutan C. M. öz mülklərini qorumaq xatirinə yalançı şahidlərin köməyi ilə atabəy Özbəyin onunla nikah kəsdirmək istəyən kəbinli arvadı Məleykə ilə evlənir (1225). Atabəy Özbəyin bacısı, Naxçıvan hakimi məlikə *Cəlaliyyə* də 1228 ildə elə bu məqsədlə C. M. ilə izdivac qurur. Bütün Azərb.-ı (Şirvandan başqa) ələ keçirmiş C. M.-nin monqollara qarşı ittifaq yaratmaq cəhdləri uğursuzluqla nəticələnir. Azərb.-in bir çox bölgə-

lərində, xüsusilə Gəncədə və b. yerlərdə özbaşınalıqlar törədən Xarəzm qarnizonuna qarşı qiyamlar qalxmağa başlayır. Bu qiyamlar amansızlıqla yatırılrsa da, 1231 ilin yayında yenidən başlayan monqol hücumları C. M.-yə qarşı yönəldilir. 1231 ilin avqustunda monqolların mühasirəsindən çıxıb ilən C. M. Məyyadariqin əyalətinin Eynbər k. yaxınlığında qətlə yetirilir. Onun köhnə rəqibi Xilat sultanının uzaqgörənliklə söylədiyi C. M.-nin məhvi "tatarların islam torpaqlarına girməsi deməkdir" sözləri çox tezliklə təsdiqləndi. Monqollar bütün ətraf yerləri, o cümlədən Naxçıvanı ələ keçirdilər.

Əd.: В ü n y a d o v Z. M., Azərbaycan Atabəyləri dövləti. B., 1985; Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2, B., 1998; Шихаб ад-Дин Мухаммед ан-Насави, Сират ас-султан Джалал ад-Дин Манкбурны (Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны (təhqidi mətnin nəşri, ərəb dilindən tərcümə, ön söz, şərhlər, qeydlər və göstəricilər Z. M. Bünyadovundur), M., 1996.

CƏLALƏDDİN TƏBİB (?–?) – təbib. Mənbələrdə “Dünyanın əvəzsiz həkimlərindən biri” olduğu göstərilir. Atabəy Özbəyin şəxsi həkimi olan Cəlaləddin Təbib dövründə çox böyük şöhrət tapmışdır. Atabəy Özbək onun haqqında deyirdi: “Mənim həyatımı saxlayan bu adamdır. O, yalnız xəstələrin möcüzəli şəfəvericisi deyil. O, xəstəliyin gizli çağında diaqnozu müəyyənləşdirir və hazırladığı cüzi dərmanla xəstəni tamamilə müalicə edir. Ondan sonra onun kimisi olmayıb”.

Əd.: Ç . Á ó i y ò i á . Êçáðáííüá ñí=ëíáíëý. Á 3-ð öñüäð, ð. 2, Á., 2001.

CƏLALİYYƏ (?–?) – Naxçıvan hakimi, məlikə (13 əsrin 20-ci illəri). Azərb. Atabəyləri dövlətinin ikinci hökmdarı atabəy *Məhəmməd Cahən Pəhləvanın Zahidə xatundan* olan qızı, atabəy *Özbəyin* bacısı. Xarəzmşah Cəlaləddin Manqburninin şəxsi münşisi (katibi). Şihabəddin ən-Nəsəvinin C. haqqında məlumatı "Məlikə Cəlaliyyə, Naxçıvanın sahibəsi" sözləri ilə başlayır. 1224 ildə monqolların dağıtdığı Xarəzmşahlar dövlətinin hökmdarı sultan Məhəmmədin oğlu Qiyasəddin Pırşah Azərb.-a yürüş edir. Hücumların qarşısını almaq iqtidarında olmayan Özbək, iqtə mülkü kimi Naxçıvana sahib olan bacısı C.-ni Pırşaha ərə verməklə barışıq əldə edir. Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin süqutun-

dan sonra da Naxçıvan C.-nin mülkü olaraq qalır. C. haqqında mənbələrdə olan sonrakı məlumat Cəlaləddin Mənburnunun vəziri Şərəf əl-Mülkün 1227 ildə Naxçıvanı ələ keçirmək cəhdi ilə bağlıdır. Şərəf əl-Mülk bu işə C.-nin oğulluğu, ona naxələf çıxmış məmlük Aytoğmuş təhrik etmişdi. Naxçıvan civarında baş verən döyüş vəzirin qoşununun məğlubiyətilə nəticələnir. Ən-Nəsəvi C.-nin sarayında, adətən, kişilərin daşdığı "hacib" (sarayın işlər müdiri, kamergeri) vəzifəsini icra edən o zaman qadın olması haqqında məlumat verir. 1228 ildə gürcü qoşunlarını darmadağın etmiş, ətraf yerləri ələ keçirmiş xarəzmşah Cəlaləddin Mənburnı C.-nin təklifi ilə Naxçıvana gəlir. Öz mülklərini qorumağa çalışan C. sultanla nikah kəsdirir. 1231 ildə monqolların ikinci yürüşü zamanı Naxçıvan işğal olunur. Bundan sonrakı dövr mənbələri C. haqqında heç bir məlumat vermir.

Əd.: Bax Cəlaləddin Mənburnu məqaləsinin ədəbiyyatına.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ – böyük Azərbaycan yazıçısı, jurnalist, ictimai xadim. Bax *Məmmədquluzadə* Cəlil Məmmədqulu oğlu.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN EV-MUZƏYİ – Bax *Məmmədquluzadənin ev-muzeyi*, B a k ı d a.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN EV-MUZƏYİ – Bax *Məmmədquluzadənin ev-muzeyi*, N a x ç ı v a n d a.

"CƏLİLİ" – aşıq havası. Şərur-Dərələyəzdə böyük şöhrət qazanmış ustad aşıq, qoşma, gəraylı və s. formalarda şeirlər, aşıq havaları ("Dərələyəz gəraylısı", "Badamı", "Qaytarma" və s.) qoşmuş Aşıq Cəlil (1850–1923) tərəfindən yaradılmışdır. "Baş Cəlili" ("Qaraöz", yaxud "Qaragöz bala", "Çıldır çiçəyi") və "Orta Cəlili" (çox vaxt "Cəlili", bəzən "Süsənbəri") adlı iki növü var. "Baş Cəlili"nin poetik mətni qoşma, məqam əsası Segah, musiqi ölçüsü 6/8, tempi mülayim-tezdir; sazda "şah pərdə" kökündə ifa olunur. "Orta Cəlili"nin poetik mətni qoşma, məqam əsası Rast, musiqi ölçüsü 6/8, tempi mülayim-cəldir; sazda "Ürfanı" kökündə ifa olunur. "Orta Cəlili"nin instrumental variantları da var.

CƏLİL KƏND – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 4 km şm.-ş.-də, Naxçıvan–Sədərək avtomobil

yolunun sol tərəfində, Şərur düzündədir. Əh. 1701 nəfər (2005); yemçilik, tərəvəzçilik, taxılçılıq, pəzizçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi, əczaxana, uşaq bağçası, C.Məmmədquluzadənin ev-muzeyi var. 1961 ildə C.Məmmədquluzadənin şəərəfinə C.M. adlandırılmışdır. Kənddə inşa üsulu və texnikasına görə e.ə. 2-ci minilliyin əvvəllərinə aid edilən siklop tikililəri (xalq arasında q a l a ç a deyilir) var.

CƏLİLOV Afiyəddin Cəlil oğlu (1.8.1946, Naxçıvan ş. – 29.9.1994, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – dövlət xadimi. Lenin qrad (indiki Sankt-Peterburq) Dağ-Mədən İnstitutunu (1969) və Moskvada Sov. İKP MK yanında İctimai EA-nı (1981) bitirmişdir. Naxçıvan üzrə mədənlərdə mühəndis-mexanik işləmişdir (1969–73). Sonralar məsul komsomol, partiya və dövlət işində çalışmış, Naxçıvan Vil. Komsomol Komitəsinin 1-ci katibi və Azərbaycan LKGİ MK katibi (1973–79), AKP MK-nın təlimatçısı (1979–81), Bakı ş. Nəsimi r-n partiya komitəsinin 1-ci katibi (1981–89), Nax. MR Nazirlər Sovetinin sədri, Vil. Partiya Komitəsinin 1-ci katibi, Nax. MR Ali Məclisinin sədri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müşaviri (1989–92) olmuşdur. Naxçıvanda işlədiyi dövrdə Ermənistanın təcavüzü nəticəsində blokada şəraitində yaşayan Nax. MR-in iqtisadi-sosial problemlərinin həlli, muxtar respublikada vətəndaş həmrəyliyi yaranması və sabitliyin qorunub saxlanması sahəsində önəmli fəaliyyət göstərmişdir. 1992 ildən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Sədrinin müavini olan C. ölkəmizin dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində, onun daxili və xarici siyasətinin formalaşmasında fəal iştirak etmişdir. 1994 ildə Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament Assambleyasının vitse-prezidenti seçilmişdir. Azərbaycan SSR və Nax. MSSR Ali Sovetlərinin (bir neçə çağırışı), Nax. MR Ali Məclisinin deputatı olmuşdur. 1991 ildən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı idi. 2 "Şərəf nişanı" ordeni və medallarla təltif olunmuşdur. Azərbaycan dövlətçiliyinin düşmənləri tərəfindən qəddarcasına qətlə yetirilmişdir.

CƏMİLLİNSKİ Səməd bəy (?–?) – dövlət xadimi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dövründə (1918–20) bir müddət Qarabağ ge-

Cəlilov Afiyəddin

neral-qubernatorluğu nəzdində Naxçıvan bölgəsinə dair xüsusi tapşırıqlar üzrə müvəkil olmuşdur. 1919 ilin avqustunda Qərbi Azərb. (Naxçıvan mahalının) general-qubernatoru təyin edilmişdir; qərargahı əvvəl Ordubadda yerləşmiş, sonra isə Naxçıvana köçürülmüşdü. C. bölgənin idarə olunmasında və cari problemlərinin həllində AXC hökumətinin xəttini həyata keçirməyə səy göstərmiş, qaçqınların yerləşdirilməsi və təminatı məsələlərinə böyük diqqət yetirmişdi. Bununla belə, mahalın idarəçiliyindəki digər siyasi qüvvələrin nümayəndələri (Kalbalı xan, Xəlil bəy) ilə fikir ixtilafı yarandıqından 1920 ilin fevralında AXC hökumətindən başqa bir şəxsə əvəz olunmasını xahiş etmişdi.

CƏMŞİD NAXÇIVANSKİNİN EV-MUZEYİ

– bax *Naxçivanskinin ev-muzeyi*.

CƏMŞİDLİLƏR – türk tayfaları. Kəngər tayfalarından (bax *Kəngərlər*) olmuşlar. 18–19 əsrin ortalarında aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşamış kəngər mənşəli qol və tirələrin arasında cəmşidli nəslinin də adı çəkilir.

CƏNNƏTQAYA – Şorur r-nu ərazisində dağ. Yuxarı Yaycı k.-ndən 1,5 km ş.-dədir. Hünd. 1528 m. Relyefdə sıldırım yamaclı çıxıntı əmələ gətirir.

CƏNNƏTQAYA – Şorur r-nundakı Tənənəm k.-nin ş.-ində son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. "Ağ zirət" deyilən yerin yaxınlığındadır. Hər tərəfdən dağlarla əhatə olunmuş abidənin sah. 6 ha-a yaxındır. Aşınma nəticəsində əmələ gəlmiş yarğanlarda mədəni təbəqənin (bəzi yerlərdə 50 sm qalınlığındadır) kəsiyi alınmışdır. Yerüstü materiallar çəhrayı və üzəri cızma xətlərlə naxışlanmış boz rəngli kasa və küpə tipli gil qab qırıqlarından, boz rəngli tuf daşından hazırlanmış dən daşından ibarətdir. Saxsı qab məmulatı, əsasən, son Tunc və ilk Dəmir dövrləri üçün səciyyəvidir. Tapıntılara əsasən yaşayış yerinin e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid olduğu ehtimal edilir.

CİDİLLİ MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə urbanonim. Vaxtilə şəhərin kənarı sayılan indiki Dram Teatrının ərazisi Cıdıllı bağı adlanmış. 20 əsrin 40–50-ci illərinə qədər burada at çapmaq və digər idman növləri üzrə yarışlar keçirildiyindən bu məhəllə Cıdırlı məhəlləsi kimi tanınırdı. Fonetik hadisə (assimilya-

siya) nəticəsində "cıdırlı" sözü "cıdıllı" şəklinə düşmüşdür.

CİGATAY MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Məhəllənin salınma tarixi 13 əsrə təsadüf edir. Bu dövrdə monqollar Azərb.-i işğal etmiş, Hülakular dövləti yaratmışdılar. Onların arasında bir sıra türkdilli tayfalar, o cümlədən cığataylar da olmuşlar. Monqollar Naxçıvanda və Əlinəcəqalada da qanlı döyüşlər aparmış və bu ərazini uzun müddət təsir altında saxlamışlar. Bu müddətdə və monqollar gedəndən sonra Naxçıvan ş.-ndə yaşayan cığataylar kəngərlərin tərkibinə daxil olmuş, şəhərin müəyyən hissəsini özləri üçün yaşayış yeri seçmiş və orada məskunlaşmışlar. Beləliklə, həmin yer C. m. adlanmışdır.

CİQANDƏRƏ – Ordubad r-nu ərazisində çay. Düylün çayının sol qolu. Uz. 10 km, hövzəsinin sah. 21 km²-dir. Əsasən, qar suları və yeraltı sularla qidalanır. Təsərrüfata xeyli ziyan vuran struktur və qeyri-struktur sel hadisələri olur.

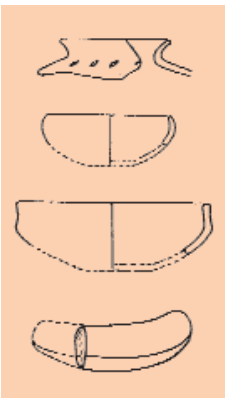
CİNDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Parağa k.-ndən 3,5 km c.-dədir. Hünd. 1779 m. Konusvarı formadadır. C. yamacı sıldırımdır.

CİNDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin q. yamacında, Gecəzur k.-ndən 3,5 km c.-ş.-dədir. Hünd. 2673 m. Konusvarı formada subvulkandır.

CİNDƏRƏSİ KÖRPÜSÜ – Şorur r-nu ərazisində, Xanlıqlar–Tənənəm yolunun 4 km-liyində, Cindərəsindədir. Uz. 15 paqonometr. Sel daşınları nəticəsində nəqliyyat vasitələrinin normal hərəkətində uzun fasilələr baş verdiyindən 1999 ildə inşa edilib istifadəyə verilmişdir.

CİNLİDƏRƏ – Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k.-ndən c.-ş.-də, *Şahbağından* xeyli aralı son orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 2500 m² olub, hər tərəfdən kiçik təpələrlə əhatə edilmiş düzənlikdədir. Burada dairəvi və düzbucaqlı planda iri daşlardan ibarət bircərgəli hörgü qalıqları saxlanmışdır. Dairəvi binaların diametri 5–10 m arasındadır; onlardan biri ortadan iri daşlar düzülməklə iki hissəyə ayrılmışdır. Axtarışlar zamanı Naxçıvanın orta əsrlər keramikası üçün səciyyəvi olan saxsı məmulatı və s. maddi mədəniyyət nümunələri əldə edilmişdir.

Cənnətqaya yaşayış yerindən tapılmış keramika məmulatı.

CUĞA – “Cuğa” sözü qədim türk tayfasının adı ilə bağlıdır və “atlı hunların yeri” mənasını bildirir.

Gülüstan k.-ndən şm.-q.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri vardır. Şm.-da hündür dağ silsiləsi, c.-da Araz çayı, q.-də qədim qəbiristanlıqla məhdudlaşır. Yaşayış yeri Araz çayının sol sahilində ensiz zolaq şəklində q.-dən ş.-ə doğru uzanır. Ərazidəki yaşayış binaları tamamilə dağıdılmış, tikinti qalıqları (xüsusilə bişmiş kərpic) ətrafa səpələnmişdir. Buradan müxtəlif kompozisiyalı ornamentlə naxışlanmış çəhrayı rəngli şirli və şirsiz saxsı məmulatı (fayansdan hazırlanmış kasalar xüsusilə diqqəti cəlb edir), mis sikkələr və digər maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur.

Yaşayış yerinin q. qurtaracağında orta əsrlərə aid arxeoloji abidə mövcuddur. Sah. 10 ha-a yaxındır. Qəbir abidələri müxtəlif dövrlərə aid olub qoç daşlar, daş sənduqələr, düzbucaqlı prizma formasında hazırlanmış sına və baş daşlarından ibarətdir. Başdaşların üzərində müxtəlif süjetli təsvirlərə (xüsusilə tez-tez qanadlı əjdaha obrazına) təsadüf olunur. Tapıntılara və qəbir abidələrinə əsasən, C.-nin əsas fəaliyyət dövrü 11–17 əsrlərə aid edilir. Ərazidə son dövr qəbir abidələri də var.

CULAHƏ, *Culha* – Azərb.-da orta əsrlərə aid yaşayış məntəqəsi. Araz çayının dağ ətəyindən keçdiyi yerə yaxın ərazidə idi. Burada Arazın üzərində məşhur *Ziyəülmülk körpüsü* salınmışdı. 18 əsrin ilk rübündə Naxçıvan sancağının Dərəşəm nahiyəsinin tərkibinə daxil idi. Çox güman ki, müasir Culfanın əvvəlki adı olmuşdur.

Əd.: Ş ə r ə f ə d d i n Ə l i Y ə z d i, Zəfərnəmə (fars dilindən tərcümə, ön söz və izahlar V.Piriyevindir), B., 1996; Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri Z.Bünyadov və H.Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

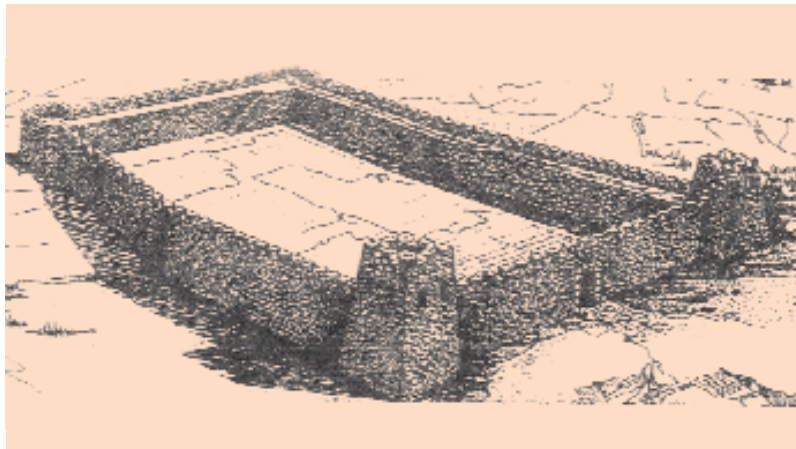
CULFA – Nax. MR-də şəhər (1935–48 illərdə ş.t.q.). Culfa r-nunun mərkəzi. Bakı–Yerevan d.-y.-nda st. [Təbrizə xətt ayrılır]. Naxçıvan ş.-ndən 40 km c.-ş.-də, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Araz çayının sahilindədir. Əh. 10793 nəfər (2005, 1 yanvar). Karbon qazı z-du, gəc sexi, ümumtəhsil məktəbləri, mədəniyyət evi, tarix-diyarşünaslıq muzeyi, kinoteatrlar, mərkəzi r-n və d.-y.

xəstəxanaları, epidemiologiya mərkəzi və s. var. Son illər bir-iki mərtəbəli köhnə binaların və evlərin yerində müasir memarlıq üslubuna uyğun inzibati binalar, yaşayış evləri inşa edilmişdir. Şəhərdə yenidənqurma və bərpa işləri aparılmış, mərkəzi meydan abadlaşdırılmış, Şəhidlərin abidə kompleksi, bulaq-abidə, istirahət parkı salınmışdır.

C. ş.-nin salındığı tarix hələlik dəqiq müəyyənləşdirilməyə də, buradan e. ə. 13–9 əsrlərə aid maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. 1939–40 illərdə C. d.-y. çəkilməkən təsadüfən aşkar olunmuş nekropol dağıdılmışdır (bax *Culfa nekropolu*). Tədqiqatçılar orta əsr yazılı qaynaqlarında adı çəkilən *Culahə* yaşayış məntəqəsini C. ş. ilə eyniləşdirirlər. Orta əsrlərdə C. nəinki Naxçıvan bölgəsinin, eləcə də Azərb.-in iqtisadi həyatında əhəmiyyətli şəhərə çevrilmişdi. Xüsusilə 16–17 əsrlərdə burada sənətkarlıq və ticarət inkişaf etmişdi. 8 min ailənin yaşadığı C. ş.-nin əhalisi "əkinə yararlı torpaq sahələri olmadığından özlərini ancaq ticarətlə dolandıra bildilər" (İ.İ.Şopen). 17 əsrin əvvəllərində Səfəvi–Osmanlı müharibələri C. ş.-nin dağıdılması, onun böyük şəhər kimi sıradan çıxması ilə nəticələndi. I Şah Abbas 1603 ildə şəhər əhalisini İsfahan yaxınlığına köçürdü, şəhəri isə xarabalığa çevirdi. C. uzun müddət əvvəlki qüdrətini qaytara bilmədi.

CULFA DÜZÜ – Culfa r-nunda maili düzənlik. *Arazboyu düzənliklərdən* biri. Hünd. 700 m-dən (Araz çayı sahilində) 1000 m-ə qədərdir. Əlincəçayın aşağı axınının sol sahilindən başlayaraq ş.-də Yaycı düzünədək, şm.-da Darıdağın ətəklərində geniş bir ərazini

Cuğa qalasının bərpa layihəsi.

tutur. Gülüstan düzü də adlanır. C. d.-nün şm. və şm.-ş. hissəsində sel çöküntüləri, c. və c.-q.-ində isə çay çöküntüləri üstünlük təşkil edir. Otlaq kimi istifadə olunan C. d.-nə Arazdan su çıxarılmış və əkin sahələri genişləndirilmişdir. Culfa ş. C. d.-ndədir.

C. d.-ndəki qədim yaşayış yerlərində və nekropollarda aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri bu ərazidə e. ə. 3-cü minillikdən başlayaraq son orta əsrlərə qədər fasiləsiz həyat olduğunu göstərir.

Əd.: B a b a y e v S., Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası, B., 1999.

CULFA KARBON QAZI ZAVODU – bax *Darıdağ karbon qazı zavodu*.

CULFA KARVANSARASI – Azərb. memarlıq abidəsi. Culfa r-nunun Gülüstan k.-ndə, Araz çayının sol sahilindədir. C. k.-nin qalıqları 1974 ildə çöl-tədqiqat işləri zamanı aşkar edilmiş, 1978 ildə binanın planı tam üzə çıxarılmışdır. Bakı-Culfa d.-y. xətti çəkilmədən (1939-40) karvansaranın təqr. yarısı dağılmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində C. k.-nin Azərb.-da yol karvansaraları içərisində ən görkəmli və möhtəşəm abidə olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Ümumi uz. 37 m olan C.k.-nin eyni tipi Araz çayının sağ sahilində, demək olar ki, bütünlüklə salamat qalmışdır. Karvansaraların hər iki sahilə üz bəzəyərək yerləşməsi hələ Araz çayı üzərində körpü (bax

Ziyaülmülk körpüsü) tikilməzdən əvvəl burada çay bərəsinin işlədiyini göstərir və karvansaraların tikilmə dövrünü 13 əsrin əvvəllərinə aparıb çıxarır. Karvansaralar çaydaşından tikilmiş və gəc məhlulu ilə süvanmışdır. C. k.-nin aşkar olunmuş hissəsində çoxlu yaşayış otaqları vardır. Bəzi otaqların örtük hissəsi maraqlı konstruksiyaya malikdir. Binanın ş. tərəfində sağ və solda tağ formasında dərin divar oyuqları olan böyük zal mövcuddur. Bu zal haqqında qəti fikir söyləmək çətinidir. Lakin belə plan quruluşuna malik köhnə məscidlər də məlumdur.

Əd.: S a l a m z a d e Ə.V., M ə m m ə d z a d e K.M., Arazboyu abidələr, B., 1979; y e n ə o n l a r ın, Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri, B., 1985.

CULFA KONQLOMERAT YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Culfa d.-y. st.-ndan 14 km şm.-q.-də, Əlincəçay körpüsündən 7–8 km c.-q.-dədir. Geoloji quruluşunda Orta Eosenin müxtəlif ölçülü konqlomeratları iştirak edir. Konqlomeratlar tünd-boz, boz, sarımtıl-boz rəngli silislənmiş əciq görünüşlü alevrolitlərdən ibarət olub, əhəngli tufogen materialla möhkəm sementləşmişdir. Yataq tektonik cəhətdən Nehrəm-Cuğa antiklinalının qanadında yerləşir. Sah. 0,105 km², faydalı qatın qalınlığı 12,6–56 m-dir. Yüksək dekorativliyə malik üzlük daşı istehsalında, bəzək əşyalarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Yatağın sənaye ehtiyatı 2367 min m³-dir.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

CULFA KÖRPÜSÜ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Əlincəçayın (Arazın qolu) üzərində salınmışdır. Azərb. Milli EA Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin arxeoloji ekspedisiyası bu ərazidə tədqiqat işləri apararkən (1991) körpünün ölçüləri və fotosu götürülmüşdür. Körpü tacvarı formada olub müxtəlif həcmli çay və dağ daşlarından tikilmişdir; tağı kənarlarda yonulmuş ağ daşdan, ortada isə çaydaşından hörülmüşdür. Çayın yatağından 1,5 m hündürlükdə olan qaya üzərində tikilmiş körpü hər iki tərəfdən hünd. 0,8 m olan özül üzərində inşa edilmişdir. Körpünün eni aşağı hissədə 7 m, hünd. daş özülə qədər 5 m, çaya qədər 6,5 m-dir. Tikinti texnikasına görə körpünün 16–17 əsrlərdə salındığı ehtimal edilir. C. k. 1998 ildə bərpa edilmiş və yenidən qurulmuşdur.

*Culfa karvansarasının
fragmenti.
12–13 əsrlər.*

CULFA MƏRTƏBƏSİ – Culfa dərəsində Paleozoy çöküntülərinin geoloji kəsiləşdə özünəməxsus paleontoloji qalıqların alt və üst təbəqələri. Lay dəstəsinin qalınlığı 40 m-ə qədərdir. Amerika tədqiqatçıları H. Şenk və digərləri tərəfindən 1941 ildə ayrılmışdır. C. m. əhəngdaşlarından və onlarla növbələşən argillitlərdən ibarətdir. Paleontoloji cəhətdən *Araxoceras latissimum* Ruzh., *Vestcotoceras paralellum* Ruzh., *Pseudotoceras djoufence* (Abich) və s. ammonoidlər ilə səciyyələnilir. C. m. Tetis qurşağında Paleozoy dövründə Perm sisteminin üst mərtəbəsi kimi dünyanın bir çox ölkəsində ayrılır.

CULFA NEKROPOLU – Culfa ş. yaxınlığında Tunc dövrünə aid qədim qəbiristan. 1939-40 illərdə Culfa d.-y. xətti çəkilərkən təsadüfən aşkar olunmuşdur. Dağıdılmış daş qutu qəbirlərdən ibarətdir. Ərazidən monoxrom və polixrom boyalı gil qablar (küpə, kasa, çaydan və qədəh tipli qab nümunələri), yüksək sənətkarlıqla hazırlanmış müxtəlif tunc bəzəklər (üzəri cizma ornamentlə naxışlanmış bilərzək və boyunbağlar), metal əşyalar (yastı tiyəli, şəbəkəli dəstəyi olan xəncər, Ön Asiya tipli dörd xəncər, ox və nizə ucluqları, sancaqlar, tunc toppuz və s.) aşkar olunmuşdur. Əldə olunmuş materiallar Gürcüstan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Tapıntılar e.ə. 13–9 əsrlərə aid edilir.

Əd.: Ə l i y e v V. H., Culfa arxeoloji tapıntıları, Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1968, № 3.

CULFA RAYON TARİX-DİYARŞÜNASLIQ MUZEYİ – 1980 ildən Culfa ş.-ndə fəaliyyət göstərir. Nax.MR Mədəniyyət Nazirliyi sistemindədir. 5 şöbədə ibarətdir. Muzeydə 2 mindən çox eksponat – mis və saxsı qab nümunələri, bəzək əşyaları, bədii tikmə və milli geyimlər, toxuculuq məmulatı, məişət əşyaları r-n ərazisindəki tarixi-memarlıq abidələrinin rəsmləri, fotosəkillər və s. toplanmışdır. R-n ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri muzeydə xüsusi yer tutur.

CULFA RAYONU – Nax. MR-də inzibati r-n. 1930 ildə təşkil edilmişdir. Şm.-ş.-də Ermənistan, c.-da İranla həmsərhəddir. Sah. 1,0 min km². Əh. 38,3 min nəfər (2005, 1 yanvar). R-nda 1 şəhər, 24 kənd və b. yaşayış məntəqələri var. Mərkəzi Culfa ş.-dir.

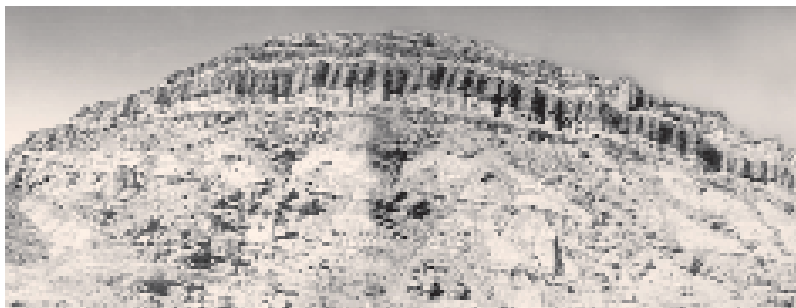

Culfa nekropolu tapıntıları:

- 1, 2, 8, 9. Küpə tipli sadə və boyalı gil qablar.
3. Qədəh tipli gil qab.
4. Badya tipli gil qab.
- 5, 7, 13. Kasa tipli gil qablar.
6. Çəkmə formalı gil qab.
11. Gil qab altlığı.
12. Çaydan tipli gil qab.
14. Üçayaqlı gil vaza.
- 15, 17. Tunc bəzəklər.
16. Tunc xəncər hissəsi.
17. Tunc toppuz.
- 19, 20, 21. Tunc xəncərlər.
- 22, 23, 24. Tunc sancaqlar.

Təbiət. R-nun Ermənistan ilə sərhədi boyu Zəngəzur silsiləsinin yal hissəsi uzanır. Silsilə Araz çayına doğru aşağıya doğru *Arazboyu düzənliklərə* (Culfa düzənliyi və s.) keçir. R-nun ən yüksək nöqtəsi Ermənistan Respublikası ilə Ordubad r-nu arasındakı sərhəd xətlərinin kəsişdiyi yerdə olan Dəmirli dağıdır (3364 m). Tabaşir-Neogen çöküntüləri geniş yayılmışdır. Faydalı qazıntıları: mərğmü filizləri, gips, gəc və s. Mineral sular (Darıdağ, Nəhcir və s.) çıxır. Ərazinin çox hissəsində yayı quraq və isti keçir. Arazboyu ərazidə yayı quru isti, qışı soyuq keçən yarımsəhra və quru çöl iqlimi hakimdir. Orta temp-r yanvarda –10-dan –3°C-yə qədər, iyulda 19–28°C-dir. İllik yağıntı 200–600 mm. Çayları (Əlinçə, Qaradərə və s.) Araz hövzəsinə aiddir. Su an-

Miosen vulkanogen qatı. Culfa bölgəsi.

barları yaradılmışdır. Əsasən, dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə, dağ-şabalıdı, boz, çəmən-boz, allüvial-çəmən torpaqları yayılmışdır. Arazboyu düzənlikdə və alçaq dağlıq sahələrdə səhra və yarımsəhra, orta dağlıqda isə dağ-kserofit bitkiləri, yüksək dağlıq sahədə dağ çölləri, subalp çəmənləri var. Enliyarpaqlı dağ meşələrinə (palıd, fıstıq, vələs) rast gəlinir. Heyvanları: muflon, qayakeçisi, canavar, tülkü, boz dovşan, ular və s.

Əhali. R-nun əhalisi 1980 illə müqayisədə 2005 ilin əvvəlində təqr. 13177 nəfər, yaxud 52,4% artmışdır. Orta sıxlıq 1 km^2 -də 39 nəfərdir. İri yaşayış məntəqələri Culfa ş., Yayı, Əbrəqunus və Bənəniyar k.-ləridir.

Təsərrüfat. C. r., əsasən, üzümçülük və heyvandarlıq r-nudur. K.t.-na yararlı torpaqlar təqr. 29,8 min *ha*-dır (2004). Suvarılan torpaqlar 5,2 min *ha*-dır. Dənli və dənli-paxlalı bitkilər, yem bitkiləri və s. əkilir. 332 *ha* üzümlük var. Meyvə yetişdirilir. 2003–2004 illər ərzində Culfa r-nunun bütün təsərrüfat formaları üzrə istehsal edilən bitkiçilik məhsullarından taxıl istehsalı 43,3%, kartof istehsalı 16,8%, tərəvəz istehsalı 10,2%, bostan məhsulları istehsalı 16,9% artmışdır. 2004 ildə C.r.-nunda 1970 illə müqayisədə heyvandarlıq məhsullarının hamısında artıma nail olunmuşdur. İnek və camışların sayı 2004 ildə əvvəlki illərə nisbətən ən yüksək göstərici olmaqla 1970 ildəkindən 2,0 dəfə çox olmuşdur. Qaramal 3745 baş və ya 46,8%, xırda buynuzlu heyvanların sayı 39716 baş və ya 2,0 dəfə çox olmuşdur. R-nda 11749 baş qaramal, o cümlədən 5737 baş inək və camış, 77263 baş davar, 60104 quş var (2004). Muxtar respub-

likadakı qaramalın 13,0%-i, o cümlədən inək və camışların 11,7%-i, davarın 15,3%-i C. r.-nin payına düşür (2004).

Mədən sənayesi, karbon qazı z-du, gəc se-xi, k.t. texnikası təmiri müəssisəsi və s. var. 1970 ildə muxtar respublikada sənaye məhsulunun 4,5%-i, 1980 ildə 6,1%-i, 1990 ildə isə cəmi 3,0%-i C. r.-nin müəssisələrində istehsal edilmişdirsə, 2004 ildə bu rəqəm 5,6% olmuşdur. 2004 ildə muxtar respublikadakı kapital qoyuluşunun 4,0 %-i, istifadəyə verilmiş əsas fondların 3,1%-i, cəmi əmtəə dövriyyəsinin 8,8%-i, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin 7,8%-i C. r.-nin payına düşmüşdür. Bakı–Yerevan d.-y. [Culfadan Təbrizə xətt ayrılır], Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolu C. r.-nundan keçir. Ermənistanın təəcüvü nəticəsində d.-y. və nəqliyyat əlaqələri pozulmuşdur.

Tarixi–arxeoloji abidələr və memarlıq. C. r. ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində e.ə. 3-cü minilliyin ortalarından başlayaraq son orta əsrlərədək xeyli abidə qeydə alınmışdır. Tapıntılar bölgənin qədim sakinlərinin əkinçilik, maldarlıq, ovçuluqla məşğul olduğunu göstərir. E.ə. 3–2-ci minilliklərdə bu ərazidə (Ərəfsə, Bənəniyar, Göydərə və s.) boyalı qablar mədəniyyəti, e. ə. 2-ci minilliyin sonu – 1-ci minilliyin əvvəllərində Xocalı–Gədəbəy arxeoloji mədəniyyəti yayılmışdı (Boyəhməd, Ağsal, Ləkətağ, Nəhəcir, Culfa və s.). Əlçatmaz qayaların zirvələrində inşa edilmiş və möhtəşəm qala divarları ilə əhatələnmiş Qazançı qalası e. ə. 3–1-ci minilliklər boyu yadelli işğalçılara qarşı mübarizə meydanı olmuşdur. Tədqiqatlar zamanı Boyəhməd nekropolunda kəllənin və skeletin müəyyən hissələrinin ayrıca qoyulmasına, Camaldin antik nekropolunda qəbirə balıqqulağı qoyulması adətində təsadüf edilmişdir. Milax k. yaxınlığındakı Zoğallı abidəsindən 6–7 əsrlərə aid orijinal tunc *qrifon* tapılmışdır.

Memarlıq abidələrindən Gülüstən k.-ndə türbə (*Gülüstan türbəsi*), karvansara (13 əsr), kəndin yaxınlığında, Araz çayı üzərində körpü (13 əsr), Xanəgah k.-ndə Əlincəqala (12–13 əsrlər), Əlincəçay xanəgahı (12 əsrin sonu – 13 əsrin əvvəlləri), Qazançı k.-ndə körpü (1551), hamam (17 əsr), məscid (19 əsr) orta əsrlərə aid qala divarları, bürclər və s. mühafizə olunmuş, yenidənqurma və bərpa işləri aparılmışdır.

Culfa rayon
yarımstansiyası.

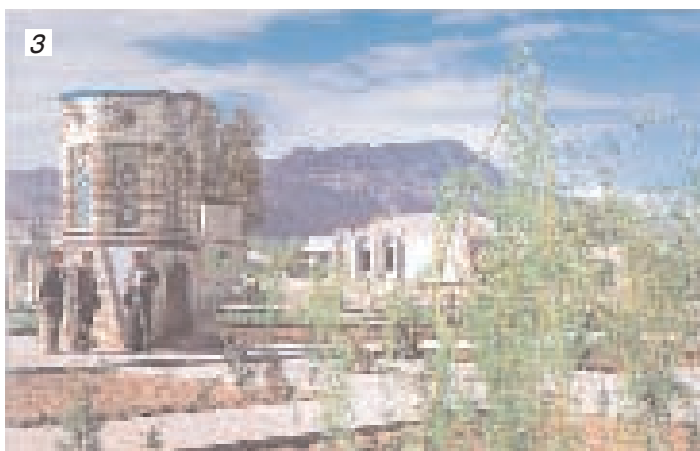

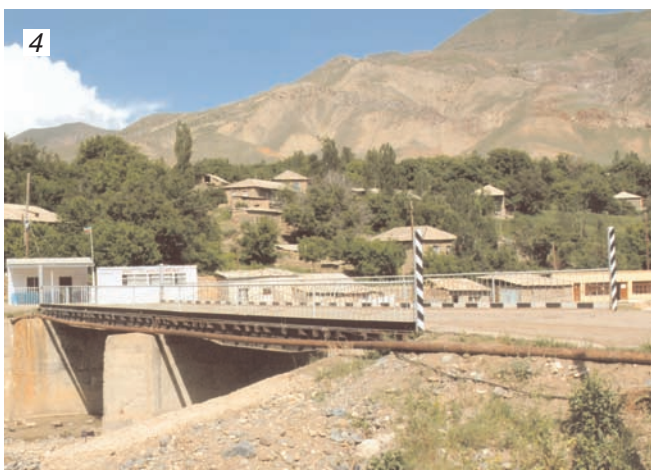
1

2

3

4

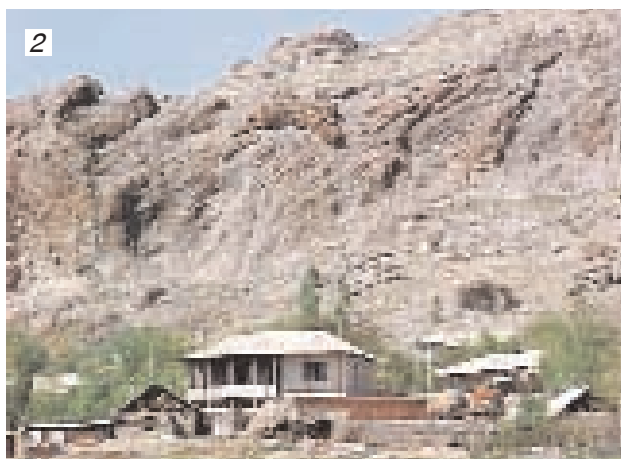

5

Culfa rayonu. 1. İlandağ (H a ç a d a ğ) ətrafı. 2. Rayon İcra Hakimiyyətinin binası. 3. Heydər Əliyev adına istirahət parkı. Culfa şəhəri. 4. Xanəgah kəndi. 5. Yaylaqda.

1

2

3

4

5

Culfa rayonu. 1. Bənənıyar su anbarı. 1987. 2. Nəhəcır kəndı. 3. Şəhıdlərə abıdə. 4. Culfa körpüsü. 5. Darıdağ Karbon Qazı Zavodu. 1988.

Mədəni quruculuq və səhiyyə. R-nun 12 məktəbəqədər müəssisəsində 481 uşaq tərbiyə olunur, 28 ümumtəhsil və 1 peşə məktəbində 7399 şagird oxuyur (2005). Ərəfsə kəndində 320, Saltaq kəndində 420, Göynük kəndində 110, Xanəgah kəndində 288, Əlincə kəndində 220, Xoşkeşin kəndində 140 yerlik yeni məktəb binaları tikilmişdir. Culfa şəhərində kompyuter təlim-tədris və internet mərkəzi fəaliyyət göstərir. R-nda 30 kitabxana, 36 klub və mədəniyyət evi, 1 muzey, 2 musiqi məktəbi fəaliyyət göstərir (2005). Eyni zamanda r-da Gülüstan tarix və mədəniyyət qoruğu mövcuddur. R-nun sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatını işıqlandıran Culfa R-n İcra Hakimiyyətinin "Arazın səsi" qəzeti çıxır (1935 ildən). Azərb. və Nax. MR televiziya verilişlərinə baxılır. R-nda 205 çarpayılıq, o cümlədən 120 çarpayılıq mərkəzi rayon xəstəxanası, 35 çarpayılıq 1 kənd sahə xəstəxanası, 25 çarpayılıq 2 kənd sahə xəstəxanası, 11 həkim ambulatoriyası, 10 feldşer-mama məntəqəsi, 1 təcili tibbi yardım şöbəsi, 1 gigiyena-epidemiologiya mərkəzi fəaliyyət göstərir, 34 həkim, 223 orta tibb işçisi çalışır (2005).

CULFAÇILIQ – Azərb.-da, xüsusilə Naxçıvan ərazisində pambıq parça (bez, cecim və s.) toxuculuğu ilə bağlı ənənəvi sənət növü. Keçmişdə pambıq parçanın özünəməxsus istehsal texnologiyası olmuşdur. Toxuma prosesi culfa adlanan dəzgahda nərəşana və məkik vasitəsilə icra olunurdu. Cecim toxumaq üçün iplik əvvəlcədən müxtəlif rənglərə boyanırdı. Əsasən, ev peşəsi səciyyəsi daşmışdır. Ənənəvi bez istehsalında başlıca yeri şəhər karxanaları tuturdu. Naxçıvan, Culfa, Ordubad ş-lərində C. kустar sənət və əmtəə

Culfa şəhərində inzibati bina.

Naxçıvan MR kompyuter təlim-tədris və internet mərkəzinin Culfa filialı.

istehsalı səviyyəsinə qalxmışdı. C.-da bez istehsalı əsas yer tutduğundan, bu sənət bəzzazlıq da adlanmışdır. 19 əsrin 30-cu illərində Ordubad əhalisinin yarıya qədəri bəzzazlıqla məşğul olurdu.

CÜLMƏTIKMƏ – bədii tikmə növü. Bu növ tikmələrə Naxçıvan və Ordubad ş.-lərində daha çox təsadüf edilir. İşlənmə texnikasına görə pələkli tikməyə yaxındır. C.-də metal pələyi müxtəlif rəngli ipək, pambıq, yun saplarla tikilmiş kiçik dairəciklər əvəz edir. C. üçün qırmızı rəngli tafta və ya tirmə parça üzərində ağ rəngli sapla həndəsi motivlər, nəbati naxışlar səciyyəvidir. Ən çox baş geyimlərində (araxçın, şəbküləh) tətbiq edilir. Bəzən don, tuman, küləçənin əmək və yaxalıkları da C. ilə bəzədilirdi.

Əd.: Ə l i y e v a G. Naxçıvan bədii tikmələri, Azərb.SSR EA-nın "Xəbərləri" (ictimai elmlər seriyası), 1961, № 8.

CÜMƏ MƏSCİDİ, N a x ç ı v a n d a – me-marlıq abidəsi. 18–19 əsrlərdə Hüseyn Təbrizi adlı şəxs tərəfindən tikilmişdir. Ümumi sah. təq. 1000 m²-dir. Bir minarəlidir. 2000 ildən Naxçıvan şəhər məscidi kimi fəaliyyət göstərir.

CÜMƏ MƏSCİDİ, O r d u b a d d a – orta əsrlərə aid memarlıq abidəsi. Şəhərin mərkəzi meydanının ən hündür yerində ucalan məscid möhtəşəmliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məscidin memarlıq görkəmi 17–18 əsrlərə aid abidələrin başlıca cəhətlərini özündə daşımaqdadır. C.m.-nin ş. qapısı üzərindəki daş lövhədə I Şah Abbasın nəsx xəttilə farsca beş sətirlik fərmanı həkk edilmişdir. 1604 ilə aid olan bu fərmanda deyilir: "Ordubad qəsəbəsinin bütün əhalisinin ...Şah Abbas sülaləsinə etimadını, onların şiə məzhəbli olduqlarını

Araxçın. Cülmətikmə. 19 əsr. Ordubad.

*Cümə məscidi.
Ordubad şəhəri.*

nəzərə alaraq sənətkarlardan, əsnaflardan, bağlardan, əkin yerlərindən, dəyirmanlardan toplanan ixracat, itlaqat, nüzul, əvariz, qonulqa vergilərindən ibarət olan malcəhət və vücuhatı azaldıb (tədricən) ləğv etsinlər, onları Azərbaycan bəniçesindən çıxarılar və divan itlaqatından xaric etsinlər". Bu fərman da C.m.-nin son orta əsrlərdə formalaşdığını deməyə əsas verir. Lakin məscidin plan quru-

luğu, bəzi elementləri və bədii tərtibatı onun ilkin əsasının daha qədim olduğunu göstərir. 17 əsrdə isə məscidin əsaslı şəkildə bərpa edildiyi güman olunur. Məscidin içəri divarlarındakı həndəsi formalı ornamentlər Naxçıvanın qədim abidələrindəki rəsmləri xatırladır. Bəzi mənbələrə görə, 1902/03 ildə məsciddə təmir işləri aparılarkən tapılmış bir kərpicdəki yazıdan onun 12–13 əsrlərdə tikildiyi aydın olur. C.m.-nin c.-undakı meydana vaxtilə karvansaralar, dükənlər olmuşdur. Bu meydanla məscid sahəsi o vaxtlar vahid mərkəzi kompleks təşkil edirdi. Tədqiqatçılar C.m.-nin indiki görünüşünün sonradan edilən əlavələr nəticəsində yarandığını qeyd edirlər. Hazırda məscidin şm.-ş.-ində mədrəsə, q.-ində isə zorxana binaları yerləşir. Məscid və ətraf binalar 1987 ildə əsaslı surətdə bərpa olunmuşdur.

Əd.: S a l a y e v a R., Ordubadın ulu daşları, "Qobustan" 1971, № 1; у е н ə о п и н , Нахчыван-наследие архитектуры, Б., 2002; Н е м а т о в а М., Указ 1072/1604 г. в Соборной мечети Ордубада, "Эпиграфика Востока", Л., 1967, № XVIII.

ÇAHARTAQ QƏBİRİSTANI – Ordubad ş.-ndən 2 km ş.-də orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Torpaq qəbirlərdən ibarət olub, geniş bir ərazini əhatə edir. Qəbirlər q.-dən ş.-ə doğru istiqamətlənmişdir; düzbucaqlı formadadır. Bəzi qəbirlərin ətrafı orta həcmli daşlarla əhatələnmişdir; onların əksəriyyəti torpaq çöküntüləri ilə örtüldüyündən yaxşı izlənilmir. Burada sənduqə tipli qəbirüstü abidələrə də rast gəlinir. Bəzilərinin üzərində ərəbcə kitabə var. Ç. q. 16–18 əsrlərə aid edilir.

ÇAXMAQLIDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Bist k.-ndən 2 km şm.-q.-dədir. Hünd. 2018 m.

ÇALXANQALA – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 33 km şm.-q.-də, Dərələyəz silsiləsinin c. əyindədir. Əh. 2149 nəfərdən çox (2005); taxılçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, kitabxana, poçt şöbəsi, rabitə qovşağı, xəstəxana, uşaq bağçası var. Yaxınlığındakı qədim *Çalxanqala* qalasının adı ilə adlandırılmışdır.

ÇALXANQALA – Naxçıvan ş.-ndən 22 km şm.-q.-də, təbii cəhətdən əlverişli mövqedə Tunc dövrünə aid qala. Payız k. yaxınlığında, Cəhriçayın sağ sahilində, hündür təpə üstündədir. İri qaya daşlarından bərkidici məhlul işlədilmədən hörülmüşdür. Qalaya təkcə c. tərəfdən giriş yolu var. Tunc dövrü siklop tikililərinə aid olan Ç.-nin dövrümüzədək gəlib çatmış divarının uz. 450 m, hünd. 2,5–3 m, eni 2,7–3 m-dir. Ehtimala görə, Ç. Naxçıvan ərazisində e.ə. 2-ci minillikdə təşəkkül tapmış iri tayfa ittifaqının əsas müdafiə qalası olmuşdur.

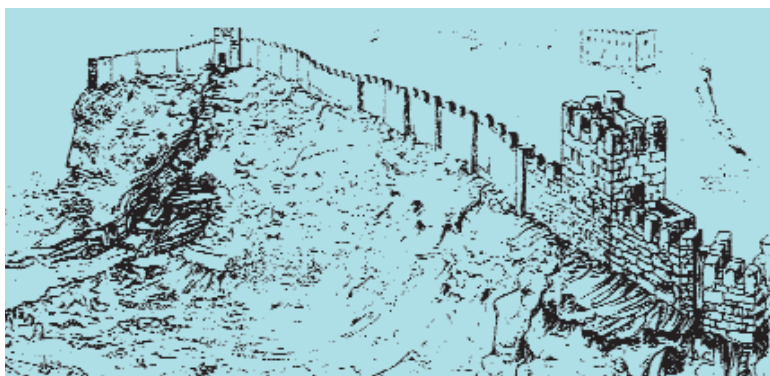
Əd.: А л и е в В. Г., Культура эпохи средней бронзы Азербайджана, Б., 1998.

Çalxanqala abidəsinin divarları.

ÇALXANQALA – Kəngərli r-nunun Çalxanqala k.-nin c.-q.-ndə son Tunc dövrünə aid yaşayış yeri. 1978 ildə Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən tədqiq edilmişdir. Tədqiqatlar zamanı qalınlığı 2 m olan mədəni təbəqə müəyyənləşdirilmişdir. Aşınma nəticəsində mədəni təbəqə dağılmış, zəngin arxeoloji material üzə çıxmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, mədəni təbəqə kül qarışıq gil laylarından ibarət olub, maddi mədəniyyət qalıqları ilə zəngindir. Buradan keramika məmulatı qalıqları, xırda bünuzlu heyvan sümükləri, çaxmaqdaşı qırıntıları tapılmışdır. Gil qablar, əsasən, üzəri qara və qırmızı rənglərlə naxışlanmış monoxrom boyalı qablardan ibarətdir. Dalğalı və düz xətlərlə, cizma ornamentlərlə bəzədilmiş boz və qırmızı rəngli sadə gil qablara da təsadüf olunmuşdur.

Çalxanqalanın bərpa layihəsi.

Tapıntılar arasında tufdan düzəldilmiş dən daşları, həvəng və dəstələr, sürtgəclər və s. var.

ÇALXANQALA KURQANLARI – Kəngərli r-nunun Çalxanqala k. yaxınlığında, Naxçıvan ş.-ndən 40 km şm.-q.-də e. ə. 2-ci minilliyə (son Tunc dövrü) aid arxeoloji abidə. Kurqanlar konusvarı formada olub, diametri 8–10 m, hünd. 1,2 m.-dir. Ç. k. altında dördkünc formalı torpaq qəbir yerləşir. Kurqanlardan gil məmulatı (çəhrayı astarlı qara qablar, o cümlədən boyalı qablar, boz rəngli qablar və s., tuncdan xəncər, nizə ucları, skelet qalıqları), sancaq, düymə, muncuqlar və s. tapılmışdır. Boyalı qablar Qızılburun, Zurnabad, Nəhəcir, I və II Kültəpə qablarına tam oxşardır. Müxtəlif formalı boyalı gil qabların üzəri tünd qırmızı rənglə örtülmüş, qara rənglə həndəsi naxışlarla bəzədilmişdir (bunlar çox güman ki Kür-Araz mədəniyyətinin təsiri ilə bağlıdır). Tunc xəncər yastı tiyəli və qısa dəstəkdir. Boruşəkilli dəstəyi olan nizə ucu orta Tunc dövrü üçün, romb formalı yastı nizə ucu isə Kür-Araz mədəniyyəti üçün səciyyəvi olub, Qobustan kurqanından tapılmış nizə uclarına oxşardır. Ç. k.-ndan Yaxın Şərqi ölkələrindən gətirilmiş göy, şirli muncuqlar da aşkar olunmuşdur. Tapıntılar Azərbaycan, o cümlədən Naxçıvanın Tunc dövrü materiallarını və Yaxın Şərqi ölkələri ilə qədim iqtisadi və mədəni əlaqələrini öyrənməyə imkan verir. Ç. k. Naxçıvan ərazisində tədqiq edilmiş ilk kurqandır.

Əd.: Əliyev V. H. Azərbaycanda Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti, B., 1977.

ÇALXANQALA TUF YATAĞI – Kəngərli r-nu ərazisində, Çalxanqala k.-ndən 6 km ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Alt Tabaşir dövrünün Alt mərtəbəsinin çəhrayımtıl-boz və çəhrayı rəngli, xırdadənəli tuflarından ibarət vulkanogen qat iştirak edir. Vulkanogen qat yuxarıdan aşağıya doğru kvars-por-

firit, tuf-brekeçiya, tuf-qumdaşı və tuf-lavadan ibarətdir. Qatın ümumi qalınlığı 140 m-ə çatır. Yataq tektonik cəhətdən Yayı-Əznəbürt sinklinalının c.-q. qanadında yerləşir və monoklinal yatım təşkil edir. Sah. 1 km², faydalı qatın öyrənilən qalınlığı 20–25 m-dir. Tuflar "200"–"4400" markalı divar daşı istehsalına yararlıdır. Yataq 1977 ildən konservasiya olunub; sənaye ehtiyatı 243 min m³-dir.

ÇANAQ – Sədərək r-nunun Sədərək k. yaxınlığında son Tunc və ilk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri. Arxeoloji qazıntı aparılmamışdır. Kəşfiyyat səciyyəvi tədqiqatlar zamanı əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinə əsasən Ç. yaşayış yerinin e.ə. 2–1-ci minillərə aid olması ehtimal edilir.

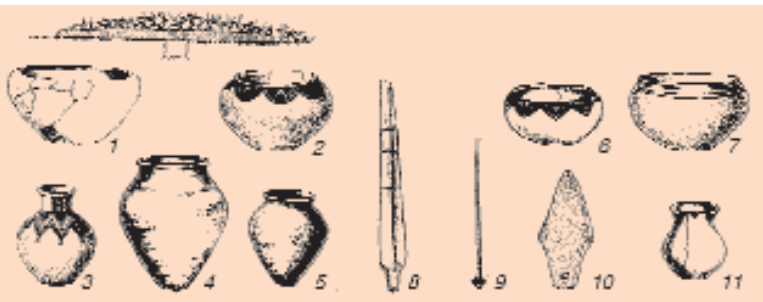
ÇAPARXANLI MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Bəzi mülahizələrə görə, Ç.m. çapar (qasid) sözü ilə bağlıdır. Deyilənlərə görə, keçmişdə çaparların, "poçt atları" saxlayanların çoxu bu məhəllədə yaşadığından məhəllə belə adlanır. İlk adı Ç a p a r x a n a olub. Şəhərdə poçt məntəqəsi də Ç. m.-ndə yerləşirmiş. Çaparlar burada atlarını dəyişib, digər məntəqələrə məktub, xəbər aparıb-gətirmişlər.

ÇEŞMƏBASAR – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km aralı, Naxçıvan-Ordubad avtomobil yolunun kənarında, düzənlikdədir. Əh. 909 nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, poçt şöbəsi, məscid var.

ÇEŞMƏBASAR GİL YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 12–13 km c.-ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Orta Miosenin boz rəngli, bərk, zəif sementləşmiş, incə və orta dispersliliyə malik gil süxurları iştirak edir; bunlar hər yerdə Orta Dördüncü dövr yaşlı kontinental çöküntülərlə – pis sortlaşmış qumlu-çınqıllı-gilli çöküntülərlə örtülmüşdür. Sah. 0,2 km², faydalı qatın qalınlığı 17–19 m-dir. Laboratoriya və yarımzavod tədqiqatlarının nəticələrinə görə, gil aqloparit istehsalına yararlıdır. Yataqda aparılmış əlavə tədqiqatların nəticələrinə görə isə, gildən "125" markalı kərpic istehsalında istifadə etmək olar. Yatağın sənaye ehtiyatı 3417 min m³-dir.

ÇƏCİK – qadınların boyunlarına bağladığı bəzək əşyası. Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmışdır. Formasına görə böyük Ç. və ki-

Çalxanqala kurqanları tapıntıları:
1,2,7. Badya tipli gil qablar. 3,4,5,11. Kupa tipli sadə və monoxrom boyalı gil qablar. 6. Kasa tipli monoxrom boyalı gil qab. 8. Tunc xəncər. 9. Tunc sancaq. 10. Tunc nizə ucu.

çik Ç. vardır. *Qarabatdaq* zərgərlik məmullatından fərqli olaraq, Ç.-də müxtəlif formalı boğazaltının aşağı hissəsindən üzərində qiymətli daşlardan bəzəyi olan ətəklər, ondan sonra isə ay-ulduz-yarpaq formalı bəzəklər asılır. Naxçıvan bölgəsinin bəzi kəndlərində çəmbərə adlanır. 19 əsr Naxçıvan zərgərlərinin hazırladıqları Ç.-lər qiymətli sənət nümunələri kimi bir çox muzeylərdə saxlanılır.

ÇƏMƏNLİ – Şərur r. ərazisində kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 7 km c.-ş.-də, Arpaçayın sağ sahilindədir. Əh. 898 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, əkinçilik, taxılçılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, fəldşer-mama məntəqəsi var. Kənd telefonlaşdırılmışdır.

ÇƏNGƏL – qadınların başlarına bağladıqları zərgərlik məmullatı. Bəzək əşyası kimi Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmışdır. Qızıldan və gümüşdən nəfis şəkildə hazırlanan Ç. daha çox yaşlı qadınların baş örtüklərini (yaylıqlarını) saxlamaq üçün istifadə edilirdi. Hər iki ucunda baş geyiminə bərkitmək üçün qarmaq (ç ə n g ə l) olduğundan belə adlandırılmışdır. Boğazın altından keçdiyindən Azərb.-in bəzi bölgələrində b o ğ a z a l t ı da adlanır.

ÇƏNNƏB – Ordubad r-nunda çay. Gilançayın qolu. 1050 m hünd.-dən başlanır. Uz. 9 km. Qar, yağış suları və yeraltı sularla qidalanır.

ÇƏNNƏB – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 32 km şm.-q.-də, dağ ətəyindədir. Əh. 507 nəfər (2005): bağçılıq, heyvandarlıq, əkinçilik və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

ÇƏNNƏB KÖRPÜSÜ – Ordubad r-nu ərazisində, Çənnəb k.-nin 12 km-liyində, Düylün çayının üzərindədir. Uz. 10 paqonometr. 19 əsrin əvvəllərində inşa edildiyi ehtimal olunur. Yüksək inşaat texnikası səviyyəsində tikilmiş körpü milli memarlıq səviyyəsini və möhkəmliyini qoruyub saxlamışdır. Körpünün 1996 ildə yenidən qurulması və bərpası nəticəsində Çənnəb k. magistral yola çıxış əldə etmişdir.

ÇƏRÇİBOĞAN – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 2,5 km c.-dadır. Əh. 3374 nəfər (2005); heyvandarlıq, pəziçilik (çuğundurçuluq) və yemçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, klub, kitabxana, xəstəxana, ATS, məişət obyektləri, məscid var.

Çəcik. 19 əsr. Naxçıvan. Azərb. Tarixi Muzeyi.

ÇƏTİRDƏŞDƏRƏSİ – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Nursu çayının (Naxçıvançay hövzəsi) sol qolu. Şahbulaq gölündən bir qədər aşağıdan, 2375 m hünd.-dən başlanır. Uz. 7 km. Əsasən, bulaq və qar suları ilə qidalanır.

ÇİLƏDANI – Sədərk r-nunun Sədərk k. yaxınlığında Tunc dövrünə aid yaşayış yeri. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmamışdır. Əldə olunmuş yerüstü maddi mədəniyyət nümunələrinə əsasən Ç. yaşayış yerinin e. ə. 3-2-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir.

ÇOBANILƏR – 14 əsrin 40-50-ci illərində Azərb.-də və qonşu vil.-lərdə faktiki ağalığ etmiş feodal qrupu. Türk-monqol mənşəli sultuz tayfasından törəmişlər. Çingiz xanın [1206-27] hərbi yürüşlərində fəal iştirak etmiş sultuz tayfası 13 əsrin ortalarında Hülaku xanın hərbi hissələri tərkibində Azərb.-a gəlmiş və Urmiya gölü sahilində məskunlaşmışdılar. Bu tayfadan çıxmış əmir Çoban Qazan xanın, Məhəmməd Ölçaytunun və Əbu Səidin dövründə 30 ildən çox (1295-1328) Hülakular dövlətinin baş əmiri (əmir ül-üməra) olmuş və bir müddət Əbu Səidin azyaşlı olmasından istifadə edib, əslində, ölkənin hakiminə çevrilmişdi. Oğlanları Diməşq xacə, Teymurtaş, Mahmud, Həsən Azərb., Rum (Kiçik Asiya), Gürcüstan və Xorasan vilayətlərini idarə etmişlər. Sonralar sultuz tayfası Çobanın adı ilə Ç. adlanmışdır.

Əmir Çoban 1328 ildə öldürüldükdən sonra Ç. Rumun Qarahisar qalasında və ətrafında məskunlaşmış və 1335 ildə yenidən hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qalxmışlar. Çobanın nəvəsi Şeyx Həsən ibn Teymurtaş (Kiçik Həsən) 1338 ildə Təbrizi tutmuş və Hülaku şahzadəsi Satıbəy xatunu [1338-40] padşah elan edib, ölkəni onun adından idarə etmişdir. 1340 ildə o, Satıbəy xatunu Süleyman xanla [1340-44] əvəz etdi. Ç.-in nüfuz dairəsinə Azərb.-dan başqa, İraqi Əcəm, Həmədan, Qum, Kaşan, Rey, Vəra-

min, Furqan, Gürcüstan və Ermənistanın xeyli hissəsi daxil idi. Həsən 1343 ildə öldürüldükdən sonra qardaşı Məlik Əsrəf hakimiyyətə yiyələnmiş və Süleyman xanı taxtdan salaraq, Ənuşirəvani Adili [1344–55] padşah elan etmişdi. Qəddarlığı ilə məşhurlaşmış Əsrəf soyğunçuluq və qarət hesabına 17 xəzinə toplamışdı. Əsrəf Çobani 1355 ildə Ənuşirəvani Həsən xanla [1355–57] əvəz etdi. Əsrəfin edamı ilə (1357) Ç.-in Azərb.-dəki ağalığına son qoyuldu. Ç. Azərb.-də müstəqil, sözün əsl mənasında hüquqi dövlət təsis edə bilməmiş və faktiki hakimiyyət sürmüş feodal qrup kimi tanınmışlar. Onlar özlərini padşah elan etməmiş, öz adlarına sikkə kəsdirməmiş, xütbə oxutdurmamış, qonşu dövlətlər tərəfindən müstəqil dövlət kimi tanınmamışlar və öz hökmranlıqlarını hüquqi cəhətdən əsaslandırmaq məqsədilə Hülaku şahzadələrini padşah (sultan) kimi mühafizə etmişlər. Ç.-in ağalığına son qoyulması ilə Hülakular dövləti süquta uğramışdır.

Naxçıvan əyaləti Ç.-in ağalığı dövründə Azərb.-in 9 tümənindən biri idi. Həmin dövrdə Naxçıvan Teymurtaş Çobaninin qulamı Ələki Bahadır tərəfindən idarə olunurdu. O, 1343 il Təbriz yürüşündə, 1351 il Qarabağ iğtişasının yatırılmasında fəal iştirak etmişdi. Tanınmış siyasi xadim Şərəfəddin Naxçıvani də Ç. dövründə mühüm dövlət vəzifələrində çalışmış, 1350 ildə Əsrəfin İsfahana yürüşündə iştirak etmiş və şəhərdə Hülaku hökmdarı Ənuşirəvanın adından sikkə zərb etdirib, xütbə oxutdurmuşdur.

Ç.-in qarətçilik siyasəti Naxçıvan bölgəsinə ciddi təsir göstərdi. Bütün Azərb. əhalisi kimi, Naxçıvan əhalisi də vətənlərindən didərgin düşərək, Gilana, Şirvana, Qızıl Orda dövlətinə, Şama, Ruma və s. yerlərə səpələndi.

Əd.: Piriye V. Z., Naxçıvan XIII-XIV əsrlərdə, B., 2003; Ализаде А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв., Б., 1956.

ÇOBANKƏRƏLİ CƏFƏR [Cəfər Məmiş oğlu Cəfərov; 1883, Zəngibasar r-nunun (Qərbi Azərb.) Çobankərə k. – 1970, Babək r-nunun Şixmahmud k.] – aşiq. 1918 ildə daşnaklar tərəfindən deportasiyaya məruz qalmış, 1922 ildən Şixmahmud k.-ndə (Babək r-nu) yaşamışdır. Qoşma və gəraylıları ("Kimi", "Olarımı?", "Səhnə xanım", "Gözəl" və s.)

sənətkarlıq baxımından seçilir. Dastanların, saz havalarının mahir ifaçısı idi.

Əd.: Azərbaycan folkloru antologiyası, c.1. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

ÇOMAXTUR, C o m a r t ı – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 1 km c.-q.-də, Şərur düzündədir. Əh. 3117 nəfər (2005); üzümçülük, yemçilik, taxılçılıq, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi var. Vaxtilə kənd C o m ə r d i adlanırdı.

ÇUXURSƏD BƏYLƏRBƏYLİYİ – Səfəvilər dövlətinin inzibati vahidlərindən biri. 16 əsrin 1-ci yarısında yaradılmışdı. Mərkəzi İrəvan ş. idi. Təbriz (Azərb.) və Qarabağ bəylərbəyilikləri, habelə Osmanlı imperatorluğu və Gürcüstanla həmsərhəd idi. 17 əsrdən Naxçıvan vil. də Ç.b.-nin tərkibinə daxil edilmişdi. Ç.b. ustacılıq, bir müddət isə qacar tayfasından olan əmirələr tərəfindən idarə olunurdu. Səfəvi– Osmanlı müharibələri zamanı Ç.b. ərazisi dəfələrlə əldən-ələ keçmişdi.

Səfəvi–Osmanlı müharibələri yenidən başlayarkən (1578) Çuxursəd bəylərbəyi Məhəmməd xan Ustacılıq idi. Osmanlı ordusunun ilk hücumları məhz Ç.b.-nə yönəlmişdi. 1590 il İstanbul sülhünə əsasən Ç.b. Osmanlıların hakimiyyəti altına düşmüşdü.

17 əsrin əvvəlində I Şah Abbasın Osmanlı imperatorluğuna qarşı apardığı uğurlu müharibə nəticəsində Ç.b.-nin ərazisi, o cümlədən Naxçıvan bölgəsi osmanlılardan azad edilmişdi. Həm Səfəvi–Osmanlı müharibələri, həm də I Şah Abbasın "böyük sürgün" siyasəti Ç.b.-nin təsərrüfat və mədəni həyatına ağır zərbə vurmuşdu. Ç.b. geri qaytarıldıqdan sonra bəylərbəyi Əmirgünə xan Qacarı dövründə təsərrüfat, ticarət və sənətkarlıq nisbətən dirçəlmişdi. Bu zaman Naxçıvan vil.-nin hakimi *Maqsud Sultan Kəngərli* idi. 17 əsrdə Naxçıvan ş. ölkənin iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş mərkəzlərindən biri sayılırdı. Ç.b.-ndə əhali əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlıq, bağçılıqla məşğul olurdu. Ticarət inkişaf etmişdi. Səfəvilər dövlətinin tənəzzülü ilə Ç.b. inzibati ərazi vahidi kimi əhəmiyyətini itirməyə başladı. 18 əsrin ortalarında Ç.b. ərazisində İrəvan və Naxçıvan xanlıqları yarandı.

Əd.: Bax *Təbriz bəylərbəyliyi* məqaləsinin ədəbiyyatına.

D

DABAQLI DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-ş. yamacındadır. Hünd. 2046 m. Günbəzvarı formadadır.

DABBAQXANA MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə sənət və peşə ilə bağlı məhəllə. Bu, naxçıvanlıların qədimdən dəri aşılamaqla məşğul olduğunu təsdiqləyir. Hazırda mövcud olmayan həmin məhəllənin yerində eyniadlı çeşmə var.

DAĞDAĞAN AŞIRIMI – Şahbuz r-nu ərazisində aşırım. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcındadır. Hünd. 2958 m.

DAĞÜSTÜ SILSİLƏ – Culfa r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Culfa ş.-ndən 4 km şm.-ş.-dən başlayaraq şm.-q.-ə doğru 16 km məsafədə uzanır. Ən hündür zirvəsi Darıdağdır (1927 m). C.-q. yamacı kəskin parçalanmışdır. *Darıdağ mineral su yatağı* D. s.-nin c.-ş.-ndədir.

DAMLAMA – Kəngərli r-nunda, Qarabağlar k.-ndən 3 km şm.-q.-də e.ə. 4–1-ci minilliklərə aid çoxtəbəqəli yaşayış yeri. Yeriüstü tapıntılar gil qab qırıqlarından, dən daşları, obsidian (d ə v ə g ö z ü) lövhələr və ox ucluqlarından ibarətdir. Qazıntılar zamanı şlak qalıqları da aşkar olunmuşdur. Mədəni təbəqə torpaq qarışıq çürüntü laylarından ibarət olub, maddi mədəniyyət qalıqları ilə zəngindir. Ən qədim tapıntılar Encolit dövrünə (saman qarışığı olan gildən kobud hazırlanmış, pis bişirilmiş qablar), müəyyən hissəsi isə ilk Dəmir dövrünə (gil qab qırıqları, ox ucluqları) aiddir.

DANAQALASI – Şərur nahiyəsində mövcud olmuş kənd. “*Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri*”ndə Xəlifə k. yaxınlığında yerləşdiyi və həmin vaxt (1828) orada heç kimin yaşamadığı qeyd edilir. Mənbədə bu kəndin öyrüşlərindən istifadə edən qonşu kəndlərin il-

də 3500 ağca vergi verdikləri göstərilir. Adının və coğrafi mövqeyinin Dana qalası (bax *Tana qalası*) ilə eyniliyi Tana qalası və Tənnəm k. arasındakı “kənd yeri”, “köhnə kənd” deyilən xarabalıqların məhz D. kəndinə aid olduğunu ehtimal etməyə imkan verir.

DANYERİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 15 km c.-ş.-də, Naxçıvan – Sədərək avtomobil yolunun kənarında, düzənlikdədir. Əh. 2874 nəfər (2005); əkinçilik və maldarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, natamam orta məktəb, 3 klub, kitabxana, uşaq bağçası, ambulatoriya var.

DANZİK – Şərur r-nu ərazisində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Yaxınlığındakı qəbiristanlıqda qəbir abidələrinin sinə daşları – sənduqələr dövrümüzədək qalmışdır. Düzbucaqlı formalı sənduqənin bir üzü istisna edilməklə, digər tərəfləri cızma, döymə və oyma üsulu ilə zəngin nəbati təsvirlərlə bəzədilmişdir. Yaşayış yerinin xarabalıqlarından orta əsrlər üçün səciyyəvi olan maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. Tapıntılar 9–17 əsrlərə aid edilir.

DANZİK – Şərur r-nunda mövcud olmuş kənd. Son 300–350 il ərzində geniş ərazidə – Türkiyə, Qafqaz, İran, habelə Orta Asiyada yayılmış Əlixan nəslinin əsas yaşayış məskəni olmuşdur. Şərur r-nunun Gümüşlü və Ermənistanın Arpa yaşayış məntəqələri arasında yerləşmiş D. kəndi coğrafi mövqeyinə görə Şərur mahalının son ucu, Dərələyəz yaylasının qapısı olmuşdur. Arpaçayın sağ sahilində, Qaraağac piriinin yaxınlığındakı qədim Qara Qasım qəbiristanlığının sol sahilində Qala dağının ətrafında Yastan deyilən yerdə köhnə qəbirlərin və uçmuş yaşayış binaları-

Darıdağ

nın, istehkamların olması, Qara Qasım qəbiristanlığındakı böyük və uzun məzarların oğuz qəbirləri adlandırılması həmin yaşayış məskənlərinin uzaq keçmişindən xəbər verir. “Danzik” adının bir neçə yozumu mövcuddur. Ən inandırıcısı onun “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “erkən dan sökülən yer” demək olan “Dansux” sözündən əmələ gəlməsidir. Dağ ətəyində yerləşən bu kənddə dan yeri daha tez ağarır, günəş erkən çıxırdı. 1976–78 illərdə Arpaçay dərəyaçasının tikilməsi ilə əlaqədar D. kəndi köçürülmüş, ərazisinin əksər hissəsi dərəyaçanın altında qalmışdır. Kənd camaatı 1990 ilin qanlı yanvarında Sədərək kəndi uğrunda döyüşlərdə çoxlu itki vermiş, sağ qalanları isə Danyeri kəndində yaşayırlar.

Darıdağ balneoloji müalicəxanası.

Darıdağ mineral su mənbəyi.

Əd.: A k i f İ m a n. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında “Dansux” sözü, Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”, 1999, № 4.

DARIDAĞ – Culfa r-nu ərazisində, Dağüstü silsilənin ən yüksək zirvəsi. Əlinəçayla Qaradərəçayının arasındadır. Hünd. 1927 m. Konusvarı formadadır. D. ərazisində hələ 1920–30-cu illərdə aparılmış tədqiqatlar nəticəsində çox sayda faydalı qazıntı yataqları aşkar olunmuş, fiziki və kimyəvi tərkibi öyrənilmişdir. Dağın yuxarı hissələri əkin üçün yararlı olduğundan qədimdən burada dəmircilər olaraq dəniz ələmələri. Ehtimal ki, D. adı bununla əlaqədardır.

DARIDAĞ BALNEOLOJİ MÜALİCƏXANASI – Culfa ş.-nin 8 km-liyində, Darıdağ mineral su yatağı ərazisindədir. Mineral su yatağının əsasında 1978 ildə yaradılmışdır. Burada Darıdağ mineral suyu ilə müxtəlif ürək-damar sistemi xəstəlikləri, dayaq-hərəkət orqanları, periferik əsəb sistemi, dəri, ginekoloji və s. xəstəliklər, daxili qəbul etməklə anemiya müalicə olunur.

DARIDAĞ KARBON QAZI ZAVODU – Culfa ş.-nin 8 km-liyində, Culfa–Ordubad avtomobil yolunun solunda, *Darıdağın* ətəyində, Darıdağ mineral su mənbəyi ərazisindədir. Əvvəllər Azərb. Respublikası Yeyinti Sənayesi Nazirliyinin nəzdində idi. Sonralar mineral su yatağının bazası əsasında karbon qazının alınması məqsədi ilə kəşfiyyat işləri aparılmış, 1977 ildə Azərb. Milli EA nəzdində zavod yaradılmışdır. Karbon qazından mineral suların və şampan içkilərinin qazlaşdırılması üçün istifadə edilir.

dırılmasında və digər sahələrdə istifadə olunurdu. 1970-ci illərdə z-dun istehsal gücü çox aşağı olmuşdur. Buna görə də 1980 ildə həmin ərazidə sutkalıq istehsal gücü 30 t olan və müasir tələblərə cavab verən yeni z-d tikilib istifadəyə verilmiş, Azərb. Mineral Sular və Naxçıvan Mineral Sular Birliyinin səncamına keçmişdir.

DARIDAĞ MƏRGÜMÜŞ YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Culfa ş.-ndən 8–9 km şm.-ş.-də, Darıdağ–Kəsəndağ dağlıq zolağındadır. Yataq 19 əsrin ortalarından məlumdur və vaxtilə istismar olunmuşdur. Geoloji quruluşunda Kampan, Danimarka (əhəngdaşı, mergel), Paleosen (qumdaşı, gil), Orta və Üst Eosen (tufogen-çökmə süxurlar), Alt və Orta Oligosen (vulkanogen-çökmə süxurlar) yaşlı süxurlar iştirak edir. Bunlar yataq r-nunda şm.-q. istiqamətli Darıdağ antiklinalını əmələ gətirir. Filiz mineralaşması meridian istiqamətli çatlar boyunca təşəkkül tapmışdır. Yataqda üç tip filizləşmə qeyd olunur: şm. hissəsində ştokverk tipli realqar auripiqment filizləri, mərkəzdə yuvacıq tipli antimonit filizləri və c.-da mərgümlü bulaqların səthə çıxdığı yerdə möhtəvi (pürüz) tipli realqar filizlər. Yatağın əsas (şm.) hissəsi qırışıq ox hissəsindən keçən yarılma zonasına aiddir və əsas ehtiyatlar bu hissədə toplanmışdır. Filiz cismi aşağıya doğru genişlənmə ştokla təmsil olunur. Yataqda 4 filiz tipi ayrılır: 1. Tərkibində az miqdarda antimonit olan realqar və auripiqment; 2. Keyfiyyətli və nisbətən az rast gəlinən, əsasən, auripiqment, qismən realqar; 3. Yüksək keyfiyyətli və az rast gəlinən, üzərində qara rəngli melnikovit örtüyü olan toz halında auripiqment; 4. Zəngin filizləri əhatə edən və sənaye əhəmiyyəti olmayan keyfiyyətsiz yan süxurlar.

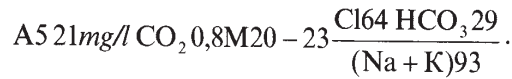
İlk 3 zəngin filizləşmə tipi filiz cismini təşkil edir. Filiz kütləsi realqar, auripiqment, antimonit, mərgümlü melonovit, pittisit, arsenopirit mənşəli olub, turş maqmanın püskürməsi ilə əlaqədardır.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

DARIDAĞ MİNERAL SU YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Culfa ş.-ndən 8 km şm.-ş.-də, Darıdağın ətəyində, dəniz səviyyəsindən 800–900 m hünd.-dədir. 5 bulaq və 32 kəşfiyyat quyusundan ibarətdir. Sular öyrə-

nilmişdir. Yataq Tabaşir yaşlı alevrolit, mergel və tuflu qumdaşılardan tektonik qırılmaları ilə əlaqədardır. Suyu karbon qazlı, mərgümlü, yüksək minerallaşmış xlorlu–hidrokarbonatlı–natriumludur; Kudova (Polşa), Lya-Burbul (Fransa), Dürkgeym (Almaniya), Sineqorsk (Rusiya) sularının analoqudur. Lakin suyun tərkibindəki mineral duzların mütənasibliyi ilə Darıdağ suyu onlardan üstündür. Temp-ru 53–57°C, ehtiyatı 4507 m³/gün təsdiq edilmişdir.

Balneoloji tərkibi:

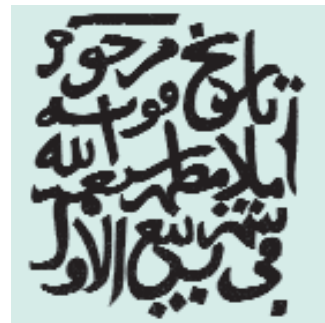
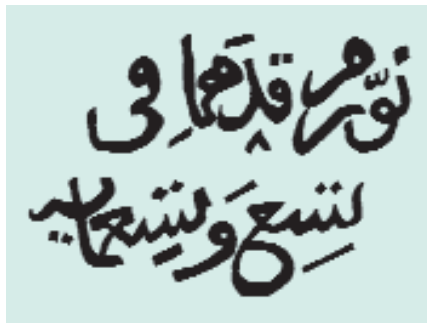
· pH6,6D4507m³ / gün T 40 - 53⁰ C

Naxçıvan Elm Mərkəzində kimyəvi emal yolu ilə Darıdağ termal suyunun (DTS) quru qalığı alınmışdır. Su yatağı bazasında karbon qazı istehsal edən z.-d və müalicəxana fəaliyyət göstərir.

“DARIDAĞ” UN DƏYİRMANI – yeyinti sənayesi müəssisəsi. Babək r-nu ərazisindədir. 2002 ildə istifadəyə verilmiş və fəaliyyətə taxil emalı ilə başlamışdır. Gündəlik içtəhsal gücü 15 t-dur.

DARKƏND – Ordubad r-nunun Azadkənd yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1968 ildə qeydə alınmışdır. Geniş bir ərazini əhatə edən yaşayış yeri güclü dağıntıya məruz qalmışdır. Burada rast gəlinən yanmış tikinti, xüsusilə kərpic qalıqları vaxtilə binaların olduğunu göstərir. Yerüstü materiallar çəhrayı rəngli sadə və şirli qab qırıqlarından ibarətdir. Mədəni təbəqə saxsı qab qırıqlarından, kərpic qarışıq gil laylarından ibarətdir. Çiy kərpicdən, daş qarışıq torpaqla hörülmüş tikinti qalıqları saxlanmışdır. Tapıntıların əksəriyyəti şirli və şirsiz qab (küpə, kasa, nimçə, badya, qapaq və s.) qırıqlarından ibarətdir. Ərazisindəki qəbiristanlıqda orta

Darkənd yaşayış yeri.
Sənduqenin kitabəsi.

əsrlərə aid qəbirüstü daş qoç heykəllər olmuşdur. Abidə 16–18 əsrlərə aid edilir.

DARKƏND – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 15 km c.-ş.-də, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun c.-unda, Gilançayın sağ sahilindədir. Əh. 500 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik, əkinçilik və meyvəçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, tibb məntəqəsi var. Kəndin ərazisində zəmanəmizədək gəlib çatmayan tarixi-memarlıq abidələrinin xarabalıqları qalmışdır. Türbə, məscid minarəsinin qalıqları və s. nəzəri cəlb edir.

DARKƏND KÖRPÜSÜ – Ordubad r-nunun Darkəndində, Gilançay üzərində tarixi-memarlıq abidəsi. Yonulmuş daşdan, beştağlı tikilmişdir. Cülfa və Ordubad r.-larını birləşdirir. Eni 3,5 m-dir. Körpü inşa edilərkən yerləşdiyi ərazi nəzərə alınmış, tağları arasındakı məsafə müxtəlif ölçüdə tikilmişdir. 3 orta gözdə dalğakəsən var. D. k. 18 əsrə aid edilir.

“DARÜLMÜLK”, “Dövlət xana” (Şah iqamətgahı) – Naxçıvan ş.-ndə orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. *Atabəylər memarlıq kompleksinə* daxil idi. Ətraflı məlumat üçün bax *Eldənizlər sarayı*.

DAŞ KÖRPÜ – Culfa r-nunun Ərəfsə k.-ndən şm.-ş.-də, Əlinəcəyayın üstündə orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi (*bax Culfa körpüsü*).

DAŞARX NEKROPOLU – Şərur r-nunun Yuxarı Daşarx k. yaxınlığında qədim qəbi-

ristan. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Yerüstü tədqiqatlar nəticəsində ərazidən e. ə. 2–1 əsrlər üçün səciyyəvi olan maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir.

Əd.: Seyidov A. Q., Naxçıvan Tunc dövründə, B., 2000.

DAŞBAŞI DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Düylün çayının sağ sahilində, Çənnəb k.-ndən 3 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1708 m.

DAŞQALA MAĞARASI – Babək r-nunun Sirab k.-ndən şm.-q.-də, Sarıdağda qədim karst mağarası. Yerli əhali arasında Sirab mağarası da adlanır. Mağaranın qədim insan məskəni olduğu ehtimal edilir.

DAŞQIŞLAQ – Sədərək r-nu ərazisində mövcud olmuş kənd. *“Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”* nə əlavə edilmiş *“İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”* ndə Sədərək nahiyəsində D. kəndinin olduğu, lakin həmin vaxt orada heç kimin yaşamadığı, onun əkin yerlərindən, otlaqlarından istifadə edən qonşu kəndlərin isə ildə 1000 ağça vergi verdiyi göstərilir. Kəndin adını Sədərək və Şərur rayonlarının tərkibində “Daş” sözü işlənən bir sıra toponimlər kimi, Daş Oğuzla (*bax Oğuzlar*) əlaqələndirmək mümkündür.

“DAŞNAKSUTYUN” (“İttifaq”) -- millətçi-terrorçu erməni partiyası (digər adı “Erməni inqilabi ittifaqı”). 1890 ildə Tiflisdə yaradılmışdır. Liderləri S.Zavaryan, S.Zoryan, X.Mikaelyan və b. idi. Partiyanın mətbuat orqanı 1891 ildən Cenevrədə çıxan “Droşak” (“Bayraq”) qəzeti idi. Partiyanın proqramı “Daşnaksutyun”un 1892 ildə keçirilən 1-ci qurultayında qəbul edilmişdi. Proqramda ermənilərin məskunlaşdığı Türkiyə ərazisində müstəqil dövlət qurulması partiyanın başlıca məqsədi elan olunmuşdu. “Silahlı üsyan, inqilabi təbliğat, terror, silahlı dəstələrin təşkil, hökumət idarələrinin talan və qarət edilməsi” bu məqsədin həyata keçirilməsi vasitələri idi. Partiyanın 2-ci qurultayında qəbul olunmuş proqramda daha sərt məxfilik tətbiq edildi. Partiyanın mərkəzi Tiflis olmaqla Şərqi (fəaliyyət dairəsi Qafqaz, Rusiya, İran) və mərkəzi Cenevrə olmaqla Qərb (fəaliyyət dairəsi Kiçik Asiya, Balkanlar, Amerika, Misir) büroları təsis edildi və inqilabi mübarizədə terrordan daha geniş şəkildə istifadə tələbi

Daşarx nekropolundan
aşkar olunmuş
tapıntılar.

irəli sürüldü. Bu məqsədlə daşnaklar silahlı dəstələr yaratmışdılar. "Erməni inqilabi ittifaqının hərbi nizamnaməsi" nə ciddi əməl etməyə borclu olan hər bir daşnak, həmin nizamnaməyə uyğun olaraq, düşməne (əsasən, müsəlmanlara, türklərə - *red.*) ziyan vurmaq yollarını tapmaq barədə düşünməli idi. Partiyanın nizamnaməsində göstərilirdi ki, daşnaklar hər biri 10 döyüşçüdən ibarət dəstələrə bölünür. Hər bir döyüşçünün terror aktını həyata keçirməsi bütünlüklə partiya hesabına maliyyələşdirilirdi. Təkcə 1907 ildə partiyanın büdcəsinin 35%-i (1 milyon frank) terrorçuların silahlandırılması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Terror aktının həyata keçirilməsi haqqında qərarı yalnız partiyanın mərkəzi komitələri və məsul təşkilatları qəbul edə bilirdi. Daşnaklar Türkiyədə və Cənubi Qafqazda terror aksiyalarının hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün özlərinin xarici bazalarından geniş istifadə edirdilər.

"Daşnaksutyun" kütlələrin beyninə dənizdən-dənizə uzanan, demək olar ki, bütün Cənubi Qafqaz ərazisini əhatə edən "Böyük Ermənistan" yaratmaq ideyasını yeridirdi. Cənubi Qafqazda "Daşnaksutyun"un komitələri 19 əsrin 90-cı illərində meydana gəldi və onlar Türkiyə ərazisində qiyamçı dəstələrin yaradılması üçün təbliğatçılar və yaraqlılar göndərilməsini qarşılarına başlıca məqsəd qoydular.

"Daşnaksutyun"un Bakı komitəsi 1903 ildə, erməni kilsə torpaqlarının xəzinənin xeyrinə dünyəviləşdirilməsi haqqında 12 iyun tarixli qanun verildikdən sonra, ermənilərlə Rusiya hakimiyyət orqanları arasında münasibətlərin kəskinləşdiyi vaxt yaradıldı. "Mirzəyev qardaşları" neft kəmərinin müdiri S.F.Ter-Mkrtyçyan Bakı komitəsinin sədri oldu. Elə həmin il "Hayastan" komitəsi adlanan Yelizavetpol komitəsi yaradıldı. Onun başında arximandrit Benik və hərbi həkim M.Beqlıyarov dururdu. Bu dövrdə daşnakların qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri təşkilatın ehtiyacları və getdikcə daha çox əl atdıqları terror aktlarının törədilməsi üçün pul toplanması idi. Bu dövrdəki terror aktları içərisində Qafqazın mülki işlər üzrə baş roisi knyaz Qolitsına qarşı daşnakların hınçaqlarla birgə törətdikləri sui-qəsd, Bakı general-qubernatoru knyaz Nakaşidzenin, general

Alixanovun, Qarsda pristav Ş.Laçınbekovun, Yelizavetpol (Gəncə) vitse-qubernatoru Andreyevin, qəza başçıları Boquslavski və Şmerlinqin və başqalarının qətlə yetirilməsi diqqəti cəlb edir.

"Daşnaksutyun"un 1904 ildə Vyanada keçirilən 3-cü qurultayında kəşfiyyət funksiyaları olan gizli "Deli" terror təşkilatı yaradıldı, habelə daşnakların müharibə elan etmək hüququ olan mütəşəkkil hərbi təşkilatının əsasını qoyan hərbi nizamnamə qəbul olundu. Partiyanın əsl məqsədi -- dənizdən-dənizə "Böyük Ermənistan" yaratmaq niyyəti çoxsaylı proqramlarının heç birində açıqlanmasa da, hərbi təşkilatın və daşnakların istər Osmanlı imperiyası, istərsə də Cənubi Qafqaz ərazisində yerli əhalinin məhv edilməsi və didərgin salınması sahəsində fəaliyyəti onların məhz bu niyyətdə olmalarına şübhə yeri qoymurdu.

1905 il fevralın 6-da Bakıda erməni mauzerçisinin Sabunçu qəsəbəsinin sakini olan azərbaycanlıyı qətlə yetirməsi o vaxta qədər görünməmiş erməni-azərbaycanlı toqquşmalarının başlanğıcı oldu. Üç gün ərzində hər iki tərəfdən 1000 nəfərə yaxın adam öldürüldü. Daşnaklar türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımına ciddi hazırlıq görmüşdülər. 1905 ildə Bakıda daşnaklara məxsus olan gizli silah anbarlarının aşkar edilməsi bunu təsdiqləyir. Əsas zərərçəkənlərin azərbaycanlılar olduğu bu toqquşmaların dalğası bütün Cənubi Qafqaza -- Şuşaya, İrəvana, Naxçıvana, Qazaxa, Zəngəzurə, Tiflisə yayıldı.

1906-07 illərdə "Daşnaksutyun"un sıralarında tərifiq yarandı. Nəticədə, "mşaqçılar" ("Mşak" qəzetinin tərəfdarları) qrupu partiyadan ayrıldı. Onlar kadetlərə yaxın olan mötədil mövqedən çıxış edir və partiyanın Rusiyadakı döyüş dəstələrinin buraxılmasını təklif edirdilər. Partiyanın sol qanadı -- "gənc daşnaklar" sərt radikal-inqilabi mübarizə üsullarının tərəfdarı idilər. L.Atabekyan, A.Amiryan və C.Bekzadyanın başçılıq etdikləri "gənc daşnaklar" bu zəmində Bakı esərləri ilə yaxınlaşdılar. 1907 ildə "gənc daşnaklar" sosialist-inqilabçılar partiyasının (SİP) Bakı komitəsi ilə birləşməyi qərara aldılar. Bununla da, daşnaklar beynəlxalq aləmə çıxmağa nail oldular. SİP-in tövsiyyəsi ilə "Daşnaksutyun" 1907 ildə II İnternasionala

qəbul edildi. "Gənc daşnaklar" ümumrusiya parlament kürsüsünə çıxmaq niyyətilə eserlər və kadetlərlə birgə "Zemlya i volya" seçki blokuna da daxil oldular. Həmin blok 1907 ilin fevralında 2-ci Dövlət dumasına seçkilərdə məğlub oldu. Bu dövrdə daşnaklar fəhlələr arasında, həmkarlar ittifaqlarında və onların milli mənsubiyyət əsasında yaratdıqları mədəni-maarif cəmiyyətlərində güclü iş aparmağa başladılar. Daşnaklar Cənubi Qafqazda üzvlərinin ümumi sayı 10.990 nəfər olan 110 həmkarlar ittifaqı təşkilatı yaratmışdılar. Partiyanın Bakı təşkilatı üzvlərinin sayı 2000 nəfərə çatırdı. 1908 ildə isə bütün dünyada "Daşnaksutyun"un 165.000 üzvü var idi. Daşnakların törətdikləri terror aktlarının və basqınların geniş miqyas alması ilə əlaqədar partiyaya qarşı kütləvi həbslər və 1912 ildə Peterburqda məhkəmə ilə nəticələnmənin polis təqibləri başlandı. Nəticədə, 1000-dən çox daşnak sürgünə göndərildi. 1908 ildən daşnaklar fəaliyyətlərini inqilab gedən İranda və hakimiyyətə gəlmiş gənc türklərdən muxtariyyət umduqları Türkiyədə davam etdirdilər. Lakin "Daşnaksutyun"un Türkiyədən gözlədikləri ümidlər özünü doğrultmadı və bundan sonra onlar Türkiyə əleyhinə pozucu fəaliyyətlərini Rusiya hakimiyyət orqanları ilə ittifaqda davam etdirməyi qərara aldılar. Qafqaz canişini İ.İ.Voronsov-Daşkov bu işdə daşnaklara ciddi himayədarlıq etdi. 1912 ildə Tiflisdə Erməni Milli Şurası və onun icra orqanı - Milli büro yaradıldı. Milli büronun nümayəndələri canişinin vasitəçiliyi ilə müharibə baş verdiyi halda, Türkiyə ərazisində Rusiya, İngiltərə və Fransaın protektoratı altında muxtar Ermənistan yaradılması barədə Rusiya hakimiyyət orqanlarından vəd almağa nail oldular. "Daşnaksutyun"un 4-cü qurultayında bütün "zinvorların" (daşnak yaraqlıları) Qafqazdan Türkiyə ərazisinə göndərilməsi qərara alındı. Məsəlman əhalisini Rusiya əleyhinə üsyana qaldırmaq və beləliklə, onları kütləvi repressiyalara məruz qoymaq məqsədilə daşnakların panislamizm emissarları sifətilə Qafqaza göndərilməsi kimi məkrli plan da qəbul edildi. Onlar buna qismən nail oldular.

Daşnakların fəaliyyəti Birinci dünya müharibəsi (1914-18) illərində xüsusilə gücləndi. Bu zaman onlar böyük dövlətlərin, ilk növbə

də Rusiyanın köməyi ilə Osmanlı imperiyasının şərq vilayətlərinin ərazisində öz dövlətlərini yaratmağa ümid bəsləyirdilər. 1914 ildə müharibə başlayandan dərhal sonra II Nikolay 1909-12 illərdə həbs olunmuş daşnaklara amnistiya verdi. Eyni zamanda, Türkiyə ərazisində muxtar, yaxud müstəqil Ermənistan dövləti yaratmaq üçün, başlıca olaraq, daşnaklardan ibarət silahlı könüllü dəstələrin səfərbərliyə alınmasına başlandı. Dəstələr, əsasən, Cənubi Qafqaz ərazisində yaradılırdı. Məşhur terrorçular və "generallar" Andronik (Ozanyan), Dro (Drazdamat Kanayan), Xəço (Q.Amirov) həmin məqsədlə buraya gəldilər. Döyüş dəstələrinin yaradılmasının əsas təşkilatçılarından biri Abram Gülxəndəyan, habelə Bakıda nəşr edilən daşnak qəzeti "Arev"in redaktoru Simon Hakopyan başda olmaqla "Daşnaksutyun"un Bakı komitəsi oldu. Rusiya qoşunlarının yerli türk əhalisinin qırılması ilə müşayiət olunan hücumunun ardınca daşnaklar 1915 ilin mart-aprel aylarında Türkiyənin Van vilayətində yerli türk-müsəlman əhalini qırmağa başladılar. Buna cavab olaraq, Türkiyə hökuməti ermənilərin cəbhəyənə vilayətlərdən Suriyaya köçürülməsi haqqında qərar qəbul etdi. Ermənilər indiyədək bunu "soyqırımı" adlandırırlar. O zaman ermənilərin özlərinin bir çox həm liberal, həm də sosialist ictimai xadimləri daşnakların başçılıq etdikləri bu "özünü məhv etmə" siyasətini pislədilər. Lakin 1915 ildə özləri tərəfindən törədilmiş faciəli hadisələr daşnaklara ibrət dərsi olmadı və onlar 1916 ilin yanvarında Tiflisdə konfranslarını keçirərək, könüllü dəstələrinin atıcı batalyonlara çevrilməsini qərara aldılar. 1916 ilin yayında rus ordusunun hücumları nəticəsində Türkiyənin Qars, Ərzurum, Trabzon, Ərzincan və s. şəhərləri tutuldu. Rus qoşun hissələri ilə eyni vaxtda buraya daşnak birləşmələri də soxularaq, həmin şəhərlərin, bütün bölgənin türk və azərbaycanlı əhalisinə vəhşicəsinə divan tutdular. Deputat Məmməd Yusif Cəfərov 4-cü Dövlət dumasında çıxış edərək, bu vəhşiliklərə qarşı kəskin etirazını bildirdi. Antanta ölkələri, o cümlədən Fransa da daşnakların əməllərindən narazılıqlarını bildirdilər. "Mşak" qəzetinin redaktoru A.Arakelyan bununla əlaqədar 1917 ilin yanvarında Tiflisdə Cənubi Qafqazın gör-

kəmli erməni ziyalıları nümayəndələrinin müşavirəsini çağırdı. Müşavirədə daşnakların erməniləri məhvə aparan avantürist siyasəti pisləndi. Daşnaklara qarşı liberal "Milli xalq partiyası" yaratmaq qərara alındı, lakin layihələr kağız üzərində qaldı. Fevral inqilabı və 1918 ildə Brest-Litovsk sülh müqaviləsinin bağlanması "Böyük Ermənistan" xülyalarına son qoydu.

1917 ilin martında Bakıda 50 nəfərdən ibarət Erməni Milli Şurası yaradıldı. Şuranın tərkibinə "Daşnaksutyun" partiyasının 17 nümayəndəsi daxil oldu. Şura "Arev" qəzetinin nəşrini davam etdirdi. Bu qəzet və "Daşnaksutyun"un Bakıdakı Mərkəzi Komitəsinin 1918 ildən rus dilində nəşr olunmağa başlayan mətbuat orqanı "Vperyod" qəzeti millətçiliyi və şovinizmi təbliğ edir, anti-azərbaycan siyasəti yeridirdilər. Müvəqqəti hökumətin Azərbaycandakı orqanı olan İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsində və Bakı Fəhlə Deputatları Sovetində də Şuranın nümayəndələri var idi.

1917 il oktyabrın 22-də Bakı Sovetinə keçirilən seçkilərdə daşnaklar 4-cü yeri tutdular. Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra esərlərlə birlikdə bolşeviklərə qarşı çıxış etmələrinə baxmayaraq, daşnaklar 1917 ilin dekabrında Bakı Sovetinə seçkilərdə 41 deputat yeri qazanaraq, bolşeviklərdən sonra 2-ci yeri tutdular. Eyni zamanda, "Daşnaksutyun"un nümayəndələri T.Ter-Qazaryan, X.Karçıyan, A.Ağacan Tiflisdə yaradılmış Zaqafqaziya komissarlığının, 1918 ilin fevralından isə 27 nəfərlik heyətlə Zaqafqaziya seyminin tərkibinə daxil oldular.

Bakı kommunasının hakimiyyəti dövründə daşnaklar Bakı Sovetinə başçılıq edən S.Şaumyanla ittifaqa girərək, 1918 ilin martında Azərbaycan xalqına qarşı dəhşətli soyqırım törətdilər. 1918 ilin martınadək Bakıda daşnak silahlı birləşmələrinin 7 minə yaxın erməni əsgəri toplanmışdı. 12 minlik bolşevik "Qırmızı qvardiya"sının 70%-ini də daşnaklar təşkil edirdi. 1915 ildə daşnak döyüş dəstələrinə qarşı kəskin çıxışlar edən S.Şaumyan öz məqsədinə -- Bakını getdikcə daha çox nüfuz qazanan "Müsavat" partiyasından və onunla birlikdə azərbaycanlı əhalisindən təmizləməyə nail olmaq naminə daşnaklarla sıx ittifaqa girdi. Bakı Soveti qoşunlarının və daşnak quldur

dəstələrinin guya "Azərbaycan döyüş hissələrinin qiyamını yatırmaq" bəhanəsilə martın 30-da ağır artilleriyadan və hidro-aeroplanlardan istifadə etməklə, başladıkları hərbi əməliyyatlar şəhərin müsəlman məhəllələrində dinc azərbaycanlı əhaliyə vəhşicəsinə qanlı divan tutulması ilə nəticələndi. Üç gün ərzində 12.000-dək azərbaycanlı qətlə yetirildi. Qırğın bunulla qurtarmadı. Dinc azərbaycanlı əhalisinə qarşı erməni "sərkərdələri" S.Lalayanın, T.Əmiryanın, Q.Hamazaspin başçılıq etdikləri cəza əməliyyatları Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Zəngəzur, Lənkəran, Hacıqabul və Salyanda da aparıldı. Həmin illərdə erməni daşnakları Naxçıvan ərazisində də ağılasığmaz vəhşiliklər törətdilər. Təkcə 1918-21 illərdə Naxçıvan bölgəsində 73 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirildi. Azərbaycan xalqı kütləvi soyqırımına məruz qaldı.

Şamaxı daha çox zərər çəkdi. Buraya 2 min erməni əsgəri və 60 araba silah göndərilmişdi. Bu qəzada 80 kənd məhv edilmiş, Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının məlumatına görə, bu kəndlərin 53-də 8.027 adam qətlə yetirilmişdi. Zaqafqaziya seymindəki Azərbaycan nümayəndə heyəti Bakıda və qəzalarda baş vermiş hadisələrlə əlaqədar kəskin etirazlarını bildirərək, Bakıya qoşun göndərilməsini tələb etdi, lakin seymin qoşunları sovet-daşnak dəstələri tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldı. Azərbaycan nümayəndə heyətinin kömək üçün Türkiyəyə müraciət etməkdən başqa çarəsi qalmadı.

Bakı kommunasının süqutundan sonra hakimiyyət ingilis qoşunlarının köməyi ilə ayyarımliq bir müddət ərzində menşevik və esərlərlə yanaşı, daşnakların da təmsil olunduğu "Sentrokaspi diktaturası" hökumətinin əlinə keçdi. Bakını azad etməyə gələn Türkiyə--Azərbaycan ordusuna qarşı əsasını daşnak dəstələri təşkil edən 50 minlik qoşun çıxarmasına baxmayaraq, yeni hökumət şəhəri əlində saxlaya bilmədi və Bakı 1918 il sentyabrın 15-də azad olundu. Daşnaklar və onlara kömək edən xeyli erməni xalqın qəzəbindən qorxaraq, şəhərdən qaçdı.

1918 ilin dekabrında fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti bütün milli azlıqların onun tərkibində təmsil olunmasını təmin etdi. Lakin daşnakların başçılıq etdiyi Erməni Milli Şurası Parlamen-

tin fəaliyyətində iştirakdan imtina etdi. Ancaq ingilis generalı Tomson Fətəli xan Xoyski hökumətini və parlamenti tam dəstəklədiyini bəyan edəndən sonra ermənilər parlamentin fəaliyyətində iştirak etdilər. Parlamentdə fəaliyyət göstərən 11 fraksiyadan ikisi erməni fraksiyası idi. Bunlar A.Malxazyan başda olmaqla "Daşnaksutyun"u və A.Paronyan başda olmaqla Erməni Milli Şurasını təmsil edən fraksiyalar idi. Nəsim bəy Yusifbəylinin 4-cü Hökumət kabinetində isə daşnak X.Amaspür portfelsiz nazir vəzifəsi tuturdu.

Cümhuriyyət dövründə "Daşnaksutyun"un təsiri Azərbaycanda xeyli zəifləsə də, o, Ermənistanda hakim partiya oldu və bu, iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətləri xeyli mürəkkəbləşdirdi. Demək olar ki, iki il ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə daşnak Ermənistanı arasında ərazi münaqişələri davam etdi. "Böyük Ermənistan" xülyələrindən əl çəkməyən daşnak quldur birləşmələri Andronik, Dro və Njdenin başçılığı ilə Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağ qəzalarının azərbaycanlı əhalisinə qarşı məqsədyönlü soyqırımı və etnik təmizləmə aparmağa başladılar. Naxçıvan əhalisinin ciddi müqavimətilə üzlaşan Andronik 1918 ilin avqustunda Zəngəzur qəzasına soxularaq, yerli əhaliyə vəhşicəsinə divan tutdu. Təkcə 1918 ilin yayında və payızında Zəngəzurdə 10.068 adam qətlə yetirildi. Zəngəzurdə möhkəmlənən Andronik özünü buranın erməni qubernatoru, Gorus şəhərini isə onun mərkəzi elan etdi. Sonra isə o, Şuşaya soxulmaq və onu "Kiçik Ermənistan"ın paytaxtı etmək istəyirdi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin hakimiyyətinin bütün Azərbaycan ərazisində bərqərar olması buna imkan vermədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti 1919 ilin yanvarında Xosrov Paşa bəy Sultanovun başçılığı ilə Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Azərbaycan Parlamentinin erməni fraksiyaları və Ermənistan hökuməti bu qərarı kəskin etirazla qarşıladılar. İngilis komandanlığının bu qərarı dəstəkləməsi onları daha da məyus etdi. Şatelvort 1919 il 3 aprel tarixli bəyanatında general-qubernator X.Sultanovun təyin edilməsinin düzgün olduğunu bildirdi və Andronikin silahlı birləşməsinin Qarabağdan çıxarılmasını tələb

etdi. Daşnakların daha bir avantürası nəticəsində erməni qoşunları 1919 ilin mayında Naxçıvanı ələ keçirə və orada öz "idarəçiliyini" elan edə bilərdilər. Lakin Azərbaycan Hökumətinin həyata keçirdiyi hərbi-maliyyə tədbirləri, iyulun sonlarında apardığı uğurlu döyüşlər bu bədnam niyyətin baş tutmasına imkan vermədi. Naxçıvanın və az sonra Qarabağın erməni əhalisi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyətini tanıdı.

1920 ilin əvvəlində daşnak Ermənistanının Qarabağda, Zəngəzurdə, Gəncə və Qazax qəzalarındakı Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək cəhdləri gücləndi. Martın 22-də, Novruz bayramı günü, erməni silahlı dəstələri qəflətən Şuşa qarnizonuna basqın etdi. Eyni zamanda, Xankəndinə və Əsgərana hücum başlandı. Qarabağdakı Azərbaycan qoşunlarının komandanı general-mayor Həbib bəy Səlimov bütün qüvvələri bu şəhərlərin alınmasına yönəldərək, Bakıdan ordunun, demək olar, bütün əsas qüvvələrinin, hətta Parlamentin mühafizə dəstəsinin də Qarabağa göndərilməsini xahiş etmişdi. Azərbaycan ordusu aprelin axırlarında Əsgərani, Xankəndini və Zəngəzuru daşnaklardan azad edərək, respublikanın ərazi bütövlüyünü qoruyub saxladı. Lakin bu, ölkənin şimal sərhədlərinin zəifləməsinə gətirib çıxardı və 11-ci Qırmızı ordunun Azərbaycan ərazisini, demək olar ki, maneəsiz işğal etməsinə imkan yaratdı.

Beləliklə, Qırmızı ordu ilə sövdələşən Ermənistan hökumətinin fitnəkar fəaliyyətini aprelin 27-də Azərbaycanın işğal olunmasının başlıca amillərindən hesab etmək olar. Daşnaklar bu faktı sonralar özləri də etiraf etmişdilər. Lakin özlərinin dünənki düşmənləri ilə daim müvəqqəti ittifaq bağlayan daşnaklar bu dəfə də aldandılar. Belə ki, sovet qoşunları Azərbaycanı işğal edəndən sonra bütün Cənubi Qafqazı, o cümlədən Ermənistanı (1920, noyabr) nəzarət altına aldılar, bununla da daşnakların hakimiyyətinə son qoyuldu. Həmin vaxtdan "Daşnaksutyun" partiyası gizli fəaliyyətə keçdi, üzvlərinin əksəriyyəti mühacirətə gedərək, xaricdə qızgın fəaliyyət göstərdi. "Daşnaksutyun" 1988 ildən başlanan Qarabağ münaqişəsində çoxsaylı terror aktlarının törədilməsində fəal rol oynamışdır.

1998 ildə, düz 80 ildən sonra R.Koçaryan hakimiyyətdə gələndən "Daşnaksutyun" bu ölkədə, əslində, yenidən hakim partiyaya çevrilmişdir. Hazırda daşnakların fəal siyasi rol oynadığı Ermənistan beynəlxalq terroru dəstəkləyən və ona rəvac verən dövlətlərdən biridir.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.5, B., 2001; Məhərrəmova N., Daşnaksutyun və Azərbaycanın taleyi, B., 1995; "Naxçıvan" jurnalı (Naxçıvanda soyqırımına həsr olunmuş xüsusi buraxılış), Naxçıvan, 2005; Açıqdaşlıq və Ədalətli Əməkdaşlıq Dərnəyi, A., 1998; İlahi A., Əsli ədəbi. Ədəbiyyatın ədəbiyyatı və ədəbiyyatın ədəbiyyatı Açıqdaşlıq və Ədalətli Əməkdaşlıq Dərnəyi, A., 1993; İlahi A. E., Ədəbiyyatın 1917: İlahiyyətin ədəbiyyatı və ədəbiyyatın ədəbiyyatı Açıqdaşlıq və Ədalətli Əməkdaşlıq Dərnəyi, A., 1995; Açıqdaşlıq və Ədalətli Əməkdaşlıq Dərnəyi, A., 1997; Ədalətli İlahi, İlahiyyətin ədəbiyyatı və ədəbiyyatın ədəbiyyatı Açıqdaşlıq və Ədalətli Əməkdaşlıq Dərnəyi, A., 1990; Emin Arif (Şirvanlı), Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiyə rekabetleri ve ermeni faktörü, Ankara, 2004.

DAYLAQLI – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 4 km aralı, Naxçıvan–Laçın–Yevlax avtomobil yolunun kənarında, Naxçıvançayın (Arazın qolu) sahilindədir. Əh. 391 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

DEPORTASIYA (latınca deportatio- məcburi köçürmə, qovulma, sürgün) - Azərbaycan hüquqi sənədlərində azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından, əsasən, Ermənistan ərazisindəki əzəli torpaqlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunması nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev "1948-1953 illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 1997 il 18 dekabr tarixli fərman imzalamışdır. Ətraflı məlumat üçün bax *Köçürmə siyasəti*.

DƏDƏ QORQUQ MEYDANI – Naxçıvan ş.-nin əsas meydanlarından biri. Heydər Əliyev prospektində, "Təbriz" mehmanxanasının önündə ulu Dədə Qorqudun əzəmətli abidəsi (müəllifi Nax. MR əməkdar incəsənət xadimi Elman Cəfərovdur) qoyulmuşdur. Hünd. 5,3 m. olan heykəldə dizi üstündə qopuz tutmuş Dədə Qorqud düşüncəli halda təsvir edilmişdir. Abidə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi şərəfinə yaradılmışdır

Dədə Qorqud meydanı. Naxçıvan şəhəri.

(1999).

DƏDƏLİ KÖRPÜSÜ — Şərur r-nu ərazisində, Arpaçay üzərində birtəbəllik körpü. Ümumi uz. 30 m, eni 4 m, mərkəzdə suyun səthindən hünd. 12 m-dir. Körpünün sol tərəfinin özülü sahiləki sal daşın üstündə, sol tərəfinin özülü isə 2 m dərinlikdə qoyulmuşdur. Kənarından baxanda körpü göy qalxan təyyarəni xatırladır. Orta əsr körpülərinin memarlıq üslubunda inşa olunmuş körpünün 13 əsrdə tikildiyi ehtimal edilir.

DƏHNƏ DAĞI – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arazın sol sahilində, Dəhnə-Vəlidağ tırəsinin c.-q. hissəsində, "Qurd qapısı" keçidindən 3 km c.-q.-dədir. Hünd. 1154 m. Günbəzvari formadadır.

DƏHNƏ MİNERAL SU YATAĞI – Sədərək r-nu ərazisində, Sədərək su nasosu st.-ndan 2 km q.-də, Vəlidağ d. y. st.-ndan 2,5

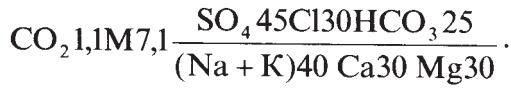
Dədəli körpüsü. 13 əsr.

km aralıdır.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, orta dərəcədə mineral-

· pH6,9D120m³ / gün T 16⁰ C

laşmış, sulfatlı-xlorlu-hidrokarbonatlı, natriumlu-kalsiumlu-maqneziumludur. “Batolin” (Pyatiqorsk, Şimali Qafqaz) tipli müalicə suyu olub, işlətmə dərmanı kimi istifadə olunur.

DƏHNƏ-VƏLİDAĞ TİRƏSİ – Nax. MR-in şm.-q. hissəsində tirə. Araz çayının dərəsindən başlayaraq şm.-ş. istiqamətdə “Qurd qapısı” keçidinə qədər uzanır. Devon yaşlı çökmə və metamorfikləşmiş süxurlardan təşkil olunmuşdur. Yüksək zirvələri Dəhnə d. (1554 m) və Vəlidagdır (1244 m).

DƏHRİ Abbas (?-?) – aşıq (19 əsr). İndiki Ordubad r-nunun Dəstə k.-ndə anadan olmuşdur. Aşıqlıq sənətinə yiyələndikdən sonra Naxçıvan, İrəvan, Tiflis, Gəncə, Şəmkir, Güney Azərb.-in Ələmdar, Mərənd, Təbriz, Xoy ş.-lərini gəzib-dolaşmışdır. Yazılı və şifahi xalq poeziyasının qoşma, gəraylı, bayatı, mükəmməs, təcnis və s. janrlarında şerlər yazmışdır. Muğam sənətinə yaxından bələd olmuşdür.

DƏLİKDAĞ, D ə l i k d a ş – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Düylün çayının sol sahilindədir. Hünd. 1782 m. C. və ş. yamaqları sıldırımıdır.

DƏLMƏ – Şahbuz r-nunda Güney Qışlaq k.-ndən şm.-q.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Yarıx yaşayış yerindən xeyli aralıda, hündür təpənin yamacında arxeoloji abidə. Sah. 2500 m². Tikinti qalıqları pis saxlanmış, binalar dağılmış, daşları ətrafa səpələnmişdir. Yaşayış yerinin yaxınlığında nekropol yerləşir. Qə-

birlərin üstündə bütöv sal daşlara təsadüf edilir. Yaşayış yerinin 5–7 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

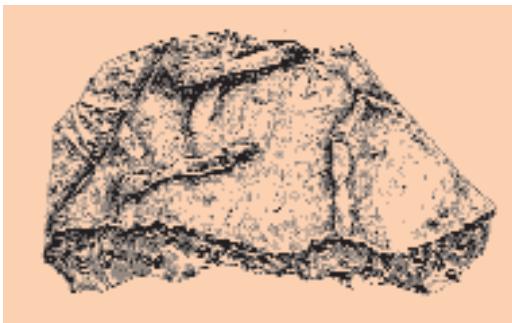
DƏMİRÇİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 11 km şm.-q.-də, Naxçıvan–Sədərək avtomobil yolunun kənarında, Şərur düzündədir. Əh. 5092 nəfər (2005); pəzicilik (şəkər çuğunduru), bostançılıq, tərəvəzçilik, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. 2 orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, uşaq bağçası, xəstəxana, rəbitə şöbəsi, 18 əsrə aid “Binamaz Əhməd” piri var.

DƏMİRÇİ – Şərur r-nunun Dəmirçi k. ərazisində, Naxçıvan–Sədərək avtomobil yolunun 70 km -liyində arxeoloji abidə. Vəlidagdan (hünd. 1244 m) ş.-dəki təpənin üstündə, qədim karvan yolunun yaxınlığındadır. Buradan üç qatdan ibarət müxtəlif ölçülü sal daşların aşkar edilmişdir (1998). 3-cü qatdakı daşların yer səthində qabartma üsulu ilə təsvir edilmiş işarələr var. Bu işarələrin Azərb.-də yazı mədəniyyətinin ilkin inkişaf pillələrindən biri olan ideoqramlar (fikri yazı) olduğu ehtimal edilir. Bu növ işarələr *Gəmiqaya rəsmlərində* e. ə. 2–1-ci minilliyin əvvəllərində təsvir edilmişdir (fərq yalnız bu abidələrdəki işarələrin işlənmə texnikasındadır). D. abidəsindən müxtəlif formalı keramika məmulatı da toplanmışdır. Keramika nümunələrinin ilk Dəmir dövrünə (e. ə. 1-ci minilliyin əvvəlləri) aid olduğu qeyd edilir.

Əd.: B ə d ə l o v Ə. H., M ü s e y i b o v N. Ə., Dəmirçi arxeoloji abidəsi, Naxçıvan Dövlət Un-tinin Elmi əsərləri, 1999, № 4.

DƏMİRÇİLƏR – qədim türk tayfası. Tarixçi Şihabəddin Nəsevini (13 əsr) məlumatına görə səlcuq sultanı Məlik şahın Ar-

Dəmirçi kəndindən tapılmış sal daş üzərində işarələr.

Dəmirçi kəndindən tapılmış saxsı məmulatı.

rana və Muğana göndərdiyi türklər (onların içərisində D.-in də adı çəkilir və onlar Çingiz xanın soyu ilə bağlanır) "...düzenliklərdə, dağlarda, qalalarda ... yayılmışdılar". 16 əsrdə Türkiyənin Qars ş. ətrafında yaşamışlar. Azərb. tarixçisi M.M. Xəzaniyə (19 əsr) görə, D. Azərb.-a (əsasən, Qarabağa) Pənahəli xan dövründə köçmüşlər. 19 əsrdə İrəvan çuxurunda və Naxçıvanda da məskunlaşmışlar. Azərb.-in Şuşa, Şamaxı, Kəlbəcər, Füzuli və s. r-nlarında, o cümlədən Şərur r-nundakı Dəmirçi k. ehtimal ki, D.-lə bağlıdır.

DƏMİRÇİLƏR – Ordubad r-nunun Tivi k. yaxınlığında erkən orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Hər tərəfdən dərin dərələrlə əhatə olunmuşdur. Sah. 4 ha. 1968 ildə qeydə alınmışdır. Axtarışlar nəticəsində tikinti qalıqları, keramika məmulatı qırıqları, əmək alətləri, həmçinin obsidian (d ə v ə g ö z ü), dəmir əşyalar toplanmışdır. Mədəni təbəqə kül qarışıq torpaq laylarından ibarət olub, çəhrayı rəngli gil qab qırıqları, çiy və bişmiş kərpic qalıqları ilə zəngindir. Tikinti qalıqlarına əsasən demək olar ki, binalar daşdan və çiy kərpicdən tikilmişdir. Bərkidici material kimi gəcdən istifadə olunmuşdur. Abidə 3–10 əsrlərə aid edilir.

DƏMİRÇİLƏR NEKROPOLU – Şərur r-nunun Dəmirçi k. yaxınlığında, Şərur düzündə son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidə. Sah. 6 ha. 1967 ildə qeydə alınmışdır. Daş qutu tipli qəbir abidələrindən ibarətdir. Qəbirlərin bəzisi q.-dən ş.-ə doğru, digərləri isə şm.-dan c.-a doğru istiqamətlənmişdir. Torpaq işləri zamanı bir neçə qəbir dağıdılmışdır. Qəbirlərdən boz rəngli gil qab məmulatı, odadavamlı boyaqlar və s. aşkar olunmuşdur. Abidə e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid edilir.

DƏMİRLİDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Əlincəçayın mənbə hissəsindədir. Hünd. 3368 m. Konusvarı formadadır.

DƏMİRLİSU – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlincəçayın (Arazın qolu) sağ qolu. Soltanbud d.-nin ş. ətəyindən başlanır. Uz. 6 km. Əsasən, qar və yağış suları ilə qidalanır.

DƏMİRLİSU – Culfa r-nu ərazisində çay. Ləkətağ çayının (Əlincə hövzəsi) sol qolu. Zəngəzur silsiləsinin yamacından, 2950 m

Dər türbəsi. 14 əsr.

Türbənin bərpə layihəsi.

hünd.-dən başlanır. Uz. 8 km. Əsasən, qar suları və yeraltı sularla qidalanır.

DƏR – Ordubad r-nunun Azadkənd yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Bax *Darkənd* yaşayış yeri.

DƏR TÜRƏSİ – Azərb. memarlıq abidəsi. Ordubad r-nunun Dərəkənd k.-ndədir. Türbə kompozisiyası və dekorativ elementləri ilə fərqlənir. D.t. kərpicdən hörülmüş, orta hissəsi bürcvari türbələr biçimində olub, yuxarı hissədən günbəzlə tamamlanır. Abidənin dörd tərəfində yerləşən portallar qüllələri türbələrə xas olsa da, mərkəzi özəyə söykənən, bir növ, dayaq divarlarını xatırladan quruluşa malikdir. Türbənin üzərindəki tünd-bənövşəyi rəngli kaşı və adi bişmiş kərpicdən hörülmüş sadə naxışlar yeganə bəzək elementidir. Üzərində kitabə olmadığından türbənin tarixini dürüst müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Lakin kompozisiya quruluşu, üzərindəki kaşı bəzəklərinin rəngi abidənin Qarabağlar və Bərdə türbələrindən daha sonra tikildiyi mülahizəsini irəli sürməyə imkan verir. Bu mülahizəyə əsasən, D. t.-nin 14 əsrin axırlarında və ya 15 əsrin əvvəllərində inşa edildiyi ehtimal olunur.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., M ə m m ə d z a d ə K. M., Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri, B., 1985.

DƏRƏKƏND – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km c.-ş.-də, Naxçıvan–Şərur avtomobil yolunun kənarında, Şərur düzündədir. Əh.

1216 nəfər (2005); əsasən maldarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

DƏRƏLƏYƏZ -- Azərbaycanın Naxçıvan mahalında tarixi bölgə; şimalda Basarkeçər yaylası, şərqdə Zəngəzur silsiləsi, cənubda Ələyəz dağları, qərbdə isə Səlim aşırımı yerləşən hündür dağlarla əhatə olunmuşdur. Ümumi sahəsi 2304 kv.km-dir.

Ən qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak etmiş türk tayfalarının məskunlaşdığı Dərələyəz-Ələyəz dərəsi toponimi orta əsrlərdə inzibati-ərazi bölgüsü mənasında işlənməklə, geniş ərazini əhatə etmişdir. 18 əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin idarəsi altında olmuş Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri də Dərələyəz idi. Bu dövrdə Dərələyəz nahiyəsi 102 kəndi əhatə edirdi. Xalq bölgüsünə görə, 3 hissəyə ayrılırdı: Şərqi Dərələyəz, Qərbi Dərələyəz və inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən tarixən Dərələyəzə aid edilən Şərurun dağlıq hissəsi.

Rusiya ilə İran arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsindən (1828) sonra Rusiyanın tərkibinə qatılan Dərələyəz bölgəsi İran və Türkiyədən buraya köçürülən ermənilərin hesabına etnodemoqrafik dəyişikliklərə məruz qalmışdır; köçürmələrə qədər bölgədəki ailələrin böyük əksəriyyətini -- 94,1%-ni azərbaycanlılar, cəmi 5,8%-ni ermənilər təşkil edirdisə, köçürmələrdən sonra erməni ailələri 25,8%-ə çatmışdı. Çar hökumətinin Cənubi Qafqazda apardığı inzibati islahata əsasən, 1870 ildə Dərələyəz İrəvan quberniyasının tərkibində yaradılan Şərur-Dərələyəz qəzasına daxil edilmişdi.

Dərələyəz silsiləsi

1897 il məlumatına görə, Dərələyəzin sahəsi 2972,3 kv.km, əhalisi 76.551 nəfər idi; həmin məlumatlara görə, əhalinin 70,5%-i azərbaycanlı, 27,5%-i erməni olmuşdur. Ermənistanda daşnak ağalığı dövründə (1918-20) Dərələyəzin azərbaycanlı əhalisi dəhşətli soyqırımına məruz qalmış, sağ qalanlar isə öz doğma yerlərini tərk etməyə məcbur edilmişlər. Sovet hakimiyyəti illərində Dərələyəz bölgəsi, heç bir əsas olmadan, Azərbaycandan qoparıb Ermənistana verilmişdir.

Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti bütün 20 əsr boyu davam etdirilmiş və nəhayət, əsrin sonunda onlar indiki Ermənistan ərazisindən, o cümlədən Dərələyəzdən zorla deportasiya olunmuşlar.

Dərələyəz Naxçıvan mahalının qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olmuşdur. Qəbiristanlıqlardakı daş qoç heykəlləri, memarlıq abidələri bölgənin əzəli Azərbaycan torpağı olduğunu sübut edir. Tarix boyu ermənilər Azərbaycan torpaqlarını "özünüküləşdirmək" məqsədilə buradakı abidələr üzərindəki kitabələri saxtalaşdırmış və yaxud məhv etmişlər. Dərələyəzdəki Azərbaycan-türk abidələri də bu cür məhv edilmiş, kitabələr isə saxtalaşdırılmışdır.

Əd.: Q ə d i r z a d ə Hacı Qadir, Naxçıvanın tarixi türk diyarı – Dərələyəz. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri, 1999, № 4; D ə r ə l ə y ə z l i K., D ə r ə l ə y ə z o d i ç i n d ə. B., 2001.

DƏRƏLƏYƏZ NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndən aydın olur ki, D. n. 102 yaşayış məntəqəsini əhatə edirdi. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; nahiyənin 27 kəndində müsəlmanlar (Azərb. türkləri), 3 kəndində həm müsəlmanlar, həm də xristianlar yaşayırdı. Nahiyənin illik gəliri 420.846 ağca idi. Bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 16,0%-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsemməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

DƏRƏLƏYƏZ SILSİLƏSİ – Nax. MR ərazisində dağ silsiləsi. Arpaçay ilə Naxçıvançay arasındadır. Ş.-də Zəngəzur silsiləsinə qovuşur. Uz. 70 km, ən hündür zirvəsi Kükü dağı

dır (3120 m). Q. hissəsi Paleozoy və Mezozoyun çökmə süxurlarından (əhəngdaşlar, qumdaşlar, kvartsitlər, şistlər və s.), ş. hissəsi Paleogenin çökmə-vulkanogen süxurlarından və Neogen lavalardan təşkil olunmuşdur. Silsilə çox yerdə şaxələnmiş və çay dərələri ilə kəsilmişdir. Cəhri çayından (Naxçıvançayın sağ qolu) q.-dəki hissəsi qövs şəklinə Araz çayına tərəf alçalır. Əsasən, dağ-çöl və dağ-çəmən landşaftı inkişaf etmişdir. Yay otlaqları var.

DƏRƏLİK MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Culfa–Naxçıvan avtomobil yolundan 2 km aralı, Əlincəçayın sol sahilindədir. Su 170 m dərinlikdə qazılmış quyudan, Alt Miosen-Oliqosen yaşlı tuf qumdaşılardan çıxır; şəffaf, dadı xoşagəlimdir. Temp-ru 18–21°C, debiti 150 m³/gün.

Balneoloji tərkibi:

Suyu radonlu, karbon qazlı, az mineral-

· pH6,4D150m³ / gün T 18 - 21° C

laşmış, hidrokarbonatlı–natriumlu–kalsiumlu–maqneziumludur. Şimali Qafqazdakı “Pyatiqorsk” suyu tiplidir. Radonlu su balneoterapiya amili kimi sinir və ürək-damar sistemi, revmatizm və dəri xəstəliklərinin müalicəsində geniş istifadə edilir.

DƏRƏLİK TUF-QUMDAŞI YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Culfa ş.-ndən 15 km şm.-q.-dədir. Geoloji quruluşunda Oliqosen yaşlı tuf-brekçiya və tuf-konqlomerat layıqlı tuf-qumdaşılar iştirak edir. Tektonik cəhətdən Yayı–Ərzin sinklinalının q. qanadında yerləşir. Sah. 0,2 km², faydalı qatın qalınlığı 25,6–28,5 m-dir. Tuf-qumdaşılar daxili divarların hörgüsündə istifadə edilir. Yatağın sənaye ehtiyatı 7538 min m³-dir.

DƏRƏNÜRGÜT NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə D. n.-nin 5 yaşayış məntəqəsini əhatə etdiyi göstərilir. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; əhalinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlar (azərb.-lar) idi. Nahiyənin illik gəliri 18.409 ağca idi. Bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 0,7%-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

DƏRƏŞAHBUZ NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə D. n.-nin 21 yaşayış məntəqəsini əhatə etdiyi göstərilir. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; əhalinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlar (Azərb. türkləri) idi. Nahiyənin illik gəliri 104.398 ağca idi ki, bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 3,9%-ni təşkil edirdi.

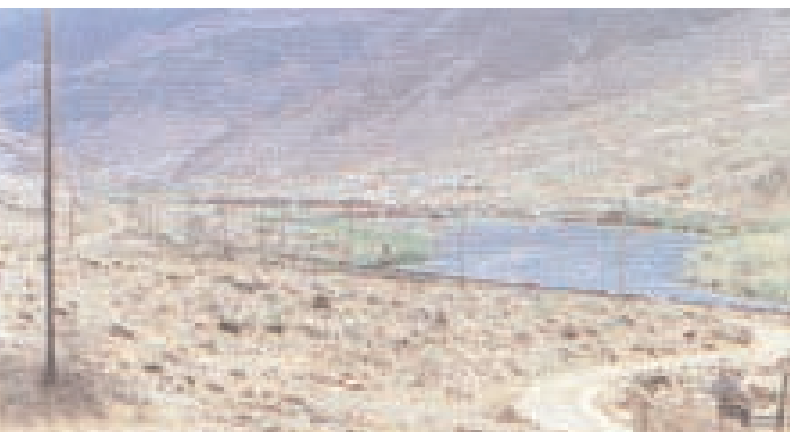
Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

DƏRƏŞAM – Babək r-nu ərazisində dağ. Araz çayının Nehrəm dərəsindədir. İki dağdan ibarətdir, 1-ci dağın hünd. 946 m, 2-ci dağın hünd. isə 948 m-dir. Hər iki dağ konusvari formadadır, c. və c.-q. yamaqları sıldırımdır.

DƏRƏŞAM – Babək r-nu ərazisində, Arazın sol sahilində, dərənin genişləndiyi sahədə qədim yaşayış yeri. Yaxınlığında I D. və II D. d.-y. dayanacaqları, D. mineral su bulağı var. 18 əsrin əvvəllərinə aid “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə D. nahiyəsinə 4 kəndin [Başkənd, Ortakənd, Dəbkənd və Culfa (Gülüstən)] daxil olduğu göstərilir. Arazın sağ sahilində (Cənubi Azərb.) də Qoturçayın mənsəbində D. yaşayış yerinin xarabalıqları, oradan bir qədər aşağıda D. qəsəbəsi var. “Kitabi-Dədə Qorqud”da D., habelə “Dərəşam ucu”, “Dərəşam suyu”nun adları çəkilir. Türkiyə tədqiqatçısı M.F.Kırzioğluya görə, “Dərəşam ucu” Naxçıvandan Van gölüne qədər uzanan yerləri içərisinə alan və Daş oğuzların (bax *Oğuzlar*) vətəni olan Vaspurakan əyalətindəki Xram qəsəbəsinin yerində olmuşdur. “Dərəşam suyu” dedikdə isə, ehtimal ki, Araz çayı nəzərdə tutulur. Çünki dastanın “Uşun qoca oğlu Səqrək boyu”nda Əlincədən qayıdan qardaşların (Əgrək və Səqrək) “üzüb keçdiyi” Dərəşam suyu ancaq Araz çayı ola bilərdi.

Əd.: Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999; “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, 2 cildə, c.2., B., 2000.

DƏRƏŞAM – dəmiryol keçidi. I D., İran

Dərəşam suyu.

tərəfdən Araz çayına tökülən Qoturçay (Qızılçay da deyilir) vadisində, 10–15 evdən ibarət bağlı-bağatlı kənd olmuşdur. II D. birincidən sonra başlayıb, Gülüstan k.-nə qədər olan ərazini əhatə etmişdir. D. toponiminin adı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında çəkilir.

DƏRƏŞAM MƏRTƏBƏSİ – Culfa dərəsində üst Permin *Culfa mərtəbəsi* laylarının üst və alt Triasın Brəhmən mərtəbəsi laylarının alt hissəsi.

1971 ildə rus geoloqu K. O. Rostovsev ayırmışdır. D. m. litoloji cəhətdən argillitlərdən və əhəngdaşlarından ibarətdir; qalınlığı 25 m-dir. Paleontoloji cəhətdən Uranites transcaucasius (Shev.), Dzhulfites spinosus (Shev.), Shevyrevites shevyrevi Teich et Kummel, Paratirolites kittli Stoyanov və s. ammonoidlər ilə səciyyələnir. Stratigrafik vəziyyəti mübahisəlidir.

Bəzi tədqiqatçılar D. m.-ni Culfa mərtəbəsinin üstündə yerləşdirərək, onu Perm sisteminə aid edir, digərləri isə mərtəbəyə daxil edilmiş layları Trias sisteminin alt təbəqə-

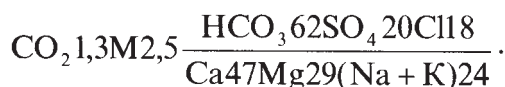
Dərvişlər kəndi.
Orta məktəb.

ləri hesab edirlər.

DƏRƏŞAM MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Araz çayının dar dərəsindədir. Bir neçə yerdə səthə çıxır. Dərəşam-1 və Dərəşam-2 bulaqlarından ibarətdir. Mineral suların daha dərindən çıxan hissəsi Araz çayına qarışır. Suyun temp-ru 22°C, debiti 200 m³/gündür. Bir litr suda duzların miqdarı 1,9–2,5 q-dır. Şəffaf, dadsız və qoxusuzdur.

Balneoloji tərkibi:

Su hidrokarbonatlı-sulfatlı, kalsiumlu-

· pH6,6D200m³ / gün T 22⁰ C

maqneziumlu-natriumludur. Kislovodsk-5 suyu kimi dolomitli “Narzan”ın analoqudur. Mədə-bağırsaq traktı, qaraciyər, xroniki gastrit, xroniki kolit və ürək-damar sistemi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə oluna bilər.

DƏRƏŞAM NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə D. n.-nin 4 yaşayış məntəqəsini əhatə etdiyi göstərilir. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; əhalinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlar (azərb.-lər) idi. Nahiyənin illik gəliri 47865 ağça idi. Bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 1,8 %-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

DƏRVIŞLƏR – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən təq. 5 km c.-da, Arpaçayın sahilində, Şərur düzündədir. Əh. 568 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, taxılçılıq, tütünçülük və üzümçülük məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi var. Kənd telefonlaşdırılmışdır.

DƏSTƏ – Ordubad r-nu ərazisində çay. Bax *Vənənd*.

DƏSTƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km c.-ş.-də, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Arazın sol sahilindədir. Əh. 4313 nəfər (2005); meyvəçilik, əkinçilik

və tərəvəzçiliklə məşğuldur. 2 orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, xəstəxana, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi, məscid var.

Mənbələrin məlumatına görə, D. kəndi siyasi-inzibati baxımdan Ordubadın inkişaf etmiş yaşayış yerlərindən biri idi. 1727 ilə aid "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri"ndə Azadçiran nahiyəsinə tabe olan kəndlər arasında 10763 ağça illik gəlir verən D. kəndinin də adı çəkilir. 19 əsrin əvvəllərində Azərb.-ın Rusiya tərəfindən işğalından sonra yeni inzibati bölgüyə əsasən kənd D. mahalının mərkəzi oldu. Kəndin ərazisində mövcud olmuş 16–17 əsrlərə aid məscidin kitabəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır.

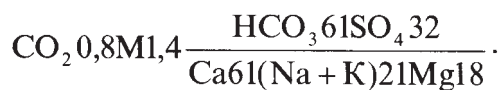
DƏSTƏ DÜZÜ – Ordubad r-nu ərazisində düzənlik. Arazboyu düzənliklərdən biri. C.-ş.-də Dəstə k.-ndən başlayaraq Azadkənd k.-nin ş. kənarınadək 6 km məsafədə uzanır. Zəif maili düzənlikdir. Vənənd və Düylün çaylarının gətirmə konuslarından təşkil olunmuşdur. Bitki örtüyü əsasən gövən, yovşan, gəngiz və s. ibarətdir. D.d.-ndə yayılmış boz və çəmən-boz torpaqlarının xeyli hissəsinə Gilançaydan və Arazdan su çıxarılması burada bağçılığın və meyvəçiliyin inkişafına tökan vermişdir.

DƏSTƏ GİL YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Dəstə k.-ndən 1,5 km q.-dədir. Geoloji quruluşunda Üst Dördüncü dövrün allüvial-prolüvial çöküntüləri–gilçələri və qırmızımtıl-boz rəngli gilləri iştirak edir. Sah. 0,14 km², faydalı qatın qalınlığı 4,7 m-dir. Gil süxurları kimyəvi və qranulometrik tərkibinə görə eynicinslidir və "100" markalı kərpic istehsalında istifadə etməyə yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 1150 min m³-dir.

DƏSTƏ MİNERAL SU YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Araz çayının sol sahilində, Dəstə d. y. st.-dan c.-q.-dədir. Su Araz çayının ləpədən yerində çıxaraq ona qarışır.

Balneoloji tərkibi:

Yataqda 1961 ildə 2 quyu qazılmış və

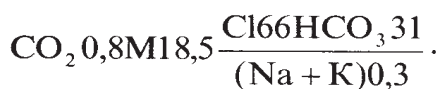

· pH6,5D15m³ / gün T 18⁰ C

yüksək minerallaşma dərəcəsinə malik karbon qazlı–xlorlu–hidrokarbonatlı–natriumlu su alınmışdır.

Balneoloji tərkibi:

DƏVƏBOYNU DAĞI – Ordubad r-nu ərazi-

· pH6,6D150m³ / gün T 20⁰ C

sində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 3563 m. Gilançayın mənbə hissəsindədir. Konusvarı formadadır. Eosenin vulkanogen çökmə süxurlarından təşkil olunmuşdur.

DƏVƏLİ – Şərur r-nunda Gümüşlü k.-nin aşağı yamacında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. təqr. 2 ha. Axtarışlar nəticəsində çəhrayı rəngdə bişirilmiş şirsiz (kasa və başqa tipli qablar, küpələr və s.) və şirli (kasa tipli qab və kaşı qırığı) gil qab nümunələri və s. yerüstü materiallar aşkar olunmuşdur.

Bəzi yerlərdə dairəvi və düzbucaqlı planda daş düzümlərinə, həmçinin dördkünc formalı çalalara təsadüf edilmişdir. Tapıntılara əsasən D. yaşayış yerinin 10–17 əsrlərə aid olduğu güman edilir.

DƏVƏLİLƏR MƏHƏLLƏSİ – Şərur r-nunda, Zeyvə, Xanlıqlar və Axamət k.-lərində məhəllə. Naxçıvanda dövəçilər, dövəlilər tayfası ilə bağlı məhəllələr olmuşdur. Bu onomastik vahid sənət və peşə adı ilə bağlı olmaqla yanaşı, vaxtilə qədim Azərb. torpaqları olan Ermənistandakı Dəvəli k.-ndən köçüb gələn türk tayfalarının adı ilə bağlıdır.

DƏYİRMANYERİ – Babək r-nunun Zeynəddin k. yaxınlığında Eneolit–Tunc dövrlərinə aid yaşayış yeri. 1973 ildə aşkar olunmuşdur. Sah. 3 ha. Yaşayış yerində sərəpələnmiş halda xeyli maddi mədəniyyət qalıqları var. Mədəni təbəqənin üst hissəsi tikinti işləri zamanı dağılmışdır.

Əldə olunmuş materialların əksəriyyəti gil qab nümunələrindən ibarətdir. Qabların bir hissəsi saman qarışıq palçıqdan kobud şəkildə, digərləri isə səliqəli hazırlanmışdır. Qabların üstü anqoblanmış, bəziləri şüyrələnmişdir. Tapıntılar içərisində dən daşları, həvəng və dəstələr var. Abidə e. ə. 5–2-ci minilliklərə aid edilir.

DİRNİS – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 29 km şm.-ş.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun kənarında, Vənənd çayının sahilində, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 1470

Dəstə məscidinin kitabəsi. 16–17 əsrlər.

Dəvəli yaşayış yerindən tapılmış keramika məmulatı

Dırnis kəndi.
Orta məktəb.

nəfər (2005); meyvəçilik, tərəvəzçilik və əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi, avtomat telefon stansiyası; məscid (bax *Dırnis məscidi*) var. Kəndin ərazisindəki qəbiristanlıqda orta əsrlərə aid qəbirüstü daş qoç heykəllər olmuşdur.

DİRNIS MƏSCİDİ – Ordubad r-nunun Dırnis k.-ndə məscid. Memarlıq kompozisiyası baxımından yığcam olub, 18–19 əsrlərə xas üslub və tipoloji xüsusiyyətləri özündə əks etdirmişdir. Məscidin mehrabı, şəbəkəli pəncərələri var; sütunlar yonulmuş ağac materialındadır.

DİAXÇAY MİS-PORFİR YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Nüsnüs k.-ndən 1,5 km şm.-ş.-də, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, dəniz səviyyəsindən 2000–2500 m hünd.-dədir. Mehri–Ordubad plutonunun iki intruziv kompleksinin, qabbro-qranodiorit və monsonit-qranodiorit-porfirin təmasında yerləşir. Geoloji quruluşunda qabbro, qabbro-diorit, diorit, qranodiorit, kvars-siyenit-diorit süxurları, həmçinin qranodiorit-porfir daykaları iştirak edir. İki texnoloji filiz tipi – əsasən, misli (ştokverk) və molibden (damar) məlumdur. Ştokverk tipli filizlərdə mis 0,06–2,25%, molibden 0,01–0,31%, damar tipli filizlərdə mis 0,01–0,85%, molibden 0,01–0,27%-dir. Əsas filiz mineralları; pirit, xalkopirit, molibdenit, misin törəmə mineralları.

DİBƏKLİDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q. istiqamətdə ayrılan yan silsilənin suayırıcında zirvə. Hünd. 2678 m. Günbəzvarı formadadır.

DİDİVAR – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12

km şm.-də, Cəhriçayla Naxçıvançayın birləşdiyi ərazidə, düzənlikdədir. Əh. 1318 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, sahə xəstəxanası, poçt şöbəsi, məscid var.

DİDİVAR – Babək r-nunun eyniadlı k.-ndən şm.-ş.-də Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. Sah. 5 ha; əsas hissəsi hazırda kəndin müasir evlərinin altında qalmışdır. 1978 ildə tədqiqat işləri aparılmışdır. Mədəni təbəqənin qalıqları 3 m -dir. Mədəni təbəqə kül qarışıq gildən ibarətdir. Buradan tikinti qalıqları, davar sümükləri tapılmışdır.

Yaşayış yerindən xeyli miqdarda həndəsi naxışlarla bəzədilmiş gil qab, boyalı qab qırıqları, çaxmaqdaşdan hazırlanmış dən daşları, sürtgəclər, həvəng və dəstələr aşkara çıxarılmışdır. Tapıntılar e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid edilir.

DİDİVAR NEKROPOLU – Babək r-nunda eyniadlı kəndin ş.-ndə Tunc dövrünə aid abidə. Geniş tədqiqat işləri aparılmamışdır. Buradan qırmızı rəng üzərində qara rənglə naxışlanmış boyalı gil qab nümunələri aşkar olunmuşdur. Abidənin yaxınlıqdakı II Kültürə yaşayış yerinə, təqr. e. ə. 3–2-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir.

DİDİVARLILAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından (bax *Kəngərlər*) olmuşlar. 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində D.-ın da adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] inzibati cəhətdən Naxçıvandakı D.-a öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdilər. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının bir sıra kəndində yaşamış D. maldarlıqla məşğul olmuşlar. Babək r-nundakı Didivar k.-nin adı D.-la əlaqədardır.

DİKDAŞ DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Pirlər silsiləsinin c.-ş. hissəsinin suayırıcındadır. Hünd 1411 m. Konusvarı formadadır və ş. yamacı sıldırımdır.

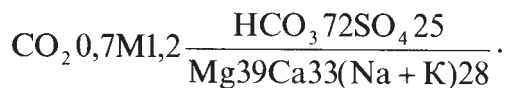
DİLBƏR MƏSCİDİ – Ordubad ş.-ndə tarixi-memarlıq abidəsi. Naxçıvan memarlıq məktəbinə aid edilir. Məhəllə məscidi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Memarlıq kompozisiyası baxımından 18 əsrə xas olan üslub və tipoloji xüsusiyyətləri özündə əks etdirmişdir. Məscid

din mehrabı, şəbəkəli pəncərələri, fasadında giriş portalı var. Şəbəkə pəncərələrinin işlənməsi, baş tağın asimmetrik yerləşməsi və s. məscid binasının Ordubad xalq yaşayış evləri ilə uyğunluq təşkil etdiyini göstərir.

DİZƏ MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Qazançı k.-ndən 5 km şm.-dədir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hid-

· pH6,3Dl5m³ / gün T 17⁰ C

rokarbonatlı–sulfatlı–maqneziumlu–kaliumlu–natriumludur.

DIRIDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Və-nəndçayın sol sahilində, Pəzməri k.-ndən, 1,5 km ş.-dədir. Hünd. 2528 m. Günbəzvarı formadadır.

DIYADIN – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 15 km c.-da, düzənlikdədir. Əh. 343 nəfər (2005); əsasən, maldarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

DİZƏ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km şm.-ş.-də, Arpaçayın sol sahilində, Şərur düzündədir. Əh. 1791 nəfər (2005); tərəvəzçilik, meyvəçilik, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana, klub, rabitə şöbəsi, feldşer-mama məntəqəsi var.

Kəndin şm. qurtaracağında Eneolit dövrünə aid *Ovçular təpəsi* yaşayış yeri aşkar olunmuşdur.

DİZƏ – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 16 km şm.-da, Xoşkəri çayının sol sahilindədir. Əh. 1008 nəfər (2005); üzümçülük, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi, “İmamzadə piri” var.

DİZƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 18 km şm.-q.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 336 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik və əkinçiliklə məşğuldur.

DİZƏ KÖRPÜLƏRİ – Culfa r-nu ərazisində,

Dilbər məscidi. 18 əsr. Ordubad şəhəri.

Yaycı–Dizə–Kırna avtomobil yolunda, Əlinçəçayın üstündədir. Sel daşqınları dövründə nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti dayandığından r-nun dağ kəndləri Gal, Şurut, Paradaşla əlaqə kəsilirdi. Bunu nəzərə alaraq Yaycı–Dizə–Kırna yolunun 7 km-liyində (uz. 15 paqonometr), 11 km-liyində (uz. 15 paqonometr) və 14 km-liyində (uz. 10 paqonometr) olan yeni körpülər inşa edilib istifadəyə verilmişdir.

DİZƏ KÖRPÜSÜ – Şərur r-nu ərazisində, Dizə k.-nin 7 km-liyində, Arpaçay üstündədir. Uz. 96 paqonometr. 1997 ildə körpünün əsaslı surətdə bərpası və yenidən qurulması nəticəsində Arpaçayın sol sahilindəki yaşayış məntəqələri ilə r-nun əlaqələri yaxşılaşdırılmışdır.

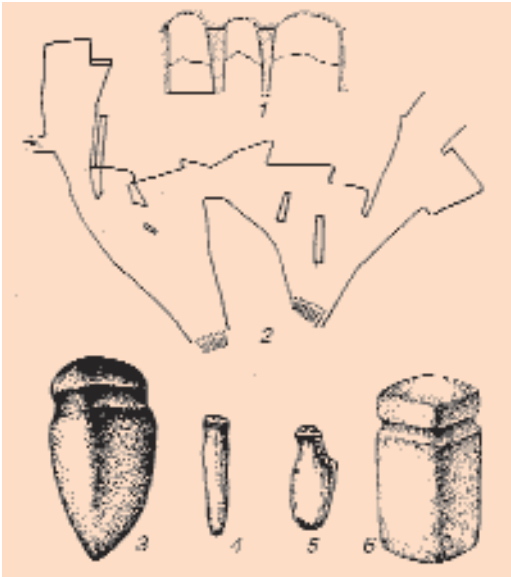
DİZƏ MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. “Dizə” toponimi Nax. MR-də geniş yayılmışdır. Muxtar respublikanın əksər r-nlarında belə yer adları var. Mütəxəssislərin fikrincə, “Dizə” bir neçə ailənin yığışığı, kiçik bir məhəllədə, yaxud kənddə məskunlaşması deməkdir. D. m. şəhərin indiki məişət xidməti evindən avtovağzala qədər olan ərazisini əhatə edirmiş.

DİZƏ NEKROPOLU – Şərur r-nunda eyniadlı kəndin q.-ndə ilk Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. *Ovçular təpəsi* yaşayış yerindən Arpaçaya enən yamacda yerləşərək q. tərəfdən Arpaçayla məhdudlaşır. 1969 ildə təsərrüfat işləri zamanı aşkar olunmuşdur. Dağıdılmış iki qəbrin materialları toplanmış, tədqiqat işləri nəticəsində qəbirlərdən biri öyrənilmişdir. Bir hissəsi salamat qalmış qəbir kamerasının divarları çaydaşlardan palçıqla hörülmüş, döşəməsi palçıqla suvanmışdır.

Bürünc dolça. 1190.
Naxçıvan. Müəllifi
Osman ibn Salman
Naxçıvani.
Luvr. Paris.

Qəbir ş.-q. istiqamətində olub xaçşəkilli örtüklə basdırılmışdır. Sümük qalıqlarına əsasən demək olar ki, burada iki nəfər dəfn olunmuşdur. Onlar bükülü vəziyyətdə başları c. tərəfə qoyulmuşdur. Qəbirdən parç və banka tipli qablar tapılmışdır. Aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri abidənin Kür-

Duzdağ: 1, 2. Qədim
duz mədəninin
sxematik planı və
kəsiyi. 3, 6. Daş
küzlər. 4, 5. Sümük
aletlər.

Araz mədəniyyətinə aid olduğunu göstərir.

DİZƏZİNƏ – Babək r-nu ərazisində dağ. Nəcəfəli Dizə k.-nin şm.-ş.-indəki alçaq tirənin suayırıcında zirvə. Hünd. 1091 m. Günbəzvarı formadadır.

DOLANAY (DOLANAN) DAĞI – Şərrur r-nu ərazisində dağ. Arpaçay dərəsinin sol yamacında, Şahbulaq k.-ndən 3 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1630 m. Sıldırım yamaçlı, konusvari formadadır.

DOLÇA – su qabı. Əsasən, misdən hazırlanır. Adətən, təkqulplu olur. Yaxın Şərq xalqları arasında geniş yayılmışdır. Qabın səthi nəfis şəkildə zərif həndəsi, buta, nəbati və s. naxışlarla bəzədilir. Azərb.-da Naxçıvan, Gəncə, Şamaxı, Lahıc, Təbriz ustalarının hazırladıqları D.-lar xarici ölkələrdə də şöhrət qazanmışdı. Osman ibn Salman Naxçıvanının düzəltdiyi bürünc D. (1190; Luvr, Paris) orijinal forması və bəzəkləri ilə diqqəti cəlb edir.

DONUZQIRAN DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 3392 m. Sıldırım yamaçlı, konusvari formadadır.

DOŞAB, b ə k m ə z, b ə h m ə z – əsasən, üzüm və tut şirəsindən hazırlanan yeyinti məhsulu. Mənbələrdə orta əsrlərdə (xüsusən 13–14 əsrlərdə) baldan hazırlanan D.-dan da geniş istifadə edildiyi göstərilir. Yüksək kolo-riyə malik olan D.-dan qənnadı məhsulları istehsalında, desert şərəblərinin şəkərliliyinin artırılmasında istifadə edilir. D. bir sıra xəmir xörəklərində (xəşil, quymaq və s.), şərbət, halva hazırlanmasında da işlədilir. Xalq arasında D.-dan həmçinin qanazlığının, başgicəllənmənin, ümumi zəifliyin qarşısını alan müalicə vasitəsi kimi istifadə olunur. Üzümpülüyün ta qədimdən inkişaf etdiyi Naxçıvan diyarında D. əhalinin məişət və mətbəxində geniş yayılmışdı. Azərb.-in bəzi bölgələrində D.-a b ə k m ə z (bəhməz) deyilir.

“DÖVLƏTXANA”, “D a r ü l m ü l k” – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. *Atabəylər memarlıq kompleksinə* daxil idi. *Bax Eldə-nizlər sarayı.*

DUZDAĞ – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan ş.-ndən 10–12 km aralıdadır. Hünd. 1173 m. Yarım səhra landsaftı var. Dağın c. yamacında, Böyükdüz k. yaxınlığında qədim daşduz mədəni var. 19 əsrin 70-ci illərində bu-

radan bir neçə ədəd daş balta, xeyli daş çəkil tapılmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, bu alətlər daha qədim dövrün insanlarınə məxsus olmuş və duz çıxarmaq üçün istifadə edilmişdir. Həmin baltalardan ikisi Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində, qalanları Sankt-Peterburq və Tbilisi muzeylərində saxlanılır. Qədim duz mədənləri 1967 ildə uçqun nəticəsində təsadüfən aşkar olunmuşdur. Dağıntı yerindən xeyli daş çəkil (onlardan biri iri həcmli olub 30 kq ağırlığındadır) tapılmışdır. 1967 ildə müasir tuneldə aparılan partlayış nəticəsində uçqun zamanı girişi tutulmuş qədim mədənlərə yol açılmışdır. Yol 70 m uz. -nda tuneldən ibarət olub, eni 6 m, bəzi yerlərdə 20 m-dir. Tunelin hünd. 10 m-dən artıqdır, bir-biri ilə birləşən 10 zaldan ibarətdir. Zalların birində duzdan yonulmuş beş sütun vardır. Tədqiqatlar nəticəsində mədəndən ocaq yerləri, divarlarda isə his izləri aşkar edilmişdir. Bəzi yerlərdə duz laylarının arasına vurulmuş ağac pazlar, döşəmədə gil qab qırıqları, maral buynuzunun qalıqları qeydə alınmışdır. Mədənin divarında bir yerdə şaquli xətlərdən ibarət işarələr var; tədqiqatçılara görə, bu, qədim say sistemi ilə bağlı olub çıxarılan duzun miqdarını bildirmişdir. Aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqları, xüsusilə daş çəkilər qədim D. mədənlərindən hələ e. ə. 3-2-ci minilliklərdən geniş istifadə edildiyini göstərir. Çıxarılan duz həmçinin mübadilə vasitəsi olmuş, ticarət məqsədilə Böyük İpək Yolu ilə Şərqi və Qərbi ölkələrinə aparılmışdır.

D.-da qədim duz mədənlərinin bazası əsasında fizioterapiya xəstəxanası təşkil olunmuşdur (1979).

Əd.: Əliyev V. H., Azərbaycanda Tunc dövrünün

Duzun nəqli və istehsalı.

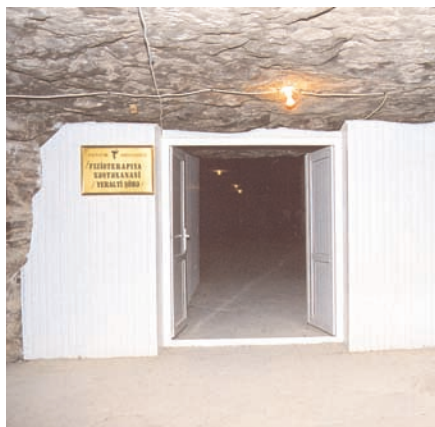
boyalı qablar mədəniyyəti, B., 1977; Mustafayev Ə. İ., Naxçıvan duz yataqlarının keçmişi və gələcəyi, Azərbaycan Neft Akademiyasının Elmi Əsərləri, 1999, № 3.

DUZDAĞ DUZ YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 12 km aralı, Duzdağın c. yamacındadır. Geoloji kəsimində müxtəlif rəngli gil, qumdaşı, əhəngdaşı, mergel, vulkan külü (Üst Miosen), çaqıl, konqlomerat (Antropogen) iştirak edir. Ümumi qalınlığı 8,2 m-dir. Duzu keyfiyyətlidir. Yaşıllaçalar açıq-boz rəngli, narın dənəlidir. Kimyəvi tərkibində orta hesabla 94,35% NaCl, 0,04% CaCl₂, 0,06% Mg Cl₂ və s. olur.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

DUZDAĞ FIZIOTERAPIYA XƏSTƏXANASI – Kəngərli r-nunun Böyükdüz k. yaxınlığında qədim duz mədənləri (bax Duzdağ) bazası əsasında yaradılmış xəstəxana. 1979 (dekabr) ildə təşkil olunmuşdur. Bronxial astma (tənəffüs yollarının xəstəlikləri) və ağ ciyər bronx sisteminin digər qeyri-spesifik xəstəlikləri müalicə olunur. Müalicə üsulu çox sadədir. Yeraltı saxtalaradakı köhnə duz mədənlərinə çarpayı qoyurlar, xəstələr bura-

Duzdağ fizioterapiya xəstəxanası.

Duzdağ körpüsü.
1998.

da gecələyir və şəfa tapırlar.

DUZDAĞ GİPS YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 10 km şm.-q.-də, Naxçıvan duz yatağından 3 km c.-ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Sarmat mərtəbəsinin Alt, Orta və Üst yarım mərtəbələrinin tünd-qırmızı, yaşılımtıl-boz və tünd-boz rəngli əhəngdaşlarla növbələşən beş gips layı iştirak edir. Faydalı qatın lay üzrə ümumi qalınlığı 5–6 m; dərinliyə getdikcə qalınlıq azalır. Keyfiyyətinə görə I və II növ tikinti gipsi kimi yararlıdır. Yatağın ehtiyatı 536189 t-dur. Yataq istismar olunur.

DUZDAĞ KÖRPÜSÜ – Babək r-nu ərazisində, Sədarək–Naxçıvan–Ordubad avtomobil yolunun 73 km-liyində, Çalxanqala selovu üstündədir. 1964 ildə tikilmişdir. Uz. 30 paqonometr. 1998 və 2004 illərdə əsaslı surətdə bərpa edilmiş və yenidən qurulmuşdur.

DUZDAĞ TİRƏSİ – Babək r-nu ərazisində, Duzdağ platosunun ş. kənarında, Cəhriçayın sağ sahilindədir. C.-a doğru istiqamətlənmiş tirənin ş. yamacı çox meyillidir. Ən hündür zirvəsi 1342 m-dir.

DUZLUÇAY – Babək r-nu ərazisində çay.

Düdəngə kəndi.
Orta məktəb.

Arazın sol qolu. 1000 m hünd.-dən başlanır. Uz. 21km. Əsasən yağış suları ilə qidalanır.

DÜDƏNGƏ – Şərur r-nunda kənd. Düdəngə kənd icra nümayəndəliyinin tərkibindədir. R-n mərkəzinə bitişikdir. Əh. 4012 nəfər (2005); əsasən əkinçilik və maldarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var.

DÜDƏNGİNSKİ Əbdürrəhman bəy Əli bəy oğlu (1908–1954) – hərbi və siyasi xadim. Bax *Fətəlibəyli* Əbdürrəhman bəy Əli bəy oğlu.

DÜNBÜLİ, D ü m b ü l i Əbdürrəzaq bəy Nəcəfqulu xan oğlu (1762/63, Xoy ş. – 1827/28, Təbriz) – Azərb. və İran tarixçisi, təzkirəçi, şair. Naxçıvan və Şərur bölgələrində yaşamış məşhur dünbülilər nəslindəndir. Atası Təbriz bəylərbəyisi olmuşdur. 10 yaşında ikən ictimai-siyasi səbəblər üzündən girov kimi Şiraza göndərilmiş, 14 il Şirazda ev dustağı, bir müddət isə İsfahanda qalmış, Ağa Məhəmmədşah Qacar İsfahanı tutduqdan sonra (1785) başqa azərb.-li girovlarla birlikdə vətənə qayıtmışdır. Mükəmməl təhsil almış, bir müddət vəliəhd Abbas Mirzənin yanında xidmət etsə də, əsasən, elmi-ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Ərəb və fars dillərində yazmışdır.

Avtobioqrafik səciyyəli “Hədəiq ül-cinan” (“Cənnət bağları”) əsərində həyatının Şiraz dövrünü, şirazlı alim və şair müasirlərinin həyat və yaradıcılığını işıqlandırmışdır. “Hədəiqə” (“Bağ”), “Rövzət ül-adab və cənnətül-əbvab” (“Ədəb bağçası və qəlb cənnəti”, 1809), “Həqayiq ül-ənvar” (“Nurun həqiqəti”, 1814), “Hədəiq ül-üdəbə” (“Ədiblər bağı”, 1816), “Nigaristani-Dara” (“Dara sərgisi”, 1825) təzkirələrində klassik və müasir ərəb, fars və Azərb. şairlərinin, o cümlədən Nizami Gəncəvi, Fələki Şirvani, Xaqani Şirvani, Əbül-üla Gəncəvi, Mücirəddin Beyləqani və b.-nin həyat və yaradıcılığında danışıqlır. Fətəli şah dövründən bəhs edən “Mənasiri-sultaniyyə” (“Sultan abidələri”, 1826 ildə Təbrizdə nəşr edilmişdir), “Camei-xaqani” (“Şahlığın mükəmməl tarixi”), Dünbülilər sülaləsinin tarixi haqqında “Riyaz ül-cənnət” (“Cənnət bağları”), “Məftun” təxəllüsü ilə yazdığı mənzum və mənsur bədii yaradıcılıq nümunələrinin bir hissəsinin toplandığı “Təcrübət ül-əhrrar və təsliyyə ul-əbrar” (“Nəcəbətlilər üçün təcrübə və müqəddəslər üçün təsəlli”, 1813) əsərləri, qəzəl və qəsidələrdən

ibarət “Divan”ı, “Naz və Niyaz”, “Hümayün-namə”, “Səlim və Səfi” məsnəviləri var. “Məasiri-sultaniyyə” əsərində 18 əsrin sonu – 19 əsrin əvvəllərində Azərb.-da baş vermiş hadisələr, o cümlədən Qarabağ, Gəncə, Şəki, Quba, Bakı, Lənkəran xanlıqları haqqında da məlumat verilir. Səfəvilər dövlətinin süqutundan bəhs edən “İbrətnamə” əsərini (əslə latıncadır) türkcədən fars dilinə tərcümə etmişdir.

Əd.: H ü s e y n z a d ə Ə., XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan tarixşünaslığı, B., 1967; T ə r b i y ə t M., Danişməndani-Azərbaycan, B., 1987, səh. 204–208.

DÜNBÜLİ HEYRAN XANIM (təqr. 1790, Naxçıvan ş. – təqr. 1860, Təbriz) – şairə. *Bax Heyran xanım.*

DÜYLÜN – Ordubad r-nu ərazisində çay, Arazın sol qolu. Uz. 30 km, hövzəsinin sah. 124 km²-dir. Zəngəzur silsiləsindən (2400 m hünd.-dən) başlanır. Parağaçay və Mesxet çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir və 660 m yüksəklikdə, Dəstə k. yaxınlığında Araza tökülür. Qar, yağış suları və yeraltı sularla qidalanır. Martın axırından iyuna qədər gur sulu olur. Güclü yaz-yay daşqınları müşahidə edilir. Aşağı axımında suvarmada istifadə olunur.

DÜYLÜN – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 17 km şm.-q.-də, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 779 nəfər (2005); meyvəçilik, əkinçilik və taxılçılıqla məşğul-

dur. Orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, məscid, pır var.

DÜYLÜN PİRİ – Ordubad r-nunun Düyün k.-ndə ziyarətqah. Kəndin c.-undakı qəbiristanlığın mərkəzində yerləşən pır çox da böyük olmayan bir otaqdan ibarətdir. Otağın içərisindəki qəbir ziyarət yeridir. Pır binasının üzərində kitabə yoxdur. Qəbiristanlıqda orta əsrlərə aid sənəduqə şəkilli qəbirlər və qəbirüstü daş qoç heykəllər, üzərindəki kitabələrdə isə tarixlər qalmışdır. Ziyarətqah yerinin, müqəddəs sayılan abidənin kiminlə, hansı siyasi, sosial-mədəni hadisə ilə əlaqədar meydana çıxdığı aydınlaşdırılmayıb.

Tədqiqatçılar pırın sufiliklə əlaqədar mərkəzlərdən biri və 14 əsrdən əvvəl mövcud olduğunu ehtimal edirlər.

Əd.: S ə f ə r l i H., C ə f ə r o v H., Naxçıvan ziyarətqahları, B., 1998; M ə ş ə d i x a n ı m N e m ə t, Azərbaycan pirlər, B., 1992; y e n ə o n u n, Корпус эпиграфических памятников Азербайджана, т. 3. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Нахчыванской Автономной Республики (XII век – начало XX века), Б., 2001.

DÜYLÜNDİZƏ – Ordubad r-nu ərazisində, dağətəyi ərazidə mövcud olmuş kənd. Düyün k.-nin yaxınlığında idi. 19 əsrin ortalarına aid yazılı qaynaqlarda adı çəkilir. Keçmişdə *C ə f ə r x a n D i z ə s i* də adlanırdı. Hazırda *Dizə* adı ilə mövcuddur.

Düyün piri.

Qəbiristanlıqda daş qoç heykəl.

E

EHSAN XAN KƏNGƏRLİ (? Naxçıvan – ?, orada) – Naxçıvanın sonuncu xanı. *Kəlbəli xan Kəngərlinin* oğlu, İsmayıl xan *Naxçıvanskinin*, Kalbalı xan *Naxçıvanskinin* və *Qönçə bəyim*in atasıdır. 1826–28 illər Rusiya – İran müharibəsi zamanı *Abbasabad qalası* qarnizonunun hərbi rəislərindən biri, İran ordusunun sərhəngi (polkovniki) olan E. x. K. rusların tərəfinə keçmiş və qalanın alınmasında onlara kömək göstərmişdir. Tarixi mənbələrə görə, E. x. K. naxçıvanlılardan və ruslardan ibarət on minlik qoşuna başçılıq etmişdir. Azərb.-ın şimalı Rusiyaya birləşdirildikdən sonra gen.-mayor rütbəsi alan E. x. K. İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının, Ordubad dairəsinin səlahiyyətli nümayəndəsi kimi *Türk-mənçay müqaviləsini* (1828) imzalamış, xanlıq ləğv edildikdən sonra Naxçıvan əyalətinin ilk naibi təyin olunmuşdur. Ehsan xan abadlıq, quruculuq işlərinə, dünyəvi təhsilə böyük diqqət yetirirdi. Çəşməbasar k.-ndə çeşmələr qazdırmış, Ərəzin k.-nin yaxınlığındakı tərədən keçən tunnel vasitəsilə Nehrəm k.-nə su gətirtmiş, Naxçıvanda ilk rus-tatar (Azərb.) qəza məktəbi açdırmışdı. 1840 ildə süvari dəstəsinə başçılıq etmək şərti ilə naiblikdən imtina etmişdir. Sonralar Kırım

müharibəsində (1853–56) də şücaətlə vuruşmuşdur. “Müqəddəs Georgi” ordeni ilə təltif edilmişdir. A. Bakıxanov və A. S. Qriboyedov İrana gedərkən E. x. K.-nin Xan dikindəki evində qonaq olmuşlar. A. S. Qriboyedov “İrəvan yürüşü” yol qeydlərində bu barədə bəhs etmişdir. E. x. K.-nin adı Kremlin Georgi salonunda qızılı hərflərlə yazılmışdır.

Əd.: N ə z i r l i Ş., Arxivlərin sirri açılır, B., 1999; Кіефіеаеііау ііеөдөкә Әііііеііііііі әәдөçіә ä Äçäðääéäæäíä, т. 2, І.-Е., 1936; È ä ð ä ä è i ä ä é è è Ö. İ., Әііііеу è Äçäðääéäæäí ä іäðäіé äðäöè ÖİÖ ääèä, І., 1969.

“**EL HƏYATI**” – qəzet. Ordubad Rayon İcra Hakimiyyətinin orqanı. 1932 ildən “Ordubad işçisi” adı ilə nəşrə başlamışdır. 1956 ildə “Ordubad fəhləsi” adlandırılmış, 1959 ildə fəaliyyəti dayandırılmış, 1966 ildən “Yeni Ordubad” adı ilə nəşr olunmuşdur. 1991 ildən isə “E. h” adı ilə ayda iki dəfə çıxır. Qəzet Nax. MR-in, Ordubad r-nunun ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatını işıqlandırır, ədəbi-bədii yazılar, ölkəmizdə və dünyada baş verən mühüm hadisələr haqqında xəbərlər və s. dərc edir.

ELANLIDAĞ – Culfa r-nunda, Əlincəçay hövzəsindəki *İ l a n d a ğ ı n* adlarından biri.

Ehsan xanın sarayı və onun yardımçı binası. 18 əsr. Naxçıvan şəhəri.

ELÇİBƏY Əbülfəz (tam adı və soyadı Əbülfəz Qədirqulu oğlu Əliyev; 24.6.1938, Ordubad r-nunun Kələki k. – 22.8.2000, Ankara; Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – ictimai-siyasi xadim, şərqşünas-tarixçi. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb filologiyası şöbəsini (1962) və aspiranturasını (1967) bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə Bakı Layihələşdirmə İn-tunda başlamış, 1963 ildə Misir Ərəb Respublikasında Asuan (Əsvan) bəndinin tikintisində tərcüməçi işləmişdir. 1969 ildə “Tulunilər dövləti” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək tarix elmləri namizədi adı almışdır. 1968 ildən 1975 ilədək ADU-da müəllim, baş müəllim vəzifələrində çalışmışdır.

1975 ildə siyasi baxışlarına görə həbs edilmiş, 1976 ildə həbsdən buraxılmışdır. 1976–92 illərdə Azərb. Milli EA Əlyazmalar İn-tunda kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, şöbə müdiri, aparıcı elmi işçi olmuşdur. Ermənistanın Azərb.-a təcavüzü ilə əlaqədar geniş vüsət alan ümumxalq hərəkatında fəal iştirak etmiş, 1989 ildə yaradılan Azərb. Xalq Cəbhəsinin, sonralar isə Azərb. Xalq Cəbhəsi Partiyasının sədri seçilmişdir. 1992 ilin iyununda Azərb. Respublikasının Prezidenti seçilmiş, lakin 1993 ilin iyununda prezident kürsüsünü tərk edərək, Ordubad r-nunun Kələki k.-nə getmiş və 1997 ilədək orada yaşamışdır. Bakıya qayıtdıqdan sonra yəni-dən aktiv siyasi fəaliyyətə qoşulan E. ömrünün sonunadək Azərb. Xalq Cəbhəsi Partiyasına rəhbərlik etmişdir.

Əsərləri: Bu, mənim taleyimdir, B., 1992.

ELDƏGƏZLƏR – hökmdarlar sülaləsi. Bax *Eldənzilər*.

ELDƏGƏZLƏR DÖVLƏTİ — bax *Azərbaycan Atabəyləri dövləti*.

ELDƏNİZ ŞƏMSƏDDİN – Azərb.-da *Eldənzilər* sülaləsinin idarə etdiyi *Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin* banisi. Bax *Şəmsəddin Eldənziz*.

ELDƏNİZLƏR, *Eldəgəzlər*, *Eldəgizlər*, *İldənzilər* – *Azərbaycan Atabəyləri dövləti* hökmdarları sülaləsi. Banisi *Şəmsəddin Eldənziz*. Hökmdarları: *Şəmsəddin Eldənziz* [1136–75], *Məhəmməd Cahən Pəhləvan* [1175–86], *Qızıl Arslan* [1186–91], *Əbu Bəkr* [1191–1210], *Özbək* [1210–1225]. E. gürcü hökmdarları, Xarəzmşahlar və monqollarla

müharibələr aparmışlar. E. dövründə Azərb., o cümlədən Yaxın Şərqi iri şəhərlərindən birinə çevrilmiş Naxçıvan iqtisadi, siyasi və mədəni cəhətdən yüksəliş və çiçəklənmə mərhələsi keçirmiş, burada sənətkarlıq və ticarət inkişaf etmişdi. E. sülaləsinin hakimiyyətinə xarəzmşah Cəlaləddin Mangburnı son qoymuşdur. Son tədqiqatlar nəticəsində Eldənziz adının elmi ədəbiyyatda işlənmiş Eldəgəz, Eldəgiz, İldənziz, Eldoqquz formalarının səhv olduğu sübut edilmişdir.

ELDƏNİZLƏR DÖVLƏTİ – Azərb.-da *Eldənzilər* sülaləsinin idarə etdiyi qüdrətli orta əsr feodal dövləti. Paytaxtı müxtəlif vaxtlarda Naxçıvan, Həmədan, Təbriz olmuşdur. Bax *Azərbaycan Atabəyləri dövləti*.

ELDƏNİZLƏR SARAYI – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Naxçıvan ş.-ndə idi. Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani tərəfindən yaradılmış *Atabəylər memarlıq kompleksinə* daxil olan bu abidə dövrümüzədək gəlib çatmamışdır. Tədqiqatlar zamanı 13 əsrin 20-ci illərində yazılmış “Əcaib əd-dünya” əsərində adı çəkilən “Darülmülk”ün (“Dövlətxana”) Eldənzilər sarayı olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Saray *Möminə xatun türbəsinin* yaxınlığında yerləşirdi.

ELXANİLƏR DÖVLƏTİ, *İlxanilər dövləti* – orta əsr feodal dövləti. Əsası monqol xanı Çingizin nəvəsi Hülaku xan [1256–65] tərəfindən qoyulduğundan *Hülakular dövləti* adlanır.

ELMAN HƏBİB (Elman Həbib oğlu Hacıyev) – ədəbi adı; d. 4.5.1949, Ordubad r-nunun Tivi k.) – şair. Azərb. Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1999). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1970). 1971 ildən Nax. MR Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsində işləmiş, 1992–2000 illərdə komitənin sədri olmuşdur. 2001 ildən Nax. MR Həmkarlar İttifaqları Şurasının sədridir. “Günəş qatırı” (1981), “Yoluma çıx” (1985), “Günəş həqiqəti” (1998), “Ömrüm, günüm mənim” (1999), “Sənli, sənsiz günlərim” (2000) və s. poetik topluların müəllifidir. Nax. MR Ali Məclisinin (1-ci çağırış) deputatı olmuşdur.

Əsərləri: Ömrümün göy qurşağı, B., 1998; Hərənin öz işi, B., 1999; Sevən ömrü, B., 2000; Günəşin vətəni, B., 2004; Məmləkətim, məhəbbətim, B., 2005.

Elçibəy Əbülfəz

Elman Həbib

Eminov Mirhəmzə

ELTİ DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Biləv k.-ndən 1 km c.-dadır. Hünd. 1593 m. Konusvarı formalı, sıldırım yamaçdır.

EMİL AZƏR (Emil İbrahim oğlu M e h d i y e v i n ədəbi adı; 2. 11. 1937, Naxçıvan ş. – 21. 2. 1991, Bakı) – şair. 1950 ildən ailəliklə Bakıda yaşamışdır. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir. Erkən yaşlarından görmə qabiliyyətini itirmişdir. “Gənclik” (1961), “Köçəri quşlar” (1971), “Damcılar” (1978), “Görmək istəyirəm” (1982), “Ana laylası” (1987) kitabları nəşr olunmuşdur. Uşaqlar üçün də yazmışdır: “Dörd qardaşım var” (1966), “Çörək ağacı” (1986) topluları.

EMİNOV Mirhəmzə Mirhəsən oğlu (18.6. 1932, Şərur r-nunun Yuxarı Yayıcı k. – 12.12.1980, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1973). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1976). Şərur r-nundakı S. Vurğun ad. sovxozda briqadir və aqronom işləmişdir. 1972 ildə tütüncülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. AKP MK üzvü (1976 ildən) olmuş, 1970, 1974 illərdə SSRİ Ali Sovetinin, həmçinin Azərb. SSR Ali Sovetinin (8–9-cu çağırış) deputatı seçilmişdir. “Lenin” ordeni, “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

"ERMƏNİ VİLAYƏTİ" – 1826-28 illər Rusiya-İran müharibəsi nəticəsində Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal başa çatdıqdan sonra çar hökumətinin Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının ərazisi əsasında yaratdığı müvəqqəti inzibati-idarə vahidi. Müharibə zamanı Azərbaycan dövlətləri olan Naxçıvan (1827, iyun) və İrəvan (1827, oktyabr) xanlıqlarının ərazisi işğal olundu. Qafqazda hərbi əməliyyat aparan rus qoşunlarının baş komandanı İ.F.Paskeviç, hələ müharibə başa çatmamış, 1827 il oktyabrın 6-da İrəvanda "müvəqqəti idarə" təşkil etdi. İdarə üç üzvdən ibarət idi: general-leytenant Krasovski (sədr), N.Aştaraketsi və İrəvan qalasının komendantı podpolkovnik Borodin. Türkmənçay müqaviləsi (1828, 10 fevral) bağlandıqdan sonra, Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının idarəçiliyi dəyişdirildi. Çar I Nikolayın [1825-55] sərəncamı ilə (1828, 21 mart) həmin xanlıqlar əsasında "Erməni vilayəti" yaradıldı.

Vilayət idarəsi vilayət rəisindən, iki rus müşavirindən (biri polis, digəri maliyyə üzrə) və iki assessordan (iclasçıdan) ibarət idi. Assessorlardan biri azərbaycanlı, digəri erməni icmasından idi. Çar hökumətinin tarixi Azərbaycan torpaqları əsasında "Erməni vilayəti" yaratması ilə I Pyotrdan başlayaraq ermənipərəst siyasətin həyata keçirildiyi təsdiq olunurdu. "Erməni vilayəti"nin yaradılması ilə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal olunmuş digər torpaqları ilə Osmanlı imperiyası arasında "xristian səddi" çəkildi. Digər tərəfdən, bununla Naxçıvan və İrəvan xanlıqları ərazilərinin erməniləşdirilməsinə haqq qazandırmaq cəhdi göstərilirdi (guya bu yerlər "əvvəldən də ermənilərə məxsus olmuşdur!"). "Erməni vilayəti" iki əyalətdən – İrəvan və Naxçıvan əyalətlərindən ibarət idi.

Çarizmin və onunla əlbir olan ermənilərin Azərbaycan torpaqları olan İrəvan və Naxçıvan bölgələrini "Erməni vilayəti" kimi qələmə verməsini təkzibedilməz tarixi faktlar rədd edir. Çünki çar Rusiyasının erməniləri İran və Türkiyədən həmin ərazilərə kütləvi surətdə köçürməsindən əvvəl, sonradan "Erməni vilayəti" adlandırılan ərazinin əhalisi 107.224 nəfər idi. Əhalinin 76,24%-ni azərbaycanlılar, 23,45%-ni ermənilər təşkil edirdi. Azərbaycanlıların əhalinin etnik tərkibində bu cür üstünlüyü təşkil etməsi həmin torpaqların tarixi Azərbaycan ərazisi olduğunu təsdiq edən inkarolunmaz faktdır. 1826-28 illər Rusiya-İran müharibəsi dövründə və müharibədən sonra İran və Türkiyədən ermənilərin kütləvi surətdə bu yerlərə köçürülməsi nəticəsində əhalinin etnik tərkibi dəyişdi. Fransız mənşəli rus tədqiqatçısı İ.İ.Şopenin 1829-32 illərdə rəsmən həyata keçirdiyi kameral təsvirin nəticələrinə görə, artıq burada 31.201 ailə, 164.450 nəfər əhali qeydə alınmışdı. Onlardan 16.078 ailə (51,53%), 81.749 nəfər (49,71%) müsəlmanlar (azərbaycanlılar); 4.428 ailə (14,19%), 25.151 nəfər (15,29%) köçürməyədək burada yaşayan ermənilər; 6.949 ailə (22,27%), 35.560 nəfər (21,62%) İrandan köçürülmüş ermənilər; 3.682 ailə (11,80%), 21.666 nəfər (13,17%) Türkiyədən köçürülmüş ermənilər idi. Bu faktlardan aydın olduğu kimi vilayətə İran və Türkiyədən birgə 10.631 ailə (bütün ailələrin 34,07%-i), 57.226 nəfər (34,79%) erməni

ƏBİL YUSİF (Əbil Məmməd oğlu Yusif o - v un ədəbi adı; 31.12.1910, Ordubad ş. – 29.3.1984, Bakı) – dramaturq, nasir. İkinci Dünya müharibəsi iştirakçısıdır (1939–45). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu, Yerevan Kənd Təsərrüfatı İn-tunu (1932) bitirmiş, Moskvada K.A. Timiryazev ad. Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında, eyni zamanda Dil və Fəlsəfə İn-tunda oxumuşdur. Azərb. Mətbuat İdarəsində baş siyasi redaktor, “Uşaqgəncnəşr”də bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri olmuş (1937–40), cəbhə qəzetlərində çalışmışdır. Azərb. Teleqraf Agentliyində redaktor, Azərb. Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində baş redaktor işləmişdir. “Babək”, “Ramiz”, “Odlar içində”, “Yadigar”, “Məhəbbət abidəsi”, “Vətən” pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur. “Səngərdən gələn səslər”, “Bir güllə”, “Qızıl gül”, “Şeypur səsləri” povestləri, hekayələri, cəbhə xatirələri

var. 2 “Qırmızı Ulduz”, II dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Ə s ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1973.

ƏBİLOV İbrahim Məhərrəm oğlu (1882, Ordubad ş. – 23.2.1923, Türkiyə, İzmir ş.; Bakıda dəfn olunmuşdur) – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin deputatı, sosialistlər fraksiyasının üzvü. İlk Azərbaycan diplomatlarından biri; Sovet Azərbaycanının Türkiyədə səfiri. Ordubadda M. T. Sidqinin “Əxtər” məktəbində oxumuş, atasının vəfatından sonra ailəsini dolandırmaq üçün təhsilini yarımçıq qoymağa məcbur olmuşdur. 1903 ildən Port-Petrovskda (indiki Mahaçqala) və Bakıda fəhləlik etmiş, inqilabi hərəkata qoşulmuş, “Hümmət”in (məşəvik) üzvü olmuşdur. 1907 ildə Bakı Xəzər Ticarət donanması dənizçilərinin tətlinin təşkilatçılarından idi. 1908 ildə Cənubi Qafqazda və Cənubi Azərbaycanda iranlı zəhmətkeşlər arasında inqilabi iş apararı “İctimaiyyun-amiyyun” (“Mücahid”) sosial-demokrat təşkilatının sədri Nəriman Nərimanovun tapşırığı ilə İrana göndərilmişdir. Bakıya qayıtdıqdan (1909) sonra burada çıxarı “Bakı həyatı” qəzetinin redaktoru (1912) olmuşdur. Çar hö-kuməti tərəfindən dəfələrlə həbs olunan Əbilov 1913 ildə Həştərxana sürgün edilmişdir. Çarizm devrildikdən sonra sürgündən qayıdan Əbilov Tiflisdə məşəvik “Hümmət” təşkilatının görkəmli xadimlərindən biri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1918 ilin axırlarında Bakıya gələn Əbilov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinə deputat seçilmiş və onun sosialistlər fraksiyasının üzvü olmuşdur. 1920 ildə Bakı məşəviklərinin orqanı olan “İskra” qəzetinin redaktoru idi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan (1920) sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası (Azərbaycan SSR) da-

Əbilov İbrahim

İbrahim Əbilov və Atatürk. 1922.

xili işlər nazirinin müavini təyin olunmuş, Şərq xalqlarının Bakıda çağırılan I qurultayında Şərq Xalqları Təbliğət və Təşviqat Şurasının katibi seçilmişdir. 1921 ilin iyulunda Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində Kommunist İnternasionalının 3-cü konqresində iştirak etmişdir. 1921 ildən N.Nərimanovun tövsiyyəsi ilə Azərbaycan SSR-in, sonra isə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının Türkiyədə fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olmuş, Sovet-Türkiyə, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsində böyük rol oynamışdır. Onun təşəbbüsü ilə Türkiyənin Trabzon və Samsun şəhərlərində Azərbaycanın konsulluqları açılmışdır. Əbilovun səmərəli diplomatik fəaliyyəti və bilavasitə iştirakı sayəsində sovet respublikaları ilə Türkiyə arasında bir sıra ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr imzalanmışdır. Naxçıvan muxtariyyətinin təməlini qoymuş 1921 il Moskva və Qars müqavilələrini digər Azərbaycan diplomatı, Sovet-Türkiyə danışıqlarında Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Behbud ağa Şahtaxtinski ilə birlikdə Əbilov da imzalamışdır. Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi və ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürk ilə Əbilov arasında sıx dostluq münasibətləri var idi. Əbilov Azərbaycan Hökuməti adından dostluq və qardaşlıq rəmzi olaraq Atatürkə qızıl xəncər hədiyyə etmişdir. Atatürk Ankarada Azərbaycan səfirliyinin binası üzərində ölkəmizin bayrağının qaldırılması mərasimində iştirak etmişdir.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c.5., B., 2001; А а а е д і а П.А., Ёç ёноидеё нїааоноёт-оодооёёо тоїтоаіеё а 1920-22 аа., А., 1965; А д а е і а Н.Ё., Аїнїеіаіеу нїааоноётїаї аеїеїаоа, І., 1960; Hacıyev İ., Məmmədov Ş., Naxçıvan və naxçıvanlılar. B., 2001.

ƏBRƏQUNUS – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və d.-y. st.-ndan 22 km şm.-da, Əlincəçayın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 2002 nəfər (2005); üzümçülük, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, internat məktəbi, mədəniyyət evi, 3 kitabxana, kinoqurğu, təqaüdcülər klubu, tibb məntəqəsi, 35 çarpayılıq xəstəxana, əcza-xana, çörəkxana, rabitə şöbəsi var.

ƏBRƏQUNUS NEKROPOLU I – Culfa r-nunda, eyniadlı kəndin q.-ində, Ərəfsə-Nax-

çıvan yolunun sağında, uzunsov təpənin üzərində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Əkin sahələri ilə əhatə olunmuşdur. Sah. 3200 m². 1990–91 illərdə kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Qəbirlər müxtəlif dövrlərə aiddir. Ş.-q. istiqamətində olan qəbirlərin başdaşları saxlanmışdır. Daş qutu qəbirdən ayıraq formalı tunc sığalar tapılmışdır. Əksər sinə daşları dördüzlü prizma formasında olub, kobud hazırlanmışdır; bəziləri həndəsi və memarlıq ornamentləri ilə naxışlanmışdır. Birinin üzərində sxematik quş, ucları dəyirmiləşdirilmiş həndəsi xətlər, insan və ağac rəsmlərindən ibarət oyma naxışla haşiyələnmiş süjet həkk olunmuşdur. Forma verməyən, çəhrayı rəngdə bişirilmiş şirli və şirsiz qab qırıqları aşkar edilmişdir. Nekropolun 14–17 əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir.

ƏBRƏQUNUS NEKROPOLU II – Culfa r-nunda, eyniadlı kəndin yaxınlığında, Ərəfsə-Naxçıvan yolunun sağında, I Əbrəqunus nekropolundan bir qədər aralıda, nalşəkili kiçik təpə üzərində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Sah. 5600 m². 1991 ildə kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Qəbirlər, əsasən, qiblə istiqamətindədir, başdaşları saxlanmışdır. Düzbucaqlı prizma formalı sinə daşları kobud hazırlanmış, birinin üst hissəsi tağvarı tamamlanmışdır. Digərinin üzərində insan təsviri var. Qəbirüstü qoç daşları dağıdılmışdır. Nekropoldan son orta əsrlərə aid şirli və şirsiz saxsı, yüksək keyfiyyətli fayans qab sınıqlarından ibarət yerüstü materiallar aşkar olunmuşdur. Nekropol 14–17 əsrlərə aid edilir.

ƏBRƏQUNUS NEKROPOLU III – Culfa r-nunda, eyniadlı kəndin c.-q.-ində, Əbrəqunus çayının sol sahilində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Sah. 1800 m². Yaşayış binaları ilə əhatə olunmuşdur. 1991 ildə kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Qəbirlərin başdaşları saxlanmamış, qiblə istiqamətində olanların sinə daşları kobud hazırlanmışdır. Bəzi qəbirlərin üzərinə yonulmamış dördkünc daşlar qoyulmuşdur. Sinə daşlarında heç bir yazıya, işarəyə təsadüf olunmamış, yalnız bir neçə qəbir daşının üzərində kiçik həndəsi xətlər cizilmişdir. Nekropolun yaxınlığında məbəd vardır. Abidənin 16–18 əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir.

ƏBRƏQUNUS RAYONU – Nax. MR-də mövcud olmuş inzibati r-n. 1930 il avqustun 8-

də təşkil olunmuş, 1949 il yanvarın 5-də ləğv edilib, Culfa r-nu ilə birləşdirilmişdir.

ƏBU BƏKR, Nüsrət əd-Din (?–1210) – Azərb. Atabəyləri dövlətinin dördüncü hökmdarı [1191–1210]. Eldənizlər sülaləsinə mənsub *Məhəmməd Cahan Pəhləvanın* [1175–86] türk qızı Quteybə xatundan olan oğlu. Atasının hakimiyyəti zamanı Azərb. və Arranın idarəsi ona həvalə edilmiş, əmisi *Qızıl Arslan* onun atabəyi təyin olunmuşdu. Qızıl Arslan hakimiyyətə gəldikdən (1186) sonra onu qoşun başçısı təyin etmişdi. Mənbələrin (Ravəndi, əl-Bəndari və b.) məlumatına görə, Qızıl Arslanın ölümündən sonra anası Quteybə xatunun təhriki ilə Azərb.-da hakimiyyətə yiyələnmək üçün Naxçıvana gəlmiş, Ə. B. Atabəylərin xəzinəsi yerləşən Əlinəcə qalasını ələ keçirmişdir. Bütün yerli hakimlər onun ali hakimiyyətini tanıyırlar. Cahan Pəhləvanın İncə xatundan olan oğlanları Qutluq İncə və Əmir Əmiranın Həmədan və ona qonşu vilayətlərə, İncə xatunun özünün isə Reyə hakim olması ilə Azərb. Atabəyləri dövləti onun oğlanları arasında bölüşdürülür. Ara çəkişmələrinin artdığı bu dövrdə sultan III Toğrul Qəzvin yaxınlığında Qutluq İncəni apardığı uğurlu döyüşdən (1192) sonra yenidən Həmədana daxil olub sultan taxtına oturur. Əvvəlki Eldənizlərdən fərqli olaraq, Ə. B. Naxçıvanda qalıb, yalnız Azərb.-a hakimlik edir, Təbrizi tutmuş qardaşları Qutluq İncəni Əmir Əmiranın hücumlarını uğurla dəf edir. Zəncana qaçıb Qutluq İncəni Xarəzmşah Təkişlə birləşərək, Rey yaxınlığında sonuncu səlcuq sultanı III Toğrulun öldürülməsi ilə nəticələnən döyüşdə (1194) ona qalib gəlir. İraq sultanlığı ərazisinin böyük hissəsi Xarəzmşahın əlinə keçir. Ə. B.-in Şirvana qaçmış o biri qardaşı Əmir Əmiran Şirvanşah I Axsitanın qızı ilə evlənir və çox keçmədən Ə.B.-ə qarşı gürcü hökmdarı Tamara ilə ittifaqa girir. 1194 ilin iyununda birləşmiş gürcü-Şirvan ordusu, eləcə də Ə.B.-dən narazı olan bəzi Arran əmirləri və türkmən dəstələri Şəmki yaxınlığında Azərb. atabəyinin ordusunu məğlubiyyətə uğradırlar. Şəmki, ətraf şəhər və qalalar Əmir Əmiranın əlinə keçir. Beyləqan yaxınlığında baş verən ikinci döyüşdə də məğlub edilən Ə.B. güclü canını qurtarıb Naxçıvana qaçır. Azərb.-in şm.-nda çox yerləri ələ keçirmiş, gürcü hökmdarından vassal

asılılığını qəbul etmiş Əmir Əmiranın Gəncədə möhkəmlənmək istəyi şəhər əhalisi tərəfinə dən narazılıqla qarşılanır. Əmir Əmiranı öldürən gəncəlilər Ə.B.-ə müraciət edirlər. Ə.B. Gəncəni öz oğlunun ixtiyarına verib Naxçıvana qaydır. Elə bu zaman sultanlıqda Eldənizlərdən başqa heç bir hakimiyyəti tanımaq istəməyən məmlüklərin təzyiqi ilə Xarəzmşah Təkiş Ə.B.-i sultanlıq taxtında oturmağa çalışır. Ə.B. qardaşı Özbəyi Həmədana göndərir. Sultanlığın idarəsi Özbəyə həvalə edilir. Uzun çəkişmələrdən sonra mövqelərini möhkəmləndə bilmiş Özbək və Ə.B. ataları Cahan Pəhləvanın məmlüklərinin və İraq əmirlərinin köməyi ilə Xarəzm hərbi hissələrini ölkədən qova bilirlər. Mənbələr artıq bu zaman siyasi işlərlə məşğul olmaqdan, eysişrətə qurşanan Ə.B.-in öz dövlətinin təhlükəsizliyinə az fikir verdiyini qeyd edirlər. Vəziyyətdən istifadə edən gürcülər Gəncənin uğursuz mühasirəsindən sonra Dəbilə hücum edib onu ələ keçirir, sonra Naxçıvana doğru hərəkət edirlər. Bundan xəbər tutan Ə.B. Naxçıvanı tərk edib, Təbrizə çəkilir.

1204–05 illərdə gürcülər Azərb.-in içərilərinə, oradan Xilata, Ərcişə və b. yerlərə soxulub, hər yerdə talançılıq və qarətə məşğul olurlar və yaşayış məskənlərini dağıdırlar. Bu hücumların qarşısını almağa çalışan Ə.B. gürcü hökmdarının qızı ilə evlənir. Mənbələrin yazdığına görə, həmin izdivacdən sonra gürcülər Ə.B.-in hakimiyyətinin sonunadək Azərb.-a hücum etmirlər. Ə.B.-in zəifliyindən istifadə edən Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslan və Ərbil hakimi Müzəffərəddin Göybarı Azərb. atabəylərinin tabeliyində olan torpaqlara soxulub, Ə.B.-in olduğu Təbrizə hücum edirlər. Cahan Pəhləvanın məmlükü Şəmsəddin Aydoğmuş Ə.B.-in xahişi ilə ona köməyə gələrək, atabəy qoşunları ilə birlikdə Marağanı mühasirəyə alır. Qısamüddətli mühasirədən sonra barışıq imzalanır.

1208 ildə Marağa hakimi Körpə Arslanın vəfatı ilə Ağsunqurilər sülaləsinə mənsub Əhmədili nəslinə sona çatır. Bundan istifadə edərək Marağanı və Ruindej qalasını tutan Ə.B., az sonra Xarəzmşahların yeni hücumunu dəf edir. 1210 ildə hakimiyyətinin çox illərini Naxçıvandakı iqamətgahında keçirən Ə.B.-in ölümü ilə onun iyirmi illik hökmdarlığı başa çatır.

ƏBU TALİBBƏY – (?-?) – dövlət xadimi (17 əsr). *Nəsirəddin Tusinin* nəslindəndir. Atası, məşhur dövlət xadimi, *Hatəm bəy Ordubadinin* ölümündən (1610) sonra onun yerinə Səfəvilər sarayının vəziri təyin edilmişdi. Mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, Ə.T. həm də istedadlı şair kimi böyük ehtiram qazanmışdı.

ƏBUDÜLƏFİLƏR, D ü l ə f i l ə r – 10 əsrin sonu – 11 əsrin 60-cı illərində Naxçıvanda hakimlik etmiş feodal nəslidir. Ə. adına ilk dəfə 9–10 əsr ərəb müəlliflərinin (əl-Bəlazuri, ət-Təbəri, İbn ən-Nədim və b.) əsərlərində təsadüf edilir. Bu məlumatlara görə, 9 əsrdə Ərəb xilafəti qoşununa başçılıq edən sərkərdələrdən biri əl-Qasim ibn İsa əl-İclî Əbu Düləf olmuşdur. Şair kimi də tanınan bu şəxs Abbasilərin hakimiyyəti dövründə (9 əsrin 1-ci rübündə) Xilafətin Şimal vil.-lərinə köçən və bu yerlərdə məskunlaşan ərəb nəslərində idi. Mənbələr (ət-Təbəri) “Əbu Düləfin başçılığı altında olan könüllülər”in Babəkə qarşı vuruşan ərəblərə qoşulub Bəzz qalasının alınmasında iştirak etməsi haqqında məlumat verir. Ə. xanədanı 825–898 illərdə Həmədanla İsfahan arasında iqamətgahı Kərəc olan yerlərə sahib idi. Ə. Sacilər dövlətinin hakimiyyəti dövründə (9 əsrin sonu) onlara tabe olmuş və görünür, sonrakı illər öz mülklərinin birində yaşamışlar. Təqr. 100 il sonra, 982 ildə *Qoğtən* əmiri adlandırılan və şübhəsiz, həmin məşhur nəslə mənsub Əbu Düləf Şəddadilərə məxsus Naxçıvanı və Dəbili ələ keçirir.

983 ildə Əbu Düləf Artsrunilərin xanədanı olan *Vasपुरakan* vilayətinə hücum edir. 987–88 illərdə Əbu Düləfin qoşunu Rəvvadilər sülaləsinin görkəmli nümayəndəsi, hələ Salarilərin hakimiyyəti dövründə Cənubi Azərb. feodalları içərisində ən qüdrətli hesab olunan Əbülheyəcə ibn Rəvvad tərəfindən məğlubiyyətə uğradılır. Lakin tutulan torpaqlar geri qaytarılır.

988 ildə Vasपुरakana növbəti yürüş zamanı Rəvvadi hökmdarının vəfat etməsi Əbu Düləfin yenidən Naxçıvan və Dəbildə möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Mənbəyə (Asogik) əsasən, o, hətta hökmdar Sumbatla “sazişə girib, dinc yaşamaq haqqında müahidə” də bağlayır. 10 əsrin son illərində Şəddadi hökmdarı Arranşah I Fəzl [985–1031] müstəqil hakimlik etməyə çalışan bir çox feo-

dal mülklərini – Xaçını, Gorusu, Süniki və b.-ni, o cümlədən Naxçıvanı Şəddadilər dövlətinin tərkibinə qatır, Dəbili tutur, bir neçə vilayəti tabe edir. 1018–21 illərdə Araz çayını adlayaraq Rəvvadilərin tabeliyində olan c. istiqamətindən Arran torpaqlarına yürüş edən oğuzlar Naxçıvana (sonra isə Dəbilə) hücum çəkərkən buradakı hakimin Ə.-dən olduğu şübhəsizdir. 1029 ildə Rəvvadi hökmdarı Vahsudanın icazəsi ilə oğuzlar Azərb.-in c.-nda məskən saldılar və barişığı pozaraq Marağa, Urmiya və b. şəhərlərə hücum etdilər. Görünür, elə bu dövrdə Naxçıvanda yaşayan Qətran Təbrizi “Naxçıvan qalasında düşməne qalib gələn” Əbu Düləfi mədh edir. Qətran Təbrizinin bu və başqa qəsidələrində möddahlara xas olan şişirtmələrlə Əbu Düləfin “şahi-Naxçıvan” (“*Naxçıvanşah*”), “Şah Əbu Düləf”, “ədalətli şahənşah”, “bəndəpərvər padşah məlik Əbu Düləf” titulları ilə təriflənməsinə baxmayaraq, o, yalnız həmin dövrdə Şəddadilər dövləti tərkibində olan Naxçıvanın hakimi – əmiri olmuşdur. Şəddadilərə tabe başqa mülk sahibləri kimi Ə. də onların xəzinəsinə vergilər verir, dövriyyədə olan pullarını işlədir, cümə xütbələrində öz adlarından əvvəl süzərənlərinin adlarını çəkdirirdilər. Mənbələrdə Ə.-in Rəvvadilər və Artsrunilərlə qohumluqları haqqında məlumat vardır. 1054/55 ildə Səlcuq sultanı Toğrulun Azərb.-a yürüşü zamanı, görünür, Ə.-in hökmranlıq etdikləri Naxçıvan da hücumə məruz qalır.

1063 ildə ikinci səlcuq sultanı Alp Arslan [1063–72] Azərb.-da Səlcuqilərin vassalı olan feodal mülklərinin sahibləri üzərində təsir gücünü artırmaq üçün Cənubi Qafqaza yürüş edir. Reydən Mərəndə, oradan isə İbn əl-Əsir (13 əsr) yazdığına görə, “ölkələrin dərələri və sət dağları ilə Naxçıvana” gələn Səlcuq qoşunu sultanın əmri ilə burada “Araz çayını keçmək üçün gəmilər” hazırlayır. Həmin müəllifin məlumatına görə, Naxçıvanda olarkən “sultanın ətrafında saysız-hesabsız hökmdar və əsgər toplandı”. İbn əl-Əsir səlcuqların “müsəlmanların sərhədyanı dayağı” olan iki qalanı (Sürməlini və Qarabağı) tutduqlarını və “əsgərlərlə, sursatla, pulla və silahla təmin edib, Naxçıvan əmirinin sərəncamına vermələrini” də bildirir. Bu məlumatda yerli əmirin adı çəkilməyə də, tədqiqatçıların fikrincə, sultan Alp Arslan

Ə.-i hakimlikdən uzaqlaşdıraraq, Naxçıvana səlcuqlardan əmir təyin etmişdir.

Əd.: Ş е r f l i M. X., IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrdə Azərbaycan feodal dövlətləri, B., 1978; V ə l i x a n l ı Nailə, X əsrin ikinci yarısı – XI əsrdə Azərbaycan feodal dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri və bir daha “Naxçıvanşahlıq” haqqında, Azərb. EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), B., 2001, № 3; А с о г и к, Всеобщая история, М., 1861.

ƏBÜLFƏT BƏY CAVANŞİR (?-?) – *Azadçıran* hakimi (19 əsrin 1-ci rübü). Sonralar Azadçıran hakimi səlahiyyəti Cavanşir tayfa nümayəndələrinin əlindən alınmış kəngərlilərə tapşırılmışdır. Şahzadə Abbas Mirzənin Ə. B. C.-ə ünvanlanmış reskripti Kəngərli sənədləri kitabında verilmişdir.

Əd.: Передняя Азия в документах (серия, памяти Ю. Н. Марра), кн. 1. Нахичеваньские рукописные документы XVII–XIX вв., Тбилиси, 1936.

“ƏCAİB ƏD-DÜNYA” – bir çox ölkələrin tarixi coğrafiyası barədə məlumat verən farsdilli anonim əsər. 1221–31 illər arasında yazılmışdır. Müəllifin öz dövrünün elmi şəxsiyyəti kimi tanındığı, müxtəlif ölkələrə səyahət etdiyi, həmçinin, ticarətlə məşğul olduğu güman edilir. Rusiya EA Şərqişnaslıq İn-tunda saxlanılan əsərin əlyazma nüsxəsi əvvəldən və sondan naqisdir. Giriş, 2 hissə və nəticədən ibarət olduğu qəbul edilmişdir. I hissədə dünyanın bir çox möcüzələrindən bəhs olunur, II hissədə ayrı-ayrı ölkələrin və şəhərlərin əlifba sırası ilə qısa şərh verilir. Əsərin yazılmasında əvvəlki mənbələrdən, şifahi məlumatlardan və müəllifin şəxsi müşahidələrindən istifadə olunmuşdur.

“Əcaib əd-Dünya” Azərb. barədəki məlumatının çoxluğu ilə diqqəti cəlb edir və müəllifin bu diyarla əlaqəli olduğu sezilir. Burada Ərdəbil, Arran, Dərbənd, Bərdə, Təbriz, Səlmə, Şirvan, Şamaxı, Şəmkür (Şəmkir) və s. yerlər barədə məlumat var. Naxçıvan ş. haqqındakı məlumat maraqlıdır: “Naxçıvan Azərbaycanda böyük və əhalisi sıx olan abad şəhərdir. Hündür ərəzidə yerləşir. Çox möhkəmləndirilmişdir. [Orada] çoxlu saraylar, köşklər, eyvanlar tikilmişdir. Şəhərin yaxınlığında daşın üstündə [daşdan?] qala tikmişlər, mədrəsələr, məscidlər inşa etmişlər. Qalada gözəl çeşmə var. Deyirlər ki, yer üzərində ondan abad şəhər yoxdur. Bütün binalar gəc və bişmiş kərpicdən tikilmişdir. Köşklərin çoxu qala kimi üçmərtəbə və

dördmərtəbədir. Yaxşı [şəhəratrafı] ərəzisi [savad], axar suyu, bağları və bol göy-göyörtisi, lətif meyvələri [var]. Araz çayı şəhərin hüdudlarına toxunaraq keçir. Deyirlər ki, bütün aləmdə Naxçıvan üzümündən daha yaxşı və daha xeyirli üzüm yoxdur.”

[Naxçıvan] mübarək [hümayun] Eldəniz dövründə tam əzəmət kəsb etdi və paytaxt [oldu] və orada dövlətxana [tikildilər]. [Bir dəfə Eldəgəzin] atının qabaq ayağı çuxura düşür və o, bunu xoş əlamət kimi qiymətləndirir və deyir ki, burada bir ev tikəcəyəm və belə də edir. Onun [Naxçıvanın] əhalisi incə təbiətli, gözəl qiyafəli adamlardır. Sünni və şafei məzhəbdirlər, [din] qazılardır [mübarizləridirlər]. İgid, oxatan, qəribsevən [qonaqpərvər] və xoş dillidirlər.

Onun [Naxçıvanın] malları yaxşı hazırlanmış Çin paltarları, nəfis örtüklər, keçə, çuxa, fitə, çox gözəl naxışlanmış kasa, ağac tabaqçalar [və s. ibarətdir], belə ki, onlardan hədiyyə kimi bütün ölkələrə aparırlar. Orada erməni və rum malları [da] tapılır. [Naxçıvanlılar] gözəl sənətlər bilirlər və rahat həyat sürürlər.

Deyirlər, Naxçıvan qəbiristanlığına bənzər qəbiristanlıq heç yerdə yoxdur...”

Əd.: М и к л у х о-М а к л а й Н. Д., Географическое сочинение XIII в. на персидском языке., Ученые записки Института востоковедения, т. X, М.- Л., с. 175–219.

ƏCƏMİ Əbubəkr oğlu Naxçıvani (12 əsrin 20-ci illəri – 12 əsrin sonu) – memar. Azərb. memarlığının görkəmli nümayəndəsi, *Naxçıvan memarlıq məktəbinin* banisi. Ə. orta əsr Azərb. memarlığına yeni istiqamət vermiş, özünün sənət dühası ilə Səlcuqlar dövrü memarlığının bir qədər ağır və sərt üslubuna böyük incəlik və dinamiklik gətirmiş, Yaxın Şərq memarlığına güclü təsir göstərmişdir. Ə.-nin adı Azərb. ictimai fikrində intibah, humanizm ideyalarının yayıldığı 12 əsrin görkəmli simaları arasında şərafli yer tutur. Zamanın bu meylləri Nizami Gəncəvinin və Xaqani Şirvaninin poeziyasında yüksək təzahürünü tapdığı kimi, memarlıq və sənətdə də Ə. yaradıcılığında təcəssüm etmişdir. Eyni zamanda, dövrünün memarları içərisində Ə. daha çox yaratdıqlarının elmə bəlli olması ilə seçilir. Yaratdığı abidələrin üzərindəki kitabələrdə özünü “Əbubəkr oğlu Əcəmi, Naxçıvanlı memar” adlandıran sənətkarın təsviri sənəti, mühəndisliyi memarlıqda üzvi şəkildə birləş-

Əcəmi Naxçıvani meydanı. Naxçıvan ş.

dirdiyi aydın görünür. Şərqi böyük dühaları ona “Şeyxül-mühəndis” (mühəndislərin başçısı) fəxri adı vermişdilər.

Ə.-nin yaradıcılığı 12 əsrdə qüdrətli Azərb. Atabəyləri dövlətinin paytaxtı Naxçıvanla bağlı olmuşdur. Mühüm beynəlxalq ticarət yolları qovşağında yerləşən, Azərb.-in siyasi, iqtisadi, mədəniyyət, sənətkarlıq mərkəzi olan Naxçıvanda geniş abadlıq və tikinti işləri aparılırdı. Ə.-nin yaratdığı ilk məlum abidə *Yusif Küseyir oğlu türbəsidir*. Naxçıvan ş.-nin mərkəzində yerləşən və el arasında “Atabəy günbəzi” adı ilə tanınan bu türbə 1162 ildə tikilmişdir. Səkkizbucaqlı gövdədən, qülləvari günbəzdən, bucaqlarda qoyulmuş dayaqlardan ibarət həmin abidə kərpicdən hörülmüş, divarları quraşdırma hündəsi ornamentlərlə örtülmüşdür. Burada bədiiyyətlə memarlığın tektonikası (arxitektura) ahəngdar şəkildə birləşmişdir. Abidənin giriş qapısından soldakı kitabədə memarın adı yazılmışdır: “Bonna Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin əməli”. Təkcə Azərb.-da deyil, islam aləmində ön hündür və incə kompozisiyalı türbələrindən sayılan *Möminə xatun türbəsini* Ə. 1186 ildə Naxçıvanın q. hissəsində ucaltmışdır. El yaddaşında “Atabəy günbəzi” adı ilə qalan bu türbə Atabəy Şəmsəddin Eldənizin arvadı, Məhəmməd Cahən Pəhləvanın anası Möminə xatunun şərəfinə tikilmişdir. Türbə özünün iri ölçüləri, monumen-

tal biçimləri, dinamik silueti ilə böyük bir memarlıq kompleksinin dominantı idi. Memarlıq prinsiplərinin təkmilləşməsi və mürəkkəbləşməsi əsasında yaradılmış onguşəli Möminə xatun türbəsi monumental abidədir. Türbə yeraltı hissəsinin quruluşu, xarici səthlərinin və bu səthləri bir-birindən ayıran tillərin memarlıq bölgülərinin həlli, eləcə də hündəsi ornamentlərin tərtibi cəhətdən misilsiz sənət nümunəsidir. Ə. Möminə xatun türbəsinin ornamentlərini hündəsi sistemləri xatırladan mürəkkəb naxış şəbəkəsi ilə hörmüş, kufi xətlə kitabələri ornament bəzəklərinə uyğunlaşdıraraq, abidənin ümumi kompozisiyasına daxil edilməsinə ustalıqla nail olmuşdur.

Ə.-nin yaratdığı tikililərdən biri də 19 əsrə aid fotodan məlum olan qoşa minarədən və bunları birləşdirən baştağdan–portaldan ibarətdir. Bu abidə, Möminə xatun türbəsi də daxil olmaqla, böyük bir memarlıq kompleksinin giriş hissəsidir. Bu kompleksə daxil olan və 19 əsrə kimi dağınıq halda qalmış Naxçıvan Cümə məscidi, mənbələrdə adı çəkilən “Darülmülk” – Eldənizlər sarayı və “Dövlətxana”–hökumət binası da Ə. sənətinin nümunələridir. Tədqiqatçılar Ə.-nin bu abidələrdən başqa, Atabəylər paytaxtında–Naxçıvanda daha bir çox binalar tikdiyini qeyd edirlər. Lakin bu abidələr haqqında hələlik məlumat yoxdur.

Ə. yaradıcılığı Azərb. və Yaxın Şərq ölkələ-

ri memarlığına böyük təsir göstərmişdir – Marağadakı Göy günbəz (1196), Naxçıvan yaxınlığındakı Gülüstan türbəsi (13 əsr), Qarabağlar türbəsi (12–14 əsrlər), Bərdə və Səlməs türbələri (14 əsr), türk memarı Sinanın (16 əsr) İstanbulda tikdiyi türbələrdə Ə. ənənələri yaşayır. 1926 ildə Gəncədə Nizaminin məzarı üstündə abidə qoyularkən Ə. irsindən istifadə edilmiş, Nizami türbəsi Ə. dühası ruhunda tikilmişdir. Bakıda ucaldılmış Nizami heykəlinin kürsü hissəsində, Şuşadakı Vaqif türbəsinə, Naxçıvan ş.-ndəki Hüseyn Cavid məqbərəsində Ə.-nin memarlıq irsinin təsiri aydın hiss olunur. Məşhur Avstraliya sənətsünası Ernest Dits qeyd edirdi ki, Sinanın İstanbulda tikdiyi türbələr Naxçıvan türbələrinin təsiri altında yaranmışdır. E. Dits yazırdı ki, Sinan ordu mühəndisi kimi 1535–36 illərdə İran səfəri zamanı Naxçıvana gəlib, Ə.-nin memarlıq məktəbi ilə tanış olmuşdur.

Ə.-nin yaradıcılığı 12 əsr Azərb. mədəniyyəti və ictimai fikrindəki intibahın parlaq təzahürlərindəndir. Abidələrindəki zəriflik, memarlıq bölgələrinin quruluşu, ornament bəzəklərinin oynaqlığı orta əsr anlayışı çərçivəsinə sığmayan bədii təfəkkürün məhsuludur. Onun ornament kompozisiyaları bədiiliklə riyazi fikrin vəhdətinə əsaslanır.

Ə. memarlıq sənətinin başlıca problemlərindən olan tektonikliyin (arxitektonika) dünya memarlığında az təsadüf edilən parlaq həllini tapan mühəndis və sənətkar olmuşdur. Onun yüksək mühəndislik qabiliyyəti Qərbi Avropa memarlarından bir əsr əvvəl Möminə xatun türbəsinin sərdabəsində qurduğu nervürlü tağlar sistemində və onun oturmağında mürəkkəb ornamentlərin əvvəlcədən

“Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

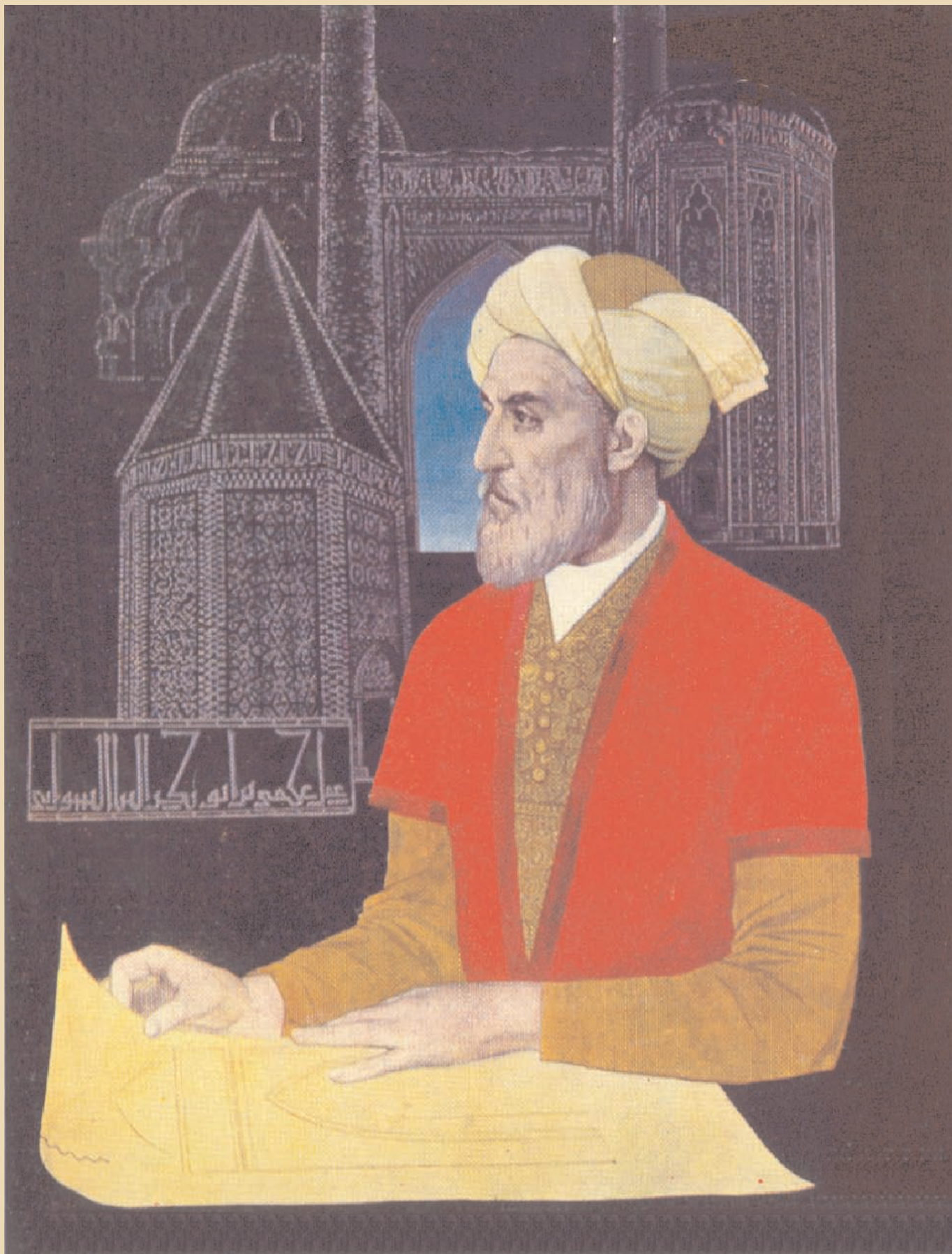
hazırlanmış tavalər şəklində tərtibində, Cümə məscidinin nəhəng günbəzində və qoşa minarələrdə özünü göstərir. H. İbrahimovun “Əsrin onda biri” romanı, Kəmalənin “O bizim dağların oğlu idi” pyesi Ə-yə həsr edilmişdir. 1976 ildə anadan olmasının 850 ildiyi geniş qeyd olunmuşdur. İllüstrasiya üçün bax *Yusif Küseyir oğlu türbəsi, Möminə xatun türbəsi* məqalələrinin şəkillərinə.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., Əcəmi Naxçıvani, B., 1976; y e n ə o n u n, Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan memarlıq abidələri, B., 1976; C ə f ə r Q i y a s i, Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

ƏCƏMİ NAXÇIVANI MEYDANI – Naxçıvan ş.-ndə Heydər Əliyev prospekti və Nizami küçəsinin paralelində, Respublika mədəniyyət sarayının və “*Heydər bulağı*” istirahət kompleksinin qarşısında yerləşir. Meydan 1989 ildə inşa edilmişdir. Burada böyük Azərb. memarı Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin pyedestal üzərində qranit heykəli ucaldılmışdır (heykəltəraş Azərb. Respublikasının əməkdar rəssamı Kamal Ələkbərovdur).

“ƏCƏMİ” NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA BİRLİYİ – 1921 ildə Naxçıvan ş.-ndə yaradılmış və 1938 ildə “Şərq qapısı” qəzeti redaksiyasının tabeliyində olan mətbəə kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1938 ildə Naxçıvan mətbəəsi adı ilə müstəqil müəssisəyə çevrilmişdir. 1985 ildə Azərb. Nəşriyyat-Poliqrafiya və Kitab Ticarəti İşləri Komitəsinin (Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi) strukturuna daxil edilərək, Naxçıvan Poliqrafiya müəssisəsi adlandırılmışdı. 1997 ildən indiki adı ilə işləyir. Birlik muxtar respublika tarixində kitab nəşr edən ilk müəssisədir. Müasir avadanlıqla təchiz olunmuş birlikdə kompüter, çap və möhür-şəmpə sexləri fəaliyyət göstərir. Son illərdə müəssisədə muxtar respublikanın tarix, iqtisadiyyat, elm, təhsil və mədəni həyatından kitablar nəşr edilmişdir. Burada kitab və qəzetlərlə yanaşı, digər poliqrafiya məhsulları da istehsal olunur.

ƏCƏMİ SEYRƏNGAHI – Naxçıvan ş.-ndə istirahət kompleksi. Nizami küçəsində, qədimdə Qala məhəlləsi adlanan ərazidə yerləşir. Kompleks 1980–82 illərdə bərpa və inşa edilmişdir. Kompleksin içərisində Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2 m-lik pyedestal üzərində büstü qoyulmuşdur (heykəltəraş, xalq rəssamı, akad. Ömər

Əcəminin portreti. 1976. Rəssam Elmira Şahtaxtinskaya.

Memar Əcəmi Naxçıvaninin abidəsi. 1989. Heykəltəraş K. Ələkərov. Naxçıvan şəhəri.

Eldarovdur). Kompleksə memar Əbubəkr oğlu Əcəmi Naxçıvaninin 12 əsrdə inşa etdiyi Mömünə xatun türbəsi, 17 əsr abidəsi Miryaqub piri, 18–19 əsrlərə aid Xan evi (hazırda xalça muzeyi) daxildir. Kompleksə daxil olan qədim tikilidə Bülbül ad. uşaq bədii sənətkarlıq məktəbi yaradılmışdır. 4 ha sahəni əhatə edən kompleksdə süni göl salınmış, 1000 yerlik açıq amfiteatr, qədim üslubda giriş qapısı (memar Məmməd İbrahimov) iaşə və ticarət obyektləri tikilmişdir.

ƏCNƏVİRDƏRƏ ÇAYI – Ordubad r-nu ərazisində çay. Gənzə çayının sol qolu. Uz. 5 km, hövzəsinin sah. 7 km². Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır.

ƏDƏBİYYAT MUZEYİ, C. M ə m m ə d q u - l u z a d ə ad. Nax.MR Ədəbiyyat Muzeyi – Azərb. SSR Nazirlər Sovetinin 1966 il tarixli qərarına müvafiq olaraq, 1967 il iyunun 12-də Naxçıvan ş.-ndə açılmışdır; açılış zamanı 98 eksponatı var idisə, hazırda onların sayı 19000-dən çoxdur. Muzeyin fondunda çox-əsrlik Azərb. ədəbiyyatı tarixini əks etdirən qiymətli əlyazmaları, təbii və təsviri sənət nümunələri, qədim və müasir kitablar (o cümlədən avtoqrafli), qəzet və jurnallar, xatirə əşyaları və digər muzey materialları mühafizə olunur. Ekspozisiyada Nizami, Əcəmi Naxçıvani, Nəsimi, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, M. P. Vaqif, Xaqani, Məhsəti, M. F. Axundov, M. Ə. Sabir, C. Məmməd-quluzadə, M. S. Ordubadi, N. Nərimanov, Hüseyn Cavid, Y.V.Çəmənşəminli, Ə.Cavad, A.İldırım, A.Səhhət, Ö.F.Nəmanzadə, Ə. Haqverdiyev, M. Hadi, Ü. Hacıbəyov, C. Cabbarlı, M.Müşfiq, Səməd Vurğun, müasir ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələri Ə.Vahid, S.Rəhman, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, S. Rəhimov, Mehdi Hüseyn, M. İbrahimov, Ə. Vəliyev, Mir Cəlal, İ. Əfəndiyev, İ.Hüseynov, B.Azəroğlu, B.Vahabzadə, Xəlil Rza, Nəbi Xəzri və b.-na geniş yer ayrılmışdır. Naxçıvan torpağının yetirdiyi şair və yazıçılar – Heyran xanım, Qönçəbəyim, M. Sidqi, E. Sultanov, Ə. Qəm-küsar, İ. Səfərli, A. Babayev, M. Nəsirli, H. İbrahimov, Məmməd Araz, Ə. Əylisli, H. Razi, Kəmalə, Ə. Yusifli, H. Elsevər, E.Həbib, H.Arzulu filoloq-ədəbiyyatşünaslar M. Şahtaxtı, Əziz Şərif, Ə. Sultanlı, M.H.Təhmasib, Məmməd Cəfər, A.Zamanov,

L. Hüseynzadə, Y. Axundlu, F. Hüseynov, İ. Həbibbəyli və b.-lərinin yaradıcılığı təmsil olunmuşdur. “Torpaq, uğrunda ölən varsa, Vətəndir” ekspozisiyasında muxtar respublikanı erməni təcavüzündən müdafiə edərəkən şəhid olmuş vətən övladlarının xatirəsi əbədiləşdirilmişdir. Ekspozisiyada və fondda Azərb.-in firca ustalarından Ə. Əzimzadə, B. Kəngərli, M. Abdullayev, O. Sadıqzadə, E. Şahtaxtinskaya, İ. Axundov, Nəcəfqulu, T. Nərimanbəyov, yerli rəssamlardan H. Əliyev, M. İsmayilov, M. Seyidov, N. Əliyev, Q. Bağirov, Ə. Axundov, P. Əliyeva və b.-lərinin müxtəlif janrlarda yaratdıqları boykarlıq və heykəltəraşlıq əsərləri, Naxçıvan teatrının tarixinə aid sənədlər – afişalar, proqramlar, tamaşa eskizləri, S. Mövləvi, İ. Musayev, İ. Həmzəyev, Z. Həmzəyeva, Ə. Haqverdiyev, M. Mirişli, F. Əlixanova, M. Quliyev, Ə. Qardaşbəyov, A. Şahsuvarov, Z. Əliyeva, V. Babayev, H.Qaziyeva, N.Ələkbərov və b. görkəmli sənətkarların yaradıcılığını əks etdirən fotosəkillər də nümayiş etdirilir.

Əd.: K ə n g ə r l i S., İsmayılova X. Naxçıvanda C.Məmmədquluzadə muzeyləri, B.,2004.

ƏDİRNE SÜLHÜ (1829) – Rusiya–Türkiyə müharibəsini (1828–29) başa çatdırmış sülh müqaviləsi. Sentyabrın 14-də Türkiyənin Ədirnə ş.-ndə imzalanmışdır. Ə.s. -nə əsasən Dunay çayının (adalarla birlikdə), Kuban çayının mənsəbindən Acarıstanın şm. sərhədində Qafqazın Qara dəniz sahili, həmçinin Anapa, Poti, Axalkalaki, Axaltsix qalaları Rusiyaya verildi. Türkiyə Gürcüstan, İmereti, Minqreliya və Quriyanın, həmçinin Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən İrə-

Əhmədov Əhməd

van və Naxçıvan xanlıqlarının Rusiyaya ilhaq olunduğunu təsdiq etdi. Türkiyə Rusiyanın və xarici ölkələrin ticarət gəmilərinə Bosfor və Dardanel boğazlarından sərbəst keçmək hüququ, hər il xərac almaq şərti ilə Moldaviya və Valaxiyaya muxtariyyət hüququ verdi. Ə. s. Cənubi Qafqazın çox hissəsinin Rusiyaya ilhaq edilməsinin, Azərb.-in qəti olaraq iki yerə parçalanmasının Türkiyə tərəfindən də təsbit olunmasını başa çatdırdı.

ƏHMƏD AĞA ŞƏMİ (? , Ordubad, – ?, orada) – şair (19 əsr). “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin istedadlı üzvlərindən olmuşdur. Klassik üslubda qəzəllərin və xalq-aşıq şeiri tərzində qoşmaların müəllifidir. Əsərlərindən nümunələr Azərb. Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tunda saxlanılan cümlələrdə mühafizə olunmuşdur. N. Qarayevin tərtib etdiyi “Poetik məclislər” kitabında (B., 1987) haqqında müxtəər məlumat və iki qəzəli verilmişdir.

ƏHMƏD İBN ƏYYUB ƏL-HAFİZ NAXÇIVANI (? , Ordubad – ?, orada) – memar (14 əsr). *Naxçıvan memarlıq məktəbinin* görkəmli nümayəndələrindən. Bərdə türbəsinin (1322) və *Qarabağlar türbəsinin* (14 əsrin 30-cu illəri) müəllifidir. Türbənin şm. tərəfindəki baştağının tünd-bənövşəyi rəngli kaşı yerliyi üzərində nəsx xətti ilə onun adı yazılmışdır. Binanın kompozisiya həlli, ayrıntıların diqqətlə işlənməsi, həndəsi və yarımhəndəsi quruluşu, çoxrəngli kaşı ornamentlərinin tətbiqi, kitabələrdən bəzək vasitəsi kimi istifadə edilməsi Ə.-in üslubu üçün səciyyəvidir. Ümumi quruluşunun fərdi cəhətləri ilə fərqlənən Axsadanbaba türbəsinin (Bərdə r-nu) də memarı olduğu ehtimal edilir.

Əd.: Bretanitski İ., Salamzadə Ə., Orta əsr Azərbaycan memarları və memarlıqla əlaqədar sənətkarlar, “Azərbaycan incəsənəti”, c. 8, B., 1956.

ƏHMƏD MAHMUD (Əhməd Məmməd oğlu Mahmudovun ədəbi adı; d. 17.5.1928, Naxçıvan ş. - 19.9.2004, Naxçıvan ş.) – şair, jurnalist. Azərbaycanın əməkdar mədəniyyət işçisi (1972). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun tarix-filologiya fakültəsində və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) filologiya fakültəsində təhsil almışdır. “Şərq qapısı” qəzetində şöbə müdiri (1950–1967; 1980–90), redaktor müavini (1967–80), 1995 ildən Naxçıvan Dövlət Televiziya və Radio

Veriləşləri Komitəsində redaktor işləmişdir. “Yağış kəsir” (1964), “Qatar gedir” (1974) adlı şeir toplusları nəşr edilmişdir.

ƏHMƏD OĞULŞAYI, A q u l ş a n i (?–1401) – əmir, Əlincəqalanın kutvalı (qala rəisi). Əmir *Altundan* sonra qalanın müdafiəsinə başçılıq etmişdir. 1401 ildə əsir düşmüş, Bağdadda Əmir Teymurun hüzuruna aparılmış və onun əmri ilə öldürülmüşdür.

Əd.: Piriye v V. Z., Fəsih Xəvafinin “Mücməl-i Fəsih” əsərində Azərbaycan tarixinin inikası, Azərb. EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1977, №1–4.

ƏHMƏDOV Əhməd Hüseyn oğlu (d. 6.1.1969, Şərur r-nunun Vayxır k.) – hüquq-mühafizə orqanları işçisi, daxili xidmət general-mayoru (2004). Azərb. Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasını bitirmişdir (1996). Naxçıvan MR DİN-in cinayət axtarışı şöbəsinin baş əməliyyat müvəkkili (1996–1997), MCQMB-nin rəisi (1997–2000), Naxçıvan Şəhər Polis Şöbəsinin rəis müavini (2000) vəzifələrində işləmişdir. 2000 ildən Naxçıvan MR Daxili İşlər naziridir. “Daxili işlər orqanlarında əla xidmətlərə görə” döş nişanı ilə təltif edilmişdir (2000). Azərb. Respublikasının ərazi bütövlüyü və müdafiəsi uğrunda gedən döyüş əməliyyatlarında fəal iştirak etmişdir.

ƏHMƏDOV Fikrət Həmid oğlu (8.5.1930, Moskva – 25.10.1989, Kiyev; Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – ictimai-dövlət xadimi. SSRİ maarif əlaçısı. Tarix elmləri namizədi (1963). Nax. MR-in sərhədlərinin qorunmasına böyük əmək sərf etmiş olan hərbi qulluqçu ailəsində doğulmuşdur. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsini (1952) və Sov. İKP MK yanında İctimai Elmlər Akademiyasının aspiranturasını (1963) bitirmişdir. Azərb. Xalq Təsərrüfatı İn-tunda (indiki İqtisad Un-ti) dərəcə almış (1954–57), sonralar məsul partiya və dövlət vəzifələrində çalışmış, Azərb. KP Bakı Şəhər Komitəsində təbliğət və təşviqat şöbəsi müdirinin müavini, Azərb. KP MK-da təlimatçı, mühazirəçilər qrupunun rəhbəri, təbliğət və təşviqat şöbəsi müdirinin birinci müavini (1957–72), elm və təhsil müəssisələri şöbəsinin müdiri (1972–80), Azərb. SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini (1980–87) işləmişdir. 1987 ildən İttifaq əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı idi. Azərb. KP-nin 28–30-cu qu-

Əhmədov Fikrət

rultaylarında MK üzvü, Azərb. SSR Ali Sovetinin (8–11-ci çağırış) deputatı, SSRİ Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü (1979) seçilmişdir. 2 “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni, 2 “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

ƏHMƏDOV Qadir İba oğlu (d.20.8.1940, Şahbuz r-nunun Aşağı Qışlaq k.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1989), prof. (1990). Lomonosov ad. Moskva Dövlət Un-tinin Biokimya fakültəsini (1966), kimya fakültəsinin aspiranturasını (1970) bitirmişdir. 1971-92 illərdə Bakı Dövlət Un-tində müəllim işləmişdir. Türkiyənin Ağdöniz Un-tində (1993), Qaraalmaz Un-tində (1994), TÜBİTAK-Mərmərə Araşdırma Mərkəzində (2000) çalışmışdır. 2001 ildən Türkiyənin Qaziosmanpaşa Un-tinin kimya fakültəsində fəaliyyətini davam etdirir. 3 dərsləyin, 80-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir.

ƏHMƏDOV Nazim Nemət oğlu (25.1.1931, Bakı – 22.11.1986, Bakı) – nəşriyyat xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar poliqrafçısı (1979) və əməkdar mədəniyyət işçisi (1985). Əslən Şərurdan olan jurnalist və nəşriyyat işçisi ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Qarabağlar k.-ndə almış, Bakı Kommunal-İnşaat Texnikumunun poliqrafiya şöbəsini (1951), Azərb. Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İntunu (indiki Bakı Slavyan Un-ti, 1957) və Moskva Qiyabi Poliqrafiya İn-tunu (1961) bitirmişdir. Azərb. SSR Mədəniyyət Nazirliyi Baş Nəşriyyat-Poliqrafiya İdarəsində (1956–60), keçmiş 26 Bakı komissarı ad. mətbəədə baş mühəndis (1961–66), Azərb. KP MK-nın Birləşmiş Nəşriyyatında təchizat üzrə baş mühəndis, direktor müavini (1966–69), “Kommunist” (indiki “Azərbaycan”) nəşriyyatının direktoru (1970–83) vəzifələrində çalışmışdır. Nəşriyyat işinə aid məqalələrin müəllifidir. “Qırmızı Əmək Bayrağı”, “Şərəf nişanı” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

ƏHMƏDOV Şükür Əli oğlu (12.5.1926, indiki Kəngərli r-nunun Böyükdüz k. – 5.7.1970, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). 1940–70 illərdə Naxçıvan (indiki Kəngərli) r-nundakı “Azərbaycan” k-zunun baş çobanı, Şərur r-nundakı K. Marks ad. k-zda sədr müavini, Şahtaxtı k.-ndəki baytar məntəqəsinin müdiri, H. Cavid ad. k-zda sədr, baytar həkimi, Şahbuz r-nundakı “Azərbaycan” k-zunda,

Kəngərli r-nunun Böyükdüz k.-ndəki k-zda sədr işləmişdir. 1948 ildə qoyunçuluq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. **ƏHMƏDOVA** Emma Mürşüd qızı (d....1936, Bakı) – maarif işçisi. Qabaqcıl maarif xadimi (1977), Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1978). Azərb. PDİ-nun (indiki Bakı Slavyan Universiteti) rus dili ixtisası üzrə bitirmiş (1957), həmin institutda pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. 1963 ildən pedaqoji fəaliyyətini 7 nömrəli Naxçıvan şəhər orta məktəbində davam etdirir. 40 il rus dili ixtisası üzrə metod birləşmənin sədri olmuş, müəllimlər qurultaylarının nümayəndəsi seçilmişdir. Təlim-tərbiyə sahəsində uğurlarına görə adı “Əmək şöhrəti” kitabına daxil edilmişdir (1986).

ƏHMƏDOVA Şəfiqə Sultan qızı (d. 20.2.1956, Naxçıvan ş.) – marif işçisi, Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2004), Y.Məmmədliyəv adına Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki NDU) tarix-filologiya fakültəsini tarix ixtisası üzrə bitirmişdir (1980). İmişli rayonu Cavadxanlı kənd məktəbində tarix müəllimi (1980-83), Naxçıvan Məktəblilər Sarayında dərnek rəhbəri (1983-96) olmuşdur. 1997 ildən Heydər Əliyev adına Naxçıvan şəhər orta məktəbində, 1999 ildən eyni zamanda Naxçıvan türk litseyində tarix müəllimi işləyir.

ƏXİ TƏVƏKKÜL ZAVİYƏSİ, Ələyəz zaviyəsi – Azərb.-ın tarixi Zəngəzur mahalının əhalisi azərb.-lilardan ibarət Ələyəz k.-ndə ziyarətgah. Tədqiqatlar nəticəsində

(1961) zaviyənin bünövrəsi və Əxi Təvəkkülün baş daşı formasında iki abidəsi aşkar olunmuşdur. Başdaşların üzərindəki ərəb dilində həkk olunmuş kitabələrdə Əxi Təvəkkülün h. 951 ilin məhərrəm ayında (25.3.–24.4.1544) şəhid olduğu göstərilir. Kitabənin iki dildə olması Əxi Təvəkkülün Azərb.-da 11 əsrin sonu–12 əsrin əvvəllərinin

Əhmədov Nazim

Əhmədov Şükür

Əhmədova Şəfiqə

dən fəaliyyət göstərən və sonrakı dövrlərdə (14–16 əsrlərdə) milliyyətdən, dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, şəhər sənətkarlarının hüquqlarını qoruyan quruma çevrilən əxi təşkilatının başçısı olduğunu ehtimal etməyə imkan verir. Vaxtilə qonşu erməni kəndləri əhalisinin də buraya ziyarətə gəlmələri həmin ehtimalı təsdiqləyir.

Əd.: Н е й м а т М. С., Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Нахичеванской Автономной Республики (XII–XX вв.), т.3, Б., 2001.

“ƏXTƏR” (farsca ulduz deməkdir) – M. T. Sidqinin 1892 ildə Ordubadda təsis etdiyi, yeni təlim-tədris üsulu ilə fəaliyyət göstərən ibtidai məktəb. Məktəbdə dərslər ana dilində aparılırdı. Lakin o zaman Azərb. dilində dərslərlər olmadığından M. T. Sidqi “Əxtər” məktəbi üçün əlyazması şəklində ana dili, coğrafiya və hesabdan dərslərlər hazırlamışdı. “Ə”. əhalidən toplanan maddi vəsait hesabına fəaliyyət göstərirdi. Milli məktəb kimi fəaliyyətə başlayan bu təhsil ocağı 1896 ildə rus-Azərb. məktəbinə çevrilir. M. T. Sidqi 2 il “Ə”. məktəbinə rəhbərlik etmişdir. Azərb.-in ilk diplomatlarından İbrahim Əbilov, yazıçı M. S. Ordubadi ibtidai təhsillərini bu məktəbdə almışlar.

ƏJDAH DAĞI – Sədərək r-nu ərazisində dağ. Sədərək k.-ndən 750 m şm.-ş.-dədir. Hünd. 1239 m. Konusvarı formadadır.

ƏKBƏR MƏFTUN (Əkbər Qurban oğlu Əkbərovun ədəbi adı; 15.4.1912, Ordubad ş. – 14.9.1990, Bakı; Ordubadda dəfn olunmuşdur) – şair, ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri namizədi (1968), dosent (1975), Nax. MR əməkdar müəllimi. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1930) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) dil və ədəbiyyat fakültəsini (1938) bitirmişdir. Uzun müddət Naxçıvan və Ordubad r-nlarında pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. Sonralar “Məarif” nəşriyyatında redaktor, ADU-nun (indiki BDU) filologiya fakültəsində dosent (1969-85) işləmişdir. “Kiçik heykəltəraş” (1937), “Şeyrlər” (1959), “Mənim baharım” (1972), “Şəfa bulağı” (1980) şeir topluları nəşr olunmuşdur. M. S. Ordubadinin şeir yaradıcılığını tədqiq etmişdir (“Məmməd Səid Ordubadi” monoqrafiyası, B., 1987).

ƏKBƏROV Əkbər Həzrətqulu oğlu (23.6.

1920, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. – 25.1.1995, Bakı) – yazıçı, nasir. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1978), SSRİ maarif əlaçısı (1985). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1939) və keçmiş Ümumittifaq Qi-yabi Hüquq İn-tunu (1953) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsi (1941–45) iştirakçısıdır. Ordudan tərxis olunduqdan sonra Azərb. SSR Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan idarə və şöbələrdə əməliyyatçı-rəis, islah-əmək düşərgəsində rəis (1945–64), maarif nazirliyinin çətin tərbiyə olunan uşaq və yeniyetmələr üçün xüsusi məktəbində müdir (1965–71; 1974 ildən), Bakı şəhəri Əzizbəyov R-n ZDS İcraiyə Komitəsi sədrinin müavini (1971–74) işləmişdir. Əsasən, təlim-tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuş hekayə və povestlərin müəllifidir. “Həyat yollarında” (1960), “Tərəddüdlər məngənəsində” (1962), “Polad sınar, əyilməz” (1984) və s. kitabları nəşr olunmuşdur. “Uğur” hekayəsi keçmiş SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin keçirdiyi Ümumittifaq ədəbiyyat müsabiqəsində üçüncü mükafata layiq görülmüşdür (1957). I və II dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Ürək paqası, B., 1990; Незримый поединок. Б., 1966; Дело жизни, Б., 1981.

ƏKBƏROV Qəzənfər Qulam oğlu (1917, Babək r-nunun Cəhri k. – 3.8.1944, Belorusiya, Volojin ş.) – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı (ölümündən sonra, 26. 10.1944), baş serjant. 1940 ildə Naxçıvan Müəllimlər İn-tunu bitirmiş, Qoşadizə kənd məktəbinin müdiri işləmişdir. Sovet Ordusu sıralarına çağırılmış, Tbilisi topçuluq məktəbində oxumuş, 1942 ildə Şimali Qafqaz cəbhəsinə göndərilmişdir. Ukraynanın, Belorusiyanın düşməndən azad edilməsində iştirak etmiş, 1944 ilin avqustunda Volojin ş. ətrafında alman faşistləri ilə döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif edilmişdir. Cəhri k.-ndə abidəsi qoyulmuşdur. Adına küçə və s. var.

Ə d .: М ə м м ə d z a d ə К., Qəzənfər Əkbərov, B., 1975; Azərbaycanın qızıl ulduzları, B., 1975.

ƏKBƏROVA Şərəf Səttar qızı (d....1924, Ordubad r-nunun Yuxarı Əylis k.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1964). Ordubad Pedaqoji Məktəbini bitirmiş (1942), Yuxarı Əylis kənd məktəbində, M.T.Sidqi adına I nömrəli Ordubad şəhər orta məktəbində müəllim işləmişdir (1952

Əkbərov Əkbər

Əkbərov Qəzənfər

iləmək). Hazırda fərdi təqaüdəçüdür. “Qırmızı əmək bayrağı” ordeni (1949) və medallarla təltif olunmuşdur.

ƏKRƏM ƏYLİSLİ – yazıçı, dramaturq. Bax *Əylisli Əkrəm*

ƏLAƏDDİN ƏTAMƏLİK CÜVEYNİ (təqr. 1225 – 6.3.1283) – İran tarixçisi, dövlət xadimi. Gənc yaşlarından monqolların yanında xidmətə başlamış, 1259 ildə Bağdad hakimi təyin olunmuşdur. Azərb.-da (Arran) ölmüşdür. 3 cildlik “Tarixi-cahangüşa” (“Dünya fəthinin tarixi”) əsərinin müəllifidir. Görkəmli elm və mədəniyyət xadimi olan Ə. Ə. C. mese-nat-hamilik fəaliyyəti göstərmişdir. Naxçıvanın “əs-Sahibi” nisbəsi ilə tanınmış elm və dövlət xadimləri – Səncər ibn Abdullah Naxçıvanının oğlanları – Nəsirəddin Qutluğşah, Fəxrəddin Hinduşah, İzzəddin Dövlətşah, Hüseməddin Toğansah və b. Cüveyninin himayədarlığı ilə elmə yiyələnmişlər.

Əd.: Бу н и я т о в З. М., Сведения Камал ад-дина ибн ал-Фувати о представителях семьи Санджара ибн Абдуллаха ан-Нахчывани, ДАН Азерб. ССР, т. XXXIV, 1978, № 5.

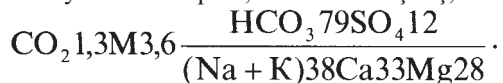
ƏLAHİDDƏ NAXÇIVAN GENERAL-QUBERNATORLUĞU – Cənubi Qafqazda nüfuz dairəsi qazanmağa çalışan Amerika Birləşmiş Ştatlarının əlverişli hərbi-strateji mövqedə yerləşən Naxçıvan bölgəsində möhkəmlənmək məqsədilə yaradılmış general-qubernatorluq. Bax *Naxçıvan general-qubernatorluğu*.

ƏLƏHİ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən q.-də, Ordubad–Xurs avtomobil yolunun yaxınlığında, Əyriçayın sağ sahilində, Qapıcıq d.-nin ətəyindədir. Əh. 132 nəfər (2005); bağçılıq, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğuldur. Nətamam orta məktəb, klub, kitabxana və tibb məntəqəsi var.

ƏLƏHİ MİNERAL SU BULAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Ələhi k.-dən 500 m c.-q.-də, Gilançay dərəsindədir. İki çıxışdan ibarətdir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hid-

· pH6,1D21m³ / gün T13,5⁰ C
rokarbonatlı, natriumlu-kalsiumlu-maqne-
ziumludur. Kimyəvi tərkibi “Borjomi” (Gür-

cüstan) suyuna yaxındır. Bir sıra daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilə bilər.

ƏLƏKBƏROV Məmməd Məşədihəsən oğlu (8.7.1925, Naxçıvan ş. – 13.7.1984, orada) – bəstəkar. Nax. MR əməkdar müəllimi (1966) və əməkdar incəsənət xadimi (1980). A. Zeynallı ad. Bakı Musiqi Məktəbində kamança ixtisası üzrə (1947–1951), APDİ-nin (indiki APDU) rus dili ixtisası üzrə qiyabi şöbəsində (1955-1958), Ü.Hacıbəyov ad. Azərb. Dövlət Konservatoriyasında (indiki Musiqi Akademiyası) xalq çalğı alətləri orkestrinin driyoru ixtisası üzrə (1963-68) təhsil almışdır. Müxtəlif illərdə Nax. MR Radio Verilişləri Komitəsində kamera musiqisi ansamblının rəhbəri, “Araz” Dövlət Mahni və Rəqs Ansamblının ilk bədii rəhbəri və direktoru, Uşaq musiqi məktəbinin direktoru, C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının musiqi rəhbəri, Azərb. Bəstəkarlar İttifaqı Naxçıvan şöbəsinin məsul katibi işləmişdir. Ə. bir sıra teatr tamaşasına musiqi tərtibatı vermişdir. Lirik mahnıların, skripka ilə fr. üçün pyeslərin, marş, süita, rəqs və s. əsərlərin müəllifidir. Yallıların və xalq mahnılarının nota salınmasında fəaliyyət göstərmişdir. “Naxçıvan təranələri” (1974) not məcmuəsinin tərtibçisidir.

Əd.: Q u l i y e v N., Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən, B., 1999; C.Vəzirov, J.Əliyev. Sözlü nəğməli Naxçıvan. B., 2003.

ƏLƏKBƏROVA Əqidə Məmməd qızı (d.25. 4.1956, Naxçıvan ş.) – musiqişünas. Sənətşünaslıq namizədi (1994). Azərb. Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1999). SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının üzvü (1985). M.H.Ələkbərovun qızıdır. A. Zeynallı ad. Bakı Musiqi Məktəbini bitirmiş (1975), Azərb. Dövlət Konservatoriyasında (1983) və Moskva Ümumittifaq Sənətşünaslıq Elmi-Tədqiqat İn-tunda (1992) təhsil almışdır. Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti, eyni zamanda AMEA Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İn-tunda şöbə müdürüdür. Tədqiqatları Naxçıvanın musiqi mədəniyyətinə, xüsusilə yallılara həsr edilmişdir. “Heyvəgüllü” kompakt diskinin (1992, Kanada) müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Знаки общности в мелодике “Кочари”, Б., 1984; Этапы развития музыкальной культуры Нахчыванской Автономной Республики, Нахчыван, 2001.

ƏLƏKBƏROVA Firuzə Məşədi Nağı qızı

Ələkbərov Məmməd

Ələkbərova Əqidə

Ələsgərov Murtuz

(1924, İrəvan ş. – 1986) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1963). Naxçıvanda ikiillik pedaqoji məktəbdə oxumuş, Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Pedaqoji Universitet) bitirmişdir (1957). Şərur rayonunun Siyaqut, Danzik və Yengicə kənd məktəblərində direktor (1964-66), kimya-biologiya müəllimi işləmişdir (1945-1986). “Miçurin” medalı ilə təltif olunmuşdur (1963).

ƏLƏKİ BAHADIR (? – 1351) – 14 əsrin 40-cı illərində Naxçıvan hakimi. 14 əsr Azərb. tarixçisi Əbu Bəkr əl- Qütbü əl- Əhəri və İran tarixçisi Zeynəddin Qəzvini 14 əsrin 2-ci yarısında İranda və Azərb.-da baş vermiş hadisələrdən bəhs edərkən Ə. B. haqqında məlumat vermiş, onun böyük qüdrət sahibi olduğunu qeyd etmişlər. Çobani əmiri Tumurtaşın qullamlarından olan Ə. B. Çobani Məlik Əşrəf və Yağı Basdının 1343 il Təbriz yürüşündə fəal iştirak etmişdir. 1346 ildə Məlik Əşrəf tərəfindən zindana salınmış, sonra azad edilərək başqa dövlət işinə cəlb olunmuşdur. 1351 ildə Qarabağda iğtişaş qaldırmış Dəlu Bayazidin üzərinə göndərilən Ə. B. onunla ittifaqa girmiş və az sonra öldürülmüşdür.

ƏLƏKLİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 7 km c.-ş.-də, Arpaçayın sol sahilində, düzənlikdədir. Əh. 1284 nəfər (2005); əsasən, əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, tibb məntəqəsi, klub var.

ƏLƏNGƏZDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 2369 m. Günbəzvarı formadadır.

ƏLƏSGƏROV Murtuz Nəcəf oğlu (d.20.9.1928, Gəncə ş.) – Azərb.-ın dövlət və ictimai-siyasi xadimi. Hüquq elmləri doktoru (1968), prof. (1969), Azərb. Respublikasının əməkdar hüquqşünası. Əmək fəaliyyətinə 1944 ildə başlamışdır. 1950 ildə Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki Bakı Dövlət Un-ti) hüquq fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1950-53 illərdə Moskvada EA-nın Dövlət və Hüquq İn-tunun aspirantı olmuş və namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. 1954 ildə BDU-nun hüquq fakültəsində baş müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1960 ildən BDU-nun Beynəlxalq hüquq kafedrasına, 1965 ildən isə həmin Un-tin Dövlət

hüququ kafedrasına rəhbərlik edir. 1993-96 illərdə Bakı Dövlət Universitetinin rektoru olmuşdur. Ələsgərov Taras Şevçenko ad. Kiyev Milli Un-tinin fəxri doktorudur. O, Azərbaycanla Sankt-Peterburq arasında dostluq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində böyük xidmətlərinə görə Rusiya Federasiyası Prezidentinin fərmanı ilə “Sankt-Peterburqun 300 illiyi” xatirə medalına layiq görülmüşdür.

Ələsgərov 200-dən artıq elmi əsərin, onlarca monoqrafiyanın və dərs vəsaitinin müəllifidir. O, Beynəlxalq Hüquq Assosiasiyasının, Respublika Hüquqşünaslar İttifaqı İdarə Heyətinin, Respublika Prokurorluğu və Ali Məhkəməsinin Elmi Məsləhət Şuralarının üzvüdür. Bir çox qanunların və hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. 1995 ildə Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyasını işləyib hazırlayan komissiyanın fəal üzvlərindən olmuşdur.

Ələsgərov Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini və Siyasi Şurasının üzvüdür. 1995 və 2000 illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-ci və 2-ci çağırış) deputatıdır. 1996 il oktyabrın 16-dan Azərb. Respublikası Milli Məclisinin sədri vəzifəsində fəaliyyət göstərmiş, 2000 il noyabrın 24-də yenidən Milli Məclisin sədri vəzifəsinə seçilmişdir. Respublika parlament nümayəndə heyətinin başçısı kimi Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə dəfələrlə təmsil etmişdir. Azərbaycanda hüquq elminin və təhsilin inkişafında böyük xidmətlərinə görə “İstiqlal” ordeni və Müstəqil Dövlətlər Birliyinin “Sodrujestvo” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ƏLƏSGƏROVA Şamama Məmmədkərim qızı (8.3.1904, İrəvan – 2.4.1977, Bakı) – mama-ginekoloq. Səhiyyə əlaçısı (1958), Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1960). Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1969). Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısı olan Ə. qospitallarda ordinator, şöbə müdiri və Azərb. Xalq Səhiyyə Komissarlığında kadrlar idarəsinin rəisi olmuş, 1945 ildən ömrünün sonunadək Bakıda 5 saylı klinik doğum evinin (hazırda Ə.-nin adını daşıyır) baş həkimi işləmişdir. 30 ildən çox başçılıq etdiyi doğum evi respublikanın iri müalicə-profilaktika müəssisəsinə çevrilmişdir. Tədqiqatı, əsasən, ana və uşaqların sağlamlığının

Ələsgərova Şamama

qorunmasına, ginekoloji xəstəliklərin müalicə və profilaktikasına həsr olunmuşdur. Respublikada malyariya və helmintoz xəstəliklərinə qarşı mübarizə tədbirlərində fəal iştirak etmişdir. Azərb. SSR Ali Sovetinin (9-cu çağırış) deputatı olmuşdur. “Şərəf nişanı” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

ƏLİ FUAD PAŞA, C ə b ə s o y (1882, İstanbul – 1968, orada) – Türkiyə dövlət, hərbi və siyasi xadimi. Ali hərbi təhsil almış, Balkan müharibələrində (1912-13) və Birinci Dünya müharibəsində (1914–1918) iştirak etmişdir. Kazım Qarabəkir Paşa, Bəkir Sami bəy və digər türk milli azadlıq mücadiləsi xadimləri ilə birlikdə Mustafa Kamal *Atatürkün* 1919 il iyunun 20-də bəyan etdiyi Amasya təlimatını imzalamışdı. 1920 il aprelin 23-də Ankarada işə başlamış Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) hökumətinin Moskvadakı ilk fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olmuş və 1921 il fevralın 18-də RSFSR hökuməti ilə danışıqlar aparmaq üçün göndərilmiş Türkiyə nümayəndə heyəti ilə birlikdə Moskvaya gəlmişdir; fevral-mart aylarında Yusif Kamal bəy və doktor Riza Nuru bəylə birlikdə Moskvada RSFSR xarici işlər naziri G. Çiçerinlə və ÜRMİK üzvü C. Qorxmazovla danışıqlar aparmışdır. Ə.F.P. Moskva konfransında Azərb.-in himayəsi altında Naxçıvana muxtariyyət verilməsi məsələsinin uğurla həll edilməsi sahəsində gərgin və səmərəli diplomatik fəaliyyət göstərmişdir. Danışıqlarda məhz Türkiyə diplomatlarının, o sıradan da Ə.F.P.-nin gərgin səyləri sayəsində “Dostluq və qardaşlıq haqqında” RSFSR – Türkiyə müqaviləsinin (Moskva, 16 mart 1921 il) 3-cü maddəsinə və I (V) əlavəsinə əsasən Naxçıvan vilayətinə Azərb.-in himayəsi altında muxtariyyət verilməsi razılaşıdırıldı. Ə.F.P. sonralar millət vəkili, 1948 ildə işə TBMM başqanı seçilmiş və Türkiyə Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin işlənilməsi üçün hazırlanmasında fəal rol oynamışdı. 60-cı illərdən elmi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. “Sinif yoldaşım Atatürk”, “Moskva xatirələri” və s. əsərlərin müəllifidir.

ƏLİ SƏBRİ, Q a s ı m o v Əli Camal oğlu (15.4.1892, Babək rayonunun Nehrəm k. – 19.2.1983, Bakı) – yazıçı, jurnalist. Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş (1913), bir müddət Bakıda müəllimlik etdikdən sonra

Naxçıvana qayıdaraq, həmyerlilərinin erməni-daşnak təcavüzünə qarşı mübarizəsinə qoşulmuş, könüllü xalq dəstələrinin yaradılmasında təşəbbüskarlıq göstərmişdir. Nümayəndə heyətinin tərkibində Naxçıvan əhalisinin 17 maddədən ibarət tələblərini 1919 il sentyabrın 9-da Tiflisdə Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzalarının neytral zona elan olunaraq, onların ərazisində Naxçıvan general-qubernatorluğu yaradılmasını nəzərdə tutan “Haskel layihəsi”nin müəllifi, Antanta dövlətlərinin Ermənistandakı ali komissarı, amerikalı polkovnik V.Haskelə təqdim etmiş və bildirmişdir ki, “əgər bu tələblər qəbul olunmasa, naxçıvanlılar öz istiqlalçılıqlarını əldə silah qoruyacaqlar”.

Naxçıvan, Ordubad, Şərur, Sürməli, Milistan və Vedibasar mahallarının əhalisi adından Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərlərinə göndərilən 1919 il 9 sentyabr tarixli sənədi Əli Səbri də imzalamışdır. Sənəddə Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində saxlanması, Zəngəzura gedən yolun açılması və s. tələblər irəli sürülürdü. 1919 ilin yayında ingilis-daşnak hərbi hökuməti Şərur-Naxçıvan ərazisində repressiyaya başladı və apardığı kütləvi həbslər zamanı demokratik fikirli adamlar içərisində Əli Səbri də həbs olunaraq, Aleksandropola (Gümrü) sürgün edildi.

Ədəbi yaradıcılığa 1914 ildən başlamış, “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Taqiyanus-zadə” imzası ilə çıxış etmişdir. “Solğun çiçək” adlı ilk kitabı 1914 ildə nəşr olunmuşdur. Əli Səbri Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) filologiya fakültəsində təhsil almışdır (1925-30). “Maarif işçisi” jurnalının redaktoru, “Azərnəşr”in bədii ədəbiyyat şöbəsində redaktor, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı ədəbi fondunun sədri olmuşdur. Povest və hekayələri, xatirələri var. Rus və dünya ədəbiyyatlarından Azərbaycan dilinə, Azərbaycan ədəbiyyatından rus dilinə tərcümələr etmişdir.

Əsərləri: Povest və hekayələr, B., 1978; Ömürdən yarpaq düşür, B., 1983.

ƏLİABAD – Naxçıvan Şəhər İcra Hakimiyyəti tabeliyində qəsəbə. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Naxçıvan-Şərur avtomobil yolunun kənarında, düzənlikdədir. Əh. 2304 nəfərdən çox (2005); tərəvəzçilik, taxılçılıq və heyvan-

Əli Səbri

Əlixanova Firuzə

darlıqla məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, kitabxana, klub, poçt şöbəsi, feldşer-mama məntəqəsi, uşaq bağçası var. Qəsəbənin mərkəzində “Şəhidlər” abidə kompleksini yaradılmışdır.

ƏLİƏKBƏRLİLƏR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan bir sıra qol və tirələrin içərisində Əliəkbərli nəslinin də adı çəkilir.

ƏLİXANOVA Firuzə Məmmədqulu qızı (10.9.1917, Ordubad – 23.11.1994, Naxçıvan) – aktrisa. Azərb. Respublikası xalq artisti (1974). Yaradıcılığı C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı ilə bağlıdır. Ə. güclü və məlahətli səsə, aydın diksiyaya malik sənətkar idi. Dram tamaşaları ilə yanaşı, musiqili əsərlərdə də yadda qalan obrazlar qalereyası yaratmışdır. Rolları: Almaz (“Almaz”, C. Cabbarlı), Şirin (“Fərhad və Şirin”, S. Vurğun), Həcər (“Qaçaq Nəbi”, S. Rüstəm), Kruçinina (“Günahsız müqəssirlər”, A. Ostrovski), Leyli, Gülçöhrə, Asiya, Cahan xala (“Leyli və Məcnun”, “Arşın mal alan”, Ü. Hacıbəyov), Şahsənəm (“Aşiq Qərib”, Z. Hacıbəyov), Cənnət (“Qayınana”, M. Şamxalov), Beatrice (“İki ağanın bir nökrü”, K. Qoldoni), Tükəz (“Hacı Qara”, M. F. Axundov), Hafizə xanım (“Pəri cadu”, Ə. Haqverdiyev), Zəhrabəyim (“Anamın kitabı”, C. Məmmədquluzadə) və b. “Şə-

Əliquliyev Ramazan

Əliquliyev Ramiz

F. M. Əlixanova
Kruçinina (“Günahsız müqəssirlər”, A. Ostrovski) rolunda.

rəf nişanı” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

ƏLİKOMA — Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 1630 m.

ƏLİQULİYEV Ramazan İsmayıl oğlu (15.2.1936, Culfa r-nunun Yaycı k.– 2005, Bakı) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri namizədi (1973), dosent (1983). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1980). Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) geoloji-kəşfiyyat fakültəsini dağmühəndisi – hidrogeoloq ixtisası üzrə bitirmişdir (1958). Sirab, Darıdağ, Vayxır, Badamlı, Naftalan hidrogeoloji partiyalarının rəisi olmuşdur. Onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə Lənkəran r-nu mineral su yataqları (Meşəsu, İbadisu) kəşf olunmuş, ilk dəfə olaraq mineral su ehtiyatları keçmiş SSRİ Nazirlər Soveti Dövlət Ehtiyat Komissiyasında təsdiq edilmişdir. SSRİ məkanında ilk dəfə olaraq, mineral su yataqlarından sənaye üçün karbohidrogen qazı istehsalının texnologiyasının işlənilib hazırlanmasında, mineral suların kimyəvi tərkibinin, əmələ gəlməsinin, yayılma qanunauyğunluqlarının öyrənilməsində iştirak etmişdir. 50-dən çox elmi məqalə və hesabatların, dərş vəsaitinin müəllifidir. Hidrotermal texnika üzrə XVII Beynəlxalq Konqresdə (İspaniya, 1981) iştirak etmişdir. Beynəlxalq Hidrotermal Texnika Cəmiyyətinin üzvü idi.

ƏLİQULİYEV Ramiz Məmməd oğlu (d.15.9.1937, Naxçıvan ş.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1982), prof. (1989). Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasının (BMA) həqiqi üzvü (1996; m. üzvü 1994). AMEA-nın həqiqi üzvü. Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir (1960). Həmin ildən Azərb. Dövlət Elmi-Tədqiqat Olfenlər İn-tunda çalışır, 1992–94 illərdə direktor müavini olmuşdur. 1994 ildən isə in-tun direktoru, eyni zamanda fiziki-kimyəvi və riyazi tədqiqatlar laboratoriyasının rəhbəridir. Yarımkeçiricilər və dielektriklər fizikasına, polimerlərin fizika və mexanikasına dair tədqiqatların, o cümlədən 7 monoqrafiyanın, 350-ə qədər elmi məqalənin, 60 ixtiranın müəllifidir. Əsərləri ABŞ, Avstraliya, Almaniya, Rusiya, Finlandiya, Türkiyə, İran və s. ölkələrdə çap olunmuşdur. Bir sıra beynəlxalq konqres

və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. Ali məktəblərdə pedaqoji fəaliyyət də göstərir. BMA-nın yubiley medalı ilə təltif olunmuşdur (1997).

Ә с ә г і: Релаксационная спектрометрия полимерных диэлектриков, Б., 1997.

ƏLİQLU QƏMKÜSAR – şair və jurnalist. *Bax Qəmküsar Əliqulu.*

ƏLİNCƏ – Culfa r-nu ərazisində, eyniadlı çayın sahilində dağ. Hünd. 1811 m. Vulkan mənşəlidir. Təkrarolunmaz qayalıq landsaft əmələ gətirmişdir.

ƏLİNCƏ – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və d. y. st.-ndan 35 km şm.-da. Əlincaçayın sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. 1965 ildə salınıb. Bura Baş, Orta, Ayaq Anzır kəndlərinin əhalisi köçürülüb. Əh. 655 nəfər (2005); üzümçülük, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldu. Orta məktəb, klub, iki kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

“ƏLİNCƏ” – ictimai təşkilat, xeyriyyə cəmiyyəti. Azərb. xalqının yenilməzlik, mətinlik və mübarizə rəmzi olan *Əlincaçalanın* adındandır. Proqramı və Nizamnaməsi 1990 il aprelin 6-da keçirilmiş təsis konfransında qəbul olunmuşdur. Əsasən, resp.-nin sərhəd r-nlarında fəaliyyət göstərir.

Nizamnaməsində göstəriləyi kimi, sərhəd r-nlarının sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına yardım etmək, həmin r-nların əhalisini erməni-dəşnaq quldur basqınından qorumaq üçün tədbirlər görmək, sərhəd kəndlərinin boşalmasının, işsizliyin qarşısını almaq, təbii ehtiyatlardan, yerli xammaldan istifadə etməklə istehsalat sahələri açmaq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq, məhsul satmaqda əhaliyə kömək etmək, erməni təcavüzündən zərər çəkənlərə, qocalara, əlillərə, ehtiyacı olanlara yardım göstərmək, müxtəlif xeyriyyə tədbirləri keçirmək, elm və texnikanın nailiyyətlərinə əsaslanmaqla sərhəd r-nlarında iqtisadiyyatın intensiv inkişafına kömək göstərmək, bu rayonlar haqqında non-mativ aktlar tərtib etmək və s. cəmiyyətin əsas vəzifələridir.

Cəmiyyətin “Səs” adlı qəzeti nəşr olunur. Ali orqanı iki ildən bir çağırılan konfransdır. Rəhbər orqanları cəmiyyətin məclisi, idarə heyəti və ağsaqqallar şurasıdır.

ƏLİNCƏ NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində

Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “*Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri*”ndən aydın olur ki, bu dövrdə Ə.n. 28 yaşayış məntəqəsini əhatə edirdi. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; əhalinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlar (Azərb. türkləri) idi. Nahiyənin illik gəliri 243.164 ağça idi. Bu, Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 9,3 %-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsemdin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

ƏLİNCƏ ZƏRİBXANASI – orta əsr feodal hakimlərinin xəzinələrinin saxlanıldığı Əlincaçalada fəaliyyət göstərmişdir. 14–16 əsrin əvvəllərində Ə. z.-nda Elxanilərin və Teymurilərin adından gümüş dirhəmlər kəşildiyi məlumdur.

ƏLİNCƏÇAY – Culfa və Babək r-nları ərazisində çay. Arzın sol qolu. Uz. 62 km, hövzəsinin sah. 599 km²-dir. Zəngəzur silsiləsindəki Dəmirli dağın yamacından (2800 m hünd.-dən) başlanır. Xəznədərə və Ləkətağsu çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir. Gülüstan k. yaxınlığında, 695 m hünd.-də Araza tökülür. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır. Yağış suları illik axımın 15%-ni təşkil edir. Suvarmada geniş istifadə edildiyindən yayda suyu mənsəbinə çatmır. Ə. yazda və yayda qar sularından daşqınların əmələ gəldiyi çaylar qrupuna aiddir.

Ə. vadisində *Naxçıvan mədəniyyəti* üçün səciyyəvi olan maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur (Ağsal, Zoğala, Qazançı, Saltax, Xanəgah, Yeycə və.s). Əzəmətli *İlan-dağ* (H a ç a d a ğ) Ə. vadisində vüqarla ucalır. Tapıntılar Naxçıvan ərazisinin iqtisadi,

Əlinca kənd orta məktəbi.

Əlinəcəy xanəgahı.
Türbənin mehrabı.

Əlinəcəy xanəgahı.

ictimai tarixini, mədəniyyət və sənətkarlığını öyrənmək üçün qiymətli maddi qaynaqlardır. **ƏLİNCƏY ÇINQIL-QUM QARIŞIĞI YATAĞI** – Culfa r-nu ərazisində, Culfa ş.-ndən 6 km şm.-q.-dədir. Geoloji quruluşunda Müasir dövrün allüvial-provial çöküntüləri – çaqıl və qum qarışığı iştirak edir. Çaqıl və çınqıl müxtəlif effuziv və intruziv süxurların qırıntılarından ibarətdir. Çaqıl-qum qarışığı yuyulduqdan sonra adi və hidrotexniki beton doldurucuları kimi istifadə oluna bilər. Yatağın sənaye ehtiyatları 12820 min m^3 -dir. **ƏLİNCƏY XANƏGAHI** – Culfa r-nunun Xanəgah k.-ndə, Əlinəcəyin sahilində orta əsrlərə aid memarlıq kompleksi. Kompleksdən dövrümüzədək türbə, məscid, naməlum abidənin sütunları və digər bir tikilinin xarabalığı qalmışdır. Ə. x. kompleksinin əsasını Lalabəy adlı şəxsin tikdirdiyi kvadratşəkilli türbə təşkil edir. Türbənin kitabəsində memarın adı (Cəmaləddin) qalmış, lakin inşa tarixini göstərən hissə dağıldığından, nə vaxt tikildiyi dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir. Bununla belə “Kommunist” qəzetinin 24 avqust 1975 tarixli nömrəsində Əlinəcəy xanəgahının 8 əsrdən mövcud olduğu göstərilir. Türbənin yuxarı künclərindəki irihəcmli tromp (memarlıqda konus hissəsi, tağvarı konstruksiya) qurşağı onun daxilinə arxaik

görmə verir. Tromplar səkkizbucaqlıdır. Stalaktit (memarlıqda prizmaları fiqur şəklində dekorativ detal) qurğusu isə onaltıbucaqlıya keçid təşkil edir ki, bu da çadırvarı günbəzin oturacağını əmələ gətirir. Türbənin günbəzi dağılmışdır. Xanəgahın giriş qapısının hər iki tərəfində şərti olaraq “mehrab” adlandırılan düzbucaqlı pannolar gəcdən oyulmuş qabarıq naxışlar və dini məzmunlu kitabələrlə bəzədilmişdir. Bunlar gəc üzərində plastik oymanın ən gözəl nümunələrindəndir. Türbənin giriş baştağının memarlıq elementləri *Möminə xatun türbəsinin* ayrıntılarına oxşayır. Onun inşasında kərpiclə yanaşı, firuzəyi kaşidan da istifadə olunmuşdur. Türbənin baştağına bitişik tikilmiş məscid 2 dayaq-la 6 hissəyə bölünmüş və hər hissə günbəzlə örtülmüşdür. Məscidin kitabəsində onun hicri 901 ildə (1496) naməlum qadının sifarişi ilə tikildiyi göstərilir. Əsaslı bərpa və yenidənqurma işləri aparılır (2005).

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan memarlıq abidələri, B., 1976; В а и д о в С. М. и др., Ханега на реке Алинджа-чай, в кн. Архитектура Азербайджана. Эпоха Низами, М. -Б., 1947; А л е с к е р з а д е А. А., Надписи архитектурных памятников эпохи Низами, уепо огада.

ƏLİNCƏQALA, Ə l i n c ə, A l a n c i k, A l i n c a q a l a – Nax. MR-də qala. Culfa r-nunda, Əlinəcəyin sağ sahilində və eyniadlı dağın zirvəsindədir. Qədim mənbələrdə “Erincəq”, “Erincik”, “Alancik”, “Alınca”, “Alancuq” və s. kimi qeyd olunur. Ə.-nin adını tədqiqatçılar qədim türk dilində “düzənlik” mənasında işlədilən “alan” sözü ilə bağlayırlar. Bu, qalanın yerləşdiyi sahənin kiçik meydançaya bənzəməsi ilə əlaqədardır.

İspan diplomatı, Kastiliya kralı III Enrikonun 1403–06 illərdə Teymurilər dövlətindəki səfiri Rüi Qonsales Klavixo Ə.-ni belə təsvir etmişdir: “Əlinəcəqala yüksək və sıldırım bir dağ üzərində qərar tutaraq divar və bürclərlə əhatə olunmuşdur. Divarların daxilində, dağ yamaclarının aşağı tərəflərində üzümlüklər, bağlar, zəmilər, otluqlar, bulaqlar və hovuzlar vardır. Qəsir və ya qala dağın zirvəsində yerləşir”. Xalq etimologiyasına görə isə, qalanın adı “Əlinəcək”, yəni “əlini çək” kimi yozulur. Bu da qalanın alınmazlığı, məğlubedilməzliyi ilə bağlıdır. Ə.-nin tikilmə tarixi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Tarixi qaynaqlara əsaslanan bəzi tədqiqatçılar qalanı təq. 2 min il bundan əvvələ aid edir, digərləri isə Sasani padşahları zamanından (3–7 əsrlərdə) məlum olduğunu söyləyirlər. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Ə. möhkəm istehkam kimi təsvir olunur. Orta əsr qaynaqlarında Əlincə adı qala, dağ, çay kimi nəzərdə tutulmuşdur. Ə. haqqında tarixçilərdən Asoğik (928–1019), Nəsəvi (13 əsr), Şərafəddin Əli Yəzdi (15 əsr), türk səyyahı Övliya Çələbi (17 əsr) və b. məlumat vermişlər.

Ə. özünəməxsus təbiəti olan bu yerlərin əzəmətinin, mübarizliyinin rəmzidir. Qala, hər şeydən əvvəl özünün qeyri-adi görünüşü ilə insanı heyrətə gətirir. Ə. -nın divarları Əlincə d.-nin ətəklərindən başlayaraq pillələr şəklində yuxarıya doğru ucalır və onun zirvəsini tamamilə əhatə edir. Qalanın qədim bəndi ətraf kəndlərdən gətirilmiş iri daşlardan və bişmiş kərpicdən hörülmüşdür. Ş. yamacda yarımdayrəvi bürcləri olan üç divarın, q. yamacda isə səkkiz divarın xarabalıqları qalmışdır. Qala qapısı Xanəgah k. tərəfdədir. Qalaya gedən yollar üstündə vaxtilə mühafizə məqsədilə tikilmiş qaraulxanalar, səngərlər və bürclər olmuşdur. Ə. əsasən üç geniş sahədən (ş., şm.-q. və c.-q.) ibarətdir; ş. sahəsindən şm.-q. və c.-q. sahələrinə qalxmaq üçün daş pillələr qoyulmuşdur. Qalanın möhkəm divarları və qayanın sıldırım olması onu sarsılmaz müdafiə istehkamına çevirmişdir. Qalanın kiçik şəhərciyi xatırladan yuxarı hissəsində bişmiş kərpicdən tikilmiş çoxlu yaşayış və ictimai binaların xarabalıqları və bünövrə daşları nəzərə çarpır. Qala rəislərinin və iri feodalların yaşamış olduğu bu sahə “şah taxtı” adlanır. Ə.-da feodallara məxsus gözəl saray və binaların qalıqları hələ 19 əsrə aid ədəbiyyatda təsvir olunmuşdur. Qalada vaxtilə ilxı və mal-qara saxlamaq, 600-ə qədər döyüşçünü öz atı və başqa hərbi sursatı ilə birlikdə yerləşdirmək mümkün idi. Qalanın müxtəlif sahələrində 7-yə qədər su hovuzu qazılmış, təpənin yuxarı hissəsində qayada xüsusi arxlar çapılmışdır. Bu arxlara qayanın zirvəsindən yağış və qar suları axıb toplanırdı. Qalada əsaslı arxeoloji qazıntı işləri aparılması və təsadüfi tapıntılar nəticəsində bir sıra maddi mədəniyyət qalıqları – saxsı qab fraqmentləri, sikkələr, inşaat materialları

Əlincəqala.
Qərb qapısının
bərpa layihəsi.

və s. əldə edilmişdir; şirsiz və şirli saxsı qab qırıqları başlıca olaraq 9–11 əsrlərə aiddir. Onların üzərində müxtəlif nöbatı rəsmlərə və heyvan, o cümlədən quş, ceyran, maral, ilan, balıq və s. təsvirlərinə təsadüf edilir. Şirli qabların əsas naxışlarını həndəsi fraqmentlər təşkil edir. Qala ərazisindən tapılmış yüksək keyfiyyətli seladon saxsı qab parçası nəzəri cəlb edir. Tədqiqatçılara görə seladon qablar Azərbaycanda Böyük İpək Yolu vasitəsilə Çindən gətirilirdi.

Azərbaycan atabəyləri – Eldənizlərin hökmranlığı dövründə Ə.-nin əhəmiyyəti xüsusilə artmış, mühüm hərbi istehkam olan qala hökmdar ailəsinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün sığınacaq yerinə çevrilmişdi. Naxçıvan hakimi Zahidə xatunun iqamətgahı və Eldənizlərin xəzinəsi Ə.-də yerləşirdi.

1225 ildə Xarəzmşah Məhəmməd oğlu Cəlaləddin Məngüburnının Azərbaycana hücumu zamanı Eldəniz hökmdarı Özbək [1210–25] Ə.-ya sığınmış və burada döyüşlərin birində öldürülmüşdür. Ə. 13–14 əsrlərdə Hülakuların, 14 əsrin 2-ci yarısında Cəlairilərin hakimiyyəti altında olmuşdur. Hakimlərin

Əlincəqala.
Şərq qapısının bərpa
layihəsi və planı.

Əlirzayev Əli

dən Sultan Tahirin, kutvallarından (qala rəisi) Uztəmurun (1343), Xacə Cövhərin (1390), əmir Altunun (1390), Seyid Əlinin, Hacı Salehin və Əhməd Oğulşayinin (1401) adları bəllidir. 14 əsrin 80–90-cı illərində Ə. Azərb. xalqının Teymura qarşı mübarizəsinin əsas istinadgahına çevrilmiş və 14 il mərdliklə müdafiə olunmuşdur. Teymurun gəlişini eşidən cəlairi sultanı Əhməd [1382–1410] xəzinəsinə, ailəsinə, oğlunu, yaxın adamlarını Ə.-də yerləşdirib Bağdada çəkilib. Qalada 300-ə yaxın əsgər var idi. Teymur 1386–1401 illərdə Ə.-yə 4 dəfə yürüş etmişdir. İlk yürüş dövründə (1386) qala ətrafında şiddətli vuruşma getmişdir. Qalanın aşağı səngərləri tutulmuş, müdafiəçiləri daha yuxarı səngərlərə çəkilmişdilər. Qala mühasirəyə alınmışdı. Teymurun oğlu Miranşah tərəfindən mühasirədə saxlanılan Ə.-də su ehtiyatı tükəndiyindən müdafiəçiləri danışıqlar aparmaq və qalanı təslim etmək məcburiyyətində qalmışlar. Lakin müdafiəçilər qaladan çıxmamış güclü yağış yağmış və su qıtlığı aradan götürüldüyü üçün qala təslim olunmamışdır. 1387–92 illərdə Ə. müdafiəçiləri Teymurun Azərb.-də olmamasından istifadə edərək, 4 dəfə Təbrizə hücum etmiş və bunların üçündə (1388, 1390, 1391) şəhəri tuta bilmişlər. 1393 ildə Teymurun 40000-lik qoşunu Ə.-yə hücum edir. Bu zaman qala müdafiəçilərinin bir dəstəsi, təsadüfən Altunun başçılığı ilə qaladan çıxmışdı. Onlar geri döndükdə qala qapılarının Teymurun qoşunu tərəfindən tutulduğunu görüb onlara hücum edirlər. Düzgün strateji mövqe tutan Altun və cəngavərləri teymurilərə böyük tələfat verir, 4 tımən (on minlik) əmirinin ikisi öldürülür və müdafiəçilər qalaya daxil ola bilirlər. 1397 ildə Şəki və gürcü qoşun birləşmələri Ə.-yə hücum edir və teymuri sərkərdəsi Sultan Səncəri məğlubiyyətə uğradaraq Sultan Tahiri mühasirədən çıxarıb Bağdada göndərirlər. Qalanın müdafiəsinə bir müddət Seyid Əli, Hacı Saleh və 3 gürcü aznauru (sərkərdəsi) başçılıq edir. Ə. Teymuru çox narahat edirdi. O, 1399 ildə Hindistandan Səmərqəndə qayıdarkən yolda Təbrizdən gəlmiş qasiddən Azərb.-də və xüsusilə Ə.-dəki vəziyyət barədə məlumat alır və Səmərqəndə çatandan cəmi 4 ay sonra təcili buraya yollanır. Ə.-yə 5–6 əmirin başçılığı ilə qoşun hissələri göndərilir. Qala öz da-

xilində yaranmış münaqişə nəticəsində başsız qaldığından təslim olur. Onun kutvalı Əhməd Oğulşayı tutularaq Teymurun hüzuruna aparılır və öldürülür. Teymur qalanı seyr edir və onun möhtəşəmliyinə heyran qalır. Teymurun ölümündən (1405) sonra Ə. yenidən Cəlairilərin, sonralar isə Qaraqoyunluların hakimiyyətinə keçdi. Qardaşı Cahənşahla hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan Qaraqoyunlu hökmdarı İsgəndər Ə.-yə sığınmışdı. İsgəndər oğlu Qubad Mirzə tərəfindən öldürüldükdən sonra Cahənşah Ə.-ni ələ keçirdi. Bir müddət Ağqoyunluların, sonralar isə Səfəvilərin hakimiyyətində olan Ə. feodal çəkişmələri və müharibələr nəticəsində dağıldı.

Əd.: İ b r a h i m o v C., Azərbaycanın XV əsr tarixinə dair очерklər, B., 1958; M ə m m ə d o v R. A., Əlin-cəqalanın orta əsrlər tarixi, Azərbaycan tarixinə dair materiallar, c. 9, B., 1973; y e n ə o n u n, Naxçıvan şəhərinin tarixi очерki, B., 1977; M ə m m ə d o v R., P i r i y e v V., Teymurləngin “Əlincə səfəri”, “Elm və həyat”, 1977, № 9; P i r i y e v V., Teymurun və Toxtamışın Azərbaycana yürüşləri və işğalçılara qarşı mübarizə, Azərb. SSR EA “Xəbərləri” (tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası), 1983, № 1; B ü n y a d o v Z. M., Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136–1225), B., 1985; H a c i y e v İ. Tarixi mənbələr Əlincə qalası haqqında. - “Naxçıvan tarixinin səhifələri”, B., 1996.

ƏLİRZAYEV Əli Qənbərəli oğlu (d.30.3.1945, Babək r-nunun Nehrəm k.) – iqtisadçı. İqtisad elmləri doktoru (1985), prof. (1989). Azərb. Politeknik İn-tunun (indiki Texniki Un-t) hesablayıcı riyazi məşinlər şöbəsini (1968) və Azərb. Milli EA İqtisadiyyat İn-tunun aspiranturasını (SSRİ EA-nın Mərkəzi İqtisadi Riyaziyyat İn-tuna ezam olunmaqla; 1973) bitirmişdir. Azərb. Milli EA İqtisadiyyat İn-tunda baş elmi işçi, şöbə müdiri (1973–86) olmuş, Azərb. Xalq Təsərrüfatı İn-tunun (indiki İqtisad Un-ti) elmi işlər üzrə prorektoru (1986–89), Naxçıvan Dövlət Un-tinin İqtisadiyyat və İdarəetmə kafedrasının müdiri (1991–93) işləmişdir. 1993 ildən İqtisad Un-tinin prof., 1997 ildən isə un-tin sosial sahələrin iqtisadiyyatı və idarə olunması kafedrasının müdiridir. Respublikanın sosial inkişafı, həyat səviyyəsi, bazar münasibətləri şəraitində islahatların nəzəri-metodoloji məsələləri sahəsində tədqiqatlar aparır. 300-ə yaxın elmi əsərin, o cümlədən bir neçə monoqrafiyanın (2-si

Moskvada nəşr olunmuşdur), dərslik və tədris vəsaitinin müəllifidir. Beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (1–2-ci çağırış) deputatı və İqtisadi siyasət daimi komissiyasının sədr müavini, Yeni Azərb. Partiyası (YAP) Siyasi Şurasının üzvüdür.

Əsərləri: İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası, B., 1996; İqtisadi və sosial idarəetmə. Bazar iqtisadiyyatı. Metodoloji prinsiplər və qanunauyğunluqlar, B., 1997; Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı, B., 1998 (şərikli).

ƏLİVERDİYEV Elman İbnyəmin oğlu (d. 16.5.1943, Ordubad ş.) – təsərrüfat rəhbəri. Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1987). Azərb. Dövlət Neft və Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) neft-mexanika fakültəsini bitirmişdir (1965). “Bakelektroştamp” z-unda baş mühəndis müavini, “Elektrik maşınları” təcrübə z-unda xüsusi büronun rəisi, baş mühəndis müavini (1976–82), “Azərelektromaş” İstehsalat Birliyinin baş mühəndisi (1982–86) işləmişdir. 1986 ildən “Azərelektromaş” Elm-İstehsalat Birliyinin baş direktorudur. Onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə elektronika sənayesində yüksək davamlı ştampların və press qəliblərinin hazırlanması, AİR 132, AİR 200, 4AM 280, 4AM 355 tipli elektrik mühərriklərinin, emallı mis məftillərin istehsalı sahəsində diqqətəlayiq uğurlar qazanmışdır. Üç ixtiranın, çoxlu səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Beş sənaye nümunəsinə, o cümlədən vibrasiya ilə işləyən nasosların konstruksiyasına görə müəlliflik şəhadətnaməsi almışdır.

ƏLİYAROVA Zərifə Abbasqulu qızı (8.5.1935, Naxçıvan ş. – 28.6.1999, Bakı) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1975), prof. (1983). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1972). Azərb. Dövlət Un-ti (indiki BDU) fizika-riyaziyyat fakültəsinin fizika şöbəsini (1956) və Azərb. Milli EA Fizika İn-tunun aspiranturasını (1959) bitirmişdir. Azərb.-da fizika-riyaziyyat elmləri namizədi (1959) və doktoru adına layiq görülmüş ilk qadın fizikdir. 1983 ilədək Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda baş elmi işçi, laboratoriya müdiri olmuşdur. Həmin ildən Azərb. Dövlət Neft Akademiyası fizika kafedrasının prof. idi. Yarımkəçiricilər fizikasına dair tədqiqatların, o cümlədən 80-dən çox elmi məqalənin, ixtiranın, bir dərsliyin müəllifidir. 20-dən çox müəlliflik şəhadətnaməsi almışdır. Onun rəhbərliyi ilə dünyada ilk dəfə olaraq yeni növü yarımkəçirici yaddaş elementləri alınmışdır. Əsərləri bir sıra xarici ölkələrdə dərc olunmuşdur. Bir çox beynəlxalq və keçmiş Ümumittifaq elmi məclislərində məruzələr etmişdir. Naxçıvan Dövlət Un-tinin, Nax. Elm mərkəzinin yaradılmasında xidməti var.

Əd.: TƏRXAN İsmayil oğlu, Gənc nəslə örnək ömür, “Azərbaycan” qəzeti, 6 may, 2000.

ƏLİYEV Aqil Əlirza oğlu (d. 10.12.1926, Naxçıvan ş.) – iqtisadçı. İqtisad elmləri doktoru (1983), prof. (1979), Azərb. Milli EA m. üzvü (2001). Azərb. Respublikasının əməkdar elmi xadimi (1982). Beynəlxalq Enerji-İnformasiya EA “Azərb.” bölməsinin həqiqi üzvü (1996), Azərb. Ziyalılar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü. Azərb. Dövlət Un-tini (indiki BDU) bitirdikdən (1951) sonra Azərb. EA Tarix İn-tunda elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. 1953 ildən Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) siyasi iqtisad kafedrasında işləyir. 1973 ildən un-tin siyasi iqtisad kafedrasının, 1997 ildən isə eyni zamanda Azərb. Beynəlxalq Un-tinin iqtisadi nəzəriyyə kafedrasının müdürüdür. Azərb.-in və Nax. MR-in sosial-iqtisadi inkişafında islahatların rolu, bazar münasibətləri şəraitində əhalinin sosial problemləri və s. mövzular Ə.-in elmi fəaliyyətində əsas yer tutur. Ə. 1986–2005 illərdə Azərb.-da elmi-texniki inkişafın kompleks proqramının işlənilməsində yaxından iştirak etmiş, əhalinin sağlamlığının qorunması problemi komissiyasının sədri kimi həmin bölmənin tərtib edilərək, kompleks proqrama daxil olunmasında mühüm rol oynamışdır. O, həmçinin 2000-ci illərdə respublikada məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin inkişaf sxeminin işlənilməsinin müəlliflərindən biridir. İqtisadi islahatların sosial tərəqqidə rolu, bazar münasibətləri şəraitində əhalinin sosial problemlərinə dair monoqrafiyaların [“Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında islahatların rolu” (1998), “Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri” (2000) və s.] müəllifidir. Ali məktəblər üçün yazılmış 2 cildlik “Siyasi iqtisad” dərsliyinin müəlliflərindəndir. İqtisadçıların beynəlxalq və res-

Əliverdiyev Elman

Əliyeva Zərifə

Əliyev Aqil

Əliyev Cəlal

publika konfrans və simpoziumlarında (Moskva, Kiyev, Sankt-Peterburq, Varşava, Praqa və s.) məruzələr etmişdir. “Qırmızı Əmək Bayrağı” (1976), Azərbaycan Respublikasının “Şöhrət” (2001) ordenləri və medallarla, “Səhiyyə əlaçısı” döş nişanı ilə təltif olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Şəxsi istehlakın problemləri, B., 1982; ASK-in aqrar bölməsində elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək problemləri, B., 1986; Tibbin iqtisadiyyatı, B., 1998; Azərbaycanın sosial inkişafında islahatların rolu, B., 1998; Azərbaycanda bazar münasibətləri şəraitində əhalinin sosial problemləri, B., 1998; İpək yolu bəşəriyyətin tərəqqi yoludur, B., 1999; Naxçıvan Muxtar Respublikası (nailiyyətlər, problemlər), c. 1-2, B., 2001.

Ə d.: Aqil Əlirza oğlu Əliyev – 75 (tərtib edən iqtisad elmləri doktoru Natiq Qasimov), B., 2001.

ƏLİYEV Arif Əli oğlu (d. 19.10.1936, Naxçıvan ş.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri namizədi (1970), dosent (1971). Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi (2001). Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı in-tunu (indiki Bakı Slavyan Un-ti) bitirmişdir (1957). 1970 ilədək Naxçıvan şəhər məktəblərində müəllim işləmiş, Naxçıvan Dövlət Un-tində (1972–90 illərdə Pedaqoji İn-t) tarix-filologiya fakültəsinin dekanı (1980–83; 1987–92) olmuşdur. 1993 ildən Azərbaycan Dövlət Bədən Təربiyəsi və İdman Akademiyasında çalışır; 1998 ildən Rus dili kafedrasının müdürüdür. 20 əsrin əvvəlləri (1920 ilədək) rusdilli Azərbaycan mətbuatı tarixinə dair araşdırmaları, o cümlədən 2 kitabı [“Hüseyn Minasazov” (1982), “Həqiqət və həyata sdaqət” (1999) – hər ikisi rus dilində], 100-dən artıq elmi-publisistik məqaləsi var. Bədən Təربiyəsi və İdman Akademiyası hərbi-idman fakültələrinin tələbələri üçün “Rus dili” tədris vəsaitinin müəlliflərindəndir.

ƏLİYEV Cəlal Əlirza oğlu (d. 30.6.1928, Naxçıvan ş.) – bitki fizioloqu, elm təşkilatçısı, ictimai xadim. Biologiya elmləri doktoru (1971), Azərbaycan Milli EA-nın akad. (1980; m. üzvü, 1976), Əməkdar elm xadimi (1982), Rusiya Kənd Təsərrüfatı EA-nın həqiqi üzvü (1995), Ukrayna və Belarus Aqrar EA-larının əcnəbi üzvü (1996). Beynəlxalq Elmi İnkişaf Şurasının – Beynəlxalq EA Azərbaycan Bölməsinin fəxri prezidenti (2002). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun təbiətşünaslıq-coğrafiya fakültəsini (1944), Azərbaycan Dövlət Un-tinin (indiki BDU) biologiya fakültəsini (1951), Azərbaycan Milli EA-nın aspiranturasını (1954)

bitirmişdir. Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Əkinçilik İn-tunun Bitki fiziologiyası şöbəsinin elmi işçisi (1954), şöbənin müdiri (1962), eyni zamanda Azərbaycan Milli EA Botanika İn-tunda Məhsuldarlıq proseslərinin molekulyar-genetik əsasları şöbəsinin müdiri vəzifəsində (1975) çalışmışdır. Azərbaycan Milli EA Biologiya Elmləri Bölməsinin akademik-katibi (1981–90) olmuşdur. Azərbaycan Milli EA Rəyasət Heyətinin üzvüdür (1997 ildən). K. t. bitkilərinin, xüsusilə buğdanın məhsuldarlığının fotosintetik əsasları nəzəriyyəsinin tədqiqi ilə məşğul olur. Bitkilərin məhsuldarlığını artırmaq və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə onların fizioloji, biokimyəvi və molekulyar-genetik əsaslarının, bitki orqanizminin bütün inkişaf mərhələlərində məhsuldarlıq proseslərinin öyrənilməsi problemləri Ə. in elmi fəaliyyətində mühüm yer tutur. O, Azərbaycan-da fiziki-kimyəvi biologiya sahəsində araşdırmaları inkişaf etdirmək, elmi kadrlar hazırlamaq və bu sahədə orijinal elmi istiqamət müəyyənləşdirməklə molekulyar biologiyanın, molekulyar genetikanın və gen biotexnologiyasının əsasını qoymuşdur. Bu tədqiqatların nəticələrinin məqsədyönlü seleksiya işlərində kompleks şəkildə həyata keçirilməsilə Ə. yüksək məhsuldarlığa və əla dən keyfiyyətinə malik, buğda əkinin sahələrinin böyük hissəsini təşkil edən “Qaraqılçiq-2”, “Mərbəşir-50”, “Vüqar-80”, “Şiraslan-23”, “Tərtər”, “Bərəkət-95”, “Əlinco-84”, “Qiyəməli-2/17”, “Əkinçi” və s. qiymətli sortlar yaratmışdır.

Ə. in başçılığı ilə respublikada genetik ehtiyatların öyrənilməsi üzrə və “Biomüxtəliflik” milli proqramları həyata keçirilir. Ə. 350-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 12 monoqrafiya və kitabın müəllifidir. Yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanmasında mühüm xidməti var. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “Xəbərləri” (“Biologiya elmləri seriyası”) jurnalının baş redaktoru, Fotosintez, Molekulyar biologiya, Stress beynəlxalq elmi cəmiyyətlərinin, ABŞ Bitkilərin fiziologiyası, Yaponiya Bitkilərin fiziologiyası elmi cəmiyyətlərinin üzvüdür. Ə. in rəhbərliyi ilə yaradılmış (1998) “Bioetika, elmi biliklərin və texnologiyaların etikası” üzrə Azərbaycan Milli Komitəsi YUNESKO-nun Baş Assambleyasının 30-cu sessiyasında Bioetika üzrə Hökumətlərarası Komitənin üzvü seçilmişdir. Bir

Əliyev Arif

sıra ölkələrdə beynəlxalq elmi konqres və simpoziumlarda məruzələrlə çıxış etmişdir. Ə.-in rəhbərlik etdiyi elmi kollektiv bioloji məhsuldarlıq proseslərinin molekulyar əsaslarının öyrənilməsində böyük nailiyyətlərə görə Beynəlxalq Soros Fondunun 8 qrantını almışdır. Ə. həm də xalqla qırılmaz tellərlə bağlı olan, onun azadlığı, suverenliyi, vətənimizin ərazi bütövlüyü, ölkəmizdə müstəqil, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu uğrunda fəal mübarizə aparan görkəmli ictimai xadimdir. Müstəqil Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (1-ci və 2-ci çağırış) deputatıdır. “Qırmızı Əmək Bayrağı” (2 dəfə), Azərb. Respublikasının “İstiqlal” ordenləri ilə və medallarla təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Фотосинтетическая деятельность, минеральное питание и продуктивность растений, Б., 1974; Фотосинтетическая способность и развитие хлоропластов в онтогенезе пшеницы, Б., 1988 (şərikli); Карбоангидраза растений, М. 1990 (şərikli); Стронций-90 и Цезий-137 в почвенно-растительном покрове Азербайджана, М., 1983; Белковый комплекс зерна пшеницы, Б., 1992; Искусственные и естественные радионуклиды в почвенно-растительном покрове Азербайджана, М., 1996 (şərikli); Фотосинтез и урожай сои, Кишинев, 1998.

Əd.: Akademik Cəlal Əlirza oğlu Əliyev. Bibliografiya (tərtibçi Ç.N.Əhmədova), B., 1994.

ƏLİYEV Cəmil Əziz oğlu (d. 30.3.1946, Bakı) — həkim. Tibb elmləri doktoru (1978), prof. (1988), Azərb. Milli EA akad. (2001), Rusiya Təbiyyat EA və Tibb EA-nın həqiqi üzvü, London Hammersmitt Un-tinin fəxri prof. Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (2000), “Səhiyyə əlaçısı” (1984), Azərb. Milli EA Y. Məmmədəliyev mükafatı (1996), SSRİ Tibb EA-nın N. İ. Petrov mükafatı laureatı. Ə. M. Əliyevin oğludur. Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu (indiki Tibb Un-ti) bitirmişdir (1968). Ə. Əliyev adına Azərb. Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tunun Onkologiya kafedrasında baş elmi işçi, Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyi Milli Onkologiya Mərkəzində (MOM) II cərrahiyyə şöbəsinin müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini (1978–90) olmuşdur. 1990 ildən Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyi MOM-un direktoru, 1994 ildən eyni zamanda Azərb. Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tu Onkologiya kafedrasının müdiri-dir. Respublika Səhiyyə Nazirliyinin baş onkoloqudur. Onkologiyanın aktual nəzəri və

praktik problemlərinə – bədxassəli şiş törəmələrinin (qadınlarda süd vəzi xərçəngi, dəri, qırtlaq, sümük və yumşaq toxumaların bədxassəli şişləri), epidimiologiyası, müalicəsi və reabilitasiyasına dair tədqiqatların, o cümlədən 10 monoqrafiya və dərsliyin, 250-dən çox məqalənin, 4 ixtiranın müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə respublikada ilk dəfə olaraq süd vəzi xərçənginin kompleks müalicəsi zamanı ifrat yüksək tezlikli termoradioterapiyadan istifadə edilmiş, onun yeni səmərəli rejimi, habelə xəstələrin cərrahi əməliyyatlardan sonra kompleks reabilitasiyası proqramı işlənilib hazırlanmış və tətbiq olunmuşdur. Ə. tədqiqatlar nəticəsində, dünyada ilk dəfə olaraq, süd vəzi xərçəngi olan xəstələrdə gizli keçən B viruslu hepatitin olmasının belə xəstələrdə müalicə proqnozuna xeyli dərəcədə mənfi təsir göstərdiyini sübut etmişdir. Rusiya, İngiltərə, Almaniya, Fransa, ABŞ, Avstriya, İtaliya, Yaponiya və Türkiyədə beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Azərb. Respublikası Prezidenti yanında Tibb Elmləri üzrə Ali Attestasiya Komissiyası Ekspert Şurasının sədri olmuşdur (1994–97). Respublika Onkologlar Cəmiyyətinin, Səhiyyə Nazirliyinin Onkologiya üzrə Attestasiya Komissiyasının, MOM-un dissertasiya müdafiəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış elmi şurasının sədridir. MDB ölkələri onkologiya cəmiyyətlərinin və Avropa onkologiya cəmiyyətləri assosiasiyasının, İtaliya onkoloqlar klubunun, ABŞ Andersen Xərçəng əleyhinə Mərkəzinin üzvü, “Azərbaycan Onkoloji və həmmərz elmlər” jurnalının baş redaktorudur. Elmi kadrlar hazırlanmasında xidməti var.

Ə s ə r i: Пластические операции при злокачественных опухолях кожи, М., 1979.

ƏLİYEV Əbülfəz Qədirqulu oğlu (1938–2000) – ictimai-siyasi xadim. Bax *Əlçibəy Əbülfəz*.

ƏLİYEV Əli Həsən oğlu (d. 6.2.1938, Sədərək k.) – bioloq. Biologiya elmləri doktoru (1992), prof. (1993). Azərb. Dövlət Un-tinin biologiya fakültəsini (1966) və aspiranturasını (1970) bitirmişdir. BDU-nun insan və heyvan fiziologiyası kafedrasında müəllim, baş müəllim (1973–82), dosent (1982–83) və prof. (1993–97) olmuşdur. 1997 ildən həmin kafedranın müdürüdür. Təkamülün müxtəlif pillələrində intero- və elektroreseptiv qıcıqların şəkər mübadiləsində rolu, analizatorların funksional plastikliyi və formalaşan mexa-

Əliyev Cəmil

Əliyev Əli

Əliyev Əli
İbrahim oğlu

nizmlərinin araşdırılması, epifiziologiyanın interoreseptiv qıcıqlarla əlaqəsi problemləri tədqiqatlarının əsasını təşkil edir. 120-dən çox elmi məqalənin, 5 dərs vəsaitinin, o cümlədən orta məktəblərin 9-cu sinfi üçün “Biologiya. İnsan və onun sağlamlığı” dərsliyinin (2000, şərikli) müəllifidir.

ƏLİYEV Əli İbrahim oğlu (1904, Şərur r-nunun Yuxarı Yaycı k. – 4.4.1997, Naxçıvan ş.) – ictimai-siyasi xadim, tarixçi, pedaqoq. Tarix elmləri namizədi (1949), dosent (1951), Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1979). İlk təhsilini əvvəlcə Yaycı kənd “üsuli-cədid” məktəbində almış, sonralar isə Mahmudkənd və Cəlilkənd məktəblərində davam etdirmişdir. 1925 ildə Bakıda birillik kursu bitirdikdən sonra Şərur qəzasının Yengicə nahiyə komsolmo komitəsinin katibi işləmiş, 1927–28 illərdə ordu sıralarında xidmət etmişdir. 1932 ildə Tiflis Zaqafqaziya Kommunist Un-tini bitirmiş, 1933 ildə N.Y.Marr ad. Moskva Şərq-şünaslıq İn-tuna daxil olmuş, lakin maddi çətinliklər üzündən təhsilini yarımçıq qoyub Naxçıvana qayıtmış, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun direktoru işləmişdir. 1938–41 illərdə Moskva Dövlət Un-tinin aspiranturasında (akad. A. M. Pankratovanın rəhbərliyi ilə) təhsil almışdır. 1941–47 illərdə Nax. MSSR Maarif komissarı, 1951–67 illərdə Nax. MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin katibi, 1967–70 illərdə Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tu (indiki APU) Naxçıvan filialının təşkilatçısı və ilk direktoru, sonralar Naxçıvan Pedaqoji İn-tunun kafedra müdiri olmuşdur. 1981 ildən fərdi pensiyaçı idi. 19–20 əsrlərdə Azərb.-da kəndli hərəkatı tarixinin araşdırıcısıdır. Tədqiqatlarında erməni millətçilərinin türk xalqlarına qarşı soyqırım siyasəti, erməni terrorizmi ifşa edilmişdir. A. Şadlinski, C. Naxçıvanski, Araz-Türk Respublikası haqqında ilk elmi məlumat Ə.-ə məxsusdur. 2–7-ci çağırış Nax. MR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur. “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Naxçıvan MSSR-də mədəni inkişaf, B., 1958; Vedinin dəmir axını, B., 1984; Qırmızı tabor, 1990; Biz əzablı ömür yaşadığımız, B., 1994; Əlinə yaddaşı, 2, B., 2002; Kənd təsəvvüfünə əlaqələri və 1905–1907 ə.ə., I., 2004.

ƏLİYEV Əli Nağı oğlu (1932, indiki Babək r-nunun Nehrəm k. – 22.5.1995, orada) – əmək

qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1982). Azərb. Respublikasının Dövlət mükafatı laureatı (1980). Azərb. Kənd Təsəvvüfatı İn-tunu bitirmişdir (1963). 30 ildən çox Babək r-nundakı “Kommunizm” k-zunda briqadir işləmiş, “Usta pambıqçı”, “Usta tütüncü” və “Usta üzümçü” adlarına layiq görülmüşdür. 1976–80 illərdə yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 2 çağırış SSRİ Ali Sovetinin, 2 çağırış Nax. MSSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. İki dəfə “Lenin” ordeni, “Oktyabr İnqilabı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ƏLİYEV Əmiraslan Rza oğlu (30.8.1960, Naxçıvan ş. – 17.3.1995, Bakı) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı. Vayxır Tikinti İdarəsinin fəhlə işləmiş, eyni zamanda Naxçıvan Pedaqoji İn-tunun tarix-filologiya fakültəsində ali təhsil almışdır. 1992 ildə ordu sıralarına çağırılmış, sərhəd qoşunlarında xidmət etmişdir. 1994 ilin oktyabrında və 1995 ilin martında Bakıda dövlət çevrilişləri cəhdlərinin qarşısını alınmasına həlak olmuşdur. Xidmət etdiyi sərhəd zastavasına Ə.-in adı verilmişdir.

ƏLİYEV Əsəd Cabbar oğlu (d.1918, Babək r-nunun Nehrəm k.) – maarif xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1984). Naxçıvan Pedaqoji Məktəbini (1938) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) tarix fakültəsini (1956) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. Cəbhədə ağır yaralandığından 1942 ilin may ayında ordudan tərxis olunmuşdur. 1938–94 illərdə (fəsilələrlə) indiki Babək r-nunun Nehrəm, Çeşməbasar məktəblərində müəllimlik etmişdir.

ƏLİYEV Əziz Məmmədkərim oğlu (1.1.1897, keçmiş İrəvan qub.-nın Hamamlı k. – 27.7.1962, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – dövlət xadimi, səhiyyə təşkilatçısı. Tibb elmləri doktoru (1938), prof. (1956), Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1960). İrəvan Kişi Gimnaziyasını qızıl medalla bitirmiş (1917), e.ə həmin il Petroqraddakı (indiki Sankt-Peterburq) Hərbi-Tibb Akademiyasına daxil olmuşdur. İkinci kursun yay tətilini evlərində keçirmək üçün İrəvana gələn Ə. daşnakların xüsusi qəddarlıqla həyata keçirdikləri antitürk, antiəzərbaycan əməllərinə tab gətirməyib, ailəsini çətinliklə Şərura köçürə bilmiş, bir müddətdən sonra isə Şahtaxtı kən-

Əliyev Əli

Əliyev Əmiraslan

dinə aparmışdır. Atasının vəziyyəti və ermənilərin törətdikləri qırğınlar onun təhsilini tamamlamasına imkan verməmişdir. Daşnakların qanlı cinayətləri nəticəsində didərgin düşən digər Şahtaxtı sakinləri ilə birlikdə Ə.-in də ailəsi bir müddət Cənubi Azərb.-in Ərəblər kəndinə sığınmış, 1921 ildə yenidən Şahtaxtıya qayıtmışdır. Bütün bu müddətdə Ə. həkim köməkçisi kimi əhaliyə tibbi xidmət göstərmişdir. 1923 ildə Bakıya köçən Ə. Azərb. SSR XKS-də iş icraçısı, ümumi şöbə müdirinin müavini, XKS katibinin müavini və katibi vəzifələrində çalışmışdır. 1923 ildən, eyni zamanda, təhsilini Bakı Dövlət Un-tinin Tibb fakültəsində davam etdirərək, 1927 ildə oranı bitirmişdir. Sonrakı illərdə Ə. Azərb. Klinik İn-tunun direktoru, Bakı Səhiyyə Şöbəsinin müdiri, Azərb. Xalq Səhiyyə Komissarının müavini və Xalq Səhiyyə komissarı, Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun və Azərb. Dövlət Un-tinin rektoru (1929–41), Azərb. SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin katibi, AKP MK-nın katibi (1941–42), ÜİK(b)P Dağıstan Vil. Komitəsinin birinci katibi (1942–48), ÜİK(b)P MK-nın inspektoru (1949–50), Azərb. SSR Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini (1950–51), Azərb. Elmi-Tədqiqat Ortopediya və Bərpa Cərrahlığı İn-tunun direktoru (1951–52; 54–56) vəzifələrində çalışmışdır. 1956 ildən Azərb. Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tunun direktoru idi. İşlədiyi bütün vəzifələrdə Ə. xalqına, vətəninə sədəqətlə xidmət etmişdir. Ə.-in Azərb.-də tibb elminin inkişafında, ali tibb təhsilinin təşəkkülündə, yüksək ixtisaslı tibb kadrlarının hazırlanmasında, ana dilində tibb terminologiyasının və ali məktəb dərslərinin yaradılmasında müstəsna xidməti var. Tədqiqatları, əsasən, eksperimental nefrit zamanı qanda baş verən biokimyəvi dəyişikliklərə, allergiya problemlərinə və s. həsr edilmişdir. Onun “Klinik analizlər” (1934) kitabı Azərb. dilində ilk ali məktəb dərslərinə aiddir. 1937 ildə və 50-ci illərin əvvəllərində təqiblərə məruz qalmış, tutduğu vəzifələrindən kənarlaşdırılmışdı. SSRİ Ali Sovetinin (1-ci, 3-cü çağırış), Azərb. SSR Ali Sovetinin (2-ci çağırış) deputatı olmuşdur. İki dəfə “Lenin” ordeni, “Qırımızı Əmək Bayrağı”, 1-ci dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Azərb. Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tu Ə.-in adına dır. Bakıda və Mahaçqalada adına küçə var.

Ə s ə r i: Klinik analizlər, B., 1934.

Əd.: Ömür salnaməsi və xatirələr (tərtib edən F. İslamzadə), B., 1996; T a l ı b l ı T., Əziz Əliyev: Dövrü, həyatı, şəxsiyyəti, B., 1998; Воспоминания об Азизе Алиеве, Б., 1983; Великий сын Азербайджана и Дагестана, Б., 1997.

ƏLİYEV Gümrah Məmməd oğlu (d.1958, Şərur r-nunun Püsyən k.) – həkim. Tibb elmləri doktoru (1995), prof. (1996). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu bitirmişdir (1982). İvanovo Tibb İn-tunun elektron mikroskopiya laboratoriyasında baş elmi işçi işləmiş (1987–92), İtaliyanın FİDİA Elmi Mərkəzində elmi ezamiyyətdə (1991–92) olmuşdur. 1993–95 illərdə İngiltərə Ürək Fondunun təqaüdcü elmi işçisi kimi London Un-ti kollecinin anatomiya və inkişaf biologiyası kafedrasında işləmişdir. 1996–97 illərdə Cein (İspaniya) Un-tinin prof. vəzifəsində çalışmışdır. 1997 ildən Klivlend (ABŞ) Kliniki Fondunda işləyir. Klivlend Qərb Ehtiyatlar Un-tinin Patologiya İn-tunda (1998–99), həmin un-tin Neyrologiya və anatomiya kafedrasının elektron mikroskopiya mərkəzində (1999–2000) elmi məsləhətçi olmuşdur. 2001 ildən həmin mərkəzin direktorudur. Ürək-damar xəstəliklərinə, işemiya və reperfuzyadan sonra damar endotelinin ultrastruktur-funksional analizinə və mümkün farmakoloji müdaxiləyə, ürək-damar və neyrodegenerativ xəstəliklərin patogenezinə endotelin-1 və nitrit oksidinin roluna və s. dair tədqiqatlar aparmışdır. 120-dən çox elmi əsərin müəllifidir. İtaliya, Fransa, İngiltərə, İspaniya, ABŞ və Rusiyanın tibb un-t və klinikalarında mühazirələr oxumuşdur. Rusiya Anatomiya, Histologiya və Embriologiya Cəmiyyəti, Rusiya və İtaliya Elektron Mikroskopiya Cəmiyyəti, Amerika Nevropatoloqlar Assosiasiyası, Nyu-York Elmlər Akademiyası, Kembriç (İngiltərə) Bioqrafiya Mərkəzi və s. mötəbər elmi idarələrin üzvüdür. İtaliyanın FİDİA tədqiqat qrantına, Britaniya Ürək Fondu tədqiqat məmuru qrantına, İtaliya Farmakoloqlar Cəmiyyətinin elmi mükafatına, Amerika Bioqrafiya İn-tunun məsləhətçisi mükafatına layiq görülmüşdür. Adı 20 əsrdə damar biologiyası, neyrologiya və elektron mikroskopiya üzrə dünyanın 500 ən görkəmli aliminin sırasına daxil edilmişdir (2000).

Əliyev Əziz

Əliyev Gümrah

XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müsməqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müsməqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratiya, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlidir.

ƏLİYEV Heydər Əlirza oğlu (10.5.1923, Naxçıvan ş. – 12.12.2003, Klivlend, ABŞ; Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) - dünya tarixinin dahi şəxsiyyətlərindən biri, Azərbaycanın böyük siyasi və dövlət xadimi. Dünya azərbaycanlılarının ümummilli lideri, Azərbaycan xalqının qurtuluş mübarizəsinin (1990-93) öndəri. Yeni Azərbaycan Partiyasının (1992) banisi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi varisi olan müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (1993-2003). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra 1939-41 illərdə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. 1941 ildən Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası (Naxçıvan MSSR) Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri işləmişdir. 1944 ilin mayında Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi tərəfindən dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına işə göndərilmiş, Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) xüsusi ali təhsil almış, leytenantlıqdan general rütbəsinədək yüksəlmişdir. 1957 ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. 1964 ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, 1967 ildə isə sədri vəzifəsinə irəli çəkilməmişdir. Heydər Əliyev Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində fəaliyyəti dövründə bu mühüm strukturun azərbaycanlılaşdırılması üçün öz xalqı qarşısında misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin (AKP MK) iyul (1969) plenumunda Heydər Əliyev AKP MK-nın birinci katibi, MK-nın büro üzvü seçilmişdir. Bununla, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin *birinci dövrü* başlamışdır. Heydər Əliyev AKP MK-nın avqust (1969) plenumundakı məruzəsi ilə respublikada xalq təsərrüfatına və mədəni quruculuğa rəhbərliyi əsaslı surətdə yaxşılaşdırmağın, dövlət və əmək intizamını möhkəmləndirməyin, kadrların məsuliyyətini artırmağın yeni xəttini müəyyən etmişdir. Bu xətt Heydər Əliyevin sonrakı məruzə və çıxışlarında daha da inkişaf etdirilərək elmi surətdə əsaslandırılmış, respublikanın iqtisadi-siyasi həyatında

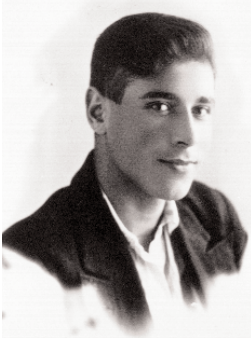
xalqın mənəviyyatına mənfi təsir göstərən tənəzzül meyillərinin qarşısının alınması, sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin, ictimai ovqatın bərqərar olunması uğrunda uzunmüddətli mübarizə fəaliyyət proqramına çevrilmişdir. Heydər Əliyevin AKP-nın 28-ci (1971, mart) və 29-cu (1976, yanvar) qurultaylarında MK-nın hesabat məruzələri bu proqramın həyata keçirilməsində mühüm əməli rol oynamışdır. Heydər Əliyev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının (Sov. İKP) 24-cü (1971, mart-aprel) və 25-ci (1976, fevral-mart) qurultaylarında çıxış etmiş, həmin qurultaylarda Sov. İKP MK-nın üzvü seçilmişdir. Heydər Əliyev 1976 ilin martında Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, 1982 ilin noyabrında isə Siyasi Büro üzvü seçilmiş, eyni zamanda, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilmişdir. Türk-müsəlman xalqlarına qarşı ayrı-seçkilik siyasətinin yeridildiyi şəraitdə SSRİ kimi nəhəng bir dünya dövlətinin ali rəhbərliyinə ucalmaqla Heydər Əliyev misilsiz dövlət idarəçiliyi istedadı və bacarığı nümayiş etdirmişdir.

SSRİ Konstitusiyası komissiyasının üzvü olan Heydər Əliyev yeni Konstitusiyanın hazırlanmasında fəal iştirak etmiş və Konstitusiyayı qəbul edən SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında çıxış etmişdir (1977, oktyabr). Heydər Əliyev Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının (Azərbaycan SSR) yeni konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri kimi, Azərbaycan dilinin Azərbaycan SSR-in dövlət dili olması haqqında maddənin respublika konstitusiyasına daxil edilməsinə nail olmuşdur (1977, iyul). Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasında "Azərbaycan SSR Konstitusiyasının (Əsas Qanunun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında" məruzə etmişdir (1978, aprel).

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk illərdən mükəmməl iqtisadi inkişaf konsepsiyası hazırlanmış, ənənəvi təsərrüfat sahələrinin şöhrəti və səmərəliliyi bərpa edilmiş, yeni-yeni istehsal sahələrinin, istiqamətlərinin əsası qoyulmuş, iqtisadiyyatın sənaye bazası genişləndirilmiş və müasirləşdirilmişdir. Nəticədə, Azərbaycanın iqtisadi potensialı güclənmişdir. Heydər Əliyevin

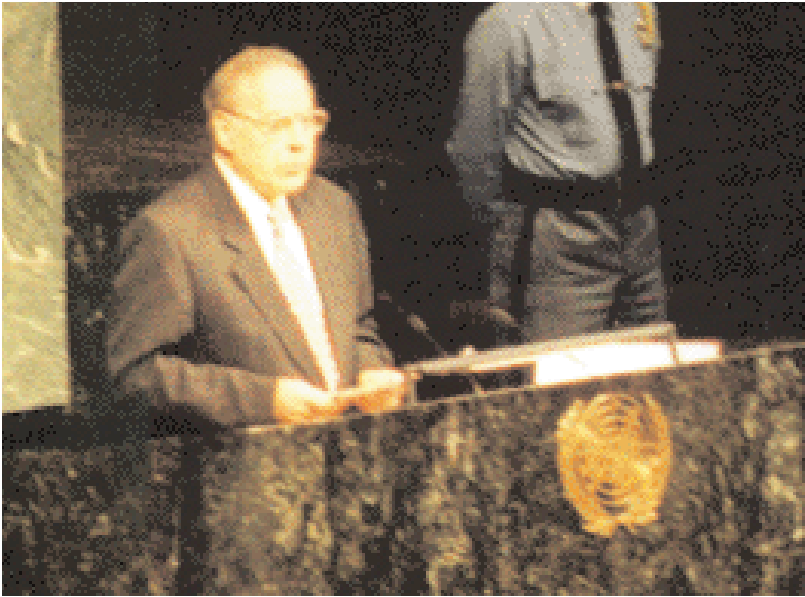
Ölkəmiz dünya miqyasında geosmərəji əhəmiyyətə malik olan əlverişli coğrafi mövqeyindən, zəngin məbii ehtiyamlarından və böyük potensialından istifadə edərək, Şərqlə Qərblə arasında körpü rolunu səmərəli surətdə həyata keçirməyə qadirdir.

respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə (1969-82 illər) idarəetmə mexanizmi və metodlarının təkmilləşdirilməsi, qanunçuluğa ciddi əməl edilməsi, əmək və ictimai-siyasi fəallığın artırılması, kənd təsərrüfatının inkişafı sahələrində yüksək göstəricilər əldə edilməklə yanaşı, azərbaycançılıq məfkurəsinin, milli ruhun, milli-mənəvi özünüdərkini, mədəniyyətin yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, soykökü əsasında millətdə müstəqil dövlətçilik ideyalarının güclənməsi və reallaşması üçün də çox mühüm işlər görülmüşdür. Nəticədə, 1970--80-ci illərin birinci yarısı respublikanın ictimai-iqtisadi və sosial-mədəni həyatında sürətli yüksəliş mərhələsi olmuş, müstəqil Azərbaycanın təməli qoyulmuşdur. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə (1969-82) ictimai-iqtisadi inkişafın və milli-mədəni oyanışın bütün sahələrində müstəqilliyə doğru böyük dönüş başlanmışdır.

Heydər Əliyev SSRİ-nin ali rəhbərliyi tərkibində fəaliyyət göstərdiyi dövrdə xalq təsərrüfatına rəhbərliyin bütün sahələrində tükənməz dövlət idarəçiliyi istedadı nümayiş etdirmiş, xüsusilə elm, təhsil, mədəniyyət və səhiyyənin inkişafına böyük qayğı göstərmişdir. Heydər Əliyev dövlətçilik fəaliyyətinin Moskva dövründə də həmişə Azərbaycanı düşünmüş, onun taleyi ilə yaşamış, doğma respublikanın yalnız SSRİ məkanında deyil, həmçinin bütün dünyada tanınması üçün əlindən gələni etmişdir.

Heydər Əliyev SSRİ Ali Sovetinin (8, 9 və 10-cu çağırışlar) deputatı seçilmiş, 9-cu çağırış SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin sədr müavini, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (7, 8, 9 və 10-cu çağırışlar) deputatı və respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin üzvü olmuş, "Lenin" ordeni (4 dəfə), "Qırmızı Ulduz" ordeni və çoxlu medallarla təltif edilmiş, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına (1979, 1983) layiq görülmüşdür.

1970-80-ci illərdə Sov. İKP MK və SSRİ Ali Soveti nümayəndə heyətinin başçısı və üzvü kimi Meksika, Almaniya, Vyetnam, Koreya Xalq Demokratik Respublikası, Rumıniya, Yuqoslaviya, İtaliya, Misir, Suriya və Hindistana rəsmi səfərlər etmişdir.

Heydər Əliyev 1987 ilin oktyabrında Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş

katib M.S.Qorbaçovun yeritdiyi səhv xəttə, onun antiəzərbaycan siyasətinə etiraz əlaməti olaraq tutduğu vəzifələrdən istefa vermiş və mövcud rejimə qarşı müxalif mövqe tutmuşdur.

Heydər Əliyev sovet qoşunlarının 1990 ilin 20 yanvarında Bakıda törətdiyi qanlı qırğınla əlaqədar ertəsi gün, Kreml rejiminin təqiblərinə və səhhətinin ağır olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində verdiyi cəsarətli bəyanatında Azərbaycan xalqına qarşı silah işlədilməsini qətiyyətlə pisləmiş, Azərbaycan xalqının Qurtuluş mübarizəsinin önünə keçmişdir. Mübariz mövqeyini qətiyyətlə davam etdirən Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağda kəskin münəqişəli vəziyyətlə bağlı mərkəzin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq 1991 ilin iyulunda Sov. İKP sıralarını tərk etmişdir.

Heydər Əliyev doğma xalqını milli-siyasi fəlakət burulğanından xilas etmək üçün 1990 ilin iyulunda Azərbaycana qayıtmış, ilk əvvəl Bakıda, sonra isə Naxçıvanda *Qurtuluş mübarizəsini* davam etdirmiş, həmin ildə də Azərbaycan Ali Sovetinin deputat seçilmişdir. 1992 ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis qurultayında partiyanın sədri seçilmişdir.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü, xüsusilə onun Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri vəzifəsində çalışdığı illər (1991-93) muxtar respublikanın siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının çətin, eyni zamanda, əlamətdar dövrüdür. Heydər Əliyev, birinci növbədə, Naxçıvan Muxtar Respublikasını Ermənistanın silahlı təcavüzü və işğalı təhlükəsindən xilas etdi. Bu illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə muxtar respublikanın Ali Məclisi onun adından "sovet, sosialist" sözlərinin çıxarılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-20) üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması haqqında qərarlar qəbul etdi. Blokada şəraitində olan muxtar respublikanın iqtisadi problemlərinin həllinə ciddi diqqət yetirildi. Qonşu Türkiyə və İrənlə iqtisadi əlaqələr yaradıldı. Naxçıvanı Türkiyə ilə birləşdirən "Ümid körpüsü", İrənlə yük və sərnişin daşınmasını genişləndirən Şahtaxtı-Poldəşt körpüsü inşa edildi və s.

Azərbaycan armıq indi bölgənin coğrafi-siyasi mərkəzinə çevrilmişdir. Azərbaycanın bölgədəki və onun hüdudlarından kənardakı vəziyyəmə məsiri gəmdikcə arınmaqdadır.

Xalqımızın marixi maleyi ələ imkan yarammışdır ki, son yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürəmlə qopmuş, elm, mədəniyyəmə, səhiyyəmə, məhsil, nəhayəmə, ictimai-siyasi inmiş yolunu tımmuşdur.

İkinci minilliyin marixi əyani surəmdə gösmərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyəmində öz dəsm-xəmmi ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi, azərbaycanlılar dünya mədəniyyəmi xəzinəsinə sanballı möhfələr vermişlər.

Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri işləyərkən, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədr müavini olmuş, Ali Sovetin sessiyalarında fəal iştirak etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin birinci sessiyasındakı (1991, fevral) çıxışında Vətənin ağır və çətin dövründə xalqın dərdinə şərək olmağa, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə, müstəqillik uğrunda mübarizəyə qoşulmağa gəldiyini bəyan etmiş, dağılmaqda olan Sovet İttifaqında, eləcə də Azərbaycanda mövcud ictimai-siyasi vəziyyəti obyektiv təhlil edərək, cəmiyyəti dərinədən düşündürən problemlər barədə mühüm ideyalar irəli sürmüş, prinsipial və konkret fikirlər söyləmiş, təkliflər vermiş, siyasi və iqtisadi böhranın səbəbləri, onların aradan qaldırılması yolları barədə qətiyyətli mövqeyini bəyan etmiş, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin səbəblərini aşkara çıxarmış və təsirsizliklərini dəqiqlik göstərərək demişdir: *"Yaranmış vəziyyətin günahkarı hakimiyyətdə olan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi, partiya və dövlət hakimiyyətini ələ keçirmiş Qorbaçovdur"*.

Xalqın müstəqilliyi uğrunda dönmədən mübarizə aparan Heydər Əliyev Azərbaycan Ali Sovetinin 1991 il 7 mart tarixli sessiyasında SSRİ rəhbərliyinin müttəfiq respublikaları guya yeni ittifaq yaratmağa çağıraraq təklifinə qarşı çıxmış, bununla bağlı referendumda iştirak edib-etməmək məsələsində öz qətiyyətli mövqeyini belə ifadə etmişdir: *"Mən yeni ittifaqa daxil olmağın və bunun üçün referendum keçirməyin heç bir şərt qoymadan əleyhinəyəm. Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməli, tam istiqlalıyyət uğrunda mübarizə aparmalıdır"*. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Naxçıvan Muxtar Respublikasında referendum boykot edilmiş, rus sovet qoşun hissələri buradan çıxarılmış, 20 Yanvar faciəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilmiş, Naxçıvan müstəqillik və milli dövlət quruculuğu nümunələri göstərərək, xalqın inamını sarsılmağa qoymamış, müstəqilliyə ümid yaratmışdır.

Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bütün Azərbaycan xalqı və Vətən üçün tələyüklü məsələlərdə daim qətiyyətlilik nü-

mayış etdirmişdir: Kommunist Partiyasının Naxçıvanda fəaliyyət göstərən bütün strukturları ləğv edilmiş (Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1991 il 26 avqust tarixli qərarı), Azərbaycan Ali Sovetinin 1991 il 29 avqust tarixli sessiyasının qərarına əsasən, Azərbaycanda həmin il sentyabrın 8-nə təyin edilmiş prezident seçkilərinin Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində keçirilməsinin dayandırılması (Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1991 il 4 sentyabr tarixli qərarı) haqqında qərar çıxarılmışdır. Heydər Əliyevin siyasi təcrübəsi və qətiyyəti nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında sabitlik təmin olunmuş, demokratik dövlət quruculuğu formalaşmışdır. 1993 ilin may-iyununda respublikada hakimiyyət böhranı, hərə-mərcilik son həddə çatdıqda, ölkə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi qarşısında qaldıqda, Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayağa qalxdı. Bu, əsl mənada, milli hərəkata çevrildi və nəticədə, Azərbaycanın o zamankı dövlət başçıları onu rəsmən Bakıya dəvət etməyə məcbur oldular. Heydər Əliyev 1993 il iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi. Həmin gün Azərbaycan xalqının tarixinə Qurtuluş günü kimi daxil oldu. Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi Qurtuluş mübarizəsi zəfər çaldı. Bununla, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin *ikinci dövrü* başlandı. Azərbaycan dövlətçiliyinin məhv edilməsi, vətəndaş müharibəsi və ölkənin parçalanması təhlükəsi aradan qalxdı. İyunun 24-dən isə Heydər Əliyev Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı.

1993 il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Oktyabrın 10-da andiçmə mərasimində Heydər Əliyev xalqa müraciət etdi: *"Belə bir yüksək və məsuliyyətli vəzifəni üzərimə götürərkən, birinci növbədə, Azərbaycan xalqının zəkasına, müdriklisinə, qüdrətinə güvənirəm, arxalanıram. Azərbaycan xalqının mənə bəslədiyi ümidlər mənə bu vəzifəni üzərimə götürməyə məcbur edib. Əmin etmək istəyirəm ki, bu ümidləri doğrultmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm"*.

Xalqımızın əsrlər boyu yaradığı mədəniyyət və ədəbiyyat nümunələri həyat eşqi, azadlıq və müstəqillik duyğuları ilə asılanmışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı, Azərbaycan dövlətçiliyinin varlığı üçün böyük təhlükə olan 1994 il oktyabr və 1995 il mart dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı, dövlət müstəqilliyi qorunub saxlandı, silahlı yolla hakimiyyətə gəlmək cəhdlərinə son qoyuldu, ölkədə möhkəm ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edildi. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə əsas qayəsini müstəqillik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, respublikaçılıq, ədalət, demokratiya, hüquqi dövlət quruculuğu, milli tərəqqi, dünyəvilik və s. ümummilli, ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsası qoyuldu. Dövlətin xarici siyasəti, o cümlədən aparıcı dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri milli maraqlara və uzaqgörən siyasi perspektivlərə əsaslanan xətlə inkişaf etməyə başladı. Prezidentin xarici siyasət məsələlərinə müstəsna əhəmiyyət verməsi, beynəlxalq miqyasda, hətta bədxahlarımız tərəfindən də etiraf edilən uğurlu və cəsarətli addımlar atması, milli məqsədlər naminə ən nüfuzlu tribunalardan bacarıq və məharətlə istifadə etməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin bu günü və gələcəyi baxımından çox əhəmiyyətli idi. Bu illərdə milli ordu quruculuğunda ciddi dəyişikliklərə başlandı. Təcavüzkar erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisindəki azğınlıqlarının qarşısı alındı, qəddar düşməne əks-zərbələr endirildi və 1994 ilin mayında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində ilk mərhələ kimi cəbhə xəttində atəşkəs elan edilməsinə nail olundu. Bununla, xalqımızın genefondunun məhv edilməsinin qarşısı alındı. Heydər Əliyevin fəal diplomatiyası nəticəsində dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı beynəlxalq təşkilatlarının Azərbaycana, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibəti əsaslı surətdə dəyişdi. ATƏT-in Lissabon sammitində (1996) bu beynəlxalq təşkilatın 54 üzvündən 53-ü (Ermənistandan başqa) Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın milli mənafeələrinə uyğun prinsipləri açıq şəkildə müdafiə etdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın təbii ehtiyatlarından və əlverişli coğrafi-strateji mövqeyindən ölkənin milli mənafeələrinə uyğun olan irimiqyaslı beynəlxalq iqtisadi sazişlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində çox gərgin fəaliyyət göstərdi. 1994 ilin sentyabrında Bakıda "Əsrin müqaviləsi" adını almış neft müqaviləsi bağlandı. Bundan sonra Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar yeni-yeni sazişlərin imzalanması belə müqavilələrin sayını 21-ə, iştirak edən dövlətlərin və iri şirkətlərin sayının isə müvafiq surətdə 15 və 33-ə çatdırılmasına imkan verdi ki, bu da yaxın illərdə Azərbaycana qoyulacaq xarici sərmayənin 60 milyard dollardan çox olacağını nəzərdə tutur. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi sistemini canlandıracaq güclü maliyyə kanalıdır. Bu müqavilələr, eyni zamanda, çox mühüm siyasi məna kəsb edir və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə rolunu gücləndirən amil funksiyası daşıyır. Heydər Əliyevin yeritdiyi müdrik siyasət nəticəsində Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli sahəsində də uğurlu addımlar atılmış, "Bakı--Supsa" boru kəməri tikilib istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyevin müdrik uzaqgörənliyi və siyasi iradəsi sayəsində "Bakı--Tbilisi--Ceyhan" əsas ixrac boru kəmərinin inşa olunması haqqında müqavilə imzalanmış və onun həyata keçirilməsi reallaşmaq üzrədir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tarixi Böyük İpək Yolunun bərpasına yönəlmiş beynəlxalq proqramın həyata keçirilməsində Azərbaycan aparıcı rol oynamış, 1998 ilin sentyabrında 32 ölkənin və 14 beynəlxalq təşkilatın yüksək səviyyəli nümayəndələrinin Bakıda konfransı keçirilmiş, konfrans proqramının icraçı katibliyinin Bakıda yerləşməsi haqqında qərar qəbul etmişdir.

Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan və Moldovanın daxil olduğu GUÖAM birliyinin yaradılmasında və beləliklə, böyük bir coğrafi məkanda region qüvvələrinin birlişməsində də Heydər Əliyevin böyük xidməti olmuşdur. 1999 ilin aprelində GUÖAM ölkələri başçılarının Vaşinqton görüşündə Heydər Əliyev təşkilatın ilk sədri seçilmişdir.

Heydər Əliyevin çoxsaxəli və genişmiqyaslı fəaliyyətində iqtisadi islahatlar, bazar iqtisadiyyatının bərqərar olması, iqtisadi

*Yeni Azərbaycan
Parmiyası
Azərbaycanın
həyamında ən
böyük
immellekmual
səviyyəyə malik
parmiyadır.*

*Azərbaycanın
siyasi, iqtisadi,
mədəni və elmi
həyamında
özünəməxsus
rol oyanayan
Naxçıvanın
hər daşı,
hər qayası
marixin
canlı şahididir.*

İnanıram ki, müsməqil Azərbaycan Respublikası XXI əsrdə həyamin bümün sahələrində geniş inkişaf edən, çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanacaqdır.

Azərbaycan insanlığın, bəşəriyyəmin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir.

Doğma, canımlıqlığım qədər sevdiyim Azərbaycanım mənim qibləgahımdır. Bümün şüurlu ömrümü onun inkişafına, mərəqqisinə həsr etmişəm. Bundan sonrakı ömrümü də onun işıqlı sabahları uğrunda qurban verməyə hazırım.

böhranın aradan qaldırılması və tərəqqinin təmin edilməsi, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, ölkə iqtisadiyyatında ilk artım meyllərinin başlanması, özəlləşdirmə proqramının, aqrar islahatların həyata keçirilməsi və inflyasiyanın qarşısının alınması, manatın alıcılıq qabiliyyətinin davamlı surətdə sabit saxlanması prioritet sahələrdir.

Heydər Əliyev demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu sahəsində ardıcıl siyasət yeridərək, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının başlıca prinsiplərinin bərqərar olması üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. 1995 ilin noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə ümumbəşəri demokratik dəyərləri özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi, 1995 və 2000 illərdə çoxpartiyalılıq əsasında demokratik parlament seçkilərinin keçirilməsi, Konstitusiya məhkəməsinin fəaliyyətə başlaması, ölüm cəzasının ləğv olunması, "Bələdiyyə seçkiləri haqqında qanun"un və bir sıra digər qanunların qəbulu və əməli surətdə həyata keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dövləti insan hüquq və azadlıqları sahəsində, demək olar ki, bütün beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur.

Heydər Əliyevin "İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" 1998 il 22 fevral tarixli fərmanı Azərbaycan Respublikasının dünyaya və Avropaya inteqrasiyası prosesinin sürətləndirilməsinə geniş imkanlar yaratmış, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmış, 1995 ilin mayında əfvə təsisatı bərpa edilmiş, 1995-2003 illərdə əfv fərmanlarına və amnistiya aktlarına əsasən minlərlə məhbus cəzaçəkmədən tam və ya qismən azad edilmiş, Azərbaycan 1996 ilin iyundan Avropa Şurasına "xüsusi qonaq" statusu almış, 2001 il yanvarın 25-də isə onun tamhüquqlu üzvü olmuşdur.

Heydər Əliyev Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması, işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlardan 1 milyondan artıq soydaşımızın didərgin salınması və çadırlarda qaçqın və köçkün vəziyyətində yaşamağa məcbur olması, Azərbaycan ərazisinin 20%-dən çoxunun Ermənistan silahlı birləşmələrinin işğalı altında qalması və s. haqqında

həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması sahəsində çox gərgin və geniş miqyaslı fəaliyyət göstərmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycan Prezidenti kimi, BMT-nin sessiyalarında, ATƏT-in zirvə toplantılarında çıxışları, Fransa, ABŞ, İngiltərə, Belçika, Almaniya, İran, Türkiyə, Çin, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Rusiya, Qazaxıstan, Pakistan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Yaponiya və b. ölkələrə rəsmi səfərləri də bu məqsədə xidmət etmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsasını sülh, beynəlxalq hüquq normalarına, sərhədlərin bütövlüyünə və toxunulmazlığına, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə hörmət və qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq prinsipləri təşkil edir. O, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin də sülh yolu ilə həll olunmasına tərəfdar olduğunu bildirmiş, bu yolda ardıcıl mübarizə aparmış, problemin sülh yolu ilə həlli baş tutmadıqda, Qarabağın silahla azad ediləcəyini əzmlə bəyan etmişdir.

Heydər Əliyev türk dövlətləri arasında iqtisadi, siyasi, ədəbi-mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi sahəsində də gərgin fəaliyyət göstərmişdir. O, türk dövlətləri başçılarının 1992 ildən işə başlamış zirvə toplantılarında müntəzəm olaraq fəal iştirak etmiş, türk xalqlarının birliyi naminə bir sıra dəyərli tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail olmuşdur. Türk dövlətləri başçılarının 6-cı zirvə toplantısının (2000, aprel) Bakıda keçirilməsi və bu böyük tədbirin türk dünyasının böyük ədəbi abidəsinin - "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun 1300 illiyinin beynəlxalq miqyasda qeyd edilməsi ilə eyni vaxta düşməsi də bu baxımdan çox əlamətdardır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hər iki tədbirin çox yüksək səviyyədə keçirilməsi və bütün türk xalqlarının əsl bayramına çevrilməsi Azərbaycan Prezidentini həm də çağdaş türk dünyasının ən nüfuzlu şəxsiyyəti kimi şöhrətləndirmişdir.

Heydər Əliyevin tarixin acı və amansız sınaq dövrlərində, ermənilərin xüsusi qəddarlıqla həyata keçirdikləri soyqırımlar nəticəsində dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinə sərələnməmiş azərbaycanlıların birlik və həmrəyliyinə yaradılması işində müstəsna xidmətləri vardır. Heydər Əliyev hələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri işləyərkən onun təşəbbüsü ilə 1991 il de-

kabrın 16-da Ali Məclis dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Birliyi və Həmrəyliyi Günü elan etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi xarici dövlətlərə rəsmi səfərləri zamanı, istisnasız olaraq, hər bir ölkədə yaşayan azərbaycanlıların nümayəndələri ilə çox önəmli görüşlər keçirmiş, Azərbaycan diasporunun formalaşması və təşkilatlanması, onların azərbaycançılıq ideyası altında ana Vətən - Azərbaycan ətrafında sıx birləşməsi üçün misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə 2001 il noyabrın 9-10-da dünya azərbaycanlılarının Bakıda I qurultayı keçirilmiş, Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinin canlandırılması və gücləndirilməsi sahəsində çox mühüm tarixi qərarlar qəbul edilmişdir.

Heydər Əliyev 1998 il oktyabrın 11-də xalqın yüksək siyasi fəallığı şəraitində keçirilən seçkilərdə səslerin 76,1%-ni toplayaraq yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın digər bölgələri kimi, blokada şəraitində yaşayan Naxçıvanı da daim diqqət mərkəzində saxlamış, "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında" 1999 il 12 fevral tarixli sərəncamında muxtar respublikanın gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etmişdir. Tədbirlər planına uyğun olaraq Naxçıvan ensiklopediyası nəşr edilmişdir (2002). Burada muxtar respublikanın tarixi, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatından sistemli şəkildə bəhs edilir.

Heydər Əliyevin muxtar respublikanın yubiley şənliklərində şəxsən iştirak etməsi Azərbaycanın bu qədim diyarının hərtərəfli inkişaf proqramının həyata keçirilməsinə yeni güclü təkan vermişdir. Heydər Əliyev Ölkə Prezidenti kimi Naxçıvan MR-ə dörd tarixi səfər etmiş (29-31.10.1996; 10-16.10.1999; 15-19.6.2002; 10-15.8.2002), bu səfərlərin nəticəsi muxtar respublikanın iqtisadi-sosial, elmi və mədəni inkişafına çox böyük müsbət təsir göstərmişdir. Heydər Əliyev 7 avqust 2002 il tarixdə AMEA Naxçıvan Bölməsinin yaradılması haqqında tarixi sərəncam imzalamış və həmin Bölmənin yaradılmasına həsr edilmiş müşavirədə çıxış etmişdir.

Heydər Əliyev dahi siyasi və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat və incəsənətin gözəl bilicisi, elmin və mədəniyyətin himayəçisi idi. Onun bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə neçə-neçə ədəbiyyat, incəsənət və elm xadimlərinin yubileyləri keçirilmiş, onların fəaliyyəti yüksək dövlət mükafatları və fəxri adlarla qiymətləndirilmiş, abidələri ucaldılmışdır. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında böyük xidmətləri olan qocaman sənətkarlara, istedadlı gənc şair və yazıçılara, müxtəlif yaradıcılıq sahələrində ümidverici yeniyetmələrə fərdi təqaüdlər təyin etməsi də mədəniyyətimizin inkişafına Heydər Əliyevin böyük qayğısının bariz nümunələrindəndir.

Azərbaycanda latın əlifbasına keçilməsi, dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001 ildə imzaladığı fərmanlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması çağırışı ilə Azərbaycan xalqına müraciətləri, türk xalqları və dövlətləri arasında əlifba və dil birliyinin təmin edilməsi və bir çox digər sahələrdə çoxşübhəli fəaliyyəti Heydər Əliyevə böyük şöhrət gətirmişdir. O, Bakı Dövlət Universitetini "Azərbaycan xalqının milli sərəvəri", Naxçıvan Dövlət Universitetini "Azərbaycanın ən dəyərli ali məktəblərindən biri", Elmlər Akademiyasını isə "Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti" adlandırmış və respublikada elmin, təhsilin inkişafına daim diqqət və qayğı göstərmişdir; Heydər Əliyev 2001 il 15 may tarixli fərmanı ilə Elmlər Akademiyasına Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası statusu verməklə bu nəhəng elm ocağının Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətlərini və akademik elmin ölkənin inkişafının əsas təminatçılarından olduğu faktını bir daha yüksək səviyyədə təsdiqləmişdir.

Zəngin, hərtərəfli və darın tarixi biliyə malik olan Heydər Əliyev doğma tarixin doğru-düzgün araşdırılması, öyrədilməsi və təbliğ olunmasını daim diqqət mərkəzində saxlamış, bu mühüm sahəyə böyük qayğı göstərmiş, metodoloji göstərişləri və apardığı çox dəyərli ümumiləşdirmələrilə tarix elminin inkişafına güclü təkan vermişdir. Onun müxtəlif tarixi hadisələr, proseslər, görkəmli tarixi simalar barədə çıxışları, məruzələri,

Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim diyarlarından biridir, çox zəngin marixə malik olan Azərbaycanın bir hissəsidir, 3500 il marixi olan Azərbaycan morpağıdır.

Naxçıvanın qədim dövləməçilik marixi vardır. Bu, Azərbaycanın dövləməçilik marixidir.

Naxçıvan həmişə böyük şəxsiyyətlərlə fərqlənmiş və bu şəxsiyyətlər-alimlər, münəccimlər, şairlər, məmarlar, dövləmə xadimləri, siyasi xadimlər olmuşlar. Naxçıvan həmişə Azərbaycanın yüksək ziyalı yemişdirən bir diyarı olmuşdur.

Naxçıvanın tarixi-memarlıq abidələri yaşayıb və bu gün də yaşayır. Onların hər biri Azərbaycan xalqının həm tarixini, həm də mədəniyyətini, adəm-ənənələrini gösməren abidələrdir.

irəli sürdüyü dövrləşdirmələr, 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası (1997, 18 dekabr) və soyqırımı (1998, 26 mart) haqqında fərmanları, "Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik" və "31 Mart - azərbaycanlıların soyqırımı günü" münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətləri (2000, 29 dekabr və 2001, 27 mart) və s. bunun parlaq nümunələridir.

Heydər Əliyev öz əsərlərində, məruzə, çıxış və xalqa müraciətlərində, imzaladığı fərman və sərəncamlarda Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində parlaq rol oynamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, Cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətinə obyektiv və yüksək qiymət vermiş, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu döndə-döndə qeyd etmişdir. Prezident Heydər Əliyevin 1998 il 30 yanvar tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyi bütün ölkədə geniş qeyd olunmuşdur. *"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır"* (Heydər Əliyev).

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 85-ci ildönümü münasibətilə imzaladığı sərəncamla (2003, 1 fevral) Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində mühüm yer tutduğunu nəzərə alaraq, Bakı şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında göstəriş vermişdir.

1998 ilin mayında Azərbaycan xalqı, mütərəqqi beynəlxalq ictimaiyyət Heydər Əliyevin anadan olmasının 75 illiyini yüksək təntənə ilə qeyd etmişdir. Azərbaycanda və bir sıra xarici ölkələrdə Heydər Əliyevin Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və tərəqqisi naminə titanik fəaliyyətindən bəhs edən silsilə kitablar, kitab-albomlar nəşr olunmuş, kino-filmlər yaradılmışdır.

Naxçıvanda məhsilə, elmə, mədəniyyətə həmişə qayğı gösmərilir və naxçıvanlılar da nəyə qadir olduqlarını dünyaya həmişə nümayiş

Heydər Əliyev bir sıra xarici ölkələrin yüksək ordenlərinə, beynəlxalq mükafatlara, o cümlədən, Türkiyənin Sənaye və İş Adamları Vəqfinin 1997 ilin insan haqları və ilin dövlət adamı mükafatına, ən nüfuzlu televiziya kanallarından biri -- "Nərgiz TV"-nin apardığı rəy sorğusuna görə planetimizin siyasi xadimləri arasında "Dünyada ilin adamı" fəxri adına (1997), "İpək Yolu Fondu"-nun təsis etdiyi "İpək Yolu Xidmət Mükafatı"-na (1998), Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatına (1999), müxtəlif ölkə universitetlərinin fəxri doktoru adına və digər yüksək nüfuzlu fəxri adlara, mükafatlara layiq görülmüşdür. Dövlətlərarası əlaqələrin inkişafında, regional münasibətlərin, siyasi sabitliyin tənzimlənməsində yorulmaz səylərinə görə Heydər Əliyev "Qızıl fortuna" Beynəlxalq Reyting Təşkilatının ali mükafatı - "Qızıl Ulduz" ("Qloriya populi") ilə təltif olunmuşdur (2001).

Ümumdünya tarixinin nadir şəxsiyyətlərindən biri olan Heydər Əliyevin əbədiyyətə qovuşduğu gün Azərbaycan xalqının, bütün türk-islam dünyası və mütərəqqi bəşəriyyətin tarixinə ən ağır hüzn günü kimi daxil oldu. Dahi rəhbər əbədiyyət dünyasına arxasınca irəliləyən milyonlarla azərbaycanlı - doğma xalqını birləşdirərək qovuşdu.

Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev adını geniş miqyasda əbədləşdirmişdir. Anadan olduğu Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyevin büstü ucaldılmış (1983), Heydər Əliyev muzeyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının bütün rayon, şəhər, böyük qəsəbə və kəndlərində Heydər Əliyev bağ və parkları, meydanları salınmış, bulaq-abidə kompleksləri, pannolar inşa edilmişdir. Kiyevdə Heydər Əliyev adına Siyasi Elmlər və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu fəaliyyət göstərir. Heydər Əliyev məktəbləri və universitetlərində elmi-nəzəri mühazirələr, məruzələr dinlənilir, seminarlar keçirilir. Bakının beynəlxalq hava limanı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Respublika sarayı, Bakı idman-konsert kompleksi və s. Heydər Əliyev adını daşıyır.

Heydər Əliyev Bakıda Fəxri Xiyabanda, ömür-gün yoldaşı akademik Zərifə xanım Əliyevanın yanında dəfn olunmuşdur. Onun məzarı qədirbilən Azərbaycan xalqının müqəddəs ziyarətəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusunun şərəfinə “Heydər Əliyev” ordeni təsis edilmişdir (2005, 22 aprel).

Əsərləri: Müstəqilliyimiz əbədidir, 1-15-ci kitablar, B., 1997-2005; Müstəqillik yolu (seçilmiş fikirlər), B., 1997; Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir (Azərbaycan və rus dillərində), B., 2000; Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında, B., 2001.

Əd.: Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıtdı, B., 1994; Qayıdış. 1990-1993 (məsləhətçi və buraxılışına məsul Vasif T a l ı b o v), B., 1996; Azərbaycan beynəlxalq aləmdə (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1999-cu illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar), c.1-5, B., 1996-99; Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti (tərtibçi Ə l i Ə h m ə d o v), B., 1997; X u d i y e v N., Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, B., 1997; M a h m u d o v Y., Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı, B., 1998; Heydər Əliyev-75. "Azərbaycan Universiteti" (məsul redaktor Ramiz M e h d i y e v), B., 1998; Həbibbəyli İ., Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, 1998; M a q s u d o v F., Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi (redaktoru akademik Cəmil Q u l i y e v), B., 1998; A b d u l l a z a d ə F., Heydər Əliyev. Siyasi portret (Azərbaycan və rus dillərində), B., 1998; Ə l i y e v R., Heydər Əliyev. Din və mənəvi dəyərlər, B., 1998; H a c ı y e v Ə., N o v r u z o v V., A l l a h v e r d i y e v H., Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı, B., 1998; İ s m a y ı l o v Ə., Ə l i y e v Q., Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi, B., 1998; Ə k b ə r o v B., Heydər Əliyev milli konstitusiyamızın banisidir, B., 1998; M i r z ə y e v R., Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni neft strategiyası (ingilis və Azərbaycan dillərində), B., 1999; M ə m m ə d o v Z., Heydər Əliyev və Azərbaycan dəmir yolları, B., 1999; M u s t a f a y e v R., Fikir azaddır, B., 2000; M e h d i y e v R., Azərbaycanın inkişaf dialektikası, B., 2000; y e n ə o n u n, Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi, B., 2001; H ə s ə n o v Ə., Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996), B., 2000; Bakı Dövlət Universitetinin dünya şöhrətli məzunu (elmi məsləhətçi və redaktor akademik Cəlal Ə l i y e v; ön sözü və məqalələrin müəllifi AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Abel M ə h ə r r ə m o v), B., 2001; Azərbaycan Respublikası. 1991-2001-ci illər, B., 2001; M a h m u d o v Y., Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti, B., 2002; Heydər Əliyev və Şərqi, kitab 1-2, B., 2002; Təhsil millətin gələcəyidir (tərtibçi Misir M ə r d a n o v), B., 2002; Heydər Əliyev və azərbaycanlıq məfkurəsi (elmi redaktoru R. M e h d i y e v), B., 2002; Yeni Azərbaycanın qurucusu (tərtibçi X. K a z ı m l ı), B., 2002; M e h d i y e v R., XXI əsrdə milli dövlətçilik, B., 2003; Böyük siyasət zirvəsi (elmi redaktoru Yaqub M a h -

m u d o v), B., 2003; Heydər Əliyev (bibliografik məlumat kitabı; Abel M ə h ə r r ə m o v u n redaktorluğu ilə), B., 2003; Heydər Əliyev və Azərbaycan parlamenti (məsul redaktoru Murtuz Ə l ə s g ə r o v), B., 2003; H a c ı y e v İ., Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası, B., 2003; H ü s e y n o v a İ., Müstəqilliyimizin təminatçısı, B., 2003; Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə, B., 2003; S a d ı q o v B., Həqiqət və yalan, B., 2003; A á á ñ á á é è È Á., A á á ñ á á é è È Ý., Ááéää Äééää è ièðíáäý ñéèðéèä, Á., 1997; Á é é á á Í.Á., İ è ð ç í á á Í.Á., Ø á ð á ç í á Ý.É., ÍÝÖ Ááéó-Öáéèèñ-Äæáéðáí: ìò àèááíèý è ðááèüññòè, Á., 2001.

ƏLİYEV Həsən Əlirza oğlu (15.12.1907, Sisyan r-nunun Comərdli k. – 2.2.1993, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn edilmişdir) – torpaqşünas, ümumi əkinçilik və təbiəti mühafizə sahəsində alim, ictimai-siyasi xadim. Kənd təsərrüfatı elmləri doktoru, prof. (1966). Azərb. Milli EA akad. (1952). Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (1974). Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1978). Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. Azərb. EA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İn-tunun elmi işlər üzrə direktor müavini (1944–49), eyni zamanda Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunda (indiki APU) baş müəllim (1945–49), Azərb. Milli EA Botanika İn-tunun direktoru (1949–52), Azərb. Kənd Təsərrüfatı nazirinin birinci müavini və AKP MK katibi (1952), Azərb. Milli EA akademik-katibi (1952–57), Azərb. Milli EA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İn-tunda laboratoriya müdiri (1957–67), Azərb. Milli EA Coğrafiya İn-tunun direktoru (1968–93) vəzifələrində işləmişdir. Əsas elmi fəaliyyəti torpaqşünaslığın nəzəriyyəsi, ekologiya, botanika, bitkiçilik, təbii ehtiyatların və təbii şəraitin qorunub daha səmərəli istifadə olunması problemlərini, ümumiyyətlə, təbiətşünaslığın müxtəlif sahələrini əhatə edir. O, Şərqi Zaqafqaziya torpaqlarının əmələ gəlməsinin və coğrafiyasının tədqiqinə, Azərb.-da Beynəlxalq Bioloji Proqramın işlənilib hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir. Təbii ehtiyatların tədqiqi, təbiətdən istifadənin elmi cəhətdən əsaslandırılması və onların mühafizəsinin təşkili Ə.-in elmi və ictimai fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir. Azərb. təbiətinin, torpağının və suyunun mühafizəsi sahəsində onun xidmətləri əvəzsizdir. O, kütlələrin ekoloji tərbiyəsinə, təbiətin mühafizəsi haqqında biliklərin təbli-

Əliyev Həsən

Əliyev Hüseyn

ğinə böyük əhəmiyyət verirdi. Ə.-in “Həyəcan təbii” əsəri (B., 1976; 1982) təbiətin və ətraf mühitin qorunması üçün insanlara ağırlı, hərarətli müraciət, çağırışıdır.

Ə. coğrafiya elmləri üzrə bir sıra problem şuralarının sədri və üzvü olmuşdur. Yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanmasında böyük xidməti var. Azərb. Respublika Təbiəti Mühafizə Komitəsinin yaradıcısı və cəmiyyətinin sədri və Azərb. Coğrafiya Cəmiyyətinin prezidenti (1975–90), “Azərbaycan təbiəti” məcmuəsinin baş redaktoru (1975 ildən) idi. Ə. Yunanıstan (1958), Polşa (1960), ABŞ (1964, 1977), Rumıniya (1966), İsveçrə (1966), Avstraliya (1968), Kanada (1978), Yaponiya (1980), AFR (1981) və s. ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq konqreslərdə məruzələr etmişdir. Azərb. SSR Ali Sovetinin (10–11-ci çağırış) deputatı olmuşdur. “Lenin” ordeni, “Oktyabr İnqilabı”, “Qırmızı Əmək Bayrağı”, “Qırmızı Ulduz”, “Vətən müharibəsi”, “Şərəf nişanı” ordenləri, SSRİ EA-nın N. İ. Vavilov ad. Qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Azərb. Milli EA-nın Coğrafiya İn-tu Ə.-in adındır. Dünya Universitetinin elm və mədəniyyət üzrə doktoru (ABŞ), İngiltərə (B. Britaniya) Kralıça Biblioqraflar Cəmiyyətinin həqiqi üzvü olmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Pirsaat düzünün torpaqları və perspektivəsi, B., 1940; Həyəcan təbii, B., 1976; 1982; Təbiətin yaşıl libası, B., 1988 (M. Y. Xəlilovla birgə); Почвы низовий рек юго-восточного склона Большого Кавказа, B., 1948; Почвы Азербайджанской ССР, B., 1953; Коричневые лесные почвы, B., 1965; Прикуринские тугайные леса Азербайджана, B., 1976; Почвы Большого Кавказа, ч. 1, B., 1979; Почвы Нахичеванской АССР, B., 1988 (A. Zeynalovla birgə).

Əd.: Q u l i e v V., Akademik Həsən Əliyev Azərbaycanca ekologiya və təbiəti mühafizə elminin banisidir, B., 1997.

ƏLİYEV Həsən Musa oğlu (d. 1952, Şərur r-nunun Axura k.) – əmək qabaqcılı. Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1986). Naxçıvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirmişdir (1972). 1975–90 illərdə kolxozda briqadir işləmiş, yüksək əmək göstəriciləri əldə etmişdir. “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

ƏLİYEV Hüseyn Əlirza oğlu (22.4.1911, Sisyan r-nunun Cəmərli k. – 25.5.1991, Bakı) – rəssam, qrafik və boyakar. Azərb. Respub-

likası xalq rəssamı (1982). Ə.Əzimzadə ad. Azərb. Dövlət Rəssamlıq Məktəbini bitirmiş (1932), Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) Ümumrusiya Rəssamlıq Akademiyasının qrafika fakültəsində oxumuşdur (1932–35). Yaradıcılığa qrafik rəssam kimi başlamış, “Molla Nəsrəddin” jurnalına karikaturalar çəkmişdir (1929–30). Uzun müddət (50 ildən çox) “Kommunist” (“Xalq qəzeti”) qəzetində rəssam işləmişdir. 1940–45 illərdə Azərb. Dövlət Rəssamlıq Məktəbində dərs demişdir. 1940–50 illərdə siyasi təşviqat plakatları, rəsm və karikaturalar çəkmişdir. 1960–80 illərdə əsasən akvarel texnikasında mənzərə silsilələri (“Göygöl”, “Sürülər yaylaqda”, “Naxçıvanın dağları”, “Zəngəzur dağlarında”, “Cənub rayonlarında” və s.) yaratmışdır. Həmin əsərlərdə təbiətin əzəməti və füsunkar gözəlliyi ahəngdar kompozisiyada və əlvan boyalarla əks etdirilmişdir. Portret sahəsində də fəaliyyət göstərmişdir (“M. F. Axundov”, 1938; “Ü. Hacıbəyov”, “Nizami”, 1940; “Hüseyn Cavid” (1982); “Füzuli”, 1988 və s.). Bir sıra fərdi sərgiləri keçirilmiş, əsərləri xarici ölkələrdə dəfələrlə nümayiş etdirilmiş, rəssama şöhrət qazandırmışdır. “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Əd.: Hüseyn Əliyev. Foto-albom, B., 2001.

ƏLİYEV Hüseynqulu Əli oğlu (d. 3.2.1949, Ordubad r-nunun Bist k.) – rəssam. Nax. MR əməkdar incəsənət xadimi (1988), Azərb. Respublikasının əməkdar rəssamı (1999). Azərb. Respublikasının xalq rəssamı (2002). Azərb. Dövlət Rəssamlıq Məktəbini (1975) və Azərb. Dövlət İncəsənət İn-tunu (1982) bitirmişdir. 1982–88 illərdə Naxçıvan Dövlət Rəsm Qalereyasında işləmişdir. 1988 ildən C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının baş rəssamıdır. “Koroğlu”, “Bəhruz Kəngərli” heykəllərini (Naxçıvan ş.), “Ana abidəsi” (Şəhidlər xiyabanı), “Şəhidlər abidəsi” (Vənənd və Nehrəm k.-ləri), şəhidlərin büstlərini yaratmışdır. Rəngkarlıq, qrafika, karikatura janrlarında əsərləri var. Ə. teatr dekorasiyası sənəti sahəsində də fəaliyyət göstərir. “Xeyir və Şər”, “Arşın mal alan”, “Özümüz bilirik”, “O olmasın, bu olsun”, “Mənziliniz mübarək” və s. tamaşalara səhnə tərtibatı vermişdir. 2000 ildən Nax. MR Rəssamlar Birliyinin sədridir. Azərb. Rəssamlar Birliyinin üzvüdür (1986).

Əliyev Hüseynqulu

ƏLİYEV İlham Heydər oğlu (d. 24.12.1961, Bakı) -- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2003 ildən), görkəmli siyasi və dövlət xadimi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin oğludur. Peşəkar siyasətçidir. 1982 ildə Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunu bitirmişdir. Orada elmi-pedaqoji fəaliyyətə başlamış (1982), aspirant, müəllim olmuşdur. Tarix elmləri namizədidir (1985). 1991 ildən Moskvada "Oriyent" şirkətinin baş direktoru işləmiş, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin xarici iqtisadi əlaqələr üzrə vitse-prezidenti (1994 ildən) və birinci vitse-prezidenti (1997 ildən), Azərbaycan Respublikasının baş naziri (2003) vəzifələrində çalışmışdır. Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanması və yeni Azərbaycanın qurulmasında Heydər Əliyevin ən yaxın silahdaşı olmuşdur.

İlham Əliyev müəllifi Heydər Əliyev olan neft strategiyasının hazırlanmasında, bu siyasətin dünya meydanında uğur qazanmasında və gerçəkləşdirilməsində, həmin sahədə müxtəlif layihələrin hazırlanmasında, çox çətin diplomatik tapşırıqların yerinə yetirilməsində fəal iştirak etmiş, ölkəyə investisiya axınında mühüm rol oynamışdır. Onun ölkədə iqtisadi

islahatların həyata keçirilməsində, müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin genişlənməsində, xüsusilə neft-qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə tarixi müqavilələrin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri haqqında müqavilənin bağlanması və reallaşdırılmasında, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının dünyaya inteqrasiyasında mühüm xidmətləri vardır. İlham Əliyevin böyük əməyi olan neft strategiyasının həyata keçirilməsi, beynəlxalq şirkətlərlə neft müqavilələrinin imzalanması nəticəsində 1994-2000 illərdə xarici şirkətlər Azərbaycana 800 milyon ABŞ dolları məbləğində bonus vermişlər. Azərbaycanın neft sektorunda 30 mindən artıq iş yeri açılmışdır.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunda fəal iştirak edən İlham Əliyev, həm də görkəmli partiya xadimidir. O, ölkənin aparıcı siyasi partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) lideridir. İlham Əliyev YAP-ın I qurultayında (1999) partiya sədrinin müavini, II qurultayında (2001) isə birinci müavini seçilmişdir. Bu mühüm vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələn İlham Əliyev əhalinin geniş kütlələrinin Yeni Azərbaycanın quruculuğuna səfərbər olunmasında olduqca səmərəli fəaliyyət göstərir. 2000 ilin parlament seçkilərində YAP-ın seçki kampaniyasına İlham Əliyev başçılıq etmişdir. Məhz onun rəhbərliyi ilə YAP həmin seçkilərdə parlaq qələbə çalmış və Milli Məclisdə böyük əksəriyyəti qazanmışdır.

İlham Əliyev Milli Məclisin deputatı olduğu dövrdə geniş və çoxşaxəli fəaliyyət göstərmişdir. O, daim xalqın içərisində olmuş, onun problemlərini öyrənmiş, əhalinin sosial müdafiəyə ehtiyacı olan təbəqələrinə müntəzəm qayğı göstərmişdir. Həmin dövrdə İlham Əliyevin əhalinin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinə, qaçqınlara, məcburi köçkünlərə və Qarabağ müharibəsinin əlillərinə qayğısı, Qaradağ rayonunda və ölkənin digər bölgələrində apardığı böyük quruculuq işləri doğma xalqa göstərilən bu qayğının parlaq təzahürləridir.

Milli Məclisin Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr daimi komissiyasının üzvü olmuş İlham Əliyevin Avropa

Şurasının Parlament Assambleyasında (AŞPA) Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi fəaliyyəti doğma xalqa qətiyyətlə və cəsarətlə xidmət etmək nümunəsidir. Onun AŞPA-dakı məqsədyönlü, qətiyyətli və cəsarətli çıxışları Azərbaycanın Avropa məkanında nüfuzunun daha da artmasına çox güclü təsir göstərmişdir. Məhz İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti, qətiyyətli çıxışları sayəsində erməni təcavüzkarları Avropa Şurasında ifşa olunmuş, Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Dağlıq Qarabağ haqqında, qondarma "Dağlıq Qarabağ problemi" barədə Qərbi dünyasında obyektiv rəy formalaşmış, həmin münaqişəyə düzgün siyasi qiymət verilmiş, onun həlli yolunda mühüm addımlar atılmışdır. Avropa Şurasında Ermənistanın təcavüzkar, işğalçı dövlət kimi tanınmasında, erməni terrorçuluğunun beynəlxalq terrorizmin tərkib hissəsi olmasının sübuta yetirilməsində, nəzarətdən kənar qalan Dağlıq Qarabağın narkotiklərin ötürücü məntəqəsinə və terror yuvasına çevrilməsinin Avropa və dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında İlham Əliyevin böyük xidmətləri var. Avropa Şurasındakı fəaliyyəti, AŞPA-dakı obyektiv və konstruktiv çıxışları İlham Əliyevə qərb siyasətçiləri arasında böyük hörmət və nüfuz qazandırmışdır. O, AŞPA-nın vitse-spikeri və Büro üzvü seçilmişdir (2003, yanvar).

İlham Əliyev Prezident Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində misilsiz fədakarlıq göstərmişdir və bu sahədə

fəaliyyətini indi də uğurla davam etdirir. 1997 ildə Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti təyin olunan İlham Əliyev az vaxt içərisində həmin sahədə də yüksək təşkilatçılıq istedadına malik olduğunu göstərmişdir. Onun yorulmaz və gərgin əməyi sayəsində qısa müddət ərzində Azərbaycan idmanı ayağa qaldırılmış, dünya şöhrəti qazanmışdır. Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandığı parlaq uğurlar İlham Əliyevin başçılıq etdiyi idman hərəkatının, hər şeydən əvvəl, böyük siyasi qələbəsidir.

İlham Əliyev uzaqgörən dövlət xadimi və siyasətçi kimi sağlam gənclik yetişdirmək, bununla da xalqımızın sağlam gələcəyini təmin etmək üçün idmanı ümumxalq hərəkatına çevirmək xətti yeridir. Onun təşəbbüsü ilə tək-cə paytaxt Bakıda deyil, eyni zamanda regionlarda (Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Lənkəran, Quba) da olimpiya idman - sağlamlıq komplekslərinin tikilib istifadəyə verilməsi, idmanın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün güclü maddi-texniki baza yaradılması xalqın sağlam gələcəyinə yönəlmiş müdrik siyasətin parlaq təzahürləridir.

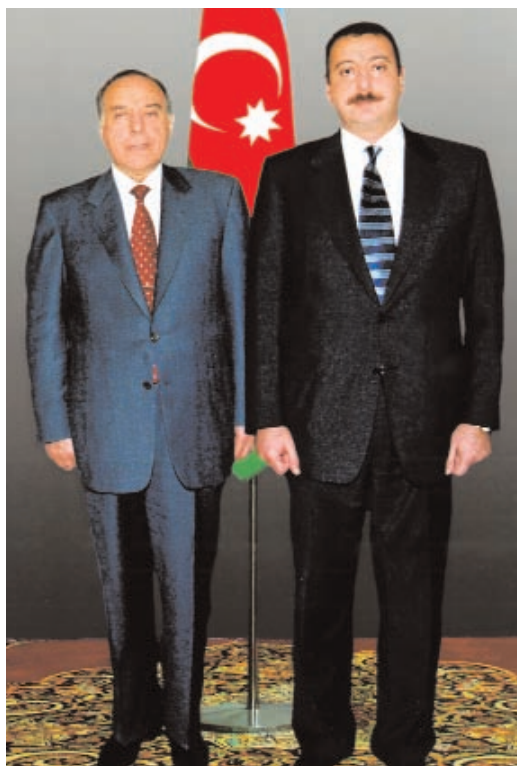
Hazırda Azərbaycanın beynəlxalq yarışlarda idmanın müxtəlif sahələrində ön mövqelərə çıxması, Bakının dünya üzrə mühüm beynəlxalq yarışların keçirildiyi mərkəzə çevrilməsi Azərbaycanın şöhrətini daha da artırır, onun beynəlxalq nüfuzuna müsbət təsir göstərir. Bu, İlham Əliyevin gənclər siyasətinin ən böyük uğurlarından biridir.

İlham Əliyev beynəlxalq münasibətlər tarixi sahəsində dərin biliyə malik olan peşəkar siyasətçi kimi dünya miqyasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır. O, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı, yaxud üzvü kimi ABŞ, İngiltərə, Türkiyə, Fransa, Rusiya, Ukrayna, İsveçrə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Slovakiya, Polşa, Gürcüstan və b. ölkələrdə rəsmi səfərlərdə, o cümlədən dövlət səfərlərində olmuş, bir çox beynəlxalq konfrans və konqreslərdə məruzələrlə çıxış etmişdir.

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-2-ci çağırış) deputatı olmuş, AŞPA-da Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin başçısı və AŞPA-nın vitse-spikeri və Büro üzvü vəzifələrində

səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətləri nəzərə alınaraq İlham Əliyev 2003 ildə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri təyin olunmuşdur. O, 2003 ilin Prezident seçkilərində parlaq qələbə qazanaraq xalqın iradəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xal-

qının dahi oğlu Heydər Əliyevin demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu siyasətini uğurla davam etdirir. Onun rəhbərliyi ilə ölkədə iqtisadi islahatlar daha da sürətlənmiş, xüsusi prezident fərmanı ilə 2004-08 illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət proqramı qəbul olunmuşdur. Ölkə Prezidenti "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" 2004 il 9 fevral tarixli sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda Naxçıvan Muxtar Respublikasına muxtariyyət statusunun verilməsi yüksək qiymətləndirilmişdir. İlham Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfər etmiş (12-14.5.2004; 02.9.2004), muxtar respublikanın yubiley şənliklərində iştirak etmişdir. İlham Əliyevin muxtar respublikaya səfərləri bu qədim diyarın hərtərəfli inkişafına yeni güclü təkan vermişdir. Prezident İlham Əliyev ölkədə İnsan haqları və azadlıqlarının daha dolğun təmin olunmasını diqqət mərkəzində saxlayır. O, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanılması və daha da inkişaf etdirilməsi kursunu uğurla həyata keçirir. Onun "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında" və "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" sərəncamları (2004, 12 yanvar), Milli Ensiklopediyanın nəşrinə rəhbərliyi şəxsən öz üzərinə götürməsi və bununla bağlı imzaladığı

sərəncamlar, alimlərə elmi dərəcələrə görə verilən əlavə əmək haqqını, tələbələr, magistrələr və aspirantların təqaüdlərini dəfələrlə artırması milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə dövlət qayğısının parlaq təzahürləridir. İlham Əliyev Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinə xüsusi qayğı və diqqət göstərir. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik tariximizdəki roluna yüksək qiymət vermişdir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması tariximizdə çox əlamətdar və önəmli hadisə idi. İlk dəfə müsəlman aləmində demokratik respublika yaranırdı, Azərbaycan xalqı müstəqilliyə qovuşurdu. Ölkəmiz dünya birliyinə üzv olurdu. Bu, çox əlamətdar hadisə idi".

Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsində, o cümlədən Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünü pozmuş erməni işğalçılarınin təcavüzkar mövqeyininin beynəlxalq aləmdə ifşa olunmasında mühüm uğurlar qazanılmaqdadır. Geniş dünyagörüşünə, dərin və hərtərəfli biliyə, yüksək mədəniyyətə malik olan İlham Əliyev müasir və çevik siyasətçi kimi dünyada böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır. O, sürətlə dəyişən çağdaş dünyada, qloballaşma və inteqrasiya proseslərində, bütün beynəlxalq görüşlərdə və

apardığı yüksək səviyyəli danışıqlarda Azərbaycanın mənafelərini bütün sahələrdə uğurla müdafiə edir. İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq və regional problemlərin həllində də rolu və nüfuzu getdikcə artır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bir çox ölkənin və beynəlxalq təşkilatların fəxri adları və mükafatlarına layiq görülmüş, AŞPA-nın fəxri üzvü diplomu və medalı ilə təltif olunmuşdur. İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının ən ali mükafatı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusunun şərəfinə təsis edilmiş "Heydər Əliyev" ordeninə layiq görülmüşdür.

Əsərləri: Azərbaycan nefti dünya siyasətində, c.1-5, B., 1997-98; *Εάντιεπένεαγ ιάδού Αζάδαάέααία*, M., 2003.

Əd.: Abdullayev V., O, böyük siyasətə hazırdır. B., 1999; İlham Əliyev bu günün və gələcəyin uğur faktorudur (buraxılışa məsul Fəzail Ağamalı), B., 2001; İlham Əliyev: Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazırım (buraxılışa məsul Fəzail Ağamalı), B., 2001; Bəsirət ünvanı (redaktoru Əli Əlirzayev), B., 2002; Diplomatiya və iqtisadiyyat (elmi redaktoru Yaqub Mahmudov), B., 2003; Siyasət zirvəsində (tərtibçi Etibar Nəsimov; elmi redaktoru Seyfəddin Qəndilov), B., 2004; Valeh Mirzə, Azərbaycan dövlətçiliyinin qoşa qanadı, B., 2003; Quliyev İ. Sabaha inamla və İlhamla, B., 2003.

ƏLİYEV İsa Musa oğlu (d.1939, Şərur r-nunun Çomaxtur k. - 24.12.1997,) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhərməni (1976). Əmək fəaliyyətinə 1955 ildə başlamış, k-zda suçu, manqa başçısı, briqadir işləmişdir. 1975 ildə taxılçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 2 dəfə “Lenin” ordeni, “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ƏLİYEV İsmayıl İsrəfil oğlu (d.5.7.1950, Kəngərli r-nu Təzəkənd) – pedaqoq. Pedaqoji elmləri doktoru (2003), professor (2005). Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki ADPU) Naxçıvan filialını (1972), Azərb. Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) aspiranturasını (1982) bitirmişdir. 32 nömrəli Naxçıvan şəhər texniki-peşə məktəbində müəllimlik etmişdir (1973 ilədək). Naxçıvan Dövlət Universitetində pedaqoji təcrübə üzrə inspektor, pedaqogika və psixologiya kafedrasında müəllim, baş müəllim, dosent (1974-90), kafedra müdiri (1990-95), tarix-filologiya fakültəsində dekan müavini (1986-88) işləmişdir. 2005 ildən pedaqogika və psixologiya kafedrasının professorudur. Naxçıvan Özl Universitetinin təsisçisi və rektorudur (1999). Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələlərinə dair tədqiqatların müəllifidir. Beynəlxalq elmi konfranslarda iştirak etmişdir. ABŞ Bioqrafiya İnstitutu tərəfindən ilin adamı seçilmişdir (2002). Naxçıvan MR Ali Məclisinin deputatıdır (2-ci çağırış).

Ə s ə r l ə r i: Təlim-tərbiyə işlərində etnopedaqoji materiallardan istifadə. B., 1997; Ümumtəhsil məktəblərində etnopedaqoji materiallardan istifadənin nəzəri və əməli məsələləri. B., 2004.

ƏLİYEV Kamran İmran oğlu (d.5.3.1953 Şərur r-nunun Diyadin k.) – ədəbiyyatşünas, tənqidçi. Filologiya elmləri doktoru (1990), prof. (1994). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini (1974) və Azərb. Milli EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tunun aspiranturasını (1979) bitirmişdir. Ədəbiyyat İn-tunda kiçik elmi işçi, sonra isə böyük və aparıcı elmi işçi olmuşdur (1979–92). 1993 ildən “Naxçıvan” Un-tinin (Bakı) tədris işləri üzrə prorektor olmuş, hazırda AMEA Folklor İnstitutunun baş elmi işçisidir. Azərb. Yazıçılar Birliyinin üzvüdür (1997 ildən). 20 əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, Azərbaycan romantizminin

nəzəri-estetik prinsiplərinə dair tədqiqatların, o cümlədən 3 kitabın, 150-yə qədər məqalənin müəllifidir. “Sədrək döyüşləri” (1992) kitabı vətən övladlarının erməni təcavüzkarlarına qarşı rəşadətli mübarizəsindən bəhs edir. Mənəvi-əxlaqi problemlərə həsr olunmuş “Yalquzaq” (1998) povesti var.

Ə s ə r l ə r i: XX əsr Azərbaycan romantiklərinin ədəbi-nəzəri görüşləri, B., 1985; Hüseyin Cavidin şəxsiyyəti və poetikası, B., 1987; Mirzə Fətəlidən Hüseyin Cavidə qədər, B., 1988.

ƏLİYEV Qurbanəli Məmmədsadiq oğlu (d.8.10.1925, Ordubad r-nunun Kotam k.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1969), prof. (1970). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini (1950) və Azərb. Milli EA Fizika İn-tunun aspiranturasını (1959) bitirmişdir. 1950–55 illərdə Naxçıvan Müəllimlər İntunda, Naxçıvan və Ordubad şəhər orta məktəblərində dərs demişdir. Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda baş elmi işçi və laboratoriya müdiri (1959–69), Azərb. Dövlət Tibb İn-tunda (indiki Tibb Un-ti) tibbi və bioloji fizika kafedrasının müdiri (1969–93) olmuşdur. 1993 ildən həmin kafedranın prof.-dur. Tədqiqatları yarımqeçiricilərin, xüsusilə selenin fiziki xassələrinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Ölkəmizdə və xaricdə dərc olunmuş 140-dan çox elmi məqalənin, tibbi və bioloji fizikaya dair Azərbaycan dilində ilk ali məktəp dərsləklərinin və metodik vəsaitin müəllifidir. Keçmiş Almaniya Demokratik Respublikasında (1965) və Almaniya Federativ Respublikasında (1977) elmi ezamiyyətdə olmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Tibbi və bioloji fizika, B., 1985; təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri, 1993; Ali riyaziyyatın elementləri, B., 1991.

ƏLİYEV Məhərrəm Abış oğlu (d.20.10.1951, Şərur r-nunun Maxta k.) – hüquq-mühafizə orqanı işçisi, polis gen.-leytenantı (2002). Moskva Xüsusi Orta Milis Məktəbini (1978) və Ümumittifaq Qiyabi Hüquq İn-tunu (1985) bitirmişdir. Moskva şəhər 33-cü və 131-ci milis bölmələrinin cinayət axtarışı inspektoru (1978–82), Bakı şəhər Nizami r-n Daxili İşlər Şöbəsi (RDİŞ) cinayət axtarışı bölməsinin baş əməliyyat müvəkkili (1982–87), Bakı şəhər Sabunçu RDİŞ cinayət axtarışı bölməsinin inspektoru, həmin bölmənin rəisi

Əliyev İsa

Əliyev İsmayıl

Əliyev Kamran

Əliyev Qurbanəli

Əliyev Məhərrəm

(1987–88), Bakı şəhər Xətai RDİŞ cinayət axtarışı bölmənin əməliyyat müvəkkili, həmin bölmənin rəis müavini (1988–92), Xətai r-n RDİŞ 36-cı milis bölməsinin və r-n polis idarəsi 37-ci bölməsinin rəis müavini (1992–93), Bakı şəhəri Səbail r-n polis idarəsinin rəisi (1993) vəzifələrində çalışmışdır. 1993 ildən Bakı Şəhər Polis İdarəsinin rəisidir. “Azərbaycan Bayrağı” ordeni (1999) ilə təltif olunmuşdur.

ƏLİYEV Məmməd Əli oğlu (d. 1919, Babək r-nunun Tumbul k. - 2003, Naxçıvan ş.) – idman xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar bədən tərbiyəsi və idman xadimi (1989), Nax. MR əməkdar müəllimi (1979), “Bədən tərbiyəsi əlaçısı” (1964). Bakı Neft Texnikumunu bitirmiş (1939), Azərb. Bədən tərbiyəsi İn-tunda (indiki Bədən tərbiyəsi və İdman Akademiyası, 1939-42), Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) rəhbər kadrlar hazırlayan ali kurslarda (1949-50) təhsil almışdır. Böyük Vətən müharibəsinin (1941-45) iştirakçısıdır. Naxçıvan Şəhər İdman Komitəsinin sədri (1947–50), C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Müəllimlər İn-tunda bədən tərbiyəsi müəllimi (1950–54) olmuşdur. 1956 ildən Nax. MR Gənclər və İdman Nazirliyində (keçmiş Nax. MR İdman Komitəsi) şöbə müdiri idi. “Estafet ağacı” (1998), “Naxçıvan Muxtar Respublikasında bədən tərbiyəsi və idman hərəkəti” (1999) kitabları nəşr edilmişdir. 3-cü dərəcəli “Şöhrət” və 1-ci dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

ƏLİYEV Mirzəbağır Yusif oğlu (1882, Naxçıvan ş. – 1.9.1938, orada) – Azərbaycanın milli istiqlal hərəkətinin fəal iştirakçısı. Naxçıvanın erməni təcavüzündən və xarici müdaxilədən azad olunmasında fəal iştirak etmişdir. Gimnaziya təhsili almış, ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl öyrənmiş, "Söy-yar" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Dövrünün ziyalıları ilə ünsiyyət saxlamış, onların bir çoxu, xüsusilə Hüseyn Cavidlə dostluq etmişdir. 1918-20 illərdə Naxçıvan erməni təcavüzünə məruz qalarkən burada yarıdılmış Müsəlman Milli Komitəsinin katibi olmuşdur. Sonralar Naxçıvanda müəllim və vəkil işləmişdir. 1937 ildə qardaşı Nağı Əliyevlə [xaricdə təhsil almış, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun yüksək rütbəli zabiti, qoşun komandiri olmuş, *Aprel işğalından* (1920) sonra mühacirət etmişdir]

əlaqədar 2 dəfə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində saxlanılan Mirzəbağır Əliyev ruhi sarsıntıdan ağır ürək xəstəliyinə tutulmuş, qəflətən vəfat etmişdir. Ərəb əlifbası ilə 250 səhifəlik şagird dəftərində gündəlik şəkildə yazılmış xatirələrində Mirzəbağır Əliyev erməni təcavüzkarlarının Azərbaycana və xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşilikləri, habelə xarici dövlətlərin (İran, Rusiya, İngiltərə, Fransa və Amerika Birləşmiş Ştatları) Naxçıvanda baş verən hadisələrə müdaxiləsi, Türkiyənin Naxçıvana qardaşlıq köməyi ilə bağlı iştirakçısı və şahidi olduğu hadisələri təfərrüatı ilə qələmə almışdır.

Ə s ə r i : Qanlı günlərimiz (1918-1920-ci illər), B., 1993.

ƏLİYEV Nadir Abbasəli oğlu (d.3.6.1946, Babək r-nunun Qahab kəndi) -həkim. Tibb elmləri doktoru (1989). Azərb. Tibb İnstitutunun (indiki Tibb Universiteti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1970). Səhiyyə Nazirliyinin 1 saylı psixiatriya xəstəxanasında baş həkimin müalicə işləri üzrə müavini (1975-83), 3 saylı psixiatriya xəstəxanasının baş həkimi (1983-91), Bakı şəhər ruhi-əsəb dispanserinin baş həkimi (1993-94), 2 saylı psixiatriya xəstəxanasının baş həkimi (1994-96) olmuşdur. 1997 ildən Bakı şəhər ruhi-əsəb dispanserinin baş həkimidir. 1 monoqrafiyanın, 2 ixtiranın, 140-dan artıq elmi məqalənin müəllifidir. Bolqarıstanda (1984), Almaniyada (1987) və Avstriyada (1995) beynəlxalq elmi konfranslarda iştirak etmişdir. “Səhiyyə əlaçısı” adına (1985) və “Nəriman Nərimanov” mükafatına layiq görülmüşdür (2004).

ƏLİYEV Namiq Adil oğlu (d.25.3.1963, Naxçıvan ş.) – idmançı, karateçi. Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) tarix fakültəsini bitirmişdir (1984). Azərb. Respublikası Karate-do Federasiyası tərəfindən II Nidan qara kəmərə, H. Kanadzava tərəfindən I Şodan qara kəmərə, Beynəlxalq Şotakan Karate-do Federasiyası tərəfindən Diplom-Budo pasporta layiq görülmüşdür. 1989 ildən karatenin aparıcısı olmuş, “Çovkan” hərbi-idman klubunda karate-do idmanından məşğələ aparmış, yarışlar keçirmişdir. 1993 ildə Azərb. Karate-do Federasiyasında məşqçi-hakim kimi qeydiyyatda götürülmüşdür. Karate üzrə beynəlxalq turnir

Əliyev Namiq

və seminarlarda iştirak etmişdir. Nax. MR Şərq Döyüş Sənəti Federasiyasının sədri (1993 ildən) və baş katibi (2000 ildən), Naxçıvan MR Gənclər, İdman və Turizm nazirinin müavini (2001 ildən).

ƏLİYEV Rasim Həsən oğlu (d.16.7.1934, Gəncə) – memar. Azərb. Respublikası əməkdar memarı (1979). Şərq ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının (Bakı) həqiqi üzvü (1992). Rusiya Memarlıq Akademiyasının fəxri üzvü (1994). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı, həmçinin H. Cavid ad. və bir sıra mükafatlar laureatı. Akad. H.Ə. Əliyevin oğludur. Azərb. Politeknik İn-tunun (indiki Texniki Un-t) memarlıq şöbəsini bitirmişdir (1958). 1958–65 illərdə “Azərdövlətlayihə” İn-tunda və Azərb. Milli EA Memarlıq və İncəsənət İn-tunda fəaliyyət göstərmişdir. Sonralar Bakı ş. baş memarının 1-ci müavini (1965–74) və Baş memarı (1974–88) olmuşdur. Bakının və resp.-nin digər şəhərlərinin planlaşdırılması və tikintisi, o cümlədən Bakı şəhərinin “Baş planı”, “İçərişəhərin regenerasiya” planı layihələrinin müəllifidir. Bakıda yaşayış binaları, resp. nazirlər kabinetinin qonaq evi, “Xalqlar dostluğu” metro stansiyası (müştərək layihə), Xırdalan mədəniyyət sarayı, Quba ş.-nin mərkəzi meydanı və burada tikilmiş 600 yerlik mədəniyyət sarayı və s. Naxçıvanda H. Cavidin məqbərəsinin (mərmər, qranit, 1996; heykəl-fıqurun müəllifi Ö. Eldarovdur), Bakıda bir sıra xatirə abidələrinin (R. Zorge, heykəltəraş V. Siqal) və s. memarlıq layihəsini vermişdir. Binə beynəlxalq hava limanı (müştərək) və Azərb.-in Türkiyədəki səfirliyi binası layihələrinin müəllifidir. Azərb. Memarlar İttifaqının katibi olmuş (1980–88), “Qırmızı Əmək Bayrağı” və “Şöhrət” ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Azərb. Memarlar İttifaqının vitse-prezidentidir.

ƏLİYEV Rasim Məmmədli oğlu (1.4.1960, Şərur r-nunun Yuxarı Yaycı k.) – hərbi xadim, general-mayor (2003). Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunu (indiki Pedaqoji Universitet) (1981) və Zabit hazırlığı kursunu (1984) bitirmişdir. Komsomol orqanlarında çalışmış (1984–89), pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir (1989–92). 1992 ilin martından Azərb. Respublikasının Silahlı Qüvvələrində bölük briqada komandirinin müavini, Heydər Əliyev adına Ali Hərbi

Məktəbin rəis müavini, Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin Naxçıvan Filialının rəisi vəzifələrində çalışmışdır. 2004 ilin mart ayından Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyin rəisidir. Azərb. Respublikasının müdafiəsi və ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərin iştirakçısıdır.

ƏLİYEV Seyfəddin Vəli oğlu (d. 30.5.1930, Şərur r-nunun Alışar k.) – zooloq-entomoloq. Biologiya elmləri doktoru (1977), prof. (1998). Naxçıvan Tibb Texnikumunu (1947), Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunu (indiki APU) bitirmişdir (1951). 1952 ildən Azərb. Milli EA Zoologiya İn-tunda çalışır. Baş elmi işçi (1964–78), pambıq sovkasının bioloji inkişafı (1978–86), entomologiya (1986–88) laboratoriyalarının rəhbəri olmuşdur. 1988 ildən entomologiya laboratoriyası və şöbəsinin rəhbəridir. Ə. faydalı cücülərin say meyarını işləyib hazırlamış və bu inteqrasiya pambıq sovkasına qarşı mübarizə metodunu kimi tətbiq olunmuşdur. Respublikada pambıq sovkasının yayılma dərəcəsini əks etdirən, texniki və bostan ziyanvericiləri üzrə xəritələr hazırlamışdır. 148 elmi əsərin, o cümlədən 3 monoqrafiyanın müəllifi, orta məktəb üçün “Zoologiya” dərsliyinin müəlliflərindən biridir. Beynəlxalq və regional elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. C. Soros qrantına və diplomuna layiq görülmüşdür.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycanın zərərli sovkaları, B., 1964; Pambığın bar orqanlarına zərər verən sovkalar, B., 1981; Düşmənlərin düşmənləri, yaxud bizim dostlarımız, B., 1995; Совки Азербайджана, B., 1984.

ƏLİYEV Suliddin Abbas oğlu (23.5.1970, Culfa r-nunun Ləkətağ k.) – hüquq-mühafizə orqanları işçisi, 3-cü dərəcəli Dövlət Ədliyyə müşaviri (2004). 1998 ildə Azərb. Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasını bitirdikdən sonra Naxçıvan MR Daxili İşlər Nazirliyinin Culfa rayon polis bölməsində fəaliyyətə başlamış, 2001 ildə Culfa Rayon Polis Şöbəsinə sahə müvəkkili, yetkinlik yaşına çatmayanlar üzrə əməliyyat müvəkkili, sonra Naxçıvan MR DİN-inin pasport şöbəsinin əməkdaşı olmuşdur. 2001 ildən Naxçıvan MR Ədliyyə Naziridir.

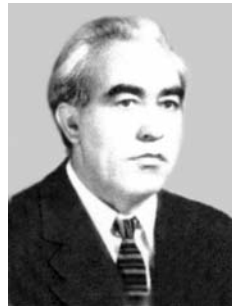
ƏLİYEV Tamerlan Əziz oğlu (3.10.1921, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k. – 1997, Bakı) – həkim. Tibb elmləri doktoru (1969), prof. (1970). “Səhiyyə əlaçısı”, Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (1985), Dövlət

Əliyev Rasim Həsən oğlu

Əliyev Rasim

Əliyev Seyfəddin

Əliyev Suliddin

Əliyev Tamerlan

mükafatı laureatı (1981). *Ə. M. Əliyevin* oğludur. Azərb. Tibb İn-tunun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmiş (1944), Azərb. Elmi-Tədqiqat Epidemiologiya və Mikrobiologiya İn-tunda işləmiş, 1945 ildən ömrünün sonundakı Tibb Un-tinin daxili xəstəliklər kafedrasında çalışmışdır (1969 ildən dosent, 1970–90 illərdə prof. və kafedra müdiri). Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin baş terapevti idi. Endokrinologiya, diaqnostika və s. sahələrdə 250-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 12 monoqrafiya və dərsliyin müəllifidir. İstisu, Darıdağ minarel sularından, Naftalan neftindən və respublikanın digər balneoloji ehtiyatlarından istifadənin müalicə üsulları sırasına daxil edilməsində böyük əməyi var. Elmi-metodik işlərinin nəticələrinə görə Elmi kəşflər üzrə SSRİ Dövlət Komitəsinin 3 şəhadətnaməsini almışdır. Azərb.-da kardeoloji xidmət sisteminin elmi təşkili sahəsində də mühüm xidməti olmuşdur. ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya, İsveçrə və b. ölkələrdə Azərb. elmini təmsil etmişdir. Respublika Endokrinologiya Cəmiyyətinin, Tibb Un-tinin doktorluq dissertasiyası müdafiəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış şurasının, Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin terapiya üzrə Attestasiya Komissiyasının sədri olmuşdur. “Oktyabr inqilabı”, “Şərəf nişanı” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Əliyev Tələt

Ə s ə r l ə r i: Kliniki-diaqnostik laboratoriya tədqiqat üsulları, B., 1974 (İ.Hüseynovla birgə); Biokimyəvi tədqiqat üsulları və onların klinik əhəmiyyəti, B., 1979 (İ.Hüseynovla birgə); Şəkərli diabet, B., 1980 (Ə.Abdullayevlə birgə).

ƏLİYEV Tələt Müseyib oğlu (d. 20.10.1942, Naxçıvan ş.) – diplomat. Fövqəladə və səlahiyyətli səfir (2001). İndiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını bitirmişdir. SSRİ Kimya Səneyisi Nazirliyi “Ümumittifaq Kimya I Layihə Elmi-Tədqiqat İnstitutu ” Baş İnstitutunun direktor müavini (1980-85), Azərbaycan Dövlət “AzərKimya” şirkətinin Ukraynada nümayəndəsi (1995-2000) işləmişdir. Ukraynada Azərbaycan Diasporunun təşkilatçılarından olmuş, Ümumukrayna təsis konfransında Ukrayna azərbaycanlıları konqresinin sədri seçiləndir (2001). 2001 ilin iyulundan Azərb. Respublikasının Ukraynada, Belarusda və Moldovada fəvqəladə və səlahiyyətli səfirdir. Ukraynanın “Xidmətə görə” ordeni ilə təltif edilmişdir. “Simurq” Milli Mükafat Fondunun, “Baharın uğur çələngi”

Əliyev Vasif

Əliyev Vəli

müsabiqəsinin, “İlin diplomatu” nominasiyasında laureatının ali dərəcəli diplomuna layiq görülmüşdür (2004).

ƏLİYEV Vasif İsmayıl oğlu (7.11.1929, Naxçıvan ş. – 25.1.1982, Bakı) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1976), prof. (1977). Azərb. Dövlət Un-ti (indiki BDU) geologiya-coğrafiya fakültəsinin geologiya şöbəsini (1952) və Azərb. Milli EA Geologiya İn-tunun aspiranturasını (1956) bitirmişdir. Azərb. Milli EA Geologiya İn-tunda elmi və baş elmi işçi (1952–72), BDU-nun faydalı qazıntılar kafedrasının dosenti və prof. (1972–78) olmuşdur. 1978 ildən un-tin kristalloqrafiya, mineralogiya və geokimya kafedrasının müdiri idi. Ə. filiz yataqlarının geologiyası, mineralogiyası və geokimyasına, metallogeniya, xüsusən Çiragidzor–Toğanalı filiz sahəsinin filiztrafi dəyişmələrinə və kolçedan filizlərinin struktur-tekstur xüsusiyyətlərinə, Kiçik Qafqazın (Azərb. hissəsi) kolçedan-filiz formasiyasına dair tədqiqatlar aparmış, habelə Kiçik Qafqazın kolçedan yataqlarının genezisini, Tutqun çayı (Kəlbəcər r-nu) hövzəsindəki qızıl yatağının əmələgəlmə şəraitini, mineralogiya və geokimyasını, Daşkəsən skarn-maqnetit yatağı filizlərinin struktur-struktur xüsusiyyətlərini öyrənmişdir. 80-dən çox elmi əsərin, o cümlədən iki monoqrafiyanın müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Околорудные гидротермальметасоматические измерения в Чирагидзор–Тогаалинском рудном поле, Б., 1965; Петрология и металлогения магматических пород бассейна реки Тутгун, Б., 1967.

ƏLİYEV Vəli Hüseyn oğlu (d. 20.7.1936, Şəki ş.) – tarixçi-arxeoloq. Tarix elmləri doktoru (1984), prof. (1998). AMEA-nın müxbir üzvi (2003). Əslən naxçıvanlı ailəsində anadan olmuşdur. Ailəsi bir müddət Zəngəzur mahalının Şıxlar k.-ndə yaşamış, sonra Şəki ş.-nə köçmüşdür. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsini bitirmişdir (1959). Azərb. Milli EA Tarix İn-tunda elmi və baş elmi işçi, Tunc və ilk Dəmir dövrü şöbəsinin müdiri (1990–97) olmuşdur. 1997 ildən APU-nun ümumi tarix kafedrasının müdiridir. Ə. Nax. MR ərazisindəki ilkin şəhər mədəniyyətini də əhatə edən qədim şəhər mədəniyyətinə, ilk Tunc dövrü Kür–Araz mədəniyyətinə, orta Tunc dövrü boyalı qablar mədəniyyətinə, son Tunc və ilk Dəmir

dövrü mədəniyyətinə, qədim tayfa ittifaqlarının təşəkkülünə və s. problemlərə dair tədqiqatlar aparmışdır. O, Nax. MR-in maddi mədəniyyət abidələrinin əsas tədqiqatçısı və Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyasının rəhbəridir. Bu sahədə 40 ilə yaxın elmi iş aparan Ə. Nax. MR ərazisində 500-dən çox tarixi abidə aşkara çıxarmışdır. 6 monoqrafiyanın, 200-ə qədər elmi məqalənin müəllifidir. Əsərləri bir sıra ölkələrdə (Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Özbəkistan, Pakistan və s.) dərc olunmuşdur. Beynəlxalq və regional elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Pakistan və Mərkəzi Asiya Elmi Assosiasiyasının üzvüdür.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti, B., 1977; Qədim Naxçıvan, B., 1979; Культура эпохи средней бронзы Азербайджана, Б., 1998.

ƏLİYEV Vəliyəddin Firad oğlu (23.3.1917, indiki Erm. Respublikası Sisyan r-nunun Qızıl Şəfq k. – 14.4.1999, Naxçıvan ş.) – dilçi. Filologiya elmləri namizədi (1977), prof. (1993). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş (1940), əvvəlcə Kəlbəcər r-nunda, 1943 ildən isə Şahbuz r-nunun Şahbuzkənd, Kolanı, Nursu kənd məktəblərində direktor, Naxçıvan ş.-indəki 5 və 7 saylı məktəblərdə direktor müavini işləmişdir. 1979 ildən Naxçıvan Dövlət Un-tinin (1991 ilədək Pedaqoji İn-t) Azərb. dilçiliyi kafedrasında çalışmışdır. Dilçiliyə, o cümlədən Nəsiminin dilinə dair tədqiqat və kitabların, 50-yə yaxın elmi məqalənin müəllifidir.

ƏLİYEV Vilayət Hüseyn oğlu (d. 23.8.1938, Şəki ş.) – filoloq, dilçi. Filologiya elmləri doktoru (1990), prof. (1992). Ailəsi bir müddət Zəngəzur mahalının Şıxlar k.-ndə yaşamış, sonra Şəki ş.-nə köçmüşdür. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1962). Azərb. Milli EA Nəsimi ad. Dilçilik İn-tunda elmi işçi, Azərb. Xarici dillər İn-tunda (indiki Dillər Un-ti) müəllim, Naxçıvan Pedaqoji İn-tunda (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) müəllim, dosent işləmişdir (1965–77). 1977 ildən Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunda (indiki APU) çalışır. 1997 ildən un-tin elmi işlər üzrə prorektorudur. Azərb. və özbək dillərində feli sifətə, Azərb. dilində felin təsriflənməyən və perifrastik formalarına, feli bağlamaya, toponimiyaya dair tədqiqatlar aparmışdır. Bir neçə kitabın, 100-dən artıq elmi məqalənin müəllifi, Azərb. Milli

EA-nın nəşr etdiyi üçcildlik “Müasir Azərbaycan dili”nin ikinci cildinin əsas müəlliflərindəndir. Türk dövlətləri və topluluqlarının 7-ci qurultayının (1999, Türkiyə) iştirakçısıdır.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan dilində felin təsriflənməyən formaları. Məsdər, B., 1986; Feli bağlama, B., 1990; Azərbaycan toponimiyası, B., 1999; Zəngəzurda qalan izimiz. B., 2004.

ƏLİYEV Adcoş İbrahim qızı (1922, Ermənistan SSR Çobankərənli k. - 23.3.1996, Naxçıvan ş.)-Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1950), “Lenin” ordeni (1950), “Şərəf nişanı” ordeni (1966) ilə təltif olunmuşdur. Dəfələrlə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur.

ƏLİYEV Fəridə Mirzəbağır qızı (d.15.8.1933, Naxçıvan ş.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1981). Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirdikdən sonra (1954) Naxçıvan şəhər 2 saylı orta məktəbində riyaziyyat müəllimi işləmişdir (1954–94). Tədrisin inkişafına və gənc nəslin tərbiyəsindəki xidmətlərinə görə bir sıra orden, medal və fəxri adlarla təltif olunmuşdur. Azərb. SSR Ali Sovetinin 7 və 8-ci çağırış deputatı olmuşdur.

ƏLİYEV Gülarə Əziz qızı (17.11.1933, Bakı – 27.7.1991, orada) – musiqiçi, pianoçu. Sənətşünaslıq namizədi (1966). Azərb. Respublikası əməkdar incəsənət xadimi (1977). *Ə. M. Əliyevin* qızıdır. Azərb. Dövlət Konservatoriyasını (indiki Bakı Musiqi Akademiyası, 1955; f.p., musiqi nəzəriyyəsi üzrə) və Azərb Milli EA Memarlıq və İncəsənət İn-tunun aspiranturasını bitirmişdir. Azərb. Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin (indiki Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti) S.Rüstəmov ad. xalq çalğı alətləri ork.-ndə və Əhsən Dadaşov ad. xalq çalğı alətləri ansamblında fəaliyyət göstərmişdir. 1966–91 illərdə özünün təşkil etdiyi “Dan ulduzu” kamera-instrumental ansamblının rəhbəri olmuşdur. “Şüştər” rapsodiyası, “Hümayun” süitəsi, “Bayatı-kürd” və “Şur” fantaziyalarının müəllifidir. Bir sıra xalq mahnısını ansambl üçün aranje etmişdir. Ansambl ilə dünyanın 20-dən çox ölkəsində qastrolda olmuş, Azərb. musiqi mədəniyyətini ləyaqətlə təmsil etmişdir. Azərb. Mədəniyyət və İncəsənət Un-tində pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir

Əliyev Vəliyəddin

Əliyev Vilayət

Əliyeva Gülarə

Əliyeva Nüşabə

(1966–68 illərdə musiqi nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri, 1969 ildən dosent). Azərb. və xarici ölkə xalqlarının musiqisinə dair elmi əsər və məqalələri var. “Dan ulduzu” ansamblına Ə.-nin adı verilmişdir. Fəciəli surətdə həlak olmuşdur.

ƏLİYEVA Nüşabə Vəliyəddin qızı (d.27.5.1943, Şahbuz r-unun Nursu k.) – həkim-ginekoloq. Naxçıvan Muxtar Respublikasının (1991) və Azərb. Respublikasının (1999) əməkdar həkimi. Azərb. Tibb İnstitutunun (indiki Tibb Universiteti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1965). Naxçıvan şəhər doğum evində mama-ginekoloq (1965-73), doğum şöbəsinin müdiri (1973-77) olmuşdur. 1977 ildən ginekologiya şöbəsinin müdürüdür. 1980-85 illərdə baş həkim vəzifəsini icra etmişdir. Birinci (1974) və ali dərəcəli (1985) mama-ginekoloq adına layiq görülmüşdür. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin (1985) və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin (2000) deputatı seçilmişdir. “Sevil” Qadınlar Məclisi Muxtar Respublika Təşkilatının sədridir.

Əliyeva Rəfiqə

ƏLİYEVA Rəfiqə Əlirza qızı (d. 20.9.1932, Naxçıvan ş.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1998), prof. (1998). Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (2000), Azərb. Milli EA Y. Məmmədəliyev mükafatı laureatı (2000). Azərb. Dövlət Un-tinin kimya fakültəsini (1956) və aspiranturasını (1963) bitirmişdir. 1963 ildən BDU-nun analitik kimya kafedrasında assistent, baş müəllim, 1976 ildən isə dosent vəzifəsində işləmişdir. Hazırda həmin kafedranın professoru və kafedrada fəaliyyət göstərən “Ekoloji kimya və ətraf mühitin mühafizəsi” laboratoriyasının müdürüdür. Ə.-nin elmi tədqiqatları üzvi reaktivlərin köməyi ilə elementlərin təyini üsuluna həsr olunmuşdur. Nadir elementlərdən olan germaniumu, bir sıra yeni üzvi reaktivlərlə əmələ gətirdiyi rəngli kompleksləri spektrofotometrik üsulla tədqiq etmiş, alınmış nəticələrin köməyi ilə tərkibində germanium saxlayan minerallarda germanium təyin edilmişdir. 110 elmi əsərin, o cümlədən bir neçə monoqrafiya və dərsləyin, 12 patentin müəllifidir. “Vəsfli analiz kursu” (h. 1–2), “Vəsfli kimyəvi yarım mikroanaliz” kitablarını tərcümə etmişdir. Əsərləri bir çox ölkələrin elmi jurnallarında çap olunmuşdur. ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Yaponiya,

Əliyeva Saimə

Əliyeva Sevil

Avstraliya və s. ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. Dünya Azərb. Qadınlar Birliyinin fəxri sədridir. ABŞ Biografiya İn-tu Ə.-ni “2001-ci ilin adamı” və “2001-ci ilin işgüzar qadını” adlarına layiq görmüşdür.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan kimyaçıları, B., 1998 (şərikli); Fiziki-kimyəvi analiz metodlarının nəzəri əsasları, B., 2001.

ƏLİYEVA Saimə Baxşəli qızı (d...1926, Naxçıvan ş.) – həkim. Naxçıvan Muxtar Respublikasının (1963) və Azərb. Respublikasının (1965) əməkdar həkimi, ali dərəcəli həkim. 2 illik Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun tarix (1945) və Azərb. Tibb İnstitutunun (indiki Tibb Universiteti) müalicə-profilaktika fakültəsini (1950) bitirmişdir. Naxçıvan qadın məsləhətxanasının (1951-61), Naxçıvan Şəhər Doğum evinin (1962-74) baş həkimi, qadın məsləhətxanasının həkimi (1974-2003) işləmişdir.

ƏLİYEVA Sevil Heydər qızı (d. 12.10.1955, Bakı) – şərqsünas, musiqiçi, ictimai xadim. Tarix elmləri namizədi (1981). *H. Ə. Əliyevin* qızıdır. 1961–71 illərdə orta ümumtəhsil, eyni zamanda musiqi məktəbində təhsil almışdır. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) Şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb filologiyası şöbəsini (1977) və Moskvada SSRİ EA Şərqsünaslıq İn-tunun aspiranturasını (1980) bitirmişdir. 1981-86 illərdə həmin in-tun elmi işçisi olmuş, eyni zamanda musiqi təhsilini təkmilləşdirmişdir. Bəstəkarlıq fəaliyyəti göstərir; bir sıra musiqi əsərlərinin müəllifidir. Ə. 1990-cı illərin birinci yarısından həm də fəal ictimaiyyətçi, müstəqil Azərb.-da qadın hərəkatının təşkilatçılarından biri kimi fəaliyyət göstərir. “Sevil” Azərb. Qadınlar Məclisinin sədridir (1995); Azərb. Respublikasının 1995 il iyunun 30-da “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” BMT konvensiyasına qoşulmasında, respublika hökumətinin həmin məsələ ilə bağlı BMT-yə ilkin məruzəsinin təqdim olunmasında, Azərb. Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında” 14 yanvar 1998 il və “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” 6 mart 2000 il tarixli fərmanlarının uğurla həyata keçirilməsi üçün tədbirlərin işlənib hazırlanmasında, müstəqil Azərb.

Respublikası qadınlarının I qurultayının (1998, 25 sentyabr) müvəffəqiyyətlə keçirilməsində Ə.-nin önəmli xidmətləri var.

Ə. 1994 ildən dünyanın 130-dan çox ölkəsində uşaq məskənləri (“kəndləri”) inşa etməklə on minlərlə uşaq və yüzlərlə qadın üçün rahatlıq yaratmış beynəlxalq “SOS Kinderdorf İnterneşnl” təşkilatının 1997 ildə Azərb.-da da fəaliyyətə başlaması təşəbbüsünün rəhbərlə qarşılınmasının fəal tərəfdarlarındanır. Ə. bu məqsədlə yaradılan “SOS uşaq kəndləri – Azərbaycan assosiasiyası”nın (1999, 16 iyul) prezidentidir. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Bakının Xətai r-nunun ərazisində inşa edilən birinci “Bakı SOS uşaq kəndi”nin təntənəli açılış mərasimində iştirak və çıxış etmişdir (2000, 2 noyabr).

Ə. bir sıra ölkələrdə rəsmi səfərlərdə olmuşdur. İngiltərə–Azərb. ictimai-mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsində xidmətləri var.

ƏLİYEVA Səkinə Abbas qızı (d. 1925, Naxçıvan ş.) – dövlət xadimi. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunu (1945), Azərb. Dövlət Universitetini (indiki BDU; 1951) və Sov.İKP MK yanında Ali Partiya Məktəbini bitirmişdir. Muxtar respublikanın ictimai və mədəni həyatında yaxından iştirak edən Ə. indiki Babək r-nunun Qahab kənd orta məktəbində müəllimlik etmiş (1945-46), 1951 ildən partiya və dövlət işlərində çalışmış, AKP Naxçıvan Vilayət Komitəsində təlimatçı, məktəb və təbliğat-təşviqat şöbələrinin müdiri, Vilayət Partiya Komitəsinin katibi (1961), Naxçıvan MR maarif naziri işləmişdir (1961-63). Ə. fasiləsiz olaraq 6-11-ci çağırış Azərb. SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə deputat seçilmiş, 1963-90 illərdə Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri, eyni zamanda Azərb. SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin müavini vəzifəsində çalışmışdır. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin növbədənəknar iclasında (1990, 19 yanvar) Azərb. SSR-in və Nax. MSSR-in suverenliyi və ərazi bütövlüyü müdafiə edilmədiyindən Qars müqaviləsi (1921) əsas götürülərək Naxçıvan MSSR-in SSRİ-nin tərkibindən çıxması barədə qəbul olunan qərar Nax. MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Ə. tərəfindən imzalanmışdı. “Oktyabr inqilabı”, 4 dəfə “Qırmızı əmək bayrağı” ordenləri və medallarla təltif olunmuşdur. Prezident təqaüdçüsüdür.

ƏLİYEVA Tamam Əziz qızı (1903, Şərur r-nunun Yengicə k. 16.8.1980) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1948). Şərur r-nunun Yengicə k.-ndəki k-zda manqa başçısı (1938–72) işləmişdir. 1947 ildə pambıqçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 1973 ildən fərdi pensiyaçı idi.

ƏLİYEVA Teyyubə Hüseyn qızı (d.6.6.1933, Ordubad ş.) – əmək qabaqcılı. Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1980). 1950 ildən Ordubad konserv z-unda fəhlə işləmiş, yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. “Lenin” ordeni, 2-ci və 3-cü dərəcəli “Əmək şöhrəti” ordenləri ilə təltif edilmişdir. Hazırda fərdi pensiyaçıdır.

ƏLİYEVA Zemfira Məmmədli qızı (25.12.1941, Gəncə–16.11.1995, Bakı)–aktrisa. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1982). Səhnə fəaliyyətinə Gəncə Dövlət Dram Teatrında başlamışdır. Gülnar (“Vaqif”, S.Vurğun), Qumral (“Nişanlı qız”, S.Rəhman), Nərimin (“Unuda bilmirəm”, İ.Əfəndiyev), Gültəkin (“Aydın”, C.Cabbarlı), Humay (“Komsomol poeması”, İ.Coşqun) və s. uğurlu obrazlar yaratmışdır. 1975-88 illərdə C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında fəaliyyət göstərmişdir. Yaratdığı Sara, Firəngiz, Yaqut (“Solğun çiçəklər”, “Oqtay Eloğlu”, “Yaşar”, C.Cabbarlı), Xumar, Roza, Salman, Anjel (“Şeyx Sənan”, “Şeyda”, “Ana”, “Uçurum”, H.Cavid), Mədinə (“Mənim nəğməkar bibim”, Ə.Əylisli), Xədicə (“Adamın adamı”, Anar), Reyhan (“Yağışdan sonra”, B.Vahabzadə) bu teatrın salnaməsinə daxil olmuşdur. 1988 ildən Azərb. Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında işləmişdir. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin deputatı olmuş (11-ci çağırış), “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Əliyeva Səkinə

Z. M. Əliyeva
Tərgül (“Məhsət”),
K. Ağayeva) rolunda.

Əliyeva Zemfira

Əliyeva Zərifə

ƏLİYEVA Zərifə Əziz qızı (28.4.1923, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k. – 15.4. 1985, Moskva) – oftalmoloq. Tibb elmləri doktoru (1979), prof. (1979), Azərb. Milli EA akad. (1983), Rusiya Tibb EA-nın akad. (1981), Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1980). *Ə. M. Əliyevin* qızı, *Heydər Əliyevin* həyat yoldaşdır. Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu (indiki Tibb Un-ti) bitirmişdir (1947). Azərb. Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İn-tunda elmi işçi, 1969 ildən isə Ə. Əliyev ad. Azərb. Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tunda göz xəstəlikləri kafedrasının dosenti, prof., görmə orqanlarının peşə patologiyası laboratoriyasının müdiri, oftalmologiya kafedrasının müdiri (1982–85) vəzifələrində çalışmışdır. Ə.-nin Azərb.-da oftalmologiya elminin inkişafında müstəsna xidmətləri var. O, vaxtilə Azərb.-da geniş yayılmış traxomanın, dünya təcrübəsində birincilər sırasında peşə, xüsusilə kimya və elektron sənayelərində peşə fəaliyyəti ilə bağlı göz xəstəliklərinin öyrənilməsi, profilaktikası və müalicəsinə, habelə oftalmolo-

Akademik Zərifə Əziz qızı Əliyevanın abidəsi. Tunc. 1995. Heykəltaraş akademik Ö. Eldarov.

giyanın müasir problemlərinə dair bir çox sanballı tədqiqatların, o cümlədən “Terapevtik oftalmologiya”, “İridodiaqnostikanın əsasları” kimi nadir elmi əsərlərin müəlliflərindən biri, 12 monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin, 150-yə yaxın elmi işin, 1 ixtira və 12 səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Ə. Azərb. iridologiyasının banisi idi və bu sahədə elmi məktəb yaratmışdır.

Ə.-nin doktriologiyadan bəhs edən “Göz sulanmasının fiziologiyası”, “Göz sulanmasının müasir cərrahiyyə üsulları ilə müalicəsi” monoqrafiyaları təkcə oftalmoloqlar tərəfindən deyil, həm də fizioloqlar tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Onun zəngin pedaqoji, elmi və əməli təcrübəsi “Oftalmologiyanın aktual məsələləri” (prof. N. B. Şulpina və L. F. Moşetova ilə birgə) monoqrafiyasında əksini tapmışdır; kitab oftalmoloq və həkimləri təkmilləşdirmə fakültəsinin müəllimləri üçün əvəzsiz vəsaitdir.

Ə. yüksək ixtisaslı səhiyyə kadrları hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir. O, Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin, Azərb. Oftalmologiya Cəmiyyəti İdarə Heyətinin, “Vestnik oftalmologii” (Moskva) jurnalı redaksiya heyətinin üzvü idi. Yüksək elmi nailiyyətlərinə görə SSRİ Tibb EA-nın M. İ. Averbax ad. mükafatına layiq görülmüşdür (1981). 1994 ildə cənazəsi Moskvanın Novo Devičye qəbiristanlığından Bakıya gətirilərək, Fəxri Xiyabanda, atasının qəbri yanında dəfn olunmuşdur. Məzarı üstündə tuncdan heykəli ucaldılmışdır (heykəltaraş Ö. Eldarov). Bakıda Göz xəstəlikləri İn-tu, Naxçıvan şəhər poliklinikası və Kəngərli r-nunun Şahtaxtı kəndindəki məktəb Ə.-nin adını daşıyır. Bakının Binəqədi r-nu ərazisində adına istirahət parkı salınmışdır.

Ə s ə r l ə r i: Профессиональная патология глаз в шинном производстве, Б., 1980; Анатомо-физиологическая характеристика гидродинамической системы глаза (N.B. Şulpina ilə birgə), Б., 1980; Возрастные изменения глаза и зрительно-нервного пути (P.S. Məlik-Aslanova ilə birgə), Б., 1980; Офтальмология при хронической йодовой интоксикации, Б., 1981; Актуальные проблемы офтальмологии (müəlliflərdən biri), М., 1988; Туберкулез зрительного органа, Б., 2001 (N. B.Şulpina ilə birgə).

Əd.: Zərifə xanım Əliyeva (layihənin müəllifi və rəhbəri Fatma A b d u l l a z a d ə). Б., 1998.

“ƏMƏK BAYRAĞI” – qəzet. Babək Rayon İcra Hakimiyyətinin orqanı olan “Şərqi səhəri” qəzetinin keçmiş adı.

ƏMİRƏDDİN MƏSUD NAXÇIVANI (?-?) – memar (12 əsr). *Naxçıvan memarlıq məktəbinin* nümayəndələrindəndir. Naxçıvanda Eldə-nizlər sarayında yaşamışdır. Əcəmi memarlıq üslubunun davamçısı olmuş, dini və xatirə memarlığı ilə yanaşı, ictimai binaların inşasında və bəzədilməsində də iştirak etmişdir. Müasiri Nizami Gəncəvi kimi Ə. M. N. də ulduzların Yerdə baş verən hadisələrə müdaxiləsi barədə saray münəccimlərinin fikirlərini qəbul etməmiş, onlar atabəyi guya 40 göz (42 m) torpağı sovurub aparacaq qasırğa qopacağına inandırmağa cəhd göstərərəkən buna etirazını bildirmişdir. Təkbibində haqlı olan Ə. M. N. bunu şeirlə də ifadə etmişdir. Bu barədə “Əcayib əl-buldan” əsərində bəhs olunur.

Əd.: Т а р б и я т М., Danişməndani -Azərbaycan, B., 1987, səh. 129–130.

ƏMİRXANLILAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan bir sıra qol və tirələrin içərisində əmirxanlı nəslinin də adı çəkilir.

ƏMİROV Cəməşid Cabbar oğlu (10. 2. 1918, Naxçıvan ş. – 29. 12. 1982, Bakı) – yazıçı, nasir. Azərb Sənaye İn-tuna (indiki Neft Akademiyası) daxil olmuş, lakin son kursda in-tu tərk etmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. Uzun müddət dövrü mətbuatda çalışmış, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində şöbə müdiri, “Azər-neftnəşrdə” baş redaktor, “Azərbaycan neft təsərrüfatı” jurnalında redaktor müavini, “Bakı” qəzetində şöbə müdiri işləmişdir. Bakı Maliyyə-Kredit Texnikumunun direktoru (1969–72) olmuşdur. Ədəbi yaradıcılığa 40-cı illərdən oçerk, felyeton və hekayələrlə başlamışdır. Hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin həyatından bəhs edən “Sahil əməliyyatı” (1958), “Brilyant məsələsi” (1963), “Qara Volqa” (1969), “Şəhər yatarkən” (1982) adlı roman və povest kitabları nəşr olunmuşdur. Bəzi əsərləri ekranlaşdırılmışdır.

ƏMİROV Əli Cabbar oğlu (25.3.1915, Naxçıvan ş. – 12.2. 1979, Bakı) – neftçi alim. Texnika elmləri doktoru (1972), prof. (1977). SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1969), SSRİ-

nin fəxri neftçisi (1970). Azərb. Sənaye İn-tunu (indiki Neft Akademiyası) bitirdikdən (1939) sonra “Türkmənneft”də mühəndis, neftçixarma ustası vəzifələrindən (1940–42) trest rəisi vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir (1955 ilədək). Azərb. Neft Sənayesi nazirinin müavini (1955–59), “Azərneft” İstehsalat Birliyinin rəisi (1959–62) işləmişdir. 50-ci illərdə Ə. un bilavasitə iştirakı ilə “Qum adası” neft-qaz yatağının mənimsənilməsinə başlanmışdır. 1962–71 illərdə Azərb. KP MK-nın katibi, 1971–77 illərdə “Azərneft” istehsalat birliyində baş mühəndis və rəis vəzifələrində çalışmışdır. Dərin neft və qaz yataqlarının işlənilməsi və saxta üsulu ilə neftçixarma sahəsində tədqiqat işləri aparmışdır. Bir neçə monoqrafiyanın, 140-dan çox elmi məqalənin müəllifidir. “SSRİ–Kanada” neft simpoziumunda (Moskva, 1976) məruzə etmişdir. Azərb. SSR Ali Sovetinin (5–7-ci və 9-cu çağırış) deputatı olmuşdur. 2 “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni və başqa ordenlərlə təltif olunmuşdur. Adına Neft və Qazçixarma İdarəsi (Qaradağ r-nu), küçə var.

Ə s ə r l ə r i: Добыча нефти, Б., 1963; Техника и технология освоения и эксплуатации сверхглубоких скважин, М., 1970; Капитальный ремонт нефтяных и газовых скважин, М., 1973.

“ƏNCÜMƏNİ-ŞÜƏRA” (şairlər məclisi deməkdir) – ədəbi məclis. 1838 ildə Ordubad ş. ndə “Naib” təxəllüsü ilə şeirlər yazan *Şeyxəli bəy Kəngərli* tərəfindən təşkil olunmuşdu. Uzun müddət məclisə Hacığa Fəqir (M.S.Ordubadının atası), sonralar isə M. T. Sidqi rəhbərlik etmişdir. M. T. Sidqinin söyi ilə məclis Naxçıvanda da fəaliyyət göstərmişdir. Qüdsi Vənəndi, Molla Hüseyn Bikəs, Möhtərəm Ordubadi, Molla Məhəmməd Ordubadi, Müznib, Kəblə Əliqulu, Əhməd ağa Şəmi, Usta Zeynal Nəqqaş, Salik Ordubadi, Məşədi Həsən Dəbbəğ, Ağə Rəsul Əttar, Camı Ordubadi, Nadim Naxçıvani, Mirzə Mehdi Naxçıvani və b. məclisin fəal üzvləri idilər. Məclis üzvləri bədii yaradıcılıqda həyatla, tarixi inkişafı ayaqlaşma bilməsələr də, klassik irsi yaşatmaq və yaymaq sahəsində müəyyən iş görürdülər. Burada məclis üzvlərinin şeirləri müzakirə olunur, Firdovsi, Xəyyam, Nizami, Xaqani, Sədi, Hafiz, Nəvai, Füzuli və b. klassik şairlərin əsərləri oxunur, onların şeirlərindən seçilmiş gözəl nümunələrə nəzirə-

Əmirov Əli

Ərəfsə kənd orta məktəbi.

lər yazılır, yaxşı nəzirə yazmaq üstündə yarış keçirilirdi.

Əd.: Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə c. 2, B., 1960; Q a s ı m z a d ə F., XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, B., 1974; Q a r a y e v N., Poetik məclislər, B., 1987.

ƏRƏBYENGİCƏ – Şərrur r-nunun eyniadlı k.-nin c. qurtaracağında, Araz çayından təq. 200 m şm.-da qədim yaşayış yeri. Sah. təqr. 0,8 ha. Təsərrüfat işləri nəticəsində abidə güclü dağıntıya məruz qalmış, yalnız 80–90 sm hünd.-də mərkəzi hissəsi salamat qalmışdır. Toplanmış materiallar burada Eneolit və Kür-Araz mədəni təbəqələrinin mövcudluğunu göstərir. Saman qatışıqlı gildən hazırlanmış Eneolit keramikası kiçik fraqmentlərdən ibarət olduğundan qab formalarını təyin etmək mümkün deyil. Yalnız qabların ağız kənarının düz kəsilməsi faktını qeyd etmək olar. Həm yaxşı, həm də zəif bişirilmiş nümunələr vardır, səthləri yüngülcə hamarlanmışdır. Bütövlükdə keramika daha çox I Kültərə materiallarına yaxındır. Yaşayış yerində işlənmiş dəvəgözü (o b s i d i a n) qalıqlarına da təsadüf edilmişdir. Yaşayış yeri e. ə. 4-cü – 3-cü minilliklərə aid edilir.

Əd.: Ə l i y e v N. H., Naxçıvan eramızdan əvvəl, “Azərbaycan tarixində Naxçıvan” kitabında, B., 1996; S e y i d o v A. Q., Naxçıvan Tunc dövründə, B., 2000; A ş u r o v C. G., Новые памятники эпохи ранней бронзы в Нах. АССР, Труды научной конференции “Великий Октябрь и развитие археологической науки в Азербайджане”, Б., 1988.

ƏRƏBYENGİCƏ – Şərrur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km c.-da, Arpaçayın sol sahilində, onun Araza töküldüyü yerdədir. Əh. 894 nəfər (2005); əkinçilik və maldarlıqla məşğuldur. Orta məktəb var.

ƏRƏFSƏ – Culfa r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında, Əlincəçayın (Arazın qolu) sağ sahilində son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. Sah. 5 ha. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı (1926, Ə. Ələkbərov) e. ə. 2-ci minilliyə aid monoxrom boyalı gil qab nümunələri aşkar edilmişdir. Sonralar (1974, V. Əliyev) Ə.-də e. ə. 2-ci minilliyə aid yaşayış yeri olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Buradan obsidian (d ə v ə g ö z ü) qəlpələri, monoxrom boyalı və cilalı qara gil qab qırıqları, daşdan əmək alətləri (dən daşları, sürtgəclər, həvəng və dəstələr) və s. əldə edilmişdir.

ƏRƏFSƏ – Culfa r-nu ərazisində çay. Ləkətağ çayının (Əlincəçay hövzəsi) sağ qolu. Zəngəzur silsiləsinin yamacından, 2700 m hünd.-dən başlanır. Ərəfsə k.-ndən aşağıda, 1563 m hünd.-də Ləkətağ çayına tökülür. Uz. 9 km. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır.

ƏRƏFSƏ – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d.-y. st.-ndan 55 km şm.-da, Əlincəçayın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 940 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var. Ə. k.-ndən şm.-ş.-də orta əsrlərə aid tağvari formada inşa edilmiş *Daş körpü* və *Xarabalıq* yaşayış yeri mövcuddur.

ƏRƏFSƏ KÖRPÜSÜ – Culfa r-nu ərazisində, Qızılburun–Ərəfsə avtomobil yolunun 54 km-liyində, Əlincəçay üzərindədir. Uz. 30 pəqonometr. Ə. k.-nün inşa edilib istifadəyə verilməsi (1997) nəticəsində Ləkətağ və Boyəhməd k.-lərinin magistral avtomobil yolu, həmçinin sərhəd məntəqələri ilə əlaqəsi ilin bütün fəsilərində təmin olunmuşdur.

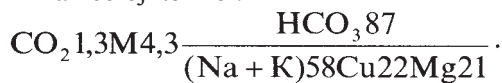

Ərəbyengicə yaşayış yerindən tapılmış gil qab qırığı, gil qalib və daş dəstək.
E. ə. 4–3-cü minilliklər.

ƏRƏFSƏ MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Əlinəcəyın sağ sahilində, Ağ-sal bulağının yaxınlığındadır.

Balneoloji tərkibi:

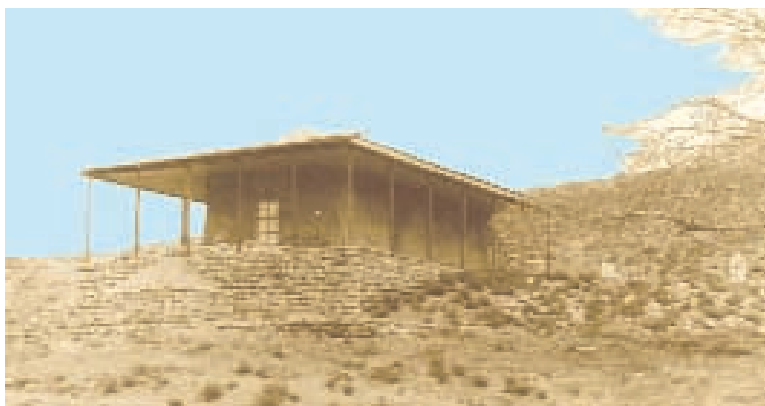
· pH6,3D25 m³ / gün T14,5⁰ C

Suyu az minerallaşmış, karbon qazlı, hidrokarbonatlı–natriumlu–kalsiumlu–maqneziumludur. “Borjomi” (Gürcüstan) tipli sudur; bir sıra daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə oluna bilər.

ƏRƏFSƏ PİRİ – Culfa r-nunun Ərəfsə k.-ndə orta əsrlərə aid ziyarətqah. Əlinəcəyın sol sahilindəki təpənin üstündə yerləşir. İki böyük otağı, c. və ş. tərəfə eyvanları var. Əsas ziyarət obyektini nisbətən böyük ölçüyə malik mərkəzi otaqdakı qəbirdir. Buranın pır olmasının səbəbi barədə dəqiq məlumat yoxdur. Lakin yerli əhali arasındakı rəvayətə görə, nə vaxtsa üç ərəb burada məskən salıb yaşamışdır. Sonradan kənd meydana gəlmişdir. Ərəblər öləndən sonra yanaşı dəfn edilmiş və onların qəbirləri ziyarətqaha çevrilmişdir. Yerli əhalinin fikrincə, kəndin adı məhz “üç ərəb” mənasında “ərəb” və farsca “sə” (üç) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Pırın yerində xanəqah olması barədə də mülahizələr mövcuddur.

ƏRƏFSƏLİLƏR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində ərəfsə nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] Naxçıvanda Ə.ə inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdilər. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının bir sıra kəndində yaşamış Ə. maldarlıqla məşğul olmuşlar. Culfa r-nundakı Ərəfsə k.-nin adı Ə.-lə əlaqədardır.

ƏRƏZİN – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və d.-y. st.-ndan 20 km şm.-da, Əlinəcəyın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 1873 nəfər (2005); üzümçülük, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi, gəc sexi var.

Ərəfsə piri.
Orta əsr.

Qədim yerli əhalisi azərbaycanlılar olmuşdur. A.S. Qriboyedovun gen. V.Paskeviç məktubunda 1827 ildən sonra buraya İran və Türkiyədən erməni ailələrinin köçürüldüyü qeyd olunur.

Ərazisindən tapılmış mixi yazıda (*bax İlandağ mixi yazısı*) urartulara müqavimət göstərən “Arsini şəhəri” toponiminə təsadüf olunur. Tədqiqatçılar “Arsini” toponiminin İlandağın ətəyi yaxınlığındakı Ərəzin kənd adı ilə bağlı olduğunu ehtimal edirlər.

ƏRƏZİN – Culfa r-nunda eyniadlı kənddən q.-də, Naxçıvan–Ərəfsə avtomobil yolunun sağ tərəfində orta əsrlərə aid abidə. Ərazisi şm.-ş.-də və c.-q.-də quru çay vadisi ilə məhdudlaşır. Tikinti işləri zamanı aşkar olunan (1989) abidənin bir hissəsi dağıdılmışdır. Yaşayış yerinin mərkəzi hissəsi 360 m² sahədə qismən salamat qalmışdır. Kəşfiyyət xarakterli tədqiqat işləri nəticəsində (1991) yerüstü materiallar (əmək alətlərinin qırıqları, çəhrayı rəngli şirli və şirsiz saxsı qab parçaları, bişmiş kərpic, istehsalat tullantıları və s.) aşkar olunmuşdur. Abidənin bu hissəsində mədəni təbəqə 2 m qalınlığında saxlanmışdır. Dağıdılmış hissələrdə qara rəngli kül dolu ocaq yerlərinə təsadüf olunmuşdur. Tapıntılar arasında misdən hazırlanmış bir ədəd qarmaq var.

ƏRƏZİN GİPS YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 20 km c.-q.-də, Ərəzin k.-ndən 3 km şm.-q.-də, Əlinəcəyın sağ sahilindədir. Geoloji quruluşunda Orta Miosenin tarixən-çökəklik horizontunun qumdaşı, alevrolit, gil və əhəngdaşı iştirak edir. Bunların arasında gips laylarına və linzalarına rast gəlinir. Tünd-boz gipsin qalınlığı 2,6–5,3 m-dir. Sah. 0,05 km²-dir və kiçik dərəcə vasitəsilə yatağın uzanma istiqamətində iki sahəyə ay-

Ərəzin yaşayış yerindən tapılmış şirli və şirsiz keramika məmulatı.
Orta əsr.

rılır. Süxurda gipsin miqdarı 62–87% təşkil edir. Gips I və II növ tikinti gipsi üçün yararlıdır. Yataq 1956 ildən istismar olunur; sənaye ehtiyatı 1323 min *t*-dur. C. istiqamətində məhsuldarlığı artırmaq və bunun hesabına muxtar respublikada yerli tikinti işləri üçün gipsolit lövhələr, plitələr istehsalını təşkil etmək mümkündür.

ƏRƏZİN NEKROPOLU – Culfa r-nunda eyniadlı kənddən şm.-ş.-də, Ərəzin–Camaldın avtomobil yolunun solunda orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Hündür təpənin üstündədir. Arxeoloji axtarışlar zamanı qəbirlərin ş.-q. istiqamətinə yönəlmiş müəyyən edilmişdir. Qəbirlərin üzərinə dördkünc formalı yonulmamış sal daşlar qoyulmuşdur, başdaşılar saxlanmamışdır. Ə. n.-nun 16–18 əsrlərə aid olmaları ehtimal edilir.

ƏRİNDƏRƏ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 1360 m.

ƏRMƏMMƏD MAĞARASI – Culfa r-nunun Camaldın k. yaxınlığında mağara. Bax *Alməmməd mağarası*.

ƏRMƏMMƏD PİRİ – bax *Alməmməd piri*.

ƏRZİNCAN BARIŞIĞI (1917) – hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında Osmanlı hökuməti ilə Zaqafqaziya Komissarlığı (ZK) nümayəndələri arasında dekabrın 5 (18)-də Türkiyənin Ərzincan şəhərində imzalanmış saziş. Barışıqın şərtlərinə görə, onun maddələri sülh müqaviləsi bağlanana qədər tərəflərin hər biri üçün məcburi idi. Sazişi pozan tərəflərdən biri hərbi əməliyyata başlamasını 14 gün əvvəldən bildirməli idi, əks halda, barışıq ümumi sülh müqaviləsi bağlanana qədər qüvvədə qalmalıydı. Döyüşən tərəflər arasında elə həmin gün demarkasiya xətti müəyyən edilməli, tərəflər öz ordularının strateji yerdəyişməsinə yol verməməli və xüsusən, Osmanlı ordusu Qafqaz cəbhəsindən Mesopotamiyaya aparılmalı idi. Qeyd edilirdi ki, Rusiya ilə Mərkəz dövlətləri arasında ümumi barışıq sazişi imzalanacağı halda, onun maddələri Qafqaz cəbhəsi üçün də məcburi olmalıdır. Ərzincan barışıqına əsasən Qara dənizdə vuruşan ölkələrin hərbi gəmiləri arasında hərbi əməliyyatlar da dayandırılırdı.

Osmanlı Baş komandanlığı Ərzincan barışıqını Sovet Rusiyası ilə deyil, Zaqafqaziya

Komissarlığı ilə imzalamaqla, dolayısı ilə onu Zaqafqaziya hökuməti kimi tanımış olurdu. Ərzincan barışıqından sonra Rusiya üçün Qafqaz cəbhəsi dağıldı, rus qoşunları işğal altında saxladıqları Şərqi Anadolu torpaqlarını tərk edərək, geri çəkilməyə başladı. Rusiya qoşunları geri çəkilərkən silahlarının xeyli hissəsini Azərbaycan və Anadolu türklərinə qarşı soyqırımına həyata keçirən erməni-daşnak quldur dəstələrinə verdilər.

Əd.: Hüseyn Baykara, Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi, B., 1992; Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920), B., 1998.

ƏRZÜMAN KÜFTƏSİ – milli xörək növü. Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmışdır. Ə. k.-ni bişirmək üçün qoyun ətinin bud hissəsindən baş soğanla qiymə hazırlanır, duz və istiot vurulub soyudulur. Qiyməyə bir qədər düyü, noxud və mərzi (göyörti) əlavə olunur. Qiymədən iri küftələr hazırlanır, içərisinə 1 ədəd bişmiş yumurta, bəzən isə cücə qoyulur. Küftə çox iri olduğundan onu tənzifə bükürlər. Küftələr bulyonda zəif alov üzərində bişirilir. Xörək hazır olanda küftə parça-parça bölünür, hər kasaya bir pay çəkərək, üstünə suyundan əlavə edirlər. Süfrəyə verildikdə üstünə quru nanə səpilir və yanına ayrıca qabda sumax qoyulur.

ƏSƏDULLAYEV İsfəndiyar Mir İsmayıl oğlu (25.10.1924, Naxçıvan ş. - 20.11.2002, Naxçıvan ş.) – mədəniyyət xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi (1982). Böyük Vətən müharibəsinin (1941-45) iştirakçısıdır. Ordudan tərxis olunduqdan (1950) sonra Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) ikiillik siyasi məktəbi bitirərək, Azərb. SSR və Nax. MR daxili işlər nazirliyində çalışmışdır. 1959 ildən mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. 1964 ildə Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsini bitirmişdir. Nax. MR Mədəniyyət Nazirliyinin baş inspektoru, C. Məmmədquluzadə ad. Nax. MR Ədəbiyyat Muzeyinin direktoru (1965–82) işləmişdir. Nax. MR Dövlət Tarix Muzeyinin direktoru (1982–95) olmuşdur. Orden və medallarla təltif edilmişdir.

ƏSGƏROV Akif İzzətulla oğlu (d. 1.5.1940, Naxçıvan ş.) – heykəltaraş-rəssam. Azərb. Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (2002), İncəsənət kollecinin direktoru, Rəssamlıq Akademiyasının dosenti. Ə.Əzimzadə

adına Bakı Rəssamlıq Məktəbinin heykəltaraşlıq fakültəsini (1966), İ.Repin adına Sankt-Peterburq (keçmiş Leninqrad) Rəssamlıq Akademiyasını (1968) bitirmişdir. Moskvada SSRİ EA-da Ö.Eldarovun rəhbərliyi ilə yaradıcılıq emalatxanasında olmuşdur. Azərb. Rəssamlar İttifaqının üzvüdür (1972). “Bulaq başında” əsərinə görə SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının diplomunu almışdır (1978). Cənubi Qafqaz Respublikaları sərgisində nümayiş etdirilən “Rəfiqələr” əsərinə görə “Qızıl medal” (1982) almışdır. “Mənim qızım” əsəri Volqaqrad İncəsənət Muzeyində, “Hüseyn Cavid” əsəri Tretyakov qalereyasında (1989) nümayiş etdirilmişdir. “Oturan qız” (1992) ilin ən yaxşı əsəri seçilmişdir. Tehranda keçirilən Azərbaycan rəssamlarının sərgisində “Düşüncələrə dalan qız” əsəri (1994), Fransada ümumi sərgidə “Xalça üstündə oğlanlar”, “Çılpaq”, “Ayaq üstə duran qız” (1994) əsərləri, İranın Urmiya şəhərindəki sərgisində “Həlak olanların abidəsi” (1996), Türkiyə sərgisində “Balerina”, “Səhnə” əsərləri (1996) nümayiş etdirilmişdir. “Ən yaxşı memarlıq əsərləri” müsabiqəsində “akad. Y.Məmmədəliyev abidəsi” əsərinin layihəsinə görə “Beynəlxalq baxış” diplomuna layiq görülmüşdür (1998). Akademik Y.Məmmədəliyevin, Azərb. xalq artisti Şəmsi Bədəlbəylinin qəbirüstü abidələrini hazırlamışdır (2004). Ümummillə lider Heydər Əliyevin Quba və Xaçmaz rayonlarında qoyulacaq abidəsi üzərində işləyir.

ƏSGƏROV Kamal Əsgər oğlu (d. 3.11.1951, Culfa r-nunun Kırna k.) - fizik. fizika-rizmat elmləri doktoru (2000). 1973 ildə Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) fizika fakültəsini bitirmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra 1 il “Ozon” zavodunda işləmiş, daha sonra Moskva şəhərində aspiranturaya daxil olmuşdur. 1982 ildə aspiranturayı bitirərək texnika elmləri namizədi alimlik dərəcəsini almışdır. Moskvanın Bakıdakı filialı olan Tətbiqi Fizika institutunda şöbə müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1998 ildən “İskra” zavodunun direktorudur. 1 kitabın, 8 müəlliflik şəhadətnaməsinin, 100-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir.

ƏSGƏROV Məmməd Həsən oğlu (25.12.1918, indiki Culfa r-nunun Yaycı k. – 27.7.1988, Bakı) – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı

(1973). Kənd təsərrüfatı elmləri namizədi (1968). Azərb. Respublikası əməkdar agronomu (1981). MTS direktoru (1944–54), Bərdə r-n Xalq Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin Sədri (1954–58), Nax. MSSR Nazirlər Sovetinin sədri (1959–64), Azərb. KP Ağcabədi R-n Komitəsinin birinci katibi (1965–68), Azərb. SSR Yüngül Sənaye nazirinin müavini (1968-70), Azərb. KP Şamaxor (indiki Şəmkir) R-n Komitəsinin birinci katibi (1970–77) vəzifələrində işləmişdir. 1977–85 illərdə Azərb. SSR Kənd Təsərrüfatı naziri idi. SSRİ Ali Sovetinin (6-cı çağırış) və Azərb. SSR Ali Sovetinin (4–11-ci çağırış) deputatı, Azərb. KP MK-nın üzvü (1960–86) olmuşdur. 4 dəfə “Lenin” ordeni, “Oktyabr İnqilabı” ordeni, 2 “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

ƏSGƏROV Mirzə Qəhrəman oğlu (7.7.1956, Ordubad r-nunun Aza k. – 26.10.1993, Bakı) – jurnalist. H.Zərdabi, “Dan ulduzu”, “Qızıl qələm” mükafatları laureatı. Bakı Energetika Texnikumunu (1973), Azərbaycan Dövlət Universitetini (indiki BDU; 1983), Bakı Sosial İdarəetmə və Palitologiya İnstitutunu (indiki Azərb. Prezidentinin yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası; 1993), Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi Jurnalist Sənətkarlığı İnstitutunu (1981) bitirmişdir. Dərin Dəniz Özülləri zavodunun “Xəzər - Kəsp” qəzetinin (1983-87), Azərinformun (indiki AzərTAC) Naxçıvan MR üzrə zona müxbiri (1987-93) olmuşdur. “Real” (1992) informasiya agentliyinin, “Naxçıvan” (1992) qəzetinin təsisçisidir. “Naxçıvan yaşayır, döyüşür” foto-albomunun müəlliflərindəndir. H.Z.Tağıyev adına “Fəxriyyə” diplomuna layiq görülmüşdür.

ƏSGƏROV Vasif Fətulla oğlu (d. 15.4.1929, Naxçıvan ş.) – həkim. Tibb elmləri doktoru (1969), prof. (1970). Səhiyyə əlaçısı, N. İ. Piroqov ad. 2-ci Moskva Tibb İn-tunu (1952) və həmin in-tun aspiranturasını (1956) bitirmişdir. 1959 ildən Azərb. Tibb Un-tında çalışır; 1969 ildən uşaq-yoluxucu xəstəlikləri kafedrasının müdürüdür. Tədqiqatları, əsasən, diri virus vaksinlərinin (qızılca, poliomielit və təbii çiçək öleyhinə), qızılca infeksiyasının uşaq orqanizminin qeyri-spesifik və postvaksional spesifik immunoloji reaktivliyinə təsirinə və s. məsələlərə həsr edilmişdir. 250-dən

Əsgərov Kamal

Əsgərov Məmməd

Əsgərov Mirzə

Əsgərov Vasif

Əsgərov Ziyafət

çox elmi əsərin, tədris-metodiki vəsaitin müəllifi, "Yoluxucu xəstəliklər" (B., 1993) dərsliyinin müəlliflərindəndir. Virusoloqların 2-ci Ümumdünya (Budapeşt, 1971), pediatri-infeksiyonistlərin Ümumdünya (Filippin, 1999) konqreslərində və s. qurultay və konfranslarda məruzələr etmişdir.

ƏSGƏROV Ziyafət Abbas oğlu (d.24.10.1963, Babək r-nunun Uzunoba k.) - ictimai-siyasi xadim, hüquqşünas, hüquq elmləri namizədi. 1990 ildə Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş, universitetin Konstitusiyaya hüququ kafedrasına müəllim kimi işə qəbul edilmiş, 1994 ildə həmin kafedranın aspiranturasını qurtarmışdır. 1994 ildə "Konstitusiyanın nəzəri aspektləri" (Naxçıvan MR-in təmsalında) mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Hazırda BDU-da Konstitusiyaya hüququ kafedrasının dosentidir. 50-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

Ə. 1995 ildə Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyasını işləyib hazırlayan Komissiyanın işçi qrupunun üzvü olmuşdur. 1995 ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-ci çağırış) üzvü olmuş və həmin çağırış Milli Məclisin "Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu məsələləri" daimi komissiyasının sədr müavini seçilmişdir. 2000 il noyabrın 5-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (2-ci çağırış) deputatı, noyabrın 24-də Milli Məclisin sədr müavini, sonra isə "Təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri" daimi komissiyasının sədri seçilmişdir. O, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin NATO Parlament Assambleyasındakı nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası statusu, B., 1999., Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüquqlarının əsasları, B., 2005 (həmmüəllif).

ƏSGƏROVA Münəvvər Mehbali qızı (6.3.1914, Culfa r-nunun Kırna k. - 1.10.2001, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). Əmək fəaliyyətinə Kırna k.-ndəki k-zda başlamış, manqa başçısı işləmişdir (1938–68). 1947 ildə üzümçülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 1968 ildən fərdi pensiyaçı idi.

ƏSGƏROVA Roza Qasım qızı (d. 15.8.1929, Babək r-nunun Qahab k.) – botanik. Biolog-

iya elmləri doktoru (1979). Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) biologiya fakültəsini bitirmişdir (1950). Azərbaycan Milli EA-nın Botanika İn-tunda baş elmi işçi olmuş, hazırda isə ali bitkilərin sistematikasına şöbəsinin müdürüdür. Sistematika, floristika, florogenezis, palinologiyaya sahələrində çalışır. Respublikada ilk dəfə müasir bitkilərin tozcuqlarının morfolojiyası (palinomorfologiya) və onun sistematikada tətbiqi ilə məşğul olmuşdur. Bir monoqrafiyanın, 80-ə qədər elmi məqalənin müəllifidir. III Beynəlxalq palinologiya (Novosibirsk, 1971), 12-ci Beynəlxalq Botanika (Leningrad, 1973) konqreslərində, mürəkkəb-çiçəklilər fəsiləsinə dair beynəlxalq konfransda (London, 1994) məruzələr etmişdir. Çoxcildlik "Azərbaycan florası"nın (c. 7-8, B., 1959–61), "Azərbaycanın qırmızı kitabı"nın (B., 1989) müəlliflərindəndir.

Ə s ə r i: Палинология. Труды III Международной палинологической конференции. Л. 1973. "Палинология цикорийных Compositae Cicharioideae.", Б., 1987.

ƏSHABİ-KƏHF – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarındadır. Şm.-q. yamacı sıldırımıdır. Hünd. 1665 m. *Əshabi-kəhf* ziyarətگاهی bu dağdadır.

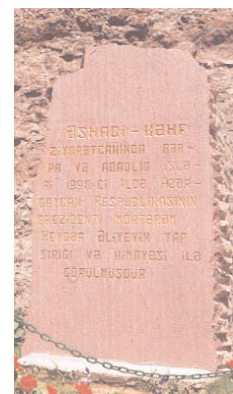
ƏSHABİ-KƏHF – Naxçıvan ş.-ndən təq. 12 km aralı, İlandağ ilə Nəhəcir d. arasındakı təbii mağarada ziyarətگاهی. Ərəb dilində "mağara sahibləri" deməkdir. Qurani-Kərimdə "Kəhf" surəsinin 9-26 ayələrində Allahdan başqasına inanlardan ayrılıb mağaraya sığınan gənclərdən, onların 300 ildən artıq yatdıqlarından, oyandıqdan sonra başlarına gələnlərdən bəhs edilir. Qurani-Kərimdə mövcud olan hadisə müəyyən dəyişikliklərlə Naxçıvanda Kəhfli Əshabi-Kəhfə bağlı rəvayətlərdə də öz əksini tapmışdır. Uzun illər bir sıra ədəbiyyatda mövcud olmuş yanlış fikrə görə hadisə xristianlıqla əlaqələndirilmiş, Qurani-Kərimdə adı çəkilən mağaranın Kiçik Asiya və ya Fələstin ərazisində, hətta dünyanın digər ölkələrində olduğu güman edilmişdir. Həmin ədəbiyyatlarda Naxçıvanda olan Əshabi-Kəhf mağarasından və rəvayətdən bəhs olunmamışdır. Lakin son dövrdə aparılmış araşdırmalar sübut edir ki, Qurani-Kərimdə adı çəkilən Əshabi-Kəhf mağarası Naxçıvan ərazisindədir və bunun xristianlıqla heç bir əlaqəsi yoxdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Əsgərova Münəvvər

Əsgərova Roza

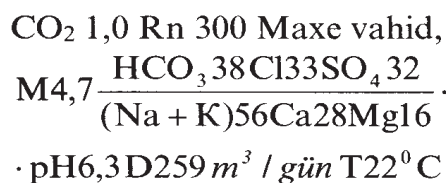
Heydər Əliyevin tapşırığı və himayəsi ilə Ə. k.-də abadlıq-bərpa işləri aparılmış, zəvvarlar üçün yaxşı şərait yaradılmış, 13 km məsafədə rahat yol salınmış, məscid tikilmiş, kitabə qoyulmuşdur.

Əd: Qədirzadə Hacı Qadir, Əshabi-Kəhf: müqəddəslik, tarixilik və inancların genezisi. B., 2002; Səfərlə Hacı Fəxrəddin, Duaların Allaha çatdığı yer – “Əshabi-Kəhf”. B., 2002.

ƏSHABI-KƏHF KÖRPÜSÜ – Babək r-nu ərazisində, Pircivar selovu üzərində, Əshabi-kəhf ziyarətəhəsinə gedən avtomobil yolunun 2 km-liyindədir. Uz. 15 paqonometr. Ziyarətəhəsinə gedənlərin rahatlığını təmin etmək məqsədilə 1998 ildə inşa edilmişdir.

ƏSHABI-KƏHF MİNERAL SU YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Qahab k.-ndən 6 km

c.-ş.-də, Naxçıvan ş.-ndən 12 km aralı, Əshabi-Kəhf d.-nin ətəyindədir. Hər 15 dəqiqədən bir qaynayıb köpüklənir. Suyu radonlu, karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı-xlorlu-sulfatlı, natriumlu-kalsiumludur. 200 m dərinlikdə qazılmış quyunun balneoloji tərkibi:

Rusiya Federasiyasındakı “Pyatigorsk” suyunun analoqudur. Revmatizm xəstəliklərinin müalicəsində istifadə olunur.

Əshabi-kəhf mineral su bulağı.

Əvəz Sadiq

ƏTİQ ORDUBADI (?-?) – xəttat (16 əsr). Şah İsmayıl Xətəinin sarayında münşi olmuşdur. Tuğrayi-şahi xəttini icad etmişdir. Sonralar Məşhəd məqbərəsi ziyarətgahının işlər müdiri olmuş, uzun müddət orada yaşayaraq, Şahrux mədrəsəsi yanında özünə məqbərə tikdirmişdir.

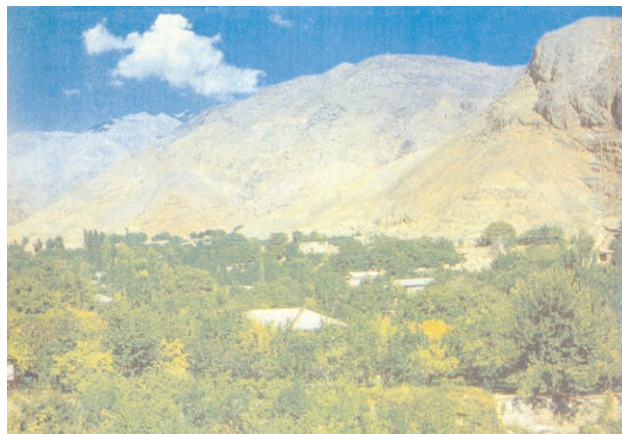
Əd.: Tərbiyət M., Danişməndani-Azərbaycan, B., 1987, səh. 135.

ƏVƏZ SADIQ (Əbülfəz Əli oğlu Sadiq oğlu un ədəbi adı; 1898, Ordubad ş. – 27.8.1956, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – yazıçı, nasir, publisist. 1920 ildən Ordubadda və Naxçıvanda müəllimlik etmişdir. Sonralar jurnalistika sahəsində çalışmış, “Şərq qapısı” qəzetinin redaktoru (1925–27), “İnqilab və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalında məsul katib (1927–33; 1938–41; 1946–51), “Kirpi” jurnalının redaktoru (1952–56) işləmişdir. İlk yazıları 20-ci illərdə “Kommunist”, “Yeni fikir”, “Şərq qapısı” və s. qəzetlərdə dərc olunmuşdur. “Xatirələr” (1933), “Yeni gün” (1938), “Qərənfil” (1945), “Bəsti” (1953), “Sabahı yaradanlar” (1953), “Bizim adamlar” (1951) adlı очерк və hekayə kitablarının, “Mingəçevir” (1951) romanının müəllifidir. Satirik əsərlər də yazmışdır: “Nadürüstov və başqaları” (1955) toplusu. Felyetonları keçmiş SSRİ-nin mərkəzi mətbuatında (“Pravda” qəzetində) dərc olunmuşdur. Esxil, Sofokl, E. Zolya, L. N. Tolstoy və b.-nin bəzi əsərlərini tərcümə etmişdir. Adına küçə və məktəb var.

Əsərləri: Seçilmiş əsərləri, B., 1958; Seçilmiş əsərləri, B., 1971.

ƏYLİS – Ordubad r-nu ərazisində çay. Arazın sol qolu. Uz. 24 km, hövzəsinin sah. 58 km². Zəngəzur silsiləsindəki Xoşlu d.-ndan (3100 m hünd.-dən) başlanır. Əsasən qar suları və yeraltı sularla qidalanır. Sel və daşqınlar olur. Suvarmada istifadə edilir. Ə. çayının üzərində müxtəlif vaxtlarda yüksək inşaat texnikası səviyyəsində dörd körpü tikilmişdir. Orta əsr Əylis yaşayış məntəqəsi çayın hər iki sahilində yerləşirdi.

ƏYLİS – orta əsr yaşayış məntəqəsi. İndiki Ordubad r-nu ərazisində, Arazın sol sahilindən 10–12 km məsafədə, Əylis çayının hər iki sahilində, dağlar qoynunda yerləşirdi. 16–17 əsrlərdə sənətkarlıq və ticarət mərkəzi kimi Şərqi və Qərbi bir çox ölkəsində tanınmış-

dı. Xüsusilə ipəkçilik nəsil-dən-nəslə keçən sənətkarlıq sahəsi idi. Ə. tacirləri Avropa ölkələri (Portuqaliya, Hollandiya, İspaniya, İtaliya və s.) ilə ipək ticarəti edirdilər. 17–18 əsrlərdə Ə. Səfəvi – Osmanlı müharibələri nəticəsində dağılmış, 1752 ildən sonra kiçik kəndə çevrilmişdir. 19 əsrdə yenidən dirçəlmişdir. Həmin əsrin 60-cı illərində burada 50 dəzqahdan ibarət ilk ipəksarım f-ki fəaliyyət göstərirdi. Ə.-də qala divarları, məscid, karvansara, dükən, hamam xarabalıqları indi də qalmaqdadır. Ə. vaxtilə bir neçə məhəllədən (Xanlar məhəlləsi, Meydan məhəlləsi, Aşağı məhəllə və s.) ibarət idi. Kanalizasiya sistemi də 17 əsrdən məlumdur. Ə. dadlı süfrə suyu olan çoxsaylı çeşmələri, şəfa bulaqları, kurort iqlimi, meyvə bağları, süfrə üzümləri, qoz ağacları, müalicə bitkiləri, şah çinarları ilə də məşhur olmuşdur. 19 əsrin ortalarında Aşağı Ə. və Yuxarı Ə. kəndlərinə ayrılmışdır. Hazırda onların arasında 3 km-lik məsafədə yeni yaşayış evləri və ictimai binalar inşa edilir, iki Ə. yenidən birləşir.

Mədəniyyət sarayı. 1997. Əylis.

Əylis nekropolu.
Başdaşı kitabəsi.
16 əsr.

ƏYLİS MƏSCİDİ – Ordubad r-nunun Əylis k.-ndə orta əsrlərə aid memarlıq abidəsi. Tədqiqatçılara görə, məscid 16 əsrdə İran şahı I Şah Abbas tərəfindən inşa edilmişdir (el arasında Şah Abbas məscidi də adlanır). Məscidin əvvəllər mövcud olmuş mədrəsəsi son zamanlara qədər qalmışdı. Sonralar dağılmış, hazırda bərpa edilmişdir.

ƏYLİS SÜRMƏ TƏZAHÜRÜ – Ordubad r-nu ərazisində, dəniz səviyyəsindən 900–1500 m hündürlükdədir. Geoloji quruluşunda Paleosen–Aşağı Eosen yaşlı qumdaşlar, argillitlər, andezitlər, onların tufları və diorit, porfirit daykaları iştirak edir. Sürmə filizləşməsi damar zonaları tiplidir. Yataq Qoruqlar antiklinalının tağ hissəsində yerləşir və eyniadlı qırılma filizdaşıyıcı rolunu oynayır. Sürmə filizi hidrotermal yolla əmələ gəlir, orta temperaturdadır və diorit-porfirit daykalari ilə əlaqədardır. Filizləşmə 3 damar-zonadan ibarətdir. Qalınlıqları 1,0–5,0 m olmaqla 200–1000 m məsafəyə izlənilir. Əsas filiz mineralları antimonit və onun törəmə minerallarıdır. Filizdə sürmənin miqdarı 0,2–10,0%-dir. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər damarcıq və möhtəvi tiplidir.

“ƏYLİS” UN DƏYİRMANI – yeyinti sənayesi müəssisəsi. Culfa rayonu ərazisindədir. 2003 ildə istifadəyə verilmiş və fəaliyyətə taxıl emalı ilə başlamışdır. Gündəlik istehsal gücü 15 t-dur.

ƏYLİSLİ Əkrəm (Əkrəm Nəcəf oğlu Nəibovun ədəbi adı; d. 6.12.1937, Ordubad r-nunun Yuxarı Əylis k.) – yazıçı, dramaturq. Azərb. Respublikasının xalq yazıçısı (1998) və əməkdar incəsənət xadimi (1987). M.F.Axundov ad. ədəbi mükafat laureatı (1991). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsində təhsil almış, Moskva-da M.Qorki ad. Ədəbiyyat İn-tunun nəsr şöbəsini bitirmişdir. “Gənclik” nəşriyyatının baş redaktoru (1968–70), “Mozalan” satirik kino-jurnalının baş redaktoru (1970–71), Azərb. Dövlət Kinematografiya Komitəsinin baş redaktoru (1974–78), “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru (1978–83), Azərb. Yazıçılar İttifaqının katibi (1987–91) işləmiş, SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin üzvü olmuşdur. 1992 ildən “Yazıçı” ədəbi nəşrlər evinin direktoru olmuşdur. Ədəbiyyata insan və onun taleyi problemlərini gətirmiş 60-cı illər

ədəbi nəslinin görkəmli nümayəndələrindən olan Ə.-nin povestlərində (“Gilas ağacı”, “Dağlara çən düşəndə”, “Atalar və atasızlar”, “Tənha narın nağılı”, “Kür qırağının meşələri”, “İşığını əsirgəmə”, “Söyüdlərin sarı işığı”, “Güllü paltar mövsümü” və s.) və romanlarında (“Mənim nəğməkar bibim”, “Adamlar və ağaclar”, “Gilənar çiçəyinə dediklərim”, “Ağ dərə”) müasirlərimizin mənavi-əxlaqi aləmi araşdırılır. “Quşu uçan budaqlar”, “Bağdada putyovka var” (eyniadlı povestin motivləri əsasında), “Vəzifə”, “Anamın pasportu”, “Ata mülkü”, “Ömür tez keçdi, qardaş”, “Bu kənddən bir qatar keçdi”, “Bir cüt bədmüşk ağacı”, “Yastı tərə” və s. pyesləri Bakı, Naxçıvan, Gəncə və İrəvan teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdur. Ssenariləri əsasında “Gilas ağacı”, “Ürək yaman şeydir”, “Sürəyya” filmləri çəkilmişdir. Ədəbi-tənqidi və publisistik yazıları var. Əsərləri bir sıra dillərə tərcümə olunmuşdur. K.Paustovskinin hekayələrini, Ç.Aytmatovun “Əlvida, Gülsarı”, H.Böllün “O illərin çörəyi”, H.Məlikin “Çevrə”, Q.Qarsia-Markesin “Gözlənilən bir qətlin tarixçəsi” povestlərini və b. əsərləri tərcümə etmişdir. “Şərəf nişanı” və Azərb. Respublikasının “Şöhrət” ordenləri ilə təltif

Əylisli Əkrəm

olunmuşdur.

3-cü çağırış Azərbaycan Milli Məclisinin deputatıdır (2005).

Ə s ə r l ə r i: Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, B., 1987; Sənət yanğısı (məqalələr), B., 1989; Əylisdən Əylisəcən, B., 2000; Seçilmiş əsərləri, B., 2005.

ƏYRIDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Gilançayın yuxarı axımındadır. Hünd. 3126 m. Günbəzvarı formadadır.

ƏZİZ ŞƏRİF, Ş ə r i f z a d ə Əbdüləziz Məşədi Qurbanəli oğlu (28.3.1895, Naxçıvan ş. - 28.5.1998, Moskva; Naxçıvanda dəfn olunmuşdur) – ədəbiyyatşünas, tənqidçi, tərcüməçi, maarif və mətbuat xadimi. Filologiya elmləri doktoru (1958), professor (1962), Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi (1963). Naxçıvanda "Tərbiyə" məktəbində (1901-04), Tiflis və İrəvanda xüsusi pansion və gimnaziyalarda (1904-15) təhsil almışdır. 1915 ildə Moskva Kommersiya İnstitutuna daxil olmuş, ailə vəziyyəti ilə əlaqədar ikinci kursdan (1917) çıxmışdır. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu (1943) bitirmişdir. Tələbə ikən siyasi hərəkata qoşulmuşdur. 1918 ildə sosial-demokrat "Hümmət" partiyasına daxil olmuşdur. Zaqafqaziya seymində sosial-demokrat fraksiyasında (1918), Borçalı qəzasında torpaq idarəsində (1919) çalışmış, seçkiqabağı kampaniyada təbliğat aparmaq üçün İrəvana ezam olunmuşdur. "Hümmət" partiyasının Tiflisdə nəşr etdirdiyi "Gələcək" (1918-19) və "Probujdeniye" (1918) qəzetlərinin redaktoru olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti illərində Tiflisdə mət-

buat və nəşriyyat sahəsində çalışmış, Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində məsləhətçi (1920-35) olmuşdur. Tiflis Müəllimlər İnstitutunda müəllim, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda və M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda baş elmi işçi (1950-61) işləmiş, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrasının professoru (1962-88) və müdiri (1960-64) olmuşdur.

Ədəbi yaradıcılığa 1906 ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc olunmuş "Naxçıvandan məktublar"la başlamışdır. Klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi, ədəbi tənqid, bədii tərcümə və publisistika ilə məşğul olmuşdur.

Bakı və Moskva şəhərlərində nəşr olunmuş "Molla Nəsrəddin" (1946), "Sabirin həyatı və yaradıcılığı" (rus dilində, 1951), "Vaqif məhəbbət və gözəlliyin tərənnümçüsüdür" (rus dilində, 1968), "Atam və mən" (1983), "Keçmiş günlər" (iki cildə, 1977-1986), "Molla Nəsrəddin necə yarandı?" (1986), "Tapıntılar" (1987) kitablarının müəllifidir.

Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmməd-quluzadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal və b. Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini rus dilinə, rus yazıçılarının əsərlərini, habelə gürcü yazıçılarının bəzi əsərlərini (orijinaldan) Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Əd.: C ə f ə r o v M.C., Əziz Şərif və xatirələri. Əziz Şərif, "Keçmiş günlər" kitabında, B., 1977; T e y m u r o v M., Məni xatırlarsınız. Əziz Şərif.

Əziz Şərif

F

FAİQ KƏRİM (Kərim Əliqulu oğlu Quliyev in ədəbi adı; d. 7.7.1925, Ordubad r-nunun Unus k.) – şair. Üç yaşından dünya işğından məhrum olmuşdur. Bakıda korlar üçün xüsusi məktəbi və Azərb. Dövlət Un-ti (indiki BDU) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini bitirmişdir (1957). “İlk sınaq” (1957), “Sənin qüdrətin” (1960), “Səni düşünürəm” (1967), “Həyat eşqi” (1970), “Səndən doymadım” (1977), “Necə sevməyim” (1983), “Ana ürəyi” (1988) və s. topluları nəşr edilmişdir. Uşaqlar üçün də yazmışdır: “Kiçik dostlarıma” (1959), “Balaca bənnalar” (1964), “Rəfiqələr” (1980) kitabçaları.

FƏQİR, Fəqir Ordubadi (Hacığa Məhəmməd oğlunun təxəllüsü; 1836, Ordubad – 1886, orada) – şair. *M.S.Ordubadinin* atasıdır. Uşaq yaşlarından ticarətlə məşğul olan atası ilə İranın müxtəlif şəhərlərinə səfər etmiş, 25 yaşında Ordubada qayıdaraq məktəbdarlıq və şairliklə məşğul olmuş, yeni üsullu məktəb açmışdır. “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin ən fəal üzvlərindən və rəhbərlərindən olan F. klassik Şərq poeziyası ənənələri səpgisində lirik şeirlərlə (“Gülşəni-irfan” divanı) yanaşı, ictimai məzmunlu, tənqidi-satirik əsərlər də yazmışdır. “Kürdün çul satması” (“Fatı” adı ilə də məşhurdur) şeirində, vilayətin vəzifəli şəxslərinə mənzum məktublarında şair sosial ədalətsizliyi, çar məmurlarının rüsvətxorluğunu, şöhrətpərəst mənəsb sahiblərini, fırıldaqçı din xadimlərini satıra atəşinə tutduğuna görə təqibə məruz qalmış, bir müddət Türkünstanda yaşamağa məcbur olmuşdur.

Ə s ə r i: Ağlar qələm əlimdə (tərtib, müqəddimə və lüğət Ə.Qədimovundur), B., 1989.

Ə d.: Q a s ı m z a d ə F., XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, B., 1974; K ö ç ə r l i F., Azərbaycan ədəbiyyatı, c. 2, B., 1981; Q ə d i m o v Ə., XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti, B., 2003.

FƏRƏCOV Əliqulu Səttar oğlu (15.3.1898, Ordubad ş. – 20. 1. 1981, Bakı) – iqtisadçı. İqtisad elmləri namizədi, prof. (1939). Azərb. Respublikasının əməkdar iqtisadçısı (1967). 1915 ildə Tiflis ticarət kurslarını, 1927 ildə Azərb. Politeknik İn-tunu bitirmişdir. Uzun müddət respublikanın ali məktəblərində dərs demişdir. Elmi-pedaqoji fəaliyyətilə yanaşı, Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) prorektoru (1943–44), Azərb. Xalq Təsərrüfatı İn-tunun (AXTİ: indiki İqtisad Un-ti) rektoru (1944–50), bir sıra kafedraların, o cümlədən ADU-nun mühasibat uçotu və təsərrüfat fəaliyyətinin analizi kafedrasının (1959–60) müdiri, ADU-nun (1962–66) və AXTİ-nin məsləhətçi prof. (1966 ildən) olmuş, Azərb. Milli EA İqtisadiyyat bölməsində (indiki İqtisadiyyat İn-tu) baş elmi işçi, şöbə müdiri (1951–58) işləmişdir. F. Azərb.-də iqtisadi təhsilin təşkilatçılarından idi. O, Azərb. dilində mühasibat uçotunun nəzəri və əməli məsələlərinə dair dərsliklər yazmış, konkret iqtisadiyyata dair elmi terminlər işləyib hazırlamış, mühasibat uçotunun nəzəri, texniki və tarixi məsələlərinə, k. t. iqtisadiyyatına, x. t. və iqtisadi fikir tarixinə dair tədqiqatlar aparmışdır. “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Sənayedə qənaət və yığcamlıq haqqında, B., 1954; Nizami Gəncəvinin iqtisadi görüşləri haqqında, B., 1956; Ордурад. Историко-экономический очерк, Б., 1970; Зарождение и развитие экономической мысли в Азербайджане в эпоху феодализма, Б., 1986.

FƏRƏCOV Fərəc Səttar oğlu (27.1.1912, Ordubad ş. – 7. 9. 1990, Bakı) – memar. Azərb. Respublikasının əməkdar memarı. Azərb. Sənaye İn-tunu (indiki Neft Akademiyası) bitirmişdir (1940). Nax. MSSR Kommunal Təsərrüfat naziri (1941–46), Azərb. SSR Kənd Tikinti İdarəsi Trestinin rəisi (1946–50), Ümumittifaq Pambıq Sənayesi İn-

Fərəcov Əliqulu

Fəricov Fərid

saat İn-tu Bakı filialının direktoru (1950–53), Azərb. SSR Kənd Təsərrüfatı Dövlət Layihə İn-tunda kənd tikintisi şöbəsinin rəisi (1953–62), Azərb. SSR Şəhər və Kənd Tikintisi Dövlət Layihə İn-tunun direktoru (1962–68), Moskvada SSRİ Kənd Tikinti Nazirliyi aparatında məsul vəzifədə (1968–86) işləmişdir. Elmi-pedaqoji fəaliyyət də göstərmiş, Azərb. Politexnik İn-tu (indiki Texniki Un-t) sənaye və mülki inşaat kafedrasının dosenti olmuşdur (1959–62). 50-dən çox elmi, elmi-publisistik məqalənin, 11 kitabçanın müəllifidir. Orden və medallarla təltif edilmişdir

FƏRƏCOV Fərid Əliqulu oğlu (23.6.1927, Bakı – 19.4.2000, orada) – iqtisadçı. İqtisad elmləri doktoru (1971), prof. (1977). Azərb. Respublikası əməkdar iqtisadçısı (1972). *Ə. S. Fəricovun* oğludur. Azərb. Dövlət Xalq Təsərrüfatı İn-tunu (indiki İqtisad Un-ti) (1949) və Azərb. Milli EA İqtisadiyyat bölməsinin (indiki İqtisadiyyat İn-tu) aspiranturasını (1953) bitirmiş, həmin vaxtdan burada kiçik və baş elmi işçi (1953–57), Bakı Ali Partiya Məktəbində konkret iqtisadiyyat kafedrasının müdiri (1957–76), Azərb. SSR Dövlət Plan Komitəsi Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat İn-tunun direktoru (1976–81), Respublika Dövlət Plan Komitəsi sədrinin müavini və birinci müavini (1981–93), İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzində baş elmi işçi (1993 ildən) vəzifələrində çalışmışdır. Sənayenin iqtisadiyyatına, onun inkişafı və sahə quruluşu, iqtisadi islahatların, texniki tərəqqinin, işin keyfiyyətinin ictimai istehsalın səmərəliliyinə təsiri, sənayenin idarə edilməsi problemlərinə dair tədqiqatların, o cümlədən bir neçə monoqrafiya və kitabın müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Texniki tərəqqi və yeni texnika tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyi, B., 1963: Təsərrüfat islahatı və sənayenin idarə edilməsi problemləri, B., 1967; *Öairü dâç-æöëy è îòðàñéââüâ îðîîðöëè îðîîüöëâîîîîîöè* *Àçâðâæâæâîâ*, *Á.*, 1975; *Kâ=âñoâî ðââîòü èâè ðâèòîð ðîñoâ ñîöëæüî-ýèîîîè=âñèîè ýòðâèöëâîîîîöè îâüâñoââîîîîâî îðîèçâîñðââ*, *Á.*, 1980.

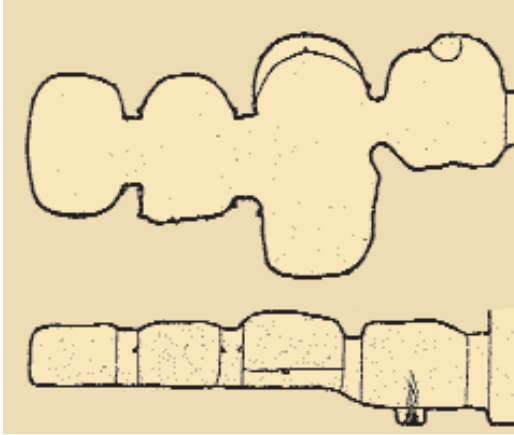
FƏRƏCOV Zülfüqar Həsən oğlu (d. 7.7.1951, Bakı) – həkim-dermatoloq. Tibb elmləri doktoru (1990), prof. (1992). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunun (indiki Tibb Un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini (1973) və Moskvada Mərkəzi Dəri-Zöhrəvi Elmi-Tədqiqat İn-

tunun aspiranturasını (1985) bitirmişdir. Sumqayıt ş. dəri-zöhrəvi xəstəliklər dispanserində həkim-dermatoloq (1975–82), Azərb. Dövlət Tibb Un-ti nəzdindəki mərkəzi elmi-tədqiqat laboratoriyasında baş elmi işçi (1986–87) olmuşdur. 1992 ildən un-tin dəri-zöhrəvi xəstəlikləri kafedrasının prof.-dur. 1999 ildən Azərb. Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin dəri-zöhrəvi xəstəlikləri üzrə baş mütəxəssisidir. Əsas tədqiqatları dərinin bədxassəli xəstəliklərinə, zöhrəvi xəstəliklərin patogenetik və epidemioloji aspektlərinə həsr edilmişdir. 80-ə yaxın elmi əsərin, o cümlədən 5 ixtiranın, 2 monoqrafiyanın, 2 dərslinin və 2 metodik tədris vəsaitinin müəllifidir. “Dərinin bədxassəli limfomaları” (B., 1996; rus dilində), “Ağızın selikli qişasının və dodaqların xəstəlikləri” (B., 1999) əsərləri nəşr olunmuşdur.

FƏRHAD EVİ – Şahbuz r-nunun Biçənək k.-ndən ş.-də, Batabat yaylağında arxeoloji abidə. Naxçıvan–Laçın–Yevlax avtomobil yolundan sağda, Zorbulaqdan təqr. 1 km ş.-dədir. Liparit tuf qayada külləng tipli metal alətlə qazılmış dörd otaqdan ibarətdir. Onlar bir istiqamətdə gedən düz keçid yolu vasitəsilə birləşirlər. Tavanlar tağ şəkilli, döşəmələr oval planlıdır. Divarlarda şam, yaxud çırağ qoymaq üçün kiçik taxçalar qazılmışdır. Divarların dibində səki düzəldilmişdir; birinci otağın sağ küncündə quyu ocaq yeri var. Giriş qapısının hünd. 2,20 m, eni 1,30 m-dir. F. e.-nin olduğu qayanın girişinin sağında qaya üzərində uzun saçlı kişi başı, solunda qadın rəsmi həkk olunmuşdur. Qayanın şm.-ş. yamacında buradan keçən

Fəricov Zülfüqar

Fərhad evinin planı və kəsiyi.

qədim karvan yolunun səviyyəsindən 2,0 m hünd.-də uz. 5 m, eni 80 sm, dərinliyi 30 sm olan səki qazılmışdır; səki boyunca 3 sətirlik qədim yazı (çox güman ki, mixi yazı) həkk olunmuşdur (məzmunu oxunmaz vəziyyətə salınmışdır). Yaxınlıqdakı kurqan tipli abidə üzərindəki vişap oğurlanmışdır. Naxçıvan ş.-ndən F. e.-nə bir mənzil karvan yolu var. Naxçıvan–Laçın–Yevlax yolu Yaxın Şərqi Cənubi Qafqazla əlaqələndirən ən əlverişli yollardan sayılırdı. Batabat yaylağında F. e. adı ilə tanınan dayanacaq məntəqəsi yaradılmışdı. Orta əsrlərdə Naxçıvan–Batabat yolunda gediş-gəliş artdığından F. e.-ndən bir qədər şm.-da iri karvansara tikilmişdi. Yerli əhali bunu Şah Abbas karvansarası adlandırır. Tədqiqatlar F. e. abidələrinin e. ə. 1-ci minilliyin sonlarına və eramızın əvvəllərinə aid olduğunu söyləməyə imkan verir. F.e. ilə bağlı xalq arasında müxtəlif rəvayətlər yayılmışdır.

Əd.: Əliyev V., Allahverdiyev S., Fərhad evi, Azərbaycanda arxeologiya və etnoqrafiya elminin son nəticələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları, B., 1992.

FƏTƏLİBƏYLİ Əbdürrəhman bəy Əli bəy oğlu D ü d ə n g i n s k i (1908, Şərur r-nunun Düdəngə k. – 1954, AFR, Münxen) – hərbi və siyasi xadim. Atası əsilzadə ailəsindən çıxmış hərbiçi olmuş, yüksək rütbəli zabit kimi əvvəlcə Türkünstan sərhəd dairəsinin, sonra isə Rusiya–İran sərhəddinin Naxçıvan qəzası üzrə rəisi olmuş, 1910 ildə erməni və rus şovinistlərinin əli ilə zəhərlənərək öldürülmüşdür. F. Tiflisdə təhsil almış, 1939 ildə Moskvada M.V.Frunze ad. Hərbi Akademi-

yanı bitirmiş, Sovet–Finlandiya müharibəsində (1939–40) iştirak etmiş, “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif olunmuşdu. Böyük Vətən müharibəsi (1941–45) başlayanda F. mayor rüt-bəsində Riqada (Latviya) gen. Vlasovun ordusunun tərkibində qərargahda, qardaşı Seyfulla hərbi hissələrin birində, həyat yoldaşı Leyla isə hərbi həkim kimi şəhər qəspitalında xidmət edirdi. Təqr. 1941 ilin sentyabrında F. Leninqrad ətrafında hərbi tapşırığı yerinə yetirərkən Vlasovun ordusunun almanların tərəfinə keçdiyindən xəbər tutur və özü də almanlara əsir düşür. 1941 ilin noyabrında Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edərək əsir azərb.-lilardan ibarət hərbi legion yaratmağa razılıq alır. 1942 ildə Almaniya dövləti onun yaratdığı və başında durduğu mühacir Azərb. hökumətini tanımışdı (1944 ilin payızınadək fəaliyyət göstərmişdi). 1943 ildə “Milli Birlik Məclisi” təşkil edilmiş, Almaniya Azərb. siyasi müxalifətinin rəhbəri M.Ə.Rəsulzadə və b. ilə sıx əlaqələr yaradılmışdı. 1943 ilin mayında Berlində F.-nin də iştirakı ilə Azərb. İstiqlalın 25-ci ildönümü qeyd olunmuş, noyabrda keçirilmiş Milli Azərb. qurultayı onun məruzəsi əsasında qətnamə qəbul etmişdi. Müharibədən sonra bir müddət İtaliyada, Misirdə və Türkiyədə yaşamış, 1953 ildə Münxen ş.-də yerləşən “Azadlıq” radiosunun Azərb. şöbəsinin baş redaktoru olmuşdur. DTK qatili tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Mərhumun dəfn mərasimində çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə onu “hərərətli bir vətənsəvər və qorxmaz bir mücahid” adlandırmışdı.

Əd.: Hacıyev İ., Məmmədov Ş., Naxçıvan və naxçıvanlılar, B., 2001; Tahirli A. Bir Vətən aşığı - Əbdürrəhman Düdənginski Fətəlibəyli, “525-ci qəzet”, 2001, 25 iyul.

FƏTƏLİYEV Əyyub Cəfər oğlu (d. 7.11. 1925, İrəvan) – teatr rəssamı. Azərb. Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1964). Ə. Əzimzadə ad. Azərb. Dövlət Rəssamlıq Məktəbini (1944) və V. İ. Surikov ad. Moskva Rəssamlıq İn-tunu (1952) bitirmişdir. SSRİ Böyük Teatrında (Moskva) işləmiş (1952–55), Azərb. Dövlət Opera və Balet Teatrının tərtibatçı rəssamı (1955–57) olmuşdur. 1957 ildən həmin teatrın baş rəssamı idi. “Daisi” (1956, Z. Palişvili), “Azad”, “Xanəndənin taleyi” (1957, 1979, C. Cahangi-

Fətəlibəyli
Əbdürrəhman

rov), “Sevil” (1959, F. Əmirov), “Koroğlu” [1959, (1975, T. Salahovla birgə), Ü. Hacıbəyov], “Aida”, “Traviata”, “Otello” (1961, 1972, 1982, C. Verdi), “Knyaz İqor” (1964, 1975, A. Borodin), “Boris Qodunov” (1966, M. Musorqski), “Qaratoxmaq qadın” (1968, P. Çaykovski), “Aygün” (1973, Z. Bağirov) və b. operalara səhnə tərtibatı vermişdir. “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

“FİKİR” – qəzet. Naxçıvan Dövlət Un-tinin orqanı. İlk nömrəsi 1991 il oktyabrın 15-də çapdan çıxmışdır. Adı Qori Müəllimlər Seminariyası Azərb. şöbəsinin inspektoru, məşhur pədaqoq A.O.Çernyayevskinin vaxtilə Tiflisdə nəşr etdirmək istədiyi “Fikir” qəzetinin adından götürülmüşdür. Cəmi 44 nömrəsi çıxmışdır. Qəzetdə un-tin 1991–97 illər tarixi, bu dövrdə baş vermiş mühüm elmi-

ədəbi və maarifçi tədbirlər, un-t həyatına dair əsas fakt və məlumatlar əksini tapmışdır. 1998 ildən eyniadlı elmi-informasiya dərgisinə çevrilmişdir.

“FİKİR” – elmi-informasiya dərgisi. Naxçıvan Dövlət Un-tinin xəbərləri. Un-tin eyniadlı qəzetinin (1991–97) varisidir. İlk sayı 1998 ildə un-tin “Qeyrət” nəşriyyat-mətbəəsində çap olunmuşdur. Dərgidə un-tin elmi-maarifçi həyatından alınmış xəbərlər, məlumatlar, habelə zəruri tarixi və müasir informasiyalardan ibarət elmi məqalələr, Azərb. və dünyanın digər ölkələrinin ali məktəblərinə dair maraqlı xəbər və məlumatlar dərc edilir. Beləliklə, “F.” dərgisi həm də elmi nəşr kimi fəaliyyət göstərir.

“FÜQƏRA SƏSİ” – 1922 ilin əvvəlində Naxçıvanda nəşr olunmuş qəzet (bax “Şərq qapısı”).

G

GAL – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d.-y. st.-dan 20 km şm.-da, İlandağın ətəyindədir. Əh. 128 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, iki kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var. Kəndin şm.-ş.-ndə orta əsrlərə aid *İlandağ* yaşayış yeri qeydə alınmışdır.

GƏNDƏRƏ – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarında, Nəcəfəli Dizə k.-ndən 1 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1089 m.

GƏDİKDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında, Qavaxlısu çayının mənbə hissəsindədir. Hünd. 2705 m. Konusvarı formadadır.

GƏDİKDAĞ AŞIRIMI – Culfa r-nu ərazisində aşırım. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında, Gədikdağdan 500 m ş.-dədir. Hünd. 2563 m.

GƏLİNQAYA – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Zər-

nətin çayının mənbə hissəsindədir. Hünd. 2876 m. Andezit-dasit tərkibli subvulkanik çıxıntıdır.

GƏLİNQAYA – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcındadır. Salvartı gölünün ş.-ndədir. Hünd. 2769 m. Günbəzvarı formadadır.

GƏMİQAYA – Ordubad r-nu ərazisində, Tivi və Nəsirvaz k.-lərindən şm.-ş.-də dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 3725 m. Sıldırım yamaçlı, konusvarı formaya malik olan dağ qədim vulkanik süxurlardan təşkil olunmuşdur. Min illər boyu Naxçıvan əhalisinin iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən G. yaylaqlarının ərazisi bir növ müqəddəsləşmiş, hətta burada təbii məbədlər meydana gəlmişdir (bax *Bibiqətəl piri*). Adı Nuh əfsanəsi ilə bağlıdır. Yalçın, şiş qayalı zirvəsi daim qarla, ağ buludlarla örtülüdür. Bu dağ uzaqdan mavi səma fonunda bir növ ümməna baş vurub üzən nəhəng gəmiyə bən-

Gəmiqayanın görünüşü.

zəyir. Görünür, belə zahiri oxşarlığa əsasən Kiçik Qafqazın ən yüksək zirvəsi olan Qapıçıq d.-na (3904 m) xalq arasında G. adı verilmişdir. Qədim dünyanın müqəddəs pantheonlarından sayılan G. özünün əzəmətli, fantastik görünüşü ilə insanı heyrətə gətirir. Burada e. ə. 3–1-ci minilliklərə aid qayaüstü rəsmlər – piktoqramlar (qədim yazılar) var (bax, həmçinin *Gəmiqaya rəsmləri*).

GƏMİQAYA QƏBİRİSTANI – *Qapıçıq* dağının (Kiçik Qafqaz) c.-q. ətəyində, Qaranquş yaylağında (Tunc dövrünə aid qayaüstü rəsmlərlə zəngin ərazi) orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Qəbiristanda qəbirüstü və dik daşlar var. Bəzi qəbirlərin üstü kurqanları xatırladan müxtəlif daşlarla örtülmüşdür. Qəbirüstü daşlarda kitabə yoxdur. Gəmiqaya qəbir abidələri sahəsindən göy şirli gil qab qırıqları əldə edilmişdir. Abidə 10–14 əsrlərə aid edilir.

GƏMİQAYA RƏSMLƏRİ – Kiçik Qafqazın Ordubad dağlarında, *Qapıçıq* d.-nin c. və ş. yamaclarındakı Nəbi yurdunda, Qaranquş yaylaqlarında qayaüstü təsvirlər. Arxeoloqlar Qaranquş yaylağında qayaüstü rəsmlərin həkk olunduğu ərazidə qədim Azərb. (Naxçıvan) tayfalarının yurd yerlərinin qalıqlarını aşkara çıxarmış, müəyyənləşdirmişlər ki, Alp çəmənlikləri ilə zəngin olan Gəmiqaya–Qaranquş yaylağı Naxçıvanın qədim sakinlərinin əsas ov məskənlərindən biri idi. Sonralar isə buralar Araz sahilində, eləcə də Naxçıvançay, Əlincəçay, Gilançay vadilərində yaşamış tayfaların yaylaq yerləri olmuşdur. Elə həmin dövrlərdən buradakı qayalar üzərində insan və müxtəlif heyvan (keçi, maral, öküz,

quş və s.) rəsmləri, yay-oxla keçi ovlanması səhnəsi, ayrı-ayrı işarələr və s. təsvirlər həkk edilmişdir.

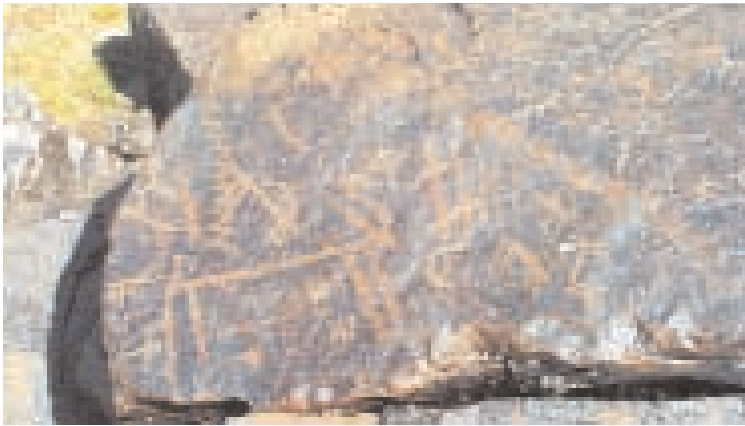
Gəmiqaya təsvirlərinin və oradakı qədim yurd yerlərinin azı 5–6 min il yaşı var. Tədqiqatlar nəticəsində orada yaşamış əhalinin həyat tərzini və mədəni inkişaf yollarını izləmək mümkündür. Batabat yaylağı, Şorur dağları və yaylaqları, Nəsirvaz çayı, neçə-neçə cana məlhəm bulaqlar Gəmiqaya ilə qonşuluqdadır. Burada qədim daş dövrünə aid *Qazma mağarası* aşkar olunmuş, əmək alətləri tapılmışdır.

G. r. 1968 ildən öyrənilir. Tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvanın qədim memarlığı üçün səciyyəvi olan dairəvi planlı yurd yerləri (tikililərin divarlarının diametri 5–12 m olub iri və orta həcmli qaya parçalarında qurulmuşdur) və qayaüstü təsvirlər (həmin yurd yerlərinin ətrafındakı qayalar üzərindədir) aşkara çıxarılmışdır. Bu qədim təsviri sənət əsərlərinin böyük əksəriyyətini heyvan

Gəmiqaya rəsmləri.

Gəmiqaya rəsmləri.

rəsmləri – keçi, öküz, maral, it, bəbir, canavar və s. təşkil edir. Heyvan rəsmləri bir qayda olaraq, tək-tək, qoşa və sürü halında təsvir olunmuşdur. Onların çoxu keçi rəsmləridir. G. r. kompozisiyalarının sadə və mürəkkəbliyinə, eləcə də, süjetlərinə görə bir-birindən seçilir. Öküz rəsmləri realist üslubda, buyuzları uzun və qövsvari əyilmiş şəkildədir. Öküz qoşulmuş araba təsvirləri də vardır. İnsan rəsmləri tək halda və kompozisiyalı səhnələrdə verilmişdir. Bəzi insan rəsmləri zoomorfik əlamətlərlə fantastik şəkildə təsvir edilmişdir. Aşkar olunmuş rəsmlər arasında ovçuların ox və kamanla, kəməndlə və s. ilə silahlandığı ov səhnələri, rəqs səhnələri diqqəti cəlb edir. Gəmiqayada çox maraqlı piktoqrafik səciyyəli rəmzi işarələr – dairələr, dördbucaqlı, üçbucaqlı, çərxişlək nişanı və s. həkk olunmuşdur. Bu cür işarələr Naxçivanda *I Kültəpənin* e.ə. 2-ci minilliyə aid orta Tunc dövrü təbəqəsindən əldə edilmiş gil lövhə üzərində, boyalı qablar üzərində də cızılmışdır.

Gəmiqaya petroqliflərinin analoji abidələrlə müqayisəli təhlili Azərb.-ın qədim əhalisinin mənəvi mədəniyyəti və incəsənəti haqqında elmi nəticələr söyləməyə imkan verir və onların qədim Azərb. təsviri sənətinin Naxçıvan mədəniyyətinə aid olduğunu göstərir.

Nax. MR Ali Məclisi “Ordubad rayonundakı Gəmiqaya abidəsinin tədqiq olunması barədə” 26 aprel 2001 il tarixli sərəncam qəbul etmişdir. Həmin sərəncamdan sonra Gəmiqayaya arxeoloji ekspedisiyaların fəaliyyəti canlanmış, hərtərəfli tədqiqatlar

aparılmağa başlanmış, müxtəlif təsvirlər aşkar edilmişdir.

Əd.: Əliyev V. H., Gəmiqaya abidələri, B., 1993; Baxşəliyev V., Gəmiqaya təsvirlərinin poetikası, B., 2002; Yənə onun, Gəmiqaya təsvirləri, B., 2003; Müseyibli N., Gəmiqaya rəsmləri, B., 2002; Yənə onun, Gəmiqaya, B., 2004; Seyidov A., Gəmiqaya (toponimlər, qədim köç yolları), B., 2003; Ê â ð è i i â Â., Äyiëëäy. Ä., 2005.

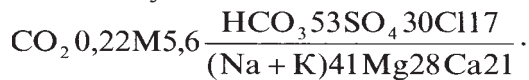
“**GƏNC QƏLƏMLƏR**” – 1925–26 illərdə Naxçivanda fəaliyyət göstərmiş ədəbi dərnək. Dərnəyin təşkilində Vahab Həsənzadə, Əvəz Sadiq, Abbas Gülməmmədov, Əyyub Abbasov, Məşdi Babayev yaxından iştirak etmişlər. Naxçivanda ədəbi gəncliyin inkişafında “*Şərq qapısı*” qəzeti də mühüm rol oynayırdı. Lətif Hüseynzadə, Məmməd Əkbər, Seyid Səbri, Nemət Hüseynov, Əli Zəbun, Məmmədli Tarverdiyev, Məmmədhüseyn Təhməsin və b. gənc şairlərin şerləri müntəzəm olaraq həmin qəzetdə dərc olunurdu.

GƏNCLİK XALQ TEATRI — bax *Naxçıvan xalq teatri*.

GƏNZƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km, şm.-ş.-dədir. Əh. 1380 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana və tibb məntəqəsi var.

GƏNZƏ MİNERAL SU BULAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Ordubad ş.-ndən 6 km şm.-ş.-də, Anabad k. yaxınlığında, Gənzəçayın məcrasındadır. Su çayın kənarındakı qum-çınqıllardan çıxır. Bir neçə çıxışdan ibarətdir. Debiti 160 m³/gün, temp-ru 15°C-dir. Suyu iysiz, şəffaf, turşməzə, xoş təmli, içməyə yararlıdır.

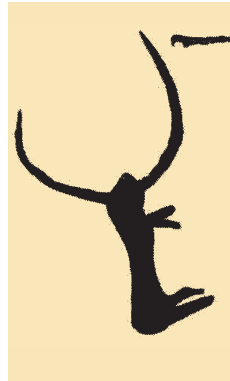
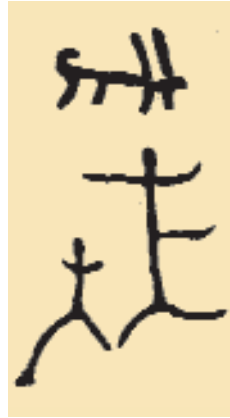
Balneoloji tərkibi:

· pH7,5 D160 m³ / gün T15⁰ C

Suyu orta dərəcədə minerallaşmış, hidrokarbonatlı-sulfatlı, natriumlu–maqneziumlu–kalsiumludur. Rusiya Federasiyasındakı “Jeleznovodsk” suyu kimi müalicə məqsədilə istifadə etmək olar. Gənzə bulağının suyu tərkibinə və minerallaşmasına görə Ordubad r-nunun digər bulaqlarının suyundan əsaslı surətdə fərqlənir.

GƏNZƏÇAY – Ordubad r-nu ərazisində çay. Arazın sol qolu. Zəngəzur silsiləsinin c.-q.

Gilan türbəsi.

yamaclarından (2700 m hünd.-dən) başlanır; 620 m hündürlükdə, Ordubad ş. yaxınlığında Araza tökülür. Uz. 17 km, hövzəsinin sah. 45 km²-dir. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır. Yaz-yay daşqınları və güclü sellər müşahidə olunur. Suvarmada istifadə edilir.

GƏNZƏÇAY ÇINQIL-QUM QARIŞIĞI YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Ordubad d.-y. st.-ndan 5 km c.-ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Müasir dövr yaşlı allüvial-prolüvial çöküntülər – çaqıl, çınqıl və qum qarışığı iştirak edir. Sah. 1,2 km², faydalı qatın qalınlığı 5 m-dir. Çınqıl-qum qarışığı tikinti işlərində istifadə olunan “300” markalı beton və asfalt-beton istehsalına yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 5261 min m³-dir.

GƏRMƏÇATAQ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 41 km şm.-da, Gərməçataq çayının sahilində, orta dağlıq ərazidədir. Əh. 507 nəfər (2005); heyvandarlıq, arıçılıq və meyvəçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, feldşer-mama məntəqəsi var.

GƏRMƏÇATAQ – Babək r-nu ərazisində çay. Cəhri çayının sol qolu. Uz. 20 km, hövzəsinin sah. 66 km²-dir. Əsasən, yağış və qrunut suları ilə qidalanır.

GƏRMƏÇATAQ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c. yamacında, Kərməçatax k.-ndən 750 m q.-dədir. Hünd. 1614 m. Günbəzvarı formada olub, şm. və q. yamacları sıldırımdır.

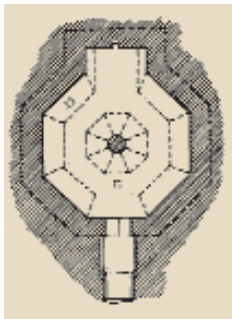
GƏVİK – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlinçəçayın (Arazın qolu) sağ qolu. Qavaxlı d.-n-

dan başlanır. Əlinçəçayın mənsəbindən 49 km məsafədə ona tökülür. Uz. 12 km, hövzəsinin sah. 24 km²-dir. Əsasən, qar və yağış suları ilə qidalanır. Yaz-yay daşqınları olur.

GİLƏN, G i r a n – Azərb.-da orta əsr şəhəri. Xarabalığı Ordubad ş.-ndən 16–17 km q.-də, Naxçıvan–Ordubad avtomobil yolunun şm.-nda, Gilançayın sol sahilindədir. İbn əl-Əsir (13 əsr), Yaqut əl-Həməvi (13 əsr), Zeynəddin Qəzvini (14 əsr), Məhəmməd ibn Həmdullah Naxçıvani (14 əsr) və b.-nin əsərlərində G.-in vaxtilə Azərb.-in qədim və əzəmətli şəhərlərindən biri olması haqqında məlumat var. Karvan yolu üstündə yerləşən şəhərdə sənətkarlıq, ticarət, əmtəə-pul əlaqələri geniş inkişaf etmişdi. “Giran” adı ilə gümüş və mis sikkələr kəsilmişdir. 14 əsrin sonunda əmir Teymur G.-ı dağıtmış, I Şah Abbas [1587–1629] dövründə isə şəhər tamamilə tənəzzülə uğramış, əhalisi Aşağı və Yuxarı Aza, Dər kəndlərinə köçmüşdür. Hinduşah Naxçıvani, Məhəmməd Naxçıvani və b. görkəmli Azərb. alim, mütəfəkkir və dövlət xadimləri G.-dan çıxmışlar. G.-in xarabalığı xalq arasında *Xarabəgilan* adı ilə tanınmışdır.

GİLƏN TÜRƏSİ – Ordubad r-nunda orta əsrlərə aid memarlıq abidəsi. 1979 ildə Xarabəgilan şəhəri yerində aşkar edilmişdir. Şərti olaraq “Gilan türbəsi” adlandırılan bu abidə iri tərənin yamacında yerləşir. Türbənin üst qülləsi dağılmış, sərdabəsi isə yaxşı qalmışdır. Sərdabənin planı daxildə səkkizbucaqlı, xaricdə isə düzbucaqlıdır. İçərisində sonradan tikildiyi aydın görünən və iç quruluşu ilə uyuşmayan alçaq səki var. G. t.-nin sərdabəsi Azərb. və qonşu ölkələrin orta əsr memarlığında geniş yayılmış səkkizüzlü sərdabələrdən giriş qapısı ilə üzbuüz dərin taxçasına və örtük konstruksiyasına görə fərqlənir. Gilan sərdabəsində örtüyün ortası iç məkanın mərkəzində ucalan göbələkvarı – yuxarıya doğru genişlənən sütuna dayanır. Sütun da planda səkkizbucaqlıdır. Buna bənzər mərkəzi dayaq sütunu Azərb. ərazisində indiyədək yalnız iki abidədə – Marağadakı qırmızı günbəz (1148) və Naxçıvandakı Mömünə xatun (1186) türbələrinin sərdabələrindən bəllidir. G. t. Marağa–Naxçıvan memarlıq zonasında olmasına baxmayaraq, memarlıq quruluşu, konstruksiya baxımından Şərqi Anadolunun (Türkiyə), Kemah qəsəbəsindəki Menqucuq

Gilan sərdabəsinin planı

Qazi türbəsinin (12 əsrin əvvəlləri) alt qatı ilə, demək olar ki, eynidir. Hər iki sərđabənin həcmi və hündürlüyü də bir-birinə çox yaxındır. Kemahdakı türbənin də Marağa–Naxçıvan memarlıq məktəbi nümayəndəsi tərəfindən tikilməsi ehtimalı güclüdür. Çünki həmin illərdə Menqucuqların əsas tikililərini iki azərb. memar yerinə yetirirdi. Onlardan birinin – memar Əhməd Əbubəkr oğlu Mərəndinin Sivasda ucaltdığı Keykavus türbəsi görünüşcə Gilan və Kemah türbələrinə bənzərdir. Gilan sərđabəsi ətraf qayalardan qopardılmış lay daş parçalarından tikilmişdir. İçərisinə nisbətən bayır üzərində daşlar daha diqqətlə yonulmuş, hörgü işi səliqəli aparılmışdır. İnteryerdə tavan və döşəmə büsbütün, eləcə də divarların və mərkəzi dayaqın hörgü daşlarının arası ağ məhlulla suvanmışdır. Tünd boz daşlar təbii biçimləri və codluğu ilə ağ yerlikdə orijinal dekorativ düzüm əmələ gətirir.

Bütövlükdə, sərđabə interyerinin ifadəliliyi biçimlərin təmiz həcm quruluşuna əsaslanır, estetik tələblərə uğurla cavab verməklə fəzalı plastik arxitektonikası ilə gözəl təsir bağışlayır. Bayırda sərđabə qatının üstündə kubvari tutumlu gövdə ucalır. Uçub dağılımı və indiyədək kiçik fragmentləri qalmış üst qüllə tamamilə kərpicdən tikilmiş, üzleri kərpicdən hörülmüş, mürəkkəb həndəsi naxışlarla bəzədilmişdir. Gövdənin küncələrini silindrik kərpic sütunlar qapayırmış. Sütunlardan birinin alt bölümü qalmışdır. Bəzək işlərində göy rəngli kaşı lövhələr də işlədilmişdi. G. t.-nin tikilmə tarixini bildirən kitabə qalmasa da, abidənin 12 əsrin son rübündə inşa edildiyi ehtimal olunur.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., M ə m m ə d z a d ə K. M., Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri, B, 1985; Q i y a s i C., Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

GİLAN ZƏRBXANASI – Ordubad r-nunda *Xarabagilan* adı ilə tanınan ərazidəki şəhərdə mövcud olmuşdur. Əldə edilmiş numizmatika materiallarına əsasən burada Sasanilər dövlətinin hökmdarı IV Hürmüzün [579–90] adından sikkə zərb edildiyi məlum olur. Ordubad ş. Şərqlə Qərb arasında gedən ticarət əlaqələrində əhəmiyyətli rol oynadığından G. z. 14-cü yüzillikdə fəaliyyətini bərpa etmiş və burada Elxani gümüş dirhəmləri kəsilmişdir.

Türbənin divar naxışları.

Türbənin sərđabəsi.

GİLANÇAY – Ordubad r-nu ərazisində çay. Arazın sol qolu. Uz. 53 km, hövzəsinin sah. 426 km². Zəngəzur silsiləsindən, təqr. 2700 m hünd.-dən başlanır. Əsas qolu Parağaçaydır. İllik axım həcmi təqr. 122 mln. m³-dir. Qarıçıq d.-nin zirvəsindəki daimi qar örtüyü, yamaclarındakı buz bulaqlar, xüsusilə, bu ərazidəki Göygöl G.-in su mənbələridir. Suvarmada istifadə olunur. G. vadisi hələ qədim zamanlardan əhalinin məskunlaşdığı əsas ərazilərdən olmuşdur. Çayın minillər boyu yuyub gətirdiyi çöküntülər bu ərazidə əkinçilik, bağçılıq, bostançılıq, maldarlıq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Şərqlə Qərbi birləş-

Gilançay dərəsi.

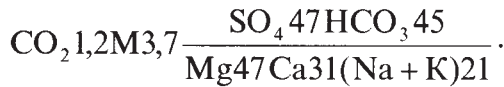
dirən tarixi İpək Yolu G. vadisindən keçmişdir. G. vadisinin Arazboyu düzənliklə qovuşduğu ərazidə – Sabirkənd, Plovdağ, Xarabagilan ərazisində e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid arxeoloji mədəniyyət qalıqları ilə zəngin yaşayış yerləri və nekropollar (Muncuqlu, Sabirkənd) mövcuddur. Aşkar olunan qazıntı materialları G. vadisinin yüksək mədəniyyətə sahib olan Tunc dövrü tayfalarının şumerlərlə sıx iqtisadi-mədəni əlaqədə olduğunu göstərir.

GİLANÇAY – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 31 km şm.-q.-də, Gilançayın sol sahilində, Ordubad–Xurs avtomobil yolunun sol tərəfindədir. Əh. 287 nəfər (2005); bağçılıq, meyvəçilik, tərəvzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

GİRDƏNİ – Ordubad r-nu ərazisində çay. Və-nənd çayının sağ qolu. Mənsəbindən 21 km məsafədə, 1800 m hünd.-də ona tökülür. Uz. 8 km, hövzəsinin sah. 16 km²-dir. Yaz-yay fəsilərində qar suları hesabına (41%) daşqınlar olur. Yeraltı (44%) və yağış (15%) suları ilə qidalanır.

GİRDƏSƏR MİNERAL SU BULAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Badamlı mineral su bulağından 1,5 km c.-q.-dədir.

Balneoloji tərkibi:

· pH6,4 D10 m³ / gün T16,6⁰ C

Suyu karbon qazlı, zəif minerallaşmış, sulfatlı-hidrokarbonatlı, maqneziumlu–kaliumlu–natriumludur. Ərazidə tədqiqat işləri aparılmamışdır.

GİRDƏSƏR SİLSİLƏSİ – Babək və Şahbuz r-ları ərazilərində dağ silsiləsi. Naxçıvançayın sağ sahilindən, Sələsüz k. yaxınlığından başlayaraq şm.-q. istiqamətində Türkeş k.-nədək uzanır. Uz. 5 km. Şm. yamacı sıldırımdır. Ən yüksək zirvəsi 1409 m.

GOVURQALA – Şərur r-nu Axura k.-nin şm.-ş.-ndə, Axuraçayın Havuşçayla birləşdiyi yerdə, hündür dağın sinəsində antik dövrə aid yaşayış yeri. Qala uzunsov planlı olub, hörgü üsulu ilə iri ölçülü daşlardan inşa edilmişdir. Divarının eni bəzi yerlərdə 2 m-ə

çatır; bürc izləri aydın görünür. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müdafiə tikintisi qalıqları (küp, küpə, qazan tipli qablar, müxtəlif növ saxsı qab qırıqları) əsaslı şəkildə çürümüş nizə, ox ucları aşkar edilmişdir. Tapıntılar e. ə. 2 – eramızın 3-cü əsrləri üçün səciyyəvidir. Orta əsrlərə aid şirsiz və şirli saxsı məmulatına da təsadüf edilmişdir.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Şərurun arxeoloji abidələri, B., 1993.

GOVURQALA, Qarabağlar Govurqala s1 – Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.-ndən şm.-q.-də, *Damlama* yaşayış yeri yaxınlığında e.ə. 2–1-ci minilliklərə aid qala. Üç tərəfdən – şm., c. və q.-dən sıldırım qayalarla əhatələnmiş dağın üstündədir. 1968 ildə qeydə alınmışdır. İri qaya daşlarından, bərkidici məhlul işlədilmədən ətraf ərazinin relyefinə uyğun hörlmüşdür. Tunc dövrü siklop tikililərinə aid edilir.

Əd.: Seyidov A. Q., Naxçıvan Tunc dövründə, B., 2000

GOVURQALA, Şahtaxtı Govurqala s1 – Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k.-ndən şm.-q.-də, hündür təpənin üstündə son Tunc – ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri (bax *Şahtaxtı* yaşayış yeri).

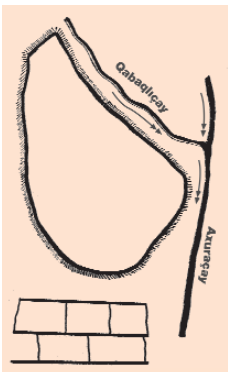
GÖMÜR – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sol qolu. Mənsəbindən 58 km məsafədə ona tökülür. Uz. 13 km, hövzəsinin sah. 36 km²-dir. Qar, qrunut və yağış suları ilə qidalanır. Yay aylarında yağan leysan yağışları daşqınlara səbəb olur. Tez-tez baş verən sel hadisələri nəticəsində yaşayış məntəqələrinə, yollara və əkin sahələrinə böyük ziyan dəyir. Suvarmada istifadə edilir.

GÖMÜR – Şahbuz r-nu ərazisində göl. Gömür çayı hövzəsində, Cındağın (2673 m) şm. yamacında, 2000 m hünd.-dədir. Əsasən, qar suları ilə qidalanır.

GÖMÜR – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20 km ş.-də, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 482 nəfər (2005); əsasən, heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

GÖMÜR KÜKÜRD YATAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Gömür k.-nin yaxınlığındadır. Yataq 19 əsrin 60-cı illərindən məlumdur. Müxtəlif geoloji quruluşa və genezisə malik olan beş sahədə qeyd edilir. Bunlardan ikisi

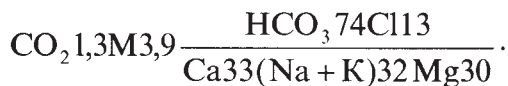
Govurqala yaşayış yerinin planı və divarlarının kəsiyi.

(üst, alt) sənaye əhəmiyyəti kəsb edir. Üst filizsaxlayan sahədə Oliqosen yaşlı andezit və andezit-bazalt süxurları içərisində piritlə birlikdə qeyri-bərabər paylanmış yarımkristallik kükürd möhtəvilərinə rast gəlinir. Gömür-Zəngəzur dərinlik qırılması boyunca kükürd möhtəvilərindən əlavə kiçik yuvacıqlarda opal minerallaşmasına da təsadüf edilir. Alt filizsaxlayan sahədə kükürd buzlaq fəaliyyəti nəticəsində əmələ gəlmiş çaqıl-çınqıl çöküntülərinin içərisindədir. Kükürd buraya kükürdlü və piritli andezitlərdən hidrotermal məhlullar vasitəsilə daşınmış və əlverişli geokimyəvi şəraitdə çökmüşdür. Kükürdün ehtiyatı hesablanmamışdır.

GÖMÜR MINERAL SU BULAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Gömür kəndindən 3 km c.-q.-də, Gömür çayının sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 2000 m hünd.-dədir. 7 bulaqdan ibarətdir. Bulaqdan intensiv sürətdə hidrogen-sulfid qatışıqları ilə birlikdə karbon qazı ayrılır. Suyun temp-ru 15,4–20°C, debiti 230 m³/gün, sərbəst karbon qazının miqdarı 1,3 q/l-dir. Yeraltı sular qədim karst süxurlarını, kükürdlü süxurları yuyaraq hidrogen-sulfid ionları ilə zənginləşir. Ona görə də buradakı mineral sular büzücü xarakterlidir və xoşagəlməz dad malikdir.

Balneoloji tərkibi:

· pH6,6 D230 m³ / gün T 20⁰ C

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı, kalsiumlu-natriumlu-maqneziumludur. Sudan vannalar şəklində revmatizm, dəri və s. xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunur.

GÖYÇƏ MAHALI, Göyçə dairəsi – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə inzibati-ərazi vahidi. Göyçə Azərbaycanın tarixi-coğrafi bölgələrindəndir. Göyçə adının ilk dəfə 5 əsrin sonlarında işləndiyi güman edilir. Şah İsmayılın [1501-24] fərmanında (1510) "Göyçə mahalı" qeyd edilmişdir. İrəvan xanlığının mahallarından biri olmuşdur. *Türkmənçay müqaviləsinə* (1828) əsasən İrəvan xanlığının tərkibində çar Rusiyasının tərkibinə qatılmışdır. 1829-32 illərə aid məlumatlara görə, Göyçə mahalında 100-dən

çox yaşayış məskəni, 14.354 nəfər əhali qeydə alınmışdı. Əhalisi, əsasən, azərbaycanlılardan ibarət idi. Çar Rusiyası İrəvan xanlığını işğal edəndən sonra bu əraziyə kütləvi sürətdə ermənilərin köçürülməsi nəticəsində əhalinin etnik tərkibi dəyişməyə başladı. İrəvan quberniyası yaradıldıqdan (1849) sonra Göyçə mahalı onun tərkibində təşkil olunmuş Nor-Bayazet (Yeni Bəyazid) qəzasına daxil edilmişdi. Qafqaz təqviminin (1917) məlumatına görə həmin qəzanın ərazisi 4.122,76 kv. verst idi. Qəzada 174.111 nəfər əhali yaşayırdı. Çarizmin həyata keçirdiyi erməni və rusların köçürülməsi siyasətinə baxmayaraq, yəndə qəza əhalisinin üçdə birinə qədərini müsəlmanlar, əsasən, azərbaycanlılar təşkil edirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra ərazi məsələsinə baxıldıqda, Yeni Bəyazid qəzasının 1-ci və 2-ci polis sahələri mübahisəsiz Azərbaycan ərazisi, 3-cü polis sahəsinin bir hissəsi isə mübahisəli ərazilər sırasına daxil edilmiş, Azərbaycan daxilində Göyçə dairəsi yaradılmışdı. Xarici işlər nazirliyinin məlumatına görə, "Göyçə rayonu" adı altında Göyçə gölü və Kiçik Qafqaz dağları arasında yerləşən İrəvan quberniyası Yeni Bəyazid qəzasının şərq hissəsi nəzərdə tutulurdu. Əhalisi başdan-başa müsəlmanlardan (azərbaycanlılardan) ibarət idi. Göyçə mahalının əhalisi özünü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tərkib hissəsi hesab edir və onun hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə aparırdı. Ermənilər bu torpaqlara iddialarını həyata keçirmək üçün azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti yeridirdilər. 1919 ildə Zoda, Daşkənd, Basarkeçər və başqa kəndlərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımlar törədilmişdi. Dairənin əhalisi kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurdu, bölgə iqtisadi cəhətdən Azərbaycanın digər torpaqları - Qazax, Qarabağ və Naxçıvanla sıx bağlı idi. Azərbaycanda və Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra respublikalararası sərhədlər sovet-bolşevik rejiminin himayəsi ilə Ermənistanın xeyrinə dəyişdirildi. Göyçə dairəsinin ərazisi, demək olar ki, bütünlüklə Ermənistanla verildi. Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası bu ərazidə Azərbaycan-türk adlarını dəyişərək, Kamo (Kəvər), Martuni (Qaranlıq), Vardenis (Basarkeçər),

Göygöl.

Krasnoselsk (Çəmbərək) kimi rayonlar təşkil etdi. Sonralar Azərbaycan türklərinə məxsus yaşayış məskənlərinin adları kütləvi surətdə dəyişdirildi. Ermənilərin həyata keçirdikləri soyqırımlar və zorakı köçürmələr nəticəsində tarixən azərbaycanlılara məxsus olan Göyçə mahalında hazırda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

Əd.: Aədənū-əəəiaədu Açadaəəəəəəinēēēē Dānriəəəēēēē iā 1920 ā., A., 1920; Ü ā i i ð ü ā ā A., Aīēēāā i nīdīūō kāāēāçñēēō dāððēōiðēyō, iā ēiōiðūā ēiāpō iðāāā nāiñiðāāāēēāēōēāñy açadaəəəəəəinēēēā ðpðēē, Eçāāndēy Aī Ačadā. NŃĐ (nādey ēnōiðēē, ðēēiniðēē ē iðāāā), 1990, 1 2; B a y r a m o v İ., Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri B., 2002; Budaqov B., Qeybullayev Q., Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, B., 1998.

GÖYDAĞ MIS-PORFİR YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Başkənddən 2 km c.-ş.-də, dəniz səviyyəsindən 2050–2600 m hünd.-dədir. Geoloji quruluşunda Üst Eosenin vulkanogen-çökmə süxurları iştirak edir. Göstərilən kompleks süxurlar andezit-dasit intruziyası ilə yarılmış, andezit-dasitlər öz növbəsində qranodiorit intruziyası ilə yarılarlaq parçalanmışlar. Yatağın geoloji quruluşunda həmçinin diorit-porfir və qranodiorit-porfir daykaları iştirak edir. Mis-porfir filizləşməsi eyniadlı intruziyanın apikal və təmas hissələrində təşəkkül tapır. Əsas filizdaşıyıcı struktur şm.-q. istiqamətlidir. Metasomatik süxurlar 2 km-dən çox məsafədə izlənilir. Filizlərdə misin və molibdenin yayılması qeyri-bərabərdir və mis 0,1–2,7%, molibden 0,01–0,08%-dir. Yataqda möhtəvi və damarcıq mineralaşma tipi qeyd olunur. Əsas filiz mineralları:

pirit, xalkopirit, sfalerit, qalenit, molibdenit, misin törəmə mineralları.

GÖYDƏRƏ – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 32 km şm.-də, Əlincəçayın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 1332 nəfər (2005); üzümçülük, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, təqaüdcülər klubu, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

GÖYDƏRƏ DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Əlincəçayın sağ sahilində, Göydərə k.-nin q.-indədir. Hünd. 1587 m. Andezit-dasit tərkibli ekstruzivdir. Konusvarı formadadır.

GÖYDƏRƏ NEKROPOLU – Culfa r-nunun Göydərə k.-ndən şm.-q.-də, hündür dağ yamacında orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Q.-də dərə, şm.-də dağ silsiləsi, ş.-də və c.-də Göydərə kəndi ilə əhatələnmişdir. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmışdır (1990–91). Qəbirlərin hamısı q.-ş. istiqamətindədir. Baş daşları saxlanmamışdır. Sına daşları dördkənc prizmatik formadadır. Qəbirlərdən birinin yan tərəfində Azərb. üçün səciyyəvi olan tufəng və qılınc təsvir edilmişdir. Qoç daşların birinin üzərində ox işarəsi vardır. Abidənin 13–17 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

GÖYGÖL – Ordubad r-nu ərazisində çay. Bax Sağarsu.

GÖYGÖL – Ordubad r-nu ərazisində şirin sulu, axarlı göl. Zəngəzur silsiləsinin c. yamacında, 3065 m yüksəklikdədir. Sah. 1,5 ha, dərinliyi 6,5 m-ə qədərdir. Qış aylarında tamamilə donur. Sahəsi heç vaxt sabit qalmır, çox qarlı illərdə genişlənir, yayda kiçilir. Göldə balıq yaşamır. Ətrafı sıldırım dağ tirələri, çox yerdə çıpaq qayalardan ibarətdir. Ot örtüyü zəif olduğundan çobanlar qoyun sürülərini daha aşağı yaylaqlarda otarır, göldən istirahət yeri və su götürmək üçün istifadə edirlər. Sağarsu çayı G.-dən başlanır.

GÖYGÖL MIS-PORFİR YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Nürgüt k.-ndən 8 km şm.-ş.-də, Zəngəzur silsiləsinin suayırıcısında, dəniz səviyyəsindən 2800–3554 m hünd.-dədir. Geoloji quruluşunda lokal Göygöl antiklinalının Üst Eosen–Alt Oliqosen andezit porfirləri və onların piroklastitləri iştirak edir. Vulkanogen süxurlar Sağarsu qranitoid intruziyası və qranodiorit-porfir, porfirgörmüşlü siyenit-diorit, diorit-porfir və spessar-

tit daykaları ilə yarılmışlar. Yataq ştokverk tiplidir və Sağarsu qranitoid intruziyasında, Dəbəkli-Ləkətağ və Sağarsu-Göydağ qırılmalarının kəsişdiyi sahədə intişar etmişdir. Ştokverk tipli zonaların qalınlığı 60–140 m olub, 900 m-dən 1700 m-ə qədər məsafədə izlənilir. Filizlərdə misin miqdarı 0,4–1,6%, molibdeninki 0,01–0,05%-dir. Əsas filiz mineralları: pirit, xalkopirit, bornit, kovellin, misin törəmə mineralları və molibdenit. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər zolaqvarı və brekçiya tiplidir.

GÖYHÜNDÜR MİS-PORFİR YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Pəzməri k.-ndən 2 km şm.-ş.-də, Vənəndçayın yuxarı axımında, dəniz səviyyəsindən 2150–2600 m hünd.-dədir. Eyniadlı filiz sahəsinin mərkəzi hissəsini tutur. Geoloji quruluşunda diorit, qabbrodiorit, qranodiorit, kvars-siyenit-diorit intruziv süxurları, həmçinin qranodiorit porfir daykaları iştirak edir. Mis-molibden filizləşməsi damar və damar zonaları tiplidir; 300–3300 şm.-q. istiqamətli pozulmalarla əlaqədardır. Yataqda 6 kvars-mis-molibden damarı və damar zonası aşkar edilmişdir; onların qalınlığı 5,6–15 m-dir və 550–1050 m məsafədə izlənilir. Damarlarda və damar zonalarda misin və molibdenin yayılması qeyri-bərabərdir və mis 0,44–1,33%, molibden 0,001–0,5% təşkil edir. Əsas filiz mineralları: pirit, xalkopirit, molibdenit, kovellin, bornit, kuprit və malaxit. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər xallı və zolaqvarı tiplidir.

GÖYNÜK – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d. y. st.-ndan 44 km şm.-da, dağlıq ərazidədir. Əh. 213 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var.

GÖYNÜK NEKROPOLU – Culfa r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Arxeoloji qazıntılar aparılmamışdır. Toplanmış zəngin yerüstü maddi mədəniyyət materiallarına əsasən, abidənin e. ə. 3–2-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir.

GÖYNÜKSU – Babək r-nu ərazisində çay. Qahab çayının (Naxçıvançay hövzəsi) qolu. 1120 m hünd.-dən başlanır. Uz. 10 km. Yeraltı sular, qar və yağış suları ilə qidalanır.

GÜLEYMAR MİNERAL SUYU – Culfa r-nu ərazisində, keçmiş Güleymar k.-ndən 1,5 km aralı, Əlincəçayın sol qolunun məcrasında, dəniz səviyyəsindən 1820 m hünd.-dədir. Bir neçə bulaqdan ibarətdir. Bulaqlar tektonik qırılmalar boyunca yerləşən çatlardan çıxır. Suların axdığı istiqamətdə dəmir oksidinin qalıqlarından ibarət tünd-narıncı örtük şəklində iz qalır. Suyun debiti 120 m³/gün, temp-ru 18°C-dir.

GÜLƏBƏTİNTİKMƏ – Naxçıvan diyarında yayılmış bədii tikmə növü. Xüsusi hazırlanmış qızılı, eləcə də gümüşü saplarla parçanın üzərində örtmə üsulu ilə işlənir. Qədim ənənəyə malik olan G. sənəti Azərb. qadınlarının sevimli məşğuliyyəti idi. 20 əsrin əvvəllərinə kimi güləbətini geyimlər, xüsusilə varlı ailələr arasında dəb halını almışdı. G.-lər ən çox cəhiz əşyalarında – üst geyimi, papaq və araçın, taxt örtükləri, yastıq və mütəkkələrini, ətriyyat, daraq qabı, güzgü asmalar və s.-nin bəzədilməsində işlədilir. G.-lərdə nöbatı, hündəsi və zoomorf motivlərə, müxtəlif rəmzi işarələrə, ərəbdilli yazılara və s. təsvirlərə rast gəlinirdi. Naxışlar, əsasən, tünd rəngli, bahalı parçalar (məxmər, tirmə, mahud və s.) üzərində işlənirdi. Azərb.-in tarixən sənətkarlıq mərkəzləri olan Təbriz, Gəncə, Şuşa, Bakı, Şamaxı və digər ş.-lərində də G. ilə geniş məşğul olmuşlar. Azərb. Tarixi Muzeyində, Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində, eləcə də rayon tarixdiyarşünaslıq muzeylərində G. sənətinin zəngin kolleksiyası toplanmışdır.

Əd.: Ə l i y e v a G., Naxçıvanın bədii tikmələri (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri), Azərb. EA-nın Xəbərləri (ictimai elmlər seriyası), 1961, №8; y e n ə o n u n, Azərbaycanın bədii parça və tikmələri, B., 1990.

GÜLLÜDAĞ, K ü l l ü d a ğ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Naxçıvançayla Şahbuzçayın suayırıcında, kənd Şahbuzdan 500 m şm.-dadır. Hünd. 1415 m. C. yamacı sıldırımdır.

GÜLMƏMMƏDOV Abbas Əli oğlu (19.11.1902, Naxçıvan ş. – 16.3.1969, Bakı) – peşəkar tərcüməçi. Azərb. Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi (1967). Əmək fəaliyyətinə 1918 ildə başlamış, “Kommunist” (indiki “Xalq qəzeti”) qəzetində tərcüməçiredaktor, Azərb. KP MK yanında Partiya Tarixi İn-tunda tərcümə bölməsinin baş elmi işçisi və bölmə müdiri (1941–69) işləmişdir. Marksizm klassiklərinin əsərlərinin, o cüm-

lədən K. Marksın “Kapital” əsərinin bütün cildlərinin, F. Engelsin “Təbiətin dialektikası” əsərinin tərcüməçilərindən biri olmuş, V. İ. Leninin əsərlərinin 4-cü nəşrinin bir neçə cildini təklidə, bəzilərini isə müştərək tərcümə etmişdir.

GÜLÜMEY, G ü l ü m h e y – folklor janrı; adətən, toy və el şənliklərində ifa olunan qədim mahnı-oyun. D i l y a l l ı s ı oyunu da adlanır. Naxçıvan bölgəsi üçün səciyyəvi olan və əsasən, xınayaxdı mərasimində ifa olunan bu oyunda qız-gəlinlər hər bəndi dörd misralı və bütün misralarının sonunda “gülümey” sözü təkrarlanan mahnı oxuyurlar.

Əd.: Azərbaycan folkloru antologiyası, c. 1. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

GÜLÜSTAN – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d. y. st.-dan 5 km şm.-q.-də, Araz çayının sol sahilində, düzənlikdədir. Əh. 482 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldu. Orta məktəb, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, klub, rabitə şöbəsi, yaxınlığında türbə (bax *Gülüstan türbəsi*) var.

GÜLÜSTAN DÜZÜ – Culfa r-nu ərazisində düzənlik. *Arazboyu düzənliklərdən* biri. Ətraflı məlumat üçün bax *Culfa düzü*.

GÜLÜSTAN MİNERAL SUYU – Culfa r-nu ərazisində, Gülüstan kəndindən 2,5 km aralı, Əlinçəçayın məcrasındadır. Mineral su 1962 ildə qazılmış və dərinliyi 135 m olan quyudan çıxır. Suyun temp-ru 21°C, debiti 250 m³/gün.

Balneoloji tərkibi:

· pH6,4D 250m³ / gün T 21° C

Su karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı-natriumlu-kalsiumlu-magneziumludur. Rusiya Federasiyasındakı “Kislovodsk”, Babək r-nundakı “Sirab” suları tiplidir. Mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsində istifadə oluna bilər.

GÜLÜSTAN MÜQAVİLƏSİ (1813) – Rusiya imperiyası ilə İran şahlığı arasında 1804-13 illər müharibəsinin yekunları və Azərbaycanın həmin dövlətlər arasında birinci dəfə bölüşdürülməsini təsdiq edən sənəd. Gülü-

stan müqaviləsinə əsasən, Şimali Azərbaycan (İrəvan və Naxçıvan xanlıqları istisna olmaqla) Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə qatıldı.

18 əsrdən başlayaraq, Rusiyanın Qara dəniz və Xəzər sahillərindəki torpaqlara doğru irəliləməsi Qafqazda vəziyyəti xeyli mürəkkəbləşdirdi. 1801 il sentyabrın 12-də Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya birləşdirilməsi haqqında çar manifestindən sonra bütün Cənubi Qafqazı ələ keçirmək üçün strateji meydan yarandı. 1803 ildə Car-Balakən, 1804 ildə Gəncə inadlı müqavimətdən sonra Rusiya tərəfindən işğal olundu.

1804 ilin mayında Azərbaycana bütövlükdə yiyələnməyə çalışan İran rus qoşunlarının Cənubi Qafqazdan çıxarılmasını tələb etdi. Rusiya buna rədd cavabı verdi. Həmin il iyunun 16-da iki dövlət arasındakı diplomatik münasibətlər kəsildi, müharibə başlandı. Müharibə hər iki tərəfdən ədalətsiz idi, çünki ölkə torpaqlarının ələ keçirilməsi uğrunda gedirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, həm Rusiya, həm də İran, eyni zamanda, yerli Azərbaycan xanlıqlarına qarşı da mübarizəni davam etdirir, onların ərazisini işğal edib öz ərazilərinə qatırdılar.

1805 ilin mayın 14-də Qarabağ xanlığı, mayın 21-də isə Şəki xanlığı Rusiya ilə müqavilələr imzaladılar. Lakin bu müqavilələr dövlətlərarası münasibətləri müəyyən edilmiş şərtlər əsasında, hüquqi yolla nizama sala bilmədi. Çünki Rusiya üzərinə götürdüyü təəhhüdləri sonadək yerinə yetirmədi. Qarabağ xanı İbrahim xan 1806 ildə Rusiya işğalçıları tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirildi. 1822 ildə xanlıq ləğv edildi.

Şimali Azərbaycanın ən böyük xanlığının Şirvanın Rusiyaya qatılması (1805) nəticəsində növbə Bakı xanlığına çatdı. 1806 ildə Bakı xanlığı, az sonra Quba xanlığı ələ keçirildi. Beləliklə, 1806 ildə demək olar ki, bütün Şimali Azərbaycan Rusiyanın hakimiyyəti altına keçirildi. 1806 ildə Rusiya ilə Türkiyə arasında da müharibənin başlanması Rusiya-İran cəbhəsində rusların vəziyyətini nisbətən ağırlaşdırdı.

Hərbi əməliyyat meydanındakı uğursuzluqlar və Napoleonun Rusiya sərhədlərindən qovulması nəticəsində beynəlxalq vəziyyətdə yaranan dəyişikliklər İranın Rusiya ilə

müqavilə bağlamasını sürətləndirdi. İngiltərə danışıqlara vasitəçilik edirdi. 1813 il oktyabrın 12-də Qarabağın Gülüstan kəndində Rusiya və İran arasında müqavilə imzalandı. 11 maddədən ibarət olan müqaviləyə əsasən İran şahlığı Azərbaycanın Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şirvan, Quba, Bakı və Talış xanlıqlarına, Şərqi Gürcüstan və Dağıstana olan iddialarından əl çəkir, onların Rusiyanın hakimiyyəti altına keçməsinə təsdiq edirdi (maddə 3).

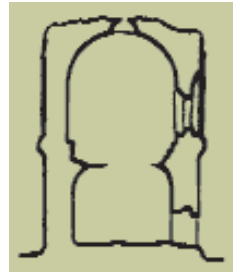
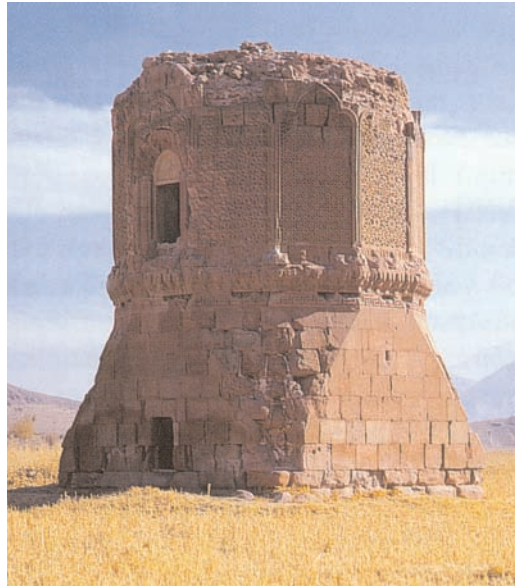
Gülüstan müqaviləsinə əsasən, yalnız Rusiyaya Xəzər dənizində hərbi donanma saxlamaq hüququ verilir (maddə 5), ticarət malları üçün 5 faizlik gömrük qoyulur, hər iki dövlətin tacirləri daxili gömrük vergilərindən azad olunurdular (maddə 8-10).

Rus çarı I Aleksandr İranla sülh bağlanması haqqında manifestin ilkin layihəsini 1813 il dekabrın 12 (24)-də Friburda (İsviçrə) imzaladı. Xarici işlər naziri N.P.Rumyansev Sankt-Peterburqda manifesti alarkən, orada səhv olduğunu müəyyən etdi, çünki manifestdə Rusiyaya keçən Qarabağ və Gəncə xanlıqlarının adı yox idi. Odur ki, manifest 1814 il yanvarın 4 (16)-də geri göndərildi. Müqavilənin ratifikasiya fərmanları tərəflər arasında növbəti dəfə mübadilə olundu. İranla sülh haqqında çar manifesti yalnız 1818 il iyulun 16 (28)-də, müqavilənin mətni isə avqustun 7 (19)-də elan edildi.

Gülüstan müqaviləsi ümumdünya tarixində özgə torpaqlarının bölüşdürülməsi məqsədilə bağlanmış və antihumanist müqavilələrdən biridir. Bu müqavilə, eyni zamanda iki işğalçı dövlət arasındakı ziddiyyətləri də həll edə bilmədi. Müqavilənin birinci maddəsində dəbdəbəli ibarələrlə bəyan edilən sülh uzun sürmədi. 1826 ildə tərəflər arasında ikinci müharibə başlandı. Azərbaycan ərazisi yenidən iki qəsbkarın qanlı döyüş meydanına çevrildi.

Əd: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 4, B., 2000.

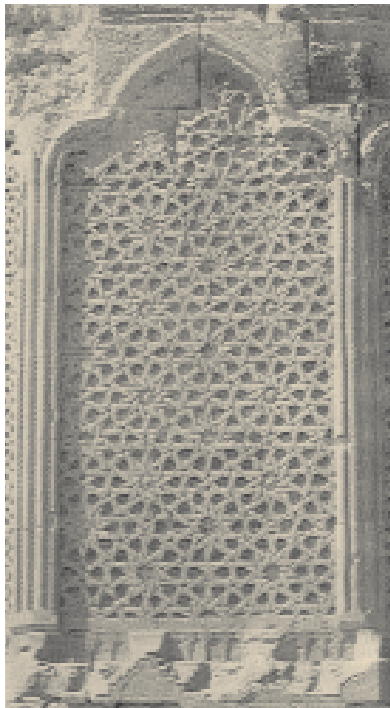
GÜLÜSTAN TÜRBƏSİ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Culfa r-nunun Gülüstan k. yaxınlığındadır. *Möminə xatun türbəsinin* təsiri ilə 13 əsrin əvvəllərində tikilmiş G. t. Azərb.-in qülləvarı türbələri qrupuna daxildir. Türbənin 12 üzlü gövdəsi qırmızı qumdaşdan, orijinal quruluşlu kürsülüyü (küncləri kəsilmiş kub formasın-

Türbənin planı.

dadır) isə yonulmuş daşdan tikilmişdir. Azərb.-in digər türbələrindən fərqli olaraq, G. t.-nin sərdabəsi yerüstü hissədə (kürsülüyündə) yerləşir. Türbənin səthləri oyma həndəsi ornamentlərlə bəzədilmiş, dekorativ tağlarla çərçivələnmişdir. Gövdənin oturmaqla birləşən hissəsi, eləcə də günbəzə keçid yeri stalaktit şəkilli oyma qurşaqla əhatə edilmişdir. Ornamentlərlə digər bəzək

Türbənin ornament bəzəkləri.

elementlərinin üzvi surətdə birləşdirilməsi və əlaqələndirilməsi abidəyə qabarıq və elastik görkəm verir. Şəkil, bax səh. 226.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə.V., Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan memarlıq abidələri, B., 1976; Q i y a s i C., Nizami dövrünün memarlıq abidələri, B, 1991.

GÜLŞƏNABAD – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 25 km şm.-da, Cəhri çayının (Naxçıvan-çayın qolu) sahilində, orta dağlıq ərazidədir. Əh. 498 nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. İbtidai məktəb, kitabxana, məscid var.

GÜMRÜ – Qərbi Azərbaycanda yaşayış məntəqəsi. Gümrü kimmer (kimmerlər) tayfasının adından yaranmışdır. 1728 ildə Şirəkəl (Şörəyel) nahiyəsinə, sonra İrəvan xanlığına daxil idi. Əhalisi, əsasən, türk-müsəlmanlardan ibarət idi. Xanlığın işğalından sonra *Türkmənçay müqaviləsinə* (1828) əsasən, çar Rusiyasına ilhaq olunmuşdu. 1837 ildə rus çarının şərəfinə Aleksandropol adlandırılmışdı. 1840 ildə şəhər statusu almışdı. Aleksandropol qəzasının mərkəzi idi. Qafqaz təqviminin (1917) məlumatına görə, burada 51.874 nəfər əhali yaşayırdı, onların 43.464 nəfəri yerlilər, 8410 nəfəri müvəqqəti yaşayanlar idi. Çarizmin köçürmə siyasəti nəticəsində hərbi-strateji məntəqə olan Gümrüdə erməni və rusların sayı artırıldı. Fevral inqilabından (1917) sonra Müvəqqəti hökumətin Gümrüdə yerli hakimiyyət orqanı ilə yanaşı, Fəhlə və əsgər deputatları soveti də yaradılmışdı. Qərbi Azərbaycanda daşnak hökuməti qurulduqdan (1918, 28 may) sonra Aleksandropolda erməni hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə mühüm əhəmiyyət verilmişdir. 1920 ilin mayında burada sovet hakimiyyəti qurulmuş, lakin daşnaklar tezliklə onu yıxmağa nail olmuşdular. 1920 il noyabrın 7-də türk qoşunları Aleksandropolu tutdu. Noyabrın 17-də burada sovet hakimiyyəti elan edildi, ancaq bu formal xarakter daşıyırdı. Dekabrın 2-də Türkiyə hökuməti ilə Ermənistan Respublikası arasında *Gümrü müqaviləsi* (1920) bağlansa da, artıq noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti elan olunduğundan, yeni hökumət həmin müqaviləni tanımaqdan imtina etdi. Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibində qalan Aleksandropol 1924 ildə Lenina-

kan adlandırıldı. 1990 ildə şəhərin tarixi Gümrü adı erməni tələffüzünə uyğunlaşdırılaraq təhrif olunmuş Kumayr şəklində bərpa edildi.

Əd.: B u d a q o v B., Q e y b u l l a y e v Q., Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, B., 1998; Ä ä ä y i Ö.İ., İiäää Niiääöñeñe äeäñöe è äiçdiäeäiäe ädiyiñeñeñe iädiäe, İ., 1981; İiäää Niiääöñeñe äeäñöe ä Çaeäääeäçüä, Ö.ä., 1971.

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ (1920) – Türkiyə ilə Ermənistan Respublikası arasında müharibəni dayandırmaq və uzunmüddətli sülh yaratmaq məqsədilə bağlanmış müqavilə. Ermənistan Respublikasının Ermənistan-Türkiyə müharibəsində (1920) məğlubiyyətdən sonra, dekabrın 2-də Gümrü şəhərində imzalanmışdır. Müqaviləni Türkiyə hökuməti tərəfindən Fərid Kazım Qarabəkir paşa, Ərzurum valisi Hamid bəy, Ərzurumdan deputat Süleyman Nicati bəy, Ermənistan Respublikası tərəfindən baş nazir A.Xatıryan, maliyyə naziri A.Gülxəndaryan, daxili işlər nazirinin müavini S.Qordanyan imzalamışlar. Müqavilə 18 maddədən ibarət idi. 1-ci maddə ilə müharibəyə son qoyulduğu və tərəflərin daimi sülh üçün danışıqlara başladığı bildirilirdi. 2-ci maddədə Türkiyə ilə Ermənistan Respublikası arasındakı sərhəd dəqiqləşdirilirdi. Ermənistan Respublikasının ərazisi İrəvan və Göyçə gölü bölgələrindən ibarət olmaqla əvvəlki sərhədlərinə - 1918 il 21 iyun sərhədlərinə qaytarılırdı. Həmin maddənin ikinci hissəsində deyilirdi: "Kükü dağı, Həməsur dağı, Qurdqulaq kəndi, Sayat dağı, Arpaçay evləri, Kömürlü dağı, Saraybulaq, Arazdəyən stansiyası, Araz çayı yaxınlığındakı Aşağı Qarasunun töküldüyü yerdən keçən zolağın cənubundakı (Naxçıvan, Şahtaxtı, Şərur) əraziyə, daha sonra referendumla təyin olunacaq idarə formasına və bu idarənin əhatə edəcəyi torpaqlara Ermənistan qarışmayacaq, həmin ərazidə hələlik Türkiyənin himayəsində yerli idarə yaradılacaqdır". Ermənistan Respublikasının təcavüzkar siyasəti nəzərə alınaraq müqavilədə onun silahlı qüvvələrinin həddi müəyyən edilirdi. 4-cü maddəyə görə Ermənistan hökuməti "daxili təhlükəsizliyini qorumaq üçün lazımi səviyyədə yüngül silahlı jandarma qüvvəsi və ölkəni qorumağa ayrılan 8 dağ və ya səhra topu ilə 20 pulemyota malik 1500 muzzdlu əsgərdən ibarət birlikdən artıq

hərbi qüvvəyə malik olmayacağını öhdəsinə götürürdü". Ermənistan Respublikası hərbi mükəlləfiyyət keçirə bilməzdi. 5-ci maddəyə görə, müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət Türkiyənin İrəvanda siyasi nümayəndəsi və ya səfirinə həvalə olunurdu. Bunun müqabilində Türkiyə hökuməti Ermənistan Respublikasının istəyinə əsasən, ona silahlı yardım etməyi öhdəsinə götürürdü. Ermənistan Respublikası ərazisindən Türkiyə üçün təhlükə yarandıqda, Türkiyə hökuməti Ermənistan qoşun yeridə bilirdi. Müqavilənin 6 və 7-ci maddələri köçkünlərlə bağlı idi. Hər iki tərəf, müharibə zamanı düşmən ordusu tərəfinə keçərək, öz dövlətinə qarşı silah işlədənlərdən və ya işğal olunmuş torpaqlarda kütləvi qırğınlarda iştirak edənlərdən başqa, qalan köçkünlərin əvvəlki sərhəd daxilindəki yurdlarına dönmələrinə razılıq verirdi. Türkiyə hökumətinin müharibənin əsas səbəbkarı olan məğlub tərəfdən - Ermənistan Respublikasından təzminat tələb etməyə tam haqqı olsa da, o humanizm prinsiplərinə hörmət edərək, bundan imtina etdi (8-ci maddə), habelə 2-ci maddədə göstərilən sərhədlər daxilində suverenliyini bütünlüklə inkişaf etdirmək və gücləndirməkdə ermənilərə yardım göstərməyi öhdəsinə götürdü. 10-cu maddəyə əsasən, Ermənistan hökuməti Antanta dövlətlərinin Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən qəti surətdə rədd edilmiş qarətçi Sevri müqaviləsini (1920, 10 avqust) etibarsız saydı və bununla da özünün Batum müqaviləsi (1918, 4 iyun) ilə nəzərdə tutulan əraziləri hüduqlarında mövcudluğunu təsdiqlədi. 11-ci maddə Ermənistan Respublikası ərazisində yaşayan türk-müsəlman əhalinin hüquqlarına aid idi. Ermənistan hökuməti öz ərazisində yaşayan türk-müsəlman əhalinin mədəni və dini inkişafı üçün şərait yaratmağı öhdəsinə götürürdü. 12-ci maddə nəqliyyat məsələlərini, xüsusilə tranzit nəqliyyatını tənzimləməli idi. Türkiyə hökuməti Şərur, Naxçıvan, Şahtaxtı və Cülfa yolu ilə tranzit əlaqələrinin sərbəstliyinin təminatını öz üzərinə götürürdü. Türkiyə hökuməti Ermənistan Respublikası daxilində müvəqqəti olaraq hərbi qüvvə saxlamaq hüququ əldə edirdi (13-cü maddə). Ermənistan hökuməti hər hansı bir dövlətlə bağlanan müqavilələrin Türkiyənin

Gümüşlü kəndindən görünüş.

mənafeyinə, yaxud maraqlarına zidd olan maddələrini etibarsız saymağı qəbul edir və bunu öhdəsinə götürürdü (14 maddə). Sonrakı maddələrdə iqtisadi-siyasi münasibətlərin nizama salınmasından və müqavilənin təsdiqindən bəhs olunurdu. Müqavilənin sonunda hər iki tərəfin qəbul etdiyi belə bir fikir də diqqəti cəlb edir: tərəflər arasında anlaşmazlıq meydana gəldikdə, müqavilə türk-cə mətne əsasən təhlil olunmalı idi. Gümrü müqaviləsinin Naxçıvan mahalına münasibətdə müəyyən ədalətsiz müddəaları (qədim türk torpaqları olan Uluxanlı, Qəmərli kimi yaşayış məntəqələrinin və ən başlıcası isə, Böyük Vedi ətrafındakı bir çox Azərbaycan kəndlərinin Ermənistanına verilməsi) nəzərə alınmazsa, bu müqavilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiki sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynadı. 1920 il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduğundan, daşnaklar isə öz hakimiyyətini bərpa edə bilmədiyindən, Gümrü müqaviləsi qüvvəyə minmədi. Regiondakı münasibətləri tənzim etmək məqsədilə 1921 il Moskva və Qars müqavilələri imzalandı.

Əd.: Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi (tərtib edən və ön sözün müəllifi İ. H a c ı y e v), B., 1999; Q a s ı m o v M., Azərbaycan-Türkiyə diplomatik-siyasi münasibətləri (1920-ci il aprel-dekabr, 1922-ci il), B., 1998; İ s m a i l S o y s a l, Tarihçeleri və açıqlamaları ilə birlikdə Türkiyənin siyasət anlaşmaları, c.1 (1920-1945), Ankara, 1983; Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri (Azərb., türk, rus və fransız dillərində), Naxçıvan, 2004.

GÜMÜŞLÜ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20

km şm.-ş.-də, Arpaçayın sol sahilində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Yaşayış məntəqəsi Gümüşlü polimetal yatağının yaxınlığında salınmışdır (1954). Əh. 489 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, feldşer-mama məntəqəsi var. Arpaçay dərəyaçası kəndin ərazisindədir. Kəndin şm.-nda, dağ silsiləsinin Arpaçaya enən yamacında orta əsrlərə aid *Dəvəli* yaşayış yeri aşkar olunmuşdur.

GÜMÜŞLÜ POLİMETAL YATAĞI – Şərur r-nu ərazisində, Arpaçayın aşağı axınındadır. 7 əsrdən məlumdur. Yataq eyniadlı antiklinalin nüvə hissəsində və c.-q. qanadında yerləşir. Geoloji quruluşunda Sədrək (Üst Jivet mərtəbəsi) və Danzik (Fran mərtəbəsinin aşağı hissələri) layları (əhəngdaşı, gilli şist, qumdaşı) iştirak edir. Antiklinalin c.-q. qanadı törəmə qırıqlıqla və bir çox pozulmalarla mürəkkəbləşmişdir.

Filizləmə törəmə antiklinalların eninə pozulmalarla kəsilmiş tağ hissələri ilə əlaqədardır; qalenit və sfalerit minerallarının möhtəvi və bütöv filiz yuvalarından təşkil olunmuşdur. Layvarı filiz cisimləri daha çox əhəmiyyətli. Sədrək lay dəstəsinin əhəngdaşları iki horizont təşkil edir. Filizlərdə qurğuşun 4,5%, sink isə 0,5%-dir. Filizin mineraloji tərkibi qalenit, serusit, sfalerit, smitsonit və kalamindən ibarətdir. Yataq 1954 ildən istismara verilmiş, hazırda istismarı dayandırılmışdır.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Бабазаде), Б., 2005.

GÜNEY QIŞLAQ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 17 km şm.-da, Küküçayın (Naxçıvançayın qolu) sahilində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 555 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var. Yaxınlığında erkən orta əsrlərə aid *Yarnıx*, *Dəlmə*, *Kələkli I* yaşayış yerləri qeydə alınmışdır.

GÜNNÜT – Şərur r-nunda kənd. R-n mərkəzindən 22 km aralı, Naxçıvan–Sədrək avtomobil yolunun sağ tərəfində, düzənlikdədir. Kənd 1992 ildə erməni işğalçıları tərəfindən tamamilə dağıdılmış, əhalisi Mahmudkəndə köçmüşdür.

GÜNNÜT-QAPICIQ FİZİKİ-COĞRAFI

RAYONU – Nax. MR ərazisində fiziki-coğrafi r-n. Naxçıvan fiziki-coğrafi vilayətinin bir hissəsi. 1000 m-dən yüksəkdə yerləşən dağlıq əraziləri əhatə edir. Coğrafi ədəbiyyatda Naxçıvan dağlıq ərazisi rayonu da adlanır. Çox hissəsini Zəngəzur və Dərələyəz silsilələri, həmçinin onların Araz çayına tərəf ayrılan qolları tutur. Ərazinin ən yüksək sahəsi Zəngəzur silsiləsidir. Burada hünd. 3000 m-dən çox olan bir neçə zirvə (Qapıcıq d., 3904 m; Yağlıdərə d., 3827 m; Qazangöl d., 3829 m; Sarıdərə d., 3754 m və s.) var. Dərələyəz silsiləsi nisbətən alçaqdır (maks. hünd. 3120 m, Kükü d.). Bu silsilənin Cəhri çayından q-dəki hissəsi qövs şəklində c.-a doğru uzanaraq alçalır.

R-nun geoloji quruluşunda Paleozoydan başlamış Neogenə qədər olan bütün çöküntü kompleksləri iştirak edir. Faydalı qazıntıları: polimetallar, molibden, mis filizləri, müxtəlif növ tikinti materialları. Mineral su bulaqları (Badamlı, Sirab, Vayxır və s.) var. Yay quraq keçən soyuq iqlim, 3000 m-dən yüksəkdə dağlıq tundra iqlimi hakimdir. Orta temp-r yanvarda –6-dan –10°C-yədək və daha aşağı, iyulda 10–22°C-dir. İllik yağıntı 500–800 mm. Naxçıvançay və onun qolları (Cəhri, Şahbuz və s.), Əlinçəyay, Gilançay, Vənənd, Əylis, Ordubad çayları bu r-ndan başlanır. Çoxlu kiçik göl var. Bir neçə su anbarı (Arpaçay, Batabat, Qanlıgöl və s.) yaradılmışdır.

Torpaqları əsasən, dağ-şabalıdı, qəhvəyi, dağ-meşə, çimli dağ-çəmən tiplidir. Bitki örtüyündə dağ-kserofit bitki qruplaşmaları (alçaq və orta dağlıqda), dağ çölləri, subalp və alp çəmənləri (yüksək dağlıqda) üstündür. 1800–2400 m hünd.-də kiçik meşə (palıd, göyrüş, yemişan, ağcaqayın, ardıc və s.) sahələrinə rast gəlinir.

Qaya keçisi, muflon, çöldonuzu, tülkü, süleysin, ayı, canavar, daşlıq dələsi, boz dovşan, Xəzər uları, kəklik, dovdağ, göyərçin və s. var.

Əd.: B a b a y e v S., Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası. B., 1999.

GÜZNÜT – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km aralı, Naxçıvan–Culfa avtomobil yolunun sol kənarında, düzənlikdədir. Əh. 1563

nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, ambulatoriya, məscid var.

GÜNORTA DAŞI, Günortac – Kəngərli r-nu ərazisində, Çalxandağın q. yamacında hünd. 1500 m-ə çatan dik və enli qaya. Xalq arasında Günortacı da deyilir. G. d. günortaya qədər kölgəyə bürünmüş olur, düz günorta vaxtı isə kölgə tamamilə çəkilir. Ətrafdakı Çalxanqala, Təzəkənd, Xıncab və Sust kəndlərinin camaatı ta qədimdən ilin bütün fəssillərində əkin-biçin, sağın və s. təsərrüfat işləri zamanı günortanı səhsiz göstərən G. d.-ndan “saat” kimi istifadə etmişlər. “Günortac” toponimi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qəhrəmanı, Təpəgözün gözünü çıxaran Basatın yurdu kimi xatırlanır. Bu yer isə, ehtimalla görə, Təpəgözün məskən saldığı, camaata qan uddurduğu Salaxana (Salaxan) dərəsindəki mağaranın yaxınlığında olmalıdır. Salaxananın Babək r-nunun dağlıq sahəsində, Qazan yaylağının q. ətəklərində olduğu nəzərə alınarsa, G. d.-nin “Kitabi-Dədə Qorqud”da adı çəkilən “Günortac”la (prof.

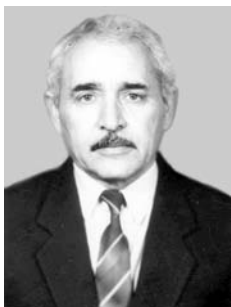

M.Seyidov, akad. V.V. Bartolda istinadən onu “Günün doğduğu uca zirvə” hesab edir) bilavastə bağlılığını söyləmək mümkündür.

Əd.: B a b a y e v S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999; “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, c. 2, B., 2000.

Günorta daşı.

H

Hacı Raiq

HACI XAN KƏNGƏRLİ (?-?) – Naxçıvan xanı. Heydərqulu xan Kəngərlinin ölümündən (1763/64) sonra taxta çıxmışdı. Onun hakimiyyəti dövründə Naxçıvan xanlığı zəifləmişdi. İran hökmdarı Kərim xan Zənddən [1760–79] asılılığı qəbul etmişdi. Sonralar Kərim xan onu Şiraza dəvət edib kiçik bir günah üstündə əsir almış, yerinə Heydərqulu xanın oğlu Rəhim xan keçmişdi.

Əd.: Bax Naxçıvan xanlığı məqaləsinin ədəbiyyatına.

HACI MOLLA ABDULLA (1843, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k. – ?, Naxçıvan) – ziyalı, din xadimi. Hüseyn Cavidin atasıdır. Bax *Rasizadə* Abdulla Məşədi Qulu oğlu.

HACIQIR DAĞLARI – Babək r-nu ərazisində alçaq sıra dağlar. Naxçıvançayın sağ sahilində, Nəzərabad k.-ndən 1 km ş.-dən başlayaraq, c.-a doğru uzanır. Uz. 4 km. Ayırı-ayrı yüksəkliklərdən ibarətdir. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 1058 m.

HACILAR – türk tayfası. Kəngər tayfalarından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli qol və tirələrin içərisində hacılar nəslinin də adı çəkilir.

HACILI Raiq Əli oğlu (d. 13.4.1940, Naxçıvan. ş.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1995). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) kimya fakültəsini (1963) və Azərb. Milli EA indiki Polimer Materialları İn-tunun aspiranturasını (1971) bitirmişdir. Naxçıvan Zona Təcrübə Stansiyasında elmi işçi və laboratoriya müdiri (1963–65), Polimer Materialları İn-tunda baş elmi işçi (1975–84) işləmişdir. 1984 ildən həmin in-tda laboratoriya müdürüdür. Tədqiqatları polifunksional ketonların alınmasının səmərəli üsullarının işlənilməsinə, hazırlanmasına, quruluşlarından asılı olaraq, reaksiyaya girmə qabi-

liyyətlərinin öyrənilməsinə, onların əsasında təbii bioloji fəal maddələrin sintetik analoqlarının alınmasına, bioloji fəallıqla quruluş arasındakı asılılıqların və praktik tətbiq sahəsinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Respublikada və xaricdə (ABŞ, Avstriya, İspaniya, Türkiyə, MDB ölkələri) dərc olunmuş 110-dan çox elmi məqalənin, 40-dan çox ixtira və patentin müəllifidir. Bir sıra elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

HACILI Ramiz Əli oğlu (d. 5.9.1937, Naxçıvan. ş.) – mülki və sənaye tikintisi sahəsində mütəxəssis, alim. Texnika elmləri doktoru (1992), prof. (1999), Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasının m. üzvü (1999). Azərb. Politexnik İn-tunu (1960) və Azərb. Elmi-Tədqiqat Tikinti Materialları və Qurğuları İn-tunun aspiranturasını (1968) bitirmişdir. Həmin in-tda baş elmi işçi (1968–72) olmuş, Azərb. Sənaye Tikintisi Nazirliyinin 8 saylı dəmir-beton zavodunun (1972–76), Baş Bakı Tikinti İdarəsinin 3 saylı evtikmə kombinatının (1976–80) direktoru, “Aqrotikinti-təşkil” trestinin müdiri (1980–87), Azərb. Dövlət Plan Komitəsinin Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat İn-tunda bölmə müdiri (1987–91) vəzifələrində çalışmışdır. 1995 ildən Qaradağ Sement Zavodunun direktor müavinidir. Yeni sinif kimyəvi səthi-aktiv əlavələrin tədqiqinə, nəzəri işlənməsinə və onların təsir mexanizminin kolloid kimyanın müddəalarına istinadla əsaslanmasına, ən səmərəli əlavələrin seçilməsinə, alınmış nəticələrin dəmir-beton məmulatları istehsalında tətbiqinə, kaolin gilləri əsasında odada-vamlı materialların istehsalının nəzəri əsaslarına, sementin və betonun xassələrinin tənzimlənməsinə həsr olunmuş 135-dən çox əsərin, o cümlədən 3 kitabın (2 monoqrafiya,

Hacı Ramiz

1 dərs vəsaiti), 21 ixtiranın (5-i istehsalatda tətbiq edilmişdir) müəllifidir. Bir sıra ümumittifaq, regional və beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Mineral yapışdırıcı maddələrin texnologiyası, B., 1999; Поверхностно-активные вещества в строительстве, Б., 1981; Использование продуктов и отходов нефтехимии в строительстве, Б., 1987.

HACINIYYƏT – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 12 km q.-dədir. Əh. 217 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, quşçuluq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Feldşer-mama məntəqəsi var.

HACIVAR – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 6 km şm.-ş.-də, Naxçıvançayın sol sahilində, Naxçıvan–Sirab avtomobil yolunun kənarında, dağətəyi ərazidədir. Əh. 721 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və üzümçülükə məşğuldur. Orta məktəb, klub, məscid var.

HACIYEV Asəf Hacı oğlu (d. 29.5.1951, Gəncə) – riyaziyyatçı. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1992), prof. (1996), Azərb. Milli EA-nın m. üzvü (2001). Azərb. komsomolu mükafatı laureatı (1981). *H. M. Hacıyevin* oğludur. Moskva Dövlət Un-tinin mexanika-riyaziyyat fakültəsini (1973) və aspiranturasını (1978) bitirmişdir. Azərb. Milli EA Kibernetika İn-tu ehtimal nəzəriyyəsi və statistik üsullar laboratoriyasının (1996; 1999 ildən şöbə), eyni zamanda Bakı Dövlət Un-ti ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika kafedrasının (1996 ildən) müdürüdür. Ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika sahəsində tədqiqatların müəllifidir. Dünyanın tanınmış elm mərkəzlərində mühazirələr oxumuş, tədqiqat işləri aparmış, İsveçdə (1984), Almaniyada (1985, 1992), ABŞ-da (1989, 1999, 2000), Portuqaliyada, Fransada (1989), Türkiyədə (1993) və s. ölkələrdə çalışmışdır. Məqalələri dünyanın mötəbər elmi jurnallarında dərc olunmuşdur. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (1–2-ci çağırış) deputatıdır.

HACIYEV Əsgər Bayramlı oğlu (10.5.1938, Ordubad r-nunun Behrud k. – 1998, orada) – istehsalat qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1976). Əmək fəaliyyətinə 1955 ildə Sumqayıtdakı 1 saylı tikinti trestində başlamış, 1957 ildən Bakıda sənaye obyektlərinin tikintisində çalışmışdır. 1982 ildən orta

texniki-peşə məktəbində təlim ustası idi. 1981 ildə ona Gənclərin hamı tərbiyəçisi fəxri adı verilmişdi. AKP 30-cu qurultayında (1981) MK üzvü seçilmişdir. İki dəfə “Lenin” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

HACIYEV Hacı Məmmədbağır oğlu (21.3.1919, Culfa r-nunun Yaycı k. – 15.4.1988, Gəncə) – baytar həkimi, baytarlıq elmləri doktoru (1967), prof. (1967). Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunun (indiki Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) baytarlıq fakültəsini bitirmişdir (1941). Həmin in-tun k. t. heyvanlarında daxili yoluxmayan xəstəliklər, klinik diaqnostika və cərrahiyyə kafedrasında müəllim, dosent, prof., sonralar kafedra müdiri (1962–78), elmi işlər üzrə prorektoru (1978 ildən) olmuşdur. H.-in təşəbbüsü ilə Naftalan neftinin tərkibinin ardıcıl surətdə öyrənilməsi və baytarlıqda tətbiqi üzrə problem laboratoriyası təşkil edilmişdir (1962). 3 monoqrafiyanın, 5 dərsliyin, 150-dən çox elmi məqalənin, “Baytarlıq terminləri lüğəti”nin müəllifidir. Naftalan nefti ilə müalicə sahəsində elmi işləri 1971 ildə Meksikada beynəlxalq konqresin materiallarına daxil edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxmayan daxili xəstəlikləri, B., 1977; Kənd təsərrüfatı heyvanlarının müayinəsi, B., 1984; Klinik diaqnostika (yenidən işlənmiş və əlavə edilmiş 3-cü nəşri), B., 1985.

HACIYEV Hümmət Ələkbər oğlu (d. 10.10.1935, Babək r-nunun Nehrəm k.) – neftçi-geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri namizədi (1970). Azərb. Respublikasının əməkdar geoloqu (1985). Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun fizika-riyaziyyat fakültəsini (1952), Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) geoloji-kəşfiyyat fakültəsini (1958) bitirmişdir. 1970–81 illərdə “Salyanəft”-in baş geoloqu olmuşdur. 1981 ildən Azərb. Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Ə.Əmirov ad. Quruda Neft və Qazçıxarma İstehsalat Birliyinin baş geoloqudur. 30-a qədər elmi məqalənin, 3 ixtiranın müəllifidir. Azərb.-da fəaliyyət göstərən bir sıra xarici neft şirkətlərinin ekspertidir. Beynəlxalq elmi simpoziumlarda məruzələr etmişdir. H.-in təşəbbüsü ilə Naxçıvanda neft yataqlarının proqnozlaşdırılmasına başlanmışdır. “Hümmət Ələkbəroğlu” təxəllüsü ilə bədii yaradıcılıqla da məşğuldur. “Geoloqun poeziyası” (B., 2000; “Qızıl qələm” mükafatı) kitabı nəşr olunmuşdur.

Hacıyev Asəf

Hacıyev Əsgər

Hacıyev Hacı

Hacıyev Hümmət

Hacıyev İsmayıl

HACIYEV İsmayıl Muxtar oğlu (d. 21.1.1951, Culfa r-nunun Xanəgah k.) – tarixçi. Tarix elmləri doktoru (1999), prof. (2004), Azərb. Milli EA-nın akademiki (2003). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) tarix fakültəsini bitirmiş (1974), Culfa r-nunun Xoşkeşin kənd məktəbində müəllimlik etmişdir (1977 ilədək). Naxçıvan Dövlət Un-tində müəllim (1978), baş müəllim (1988), dosent (1992), eyni zamanda ictimai peşələr fakültəsinin dekanı (1983–84), tarix-filologiya fakültəsinin dekanı müavini (1984–85), Naxçıvan Özəl Un-tində (1994–96), Naxçıvan Dövlət Un-tində elmi işlər üzrə prorektor (1996–97), tədris işləri üzrə prorektor (1997–2003) olmuşdur. AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri və AMEA-nın Rəyasət Heyətinin üzvü seçilmişdir. 20 kitab və kitabçanın, 100-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Azərb.-in milli dövlətçilik tarixində Naxçıvanın yeri, Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) Azərb. qadınlarının arxa cəbhədəki fəaliyyəti, Naxçıvan bölgəsinin ərazi taleyi, sosial-iqtisadi tarixi və mədəniyyəti məsələləri H-in elmi fəaliyyətində mühüm yer tutur. İngilis dilində “Naxçıvan Muxtar Respublikası” (1998) soraq-məlumat kitabının müəllifidir. Türkiyədə (1995 - İğdır, 1998-Van, 1999 - Qars, 2000, 2001, 2003, 2004, 2005 - Ankara, 2001- Sivas), Qazaxıstanda (2000) və Naxçıvanda (1996) tarixçilərin beynəlxalq simpozium və konqreslərində məruzələr etmişdir. ABŞ Bioqrafiya İn-tu tərəfindən “İlin adamı” adına layiq görülmüşdür (2001). Nyu-York EA-nın həqiqi üzvüdür (2002). AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Xəbərləri”nin baş redaktoru, Respublika Elmi-Tədqiqatların Təşkili və Əlaqələndirilməsi Şurasının, AMEA-nın “Xəbərlər” jurnalının (tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası) redaksiya heyətinin üzvüdür. Naxçıvan MR Ali Məclisinin deputatı seçilmişdir (2-ci çağırış, 2000).

3-cü sağırış Azərbaycan Milli Məclisinin deputatıdır (2005).

Ə s ə r l ə r i: Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan qadınlarının ictimai həyatda iştirakı, B., 1990; Bilsin ana torpaq... (Naxçıvan zəhmətkeşləri Böyük Vətən müharibəsi illərində), B., 1991; Tarixdə və günümüzde Nahçıvan, Ankara, 1998; Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi (tərtibçi), B.,

1999; Naxçıvan və naxçıvanlılar, B., 2001; Naxçıvan Muxtar Respublikası – 80. Tarixi-statistik məcmuə (həmmüəllif), B., 2004; Azərb. Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi, B., 2005.

HACIYEVA Mailə Bəhlul qızı (d. 1.5.1956, Naxçıvan ş.) – Naxçıvan Muxtar Respublikasının (2003) və Azərb. Respublikasının (2004) əməkdar müəllimi. Azərb. Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunu (indiki Slavyan Universiteti; 1979) bitirdikdən sonra Babək r-nunun Sirab, Qaraxanbəyli, Cavidabad kəndlərində, 1984-92 illərdə Naxçıvan Musiqi Texnikumunda müəllim işləmişdir. Muxtar respublikada yeni tipli məktəblərin, o cümlədən türk oğlanlar kollecinin, Xanım Qızlar liseyinin yaradılması ilə əlaqədar burada ixtisası üzrə müəllim çalışmışdır (1992-96). 1996 ildən Xanım Qızlar liseyinin direktorudur. “Sevil” Azərbaycan Qadınlar Məclisi Rəyasət Heyətinin üzvüdür (2000).

HACIYEVA Ninel Zeynal qızı (d. 4.12.1926, Ordubad r-nunun Əylis k. - 1996) – dilçi, türkoloq. Filologiya elmləri doktoru (1970), prof. (1980). 1937 ildə atası repressiya qurbanı olduqdan sonra anası ilə birlikdə Leninqrada (indiki Sankt-Peterburq), 1939 ildə isə Moskvaya köçmüşdür. MDU-nun Şərq bölməsini (1948), SSRİ EA Dilçilik İn-tunun aspiranturasını (1952) bitirmişdir. 1954–79 illərdə həmin in-tıda baş elmi işçi olmuş, 1979 ildən müxtəlif ailələrə mənsub dillərin müqayisəli-genetik tədqiqi şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Azərb. dilinə, türk dillərinin sintaksisinə və müqayisəli-tarixi qrammatikasına, türkologiyanın nəzəri problemlərinə dair tədqiqatların müəllifidir. Beynəlxalq türkoloji konfrans və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. Elmi kadrlar hazırlanmasında xidməti var. SSRİ XTNS-nin gümüş və bürünc medalları ilə təltif olunmuşdur. .

Ə s ə r l ə r i: Синтаксис сложноподчиненного предложения в азербайджанском языке, М., 1963; Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. М.1973; Проблемы ареальной лингвистики, М., 1975; Тюркоязычные ареалы Кавказа, М., 1979; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (совм. с Б.А.Серебренниковым), М, 1979.

HACIYEVA Sürəyya Xəlil qızı (d. 21.3.1938, Ordubad r-nunun Əndəmic k.) – istehsalat qabaqcılı. SSRİ Dövlət mükafatı laureatı

Hacıyeva Mailə

Hacıyeva Ninel

Hacıyeva Sürəyya

(1982). Əmək fəaliyyətinə 1954 ildə Y.Məmmədliyəv ad. Ordubad baramaaçan f-kində başlamışdır. 1966 ildən Bakıda Volodarski ad. tikiş f-kində (indiki “Bakı Tikiş evi” açıq tipli səhmdar cəmiyyəti) tikişçi işləyən H. yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. “Oktyabr İnkilabı”, “Qırmızı Əmək Bayrağı”, II və III dərəcəli “Əmək şöhrəti” ordenləri ilə təltif edilmişdir.

HAÇADAĞ – Culfa r-nu ərazisindəki *İlandağın* xalq arasında adı. Şumer mənşəli qədim əfsanəyə görə, Nuh peyğəmbərin gəmişi Gəmiqayadan Ağrı dağına yola düşərkən İlandağın zirvəsinə elə güclü toxunmuşdur ki, dağ haçalanmışdır. Ehtimal ki, dağın adı da bu əfsanə ilə bağlıdır.

HADIQAİB – Şərur r-nunda, Axuraçayın sol sahilində hündür dağlarla əhatələnmiş dərədə orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 150x60 m. Əksəriyyəti dördbucaqlı formada olan evlərin qalıqları (hünd. 50–80 sm) dövrümüzədək saxlanmışdır. Yaşayış yerində orta əsrlər üçün səciyyəvi olan bir neçə təndir qalığı, əllə, bəziləri isə dulus çarxında səliqə ilə hazırlanmış saxsı məmulatı (küp, qazan, küpə və s.) aşkar olunmuşdur. Qabların bəziləri (kasa və boşqab tipli qablar) ağ anqob üzərindən yaşıl, digərləri mavi, həmçinin göyümtül rəngli şirlə örtülmüşdür. Tapıntılara əsasən, H. yaşayış yerinin 10–18 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

HADIQAİB MAĞARASI – Şərur r-nunda Hadiqaib yaşayış yeri yaxınlığında, sıldırım qayaların yanında mağara. Uz. 10 m-dən artıq, hünd. 2, bəzi yerlərdə 3 m-ə çatır. Ağız hissəsi aşağıdan daşlarla hörülmüşdür. Ağız hissədən 2 m içəriyə doğru qazılmış hissədə itiüclu obsidian (d ə v ə g ö z ü) qəlpələri səpələnmişdir. Mağarada arxeoloji tədqiqat işi aparılmamışdır. Əldə olunan silah nümunə-

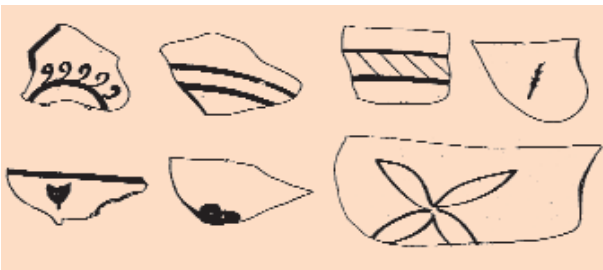
sinə əsasən mağaranın daş dövründə ibtidai insanların yaşayış məskəni olması ehtimal edilir. **HADIQAİB PİRİ** – Şərur r-nunda ziyarətqah. Rəvayətə görə, 18 əsrin sonlarına yaxın Hadiqaib yaşayış yeri basqın nəticəsində yandırılmış, sonralar burada bitən qol-budaqlı armud ağacı sitayiş yerinə çevrilmişdir. Yerli camaat arasında yaranmış adətə görə dilək ağacı sayılan bu ağaca əski parçaları bağlayar, altında dini ayinlər icra edər, qurban kəsərdilər.

“HAXIŞTA” – 1) mərasimlərlə (toy, bayram və s.) bağlı Naxçıvanda geniş yayılmış rəqslə müşayiət olunan folklor janrlarındandır. “H.”-da, adətən, qadınlar dəstə tutur, solist rəqətativ-deklomasiya üslubunda həyat, məişət, məhəbbət mövzularında şeirlər (daha çox bayatı formasında) deyir, dəstə isə hər misradan sonra “haxışta” sözünü təkrar edərək, əl çala-çala oynayırlar. 2) əsasən, qadınların ifa etdikləri yallı rəqs melodiyası; məqam əsası şur, musiqi ölçüsü 6/8, tempi mülayimdir.

M ə t n: Azərbaycan folkloru antologiyası, c.1. Naxçıvan folkloru, B., 1994.

HAQQIXLIQ NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Külüs k. yaxınlığında, Külüsçayın sol sahilində e.ə. 2–1-ci minilliyin əvvəllərinə aid qəbir abidələri. Hündür təpənin üzərində yerləşən nekropol şm.-ş. və c.-ş. tərəfdən uca dağlarla əhatə olunmuşdur. Daş qutu qəbirlərdən ibarətdir. 1990 ildə tədqiqat işləri aparılmış və dağıdılmış iki qəbir təmizlənmişdir. Qəbirlərdən insan skeleti qalıqları, ətrafından isə heyvan və quş fiqurları, çəhrayı və boz rəngli gil qab qırıqları aşkar olunmuş, tunc

Hadiqaib yaşayış yerindən tapılmış şirlə saxsı məmulatı.

Haqqıxlıq nekropolu tapıntıları:

1, 3. Vaza tipli gil qablar. 2. Parç tipli gil qab. 4, 6. Kasa tipli gil qablar. 5. Dopu tipli gil qab. 7, 8. Tunc xəncər və əşya.

Haqverdiyev Əyyub

xəncər, nizə ucu, heyvan sümükləri, xeyli miqdarda əqiq muncuqlar, bilərzik, sırğa, tuncdan üzük və pələk, asmalar (cızma, çərtmə naxışlarla bəzədilmiş) küpə, kasa, qədəh və parç formalı gil qablar tapılmışdır.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V.B. Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri. B., 1992; Seyidov A.Q., Naxçıvan Tunc dövründə, B., 2000.

HAQVERDİYEV Əyyub Məmmədəli oğlu (15.3.1911, Naxçıvan ş.– 12.6.1996, orada) – aktyor. Azərbaycan Respublikası xalq artisti (1964), Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur (1948-1950). 1930–96 illərdə C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında fəaliyyət göstərmişdir. Komik rollar ifaçısı kimi tanınmış, lakin dramatik və faciəvi obrazlar da yaratmışdır. Rolları: Məşədi İbad, Vəli (“O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan”, Ü.Hacıbəyov), Dursun (“Durna”, S.Rüstəmov), Mirzə Səməndər, Aqşın (“Almaz”, “Od gəlini”, C.Cabbarlı), Surxay (“Toy”, S.Rəhman), Məmiş (“İtirilmiş sağlıq”, H.İbrahimov), Laert (“Hamlet”, U.Şekspir), Kürd Musa, Xosrov (“Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, S.Vurğun) və s. “Əmək igidliyinə görə”, “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalları və “Mədəniyyət əlaçısı” döş nişanı ilə təltif olunmuşdur.

Əd.: Vəzirov C., Güldürən-ağladan, Naxçıvan, 1998.

Ə.M.Haqverdiyev
Məmiş (“İtirilən sağlıq”,
H.İbrahimov) rolunda.

HARAMI, H ə r ə m i – Ordubad r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsinin c.-q.-ndə dağ. Hünd. 1316 m. Biləv k.-ndən 4 km c.-q.-dədir.

HARAMI AŞIRIMI – Ordubad r-nu ərazisində aşırım. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Biləv k.-ndən 4 km c.-q.-dədir. Hünd 1290 m.

HATƏMBƏY ORDUBADI Məlik Bəhrəmbəy oğlu (? , Ordubad ş. – 25.5.1610, Məşhəd) – dövlət xadimi, mədəniyyət himayəçisi. Nəsirəddin Tusinin nəslindəndir. Atasının ölümündən sonra onun yerinə Ordubadın kələntəri vəzifəsinə təyin olunmuş, sonralar Xoy, Yəzd və Şiraz hakimlərinin yanında xidmət etmişdir.

I Şah Abbasın [1587–1629] hakimiyyətinin ilk illərində Səfəvilər sarayında maliyyə işlərinə nəzarət etmiş, 1592 ildə vəzir (etimadü-dövlə) təyin olunmuş, Səfəvilər dövlətinin siyasi və iqtisadi həyatında mühüm rol oynamışdır. I Şah Abbas 1606 ildə Ordubada ziyarətindən sonra şəhəri soyurqal olaraq H. O.-yə bağışlamışdı. O, şəhərdə geniş abadlıq işləri aparmış, ictimai binalar tikdirmişdir. Elm və mədəniyyət xadimlərinə himayəçilik etmişdir.

Hatəmbəy Ordubadi bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş “Safi” təxəllüsü ilə türk (Azərbay.) və fars dillərində şeirlər yazmışdır. Qəflətən vəfat etmiş H. O.-nin cənəzəsi Təbrizə, sonra isə Məşhədə aparılmış, İmam Rza məqbərəsinin aşağı hissəsində dəfn olunmuşdur.

HAVUŞ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 2338 m.

HAVUŞ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 35 km ş.-də, dəniz səviyyəsindən təq. 2000 m hünd.-də, Dərələyəz silsiləsinin yamacında, Ermənistanla sərhəddədir. 1992 ilin mayında Ermənistanın silahlı təcavüzü ilə əlaqədar əhalisinin bir hissəsi köçürülmüşdür. Əh. 114 nəfər (2005). Məktəb, klub, kitabxana var. Ərazisində orta əsrlərə aid *Tamaşalı* yaşayış yeri və qəbiristanlıq yerləşir.

HAVUŞ QIZ QALASI – Şərur r-nunun eyniadlı kəndinin ş.-ndə, sıldırım qayalar üzərində abidə. Qayanın içərisində oyulmuş tacvarı sonluqdan ibarətdir. Xalq arasında “Qız evi”, “Qız qayası” da deyirlər. Abidənin orta əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

HAVUŞ NEKROPOLU – Şərur r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında, dağ yamacında qədim qəbiristan. Kəşfiyyat xarakterli yerüstü tədqiqatlar nəticəsində maddi mədəniyyət nümunələri (xüsusilə, saxsı qab qırıqları) toplanmışdır. Tapıntılara əsasən H.n.-nün eramızın 2–4 əsrlərinə aid olması ehtimal edilir.

HAVUŞ PİRİ – Şərur r-nunun eyniadlı kəndinin şm.-ş. qurtaracağında, sıldırım qayalar arasında mağara. Dərinliyi 15 m-dən artıqdır. Eni 3, bəzi yerlərdə 4 m-dir. Giriş hissəsi tacvarı formada oyulmuş, içərisində cızma və qazma üsulu ilə həkk edilmiş əli nizəli bir neçə döyüşçü rəsmi var. Mağarada 1x1 m ölçüdə təmizləmə işi aparılmış, 40 sm dərinlikdə insan skeletləri aşkar edilmiş, 1 m dərinlikdən iti uclu qara rəngli silah sınığı tapılmışdır. Qədim insan məskəni olması ehtimal edilən mağaranın pırə çevrilməsi əcdadlara və onların ruhlarına olan inanclarla bağlıdır. Buradakı tək armud ağacından da pır kimi istifadə edilir; övladı olmayan qadınlar ağacın budaqlarından nənəni asır və arzularını diləyirlər.

HAVUŞÇAY – Şərur r-nu ərazisində çay. Axura çayının sağ qolu. Uz. 12 km, hövzəsinin sah. 31 km²-dir. Dərələyöz silsiləsinin c.-q. yamaclarından, Havuş dağının ətəklərindən (2338 m hünd.-dən) başlanır. Mənsəbindən 11 km məsafədə, 1100 m hünd.-də Axuraya tökülür. Əsasən, yağış və qrunt suları ilə qidalanır.

HEYDƏR BAĞI VƏ PARKLARI – Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin şərafinə salınmış bağ və parklar. Ölkəmizin hər yerində olduğu kimi, Heydər Əliyevin ömrünün bir hissəsini keçirdiyi Nax. MR-in bir çox şəhər və r-nlarında da belə bağ və parklar salınmışdır. Hər il prezidentin anadan olduğu gün – may ayının 10-da muxtar respublikanın sakinləri də həmin bağ və parklarda kütləvi iməciliklər keçirir, ağac əkirlər. Bu bağ və parklarda insanların səmərəli istirahəti üçün müxtəlif xidmət sahələri fəaliyyət göstərir.

HEYDƏR BULAĞI – Naxçıvan şəhər ictimaiyyətinin arzusu ilə Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri işləyərkən (1991–93) burada həyata keçir-

Heydər bulaq-kompleksi. 1996. Naxçıvan şəhəri.

diyi böyük abadlıq işlərinin şərafinə 1996 ildə inşa edilmişdir (layihənin müəllifi Azərb. Memarlar İttifaqının üzvü Adil Məhərrəmov). Naxçıvan ş.-ində, Mədəniyyət Sarayının q. tərəfində yerləşir. Bulaq-abidə kompleksinin uz. 20 m, hünd. 3,5 m.-dir. 800 m² sahəni əhatə edən kompleks milli ornamentlərlə, baryef və mozaika ilə tamamlanmışdır. Muxtar respublikanın digər şəhər və r-nlarında da Heydər bulaqları abidə-kompleksləri inşa edilmişdir.

HEYDƏR ƏLİYEV ADINA HƏRBI LİSEY – ixtisaslaşmış hərbi təmayüllü məktəb. Azərb. Respublikası Prezidentinin 1998 il 13 mart tarixli sərəncamı ilə C.Naxçıvanski adına hərbi liseyin filialı kimi yaranmışdır. Azərb. Respublikası Prezidentinin 2004 il 27 fevral tarixli sərəncamı ilə Naxçıvan filialının bazasında müstəqil hərbi lisey yaradılmış və ona ümummilli lider Heydər Əliyevin adı verilmişdir. Məktəb yeni avadanlıqlarla

təmin olunmuş, müasir tipli hərbi təhsil ocağına çevrilmişdir. 4,5 ha sahəni əhatə edən litsey 750 nəfərlik tədris və yataq korpuslarından, qərərgah binası, yeməxana, xəstəxana, idman zalı və təlim meydançalarından ibarətdir. Tədris korpusunda fizika, kimya laboratoriyaları, kompüter otaqları, biologiya, tarix, riyaziyyat, coğrafiya, ədəbiyyat fənn kabinetləri, kitabxana fəaliyyət göstərir. Təhsil müddəti 3 ildir və pulsuzdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev 1999 il oktyabrın 13-də və 2002 il iyunun 17-də hərbi liseydə şəxsi heyətlə görüşmüş, geniş nitq söyləmiş, dəyərli tövsiyələr vermişdir.

HEYDƏR ƏLİYEV ADINA MƏKTƏB – Naxçıvan şəhərində orta ümumtəhsil məktəbi. 2004 ildə inşa edilərək Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin

adı verilmişdir. 1206 yerlik məktəbdə 67 sinif otağı, fizika, kimya və biologiya laboratoriyaları, hərbi kabinet, nəzəriyyə və kompüter otaqları, idman zalı, emalatxana, kitabxana və oxu zalı, akt zalı, tibb otağı, yeməxana-mətbəx, qazanxana vardır. Məktəbin açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iştirak etmişdir. 2004-2005 tədris ilində məktəbdə 800 şagird təhsil almış, 86 müəllim fəaliyyət göstərmişdir. Məktəbin qarşısında Heydər Əliyevin abidəsi ucaldılmışdır (müəllifi heykəltəraş, akademik Ö. Eldarov).

HEYDƏR ƏLİYEV ADINA SARAY – 1984 ildə istifadəyə verilmişdir. Binanın uz. 110 m, eni 45 m-dir. Səhnəsinin eni 16 m, dərinliyi 25 m, hünd. 12 m, texniki avadanlıqların işlədiyi hissədə isə hünd. 36 m-dir. Səhnənin fırlanan döşəməyə malik olması bir çox tədbirlərin rəngarəng keçirilməsinə şərait yaradır. İşıq sistemi müasir tələblərə uyğundur. İki zalı var. Böyük zal iki hissədən ibarətdir. Alt hissə 675, loja isə 365 yerlidir. Kiçik zalda yerlərin sayı 340-dır. Sarayda qonaq otağı da daxil olmaqla 50-yə qədər məşq otağı vardır. Burada müxtəlif dövlət tədbirləri keçirilir, qastrol tamaşaları, konsertlər, müsabiqələr təşkil olunur.

HEYDƏR ƏLİYEV MUZEYİ – Nax. MR Ali Məclisinin 18 fevral 1999 il tarixli sərəncamı ilə yaradılmışdır. 1999 il mayın 10-dan fəaliyyət göstərir. Naxçıvan şəhərində Azadlıq prospektində yerləşir. Muzeydə Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ailəsinə, onun uşaqlıq və gənclik illərinə həsr olunmuş stendlər, Nax. MR Ali Məclisinin sədri işlədiyi dövrə (1991–93) aid şəxsi sənəd və materiallar, imzaladığı məktub, qərar və sərəncamlar, Türkiyə Cumhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə əməkdaşlıq sahəsində imzaladığı müqavilələrin surətləri, Azərb. Respublikasının müxtəlif bölgələrində yaşayan vətəndaşların müraciətləri toplanmışdır. Burada “Xalqımla həmrəyəm”, “Qayıdış”, “Naxçıvan yaşayır və döyüşür” bölmələri yaradılmışdır. Muzeyin kitabxanasında Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini əks etdirən jurnal, albom və kitablar saxlanılır.

“HEYDƏR ƏLİYEV” ORDENİ – Azərbaycanın tərəqqisinə, əzəmətinin və şöhrətinin artmasına, vətənin müdafiəsində, Azərbaycanın dövlət mənafelərinin qorunmasında, Azərb. Respublikası qarşısında görkəmli xidmətlərinə, Azərbaycançılıq ideyasının həyata keçirilməsində, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində, Azərb. Respublikası ilə digər dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində xüsusi xidmətlərinə görə Azərb. Respublikasının vətəndaşlarına və əcnəbilərə verilən dövlət təltifi. “Heydər Əliyev” ordeni 2005 il 22 aprel tarixli Azərb. Respublikası Qanunu ilə təsis edilmiş, həmin tarixli Qanunla “Heydər Əliyev” ordeninin statusu və təsviri təsdiq olunmuşdur.

“Heydər Əliyev” ordeni ulduzdan, orden zəncirindən və nişandan ibarətdir.

“Heydər Əliyev” ordeni ilə Azərb. Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, məşhur pediatr və ictimai xadim İhsan Doğramacı təltif ediləblər.

“Heydər Əliyev” ordeni Azərb. Respublikasının ən yüksək təltifidir.

HEYDƏR ƏLİYEV SU ANBARI – Şahbuz r-nu ərazisində dəniz səviyyəsindən 1059 m hündürlükdə, Babək r-nunun Vayxır k-di yaxınlığındadır. Muxtar Respublikanın Babək, Şahbuz, Culfa r-nlarının ərazisində

geniş miqyaslı meliorasiya və suvarma tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tikintisinə 1981 ildə başlansa da, sonradan tikinti işləri yarımçıq qalmışdır. Ümummillilə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə su anbarının tikintisi yenidən bərpa olunmuş, birinci növbəsi 1999 ildə başa çatdırılmışdır. Tikinti işlərinə 2003 ildə yenidən başlanılmış, 2005 ilin axırına tamamilə istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Su anbarının bəndinin hündürlüyü 69 m, üstədən uzunluğu 550 m, üstədən eni 10 m, dibdən uzunluğu 230 m, dibdən eni 468 m-dir. Su anbarı Naxçıvançay məcrasında yerləşir. Tutduğu sahə 465 ha, ümumi həcmi 100 mln. m³, faydalı həcmi isə 96,5 mln. m³-dir. Su anbarı üzərində 4,5 mqvt gücündə su elektrik stansiyası da quraşdırılıb. Dəryaçadan suyun nəql edilməsi 2

Heydər Əliyev su anbarı.

Heydər Fətah

kanal – sağ və sol kanallar ilə həyata keçiriləcəkdir. Sağ sahil kanalı uzunluğu 24 km, sərfi başlanğıcda 20 m³/san, sonda 3 m³/san, sol sahil kanalı isə uzunluğu 27 km, sərfi başlanğıcda 13 m³/san, sonda 6,3 m³/san olacaqdır. Su anbarı 16830 ha əkin sahəsini suvarmaq qabiliyyətinə malikdir. Bundan 6919 ha sahə yeni suvarılan torpaqlardır.

HEYDƏRABAD – Sədərək r-nunda, qəsəbə. Sədərək r-nunun mərkəzi. Erm. Respublikası ilə sərhəddədir. Əh. 1825 nəfər (2005). Qəsəbə Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970-ci illərdə salınmışdır. Nax. MR Ali Məclisinin 2000 il 23 mart tarixli qərarı ilə Sədərək k.-nin tərkibindən ayrılaraq, müstəqil inzibati vahidə – qəsəbəyə çevrilmişdir. Sərhəddə yerləşdiyindən döfərlə erməni quldurlarının silahlı təcavüzünə məruz qalmışdır. 1992 ildə ermənilərin atdığı top mərmilərdən dağıdılmış, əhalisi köçkün vəziyyətində Sədərək k.-ndə və digər bölgələrdə məskunlaşmışdı. 1997–98 illərdən başalayaraq yenidən bərpa olunmuş, tikinti-quruculuq və abadlıq işləri aparılmış, yeni inzibati binalar və ictimai obyektlər, ticarət mərkəzi və s. inşa edilmişdir. Ermənilər tərəfindən dağıdılmış 75 yaşayış binası Həder Əliyevin anadan olmasının 75 illiyi ərəfəsində yenidən təmir və bərpa olunmuş, yerli əhalinin təşəbbüsü ilə qəsəbəyə “Heydərabad” adı verilmişdir. Burada 35/10 kilovatlıq yarımstansiya quraşdırılmış, *Bulaqbaşı* kəhrizinin suyunu qəsəbəyə yönəltmək məqsədilə nasos stansiyası qurulmuş və elektrik xətti çəkilmişdir. Şərab z-du, orta məktəb, məktəbəqədər müəssisə, xəstəxana və s. var.

Heydər Kəmaləddin

HEYDƏRQULU XAN KƏNGƏRLİ (?–1763/64) – Naxçıvan xanı. Nadir şah Əfşar əyanlarının sui-qəsdə nəticəsində öldürüldükdən (1747) sonra kəngərli tayfa başçısı H.x.K. şahın naibi Ağahəsəni hakimiyyətdən uzaqlaşdırıb, özünü Naxçıvanın müstəqil xanı elan etdi. O, xanlığı möhkəmlətmək, xəzinənin gəlirini artıran ticarəti, həmçinin sənətkarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi: xanlıqda və şəhərlərdə rabitə vasitələrini qaydaya saldı, köhnə körpülərin təmir olunması, yenilərinin inşası haqqında əmr verdi. Naxçıvan xanlığının hərbi gücü az olduğundan H.x.K. daha qüdrətli xanlıqlara arxalanmağa çalışırdı. Bu məqsədlə qarabağlı Pənahəli xanla müttəfiq oldu, onunla və gürcü çarları ilə birlikdə 1752 ildə Şəki xanı Hacı Çələbiyə qarşı yürüşdə iştirak etdi. Uğursuz qurtaran bu yürüşdən sonra H.x.K. xanlığı iqtisadiyyatını tənzimləməklə məşğul oldu. Ölümündən sonra yerinə Hacı xan Kəngərli keçdi.

Əd.: Bax *Naxçıvan xanlığı* məqaləsinin ədəbiyyatına.

HEYDƏROV Fətah Səməd oğlu (d. 23.2.1938, Babək r-nunun Çəsməbasar k.) – ictimai xadim, politoloq. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) mexanika-riyaziyyat fakültəsini (1964) və Azərb. Ali Partiya Məktəbini (sonralar İdarəetmə və Politologiya İn-tu; 1976) bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1955 ildə Günnüt kənd klubunun müdiri kimi başlamışdır. Azərb. KP Naxçıvan Vilayət Komitəsinin təlimatçısı (1968–70), Ordubad Rayon Komitəsinin ikinci katibi (1970–76), Nax. MR Əhaliyə Məişət Xidməti naziri (1976–78), Ordubad və Culfa r-n partiya komitələrinin birinci katibi (1978–83), Nax. MR Mədəniyyət naziri (1983–95) vəzifələrində işləmişdir. Nax. MR Ali Məclisinin deputatı olmuşdur (1990–95). Azərb. Milli Məclisinin (1–2-ci çağırış) deputatıdır. Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu məsələləri daimi komissiyasının üzvüdür. Milli dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsində uğurlu və səmərəli fəaliyyət göstərir. “Şərəf nişanı” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

HEYDƏROV Kəmaləddin Fətah oğlu (d. 15.7.1961, Babək r-nunun Çəsməbasar k.) – gömrük xidməti general-polkovniki (2002). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) geolo-

giya-coğrafiya fakültəsini bitirmişdir (1984). “Xəzərneftqazgeofizika-kəşfiyyat” trestində mühəndis, geoloji axtarış ekspedisiyasında geoloq, “İttifaqteatr” ÜYİB-nin Azərb. şöbəsi yanında “İrs” kooperativinin sədri, “Bakqrocks” Azərb.–Suriya birgə müəssisəsinin baş direktoru (1991–92), “Gilan” İstehsalat-kommersiya birliyinin prezidenti (1992–94) olmuşdur. 1995 ildən Azərb. Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədridir. Gömrük işinin təşkili və texnologiyasına, iqtisadi və hüquq-mühafizə fəaliyyətinə, idarə edilməsi və inkişafına dair kitab və dərs vəsaitlərinin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Gömrük işinin əsasları, c.1–4, B., 1998–2000; Azərbaycan gömrük xidməti yeni dünya-təsərrüfat münasibətləri şəraitində (C. Həsənovla birgə), B., 1998; Gömrük sorğu kitabı (T. İbrahimovla birgə), B., 1998; Gömrük işi – iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik (T. İbrahimovla birgə), B., 1999; Gömrük hüququ (A.Əzimovla birgə), B., 2001; Таможенная служба Азербайджана в условиях новых мирохозяйственных отношений, B., 1998.

HEYRAN XANIM DÜNBÜLİ (təqr. 1790, Naxçıvan ş. – təqr. 1860, Təbriz) – şairə. Kəngərli xanı Kərim xan Dünbülünün ailəsində doğulmuşdur. Naxçıvanda təhsil almış, klassik Azərb. və fars ədəbiyyatlarını öyrənmişdir. Rusiya–İran müharibəsi zamanı bir sıra şəhər və kəndlərin əhalisi kimi, H.x.D.-nin də ailəsi Cənubi Azərb.-a, Təbrizə köçmüşdür. Azərb. və fars dillərində, klassik janrlarda (qəzəl, qəsidə, müxəmməs, rübai və s.) yazmışdır. Öz əli ilə tərtib etdiyi “Divan”ı dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Füzuli ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən olan H.x.D.-nin lirikasında saf, fədakar, nəcib məhəbbət, həyat eşqi, insanın daxili aləminin kədər və sevinci, ruhi ovqatı səmimiyyətlə təsvir və tərənnüm edilir. Yaradıcılığında zamanədən şikayət, zülmə və sosial ədalətsizliyə, qadının hüquqsuz vəziyyətinə qarşı etiraz motivləri də güclüdür. Rudəki, Həsənoğlu, Hafiz, Nəsimi, Nəvai, Füzuli, Qövsü Təbrizi və b. klassiklərin əsərlərinə orijinal nəzirələri də var. Əruzun oynaq, ahəngdar bəhrlərində, sadə xalq dilində yazmışdır. Musiqi aşiqi olmuş, udda çalmış, muğam və xalq mahnılarını məharətlə ifa etmişdir. Divanının əlyazma nüsxələri Tehran un-tində, Azərb. və Gürcüstan EA Əlyazmaları İn-tlarında saxlanılır.

Ə s ə r l ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1961; 37 qəzəl və bir tərcibənd, B., 1981.

Ə d.: N a ğ ı y e v a C., Heyran xanım (həyat və yaradıcılığı), B., 1989; Q a s ı m z a d ə F., XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, B., 1974.

HƏBİBBƏYLİ İsa Əkbər oğlu (d. 16.10.1949, Şərur r-nunun Danyeri k.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1996), prof. (1997), Azərb. Milli EA-nın akademiki (2003; müxbir üzvü 2001), Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1999), Məmməd Araz mükafatı laureatı (1993, 1994). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) Naxçıvan filialını (1971) və Azərb. Milli EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tunun aspiranturasını (1978) bitirmişdir. Y.Məmmədəliyev ad. Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) ədəbiyyat kafedrasında müəllim (1975), baş müəllim (1980), dosent (1984), prof. (1997), tələbə elmi cəmiyyətinin sədri (1976-90), un-tin elmi işlər üzrə prorektoru (1991–96) işləmişdir. 1996 ilin oktyabrından həmin un-tin rektorudur. Azərb. Yazıçılar Birliyinin (1988) və Jurnalistlər Birliyinin (1999) üzvüdür.

60 kitab və kitabçanın, 300-ə yaxın elmi məqalənin müəllifidir. C.Məmmədquluzadənin felyetonları, məqalələri, şeirləri, tərcümələri və məktublarını, naməlum pyeslərini, M.T.Sidqinin və M.Şahtaxtının əsərlərini aşkara çıxarıb çap etdirmiş, Mirzə Cəlilin müxtəlif ölkələrdə yaşayan nəslinin davamçılarını axtarıb tapmışdır.

19–20 əsrlər Azərb. ədəbiyyatının, milli tənqidi realizmin və romantizmin əsas tədqiqatçılarından. Əsərləri Azərb.-dan başqa Türkiyədə, Fransada, Rusiyada, Belçikada, Bolqarıstanda, İranda, İraqda, Ukraynada, Qazaxıstanda çap olunmuşdur. Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk Kültür, Dil və Tarix Yüksək Qurumu Başqanlığının m. üzvü, “Ankara Un-tinin fəxri dostu” (1999) seçilmişdir. Naxçıvan Atatürk Araşdırma Mərkəzinin rəhbəridir (1995 ildən). Türkiyə, Fransa, İspaniya, Belçika, Bolqarıstan, İran, İraq, Qırğızıstan, Şimali Kipr və Başqırdıstanda beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. H.-nin hazırladığı “Naxçıvan Dövlət Universitetində idarəetmənin və beynəlxalq əlaqələrin təşkili” layihəsi Avropa Şurasının Tempus proqramı çərçivəsində müsabiqədə

Həbibbəyli İsa

Həmid Arzulu

qəbul edilmiş və Naxçıvan Dövlət Un-tində həyata keçirilmişdir (1999–2001). Naxçıvan Dövlət Un-ti “Elmi əsərləri”nin, “Fikir” informasiya jurnalının baş redaktoru, İxtisaslaşmış Dissertasiya şurasının sədridir. Nyu-York EA-nın həqiqi üzvü seçilmiş (2001), ABŞ-ın Bioqrafiya İn-tu tərəfindən “İlin adamı” adına layiq görülmüşdür (2001). Nax. MR Ali Məclisinin (1–2-ci çağırış) deputatı, Naxçıvan Parlamentində İnsan haqları və parlamentlərarası əlaqələr daimi komissiyasının sədri seçilmişdir. 3-cü çağırış Azərbaycan Milli Məclisinin deputatıdır (2005).

“Naxçıvan ensiklopediyası”, “Cəlil Məmmədquluzadə ensiklopediyası” redaksiya şuralarının, AMEA-nın “Xəbərlər” (humanitar elmlər seriyası), “Elm və həyat”, “Dialoq Avrasiya” (Türkiyə) jurnallarının redaksiya heyətinin üzvüdür. Dünya Azərbaycanlıları Əlaqələndirmə Şurasının və İdarə Heyətinin üzvüdür (2001). “Tələbələrin elmi-tədqiqat işləri sahəsindəki müvəffəqiyyətlərinə görə” döş nişanı ilə təltif olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Romantik lirikanın imkanları, B., 1984; Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, B., 1985; Cəlil Məmmədquluzadə (albom-monoqrafiya), B., 1987; Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri, B., 1997; Naxçıvan Dövlət Universiteti (salnamə), Ankara, 1998; Ustad Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, B., 2000; Şəhriyar dünyası, Tehran, 2001; Āāitēē yīfēē, B., 1993 (Azərbaycan dilində xülasələrlə nəşr olunmuşdur); Джалил Мамедкулизадe (Молла Насреддин), М., 1999; XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları, B., 2004; Cəlil Məmmədquluzadə. Biblioqrafiya, B., 2005.

Əd.: İsa Həbibbəyli. Biblioqrafiya, B., 2001; 2005.

HƏMİD ARZULU (Həmid Fərhad oğlu Əliyevin ədəbi adı; d. 15.5.1937, Babək r-nunun Qaraxanbəyli k.) – yazıçı, pedaqoq. Filo-

logiya elmləri namizədi (1983). Naxçıvan MR əməkdar müəllimi (2004). Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İn-tunun (indiki Dillər un-ti) alman dili fakültəsini (1961) və Azərbaycan Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini (1965) bitirmişdir. 1961 ildən pedaqoji fəaliyyət göstərir. Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İn-tunda xarici dillər kabinetinin müdiri (1968-90), in-tun direktor müavini (1990-2000) olmuşdur. 2000 ildən Naxçıvan Müəllimlər İn-tunun ixtisasartırma və yenidən hazırlama üzrə prorektorudur. “Ürəyimi açıram”, “Yurdumuzun şəfəqləri” (hər ikisi 1985) hekayə, “Sevgi nağılı” (1999) povest kitablarının, “Qaçaq Quşdan” (2000), “Qara xəncər” (2004) romanlarının, “Məni çağır” (1998), “Bu məhəbbətdir” (2002) şeirlər məcmuəsinin, “Xanbacı və qonaqları” (2004) komediyasının müəllifidir. “İnam” (1979), “Əlinə qalası” (1983), “İtilənən xəncərlər” (1996), “Mərhəmət məhəbbət deyil” (2003) dramları, “Ərsizlər və arsızlar” komediyası (1999) C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Musiqili Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Alman dilindən bədii tərcümənin poetik və üslubi xüsusiyyətlərinə dair tədqiqat aparmış, S.Sveyqin novellalarını, H.Heynenin “Hərs səfəri” povestini, E.Lessinqin “Emiliya Qallotti” faciəsini, “Müdrük Natan” mənəvi dramını, F.Fümanın “Alay dostları” povestini, İ.V.Hötenin şeirlərini və s. əsərləri orijinaldan tərcümə etmişdir.

HƏMZƏLİ – Şorur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km ş.-də, Axura çayının (Arpaçayın qolu) sahilində, dağətəyi ərazidədir. Əh. 734 nəfər (2005); heyvandarlıq və taxılçılıqla məşğuldur. 1997 ildə H. su nasos stansiyası istifadəyə verilmişdir. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

HƏMZƏYEV İbrahim Tağı oğlu (15.12.1908, Gəncə – 5.2.1982, Naxçıvan) – aktyor və rejissor. Azərbaycan Respublikası xalq artisti (1965). Bakı Teatr Texnikumunu bitirmişdir (1933). Səhnə fəaliyyətinə 1924 ildən Gəncə fəhlə klubunda başlamış, Bakı Türk İşçi Teatrında (1930–32), Gəncə Dram Teatrında (1933–37) işləmişdir. 1937 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili

Həməzəli kənd körpüsü.

İ. T. Həmzəyev Nizami ("Nizami", M.Hüseyn) rolunda.

Dram Teatrının aktyoru olmuşdur. Rolları: Abbas ("Həyat", M.İbrahimov), Balas, Elxan, Aydın, İmamyar ("Sevil", "Od gəlini", "Aydın", "Yaşar", C.Cabbarlı), Heydər bəy ("Hacı Qara", M.F.Axundov), İskəndər, Fazil ("Ölülər", "Dəli yığıncağı", C.Məmməd-quluzadə), Vaqif ("Vaqif", S.Vurğun), Fəxrəddin ("Müsibəti-Fəxrəddin", N.Vəzirov), Altay ("Səyavuş", H.Cavid), Filbert ("Məzəli hadisə", K.Qoldoni) və s. H. 1940 ildən rej. kimi də fəaliyyət göstərmişdir (1941–67 illərdə baş rej.). "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Əd.: QAZIBƏYOV R., VƏZİROV C., İbrahim Həmzəyev, B., 1982.

HƏMZƏYEV Nizami İbrahim oğlu (d.12.9.1943, Naxçıvan ş.) – aktyor, mədəniyyət xadimi. Nax. MR (1980) və Azərb. Respublikasının (1999) əməkdar incəsənət xadimi. İ. T. Həmzəyevin və Z. M. Həmzəyevanın oğludur. Azərb. Dövlət İncəsənət İn-tunu (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) bitirmişdir (1968). 1969–71 illərdə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyoru olmuşdur. Əsas rolları: Elxan, Bəhram ("Od gəlini",

"Solğun çiçəklər", C.Cabbarlı), Kor padşah ("Kiçik oğul", Nazim Hikmət və V. Tulyakova), Fabrissio ("Mehmanxana sahibəsi", K. Qoldoni) və s. Naxçıvan ş. Mədəniyyət şöbəsinin müdiri (1981–83), Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının (1983–84), Naxçıvan Respublika Mədəniyyət Sarayının (1984–91) direktoru işləmiş, pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. Dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin quruluşçu rejissoru və bədii rəhbəri olmuşdur. Ssenariləri ("Hardan başlanır vətən?", "Tanrıya qovuşanlar" və s.) var. Nax. MR Mədəniyyət naziri (1996-2004) olmuşdur. 2004 ildən Bəhruz Kəngərli muzeyinin direktorudur.

HƏMZƏYEV Zərəş Mirzəbağır qızı (22.3.1925, Babək r-nunun Nehrəm k. - 7.7.2004, Bakı) – aktrisa. Azərb. Respublikası xalq artisti (1967). M. Əliyevin qızı, İ. T. Həmzəyevin həyat yoldaşdır. Səhnə fəaliyyətinə 1942 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında başlamışdır. 1940–50 illərdə (bu illəri "Həmzəyevlər dövrü" adlandırırlar) muxtar respublikanın mədəni həyatının canlanmasında mühüm rol oynamışdır. Azərb. dramaturqlarının, xüsusilə C. Cabbarlının, habelə dünya klassiklərinin əsərləri H.-nin repertuarında xüsusi yer tutur. Rolları: Yetər ("Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", N.Vəzirov), Şirin, Xuraman ("Fərhad və Şirin", "Vaqif", S.Vurğun), Gültəkin, Solmaz, Sevil, Almaz ("Aydın", "Od gəlini", "Sevil", "Almaz", C.Cabbarlı), Süsən ("Namus", A.Şirvanzadə), Məhsəti ("Məhsəti", Kəmalə), Bojena

Həmzəyev İbrahim

Həmzəyeva Zərəş

Z. M. Həmzəyeva Məhsəti ("Məhsəti", K.Ağayeva) rolunda.

Həsən Elsevər

(“Rus məsələsi”, K.Simonov), Dezdemon (”Otello”, U.Şekspir), Mirandolina (”Mehmanxana sahibəsi”, K. Qoldoni), Leyli, Əsli (”Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm”, Ü.Hacıbəyov), Xumar (”Şeyx Sənan”, H.Cavid) və s. Azərb. Respublikasının “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2000). Prezident təqaüdüçüsü idi (2002).

Əd.: İsmayilova A., Nehrəmli qız, B., 1985.

HƏSƏN ELSEVƏR (Həsən Mehdi oğlu Fətullayev in ədəbi adı; d. 25.5.1925, Naxçıvan ş. - 16.5.2003, Naxçıvan ş.) – şair, nasir, dramaturq. Naxçıvan MR əməkdar mədəniyyət işçisi (1995). Böyük Vətən müharibəsinin (1941-45) iştirakçısıdır. Azərb. Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunu (indiki Bakı Slavyan Un-ti) bitirmiş (1957), pedaqoji fəaliyyət (1957–72) göstərmişdir. Nax. MR Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor və böyük redaktor işləmişdir (1972–84). M.S.Orudubad ad. Naxçıvan Respublika Kitabxanasının direktoru olmuşdur (1984-2002). “Ürəklər bir vüranda” (1964), “Gözəllik bulağı” (1974), “Mən əsir doğulmamışam” (1978), “Ürək daşdan deyil” (1982), “Zəlzələ” (1987), “Qaçmaq igidlik deyil” (1998) hekayə və povest kitablarının, “Yaralıdır Azərbaycan” “Məhəbbəti daşa toxunan gözəl” (hər ikisi 1998) şer toplularının müəllifidir. “Vüqarlı gözəl” (1966), “Alınmaz qala” (1976) “Koroğlu nəsl” (1998), “Təhlükəli oyun” pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur. Birinci dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

HƏSƏN NAXÇIVANI (1206, Naxçıvan ş. – 1298, Təbriz) – alim və mütəfəkkir. Geniş biliyə malik şəxsiyyət olmuşdur. On beş yaşında ikən atası vəfat etdiyindən anası və qardaşı ilə Xoy ş.-nə getmişdir. Qıpçaqlar Xoy ş.-nə basqın edərkən əsir alınmış, 7 il qıpçaqların arasında qalmışdır. Təsəvvüf təriqətinə meyl göstərmiş, 9 il Volqaboyu bulqarları arasında, 3 il Buxarada, 27 il Kirmanda, 1 il Marağada yaşamış, qalan ömrünü isə Təbrizdə keçirmişdir. Şeyx Həsən Naxçıvani Bulqari və ya Təbrizi kimi də tanınmışdır. Qəbri Təbrizdə, Surxab qəbiristanlığındadır. Sinə daşında yazılmışdır: “Bu qəbir şeyx, alim, arif, tədqiqatçı, aləmin qütübü, peyğəmbərlər varisi, qeybdən danışan, rəhmlı Tanrını təcəssüm etdirən, hər iki dünyada Allahın sir-

rinə vəqif olan, ariflərin yardımçısı, şeyxlər sülaləsinin sonuncusu, haqq, millət və dinin xeyirxahı Həsən ibn Ömər Naxçıvaninin qəbridir. Allah onun qəbrini nurlu etsin”.

Əd.: Tərbiiyə t.M., Danişməndani-Azərbaycan, B., 1987

HƏSƏN VALEH (Həsən Əli oğlu Əliyevin ədəbi adı; d. 6.11.1938, Ordubad ş.) – şair. Ordubad pedaqoji məktəbini (1956) və ADU-nun (indiki BDU) filologiya fakültəsini (qiyabi) bitirmişdir (1967). “Yeni Ordubad” qəzetində şöbə müdiri, məsul katib, redaktor müavini işləmişdir (1966–1980). “Bir budağın qönçələri” (1978), “Günəşin vətəni” (1980), “Anamın inam dünyası” (1983), “Ocaq” (1988), “Sözün söz yükü” (2003), “Şair bolluğunda şeir bazarı” (2004) toplularının müəllifidir.

HƏSƏNLİ Hacı Sabir Hüseyin oğlu (d. 12.10.1945, Şərur r-nu, Mahmudkənd) – din xadimi, ilahiyyət elmləri namizədi (1994). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsini (1968) və Daşkənd İslam Un-tini (1982) bitirmişdir. 1974 ildən Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində işləyir (1986 ildən sədr müavini). Bakı İslam Un-tinin rektoru (1992 ildən), Beynəlxalq “Simurq” Mədəniyyət Assosiasiyasının vitseprezidenti (1991), Qafqaz Müsəlmanları Dini-Elmi Şurasının üzvüdür (1997). Respublikada ilk dəfə olaraq ilahiyyət üzrə alimlik dərəcəsi almışdır. Din tarixi və islam fəlsəfəsinə dair kitabların (“101 hədis”, 1989; “Adəmdən Xatmə”, 1992; “Haqqa doğru”, “İslam mədəniyyətində elm”, “İman və elm”, hər üçü 1998; “Peyğəmbərlər tarixi”, 2000) və elmi məqalələrin müəllifidir. 1985 ildə ABŞ-da olarkən televiziya və mətbuatda vicdan azadlığı haqqında sovet gerçəkliyinin iç üzünü açdığı üçün H.-yə ABŞ-ın fəxri vətəndaşı adı verilmişdir. Azərb. Milli televiziyası ilə nümayiş etdirilən silsilə verilişlərinə görə “Humay” mükafatına layiq görülmüşdür (1993).

HƏSƏNOV Ağaməli Qulu oğlu (1.7.1925, Gəncə – 31.3.1981, Bakı) – dilçi. Filologiya elmləri namizədi (1954), dosent (1956). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1974). Atası keçmiş Zəngəzur mahalının Əldərə kəndindən olub, 20-ci illərin əvvəlində Gəncəyə köçmüşdü. H. 1929 ildə ailəsi ilə birlikdə Ordubada dönmüş, 10 ilə yaxın burada yaşadıq-

Həsənli Hacı Sabir

Həsənov Ağaməli

dan sonra yenidən Gəncəyə qayıtmışdır. H.Zərdabi ad. Gəncə Pedaqoji İn-tunu (1948) və Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) aspiranturasını (1951) bitirmişdir. 1954 ildən ömrünün sonunadək Azərb. Dövlət Un-tinin Azərb. dilçiliyi kafedrasının müəllimi olmuşdur. Müasir Azərb. dilinin sintaksisinə, o cümlədən zərflik kateqoriyasına, türkologiyanın aktual problemlərinə dair tədqiqatların, habelə ədəbiyyat, tarix, toponimika və mədəniyyət məsələlərinə dair elmi məqalə və yazıların müəllifidir. Ordubadla və ətraf bölgələrlə bağlı məqalələri (“Ordubad dialektinin bəzi xarakter leksik və morfoloji xüsusiyyətləri haqqında”, “Azərbaycan dilinin Nüvədi (Zəngəzur) şivəsinin xarakter fonetik və leksik xüsusiyyətləri”, “Hatəmbəy Ordubadi”, “Gilan qədim Azərbaycan şəhəridir” və s.) var.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası, B., 1970; Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis (Ə.Abdullayev və Y.Seyidov ilə birgə), B., 1972.

HƏSƏNOV Cabir Qurban oğlu (d. 19.9.1957, Ordubad ş.) – gömrük xidməti polkovniki. İqtisad elmləri namizədi (1998). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) kimya fakültəsini (1979), Moskvada Rusiya Federasiyası Gömrük Akademiyasını və aspiranturasını (1998), Azərb. Respublikası Silahlı Qüvvələri Akademiyasının “Strateji tədqiqatlar və dövlət müdafiəsini idarəetmə” kurslarını (2000) bitirmişdir. Azərb. Dövlət Təchizat Komitəsində (sonralar Material Ehtiyatları Nazirliyi) məsul vəzifələrdə işləmiş (1979–92), “Azərağackağız” Baş idarəsinin rəisi (1992–95) olmuşdur. 1995 ildən Azərb. Dövlət Gömrük Komitəsində çalışır; xarici əlaqələr şöbəsinin rəisi (1995–97), Bakı Baş Gömrük İdarəsi rəisinin birinci müavini (1997 ildən) vəzifələrində işləmişdir. Respublikada gömrük işi sahəsində ilk elmi mütəxəssisdır. Gömrük xidmətinə, gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və səmərəli tətbiqi problemlərinə dair tədqiqatları var. Gömrük işinə dair beynəlxalq konfranslarda [Brüssel (1997), Kil (Almaniya, 1998) və s.] məruzələr etmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan gömrük xidməti yeni dünya-təsərrüfat münasibətləri şəraitində (K.F.Heydərovla birgə), B., 1998; Gömrük xidməti Azərbaycan Respublikasının xarici-iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsi sistemində, B., 1999.

HƏSƏNOV Əli Məhəmmədəli oğlu (d. 10.3.1960, Şərur r-nunun Tənənəm k.) – tarixçi, ictimai-siyasi xadim. Tarix elmləri doktoru (2001). YUNESKO-nun Beynəlxalq Kadr Akademiyasının həqiqi üzvü (1999). 1982–85 illərdə Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsində oxumuş, sonra təhsilini əlaçı tələbə kimi göndərildiyi M.V.Lomonosov ad. Moskva Dövlət Un-tində davam etdirmiş, həmin un-ti (1988) və onun aspiranturasını (1991) bitirmişdir. 1988 ildən Moskvada baş verən siyasi proseslərdə iştirak etmiş, həmin vaxtdan fəal siyasətlə məşğul olmuşdur. 1992 ildən Naxçıvan Dövlət Un-tində elmi-pedaqoji işlə yanaşı, önəmli ictimai-siyasi fəaliyyət də göstərmişdir. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradıcılarından biri kimi təsis konfransında (21 noyabr 1992) onun siyasi şurasının üzvü, 1-ci qurultayında (1999) İdarə Heyətinin üzvü seçilmiş, 1993–95 illərdə partiyanın ideologiya şöbəsinin müdiri işləmişdir. 1995 ildən Azərb. Respublikası Prezidenti İcra Aparatının ictimai-siyasi şöbəsinə, eyni zamanda, Azərb. Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında Politologiya və sosial idarəetmə kafedrasına rəhbərlik edir. London Bioqrafiya Akademiyası H.-u “İlin görkəmli ictimai-siyasi və elm xadimi” seçmişdir (2000). Müstəqil Azərb. Respublikasının daxili və xarici siyasəti, ictimai-siyasi və milli münasibətlər, Azərb. və beynəlxalq aləm, dövlət və cəmiyyət, partiya və informasiya məsələləri ilə bağlı tədqiqatların, o cümlədən 7 monoqrafiyanın, 100-dən artıq elmi-siyasi məqalənin müəllifi, bir sıra dövlət əhəmiyyətli mühüm nəşrlərin tərtibçisi və elmi redaktorudur.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan və ATƏT: Ermənistan–Azərbaycan münasibəti və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda, B., 1997; Azərbaycan–ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru, B., 1997; Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991–1996-cı illər), B., 1998; Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991–1996), B., 2000; Азербайджан в системе международных и региональных организаций (A. Abbasbəyli ilə birgə), B., 1999.

HƏSƏNOV Kərim Hüseyn oğlu (10.4.1935, Şərur r-nunun Danyeri k. – 26.4.1996, Bakı) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1988), prof. (1992). Azərb. Respubli-

Həsənov Cabir

Həsənov Əli

Həsənov Kərim

Həsənov Nəriman

kası əməkdar mədəniyyət işçisi (1995). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) kitabxanaçılıq fakültəsini bitirmişdir (1961). Un-tin Əsaslı kitabxanasının, nəşriyyatının direktoru olmuşdur. 1963 ildən BDU-da pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, müəllim, baş müəllim, dosent işləmişdir. 1992 ildən Azərb. ədəbiyyatı tarixi kafedrasının prof. idi. Çağdaş Azərb. ədəbiyyatına dair monoqrafik tədqiqatların, məlumat-bibliografiya vəsaitinin, 100-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

HƏSƏNOV Nəriman Əllamə oğlu (3.2.1934, Ordubad r-nunun Nüsnüs k. – 2.2.1993, Bakı) – tarixçi. Tarix elmləri doktoru (1974), prof. (1978). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsini (1957) və aspiranturasını (1964) bitirmişdir. 1957–61 illərdə Ordubad r-nunda müəllimlik etmişdir. BDU-nun Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasının müəllimi, dosenti və prof. olmuşdur. 1985 ildən Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının müdiri idi. 20 əsrin əvvəllərində İrandə və Cənubi Azərb.-də inqilabi azadlıq hərəkatına, İranın yeni tarixinə dair tədqiqatların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: İranın yeni tarixi, B., 1982; Oyanmış Təbriz və Səttarxan, B., 1986.

HƏSƏNOV Ağayar Cahangir oğlu (d.30.5.1929, Kəngərli r-nunun Qıvrıq qəsəbəsi – 22.4.2004, Bakı) – iqtisadçı. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2002). 1951 ildə Azərb. Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu (indiki Azərb.Dövlət İqtisad Universitetini) və həmin İnstitutun aspiranturasını (1954) bitirmişdir. Ömrünün axırınadək həmin institutda assistent, baş müəllim, dosent kimi çalışmışdır. A.Həsənovun müəlliflər kollektivi tərəfindən yazılmış “Azərbaycan iqtisadi fikri tarixi” monoqrafiyasının, 1996-99 illərdə dərc edilmiş iqtisadi nəzəriyyə dərsləklərinin yazılmasında, Nizami Gəncəvi, Nəsrəddin Tusi və İbn Xəldunun iqtisadi-nəzəri görüşlərinin Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə çatdırılmasında xüsusi xidmətləri böyükdür.

HƏSƏNOV Rəşid Həsən oğlu (d. 25.12.1935, Ordubad ş.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1984). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini (1954) və SSRİ EA A. Nesmeyanov ad. Elementüvzi Birləşmələr İn-tunun aspiranturasını (1965) bitirmişdir. 1966 ildən

Azərb. Milli EA Neft Kimyası Prosesləri İn-tunun Keçid elementlərinin r-kompleksləri laboratoriyasının aparıcı elmi işçisi vəzifəsində çalışır. H. maye fazada elementüvzi birləşmələr kimyasının fundamental məsələlərinin həllində paramaqnit rezonans üsulunun spin toru texnikasından ilk istifadə ediləndir. Onun araşdırdığı nəzəri problemlər içərisində radikalların yenidən qruplaşması xüsusi yer tutur. 150 elmi, o cümlədən bir neçə icmal məqalənin müəllifi, Moskvanın “Nauka” nəşriyyatında çıxmış “Elementüvzi kimya, xlor. Alifatik birləşmələr” monoqrafiyasının müəlliflərindəndir.

HƏSƏNOV Səyavuş Həsən oğlu (20.1.1964, Şərur r-nunun Yengicə k. – 25.6.1992, Ağdərə k. yaxınlığında; Bakıda Şəhidlər Xiyabanasında dəfn olunmuşdur) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (ölümündən sonra). Bakıdakı 54 saylı texniki-peşə məktəbini bitirdikdən sonra Bakı Baş Tikinti İdarəsində rəngsaz olmuş, 1984-90 illərdə Tüməndə Azərb. inşaat dəstəsinin tərkibində işləmişdir. 20 Yanvar faciəsindən sonra Bakıya qayıdaraq, xalq hərəkatına qoşulmuşdur. 1990 ildə yaradılan Qarabağı müdafiə təborunun ilk əsgərlərindən olan H. Qazaxda, Goranboyda, Gədəbəyde, Şuşada erməni təcavüzkarları ilə vuruşmuş, Ağdərə k.-nin azad edilməsi uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərmiş və şəhid olmuşdur. Şərur r-nunun Yengicə k.-ndə abidəsi ucaldılmışdır.

HƏSƏNOV Şəmsi Rəhim oğlu (15.6.1930, Şahbuz r-nunun Kükü k. – 7.5.1988, Bakı) – həkim, səhiyyə əlaçısı, Tibb elmləri namizədi (1965), dosent (1969). Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1981). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu (indiki Tibb Un-ti) bitirmişdir (1958). Tibb Un-tinin yoluxucu xəstəliklər kafedrasının müəllimi, 1978 ildən həm də un-t həmkarlar ittifaqı komitəsinin sədri olmuşdur. Tədqiqatları, əsasən, Nax. MR-in müxtəlif landşaft zonalarında epidemiya törədiciləri ilə mübarizə üsullarına həsr olunmuşdur. Azərb. Epidemiologiya, mikrobiologiya və yoluxucu xəstəliklər elmi cəmiyyətinin üzvü idi.

HƏSƏNOVA Məhəbbət Həsən qızı (d. 1959, Naxçıvan ş.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2000). 1980 ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Təbiət-

Həsənov Ağayar

Həsənov Rəşid

Həsənov Səyavuş

Coğrafiya fakültəsini kimya ixtisası üzrə bitirmişdir. Naxçıvan şəhər 32 saylı texniki-pəşə məktəbində müəllim işləmişdir (1980-83). 1983 ildən Naxçıvan şəhər 11 saylı orta məktəbdə kimya müəllimi işləyir. 1995 ildən ali dərəcəli müəllimdir. Azərb. Respublikası Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir (1999).

HƏSƏNOVA Südabə Cəmşid qızı (d.5.2.1947, Şərur r-nunun Yengicə k.) – II dərəcəli Dövlət Ədliyyə müşaviri. Bakı Dövlət Un-ti-ni bitirdikdən (1971) sonra Bakı ş. Binəqədi r-n xalq məhkəməsi hakimi (1973–79), Bakı ş. Məhkəməsi (1979), Azərb. SSR Ali Məhkəməsi (1980) Rəyasət Heyətinin üzvü seçilmiş, AKP MK inzibati orqanlar şöbəsində işləmişdir (1980–87). Bakı Ali Partiya Məktəbini bitirmiş (1987), həmin ildən Azərb. Respublikası Ədliyyə nazirinin I-ci müavini olmuş, 1995–97 illərdə nazir vəzifəsini icra etmiş, 1998–2000 illərdə Ədliyyə naziri, 2000–2005 Azərb. Respublikası Ali Məhkəməsinin sədri vəzifələrində işləmişdir. Azərb. Prezidentinin verdiyi səlahiyyət əsasında Gürcüstan, Qırğızıstan, Belarus, İran ilə Azərb. arasında hüquqi informasiya mübadiləsi, mülki, cinayət və ailə məsələləri üzrə hüquqi yardım, təslim etmə, məhkumların verilməsi və s. haqqında hökumətlərarası ikitərəfli müqavilələri imzalamışdır. Azərb. Prezidenti yanında Məhkəmə-Hüquq Şurasının sədri, Azərb. Respublikası Konstitusiyaya layihəsi, hüquq-isləhat, əfv və s. dövlət komissiyalarının üzvü, “Qanunçuluq” jurnalının baş redaktoru olmuşdur. Almaniya, B. Britaniya, Fransa, Misir, Macarıstan, Türkiyə, ABŞ və s. ölkələrdə rəsmi səfərlərdə olmuş, BMT-nin, Avropa Şurasının konqres, konfrans və forumlarında Azərbaycanı təmsil edərək çıxış etmişdir.

HƏSƏNZADƏ Vahab Salman oğlu (1890, Ordubad r-nunun Əylis k. – 14. 1. 1960, orada) – Muxtar Respublikanın ictimai və maarif xadimi. İlk təhsilini Əylisdə, sonra isə valideynləri ilə birlikdə köçdüyü (1905) Şəki şəhərində mədrəsədə almışdır. Gəncə Ruhani Seminariyasını bitirmiş (1912), ərəb və fars dillərini, islam tarixini, məntiq, kəlam, fiqh, üsul və s. elmləri mükəmməl öyrənmişdir. Həmin vaxtdan Əylisə qayıdaraq, üsuli-cədid məktəbi açmış, əlifba, dil, ədəbiyyat, habelə təbiyyat, zoologiya, coğrafiya, astronomiya

və s. dünyəvi fənləri təlim etmişdir. H.-nin vaxtilə tərtib etdiyi ərəb dili dərsliyinin əlyazması Azərb. Milli EA Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tunda mühafizə olunur. Az bir vaxtda məşhurlaşmış məktəbi el arasında “Vahabın müəllimlik küpü” adlandırıldılar. Ordubad qəza inqilab komitəsinin sədri (1921–23), Nax. MSSR Xalq Maarif Komissarı (1923–29) vəzifələrində çalışmış, Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmiş (1923–29), Azərbaycanı Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin, Naxçıvan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin sədri olmuşdur. 1929–34 illərdə Ordubad konserv z-dunun direktoru idi. SSRİ EA Azərb. Filialı Şərq şöbəsinin müdiri işlədiyi illərdə (1939–42) H. respublikanın rayonlarından, şəhər və kəndlərdən Şərq, o cümlədən Azərb. ədəbiyyatına, tarixinə, elm və mədəniyyətinə, ictimai-fəlsəfi fikrinə, islamiyyətə aid qədim əlyazmalarının və kitabların akademiyyaya toplanmasına nail olmuşdur. Sonralar həmin xəzinə, yaradılmasında H.-nin böyük xidməti olan Azərb. Milli EA Əlyazmalar Fonduna (indiki Əlyazmalar İn-tu) verilmişdir.

HƏSRƏT KÖRPÜSÜ – Araz çayı üzərində körpü. Bax “Ümid” körpüsü.

HƏŞİMLİ Hüseyn Məmməd oğlu (25.8.1965, Culfa r-nunun Teyvaz k.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri namizədi (1998), dosent (2003). Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu (indiki NDU) bitirmişdir (1986). Həmin ali məktəbdə laborant, müəllim, baş müəllim, dekan müavini işləmişdir (1986–2003). 2003 ildən NDU-nun tədris işləri üzrə prorektordur. Azərb. Yazıçılar Birliyinin üzvüdür (1999). Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi-tarixi, nəzəri məsələlərinə, o cümlədən ədəbiyyatımızda sentimentalizmə və Avropa mənsəli lirik janrlara dair tədqiqatların, 6 kitabın, 110-dan artıq elmi məqalənin müəllifidir. Məqalələri Türkiyə, İran və Bolqarıstanda da dərc olunmuşdur. İranda (Marağa, 1995), Türkiyədə (İzmir, 1996) keçirilən Beynəlxalq simpoziumlarda məruzə etmişdir.

Əsərləri: XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni lirik janrlar. B., 2002; Avropa ədəbi janrları və Azərbaycan lirikası. B., 2004.

HƏŞİMOV Arif Məmməd oğlu (d. 28.9.1949, Şahbuz r-nunun Şahbuz qəs.) – fizik. Texnika elmləri doktoru (1993). Azərb. Respublikası

Həsənova Südəbə

Həsənzadə Vahab

Həşimli Nüseyn

Həşimov Arif

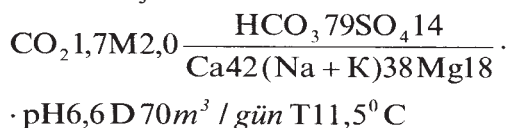

*Həzrati-Zehra məscidi.
Naxçıvan ş. 1999.*

Dövlət mükafatı laureatı (1978). Azərb. Neft və Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) energetika fakültəsini bitirmişdir. Azərb. Dövlət Neft Akademiyasının Yüksək gərginliklər texnikası və elektrotermik qurğular kafedrasında işləyir (1978 ildən). Əsas tədqiqatları energetikanın fiziki-texniki problemlərinə – mürəkkəb elektrik şəbəkələrində dissipativ amilləri, elektrotexniki avadanlıqları ifrat gərginlikdən mühafizə edən və qısa qapanma cərəyanlarını məhdudlaşdıran qurğuları tam nəzərə almaqla, elektromaqnit dalğa proseslərini hesablamaq üçün riyazi modellərin işlənilməsinə həsr edilmişdir. İfrat gərginliklərin və qısa qapanma cərəyanlarının məhdudlaşdırılması üçün betel rezistorları əsasında qurulmuş qurğuların işlənilməsinə və tətbiqində bilavasitə iştirak etmişdir. Bu, keçmiş SSRİ-də cərəyan məhdudlaşdırıcı tədbirlərin kütləvi tətbiqinə şərait yaratmışdır. H.-un bilavasitə iştirakı ilə respublikada yeni texniki tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır.

HƏVİ MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisindədir. İki bulaq fəaliyyət göstərir. Bir sayılı bulaq Ərəfsə k.-ndən 6 km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 2050 m hünd.-də yerləşir. Suyu turşməzə olub, axdığı yerdə dəmir oksidindən ibarət qırmızımtıl iz qoyur.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, minerallaşmış hidrokarbonatlı-kalsiumlu-natriumludur. Bəzi daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə oluna bilər.

HƏZRƏTİ-ZƏHRA MƏSCİDİ – Naxçıvan ş.-nin Sarvanlar məhəlləsində (İslam Səfəri küç.) ibadətqah və memarlıq abidəsi. Xalq arasında “Heydər Məscidi” kimi tanınır. Məscidin həyatında qoyulmuş xatirə qraniti üzərindəki kitabədə onun tikilmə tarixi belə qeyd olunmuşdur: “Heydər Məscidi” Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri işləyərəkən (1991–93) möhtərəm Heydər Əliyevlə İran İslam Respublikasının “Bonyade Mostezəfan və Canbazane-Enqelabe-Eslami” fondunun prezidenti ağayı Mohsen Rəfiqdust arasında 24 avqust 1992 il tarixdə Tehran şəhərində imzalanmış protokola əsasən Ayətulla Xamenei həzrətlərinin və Zati-aliləri Heydər Əliyevin himayəsi ilə tikilmişdir”. Ümumi sah. 6 min m^2 -dir. Məscidin böyük ibadət salonu (3300 m^2) günbəzlə örtülmüşdür; hücrələri var. Bu möhtəşəm abidənin layihəsində Şorq memarlıq əməkdaşlarından istifadə edilmişdir.

Məscid binasının tikintisi, xaricə açılan dərin həcmli baştağ eyvanları, oyma bəzəkləri, şəbəkələri, xüsusilə minbərdə aparılmış bəzək işləri, həmçinin ümumi quruluşu memarlıq həllinə görə diqqəti cəlb edir. Bu müqəddəs ocaqda eyni vaxtda min nəfər dini ayinləri yerinə yetirə bilər. Burada müqəddəs Qurani-Kərim öyrədilir, islami dəyərlər təbliğ edilir. Məsciddə mədrəsə və kitabxana da fəaliyyət göstərir. Məscidin təntənəli açılış mərasimi 1999 il oktyabrın 10-da olmuşdur.

Mərasimdə Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev böyük nitq söyləmişdir.

HİNƏDƏLİ DAĞI – Şorur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin şm.-q. yamacında zirvə. Tənənəm k.-ndən 3,5 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 2101 m. Günbəzvarı formadadır.

HORADİZ – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, vaxtilə Şorur qəzasına daxil olmuş kənd. Azərb.-a qarşı daim ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər fürsət düşdükcə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan torpaqlarını da hissə-hissə öz ərazilərinə qatmışlar. Onlardan biri də H.-dir. Belə ki, Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən Nax. MSSR-in 9 kəndi, o cümlədən H. əkin sahələri və otlaqları ilə birlikdə Ermənistanla birləş-

dirilmişdir. Bu, *Moskva müqaviləsinin* (1921) və *Qars müqaviləsinin* (1921) şərtlərinə zidd olub, beynəlxalq hüquq normalarının kobudcasına pozulması idi.

HÜLAKULAR DÖVLƏTİ, Elxanilər, İlxanilər dövləti (1256–1357) – Yaxın və Orta Şərqdə feodal dövləti. Azərb., İran, Gürcüstan, Kiçik Asiya (Qızıl İrmaq çaynadək), Kürdüstan, İraq-i Ərəb, Əfqanıstan və Türkmənistanın çox hissəsini əhatə edirdi. Trabzon imperatorluğu, Konya sultanlığı, Kilikiya çarlığı və s. H. d.-nin vassalı idi. Əsas mərkəzi vilayəti Azərb., paytaxt şəhərləri müxtəlif vaxtlarda Marağa, Təbriz, Sultaniyyə olmuşdur. Böyük şəhərləri: Təbriz, Bağdad, Marağa, Sultaniyyə, İsfahan, Naxçıvan, Gəncə, Qəzvin, Ərdəbil və s. Hökmdarları: Hülaku xan [1256–65], Abaqa xan [1265–82], Əhməd Təkudar [1282–84], Arqun xan [1284–91], Keyxatu xan [1291–95], Baydu xan [1295], Qazan xan [1295–1304], Məhəmməd Xudabəndə Olcaytu [1304–16] Əbu Səid [1316–35], Arpa xan [1335–36], Musa xan [1336], Məhəmməd xan [1336–38], Toğa Teymur xan [1338–39], Satıbəy xatın [1339–40], Cahan Teymur xan [1339–40, Bağdadada], Süleyman xan [1340–44], Ənuşirəvan [1344–55], Həsən xan [1356–57]. H. d.-nin mövcudluğu dövründə 4 mərhələ fərqləndirilir: 1. 1256–80 illər – güclü inkişaf; 2. 1282–95 illər – tənəzzül; 3. 1295–1320 illər – yeni dirçəliş və inkişaf; 4. 1320–57 illər – tənəzzül, parçalanma və süqut mərhələləri.

H. d.-nin yaranması Çingiz xanın nəvəsi Hülaku xanın adı ilə bağlıdır. Monqolların hələ 1220–22 illərdə Azərb.-a kəşfiyyət xarakterli basqını zamanı Marağa, Ərdəbil, Naxçıvan, Beyləqan, Şamaxı ş.-ləri dağıdılmışdı. 1231 ildə Çormoğunun başçılığı ilə 30 minlik monqol qoşunu Azərb.-a soxulmuş, 1239 ildə Dərbəndin tutulması ilə Azərb.-in istilasını başa çatdırmışdı; 1239–56 illərdə Azərb. və qonşu vilayətlər böyük monqol xanının canişini tərəfindən idarə olunmuşdu.

1254 ildə qardaşı, böyük monqol xanı Menqunun göstərişi ilə Ön Asiyaya yürüş edən Hülaku xan İsmaililərin (1256) və Abbasilər xilafətinin (1258) hakimiyyətinə son qoyaraq, geniş ərazidə yeni monqol ulusunun – H. d.-nin əsasını qoydu. Coğrafi və strateji cəhətdən əlverişli mövqedə olan Azərb. H. d.-nin

siyasi və inzibati mərkəzi, Marağa ş. isə onun paytaxtı oldu. Hülaku xan və Abaqa xanın hakimiyyəti dövründə H. d. iqtisadi, hərbi, siyasi və inzibati cəhətdən möhkəmləndi. Bu dövrdə mənafə birliyini və əldə etdikləri saysız-hesabsız sərvəti itirmək qorxusu köçəri monqol feodallarını mərkəzi hakimiyyətə qarşı fəal çıxışlardan çəkəndirmişdi. Lakin zaman keçdikcə güclənən və öz qüvvələrinə inamı artan köçəri feodallar arasında ziddiyyətlər kəskinləşdi və onların mərkəzi hakimiyyətin işlərinə müdaxilə etmək cəhdləri çoxaldı. Qazan xan tənəzzül və parçalanma ərəfəsində olan dövlətin daxili və beynəlxalq vəziyyətini tənzimləmək, eyni zamanda mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirmək üçün tədbirlər həyata keçirdi. O, ilk əvvəl islam dinini qəbul etdi və bütün gəlmə monqol-türk qəbilə və tayfalarının bu dinə keçməsinə nail oldu və bununla da yerli müsəlman əhalisinin təmsalində özünə güclü iqtisadi və siyasi dayağ yaratmış oldu. Qazan xanın vəziri F. Rəşidəddinin təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə hərbi, torpaq, vergi, məhkəmə, ticarət və s. sahələrdə həyata keçirdiyi islahatlar H. d.-nin labüd tənəzzülünün qarşısını aldı, onun yenidən güclənməsinə və çiçəklənməsinə gətirib çıxardı. Bu vəziyyət Məhəmməd Xudabəndə Olcaytunun hakimiyyəti dövründə də davam etdi. 1316 ildə 12 yaşlı Əbu Səidin taxta çıxması ilə H. d.-ndə yenidən ara müharibələri, iğtişələr baş verdi; xarici hücumlara şərait yarandı. 1318/19 ildə Çağatay Yasavur Xorasanda Əbu Səidə qarşı çıxdı; Qızıl Orda xanı Özbək Azərb. ərazisini ələ keçirmək məqsədi ilə şm.-dan hücumla keçdi və Kür çaynadək irəlilədi. Misir sultanı da H. d.-nə müharibə elan etdi. Eyni vaxtda baş vermiş üçtərəfli hərbi təhlükənin qarşısının alınmasında baş əmir Çoban mühüm rol oynadı. H. d.-nin hərbi qüvvələrinin səfərbərliyə alınaraq hər üç düşməne qarşı göndərilməsi həmin təhlükə ocaqlarını ləğv etməyə imkan verdi. Lakin hakimiyyətin Çobanın əlində cəmlənməsi feodalların müəyyən hissəsini narazı saldığından Gürcüstanda, Kiçik Asiyada və s. yerlərdə feodal qiyamları, qəsdlər baş verdi. Əbu Səid Çobanın qəyyumluğundan xilas olmaq məqsədilə 1328 ildə onun öldürülməsinə nail olduqdan sonra vəziyyət heç də yaxşılaşmadı. 1329 ildə Xorasanda, 1334 ildə Sultaniyyədə feodalların mərkəzi hakimiyyətə

Hümbətov Həsən

qarşı çıxışlarının qarşısını çətinliklə ala bilən Əbu Səidin Qızıl Orda xanı Özbəyin Azərb.-a yeni yürüşünün (1335) qarşısını almaq üçün Qarabağa keçməsi və orada vəfat etməsi H. d.-nin parçalanması və tənəzzülünü sürətləndirdi. H. d. 1357 ildə Qızıl Orda xanı Canı bəyin Azərb.-a yürüşü dövründə süqut etdi.

Naxçıvan inzibati-ərazi bölgüsü baxımından H. d.-ndə Azərb.-in 9 tümənindən biri idi; Xoy, Mərənd, Pişkin tümənləri və Qarabağla həmsərhəd olub, Göyçə gölünə qədər uzanırdı. Naxçıvan tüməninin ərazisi Arazın hər iki sahilini əhatə etməklə qərbdə Maku, şərqdə Qafan ərazilərini də tərkibində birləşdirdi. Naxçıvan, Ordubad, Azad, Əncan və Maku şəhərləri Azərb.-in 27 iri şəhəri siyahısına, Naxçıvan və Ordubad isə Azərb.-in illik hasilatının (260 tümən) toplandığı 21 iri şəhəri sırasına daxil idi. Naxçıvan tüməni H. d. -nin iqtisadi, siyasi, mədəni və dini həyatında mühüm rol oynayırdı. Naxçıvandan dövlətə 10000 nəfər əsgər toplanırdı. Hülakuların hakimiyyəti dövründə Naxçıvandan bir çox görkəmli dövlət və elm xadimi çıxmışdır. Bunlardan Hinduşah Naxçıvani, Məhəmməd Naxçıvani, İzzəddin Naxçıvani, Nəsirəddin Naxçıvani və b. daha çox tanınmışdılar. H. d.-də Naxçıvanı idarə etmiş hakimlərdən Məlik Ziyaəddinin (14 əsrin əvvəlləri) və Ələki Bahadırın (1351) adları bəllidir.

Əd.: М ə м м ə d o v R. A., Naxçıvan şəhərinin tarixi oçerki, B., 1977; P i r i y e v V. Z., Azərbaycan Hülakular dövlətinin tənəzzül dövründə, B., 1978; А л и - з а д е А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII–XIV вв., B., 1956.

HÜMBƏTOV Həsən Həşim oğlu (d. 20.5.1937, Babək r-nunun Uzunoba k.) – neftçi-alim. Texnika elmləri doktoru (1996), Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasının həqiqi üzvü (1999; m. üzvü 1997), Azərb. Respublikasının əməkdar neft və qaz sənayesi işçisi (1989). Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) neft-mədən fakültəsini bitirmişdir (1959). Əmək fəaliyyətinə “Neft daşları”nda başlamış, usta köməkçisi, usta, sahə rəisinin müavini və rəisi, böyük mühəndis işləmiş (1959–72), “Nərimanovneft” Neft və Qazçıxarma İdarəsinin qaz emalı üzrə rəis müavini (1972–76) və rəisi (1978–92) olmuşdur. 1994 ildən Azərb. Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) Dənizdə Neft və

Qazçıxarma İstehsalat Birliyinin baş mühəndisidir. Neft yataqları emulsiyasının tədqiqi və onların termokimyəvi üsulla susuzlaşdırılması, dəniz neft yataqlarında mürəkkəb şəraitdə neftin yığılması, nəqli və hazırlanması proseslərində səmərəliliyin artırılması və s. mövzularda tədqiqatlar aparmışdır. 17 monoqrafiya və dərslinin, 100-dən çox elmi məqalənin, müxtəlif çöküntülərin, parafinli çökmələrin qarşısının alınması üsullarının tətbiqinə və s. dair bir çox ixtira və səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Beynəlxalq elmi konfrans və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. 2000 ildə İngiltərənin Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya Mərkəzi tərəfindən 20 əsrin görkəmli adamı adına və diplomuna layiq görülmüş, həmin mərkəzin ordeni ilə təltif olunmuş və Avropa üzrə Baş direktor müavini təyin edilmişdir. ABŞ Bioqrafiya İn-tu da onu Beynəlxalq Fəxri diplomla mükafatlandırmış (2000), “İlin adamı” (2001) elan etmişdir. Azərbaycan Respublikasının “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2001). Haqqında sənədli film çəkilmiş (1967), kitablar (A. Sadiqoğlu, “Dəniz kimi məğrur insan”, B., 2000; A. Babayev, “Ömürdən səhifələr”, B., 2001) yazılmışdır.

Ə s ə r l ə r i: Защита окружающей среды при добыче, хранении и транспорте нефти с применением коллидных композиций, B., 1998 (R.A. Daşdiyevlə birgə); Применение ПАВ для ликвидации аварийных разливов нефти на водной поверхности, B., 1998 (R.A. Daşdiyevlə birgə).

HÜMBƏTOV Məmməd Tahar oğlu (d. 14.6.1946) – aktyor, mədəniyyət və teatr xadimi. Azərb. Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi (2000). Azərb. İncəsənət İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) kinodram aktyorluğu fakültəsini bitirmişdir (1970). 1964 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyoru olmuşdur. Naxçıvan şəhər 1 saylı mədəniyyət evinin (1971–78), “Araz” mahnı və rəqs ansamblının (1978–85), Naxçıvan Dövlət Filarmoniyasının (1985–97) direktoru, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının direktoru (1997–2002) işləmişdir.

“**HÜMMƏT**”, Tiflis “Hümmət” təşkilatının Naxçıvan şöbəsi – N.Nərimanovun rəhbərliyi ilə 1904 ilin axırlarında əvvəlcə Tiflisdə təsis edilmiş, sonralar isə həm də Azərb.-in, həmçinin Cənubi və Şimali Qafqazın əksər

şəhərlərində, o cümlədən Naxçıvanda şöbələri yaradılmış s.-d. qrupu. Müsəlman fəhlələri (azərb.-lar, habelə dağstanlılar, Volqaboyu tatarları və b.) arasında inqilabi-demokratik ideyaları yayan və onları çar Rusiyasının müstəmləkə rejiminə qarşı mübarizəyə hazırlayan “H.”-in Naxçıvan şöbəsi iki şəhərdə – Naxçıvan və Culfada öz təşkilatlarını yaratmışdı. “H.”-in Naxçıvan qrupunun yaradılmasında 1903 ildən orada işləyən Ə.Əzimov, M.B. Mir Heydərzadə, M.Bəktaşov, K.Şərifov, N.Şeyxov və b. mühüm rol oynamışdılar. Naxçıvan hümmətçiləri kəndli və yarımproletarlar arasında qızgın təbliğat işi apardıqlarına görə çar hökuməti orqanları tərəfindən təqiblərə məruz qalırdılar.

1905 ildə bir sıra bölgələrdə kəndlilər torpaqsızlığa qarşı mübarizəyə qalxmış, Culfa fəhlələri oktyabrın 16-da İrəvan–Culfa dəmir yolunda tətill etmişdilər. Naxçıvan hümmətçiləri Cənubi Azərb. inqilabçıları ilə də sıx əlaqələr yaratmışdılar. 1906 ildə Naxçıvanda “H.”-in 50 nəfərdən çox üzvü var idi; onlar Rusiyada 1905–07 illər inqilabının məğlubiyətindən sonra da öz fəaliyyətlərini gizli şəkildə davam etdirmiş, Naxçıvan əhalisinin milli-demokratik hərəkatının təşkilində, erməni millətçilərinə qarşı mübarizədə fəal iştirak etmişdilər. 1911 ildə fəaliyyəti dayandırılmış, 1917 ilin fevralından bərpa edilmişdi; bəzi üzvləri (Nəcəfov, Bəktaşov və Əzimov) sovet hakimiyyəti illərində məsul vəzifələr tutmuşdular.

HÜSEYN CAVID, Hüseyn Abdulla oğlu R a s i z a d ə – şair, dramaturq (bax *Cavid* Hüseyn).

HÜSEYN CAVID ADINA KİNOTEATR – kinovideo məhsullarının nümayiş etdirildiyi müəssisə. Naxçıvanda kino nümayişinin tarixi 20 əsrin 20-ci illərindən başlanır. 1930-cu illərin əvvəllərində səyyar kino nümayişi qurğuları fəaliyyət göstərmiş, sonralar kinolaşdırma idarəsi yaradılmış (1936) və daimi kinoqurğu [əvvəllər kinoqurğu Telman klubunda (Zavıyev məscidi) yerləşirdi] fəaliyyətə başlamışdır.

H. Cavid ad. 600 yerlik kinoteatr xüsusi layihə əsasında 1964 ildə yaradılmışdır. 2004 ildə “Bahar” kinoteatrı (Şəhur r-nu), 2005 ildə isə H. Cavid ad. kinoteatr müasir standartlara uyğun səviyyədə təmir olunmuş, yeni texniki avadanlıqlarla təchiz edilərək Gənclik mərkəzi kimi istifadəyə verilmişdir.

HÜSEYN CAVID MƏQBƏRƏSİ – Naxçıvanda böyük Azərb. şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin qəbri üzərində ucaldılmış möhtəşəm memarlıq-xatirə kompleksi. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və himayəsi ilə tikilmişdir. Əcəmi Naxçıvani memarlıq üslubunun təsiri aydın hiss edilən məqbərə üst və aşağı – sərdabə hissələrindən ibarətdir. Hüseyn Cavidin ömür-gün yoldaşı Mişkinaz xanımın, oğlu Ərtoğrulun qəbirləri (hər iki qəbir 1996 ildə, sərdabə tikilərkən buraya köçürülmüşdür) və qızı Turan xanımın qəbri sərdabədədir. Burada Hüseyn Cavidin büstü qoyulmuşdur. Abidənin layihəsinin müəllifi Azərb. Respublikasının əməkdar memarı Rəsim Əliyev, heykəltəraşı xalq rəssamı Ömər

*H.Cavid məqbərəsinin açılışı.
29 oktyabr 1996.*

Eldarovdur. Məqbərə Türkiyə Respublikasının “Star” inşaat şirkəti tərəfindən tikilmişdir. Abidənin açılışı Hüseyn Cavidin anadan olmasının 114 illiyi münasibətilə 1996 il oktyabrın 29-da olmuşdur. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev açılış mərasimində nitq söyləmişdir.

HÜSEYN CAVID POEZIYA TEATRI – Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq, C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Musiqili Dram Teatrının ikinci səhnəsi kimi yaradılmışdır (1982). Böyük dramaturqun “Ana”, Kəmalənin “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” pyeslərinin tamaşaları ilə açılmışdır. Dramaturqun “Azər”, “Uçurum”, Rəsul Rzanın “Bir gün də insan ömrüdür”, M.Müşfiqin “Yenə o bağ olaydı” pyesləri teatrın əsas repertuarını təşkil etmişdir. İlk

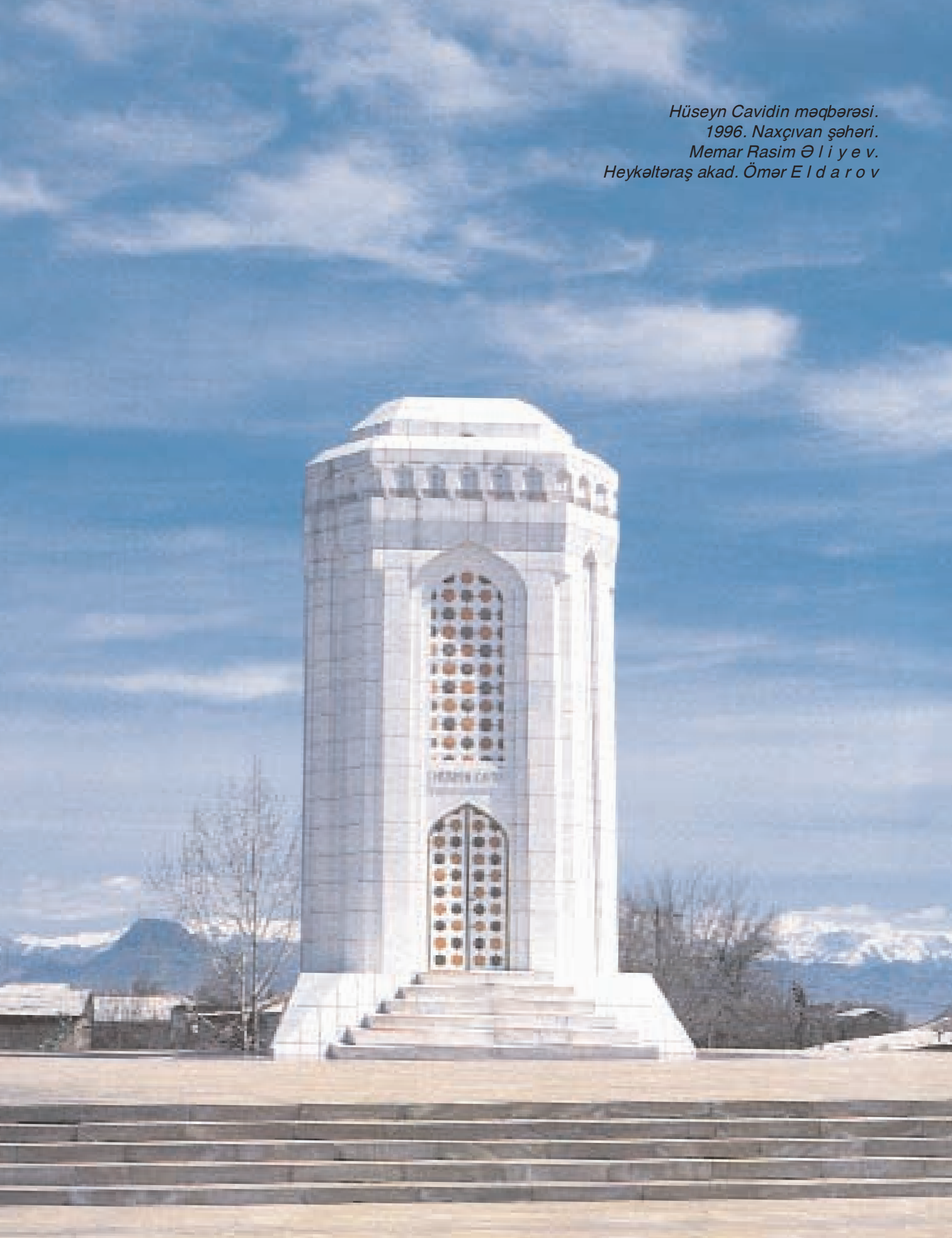
Hüseyn Cavid Poeziya Teatrı. “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir”. V. Əsədov Cavid rolunda.

vaxtlar köhnə “Zaviyə” məscidinin binasında yerləşirdi. Hazırda C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Musiqili Dram Teatrının binasında fəaliyyət göstərir.

HÜSEYN CAVIDİN EV-MUZEYİ, B a k ı d a – Hüseyn Cavidin 1920–37 illərdə yaşadığı evdə (İstiqlaliyyət küç., 8; indiki Azərb. Milli EA M. Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tunun binası) yerləşir. Azərb. hökumətinin “Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqqında” (1981) qərarı ilə yaradılmışdır. 1991 ildə Hüseyn Cavidin yaşadığı mənzildə deyil, onun vaxtilə həmin binada yerləşən “Darülmüəllimin”də dərs dediyi otaqlarda yerləşdirilmişdi. Yalnız 14 ildən sonra, 1995 ildə Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin bilavasitə göstərişi ilə muzey Mədəniyyət Nazirliyindən Azərb. Milli EA-nın tabeliyinə verilərək Hüseyn Cavidin yaşadığı mənzildə yerləşdirildi. Ekspozisiyası 4 otaqdan ibarət olan muzeyin ümumi sah. 245 m²-dir. Muzeyin əsas fondunda 4000, elmi-köməkçi fondunda isə 200 eksponat var. Ekspozisiyada 600-dən çox eksponat, o cümlədən, məişət və geyim əşyaları, Hüseyn Cavidin nəşr olunmuş kitabları, səhnə əsərlərinin proqram və afişaları, tamaşalardan və ailəvi fotosəkillər, Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsinin maketi, böyük şairə həsr olunmuş rəssam-

*Hüseyn Cavidin məqbərəsi.
1996. Naxçıvan şəhəri.
Memar Rasim Əliyev.
Heykəltəraş akad. Ömər Eldarov*

*Hüseyn Cavidin abidəsi. 1993. Bakı.
Heykəltəraş akad. Ö. Eldarov.*

lıq və digər təsviri sənət əsərləri, oğlu Ərtoğrul Cavidin bəstələdiyi musiqi əsərlərinin notları, istifadə etdiyi kitablar, rəsm əsərləri, pəfəfon valları, məktublar və digər sənədlər nümayiş etdirilir. Muzeyin otaqlarından biri repressiya otağı kimi ayrılmışdır. Otaqda asılmış “Qara yazı” (O.Sadıqzadə) və “Zordan üstün” (V.Ucatay) rəsm əsərləri həm Hüseyn Cavidə, həm də repressiya qurbanı olmuş bütün Azərb. yazıçlarına rekviyem təsiri bağışlayır.

Muzeyin mövzu–ekspozisiya planının müəllifi filologiya elmləri doktoru, prof. R.Hüseynov, tərtibatçı rəssamı A.Kərimovadır.

HÜSEYN CAVIDİN EV–MUZEYİ, Naxçıvan – Azərb. hökumətinin qərarı ilə 1981 ildə Hüseyn Cavidin doğulduğu Əlixan məhəlləsindəki evdə təşkil olunmuş, 1984 il iyunun 9-da açılmışdır. Muzeyin fondunda 6000-ə yaxın eksponat toplanmışdır. Onların arasında Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığını əks etdirən fotoşəkillər, əsərlərinin ilk nəşrləri, üzərində müəllifin avtoqrafı olan, 1926 ildə nəşr edilmiş “İblis” və 1934 ildə çapdan çıxmış “Səyavuş” əsərləri, böyük sənətkarın yubileylərinin, müxtəlif teatrlarda tamaşaya qoyulmuş dram əsərlərinin afişa və proqramları, müxtəlif xatirə və ev əşyaları və s. var. Hüseyn Cavidin İstanbuldan Qurbanəli Şərifzadəyə göndərdiyi və ədibin yaxın dostu Əziz Şərifin şəxsən üzünü köçürüb muzeyə bağışladığı məktublardan ibarət dəftər, şairin qızı Turan Cavidin hədiyyə etdiyi “Knyaz”ın əlyazması da buradadır. Hüseyn Cavidin Naxçıvan həyatı ilə bağlı sənədlər, muzeyin ekspozisiyasında nümayiş etdirilən qiymətli əşyaların böyük əksəriyyəti də Turan Cavidin hədiyyələridir (o, muzeyin yaranmasında və təşəkkülündə yaxından iştirak etmişdir). Ekspozisiyada cavidşünasların – Məmməd Cəfər Cəfərov, Abbas Zamanov, Mehdi Məmmədov, Yaşar Qarayev, Rafael Hüseynov, Yavuz Axundlu, İsa Həbibbəyli, Zahid Əkbərov, Əjdər İsmayılov və b. nin muzeyə bağışladığı kitablar, Hüseyn İbrahimov, Anar, Ənvər Uzun (Türkiyə) və digər cavidsevərlərin xatirələri layiqli yer tutur.

Muzey Hüseyn Cavid yaradıcılığının tədqiqi ilə də məşğul olur. Hüseyn Cavidin əsərlərinin səhnə və nəşr tarixlərini, onun adı ilə bağlı müəssisə, idarə və təşkilatları, yaşayış məntəqələrini əks etdirən kataloqlar tərtib edilmişdir. “Hüseyn Cavid və teatr”, “Hüseyn Cavid

və Naxçıvan teatri”, “Hüseyn Cavidin dramaturgiyası”, “Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığı”, “Naxçıvan MR-75” mövzularında səyyar sərgilər yaradılmış, Nax. MR-in mədəni-maarif müəssisələrində, “Hüseyn Cavid və teatr” sərgisi isə Minskə (Belarus) nümayiş etdirilmişdir. Muzey əməkdaşları Hüseyn Cavidin yaradıcılığı haqqında mühazirələr oxuyur, ədəbi irsini təbliğ edirlər. Muzeydə təşkil olunmuş. “Hüseyn Cavid poeziya klubu” müxtəlif yaradıcı kollektivlərlə, Cavidşünas alimlərlə, şair və yazıçılarla görüşlər və disputlar keçirir. Muzeyin ekspozisiyasının tematik planını teatrşünas Tamilla Təhmasib tərtib etmişdir.

Əd.: Hüseyn oğlu Ə., Naxçıvanda Hüseyn Cavidin ev-muzeyi, “Qobustan” toplusu, 1999, № 2.

HÜSEYN ƏZİM (Hüseynqulu Qurban oğlu Əzimovun ədəbi adı; 5.7.1913, Ordubad r-nunun Dəstək. – 8.2.1987, orada) – şair. Nax. MR əməkdar mədəniyyət işçisi (1974). Ordubad Pedaqoji məktəbini, Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini bitirmişdir (1960). Mətbuat və mədəni-maarif sahələrində çalışmış, Ordubad rayon mədəni-maarif şöbəsinin müdiri, “Sovet Culfası” qəzetinin redaktoru (1949–57), Ordubad rayon mədəniyyət şöbəsinin müdiri (1965–74), “Ordubad işçisi” qəzetinin şöbə müdiri (1974–84) işləmişdir. “Şerlər” (1957), “Dübəndi çayı” (1973), “Gəncliyimdən yadigar” (1980), “Mən günəşə borcluyam” (1985) şeir toplularının müəllifidir. Buhenvəld ölüm düşərgəsində antifaşist təşkilatın rəhbərlərindən biri olan *Əkbər Ağayevə* həsr olunmuş “Əkbər kimdir?” pyesi var.

Hüseyn Razi

HÜSEYN RAZI (Hüseyn Məmməd oğlu Rzayevin ədəbi adı; 24.10.1924, Ordubad r-nunun Dəstə k. – 27.2.1998, orada) – şair, dramaturq. Nax. MR (1981) və Azərb. Respublikasının (1984) əməkdar incəsənət xadimi. Ordubad Pedaqoji Məktəbini bitirdikdən (1941) sonra müəllimlik etmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin (1941-45) iştirakçısıdır. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1960). “Şərq qapısı” qəzeti redaksiyasında ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri (1962 ildən) işləmişdir. “Ana məhəbbəti” (1960), “Ömür yolları” (1964), “Səslənən dağlar” (1970), “Həmişə bahar” (1974), “Canlı tonqal” (1977), “Ayrılıram” (1981) və s. şeir və poema toplularının, “Buludlar arasında” (1961), “Həyəcanlı gecə” (1966) povestlərinin müəllifidir. “Odlu diyar” (1963), “Günəş” (1968), “Arxalı dağlar” (1971), “Haray səsi” (1978), “Şirinin acısı” (1981) pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Sahil həsrəti, B., 1985; Gözün aydın, B., 1996.

Ə d.: İsmayilov N., Hüseyn Razinin yaradıcılıq yolu, B., 2003; Hüseyn Razi - 80. Xatirələr işığında, B., 2004.

HÜSEYNOV Bahadır Məmmədqulu oğlu (d.15.12.1921, Naxçıvan ş.) – gen.-mayor (1978). Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarının fəxri əməkdaşı (1960). Azərb. Respublikasının əməkdar hüquqşünası (1982). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) hüquq fakültəsini bitirmişdir (1967). Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) iştirak etmiş, 1948–63 illərdə Azərb. sərhəd qoşunlarında məsul vəzifələrdə işləmişdir. 1963–68 illərdə Azərb. Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi (DTK) orqanlarında çalışmış, 1969–76 illərdə Nax. MR DTK-nın sədri, 1976–86 illərdə Azərb. Respublikası DTK sədrinin müavini olmuşdur. Nax. MR Ali Sovetinin (8–9-cu çağırış) deputatı seçilmişdir. 1986 ildən istefaya çıxmışdır. H. 1987 ildə Azərb. Respublikası Veteranlar Şurasının məsul katibi, 1994 ildə isə sədri seçilmişdi. “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

HÜSEYNOV Əyyub Müseyib oğlu (3.9.1916, Kəngərli r-nunun Xok k. – 17.4.1998, Bakı) – boyakar. Azərb. Respublikası əməkdar incəsənət xadimi (1980). Azərb. Rəssamlıq Texnikumunu (1935) və Tbilisi Rəssamlıq

Akademiyasını (1941) bitirmişdir. 1948–98 illərdə Ə.Əzimzadə ad. Azərb. Dövlət Rəssamlıq Məktəbində (indiki Rəssamlıq Akademiyası) dərs demişdir (1956–65 illərdə direktor). Məişət janrında və əmək mövzusunda tabloların (“Naxçıvan duz mədəninə”, 1947; “Yaylaqda. Axşam çağı”, 1982), mənzərələrin (“Şahbuz çayının mənzərəsi”, 1957; “Yağışdan sonra”, 1972; “Neft daşları”, 1979), süjetli (“Araz vadisində”, 1984; “Sərhəddə”, 1985) və tarixi-inqilabi kompozisiyaların, eləcə də portretlərin müəllifidir.

HÜSEYNOV Fəridun Cəlal oğlu (15.11.1933, Şahbuz r-nunun Nursu k. – 31.8.1986, Bakı) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1973), prof. (1979). Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun dil-ədəbiyyat (1954), Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültələrini (1959) və aspiranturasını (1962) bitirmişdir. BDU-nun filologiya fakültəsinin dekanı (1977–80), Azərb. ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri (1978–86) olmuşdur. Azərb. Yazıçılar Birliyinin üzvü idi (1973 ildən). 20 əsr Azərb. ədəbiyyatına, o cümlədən C.Məmməd-quluzadə və Əli Nəzminin yaradıcılığına dair monoqrafik tədqiqatların, dərslik və proqramların, 200-dən çox elmi-tənqidi məqalənin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (Mir Cəllala birgə), nəşr 3, B., 1982; Əli Nəzmi, B., 1970; Adı əh-valatlarda böyük həqiqətlər, B., 1977; Satirik gülüşün qüdrəti, B., 1982; Molla Nəsrəddin və molla-nəsrəddinçilər, B., 1986.

HÜSEYNOV Qasım Rəsul oğlu (17.4.1925, Babək r-nunun Sust k. – 15.11.1958, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1948). 1942–58 illərdə r-nun “26 Bakı komissarı” ad. k-zunda kolxozçu, ferma müdiri, çoban işləmişdir. 1947 ildə qoyunçuluq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur.

HÜSEYNOV Qasım Zülfəli oğlu (d. 25.5.1940, Şahbuz r-nunun Güney Qışlaq k.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1991), prof. (1991). Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) kimya fakültəsini bitirmişdir (1963) və AMEA Neft Kimyası Prosesləri İnstitutunun aspiranturasını bitirmişdir (1966). Azərb. Milli EA Aşqarlar Kimyası İn-tunda kiçik elmi işçi, baş mühəndis, laboratoriya müdirinin müavini, baş elmi işçi (1966–77) işləmiş, 1977

Hüseynov Bahadır

Hüseynov Fəridun

Hüseynov Qasım
Zülfəli oğlu

ildən pedaqoji işə keçərək, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunda (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) baş müəllim, dosent, 1984 ildən kafedra müdiri vəzifələrində çalışmış, 1989–96 illərdə həmin un-tin rektoru olmuşdur. 1996 ildən BDU-nun Neft kimyası və kimya texnologiyası kafedrasının prof.-dur. Əsas tədqiqatları sürtgü yağlarının, yanacaqların keyfiyyətini yaxşılaşdırən aşqarların, metalları korroziyadan qoruyan inhibitorların və analitik reagentlərin sintezinə həsr olunmuşdur. 150 elmi əsərin, o cümlədən 1 dərsləyin müəllifidir. 15 müəlliflik şəhadətnaməsi var. “Şərəf nişanı” ordeni, D.İ.Mendeleyev ad. Ümumittifaq Kimya Cəmiyyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

HÜSEYNOV Mustafa Məmməd oğlu (22.3.1928, Şərur r-nunun Mehrab k. – 3.2.1991, Bakı) – kimyaçı (üzvi kimya). Kimya elmləri doktoru (1964), prof. (1965), Azərb. Milli EA m. üzvü (1980). Azərb. Respublikası əməkdar elm xadimi (1979). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) kimya fakültəsini (1952) və Azərb. Milli EA Kimya İn-tunun aspiranturasını bitirmişdir. Azərb. Milli EA Neft Kimyası Prosesləri İn-tunda (NKPI, 1959–68) və onun Sumqayıt filialında (1968–73) xlor üzvi birləşmələrinin sintezi laboratoriyasının müdiri işləmiş, həmin filialın (1973–78), onun əsasında yaradılmış Xlor Üzvi Sintez İn-tunun direktoru (1978–86), Azərb. Milli EA Y.H.Məmmədəliyev ad. NKPI-də zərif üzvi sintez laboratoriyasının müdiri (1986-91) olmuşdur.

Əsas tədqiqatları “qaynar” təbəqədə xlor üzvi birləşmələrin sintezi və onların əsasında yüksək istiliyə və odadavamlı polimer maddələrin alınması və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində tətbiqi problemlərinə həsr edilmişdir. Tədqiqatlarında tullantısız texnoloji proseslərin yaradılmasına və sənaye tullantılarından korroziya əleyhinə örtüklərin, səthi-aktiv maddələrin, neftçi-xarmaya kömək edən maddələrin və s. alınmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun rəhbərliyi ilə 10 proses sənayedə tətbiq edilmişdir. 1 monoqrafiyanın, 500-dən çox elmi məqalənin müəllifidir; 260 müəlliflik şəhadətnaməsi var. Beynəlxalq və ümumittifaq simpozium, konfrans və konqreslərində məruzələr etmişdir.

HÜSEYNOV Rövşən Maqşud oğlu (d. 6.2.1954, Naxçıvan ş.) – aktyor. Azərb. Respublikası əməkdar artisti (1987). Azərb. Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Un-tini bitirmişdir (1982). Həmin vaxtdan C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında işləyir. Əsas rolları: Şeyda, Özdəmir (“Şeyda”, “Şeyx Sənan”, H.Cavid), Şmaqa (“Günahsız müqəssirlər”, A.N.Ostrovski), Bəhram (“Solğun çiçəklər”, C.Cabbarlı), Şirinbala (“Şirinbala bal yığır”, S.Qədirzadə), Ədhəm xan (“Nadir şah”, N.Nərimanov), Həsənqulu bəy (“O olmasın, bu olsun”, Ü.Hacıbəyov) və s. Azərb. Teatr Xadimləri İttifaqının üzvüdür.

HÜSEYNOV Vəli Allahverdi oğlu (d.1.2.1964, Ordubad r-nunun Behrud k.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (2003). Nyu-York Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü (2001), Böyük Britaniya Fizika İn-tunun üzvü (2001). M.V.Lomonosov ad. Moskva Dövlət Un-tinin fizika fakültəsini (1988) və aspiranturasını (1994) bitirmişdir. 2003 ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Ümumi və nəzəri fizika” kafedrasının müdiri seçilmişdir. Həmin ildən NDU-nun elmi işlər üzrə prorektoru, 2004 ildən eyni zamanda AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin Təbii Ehtiyatlar İnstitutunun Fiziki tədqiqatlar laboratoriyasının rəhbəridir. H. elementar zərrəciklər fizikası sahəsində mütəxəssisdır. Yüksək enerjili elementar zərrəciklər fizikası, sahənin kvant nəzəriyyəsi, astrofizika sahəsində tədqiqatlar aparır. Elmi məqalələri ABŞ, Böyük Britaniya, İtaliya, Bolqarıstan, Rusiya və Türkiyədə dərc olunmuşdur. Yüksək enerjilər fizikası sahəsində 5 elmi məqaləsi ABŞ, Almaniya və digər ölkələrin böyük elmi-tədqiqat mərkəzlərinin İnternet məlumat bazalarının siyahısına daxil edilmişdir. İtaliya Milli Nüvə Fizikası İnstitutunun Ə.Salam ad. Beynəlxalq Nəzəri Fizika Mərkəzində keçirdiyi 16-cı Beynəlxalq Spin Fizikası simpoziumunda məruzə etmişdir (2004).

Əsərləri: Лептонные процессы во внешнем магнитном поле, Б., 2003; Аннигиляция нейтринной пары в мюон-позитронную пару в магнитном поле, Ядерная физика, 2000, т.63, №11, 2041-2047; The scattering of an antineutrino at an electron in an external field, Journal of Physics G: Nuclear and Particle Physics, 2000, v.26, №9, pp.1313-1319.

Hüseynov Mustafa

Hüseynov Vəli

Hüseynova Sofiya

HÜSEYNOVA Sofiya Həsən qızı (d. 17.2.1926, Bakı) – aktrisa. Azərb. Respublikası xalq artisti (1982). 1942 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktrisasıdır. H. müxtəlif səpkili zəngin səhnə obrazları yaratmışdır. Ən yaxşı rolları: Gülçöhrə (“Arşın mal alan”, Ü.Hacıbəyov), Zalxa (“Toy”, S.Rəhman), Ana (“Ana”, H.Cavid), Xuraman (“Vaqif”, S.Vurğun), Sara (“Solğun çiçəklər”, C.Cabbarlı), Kruçinina, Larisa (“Günahsız müqəssirlər”, “Cehizsiz qız”, A. N. Ostrovski), Diana (“Nə yardım doyr, nə öldən qoyur”, Lope de Vega), Xanuma (“Xanuma”, A.Saqareli), Tərgül (“Məhsəti”, Kəmalə) və s. “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (1999). Prezident təqaüdcüsüdür (2002).

Hüseynova Validə

HÜSEYNOVA Validə Həsən qızı (22.4.1943, Babək r-nunun Qaraxanbəyli k. – 1978, Naxçıvan ş.) – şairə. Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunu (indiki APU) bitirmişdir (1965). Nax.Vilayət Komsomol Komitəsinin katibi (1970-73), I katibi (1973-78), AKP Babək Rayon Partiya Komitəsinin katibi (1978) işləmişdir. “Ana laylası” (1974), “Sənsiz olmasın” (1978) kitablarının müəllifidir. Bəstəkar Ələkbər Tağıyev onun “Azərbaycan qızıyam” şeirinə eyniadlı məşhur mahnı bəstələmişdir.

HÜSEYNZADƏ Lətif Talib oğlu (d. 25.4.1903, Naxçıvan ş.) – qabaqcıl maarif işçisi, ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri namizədi (1950), dosent (1950). Azərb. Respublikası əməkdar müəllimi (1943). Naxçıvan məscidi yanında ruhani məktəbdə, şəhərdə açılmış “Xeyriyyə” və “Rüşdiyyə” adlı yeni üsullu məktəblərdə, sonralar isə Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasında (1922–25) oxumuş, təhsilini Azərb. Ali Pedaqoji İn-tunda davam etdirmiş, in-tun bağlanması ilə əlaqədar Bakı Dövlət Un-tinin şərqsünəşliq fakültəsinə dəyişilərək 1930 ildə oranı bitirmişdir. İrəvan Türk Müəllimlər Seminariyasında Azərb. dili və ədəbiyyatı müəllimi (1930–36), Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda müəllim, dərs hissə müdiri (1936–40), C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Müəllimlər İn-tunda müəllim,

Hüseynzadə Lətif

S. H. Hüseynova Kruçinina (“Günahsız müqəssirlər”, A.N.Ostrovski) rolunda.

kafedra müdiri, dosent, direktor (1940–54), Azərb. Milli EA-nın Naxçıvan Elmi Bazasında elmi işçi, daha sonra direktor vəzifəsində çalışmışdır (1950-51). Azərb. Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İn-tunda dil-ədəbiyyat metodikasını şöbəsinin müdiri (1954–57), İrəvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun Azərb. şöbəsində dosent (1957–68), Azərb. Pedaqoji Xarici Dillər İn-tunda (indiki Dillər Un-ti) dosent (1968–76) vəzifələrində çalışmışdır. 1950 ildə, Naxçıvanda ilk dəfə olaraq, “Ə.Qəmküsarın həyat və yaradıcılığı” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. H. orta əsrlər Azərb. ədəbiyyatına dair əsərləri, qədim əlyazmaları, tarixi sənədləri, o cümlədən 15 əsr Qaraqoyunlu hökmdarı, “Həqiqi” təxəllüsü ilə Azərb. və fars dillərində şeirlər yazan Cahanşahın divanını aşkara çıxarıb nəşr etdirmişdir. Qazi Bürhanəddin, Nəimi, Nəsimi, Heyran xanım, Qönçabəyim və b.-nin ilk tədqiqatçılarından biri kimi də tanınır. 100-dən çox elmi məqalənin, 7 kitabın müəllifidir. İran və Türkiyədə elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda təhsil aldığı illərdə ona dərs demiş müəllimlər arasında H.-nin də adını hörmətlə xatırlamışdır. Prezident təqaüdcüsüdür, “İstiqlal” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2002).

HÜŞTƏRƏNGİ – Ordubad ş.-nin qədim *Üçtərəngi* məhəlləsinin xalq arasında işlədilən digər adı.

X

XACƏ CÖVHƏR (?–1390) – əmir, Əlincəqalanın kutvalı. 14 əsrin 80-ci illərində Əlincəqalanın müdafiəsinə başçılıq etmiş, 1387 ildə Teymurun Əlincə qalasına ilk yürüşü zamanı ona ciddi müqavimət göstərmişdi. Ramazan bayramı günü vəfat etmişdir. Onu əmir Altun əvəz etmişdir.

Əd.: P i r i y e v V.Z., Fəsih Xəvafinin “Mücməli-Fəsihi” əsərində Azərbaycan tarixinin inikası, Azərb. EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1997, № 1–4.

XAÇAPARAQ – Culfa r-nunun Nəhəcir k.-ndən 2 km ş.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. təqr. 3 ha. Ərazidə tikinti qalıqlarının dağılması ilə əlaqədar ovalvarı təpələr əmələ gəlmişdir. Yürüstü materiallar keramika məmulatının fraqmentlərindən və bişmiş kərpic qalıqlarından ibarətdir. Gil qarışıq torpaq laylarından ibarət olan mədəni təbəqədən çiy və bişmiş kərpic qalıqları, müxtəlif texnoloji üsullarla hazırlanmış şirsiz və şirli gil qab qırıqları tapılmışdır. Tikintilər, əsasən, düzbucaqlı planda olub daş bünövrə üzərində inşa edilmişdi. X. yaşayış yeri 3–16 əsrlərə aid edilir.

XAÇAPARAQ NEKROPOLU – Culfa r-nunun Nəhəcir k.-ndən 2 km ş.-də orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. 1967 ildə aşkar olunmuşdur. Sah. 5 ha. Müxtəlif dövrlərə aid qəbir abidələrinə rast gəlinir. Ən qədim abidələr şm.-c. istiqamətində olub düzbucaqlı formada; çaydaşları ilə əhatələnmişdir. Başdaşları yoxdur. Son dövr qəbir abidələri q.-ş. istiqamətində olub, başdaşları müxtəlifdir (onlardan biri düzbucaqlıdır). Qoyun formalı qəbirüstü kitabə ərəbcədir. Abidə 3–16 əsrlərə aid edilir.

XAÇIK – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, vaxtilə Şərur qəzasına daxil olmuş kənd.

Naxçıvan torpağının tərkib hissəsi olan X. Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən əkin sahələri və otlaqları ilə birlikdə Ermənistanla birləşdirilmişdir. Bu, *Moskva müqaviləsinin* (1921) və *Qars müqaviləsinin* (1921) şərtlərinə zidd olub, beynəlxalq hüquq normalarının kobud surətdə pozulması idi.

XALXAL – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 19 km şm.-da, Naxçıvançayın sol sahilində, dağətəyi ərazidədir. Əh. 568 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik və quşçuluqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, klub, feldşer-mama məntəqəsi, məscid var.

XALIKƏŞAN NEKROPOLU – Ordubad r-nunun Sabirkənd və Kələntər Dizə k.-lərinin yaxınlığında arxeoloji abidə. Ş.-q. istiqamətində daşdan hörülmüş bir sıra trapesiya formalı sərdabədən və şm.-q. tərəfdə yerləşən dördkünc formalı qurbangahlardan ibarətdir. Sərdabələrdən qara-boz və çəhray rəngli keramika məmulatı, tunc silah, tuncdan və daşdan hazırlanmış bəzək əşyaları tapılmışdır. Geniş yayılmış boyalı qablar mədəniyyəti bu dövrdə tənəzzülə uğrayır. Bunu X.n.-ndan tapılan tək-tək boyalı qablar da təsdiq edir. Əldə olunmuş materialların tədqiqi abidəni e. ə. 2-ci minilliyin sonu – 1-ci minilliyin əvvəlinə aid etməyə imkan verir.

XAN EVİ – Naxçıvan şəhərində 18 əsrə aid tarixi-memarlıq abidəsi. Şərq memarlıq üslubunda tikilmiş abidə Naxçıvan xanlarının yaşayış evi olmuşdur. Bina zirzəmidən və 8 üst otaqdan ibarətdir. Qədim Qala məhəlləsində, Mömünə xatun türbəsinin 50–60 m-liyində inşa edilmişdir. Bişmiş kərpicdən tikilmiş, pəncərələrdə şəbəkə üslubundan, otaqlarda qədim Naxçıvan yaşayış evlə-

Naxçıvan xanlarının evi.
Naxçıvan ş.
18-19 əsrlər.

rinə xas taxça formalarından geniş istifadə olunmuşdur. Binanın yüksək tərə (Xan dikisi) üzərində inşa edilməsi onu son dərəcə əzəmətli və gözəl göstərir. “Əcəmi seyrəngə-hi” istirahət kompleksinə daxil olan X. e. h. zirda Nax. MR Dövlət Xalça Muzeyidir.

XAN GÜNƏZİ – *Mömünə xatun türbəsinin* adlarından biri. 1834 ildə Qafqaza gələn məşhur fransız səyyahı Dübua de Monperenin əsərində Atabəy günbəzi kimi təqdim edilən bu abidə X.g. də adlandırılır.

XANAĞA – Ordubad r-nunda kənd. Eyni adlı bələdiyyənin mərkəzidir. R-n mərkəzindən 14 km şm.-q.-də, Arazın sol sahilində, Ordubad-Vənənd avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 665 nəfər (2005); bağçılıq, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, tibb məntəqəsi, klub, kitabxana, pir (bax *Xanağa piri*) var.

XANAĞA DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Əlinəcəyay dərəsinin sol yamacında, Xanəgah k.-ndən 2 km ş.-dədir. Hünd. 1916 m. Andezit-dasit tərkibli intruziyadır. Günbəzvari formadadır.

Xanağa kənd
orta məktəbi.

XANAĞA NEKROPOLU – Culfa r-nunda Xanəgah kəndin q.-ində, Əlinəcəyayın sağ sahilində orta əsrlərə (14–17) aid arxeoloji abidə. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar (1991) nəticəsində aşkara çıxarılmış qəbirlərin əksəriyyətinin baş daşları düşmüşdür. Sino daşları düzbucaqlı prizma şəklində hazırlanmışdır. Bəzi qəbirlər düzbucaqlı əsas üzərindədir; bir qisminin baş tərəfi tacvari formada tamamlanmışdır. Vaxtilə buradakı qəbirlərin üstündə daşdan qoç heykəllər olmuşdur.

XANAĞA PİRİ – Ordubad r-nun Xanağa k.-ndə ziyarətəgah. Kəndin ş. tərəfində iki otaqlı binadan ibarətdir. Böyük otağın mərkəzində üstünə qara örtük çəkilmiş bir qəbir var. Qəbirin üstü daşla təqr. 20 sm hünd.-də hörülmüşdür. Üzərində kitabə olmadığından kimin qəbri olduğu müəyyənləşdirilməmişdir. Pirin c. divarındakı pəncərənin sağ və sol tərəfində, yerdən təqr. 1 m hünd.-dəki iki taxçada Ordubad ərazisi üçün səciyyəvi olan yaşımtıl daşdan başdaşları qoyulmuşdur. Sağ tərəfdəki başdaşı (70x40 sm) üzərindəki ərəbcə kitabədə Quran ayəsi, mərhumun adı və vəfat tarixi həkk olunmuşdur:

“Bu qəbir Seyyid Əlinin oğlu mərhum Seyyid Tahirindir. Yeddi yüz yeddi tarixdə” (1308). Sol tərəfdəki başdaşının (59x37 sm) üzərindəki 7 sətirlik ərəbcə kitabədə onun Şeyx Nurəddinin oğlu Şeyx İslamın qəbri olduğu göstərilir. Başdaşılardan məlum olur ki, üstü hörülüb suvanaraq tək şəkllə salınmış qəbir əslində vaxtilə iki qəbirdən ibarət olmuşdur. Bunu rus alimi V.M. Sısoyevin (1926 ildə) pirin böyük otağında bir-birindən 20 sm aralı 3,25x1,25 m ölçüdə iki qəbir olduğu barədə məlumatı təsdiqləyir. Bu, pirin yerində vaxtilə hansısa sufi təriqətinə məxsus xanəgah olduğunu ehtimal etməyə imkan verir.

Əd.: Səfərliləri F., Cəfərov H., Naxçıvan ziyarətəgahları, B., 1998.

XANBABAYEV Əjdər Rza oğlu (25.8.1931, Ordubad ş. – 30.5.1990, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – nəşir və ictimai xadim. Azərb. Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi (1989). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsini bitirmişdir (1956). Həmin vaxtdan nəşriyyat işi sahəsində çalışmış, korrektorluqdan respublikada kitab nəşrinin rəhbərlərindən biri

səviyyəsinədək yüksəlmişdir. Azərb. Milli EA “Elm” nəşriyyatının (1960–72), Azərb. Dövlət Nəşriyyatı – “Azərnəşr”-in (1972–78; 1989 ildən), “Yazıçı” nəşriyyatının (1978–86) direktoru, Azərb. SSR Dövlət Mətbuat Komitəsi Sədrinin birinci müavini (1986–89) olmuşdur. Nəşriyyat işi sahəsində görkəmli mütəxəssis olan X.-in resp.-da kitab mədəniyyətinin inkişafında mühüm xidmətləri var. 100 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” və bir çox digər sanballı çoxcildli nəşrlər onun bilavasitə yaxından iştirakı və təşkilatçılıq söyləri sayəsində yüksək poliqrafik səviyyədə çapdan çıxmışdır. 1990 il yanvarın 19–20-də sovet ordusunun Azərb. xalqına qarşı törətdiyi qanlı cinayəti həmin günlərdə dünya ictimaiyyətinə çatdıran “Qara yanvar” (Azərb. və rus dillərində, B., 1990) kitabı da məhz X.-in fədakar fəaliyyəti sayəsində işıq üzü görmüşdür. X.-in nəşriyyat kadrları hazırlanmasında böyük xidmətləri var. 80-ci illərin sonlarından Heydər Əliyevin respublikaya qayıdışı uğrunda fəal mübarizə aparan X. sovet imperiyasının respublikadakı cinayətkar əlaltıları tərəfindən faciəli surətdə qətlə yetirilmişdir. Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1995 il 18 dekabr tarixli Sərəncamı ilə xatirəsi əbədiləşdirilmişdir. Bakıda yaşadığı binaya xatirə löv-

həsi vurulmuş, şəhərin küçələrindən birinə onun adı verilmiş, haqqında kitablar nəşr olunmuşdur.

Əd.: Sifarişli qətl (toplayanı və tərtib edəni Nəriman Həsənəli, buraxılışına məsul Afət Xanbabayeva), B., 1996; Məmmədov T., Qurbanov A., Gələcəyi görən insan, B., 1999; Nəcəfov İ., Axundova E., Naşirin ölümü, B., 2000.

XANƏGAH – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R.-n mərkəzindən və d.-y. st.-ndan 37 km şm.-da, Zəngəzur silsiləsinin yamacında, Əlincəçayın hər iki sahilindədir. Əh. 1212 nəfər (2005); üzümçülük, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, uşaq bağçası, 3 kitabxana, klub, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi, orta əsrlərə aid məscid (bax *Xanəgah məscidi*), türbə (bax *Xanəgah türbəsi*) var. X. kəndən ş.-də, Əlincəçayın sol sahilində son orta əsrlərə aid *Əlincəçay xanəgahı* memarlıq kompleksi, *Qıtqın* yaşayış yeri yerləşir.

XANƏGAH – Culfa r-nunda, Xanəgah kəndinin q.-ində, Əlincəçayın sağ sahilində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Bina və tikili qalıqları aşkar olunmuşdur. Yerüstü materiallar şirsiz və şirli gil qab qırıqlarından ibarətdir. Şirsiz qabların (küp, küpə, qazan, aftafa tipli qablar) səthi anqob təbəqəsi ilə örtülmüş, xaricdən cızma həndəsi xətlərlə bəzədilmişdir. Şirli qab-

Xanəğa pirinin daş kitabəsi.

Xanəgah kəndindən görünüş. Culfa rayonu.

Xanəgah körpüsü.
Culfa rayonu.

lar (kasa, boşqab və s.), bir qayda olaraq, daxildən zəngin həndəsi və nəbati təsvirlərlə bəzədilmişdir. Tapıntılara əsasən, X. yaşayış yerinin 13–18 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

XANƏGAH – Culfa r-nunun şm.-ş.-ndə, Əlincəçayın sol sahilində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Hər tərəfdən dağlarla əhatə olunmuş dərədədir. 1969 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 6 ha. Tamamilə dağılmış yaşayış yerində oval və ya dördkünc çalalar qalmışdır. Yerüstü materiallar tikinti qalıqlarından (daşdan, bəzən isə daş özül üzərində möhrədən inşa olunmuşdur), çəhrayı rəngli gil qab

Xanəgah yaşayış yerindən tapılmış gil qab nümunələri.

qırıqlarından ibarətdir. 1991 ildə kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı q. tərəfdə təpənin üzərində mədəni təbəqə müəyyənləşdirilmişdir. Bu sahə aşınma nəticəsində dağıldığından təbəqənin kəsiyi alınmış, buradan möhrə, kül, sümük, gil qab qırıqları və s. toplanmışdır. Yaşayış yerinin mərkəzində hazırda bərpa edilməkdə olan nadir memarlıq kompleksi yerləşir (bax *Əlincəçay xanəgahi*). Abidə 11–18 əsrlərə aid edilir.

XANƏGAH KÖRPÜSÜ – Culfa r-nu ərazi-sində, Xanəgah k.-nin mərkəzində, Əlincəçayın üstündədir. Körpü iki aşırımlı olub, uz. 80 m-dir. R-nun iri yaşayış məntəqələrindən olan Xanəgah k.-ni ilin bütün fəsillərində magistral avtomobil yoluna birləşdirmək məqsədilə 1997 ildə əsaslı surətdə bərpa edilmiş və yenidən qurulmuşdur.

XANƏGAH MEMARLIQ KOMPLEKSİ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi (bax *Əlincəçay xanəgahi*).

XANƏGAH MƏSCİDİ – Culfa r-nunun Xanəgah k.-ndə, Əlincəçayın sahilində orta əsrlərə aid memarlıq abidəsi. Orta əsr Xanəgah yaşayış yerinin mərkəzindədir. Əlincəçay memarlıq kompleksinə daxil olan məscid *Xanəgah türbəsinin* baştağına bitişik tikilmiş, 2 dəyayla 6 hissəyə bölünmüş və hər hissə günbəzlə örtülmüşdür. Məscidin kitabəsində onun hicri 901 (1496) ildə naməlum qadının sifarişi ilə tikildiyi göstərilir. Ətraflı məlumat üçün bax *Əlincəçay xanəgahi*.

XANƏGAH NEKROPOLU – Culfa r-nunda, Xanəgah yaşayış yerinin şm.-ş.-ində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Nekropol hazırda memarlıq kompleksinin (bax *Əlincəçay xanəgahi*) ətrafına çəkilən daş divarla 2 hissəyə bölünmüşdür. Qəbirlər demək olar ki, dağılmışdır; əksəriyyəti yalnız başdaşlarına görə seçilir (bəzilərinə ərəbcə kitabə var). Vaxtilə bir neçə qəbirin üzərində mərmərin xüsusi növündən – oniksdən sənətkarlıqla hazırlanmış sinə daşları var idi; Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Orta əsrlər üçün səciyyəvi olan maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur. X. n. 12–16 əsrlərə aid edilir.

XANƏGAH TÜRƏSİ – Culfa r-nunun Xanəgah k.-ndə, Əlincəçayın sahilində orta əsrlərə aid memarlıq abidəsi. Orta əsr Xanəgah yaşayış yerinin mərkəzindədir. Türbə bi-

nasında qapı yerinin üstündən düşmüş kitabəli daş lövhə türbənin içərisində saxlanılır. Kitabədə türbə binasının şəhid əmir Seyyid Əhməd əl-Oğul-Şaminin oğlu, sahib əl-əzəm (vəzir) Hacı Məhəmmədin Qaraqoyunlu Cahanşah dövründə [1435-67] oğlu Əmirxan üçün tikdirdiyi göstərilir. Giriş baştağının memarlıq elementləri Mömünə xatun türbəsinin ayrıntılarına oxşayır. Türbə sərdabə planında düzbucaqlı formada olub, daş və kərpicdən tikilmişdir. Bərkidici maddə kimi əhəng qatılmış kəc məhlulundan istifadə edilmişdir.

Əd.: N e m ə t M ə ş ə d i x a n ı m, Azərbaycanca pirlər, B., 1992; S ə f ə r l i H., Culfa bölgəsinin epigrafik abidələri, B., 2002; y e n ə o n u n, Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər, B., 2003.

XANƏLİYEV Sadiq Şahsuvar oğlu (d. 8.3. 1936, Ordubad r-nunun Bist k.) – maarif xadimi, şair. Nax. MR əməkdar müəllimi (1999). Azərb. Respublikasının qabaqcıl marif xadimi (1982), SSRİ-nin marif əlaçısı (1984). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filoloji fakültəsini bitirmişdir (1970). 1960 ildən Bist kənd orta məktəbində Azərb. dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyir. Görkəmli sənət, elm və maarif xadimləri ilə sıx əlaqə saxlamış, məktəbdə “Dostluq klubu” yaratmışdır. “Qan qohumluğundan yaxın” sənədli filmində X.-in pedaqoji iş təcrübəsindən də bəhs edilir. “Yada sal məni” (2001) adlı şeirlər kitabı nəşr olunmuşdur. Görkəmli elm və sənət adamları (S. Rüstəm, M. İbrahimov, B. Vahabzadə, R. Həmzətov, M. Stelmax və b.) X.-in pedaqoji və ədəbi fəaliyyətini dəyərləndirmişlər. Ukraynanın “Klişkovo” k.-nin fəxri sakini seçilmiş, SSRİ–Fransa Cəmiyyətinin “Normandiya-Neman” medalı ilə təltif olunmuşdur.

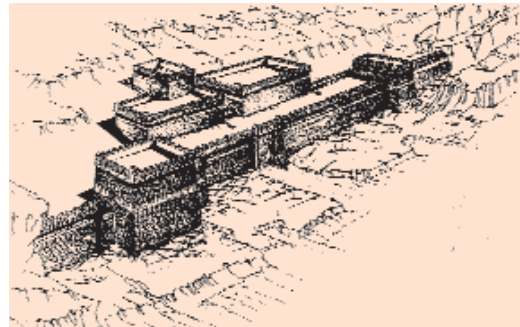
Xanəgah türbəsinin kitabəsi.

*Xarabagilan.
Orta əsr şəhər yeri.
Ordubad rayonu.*

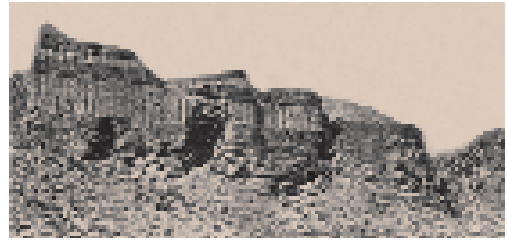
XANLIQLAR – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km c.-ş.-də, Şərur düzündədir. Əh. 2091 nəfər (2005); üzümçülük və maldarlıqla məşğuldur. Üzüm emalı z.-du, orta məktəb, klub, kitabxana var. Kənddə “İmamzadə” adlanan ziyarətəgah mövcuddur.

XARABAGILAN, *Kiran, Gilan* – Ordubad ş. yaxınlığında orta əsr şəhər yeri. 1926–29 illərdə və 1976 ildən tədqiq olunur. Sah. 100 ha-dan çoxdur. Abidənin q. tərəfində e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid yaşayış məskəni və nekropol aşkar edilmişdir. X.-in Narınqalası (sah. 10 ha-dan çox) və məhəllələri qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. Qala divarları dördkünc və dairəvi bürclərlə möhkəmləndirilmişdi. Daş, çiy və bişmiş kərpicdən yaşayış evləri, karvansaralar, türbələr, məscid, habelə sənətkarlıq ocaqları və s. tikinti qalıqları aşkar edilmiş, çoxlu maddi mədəniyyət nümunəsi (şirli və şirsiz gil qablar, şüşə və metal məmulatı, sikkələr, o cümlədən, Roma

*Xarabagilanın
bərpa layihəsi.*

Xarabagilan. Dairəvi
bürcü və Narınqalası.

qızıl pulları və s.) tapılmışdır. Tapıntılar arasında 12–14 əsrlərə aid gil qab və memarlıq fraqmentləri üzərində kufi, nəsx xəttlərilə yazılara rast gəlinib. X. ərazisində ilk antik dövrdə (e. ə. 5–4 əsrlərdə) şəhər mədəniyyəti yaranmış, orta əsrlərdən isə bu şəhər Azərb.-in mühüm ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri olmuşdur. Tədqiqatlar nəticəsində monqol istilaları zamanı dağıdılmış Kiran ş.-nin xarabalığı olduğu aydınlaşdırılmışdır.

Əd.; Ибрагимов Б. И., Средневековый город Киран, Б.-М., 2000.

XARABAGILAN ARAMI YAZISI – Ordubad r-nu ərazisində aşkar olunmuş qədim yazı. *Xarabagilan* qala divarının c.-ş.-ində, divarın xarici tərəfində 2–3 əsrlərə aid qəbirdən tapılmışdır. Arami yazısı Ərəbistan y-a-nda yaşamış və e. ə. 2-ci minilliyin sonlarında Ön Asiyada yayılaraq, Suriyada və Şimali Mesopotamiyada kiçik dövlətlər yaratmış sami tayfalarından olan aramilərin əlifbası olub, e. ə. 1-ci minilliyin əvvəlində Finikiya yazısı əsasında yaradılmışdır. Qəbirdən aşkar olunmuş təkqulp saxsı qabın üzərindəki arami yazısında qara rənglə dualar yazılmışdır.

XARABAQIVRAQ – Kəngərli r-nunun Qıvraq q.-ndən q.-də, Qıvraq yaylasından Araz çayına enən ərazidə son orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Axtarışlar nəticəsində dairəvi (diametri 3,5 m) və dördkünc (3x4; 5x4 m)

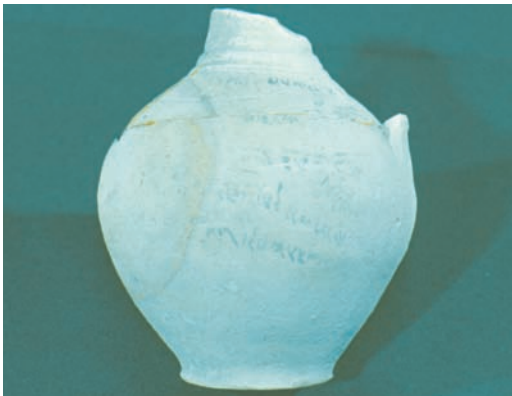
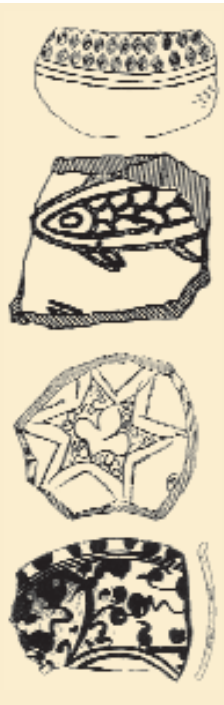
planda yerləşən daş düzülərinə, dördkünc formalı çalalara təsadüf olunmuşdur. Yaşayış yerindən Naxçıvanın orta əsrlər keramikası üçün səciyyəvi olan çəhrayı və sarı rəngli saxsı məmulatı toplanmışdır.

XARABALIQ – Culfa r-nunun Ərəfsə k.-ndən şm.-ş.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Şm.-q.-də Gövik çayı, c.-ş.-də Əlinəcəyın axdığı dərin dərə ilə məhdudlaşır. Sah. 1600 m². Yaşayış yerinin ş. hissəsində uçub tökülmiş tikinti qalıqları aydın nəzərə çarpır. Q. tərəfi nisbətən salamat qalmışdır (burada orta əsrlər üçün səciyyəvi olan çəhrayı rəngli gil qab qırıqlarına təsadüf olunmuşdur). Mədəni təbəqə olduqca az saxlanmışdır (bəzi yerlərdə qalınlığı 0,5 m-ə çatır)). Yerüstü materiallar cüzidir; kasa və küpə tipli gil sınıqlarına təsadüf edilmişdir. X. yaşayış yeri 12–17 əsrlərə aid edilir.

XARABALIQ – Şahbuz r-nunda, Ağbulaq k.-nin şm.-ş.-ində erkən orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 7 ha. Ərazi daşlı olub, bir-birinin üzərində yerləşən bir neçə terrasdan ibarətdir. Terraslar boyunca iri daşlardan tikilmiş divar qalıqları saxlanmışdır. Çox güman ki, bu divarlar yaşayış yerini müdafiə məqsədilə tikilmişdir. Ərazi uzun müddət əkin sahəsi kimi istifadə edildiyindən yaşayış binaları tamamilə dağıdılmışdır. Kəşfiyyat işləri zamanı X. yaşayış yerindən orta əsrlər üçün səciyyəvi olan gil qab qırıqları aşkar olunmuşdur.

XARABAŞƏHƏR – Babək r-nunda Qaraçuq k. yaxınlığında orta əsrlərə (12–17 əsrlər) aid yaşayış yeri. Sah. təqr. 40 ha. Araz su qovşağının tikintisi ilə əlaqədar aparılmış qazıntılar zamanı (1969) aşkar edilmiş yaşayış kompleksindəki məhəllədən divar qalıqları, metal məmulatı (mismar, nal, bıçaq və s.), sənətkarlar məhəlləsindən isə dəmirçixana, körük, məişət və təsərrüfat əşyaları, Elxani sikkələri, bəzək şeyləri, şirli və şirsiz gil qablar, şüşə, dəri, ağac, sümük və parça mə-

Xarabagilandan
tapılmış gil qab
nümunələri.

mulatı qalıqları və s. tapılmışdır. Gil qablar İran və digər Yaxın Şərqi keramikası ilə yaxınlıq təşkil edir.

XARXAT DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında zirvə. Hünd. 2378 m. Kilit k.-ndən 2 km şm.-dədir. Sıldırım yamaçlı və konusvari formadadır.

XAŞLIDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. hissəsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 2686 m. Konusvari formadadır. C. yamaçı sıldırımdır.

XATİRƏ MUZEYİ – Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş naxçıvanlıların xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə Azərb. Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000 il tarixli qərarı ilə yaradılmışdır. Muzey Naxçıvan-Şərur yolunun kənarında uca təpə üzərində 100 kv.m. sahəsi olan dəyirmi formalı binada yerləşir. Muzeydə Naxçıvan şəhidlərinin fotosəkilləri, şəxsi sənədləri, döyüş fəaliyyətlərini əhatə edən materiallar, eyni zamanda milli və Sovet İttifaqı qəhrəmanlarının fotosəkilləri, şəxsi əşyaları və onlara aid olan digər materiallardan ibarət 1025 eksponat toplanmış, qorunub saxlanılır və nümayiş etdirilir.

XƏLƏC – Şərur r-nunda, Xələcdağın yaxınlığında kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km şm.-q.-də, Şərur düzündə, Araz çayının sahilindədir. İranla həmsərhəd bölgədə yerləşir. Əh. 1268 nəfər (2005); əsasən əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, klub, kitabxana var. Yaxınlığında mərmər yatağı mövcuddur. Adı türk (oğuz) tayfası *xələclər-lə* bağlıdır.

XƏLƏC – Şərur r-nunun eyniadlı k.-ndən 200 m c.-də, Arazın sol sahilində, eyniadlı dağın şm. yamacında Eneolit dövrünə aid yaşayış yeri. Yerli əhali həmin ərazidən qəbiristanlıq kimi istifadə edərkən ətrafa çoxsaylı maddi mədəniyyət nümunələri səpələnmişdir. Buradan saman və qum qatışıqlı gildən əldə hazırlanmış qırmızı rəngli keramika məmulatı (küpə, xeyrə, kasa tipli qablar) toplanmışdır. Qabların bir qisminin xarici səthində daraqvarı alətlə işlənmiş izlər var, digər qisminin xarici, bəzən də daxili səthi müxtəlif çalarlı qırmızı və çəhrayı rəngli boya ilə örtülmüşdür. Bəzi nümunələr yapma, çərtmə və cızma üsulu ilə bəzədilmişdir. Yaşayış ye-

rindən dən daşları, obsidian (d ə v ə g ö z ü) və çaxmaqdaşı lövhələri tapılmışdır. Çaxmaqdaşı lövhələrinin kürək hissəsinin daraqvarı alətlə işlənməsi diqqəti cəlb edir. Tapıntılar *Ovçular təpəsi* materiallarına yaxındır. Üzəri boyalı keramika nümunələri Urmiya gölünün (Cənubi Azərb.) ş.-ndəki Eneolit abidələrinin keramikası ilə analogiya təşkil edir. Dağın ətəyindən çəkilən suvarma kanalının kənarlarında isə ilk Tunc dövrünə (Kür-Araz mədəniyyəti) aid keramika nümunələrinə rast gəlinmişdir. Yaşayış yerindən azacıq aralı orta Tunc dövrünə aid bütöv boyalı qab nümunələri də tapılmışdır. Həmin qablar həm ornamentlərinə, həm də formalarına görə *Kültəpə I* qablarının eynidir.

Xələc yaşayış yerindən tapılmış gil qab nümunələri.

Xəlilov Müslüm

Bütövlükdə, X. yaşayış yeri e. ə. 4-3-cü minillikləri əhatə edir.

Əd.: Ə l i y e v N. H., Xələc Eneolit yaşayış yeri, Azərb. ali məktəb aspirantlarının VIII elmi konfransı (tezislər), B., 1985; С е й и д о в А. Г., Памятники куро-аракской культуры Нахичевани, Б., 1993.

XƏLƏCDAĞ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arazın sol sahilində, Xələc k.-ndən 1 km c.-q.-dədir. Hünd. 812 m. Sıldırım yamaçdır.

XƏLƏCLƏR – erkən orta əsrlərdə Amudər-ya çayının c. sahilində yaşamış türk tayfası. Səlcuq-oğuz tayfa birliyinə daxil idi. Yazılı qaynaqlardan məlum olur ki, X. ərəb xəlifələrinin ordularında xidmət etmişlər. Səlcuqlar dövründə bir qismi İrana, oradan isə Azərb.-a gəlmişdir. Bir sıra tirə və qollardan (nəsl) ibarət olan X. 19 əsrin axırında Cavad qəzasında yaşayırdılar. Əsasən, maldarlıqla məşğul olmuşlar. Şərur r-nundakı eyniadlı yaşayış yerinin, dağ və kəndin adları X.-lə əlaqədardır.

XƏLİLLİ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 16 km şm.-da Naxçıvançayın sağ sahilində, düzənlikdədir. Əh. 630 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, tərəvəzçilik və quşçuluqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, feldşermama məntəqəsi var.

XƏLİLOV Əliməmməd Məşədi Musarza oğlu (1862, Naxçıvan ş. – 1896, orada) – ziyalı, maarif və teatr xadimi. Qori Müəllimlər Seminariyasını 5 il əvəzinə 2 ilə bitirmiş (1881), Naxçıvan şəhər ibtidai məktəbinə təyinat almış, burada bir il C.Məmmədquluzadəyə dərs demiş, onu Qoridə oxumağa təşviq etmişdir. 1885–88 illərdə Baş Nəraşen (indiki Cəlilkənd) zemstvo məktəbinin müdiri olmuş, C.Məmmədquluzadənin Uluxanlıdan Baş Nəraşen məktəbinə dəyişilməsinə ciddi səy göstərmişdir. X. Naxçıvan teatrının yaradılmasında yaxından iştirak etmiş, müxtəlif tamaşaların rej. olmuş, evinin böyük zalını tamaşa göstərmək üçün teatr həvəskarlarının ixtiyarına vermişdir. M. F. Axundovun “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər” komediyasında zərgər Hacı Kərim rolunu oynamışdır. Tiflisdə nəşr olunan “Kavkaz” qəzetinin Naxçıvan üzrə müvəkkili olmuşdur; 80–90-cı illərdə həmin qəzetdə Naxçıvan vil. haqqında dərc olunmuş imzasız məqalələrin böyük əksəriyyəti onun qələmindən çıxmışdır. Məşhur pedaqoq, Qori seminariyası

Azərb. şöbəsinin inspektoru A.O.Çernyaevski 1893 ildə keçmiş tələbəsi X.-u Tiflisdə nəşr etmək istədiyini “Fikir” qəzetində əməkdaşlığa çağırmış, lakin qəzetin nəşri baş tutmamışdır.

Əd.: X ə l i l o v Ə., Naxçıvan teatrının tarixi, B., 1964; H ə b i b b ə y l i İ., Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri, B., 1997.

XƏLİLOV Müslüm Heydər oğlu (d.16.1.1963, Babək r-nunun Didivar k.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2004). Lvov (Ukrayna) Politeknik İnstitutunu (1986), Azərb. Müəllimlər İnstitutu Naxçıvan filialının yenidən hazırlanma kursunun riyaziyyat-informatika ixtisası üzrə (2002) bitirmişdir. Naxçıvan Xalça kombinatında texnoloq, mühəndis-usta (1986-93), Naxçıvan Cihazqayırma Zavodunda şöbə müdiri (1993-94), Naxçıvan şəhərinin Əliabad qəsəbəsinin orta məktəbində hərbi rəhbər, informatika, riyaziyyat-informatika, riyaziyyat müəllimi (1994-2001) işləmişdir. 2002 ildən Naxçıvan şəhər 16 saylı orta məktəbində riyaziyyat-informatika müəllimi işləyir.

XƏLİLOV Sadiq Cəfər oğlu (20.12.1864, Naxçıvan ş. – 3.11.1905, orada) – ziyalı, maarif və teatr xadimi. İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş (1886), Yengicə ictimai məktəbində (1886–88; 1892–97), Nəhrəm məktəbində (1888–92; 1897–1902), Naxçıvan şəhər ibtidai məktəbində (1901–05) ikinci müəllim, müəllim və nəzarətçi (müdir) vəzifələrində çalışmışdır. 1890–92 illərdə C.Məmmədquluzadə ilə birlikdə Nəhrəm məktəbində pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, bir evdə kirayənişin qalmış, hələ Naxçıvan ibtidai məktəbində şagirdlik illərindən bir-birini tanıyan gənc maarifçilər burada dostlaşmışlar. Onların hər ikisi müəllimliklə yanaşı, Naxçıvan teatrının yaranmasında yaxından iştirak edirdilər. C.Məmmədquluzadə həmin dövrdə yazdığı “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestində dostundan prototip kimi istifadə etmiş, əsərin “Bir yüngülvarı müqəddimə” hissəsində onun adını lağlağı “Sadığa”, soyadını isə “qəzetçi Xəlilə” vermişdir. X. 1902 ildən Naxçıvan ş.-nin rəisi Cəfərqulu xanın köməkçisi işləmiş, milli münacişə zəminində faciəli şəkildə öldürülmüşdür.

Əd.: H ə b i b b ə y l i İ., Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri, B., 1997.

XƏLİLOV Şirin Heydər oğlu (1.1.1955, Babək r-nunun Didivar k.) – general-mayor (2005). Qırmızıbayraqlı Orconikidze Ali Hərbi Komandirlər Məktəbini bitirmişdir (1979). 1979 ildən 1991 ilə qədər keçmiş SSRİ DİN daxili qoşunlarında taqım komandiri, briqada qərargahının baş zabiti vəzifələrində xidmət etmişdir. 20 yanvar 1990 ildə sovet qoşunlarının Bakı şəhərində törətdikləri vəhşiliklərdən sonra raportla müraciət edərək bu qoşunlarda xidmət etmək istəmədiyini bildirmiş və Azərb. DİN-ə ezam olunmasını xahiş etmişdir. 1991 ilin avqust ayında Naxçıvan MR DİN-ə xidməti davam etdirmək üçün ezam olunmuşdur. Azərb. DİN Nax. MR-də xüsusi təyinatlı polis dəstəsində komandir müavini (1991-94), Nax. MR DİN qərargahının əməliyyat bölməsinin baş müfəttişi, kadrlar şöbəsində peşə hazırlığı üzrə müvəkkil və katibliyin rəisi işləmişdir (1994-95). 1995-96 illərdə Azərb. Respublikası DİN daxili qoşunlarında qərargahın ikinci əməliyyat bölməsində baş zabıt, xüsusi təyinatlı briqadanın qərargah rəisi işləmişdir. 1996-98 ildə N saylı hərbi hissənin qərargah rəisi, komandiri, VMİE, DQBİ-də döyüş hazırlığı şöbəsində xüsusi təyinatlı bölmələrin hazırlığı üzrə baş zabıt vəzifəsində xidmət etmişdir. 1998-2003 illərdə N saylı hərbi hissənin komandiri vəzifəsində çalışmışdır. 2003 ilin dekabrından daxili qoşunlar komandanının 1-ci müavini - qərargah rəisi vəzifəsində xidmət edir. “Azərbaycan Bayrağı” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2005).

XƏTƏİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km aralıdır. Əh. 376 nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi var.

XƏZƏRLƏR – erkən orta əsrlərdə Şimali Qafqazın ş.-ndə və Volqa (qədim türk adı İ t i l) çayının aşağı axarlarında yaşamış türk tayfa birliyi. X.-in Şimali Qafqaza nə vaxt gəlmələri haqqında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. İlk dəfə tarixçi Movses Xorenlinin (5–6 əsrlər) “Ermənistan tarixi” əsərində 3 əsrin 1-ci yarısında Dərbənd keçidindən keçərək Qafqaz Albaniyasına (qədim Azərb.) hücumları, habelə alban (Qafqaz) tarixçisi Movses Kalankatlının “Alban tarixi” əsərində Sasani hökmdarı II Şapurun dövründə

[309–79] baş vermiş hadisələrlə əlaqədar adları çəkilir. X. dəfələrlə Sasanilərin və Bizansın tabeliyində olan Cənubi Qafqaz torpaqlarına hərbi yürüşlər etmiş, onların müəyyən bir hissəsi Azərb. ərazisində məskunlaşmışdır. Mənbələrin məlumatına görə, Sasani hökmdarı Xosrov Ənuşirəvan [531–79] 10 min xəzər ailəsini Azərb.-a köçürmüşdü. 6 əsrin son rübündən X. Türk xaqanlığının tərkibinə daxil oldular. 7 əsrin 20-ci illərinin sonunda İran–Bizans müharibələrində Bizansın müttəfiqi kimi Cənubi Qafqaza yürüş etmiş türk qoşununun əsas hərbi qüvvəsini X. təşkil edirdi.

7 əsrin ortalarında Qərbi Türk xaqanlığının süqutundan sonra Aşina türk nəslinin başçılıq etdiyi xəzər tayfa birliyi Cənub-Şərqi Avropa çöllərində erkən feodal dövləti olan müstəqil Xəzər xaqanlığının əsasını qoydu. Bu dövrdən Cənubi Qafqaz, xüsusilə Azərb. uğrunda təqr. yüz ildən çox davam edən xəzər-ərəb müharibələri başlandı. Azərb. torpaqları dəfələrlə əldən-ələ keçdi. Ərəb canişinləri əsir alınmış X.-i ailələri ilə birlikdə Azərb.-da yerləşdirirdilər. 965 ildə Kiyev knyazı Svyatoslavın X.-in paytaxtı İtili dağıtması və oğuzların hücumu Xəzər xaqanlığını zəiflətdi və onun süqutuna səbəb oldu. X.-in əsas məşğuliyyətləri köçəri maldarlıq idi. 8-ci əsrdən əhalinin bir hissəsi oturaq həyata keçərək, əkinçilik və bağçılıqla məşğul oldu. Xəzər xaqanlığı dağıldıqdan sonra X. müxtəlif türk xalqları ilə qaynayıb-qarıxdılar. Xəzər dənizinin adı X.-lə əlaqədardır. Ordubad r-nundakı Xəzəryurd dağ adından görünür ki, Xəzər ailələri bu bölgədə də yaşamışlar.

Əd.: В ü н y a d o v Z. M., Azərbaycan VII–IX əsrlərdə, B., 1989; у е н ə о н и н, О длительности пребывания хазар в Албании в VII–VIII вв., Изв. АН Азерб. ССР (серия общественных наук), 1961, № 1.

XƏZƏRYURD DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Nəsirvaz çayı ilə Parağaçağın suayırıcında zirvə. Nəsirvaz k.-ndən 4,5 km ş.-dədir. Hünd. 3173 m. Günbəzvarı formadadır. *Xəzərlərin* adı ilə bağlıdır.

XƏZNƏDƏRƏ – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlincəçayın sağ qolu. Mənsəbindən 48 km məsafədə ona tökülür. Uz.10 km, hövzəsinin sah. 30 km². Başlanğıcını Dibəklidağın yamacından götürür. Əsasən, qrunut və qar,

Xəlilov Şirin

qismən də yağış suları ilə qidalanır. Əlincəçayın selli qollarından biridir.

XINCAB – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km şm.-ş.-də, dağətəyi ərazidədir. Əh. 619 nəfər (2005); taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldu. Orta məktəb, kitabxana, klub, feldşermama məntəqəsi, poçt şöbəsi var.

XINCOV MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə məhəllə. Sovet hakimiyyəti illərində “Oraq kolxozu” adlanırdı. Buranın əhalisi, əsasən, kəndlərdə dolana bilməyən və dolanışıq üçün şəhərə gələnlərdən ibarət idi. Onların çoxu xüsusilə Böyük Vətən müharibəsi (1941–45) illərində Naxçıvan (indiki Babək) və Şahbuz r-nlarının kəndlərindən köçüb burada məskunlaşmışlar.

XINZİRƏK – Şahbuz r-nunda mövcud olmuş kənd. Biçənək çayının q. sahilində idi. Əhalisi 1920 ildə Biçənək k.-nə köçüb. Yaxınlığında orta əsrlərə (14–17 əsrlər) aid yaşayış yeri var; sah. 2000 m². Burada evlərin xarabalıqları və tikinti qalıqları izlənilir. Yerüstü tədqiqatlar nəticəsində ərazidən xeyli miqdarda gil məmulatı (şirli və şirsiz qab qırıqları) və s. maddi mədəniyyət nümunələri toplanmışdır.

XOK – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 6 km şm.-ş.-də, Naxçıvan–Şərur avtomobil yolunun kənarında, Şərur düzündədir. Əh. 4904 nəfər (2005); taxılçılıq, yemçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

XOK DAĞI – Kəngərli r-nu ərazisində dağ. Böyükdüzün şm. kənarındadır. Hünd. 1063 m.

Xoşkeşin kəndindən görünüşü.

XOK-2 SU ANBARI – Kəngərli r-nunun Xok k. yaxınlığındadır. 1966 ildə istifadəyə verilmişdir. Sah. 0,26 km², faydalı həcmi 1,2 mln. m³. Anbara su kəhrizlərdən kanalla axıdılır. Suvarmada və qışlaqların su təchizatında istifadə edilir. Mövsümi tənzimləməyə malikdir.

XOŞAB – Naxçıvan bölgəsində, xüsusilə Ordubadda geniş yayılmış içki, meyvə suyu. Sərinlədici və iştahaçma xüsusiyyətinə malikdir. Əsasən, gilənar (albalı), alça, şaftalı, ərik qururundan hazırlanır. Bunun üçün meyvə qurularını yuyub isti suyun içərisinə tökür, bir qədər şəkər tozu əlavə edib qaynadırlar. Xoş ətirli, dadlı, ləzzətli turşməzə süfrə içkisi sayılır. Xoşagəlim və ətirli olmaqdan ötrü ona bir qədər güləb də əlavə edirlər.

XOŞKEŞİN – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlincəçayın sol qolu. Mənsəbindən 30 km məsafədə ona tökülür. Uz. 16 km, hövzəsinin sah. 28 km²-dir. Əsasən qunt, qismən də qar və yağış suları ilə qidalanır. İlin çox vaxtı quru olur.

XOŞKEŞİN – Culfa r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında orta əsrlərə (14–18 əsrlər) aid yaşayış yeri. Xarabalıqları və qəbiristan aşkar edilmişdir. Arxeoloji qazıntılar aparılmamışdır. Yerüstü maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur

XOŞKEŞİN – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Kas tayfa adından yaranması ehtimal olunur (e.ə. I minillik). R-n mərkəzindən və d.-y. st.-ndan 34 km şm.-də, Əlincəçayın sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 383 nəfər (2005); üzümçülük, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var. Kəndin yaxınlığında mixi yazılı kitabə qeydə alınmışdır (*bax İlandağ mixi yazısı*).

Əd: Rzayev F. Əlincəçay vadisi toponimlərində türk layı. Namizədlük dissertasiyasının avtoferatı, Naxçıvan, 2003.

XOŞKEŞİN MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Xoşkeşin k. yaxınlığındadır. Travertinlərdən çıxır. Suyunun temp-ru 25°C, debiti 35 m³/gün.

Balneoloji tərkibi:

$$\text{CO}_2 1,45 \text{M}8,6 \frac{\text{Cl}17 \text{HCO}_3 34 \text{SO}_4 29}{(\text{Na} + \text{K})71 \text{Mg}15 \text{Ca}13}$$

· pH6,4 D 35 m³ / gün T 25°C

Suyu karbon qazlı, orta dərəcədə minerallaşmış, xlorlu, hidrokarbonatlı-sulfatlı-natriumludur. Bəzi daxili xəstəliklərin müalicəsində istifadə oluna bilər.

XOŞKEŞİN NEKROPOLU – Culfa r-nu ərazisində, Xoşkeşin k.-nin ş.-ndə, Əlincəçay vadisindən təq. 100 m yüksəklikdə arxeoloji abidə. Nekropolun q. hissəsi təsərrüfat işləri zamanı dağıdılmış, buradan insan skeletləri ilə yanaşı qırmızı və boz rəngli gil qab nümunələri aşkar olunmuşdur. Saxsı məmulatı e. ə. 1-ci minillikdən eramızın əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir.

Əd.: Seyidov A. Q., Tarixdən səhifələr, B., 1999.

XOŞKEŞİN SILSİLƏSİ – Ordubad r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır; Parağaçayla Düylünçayın suayırıcısını təşkil edir. C.-q. istiqamətində uzanır. Uz. 4,5 km. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 2677 m.

XOŞKƏRİ KÖRPÜSÜ – Culfa r-nu ərazisində, Xoşkəri çayının üstündədir. Yayıcı k.-nin 2 km-də olan X. k. Culfa ilə Ordubad r-nlarını birləşdirir. Ümumi uz. 50 m-dir. Sel daşqınları nəticəsində magistral yolda hərəkət günlərlə dayandığından 1998 ildə yeni körpü inşa edilib istifadəyə verilmişdir.

XOYLU MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə məhəllə. 18 əsrin axırlarında Cənubi Azərbaycanın Xoy ş.-ndən köçüb gələrək, indiki “Əcəmi seyrəngahı”nın bazar sahtində məskunlaşanlar tərəfindən salınmışdı. Adı da buradandır.

Xoşkəri körpüsü.

XUDAFƏRİN KÖRPÜLƏRİ – Araz çayı üzərindən salınmış iki körpü. Azərbaycan Respublikası Cəbrayıl r-nu ilə İranın sərhədindədir. Bir-birindən 800 m aralı olan körpülərdən biri 15, digəri 11 aşırımlıdır. Araz çayı yatağında Xudafərin dərəsi ən əlverişli keçidlərdən biri olmuş, ehtimal ki, hələ Böyük İpək Yolunun fəaliyyətə başladığı dövrdə burada salınan körpülər Azərbaycanın şm., o cümlədən Naxçıvan torpaqlarını c.-dan gələn ölkələrarası yollarla əlaqələndirmişdi. Həmin antik körpü qalıqları üstündə yenidən tikildiyi güman edilən X. k. Naxçıvandan və onun vasitəsilə Cənubi Qafqazın digər yerlərindən gələn karvanları Şərqi-Qərbi transkontinental ticarət yolu olan Böyük İpək Yolunun ana qolu ilə qovuşdururdu.

*Xudafərin körpüləri.
11 və 15 aşırımlı.
Orta əsrlər.*

Xudiyev Nizami

Körpüdən tikilmiş 15 aşırımlı körpü təbii şəraitlə üzvi əlaqələndirilmiş, dayaqları süni oturacaqlar əvəzinə çayın axarındakı qayalar aralarındakı məsafəyə görə müxtəlif ölçülüdür. 15 aşırımlı körpünün 7 əsrin 1-ci yarısında Azərb.-i istila edən ərəblər tərəfindən əski körpünün yerində yenidən qurulub, dəfələrlə bərpa və təmir olunduğunu göstərir, dövrümüzədək çatan bu abidəni 12 əsrə aid edirlər.

11 aşırımlı körpü tamamilə başqa quruluşu və memarlıq görkəminə malikdir. Bütünlüklə daşdan tikilmiş və yaxşı yonulmuş iri daş lövhələrlə üzəlmiş bu körpünün də dayaqları təbii qayalar üzərindədir; aşırımlarının ölçüsü müxtəlifdir. Araşdırıcıların fikrincə, antik körpü qalıqları üstündə yenidən inşa olunmuş 11 aşırımlı körpü 13 əsrdə Elxanilərin hakimiyyəti dövründə yenidən bərpa edilərək, 20 əsrin 30-cu illərində Naxçıvanı və ona qonşu əraziləri c.-la birləşdirmişdi. 30-cu illərin sonlarında Azərb.-in şm.-i ilə c.-u arasında bu körpü vasitəsilə davam edən gediş-gəlişi kəsmək üçün o vaxtadək salamat qalmış tağlar dağıdılmışdı (3 orta tağı indiyədək salamat qalmışdır). Həmin vaxtdan 11 aşırımlı körpü “Sınıq körpü” də adlanmışdır.

Tikinti materialı və memarlıq biçimlərinə görə monumental görünən və güclü bədii ifadəliliyi ilə diqqəti cəlb edən X. k. Yaxın və Orta Şərqi ən əzəmətli körpüləri sırasına daxildir.

Əd.: Salamzadə Ə. B., Məmmədzadə K. M., Arazboyu abidələr, B., 1979; Qiyasi C., Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

XUDİYEV Nizami Mənafoğlu (d. 1.4.1949, Şahbuz qəs.) – dilçi, ictimai xadim. Filologiya elmləri doktoru (1990), prof. (1990). Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (2001). Nyu-York EA-nın həqiqi üzvü (2001). “Qızıl qələm” mükayəti laureatı (2001). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) filologiya fakültəsini bitirmiş (1970), in-tun Azərb. dilçiliyi kafedrasında müəllim saxlanmışdır. APU-nun Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri (1979–91), birinci prorektoru (1991–94) və rektoru (1994–96) olmuşdur. Azərb. Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri (1996–2005), 28 mart 2005 ildən Azərb. Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin sədri vəzifəsində işləyir. Azərb. yazıçılar və jurnalistlər birliklərinin üzvüdür. Müasir Azərb. dilinə dair tədqiqatların, o cümlədən 40-a yaxın monoqrafiyanın, orta və ali məktəblər üçün dərslik və dərs vəsaitinin, 300-dən çox məqalənin müəllifidir. Azərb.-də və xaricdə (Moskva, Ankara, İstanbul, Almatı, Aşqabad, Bişkek, Daşkənd və s.) keçirilmiş türkoloji qurultay və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. İctimai-siyasi mövzularda 25-dən artıq sənədli televiziya filminin ssenari müəllifidir. Məqalə və kitabları bir neçə xarici ölkələrdə (İran, Türkiyə, Rusiya,

15 aşırımlı Xudafərin körpüsünün bərpa layihəsi.

Almaniya, İraq, İsveçrə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və s.) nəşr edilib. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (1-ci və 2-ci çağırış) deputatıdır. İngiltərənin Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya Mərkəzi X.-i “2001-ci ilin ziyalı” adına və Mərkəzin “Qızıl medal”ına layiq görmüşdür. ABŞ Bioqrafiya İnstitutunun üzvüdür (2002).

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan ədəbi dili tarixi, B.,1995; Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, B.,1998; Radio, televiziya və ədəbi dil, B., 2001; Xalqın tarixi haqqı: dilimiz, varlığımız, B., 2003; Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı, B., 2005.

XUDİYEVA Nəzakət Əli qızı (d. 20.6.1955, Culfa ş.) – aktrisa. Nax.MR-in (1987) və Azərb. Respublikasının əməkdar artisti (1999). Azərb. Dövlət İncəsənət Un-tini bitirmişdir. 1974 ildən C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında işləyir. Əsas rolları: Nazlı (“Ölülər”, C.Məmmədquluzadə), Əzra (“Şeyx Sənan”, H.Cavid), Kamilə (“Toy”, S.Rəhman), Gülnar (“Vaqif”, S.Vurğun), Çarliston

Xudiyeva Nəzakət

(“Hicran”, S.Rəhman, E.Sabitoğlu), Gülcahan (“Nadir şah”, N.Nərimanov), Arvad (“Mənim ərim dəlidir”, Elçin) və s. Azərb. Teatr Xadimləri İttifaqının üzvüdür.

XURS – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Tərkibində Xurs və Nürgüt k-dləri var. R-n mərkəzindən şm.-q.-də, Ordubad–Nürgüt avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 156 nəfər (2005); maldarlıq, bağçılıq və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi var.

*N.Ə. Xudiyeva
Çarliston (“Hicran”,
S.Rəhman,
E.Sabitoğlu) rolunda.*

I

İbadullayev Faiq

İBADULLA – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km c.-da, Arpaçayın sahilində, düzənlikdədir. Əh. 1365 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var. Ərazidə Tunc dövrünə aid *Şortəpə* yaşayış yeri aşkar edilmişdir.

İBADULLAYEV Faiq Yunis oğlu (d. 28.2.1955, Naxçıvan ş.) – inşaat mühəndisi. Texnika elmləri doktoru (2005). Azərb. Dövlət İnşaat Mühəndisləri İn-tunun (indiki Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Un-ti) (1977) və Moskva İnşaat Mühəndisləri İn-tunun aspiranturasını (1982) bitirmişdir. Hazırda Azərb. Memarlıq və İnşaat Un-tinin dosentidir. Bir çox ümumittifaq (keçmiş SSRİ) və beynəlxalq elmi simpoziumlarda, həmçinin konfranslarda məruzələr etmişdir. Bir neçə monoqrafiyanın, elmi-metodiki vəsaitin, 100-ə yaxın elmi məqalənin müəllifidir. 14 ixtirası və səmərələşdirici təklifi var.

İBADULLAYEVA Səyyarə Cəmşid qızı (d.22.2.1957, Naxçıvan ş.) – bioloq. Biologiya elmləri doktoru (2005). Azərb. MEA Botanika İn-tunun nəzdində fəaliyyət göstərən ixtisaslaşdırılmış doktorluq Şurasının elmi katibi (1999). Nyu-York EA-nın üzvü (2001). Azərb. Respublikasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “İnkişaf proqramı”nın biomüxtəlifliyin qorunmasına dair ali bitkilər üzrə ekspert. FAO və İPİQRİ təşkilatlarının Orta Asiya və Zaqafqaziyada “Dərman, Aromatik və Yabarı qida bitkilərinin öyrənilməsi və qorunması” üzrə ekspert. Azərb. MEA Botanika İn-tunun bitki ehtiyatları şöbəsinin aparıcı elmi işçisidir. Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun Təbiyyat-coğrafiya fakültəsini bitirmişdir (1980). Şimali

Karolinadan (ABŞ) dünya üzrə tanınmış adamlar siyahısında “İlin qadını” (2000), “Professional və iş qadını” (2001) fəxri adlarına layiq görülmüşdür. 2 monoqrafiyanın, 60-dan çox elmi əsərin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Vegetation characteristic of the types of Heraclum L. in the Republic of Azerbaijan. USA. 1999; Azərbaycan florasının Kərəvüzkimiləri. B., 2004.

İBN ƏL-FUVATİ Kəmaləddin Əbu-l-Fəzl Əbdürrəzzaq ibn Əhməd ibn Məhəmməd (1244–1326) – ərəb alimi və bibliografı. 10 il (1270–80) Nəsirəddin Tusi tərəfindən yarıdılmış Marağa kitabxanasının xazini (mühafizi) olmuşdur. Kitabxanada Hülaku xanın [1256–65] göstərişi ilə bir çox ölkələrdən toplanmış və elmin müxtəlif sahələrinə aid ərəb, fars, suriya və s. dillərdə 400.000 əlyazması mühafizə olunurdu. İ. əl-F. kitabxananın zəngin materialları əsasında 50 cildə ibarət əsər yazmış, lakin onun “Təlxis məcmə əladab fi müəccəm əl-əlqab” adlı cüzi bir hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Lüğət xarakterli bu hissədə Naxçıvanın bir sıra görkəmli elm, mədəniyyət və dövlət xadimləri – Səncər ibn Abdulla Naxçıvaninin övladları, Fəxrəddin Naxçıvani, Naxçıvan hakimi İmadəddin əl-Qəzvini və b. barədə müfəssəl məlumat verilir.

Əd.: Буниятов З. М., Сведения Камал ад-дина ибн ал-Фувати о представителях семьи Санджара ибн Абдуллаха ан-Нахичевани, ДАН Азерб. ССР, т. XXXIV, 1978, № 5; Сеидбейли М. Г., Научно-культурная жизнь Азербайджана (Второй половины XIII – начала XIV вв.) Б., 1999.

İBN SAVƏCİ Əbülməhasin Məhəmməd ibn Səd ibn Məhəmməd (? , Naxçıvan–?) – şair və ədib (14 əsr). “Bədrətül-məani fi tərçümətilləali” (“İnciləri müəyyənləşdirmək üçün mənə kisəsi”; 1331) əsərində Əli ibn Əbu Ta-

İbadullayeva Səyyarə

libin kəlamlarının izahını vermişdir. Əsər 1897 ildə İstanbulda çap edilmişdir.

Əd.: Tərbiyət M., Danişməndani-Azərbaycan, B., 1987, səh. 160.

İBRAHİM SƏFİ (əsl adı və soyadı İbrahim Qafar oğlu Səfiyev; 1898, Şərur r-nunun Cəlilkənd – 1983, İstanbul) – rəssam. İlk təhsilini Cəlilkənd məktəbində almış, sonra İrəvan Müəllimlər Seminariyasında oxumuşdur. 1913 ildə Moskva Boyakarlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq Məktəbinin hazırlıq şöbəsinə daxil olmuş, lakin müəyyən səbəblərə görə təhsilini yarımçıq qoymuşdur. Birinci dünya müharibəsindən sonra Türkiyəyə getmiş, 1923 ildə İstanbul Gözəl Sənətlər Akademiyasını bitirmişdir. Bədii yaradıcılığa erkən başlamış, 12 yaşında ikən “Araz balıqçıları” adlı ilk rəsmini çəkmişdir. 1920 ildə Türkiyədə keçirilən Avropa rəssamları müsabiqəsinin mükafatını almışdır. Müxtəlif sənət cərəyanlarına, təzadlı rəssamlıq üslublarına yaxından bələd olan İ. S. yaradıcılığında realizmə üstünlük vermiş, dünya incəsənətinin müərrəqə ənənələrini davam etdirmişdir. Boyakarlığın müxtəlif janrlarında çoxlu tablo, o cümlədən mənzərələr (“Otel” parkı tərəfdən Bursa şəhərinin görünüşü”, “Anadolu sahilinin görünüşü”, “Qarxana rayonu”, “Sultanıyyə məscidindən bir görünüş”, “Mənzərə” və s.), natürmortlar (“Gül vazası”, “Natürmort” və s.), portretlər (“Qadın portreti”, “Portret”, “Gəzərgi musiqiçi Hafizin portreti”, “Zərrux xanımın portreti” və s.) yaratmışdır. Bəzi mənzərə və natürmortların şux, şəffaf koloriti, rənglərin oynaqlığı onu

*İbrahim Səfi. Natürmort. 1967.
Kətan. Yağlı boya.*

fransız impressionistlərinə yaxınlaşdırır, impressionizmin naturaya gətirdiyi işıq, parlaqlığa, kolorit gözəlliyinə aludəçiliyini göstərir (“Burqaz adası tərəfdən Anadolu sahillərinin görünüşü”, “Bursa dağında düzənlik”, “Bosfordan bir mənzərə”, “Qış mənzərəsi”, “Anadolunun görünüşü” və s.). Əsərlərində bir çox ölkələrə səfər təəssüratları əksini tapmışdır. Türkiyədə, həmçinin Fransa, Avstriya, ABŞ, İsveçrə və s. ölkələrdə fərdi sərgiləri nümayiş etdirilmişdir. Mənzərə, portret və natürmortlarından ibarət bəzi əsərlərini Nizami ad. Azərb. Ədəbiyyatı Muzeyinə bağışlamış, bir neçə əsəri 1989 ildə Bakıda keçirilən “Əzizim vətən yaxşı...” sərgisinin ekspozisiyasına daxil edilmişdir. Əsərləri Türkiyədə və dünya muzeylərində, o cümlədən şəxsi kolleksiyalarda, R. Mustafayev ad. Azərb. İncəsənət Muzeyində saxlanılır.

Əd.: Zamanov A., Nəcəfov M., Rəssam İbrahim Səfi, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1969, 15 mart; “Əzizim vətən yaxşı...”. Sərginin kataloqu. B., 1989.

İBRAHİM YUSİFOĞLU (İbrahim Yusif oğlu Yusifovun ədəbi adı; d.30.9.1954, Şərur r-nunun Axura k.) – müəllim, şair. Azərb.-in xalq maarifi əlaçısı (1987). Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1981). 70-ci illərin əvvəllərindən pedaqoji fəaliyyət göstərir. “Araz bayatıları” (1991), “Bu həyat mənimlə yola getmədi” (1997), “Futbolçu, topçu, gopçu” (1998), “Mənim inamımı güllələdilər”, “Arxamca boylanan baxışların var” (hər ikisi 1999), “Sulara danışdım yuxularımı” (2000) şeir və poema topluslarının, “Safdır, müqəddəsdir müəllim ömrü” (1997–98), “Ölüm tanrıdan gələndə” (1999) oçerk kitablarının müəllifidir. “Şərur qönçələri” ədəbi birliyinin rəhbəridir. Azərb. Yazıçılar Birliyinin (1998) və Jurnalistlər Birliyinin (1991) üzvüdür. Nax. MR televiziya-sında İ. Y. haqqında “Dağların şair oğlu” adlı film çəkilməmişdir (1994).

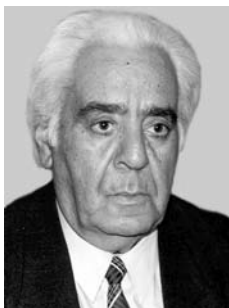
İBRAHİMLİ Fikriyyə İbrahim qızı (d. 6.6. 1955, Naxçıvan ş.) – kliniki farmakoloq. Tibb elmləri doktoru (1993), prof (1996). İ. İ. İbrahimovun qızıdır. Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu bitirmişdir (1978). Naxçıvan ş. psixonevroloji dispanserində həkim-ordinator (1978–81), Azərb. Dövlət Tibb Un-ti nəzdin-

İbrahim Səfi

İbrahimli Fikriyyə

İbrahimov Hüseyn

dəki elmi tədqiqat mərkəzində elmi işçi (1982–87) işləmişdir. 1988 ildən həmin mərkəzin patoloji proseslərin modelləşdirilməsi və onların eksperimental terapiyası şöbəsinin müdiri, 1996 ildən isə eyni zamanda Tibb un-tinin kliniki farmakologiya kafedrasının professorudur. Tədqiqatları limfologiya sahəsinə–müxtəlif patoloji proseslər zamanı limfa sistemində baş verən pozuntular və onların aradan qaldırılması, terapiyası yollarının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. 1 monoqrafiyanın, 4 tədris vəsaitinin, 100-dən artıq elmi məqalənin, 7 müəlliflik şəhadətnaməsi var.

İBRAHİMOV Akif İsmayıl oğlu (d. 30.10.1952, Bakı) – riyaziyyatçı (tətbiqi riyaziyyat). Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1988). Akad. İ. Ə. İbrahimovun oğludur. Azərb. Neft-Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması fakültəsini bitirmişdir (1976). Moskvada SSRİ EA (indiki Rusiya EA) Qubkin ad. Neft İn-tunun elmi işçisi, xarici neft şirkətinin əməkdaşı olmuşdur. 2000 ildən ABS-ın Texas ştatı un-tinin prof.-dur. Neft sənayesinə dair elmi əsərləri xarici ölkələrdə dərc olunmuşdur.

İBRAHİMOV Aydın İsmayıl oğlu (d. 27.5.1949, Bakı) – coğrafiya elmləri doktoru (1991). Akad. İ. Ə. İbrahimovun oğludur. Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) geologiya-coğrafiya fakültəsini bitirmişdir (1971). Həmin un-tin xarici ölkələrin iqtisadi coğrafiyası kafedrasının dosenti və müdiri olmuşdur. 1989 ildən Türkiyə un-tlərində professor vəzifəsində çalışır. Xarici ölkələrin, xüsusilə Türkiyənin iqtisadi coğrafiyasına dair tədqiqatların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Региональная политика развивающихся стран (на примере Турции), Б., 1989.

İBRAHİMOV Hüseyn Məmmədəli oğlu (d.23.5.1919, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k.) – yazıçı. Azərb. Respublikasının xalq yazıçısı (1998). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) jurnalistika fakültəsini bitirmişdir (1958). Əmək fəaliyyətinə 1940 ildə Sədərək kənd orta məktəbində müəllim kimi başlamışdır. Sonralar Azərb. LKGİ Şərur r-n komitəsinin 1-ci katibi (1941–43), Naxçıvan Vilayət Komitəsinin katibi (1943–47), “Şərq qapısı” qəzetinin redaktor müavini (1947–49), Nax. MSSR Nazirlər Soveti yanında Radio Verilişləri Komitəsinin sədri (1954–60), “Şərq qapısı” qəzetinin redaktoru (1961–65), Azərb. KP

Naxçıvan Vilayət Komitəsi təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri (1965–70), Nax. MSSR Mədəniyyət naziri (1970–75) olmuşdur. 1980 ildən Azərb. Yazıçılar Birliyi Naxçıvan şöbəsinin məsul katibi olmuşdur. Hazırda Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədridir. İ. tarixi və müasir mövzularda romanların müəllifidir. İlk irihəcmli əsəri olan “Sabahın sorağında” (1966) romanı müəllimlərin həyatından bəhs edir. Romanda mənəvi kamilliyin qələbəsi təsdiq və tərənnüm olunur. “Günəş doğan yerdə” (1976) romanında 1918–19 illərdə Naxçıvanda baş verən hadisələr qələmə alınmışdır. “Bahar yağışı” (1983) romanı müasirlərimizin həyatından bəhs edir. “Əsrin onda biri” (1987) romanında Əcəminin, “Böhtan” (1998) romanında Hüseyn Cavidin, “Ölməz mahnılar” (1963) kino-povestində Üzeyir Hacıbəyovun ömür və sənət yolu canlandırılır. Hekayə [“Gülzar” (1958), “Zərifənin çiçəkləri” (1960), “Şirin xatirə” (1963), “Nəciblik” (1979)] və povest [“Baharın hekayəsi” (1958), “Göyərçinin məhəbbəti” (1964), “Səhv edəndə” (1985), “Qu quşları öləndə oxuyurlar” (1998)] kitabları nəşr edilmişdir. “Torpağın övladları” (1953), “İtirilən sağlıq” (1968) pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Nax. MSSR Ali Sovetinin (4, 7 və 8-ci çağırış) deputatı, Nax. MSSR Ali Sovetinin sədri (1963, 1967) seçilmişdir. Nax. MR Ali Məclisinin (2-ci çağırış) deputatıdır. Azərb. Respublikasının “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (1999). Prezident təqaüdəçisüdür (2003).

Ə s ə r l ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1974; Seçilmiş əsərləri, B., 1998.

İBRAHİMOV İbrahim İsmayıl oğlu (10.10.1928, Naxçıvan ş. – 24.1.1990, Bakı) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1983), prof. (1984). M. V. Lomonosov ad. Moskva Dövlət Un-tini (1952) və Azərb. Milli EA Kimya İn-tunun aspiranturasını (1959) bitirmişdir. SSRİ Baş Tikinti Komitəsinin Ural texniki təchizat şöbəsində kimyaçı mühəndis (1955 ilədək), Naxçıvan ət kombinatında və şərəb trestində kimyaçı mühəndis, laboratoriya müdiri vəzifələrində çalışmışdır (1955–56). 1963–66 illərdə Azərb. Dövlət Neft Akademiyasının Ümumi və qeyri-üzvi kimya kafedrasında assistent, baş müəllim, 1966–74 illərdə Azərb. Milli EA Polimer Materialları İn-tun-

İbrahimov Akif

İbrahimov Aydın

İbrahimov İbrahim

da böyük elmi işçi, 1974–90 illərdə isə laboratoriya rəhbəri işləmişdir. Tədqiqatları polifunksional karbonil birləşmələrin sintezinə, onların əsasında heterotsiklik birləşmələrin alınmasına, kimyəvi xassələrinin və mümkün praktiki tətbiq sahələrinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. 200-dən çox elmi əsərin müəllifidir; 48 müəlliflik şəhadətnaməsi var. Tehran, Varşava, Moskva, Bakı, Rıqa və s. beynəlxalq və ümumittifaq konqres və simpoziumlarında məruzələr etmişdir. Qanlı yanvar faciəsinin (1990) qurbanlarından. Bakıda Şəhidlər Xiyabanında dəfn olunmuşdur.

İBRAHİMOV İsmayıl Əli oğlu (d. 31.12.1915, Ordubad ş.) – avtomatika sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1968), prof. (1964). Azərb. Milli EA akad. (1980; müxbir üzvü 1968). Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1986). Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1981), SSRİ-nin fəxri neftçisi (1985). SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1983). Azərb. Sənaye İn-tunun energetika fakültəsini bitirmişdir (1941). Böyük Vətən müharibəsi (1941–45) iştirakçısıdır; rəbitə qrupu və batalyonunun komandiri olmuşdur. Moskvada nəşr edilən çoxcildlik “XX əsrin əsgərləri” kitabının (c.1) “Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçıları – müasir dövrün 200 görkəmli xadimi” bölməsində haqqında məqalə verilmiş 3 azərb.-dən biridir. Azərb. Dövlət Neft Akademiyasının nəzarət-ölçü cihazları kafedrasında müəllim, dosent, prof. və kafedra müdiri (1946–88) işləmiş, 1960–70 və 1978–88 illərdə həmin akademiyanın rektoru olmuşdur. 1970–78 illərdə Azərb. SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışmışdır. Əsas elmi işləri neftayırma, neft-kimya emal qurğu və proseslərinin kompleks avtomatlaşdırılması üzrə sxemlərin işlənilib hazırlanması və sənaye istehsalına tətbiqinin nəzəri tədqiqinə aiddir. 140-dan çox elmi əsərin, 17 monoqrafiya və dərslərin müəllifidir. Yüksək ixtisaslı elmi və mühəndis kadrlarının hazırlanmasında xidməti var. 7-ci (Meksiko, 1967), 9-cu (Tokio, 1975) ümumdünya neft konqreslərində, 13-cü ümumdünya qaz konqresində (London, 1976), Avtomatik İdarəetmə üzrə Beynəlxalq Federasiyanın 5-ci (Paris, 1972), 7-ci (Helsinki, 1978) konqreslərində məruzələr etmişdir. SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin neft bölməsinin elmi-texniki şurasının sədri (1961–

88), “Neft və qaz” jurnalının baş redaktoru (1961–70; 1978–88) olmuşdur. Azərb. Milli EA Rəyasət Heyəti nəzdində informatika, hesablama texnikası, avtomatlaşdırma və idarəetmə problemləri üzrə elmi şuranın sədridir.

İ. 1988 ildən Azərb. Uşaq Fondu İdarə Heyətinin sədri, Uşaq Fondları Beynəlxalq Assosiasiyasının vitse-prezidentidir. Azərb. Dövlət Neft Akademiyasının 50 illiyinə həsr olunmuş “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordenli Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun şanlı 50 illiyi” (A.N. Abbasovla birgə, 1972, rus dilində), 30-cu illərdən dövrümüzədək baş vermiş hadisələri əhatə edən “Dövrüm haqqında ...” (rus və Azərb. dillərində, 1993, 1995), Azərb. Uşaq Fondunun 10 illik fəaliyyətindən bəhs edən “Azərbaycan Uşaq Fondu” (2000) kitabları nəşr olunmuşdur.

Azərb. KP MK-nın (1971–91) və MK Bürosunun (1971–78) üzvü, Azərb. SSR və SSRİ Ali Sovetlərinin deputatı (1963, 1967, 1980, 1985) seçilmişdir. Respublika Müharibə və Əmək Veteranları Şurası və MDB ölkələri veteranlar şurasının üzvüdür. “Lenin” ordeni, “Oktyabr İnqilabı” ordeni, 3 “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni, “Qırmızı Ulduz”, I və II dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordenləri, bir neçə digər orden və medallarla təltif olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Nəzarət ölçü cihazları, B., 1952 (İsmayilovla birgə); Avtomatik tənzimləmə nəzəriyyəsinin əsasları və istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması, B., 1972 (şərikli); Элементы и системы пневмоавтоматики, М., 1984 (şərikli); Методы оптимального управления нефтехимическими технологическими процессами. Теория и применение, Б., 1997 (İ.R.Əfəndiyevlə birgə).

Əd.: Akademik İsmayıl İbrahimov. Bibliografiya (tərtibçilər M.N.Nuriyev, Ə.Ə.İbrahimov), B., 1995.

İBRAHİMOV Malikəjdər Qasımxan oğlu (d.18.3.1938, Culfa r-nunun Ərəzin k.) – həkim, tibb elmləri namizədi (1969), SSRİ-nin səhiyyə əlaçısı (1978). Nax. MR əməkdar həkimi (1991). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu bitirmiş (1961), Qarabağlar, Qazançı və Əbrəqunus kənd xəstəxanalarında baş həkim, N.Nərimanov ad. Respublika xəstəxanasında ordinator işləmişdir. Nax. MSSR Səhiyyə Nazirliyinin baş terapevti (1972–74), səhiyyə naziri (1974–79), Nax. MSSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini (1979–88) vəzifələrində çalışmışdır. Bir neçə kitabçanın, metodik və tədris proqramının müəllifidir.

İbrahimov İsmayıl

İbrahimov Malikəjdər

İbrahimov
Məmmədbağır

İBRAHİMÖV Məmmədbağır Əli oğlu (1905, Ordubad ş. – 12.12. 1979, Bakı) – gigiyenist. Tibb elmləri doktoru (1964). prof. (1965). Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1967). Azərb. Tibb İn-tunun stomatologiya fakültəsini bitirmişdir (1930). Bir müddət Azərb.-da işlədikdən sonra Qazaxıstana ezam olunmuş, Cənubi Qazaxıstan vilayət apteklər idarəsinin rəisi, Alma-Ata (indiki Almatı) Vilayət Səhiyyə Şöbəsi müdirinin müavini, Cəmbul Vilayət Səhiyyə Şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1941 ildən Monqolustanda işləmiş, Monqolustan Xalq Respublikası Səhiyyə nazirinin müşaviri olmuşdur. 1946 ildən Moskvada aspiranturada oxumuş, görkəmli səhiyyə təşkilatçısı N. A. Semaşkonun rəhbərliyi ilə namizədlik dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra Bakıya qayıtmış, Ə. Əliyev ad. Azərb. Həkimləri Təkmilləşdirmə İn-tunda sosial-gigiyena və səhiyyənin təşkili kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Tədqiqatları Azərb.-da və Monqolustanda səhiyyənin tarixinə və inkişafına həsr olunmuşdur.

İBRAHİMÖV Namiq İbrahim oğlu (d. 19.10. 1932, Naxçıvan ş.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1980). Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Politexnik İn-tunu fiziki elektronika ixtisası üzrə bitirmişdir (1956). 1971 ildən Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda elektrofotografiya laboratoriyasının müdürüdür. Talliumun selen, tellur və germaniumda elektrik keçirməsinin və diffuziyasının, selenlə molekulyar və üstmolekulyar strukturun yaranması və onun strukturu ilə xassələri arasında qarşılıqlı əlaqənin tədqiqinə dair araşdırmalar aparmışdır. 80-dən çox elmi

İbrahimov Namiq

əsərin müəllifidir. 16 müəlliflik şəhadətnaməsi var. Selenin və tellurun fizikası üzrə I beynəlxalq simpoziumda (Kanada, Monreal, 1967), Avrofizika konfransında (Fransa, Pont-e Musson, 1971) və s. elmi konfranslarda məruzələr etmişdir.

İQAN-KİT – Ordubad r-nu ərazisində çay. Düylün çayının (Arazın qolu) sol qolu. 2350 m hünd.-dən başlanır. Uz. 11 km. Yeraltı sular, qar və yağış suları ilə qidalanır.

İLƏNDƏG – Culfa r-nu ərazisində, Əlinəcəy vadisində dağ. Hünd. 2415 m. Vulkan (maqma) püskürməsi nəticəsində yaranmış, andezit-dasit tərkibli süxurlardan təşkil olunmuşdur. Yamacları sıldırımdır. Dağlıq bitki örtüyü yoxsuldur. Kserofit kolluq və quru çöl landşaftı var.

İ.-in zirvəsinə 3 və ya 4 cığır qalxır. Kırna və Şurut k.-ləri tərəfdən gələn cığırın birleşdiyi yerdə tikinti izləri aydın görünür. Dağ yamacındakı daşları üst-üstə qoymaqla ucalmış bu müdafiə qurğusu, görünür, daşların arasına gil, əhəng, palçıq və s. bərkidici məhlul vurulmadığından uçmuşdur. Sağ tərəfdə isə divarı xatırladan hünd. 300–500 m olan qayalar ucalır. Burada salamat qalmış divarın hasarın iç tərəfində 10–12 m²-lik yaşayış binalarının izləri (güman ki, müdafiəçilərin “mənzil qərargahı” olmuşdur) qalmışdır; divar qzey və mərkəzdə bir qat, güneydə isə üç qatdır. Zirvəyə qalxanadək 7 yerdə siklop tikililərinin (qalaçaların) divar-hasarına (hünd. 10–15 m) rast gəlinmişdir. İ.-in zirvəsində iki haça arasında qalın gil təbəqəsi var. Ocaq yerində gilin içərisindən orta əsrlərə aid saxsı qalıqları aşkar edilmişdir. Müşahidələrdən aydın görünür ki, İ.-da qədim gözətçi məntəqəsi olmuşdur: yaxınlaşan təhlükə barədə gecələr tonqalın işığı, gündüzlər tüstü ilə *Əlinəcəyalaya*, oradan da Çalxanqala və Şapurqalaya əvvəlcədən xəbər verilmiş. Etimoloji mənası haqqında bax *İnəndağ*.

Əzəməti və möhtəşəmliyi ilə ətrafdakı dağ və təpələrdən seçilən İ. Naxçıvan bölgəsinin yenilməzlik, ucalıq rəmzinə, embleminə çevrilmişdir. Romantik bir əfsanədə bu dağ müzəffər sərkərdənin başından düşən daş-qaşla bəzədilmiş dəbilqəyə bənzədilir. Daha müdrik görünən başqa bir əfsanədə isə İləndağ “Alın dağı” kimi yozulur: Nuhun gəmisinin zərbəsindən ikiye bölünmüş ləkəsiz geniş

alına bənzəyən zirvəsində Naxçıvanın keçmişi və indisi ağ kağızdakı sehrli misra kimi həkk olunmuşdur.

İLANDAĞ – Culfa r-nunun Gal k.-ndən şm.-ş.-də, İlandağın ş. yamacında, sıldırım qayalarla əhatə olunmuş orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Yerli əhali arasında “Nəbi qalası” da adlandırılır. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmışdır (1991). Qalanın ətrafı möhrədən tikilmiş divarlarla əhatə edilmişdir. Mədəni təbəqənin qalınlığı 0,5 m-dən 1 m-ə çatır. Yerüstü materiallar, əsasən, gil qab qırıqlarından (çəhrayı rəngdə küpə, kasa tipli qablar) ibarətdir. İ. yaşayış yerinin 11–18 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

İLANDAĞ MIXİ YAZISI – İlandağda aşkar olunmuş e. ə. 820–810 illərə aid qədim yazı. Mixi yazının mənbəyi ideoqrafik yazı (işarələr, səsləri və hecaları deyil, bütöv sözləri və ya morfemləri əks etdirən yazı növü) olmuşdur. E. ə. 4-cü minilliyin sonundan etibarən şumerlilər müəyyən anlayışları bildirmək üçün daş və ya çiy gil üzərində basma üsulla çəkilmiş mıxabənzər xətlərin kombinasiyalı şəkillərindən (mixi yazının adı da buradandır) istifadə etmişlər. İ. m. y.-ndan məlum olur ki, Urartu çarları İşpuini və onun oğlu Minua dövləti birlikdə idarə etdikləri dövrdə bu əraziyə basqın etmişlər. Yazıda üç şəhərin, ölkənin (yaxud yerin) adı çəkilir və qələbə naminə öz allahlarına qurban gətirilməsi haqqında məlumat verilir. Aşkar olunmuş bu abidə haqqında məlumat ilk dəfə 1989 ildə İtaliya jurnalında dərc olunmuşdur.

İLDƏGƏZLƏR – *Azərbaycan Atabəyləri dövləti* hökmdarları sülaləsi. Bax *Eldənizlər*.

İLDƏNİZLƏR – *Azərbaycan Atabəyləri dövləti* hökmdarları sülaləsi. Bax *Eldənizlər*.

İLDƏNİZLƏR DÖVLƏTİ – Azərbaycanda Eldənizlər sülaləsinin idarə etdiyi qüdrətli feodal dövləti. Paytaxtı Naxçıvan şəhəri olmuşdur. Bax *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti*.

İLHAM ƏLİYEV ADINA OLİMPİYA-İDMAN KOMPLEKSİ – *Bax Olimpiya-İdman Kompleksi*.

İLXANİLƏR DÖVLƏTİ – Yaxın və Orta Şərqdə feodal dövləti. Bax *Hülakular dövləti*.

İLİÇ – Şərur ş.-nin 1964 – 1991 illərdə adı.

İLİÇ RAYONU – Şərur rayonunun 1964 – 1991 illərdə adı.

İMADEDDİN QƏZVİNİ, Əbu Məhəmməd Ömər ibn Məhəmməd əl-Məkkə əl-Qəzvini (?-?) – qazı. 13 əsrin 2-ci yarısında Naxçıvan qazısı olmuşdur. 1267–68 illərdə Təbrizdə onunla rastlaşmış və haqqında yazmış məşhur ərəb alimi və bibliografi *İbn əl-Fuvatinin* məlumatına görə, İ. Q. “qazılar, ədalətli qanunşünaslar və ləyaqətli rəislər nəslindən” idi. Ədəbiyyatı, şeir sənətini dərinləndirən bilir və tədris edirdi. Mənbədəki məlumata görə, şəhər hakimi Şəmsəddin Məhəmməd ibn Məhəmməd əl-Cüveyni ədəbiyyat elmini və ərəb müəllifi əl-Həririnin “Məqamat”ını ondan öyrənmişdir.

İMAMQULİYEVA Fatma Məhərrəm qızı (15.6.1923, Şahbuz r-nunun Şahbuzkənd - 29.7.2002, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1950). 1949 ildə pambıqçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. Şahbuzkənddəki k-zda sədr, manqa başçısı, Nizami ad. k-zda manqabaşçısı, indiki Şərur r-nu Dəmirçi kənd sovetinin sədri (1950–73), 1973 ildən Nizami ad. k-zda briqadir işləmişdir. Azərb. SSR Ali Sovetinin (3-cü çağırış) deputatı seçilmişdir. Prezident təqaüddəsi idi (2002).

İMAMQULUÇAY – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Şahbuz çayının (Naxçıvançayın qolu) sol qolu. Uz. 9 km. Zəngəzur silsiləsinin ətəyindən (2960 m hünd.-dən), bulaqlardan başlanır. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır.

İMAMZADƏ KOMPLEKSİ – Naxçıvan ş.-ndə, Araz çayına yaxın sahədə memarlıq abidəsi. 16–17 əsrlərdə formalaşmışdır. İ. k.-nin özəyini planda kvadrat şəkilli, xarici görünüşünü isə kubik formalı qülləvari türbələrdən gələn dairəvi gövdənin qovuşduğu kompozisiya təşkil edir. Silindrik gövdənin səthi naxçıvanlı memar *Əhməd ibn Əyyub əl-Hafiz Naxçıvaninin* hələ 14 əsrdə tətbiq etdiyi üsulla üfqi qırmızı bişmiş və şaquli bənövşəyi rəngli kaşılı kərpiclərlə düzülmüş kitabə ilə örtülmüşdür. İ. k.-nə daxil olan binalar bir-biri ilə uyarlıqda olub, bitkin memarlıq ansambli yaratmışdır. İ. k.-nin ətrafı orta əsr qəbiristanlığıdır; bir hissəsi tikinti işləri zamanı dağılmış, bir hissəsi isə indiyədək qalmaqdadır. Burada bişmiş kərpicdən hörülmüş tağvarı sərdbələlərə təsadüf olunmuşdur. Zaman keçdikcə nekropolun

İmamquliyeva Fatma

İmanov Əhməd

yeri dəyişmiş və abidənin yaxınlığındakı təpəyə keçmişdir. Memarlıq kompleksi 2004 ildə əsaslı şəkildə təmir olunaraq yenidən bərpa edilmişdir.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., M ə m m ə d z a d ə K. M., Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri, B., 1985; y e n ə o n l a r ı n, Arazboyu abidələr, B., 1979.

İMAMZADƏ TÜRƏSİ – Naxçıvan ş.-nin c.-ş. hissəsində *İmamzadə kompleksinə* daxil olan memarlıq abidəsi. Yerli əhali arasında “Köhnəqala” adlanan ərazidədir. Səkkizbucaqlı “soğanvari” günbəzlə örtülmüş türbə-sərdabə bu sahənin keçmişdə əhəmiyyətli məqbərələr yerləşən ərazi olduğunu ehtimal etməyə əsas verir. İ.t. yaxınlığında Naxçıvan ş.-nin antik və orta əsrlərdə də mövcud olmuş ikinci qala divarının qalıqları aşkar edilmiş, sənətkarlıq nümunələri tapılmışdır.

İMANOV Əhməd Cəfər oğlu (d. 24.5.1948, Naxçıvan ş.) – rejissor, əməkdar incəsənət xadimi (1990). Azərb. Dövlət İncəsənət İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) mədəni-maarif fakültəsini bitirmiş (1969), Moskvada təkmilləşdirmə kurslarında oxumuşdur (1988–89). 1965 ildən Naxçıvan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində çalışır; 1976 ildən baş rejissordur. C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı, Ə.Haqverdiyev, Anar, Ə.Əylisli, R.İbrahimbəyov və b.-nin əsərlərinin televiziya tamaşalarına quruluş vermişdir.

İMANOVA Ətrabə Məmməd qızı (d.25.1.1960, Ordubad r-nunun Vənənd k.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (2004). Y.Məmmədəliyev ad. Naxçıvan

Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) tarix fakültəsini bitirmişdir (1981). Ordubad r-nunun Vələver kənd orta məktəbində müəllimlik etmişdir (1981-85). 1985 ildən pedaqoji fəaliyyətini Vənənd kənd orta məktəbində davam etdirir.

İNANDAĞ – Culfa r-nu ərazisindəki *İlan-dağın* xalq arasında adı. Şumer mənşəli qədim əfsanəyə görə, Nuh peyğəmbərin gəmisi yolda *Gəmiqayadan* başqa bir dağın da zirvəsinə toxunmuş və onu yarıb keçərkən bərk yırgalanmış, bu zaman Nuh peyğəmbər demişdir: “İnan, dağdır”. Ehtimal ki, adı da bu əfsanə ilə bağlıdır. Sonralar İnandağ sözü xalq təfəkküründə İlandağ (*Elandağ*) şəklinə düşmüşdür. İ.-a zirvəsinin formasına görə *Haçadağ* da deyilir.

İRƏVAN – qədim Azərbaycan şəhəri. Azərbaycan Milli Şurasının 1918 il 29 may tarixli qərarı ilə “bir siyasi mərkəz” olaraq ermənilərə güzəşt edilmiş və o dövrdə Cənubi Qafqazda yaradılmış ilk erməni dövlətinin – Ermənistan Respublikasının paytaxtına çevrilmişdir. Eramızdan əvvəl 782 ildə tikilmiş Erebuni qalası yaxınlığında bina olunmuşdu. O zaman ermənilər hələ Cənubi Qafqaza doğru yayılmamışdılar və onların burada heç bir dövlət qurumları da yox idi. İrəvan adı ilk dəfə 607 ildə çəkilmişdir. Şəhər Rəvan, Erivan, Yerevan və başqa adlarla da tanınmışdır. Azərbaycan alimləri B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, “şəhərin adının guya Urartu mənbələrində adı çəkilən Erebuni qalasının adından əmələ gəlməsi uydurmadır. Toponim türk dillərində “ir” – “dağın gün düşən tərəfi”, “dalğavari dağ zirvəsi” “van” –

İmanova Ətrabə

“yer” sözlərindən ibarətdir. Toponimin “Ye-
 revan” forması İrəvan adının ermənicə yazılı-
 şıdır”. İrəvan müxtəlif dövrlərdə Sasani dövlə-
 tinin (3–7 əsrlər), Ərəb xilafətinin (7–9
 əsrlər), Səlcuq dövlətinin (11–13 əsrlər), Mon-
 qol imperiyasının (13–14 əsrlər), Azərbaycan
 Qaraqoyunlu [1410–1468], Ağqoyunlu
 [1468–1501], Səfəvilər [1501–1736] dövlət-
 lərinin, Nadir şahın [1736–47] imperiyasının
 tərkibində olmuşdur. Nadirin ölümündən
 sonra Azərbaycan torpaqlarında müstəqil
 dövlətlər – xanlıqlar meydana gələrkən,
 burada İrəvan xanlığı (1747–1828) yarandı.
 İrəvan şəhəri Səfəvilər dövründə Çuxursəd
 bəylərbəyliyi, sonra isə eyni adlı xanlığın
 mərkəzi olmuşdur. “1441 ildən 1828 ilədək
 İrəvan xanlığını kimlər idarə etmişdir?”
 sualına kahin H.Şahxatunyanın tərtib etdiyi
 siyahıda xronoloji ardıcılıqla 49 azərbaycanlı
 hakimin adı çəkilmişdir. Rusiya 1804–13 illər
 Rusiya–İran müharibəsində şəhəri işğal
 etməyə cəhd göstərsə də, İrəvan xanlarının
 güclü müqavimətinə rast gələrək buna nail ola
 bilməmişdi. 1826–28 illər Rusiya–İran müha-
 ribəsi zamanı, İrəvan şəhəri 1827 il oktyabrın
 1-də rus qoşunları tərəfindən işğal olundu və
 1828 il Türkmənçay müqaviləsinə əsasən
 İrəvan xanlığı tərkibində Rusiyaya ilhaq edil-
 di. 1828–40 illərdə “Erməni vilayəti”nin,
 1840–49 illərdə İrəvan qəzasının, 1849–dan ye-
 ni yaradılmış İrəvan quberniyasının mərkəzi
 oldu. Fevral inqilabından (1917) sonra şəhər-
 də Müvəqqəti hökumətin, onun devrilmə-
 sindən sonra Zaqafqaziya komissarlığının
 hakimiyyət orqanları yaradıldı. 1918 il mayın
 28-də Tiflisdə Cənubi Qafqazda, ilk dəfə
 olaraq, erməni dövlətinin – Ermənistan Res-
 publikasının yaradılması elan edilərkən mə-
 lum oldu ki, Cənubi Qafqazda ermənilərin
 siyasi mərkəzi yoxdur. Həmin dövrdə güclü
 xarici təzyiqlə məruz qalan Azərbaycan Milli
 Şurası İrəvanın ermənilərə güzəşt edilməsi haq-
 qunda qərar qəbul etməyə məcbur oldu. Belə-
 liklə, qədim Azərbaycan şəhəri İrəvan Ermə-
 nistan Respublikasının paytaxtına çevrildi.

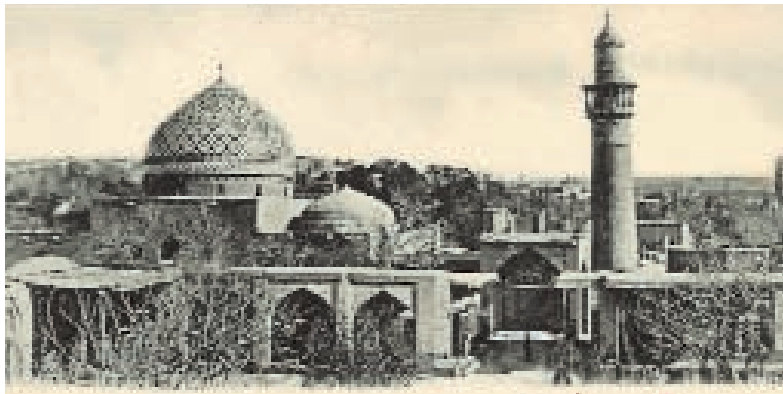
Bütün tarixi dövrlərdə azərbaycanlılar
 İrəvan əhalisinin etnik tərkibində əsas yer tut-
 muşlar. Rusiyanın İrəvanı işğal etdiyi dövrdə
 burada 1807 azərbaycanlı ailəsi, yaxud 7331
 nəfər (3749 kişi, 3582 qadın), 567 erməni
 ailəsi, yaxud 2.369 nəfər (1220 kişi, 1149

*İrəvan şəhərinin
 görünüşü.
 Seyyahın rəsmi.
 1796.*

qadın) qeydə alınmışdı. O zaman İrəvanın
 9700 nəfərlik əhalisinin 75,6%-i azərbaycanlı,
 24,4%-i erməni idi. Çarizmin erməniləri İran
 və Türkiyədən kütləvi şəkildə Şimali Azər-
 baycan torpaqlarına köçürməsi nəticəsində
 ermənilərin sayı İrəvan şəhərində də artdı.
 1829–32 illərdə həyata keçirilən kameral
 təsvirə görə İrəvan şəhərinə İrandan 366
 erməni ailəsi, yaxud 1715 nəfər (903 qadın,
 812 kişi), Türkiyədən 11 ailə, yaxud 48 nəfər
 (25 kişi, 23 qadın) köçürülmüşdü. Bu
 köçürmə nəticəsində İrəvan şəhəri əhalisinin
 sayı ermənilərin hesabına artaraq 11.463
 nəfərə çatmışdı. Nəticədə, azərbaycanlıların
 sayı 64%-ə enmiş, ermənilərin sayı isə 36%-ə
 qalxmışdı. Bu siyasət sonralar da davam
 etdirilmişdi. 1873 ildə İrəvan şəhərində
 azərbaycanlıların sayı 5805, ermənilərin sayı
 5959, 1886 ildə müvafiq olaraq 7228 və 7142,
 1897 ildə 12516 və 12529 olmuşdu. 1917 il
 Qafqaz təqviminin məlumatına görə, İrəvan
 şəhərində 51286 nəfər əhali qeydə alınmışdı,
 onların 25548 nəfəri (49,8%) kişi, 25738 nə-

*İrəvan
 şəhərində məscid.
 Foto. 19 əsr.*

İrəvan xanlığının
bayrağı.
19 əsrin əvvəli.
Azərbaycan Tarixi
Muzeyi.

fəri (50,2%) qadın idi. Şəhər əhalisinin 22001 nəfəri daimi, 29285 nəfəri müvəqqəti yaşayanlar idi. Həmin məlumatlara əsasən, İrəvan əhalisinin 12557 nəfəri (24,5%) azərbaycanlı, 37204 nəfəri (72,5%) erməni idi. Bu fakt bir daha aydın sübut edir ki, 1828-1917 illər arasında çarizmin həyata keçirdiyi məqsədyönlü köçürmə siyasəti və azərbaycanlılara qarşı ayrı-seçkilik siyasəti nəticəsində İrəvanda yerli əhalinin-azərbaycanlıların sayı kəskin surətdə azalmışdı.

İrəvan şəhərinin iqtisadi həyatında sənətkarlıq və ticarət üstünlük təşkil edirdi. İrəvanın Tiflis (1902) və Culfa (1908) dəmir yol xətti ilə birləşdirilməsi şəhərin iqtisadi həyatında mühüm rol oynadı.

İrəvan şəhəri Azərbaycan xalqının əsas mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Rusiya işğalından sonra İrəvan şəhərinin ictimai-siyasi həyatında çarizmin hərtərəfli köməyi ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımlar adı hal aldı. Bunlardan ən dəhşətli 1905–06 illərdə baş verdi. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı 1917–20 illərdə, xüsusilə İrəvan şəhərinin erməni-daşnak hökumətinin paytaxtına çevrilməsindən sonra daha geniş və məqsədyönlü şəkildə alındı. Bunun nəticəsində 1922 ildə İrəvan şəhərində cəmi 5124 nəfər azərbaycanlı qalmışdı. Ermənilərin sayı isə 40369 nəfərə çatmışdı.

1920 il noyabrın 29-da Ermənistan Respublikası devrildikdən sonra, dekabrın 4-də 11-ci Qırmızı ordu hissələri İrəvana daxil oldu. İrəvan Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının paytaxtına çevrildi. Sovet dövründə azərbaycanlıların İrəvandan zorakı deportasiyası davam etdirildi. 1970 il siyahıyaalmasına görə, İrəvan şəhərində cəmi 2721 nəfər azərbaycanlı qalmışdı. Ermənilərin sayı isə 738045 nəfərə çatmışdı. 1988 ilin noyabr-dekabr hadisələri zamanı İrəvanın qədim yerli əhalisi olan azərbaycanlılar oradan tamamilə qovuldu.

Qədim Azərbaycan şəhəri olan İrəvanın etnik-siyasi tarixi ermənilərin özgə torpaqlarına yiyələnmək siyasətinin anatomiyasını əks etdirən ən qabarıq faktlardan biridir.

Əd.: Bayramov İ., Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri, B., 2002; Budaqov B., Qeybullayev Q., Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, B., 1998; Məmmədov İ., Tariximiz, torpağımız, taleyimiz, B., 2002; Â ê î ý í Ö.Ö., İ-âðèè èñîðèè Áðááááá, Áð., 1977; Êââèàçñèèè èèèáíáðü íá 1917; Ø í í á í È., Èñîðèè-âñèèè íáíyóíèè ñîñîýíýèá Áð-íyíñèèè íáèáñðè á yñîó áâ íðèñíáâèáíáýý è Òíññèèèèè èí-íáðèè, NIA, 1852; Sərdariniyyə. İrəvan müsəlmanlar yurduymuş. Tehran, 2001 (fars dilində).

İRƏVAN XANLIĞI – 18 əsrin ortalarında Cənubi Qafqazda, keçmiş Çuxursəd bəylərbəyliyi ərazisində yaranmış müstəqil Azərb. feodal dövləti; Ağrıdağ düzənliyinin Göyçə gölü hövzəsini və Araz çayından c.-q.-ə doğru uzanan ərazini əhatə edirdi. Azərb.-in şm.-q.-ndə yerləşən bu xanlıq paytaxtı İrəvan ş. olmaqla inzibati cəhətdən naiblərin idarə etdiyi 15 mahala bölünürdü (Qırxbulaq, Zəngibasar, Gərnibasar, Vedibasar, Şərur, Sürməli, Dərəkənd, Saatlı, Talin, Seyidli-Axsaxlı, Sərdarabad, Karpi, Abaran, Dərəçiçək, Göyçə). İ. x. 1747–97 illərdə müstəqil dövlət olmuş, 1797–1828 illərdə burada İranın hakimiyyəti bərpa olunmuşdu. Dövlətin başçısı xan idi; xandan sonra vəzir (yaxud baş mirzə), müxtəlif vəzifə daşıyan bəylər (divan bəyləri, sərkərdələr, əmirilər və s.) gəlirdi. Qoşuna xan özü başçılıq edirdi. Əhalisi, əsasən azərbaycanlılardan, qismən erməni və kürdlərdən ibarət idi; əkinçilik, bağçılıq, tərəvəzçilik və maldarlıqla məşğul olurdular. İ. x.-nda dövlət (divan), xalisə (xana və ailə üzvlərinə məxsus), mülk, vəqf və camaat torpaq mülkiyyəti formaları mövcud idi. Kəndlilər

onlarca vergi verir və müxtəlif mükəlləfiyyətlər daşıyırdılar. Ağır feodal istismarı nəticəsində xanlıqda kəndli həyəcanları və çıxışları baş verirdi.

18 əsrin 2-ci yarısında yaranmış nisbi sabitlik şəraitində xanlığın iqtisadi həyatında müəyyən canlanma nəzərə çarpsa da, bu, uzun sürmədi. İ. x. Həsənəli xanın dövründə [1756–64] gürcü Kartli-Kaxeti çarlığından asılı vəziyyətə düşdü, Hüseynəli xanın hakimiyyəti illərində [1764–83] isə xanlıq feodal ara vuruşmaları nəticəsində daha da zəiflədi. Bundan istifadə edən Kartli-Kaxeti çarı II İrakli 20 minlik qoşunla qəflətən hücumu keçərək İrəvan şəhərini işğal etməyə cəhd göstərdi, lakin ciddi müqavimətə rast gəldi, bir çox kəndləri qarət edib, çoxlu əsir və qənimətlə geri döndü; İ. x. Kartli-Kaxeti çarlığı ilə sazişə girməyə məcbur oldu. Georgiyevsk traktatına (1783) əsasən Kartli-Kaxeti çarlığının Rusiya dövlətinin himayəsinə keçməsi İ. x.-nda Rusiyaya və gürcü çarlığına münasibəti xeyli dəyişdirdi. 80-ci illərin sonlarına doğru İ. x. Kartli-Kaxeti çarlığının asılılığından tamamilə xilas oldu. 1795 ildə Ağa Məhəmməd xan Qacarın Cənubi Qafqaza yürüşü zamanı İran qoşununun bir hissəsi İ.x.-na hücum etdi; 35 günlük mühasirədən sonra İrəvan qalası təslim oldu. 1796 ildə general V.Zubovun başçılığı ilə Rusiya qoşununun Cənubi Qafqaza yürüşü zamanı İrəvan hakimi Məhəmməd xan Rusiyanın himayəsinə keçmək istədiyini bildirdi. II Yekaterinanın ölümündən (noyabr, 1796) sonra rus qoşunu Cənubi Qafqaz ərazisini tərk etdi. Ağa Məhəmməd xan Qacar (1796 ildən İran şahı idi) İrəvan xanını Tehrana çağıraraq həbs etdi və ailəsi ilə birgə Qəzvinə göndərdi; İ. x.-nin idarəsi Əliqulu xana tapşırıldı. 1797 ilin sonunda İranın yeni hökmdarı Fətəli şah Məhəmməd xanı həbsdən azad edərək, yenidən İrəvan xanı təyin etdi. Müstəqil siyasət yeritməyə səy göstərən Məhəmməd xan gen. P. Sisianovun komandanlığı altında rus qoşununun İrəvan qalasını mühasirəyə alaraq ələ keçirmək cəhdlərinin heçə endirilməsində xüsusi şücaət və sərkərdəlik məharəti nümayiş etdirmişdi. İ. x. *Gülüstan müqaviləsinə* (1813) görə İranın tərkibinə keçmiş, *Türkmənçay müqaviləsinə* (1828) görə isə Rusiyaya ilhaq edilmişdi. Mühəribədən sonra İ. x. ərazisində 420-dən

çox kənd (o cümlədən Qırxbulaq mahalında 32, Zəngibasarda 8, Gərnibasarda 48, Dərəkənddə 8, Vedibasarda 33, Saatlıda 5, Talində 35, Sərdərabadda 9, Karpıda 12, Abaranda 60, Dərəçiçəkdə 33, Göyçədə 90, Dərələyəzdə 46 kənd) dağıdılmış, 10 minlərlə azərb. əhali məhv edilmişdi (mənsəcə fransız etnoqrafı və tarixçisi İ.İ. Şopen).

Əd.: Ə l i y e v F., Н ə s ə n o v U., İrəvan xanlığı, B., 1997; П е т р у ш е в с к и й И. П., Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX в., Л., 1949; Ш о п е н И. И., Исторический памятник состояния армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, 1852.

İRƏVAN QALASI – orta əsrlərdə qala-şəhər; Səfəvilər dövlətinin banisi I Şah İsmayılın göstərişi ilə 1509–10 illərdə vəzir Rəvanqulu xanın rəhbərliyi ilə Zəngi çayının ş. sahilində inşasına başlanılmış və 7 il ərzində tikintisi başa çatdırılmışdır. Səfəvilər dövlətinin səhədlərini xarici basqınlardan qorumaqlı olan qala onu tikdirənin adı ilə “Rəvan qalası” kimi tanınmış, sonralar “Rəvan” sözü dialektlə “İrəvan” kimi işlədilmişdir.

Fransız səyyahı Jan Şarden (17 əsrin 2-ci yarısı) İ.q.-nı müstəqil şəhərə bənzətməmişdi. Onun yazdığına görə, qalada 800 ev var idi; əhalisi ancaq azərb.-lərdən ibarətdi; ermənilər bura gündüzlər ticarətə gəlir, axşamlar isə onu tərk edirdilər. Qaladaxili şəhərsalma Şərq üslubunda idi; küçələr dar, evlərin divarları hündür olduğuna görə, küçədən evlərin həyətlərini müşahidə etmək mümkün deyildi. Qalada iki, bəzi məlumatlara görə isə dörd məscid vardı. Bunlardan ən qədimi 1510 ildə tikilmişdi, ən möhtəşəmi isə Sərdar sarayının yaxınlığında əsası I Şah Abbas [1587–1629] dövründə qoyulmuş Cümə məscidi idi. Sərdar sarayının təməli qala tikildiyi vaxtdan qoyulsa da, sonrakı illərdə əsaslı surətdə təkmilləşdirilmiş və əsl memarlıq incisinə çevrilmişdi. Uzunmüddətli mühasirəyə davam gətirmək üçün qalanın daxilinə gizli yolla su kəməri çəkilmişdi. Qalanın şm.-nda və c.-nda olmaqla iki böyük darvazası var idi (Şirvan və Təbriz darvazaları). Qala divarları çox qalın olduğundan, hətta top mərmilərinə belə davam gətirirdi. 1804 ilin iyun-avqustunda gen. P. Sisianovun, 1808 ilin iyun-avqustunda isə gen.-feldmarşal İ. Qudoviçin komandanlığı altında çoxsaylı rus qoşunu-

nun İ. q.-nı mühasirəyə alaraq ələ keçirmək cəhdləri qala müdafiəçilərinin müqaviməti sayəsində boşa çıxmışdı. İ. q. uğrundakı döyüşlərdə 1804 ildə İrəvan xanı Məhəmməd xan və mühasirədə olanlara köməyə gəlmiş Naxçıvan xanı Kəlbəli xan, 1808 ildə isə İrəvan xanı Hüseynqulu xan və qardaşı Həsən xan yüksək sərkərdəlik məharəti, xalqı yadelli işğalçılara qarşı mübarizəyə səfərbər etmək bacarığı və şəxsi şücaət nümayiş etdirmişdilər. Bu şanlı qələbələrdən sonra qala əhalisi 20 ilə yaxın müddətdə müharibəsiz həyat sürmüşdü; yalnız ikinci Rusiya–İran müharibəsi (1826–28) gedişində Paskeviçin komandanlığı altında rus qoşunu İ. q. müdafiəçilərinin müqavimətini qıraraq, 1827 il oktyabrın 1-də qalanı ələ keçirə bilmişdi. İ. q.-nin işğal edilməsi şərafinə 1827 il noyabrın 8-də Sankt-Peterburqdakı Qış sarayının kilsəsində I Nikolayın iştirakı ilə dua mərasimi keçirildi, İ. q.-ni zəbt edən gen. Paskeviçin titullarına “İrəvan grafi” titulu da əlavə olundu.

Əd.: Bax İrəvan xanlığı məqaləsinin ədəbiyyatına.

İRƏVAN QƏZASI – *İrəvan quberniyası* tərkibində inzibati-ərazi vahidi. Çar Rusiyası Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını işğal etdikdən sonra onların əraziləri əsasında “Erməni vilayəti” (1828, 21 mart) yaratdı. Bununla Rusiya Qərbi Azərbaycan ərazisində gələcək erməni dövlətinin əsasını qoydu. Türkiyədən və İrandan ermənilər kütləvi surətdə yenicə yaradılmış Erməni vilayətinə köçürüldülər. 1840 il 10 aprel qanunu əsasında “Erməni vilayəti” ləğv olundu. Naxçıvan və İrəvan vilayətləri qəzalara çevrildi və yeni yaradılmış Gürcü-İmereti quberniyasının tərkibinə qatıldı. Lakin belə bir inzibati-ərazi bölgüsü də uzun müddət davam etmədi. 1849 il iyunun 9-da keçmiş “Erməni vilayəti” və Aleksandropol qəzasının əraziləri əsasında İrəvan quberniyası təşkil edildi. Həmin quberniyanın təşkili ilə əlaqədar olaraq, sahəsinə görə əvvəlki İrəvan xanlığı ərazisinə uyğun gələn İrəvan qəzasının (1840-49) ərazisində dəyişiklik edildi və o yeni yaradılmış İrəvan quberniyası qəzalarından birinə çevrildi. 1917 il Qafqaz təqviminin məlumatına görə İrəvan qəzasının ərazisi 2724,30 kv.verst (1 verst=1.0668 km) idi. Bu, İrəvan quberniyası ərazisinin 11,74%-ni təşkil edirdi. Qəzada 154331 nəfər əhali yaşayırdı. Onların 82680 nəfəri (53,57%) kişi,

71651 nəfəri (46,43%) qadın, 148791 nəfəri yerli sakin, 18992 nəfəri müvəqqəti yaşayanlar idi. İrəvan qəzasının əhatə etdiyi ərazilərdə, butövlükdə, quberniyanın ərazisində olduğu kimi, tarix boyu azərbaycanlılar yerli əhali olmuş və üstünlük təşkil etmişlər. Lakin İrəvan xanlığının Rusiya tərəfindən işğalından sonra (1827, 1 oktyabr) çarizmin erməniləri məqsədyönlü şəkildə bu Azərbaycan torpaqlarına köçürməsi nəticəsində əhalinin etnik tərkibində onların sayı süni surətdə artırılmağa başladı.

Bununla belə, 1917 ilə olan məlumata görə, İrəvan qəzasında azərbaycanlılar təxminən 74175 nəfər (48,1%), ermənilər 69710 nəfər (45,21%) təşkil edirdi. Burada qəza idarə sistemi (mərkəzi İrəvan şəhəri) fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanlı kənd icmalarına kənd-xuda, kovxa, yüzbaşı, erməni kənd icmalarına isə məliklər başçılıq edirdilər. İrəvan qəzasında kənd təsərrüfatı üstün yer tuturdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra (1918, 28 may) İrəvan qəzasında 1-ci, 3-cü və 4-cü polis sahələrinin bir hissəsini öz əraziləri sırasına daxil etmişdi. Daşnaklar tərəfindən Ermənistan Respublikasının elan edilməsi (1918, 28 may) və Azərbaycan Milli Şurasının İrəvanı ermənilərə güzəştə getməsi İrəvan qəzasında ermənilərin mövqeyini gücləndirdi. Fevral inqilabından (1917) sonra azərbaycanlılara qarşı daha da genişlənmiş olan soyqırımları dövlət siyasətinə çevrildi. Erməni-daşnak hökumətinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırım siyasətinə ən çox məruz qalan bölgələrdən biri İrəvan qəzası oldu. Qərbi Azərbaycanın (müasir Ermənistan Respublikasının ərazisi) tarixi coğrafiyasına dair tədqiqatlarda keçmiş İrəvan qəzasına daxil olan yaşayış məskənlərinin tarixi, o cümlədən 1918-20 illərdə erməni-daşnak hökumətinin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti hərtərəfli araşdırılmışdır. Həmin araşdırmaların nəticələrinə görə, 1918-20 illərdə Qəmərli (indiki Artaşat) rayonunda 20 minə yaxın azərbaycanlı qırılmış və doğma yurd-yuvalarından qovulmuş, 1915-18 illərdə İran və Türkiyədən gətirilmiş ermənilər həmin azərbaycanlı kəndlərində yerləşdirilmişdi. Nəticədə, 1922 ildə ermənilərin sayı 2000-dən artaraq, 22.479 nəfərə çatmış, azərbaycanlı-

ların sayı isə 20 min nəfərdən azalaraq, 7328 nəfərə enmişdi. Axta (1959 ildən Hrazdan), Vedi (1968 ildən Ararat), Zəngibasar (1937-53, 1969 ildən Masis), Kotayk (1961 ildən Abovyan) rayonlarının əhalisi də dəhşətli soyqırımlarına məruz qalmışdılar. İrəvan qəzasının onlarla qədim Azərbaycan kəndi ermənilər tərəfindən viran edilərək, yerlə-yeksan olunmuş, əhalisi isə qırılmış, yaxud qovularaq doğma torpaqlarından çıxarılmışdı. Bütün bu Azərbaycan kəndlərinin ərazilərinə ermənilər yerləşdirilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin erməni daşnaklarının İrəvan qəzasının əhalisinə qarşı törətdikləri soyqırım cinayətlərinin qarşısını almaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlər nəticə verməmişdi.

Ermənistanın sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra (1920, 29 noyabr) İrəvan qəzasının inzibati-ərazi bölgəsində erməni əhalinin mənafeyinə yönəlmiş dəyişikliklər həyata keçirilmiş, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ) tətbiq edilən rayonlaşdırma prosesində İrəvan qəzası ləğv olunmuşdu. Eyni zamanda, azərbaycanlıların keçmiş İrəvan qəzasına daxil olan rayonlardan deportasiyası intensiv surətdə və müntəzəm olaraq davam etdirilmişdi. 1948-53 illər deportasiyası, xüsusilə, 1980 illərin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində soydaşlarımızın dədə-baba torpaqları olan Qərbi Azərbaycandan qovulması başa çatdırıldı. Ermənistan hökuməti azərbaycanlılara qarşı soyqırım və deportasiya siyasəti ilə yanaşı, onlara məxsus

olan tarixi yer adlarını da kütləvi surətdə dəyişdirmiş, qədim tarixi abidələri vandalcasına məhv etmişdir. İlk mənbələr, o cümlədən arxiv sənədləri bunu təsdiq edir.

Əd.: Əaəəçnëëë èæáíàäü íà 1917 á.; Áäðñ-èæáíàäü Áçáðááèæáíñéíé ðáñíóáëëëé íà 1920 á., Á., 1920; Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, B., 1995; Èñòíðë--áñéáý ááíáðáðéý Çáñááííáí Áçáðááèæáíá, Á., 1998.

İRƏVAN QUBERNİYASI – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi ərafında Qərbi Azərbaycan torpaqlarında mövcud olan inzibati ərazi vahidi. Qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan bölgəsində Səfəvilər dövründə (16 əsrin 1-ci yarısı) Çuxursəd, yaxud İrəvan bəylərbəyliyi yaradılmışdı. Osmanlı-Səfəvi müharibələri zamanı İrəvan bölgəsi iki dəfə (16 əsrin sonları və 18 əsrin 20-ci illərində) Osmanlı imperiyasının tərkibinə qatılmışdı. Osmanlılar onların hakimiyyəti altına keçən İrəvan əyaləti barədə iki dəfə məlumat xarakterli dəftərlər tərtib etmişdilər. 1728 il Müfəssəl dəftərinə görə, İrəvan əyalətində aşağıdakı inzibati-ərazi vahidləri vardı. İrəvan şəhəri, Qırxbulaq, Karpi, Maku, Xinzirək, Karni, Vedibasar, Dərəçiçək, Abaran, Göyçə, Məzrə, Sürməli, İğdır, Aralıq, Şərrur, Sədərək, Zərzəmin nahiyələri, Şuragöl və Naxçıvan sancaqları. Sonralar Çuxursəd bəylərbəyliyi ərazisində İrəvan və Naxçıvan xanlıqları meydana gəldi. Məlum olduğu kimi, erməni H. Şahxatunyanın tərtib etdiyi siyahıda (1441-dən 1828 ilədək) İrəvanda hökmranlıq etmiş 49 azərbaycanlı hakimin adı çəkilmişdir. İrəvanın 1827 ilin oktyabrında çar Rusi-

İrəvanda Sərdar sarayı.

Divarlarında Fətəli Şah Qacarın və Abbas Mirzə Qacarın portretləri (yağlı boya) çəkilmiş güzgülü zal. 19 əsr. Rəssamı Mirzə Qədim İrəvani.

yası tərəfindən işğalı və *Türkmənçay müqaviləsi* (1828) xanlığın rəsmən Rusiyaya ilhaqından sonra vəziyyət dəyişdi. Çar I Nikolayın [1825-55] fərmanına (1828, 21 mart) əsasən, İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazisində “*Erməni vilayəti*” yaradıldı. Xanlıqlar əyalətlər adlandırıldı. İrəvan əyalətində Qırxbulaq, Zəngibasar, Karnibasar, Vedibasar, Şəhur, Sürməli, Parçenis-Dərəkənd, Saatlı, Talin, Seyidli-Axsaxlı, Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək, Göycə mahalları var idi. Çar hökuməti işğal prosesində və Türkmənçay müqaviləsi imzalandıqdan sonra, digər Azərbaycan torpaqları kimi, İrəvan əyalətinə də ermənilərin kütləvi şəkildə köçürülməsi planını həyata keçirdi. 1828-32 illərdə aparılmış kameral siyahıyaalmaya görə, köçkün ermənilər nəzərə alınmazsa, İrəvan əyalətində 69948 nəfər yaşayırdı. Onların 49875 nəfəri (71,3%) azərbaycanlı, 20073 nəfəri (28,7%) isə erməni idi. 1826-28 illər Rusiya-İran müharibəsi və İrəvanın ruslar tərəfindən işğalından kameral siyahıyaalmanın keçirilməsindən olan dövrdə, azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırımlar və onların bu torpaqlardan kütləvi surətdə deportasiyası nəzərə alınarsa, işğala-qədərki dövrdə azərbaycanlıların sayı daha çox idi. Ermənilərin kütləvi şəkildə Qərbi Azərbaycana köçürülməsi İrəvan əyalətinin etnik tərkibini əsaslı şəkildə dəyişirdi. Bu prosesdə İrəvan əyalətinə İrandan 23568 nəfər, Türkiyədən 21639 nəfər (birlikdə 45207 nəfər) erməni köçürülmüşdü. Bu, köçürülmə ərəfəsindəki bütün əhalinin 90,64%-ə bərabər idi. Ermənilərin köçürülməsindən sonra əyalətdə əhalinin sayı 115155 nəfər olmuşdu. Bunun nəticəsində əhali arasında azərbaycanlıların sayı azalaraq 71,3%-dən 43,3%-ə düşmüş, ermənilərin sayı isə artaraq 28,7%-dən 56,7%-ə çatmışdı.

1840 il 10 aprel qanununa əsasən, “Erməni vilayəti” ləğv edilmiş, onun tərkibinə daxil olan İrəvan və Naxçıvan əyalətləri qəzaya çevrilərək, Gürcü-İmereti quberniyasına qatılmışdı. Çar I Nikolayın fərmanı ilə 1849 il iyunun 9-da keçmiş “Erməni vilayəti” və Aleksandropol (G ü m r ü) qəzası əsasında İrəvan quberniyası yaradıldı. Bəzi inzibati-ərazi dəyişikliklərindən sonra quberniya İrəvan, Aleksandropol, Eçmiədzin, Naxçıvan, Novobayazid, Şəhur-Dərələyəz və Sürməli

qəzalarına bölündü. İrəvan quberniyasının ərazisi 23194,79 kv.verst (1 verst=1.0668 km) idi. 1917 il Qafqaz təqviminin məlumatına görə, quberniyada 1120242 nəfər əhali yaşayırdı. Hər kv.verstə 48,3 nəfər düşürdü. Quberniya əhalisinin 589125 nəfəri (52,6%) kişi, 531117 nəfəri (47,4%) qadın, 1014868 nəfəri (90,6%) yerli sakinlər, 105374 nəfəri (9,4%) müvəqqəti yaşayanlar idi. Çarizmin İrəvan quberniyası əhalisinin etnik tərkibini ermənilərin xeyrinə dəyişdirmək siyasəti Türkmənçay müqaviləsindən sonra ardıcıl surətdə həyata keçirilmişdi. Ermənilərin İrəvan quberniyasına köçürülməsi 1877-78 illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi dövründə, 19 əsrin 90 illərində və 20 əsrin əvvəllərində də ardıcıl olaraq davam etdirilmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq, İrəvan quberniyasında azərbaycanlı əhalinin xüsusi çəkisi həmişə yüksək olmuşdur. 1917 il Qafqaz təqviminin məlumatına görə, 100 ildən çox davam edən soyqırımlarına və deportasiyalara baxmayaraq, azərbaycanlıların sayı 373582 nəfər (33,35 %) idi. Ermənilərin sayı isə qeyd olunan köçürmələr nəticəsində 669871 nəfərə (59,8 %) çatdırılmışdı. İrəvan quberniyasındakı 5 şəhərin (Aleksandropol, Naxçıvan, Novobayazid, Ordubad, İrəvan) birlikdə əhalisi 132559 nəfər (11,83 %) idi. Əhalinin qalan hissəsi – 967683 nəfər (88,17 %) isə qəzalarda, o cümlədən İrəvanda (154331 nəfər), Naxçıvanda (122208), Sürməlidə (104791), Şəhur-Dərələyəzdə (90250) yaşayırdı. Azərbaycanlılar bütün şəhər əhalisinin 18,9 %-ni (25044 nəfər), qəzaların əhalisinin isə 35,3 %-ni (348538 nəfər) təşkil edirdi.

İrəvan quberniyasının iqtisadiyyatında əsas yeri kənd təsərrüfatı tuturdu. Quberniya torpaqlarının 70,1%-i xəzinəyə, 25,6%-i mülkədarlara məxsus idi. Birinci dünya müharibəsi nəticəsində yaranmış şəraitə görə (iş heyvanlarının səfərbərliyə alınması, əhalinin arxa cəbhə işlərinə cəlb edilməsi və i.a.) əkin sahələri üçdə bir qədər azalmışdı. İrəvan quberniyası Qafqaz cəbhəsi və Qafqaz ordusunun yaxın arxa cəbhəsi idi. Quberniyanın İrəvan, Aleksandropol, Naxçıvan və b. qəzalarında ehtiyat hissələr və könüllü dəstələri yerləşdirilmişdi.

Fevral inqilabı (1917) nəticəsində çarizmin devrilməsi xəbəri İrəvan quberniyasına

martın əvvəllərində çatdı. Quberniyada Müvəqqəti hökumətin yerli hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılmasına başlandı. Martın 14 (27)-də təşkil olunan Quberniya İcraiyyə Komitəsi özünü Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin (rusca OZAKOM – *Особый Закавказский Комитет*) yerli orqanı elan etdi. Qəzalarda da icraiyyə komitələri yaradıldı. Müvəqqəti hökumət tərkibində İrəvan quberniyasına və qəzalara komissarlar təyin edildi.

Fevral inqilabından (1917) sonra İrəvan quberniyasında sovetlər də yaranmağa başladı. Martın 8 (21)-də Aleksandropolda əsgər, sonra isə fəhlə deputatları sovetləri meydana gəldi. Hər iki sovet tezliklə birləşdi. İrəvan şəhərində də martın 12 (25)-də əsgər, apreldə isə fəhlə deputatları sovetləri yarandı. Mart ayı ərzində İrəvan quberniyasının şəhərlərində sovetlər təşkil olundu. Həm Müvəqqəti hökumətin yerli orqanlarında, həm də sovetlərdə daşnaklar üstünlüyü ələ aldılar. 1917 il sentyabrın sonlarında daşnaklar Tiflisdə “Erməni milli müşavirəsi” çağırıldı. Müşavirədə erməni Milli Şurası (sədr A.Aqaronyan) təşkil edildi. İrəvan şəhərində və quberniyanın qəzalarında da milli şuraları təşkil olunmasına başlandı. Erməni milli şurası İrəvan quberniyasının azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırım siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi, Osmanlı imperiyasında ermənilərin pozuculuq fəaliyyətinin təşkili, Qafqaz cəbhəsində vuruşmaqdan ötrü erməni korpusunun komplektləşdirilməsi üçün tədbirlər görməyə başladı. Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra yaradılan Zaqafqaziya komissarlığı [1917, 15 (28) noyabr] hakimiyyətini İrəvan quberniyasına da yaydı. İrəvan quberniyasında da Müəssislər məclisinə (Rusiya) seçkilərdə daşnaklar və sazişçilər qalib gəldilər. 1918 ilin 10 (23) fevralında işə başlayan Zaqafqaziya seymi Cənubi Qafqazın Rusiyadan ayrılmasını təsdiqlədi (1918, mart). Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası elan olunduqda (1918, 22 aprel) İrəvan quberniyası onun tərkibinə qatıldı.

Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (RSFSR) hökuməti İrəvan quberniyası və Osmanlı imperiyasında yaşayan ermənilərdən özünün siyasi məqsədləri üçün istifadə etmək xəttini həyata keçirirdi. 1917 il dekabrın 17 (30)-da Millətlərin işləri üzrə Xalq Komis-

sarlığında erməni işləri üzrə ayrıca komissarlıq yaradılmışdı. RSFSR Xalq Komissarları Soveti 1917 il dekabrın 27-də (1918, 11 yanvar) “Türkiyə Ermənistanı haqqında dekret” qəbul etdi. Rus hərbi hissələrinin Qafqaz cəbhəsindən geri çağırılması (1917, dekabr-1918, yanvar) daşnakların mövqeyini xeyli gücləndirdi. İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı soyqırım daha da genişləndirildi.

Zaqafqaziya seyminin dağılmasından sonra (1918, 26 may) daşnaklar 1918 il mayın 28-də Tiflisdə Erməni (Ararat) respublikasının yaranmasını elan etdilər. Azərbaycan Milli Şurasının 1918 il 29 may tarixli iclasının qərarına əsasən, İrəvan şəhəri siyasi mərkəz kimi ermənilərə verildi (bax *İrəvanın ermənilərə güzəşt edilməsi*). Ermənistan Respublikası ilə Osmanlı dövləti arasında bağlanmış 1918 il 4 iyun tarixli Batum müqaviləsinə əsasən, Sürməli qəzası, Aleksandropol, Şərur, Eçmiədzin və İrəvan qəzalarının böyük bir hissəsi Osmanlı dövlətinə keçdi. İrəvan quberniyasının ərazisinin üçdə bir hissəsindən azı Ermənistanın əlində qaldı. Lakin Birinci dünya müharibəsində Osmanlı dövlətinin məğlubiyyəti [*Mudros barışığı (1918)*] onun bu torpaqlarda möhkəmlənməsinə imkan vermədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti də İrəvan quberniyasının tərkibinə daxil olan ərazilərdə hakimiyyətinin bərqərar edilməsində çətinliklərlə üzləşdi. Bundan istifadə edən daşnak hökuməti İrəvan quberniyasında geniş miqyaslı soyqırımı həyata keçirdi. 1917 ilin fevralından 1918 ilin martına qədərki dövrdə İrəvan quberniyasında 200 azərbaycanlı kəndi dağıdılmış, 135 min nəfərdən çox əhali doğma torpaqlarından qovulmuş və ya məhv edilmişdi. Erməni (Ararat) respublikası qurulduqdan sonra azərbaycanlılara qarşı soyqırım dövlət siyasətinə çevrildi. Amerika alimləri Castin və Karolin Makkertilərin məlumatına görə, qarşıdurmanın sonunda (1920 il nəzərdə tutulur) İrəvan quberniyasında 180.000 müsəlman, yaxud quberniyanın müsəlman əhalisinin üçdə ikisindən çoxu ya öldürülmüş, ya da qaçqın düşmüşdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı qırğın və deportasiya siyasətinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyə çalışırdı. Lakin erməni daşnak hökuməti bu sahədə fə-

aliyyətini davam etdirirdi. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımın həyata keçirilməsində Andronik, Dro, Njde və b. öz amansızlıqlarına görə xüsusilə fərqləndirilirdilər. Lakin azərbaycanlılar doğma torpaqları uğrunda qeyribərabər mübarizəni davam etdirirdilər (bax *Şadlinski* Abbasqulu bəy). Bakıda təşkil edilmiş İrəvan Quberniyası Müsəlmanlarının Həmyerlilər Cəmiyyəti də quberniyada yaşayan azərbaycanlılarla həmrəylik sahəsində fəal iş aparırdı. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra (1920 il, 29 noyabr) İrəvan quberniyasının torpaqları onun tərkibinə daxil edildi. İrəvan quberniyası anlayışı 1930 ildə ləğv olundu.

Əd.: *Αçάδάάάάαίνήάγ Άάήέδάάέ-άήέάγ Δάήιόάέέέά* (1918-1920). *Çáéñíááάάéúñá áéθú (ñáñíéé áíéóíáíóíá)*, *Á.*, 1998; *Αçάδάάάάάαίνήάγ Δάήιόάέέέά. Άíéóíáíóú é íáóáδéáéú.* 1918-1920, *Á.*, 1998; Bayramov Q., Azərbaycanlıların soyqırımı erməni daşnak hökumətinin dövlət siyasəti olmuşdur, Bakı Universitetinin Xəbərləri (humanitar elmlər seriyası), 2002, №1; Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, B., 1995; Əliyev F., *Հոսոնօւ Մ.*, *İrəvan xanlığı*, B., 1997; *Мəм - м ə d o v İ.*, *Tariximiz, torpağımız, taleyimiz*, B., 2002; *Άñááíá Ν.*, *Ιέóí “Άάέέέέé Άδίαίέέ”*, *Á.*, 1999; *Έάάέάçñéé έάέάíáááδú íá 1917 á.*, *Öéδééñ*, 1916.

İRƏVAN QUBERNİYASI MÜSƏLMANLARININ HƏMYERLİLƏR CƏMİYYƏTİ – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti ilə İrəvan quberniyasının soyqırımı məruz qalan türk-müsəlman əhalisi arasında əlaqələr yaratmaq və həmin quberniyadan olan azərbaycanlı qaçqınlara maddi yardım göstərmək məqsədilə Bakıda yaradılmış qurum. İrəvan quberniyası, həmçinin Naxçıvan bölgəsilə əlaqələrin yaradılması və inkişafında, buradakı yerli azərbaycanlı əhalinin problemlərinin həllində əslən keçmiş İrəvan quberniyasından olan ictimai xadimlərin, ziyalıların, onların yaratdıqları təşkilatların və cəmiyyətlərin mühüm rolu olmuşdur. 1919 il yanvarın 2-də Bakıda İrəvan quberniyası ictimai xadimlərinin müşavirəsi keçirildi. Araz-Türk Cümhuriyyətinin nümayəndəsi P.Bayrambəyov müşavirə iştirakçılarını İrəvan quberniyası müsəlmanlarının faciəli vəziyyəti ilə tanış etdi. O, Araz-Türk Cümhuriyyətinin yaranması tarixi barədə də ətraflı məlumat verdi. Müşavirədə tarixi Azərbaycan ərazisi olan İrəvan quberniyasını tutmaq, bu müm-

kün olmadıqda isə Ararat Respublikasını müsəlmanlara qarşı törədilən vəhşiliklərin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyə məcbur etmək qərara alındı. Bölgəyə qarışıq komissiya göndərmək xahişi ilə ingilis generalı Tomsona müraciət etmək, onunla görüşmək məqsədilə Teymur bəy Makinski, P.Bayrambəyov və başqalarından ibarət nümayəndə heyəti yaratmaq, yerli azərbaycanlı əhalinin ağır vəziyyətilə bağlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti və hökumətinə memorandumlar vermək də nəzərdə tutulurdu.

Qərara uyğun olaraq, 1919 il yanvarın 5-də Parlamentin binasında keçmiş İrəvan quberniyasında, o cümlədən Naxçıvan bölgəsində yaşayan azərbaycanlıların nümayəndələrinin fəvqəladə iclası keçirildi, mahaldakı mövcud vəziyyət müzakirə olundu və quberniya müsəlmanlarının həmyerlilər cəmiyyəti yaradıldı. Yanvarın 6-da cəmiyyətin iclasında aşağıdakı tərkibdə idarə heyəti seçildi: T.Makinski (sədr), H.Qasımov (sədr müavini), R.İsmayılov (katib), M.Sidqi (katibin müavini) və A.Makinski (xəzinədar).

İdarə heyətinin ertəsi gün keçirilən iclasında yerlərdəki vəziyyətlə yaxından tanış olmaq və müəyyən tövsiyələr hazırlamaq məqsədilə Mirabbas Mirbağirovu keçmiş İrəvan quberniyasına göndərmək qərara alındı. İclasda, həmçinin, türk-müsəlman əhalisinə dəyən zərəri müəyyənləşdirmək məqsədilə İrəvan quberniyasına qarışıq komissiya göndərilməsi üçün təcili tədbirlər görülməsi və həmyerlilər birliyi üzvlərindən də bir nəfərin həmin komissiyanın tərkibinə daxil edilməsinin Azərbaycan hökumətindən xahiş olunması, M.Mirbağirovun xüsusi səlahiyyətlərlə İrəvan quberniyasına göndərilməsinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti baş nazirinin nəzərinə çatdırılması razılaşdırıldı. İclasda Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyskinin Araz-Türk Cümhuriyyətinin nümayəndəsi P.Bayrambəyovu qəbul etməsi və İrəvan quberniyasındakı hadisələr haqqında onun məlumatı da iclasda bəyənildi. İrəvan quberniyasından olan qaçqınlar üçün ayrılan bir milyon manatdan cari xərclər üçün müxtəlif məbləğlər ayrıldıqdan sonra qalan 900000 manat P.Bayrambəyov vasitəsilə Naxçıvana göndərildi.

1919 il yanvarın 24-də Bakıdan yola dü-

şən M.Mirbağirov əvvəlcə Gəncəyə gəlmiş, burada Hərbi Nazirlik tərəfindən ona qoşulan 12 nəfər zabitlə birlikdə Qaryagindən (Füzulidən) İrana keçərək, Ordubada, nəhayət fevralın 19-da Naxçıvana çatmışdı.

Bu dövrdə Milli Şura, İcraiyyə Komitəsi və Naxçıvandan təyin edilən komendant tərəfindən idarə olunan Ordubad əhalisinin hərərlə qarşıladığı nümayəndələr keçirdikləri müxtəlif görüşlərdə gəlmələrinin məqsədlərini açıqlamış, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranma tarixindən danışmış, yerli şəraiti öyrənmişdilər. Ordubadda mahalın Azərbaycanla birləşmək arzusu və niyyətinə dair Milli Şuranın protokolu nümayəndələrə təqdim olunmuşdu. Bununla əlaqədar, M.Mirbağirov səfərin yekunlarına dair məruzəsində Ordubada bacarıqlı və nüfuzlu məmurlar təyin olunmasını Azərbaycan Hökumətinə təklif edirdi.

Fevralın 20-də Naxçıvanda da səmimiyyətlə qəbul edilən nümayəndələr ətraf ələmlə əlaqələri kəsilmiş naxçıvanlılara Azərbaycanın dövlət həyatı, İrəvan Quberniyası Müsəlmanların Həmyerlilər Cəmiyyətinin yaradılması haqqında məlumat verildilər. Fevralın 22-də M.Mirbağirovun yerli hökumətin sədri Cəfərqlu xan, komandan Kəlbəli xan və ingilis general-qubernatoru ilə görüşündə Naxçıvanın Azərbaycana məxsus olması və bölgənin idarəçiliyi, ingilislərin bu işdə iştirakı məsələləri müzakirə edildi.

İngilis generalının “Siz kimsiniz və nə üçün gəlmişsiniz?” sualına cavabında görüşdə iştirak edən azərbaycanlı zabit, yerli əhalinin arzusuna uyğun olaraq, hərbi işin təşkili üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən göndərildiklərini bildirdi. İngilis generalının “bu ərazi hələlik Azərbaycanın tərkib hissəsini təşkil etmir, kimə məxsus olacağı məlum deyil, burada ingilis qubernatorluğu mövcuddur, sizin hökumətin buraya adamlar göndərmək hüququ yoxdur və mən sizə qonaq kimi baxıram” sözlərinin cavabında M.Mirbağirov kiçik xalqların Avropa millətləri, xüsusilə də ingilislər tərəfindən etiraf edilən öz müqəddəratını təyin etmə prinsipini, general Tomsonun və C.Milnin Azərbaycan dövlətçiliyinə müsbət münasibətini xatırlatmış, bölgənin tamamilə müsəlmanlardan ibarət əhalisinin Azərbaycan hökumətinə xüsusi rəğbət

bəslədiyini, generalın da yerli camaatın rifahı naminə çalışacağına və türk-müsəlman əhalinin erməni hərbi dəstələri tərəfindən qırılmasına imkan verməyəcəyinə əmin olduğunu söyləmişdi.

Fevralın 23-də Naxçıvan məscidində hökumətin üzvləri və nümayəndələrin iştirakı ilə xalqın yığınağı keçirildi. Xalq yekdilliklə Azərbaycanla birləşmək arzusunda olduğunu bildirdi, bütün əhalinin və hökumətin yalnız Azərbaycana tabe olmaq mövqeyi rəsmiləşdi və bölgənin aşağıdakı şərtlər əsasında idarə olunması təklifi irəli sürüldü: 1) anarxiyanın ləğv edilməsi; 2) hökumətin hazırkı tərkibi ilə bağlı narazılıqla məsələnin mürəkkəbləşdirilməməsi; 3) hökumətin tanınması və onunla birgə işləməyə başlanılması; 4) rəsmi sənədlərin Azərbaycan Hökumətinə təqdim edilmək üçün hazırlanması.

Fevralın 25-də nümayəndələrin ingilis general-qubernatorunun və Naxçıvan hökuməti üzvlərinin iştirakı ilə 2-ci görüşü oldu. Bu zaman müttəfiqlərin, o cümlədən də ingilis qoşunlarının Qafqaza gəlişinin səbəbləri barədə Naxçıvan hökumətinin sualına general-qubernator “biz sizin daxili işlərinizə qarışmaq niyyətində deyilik və buraya əmin-amanlığı bərpa etmək və qoruyub saxlamaq üçün gəlmişik”, - cavabını verdi.

Elə həmin gün Naxçıvan hökumətinin iclasında Bakıdan və Gəncədən gələn nümayəndələr qeyd etdilər ki, mövcud yerli hökuməti Azərbaycanın təmsilçiləri kimi tanıyırlar və onunla birgə işləyəcəklər. Onların bu bəyanatına əsasən, Azərbaycan hökumətindən buraya öz məmurlarını göndərmək xahiş olundu. M.Mirbağirov könüllü surətdə Azərbaycana birləşmək barədə rəsmi akt tərtib etməyi və bunun üçün də komissiya seçməyi məsləhət gördü. Siyasi, iqtisadi, hərbi, mülki və mədəni məsələlərə dair maddələrdən ibarət akt hökumətin, Milli Şuranın və ətraf əhalinin nümayəndələri tərəfindən imzalanaraq, Azərbaycan Hökumətinə çatdırılmaq üçün xüsusi nümayəndə heyətinə (Naxçıvandan 2, Şərur, Zəngibasar və Vedibasarın hərəsindən 1 nəfər olmaqla) təqdim edildi.

M.Mirbağirovun Naxçıvanda olduğu müddətdə yerlərdə hərbi işin vəziyyəti də öyrənilirdi və onun yenidən təşkili üçün bölgəyə silah gətirilməsi, Vedidə, Şərur, Nax-

çıvan və Ordubadda 20 piyada rotası, bir batareya üçün artilleriya komandası, 400 nəfərlik süvari hissəsi, pulemyot dəstəsi və təlim komandasının təşkili qərara alındı. M.Mirbağirov bölgədəki və ətraf yerlərdəki hərbi-siyasi vəziyyətlə tanış olduqdan, türk-müsəlman əhalisinin, ictimai qüvvələrin mövqelərini və qarşılıqlı münasibətlərini dərinlən araşdırdıqdan sonra Azərbaycan hökumətinə aşağıdakı təklifləri vermişdi:

- bu mahalı idarə etmək üçün Müttəfiqlərin, İran və Ermənistanın təsirinə qarşı mübarizə aparmağa qabil olan, özgə təsiri altına düşməyən və müəyyən məqsədyönlü siyasəti inadla və ardıcılıqla həyata keçirən, habelə iradəli, cəsur, qətiyyətli, rüsvətə meyl etməyən azərbaycanlı general-qubernator təyin olunmalıdır;

- bölgəyə hərbi nazirliyin yuxarıda sadalanan keyfiyyətlərə malik olan nümayəndəsi də göndərməlidir;

- müəlki və məhkəmə idarələrinin rəhbərliyinə baş məmurlar mütləq azərbaycanlılardan təyin edilməlidir;

- hərbi işi təşkil etmək üçün göndərilən yerli zabitlər kifayət etmədiyindən bölgəyə əlavə zabitlər dəstəsi yollamaq lazımdır;

- Azərbaycanın uzaq ucqarları, məhsuldar torpağı, çoxlu məhsulu, duzu, digər faydalı mineralları olan və Müttəfiqlərin, fars-erməni diplomatiyasının məkrli siyasəti ilə üzlaşən Naxçıvan və Şərur Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən səxavətlə təchiz olunmalıdır.

Bölgədəki vəziyyətin ağırlığını, oradakı problemlərin təxirə salınmadan həllinin zərurliyini, səfərin əhəmiyyətini və yekunlarını əsas tutaraq, M.Mirbağirov ümumdövlət məsələlərinə aid olan bir məruzə kimi onun Nazirlər Şurasının müzakirəsinə təqdim olunmasını da məsləhət görmüşdü.

İrəvan Quberniyası Müsəlmanlarının Həmyerlilər Cəmiyyətinin fəaliyyəti, xüsusilə M.Mirbağirovun missiyası müəyyən nəticələr verdi. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin 1919 il 28 fevral tarixli qərarı ilə Naxçıvan general-qubernatorluğu (arxiv sənədlərində Cənub-Qərbi Azərbaycan general-qubernatorluğu da adlandırılır) yaradıldı. M.Mirbağirovun məruzəsində qaldırılan məsələlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti və parlamentinin iclaslarında

müzakirə olunaraq, müvafiq qərarlar qəbul edildi və tədbirlər görüldü. Cəmiyyətin çoxşaxəli fəaliyyəti və missiyanın yekunları 1919 ilin may-iyul aylarında ingilislərin Naxçıvan mahalında yaratdıqları “erməni idarəçiliyi”nə son qoyulmasına ciddi təsir göstərdi.

Əd.: Musayev İ., Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövrlərin siyasəti (1917-1921-ci illər), B., 1996; Tahirzadə Ə., Mirabbas Mirbağırzadə, 525-ci qəzet, 2005, 19 fevral.

İRƏVANIN ERMƏNİLƏRƏ GÜZƏŞT EDİLMƏSİ

İRƏVANIN ERMƏNİLƏRƏ GÜZƏŞT EDİLMƏSİ – İrəvan şəhərinin siyasi mərkəz kimi ermənilərə verilməsi haqqında Azərbaycan Milli Şurasının qərarı (1918, 29 may). Zaqafqaziya səyminin dağılmasından sonra (1918, 26 may) Erməni Milli Şurası Tiflisdə Ermənistan (Ararat) Respublikasının yaradıldığını elan etdi. 1918 il mayın 29-da Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurasının iclası keçirildi. İclasın 3 nömrəli protokoluna görə, Fətəli xan Xoyski şura üzvlərinin Azərbaycan və Erməni federasiyası ərazilərinin sərhədləri məsələsinə dair Erməni Milli Şurası ilə apardıqları danışıqların nəticələri barədə məruzə etmişdir. Xoyski məruzəsində Erməni federasiyasının yaradılması üçün onlara siyasi mərkəz lazım olduğunu, Aleksandropolun (Gümrü) Türkiyəyə keçməsindən sonra belə mərkəzin yalnız İrəvan ola biləcəyi haqqında məlumat verdikdən sonra İrəvanın ermənilərə güzəştə gedilməsinin zəruri olduğunu bildirmişdir. Xəlil bəy Xasməmmədov, Məmməd Yusif Cəfərov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Məhəmməd Məhərrəmov bu məsələ üzrə çıxış edərək, İrəvanın ermənilərə güzəştini tarixi zərurət, labüd bədbəxtlik adlandırdılar. Bu məsələ üzrə səsvermə nəticəsində 28 Şura üzvündən 16-sı İrəvanın güzəşt edilməsinin lehinə, 1 nəfər əleyhinə səs vermiş, 3 nəfər bitərəf qalmışdır (protokolda belə göstərilmişdir). Beləliklə, Azərbaycan Milli Şurası İrəvanın Ermənistanına güzəştə gedilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin baş naziri Fətəli xan Xoyski mayın 29-da Xarici İşlər naziri Məmməd Həsən Hacınskiyə yazırdı: “Biz ermənilərlə bütün mübahisələrə son qoyduq, onlar ultimatumu qəbul edəcək və müharibəni qurtaracaqlar. Biz İrəvanı onlara güzəştə getdik”. Milli Şuranın iyunun 1-də

keçirilən iclasında həmin məsələyə yenidən baxılaraq, bu qərara protest elan edildi. Onu Şuranın İrəvandan olan 3 üzvü imzalamışdı. Milli Şura protesti müzakirə olunmadan iclas protokoluna əlavə etməyi qərara aldı. İrəvanın ermənilərə güzəşt olunması haqqında qərarın qəbul edilməsi, onun əsaslandırılması üçün gətirilən bütün dəlillərə baxmayaraq, siyasi cəhətdən tamamilə səhv addım idi. Erməni hökuməti Tiflisdən İrəvana köçdükdən sonra İrəvanda və Azərbaycanın digər tarixi torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdi. İrəvan azərbaycanlıları həm daşnak(1918–20), həm də Sovet (1920–91) hökumətinin məqsədyönlü qırğın və deportasiya siyasətinə məruz qaldı, İrəvanda azərbaycanlılara məxsus maddi mədəniyyət abidələri dağıdıldı, onların erməniləşdirilməsi tədbirləri həyata keçirildi. 1980 illərin sonlarından başlayaraq ermənilərin Dağlıq Qarabağ Ermənistanı birləşdirmək kimi heç bir əsası olmayan ideyanın ortaya atılması ilə əlaqədar olaraq bu planın gerçəkləşməsi iltiqamətində həyata keçirilən millətçilik hərəkatının dalğasında azərbaycanlılar tarixən onlara məxsus olan dədə-baba torpaqlarından–Ermənistan ərazisindən zor gücünə, tarixdə bənzəri olmayan vəhşi üsullarla çıxarıldılar. Beləliklə, ermənilər iyirminci əsr boyu türksüz (monoetnik) Ermənistan dövləti yaratmaq uğrunda apardıqları qeyri-qanuni ideyanı həyata keçirə bildilər.

Əd.: Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, 5-ci cild (1900-1920 illər), B., Elm, 2001; Fətəli Xan Xoyski. Həyat və fəaliyyəti (sənəd və materiallar). B., 1998; Ачадіаәәәіаінеәу Әаніаәәәә. Аіәіаіаіу ә іаәдәәәу. 1918-1920 аа., А., 1998; Көчәрлі Т. Qarabağ, B., 2002; “Naxçıvan” ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalı (xüsusi nömrə), N., 2005.

İSAYEV Abasət İsa oğlu (d. 7.10.1948, Ordubad r-nunun Kotam k.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1992). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika fakültəsini bitirmişdir (1971). Azərb. Milli EA Fizika İn-tunun aparıcı elmi işçisidir (1992 ildən). Tədqiqatları yarımkeçirici və dielektriklərin fizikasına həsr olunmuşdur. Selen və onun əsasında olan yarımkeçirici sistemlərdə elektron proseslərinin xüsusiyyətlərini və onların idarə olunması üsul-

larını müəyyənləşdirmişdir. 50-dən çox elmi məqalənin (20-si xarici ölkələrdə çap olunmuşdur) müəllifidir. 2 müəlliflik şəhadətnaməsi var. Amorf və mikrokristal yarımkeçiricilərə həsr olunmuş beynəlxalq simpoziumda (Sankt-Peterburq, 1998) məruzə etmişdir.

İSAYEV Heydər İsa oğlu (1936, Naxçıvan ş. – 18.10.1999, Bakı) – ictimai-siyasi və dövlət xadimi. Texnika elmləri namizədi. Azərb. Sənaye İn-tunu (indiki Neft Akademiyası) bitirmişdir (1959). Əmək fəaliyyətinə “Şirvanneft” Neft və Qazıxarxa İdarəsində başlamışdır. Azərb. Dövlət Neft Akademiyasında mühəndis, elmi işçi, fakültə dekanı, prorektor olmuşdur (1962-80). Azərb. SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili nazirinin birinci müavini, Azərb. KP 26 Bakı komissarı (indiki Səbail) r-n komitəsinin 1-ci katibi, Azərb. KP MK Elm və təhsil müəssisələri şöbəsinin müdiri, Azərb. SSR Dövlət Texniki Peşə Təhsili Komitəsinin sədri, Azərb. KP Naxçıvan Vilayət Komitəsinin 1-ci katibi vəzifələrində çalışmışdır (1989–91). 1991 ildən Azərb. Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyində sosial siyasət, sonra iş xüsusi razılıq (lisensiya) verilməsi şöbələrinin rəisi işləmişdir. Azərb. SSR və SSRİ Ali Sovetlərinin deputatı, SSRİ Ali Sovetinin, Azərb. KP MK-nin üzvü seçilmişdir. “Qırmızı Əmək Bayrağı” və “Xalqlar dostluğu” ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

İSAYEVA Məniyə İsa qızı (d.17.10.1942, Naxçıvan ş.) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1990). Azərb. Neft və Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) geoloji-kəşfiyyat fakültəsini (1964) və Moskva Dövlət Un-tinin aspiranturasını (1977) bitirmişdir. Azərb. Milli EA “Geofizika” mərkəzinin elmi katibi olmuşdur (1978–80). 1980 ildən Azərb. Milli EA Geologiya İn-tunda Yer maqnetizmi və paleomaqnetizm laboratoriyasının rəhbəridir. Əsas tədqiqatları süxurların maqnetizm və paleomaqnetizminin, yer qabığının dərinlik quruluşunun öyrənilməsinə və zəlzələlərin susmaqnit müjdəcilərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuşdur. Azərb.-in kontinental və dəniz kənozoy çöküntüləri üzrə regional istinad paleomaqnit şkalasını tərtib etmiş, regional və lokal strukturların neftli-qazlı perspektiv-

İsayev Abasət

İsayev Heydər

İsayeva Məniyə

liyini qiymətləndirmək üçün maqnit və paleomaqnit meyarlarını müəyyən etmişdir. 100-dən çox elmi əsərin müəllifidir. 2 müəlliflik şəhadətnaməsi var.

“İSMAYILXAN” HAMAMI – 18 əsrə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Naxçıvan ş.-ndə, Heydər Əliyev prospektində, “Təbriz” mehmanxanasının qarşısındadır. Vaxtilə Naxçıvan ş.-nin içərisindən axan Bazar çayının yaxınlığında inşa edilmişdir. Şərq hamamları üslubunda tikilən bina girişi, xidmət zalı, çarhovuzlu çimərlik, xəzinə (su çəni) və ocaqxanadan ibarətdir. Kəhriz suları vasitəsilə işləmişdir. Uzun müddət təsərrüfat işləri məqsədilə istifadə olunmuşdur.

Hazırda əsaslı təmir və bərpa edilmişdir. Tarixi-memarlıq abidəsi kimi dövlət tərəfindən qorunur.

İSMAYILOV Cəbi Əziz oğlu (d. 20.3.1949, Şahbuz r-nunun Aşağı Qışlaq k.) – həkim, cərrah, tibb elmləri namizədi (2003). Nax. MR (1990) və Azərb. Respublikasının (1999) əməkdar həkimi, ali dərəcəli cərrah. Azərb. Tibb İn-tunun (indiki Tibb un-ti) müalicə-profilaktika fakültəsini bitirmişdir (1975). 1977 ildən Naxçıvan Respublika Xəstəxanasının cərrahiyyə şöbəsində çalışır. Naxçıvan Dövlət Un-ti Tibb fakültəsinin cərrahiyyə kafedrasının müdiri (2000), həmçinin fakültə xəstəxanasının baş həkimi olmuşdur (2001-2003). 20-yə yaxın elmi məqalənin müəllifidir. Onların bəziləri xaricdə (Türkiyə, İran və s.) dərc olunmuşdur. Nax. MR Ali Məclisinin (2-ci çağırış) deputatıdır.

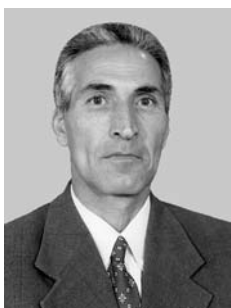
İSMAYILOV Əjdər Tağı oğlu (d.23.4.1938, Şərur r-nunun Çomaxtur k.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1990),

prof. (1991). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1961). Uzun müddət (1961–77) doğma kəndlərində müəllim, məktəb direktoru işləmişdir. 1977–94 illərdə Naxçıvan Dövlət Un-tinin ədəbiyyat kafedrasında müəllim, baş müəllim, dosent və prof. olmuşdur. Azərb. romantizminə, onun ən böyük nümayəndəsi Hüseyn Cavidin yaradıcılığına, dünya romantizmi, xüsusilə demonizm ənənəsi ilə əlaqəsinə (“Hüseyn Cavidin tarixi dramları”, 1975; “Hüseyn Cavid yaradıcılığı və dünya ədəbiyyatında demonizm ənənəsi”, 1991), müasir Azərb. ədəbiyyatında, xüsusən C. Cabbarlı və Səməd Vurğun yaradıcılığında Hüseyn Cavid ənənələrinə dair monoqrafik tədqiqatların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Dünya romantizm ənənələri və Hüseyn Cavid, B., 1983; Hüseyn Cavid yaradıcılığı və dünya ədəbiyyatında demonizm ənənəsi, B., 1991.

İSMAYILOV Əli Qurbanəli oğlu (1909, Şərur r-nunun Mahmudkənd – 5.10.1969, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1950). Şərur r-nundakı H. Aslanov ad. k-zda manqa başçısı (1938-68) işləmişdir. 1949 ildə pambıqçılıq sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. Pambıq üzrə “1-ci dərəcəli usta” adına layiq görülmüşdür.

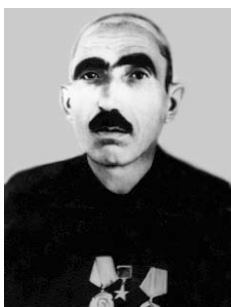
İSMAYILOV Fikrət İsmayıl oğlu (d. 3.1.1935, Naxçıvan ş.) – fizik, ictimai xadim. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1995). Azərb. Respublikası Dövlət mükafatı laureatı (1982). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir (1960). Həmin ildən Azərb. Milli EA Fizika İn-tunda, 1973 ildən isə Elmi-Tədqiqat Tətbiqi Fizika İn-tunun Bakı filialında (indiki Azərb. Milli EA Fotoelektronika İn-tu) baş elmi işçi, şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Hazırda Fotoelektronika İn-tunda şöbə müdiridir. Elmi araşdırmaları, əsasən, fotoelektronika üçün yarımkeçirici materialların işlənməsinin, onların monokristallarının alınmasının tədqiqinə və tətbiqinə həsr olunmuşdur. 100-dən çox elmi əsərin, 20-yə qədər ixtiranın müəllifidir. Azərb. Respublikası Milli Məclisinin (1-ci çağırış) deputatı, təbii ehtiyatlar, energetika və ekologiya məsələləri daimi komissiyası sədrinin müavini olmuşdur. Yeni Azərb. Partiyası (YAP) Siyasi Şurasının üzvü və Ya-

İsmayilov Cəbi

İsmayilov Əjdər

İsmayilov Əli

samal r-n təşkilatının sədridir (1993 ildən).

İSMAYILOV Həbib Ələkbər oğlu (21.2.1906, Naxçıvan ş.–31.12.1966, Bakı) – kinorejissor. Azərb. Respublikası əməkdar incəsənət xadimi (1960). Azərb. Dövlət Teatr İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) rej-luq və aktyorluq fakültəsini bitirmişdir (1931). Bakı, Gəncə, Mahaçqala teatrlarında bədii rəhbər, rej. və baş rej. işləmişdir (1941–43). 1943 ildən kino sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. “Naxçıvan”, “Dağıstan MSSR-in 25 illiyi,” “Pambıqçılıqda qabaqçıl metodların tətbiqi” və s. sənədli filmlərin, “Ögey ana” (1959; həmin il Kiyevdə keçirilən Ümumittifaq kinofestivalında mükafata layiq görülmüşdür.), “Böyük dayaq” (1963) bədii filmlərinin rej. olmuşdur. Pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir.

İSMAYILOV İbrahim İsa oğlu (11.2.1921, Naxçıvan ş.) – ictimai xadim, hüquq-mühafizə orqanı işçisi, hüquq elmləri doktoru (1997), prof.(2003), 3-cü dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri (1957), Azərb. Respublikasının əməkdar hüquqşünası (1976). Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısıdır. Azərb. Dövlət Un-tinin hüquq fakültəsini bitirmişdir.

1945 ildən hüquq-mühafizə orqanlarında fəaliyyətə başlamışdır. Nax. MR prokurorunun müavini (1945-48), Azərb. Respublika prokurorluğunun istintaq şöbəsinin rəisi (1948-51), Gəncə prokuroru (1951-54), Azərb. Respublika prokurorunun müavini (1954-58), Bakı şəhəri N.Nərimanov rayonunun prokuroru (1958-62), Azərb. Respublika Ali Məhkəməsinin hakimi (1962-76), Azərb. Respublika Ədliyyə Nazirliyinin məhkəmə orqanları idarəsinin rəisi (1976-78), Bakı şəhər məhkəməsinin sədri (1978-80), Azərb. Respublika Ali Məhkəməsinin sədri (1980-86), Azərb. Respublika Ədliyyə Nazirliyi Hüquq Tədris Mərkəzində tədris işləri üzrə direktor müavini (1995-2002) vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir.

1976 ildən pedaqoji fəaliyyət göstərir. Azərb. Dövlət Pedaqoji Un-tində dərslər demişdir. Orta və ali məktəblər üçün 4 dərsləyin, bir neçə proqram, 15-dən artıq monoqrafiya, dərslər vəsaitinin və onlarla elmi məqalənin müəllifidir. Birinci və ikinci dərəcəli “Böyük Vətən müharibəsi”, “Xalqlar dostluğu” ordenləri və bir sıra medallarla təltif edilmişdir.

Azərb. SSR Ali Sovetinin (iki çağırış) deputatı olmuşdur. Kitabları və elmi məqalələri bir sıra xarici dillərə tərcümə olunmuşdur. Beynəlxalq elmi konfranslarda və simpoziumlarda məruzələrlə çıxış etmişdir.

İSMAYILOV Kərim bəy (?-?) – maarif xadimi. Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş (1890), 1892–93 illərdə C. Məmmədquluzadənin müdir olduğu Nəhrəm məktəbində müəllimlik etmişdir. İrəvan quberniyası xalq məktəbləri müəllimlərinin 1893 ildə Naxçıvan ş.-ndə keçirilmiş qurultayında çıxış etmişdir. Sonralar “Molla Nəsrəddin” jurnalında iştirak etmiş, “Hesab” dərsliyi hazırlamışdır. Onun “Nəhrəm kəndi” adlı tarixi-etnoqrafik oçerki Tiflisdə çıxan “Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza” (SMOMPK) məcmuəsində dərc olunmuşdur (1900).

İSMAYILOV Rza Paşa oğlu (1905, Kəngərli r-nunun Qıvraq qəsəbəsi – 28.11. 1967, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. 1948 ildə tütünçülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. Qıvraq k.-ndəki N. Nərimanov ad. k.-zda briqadir (1956–66) işləmişdir. Nax. MSSR Ali Sovetinin (2-ci çağırış) deputatı seçilmişdir.

İSMAYILOV Tağı Mahmud oğlu (1885, Şərur rayonunun Çomaxtur k. – 1958, orada) – Azərbaycanın istiqlal uğrunda mübariz. İlk gəncliyindən cəsarətli görüşlərinə görə Şimali Qafqaza sürgün olunmuşdu. 1902 ildə Naxçıvan-İrəvan dəmir yolunun inşasında iştirak etmişdir. Rusiyanın hərbi qüvvə və texnikasını daşımaq üçün çəkiləcək Şahtaxtı-Maku-Bayazid dəmir yolunun tikintisində işləyərkən əsgərlər arasında təbliğat işi apararaq, “Şahtaxtı fəhlə, kəndli və əsgər soveti”nin yaradıcılarından (1917), 1918–19 illərdə Şərur mahalına basqın edən daşnaklara qarşı döyüşçü dəstələrinin təşkilatçılarından olmuşdur. Şərur mahalının kəndlərini erməni quldurlarından təmizləyən türk hərbi hissələrinin tərkibində həmkəndlilərindən ibarət könüllü döyüşçü dəstələrində vuruşmuşdur. İsmayılov Xok kəndi (Naxçıvan) altında daşnak ordusuna son zərbənin endirilməsində göstərdiyi igidliyə görə “Türk çapı” adlanan

İsmayılov Fikrət

İsmayılov İbrahim

İsmayılov Rza

İsmayilov Yusif

silah və qəbzəsi qiymətli daşlarla bəzədilmiş gümüş xəncərlə təltif edilmişdi. Onun komandiri olduğu partizan dəstəsi 1920 il iyulun 28-də Dərələyəz dərəsindən Şərur mahalına hücum edən daşnak quldur dəstəsinə qarşı döyüşlərdə xüsusilə fərqlənmişdi. 1920–22 illərdə Abbasqulu bəy Şadlinskiyin “Qırmızı tabor”unun komandirlərindən idi. Sovet dövründə Şərurda bank və kooperasiya strukturlarının təşkilatçılarından olmuşdur.

İSMAYILOV Yusif Abbas oğlu (d. 15.2.1927, Şərur r-nunun Çomaxtur k.) – əmək qabaqcılı, təsərrüfat başçısı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1981). Moskvada Ali Həmkarlar İttifaqları Məktəbini bitirmişdir (1959). Şərur r-nunun Maxta kəndi k-zunun sədri (1961–64), r-n XDS İcraiyyə Komitəsi təşkilat şöbəsinin müdiri (1965–68), “SSRİ-nin 50 illiyi” ad. k-zun sədri (1968–88), Çomaxtur k-zunun sədri (1989–91) işləmişdir. 1980 ildə yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. Nax. MSSR (9-cu çağırış) və Azərb. SSR (10-cu çağırış) Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. 2 dəfə “Lenin” ordeni, “Oktyabr İnqilabı”, “Şərəf nişanı” ordenləri və medallarla təltif olunmuşdur. Prezident təqaüdüçüsüdür (2002).

İŞIQLAR – Babək r-nunda, Cəhri k.-nin şm.-ş.-ndə orta əsr yaşayış yeri. Təbii cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşmişdir. Sah. 46000 m². Təbii aşınma nəticəsində ərazidə əmələ gəlmiş yarğanlarda mədəni təbəqənin qalınlığı 3–5 m-dir. Yaşayış yerinin böyük bir hissəsi (təq. 16000 m²) kül yığınları ilə örtülmüşdür; içərisində gil qab qırıqlarına təsadüf edilir ki, bu da görünür, dulusçuluq fəaliyyəti ilə bağlıdır. Aşkar olunmuş materiallar iki dövrə bölünür; boz, qara, çəhrayı rəngdə bişirilmiş gil qab qırıqları erkən orta əsrlərə, əsasən çəhrayı rəngdə bişirilmiş, həndəsi və nəbati ornamentlərlə naxışlanmış qablar isə orta əsrlərin inkişaf etmiş mərhələsinə aiddir. Yaşayış yerinin müsəlman qəbirlərindən ibarət nekropolu e.ə. da, kiçik təpənin üzərində olmuşdur. Qəbirlərin əksəriyyəti dağılmışdır. Ərazinin mərkəzində “Xərtəkli bulaq” adlanan çeşmə var. Son vaxtlaradək istifadə edilmiş qədim suvarma şəbəkəsinin izləri qalmaqdadır.

“İŞIQLI YOL” – qəzet. Şərur Rayon İcra

Hakimiyyətinin orqanı olan “Şərurun səsi” qəzetinin 1966–91 illərdə adı.

İTQIRAN – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, vaxtilə Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsində yaşayış məntəqəsi. Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən İ. Nax. MSSR-in 9 kəndi, onların əkin sahələri və otlaqları ilə birlikdə qanunsuz olaraq Ermənistanla birləşdirilmişdir. Dərələyəz sıra dağlarının ən hündür yeri olan Mailxan dağının arxasında yerləşən İ.-in ərazisində müsəlmanlara (azərb.-lilərə) məxsus orta əsrlərə (9–17 əsrlər) aid düzbucaqlı formalı evlərin xarabalıqları qalmaqdadır.

İTQIRAN NEKROPOLU – *İtqiran* yaşayış məntəqəsinin 1 km-liyində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Qəbirlər qiblə istiqamətindədir. Başdaşlar hündür olub, əksəriyyətinin bir üzündə aypara təsvirləri var. Cizma üsulu ilə daş üzərinə Əli, Həsən, Fatma, Zeynəb və b. adlar həkk edilmişdir. Bu qədim müsəlman qəbiristanlığı ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Nekropolun 9–17 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

İZZƏDDİN NAXÇIVANI, Əbulfəzl Dövlətşah ibn Səncər Abdulla əs-Sahibi ən-Naxçıvani (?–1300) – ədib, xəttat, riyaziyyatçı. “Tarixi-cahangüşa” (“Dünya fəthinin tarixi”) əsərinin müəllifi Əlaəddin Cüveyniyə (1225–1283) hörmət əlaməti olaraq əs-Sahibi nisbəsi qəbul etmişdir. Məşhur ərəb alimi və bibliografı *İbn əl-Fuvatinin* verdiyi məlumatla görə, İzzəddin Naxçıvani yaxşı ədəbiyyatçı olmuş və bir sıra əsərlər yazmışdır. Məlumatla görə onun zəngin kitabxanası var idi. 13 əsrin 80–90-cı illərində Bağdadda yaşamışdır. Hillo ş.-nə getmiş və oranın icarədarı olmuşdur. Lakin icarə məbləğini ödəyə bilmədiyindən Luristana (Qərbi İran) getmiş və orada ölmüşdür. Cənazəsi qardaşı Nəsirəddin Qutluğşahın Səlman əl-Farisi ziyarətgahındakı məqbərəsində basdırılmışdır.

Əd.: Бу н и я т о в З. М., Сведения Камал ад-дина ибн ал-Фувати о представителях семьи Санджара ибн Абдуллаха ан-Нахичевани, ДАН Аз. ССР, т. XXXIV, 1978, № 5.

K

KABLA (K a l b a) **MUSA** (Musa Məşədi İsmayıl oğlu M u s a y e v; 1856, Naxçıvan ş. – 1924, orada) – xeyriyyəçi. K.M. 19 əsrin sonlarında ailəsi və qohumlarının köməyi ilə icarəyə götürdüyü torpaqlarda təsərrüfat yaradaraq tezliklə varlanmış, xeyriyyəçiliklə məşğul olmuşdur. Sudan qıtlıq çəkən Naxçıvana “Kabla Musa çeşməsi” adı ilə məşhur olan çeşmə çəkirmişdir. K.M. bu məqsədlə İrandan mütəxəssislər dəvət edərək, 1901 ildə Naxçıvandan 12 km aralıdakı Şıxmahmud k. yaxınlığındakı dağlardan şəhərə su çəkməyə başlamışdır. Külli vəsait hesabına görülən bu iş 8 ilə başa çatmış, 1909 ildə çeşmənin gözü açılmışdır. Çeşmənin axarında dəyirman da tikdirmişdi. K. M. çox sadə həyat tərzi sürmüş, təsərrüfatlarında çalışanlara daim qayğı göstərmişdir. Özü savadsız olsa da, elm və təhsilə yüksək qiymət vermişdir. B. Bağirovun “Çeşmə suyu duru olur” (Gəncə, 1998) kitabında K. M.-nin həyat və fəaliyyətindən, ailəsindən bəhs edilir.

Əd.: H a c ı y e v İ., M ə m m ə d o v Ş., Naxçıvan və naxçıvanlılar, B., 2001

KAHA – Sədərkə r-nu ərazisində çay. Çanaqçı çayının sağ qolu. Uz. 15 km, hövzəsinin sah. 35 km²-dir. Yağış və qrunt suları ilə qidalanır.

KALBALI XAN NAXÇIVANSKİ (?–1883) – hərbi xadim. General-mayor. Bax *Naxçı-vanski Kalbalı xan*.

KALBALI XAN KƏNGƏRLİ, Murad xan oğlu (?), Naxçıvan – 1823, Təbriz) – Naxçıvan xanı. Nəzərəli bəy, Ehsan xan, Şeyxəli (Şıxəli) bəy, Mehdiqulu xan və İskəndər xan Kəngərlilərin atasıdır. Rusiyadan hərbi yardım istədiyi üçün 6 il Tehrandə həbsdə saxlanılmış, gözünün biri çıxarılmışdı. Fətəli şah hakimiyyətə gəldikdən sonra İrəvan xanlığında yaşamışdı. İran vəliəhdi və sərkərdəsi Ab-

bas Mirzə tərəfindən Naxçıvana vali təyin olunan K. x. K. İran hökumətinə xidmət etmək istəmədiyindən Məkkəyə ziyarət bəhanəsi ilə yerinə oğlu Ehsan xanı qoyub hakimiyyətdən uzaqlaşmışdır.

KALBAORUC DİZƏ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 16 km şm.-ş.-də, dağətəyi ərazidədir. Əh. 501 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və quşçuluqla məşğuldur. Feldşermama məntəqəsi var.

KAMALƏDDİN NAXÇIVANI, Əbu-l Fə-dail Məhəmməd ibn Əbu-l Fə-dail ən-N a x ç ı v a n i (?–?) – məşhur həkim, sufi (13 əsr). Mövlana Cəlaləddin Ruminin yaxın dostu və müalicə edən həkimi olmuşdur. Orta əsr müəllifləri onu “həkimlərin ağası, dünya həkimlərinin rəisi” və başqa epitetlərlə tərif edirdilər. Tibb sahəsində, xüsusilə müayinə və müalicə üzrə zəngin biliyi ilə fərqlənirdi. Azərb.-in Əhər ş.-ndə dövrünün məşhur sufi filosofu şeyx Qütbəddin əl-Əhərinin yanında təhsil almış və ixtisasını təkmilləşdirmişdir. K. N. haqqında məlumat verən məşhur ərəb alimi və bibliografı *İbn əl-Fuvati* 1260 ildə Əhərdə onunla birlikdə xidmətdə olduğunu, Qütbəddin əl-Əhərinin zaviyəsində yaşadığını qeyd etmişdir. *İbn əl-Fuvati* K. N.-nin həkimlik qabiliyyəti ilə yanaşı, insani keyfiyyətlərini də yüksək qiymətləndirmişdir.

KAMALƏDDİN NAXÇIVANI, ibn Mə-həmməd ibn Hinduşah ibn Səncər ibn Abdulla ən-N a x ç ı v a n i (?–?) – katib (14 əsr). Atası *Məhəmməd Naxçıvaninin* “Sihah əl-furs” lüğətinin Əfqanıstan nüsxəsinin K. N. tərəfindən köçürüldüyü güman edilir. Əlyazmanın sonunda onun “Mövlana Məhəmmədin oğlu Kamaləddinin əli ilə yazıldı” sözlərinin göstərilməsi bunu söyləməyə əsas verir.

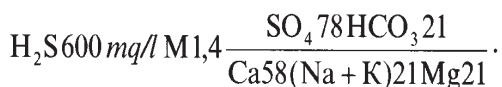
Kazım Qarabəkir
Paşa

KARÇEVAN – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən vaxtilə Ordubad qəzasına daxil olmuş kənd. Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarı ilə K. Naxçıvan MSSR-in 9 kəndi ilə birlikdə qanunsuz olaraq Ermənistanə verilmişdir. Bax *Qorçevan*.

KARQAYA – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Biləv k.-ndən 2 km ş.-dədir. Hünd. 1372 m. Günbəzvari formadadır.

KARVANSARA MİNERAL SU BULAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, Gömür k.-ndən 7 km şm.-ş.-də, dəniz səviyyəsindən 2260 m hünd.-dədir. İki bulaq fəaliyyət göstərir. Muxtar respublika ərazisində ikinci hidrogen-sulfidli bulaqdır. Gömürçayın mənbəyində Neogen çöküntülərindən çıxır. Hidrogen-sulfidin miqdarı 600 mq/l-ə qədərdir.

Balneoloji tərkibi:

· pH8,0 D 50 m³ / gün T 80⁰ C

Ultra bərk qatılığa malik, zəif minerallaşmış, sulfatlı-hidrokarbonatlı kalsiumlu-natriumlu-maqneziumlu soyuq sudur. Müalicəvi əhəmiyyətə malikdir.

KAZIM QARABƏKİR PAŞA (1882, İstanbul – 1948, orada) – Türkiyənin görkəmli hərbi və dövlət xadimi, *Atatürkün* yaxın silahdaşlarından biri. Ali hərbi təhsil almış, Balkan (1912–13) və Birinci dünya (1914–18) müharibələrində iştirak etmişdir. Hərbi sahədə xidmətlərinə görə 1918 ildə diviziya generalı, sonra isə ordu generalı rütbəsinədək yüksəlmiş, “paşa” fəxri tituluna layiq görülmüşdür. Kazım Qarabəkir paşa Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsinin erməni silahlı qüvvələrinin təcavüzündən müdafiəsində mühüm xidmətlər göstərmişdir. Həmin ərazilərin müdafiəsi Osmanlı ordusunun onun komandanlıq etdiyi I Qafqaz korpusuna həvalə olunmuşdu; korpusun qərarگاهی 1918 il avqustun 7-də Naxçıvan şəhərində qurulmuşdu. Naxçıvanı türk dünyasına açılan “Şərqi qapısı” adlandırılan Kazım Qarabəkir paşanın komandanlıq etdiyi türk qoşun hissələri Naxçıvan mahalını erməni silahlı dəstələrinin Zəngəzur və s. yerlərdən

etdikləri hücumlardan qətiyyətlə qoruya bilməmişdi. Osmanlı hərbi qüvvələrinin Qafqazdan, o cümlədən Azərbaycandan çəkilməsini nəzərdə tutan *Mudros barışığının* (1918) 11-ci maddəsinə əsasən, 1-ci Qafqaz korpusu da Naxçıvanı tərk etmişdi. Kazım Qarabəkir paşa Türkiyənin istiqlal savaşında (1918–23) fəal iştirak etmiş, Şərqi cəbhəsinin komandanı kimi bir sıra əzəli türk torpaqlarının geri qaytarılmasında, daşnakların sülh bağlamağa məcbur edilməsində əvəzsiz xidmətlərinə görə “İstiqlal” ordeninə layiq görülmüşdür. Azərbaycanda baş verən hadisələrlə daim yaxından maraqlanmış, Qars konfransında (1921) onun ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması üçün olduqca səmərəli diplomatik fəaliyyət göstərmişdir. Onun da imzaladığı *Qars müqaviləsinin* (1921) 5-ci maddəsinə və 3-cü əlavəsinə əsasən, Naxçıvan bölgəsinin muxtar ərazi kimi Azərbaycanın himayəsi altında saxlanması dövlətlərarası səviyyədə razılaşdırıldı.

Naxçıvanın mədəni həyatında yaxından iştirak edən Kazım Qarabəkir paşa şəhərdə tea-

Kazım Qarabəkir Paşa Məscidi. 1999. Naxçıvan ş.

trın fəaliyyətini bərpa etmiş, Naxçıvan teatrında türk yazıçılarının dram əsərləri tamaşaya qoyulmuş, tədris müəssisələri işə başlamış, məktəblər üçün Türkiyədən çoxlu dərsliklər gətirilmişdi. Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət verən və nizami ordu quruculuğunun vacibliyini nəzərə alan Kazım Qarabəkir paşa bu işi öyrənmək üçün bir qrup gənci Türkiyə məktəblərinə oxumağa göndərmişdi. Məktəblərdə hərbi məşğələlər keçirilir, yerli əhalidən hərbi batalyonlar təşkil olunurdu. Bu iş təkcə Naxçıvan şəhərində deyil, bölgənin digər yerlərində də həyata keçirilir, milli ordu hissələri yaradılırdı. Türk xalqının istiqlal mücadiləsi başa çatdıqdan az sonra ordudan tərxis olunan Kazım Qarabəkir paşa millət vəkili kimi fəaliyyət göstərmiş, 1946 ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin başçısı seçilmişdi.

Kazım Qarabəkir paşanın xatirəsinə Naxçıvan şəhərində Türkiyə Diyanət İşləri Vəqfi tərəfindən məscid inşa edilmişdir. Məscidin açılışı 1999 il oktyabrın 13-də olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Kazım Qarabəkir paşanın qızı Timsal Qarabəkir məscidin açılış mərasimində çıxış etmişlər.

Yazıçı Güllü Məmmədovanın “Qarabəkir əfsanəsi” tarixi-sənədli romanı görkəmli sərkərdənin həyat və döyüş yolundan, eləcə də 1918–20 illərdə Naxçıvanda baş vermiş hadisələrdən, Naxçıvan torpaqlarının erməni təcavüzündən qorunmasında onun xidmətlərindən bəhs edir.

Əd.: Musayev İ., Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövrlərin siyasəti (1917–1921-ci illər), B., 1996; Səfərlil F., Kazım Qarabəkir Paşa və Naxçıvanın erməni təcavüzündən müdafiəsi, “Naxçıvan” jurnalı, 2001, № 5.

KAZIM QARABƏKİR PAŞA MƏSCİDİ – ibadətqah və memarlıq abidəsi. Naxçıvan şəhərindədir. 1918–19 illərdə Naxçıvanın erməni təcavüzündən xilas edilməsində böyük şücaət və mərdlik göstərmiş, 1921 il Qars müqaviləsini imzalamış, Mustafa Kamal Atatürkün silahdaşı, Şərq cəbhəsinin komandanı Kazım Qarabəkir paşanın şərəfinə Türkiyə Diyanət İşləri Vəqfi tərəfindən inşa edilmişdir. Açılışı 1999 il oktyabrın 13-də olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Kazım Qarabəkir paşanın qızı Timsal Qarabəkir abidənin açılış mərasimində çıxış etmişlər.

KAZIM ZIYA (K a z ı m z a d ə Kazım Cəfər oğlunun təxəllüsü; 21.3.1896, Ordubad r-nunun Yuxarı Əylis k. – 20.11.1956, Bakı) – aktyor. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1943). SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1948). Aktyorluq fəaliyyətinə 1916 ildə Bakıda başlamışdır. 1920—38 illərdə Azərb. Milli Dram Teatrı, Bakı Türk İşçi Teatrı, İrəvan və Tiflis Azərb. teatrlarında oynadığı Arif, Dəli dərviş (“İblis”, “Şeyx Sənan”, H. Cavid), Şeyx Nəsrullah, Səməd Vahid (“Ölülər”, “Anamın kitabı”, C. Məmmədquluzadə), Rayçaran (“Hind qızı”, Ə. Həmid) və s. rollar ona geniş şöhrət qazandırmışdır. Yaradıcılığının yetkin dövrü 1938 ildən fəaliyyət göstərdiyi Azərb. Milli Dram Teatrı ilə bağlı olmuşdur. K. Z. bu teatrın səhnəsində Söhbət, Vaqif (“Xanlar”, “Vaqif”, S. Vurğun), Xəspolad, İmamyar (“Oqtay Eloğlu”, “Yaşar”, C. Cəbbarlı), Usta Segah (“Xoşbəxtlər”, S. Rəhman), Tomson (“Şərqi səhəri”, Ə. Məmmədşanlı) və s. yaddaqalan obrazlar yaratmışdır. Kinofilmlərə (“Bismilləh”, “Səbuhi”, “Fətəli xan” və s.) çəkilməmişdir. Bədii qiraət ustası kimi də tanınmışdır. K. Z. 1939 ildən Bakı Teatr Texnikumunda (sonralar Azərb. Teatr İn-tu; indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) dərs demişdir (1945 ildən dosent). “Canlı meyit” (L. Tolstoy), “Müfəttiş” (N. Qoqol), “Cəmiyyət sütunları”

Kazım Ziya

Kazım Ziya Arif
“İblis” (H.Cavid)
rolunda.

(H. İbsen), “İkinci cəbhə arxasında” (V. Sobko), “Qanlı qala” (Düma-ata) və s. pyesləri Azərb. dilinə tərcümə etmişdir.

Əsəri: Səhnə dili, B., 1949.

Əd.: Kazimov T., Kazım Ziya, B., 1968.

KAZIMOV Əli İmran oğlu (d.17.2.1956, Ordubad r-nunun Nürgüt k.) – hərbi xadim, gen.-mayor (1998). Xəzər Ali Hərbi-Dəniz Məktəbini (Bakı) bitirdikdən (1978) sonra Şimal Donanmasına göndərilmiş, on bir il müxtəlif vəzifələrdə (atom sualtı raket kreyserində qrup komandiri, əlahiddə gəmilər divizionu komandirinin müavini və gəmi komandiri) xidmət etmişdir. 1989–92 illərdə Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) Arxa Cəbhə və Nəqliyyat Hərbi Akademiyasında təhsil almışdır. 1992 ilin sentyabrından 1993 ilin dekabrınadək Azərb. Respublikası Hərbi Dəniz Qüvvələri qərargahının təşkilat-səfərbərlik və komplektləşdirmə bölməsi rəisi, qərargah rəisinin müavini vəzifələrində çalışmışdır. Ermənistanın Azərb. Respublikasına təcavüzünün güclənməsi ilə əlaqədar K. 1993 ilin dekabr ayında motoatıcı briqada komandirinin arxa cəbhə üzrə müavini təyin olunmuş və atəşkəs elan ediləndək (1994, 12 may) Ağdam və Füzuli bölgələrində gedən döyüşlərdə iştirak etmişdir. 1994 ilin avqustundan 1995 ilin iyulnadək Bakı Ali Hərbi-Dəniz Məktəbində kafedra rəisi olmuş, 1995 ilin iyulunda Azərb. Respublikası Müdafiə Nazirliyinin Təşkilat-Səfərbərlik İdarəsinin rəis müavini təyin edilmişdir. 1995

ilin oktyabrından həmin idarənin rəisi – Baş qərargah rəisinin müavini.

KAZIMZADƏ Aydın Həsən oğlu (d.8.8.1950, Ordubad ş.) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1987), prof. (1988). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fizika fakültəsini bitirmişdir. 1973 ildən BDU-nun yarımkeçiricilər fizikası kafedrasında çalışır. 1996 ildən həmin kafedranın müdürüdür. Elmi fəaliyyəti, əsasən, mürəkkəb yarımkeçiricilərdə və yarımkeçirici diod quruluşlarında elektron proseslərinin tədqiqi ilə bağlıdır. Yerli və xarici mətbuatda dərc edilmiş 180 elmi məqalənin müəllifidir. Bir sıra beynəlxalq elmi məclislərdə (Almaniya, 1995; İngiltərə, 1997 və s.) məruzə etmişdir. Nyu-York Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü (1995), Amerika Milli Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü (1996) seçilmişdir. Beynəlxalq Elm Fondunun mükafatına layiq görülmüşdür.

KEÇƏL ÇƏRKƏZ DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Dağüstü silsilənin şm.-ş. yamacında, Kırna k.-ndən 3 km c.-ş.-dədir. Hünd. 1360 m.

KEÇƏLDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ, Zəngəzur silsiləsinin ən yüksək zirvələrindən biri. Naxçıvançayın mənbə hissəsindədir. Hünd. 3118 m. Pliosenin vulkan lavalardan təşkil olunmuşdur. Alp çəmənləri var. Sürüşmə olur. Q. yamacı sıldırımdır.

K. yaylaqlarında Tunc dövrünə və orta əsrlərə aid bir sıra qiymətli arxeoloji abidələr, siklop tikililəri, istehkamlar, torpaq və daş qutu qəbirlər, kurqanlar aşkar olunub öyrənilmişdir. Qəbiristandakı daş sənduqə və qoç fiqurlarının bəzisinin üzərində dairəvi bəzəklər və ərəbcə kitabələr var.

KEÇƏLDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcısında zirvə. Hünd. 2740 m. Alt Pliosen yaşlı püskürmə mərkəzidir. Günbəzvarı formadadır. Alp çəmənləri var. Yaylaqdır.

KEÇƏLTƏPƏ – Babək r-nu ərazisində dağ. Arazın sol sahilində, Naxçıvan ş.-ndən 7 km q.-dədir. Hünd. 818 m.

KEÇİLİ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20 km şm.-da, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 1702 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, rabitə şöbəsi var.

Kazimov Əli

Kazimzadə Aydın

Keçəldağ yaylağı.
Şahbuz rayonu

Yaxınlığında kiçik dağ çayının sağ sahilində erkən orta əsrlərə aid *Kolluq* yaşayış yeri qeydə alınmışdır.

KEÇİLİ – Şahbuz r-nunda, eyniadlı kəndin ş.-ndə orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 1400 m². Daşdan inşa edilmiş dördbucaqlı planlı otaqların qapı yerləri izlənilir. Evin ş. tərəfində badlardan hörülmüş və yaxşı bişirilmiş təndir qalıqı aşkar edilmişdir. Yerüstü tədqiqatlar nəticəsində xeyli miqdarda şirsiz və şirli saxsı məmulatı (küp, küpə, qazan, qapaq, səhəng tipli qablar), tikinti materialları, çıraq, dəmir əşya qalıqı toplanmışdır. Yaşayış yerinin 9–13 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

KEÇİLİLƏR – qədim türk tayfası. Mənşəcə oğuzların kayı (q a y ı) tayfasından idilər. 11 əsrdə Səlcuq oğuzlarının tərkibində Azərb.-a gəlmişlər. Orta əsrlərdə Arazın sağ sahilində (indiki Cənubi Azərb.-da) yaşamış K. Səfəvilər dövründə Naxçıvanda məskunlaşaraq kəngərlilərlə qaynayıb-qarışmışlar. Şahbuz r-nundakı Keçili k.-nin adı *K.-lə* bağlıdır.

KƏBLƏ ƏZİZ MİNERAL SU YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Cəhri k.-ndən 5 km şm.-dədir (bax *Cəhri mineral su yatağı*).

KƏCLİ – kəngərli tayfalarının bir qoluna mənsub nəsil. Araz çayından c.-dakı torpaqlarda yaşayırdılar. Nadir şahın hakimiyyəti dövründə [1736–47] nəsil rəisi (Əbülcəm) K.-lər arasında şah ordusu üçün qoşun toplayırdı. Nadir şahın ölümündən sonra Qarabağ hakimi olmuş Azad xan Əfqanın K.-lərdən döyüşü dəstəsi saxladığı məlumdur. K.-lər tədricən əkinçiliklə məşğul olmağa və oturaq həyat tərzinə keçməyə başlamışdı. Lakin kəngərli bəyləri İran hökmdarına daha layiqli xidmət göstərmək üçün tayfalarının bu qolunun torpağa tam bağlanmalarına deyil, elat – yarımköçəri olmalarına çalışırdılar ki, zərurət zamanı əskəri xidmətə cəlb olunsunlar.

KƏHRİZ – Şahbuz r-nunda Mahmudoba k.-nin c.-q. qurtaracağında, quru çay vadisinin sağ sahilində erkən orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 4500 m². Abidənin saxlanmış hissəsindən daş tikinti qalıqlarına, çaydaşdan hazırlanmış dən daşlarına təsadüf olunmuşdur. Quru çay vadisinin əmələ gətirdiyi yarıqanda mədəni təbəqənin əlamətləri izlənilir. Mədəni təbəqə kül yığını, heyvan sümükləri və gil qab qırıqlarından ibarətdir. Qazıntı zamanı cəhrayı rəngli gil-

dən hazırlanmış dairəvi formalı təndir yeri aşkar olunmuşdur. Təndirin içərisi küldən təmizlənmərkən cəhrayı rəngli gil qab və bad qırıqları, qaramal sümükləri tapılmışdır. K. yaşayış yerinin yaxınlığında, vadinin o tayında orta əsr müsəlman qəbiristanlığı var. Abidənin 3–7 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

KƏHRİZ – qurut sularını toplamaq və yer səthinə çıxarmaq üçün yeraltı hidrotexniki qurğu. Məlii lağım (hünd. 1,2–1,4 m, eni 0,6–0,8 m) şəkəksindən ibarətdir. K. lağımları bir-birilə şaquli quyular vasitəsilə birləşdirilir. K.-i peşəkar kənkənlər qazır. Əvvəlcə baş quyusu (g ü m a n a q u y u s u), sonra isə qalan quyular qazılır. K. lağımı daş və ya bişmiş kərpiclə tağbəndvəri hörülür. K. su mənbəyi kimi minillər boyu məişət və təsərrüfatda böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əhalini içməli su ilə təmin edən kəhrizlərdən dəyirmanları işlətmək, əkinləri, bağ və bostanları suvarmaq üçün, habelə soyuducu kimi istifadə etmiş, yay zamanı içərisində üzüm, yemiş, qarpız, ət-süd məhsulları və s. saxlamışlar.

K. Yaxın Şərqi, Orta Asiya və Azərb. üçün daha səciyyəvidir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərb.-da K. sistemi eramızdan əvvəl 1-ci yüzlillikdən mövcuddur. Onlardan Təbriz, Zəncan, Gəncə, Qarabağ, Naxçıvan, Ordubad və Bakıda geniş istifadə edilmişdir. İran tarixçisi Həmdul-

*Kəhriz quyusu.
Naxçıvan şəhəri.*

Kəlbəliyev Faiq

lah Qəzvini (14 əsr) Azərb.-in suvarma sistemindən danışarkən Təbrizdə və onun ətrafında 900 K. olduğunu göstərir. Orta əsr Şahbuz yaşayış yerindən vaxtilə Naxçıvan ş.-nin su təchizatında mühüm rol oynamış K. bulaqlarının qalıqları aşkara çıxarılmışdır. 19 əsrin sonlarında Ordubadda 40-a yaxın K. olmuşdur. K. suyu təmiz və safdır; fəsilərdən asılı olmayaraq müntəzəm su verir. 20 əsrin əvvəlində Nax. MR ərazisində 407 K. qeydə alınmışdı ki, bu da Azərb.-dəki bütün K.-lərin (812) yarısına bərabərdir. Lakin onların bir qismi baxımsızlıq üzündən sıradan çıxmışdır. Hazırda 353 K. fəaliyyətdədir; 151-i Şərur, 80-i Babək, 71-i Ordubad, 28-i Culfa, 8-i Şahbuz r-nlarında, 15-i isə Naxçıvan ş.-dədir. Bu hidrotexniki qurğularda quyuların sayı 3671-ə, tunellərin ümumi uz. 142362 m-ə, ümumi su sərfi isə 2003 *l/san.* çatır. Mövcud K.-lərin suyu ilə 1800 *ha*-dan artıq əkin sahəsini su ilə təmin etmək mümkündür.

Əd.: Q u l i y e v Ş., Azərbaycan kəhrizləri, "Elm və həyat" jurn., 1972, № 10; Babayev S. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası, B., 1999; Q u l i y e v Ə., Naxçıvan Muxtar Respublikasında kəhrizlərin vəziyyəti və onlardan səmərəli istifadə yolları, Beynəlxalq simpoziumun materialları, Naxçıvan, 2000; Р у с т а -м о в Я. А. Этнографические данные о кягринской системе водоснабжения в Азербайджане в XIX – начале XX вв., М., 1964.

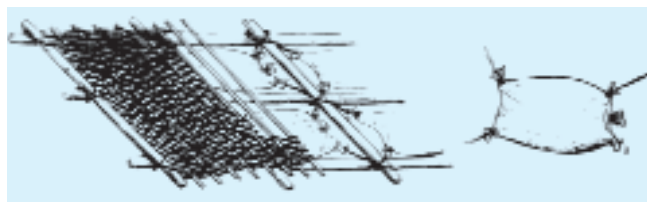
KƏLBƏLİYEV Faiq İsfəndiyar oğlu (d.17.2.1937, Babək r-nunun Şəkərabad k.) – energetik. Texnika elmləri doktoru (1985), prof. (1987). Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) energetika fakültəsini (1959), keçmiş SSRİ EA Energetika İn-tunun aspiranturasını (1964) bitirmişdir. Azərb. Milli EA Energetika İn-tunda baş elmi işçi olmuşdur (1965–68). 1968 ildən Azərb. Dövlət Neft Akademiyasında çalışır. 1983 ildən buxar və qaz turbinləri və istilik elektrik stansiyaları kafedrasının müdürüdür. Tədqiqatları maddələrin kritikdən yüksək parametrlərində işləyən qurğularda istilik mübadiləsinin və temperatur rejimlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bu sahədə elmi məktəbin yarıdıcısıdır. 100-ə yaxın elmi-metodik əsərin, o cümlədən 10-dan çox dərslik və dərs vəsaitinin müəllifidir. Elmi məqalələri müxtəlif nüfuzlu jurnallarda dərc edilmişdir. Elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

Kəlbəliyev Qüdrət

KƏLBƏLİYEV Qüdrət İsfəndiyar oğlu (d.13.11.1946, Babək r-nunun Şəkərabad k.) – kimyaçı. Kimya elmləri doktoru (1987), prof. (1993). Azərb. Milli EA m. üzvü (2001). Azərb. Neft-Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) neft mexanikası fakültəsini bitirdikdən (1969) sonra Sumqayıtda Dövlət Xlor Sənaye Layihə İn-tunda texnik və mühəndis (1969–71), Neft-Kimya Avtomatlaşdırma və Layihələşdirmə İn-tunda mühəndis (1971–76), Azərb. Milli EA Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İn-tunda mühəndis, kiçik və böyük elmi işçi (1976–88) vəzifələrində çalışmışdır. 1988 ildən həmin intda istilik və kütlə mübadiləsi proseslərinin nəzəriyyəsi laboratoriyasının rəhbəridir. Tədqiqatları kimya texnologiyası proseslərinin optimallaşdırılması metodlarına həsr olunmuşdur. K.-in rəhbərliyi ilə yaradılmış bərk fazanın çöküntüsü ilə əlaqələndən qeyri-stasionar çoxfazlı sistemlərdə istilik, kütlə mübadiləsi və hidrodinamikanın kimya texnologiyasında müstəsna əhəmiyyəti vardır. Elmi tədqiqat işlərinin nəticələri 150 elmi əsərdə, bir neçə monoqrafiyada, 6 müəlliflik şəhadətnaməsində əksini tapmışdır. Beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. **KƏLƏK** – ənənəvi su nəqliyyatı vasitəsi, ibtidai qayıq növü. Hazırda tamamilə izi itmiş xalq nəqliyyat vasitəsinin bu növü yalnız Naxçıvan bölgəsi üçün səciyyəvi idi. 20 əsrin əvvəllərində burada yayılmış *pələ* adlı nəqliyyat vasitəsi ilə eyni üsulla hazırlanırdı. K. həcmə daha böyük və kvadratşəkilli olur, tuqların sayı 10-12-yə (bəzən daha çox) çatırdı. Çən vasitəsilə hərəkətə gətirilirdi. 2–2,5 tona yaxın yük götürə bilən K. qayıqlar üzərində qurulmuş iri bərələr yaranana qədər yeganə nəqliyyat vasitəsi olmuşdur. 20 əsrin əvvəllərinə qədər Araz çayı üzərindəki Abbasabad, Bulqan və s. keçidlərdə istifadə edilmişdir.

Əd.: K ə r i m o v T. M., Naxçıvan MR-in ənənəvi nəqliyyat vasitələri haqqında, Naxçıvan Dövlət Un-tinin Elmi əsərləri, 2000, № 7.

KƏLƏKİ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin tərkibindədir. R-n mərkəzindən 45 km şm.-ş.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun üstündədir. Əh. 463 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

KƏLƏKİ KÖRPÜSÜ – Ordubad r-nunun Kələki k. ərazisində, Vənəndçayın üzərində, Dəstə–Dırnis–Unus avtomobil yolunun 21 km-liyindədir. İki aşırımlıdır. Uz. 30 paqonometr. 19 əsrin əvvəllərində inşa edildiyi ehtimal olunur. Milli memarlıq simasını və möhkəmliyini qoruyub saxlamışdır.

1998 ildə bərpa edilmiş və yenidən qurulmuşdur. K. k. vasitəsilə Ordubad r-nunun Pəzməri, Unus, Kələki k.-lərinin Dırnis–Vənənd yolu ilə magistral yola çıxışı təmin olunmuşdur.

KƏLƏKİ QIZIL TƏZAHÜRÜ – Ordubad r-nu ərazisində, Kələki k.-ndən 300 m ş.-də, dəniz səviyyəsindən 1450–1550 m hünd.-dədir. Geoloji quruluşunda Orta Eosenin vulkanogen süxurları, diorit-porfirit intruziyası, həmçinin diorit-porfirit daykaları iştirak edir. K. q. t. Kilit–Kələki–Qaradərə pozulması ilə əlaqədardır. Törəmə kvartsitlərlə diorit-porfirit intruziyasının şm.-ş. təmasında antiklinal qırışıqlığın tağ hissəsini əhatə edir. Filizləşmə damar və damar zonası tiplidir.

Xırda dispers halında qızıl saxlayan damar və damar zonaları 300–3200 şm.-q. istiqamətində (qalınlıqları 0,2–1,5 m) 200–1000 m məsafədə izlənir. Hematitləşmə və kvarslaşma olan sahələrdə qızılın miqdarı yüksəkdir. Əsas filiz mineralları: pirit, hematit, xalkopirit, misin törəmə mineralları, xırda dispersiyalı qızıl. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər zolaqvarı tiplidir.

KƏLƏKLİ I – Şahbuz r-nunda, Güney Qışlaq k. yaxınlığında, dərənin içərisində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 1250 m². Hündür təponin yamacında yerləşərək, c.-ş. tərəfdən düzənlik sahə, şm.-ş.-dən isə azsulu dağ çayı ilə sərhədlənir. Tikinti binaları, əsasən, daşdan olub güclü dağıntıya məruz qalmışdır. Arxeoloji axtarışlar zamanı çəhrayı rəngli gil qab qırıqları və saxsı məmulatı tapılmışdır. Yaxınlığında, çayın o biri tayında nekropol var. Yaşayış yeri 5–8 əsrlərə aid edilir.

KƏLƏKLİ II – Şahbuz r-nunda Aşağı və Yuxarı Qışlaq k.-ləri arasında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 41500 m². Hər tərəfdən dərin dərələrlə əhatə olunmuş dağın yamacındadır. Yaşayış yerinin əsas hissəsi traktorla kürənərək terraslaşmış və əkin sahəsi kimi istifadə edilmişdir. Yürüstü materiallar, əsasən, çəhrayı və boz rəngdə bişirilmiş gil qab (küpə, bəni, kasa, çölmək tipli qablar və s.) qırıqları və s.-dən ibarətdir. Yaşayış yerinin yaxınlığında pir, həmçinin məbəd yeri (hazırda tamamilə dağılmışdır) var. Yaşayış yeri 8–13 əsrlərə aid edilir.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1992.

KƏLƏNTƏR DİZƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 21 km şm.-da, Ordubad–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 237 nəfər (2005). Klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

KƏLFİRLİLƏR – türk tayfası. Kəngərlilərdən (bax *Kəngərlər*) olmuşlar. 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində kəlfirli nəslinin də adı çəkilir.

KƏMALƏ (tam adı və soyadı Kəmalə Ağaqızı Ağayeva; d.10.7.1936, Naxçıvan ş.) – şairə, dramaturq. Azərb. Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi (1984). Azərb. Pedaqoji Xarici Dillər İn-tunun (indiki Dillər Un-ti) fransız dili fakültəsini bitirmiş (1957), orta məktəblərdə müəllimlik etmişdir (1957–68). C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında ədəbi

Kəmalə

hissə müdiri işləmişdir. “Baharın sözü” (1962), “Gül yarpağı” (1967), “Sən olmasaydın” (1974), “Arpaçayın nəğməsi” (1978), “Apardı sellər Saranı” (1997) və s. toplularında ki şeirlərdə müasirlərimizi düşündürən sosial-mənəvi problemlər bədii əksini tapmışdır. Bir neçə poemanın, tarixi və müasir mövzularda 11 pyesin müəllifidir. “Məhsəti” (1964) pyesi Məhsəti Gəncəviyə, “O, bizim dağların oğludur” (1976) pyesi Əcəmiyə, “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” (1982) pyesi Hüseyn Cavidə həsr olunmuşdur. Fransız poeziyasından (P. Elüar, P. Verlen və b.) tərcümələri var. Keçmiş SSRİ məkanında və xarici ölkələrdə (ABŞ, 1979; Fransa, 1984; Türkiyə, 1988, 1989) keçirilən ədəbi-mədəni tədbirlərdə iştirak etmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Daş piyalə, B., 1979; O dağlarda gözüm qaldı, B., 1988; Tanrıya heyranam mən, B., 1997.

KƏMÇİ (K ə m ç i) – Ordubad r-nu ərazisinin də dağ. Şumer mənşəli qədim əfsanəyə görə, guya dünya daşqını baş vermiş, Nuh peyğəmbər gəmiyi ilə üzüb *Gəmiqaya* dağı ərazisinə çatmışdır. Burada suyun səviyyəsi çox hündürə qalxdığı üçün Gəmiqayanın zirvəsi belə görünməz olduğundan gəmi zirvədən ötüb keçərkən ona toxunub bərk silkələnmişdir. Lakin Nuh peyğəmbər bundan narahat olmayıb demişdir ki, bu, kəmçi qaya, yəni kəm, kiçik qayadır. Ordubaddan c.-da, Arazın sağ sahilində (Cənubi Azərb.-da) də Kəmçi adlı dağ var.

KƏNDTƏPƏ — Babək r-nunun Cəhri kəndən q.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 10 ha-dan artıqdır. Arxeoloji abidənin qalan hissəsi ş.-q.-ə doğru uzanan təpə şəklindədir. Ərazidə vaxtilə saxsı borularla çəkilmiş su kəməri olmuşdur. Yaşayış yerindən şm.-da torpaq kurqan (qədim süni təpə) var. Ərazidən xeyli arxeoloji material, xüsusilə zəngin keramika məmulatı toplanmışdır.

KƏNGƏRLƏR, K ə n g ə r l i l ə r – qədim türk tayfası. “Kəngər” sözü Aral və Balxaş gölləri arasında yerləşən qədim Kəng (“Avesta”da – K ə n q x o y, Çin mənbələrində – K ə n q y u y) dövlətinin 3 əsrdə hunlar tərəfindən işğalından sonra ortaya çıxmışdır; həmin dövrdən yerli əhali ilə hunların qaynayıb qarışmasından təşəkkül tapmış hündürlü etnos özünü kəngər adlandırmışdır. K.-in şimal qonşuları olan pəşəng qəbilələri də hun-

larla qaynayıb qarışdıqlarına və K.-lə eyni dövlətdə birləşdiyinə görə sonuncularla tayfa ittifaqı yaratmışdılar. 8 əsrdən sonrakı mənbələrdə bu tayfa ittifaqına daxil olan etnoslar daha çox peçeneq (yunanlarda – pəzinaq) adlandırılırdılar. Onlarla Ural çayı ətrafında yaşayan quzlar (oğuzlar) arasında tez-tez münəqişə yaranırdı. 9 əsrin sonlarında ruslarla ittifaqa girən quzlar K.-i özlərinə tabe etmiş, peçeneqləri isə öz yerlərindən qərbə, Don çayı sahillərinə doğru qovmuşdular. Çox güman ki, K.-in bir hissəsi hələ 4-5 əsrlərdə Şimali Qafqazdan Azərb.-a gələn hunlara qoşulmuşdur; K.-in həmin dövrdən sonra Azərb.-da, xüsusilə də Naxçıvan ərazisində yaşamaları barədə məlumatlar vardır. 9-10 əsrlərdə Avrasiyanın çöl hissəsini quraqlıq bürüdüüyü zaman indiki Cənubi Qazaxıstan ərazisində yaşayan K. xarəzmşahların icazəsi ilə bu ölkəyə köçüb burada islam dinini qəbul etdikdən sonra müsəlman mənbələrində daha çox “kənqli” adı ilə tanınmışlar. 11 əsrdə səlcuqlar İrani və Cənubi Qafqazı işğal edərkən kənqli tayfaları da bu yürüşlərdə iştirak etmiş və oğuz-səlcuqların tərkibində Azərb.-a gəlmişlər.

K.-lər Azərb. xalqının etnogenezində iştirak etmiş, Səfəvilər dövründə ustacılıq tayfasının tərkibində ölkənin siyasi həyatında fəal rol oynamışlar. 17 əsrdə Azərb. vilayətinə daxil olan Naxçıvan ölkəsi K.-in irsi torpağı idi. 18 əsrin 2-ci yarısından etibarən Kəngərli hakimləri yüksək titullar daşımış və Azərb.-in ən güclü xanlarından olmuşlar. Tayfanın xan nəslindən olan nümayəndələri Naxçıvan tıməninin hakimi, bəy nəslindən olanları isə hakimin vəkili kimi fəaliyyət göstərirdilər. İrsi başçı olan xan eyni zamanda Naxçıvanın xanı olmuşdur. Yüksək səlahiyyətli məmur olan vəkil isə xanın adından tayfa köçürülərinin daxili işlərini tənzimləyirdi. Xanlıqlar dövründə K.-in bir qismi Qarabağa köçürülmüşdü. Ağdam və Tərtər r-nlarındakı Kəngərli kənd adları bununla bağlıdır. 1828 il Türkmənçay müqaviləsinə görə Naxçıvan xanlığı Rusiyanın himayəsinə keçsə də, K.-in ən nüfuzlu nümayəndələri 1840 ilədək “Naib” titulu ilə vəzifədə qalmışdılar. Çar hökuməti həmin vaxtdan kəngərli naib və varislərini mülkədarlıq hüququndan məhrum etmişdi. 19 əsrin ortalarında bir sıra qol və tirlərdən ibarət idilər. K. arasından bir sıra

görməli ictimai-siyasi və hərbi xadimlər, elm və mədəniyyət xadimləri yetişmişdir.

Əd.: А л л а х у а р о в К. Н., Туран-түрк və qunquz etnonimləri, "Çıraq" jurnalı, B., 1999, № 6; Б и ч у р и н Н. У., Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т.2, М.-Л., 1952.

KƏNGƏRLİ Ayaz Mahmud oğlu (d.11.11.1930, Naxçıvan ş.) – mexanika sahəsində alim. Texnika elmləri namizədi (1969), prof. (1990). Azərb. Politehnik İn-tunun (indiki Texniki Un-t) mexanika fakültəsini bitirmişdir (1952). Naxçıvan avtobazasının baş mühəndisi işləmişdir (1952–57). 1957 ildən Azərb. Texniki Un-tində çalışır. Un-tin maşın və mexanizmlər nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri (1970–81), avtonəqliyyat fakültəsinin dekanı (1978–83), beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru (1994–99) vəzifələrində işləmişdir. Mexanizmlərin kinematik və dinamik analizi və sintezinə, maşınları idarə sistemlərinin sintezinə, avtomobillərin hərəkət dinamikasına, dərinlik nasos qurğularının mexanikasına dair tədqiqatların, o cümlədən 70-ə qədər elmi məqalənin, dərns kitablarının müəllifidir. Türkiyənin Qazi Un-tinin (Ankara) mühəndislik fakültəsində və Erciyəz Un-tinin Yozqat filialında seminar aparmışdır (1998).

KƏNGƏRLİ Bəhrüz (Şamil) Şirəlibəy oğlu (22.2.1892, Naxçıvan ş. – 7.2.1922, orada) – rəssam, boyakar və qrafik. Azərb. rəssamlığında realist dəzgah boyakarlığının təşəkkülü, portret və mənzərənin müstəqil janr kimi formalaşması K.-nin adı ilə bağlıdır. Bax *Bəhrüz Kəngərli*.

KƏNGƏRLİ DÜZÜ – Kəngərli r-nu ərazisində maili düzənlik. Arazboyu düzənliklərdən biri. Şm.-q.-dən c.-ş.-ə doğru 14 km məsafədə uzanır. Hünd. 800–1300 m, ən enli yeri 5 km-dir. Səthi mərkəzi hissədə zəif, kənarlarda nisbətən çox parçalanmışdır; burada əhəngdaşlar, travertinlər üzə çıxmışdır. Bu süxurlar muxtar respublikada mövcud olan tikinti materialarının əsasını təşkil edir. Şahtaxtı və Xokdaş karxanaları buradadır. Bitki örtüyü, əsasən, yovşandır, əhəngdaşların üzə çıxdığı sahələrdə yovşanla yanaşı üzərlik, efemerlər, taxılkimilər və s. də rast gəlinir. Şumlanmış ərazilərdə südlübiyən geniş yayılmışdır. K. d.-ndə k.t. bitkilərindən yüksək məhsuldarlıq əldə edilməsi burada yeganə suvarma mənbəyi olan kəhrizlərin və bulaqların suyunun bolluğundan

asılıdır. Muxtar respublikada fəaliyyətdə olan 353 kəhrizin 151-i Şərur r-nunda, bunların da 145-i K.d.-ndədir. Əsasən əhəngli boz torpaqlarda hələ qədimdən tütün becərilirdi. Hazırda da burada təsərrüfat tütüncülük üzrə ixtisaslaşmışdır. Taxıl, yem bitkiləri, bostan-tərəvəz bitkiləri əkilir. Meyvə bağları salınmışdır. Yuxarı sovxoz kanalının yenidən qurulması ilə bu ərazilər də su ilə təmin ediləcəkdir.

Əd.: B a b a y e v S., Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası, B., 1999.

KƏNGƏRLİ EHSAN XAN (?-?) – Naxçıvanın sonuncu xanı. Bax *Ehsan xan Kəngərli*.

KƏNGƏRLİ Əli Məhəmməd ağa Baba bəy oğlu (? – ?) – Kəngərli tayfasının ağsaqqalı (rişşefid). Bu vəzifəyə 19 əsrin əvvəllərində Naxçıvan hakimi *Kalbalı xan Kəngərli* tərəfindən təyin olunmuşdu.

KƏNGƏRLİ Əsgər Aslan bəy oğlu (8.5.1911, Naxçıvan ş. – 7.3.1998, Bakı) – nevropatoloq-rentgenoloq Azərb. Respublikasının əməkdar həkimi (1971). Bakıda tibb texnikumunu bitirib (1929) diş həkimi kimi fəaliyyətə başlamış, sonralar rentgenoloq kimi ixtisaslaşmışdır. Azərb. Tibb İn-tunu (indiki Tibb Un-ti) bitirdikdən (1939) sonra Qubada, Gəncədə və s. şəhərlərdə səhiyyə şöbələrinin müdiri işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsində (1941–45) iştirak etmiş, tibb xidməti polkovniki rütbəsi almışdır. Bakı şəhər əsəb xəstəlikləri və Azərb. SSR Səhiyyə Nazirliyinin ruhi xəstəliklər üzrə Tibbi Əmək-Ekspert Komissiyasının sədri vəzifələrində çalışmışdır. Gəncliyində ədəbi fəaliyyət göstərmiş, "Qızıl qələmlər" cəmiyyəti Naxçıvan şöbəsinin üzvü olmuş, "Əsgər Yılmaz" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. "Ötən günlərə vida", "Köçəri bəylər", "Fələkdən səadətə" səhnə əsərləri Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

KƏNGƏRLİ İldırım Səttar oğlu (7.8.1936, İrəvan – 21.1.1993, Bakı) – mühəndis, radio-texnik. Televiziya və radio əlaçısı (1981), SSRİ fəxri radisti (1986), Azərb. Respublikasının əməkdar mühəndisi (1990). Bakı Ali Dənizçilik Məktəbini və Azərb. Politehnik İn-tunu (indiki Texniki Un-t) bitirmişdir (1966). Bakı Radio Zavodunda baş texnoloq müavini, "Azərradiorabitəinşaat" trestinin rəisi, Azərb. Radio-Televiziya Mərkəzinin (RTM) direktor müavini, Azərb. Milli EA "Kaspi" elm mərkəzinin baş mühəndisi vəzifə-

Kəngərli İsmayıl ağa

lərində çalışmışdır. 1977 ildən RTM-in direktoru, 1983 ildən isə Azərb. Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi sədrinin müavini işləmişdir. Azərb. Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin ərazisindəki istirahət guşələrindən biri “İldırım bağı” adlandırılmışdır.

KƏNGƏRLİ İsmayıl ağa Novruz ağa oğlu (? – ?) – çar ordusunun polkovniki. Qraf Paskeviç onu Varşavada oxutmuşdur. Uzun müddət kəngərli süvarilərinə başçılıq etmişdir.

KƏNGƏRLİ Maqşud Sultan Ustaçlı (? – ?) – 16 əsrin sonu – 17 əsrin əvvəllərində kəngərli tayfasının başçısı, Naxçıvan hakimi (bax *Maqşud Sultan Kəngərli*).

KƏNGƏRLİ MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş. ndə qədim məhəllə adı. Eramızın ilk əsrlərindən başlayaraq Naxçıvanda məskunlaşan qədim türk kəngər tayfasının (bax *Kəngərlər*) adı ilə bağlı yaranmışdır. Vaxtilə indiki Qala məhəlləsinin bir hissəsi K. m. adlanırmış. Hazırda bu məhəllə adı unudulmuşdur.

KƏNGƏRLİ Məhəmməd Sultan (? – ?) – Kəngərli tayfasının ağsaqqalı. Bu vəzifəyə 19 əsrin əvvəllərində əmisi Əli Məhəmməd ağa *Kəngərlidən* sonra təyin olunmuşdu.

KƏNGƏRLİ Məmmədqulu bəy Şəfi ağa oğlu (1864, Naxçıvan ş. – 25.8. 1905, Gürcüstan, Batum ş.) – ziyalı, maarif xadimi və hüquqşünas. İlk təhsilini rus ordusunun mayoru, mükəmməl savada və dünyagörüşünə malik atasından almış, sonra Tiflis hərbi məktəbində və Peterburq Ali Topçu Məktəbində oxumuş, tələbə ikən unter-zabit rütbəsi qazanmışdır. 1893 ildə ştabs-kapitan rütbəsində istefaya çıxmış, hüquqşünaslıq və məktəbdarlıqla məşğul olmuşdur. K. bu məqsədlə Tiflis Dairə Məhkəməsində ekstern yolu ilə imtahan verərək, vəkillik hüququ qazanmış, xalqın mənafeyini müdafiə etmişdir. K.-nin fəaliyyətində məktəbdarlıq da mühüm yer tutur. O, vəkilliklə yanaşı, 1901 ildə Qafqazda qızlar üçün ilk Rus–Azərb. məktəbi (pansion) açmışdır. İrəvan quberniya xalq məktəbləri direktorluğu tərəfindən 1901 ildə ona müəllimlik vəsiqəsi verilmişdir. K.-nin məktəbində təhsil alan şagirdlərin hamısı azərb. idi. Məktəbdə K.-nin özündən başqa, əvvəlcə 3, sonra isə 5 müəllim çalışırdı. 1903 ilin sentyabrından fəaliyyətini İrəvanda davam etdirən məktəb 1905 ilin iyununda K.-nin xaricə getmək niyyəti ilə əlaqədar bağlanmışdır. K.-nin

xaricə getmək istəyi isə ermənilərlə müqayisədə ayrı-seçkiliyə məruz qalan millətinin hüquqlarını daha yaxşı müdafiə etmək məqsədi ilə bağlı idi. K.-ni aradan götürmək üçün daim onu izləyən erməni terrorçuları Məmmədqulu bəyi Batumdan Parisə yola düşəcək fransız gəmisinə minməsinə bir saat qalmış küçədə xaincəsinə qətlə yetirmişlər.

Əd.: H ə b i b b ə y l i İ., Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri, B., 1997.

KƏNGƏRLİ Murad (? – ?) – Naxçıvan xanlarının soy başçısı. 19 əsrə aid Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin “Bələdçi” kitabındakı məlumatda Rusiya imperatorunun kəngərli süvari dəstəsinə təqdim olunmuş döyüş bayrağında adı çəkilir.

KƏNGƏRLİ Nəsrulla Yaqub oğlu (25.11. 1913, Naxçıvan ş. – 25. 2. 1991, Bakı) – memar. Azərb. Respublikasının əməkdar inşaatçısı (1960), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1972). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1929) və Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) memarlıq-inşaat fakültəsini (1939) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin (1941–45) iştirakçısıdır. 1945 ildən “Azərdövlətmemarlayihə”, “Bakışəhər-başlayihə”, “Azərdövlətləyihə” in-tlarında çalışmış, Bakıda bir çox yaşayış evlərinin və ictimai binaların (Mərkəzi univermaq, Tibb Un-tinin fizika-kimya korpusu və idman kompleksi və s.), habelə Gəncə dəmiryol vağzalının, Xankəndidə (keçmiş Stepanakert) inzibati binanın layihələrini vermişdir. K.-nin yaradıcılığında Sumqayıt ş. xüsusi yer tutur. 1968–85 illərdə şəhərin baş planı, yaşayış məhəllələrinin, ictimai və digər təyinatlı binaların layihələri “Azərdövlətləyihə” İn-tunda onun başçılıq etdiyi emalatxanada işlənilib hazırlanmışdır. K. pedaqoji sahədə də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, 1951 ildən respublikanın orta ixtisas təhsili və ali məktəblərində dərs demiş, 1968–90 illərdə Azərb. Politexnik İn-tundakı, sonralar isə İnşaat Mühəndisləri İn-tundakı (indiki Memarlıq və İnşaat Un-ti) memarlıq konstruksiyaları kafedrasının dosenti olmuşdur. “Qırmızı Ulduz” ordeni, digər orden və medallarla təltif edilmişdir.

KƏNGƏRLİ RAYONU – Naxçıvan MR-də inzibati r-n. 2004 il martın 19-da təşkil olunmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək və Şərur rayonlarının inzibati ərazi böl-

Kəngərli Nəsrulla

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI KƏNGƏRLİ RAYONU

Miqyas 1:200 000

Naxçıvan Muxtar Respublikası
Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi
2005

E R M Ə N İ S T A N

ŞƏRUR
RAYONU

DƏRƏLƏYƏZSİZS
2600 *Qırıqçı d.*

6744 *Koçuluq d.*

Sarısu
Sarısu

Qıvraq

Qubılı

Qırabəğlər

Çalxanqala

Yurdu

Xincab

Təzəkənd

Şahtaxtı

Xok

1962 *Xok d.*

Yeni Kərki

933 *Tuzluca d.*

Böyükdüz

NAXÇIVAN DÜZÜ

Babəka

BABƏK
RAYONU

Babəka

"Araz" qovşağının su anbarı

Tarixi abidələr

- Memarlıq abidələri
- Yaşayış yerləri
- Qəbir abidələri

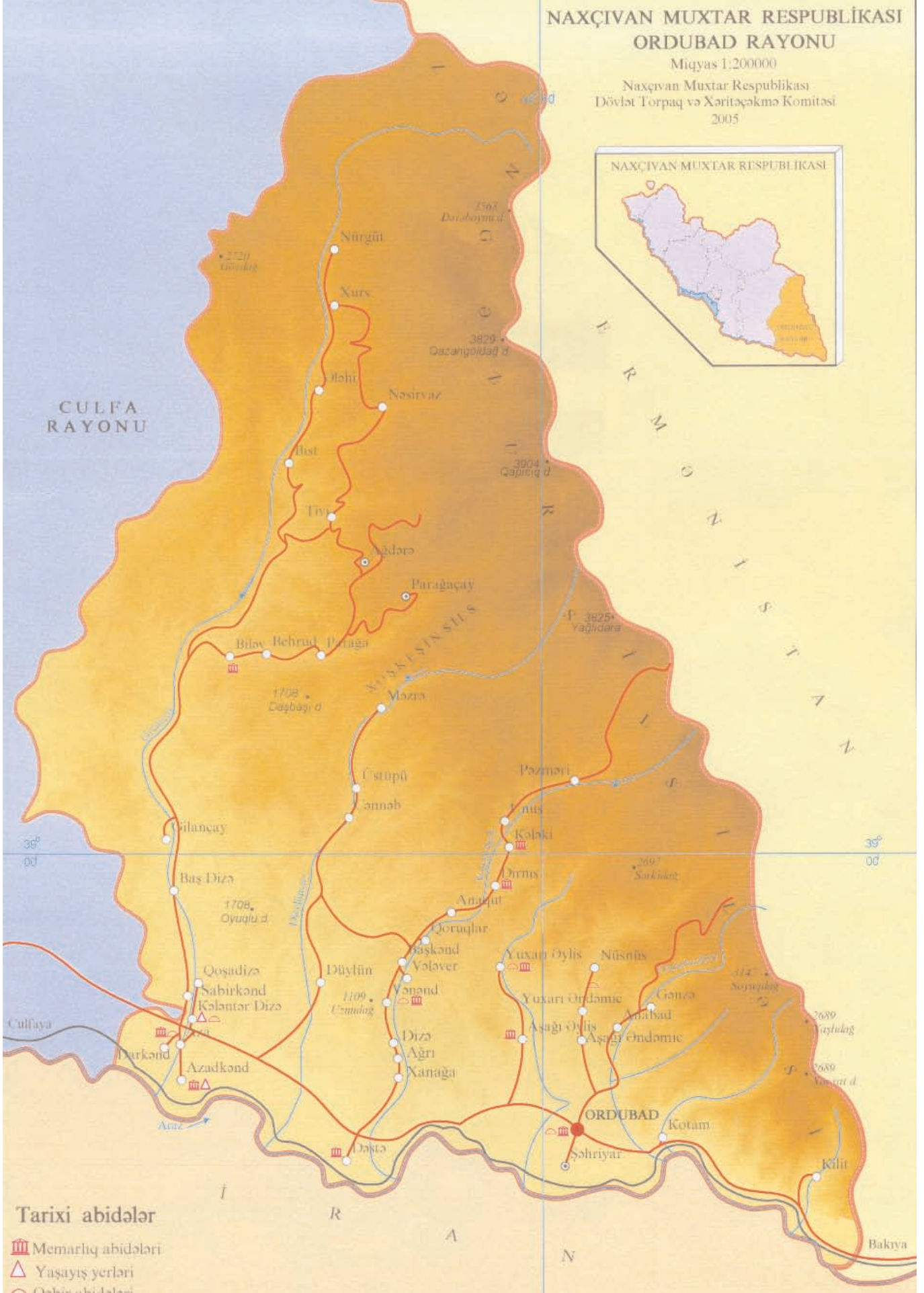
45°00'

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI

ORDUBAD RAYONU

Miqyas 1:200000

Naxçıvan Muxtar Respublikası
Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi
2005

Tarixi abidələr

- Memarlıq abidələri
- ▲ Yaşayış yerləri
- Qəbir abidələri

güsündə qismən dəyişikliklər edilərək Kəngərli rayonu yaradılmışdır. Ərazisi şm.-ş.-də Ermənistan Respublikası, c. və c.-q.-də İranla həmsərhəddir. Sahəsi 0,7 min km^2 -dir. R-nda 1 qəs., 10 kənd vardır. Mərkəzi Qıvraq qəsəbəsidir.

Təbiət. R-n şm. və şm.-ş.-dən Dərələyəz silsiləsinin qolları ilə əhatələnərək cənubdan Araz çayına doğru istiqamətlənir. Ərazidə Keçəltəpə (2744 m), Qaraquş (2600 m), Anabəgdədik (2081 m), Qabıllı (1125 m), Xok (1063 m), Tənənəmdağ (1007 m), Taziuçan (935 m), Binadüzü (885 m) dağları Dərələyəz silsiləsinin rayon ərazisində ən yüksək zirvələridir. R-nda öz başlanğıcını Keçəltəpə, Qaraquş və Anabəgdədik dağlarından götürən Lizbirtçay çox da geniş ərazi tutmayaraq Naxçıvançayın qolu olan Cəhriçaya tökülür. Çayların demək olar ki, əksəriyyəti yay aylarında axmazlara çevrilir. Suvarma işi kəhrizlər, Şərqi Arpaçay kanalı və Araz çayı üzərində qurulan nasoslar vasitəsilə həyata keçirilir. Boz, çəmənboz, qəhvəyi dağ-meşə torpaqları, Arazboyu maili düzənlik ərazilərdə (Böyükdüz) isə şoran, şorakətli-boz, boz-qonur torpaqlar vardır. Salaxan meşə-kolluq ərazisi təbii abidə və yay otlaqları, Böyükdüzün mərkəz və cənub hissələri isə qış otlaqları kimi qiymətləndirilir. Burada və ona yaxın ərazilərdə bezoar keçisi, muflon, qonur ayı, gözəl kəklik, berkut, Xəzər uları, ilencil qartal və s. heyvanlar yaşayır. Böyükdüz ərazisində isə doydaq və bala doydaq köçmə zamanı müşahidə olunur. Vaxtilə Keçəltəpə dağında bəbirə də rast gəlinirdi, lakin son onilliklərdə müşahidə edilmir. Bu zonada zəhərli ilanlar (Cənubi Qafqaz və çöl gürzəsi) da digər rayonlara nisbətən çoxsaylıdır.

Bitki örtüyü əsasən az miqdarda meşə-kol, dağ kserofit, yarımsəhra və səhra bitkiliyindən ibarətdir. Ərazidə Qaraquş zəng-çiçəyi, darləçək qlobulariya, Turnefor felipeyası, Yuliya və Florenski tülpanları, qozbel burunçiçəyi, Atropaten dazısı, ağıryıli ardıc, yumurtavari və Soviç ilankölgəsi və s. nadir, endemik və relik bitkilər yayılmışdır.

Əhali. R-nun əhalisi 25063 nəfərdir. Orta sıxlıq 1 km^2 -ə 37 nəfər düşür. Rayonun iri yaşayış məntəqələri Qıvraq qəs., Qarabağlar, Xok və Şahtaxtı k.-ləridir.

Təsərrüfat. K.r. əsasən kənd təsərrüfatı rayonudur. 2004 ildə 7,6 min t taxıl, 1,4 min t kartof, 2,7 min t tərəvəz, 2,7 min t bostan bitkiləri, 2,5 min t şəkər çuğunduru, 0,4 t üzüm, 1,5 min t ət, 7,0 min t süd, 6181 min ədəd yumurta, 125,4 t yun istehsal olunmuşdur. Muxtar respublikada istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının 9,1%-i taxıl, 8,1%-i kartof, 4,8%-i tərəvəz, 6,6%-i bostan, 4,4%-i şəkər çuğunduru, 5,9%-i üzüm, 10,7%-i ət, 11,1%-i süd, 13,5%-i yumurta, 15,5% yun K.r.-nun payına düşür. Eyni zamanda 2004 ildə 6658 baş qaramal, o cümlədən 4874 inək, camış, 74181 baş xırdabuynuzlu, 73154 quş mövcud olmuşdur. Muxtar respublikadakı qaramalın 7,9%-i, inək və camışların 10%-i, xırdabuynuzlu heyvanların 14,7%-i K. r.-nun payına düşür.

2004 ildə muxtar respublikada sənaye məhsulunun 4,0%-i, kapital qoyuluşunun 1,0%-i, istifadəyə verilmiş əsas fondların 0,6%-i, cəmi əmtəə dövriyyəsinin 2,7%-i, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin 10,3%-i K.r.-nun payına düşür.

Mədəni-quruculuq və səhiyyə. K.r.-nun sosial-iqtisadi infrastrukturunun möhkəmləndirilməsi, əhəlinin güzəranının yaxşılaşdırılması, təhsilin, səhiyyənin inkişafı sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Çalxanqala və Xıncab k.-lərində qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 25 ədəd fərdi yaşayış evi, Şahtaxtı k.-ində Şahtaxtı nasos stansiyası, Kəngərli Rayon Elektrik Şəbəkəsinin inzibati binası tikilib istifadəyə verilmişdir. Rayonun 6 məktəbəqədər müəssisəsində 220 uşaq tərbiyə olunur, 13 orta məktəbdə 5013 şagird oxuyur (2005). R-nda 12 kitabxana, 13 klub və mədəniyyət evi, 2 musiqi məktəbi fəaliyyət göstərir (2005). R-nda 100 çarpayılıq, o cümlədən 40 çarpayılıq rayon mərkəzi xəstəxanası, 35 və 25 çarpayılıq 2 kənd sahə xəstəxanası, 3 həkim ambulatoriyası, 5 feldşermama məntəqəsi, gigiyena və epidemiologiya, təcili yardım stansiyaları fəaliyyət göstərir. 8 həkim, 27 orta tibb işçisi çalışır (2005).

Tarixi-arxeoloji abidələr və memarlıq. K. r-nu ərazisində qədim insanların əmək fəaliyyətini və həyat tərzini əks etdirən maddi mədəniyyət qalıqları ilə zəngin xeyli arxeoloji abidə var. Bu abidələr qədim yaşayış yerləri, qalalar, qəbiristanlıqlar, kurqanlar və tarixi-

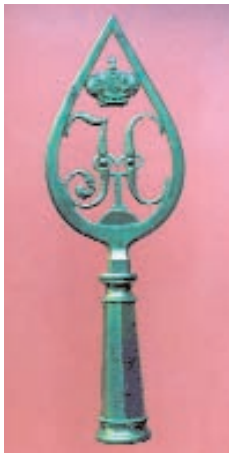
Kəngərli-Sultanov
Paşa

memarlıq abidələrindən ibarətdir. Son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid Qalacıq yaşayış yeri, şm.-da orta və son Tunc dövrünə aid I Qarabağlar qəbiristanı, Qarabağlar Govurqalası, c.-da Son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid II Qarabağlar qəbiristanı, Çalxanqalada Tunc dövrünə aid qala və son Tunc dövrünə aid yaşayış yeri, indiki Şahtaxtı kəndindən şm.-q.-də Tunc, ilk dəmir dövrlərinə aid şəhər yeri, son Tunc, ilk Dəmir dövrlərinə aid Şahtaxtı Govurqalası, I və II Şahtaxtı nekropolları bu ərazinin insanların ən qədim yaşayış yerləri olduğunu sübut edir. 80-ci illərdə indiki Yurdçu kəndinin c.-q.-ində ilk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri, q.-ində antik dövr kurqanları, Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid Yurdçu nekropolu, kəndin şm.-q.-ində Dəmir dövrünə aid sərdabə aşkar edilmişdir. Yurdçu kəndinin ərazisində müxtəlif dövrlərə aid gümüş və mis sikkə dəfənəsi tapılmışdır. Bu sikkələr Bizans imperatoru I Yuanın (969-976), Səlcuq sultanlarından II Toğrulun, Məsudun, Arslan şahın, Atabəylər hökmdarlarının adlarına aiddir.

Orta əsrlərə aid Qarabağlar memarlıq kompleksi Azərb. memarlıq abidələri içərisində mühüm yer tutur. Memarlıq kompleksi 2 qoşa minarədən, 16 m hündürlükdə olan kərpic türbədən ibarətdir. Qoşa minarənin arasında dini bina qalıqları da vardır. Qoşa minarənin 12 əsrin sonu və 13 əsrin əvvəllərində tikildiyi ehtimal olunur. Minarələri bir-birinə bağlayan baştağ isə 14 əsrə aiddir. baştağın üzərində Elxani hökmdarı Hülaku xanın arvadı Quti xatunun adı yazıldığından, onun Quti xatunun şərafinə tikildiyi güman edilir.

Naxçıvan
(Kəngərli)
süvari alayının
bayraqları.
1830, 1858.

Azərb. Tarixi Muzeyi.

Qarabağlar türbə kompleksi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin tövsiyyəsi ilə ümumdünya bankının ayırdığı vəsait hesabına təmir edilmişdir (2004).

KƏNGƏRLİ-SULTANOV Paşa (Cümşüd paşa) İsmayıl oğlu (1845, Naxçıvan ş. – 1902, orada) – hüquqşünas. Polkovnik İsmayıl ağanın oğludur. Orta təhsilini Naxçıvanda almış, ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Paris Un-tinin hüquq şöbəsini bitirmiş, bir müddət burada hüquqşünas işləmiş, fransız dili ilə yanaşı, alman dilini də mənimsəmişdir. Vətənə qayıtdıqdan sonra uzun müddət doğma şəhərində hüquqşünaslıq fəaliyyəti göstərmiş, zəhmətkeş xalqın mənafələrini müdafiə edən ədalətli və alicənab hüquqşünas haqsızlığı, cəhalət, mövhumat və fırldaqçılığı cəsarətlə ifşa edən əsl ziyalı kimi şöhrət qazanmışdır. Məhz buna görə hakim dairələr, xüsusilə mürtəcə ruhanilər tərəfindən daim hədə-qorxuya, təhqirlərə məruz qalan K.-S. dövlət qulluğundan uzaqlaşaraq, bildiyi dillər əsasında lüğət tərtib etmişdir. Taleyini uzun müddət məlum olmayan bu lüğəti prof. A. Zamanov Tbilisi kitabxanalarının birində tədqiqat apararkən təsadüfən tapmışdır. Ədəbiyyatşünasların (Ə. Sultanlı, A. Zamanov, İ. Həbibbəyli və b.) fikrincə, Paşa ağa Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” dramındakı İskəndərin prototipidir.

KƏNGƏRLİ SÜVARİLƏRİ, N A X Ç I V A N s ü v a r i l ə r i – Cənubi Qafqaz Rusiyaya birləşdirildəndən az sonra, 1829 ildə yaradılmış süvari dəstələri. Azərb.-da beş alay dəstəsi yaradılmışdı. Onlardan dördüncüsü Naxçıvanın kəngərlilər tayfası igidlərindən təşkil edilmişdi. Kəngərli süvariləri cəsurluğu ilə xüsusi şöhrət qazanmışdı. “Kavkaz” qəzeti 1890 il 6 noyabr sayında yazırdı ki, “döyüş-kənlikləri ilə bütün Qafqazda məşhur olan kəngərlilər ... xüsusi süvari dəstələri təşkil edib, bütün döyüşlərdə bizim qoşunlarla çiyin-çiyinə vuruşdular”. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin “Bələdçi” kitabındakı məlumatda göstərilir ki, rus ordusu tərkibində döyüşlərdə mərdliklə vuruşduqlarına görə 1830 ildə Rusiya imperatoru tərəfindən kəngərli süvari dəstəsi fəxri bayraqla təltif olunmuşdur. Digər alay bayraqlarından fərqli olaraq bayrağın üstündəki yazıda göstərilir: “Xeyirxahlıq xeyirxahlıqla mükafatlandırılır. Əda-

lötli sultan Allahın yerdə kölgəsidir. Əl-Murad Kəngərli”.

“Qafqaz” hərbi-tarix muzeyinin 1913 ildə nəşr olunmuş sorğu kitabındakı qeyddə deyilir: “Kəngərli süvariləri bütün Şərqdə cəsurluğu ilə şöhrət qazanmışdılar. Onlar döyüşə girərkən ölümə nifrət əlaməti olaraq atlarının boynuna qırmızı kaporlar taxardılar ki, düşmən tərəfindən tez gözə çarpsınlar.”

KƏNGƏRLİ Ulduz Səttar oğlu (d. 28.9.1924, İrəvan) – radioelektronika sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1969), prof. (1970). Azərb. Sənaye İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) energetika fakültəsini (1952) və Azərb. Milli EA Energetika İn-tununun aspiranturasını (1958) bitirmişdir. Elmi-Tədqiqat “Neft-kimyavtomat” Layihə İn-tunda (Sumqayıt) şöbə müdiri və Elmi-Tədqiqat Neft İn-tunda laboratoriya rəhbəri işləmişdir (1958–61). 1961 ildə Azərb. Politeknik İn-tunda (indiki Texniki Un-t) onun rəhbərliyi ilə radiotexnika, elektronika və rabitə kafedrası təşkil edilmişdir; hazırda un-tin radiotexnika kafedrasının müdürüdür. Radioelektronika sahəsində tədqiqatlar aparmışdır. 12 dərslük və dərs vəsaitinin, 185 elmi məqalənin, “Rusca-azərbaycanca-İngiliscə radioelektronika terminləri lüğəti”nin (1983; Cəmilə Kəngərli ilə birgə) müəllifidir. Elmi araşdırmaları neft sənayesində – neft quyularını qazma və neft emalı proseslərinin avtomatlaşdırılmasında və başqa sənaye sahələrində geniş tətbiq edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Radiotexniki dövrlər və siqnallar, h.1–2, 1978–82; Siqnalların verilmə nəzəriyyəsi, h. 1–2, B., 1981–83; Qeyri-xətti elektron dövrləri nəzəriyyəsi, B. 1990.

KƏNGƏRLİLƏR – qədim türk tayfası. Bax *Kəngərlər*.

KƏNİZDAĞ – Babək r-nu ərazisində dağ. Nehrəm k.-ndən 3 km c.-q.-dədir. Hünd. 806 m.

KƏRBƏLAYİ ZEYNALABDİN (1839–1904) – şair və nəqqaş. Bax *Usta Zeynal Nəqqaş*.

KƏRDİVAR – Azərb.-in bəzi zonalarında, xüsusilə Naxçıvanda torpaq işlərinin görülməsində istifadə edilən k. t. aləti (bax *Mərgiz*).

KƏRİMBƏYLİ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 11 km şm.-ş.-də, Naxçıvançayın sol sahilində, düzənlikdədir. Əh. 1495 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, xəstəxana, poçt şöbəsi, məscid var.

KƏRİMBƏYLİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 9 km şm.-q.-də, Arazın sahilindədir. Əh. 1744 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

KƏRİMLİ Xanəli Abbasəli oğlu (d. 27.11.1951, Şahbuz r-nunun Mahmudoba k.) – şair, ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri namizədi (1987). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun filologiya fakültəsini bitirmiş (1973), Şahbuz r-nunda pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. 1988 ildən Naxçıvan Dövlət Un-tində çalışır. Un-tin “Fikir” qəzetinin redaktoru (1991–96), beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri (1996–98) olmuşdur. 1998 ildən ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi, eyni zamanda xarici tələbələrlə iş üzrə dekandır. “Ay işığında” (1998), “Anamdan məktub” (2001), “Bu da bir nağıldır” (2004) şeir və poema topluları nəşr olunmuşdur. Şeirləri İranda və Türkiyədə də dərc edilmişdir. 20 əsr Cənubi Azərb. ədəbiyyatına dair tədqiqatların, 30-dan çox elmi məqalənin müəllifi, Türkiyə, İran, Gürcüstanda keçirilən bir neçə beynəlxalq elmi konfransların iştirakçısıdır. Naxçıvan MR Ali Məclisinin (2-ci çağırış) deputatıdır.

KƏRİMLİ Teymur Həşim oğlu (d. 2.10.1953, Ordubad r-nunun Nürqüt k.) – Filologiya elmləri doktoru (2004). Azərb. Dövlət Un-tini (indiki BDU; 1975), Azərbaycan Milli

Kəngərli Ulduz

Kərimli Xanəli

Kərimli Teymur

Kərimov Kərim
Cabbar oğlu

EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tunun aspiranturasını (1983) bitirmişdir. 1993 ildən Ədəbiyyat İn-tunun Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, eyni zamanda "Elm" nəşriyyatının baş redaktoru vəzifəsində çalışır (1997). 2002 ilin may ayından Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tunun elmi işlər üzrə direktor müavini. Onlarla elmi məqaləsi, tərtib və redaktə etdiyi, şərh və ön söz yazdığı kitablar işıq üzü görmüşdür.

Əsərləri: Nizami və tarix, B., 2002; Görünməyən Füzuli, B., 2003.

KƏRİMOV Bəxtiyar (1909, Babək r-nunun Şıxmahmud k. – yanvar, 1942, Kırım) – Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı. Kırım cəbhəsindəki döyüşlərdə igidlik göstərmişdir. Döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən 11 faşist kəşfiyyatçısı ilə rastlaşan K. düşmənin 10 nəfərini silahla öldürmüş, yaralı olmasına baxmayaraq, son nəfəsində faşist zabiti dişləri ilə boğmuş, özü də həlak olmuşdur. K.-a oçerk və şərlər həsr olunmuş, haqqında kinonovella ("Bəxtiyar", 1942) çəkilmişdir.

KƏRİMOV Kərim Cabbar oğlu (20.9.1921, Naxçıvan ş. – 26.7.1995, Bakı) – sənətsünas. Sənətsünaslıq doktoru (1971), prof. (1975), Azərb. Milli EA m. üzvü (1980). Azərb. Dövlət Un-tini (indiki BDU) bitirmişdir (1951). 1951–95 illərdə Azərb. Milli EA Memarlıq və İncəsənət İn-tunda işləmiş, 1972 ildən təsviri sənət şöbəsinin müdiri, 1979 ildən eyni zamanda direktor müavini, 1993 ildən isə həmin intun direktoru olmuşdur. K. Azərb. təsviri sənətinin inkişafının müxtəlif dövrləri və problemləri, Azərb. miniatür sənətinin yaranması və inkişafı, orta əsr Azərb. rəssamları Sultan Məhəmməd, Məhəmmədi, Mir Seyid Əli, Sadiq bəy Əfşar, həmçinin Mir Möhsün Nəvvab və b.-nin yaradıcılığı haqqında tədqiqatların, monoqrafiyaların, habelə rus rəssamlarının (V.V. Verşşagin və b.) yaradıcılığında Azərb. həyatının təsvirinə dair elmi məqalələrin və s. əsərlərin müəllifidir. Azərb. Rəssamlar İttifaqı İdarə Heyətinin katibi (1983–92) olmuşdur. 1954 ildən indiki Azərb. Mədəniyyət və İncəsənət Un-tində dərs demişdir. "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Əsərləri: Bəhrüz Kəngərli, B., 1963; Miniatiürlər. Albom, B., 1980; Nizami. "Xəmsə". Miniatiür, B., 1983; Sadiq bəy Əfşar, B., 1987; Sultan Məhəmməd və onun məktəbi, B., 1993; Azərbaycan в произведениях рус-

ских художников, в кн., Искусство Азербайджана, т. 6, Б., 1959; Султан Мухаммед и его школа, М., 1970; Изобразительное искусство XIV-XVII вв., в кн. История искусства народов СССР, т. 3, М., 1974; Стенная роспись Азербайджана, Б., 1983; Миниатюрная живопись Азербайджана, Б., 1983; Ляtif Керимов, Б., 1983; Миниатюры к "Хамсе" Низами, Б., 1991.

KƏRİMOV Kərim Məhəmməd oğlu (2.7.1971, Şərur r-nunun Qarahəsənli k. – 5.5.1992, Goranboy r-nunun Tapqaraqoyunlu k.; Qarahəsənli qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (ölümündən sonra). 1988 ildə Tümen Ali Hərbi Mühəndis Komandirləri Məktəbinə daxil olmuşdur. Azərb.-da milli-azadlıq hərəkatının gücləndiyi, torpaqlarımıza erməni təcavüzünün genişləndiyi bir şəraitdə 1992 ilin fevralında raport verərək, hərbi məktəbdən azad edilmiş və Bakıya gələrək Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinə daxil olmuşdur. Bacarıqlı istehkamçı kimi döyüş cəbhəsinə göndərilmişdi. 1992 il aprelin 30-da düşmənin sərhəd boyu basdırdığı 40-dan çox minanı zərərsizləşdirmiş və əsl qəhrəmanlıq nümunəsi göstərmişdi. K. düşməni snayperinin gülləsindən şəhid olmuşdur. Qarahəsənli k.-ndə büstü ucaldılmışdır. Goranboy və Şərur r-nlarında adına məktəb və küçə var.

KƏRİMOV Mahmud Kərim oğlu (d. 18.10.1948, Bakı) – fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1989), prof. (1999). AMEA-nın akad. və prezidenti (2001). Qazaxıstan EA-nın akad. (2005). K.C. Kərimovun oğludur. Azərb. Dövlət Un-tinin fizika fakültəsini (1971) və AMEA Radiasiya Tədqiqatları Sektorunun (RTS) aspiranturasını (1978) bitirmişdir. RTS-in elmi katibi (1980–83) və direktoru (1984–2001) olmuşdur. Molekulyar bərk cisimlər əsasında informasiya çeviriciləri fizikası ilə bağlı elementar elektron və molekulyar proseslərin yeni tipli əsaslarının yaradılması, habelə molekulyar elektronika və informatikanın aktual istiqamətlərinin formalaşdırılması sahəsində araşdırmalar aparmışdır.

M. ilk dəfə olaraq, yüksək molekullu sistemlərdə güclü elektrik və maqnit sahəsinin təsiri ilə baş verən elementar elektron və molekulyar prosesləri, elektrik və fotoelektrik keçiricilərinin maqnit spin effektlərini tədqiq etmişdir. Bu tədqiqatların nəticəsində tamamilə yeni prinsip əsasında idarə olunan yaddaş

Kərimov Kərim

elementlərinin, informasiyanın ötürülməsi və çevrilməsi sistemlərinin perspektivləri müəyyən olunmuşdur. 120-dən çox elmi məqalənin və bir çox ixtiranın müəllifidir. K.-un rəhbərlik etdiyi laboratoriya 1995 və 1997 illərdə INTAS Beynəlxalq qrantlarını almışdır. 2001 ildə NATO-nun “Sülh naminə elm” proqramının qrantına layiq görülmüş və həmin layihənin həmdirektorudur. Onun bir sıra ölçü cihazları respublika sənaye və iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində tətbiq olunmuşdur. Beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir. Bir çox ixtisaslaşdırılmış elmi şuraların üzvüdür; SSRİ EA Radiasiya və Fotokataliz üzrə əlaqələndirmə şurasının üzvü olmuşdur. Beynəlxalq Ekoenergetika Akademiyasının vitse-prezidenti, Atom Enerjisindən Sülh Məqsədilə İstifadə üzrə MDB komissiyasında Azərb. Respublikasının səlahiyyətli nümayəndəsidir (1997 ildən). Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurası İdarə Heyətinin sədridir (2001 ildən).

Ə s ə r l ə r i: Кинетика светорассеяния при электрическом нагружении пленок полиэтилена, ЖТФ, 1988, т.58, №8 (В.А.Сүлеймановла birgə); Электрополевая зависимость магнитного спинового эффекта в фотопроводимости полидиацетилене, ФТТ, 1998, т.40, №9 (Е.З.Əliyevlə birgə); Спиновый обмен в допированном йодом полидиацетилене, ФТТ, 1999, т.41, №10.

KƏRİMOV Rəfail Musa oğlu (d. 15.6.1949, Naxçıvan ş.) – xor dirijoru. Nax. MR-in əməkdar incəsənət xadimi (2000). A.Zeynallı ad. Bakı Musiqi Texnikumunun xor-dirijorluq fakültəsini (1974) və Azərb. Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İn-tunu (indiki Bakı Slavyan Un-ti; 1980) bitirmişdir. Şahbuz musiqi məktəbində müəllim (1974–76), Naxçıvan şəhər musiqi məktəbində müəllim və direktor müavini (1981–89) işləmişdir. Naxçıvan şəhər I saylı Uşaq musiqi məktəbinin direktoru olmuşdur (1989-2002). Hazırda Nax. MR Mədəniyyət Nazirliyinin aparıcı məsləhətçisidir. Azərb. Respublikası Xor Cəmiyyəti Nax. MR təşkilatının sədridir (1982 ildən). Ümumittifaq bədii özfəaliyyət festivalının 1-ci dərəcəli diplomuna layiq görülmüşdür (1976).

KƏRİMOV Sabit Qəhrəman oğlu (d. 10.4.1940, Ordubad ş.) – informatika və hesablama texnikası sahəsində alim. Texnika elmləri doktoru (1987), prof. (1989), Azərb.

Milli EA m. üzvü (2001). Azərb. Neft və Kimya İn-tunun (indiki Neft Akademiyası) istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması fakültəsini (1961) və Moskva Energetika İn-tunun aspiranturasını (1967) bitirmişdir. 1968 ildən elmi-pedaqoji fəaliyyətini Neft Akademiyasında davam etdirir. 1989 ildən hesablama maşınları və proqramlaşdırma kafedrasının müdürüdür. Elmi tədqiqatlarının əsas istiqaməti informasiya və ekspert sistemlərinin yaradılması və tətbiqi ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə respublikanın elmi-texniki potensialı və elmi kadrları üzrə, bitkilərin ekoloji təmiz mühafizə vasitələri üzrə, bank işi üzrə informasiya sistemi, dərman bitkiləri üzrə intellektual informasiya sistemi, qarın boşluğu nahiyəsində cərrahi xəstəliklərin, qara ciyər və öd yolları xəstəliklərinin diaqnostikası üçün ekspert sistemləri yaradılmış və tətbiq edilmişdir. 3 monoqrafiyanın, 100-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə kompüterlə idarə olunan rusca-İngiliscə-Azərbaycanca-türkcə izahlı informatika terminləri lüğəti hazırlanıb nəşr edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Alqoritmik dillər və proqramlaşdırma (T. Əsgərovla birgə), B., 1984; Fərdi kompüterlər və proqramlaşdırma (şərikli), B., 1992.

KƏRİMOV Vilayət Hidayət oğlu (d. 8.9.1948, Bakı) – sənətsünas. Memarlıq doktoru (1992), prof. (1999). Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının müxbir üzvü (1993). Azərb. Dövlət İnşaat Mühəndisləri İn-tunu (indiki Memarlıq və İnşaat Un-ti) bitirmişdir (1973). 1983 ildən Azərb. Milli EA Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tunda Azərb. arxeoloji abidələrinin bərpası və konservasiyası şöbəsində işləyir (1997 ildən həmin şöbənin müdürüdür). Eyni zamanda Azərb. Dövlət Memarlıq və İnşaat Un-tinin professorudur. Memarlıq irsindən istifadə, memarlıq-arxeoloji abidələrin bərpasının nəzəri məsələləri sahəsində fəaliyyət göstərir. Naxçıvanın müdafiə istehkamları, “Naxçıvan MR ərazisində Tunc dövrü memarlıq-arxeoloji abidələri”, “Azərb. memarlığında müdafiə qurğularının inkişaf tarixi” və s. mövzular K.-un tədqiqatlarının başlıca istiqamətidir. Qafqaz Albaniyasının xristian memarlığı, orta əsrlərdə Azərb. islam memarlığının formalaşması, Qarabağ memarlığı, Nizami dövründə Azərb.

Kərimov Mahmud

Kərimov Rəfail

Kərimov Sabit

Kərimov Vilayət

müdafiə istehkamları və s. mövzulara dair elmi məqalələrin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Qarabağ (tarixi-etnoqrafik öçerklər), B., 1999; (Azərbay., ingilis, rus dillərində); Оборонительные сооружения Азербайджана (историко-архитектурный очерк), Б., 1998; Аҫиҫәәҫ, А., 2005.

KƏRİMOVA Sənubər Ağa qızı (d. 13.1.1935, Naxçıvan ş.) – jurnalist. Azərbaycan Respublikası əməkdar mədəniyyət işçisi (1981). Azərbaycan Dövlət Un-ti (indiki BDU) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini bitirmişdir (1959). “Şərq qapısı” qəzetində şöbə müdiri (1965–75), redaktor müavini (1975–76) və redaktor (1976–85) işləmiş, eyni zamanda Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin katibi və Naxçıvan vilayət təşkilatının sədri (1976–85) olmuşdur. Nax. MR Sosial Təminat naziri (1985–93), Nax. MR əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirinin birinci müavini (1993–2000) vəzifələrində çalışmışdır. Muxtar respublika qadınlar şurasının sədri olmuşdur (1975–90). 2000 ildən Azərbaycan Milli EA Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu “Folklor sarayı”nın nəşri olan “Dədə Qorqud” almanaxının əməkdaşdır. Nax. MSSR Ali Sovetinin (10—11-ci çağırış) deputatı seçilmişdir.

KƏRKİ – Sədərək r-nunda, Tejkar dağının ətəyində, Arpaçayın sahilində kənd. İrəvan–Cermuk avtomobil yolunun 25–30 km-liyində, Ermənistanla sərhəddədir. Sah. 950 ha. Adının türk qıpçaq tayfası *kərkilər*ə bağlı olduğu ehtimal edilir. Mənbələrə görə, kərkilər Azərbaycan erkən orta əsrlərdə qıpçaqların tərkibində gəlmişlər. 19 əsrin əvvəllərində qazax etnik birliyinin kərkibaşı tirəsi (nəsl) olmuşdur. Özbəkistanda və digər bölgələrdə də kərki tayfaları qeydə alınmışdır. Azərbaycan-da Kərkicahan şəhəri (Dağlıq Qarabağ), Göyçə mahalında Kərkibaşı k., Türkmənistan-da K. r-nu, şəhəri və Kərkici d.-y. st. (Cərcə vil.), Kərkidağ toponimi mövcuddur.

Erməni millətçilərinin Azərbaycan-a qarşı ərazi iddiaları ilə bağlı törətdiyi qanlı cinayətlər K.-dən də yan keçməmişdir. Hələ 1938 il mayın 5-də K. torpaqlarının bir hissəsi Azərbaycan hökumətinin razılığı ilə Ermənistanə verilmişdi. Bu barədə protokola Azərbaycan MİK-in işçiləri – ermənilər Qadaqçıyan və İsaakyan qol çəkmişdilər. Kənd ərazisinin digər bir hissəsi isə 1969 ilin mayında Azərbaycan-ın o

zamankı rəhbərliyinin “səxavəti” üzündən bu respublikaya “bağışlanmışdı”. Bununla da, erməni qəsbkarlarının K.-ni bütünlüklə və asanlıqla işğal etməsinə əlverişli şərait yaranmışdı. 1980-ci illərin ortalarından K.-də vəziyyət xüsusilə gərginləşməyə başladı. Ermənilər müxtəlif təxribatlar törədirdi, Sədərək-dən çəkilmiş işıq və rabitə xətlərini tez-tez kəsirdi, otlaq və örüş yerlərindən mal-qaranı oğurlayırdı, mənəvi-psixoloji təzyiqlər göstərməklə 350 nəfərə yaxın kənd əhalisini sıxışdırırdılar. K. ilə əlaqə, gediş-gəliş kəsilmiş, kənd tam mühasirə vəziyyətində qalmışdı. 1988–90 illərdə ermənilərin daimi hücumlarına məruz qalan K., nəhayət, 1990 il yanvarın 15-də 2–3 minlik erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal edildi. İşğalçılarla qeyri-bərabər döyüşdə qəhrəmanlıqla vuruşan kənd əhalisi xeyli şəhid verərək, Sədərək r-nunun digər kəndlərinə və ayrı-ayrı bölgələrə köçməyə məcbur oldu.

KƏRKİ – Sədərək r-nunun Kərki k.-ndən c.-də, dağın üzərində Tunc dövrünə aid yaşayış yeri. Kəndə yonulmuş iri qaya parçalarından hörülmüş divar qalıqları saxlanmışdır. Geniş tədqiqat işləri aparılmamışdır. Yeriüstü materiallar dən daşları, sürtgəclər, çəhrayı və boz rəngdə bişirilmiş gil məmulatından (əsasən, kasa və küpə tipli qab qırıqları) ibarətdir. Çəhrayı qablar qırmızı anqobla örtülərək qara rənglə naxışlanmışdır. Boz rəngli gil qab qırıqları çölmək tipli qablarla təmsil olunmuşdur. Tapıntıların e. ə. 3–1-ci minilliklərə aidliyi və yaşayış yerindən uzun müddət müdafiə istehkamı kimi istifadə olunduğu ehtimal edilir.

KƏRKİ DÜZÜ – Sədərək r-nu ərazisində, Arazboyu düzənliklərdən biri. Qədimdə Sədərək-dən yaylaqlara gedən obaların yolu buradan keçirdi. Sədərəkli *Aşıq Əli* Xanxanım oğlu axar suyu, yüz hektarlarla bərkətli torpağı olan bu yerin adını məşhur şeirində əbədiləşdirmişdir (ətraflı məlumat üçün bax *Sədərək düzü*).

KƏRKİ NEKROPOLU – Kərki k.-ndən q.-də Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Sah. 2 ha-a yaxındır. Daş qutu qəbirlərin kənarları iri sal daşlardan qurulmuş, üzəri iri daş plitələrlə örtülmüşdür. Bəzi qəbirlərin ətrafında kromlərlə təsadüf olunur. K.n. ərazisində təsərrüfat işləri zamanı (1979) bir neçə qəbir dağıdılmış, əldə olunmuş qəbir material-

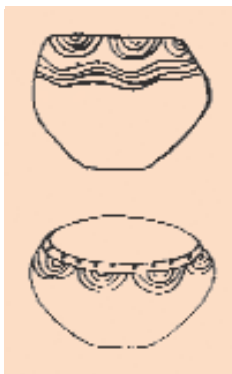

Kərimova Sənubər

Kərki nekropolu. E. ə. 3-cü minilliyin sonu – 2-ci minilliyin əvvəlləri. Boyalı kasa.

Kərki nekropolundan tapılmış gil qab nümunələri.

ları (əsasən monoxrom boyalı küpə və kasalar) Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinə verilmişdir. Bu tip boyalı qablar Nax. MR-dəki Çalxanqala, Nəhəcir, Yaycı, II Kültəpə və s. arxeoloji abidələr üçün səciyyəvidir. Tapıntılar K.n.-nun e. ə. 3-cü minilliyin sonu – 2-ci minilliyin əvvəllərinə aid edilməsinə imkan verir.

KƏSƏNDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Dağüstü silsilənin c.-ş. hissəsindədir. Hünd. 1102 m. Konusvarı formadadır.

KƏSİK GÜNBƏZ – orta əsrlərə aid (13 əsr) Azərb. memarlıq abidəsi *Gülüstan türbəsinin* xalq arasında adı.

KIRNA – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və d.y. st.-ndan 30 km şm.-da, Əlinəcəyın sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. İlandağın ətəyində yerləşir. Əh. 1326 nəfər (2005); üzümçülük, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, uşaq bağçası, 2 kitabxana, təqaüdcülər klubu, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

KIRNA – Culfa r-nunun Kırna k.-ndən ş.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Ərazi girintili-çıxıntılı olub, ş.-dən hündür dağ silsiləsi, q.-dən Əlinəcəy, şm. və c.-dan dərələrlə sərhədlənir. Sah. 3700 m²-dir. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqat aparılmışdır (1991). Hazırda böyük bir hissəsi yeni tikintilərlə örtülmüşdür. Saxlanmış hissəsi hündür tərəni və onun ətkələrini əhatə edir. Tərənin üzərində orta əsrlərə aid məscid var. Yerüstü materiallar, əsasən, gil qab məmulatından (şirli və şirsiz saxsı qab sınıqlarından), kərpic hissələrindən, dən daşlarından ibarətdir. Tapıntılara əsasən K. yaşayış yerini 11–17 əsrlərə aid etmək olar.

KIRNA CÜMƏ MƏSCİDİ – Culfa r-nunun Kırna k.-ndə memarlıq abidəsi. Plan-məkan quruluşu, yerləşmə tərzı və s. məscidin yüksək memarlıq keyfiyyətinə malik dini bina olduğunu göstərir. Bəzi tədqiqatçılar abidəni türbə hesab etmiş, ilk vaxtlar onun bayırdan çadırvarı günbəzlə örtüldüyü fikrini irəli sürmüşlər. Lakin məscidin ölçü və nisbətləri, əlxişus məkan quruluşu onu xatirə tikilisi saymağa heç bir əsas vermir. Azərb. xatirə memarlığı təcrübəsində bu tip tikiliyə rast gəlinmir. Abidənin dam örtüyü tamam dağılsa da, iç və xarici quruluşu onun kubvarı gövdəsinin çadırvarı deyil, sferokonik biçimli

günbəzlə tamamlandığını sübut edir. Məscidin hişz olunmuş məçsurəsi (günbəzaltı fəza boşluğu) planda kvadrat biçimlidir. Giriş hissəsi üç sivri tağ (ortadan enli) aşırımı şəklində, günbəzə keçid hissəsi isə kubdan səkkizüzlüyə, səkkizüzlüdən onaltıüzlüyə və oradan da günbəzə keçmə prinsipi üzrə həll edilmişdir. Belə pilləli keçid məscidin tutum kompozisiyasına məntiqi və ifadəli görkəm vermək məqsədi güdüdü. Daxildə isə bu, ikiqatlı keçid tağlar və tromplarla son dərəcə zərif işlənmişdir. Abidə konstruktiv ayrıntılarına görə səlcuq memarlığının şah əsərlərindən sayılan İsfahandakı Günbədi-xaki məscidinə

Məscidin daxili görünüşü.

oxşayır. Kitabəsi qalmasa da, müvafiq səlcuq abidələri ilə müqayisədə məscidin 12 əsrdə tikildiyi ehtimal olunur.

Əd.: Q i y a s i C., Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

KIRNA NEKROPOLU I – Culfa r-nu ərazisində eyniadlı k.-dən şm.-da orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Q.-də Əlinəcə çayı, c.-da torpaq yol, şm.-ş.-də dərin dəyər ilə sərhədlənir. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmışdır (1991). Nekropol hazırda yerli əhali tərəfindən istifadə edilir. Orta əsr qəbirləri və müasir məzarlar bir-birinə qarışmışdır. Qədim qəbirlərin baş daşları saxlanılmamışdır. Sina daşları, əsasən, düzbucaqlı və prizma formasında olub, bəzən yuxarıda tacvari şəklidə tamamlanmışdır. Bəzi qəbirlərin üzərində quş və haça təsvirləri vardır. Qəbirlər qrup halında iri daşlarla dövrələnmişdir. Daş düzmələr, əsasən, düzbucaqlı plandadır. Nekropolun mərkəzində çiy kərpicdən hörlülmüş 5x5 m sahəni əhatə edən türbənin qalıqları saxlanılmışdır. Abidənin 14–18 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

KIRNA NEKROPOLU II – Culfa r-nu ərazisində eyniadlı k.-dən ş.-də orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Şm., ş. və c. tərəflərdən hündür dağlarla əhatə olunmuş dərədə, düzənlik sahədedir. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmışdır (1991). Əhalinin məlumatına görə, nekropolda xeyli qoç-daş olmuş, lakin onların əksəriyyəti aparılmışdır. Hazırda bəzə rəngli daşdan yonulmuş üç ədəd qoç-daş qalmışdır ki, onların da baş tərəfi sınıxmışdır; biri düzbucaqlı əsas üzərində hazırlanmışdır. Abidəni 14–16 əsrlərə aid etmək olar.

KIRNA TUF-BREKÇİYA, TUF-KONQLOMERAT YATAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Kırna k.-ndən 0,25 km c.-ş.-də, Naxçıvan-Ərəfsə avtomobil yolunun kənarındadır. Geoloji quruluşunda Üst Oligosen və Alt Miosen yaşlı tuf-brekiçiyə və tuf-konqlomeratlar iştirak edir. Sah. 0,7 km², faydalı qatın qalınlığı 27–58 m-dir. Tuf-brekiçiyə və tuf-konqlomerat divar daşı istehsalına yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 14070 min m³-dir.

KİÇİKOBƏ – Şəbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 4 km c.-q.-də, Naxçıvançayın sahilindədir. Əh. 176 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. İbtidai məktəb var.

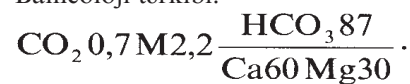
KİLİT – Ordubad r-nu ərazisində çay. Arazın sol qolu. Zəngəzur silsiləsinin ətəyindən (2340 m hünd.-dən) başlanır. Uz. 7 km. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır. Suyu Araza çatmır, Kilit k. yaxınlığındakı kiçik su anbarına tökülür.

KİLİT – Ordubad r-nunda kənd. R-n mərkəzindən 16 km c.-ş.-də, Naxçıvan-Bakı d.y.-nin sol tərəfində, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən Ordubadın Qorçevan k. də Nax. MSSR-in 9 kəndi sırasında əkin yerləri və otlaqları ilə birlikdə qanunsuz olaraq Erm. SSR-ə birləşdirildi. Bundan əlavə, Qorçevan ermənilərinin hələ 1921 ildən icarəyə götürdükləri, 1923 ildən isə zorakılıqla sahibləndikləri K. kəndi torpaqlarının bir hissəsi də bu respublikaya qatıldı. 1992 ildə erməni silahlı quldurlarının basqınları nəticəsində əhalisi Ordubad r-nunun müxtəlif yerlərinə köçmüşdür. Hər tərəfdən sıldırım yamaqlı dağ və dərələrlə əhatə olunan K.-in c.-ş.-ində karst mağarası mövcuddur (mağaranın dəhliz və salonlarında stalaktit və stalaqmitlər var). Mağaraların girəcəyində aşkar edilmiş mədəni təbəqə qalıqları onların qədim insan məskənləri olduğunu göstərir. K. yaxınlığında Ül dərəsi adlı yerdə orta əsrlərə aid yaşayış yerinin qalıqları və qəbir abidələri aşkar edilmişdir.

KİLİT MAĞARASI – Ordubad r-nunun ərazisində Kilit k.-dən 6 km şm.-ş.-də, Arazın sol sahilində karst mağarası. Azərb. Milli EA Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tunun Paleolit arxeoloji ekspedisiyası qeydə almışdır (1983). Mağara olduqca möhtəşəmdir; qabaq hissəsi və salonu torpaq çöküntüsü ilə doludur. İlk müşahidələr əsasında K. m.-ndə daş dövrü insanların yaşadığı ehtimal edilir.

KİLİT MİNERAL SU BULAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Kilit k. yaxınlığındadır. Su iki yerdə səthə çıxır.

Balneoloji tərkibi:

• pH 6,5 D 20 m³ / gün T 16⁰ C

Suyu karbon qazlı, zəif minerallaşmış, hidrokarbonatlı, kalsiumlu-maqneziumludur. Rusiya Federasiyasındakı “Darasun”

(Çita vilayəti) tipli su olub, müalicə məqsədilə istifadə edilə bilər.

KİLİT MONSONİT YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Kilit k.-ndən 2 km şm.-ş.-də, Kilit çayının sağ sahilindədir. Geoloji quruluşunda Mehri-Ordubad plutonunun monsonit fazasının süxurları iştirak edir. Faydalı qat xırda və orta dənəli, boz və tünd-boz rəngli kvarslı monsonitdən təşkil olunmuşdur. Sah. 0,03 km², faydalı qatın öyrənilmiş qalınlığı 50–90 m-dir. Monsonit yüksək dekorativliyə malik olub, üzlük daşı kimi köbə (bordiyur) və binaların fasad hissələrinin tikintisində, abidələrin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Yatağın sənaye ehtiyatı 1260,1 min m³-dir.

KIŞMIŞ – Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmış tumsuz sarı, qara və qırmızı kişmiş üzümün qurusu. Qurudulma müddəti 4–12 gündür. K.-in tərkibində şəkərin miqdarı 76–80%-ə qədərdir. Naxçıvanın məşhur qırmızı K.-inin tərkibində 80%-dən çox şəkər. 5,5%-dək C vitamini vardır. 100 qr K.-in qidalılığı 270–290 kalori, 100 qr üzümün qidalılığı isə 70 kaloridir. Tumsuz ağ üzümdən s ə b z ə, qara üzümdən ş a h a n ə K. hazırlanır. İri gilləli tumlu üzüm qurusu m ö v ü c adlanır.

Qaynaqlardakı məlumatlara görə, orta əsrlərdə K. həm də xarici ölkələrə ixrac olunurdu. Tarixçi Rəşidəddinin yazılarından məlum olur ki, 14 əsrin əvvəllərində təkə Təbriz yaxınlığındakı bağlardan min kq-larla K. qurudulurdu. K. bəzi plov növləri üçün xuruş, həmçinin ləvəngi hazırlanmasında və şirniyyat məmulatlarında geniş işlədilir.

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” – qəhrəmanlıq dastanı. Oğuz türklərinin (bax *Oğuzlar*), o cümlədən Azərb. xalqının ən qədim və möhtəşəm ədəbi abidəsi. “K.-D. Q” müstəqil ədəbi abidə olsa da, o, istər dastanda təsvir edilən hadisələrin tarixi coğrafiyası, istərsə də dil baxımından Azərb.-la daha çox bağlıdır. Dastanda islam dininin təsiri duyulsa da, islamdan əvvəlki inancların, məişət və adət-ənənələrin izləri, mətnin dərin qatlarında gizlənmiş çox uzaq keçmişlərin əks-sədəsi, ərəb-fars leksikasının təsirinin zəifliyi, qəhrəmanların adlarının türkçə olması, qədim türk şeirinin vəzn və qafiyə sisteminin mövcudluğu onun daha qədim zamanlarla, miladdan əvvəlki son əsrlərlə bağlı olduğunu göstərir.

“K.-D. Q”. dastanı Naxçıvan diyarı ilə xüsusilə bağlıdır. Dastanda təsvir edilən bir sıra hadisələr bilavasitə Naxçıvan ərazisində baş verir. Bunu dastanda adı çəkilən coğrafi obyektlərin əsasən Naxçıvanda və onunla qonşu olan ərazilərdə olması da sübut edir. Məlumdur ki, oğuzların bir qolu Azərb.-in c.-unda, o cümlədən Naxçıvan ərazisində məskunlaşmışdı. Qədim oğuz ellərinin, bir növ, mərkəzində yerləşən Naxçıvan diyarında “K.-D.Q.” boyları və onların personajları ilə bağlı 50-dən çox toponim müəyyən edilmişdir. Onları üç qrupa bölmək olar:

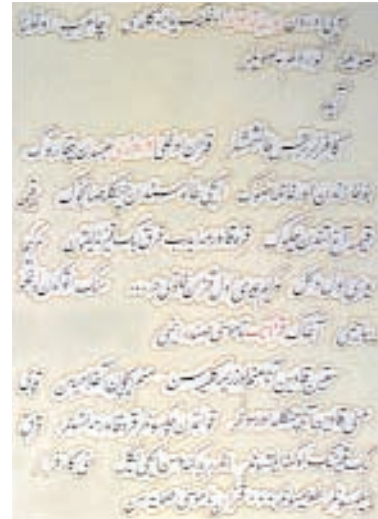
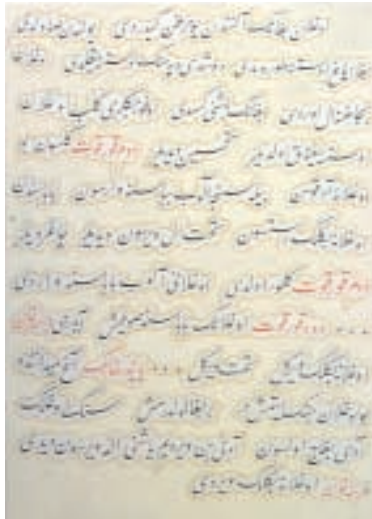
1. Adları birbaşa göstərilən coğrafi obyektlər. Belə toponimlərin sayı 16-dır – Ağqaya, Altunqala, Qaradərə, Qaraçuq, Qaraçuq (Qaraquş) dağı, Əlincə qalası, Dərəşam, Şəruk (Şərrur) və s.

2. Dastan qəhrəmanlarının və oğuz tayfalarının adlarından törədiyi güman edilən toponimlər – Böyükdüz, Qaraçoban, Sədərək, Şərrur düzləri, Daşarx, Daşqışlaq, Əgrək, Oğuzdaşı kəndləri, Buğaçəşməsi və s.

3. Mikrotoponimlər.

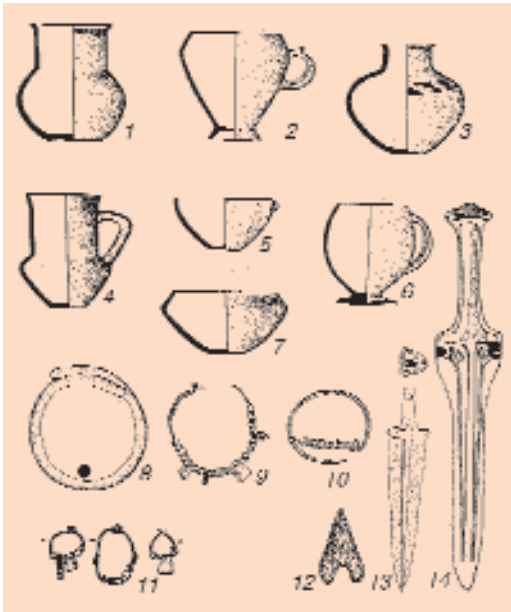
İkinci qrupa daxil olan toponimlər içərisində dastanın baş qəhrəmanı, Oğuzun məşhur sərkərdəsi Salur Qazanın adı ilə bağlı coğrafi obyekt adları xüsusilə çoxdur (20-yə qədər): Qazançı, Qazançılı, Qazançılar kəndləri, Qazançı qalası, Qazançı yaylağı, Qazangöl, Qazangöl dağı, Qazangöl aşırımı və s. Naxçıvan ərazisindəki orta əsrlərə aid nekropollar da, Keçəldağ, Batabat və Ordubad yaylaqlarında qoç daş heykəllərindən ibarət

Dastanın əlyazmasından fraqmentlər.

abidələr də maldarlıqla, o cümlədən qoyunçuluqla məşğul olan oğuzlara məxsusdur. Keçəldağda aşkar edilmiş qoç daş heykəlin bir üzündə türk antropoloji tipli qadın (barilyef) təsvir olunmuşdur. Başqa bir qəbir-üstü sənduqənin üzərində ərəb qrafikası ilə “Bulqar bahadır” sözləri həkk edilmişdir ki, bu da tarixi məlumata görə, Venəxdur Bulqar Vənd adlı bir sərkərdənin miladdan əvvəl ikinci yüzillikdə Cənubi Qafqazda yerləşdiyi və dastanda “Bulqar bir ər” etnonimi ilə xatırlanan protobulqarların (protooğuzların) Naxçıvan ərazisində məskunlaşdıqlarını göstərir. Xalq arasında oğuz qəbirləri adlandırılan qəbir abidələrə ən çox Naxçıvanın qala şəhərlərinin, Əlincəqalanın, Oğlanqalanın yerləşdiyi ərazilərdə rast gəlinir. Təpəgöz haqqında əfsanə ilə bağlı Çalxanqala, Çovurqala, Oğlanqala siklop istehkamları, habelə onların ətrafındakı kurqanlar və daş qutu qəbirlər də türkdilli etnoslara məxsusdur. Nəhayət, dastanın dili də Nax. MR-in Şərur bölgəsi əhalisinin dili ilə səsləşir. Bütün bunlar akad. V. V. Bartoldun göstərdiyi kimi, “K.-D.Q.”-un Qafqazda, məhz Azərb.-da təşəkkül tapdığını bir daha təsdiq edir.

Azərb. Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyi haqqında “20 aprel 1997 il tarixli fərmanına əsasən dastanın yubileyi beynəlxalq miqyasda keçirilmişdir.

Kolanı nekropolundan aşkar olunmuş materiallar:

- 1, 3. Küpə tipli gil qablar. 2, 4, 6. Qədəh tipli gil qablar. 5, 7. Kasa tipli gil qablar. 8–11. Tunc bəzəklər, əqiq, pasta və balıqqulağı muncuqlar. 12. Ox ucluğu. 13, 14. Silah nümunələri.

Naxçıvan ş.-ndə “Dədə Qorqud” meydanı salınmış, “Təbriz” mehmanxanasının önündə Dədə Qorqudun əzəmətli abidəsi (müəllifi heykəltəraş, əməkdar incəsənət xadimi E. Cəfərovdur) ucaldılmışdır; bu, Azərb.-da Dədə Qorquda ucaldılan ilk heykəldir.

M ə t n : Kitabi-Dədə Qorqud (tərtib edəni, ön sözü və lüğətin müəllifi Samət Əlizadə), B., 1999.

Əd.: “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, 2 cild-də, B., 2000; B a b a y e v S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999.

KOLA MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nunda, Kolasu çayının mənbə hissəsindədir. Suyu karbon qazı ilə birlikdə bir neçə çıxışdan ibarət olub, debiti $30 \text{ m}^3/\text{gün}$, temp-ru 13°C -dir.

KOLANI – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km şm.-ş.-də, Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Naxçıvançayın (Arazın qolu) sahilindədir. Əh. 1662 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi var. Kənddən bir qədər aralıda *Söyüdlü*, c.-q.-ndə isə *Quzey* orta əsr yaşayış yerləri və qəbiristanlar aşkar olunmuşdur.

KOLANI – Şahbuz r-nunda eyniadlı kəndin içərisində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 9500 m^2 . Axtarışlar zamanı dağıdılmış tikinti qalıqları, boz və çəhrayı rəngli gil məmulatı (küpə və kasa tipli qab qırıqları) və s. aşkar edilmişdir. Hazırda yaşayış yerindəki təpənin üstündə böyük məscid tikilmişdir. Tapıntılar 5–8 əsrlərə aid edilir.

KOLANI NEKROPOLU – Şahbuz r-nunda eyniadlı kəndin yaxınlığında, Naxçıvançayın sol sahilində, dağ silsiləsinin çaya enən yamacında e.ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid arxeoloji abidə. 1986 ildə qeydə alınmışdır. Sal daşlardan qurulmuş 16 daş qutu qəbir öyrənilmişdir. Qəbirlərin torpaq örtüyündən və içərisindən xeyli çəhrayı gil məmulatı, tunc silah və bədii tərtibatda hazırlanmış bəzək şeyləri (boyunbağı, üzük, sırğa, bilərzik, muncuq, düymə, quş fiqurları və s.), obsidian (d ə v ə g ö z ü) lövhələr, ox ucluqları, əqiq və balıqqulağıdan hazırlanmış muncuqlar aşkar edilmişdir. Son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid bir daş qutu qəbirin yan hörgü daşları üzərində sxematik şəkildə çəkilmiş atlı rəsmi və müxtəlif piktoqrafik işarələr sə-

nətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə *Gəmiqaya rəsmləri* ilə eyniyyət təşkil edir. Tapıntılar Şahbuz tarix-diyarşünaslıq muzeyində və Naxçıvan Dövlət Tarix muzeyində saxlanılır. Materiallar Naxçıvan ərazisi üçün səciyyəvi olub, Xocalı–Gədəbəy mədəniyyəti abidələrində analogiya tapır.

Əd.: Novruzlu Ə. İ., Baxşəliyev V. B., Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri, B., 1992.

KOLANILAR – türk tayfası. Tədqiqatçıların ehtimalına görə, K.-ı xanlıqlar dövründə (18 yüzilliyin 1-ci yarısında) İran hökmdarı Nadirşah Əfşar Xorasandan köçürmüşdür. Qarabağ xanlığının tərkibində Kolanı mahalı vardı. Naxçıvanda, Qarabağda, Şirvanda yaşamış K., əsasən, maldarlıqla məşğul olmuşlar. Nax. MR-in Şahbuz r-nundakı Kolanı k.-nin adı K.-la əlaqədardır.

KOLANISU – Culfa r-nu ərazisində çay. Ləkətsu çayının (Əlinçə hövzəsi) qolu. Zəngəzur silsiləsinin yamacından, 2925 m hünd.-dən başlanır. Uz. 7 km. Əsasən, yeraltı sular və qar suları ilə qidalanır. Hövzəsində mineral bulaqlar var.

KOLASU – Culfa r-nunun Ləkətağ k.-ndən şm.-ş.-də Kolanisu və Dəmirlisu çaylarının qovşağında ilk orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 2500 m². 1991 ildə qeydə alınmış və kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlarla öyrənilmişdir. Abidə bir-birindən üstə yerləşən üç terrası əhatə edir. Üzəri uçub-tökülmüş inşaat qalıqları ilə örtülmüş, tikintilər tamamilə dağılmışdır. Yerüstü materiallar qırılmış dən daşlarından, çəhrayı rəngli bişirilmiş gil qab sınıqlarından və s. ibarətdir. Abidənin 6–8 əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir.

KOLASU NEKROPOLU – Culfa r-nunun Ləkətağ k.-ndən şm.-ş.-də, eyniadlı yaşayış yerinin şm.-ində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. 1991 ildə qeydə alınmış, kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Ensiz zolaq şəklində q.-dən ş.-ə doğru uzanır. Qəbirlər q.-ş. istiqamətinə yönəldilmişdir. Müşahidələrə əsasən, qəbirlər daş qutu tipli olmuşdur. Nekropolun 6–8 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

KOLLUQ – Şahbuz r-nunda, Keçili k. yaxınlığında, kiçik dağ çayının sol sahilində erkən orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Sah. 160 m². 1990 ildə qeydə alınmışdır. Yaşayış yerinin hər tərəfi biçənəklərdən ibarətdir. Ərazidə tikinti qalıqlarına, çəhrayı rəngli gil qab qı-

rıqlarına və s. təsadüf edilmişdir. Yaşayış yerinin əks tərəfində, çayın sağ sahilində məbəd qalıqları saxlanmışdır. Tapıntılar K. yaşayış yerinin 5–8 əsrlərə aid olduğunu göstərir.

KOMAYIL MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə məhəllə. Sarvanlar məhəlləsinin sol tərəfində kiçik bir ərazini əhatə etmişdir. Məhəllə sakinlərinin İrəvan çuxurundan köçüb gəlmələri ehtimal olunur. 1937 il siyahıyaalmasında bu məhəllədə yaşayanların 70–75 faizinin “İsmayilov” soyadı olduqları müəyyən edilmişdir ki, bu da onların bir tayfaya mənsub olmaları ehtimalını gücləndirir.

KORA-KÖZƏ – Babək r-nundan c.-q.-də orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1979 ildə Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən tədqiq edilmişdir. Sah. təq. 3 ha. Yaşayış yerində tikinti qalıqlarının bir qismi saxlanılmışdır. Mədəni təbəqə keramika məmulatı ilə zəngindir. Yerüstü materiallar çəhrayı rəngli sadə və şirli qab qırıqlarından ibarətdir. Tapıntılar 15–17 əsrlərə aid edilir.

KOROĞLU QALASI – Sədərək r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında 17–18 əsrlərə aid qala. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmamışdır. Yerli əhalinin məlumatına görə, mərdlik, igidlik, sədaqət, ləyaqət rəmzi olan xalq qəhrəmanı Koroğlunun adı ilə bağlıdır.

“**KOROĞLU**” MEYDANI – Naxçıvan ş.-ndə, Naxçıvançayın sahilində, Əziz Əliyev

Kolanı nekropolu tapıntıları: tunc spiral; daş qutu qəbirin yan daşı üzərində təsvir.

küç.-ndədir. 1988 ildə salınmışdır. Meydanda xalq qəhrəmanı Koroğlunun at üstündə heykəli ucaldılmışdır (heykəltəraş Azərb. Respublikasının xalq rəssamı, əməkdar incəsənət xadimi Hüseynqulu Əliyevdir).

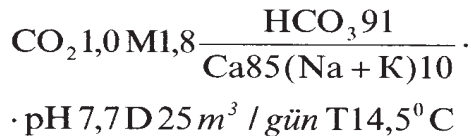
KOSACAN – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 8 km c.-ş.-də, düzənlikdədir. Əh. 1258 nəfər (2005); isti şitillik təsərrüfatı ilə, tərəvəzçilik, taxılçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, məscid var.

KOTAM – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Kotam k.-ndən 4 km şm.-ş.-də, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 2821 m. Sıldırım yamaqlı konusvarı zirvədir.

KOTAM – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km c.-ş.-də, Naxçıvan–Bakı d.y.-nün şm. tərəfindədir. Əh. 394 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

KOTAM MİNERAL SU BULAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Ordubad ş.-ndən 8 km ş.-də, Kotamçayın dərin dərəsində, Kotam k.-ndən 5 km aralıdır. Bulağın debiti 25 m³/gün, temperaturu 14,5°C-dir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hidrokarbonatlı, kalsiumludur. Müalicə məqsədləri üçün istifadə etmək olar.

KOTAM MİS-PORFİR YATAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Kotam k.-ndən 6 km şm.-ş.-də, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, dəniz səviyyəsindən 1300–2000 m. hünd.-dədir. Geoloji quruluşunda Mehri-Ordubad plutonunun ekzokontaktındakı skarn süxurları iştirak edir. Mis-kobalt filizləşməsi zona tiplidir və Mehri-Ordubad intruziyası ilə əlaqədardır. Zonanın eni 20–80 m, uz. 2,5 km-dir. Filizlərdə 0,1–1,5% mis, 0,01–0,2% kobalt var. Əsas filiz mineralları pirit, xalkopirit, kobaltin, qlaukodat, şmaltin, linneit və zigenitdir. Tekstur əlamətlərinə görə filizlər möhtəvi və damarcıq tiplidir.

KOTAMÇAY – Ordubad r-nu ərazisində çay. Arazın qolu. Zəngəzur silsiləsinin c.-q.

yamaqlarından (1640 m hünd.-dən) başlanır, 617 m hünd.-də, Kotam k. yaxınlığında Arazə tökülür. Uz. 8 km, hövzəsinin sah. 22 km²-dir. Əsasən, yağış suları ilə qidalanır. Tez-tez daşqınlar və güclü sellər olur. Əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə edilir.

KÖÇÜRMƏ SİYASƏTİ, köçürülmə – çar Rusiyası və SSRİ ərazisində yaşayan türk-müsəlman xalqlarına, o cümlədən azərbaycanlılara qarşı yeridilmiş zorakı ayrı-seçkilik siyasəti. Çar Rusiyası rusları, erməniləri və digər xristian əhalini işğal etdiyi türk-müsəlman xalqlarının torpaqlarına köçürərək, həmin yerlərdə məskunlaşdırırdı. SSRİ dövründə isə bu torpaqlarda məskunlaşdırılmış xristian əhali, xüsusilə ermənilər və ruslar, həmin ərazilərin yerli (aborigen) əhalisini ata-baba yurdlarından sıxışdırıb çıxararaq, onların torpaqlarını özünüküləşdirirdilər.

18 əsrdən başlayaraq, 20 əsrin əvvəllərindək Rusiyanın mərkəzi əyalətlərindən ruslar, İran və Türkiyədən isə ermənilər Rusiyanın işğal etdiyi Şimali Azərbaycanca, Krıma, Şimali və Cənubi Qafqaza, Mərkəzi Asiyaya, Sibirə və başqa ərazilərə köçürüldülər. Bu köçürmələr yerli türk-müsəlman və xristian olmayan digər xalqları sıxışdırmaq, zorla ruslaşdırmaq və xristianlaşdırmaqla, onların əzəli torpaqlarına yiyələnmək kimi azğın müstəmləkəçilik məqsədləri güdən qatı irticaçı dövlət siyasəti idi. I Pyotrun vəsiyyətlərini yerinə yetirən Rusiya İranla (1804–13 və 1826–28), Türkiyə ilə (1828–29 və 1877–78) müharibələrdən və 1861 il kəndli islahatından sonra bu siyasəti Cənubi Qafqazda daha da sürətləndirmişdi.

Rusiyanın köçürmə siyasətində Cənubi Qafqaz, xüsusən də onun ta qədimdən azərbaycanlıların məskunlaşdığı Şimali Azərbaycan ərazisi mühüm yer tuturdu. Təbriz komendantı, mənşəcə erməni olan Q.Lazarev 1829 il dekabrın 24-də general İ.Paskeviçə hesabatında bildirirdi ki, üç ay yarım ərzində İrandan 8 mindən yuxarı erməni ailəsi (40 min nəfər) Arazı keçərək, Rusiyanın yeni tutduğu torpaqlarda – İrəvan, Naxçıvan və Qarabağda məskunlaşmışdır. Elə həmin vaxt 14 min erməni ailəsi (84600 nəfər) Türkiyəni tərk edərək, Rusiya ərazisinə (əsasən, Cənubi Qafqaza) köçmüşdülər. İ.Paskeviçin

təşəbbüsü ilə ermənilərin arzularını yerinə yetirən I Nikolay keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində *Erməni vilayəti* yaradılması haqqında fərman verdi və 1829 ilin aprelindən 1832 ilin mayına qədər bu ərazidə əhalinin kameral siyahıyaalınması aparıldı. İ.Paskeviçin bu işin yekunlaşdırılmasını həvalə etdiyi mülki müşavir İ.Şopen toplanmış materiallar əsasında “Rusiya İmperiyasına birləşdirilən dövrdə Erməni vilayətinin vəziyyəti” adlı iri həcmli kitab yazaraq, 1852 ildə çap etdirdi. Rusiyaya qatılan zaman İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazisində üç şəhər (İrəvan, Naxçıvan, Ordubad) və 1111 kənd vardı. Həmin kəndlərdən 752-si məskunlaşdırılmış, 359-u isə müharibələr nəticəsində xaraba qalmışdı.

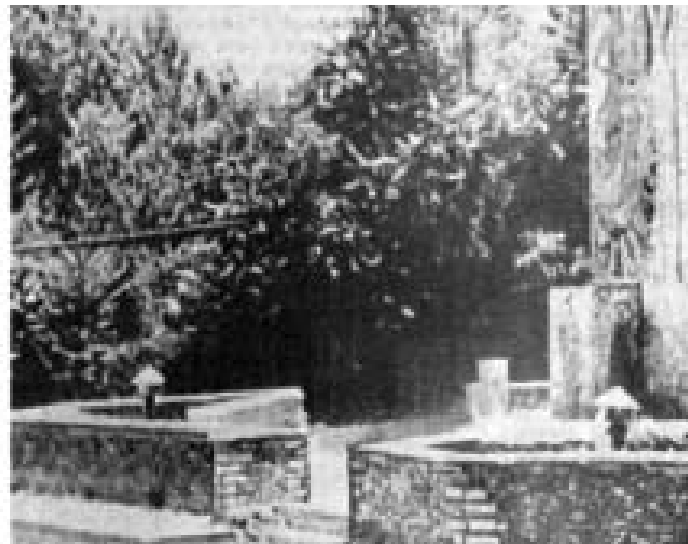
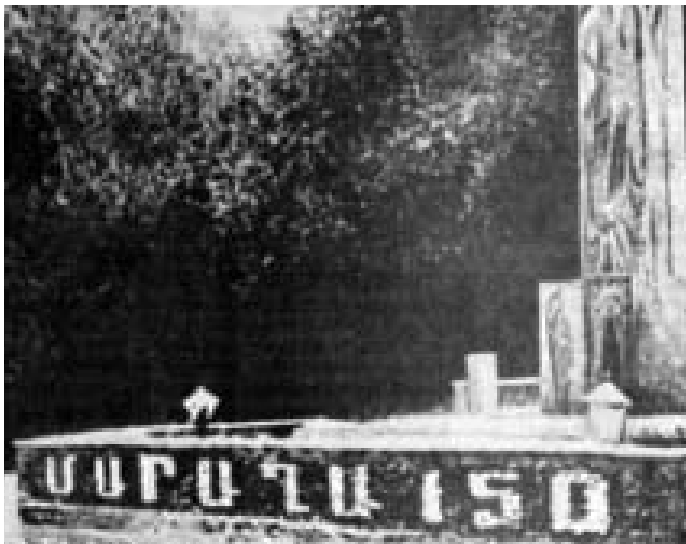
Kitabda verilmiş statistik məlumatlara görə, Rusiyanın işğal etdiyi zaman keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində 20502 ailə (107900 nəfər) olmuşdur. Onların da 16078-i (81749 nəfər) azərbaycanlı, 4424-ü (25151 nəfər) isə erməni ailəsi idi.

1828–29 illərdə Rusiyanın Azərbaycan torpaqlarında yenidən yaratdığı Erməni vilayətinə İrandan 6946 erməni ailəsi (35558 nəfər), Türkiyədən isə 3 il ərzində 3682 erməni ailəsi (21666 nəfər) köçürülmüşdü. Həmin illərdə İran və Türkiyədən Erməni vilayətinə 10628 erməni ailəsi (57224 nəfər) köçürülmüşdü. Ümumiyyətlə isə, zorakı köçürmə siyasəti nəticəsində Erməni vilayətində azərbaycanlı əhali ilə erməni əhalisinin sayı, demək olar ki,

bərabərləşdirildi. Belə ki, köçürmədən sonra bu ərazidə 16078 azərbaycanlı ailəsi (81749 nəfər) və 15059 erməni ailəsi (82377) yaşayırdı. Bu, ermənilərin Cənubi Qafqaza ilk axını idi. Rus tədqiqatçısı, “Zaqafqaziyada rus işinə yeni təhlükə” kitabının müəllifi N.Şavrovun qeyd etdiyi kimi, bu axın sonralar bir əsrə yaxın müddətdə ardıcıl olaraq davam etmişdir. O yazırdı ki, 20 əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda yaşayan bir milyon üç yüz min erməninin bir milyonundan çoxu yerli əhali olmayıb, Rusiya hakimiyyət orqanları tərəfindən bura köçürülənlər idi.

19 əsrdə ölkənin mərkəzi rayonlarındakı rusların da Şimali Azərbaycana köçürülməsi Rusiyanın zorakı köçürmə siyasətinin başlıca tərkib hissələrindən biri idi. 19 əsrin 30–40-cı illərində Cənubi Qafqazda salınmış 34 rus kəndindən 30-u Azərbaycan ərazisində idi. 90-cı illərdə Bakı quberniyasında 21, Yelizavetpol quberniyasında isə 14 rus kəndi salınmışdı. 1899–1905 illərdə bu quberniyalarda 28 yeni rus kəndi meydana gəlmişdi. 1907 ilin əvvəlində köçürmə siyasətini həyata keçirmək üçün Qafqazda, hətta, vahid köçürmə idarəsi də yaradılmışdı. 1908–12 illərdə Qafqaza köçürülən 8326 rus ailəsinin 4 minindən çoxu Azərbaycan ərazisində yerləşdirilmişdi. Çar hakimiyyəti orqanları yerli kəndlilərin ən məhsuldar torpaqlarını zorla zəbt etməklə, buraya köçürülənlər üçün torpaq fondu yaradırdı.

Ermənilərin 19 əsrin əvvəllərində Qarabağa köçürülmələri ilə əlaqədar ucaldıqları abidə.

20 əsrin əvvəllərində ermənilərdən və ruslardan əlavə, Azərbaycana 17226 nəfər pol-yak, 456 nəfər latış, 2724 nəfər moldovan, 82043 nəfər yunan və s. xalqların da nümayəndələri köçürülmüşdü.

Çar Rusiyasının yeritdiyi qəddar köçürmə və ayrı-seçkilik siyasətinə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının artım sürəti sayəsində azərbaycanlıların say tərkibini onların doğma torpaqlarında əsaslı surətdə azaltmaq mümkün olmadı. Belə ki, 1916 il yanvarın 1-nə olan məlumatla görə, hətta keçmiş İrəvan quberniyasına daxil olan qəzalarda belə əhalinin əsas hissəsini yenə də azərbaycanlılar təşkil edirdilər.

Bu ərazilərdəki azərbaycanlı əhalinin say tərkibinin azalmasında kəskin dəyişikliklər 1918–20 illərdən – bədnam “Daşnaksutyun” partiyasının yaratdığı Ararat Respublikası zamanından başlandı. Bu illər ərzində həmin ərazilərdə erməni-daşnak quldur birləşmələrinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırımlar nəticəsində keçmiş İrəvan quberniyası ərazisində yüzlərlə Azərbaycan kəndi yerlə-yeksan edildi, yüz minlərlə azərbaycanlı isə həmin ərazilərdə qətlə yetirildi və ya oradan qovuldu.

1920 ildə Ermənistan Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə kommunist və bolşevik qiyafəsinə girmiş daşnakların əl-qolu daha da açıldı. Bolşevik rejimi və Mərkəzi Sovet hökuməti tərəfindən himayə olunan və hər cür kömək alan ermənilər Zəngəzuru ələ keçirdilər. Naxçıvan və Qarabağı Azərbaycandan qoparmağa çalışdılar. 70 illik Sovet hakimiyyəti dövründə Mərkəzin köməyi ilə ermənilər, bir tərəfdən öz ərazilərini Azərbaycan torpaqları hesabına daim genişləndirir, digər tərəfdən isə, bütün vasitələrdən istifadə edərək, azərbaycanlıları tutduqları ərazilərdən sıxışdırıb çıxararaq, yalnız ermənilərdən ibarət “türksüz Ermənistan” yaratmaq siyasəti yeridirdilər. 70 il ərzində Mərkəzin himayəsi ilə Ermənistanda bu siyasət ardıcıl surətdə və dönmədən davam etdirildi.

Ermənilərin Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddiaları 1941–45 illər müharibəsindən sonra yenidən baş qaldırdı. 1945 ilin noyabrında Ermənistan SSR rəhbərliyi heç bir əsaslı səbəb göstərmədən İttifaq hökuməti qarşısında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdi-

rilməsi məsələsini irəli sürdü. İstədiyinə nail ola bilməyən Ermənistan rəhbərliyi bu dəfə başqa bir hiyləyə əl atdı: guya “xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün onların torpaqları çatmır”; Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığında isə pambıqçılığı inkişaf etdirmək üçün işçi qüvvəsi çatışmır; Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlı əhalinin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi bu məsələlərin hər ikisinin həllinə imkan verərdi. Azərbaycan rəhbərliyi ilə gizli surətdə razılaşdırılmış bu təklif SSRİ rəhbərliyi və şəxsən İ.Stalin qarşısında qaldırıldı və ermənilər istədiklərinə nail oldular. 1947 il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri İ.Stalin “Ermənistan SSR-də yaşayan kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” qərar imzaladı. Qərarın birinci bəndində deyilirdi: “1948–50 illərdə könüllülük prinsipi əsasında Ermənistan SSR-də yaşayan 100 min kolxozçu və digər azərbaycanlı əhali Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülsün; 1948 ildə 10 min nəfər, 1949 ildə 40 min nəfər, 1950 ildə isə 50 min nəfər köçürülsün”. Qərarın axırıncı – 11-ci bəndində isə Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırırdı ki, Kür-Araz ovalığına köçürülən azərbaycanlıların evlərinə xaricdən gələn ermənilər yerləşdirilsin.

Çar Rusiyası və SSRİ-nin köçürmə siyasəti – tarixdə analoqu olmayan bu qeyri-insani aksiya bir xalqın, heç bir əsas olmadan, əsrlər boyu yaşadığı ata-baba yurdundan “könüllülük prinsipi” adı ilə zorla çıxarılması sovet totalitarizminin və erməni fitnəkarlığının iç üzü idi.

Azərbaycanlıların Ermənistandan zorla köçürülməsi 1950 ilə qədər deyil, 1953 ilə, İ.Stalinin ölümünə qədər davam etdirilmişdir. Ermənistanın dağlıq-yaylaq rayonlarından köçürülən əhalinin əksəriyyəti Kür-Araz ovalığının arın iqlim şəraitinə alışa bilmir, kütləvi surətdə qırılır, digər hissəsi isə Azərbaycanın dağ rayonlarına qaçır və ya geri qayıdırdılar. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1997 ilin mayında ölkəmizin müstəqilliyi – Respublika günü münasibətilə söylədiyi nitqində xalqımızın başına gətirilən bu müsibətlə bağlı demişdir: *“Azərbaycan xalqına bu dövrdə vurulan ən*

böyük zərbələrdən biri də 1947–48 illərdə Azərbaycan xalqına qarşı Sovet hakimiyyəti tərəfindən edilmiş ən böyük ədalətsizlikdir. Təəssüflər olsun ki, tarixçilərimiz və hamumuz nədənsə bu hadisəyə o vaxtlar da və indi də, xüsusilə dövlət müstəqilliyimizi əldə edəndən sonra da doğru-düzgün qiymət verə bilməmişik, ... biz tarixin cürbəcür mərhələlərində belə hadisələri lazımi qədər təhlil edə bilməmişik və xalqımıza edilən bu ədalətsizliklərə qarşı öz səsimizi lazımi qədər qaldırmamışıq. Məhz bunların nəticəsində də 1988 ildə Ermənistan Azərbaycana təcavüz edibdir. O dövrdə Ermənistan ərazisində qalmış azərbaycanlılar qısa müddətdə Ermənistandan zorla çıxarıldılar”.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Prezident Heydər Əliyev 1997 il dekabrın 18-də “1948–53 illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” xüsusi fərman imzalamışdır. Bu fərmanla həmin məsələlərin hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün Prezidentin özünün sədrliyi ilə geniş tərkibdə dövlət komissiyası yaradılmışdı. Azərbaycan xalqına qarşı törədilən tarixi ədalətsizliklər – zorakı köçürmələr yalnız bu fərmandan sonra geniş surətdə öyrənilməyə və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmağa başlanmışdır.

Əd.: “1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı, “Azərbaycan” qəzeti, 1997, 19 dekabr; Deportasiya (məqalələr toplusu), B., 1998; P a ş a y e v A., Açılmamış səhifələrin izi ilə, B., 2001; Ø i i á Ę., Èñöïðë-âñêëë ïäiyöïëë ñññöiyëý Äðiyinëïë ïææñðë ä ýñðö ää ïðë-ññæïäïäyë è ðññëëñëïë èññðëë, Ñïá, 1852; Ø ä ä ð i ä í., Íñäý öäðïçä ðöññëñö äæö ä Çæäæäæçüä, Ñïá, 1911.

KÖHNƏKƏND – Şərur r-nunun Siyaqut k. yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmamışdır. Kəşfiyyat xarakterli yerüstü tədqiqatlar nəticəsində maddi mədəniyyət nümunələri (xüsusilə saxsı qab qırıqları) aşkar edilmişdir. Tapıntılara əsasən K. yaşayış yerinin 9–17 əsrlə

Köhnəqala yaşayış yerinin qala divarları.

rə aid olması ehtimal edilir.

KÖHNƏQALA – orta əsr Naxçıvan ş.-nin Nariñqala hissəsinin xalq arasında geniş yayılmış adı. Hazırda Naxçıvan ş.-nin c.-ş. ərazisindədir. İki hissədən–kiçik qala və böyük qaladan ibarətdir. Rəvayətə görə, əfsanəvi peyğəmbər Nuhun qəbri K.-da, şəhər qəbiristanlığının yaxınlığında olmuşdur. Görkəmli Azərb. rəssamı Bəhrüz Kəngərli Nuhun K.-dakı qəbrinin yağlı boya ilə rəsmini çəkmişdir; əsər Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır.

KÖHNƏQALA – Şahbuz r-nunda, Şahbuzkənd yaxınlığında, Şapurqaladan xeyli yuxarıda orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 10 ha-dan artıqdır. Hər tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunmuşdur. Arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı gil qab qırıqları tapılmışdır. K.-nın c.-ş. hissəsində daş divar qalıqları 150 m məsafədən izlənilir. Yerüstü materiallar dəmir əşyalardan (çox güman ki, bıçaq tiyəsi), şirsiz (küp, qazan tipli qablar və s.) və şirli (kasa, boşqab tipli qablar, çıraç və s.) saxsı məmulatından, şüşə qab hissələrindən ibarətdir. Yaşayış yeri 14–18 əsrlərə aid edilir.

KÖMÜRDAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 3364 m. Konusvarı formalı və sıldırım yamaqlıdır.

KÖMÜRLÜDAĞ – Sədərək r-nu ərazisində dağ. Hünd. 2064 m. Konusvarı formalı və sıldırım yamaqlıdır.

KÜKÜ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələ-

diyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 20 km şm.-da, Küküçayın sahilində, Dərələyəz silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Əh. 1466 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, kənd sahə xəstəxanası, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi var.

KÜKÜ I – Şahbuz r-nunda, eyniadlı kəndin girəcəyində, Küküçayın sağ sahilində qədim yaşayış yeri. İki hündür təpəni və onların ətəyini əhatə edir. Sah. 74 ha-dan artıqdır. Aparılan kəşfiyyat işləri mədəni təbəqənin dağıldığını göstərir. Yaşayış yerinin bəzi hissələrində uçub-tökülmüş daş yığınlarına təsadüf edilir. Binalar dağın relyefinə uyğun olaraq ensiz səkilərdə yerləşmişdir. Divar qalıqları bəzi yerlərdə 50 m məsafədən izlənilir. Yaşayış yerindən çəhrayı və boz rəngli gil küpə, kasa və badya qırıqları tapılmışdır. Ərazidə qədim qəbirlərin olması güman edilir. Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, yaşayış yerinin şimal hissəsində torpaq işləri görülməyə qəbirlər aşkar edilmiş, lakin onların yeri tamamilə dağıdılmış, materialları isə saxlanılmamışdır. Yaşayış yerindən toplanmış yurüstü materiallar e. ə. II-I minilliklər, şərfdən aşkar olunmuş materiallar isə e. ə. I minilliyin əvvəlləri üçün səciyyəvidir.

KÜKÜ II – Şahbuz r-nunda Küküçay ilə Zirnel çayının qovuşduğu yerdən bir qədər aşağıda ilk Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidə. Küküçayın sağ sahilində, hündür təpə üzərində olub, hər tərəfdən dərin dərə ilə əhatələnmişdir. Sah. 6400 m²-dir. Yaşayış yerində iri daşlardan tikilmiş bina qalıqlarına rast gəlinir. Otaqların saxlanmış qalıqlarına əsasən, demək olar ki, onlar dördbucaqlı formada olmuşdur. Saxlanmış divar qalıqları bir cərgə iri daşlardan ibarətdir. Cənub-qərb tərəfdə iki cərgə daşdan hörülmüş divar qalıqlarına təsadüf edilmişdir. Bəzən bitişik, bəzən isə bir-birindən aralı yerləşən otaqlar iri həcmli olub, sah. 35 m²-ə çatır. Yaşayış yerindən çəhrayı rəngli gil qab qırıqları tapılmış, Küküçayın sağ sahilində qaval daşına təsadüf olunmuşdur. Abidənin e. ə. 2-ci minilliyin sonu və 1-ci minilliyin əvvəlinə aid olması ehtimal edilir.

KÜKÜ KÖRPÜSÜ – Şahbuz r-nu ərazisində, Şahbuz – Kükü avtomobil yolunun 14 km-liyində, Küküçay üzərindədir. Uz. 20 paqonometr. K.k.-nün inşa edilib istifadəyə ve-

rilməsi (1997) nəticəsində Ayrınc, Qızıl və Güney Qışlaq, Kükü k.-lərinin r-n mərkəzi, həmçinin magistral avtomobil yolu vasitəsilə Naxçıvan ş. ilə əlaqəsi təmin edilmişdir.

KÜKÜ NEKROPOLU – Şahbuz r-nundakı eyniadlı kəndin içərisində Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Tikinti işləri zamanı abidənin qədim qəbirlər olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində birinci qəbirdən iri monoxrom boyalı küpə və boz rəngli qablar, həmçinin iribuynuzlu heyvan sümükləri aşkar edilmişdir. Bəzi yerlərdə nazik kül təbəqəsinə, daha dərinliklərdə isə iri daşlara təsadüf olunmuşdur. Tapıntılara əsasən, 3 m dərinlikdə yerləşən qəbrin (uz. 2,5 m) salamat qalan hissəsinin eni 0,6 m idi. İkinci qəbir tamamilə dağılmışdır. Salamat qalan hissəsinin uz. 4 m, eni 0,6 m olub, birinci ilə eyni istiqamətdə idi. Dağılmış qəbrin boz rəngli gil qablardan (küpə, kasa, badya tipli qab qırıqları) ibarət avadanlığının üzərini örtən kül qalıqlarına təsadüf edilmişdir. Qəbir boyu heyvan sümükləri səpələnmişdir. Qəbirdən tunc nizo ucluğu və tunc sancaqlar da tapılmışdır. Maddi mədəniyyət nümunələrinin təhlilindən K. n.-nün e.ə. 3-cü minilliyin sonu – 2-ci minilliyin əvvəllərinə aid olduğu ehtimal edilir.

Əd.: Novruzlu Ə.İ., Baxşəliyev V. B., Şahbuz bölgəsinin arxeoloji abidələri. B., 1992; Seyidov A. Q., Naxçıvan Tunc dövründə, B., 2000.

KÜKÜÇAY – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sağ qolu. Mənsəbindən 46 km məsafədə ona tökülür. Uz. 20 km, hövzəsinin sah. 105 km²-dir. Əsasən qar, qrunut və yağış suları ilə qidalanır.

KÜKÜDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ.

Kükü nekropolundan tapılmış materiallar:

1, 2, 6, 7. Sadə və naxışlı gil qablar. 3, 4. Küpə tipli monoxrom boyalı gil qablar. 5. Parç tipli gil qab (Tunc dövrü).

Dərələyəz silsiləsinin ən yüksək zirvəsi. Hünd. 3120 m. Neogenin vulkanogen süxurlarından təşkil olunmuşdur. Dağ çöllərindən subalp çəmənlinə keçid təşkil edən bitki örtüyü geniş sahə tutur. Yay otlağıdır. Küküçay (Naxçıvançayın sağ qolu) buradan başlanır.

Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası K. yaylaqlarında qədim dövrlərdən (e. ə. 3-cü minillikdən) başlayaraq, erkən orta əsrlərə qədər bir çox qədim abidələri qeydə almışdır. Qədim yaşayış yerlərinin və qəbir abidələrinin topoqrafiyası bu ərazilərdə həyatın bütün tarixi dövrlərdə ardıcıl davam etdiyini göstərir. **KÜLƏCƏ** – qadın üst geyimi; biçim etibarlı ilə qadın arxalığının bir növü. Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmışdır. Bahalı qalın parçadan (məxmər, tirmə, şal, xara, zərxara və s.) tikilən K.-yə sətın və ya çitdən astar çəkilirdi. K.-nin yaxası, bel calağı, ətəyi və biləkəgzi çox vaxt güləbətın, muncuq, pilək və s. tikmə ilə bəzədilirdi. Əhali arasında 19–20 əsrin əvvəllərində qalmışdır.

Əd.: Из м а й л о в а А. А., О народной одежде Нахичеванской зоны в XIX–начале XX века, Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1981, №2.

KÜLLÜK – Şərur r-nunun Kosacan k.-ndə orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Geniş arxeoloji axtarışlar və qazıntılar aparılmamışdır. Əldə olunmuş maddi mədəniyyət qalıqlarına əsasən K. yaşayış yerinin 9–17 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

KÜLTƏPƏ – Sədərek r-nunun Sədərek k. yaxınlığında Tunc dövrünə aid yaşayış yeri. Sah. təqr. 5 ha. 1970 ildə qeydə alınmışdır. Oval formalı təpədən ibarətdir. Üzərində keramika məmulatı fraqmentlərinə və daş əmək alətlərinə rast gəlinmişdir. Mədəni təbəqə kül qarışıq gil laylarından, çaxmaqdaşı və obsidian (d ə v ə g ö z ü) qırıntılarından ibarətdir; kül yığınlarına, ocaq qalıqlarına da təsadüf edilmişdir. Təbəqədən çiy kərpic sınıqları, çay daşları, digər tikinti qalıqları əldə edilmişdir. Xeyli miqdarda keramika məmulatı – xüsusilə boz və qırmızı rəngdə bişirilmiş gil qab nümunələri, üzəri qırmızı anqobla örtülərək qara rənglə naxışlanmış boyalı qablar və s. tapılmışdır. Aşkar olunmuş materiallara əsasən K. yaşayış yeri e. ə. 3–1-ci minilliklərə aid edilir.

KÜLTƏPƏ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı

bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 13 km şm.-da, Naxçıvançayın sol sahilində, dağətəyi düzənlikdədir. Əh. 1884 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, quşçuluq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, ambulatoriya, məscid var.

KÜLTƏPƏ I – Naxçıvan ş.-ndən 8 km şm.-ş.-də, Babək r-nunun Kültəpə k. ərazisində, Naxçıvançayın sol sahilində Eneolit – ilk Dəmir dövrünə aid (e. ə. 4-cü minillik – e. ə. 1-ci minilliyin əvvəli) aid yaşayış yeri. Dövrümüzdə qalmaqat qalmış hissəsinin sah. 1,5 ha-dır. İlk dəfə 1904 ildə kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmış, əldə olunmuş materialların bir qismi Tiflis Qafqaz Muzeyinə verilmişdir (1905). Qazıntılar zamanı (1951) 22,2 m qalınlığında 4 mədəni təbəqə öyrənilmişdir. Qalınlığı təqr. 9 m olan alt təbəqədən Eneolit dövrünə (e. ə. 4-cü minillik) aid dairəvi planlı, bünövrəsi çay daşları və gil məhlulu, divarları möhrəpalçıqla hörülmüş yaşayış binaları, təsərrüfat tikililəri, ocaq və kürələrin qalıqları, 85 qəbir aşkar edilmişdir. Ölümlər, əsasən, bükülü və arxası üstə uzadılmış vəziyyətdə tək, qoşa və kollektiv dəfn olunmuşdur. Qəbirlərə məişət avadanlıqları, əmək alətləri, bəzək əşyaları qoyulmuşdur. Obsidian (d ə v ə g ö z ü) və çaxmaqdaşdan nukleuslar, bıçaq, oraq dişləri, toxa, həvəngdəstə, küpə, biz, toppuz, dənədaşı, sadə və boyalı saxsı qablar, mis məmulatı, həmçinin Yaxın Şərqi ölkələrindən gətirilmiş boyalı qablar tapılmışdır. Qalınlığı 9,5 m olan 2-ci təbəqədən Tunc dövrünə (e.ə. 3-cü minillik) aid yaşayış binaları və təsərrüfat tikililəri, gil sobalar, manqallar, daşdan qurulmuş dairəvi ocaq yeri aşkar olunmuş, əmək alətləri, tunc əşyalar (silah və bəzək şeyləri), yapma naxışlı və cızma bəzəkli cilalanmış boz və qara saxsı qablar, gildən öküz, qoyun, keçi fiqurları, kömürlənmiş ar-

Küləcə. 19 əsr. Naxçıvan.

Kültəpə I. Manqal. Naxışkəlli ocaq qurğusu. İlk Tunc dövrü.

Kültəpə I. Eneolit dövrü keramika məmulatı:

1, 2, 4. Çəllək tipli gil qablar. 3, 5. Küpə tipli gil qablar. 6–12. Boyalı gil qablar.

pa, buğda, darı qalığı əldə edilmişdir. Tapıntılar Kür-Araz mədəniyyəti üçün səciyyəvidir. 3-cü təbəqə orta və son Tunc dövrünə (e.ə. 2-ci minillik) aiddir. Qalınlığı 2 m olan mədəni təbəqədən daş, sümük və tuncdan əmək alətləri, tunc bəzək əşyaları, boz, qara, qırmızı rənglərlə həndəsi rəsmlər və quş təsvirləri ilə bəzədilmiş boyalı qablar və s.

Kültəpə I. Kür-Araz mədəniyyəti tapıntıları:

1, 2. Küpə tipli gil qablar. 3. Silindrik formalı gil qazan. 4. Tava tipli gil qab. 5, 6. Kasa tipli gil qablar. 7, 8. Gil ocaq qurğuları. 9–11. Bədii tərtibatlı gil qab qırıqları. 12, 13. Gil öküz fiqurları. 14. Daş dəstək. 15, 16. Daş baltalar. 17. Üst dən daşı. 18. Toppuz. 19. Daş gürz.

Kültəpə I. Monoxtrom və polixrom boyalı gil qablar.

tapılmışdır. K.-də e. ə. 2-ci minillikdə ibtidai icma quruluşu zəifləmiş, mülki bərabərsizlik yaranmışdı. Qalınlığı 1,5 m olan 4-cü təbəqə ilk Dəmir dövrünə (e. ə. 1-ci minilliyin əvvəlləri) aiddir. Buradan bazalt və tufdan dən daşları, sürtgəc, qırmızı və boz rəngli boyalı qablar, heyvan sümükləri aşkar edilmişdir. Polixrom boyalı qablar bədii tərtibatına görə nəinki Azərb.-in, eləcə də qədim dünyanın ən nadir incəsənət nümunələri sayıla bilər. K. I Cənubi Qafqazın Eneolit və Tunc dövrləri abidələrinin stratigrafiya və xronologiyasının ardıcılıqla öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Əd.: Həbibullayev O. H., Kultəpədə arxeoloji qazıntılar, B., 1959; Əliyev V. H., Qədim Naxçıvan, B., 1979; Абибуллаев О., Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Б., 1982.

KÜLTƏPƏ II – Naxçıvan ş.-ndən 12 km şm.-da, Yuxarı Uzunoba k. yaxınlığında, Cəhriçayla Naxçıvançayın birləşdiyi ərazidə e.ə. 4–1-ci minilliklərə aid yaşayış yeri. Sah. 3 ha-dan çoxdur. 12 m qalınlığında 4 mədəni təbəqə öyrənilmişdir. Kür-Araz mədəniyyətinə aid alt təbəqədən dairəvi yaşayış binaları, müdafiə divarı, təsərrüfat tikililəri, daş, tunc və sümükdən əmək alətləri (bəl ələtlər K. II ilə həmdövr olan duz mədənlərində də tapılmışdır), boz, qara, çəhrayı rəngli gil qablar, kömürlənmiş taxıl qalığı, heyvan sümükləri və s. aşkar edilmişdir. 2-ci təbəqədən (qalınlığı 4 m) orta Tunc dövrünə aid qala divarları (uz. 35 m, hünd. 1,4 m), yaşayış binaları, duluşçuluq emalatxanaları, dulus kürələri, metaləritmə sobasının qalığı, metal emalı ilə bağlı əmək alətləri, təsərrüfat tikililəri, məbəd qalıqları və s. üzə çıxarılmışdır. Qala divarları dördkünc bürclərlə möhkəmləndirilmişdir. Qazıntı zamanı daş heykəl, əmək alətləri (vəl, dən daşları, bıçaq, gürz, balta, iskənə, biz və s.), tunc əşyalar, bəzək şeyləri, taxıl qalıqları,

Kültəpə II. İlk Tunc dövürünə aid tikinti qalıqları və nalşekilli ocaq qurğusu.

müxtəlif heyvan sümükləri, gil qablar və s. tapılmışdır. Qırmızı və sarı fonlu boyalı qablar insan, quş, heyvan təsvirləri və s. rəsmlərlə bəzədilmişdir. Boyalı qab parçasının birinin üzərində bir-birinə yaxın dayanmış iki adam fiqurunun yuxarı hissəsi qalmış, birinin başında küləkdən dağılmış saç, yaxud lələkdən düzəldilmiş çələng vardır. Onların əlləri yuxarıya qalxmışdır. Ola bilsin ki, bu səhnə Naxçıvanın Tunc dövrü tayfalarının dini ayinlərini əks etdirir. Bu mərhələdə K. II böyük tayfa birliyinin iqtisadi, dini mərkəzinə, şəhər tipli yaşayış yerinə çevrilmişdi. 3-cü (son Tunc dövrü) və 4-cü (ilk Dəmir dövrü) təbəqələrdən qala divarları və yaşayış evlərinin qalıqları, ocaqlar, dən daşları, daş gürzlər, boz və qırmızı rəngli sadə və polixrom boyalı gil qablar, heyvan sümükləri və s. aşkar olunmuşdur. 4-cü təbəqənin monoxrom boyalı qabları sadə qırmızı rəngli rəsmlərlə naxışlanmışdır. Əkinçilik, maldarlıq, dulmuşluq, toxuculuq, metalşləmə və s. ilə məşğul olmuş K. II əhalisinin arasında əmlak bərabərsizliyi yaranmış, ilk sinifli cəmiyyətə məxsus patriarxal quldarlıq rüşeymləri meydana gəlmişdi. K. II abidələri və onunla bilavasitə əlaqədar olan qədim düz mədəni Azərbaycanda Tunc dövründə ilk şəhərlərin yarandığını göstərir və Azərbaycanın Yaxın Şərqi ölkələri ilə iqtisadi, mədəni əlaqələr saxladığını sübut edir.

Əd.: Сеидов А. Г. Памятники куро-аракской культуры Нахичевани, Б., 1993; Вах, həmçinin Kültəpə I məqaləsinin ədəbiyyatına.

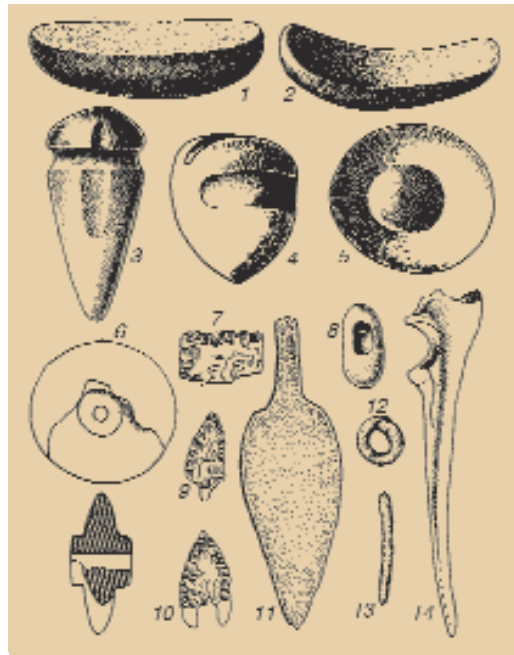
KÜLTƏPƏ NEKROPOLU – Babək r-nunun Didivar k. yaxınlığında, Naxçıvançayın sağ sahilində Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. 1964 ildə torpaq işləri zamanı aşkar olunmuşdur. Qəbiristanlıq q.-ş. istiqamətində bir cərgə düzülmüş daş qutu tipli qəbirlərdən ibarətdir. Tədqiqatlar nəticəsində qırmızı yerliyində qa-

ra xətlərlə bəzədilmiş boyalı gil qablar (dölça, kasa, küpə və s.) aşkar olunmuşdur. Tapıntılar Kültəpə I və Kültəpə II yaşayış yerlərindən tapılmış maddi mədəniyyət nümunələri ilə oxşardır.

KÜLÜS – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 13 km c.-ş.-də, Şahbuz–Keçili yolunun kənarında, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Əh. 1179 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

KÜLÜS – Şahbuz r-nunda eyniadlı kəndin c.-ş.-ndə, Külüşçayın sol sahilində, hündür və uzunsov dağın c.-ş.-ndə qədim yaşayış yeri. Sah. 14800 m²-dir. Yaşayış yeri 1990 ildə qeydə alınmışdır. Hər tərəfdən dərin dərələrlə əhatə olunmuş, şm.-ş.-də ümumi dağ silsiləsi ilə əlaqələndən yaşayış yerinin şm.-ş.-və c.-ş. tərəfində uçub tökülmüş tikinti qalıqları saxlanmışdır. Mədəni təbəqənin əlamətlərinə

Kültəpə II. Boyalı keramika məmulatı.

Kültəpə II. Kür-Araz mədəniyyəti tapıntıları:

- 1, 2. Dən daşları.
- 3, 4. Daş gürzlər.
5. Daş həvəng – dibək.
6. Gil araba təkəri modeli.
7. Çaxmaqdaşdan orağ dişi.
8. Daş asma.
- 9, 10. Obsidian ox ucları.
11. Tunc nüzə ucu.
- 12, 13. Tunc bəzəklər.
14. Sümük biz.

Kültəpə II. Orta Tunc dövrü daş məmulatları:

1. Daş heykəl (büt).
2. Dən daşı.
3. Çaxmaqdaşdan quraşdırma oraq dişləri.
- 4, 5. Obsidian lövhələr.
6. Daş körük ucluğu.
7. Həvəng və dəstə.
8. Obsidian ox ucluğu.
9. Daş toppuz.

təsadüf olunmamışdır. Yaşayış yeri daimi olmadığından mədəni təbəqə yuyulub dağılmışdır. Abidənin üzərində dən daşlarına, çəhrayı və boz rəngli gil qab qırıqlarına təsadüf olunmuşdur. Yaşayış yerinin şm.-q. hissəsində qədim nekropol qeydə alınmışdır. Qəbirlərin bir qrupu traktorun açdığı yarığa düşdüyündən dağıdılmışdır. Dağıdılmış sahədə kül yığına, insan skeletinin qalıqlarına və boz rəngli gil qab qırıqlarına rast gəlinmişdir. Yaşayış yerindən toplanmış arxeoloji materialların təhlili onları e. ə. 11–6 əsrlərə aid etməyə imkan verir.

Əd., Seyidov A. Q. Tarixdən səhifələr, B., 1999.

KÜLÜS NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Külüs k. yaxınlığında, Külüşçayın sol sahilində, qədim yaşayış yerinin şm.-q.-ndə son

Kültəpə II. Arxeoloji qazıntı sahəsi.

Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidə. Torpaq işləri zamanı nekropol dağılmış, mədəni təbəqəyə təsadüf olunmuş, iri və xırda dağ daşlarına, boz rəngli kül yığına, gil qab hissələrinə və skelet qalıqlarına rast gəlinmişdir. Aşkar olunmuş daş qutu qəbirlərdən tunc xəncər, nizə ucu, bədii tərtibatla hazırlanmış tunc biləzik, sırğa, üzük, diskvarı asmalar, əqiq və pasta muncuqlar (bəzək əşyaları Naxçıvanda Tunc dövrü incəsənətinin yüksək inkişafını göstərir), cızma, çərtmə naxışlarla bəzədilmiş küpə, cam, kasa, qədəh və parç formalı gil qablar tapılmışdır. Abidə e. ə. 2-ci minilliyin sonu – 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid edilir.

KÜLÜŞÇAY – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Şahbuz çayının (Naxçıvançayın qolu) sol qolu. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacından, 1975 m hünd.–dən başlanır. Uz. 3,2 km. Qar və yağış suları ilə qidalanır.

KÜRÇÜLÜ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km c.-q.-də, Azərb. beynəlxalq d.y.-ndan 1 km aralı, Şərur düzündədir. Əh. 865 nəfər (2005); əkinçilik, tərəvəzçilik, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, klub, tibb məntəqəsi var.

KÜRDƏTAR MƏHƏLLƏSİ – Ordubad ş.-ndə qədim yaşayış məhəlləsi. Ordubadçayın sol sahilindədir. Hazırda məhəllənin meydan şəklində düzəldilmiş mərkəzində məscid, bulaq və s. yerləşir. Məlumatə görə, K. məhəlləsinin meydanındakı çinar çox qədimdir. Mənşəcə fransız olan tarixçi-etnoqraf İ.İ.Şopen (19 əsr) məhəllədəki meydanlardan dörd-bucaqlı K ü r d ə t a r meydanını şəhərin “ən yaxşı meydanı” adlandırmışdır.

KÜRKƏND – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 3 km c.-q.-də, Azərb. beynəlxalq d.y.-dan 1 km aralı, Şərur düzündədir. Əh. 876 nəfər (2005); tərəvəzçilik, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

KÜRNİZOR – Babək r-nu ərazisində dağ. Nehrəm yaylasında, Camaldın k.-ndən 1,5 km. c.-q.-dədir. Hünd. 1276 m. Q. yamacı sıldırım olan günbəzvarı formaya malikdir.

QABAXLI – Şərur r-nu ərazisindəki Axura çayının (Arpaçayın qolu) qədim adı.

“QABAQCIL” – qəzet. Şahbuz Rayon İcra Hakimiyyətinin orqanı olan “*Oğuz səsi*” qəzetinin 1966–92 illərdə adı.

QABAQLI QƏBİRİSTANI — Azərb.-in tarixi Zəngəzur mahalının Dərələyəz k.-ndə mövcud olmuş azərb.-lara məxsus qəbiristanlıq. Ermənilər tərəfindən tamamilə dağıdılmışdır. Ancaq qoç heykəlli bir məzar daşının fotosu məlumdur. Məzar daşının üzərindəki kitabədən onun Haqverdi bəy adlı bir şəxsə aidliyi məlum olur. Formasına, həkkolunma texnikasına əsasən abidənin 14-15 əsrlərə aid olması ehtimal edilir. Azərb. Dövlət Tarix Arxivində (fond 290–291) Dərələyəz k.-ndə yaşamış azərb.-ların sayı, məktəblər, məscidlər, imamzadə və digər müsəlman abidələri haqqında məlumat var.

Əd.: D ə r ə l ə y ə z l i K., Dərələyəz od içində, B., 2001.

QABAQTƏPƏ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-ş. yamacında, Badamlı k.-ndən 4 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 2175 m.

QABAQYAL – Şərur r-nu ərazisində dağ. Yuxarı Yaycı k.-ndən 2,5 km c.-ş.-dədir. Hünd. 1824 m.

QABILLI – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 6 km aralı, Şərur–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarındadır. Əh. 1079 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, taxılçılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, feldşer-mama məntəqəsi var. Ərazisində poliqrorskit gil yatağı var.

QABILLI – Kəngərli r-nu ərazisində dağ. Hünd. 1125 m. Dərələyəz silsiləsinin c.-q. yamacından dağətəyinə keçid hissəsində, Qabillı k.-ndən 3,5 km şm.-ş.-dədir.

QABILLI POLİQRORSKİT GİL YATAĞI – Kəngərli r-nu ərazisində, Qıvrıq q.-dən 5 km ş.q.-də, Qabillı k.-nin ş.-indədir. Geoloji quruluşunda Üst Miosenin Sarmat mərtəbəsinin sarımtıl-boz, açıq-qəhvəyi rəngli poliqrorskit gilləri və Dördüncü dövrün gil və gilçələri iştirak edir. Yataq tektonik cəhətdən orta Araz törəmə muldasının şm.-q. hissəsində yerləşir. Sah. 4 km², faydalı qatın qalınlığı 161 m-dir. Poliqrorskit gilləri kərpic, kirəmit, məsaməli bloklar, drenaj boruları, üzlük plitələr və aqloparit istehsalına yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 992 min m³-dir.

QACAR Xurşid (1894, Naxçıvan ş. – 1963, Bakı ş.) – müğənni. Azərb. Respublikası əməkdar incəsənət xadimi. Rəhim xan Naxçıvan-skinin qızı. Moskva konservatoriyasını (prof. U. Mozettilinskinin sinfi) bitirmişdir (1915). Moskvada Xalq Maarif Komissarlığının incəsənət şöbəsində işləmiş, Moskva estrada ansamblının solisti (1919–24) olmuşdur. 1924–34 illərdə Azərb. Opera və Balet Teatrında fəaliyyət göstərmiş, Gülzar (“Şah İsmayıl”, M. Maqomayev), Xurşidbanu, Gülçöhrə, Asya, Gülnaz (“Şah Abbas və Xurşidbanu”, “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, Ü. Hacıbəyov), Mikoela (“Karmen”, J. Bize) və s. partiyalarda çıxış etmişdir. 1934 ildən “Azərnəşr”də özünün təşəbbüsü ilə yaradılmış musiqi şöbəsinin müdiri işləmiş, eyni zamanda 1935 ildə Azərb. Opera və Balet Teatrı nəzdində studiya yaratmış, tələbələrin ifasında “Demon” (A. Rubinsteyn), “Çar gəlini” (N. Rimski-Korsakov) operalarını tamaşaya hazırlamışdır. “Düğah”, “Rast”, “Segah-Zabul” muğamlarını nota salmışdır.

QAÇAQ NƏBİ [Nəbi Alı oğlu; təqr. 1854, Zəngəzur qəzasının Aşağı Mollu k. (Qubadlı r-nunda) – 12.3.1896, Cənubi Azərb., Larni

Qaçaq Nəbi

k.] – xalq qəhrəmanı, qaçaq hərəkatının başçısı. Kəndlilərin torpağını tutmaq istəyən mülkədarlara müqavimət göstərdikdən sonra (təq. 1875) qaçaq düşmüş, 20 ildən çox yerli zülmkarlara və çar məmurlarına qarşı mübarizə aparmışdır. Q. N.-nin dəstəsi, əsasən, Zəngəzur və Naxçıvanda, habelə Cənubi Azərb.-da fəaliyyət göstərmişdir. Nəbinin qaçaq dəstəsinin hərəkat istiqamətləri haqqında Naxçıvan qəza rəisliyinin tərtib etdiyi xəritədə (1885, 6 oktyabr) dəstənin ən çox Zəngəzur, Naxçıvan, İrəvan, Təbriz və Xoy mahallarında fəaliyyət göstərdiyi qeyd olunmuşdur. Tiflisdə çıxan “Qafqaz” qəzeti də Nəbinin dəstəsinin Zəngəzur, Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, İrəvan qəzalarında, Cənubi Azərb.-in Təbriz, Səlmas, Xoy, Maku mahallarında vuruşduğunu yazmışdır. Q. N. həmin yerlərdə yoxsul kəndlilərin havadarı kimi böyük şöhrət qazanmışdı. Naxçıvanın Mahmudbəy kəndinin sakini, Q.N.-ni görmüş Əkbər Nurməmmədov Nəbinin dəstəsi ilə kəndə gələrək, “Yarğan başı” deyilən yerdə camaata qənd, çay, çit, hətta çoxlarına pul payladığını xatırlamışdır. Zülmə məruz qalan yoxsul kəndlilər Q. N.-yə pənah aparmışlar.

Q. N.-ni ələ keçirə bilməyən hakim dairələr onu öldürmək üçün müxtəlif məkrli hiylələrə əl atırdılar. 1895 ilin sentyabrında Naxçıvan qəza rəisi Urmiyada ticarətlə məşğul olan Ordubad sakini Paşa Hacı Fərəc oğluna Q. N.-ni İranda olarkən öldürməyi tapşırılmışdı. Ehtimala görə, Paşa Hacı Fərəc oğlu qaçaqlardan ikisini sui-qəsdə cəlb edə bilmişdi. Pula satılmış Şahhüseyn və Kərbəlayı İman Q. N.-ni Kərbəla ziyarətindən qayıdarkən öldürmüşlər (bəzi müəlliflər isə Q. N.-nin İrandakı çar konsulu və İran inzibati idarələrinin birgə tədbiri ilə Araz çayını keçərək İran sərbazları tərəfindən öldürüldüyünü göstərmişlər). Haqqında dastan, mahnılar qoşulmuş, Süleyman Rüstəm “Qaçaq Nəbi” pyesini yazmış, “Azərbaycanfilm” studiyasında “Atları yəhərləyin” adlı bədii film (sənari müəllifləri Süleyman Rüstəm və Əhmədəğa Qurbanov) çəkilmişdir. Qubadlıda Q. N.-yə abidə qoyulmuşdur.

Mətn: Qaçaq Nəbi (tərtib edən Ə. Axundov), B., 1961.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 4, B., 2000; Əliyev Ə., Qaçaq Nəbi, “Azərbaycan” jurnalı, 1958, № 11;

Həsənov İ., Azərbaycanda kəndli hərəkatının bəzi məsələləri (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri), “Azərbaycan kommunisti”, 1967, № 3; Rüstəmzadə R., El qəhrəmanları xalq ədəbiyyatında, B., 1984; Гасанов И., К вопросу об убийстве Качага Наби, ДАН Азерб. ССР, 1960, № 8.

QAFAN – 13–14 əsrlərdə Naxçıvan tıməninə daxil olmuş ərazi. Fəzlullah Rəşidəddin k. t.-na həsr olunmuş “Asar və əhya” (“Təsir və dirçəliş”) əsərində iki yerdə Q.-in Naxçıvana aid olduğunu vurğulayır. Müəllif yazır: “Zoğal Naxçıvana aid Qafanın bəzi yerlərində bitir, ərəgəvən çiçəyi də Naxçıvan vilayətində olan Qafan dağlarında çox bitir”. Q. ərazisi k. t. bitkilərinin bolluğu ilə seçilirdi.

Əd.: Piriye V. Z., XIII–XIV əsrlər Naxçıvanının tarixi coğrafiyası, Naxçıvan Dövlət Un-tinin “Elmi əsərləri” (humanitar seriya), 1999, № 5.

“QAFQAZ ƏRAZİLƏRİ VƏ XALQLARININ TƏSVİRİNƏ DAİR MATERIALLAR TOPLUSU” – Qafqaz xalqları və ölkələrinin tarixindən, etnoqrafiyasından, folklorundan, coğrafiyasından və s. bəhs edən məcmuə.

Bax “*Náridiek iadóðəətiá aëy itənàitëy iánòitnòəé è reàitú Èààkçà*”.

QAĞARGƏRDİK – Sədərk r-nu ərazisində dağ. Günnüt k.-ndən 4,5 km ş.-dədir. Hünd. 2055 m. Günbəzvarı formadadır.

QAHAB – Babək r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sol qolu. Mənsəbindən 16 km məsafədə, Yarımca k. yaxınlığında ona tökülür. Uz. 21 km, hövzəsinin sah. 79 km²-dir. Əsasən, yağış və qrunt suları ilə qidalanır. Suyu bütünlüklə suvarmada və eyniadlı su anbarının doldurulmasında istifadə edildiyindən, Naxçıvançayın axımının formalaşmasında rolu cüzdür.

QAHAB – Babək r-nunun eyniadlı k.-ndə antik dövrə aid yaşayış yeri. Sah. təq. 4 ha. 1970 ildə qeydə alınmışdır. Hazırda yaşayış yeri çox da hündür olmayan oval formalı təpədən ibarətdir. Mədəni təbəqə maddi mədəniyyət nümunələri ilə zəngin olub, gil qab qırıqları, daş əmək alətləri, həmçinin şüşə məmulatından ibarətdir. Aşkar olunmuş materialların bir hissəsi Nax. Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Tapıntılara əsasən, abidə e. ə. 5–1-ci əsrlərə aid edilir.

QAHAB – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 15 km şm.-ş.-də, Naxçıvan–Sirab avtomobil yolun-

dan 2 km aralı, Zəngəzur silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 2691 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, ambulatoriya, məscid var.

QAHAB KÖRPÜSÜ – Babək r-nunun Qahab k. ərazisində, Qahab çayının üzərindədir. Uz. 20 paqonometr. Sel daşqınları zamanı nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti dayandığı, Qahab k. ilə r-n mərkəzi və Naxçıvan ş. arasında əlaqə kəsildiyi üçün körpü 2005 ildə tikilib istifadəyə verilmişdir.

QAHAB SU ANBARI – Babək r-nunda, Naxçıvançay hövzəsində, Qahab k. yaxınlığındadır. Qahab təbii gölünün əsasında yarılmışdır. Qahab çayının suyu ilə qidalanır. 1043 m hünd.-dədir. Sah. 0,18 km², faydalı həcmi 1 mln. m³-dir. Dövri tənzimləməyə malikdir.

QAXSAN – Şərur r-nunda, Arbatan k.-nin c.-nda qədim yaşayış yeri, Ərazidən dən daşları, sürtgəclərlə yanaşı, çoxsaylı saxsı məmulatı hissələri aşkar olunmuşdur. Materialların təhlilinə əsaslanaraq Q. yaşayış yerinin e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir. Nisbətən sonrakı tarixi dövrlərdə Q. sakinləri yaşayış yerini zərurət üzündən tərk edərək Aşağı Arbatan adlı ərazidə məskunlaşmışlar (yaşayış yerinin arxeoloji materialları, əsasən, şirli saxsı qabların hissələrindən ibarət olub, orta əsrlərə aid edilir.

QALA MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. *Möminə xatun türbəsinin* yaxınlığında, Xoylu məhəlləsi ilə qonşuluqda olub, indiki Yay teatrının və mədəniyyət sarayının ətrafındakı ərazini əhatə etmişdir.

QALACIQ – Şərur r-nunun Aşağı Yaycı k. yaxınlığında orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmamışdır. Kəşfiyyat səciyyəli tədqiqatlar nəticəsində orta əsrlər üçün xarakterik olan maddi mədəniyyət nümunələri toplanmışdır. Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, yaşayış yerindəki bir qayanın üzərində farsca kitabə olmuşdur.

QALACIQ – Naxçıvan ş.-ndən 30 km şm.-q.-də, Qarabağlar k.-nin şm.-ş.-ndə e.ə. 2-ci minilliyə — 1-ci minilliyin əvvəlinə aid yaşayış yeri. Sah. 30 ha. Qalınlığı 3 m-dən artıq olan mədəni təbəqə hər tərəfdən əkin sahələri ilə əhatə olunmuşdur. Burada dən daşları,

daş güzlər, həvəngdəstələr, tunc bəzək şeyləri, monoxrom naxışlı boyalı qab qırıqları, iri qaya parçalarından tikilmiş dördkünc və oval şəkilli bina qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Yaşayış binaları və qala divarlarının qalınlığı tikinti texnikasının yüksək səviyyədə olmasından xəbər verir.

QALACIQ ARXI – Şərur r-nunda qədim süni suvarma şəbəkəsi. *Oğlanqala* yaşayış yerinin şm.-ndan, qalanın yaxınlığından çəkilmişdir. Başlanğıcını Arpaçaydan götürür. Yaşayış yerindən c.-da və q.-də olan əkin sahələrini suvarmaq üçün istifadə edilmişdir. Arxin bəzi yerlərində iri qaya parçalarından hörülmüş tikinti qalıqları saxlanmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, Q. a. uzun müddət fəaliyyət göstərmiş, e. ə. 2–1-ci minilliklərdə və erkən orta əsrlərdə də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

QALADAĞ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Gilançayın sağ sahilində, Bilv k.-ndən 3 km c.-q.-dədir. Hünd. 1349 m. Sıldırım yamaclı və konusvarı formadadır.

QALADƏRƏ – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlinçəçayın sağ qolu. Mənsəbindən 55 km məsafədə ona tökülür. Uz. 7 km, hövzəsinin sah. 13 km²-dir. Bulaq və qar suları ilə qidalanır.

QALAIÇI – Babək r-nu ərazisində dağ. Hünd. 1362 m. Zirvəsi orta əsrlərə aid qala divarları ilə əhatə olunmuşdur.

QAMIRQALA DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Düylünçayın sağ sahilində, Çənənəb k.-ndən 2 km c.-q.-dədir. Hünd. 1479 m. Q. və c.-q. yamacları sıldırımdır.

QANLIGÖL – Şahbuz r-nu ərazisində göl. Küküçayın (Naxçıvançayın sağ qolu) hövzəsində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyində, 2420 m hünd.-dədir. Küküçayının bəzi qolları Q.-dən başlanır. Əsasən bulaq suları ilə qidalanır.

Qalaciq yaşayış yerinin (e. ə. 2-ci –1-ci minillik) bərpa layihəsi.

1965 ildə Q.-ün əsasında eyniadlı su anbarı yaradılmışdır (bax *Qanlıgöl su anbarı*).

QANLIGÖL NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Kükü k. ərazisində son orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Müsəlman qəbiristanlığında bir neçə başdaşı yaxşı saxlanmışdır. Əksəriyyəti təbii olub işlənmemişdir. Bəzilərinin sonu tacvarı şəkildə formalaşdırılmışdır. Qəbiristanlığın yaxınlığından bir ədəd dar boğazlı, nazik divarlı zərif güləbdən tapılmışdır. Abidənin 15–16 əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir.

QANLIGÖL SU ANBARI – Şahbuz r-nu ərazisindədir. Eyniadlı təbii gölün əsasında yaradılmışdır (1965). Sah. 0,10 km², faydalı həcmi 1,0 mln. m³-dir. Qar, yağış suları və yeraltı sularla qidalanır. Noyabrda aprel axırlarına, bəzən isə mayın əvvəllərində donmuş olur. Suvarmada istifadə edilir. Suyu yayda Küküçay (Naxçıvançayın sağ qolu) vasitəsilə Naxçıvançaya axıdılır. Mövsümi tənzimləməyə malikdir.

QANLIQUZEY – Babək r-nu ərazisində dağ. Sirab çayının sol sahilində, Sirab mineral su bulağından 2,5 km ş.-dədir. Hünd. 1538 m.

QAPICIQ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin və eyni zamanda Kiçik Qafqazın ən yüksək zirvəsi. Hünd. 3904 m. Oxçuçay ilə Gilançayın suayırıcındadır. Eosenin vulkanogen çökmə süxurlarından təşkil olunmuşdur. Yamaclarında qədim buzlaq relyefi formaları (troq, kar, moren), zirvəsində daimi qar (3–4 m qalınlığında) var. Q.-in c. və c.-q. yamaclarındakı yaylaqlarda (*Qaranquş yaylağı*, *Nəbi yurdu*) saysız-hesabsız qaya parçaları üzərində Gəmiqaya qədim təsviri sənət nümunələri həkk olunmuşdur (bax *Gəmiqaya rəsmləri*). Gəmiqayadan ş.-ə gedən yolun qapısı burada olduğundan, görünür, ulu nəsillər buna əsasən dağı Q. adlandırmışdır.

QAPICIQ ƏNDƏLİSİT YATAĞI – Ordubad r-nunda, Culfa d.-y. st.-nin 70 km-liyindədir. Yatağın geoloji quruluşunda Eosen yaşlı vulkanogen süxurlar və tuflar iştirak edir. Kontakt-metasomatik proseslər nəticəsində vulkanogen süxurlar buynuz daşına (roqovik) və törəmə kvarsitlərə çevrilmişlər. Bu süxurların tərkibində əndəlisit, rutil, muskovit, serisit, kvars var. Əndəlisitin miqdarı 10–60%-dir. Əndəlisit yüksək oda və tur-

şuya davamlı, elektrik keçirməyən materiallar və s. istehsalında əsas xammaldır.

Əd.: Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана (редактор чл.-корр. НАНА В.М.Баба-заде), Б., 2005.

QAPIDAŞQAYA ÇAYI – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sağ qolu. Mənsəbindən 49 km məsafədə ona tökülür. Uz. 15 km, hövzəsinin sah. 29 km²-dir. Əsasən qar, qrunut və qismən yağış suları ilə qidalanır. Yaz-yay daşqınları olan çaylar qrupuna aiddir.

QAPIDAŞQAYA SILSİLƏSİ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Dərələyəz silsiləsinin c. yamacında, Küküçayla Naxçıvançayın suayırıcısıdır. Şm.-ş.dən c.-q.-ə doğru uzanır və Naxçıvançayın dərəsinə doğru alçalır. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 1782 m.

QAPLANÇAY – Ordubad r-nu ərazisində kiçik çay. Vənənd çayının sağ qolu. Zəngəzur silsiləsinin q. ətəklərindən, 2350 m yüksəklikdən başlanır. Pəzməri k. yaxınlığında Vənənd çayına tökülür. Uz. 2 km. Əsasən, qar suları və yeraltı sularla, qismən yağış suları ilə qidalanır.

QARAĞAC – Sədərək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Sədərəyin şm.-ş.-ində, mühüm strateji mövqedə yerləşir. Adı Cəhənnəmdərə boğazının Sədərəyə tərəf qurtaracağındakı Qarağac meşəliyi ilə bağlıdır. Əh. 3859 nəfər (2005); üzümçülük, taxılçılıq, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. BMT-nin Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının Azərb.-da həyata keçirdiyi tikinti-quruculuq proqramı çərçivəsində qəsəbədə 5 subartezian quyusu qazılıb istifadəyə verilmişdir. Orta məktəb, feldşer-mama məntəqəsi var. Q. Nax. MR Ali Məclisinin qərarı ilə 1997 ildə Sədərək k.-nin tərkibindən ayrılmışdır. Şəhidlər Xiyabanı salınmış, xatirə-bulaq abidəsi tikilmişdir.

QARAĞAC MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə məhəllə. İndiki tikinti-quraşdırma idarəsinin ətrafında yerləşirdi. 1918 ildə burada bir neçə yüz gənc silahlanıb, torpaqlarının bir qismini də xarici düşmənlərə, erməni təcavüzkarlarına verməyəcəklərinə and içmişdilər. 1990–93 illər Sədərək döyüşləri bunu bir daha sübut etdi.

QARAARANA DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Dağüstü silsilənin c.-q. yamacındakı Qarayoxuş silsiləsinin c. qurtaracağındadır. Gülüstan k.-ndən 2,5 km şm.-ş.-də Əlinçəçayın sol sahilindədir. Hünd. 896 m.

QARABABA – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 2 km şm.-ş.-də, Naxçıvançayın sahilində, Yevlax–Laçın–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarındadır. Əh.892 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var.

QARABAĞ MEYDANI – Naxçıvan ş.-ndə 1980–81 illərdə inşa edilmiş mövcud meydanın yerində salınmışdır. 1988 ilin əvvəllərindən Azərb.-in əzəli torpağı olan Qarabağa qarşı ərazi iddialarını açıq şəkildə irəli sürən erməni millətçilərinin separatçılıq əməlləri ilə əlaqədar olaraq 1989 ildən Q. m. adlandırılmışdır. Meydan 2004 ildə yenidən qurulmuşdur.

QARABAĞ NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. “*Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri*”ndən aydın olur ki, bu dövrdə Q. n. 15 yaşayış məntəqəsini əhatə edirdi. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; nahiyənin 4 kəndində müsəlmanlar (Azərb. türkləri), 1 kəndində həm müsəlmanlar, həm də xristianlar yaşayırdı. Nahiyənin illik gəliri 293430 ağca təşkil edirdi. Bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 11,2%-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

QARABAĞLAR – türk tayfası. Qədim kəngər tayfasının (bax *Kəngərlər*) bir qolu. Eramızın əvvəllərində Azərb. ərazisində məskunlaşan kəngərlər həm Albaniyanın (Qafqaz) q.-ndə (indiki Qazax–Ağstafa bölgəsi), həm də Naxçıvan bölgəsində yaşamışlar. Onların bir qolu da qarabağlar adlanmışdır. Bu, 10 əsr müəllifi Konstantin Baqryanarodninin Cənubi Rusiya çöllərində yaşayan pəcəneq-kəngərlərin bir tayfasının qarabay adlanması barədə məlumatı ilə uzlaşır. 18 əsrin ortalarında Qarabağ xanı Pənahəli xan döyüşkən tayfa kimi ad çıxarmış kəngərlərin bir hissəsini Naxçıvandan Qarabağa köçürmüşdü. Ehtimal ki, qarabağ tayfası da onların arasında olmuşdur. Azərb.-in müxtəlif r-nlarındakı, o cümlədən Kəngərli

gərliyədəki Qarabağlar kəndlərinin adı bu tayfanın adı ilə bağlıdır.

Əd.: Q e y b u l l a y e v Q., Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), B., 1990.

QARABAĞLAR – Kəngərli r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 7 km şm.-q.-də, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 5902 nəfər (2005); taxılçılıq, tütünçülük və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta və səkkizillik məktəb, kitabxana, klub, xəstəxana, rabitə şöbəsi var. Kəndin şm.-ş.-ndə bir neçə terrasdan ibarət təpənin üzərində son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid *Qalacıq* yaşayış yeri yerləşir. Q. kənd camaatının bir qismi özünü bəydili (bax *Bəydililər*) adlandırır.

Kəndin müasir tikililəri altında qalmış orta əsrlərə aid yaşayış yerində aparılmış kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar nəticəsində ərazidən eramızın ilk əsrlərinə və orta əsrlərə aid gil məmulatı, xüsusilə tikinti keramikası aşkara çıxarılmışdır. Orta əsrlərdə Q. Azərb.-

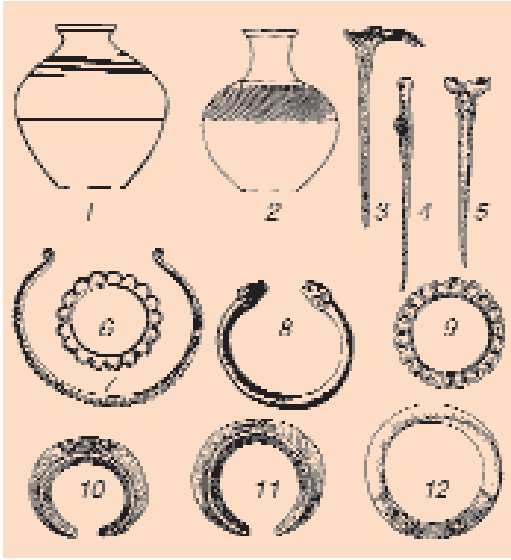
*Qarabağ meydanı.
Naxçıvan şəhəri.*

*Qarabağlar kəndindən
görünüş.*

**Qarabağlar daş
qutu qəbirlərinin
materialları:**

1, 2. Cızma naxışlı
küpələr. 3, 4, 5. Tunc
sancaqlar. 7–12. Tunc
biləzliklər.

ın qədim şəhərlərindən biri olmuşdur. Şəhərin Yaxın Şərqi ölkələri ilə Avropanı birləşdirən mühüm karvan yollarının üstündə yerləşməsi sayəsində burada sənətkarlıq, ticarət, iqtisadi həyat xeyli tərəqqi etmişdi. Şəhər, adından da görüldüyü kimi çoxlu bağ və yaşıllıqlarla örtülmüşdü. Dağlardan axan kiçik çaylardan və bulaqlardan arxlar çəkilmişdi. Şəhər meyvələri, üzüm növləri ilə məşhur olmuşdur.

Türk səyyahı Övliya Çələbi (17 əsr) “Səyahətnamə” əsərində Q.-ı meyvə bağları arasında yerləşən böyük bir şəhər kimi təsvir etmişdir. Onun məlumatına görə, 17 əsrdə Q.-da təq. 50 min adam yaşayırdı; 10 min ev, 70 məscid, 40 minarə, çoxlu karvansara, bazar, hamam və s. var idi. 17–18 yüzillərdə feodal ara müharibələri və daxili çəkişmələr nəticəsində şəhər tənəzzül etmişdir. 20 əsrin əvvəllərində Q.-da 2 min nəfər əhali yaşayırdı. Təkcə Azərb.-in deyil, Ön Asiyanın memarlıq incilərindən sayılan Qarabağlar memarlıq kompleksi (bax *Qarabağlar türbəsi*) kəndin şm.-q.-ndədir.

Əd.: Əliyev V., Tarixin izləri ilə, B., 1975; Evliyay Çələbi. Səyahətnamə (Azərbaycan tarixinə dair materiallar), B., 1997.

QARABAĞLAR DÜZÜ – Kəngərli r-nu ərazisində maili düzənlik. *Arazboyu düzənliklərdən* biri. Qarabağlar k.-ndən başlayaraq c.-q. istiqamətində genişlənir və Qıvraq qəsəbəsinədək davam edir. C.-da Xök k.-nədək uzanır. Səthi zəif parçalanmışdır. Qış otlaqlarıdır.

QARABAĞLAR GOVURQALASI –

Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. yaxınlığında son Tunc – ilk Dəmir dövrlərinə (e. ə. 2–1-ci minilliklər) aid qala (bax *Govurqala*).

QARABAĞLAR QƏBİRİSTANI I –

Kəngərli r-nunun *Qarabağlar* k.-ndə *Qalacıq* yaşayış yerindən şm.-da orta və son Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Kurqan tipli qəbir abidələri xarakterikdir. Kurqanaltı qəbirlər, əsasən, daş qutulardan ibarət olub iri sal daşlarla dördkünc formada qurulmuş və eyni formalı daşlarla örtülmüşdür. Tədqiqat işləri nəticəsində çəhrayı və boz rəngdə bişirilmiş gil qab (kasa, küpə, çaydan və s.) qırıqları, tuncdan hazırlanmış bəzək şeyləri və silahlar aşkar olunmuşdur.

QARABAĞLAR QƏBİRİSTANI II –

Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.-ndə, *Qalacıq* yaşayış yerindən c.-da son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidə. Daş qutu tipli və torpaq qəbirlər xarakterikdir. Tədqiqatlar zamanı nekropolda insan skeletinin qalıqlarına, at və qoç formalı qəbirüstü abidələrə təsadüf edilmişdir. Axtarışlar nəticəsində gil məmulatı (kasa, küpə, çaydan tipli qablar), tuncdan hazırlanmış bəzək şeyləri (biləzlik, üzük, boyunbağı, sancaq) tapılmışdır. Tapıntılar içərisində ucları və yuxarı hissəsi qoç başı ilə tamamlanan yüksək sənətkarlıqla hazırlanmış tunc sancaq diqqəti cəlb edir.

QARABAĞLAR MEMARLIQ KOMPLEKSİ –

orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Kompleks iki qoşa minarədən, 16 m hünd.-də olan kərpic türbədən ibarətdir. Minarə və türbənin üst qatı kaşı naxışlarla bəzədilmişdir. Bax *Qarabağlar türbəsi*.

QARABAĞLAR TRAVERTİN YATAĞI –

Kəngərli r-nu ərazisində, Qarabağlar k.-ndən 1 km şm.-ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Üst Dördüncü dövr yaşlı möhkəm, ağ, sarımtıl-ağ, çəhrayımtıl-boz rəngli, məsaməli travertinlər iştirak edir. Tektonik cəhətdən yataq monoklinal quruluşa malikdir və 5–10° bucaq altında c.-q. istiqamətində yatır. Sah. 1 km², faydalı qatın qalınlığı 15–40 m-dir. Yataqda blok çıxımı 58% olub, 1 m³ blokdan 17,2 m² üzlük plitə alınır. Travertin üzlük daşı kimi, layarası travertinləşmiş konqlomerat-brekçiyalar isə tikinti işlərinə yararlı çınqıl kimi öyrənilmişdir. Tullantılardan yüksək keyfiyyətli əhəng

istehsalında istifadə etmək olar. Yataq 1984 ildən istismar olunur. Yatağın sənaye ehtiyatları 4031 min m^3 -dir.

QARABAĞLAR TÜRBƏSİ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.-ndədir. Türbə memarlıq kompleksinə daxildir. Q. t. -dən savayı, burada qoşa minarə və onların arasında yerləşən dini bina qalıqları var. Qoşa minarənin 12 əsrin sonu – 13 əsrin əvvəllərində tikildiyi ehtimal olunur. Minarələri bir-birinə bağlayan baştağ isə 14 əsrə aiddir. Baştağın üzərində Elxani hökmdarı Hülaku xanın arvadı Quti xatunun adı yazıldığından, onun Quti xatunun şərəfinə tikildiyi güman edilir.

Sərdabə və yerüstü hissədən ibarət Q. t.-ndə qülləvari türbələrin əsas xüsusiyyətləri əks olunmuşdur. Daş kürsülük üzərində dəstə şəklində birləşən 12 yarımşilindrik çıxıntı Q. t.-nin yerüstü kompozisiyasını əmələ gətirir. Çıxıntılar divarın ümumi həcmi azaltmaqla yanaşı, türbəyə qala əzəməti verir. Türbənin 12 bucaqlı yeraltı sərdabəsinin divarları daşdan, günbəzləri isə kərpicdən hörülmüşdür. Q. t. -nin səthi qırmızı və firuzəyi kaşılı kərpiclə örtülmüş, həndəsi ornamentləri xatırladan kitabələrlə bəzədilmişdir. Türbənin yuxarısındakı kitabə qurşağı nəsx xətti ilə işlənmişdir. Yerliyi göy kaşından olan kitabə ağ hərflərlə yazılmışdır. Q. t.-nin kompozisiya xüsusiyyəti 4 baştağlı olmasıdır. Bu baştağlar şm., c., q. və ş. istiqamətlərində yerləşərək türbəyə 4 fasadlı görkəm verir. Baştağların səthi kaşı ilə örtülmüş, həndəsi və nəbatəti naxışlarla bəzədilmişdir. Bunlardan ən maraqlısı şm. tərəfdəki əsas baştağdır.

Q. t.-nin konus şəklində olmuş yuxarı günbəzi və müvafiq kitabələri dağıldığından türbənin tarixini dəqiq təyin etmək mümkün deyildir. Lakin bütün tədqiqatlar türbənin 14 əsrin əvvəllərində tikildiyini göstərir. Q.t. ilə Bərdə türbəsinin oxşarlığına və hər ikisinin 14 əsrin əvvəllərində tikilməsinə əsasən bu abidələrin eyni memarlıq abidələri olduğu ehtimal edilir.

Əd.: S a l a m z a d ə Ə. V., Azərbaycanın memarlıq abidələri, B., 1958; K ə r i m z a d ə S., Qarabağlar türbəsinin kitabələri haqqında mülahizələr, Azərb. SSR EA Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1969, №2; У с е й н о в М. А., Б р е т а н и ц к и й Л. С., С а л а м з а д е А. В., История архитектуры Азербайджана, М., 1963.

Qarabağlar türbəsi.
12 əsrin sonu – 13
əsrin əvvəlləri.

QARABATDAQ – qadınların boyunlarına taxdıqları zərgərlik məmulatı. Bəzək əşyası kimi Naxçıvan bölgəsində qədimdən geniş yayılmışdır. Muxtar respublika ərazisində bəzək şeylərinin hazırlanması və istifadə edilməsi tarixi e. ə.-dən başlayır.

Aparılmış qazıntılar nəticəsində qədim və orta əsrlərə aid yaşayış məskənlərindən və arxeoloji abidələrdən müxtəlif muncuqlar, gümüş, qızıl və s. metallardan hazırlanmış bəzək əşyaları (boyunbağı, silsilə, qarabatdaq, bilərzik, sırğa, qolbaq və s.) tapılmışdır. Q. boyun bəzəyinin sadə, həmçinin ətəklə növləri geniş yayılmışdı. Sadə Q. müxtəlif rəngli muncuqları ipə düzməklə hazırlanır və boğaza bağlanır. Ətəklə Q.-in əsas hissəsini qızıl və gümüşdən nəfis şəkildə hazırlanmış ay-ulduz-yarpaq formalı ətəklər (bəzəklər) təşkil edirdi. Ətəklərin sayına uyğun olaraq, birətək, ikiətək, üçətək Q.-lar olur. Ətəklə Q. keçmişdə kübar geyiminin zəruri bəzəyi idi. Ordubadda a r a ş q ı n adı ilə yayılmış-

Qarabatdaq. Qızıl.
19 əsr. Azərbaycan
Tarixi Muzeyi.

dır. Naxçıvan zərgərlərinin hazırladıkları Q.-lar qiymətli sənət nümunələri kimi bir çox muzeylərdə saxlanılır.

Əd.: И з м а й л о в а А. А., О народной одежде Нахичеванский зоны в XIX – начале XX века. Известия АН Азерб. ССР (серия истории, философии и права), 1981, № 2.

QARABOYA – Şahbuz r-nunda Ov dağının ətyində mövcud olmuş kənd. Əhalisi 1960 ildə Şada və Badamlı k.-lərinə köçürülmüşdür.

QARABULAQ QƏBİRİSTANI – Şəhur r-nunun Maxta k.-ndən şm.-da, dağ ətyində qədim arxeoloji abidə. Şm.-dan başlanğıcını Arpaçaydan alaraq Sədərək k.-nədək uzanan qədim suvarma arxı (bax *Fərhad arxı*) buradan keçir. Meliorasiya və tikinti işləri ilə əlaqədar burada bir neçə kurqan tipli abidə dağıdılmışdır. Diqqəti cəlb edən kurqanlardan birində dəfn kamerasının daş qutudan ibarət olduğu və onun döndüküncə xəndək qazılmaqla divarlarının bərkidici məhlul istifadə edilmədən kiçik daşlardan hörüldüyü müəyyənləşdirilmişdir. Kameranın uz. 4 m, eni 1,25 m, hünd. 1,30 m-dir. Qəbrin daxilində at skeletinə rast gəlinmiş, tunc xəncər, əhəngdaşı, əqiq, mavi rəngli pastadan hazırlanmış 4 ədəd muncuq, iri və orta həcmli 3 ədəd küpə, 3 ədəd kasa, badya, vaza, parç və çaydan tipli

gil qablar aşkar olunmuşdur. Naxçıvanın son Tunc və ilk Dəmir dövrü üçün səciyyəvi olan tapıntılar *Qarabulaq, Şahtaxtı, Şortəpə, Oğlanqala* abidələrinin arxeoloji materialları ilə eyniyyət təşkil edir.

Əd.: А ş u r o v S. H., Qarabulaq qəbiristanlığı, Azərbaycan Dövlət quruluşunun bərpa olunması gününə həsr olunmuş elmi konfransın əsərləri, B., 1991.

QARABULAQLILAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində qarabulaq nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] Naxçıvanda Q.-a inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağısaqqallar rəhbərlik edirdi. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının bir sıra kəndində yaşamış Q. maldarlıqla məşğul olmuşlar.

QARABURC – Şəhur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 6 km aralı, Arazın sahilindədir. Əh. 458 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Məktəb, tibb məntəqəsi var.

QARABURUN DAĞI – Sədərək r-nu ərazisində dağ. Arazdəyən st.-ndan ş.-dədir. Hünd. 945 m.

QARACALAL DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş.-indən keçən Qaracalal–Qızılboğaz ekstruziv tirəsinin suayırıcındadır. Hünd. 1478 m. Konusvarı yüksəklik əmələ gətirir. Vulkanik süxurlardan (andezit-dasit) ibarətdir.

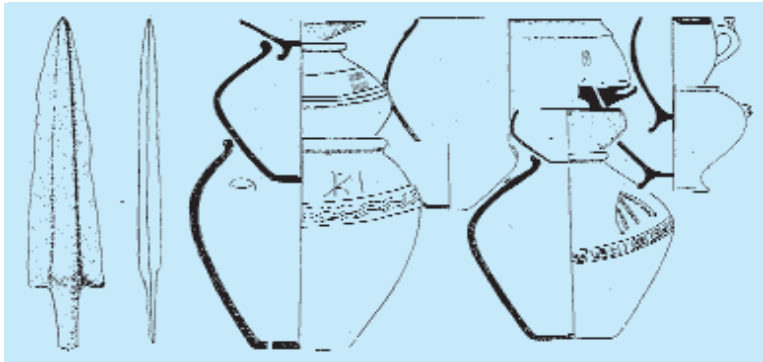
QARACALAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olub (bax *Kəngərlər*). Yazılı qaynaqlarda 5 əsrdən Naxçıvan ərazisində yaşamış Kəngərlərin içərisində Q. tayfasının da adına rast gəlinir. 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan bir sıra qol və tirələrin arasında qaracalı nəslinin də adı çəkilir.

QARAÇOBAN DÜZÜ – Şəhur r-nu ərazisində, Sədərək kəndinin c.-q.-ndə, Bozağıl, Qaradaş, Düz, Həsənqulubağ dağlarının arasında maili düzənlik. Mütləq yüksəkliyi 950–1000 m. Səthi Bağırsaqdərə və bir sıra digər dərələr vasitəsilə zəif parçalanmışdır. Daimi axına malik olmayan Bağırsaqdərə çayı Q. d.-nün şm.-ş.-ndə iki qola ayrılır. Ərazidən qış və yay otlığı kimi istifadə olunur.

Qarabulaq qəbiristanı.
Kurqanın qazintisindən
görünüş.

Tunc xəncər və
kurqanda saxsı
qabların yerləşdiyi
forma.

*Qarabağlar memarlıq kompleksi.12–13 əsrlər.
Qarabağlar kəndi (Kəngərli rayonu).*

*Mömünə xatun türbəsi. 1187.
Memar Əcəmi. Naxçıvan şəhəri.*

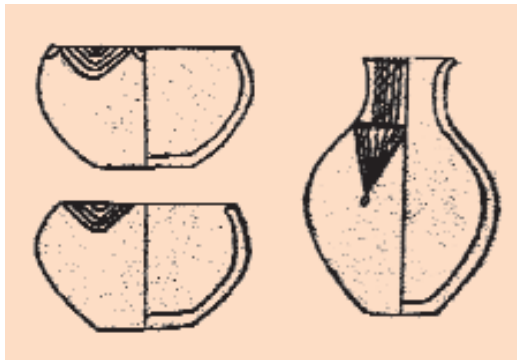

Qoyunçuluğun inkişafı üçün əlverişli şəraitə malik olan Q. d.-nin “Kitabi Dədə Qorqud” eposunun qəhrəmanı Qaraca Çobanın adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilir (Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

QARAÇUQ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 9 km şm.-q.-də, Naxçıvan ş.-ndən 3 km c.-da, düzənlikdədir. Əh. 2701 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, poçt şöbəsi, məscid var.

Sovet–İran müqaviləsi (1963) əsasında Araz su qovşağının tikintisi ilə əlaqədar əhalisi yeni əraziyə köçürülmüşdür. Azərb. Milli EA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun “Araz” arxeoloji-etnoqrafik ekspedisiyasının 1969 ildə Q. yaxınlığındakı orta əsrlərə aid Xarabaşəhər və Muncuqtəpə yaşayış yerlərində apardığı tədqiqatlar zamanı zəngin maddi mədəniyyət nümunələri aşkara çıxarılmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Q.-un adı çəkilir. Əsərin qəhrəmanı Qazan xan “Qaraçuğun qaplanı” adlanır.

Qaraçuq nekropolu I. Boyalı keramika məmulatı. E. ə. 2100–1900-cü illər.

QARAÇUQ NEKROPOLU I – Naxçıvan ş.-ndən 3 km ş.-də, Qaraçuq k. yaxınlığında Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. 1985 ildə təsadüfən aşkar olunmuşdur. Araz daşarkən nekropolun ərazisi ada şəklində suyun ortasında qalmış, qumsal təpədə yerləşən qəbirlərin bir hissəsi yuyulub dağılmış, boyalı gil qab nümunələri (əsasən kasa, badya, küpə və s.) çəhrayı rəngli, iri qum və saman qarışığı olan gildən hazırlanmış kasa tipli qablar, tuf daşından yonulub hazırlanmış çəhrayı rəngli vaza tipli qab və s. aşkar olunmuşdur. Tapıntıların Orta Tunc dövrünün ilk mərhələsi üçün xarakterik olub, e. ə. 2100–1900-cu illərə aidliyi ehtimal edilir.

QARAÇUQ NEKROPOLU II – Naxçıvan ş.-ndən 3 km ş.-də, Qaraçuq k. yaxınlığında orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Araz su qovşağının tikintisi ilə əlaqədar su altında qalıb dağılmışdır. Məlumatla görə, nekropolda sənduqə tipli və qoç formalı daşlardan ibarət qəbirüstü abidələr olmuşdur. Bu abidələrin baş daşları, əsasən, yastı daş plitələrdən hazırlanaraq, bəzilərinin baş tərəfi tağvarı formada tamamlanmışdır. Bir neçəsinin üzərində ərəbcə kitabə var. Nekropoldakı ölümlərin hamısı müsəlman adəti üzrə dəfn olunub. Abidənin 12–19 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

QARADAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Naxçıvançayın sol sahilində, Külüs k.-ndən 750 m c.-dadır. Hünd. 1756 m. Günbəzvarı formaya malikdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı çəkilir (Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

QARADAĞ QƏBİRİSTANI – Ordubad ş. ərazisində son orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Təbii aşınma nəticəsində torpaq örtüyü dağıldığından, qəbirlər bəzi hallarda çətin izlənilir. Bəzi qəbirlərin (q.-dən ş.-ə doğru istiqamətlənmişdir) dövrəsinə düzbucaqlı formada xırda daşlar düzülüşdür; bəzilərinin isə baş tərəfi tağvarı formada tamamlanmışdır. Qəbirüstü abidələr müxtəlif daşlardan hazırlanmışdır; yastı mərmər plitələrə də rast gəlinir; ərəbdilli yazıları var. Q.q. 16–18 əsrlərə aid edilir.

QARADAŞ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan–Sədərək avtomobil yolundan 3,5 km şm.-da, Dəmirçi k.-ndən 5 km şm.-q.-də, Qurd qapısı keçidindən 4 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 1213 m. Günbəzvarı formada olub, c. yamacı sıldırımdır.

QARADAŞ TEŞƏNİT YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 15 km c.-ş.-ndə, Babək qəs.-dən 10 km şm.-ş.-dədir. Geoloji quruluşunda Alt Miosen yaşlı nazik laylı, silisli, xırda dənəli əhəngdaşı, çəhrayımtıl-boz rəngli argillit Erkən Miosen yaşlı teşənit və Üst Dördüncü dövrün çöküntüləri iştirak edir. Faydalı qat teşənitdən ibarət olub, əhəngdaşı və argillit layları arasında yerləşir və c.-ş. istiqamətli layarası yatım təşkil edir. Teşənit iri, orta və xırda dənəli, boz rəngli olub, zəif kvarslıdır. Yatağın sah. 0,2 km², faydalı qatın qalınlığı 13,5–29,3 m-dir. Teşənitdən binaların xarici və daxili divarlarında, metro tikintisində üzlük materialı kimi, tullantularından isə tikinti işlərində yüksək möhkəmliyə malik çınqıl kimi istifadə etmək olar. Yatağın sənaye ehtiyatları 1750 min m³-dir. Yataqdan 16 km aralı Naxçıvan üzlük plitələr z-đu fəaliyyət göstərir.

QARADƏRƏ – Culfa və Ordubad r-nları ərazisində çay. Arazın sol qolu. Uz. 40 km, hövzəsinin sah. 312 km². Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacından (2100 m hünd.-ndən) başlanır. Yaycı k.-ndən ş.-də, 686 m hünd.-də Araza tökülür. Yaz-yay, qismən də payız aylarında yağan yağışlardan daşqın əmələ gətirən çaylar qrupuna daxildir. Hövzəsinin çox hissəsi alçaq dağlıqda yerləşdiyindən qar suları çayın formalaşmasında rol oynamır. Əsasən, yeraltı sular və yağış suları ilə qidalanır. Suvarmada geniş istifadə olunduğundan yayda mənsəbinə çatmır. Aşağı axınında Y a y c ı çayı da adlanır. Qaradərə adlı dərədən axdığına görə belə adlandırılmışdır.

QARADOLAQLAR – türk tayfası. Kəngər tayfasının (bax *Kəngərlər*) tərkibində olmuş, 20 əsrin əvvəllərində, əsasən, yarımköçəri həyat sürmüşlər. Keçmişdə Kür çayı sahillərində yaşamışlar.

QARAHƏSƏNLİ – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən

10 km aralı, Arpaçayın Araza töküldüyü yerdədir. Əh. 737 nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, əkinçilik, taxılçılıq, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, feldşer-mama məntəqəsi var. Araza yaxın yerdə əhalini su ilə təmin edən nasos st. qurulmuşdur.

QARAHƏSƏNLİ KÖRPÜSÜ – Şərur r-nu ərazisində Arpaçayın üstündədir. Uz. 60 paqonometr. 1999 ildə inşa edilmişdir. Körpünün istifadəyə verilməsi nəticəsində Qarahəsənli k.-nin r-n mərkəzi və digər yaşayış məntəqələri ilə əlaqələri yaxşılaşdırılmışdır.

QARAHİNDİLƏR MƏHƏLLƏSİ – Babək r-nunun Cəhri k.-ndə məhəllə. İndiyədək tədqiqata cəlb olunmamış bu urbanonim, ehtimalla görə, qədim türk Hun imperiyasının adı ilə bağlıdır. Çox güman ki, q a r a və h u n sözlərindən ibarətdir. Qara sözü qədim türkcə olub böyük, qüvvətli, qüdrətli mənalarında Hun imperiyasının böyüklüyünə işarə kimi dərk oluna bilər. Onu ayama, nişan, rəmz mənasında da açıqlamaq olar (məsələn, “qara hun” şəklində). Ehtimal ki, Qarahindilər ifadəsi “qarahindular” sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış formasıdır.

QARAXANBƏYLİ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. Naxçıvan ş.-nin c.-unda, ona bitişikdir. Azərb. beynəlxalq d.-y. xətti kəndin içərisindən keçirdi. Əh. 2397 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, poçt şöbəsi, feldşer-mama məntəqəsi, ATS var.

QARAXANBƏYLİLƏR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrlərə aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində qaraxanbəyli nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] Naxçıvandakı Q.-ə inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdilər. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının bir sıra kəndində yaşayan Q. maldarlıqla məşğul olmuşlar. Babək r-nundakı Qaraxanbəyli k.-nin adı Q.-lə əlaqədardır.

QARAKƏMƏR DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Gilançayın sağ sahilində, Gilançay k.-ndən 4 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1153 m.

Qarahəsənli körpüsü.
1999.
Şərur rayonu.

QARAKÖVSƏRLİLƏR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olub (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrin ortalarına aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində qarakövsər nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə [1736–47] Naxçıvandakı Q.-ə inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdi. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının bir sıra kəndində yaşamış Q. maldarlıqla məşğul olmuşlar.

QARAQALA – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 15 km şm.-da, düzənlikdədir. Əh. 568 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik və quşçuluqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, klub, fəldşər-mama məntəqəsi, məscid var.

QARAQALA – Babək r-nunun eyniadlı kəndi yaxınlığında, Naxçıvançayın sol sahilində son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yeri. 1954 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 3 ha. Təpəyəoxşar yüksəklikdə yerləşən yaşayış yerindən xeyli boz və qırmızı rəngli gil qab fraqmentləri, obsidian (d ə v ə g ö z ü) və çaxmaqdaşı qırıqları, çay daşları və s. toplanmışdır. Tapıntılara əsasən evlərin daş bünövrə üzərində çiy kərpicdən tikildiyini demək olar. Mədəni təbəqə kül qarışıq torpaq laylarından və müxtəlif arxeoloji materiallardan ibarətdir. Buradan gil qab qırıqları, dən daşları, həvəng və dəstələr, sürtgəclər aşkar olunmuşdur. Materiallar Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Tapıntılara əsasən, abidə e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid edilir.

QARAQALA KÖRPÜSÜ – Babək r-nunun Qaraqala k. ərazisindədir. Uz. 20 paqonometr. Yeniol körpüsü də adlanır. 1997 ildə əsaslı surətdə təmir olunub istifadəyə verilmişdir.

QARAQALA NEKROPOLU – Babək r-nunun Qaraqala k. yaxınlığında orta əsrlərə (10–19 əsrlər) aid arxeoloji abidə. Nekropoldan Naxçıvanın orta əsrlər dövrü üçün səciyyəvi olan maddi mədəniyyət nümunələri aşkara çıxarılmışdır.

QARAQAYA – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arpaçayın sol sahilində, Mehri dərəsindən 500 m q.-dədir. Hünd. 1490 m. Şm.-ş. və şm. yamaqları sıldırımıdır.

QARAQUŞ DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 2595 m.

QARAQUT, Q a r a q u r d – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında zirvə. Hünd. 2527 m.

QARANQUŞ DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Tiviçayın mənbə hissəsində, Ağdərə filiz yatağından 1,75 km ş.-dədir. Hünd. 3147 m. Sıldırım yamaqlı, konusvari formada. Eosen və Oligosen yaşlı vulkanogen süxurlardan təşkil olunmuşdur.

QARANQUŞ YAYLAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsində, Gəmiqayanın c. yamacında yaylaq yeri. Dəniz səviyyəsindən təq. 3000 m yüksəklikdədir. Bol otlaqlarla zəngin olan alp və subalp çəmənlikləri qoyunçuluğun əsas yem mənbələridir. Q. y. hələ Mezolit, Neolit dövrlərində Naxçıvanın qədim sakinlərinin əsas ov məskənləri

Gəmiqaya rəsmlərinin toplandığı Qaranquş yaylağı.

olmuşdur. Eneolit, Tunc və ilk Dəmir dövrlərində (e. ə. 6–1-ci minilliklərdə) Araz sahilində, eləcə də Naxçıvançay, Əlincəçay və Gilançay vadilərində yaşamış qədim əkinçi-maldar tayfalar yaz-yay fəsilələrində öz qoyun-quzu sürülərini Q. y.-na köçürmüşlər. Q. y. miniləri boyu Naxçıvan bölgəsi əhalisinin iqtisadi həyatında mühüm rol oynamışdır. Tədqiqatlar nəticəsində 1969 ildən Q. y.-nda 5 iri sahədə qaya parçaları üzərində həkk olunmuş saysız-hesabsız süjetli rəsmlər qeydə alınmışdır (bax *Gəmiqaya rəsmləri*). Buradan qədim Naxçıvan tayfalarının dairəvi və ovalvarı yurd qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Q. y.-nın qayaüstü təsvirləri və yurd yerləri Naxçıvan ərazisində e. ə. 6–1-ci minilliklərdə yaşamış qədim insanların həyat tərzini və mədəni inkişaf yollarını izləməyə imkan verir.

Əd.: Ə l i y e v V., *Gəmiqaya abidələri*, B., 1993.

QARAPİR – Ordubad şəhər qəbiristanlığında qədim ziyarətəgah. Yerli əhali tərəfindən ölü yumaq, həmçinin meyiti müvəqqəti saxlamaq üçün sərdaqə sayılır. Kiçik tikilidən ibarət bina yarımqazma formasında qayada çapılmışdır. Ön hissəsi hörülən binanın giriş qapısının baş tərəfində sarımtıl rəngli mərmər lövhə (38x30 sm) üzərində süls xətti qarışıq nəsx xətti ilə farsca kitabə var. Kitabənin mətnində deyilir, “Allahın rəğbətini qazanmaq məqsədi ilə bu şərəfli və mübarək bina cəmədi-laxir ayının 2-ndə (6 may) mərhum, rizvan məkan (cənnət məkan) Hacı Ağacan Ordubadının oğlu, yaranmışların ən

kiçiyi Hacı Zeynalabdinin səyi və təşəbbüsü ilə 1264 ildə (1848) tamamlanmışdır”.

QARAPİR DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q. istiqamətdə ayrılan Xəzəryurd yan silsiləsinin suayırıcında zirvə. Nəsirvaz k.-ndən 3 km c.-ş.-də, Tivi çayının sağ sahilindədir. Hünd. 2674 m. Sıldırım yamaclı və konusvarı formadadır.

QARASU QALASI – Şərur r-nunun Gümüşlü k.-dindən şm.-da, hündür təpə üstündə e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid qala. Sah. 5 ha. Terraslarda salınmış möhtəşəm qala divarları ilə iki hissəyə ayrılır. Aşağı terrasdakı hissəsinin iri daşlardan tikilmiş qala divarları var. İçqala (Narınqala) 50–60 m aralıda dağdadır; divarı kiçik daşlarla hörülmüşdür. Qalanın daxilində yonulmuş daşdan tikilmiş bina divarlarının qalıqları qalır. Qafqazın qədim siklop tikililərinə aid olan qalanın daxilində qayada bir neçə yerdə su hovuzu qazılmışdır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində qaladan əmək alətləri (dən daşı, daş gürzlər), obsidian (d ə v ə g ö z ü), çaxmaqdaşı lövhələri, gil qablar (kasa, küpə, çaydan tipli qablar), tunc bilərzik, ilk Dəmir dövrünə aid ox ucları tapılmışdır. Materiallar *Naxçıvan mədəniyyəti* üçün səciyyəvidir. Toplanmış gil məmulatının bir hissəsi antik dövrə aiddir.

QARATƏPƏ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arpaçayın sağ sahilində, Oğlanqala k.-nin şm.-ş. hissəsindədir. Hünd. 1000 m. Müasir relyefdə günbəzvarı yüksəklik əmələ gətirir. Dağ bir neçə terrasdan ibarətdir. Üst hissədəki terraslar iri qaya parçalarından hörülmüş divarla əhatə olunan Narınqalanı əmələ gətirir. *Oğlanqala* qədim yaşayış yeri Q. dağının üzərindədir.

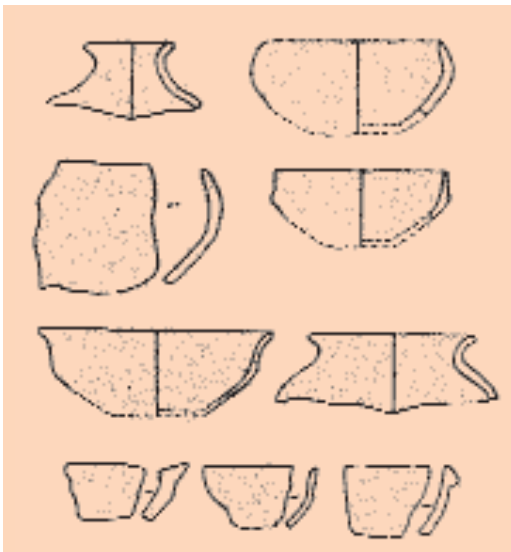
QARATORPAQ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcısında zirvə. Hünd. 2903 m. Günbəzvarı formadadır.

QARAVULXANA – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Badamlı k.-ndən 1,2 km şm.-dadır. Hünd. 1840 m. Günbəzvarı formadadır.

QARAVULXANA – Şərur r-nu ərazisində dağ. Arpaçayın sol sahilində, Yuxarı Yaycı k.-ndən 1 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 1703 m.

QARAVULTƏPƏ – Babək r-nu ərazisində dağ. Duzdağ tirəsindədir. Hünd. 919 m.

QARAVULTƏPƏ – Şərur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-q. yamacındadır. Hünd. 1587 m.

Qarasu qalasından tapılmış keramika məmulatı.

E. ə. 2–1-ci minilliklər.

QARAYOXUŞ SILSİLƏSİ – Culfa r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Dağüstü silsilədən c.-a, Culfa r-nuna doğru ayrılan qoldur. Uz. 6 km. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 1152 m.

QARDAŞBƏYOV Əkbər Hacı oğlu (15.3.1923, Naxçıvan ş. – 26.3.2001, orada) – aktyor. Azərb. Respublikası xalq artisti (1987). Səhnə fəaliyyətinə 1942 ildə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında başlamışdır. Müxtəlif xarakterli obrazlar yaratmışdır. Təlxək, Azər baba (“Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, S.Vurğun), Çingiz (“Eşq və intiqam”, S.S. Axundov), Knyaz (“Xanuma”, A.Saqareli), Əsgər (“Arşın mal alan”, Ü.Hacıbəyov), Şeyx Əhməd, Molla Abbas (“Ölülər”, “Dəli yığıncağı”, C.Məmmədquluzadə), Şeyx Sənan, Kərimvəz (“Şeyx Sənan”, “Səyavuş”, H.Cavid), Dudkin (“Cehizsiz qız”, A.Ostrovski), Filbi (“Elektra”, Sofokl), Nüsrət (“Mənim nəğməkar bibim”, Ə.Əylisli) və s.

QARĞALIQ – Naxçıvan şəhər bələdiyyəsinə də qəsəbə. Naxçıvan ş.-ndən c.-q.-də, Araz çayı sahilindədir. Bakı–Naxçıvan d.-y. xəttində st. Uluxanlı (indiki Ermənistan ərazisi) – Culfa d.-y. xətti çəkilmədən salınmışdır (1908). Daimi əhalisi yoxdur. Hazırda st.-dan qatarların görüş məntəqəsi kimi istifadə olunur. Dayanacaq vardır.

QARXUN – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 3 km aralı, Şərur–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Arpaçayın sağ sahilində, düzənlikdədir. Əh. 1924 nəfər (2005); taxılçılıq, pəzizçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Dəmir-beton məmulatı və çinqil ayıran z-dlar, orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, rabitə şöbəsi, uşaq bağçası var. Adı qədim türk tayfalarından olan *qarkınların* (qarxunların) adı ilə əlaqədardır.

QARXUN KÖRPÜSÜ – Şərur r-nu ərazisində, Qarxun–Aralıq–Dəmiryol keçidi arasındakı yolun 2 km-liyində, Arpaçay üzərindədir. Uz. 120 paqonometr. Q. k.-nün əsaslı sürətdə bərpası və yenidən qurularaq istifadəyə verilməsi (1996) nəticəsində yaşayış məntəqələrinin dəmir yolundan aşağıdakı kəndlərlə birbaşa əlaqələri təmin edilmişdir.

QARKINLAR, Q a r x u n l a r – türk-oğuz tayfası. Tədqiqatçılara görə 11–12 əsrlərdə Naxçıvan bölgəsinə yerləşmişlər. Fəzlullah

Rəşidəddinin (13 əsr) “Cami ət-Təvarix” əsərində adı K a r k ı n kimi çəkilir. Şərur r-nundakı Qarxun k.-nin adı Q.-larla bağlıdır.

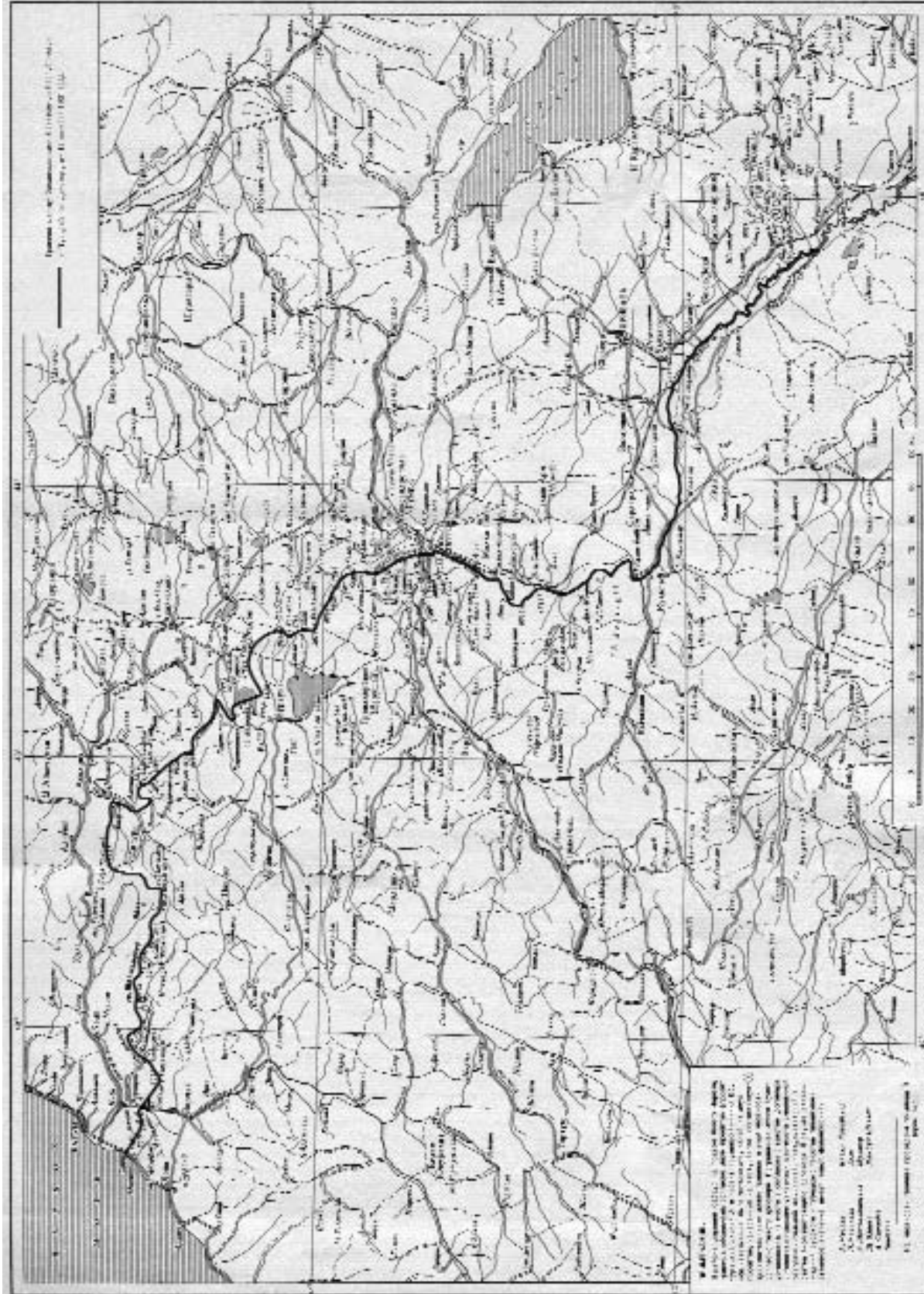
QARNİYARIQ – Şahbuz r-nu ərazisində, Naxçıvançayın sol sahilində, Kiçik Qafqaz dağ silsiləsinin çaya doğru uzanan hündür çıxıntısı üzərində arxeoloji abidə. Sah. 6200 m². 1987 ildə qeydə alınmışdır. Hər tərəfdən dərin dərə ilə əhatə olunmuş, şm.-ş. tərəfdə ensiz zolaqla dağ silsiləsi ilə əlaqələnilir. Sahəsi giritili-çixıntılıdır. Mədəni təbəqə təbii aşınmaya məruz qaldığından tamamilə dağılmışdır. Yaşayış yerindən çəhrayı və boz rəngli gil qab qırıqları, əsasən, tufdan və obsidiandan (d ə v ə g ö z ü) hazırlanmış əmək alətləri – dən daşı, dəstə, oraq diş, qaşov, boz rəngdə gil əyircək və silahlar tapılmışdır. Abidədən aşkar edilmiş materiallar, onunla yanaşı yerləşən nekropolun materialları ilə həmdövr olub, e. ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aiddir.

QARS MÜQAVİLƏSİ (1921) – Cənubi Qafqazın sovet respublikaları ilə Türkiyə hökuməti arasında, Sovet Rusiyasının iştirakı ilə 1921 il oktyabrın 13-də Qarsda bağlanmış müqavilə. 1921 il 16 mart Sovet-Türkiyə müqaviləsinə uyğun olaraq, Türkiyə və Cənubi Qafqaz sovet respublikaları arasında müqavilə bağlanması üçün danışıqlar başladı. Müəyyən müzakirələrdən sonra nümayəndə heyətlərinin Qarsda konfransını çağırmaq qərarı alındı. Konfrans 1921 il sentyabrın 26-da işə başladı və oktyabrın 13-dək davam etdi. Azərbaycanı B.Şahtaxtinski (xalq dövlət nəzarəti komissarı), Ermənistanı A.Mravyan (xalq xarici işlər komissarı) və P.Makinzyan (xalq daxili işlər komissarı), Gürcüstanı Ş.Eliava (xalq hərbi və dəniz qüvvələri komissarı) və A.Svanidze (xalq xarici işlər naziri), Türkiyəni Kazım Qarabəkir paşa və Vəli bəy (Böyük Millət Məclisinin üzvləri), Muxtar bəy (keçmiş ictimai işlər naziri), Məmduh Şövkət bəy (Türkiyənin Azərbaycandakı səlahiyyətli nümayəndəsi), Rusiyanı isə vasitəçi kimi Y.Qanetski (Rusiyanın Latviyadakı səlahiyyətli nümayəndəsi) təmsil edirdi. Konfrans müzakirələrdən sonra tərəflər arasında müqavilə bağlamağı qərarı aldı. Oktyabrın 13-də RSFSR-in iştirakı ilə bir tərəfdən Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan respublikaları, digər tərəfdən, Türkiyə arasında müqavilə imzalandı. Qars müqaviləsi 20 maddə və 3 əlavədən ibarət idi. *Birinci mad-*

Qardaşbəyov Əkbər

Division of the Department of Agriculture
Bureau of Plant Industry
Washington, D. C.

MAP OF THE DISTRIBUTION OF THE PLANT SPECIES OF THE UNITED STATES

Compiled from the reports of the United States Geographical Survey, the United States Fish and Game Commission, and the United States Geological Survey.

Scale: 1 inch = 100 miles.

Published by the Division of the Department of Agriculture, Bureau of Plant Industry, Washington, D. C., 1915.

PLANT SPECIES:

- 1. *Quercus*
- 2. *Pinus*
- 3. *Juniperus*
- 4. *Thuja*
- 5. *Abies*
- 6. *Cedrus*
- 7. *Larix*
- 8. *Picea*
- 9. *Taxus*
- 10. *Podocarpus*
- 11. *Sequoia*
- 12. *Metasequoia*
- 13. *Platanus*
- 14. *Azadirachta*
- 15. *Albizia*
- 16. *Acacia*
- 17. *Eucalyptus*
- 18. *Mitella*
- 19. *Maianthemum*
- 20. *Thalictrum*
- 21. *Delphinium*
- 22. *Aconitum*
- 23. *Adonis*
- 24. *Delphinium*
- 25. *Delphinium*

Scale: 1 inch = 100 miles.

Map of the Distribution of the Plant Species of the United States. Published by the Division of the Department of Agriculture, Bureau of Plant Industry, Washington, D. C., 1915.

dədə 1921 il 16 mart Moskva müqaviləsi istisna olmaqla, razılığa gələn tərəflərin tabeliyindəki ərazilərdə öz suveren hüquqlarını həyata keçirən dövlətlər arasında bağlanmış və yuxarıda göstərilən ərazilərə, həmçinin Cənubi Qafqaz respublikalarına aidiyyəti olan, habelə üçüncü dövlətlərlə bağlanmış müqavilələrin ləğv olunduğu və qüvvədən düşdüyü bildirilirdi. *İkinci maddəyə* görə tərəflər onlardan hər hansı birinə güclə, məcburi qəbul etdirilən heç bir sülh müqaviləsini və ya digər beynəlxalq aktı tanımamağa razılaşırdılar. Cənubi Qafqaz respublikaları Türkiyənin, Türkiyə isə onların qəbul etmədiyi hər bir beynəlxalq aktı tanımamağı üzərinə götürürdü. *Üçüncü maddədə* kapitulyasiya rejiminə hər hansı münasibəti olan bütün funksiya və hüquqların öz qüvvəsini itirdiyi və ləğv olunduğu qeyd edilirdi. *Dördüncü maddə* sərhədlər məsələsinə həsr olunmuşdu. Qars müqaviləsinin beşinci maddəsi Naxçıvana aiddir. Həmin maddədə göstərilirdi ki, “Türkiyə hökuməti, Sovet Ermənistanı və Azərbaycan hökumətləri Naxçıvan vilayətinin hazırkı müqavilənin III əlavəsində göstərilən sərhəd daxilində Azərbaycanın himayəsi altında muxtar ərazi təşkil etməsinə razıdırlar”. *Altıncı maddə* ilə Türkiyə Batum şəhərini və limanını müəyyən şərtlərlə Gürcüstana güzəştə gedirdi. 7, 8 və 9-cu maddələrdə Türkiyə və Gürcüstan arasındakı sərhəd məsələlərindən, Qara dəniz və boğazların statusundan bəhs olunurdu. *Onuncu maddə* ilə “razılığa gələn tərəflər öz ərazilərində digər ölkənin və ya onun ərazisinin bir hissəsində hökumət roluna iddia edən təşkilat və ya qrupların yaranmasına və ya olmasına, həmçinin digər ölkəyə qarşı mübarizə məqsədi güdən qrupların olmasına yol verməməyi öhdəsinə götürürlər”. 11, 12 və 13-cü maddələr müqaviləyə qoşulan dövlətlərin vətəndaşları ilə bağlı məsələlərə həsr edilmişdi. *On dördüncü maddə* ilə müqavilənin imzalandığı gündən sonra 6 ay ərzində 1918–20 illər müharibə qaçqınlarına aid xüsusi müqavilə bağlanması nəzərdə tutulurdu. 15 və 16-cı maddələr Qafqaz cəbhəsindəki hərbi əməliyyatlardan irəli gələn cinayətlərə görə tam əfv-ümumiyyə (amnistiya) elan edilməsi, hərbi və mülki əsirlərin geri qaytarılması haqqında idi. 17 və 18-ci maddələr isə razılığa gələn tərəflər arasında kommunikasiya və iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuşdu. *On doqquzuncu maddəyə* görə,

tərəflər müqavilənin imzalanmasından sonrakı 3 ay ərzində konsul konvensiyası bağlamağı öhdələrinə götürürdülər. Sonuncu – *iyirminci maddə* müqavilənin ratifikasiya olunmasını nəzərdə tuturdu. Ratifikasiya fərmanları mübadiləsinin İrəvanda həyata keçirilməsi qeyd olunmuşdu. Müqavilə onun imzalanmasından sonra dərhal qüvvəyə minən 6, 14, 15, 16, 18 və 19-cu maddələr istisna olmaqla, ratifikasiya fərmanlarının mübadilə olunduğu andan qüvvəyə minməli idi. Qars müqaviləsinin ratifikasiya mübadiləsi 1922 il sentyabrın 22-də İrəvanda olmuşdu. Müqavilənin fəaliyyət müddəti məhdudlaşdırılmamışdır.

Əd.: Αἰεοταίου αἰαοῖαιε ἱεεεεεε ΝΝΝΝ, ö. 4, əfə.264, İ., 1960; Musayev İ., Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917–1921-ci illər), B., 1996; Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi (tərtib edən İ. Hacıyev), B., 1999; İbrahimzadə F., Behbud Şahtaxtinski və Qars müqaviləsi, “Tarix və onun problemləri”, 2002, № 3; Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri (Azərbayc, türk, rus və fransız dillərində). Naxçıvan, 2004.

QARS VİLAYƏTİ – 1877-78 illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi nəticəsində Rusiyanın işğal etdiyi türk torpaqlarında yaratdığı inzibati-ərazi vahidi. 1920 ilin dekabrınadək mövcud olmuşdu. 1877-78 illər müharibəsində məğlub olan Osmanlı imperiyası fevralın 19-da Rusiya ilə San-Stefano sülh müqaviləsini imzalamağa məcbur oldu. Lakin Rusiyanın geniş işğalçılıq planları Avropa dövlətlərini narazı saldı. San-Stefano müqaviləsinin şərtləri 1878 il iyunun 13-də Rusiya, Almaniya, Avstriya-Macaristan, Fransa, İngiltərə, İtaliya və Türkiyənin iştirakı ilə işə başlayan Berlin konqresində yenidən nəzərdən keçirildi. Bununla belə, Berlin konqresi də Qars torpaqlarının Rusiyaya ilhaq olunmasını təsdiq etdi. Qarsda yeni inzibati-ərazi sistemi hələ Rusiya işğalı prosesində (1877, may-iyun) formalaşdırılmağa başlamış, noyabrın 6-da inzibati idarə yaradılmışdı. Qafqaz canişinliyi 1878 il dekabrın 27-də “Qars vilayətinin idarə nizamnaməsi”ni təsdiq etmiş, bu ərazi Qafqaz hərbi dairəsinə daxil olunmuşdu. 1917 il Qafqaz təqviminin məlumatına görə, Qars vilayəti Ərdəhan, Kağızman, Qars, Oltu dairələrinə bölünürdü. Vilayətin ərazisi 16466,15 kv.verst, əhalisi 364214 nəfər idi. Əhalinin çoxu mü-

səlmanlardan, o cümlədən Azərbaycan türklərindən ibarət idi. Qars vilayəti Birinci dünya müharibəsinin Qafqaz cəbhəsində xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Müharibə başlayan kimi çar generalları vilayətdə azlıq təşkil edən (31,08 %) erməniləri silahlandırdılar. Silahlı erməni quldur dəstələri yerli türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımına başladı. Rus qoşunlarının tərkibinə daxil olmuş erməni birləşmələri də müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımında fəal iştirak edirdilər. Fevral inqilabından (1917) sonra burada Müvəqqəti hökumətin yerli idarə orqanları yaradılmağa başlamışdı. Qars komitəsi silahlı erməni əhalisinin vilayətdə ciddi təhlükə mənbəyi olduğunu nəzərə alaraq, onun tərkiləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Vilayətdə, eyni zamanda, fəhlə və əsgər deputatları sovetləri də yaradılmışdı. Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra Cənubi Qafqazda idarəçilik, əsasən onların ixtiyarına keçdi. Dekabrın 5-də Qafqaz cəbhəsi komandanlığı ilə Türkiyə arasında barışıq imzalandı. Geri çəkilən rus qoşunları bütün silah-sursatı ermənilərə verdilər. Rus qoşunlarının yerləşdiyi ərazilərdə ermənilərin türklərə qarşı törətdiyi soyqırımlar Osmanlı dövlətini təhlükəsizlik tədbirləri görməyə məcbur etdi. Türk qoşunları hərbi əməliyyata başlamağı qərara aldı. Belə bir şəraitdə Sovet Rusiyası Brest sülhünü (1918) imzalayaraq, qoşunlarını Qars, Ərdəhan və Batumdan çıxarmağa razı oldu. Həmin ərazilər Türkiyəyə qaytarıldı. Yeni yaranmış Zaqafqaziya seymi Brest sülhünün şərtlərini qəbul etməkdən boyun qaçırdı. Buna görə də türk qoşunları hərbi əməliyyatları davam etdirdi. Cənubi Qafqazın nümayəndə heyəti 1918 il martın 8-də Trabzonda Türkiyə ilə danışıqlara başladı. Danışıqların gedişində Brest sülhünün şərtlərinə yenidən baxıldıqdan sonra, nümayəndə heyəti daxilindəki ziddiyyətlər üzə çıxdı. Gürcü menşevikləri Qars və Kağızmanın türklərə verilməsinin lehinə, daşnaklar isə bunun əleyhinə çıxırdı. Belə olduqda, türk qoşunları martın 12-də Ərzurumu tutdular və Qarsa doğru hərəkət etdilər. Aprelin 5-6-da Sarıqamış azad edildi. Trabzondakı türk nümayəndə heyəti 48 saat ərzində Batum, Ərdəhan və Qars dairələrinin təhvil verilməsini tələb etdi. Aprelin 5-də Zaqafqaziya seymi, Oltu dairəsinin, Ərdəhan dairəsinin cənub hissəsinin, Qars və Kağızman dairələrinin bir hissəsinin türklərə verilməsinə razı oldu. Türkiyə aprelin 7-də

Brest sülhünün tanınması barədə ultimatum verdi. Trabzonda danışıqlar dayandırıldıqdan bir gün sonra, aprelin 13-də Batum azad olundu. Aprelin 22-də Zaqafqaziya Respublikasının yaradılması elan edildi. Türkiyə ilə danışıqların Batumda davam etdirilməsi qərara alındı. Türklər aprelin 25-də Qars qalasının azad edilməsi haqqında qərar çıxarılmamasına nail oldu, qaladakı qoşunlar Aleksandropola (Gümrü) geri çəkildilər. Türklər qaladakı ermənilərin evakuasiyası üçün hər cür şərait yaratmışdılar. Türkiyə tarixi torpaqlarının azad olunmasını davam etdirirdi. Cənubi Qafqazda müstəqil Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları yaradıldıqdan sonra, onlar 1918 il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə müqavilə imzaladılar [bax *Batum müqavilələri (1918)*]. Bununla, Türkiyə 1877-78 illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi zamanı işğal olunmuş torpaqlarını geri qaytarmağa nail oldu. Lakin çox çəkmədən Türkiyə Birinci dünya müharibəsində məğlub oldu və oktyabrın 30-da *Mudros barışığını (1918)* imzalamağa məcbur oldu. Türk qoşunları yerləşdiyi torpaqlardan çıxarıldı, həmin yerləri ingilislər tutdular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Cənub-Qərbi Qafqazda cərəyan edən hadisələrə diqqətlə yanaşır, Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdları olan və Qara dənizə çıxış imkanı verən bu ərazilərin taleyinə böyük maraq göstərirdi. Yerli əhali də Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə birləşmək istəyirdi. Lakin ümumi beynəlxalq-siyasi vəziyyət, xüsusilə ingilis müdaxiləçilərinin erməniləri müdafiə etməsi nəticəsində bu niyyətin həyata keçirilməsi mümkün olmadı. 1918 ilin payızında – 1919 ilin əvvəllərində bölgədə bir neçə dövlət qurumu yarandı. Onların içərisində Cənub-Qərbi Qafqaz və ya Qars Demokratik Cümhuriyyəti (QDC) mühüm yer tuturdu. 1919 ilin aprelinde QDC ingilislərin hərbi müdaxiləsi nəticəsində süqut etdi. Hakimiyyət ingilislərin köməyi ilə ermənilərin əlinə keçdi. Erməni-daşnak hakimiyyəti dövründə bölgənin türk-müsəlman əhalisi dəhşətli soyqırımına məruz qaldı. Qarsın iqtisadi həyatının bütün sahələri tənəzzülə uğradı. Bölgədə daşnaklara qarşı narazılıq daha da artdı. Mayın 10-da Qarsda sovet hakimiyyəti elan olundu. Daşnaklar mayın 12-də Qarsda “Vətəni xilas komitəsi” yaratdılar. Komitə şəhərdə hakimiyyəti ələ keçirə bildi. 1920 il avqustun 10-da imzalanan və əslində,

Qasimov Cəlal

Şərur r-nunun Püsyən k.) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (2000). Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) tarix-filologiya fakültəsini bitirmişdir (1984). Sabirabad r-nunda dil-ədəbiyyat müəllimi (1984–91), Naxçıvan Dövlət Un-tinin tədris şöbəsində inspektor (1991–93) işləmişdir. 1993 ildən Azərb. Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində çalışır. Görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas Abdulla Surun həyat və yaradıcılığı, 30-cu illər siyasi repressiyası qurbanlarının faciəli taleyi haqqında tədqiqatların, o cümlədən 7 kitabın [“Abdulla Sur və əsərləri” (1995), “Əsrin qiyamət çağı”, “Yaddaşın repressiyası” (hər ikisi 1997), “Yaddaşın bərpası” (1999) və s.] müəllifidir.

Ə s ə r i: Repressiyadan deportasiyaya doğru, B., 1998.

Qasimov Əbülfəz

QASIMOV Elxan Məmməd oğlu (d. 24.4.1945, Naxçıvan ş.) – aktyor və rejissor. Azərb. Respublikasının əməkdar artisti (2000). Azərb. Dövlət Teatr İn-tunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Un-ti) kino aktyorluğu fakültəsini (1966) və Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Dövlət Teatr, Musiqi və Kinematografiya İn-tunun kino rejissorluğu fakültəsini (1978, qiyabi) bitirmişdir. 1966–68 illərdə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyoru olmuşdur. 1974 ildən C. Cabbarlı ad. “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının rej.-dur. Teatr rolları: Nizami (“Məhsəti”, Kəmalə), Yaşar (“Yaşar”, C. Cabbarlı), Çiko (“Konsulu oğurladılar”, G. Mdivani), Kapitan Şarf (“Ağır cəza”, R. Kauqver). Kinofilmlərdə çəkilmişdir: şofer Əhməd (“Əhməd haradadır”), Seyfi (“Kimi daha çox sevirik”), Vəli (“Axırncı aşırım”), Rauf (“Otel otağı”). “Köhnə bərə” bədii, “Qocalar qocalmır” televiziya filmlərinin, sənədli filmlərin rejissorudur.

QASIMOV Əbülfəz Cəbrayıl oğlu (d. 20.12.1931, Ordubad ş.) – iqtisadçı, iqtisad elmləri doktoru (1970), prof. (1970). Azərb. Respublikasının əməkdar iqtisadçısı (1982), əməkdar elm xadimi (1987), “Qızıl qələm” mükafatı laureatı (2000). Azərb. Dövlət Xalq Təsərrüfatı İn-tunu bitirmiş (1953), keçmiş SSRİ EA İqtisadiyyat İn-tunda aspirant (1953–56)

və elmi işçi (1956–59) olmuşdur. Azərb. Ali Partiya Məktəbinin kənd təsərrüfatı (1967–84) və sənaye (1986–89) kafedralarının müdiri işləmişdir. 1989 ildən Bakı Sosial İdarəetmə və Politologiya İn-tunda (Azərb. Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası) makroiqtisadiyyat kafedrasının prof.-dur. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatına dair tədqiqat və dərslərlərin [“İctimai həyvandarlığın iqtisadiyyatı” (1972), “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı və təşkili” (1977) və s.] müəllifidir. “Mənim çörəkli dünyam” adlı ədəbi-publisistik kitabı nəşr olunmuş (1988), ssenarisi (şərikli) əsasında eyniadlı film çəkilmişdir. “Anamın gəlinlik paltarı” pyesi var. “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur (2001).

QASIMOV Ələsgər Ramazan oğlu (23.1.1901, Babək r-nunun Bulqan k. – 1.8.1985, Bakı) – iqtisadçı. İqtisad elmləri namizədi (1948), prof. (1961). Tbilisidə Zaqafqaziya Kommunist Un-tini (1929) və onun aspiranturasını (1932) bitirmiş, ali məktəblərdə dərs demişdir. Qırmızı Professura İn-tunun (Moskva) iqtisadiyyat şöbəsini bitirdikdən sonra Moskva və Bakının ali məktəblərində işləmiş, 1937 ilin fevral-avqust aylarında Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tədris işləri üzrə prorektor, həmin vaxtdan Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU), 1940 ildən isə Ali Kənd Təsərrüfatı Məktəbinin siyasi iqtisad kafedrasının müdiri olmuşdur. 1942 ildə könüllü olaraq cəbhəyə getmiş, 223-cü Azərb. atıcı diviziyası siyasi şöbəsi rəisinin müavini olmuşdur. Müharibədən sonra Moskva İqtisadiyyat İn-tunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, uzun müddət respublikanın ali məktəblərində müəllim, 1966 ildən isə Azərb. Xalq Təsərrüfatı İn-tu siyasi iqtisad kafedrasının müdiri işləmişdir. Siyasi iqtisad problemlərinə dair tədqiqatların, dərs vəsaitlərinin müəllifidir. Keçmiş ümumittifaq “İqtisadiyyat məsələləri” (Moskva) jurnalı redaksiya heyətinin, respublikanın bir sıra ali məktəbləri elmi şuralarının üzvü olmuşdur. “Qırmızı Əmək Bayrağı”, I dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

QASIMOV Həsən Allahyar oğlu (14.1.1940, indiki Babək r-nunun Qaraçuq k.–13.1.1994, Bakı) – iqtisadçı. İqtisad elmləri doktoru

Qasimov Ələsgər

(1986), prof. (1987). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) iqtisad fakültəsini bitirmişdir (1962). Azərb. Milli EA İqtisadiyyat İn-tunda elmi işçi, baş elmi işçi, şöbə müdiri (1962–87), Azərb. Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İn-tunun direktoru (1987–92) olmuşdur. 1992 ilin oktyabrından Azərb. Dövlət İqtisad İn-tunun (indiki İqtisad Un-ti) rektoru idi. İctimai istehsalın intensivləşdirilməsinin iqtisadi problemlərinə, k. t.-nin intensivləşdirilməsinin nəzəri əsaslarına, aqrar sahənin maddi-texniki bazasının yaradılması və inkişafının elmi əsaslarının öyrənilməsinə və s. dair tədqiqatlar aparmışdır. Bir neçə monoqrafiyanın, 200-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatının inkişafının problemləri, B., 1972; Проблемы развития материально-технической базы сельского хозяйства Азербайджанской ССР, Б., 1982.

QASIMOV Himalay Ənvər oğlu (d. 21.2.1939, Naxçıvan) – ədəbiyyatşünas. Filologiya elmləri doktoru (1995), prof. (1996). Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) tarix-filologiya fakültəsini bitirmişdir (1966). 1970 ildən həmin ali məktəbdə çalışır. 1996 ildən Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının prof-u və həmin kafedranın müdürüdür (2003). Çağdaş Azərb. şeirində süjetli lirika, roman janrlarının poetika və tipologiya problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatların, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair dərslər və proqramların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Müasir Azərbaycan romanı. Janrın poetika və tipologiyası, B., 1997; Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında yaradıcılıq meylləri, B., 1998; Şəhriyarın lirikası və etiqadı, B., 1999; Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. B., 2004.

QASIMOV İmran Haşım oğlu (25.11.1918, Bakı — 20.4.1981, Bakı; Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) – Azərb. yazıçısı, dramaturq, publisist və ictimai xadim. Azərb. Resp. xalq yazıçısı (1978), Azərb. Resp. əməkdar incəsənət xadimi (1960). Azərb. Dövlət mükafatı laureatı (1980). Azərb. Yazıçılar İttifaqı İdarə heyətinin katibi (1961–75), birinci katibi (1975–81). Sabiq SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə heyətinin katibi (1976 ildən) olmuşdur. Moskvada kino ssenariçiləri kursunu bitirmişdir (1938). Ədəbi fəaliyyətə 1938 ildən kinossenarist və dramaturq kimi başlamışdır.

İlk kino əsəri “Yeni horizont” filminin ssenaristidir (1940). “Dənizi fəth edənlər” (1958, R.Karmenlə birgə), “Xəzər neftçiləri haqqında dastan” (1959; Q.Osipovla birgə), “Onun böyük ürəyi” (1959), “Əsl dost” (1960), “Bizim küçə” (1963) və s. filmlərin ssenari müəllifidir. Q. yaradıcılığında istehsalat və fəhlə həyatı mövzusu aparıcı yer tutur. “Arzu” (1938), “Xəzərin şəfəqləri” (1950), “Dəniz cəsurları sevir” (1954) və “Sən niyə yaşayırsan” (1959; hər ikisi H.Seyidbəyli ilə birgə), “İnsan məskən salır” (1965), “Nağıl başlananda” (1972), “Ömrümüz çox qısamdır” (1973), “Dairəni genişləndirin” (1974) pyeslərinin mühüm məziyyəti insan xarakterlərinin reallığı və həyatiliyi, fəhlə obrazının təkamülüdür. H.Seyidbəyli ilə birgə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı M.Hüseynzadənin igidliyinə həsr olunmuş “Uzaq sahillərdə” (1953), Azərb. fəhlə sinfinin üç nəslə haqqında “İllər keçir” (1972) romanlarını yazmışdır. Avropa ölkələrinə səfərlərin təəssüratı əsasında “Fransız qobeleni” (1970) və “İtaliya mozaikası” (1972) sənədli povestlərini qələmə almışdır. “Ceyran” (1975) sənədli povesti azərb. qızının Fransa Müqavimət hərəkatında iştirakından bəhs edir. İctimai və ədəbi problemlərə dair очерк, publisistik məqalə və esselərin müəllifidir. Əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmişdir. Azərb. KP 29-cu qurultayında (1976) Azərb. KP MK üzvü seçilmiş, Azərb. SSR Ali Sovetinin (7-8-ci çağırış), SSRİ Ali Sovetinin (9-cu çağırış) deputatı olmuşdur. “Qırmızı Əmək Bayrağı”, “Şərəf nişanı” ordenləri və medallarla təltif edilmişdir.

Ə s ə r l ə r i: Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, B., 1988; Человек бросает якорь. Пьесы, М., 1969; Мы так недолго живем. Избр. пьесы, проза, публицистика, Б., 1978; Высокое назначение. Публицистика разных лет, М., 1979;

Ə d.: Q i y a s b ə y l i Z., İmran Qasimov, B., 1985; А á à è è í Á., Аëäëä с ääiäöäöäi, İ., 1976; И с р а ф и л о в И., Зачем ты живешь...? Б., 1995.

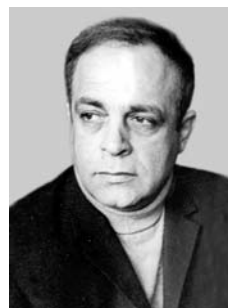
QASIMOV Qasım Səftər oğlu (18.1.1925, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. – 2.11.1991, Naxçıvan ş.) – “Azərb. SSR qabaqcıl maarif xadimi”, tarixçi. Tarix elmləri namizədi (1981). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsini (1951) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısıdır (1943–45). Müharibədən əvvəl və sonra Qarabağlar k.-ndə və Naxçıvanda

Qasimov Həsən

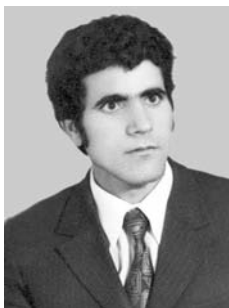
Qasimov Himalay

Qasimov İmran

Qasimov Qasım

Qasimov Mayis

müəllim işləmiş, Naxçıvan MR Maarif Nazirliyinin inspektoru (1958–69), Naxçıvan Dövlət Universitetinin baş müəllimi, dosenti və kafedra müdiri (1970–91) vəzifələrində çalışmışdır. 30-dan çox elmi məqalənin müəllifidir, I dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

QASIMOV Mayis Ələkbər oğlu (d. 6.5.1939, Naxçıvan ş.) – botanik. Biologiya elmləri doktoru (1999), resp. komsomolu mükafatı laureatı (1974). Azərb. Dövlət Un-tini (indiki BDU) bitirmişdir (1967). Azərb. Milli EA Xüsusi konstruktor bürosunda laboratoriya müdiri olmuşdur (1981–99). 1999 ildən Azərb. Milli EA Botanika İn-tunda aparıcı elmi işçidir. Tədqiqatları, əsasən, Azərb.-in boyaq, ədviyyat, aşı və qida bitkilərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. “Azərbaycanın boyaq bitkiləri” (1987), “Azərbaycanın ədviyyat bitkiləri” (1992) kitablarının, 100-dən çox elmi məqalənin, habelə 15-dən artıq ixtira və patentin müəllifidir. Beynəlxalq konqres və simpoziumlarda məruzələr etmişdir. Elmi və praktiki işlərinin nəticələrinə görə Moskvada keçmiş SSRİ XTNS-nin qızıl medalına (1987) layiq görülmüşdür.

Qasimov Mehbalı

Ə s ə r i: Azərbaycanın faydalı bitki sərvətləri, B., 1992.

QASIMOV Mehbalı Məhəmməd oğlu (18.5.1906, Culfa r-nunun Xoşkeşin k. – 1962, Bakı) – fəlsəfəşünas. Fəlsəfə elmləri doktoru (1956), prof. (1957). Azərb. Respublikasının əməkdar elm xadimi (1960). Moskva Tarix-Fəlsəfə İn-tunu bitirmişdir (1937). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) fəlsəfə kafedrasının müdiri (1953–1962) olmuşdur. Azərb. fəlsəfi, ictimai-siyasi və estetik fikir tarixi sahəsində sanballı tədqiqatlar aparmışdır. 6 cildlik “Fəlsəfə tarixi”nin müəlliflərindəndir.

Qasimov Natiq

Ə s ə r l ə r i: Материализм Омара Хайяма по его рубаиятам, Изв. АН Азерб. Респ. 1947, т. 1; М. Ф. Ахундов и русская революционно-демократическая эстетика XIX века, Б., 1954; Очерки по истории передовой философской и общественно-политической мысли азербайджанского народа в XIX веке, Б., 1959.

QASIMOV Natiq Əbülfəz oğlu (d. 19.3.1960, Bakı) – iqtisadçı, İqtisad elmləri doktoru (1998), prof. (1999). Ə. C. Qasimovun oğludur. Azərb. Kənd Təsərrüfatı İn-tunu bitirmişdir (1982). Azərb. Elmi-Tədqiqat Kənd

Qasimov Nemət

Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İn-tunda böyük elmi işçi işləmişdir (1988 ilədək). Azərb. İqtisadçılar İttifaqı sədrinin müavini (1988–93), Azərb. Elmi-Tədqiqat Yeyinti Sənayesi İn-tunun direktoru (1993–94), Azərb. Dövlət İqtisad İn-tunun dosenti (1994–98), Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin direktoru (1998–2002) olmuşdur. 2002 ildən Azərb. Respublikası vergilər nazirinin 1-ci müavini. 6 monoqrafiyanın, 80-dən çox elmi məqalənin, 9 kitabçanın müəllifidir. Tədqiqatları, əsasən, Azərb.-da bazar münasibətlərinə keçid şəraitində sosial islahatlar və cəmiyyət, sosial-iqtisadi inkişaf və demografik proses problemlərinə həsr edilmişdir. İqtisadçıların simpozium və konfranslarında məruzələr etmişdir. Beynəlxalq İqtisadçılar İttifaqının üzvüdür (1992).

QASIMOV Nemət Abbasəli oğlu (d. 27.1.1940, Babək r-nunun Didivar k.) – biooloq. Biologiya elmləri doktoru (1975), prof. (1980). Azərb. Milli EA Botanika İn-tunun elmi işçisi (1967–70), Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) biologiya fakültəsinin dekanı (1978–88) olmuşdur. 1975 ildən bitki fiziologiyası kafedrasının müdürüdür. Əsas araşdırmaları ionların (xüsusilə xlor) hüceyrəyə daxil olmasının genetik qanunauyğunluqlarının, bitki toxumalarında sərbəst radikal reaksiyaların və onların tənzimləyici sistemlərinin – antioksidantların tədqiqinə, duzlu şəraitdə bitkilərdə tənəffüs dövrünün funksional vəziyyətləri və ferment sistemlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. 100-dən çox elmi əsərin, o cümlədən monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin müəllifidir. Beynəlxalq simpozium və konqreslərdə məruzələr etmişdir. ABŞ-ın İllinoys EA-ın həqiqi üzvü (1986) seçilmişdir. “XX əsrin 2000 görkəmli adamı”nın diplomu və gümüş medalı (1997), İngiltərə–Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya Mərkəzi Avropa üzrə baş direktorunun (1998) və ABŞ-ın Bioqrafiya İn-tunun səlahiyyətli nümayəndəsinin diplomu və gümüş medalı (1999), ABŞ-ın Bioqrafiya İn-tunun “Qızıl heykəl” (1998), Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya mərkəzinin “Qızıl Ulduz” (1998) mükafatları ilə təltif olunmuşdur.

Ə s ə r l ə r i: Fotosintez, 1–2 hissə, B., 1982–83; Bitki fiziologiyası, B., 1986; Физиолого-биофизические аспекты механизма действия солей на растительный ор-

ганизм, Б., 1983.

QASIMOVA Elmira Məmməd qızı (d.1.12.1942, Naxçıvan ş.) – şairə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının əməkdar müəllimi (2004). Azərb. Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun (indiki Dillər Un-ti) alman dili şöbəsini bitirmişdir (1964). Pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, partiya işində çalışmış, Azərb. KP Naxçıvan şəhər komitəsinin katibi (1978–79), birinci katibi (1980–83), Naxçıvan MR Maarif naziri (1979–80) olmuşdur. 2005 ildən Naxçıvan şəhər təhsil şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. “Sevdalı könül” (1973), “Axtar məni” (1979), “Zəriflik” (1985), “Analar zərif olurlar” (1999) şeir topluları nəşr edilmişdir. “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

QAŞIM DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Sirab k.-ndən 500 m c.-q.-dədir. Hünd. 1125 m. Günbəzvarı formadadır.

QAVAXLI, Q a v a h l u – Culfa r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında, Ərəfsə çayı ilə Xəznədərə (Qavaxlısu) çayının suayırıcında zirvə. Hünd. 2239 m.

QAVAXLISU – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlincəçayın sağ qolu. Bax *Xəznədərə*.

QAYAÜSTÜ RƏSMLƏR – ayrı-ayrı mağaraların divar və tavanlarında təbii daşla, qaya üzərində mineral rənglərlə (əsasən, oxra ilə) oyma, döymə, sürtmə üsulları ilə çəkilmiş şəkillər. Rəngarəng süjetli bu rəsmlər Daş dövründən başlayaraq (ən qədimlərinin yaşı 20 min ildən çoxdur) orta əsrlərə qədər uzun tarixi dövrün mənəvi mədəniyyətini özündə əks etdirir. Qədim qayaüstü təsvirlər – şəkli yazılar dünyanın bir çox ərazisində aşkar olunub öyrənilmişdir. Paleolit, Mezolit dövrləri-

Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri.

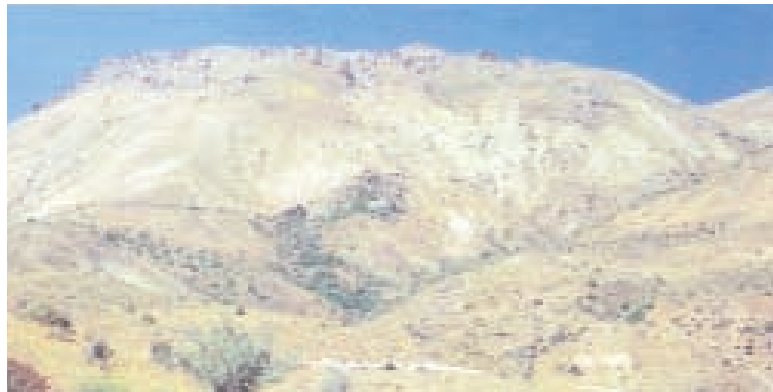

nə aid qaya təsvirləri Cənubi Fransada, Şimali İspaniyada (Altamira, Kastilyo), Uraldakı Kap mağarasında, Ural dağları ətklərindən Uzaq Şərqi qədərki ərazidə (Altayda Minusa çökəkliyində, Tuvada, Anqara və Lena çayları dərələrində, Zabaykalyədə), Qafqazda, Krımda, Orta Asiyada, Kareliyada, Ağ dəniz və Oneqa gölü sahillərində və s. yerlərdə müəyyən edilmişdir. Sibirin qədim türk torpaqlarındakı qayaüstü təsvirlərdə türk runi yazılarına təsadüf olunmuşdur. Bu təsvirlər tarixin müxtəlif dövrlərində insanların qədim mədəniyyət və etiqadlarını, məşğuliyyətlərini, arzu və istəklərini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyətə malik maddi mədəniyyət abidələridir.

Azərb.-in ayrı-ayrı bölgələrində aşkar olunmuş qədim Q. r. qədim insanların bu ərazidə hələ neçə min illər bundan əvvəl yaşadıklarını və öz maddi mədəniyyətlərini yaratdıklarını bir daha sübut edir. Qobustanda, Abşeronda, Kəlbəcər r-nundakı Dəlidağda, Gədəbəydə, Ordubad dağlarında qaya və daşlar üzərində zəngin qayaüstü rəsmlər qeydə alınmışdır (bax *Gəmiqaya rəsmləri*).

QAZAN XAN – “Kitabi-Dədə Qorqud” epusunun baş qəhrəmanı, Oğuz elinin başçısı, xanlar xanı Bayındır xanın “göygüsü” (kürəkəni), Burla xatunun əri. Oğuzun bütün dövlət işini Q. x. aparır. O, xalqın arxası, yenilməz sərkərdədir. Buna görə də xalq ona inanır, arxasınca döyüşə gedir. Q. x. səxavəti, təmiz əxlaqı, pak ürəkli ər, ailə başçısı olması ilə də seçilir. Tədqiqatçıların fikrincə, eposda təsvir edilən hadisələrin bir çoxu Naxçıvan ərazisində cərəyan edir. Bunu Azərb.-in müxtəlif bölgələrində, habelə indiki Ermonistanda, Gürcüstan və Dağıstanda olduğu

Qazan xan yaylağına gədən yol.

kimi, buradakı onlarca toponimin dastanda adı çəkılən yer adları və qəhrəmanların adı ilə səsləşməsi də təsdiqləyir. Nax. MR-in, demək olar ki, bütün r-nlarında digər belə toponimlərlə yanaşı, Q. x.-in adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilən 20-yə yaxın toponim (Qazan-göl, Qazanköç, Qazanxan, Qazançı, Qazançı qalası və s.) var. Q. x.-in adı ilə bağlı toponimlər Naxçıvanla qonşu olan indiki Ermənistan ərazisində (Zəngəzur) də mövcuddur. Bax həmçinin “*Kitabi-Dədə Qorqud*”.

Əd.: Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999.

QAZAN XAN, Q a z a n M a h m u d (4.11.1271–1304) – Hülaku hökmdarı [1295–17.5.1304] Bax *Hülakular dövləti*.

QAZAN XAN İSLAHATLARI – *Hülakular dövlətinin*, o cümlədən Azərb. iqtisadiyyatının, bir çox ticarət-sənətkarlıq mərkəzləri kimi, Naxçıvan ş.-nin də iqtisadi həyatının dirçəlməsi, mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi, xəzinənin gəlirinin nizama salınması məqsədilə Qazan xanın keçirdiyi islahatlar.

QAZANÇI – Naxçıvan sancağının Şəhur nahiyəsində mövcud olmuş kənd. “*Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri*”ndə adı çəkilir, kənddə 48 ailə yaşadıqı və onların ildə 15700 axça vergi verdiyi qeyd edilir. Q.-in adının “Kitabi Dədə Qorqud” eposunun baş qəhrəmanı Qazan xanın adı ilə əlaqədar olduğu ehtimal edilir (Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

QAZANÇI – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d.-y. st.-ndan 43 km şm.-da, Əlinəcəyayın sağ sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 692 nəfər (2005); əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, iki kitabxana, xəstəxana, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi var.

QAZANÇI – Culfa r-nunun eyniadlı kəndi

ərazisində və onun şm. hissəsində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Abidənin əksər hissəsi müasir tikintilərin altında qalmışdır. Dağın ətəyində yaşayış yerinin salamat qalan sahəsində mədəni təbəqə yol məşinləri ilə kürənib dağılmış, şirli və şirsiz gil qab qırıqları ətrafa səpələnmişdir. Bəzi yerlərdə yonulmamış qaya daşlarından divar qalıqları saxlanmışdır. 2–3 m qalınlığında olan təbəqə kül qarışıq torpaq laylarından ibarət olub, osteoloji qalıqlar və gil qab qırıqları ilə zəngindir. Ərazidən heyvan fiqurları və gil çiraqlar tapılmışdır. Tapıntılar Q. yaşayış yerinin 9–18 əsrlərə aid olduğunu göstərir.

QAZANÇI KÖRPÜSÜ – Culfa r-nunun Qazançı k.-ndə tarixi memarlıq abidəsi. Tikinti texnikasına görə 15–16 əsrlərə aid edilir. Biraşırımlı, xalq arasında “Qozbel körpü” adlanan bu abidə nisbətən yaxşı qalsa da, nəqliyyat üçün yararsızdır. Q. k. yonulmuş, üstəlik hamarlanmış daş parçalarından tikilmişdir. Tağın parapeti (sipər) və arxivoltu (tağı çərçivəyə alan çıxıntılı haşiyə) xalis yonulmuş daşlardan hörülmüşdür. Q. k. Azərb. Respublikası ərazisində biraşırımlı körpülərin ən yaxşı nümunələrindəndir.

QAZANÇI QALASI – Culfa r-nunun Qazançı k.-ndən şm.-da, Əlinəcəyayın hər iki sahilində e. ə. 2–1-ci minilliyin əvvəllərinə aid abidə. Qalanın solsahil və sağsahil hissəsi bir-birindən sıldırım qayalardan ibarət dərin dəre ilə ayrılır; sağsahil hissəsi hündür konusvarı təpə formasındadır. Məlumatlara görə, təpənin zirvəsində yarımdairəvi bürclərlə möhkəmləndirilmiş qala olmuşdur. Abidənin sol sahi-

Qazançı körpüsü. 15–16 əsrlər.

li iki hissədən ibarət olub, hər tərəfdən sıldırım qayalarla əhatələnmişdir. Bu hissədə yarımdairəvi bürclərin qalıqları saxlanmışdır. Qala çoxpilləli möhtəşəm müdafiə sistemindən ibarətdir. Sədlərdən bir-birinə keçid yolu var. Müdafiə divarları (eni 2–2,5 m) yonulmuş iri daşlardan yetkin memarlıq üslubunda tikilmişdir. Q. q. ehtimal ki, e.ə. 2-ci minilliyin əvvəlində Əlincəçay vadisində yaşamış iri tayfa birliyinin mərkəzi olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar zamanı Q. q.-ndan tapılmış boz və çəhrayı rəngli gil qab nümunələri, daşdan əmək alətləri, dən daşı və s. *Naxçıvan mədəniyyəti* üçün səciyyəvidir Qala di-

Qazançı qalasından tapılmış boyalı keramika məmulatı. E. ə. 2-ci minillik.

varının tikinti texnikası *Oğlanqalanı* təkrar edir. Q. q.-ndan toplanmış yerüstü materiallar dən daşları, boz və çəhrayı rəngli gil qab (küpə, kasa, çölmək tipli qablar və s.) nümunələrindən ibarətdir. Tapıntılar Culfa rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır. Q.q. “Kitabi -Dədə Qorqud” dastanının baş qəhrəmanı Qazan xanın adı ilə də əlaqələndirilir (Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi -Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

Əd.: Seyidov A.Q. Naxçıvan tunc dövründə, Bakı, 2000.

QAZANÇI MİNERAL SU BULAĞI – Culfa r-nu ərazisində, Qazançı k.-ndən 2,5 km c.-ş.-də, Əlincəçayın hövzəsindədir. 2 bulaqdan ibarətdir. Su axdıqca dəmir oksidinin qırmızımtıl-sarı çöküntüləri iz buraxır. Suda 31 mq/l dəmir var. Temp-ru 19°C, debiti 15 m³/gün.

Balneoloji tərkibi:

Suyu az minerallaşmış, karbon qazlı,

· pH 6,4 D 15 m³/gün T 19° C

hidrokarbonatlı-sulfatlı-natriumlu-maqneziumludur. Mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsində istifadə olunur.

QAZANÇI NEKROPOLU I – Culfa r-nunun Qazançı k.-ndən şm.-ş.-də, uzunsov təpənin üstündə orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. 1991 ildə kəşfiyyət xarakterli tədqiqat işləri aparılmış, planı çıxarılmışdır. Qəbirlər qiblə istiqamətindədir; əksəriyyətinin baş daşları yoxdur, sinə daşları kobud hazırlanmış uzunsov və dördkünc formadadır (bir qrupu sandıq şəkillidir). Ərazidən gil qab qırıqları tapılmış, bir neçə qoç daşa təsadüf edilmişdir. Abidənin 13–17 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

QAZANÇI NEKROPOLU II – Culfa r-nunun Qazançı k.-ndən c.-ş.-də, Əlincəçayın sağ sahilində orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. 1991 ildə kəşfiyyət xarakterli tədqiqatlar aparılmışdır. Qəbirlər qiblə istiqamətindədir; baş daşları saxlanmamışdır, sinə daşları kobud hazırlanmış dördkünc və uzunsov formadadır. Bəzi sinə daşları yastıdır. İki qəbirin üzərində həndəsi xətlərin olduğu müəyyən edilmişdir. Məlumatla görə, qəbiristanda xey-

Qazangöl–Ağdağ silsiləsi.

li qoç fiqurlu qəbirüstü daşlar olmuşdur (hazırda yalnız biri saxlanmışdır). Abidə, çox güman ki, 14–18 əsrlərə aiddir.

QAZANGÖL – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsinin suayırıcında zirvə. Nəsirvaz çayının mənbə hissəsindədir. Hünd. 3829 m. Sıldırım yamaqlıdır və kəskin parçalanmışdır. Eosenin vulkanogen süxurlarından təşkil olunmuşdur.

QAZANGÖL – Zəngəzur silsiləsi suayırıcının ş.-ində, təxm. 3070 m hünd.-də, 1,5 ha sahəyə malik şirin sulu bulaq gölü. 1920 ildə Erm. SSR yaradılarkən həmin respublikaya verilmişdir. Suayırıcının q.-indəki eyni mənzəli göldən Qazangöl aşırımı ilə ayrılır. Xalq arasında bu göllər “bir-birindən ayrı düşmüş əkiz bacı” adlandırılır. Q.-ün “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun baş qəhrəmanı Qazan xanın adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilir (Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

QAZANXAN – Şərur r-nunun Arbatan k. yaxınlığında son orta əsrlərə aid yaşayış yeri. Arxeoloji qazıntı işləri aparılmamışdır. Kəşfiyyat səciyyəli tədqiqatlar zamanı maddi mədəniyyət nümunələri toplanmışdır. Orta əsrlər üçün xarakterik olan tapıntılar Q. yaşayış yerini 9–17 əsrlərə aid etməyə imkan verir.

QAZANKÖÇ – Ordubad r-nunun Tivi və Nəsirvaz k.-ləri arasında yaylaq yeri. Tivi camaatı əsasən heyvandarlıqla məşğul olduğundan yaz-yay aylarında mal-heyvanla bu yaylağa qalxırdı. “Köç yeri”, “yurd yeri” kimi başa düşülən Q. toponiminin “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun baş qəhrəmanı Qazan xanın adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilir

(Babayev S., Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri, B., 1999).

QAZIYEV Adil Yusif oğlu (26.3.1906, Naxçıvan ş. – 1.1.1973, Bakı) – sənətsünas. Sənətsünaslıq doktoru (1968), prof. (1972). Moskva Toxuculuq İn-tunu bitirmişdir (1937). 1937–40 illərdə həmin in-tun aspirantı olmuş, eyni zamanda bədii parça kafedrasında dosent əvəzi işləmişdir. 1941 ildən Bakı kinostudiyasında quruluşçu rəssam kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1945–72 illərdə Azərb. Milli EA Memarlıq və İncəsənət İn-tunda təsviri sənət şöbəsinin müdiri, 1946–1952 illərdə eyni zamanda Azərb. Dövlət Un-tində (indiki BDU) incəsənət kafedrasının müdiri vəzifəsində işləmişdir. Q. Azərb. təsviri və dekorativ-tətbiqi sənətlərinin tarixinə və inkişaf problemlərinə, o cümlədən xəttatlıq sənəti və əlyazmaların bədii tərtibatına dair elmi tədqiqatların müəllifidir.

Ə s ə r l ə r i: Xalq rəssamı Əzim Əzimzadə, B., 1953; Миниатюры и рукописи “Хамсе” Низами, Б., 1964; Художественно-технические материалы и терминология средневековой книжной живописи, каллиграфии и переплетного искусства Б., 1966; Художественное оформление азербайджанской рукописной книги XIII–XVII вв., М., 1977.

QAZIYEV Arif Şamil oğlu (d.2.1.1937, İrəvan) – heykəltəraş. Ş. H. Qaziyevin oğludur. Ə. Əzimzadə adına Bakı Rəssamlıq Məktəbini (indiki Rəssamlıq Akademiyası, 1958) və Moskvada V. Surikov adına Rəssamlıq Akademiyasını (1965) bitirmişdir. Müxtəlif janrlarda və mövzularda yaradılmış “Babək”, “Hüseyn Cavidin büstü” (H. Cavidin Naxçıvandakı ev-muzeyi), “Qırat bizi gözləyir”, “Qafqaz qartalları”, “Cəngi”, “Canlı qala”, “Dəhşət”, “Soyuq”, “İki bumeranq” və s. əsərlərin müəllifidir. 1957 ildən respublika, ümumittifaq və beynəlxalq sərgilərdə iştirak etmişdir. Əsərləri müxtəlif muzeylərdə [“Bakılı qız”, “Məhəmməd Nəsirəddin Tusi” – R. Mustafayev adına Azərb. Dövlət İncəsənət Muzeyi; “Tarla gözəli” – Şərq Sənətləri Muzeyi (Moskva) və s.], habelə ABŞ, Almaniya, Avstriya və Türkiyədəki şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

QAZIYEV Heydər Əhməd oğlu (28.5.1909, Kəngərli r-nunun Şahtaxtı k. – 3.3.1988, Bakı) – baytar həkimi. Baytarlıq elmləri

A. Qaziyev. “İntizar”. 1967.

Qaziyev Adil

namizədi (1949). Azərb. Respublikası əməkdar baytar həkimi (1955). Zaqafqaziya Zoobaytarlıq İn-tunu (İrəvan) bitirmişdir (1932). Nax. MSSR Xalq Torpaq Komissarlığında, Azərb. SSR Xalq Torpaq Komissarlığının baş baytarlıq idarəsində məsul vəzifələrdə çalışmışdır (1932–60). 1961–66 illərdə Nax. MSSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini – kənd təsərrüfatı naziri olmuşdur. 1966 ildən Azərb. Elmi-Tədqiqat Baytarlıq İn-tunun elmi katibi işləmişdir. Nax. MSSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir (1962–66). Orden və medallarla təltif edilmişdir.

QAZIYEV Həsən Xəlil oğlu (1878, İrəvan – 1950, Naxçıvan ş.) – maarif işçisi, Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi. İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir (1900). İrəvan Quberniyası 2 sinifli Uluxanlı kənd məktəbində müəllim (1901-03), Naxçıvan qəzasının Nehrəm (1903-05) və Şərur qəzasının Yengicə (1905-07) kənd məktəblərində dərs hissə müdiri, İrəvan rus-tatar məktəbində müəllim (1907-09), İrəvan Dövlət Palatasında ştatdankənar məmur, mühasib (1909-19) və s. vəzifələrdə işləmişdir. Erməni təzyiği nəticəsində 1919 ildə işdən azad edilmiş, bir müddət işsiz qalmış, 1921 ildə ailəsi ilə birlikdə Naxçıvan şəhərinə köçmüşdür. 1921-50 illərdə Ordubad Pedaqoji Texnikumunda və birinci dərəcəli məktəbində müdir, Naxçıvan “Zikur” Pedaqoji Texnikumunda təbiət və rus dili müəllimi, C. Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunda və Naxçıvan şəhər 5 saylı orta məktəbdə rus dili müəllimi işləmişdir. Q. Naxçıvan MR-də maarif sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin fəal təşkilatçısı və iştirakçısı olmuş, pedaqoji kadrların hazırlanmasında mühüm xidmətlər göstərmişdir.

QAZIYEV Məmməd bəy [1867, İrəvan – 30. 3. 1909, Uluxanlı k. (indi Ermənistan ərazisindədir)] – maarif işçisi. İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş (1886), Uluxanlı məktəbinə müəllim təyin olunsa da, 1887 ildə xəstəliyinə görə tutduğu vəzifədən azad edilmişdir. 1888 ildə indiki Cəlilkənd ikisinfli məktəbinə müdir əvəzi təyin olunmuş, az sonra həmin məktəbin müdiri vəzifəsinə keçirilmişdir. Burada 1 il 7 aydan çox C. Məmmədquluzadə ilə birlikdə fəaliyyət göstərmiş və onların birgə səyi nəticəsində

məktəbə cəlb edilən şagirdlərin sayını xeyli artırmaq mümkün olmuşdur. Məktəbdə müəllim və şagirdlərin iştirakı ilə teatr tamaşaları hazırlanıb göstərilmiş və bundan əldə edilən vəsait yoxsul şagirdlərin ehtiyacına sərf edilmişdir. 1896 ildən pedaqoji fəaliyyətini Uluxanlı məktəbində davam etdirən Q. Uluxanlı d.-y. st.-nda faciəli surətdə həlak olmuşdur.

Əd.: H ə b i b b ə y l i İ., Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri, B., 1997.

QAZIYEV Şamil Həsən oğlu (30.3.1908, İrəvan – 13.7.1980, Bakı) – rəssam. Əməkdar incəsənət xadimi (1944). Bakı Rəssamlıq Məktəbini bitirmişdir (1929). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda müəllim (1929–32), “Kommunist” (Bakı) qəzetində rəssam (1932–34) işləmişdir. 1934 ildən “Şərq qapısı” qəzetinin baş rəssamı, eyni zamanda C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Musiqili Dram Teatrının baş rəssamı (1934–48) olmuş, burada 120-dən çox tamaşaya (“Şeyx Sənan”, H.Cavid; “Leyli və Məcnun”, Ü.Hacıbəyov; “Aydın”, “Od gəlini”, C.Cabbarlı; “Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, S.Vurğun; “Qaçaq Nəbi”, S.Rüstəm; “Həyat”, M. İbrahimov; “Otello”, “Hamlet”, U.Şekspir və s.) bədii tərtibat vermişdir. SSRİ Rəssamlar İttifaqının üzvü idi (1940 ildən). 1940–41 illərdə Naxçıvan Rəssamlıq Məktəbinin direktoru olmuşdur. 1948 ildən ömrünün sonunadək “Azərbaycan gəncləri” qəzetində rəssam işləmişdir. Qrafik əsərlərin, etüd, natürmort, portret və s. əsərlərin müəllifidir. Q.-in “Çoban” portreti Tretyakov qalereyasında (Moskva) saxlanılır (1931; SSRİ rəssamlarının 1931 ildə Tiflisdə keçirilən səyyar sərgisində nümayiş etdirilmişdir). Yaradıcılığında Naxçıvanın tarixi, təbiəti, həyat və məi-

Qaziyev Şamil

Qaziyev Ş.
Qaçqınlar.
Yağlı boya. 1977.

Qaziyeva Zehra

şəti ilə bağlı əsərlər əsas yer tutur ("Köhnə Naxçıvan", "Əlincəqala", "Qaçqınlar", "Xıncov məhəlləsi", "Beş qardaş dağı", "Çörəkbişirənlər", "Qalayçılar", "Hamam", "Çarıq tikənlər", "Nalbənd" və s.). Əsərlərinin çoxu Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır. Naxçıvanda fərdi sərgisi keçirilmişdir (1978).

Əd.: Шамил Казиев. Каталог, Б., 1978.

QAZIYEVA Xədicə Bahəddin qızı (15.2.1909, Kazan – 7.6.1991, Naxçıvan ş.) – aktrisa. Azərb. Respublikasının əməkdar artisti (1964). 1926–68 illərdə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında fəaliyyət göstərmişdir. Q. burada dolğun və mənalı obrazlar silsiləsi yaratmışdır: Sirab ("Qaçaq Kərəm", V. Mçedlişvili), Pəri, Şamama qarısı ("Pəri cadu", Ə. Haqverdiyev), Solmaz, Güllüş ("Od gəlini", "Sevil", C. Cabbarlı), Xumar ("Şeyx Sənan", H. Cavid), Həyat ("Həyat", M. İbrahimov), Gertruda, Dezdemonna ("Hamlet", "Otello", V. Şekspir) və s.

QAZIYEVA Zehra Kərim qızı (d. 2.5.1912, Naxçıvan ş.) – terapevt. Azərb. Respublikası əməkdar həkimi (1960), Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1969). Azərb. Dövlət Tibb İn-tunu (indiki Tibb Un-ti) bitirdikdən (1942) sonra Bərdə r-nundakı Otuzikilər k.-nin tibb məntəqəsində həkim işləmişdir. 1959 ildən həmin r-nun Kolayır kənd xəstəxanasının baş həkimi idi. SSRİ Ali Sovetinin (6-cı çağırış) deputatı olmuşdur.

QAZMA MAĞARASI – Şərur r-nunun Tənənəm k.-ndən 3 km c.-ş.-də, Arpaçayın sol sahilində Paleolit dövrünə aid düşərgə. Dəniz səviyyəsindən təq. 1500 m yüksəklikdədir. Mağaranın uz. 22 m, eni 1,0–6,5 m-dir. 1987–90 illərdə tədqiq edilərək 6 mədəni təbə-

Qazma mağarası.
Əmək alətləri.
Mustye mədəniyyəti.

qə qeydə alınmışdır. Düşərgədə çöküntünün ümumi qalınlığı 3 m-ə bərabərdir. 20 m² sahədə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində 12 mindən artıq ovlanmış heyvan sümüyü və 1000-ə qədər obsidian (d ə v ə g ö z ü), çaxmaqdaşı və daşlı şistdən hazırlanmış əmək alətləri (əsasən levallua və Mustye itiucluları, limas, 1 və 2 işlək ağızlı qaşovlar, belli qaşov və s.) aşkar edilmişdir. IV təbəqədən daş alətlərlə yanaşı, sümükdən biz, bıçaq, kəsici və oyucu alətlər də aşkar olunub; V və VI təbəqələrdə bir neçə ocaq yeri qeydə alınıb. Düşərgənin IV təbəqəsində çapılıb doğranmış fauna qalıqlarının çoxluğu ovçuluğun o dövrdə ibtidai insanların əsas təsərrüfat forması olduğunu göstərir. Q. m.-nda tapılmış daş məmulatının hazırlanma texnikası və tipoloji xüsusiyyətləri bu ərazidə qədim insanların hələ Mustye mədəniyyəti dövründə, yəni 80–90 min il bundan əvvəllərdən məskunlaşıb yaşadıklarını göstərir.

Əd.: C ə f ə r o v Ə., Naxçıvan Paleolit düşərgəsi, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, 1999, № 4; y e n ə o n u n, Νδάαιέε Ιαεάίεεδ Αçάδάάεεάαιά, Α., 1999.

"QEYRƏT" – nəşriyyat-mətbəə. Naxçıvan Dövlət Un-tinin tərkibində fəaliyyət göstərir. 1997 il avqustun 12-də yaradılmışdır. Təsisçiləri Naxçıvan Dövlət Universiteti və akad. İ. Həbibbəylidir. Adı 1905 ildə C. Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə və maarif-pərvər tacir M. Bağırzadənin Tiflisdə yaratdıqları eyniadlı mətbəə-nəşriyyatın adından götürülmüşdür. Universal nəşriyyat-mətbəədir. Tədris-metodiki, elmi-pedaqoji, ədəbi-tarixi, ictimai-siyasi ədəbiyyat, dərslük, dərs vəsaiti və proqramlar, jurnal və s. materiallar nəşr etmək hüququ var. "Q".-də

Nax. MR-in 75 illiyi ilə əlaqədar yubiley nəşrləri, müxtəlif siyasi, elmi-kütləvi kitab və monoqrafiyalar, broşür və bukletlər buraxılmışdır.

QEYSƏRİYYƏ – 17 əsr Azərb. memarlıq abidəsi. Ordubad ş.-ndədir. Böyük günbəzdən və ona bitişik səkkiz kiçik günbəzdən ibarətdir. Gözəl memarlıq üslubunda inşa edilmişdir. İlk vaxtlar örtülü ticarət mərkəzi kimi nəzərdə tutulmuşdu. Sonralar pəhləvanların gülüşdiyi yer kimi xalq arasında *Zorxana* adı ilə tanınmışdır. 19 əsrin ortalarında “*Əncüməni-şüəra*” ədəbi məclisinin yığıncaqları burada keçirilirdi. 1985 ildə əsaslı bərpa olunmuşdur. 1990 ildən Ordubad tarix-diyarşünaslıq muzeyi burada yerləşir. Ərdəbil, Təbriz və b. şəhərlərdə zərgərlik məmulatı satılan örtülü bazarlar da Q. adlanır.

QƏDİMOV Arif Firudin oğlu (d.1.8.1940, Naxçıvan ş.) – tərtibatçı-rəssam. Naxçıvan MR (1989) və Azərb. Respublikası əməkdar mədəniyyət işçisi (1999). 1965 ildə Moskvada Hərbi Xarici Dillər İn-tuna daxil olmuş, lakin obyektiv səbəbdən təhsilini davam etdirə bilməmişdir. Bakı Yüngül Sənaye Texnikumunu bitirmiş (1969), Bakı və Xankəndi ayaqqabı f-klərində modelyer, baş modelyer-konstruktor (1969–74), C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan MR Ədəbiyyat Muzeyində tərtibatçı-rəssam (1975–85) işləmişdir. 1985–95 illərdə Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin baş rəssamı olmuş, burada “Qanlı Yanvar”, “30-cu illərin maarif xadimləri”, “Bəhruz Kəngərli”, “Heydər Əliyev” və s. guşələr yaratmışdır. Tarixi-sənədli filmlərin (“Qədim diyar”, “Mənim Naxçıvanım”, “Köhnə qala haqqında ballada” və s.) müəllifidir. “Gəmiqaya” filmi ABŞ, Kanada, Argentina və Avstraliyada nümayiş etdirilmiş, beynəlxalq kataloqa düşmüşdür. Q. 1998 ildən Naxçıvan Xalça Muzeyinin direktorudur. “Ağ yolun yolçusu”, “Müqəddəs qəbir-lər sorasında”, “Sırlı xalçalar”, “Bir ömür yaşadım Adəmli, Nuhlu” tarixi tədqiqat əsərlərinin müəllifidir.

QƏDİRZADƏ Qadir İbrahim oğlu (d.20.5.1948, Babək r-nunun Cəhri k.) – tarixçi-etnoqraf. Tarix elmləri doktoru (2005). Azərb. Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Azərb. Pedaqoji Un-ti) Naxçıvan filialını (indiki Naxçıvan Dövlət Un-ti) bitirmiş

(1971), Cəhridə müəllim işləmişdir (1971–75). AMEA-nın Regional Elm Mərkəzində (indiki AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi) kiçik elmi işçi, arxeologiya, etnoqrafiya və folklor şöbəsinin (1979–86), Arxeologiya və etnoqrafiya şöbəsinin (1987–92) müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini (1992–2002) işləmişdir. 2003 ildən AMEA Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini. Elmi fəaliyyətində ailə-məişət məsələləri, etnik tarix, etnik-mədəni münasibətlər, etnodemoqrafik proseslər, inanclar sistemi, türk xalqları arasında etnogenetik əlaqələrin öyrənilməsi əsas yer tutur. 150-dən çox elmi, elmi-publisitik məqalənin, 2 kitabın müəllifidir. Əsərləri Moskvada, Ankarada, İstanbulda və digər yerlərdə dərc olunmuşdur. Beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmişdir.

Əsərləri.: Əshabi-Kəhf: müqəddəslik, tarixilik və inancların genezisi, B., 2002; Ailə və məişətə bağlı adətlər, inanclar, etnogenetik əlaqələr, B., 2003.

QƏHRƏMANOV Quşdan Möhbali oğlu (d.1934, Şahbuz r-nunun Kükü k.) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1966). C.Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun tarix şöbəsini (1953), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu (indiki Azərb. Pedaqoji Un-ti) (1961), Azərb. Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Marksizm-Leninizm Universitetinin Naxçıvan filialının iqtisadiyyat şöbəsini (1978) bitirmişdir. 1953-54 illərdə Külüs kənd yeddiillik orta məktəbində, 1954-55 illərdə Güney Qışlaq kənd orta məktəbində, 1956-60 illərdə Kükü kənd orta məktəbində müəllim işləmişdir. 1962 ildən Kükü kənd orta məktəbinin tədris işləri üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışır. Azərb. Təhsil Nazirliyinin, 2 dəfə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin, 1 dəfə Azərb. SSR Ali Sovetinin fəxri fərmanlarını almışdır.

QƏLEYLİ MİNERAL SU BULAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində, dağlıq yerdə, Batabat bulağından 150 m ş.-dədir.

Balneoloji tərkibi:

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, hid-

$$\text{CO}_2 1,7 \text{M}2,6 \frac{\text{HCO}_3 93}{\text{Ca}52 \text{Mg}24} (\text{Na} + \text{K})23 \cdot$$

· pH6,5 D 28 m³ /gün T 12⁰ C

Qədimov Arif

Qədirzadə Qadir

Qəhrəmanov Quşdan

Əliqulu Qəmküsar

rokarbonatlı-kalsiumlu-maqneziumlu-natriumludur. Müalicə əhəmiyyətinə malikdir.

QƏLƏMKARLIQ – pambıq parçaya naxışvurma sənəti. Yaxın Şərqlərdə qədimdən geniş yayılmış Q. orta əsrlərdə Azərb.-da, xüsusən Naxçıvanda daha çox inkişaf etmişdi. Məşhur türk səyyahı Övliya Çələbinin (17 əsr) məlumatına görə, Naxçıvanın qələmkar (üzərinə qəliblə basmanaxış vurulub, sonradan gəzmələri qələm ilə işlənən) bədii parçaları (süfrə, boxça, canamaz, pərdə, müxtəlif örtüklər və s.) Azərb.-dan xaricdə də məşhur idi. Q. 19 əsrdən tədricən aradan çixmişdir.

QƏLƏNDƏRXANA – Nehrəm k. yaxınlığında mövcud olmuş arx. Orta əsrlərin bəzi dövrlərində İran, Azərb. və Türkiyədə su təsərrüfatı dərviş-şeyxlərin ixtiyarında olduğundan Q. arxının da “Qələndəriyyə” dərviş ordeninə məxsusluğunu ehtimal etmək olar.

QƏLƏNDƏRLİ Baxşı Həsən oğlu (20.7.1903, Xankəndi – 14.9.1985, Naxçıvan; İrəvanda dəfn edilmişdir) – teatr rejissoru. Ermənistan (1939) və Azərb. Respublikası (1974) əməkdar incəsənət xadimi. Bakı Teatr Texnikumunda (1926–30) və Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) Səhnə Sənəti İn-tunda (1930–34) təhsil almışdır. 1934–51 illərdə C.Cabbarlı ad. İrəvan Azərb. Dram Teatrında baş rej. işləmiş, 1964–85 illərdə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında fəaliyyət göstərmişdir. “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah” (M.F. Axundov), “Od gəlini” (C. Cabbarlı), “Otello (V. Şekspir), “Mehmanxana sahibəsi” (K. Qoldoni), “Cehizsiz qız” (A. Ostrovski), “Dördüncü” (K. Simonov), “Məhsəti” (Kəmalə), “Səadət nəğməsi” (Ə. Yusifli), “Koroğlunun səhvi” (İ. Şıxlı), “Qəmli günlər” (N. Əliyev) və s. tamaşalara quruluş vermişdir. 2 “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

QƏMKÜSAR (Əliqulu Ələkbər oğlu Nəcof o v u n təxəllüsü; 1880, Naxçıvan ş. – 14.3.1919, Tiflis) – şair, jurnalist, ictimai xadim. İlk təhsilini mollaxanada almış, ərəb və fars dillərini öyrənmişdir. Sonralar M. T. Sidiqinin Naxçıvanda açdığı yeni üsullu “Tərbiyə” (“Məktəbi-tərbiyə”) məktəbində oxumuşdur. Q.-ın ilk qələm təcrübələri də bu dövrə təsadüf edir. Atasının vəfatından (1896) sonra Q. məktəbi buraxmağa və başçı-

sız qalan ailəni dolandırmaq üçün Culfaya köçərək, işləməyə məcbur olur. Dövrün mürəkkəb ictimai-siyasi həyatına qoşulan Q. burada Tiflis “Hümmət” təşkilatının yerli özəyində çalışır, Səttarxan hərəkatı, İran Azərb.-ı inqilabçıları ilə əlaqə saxlayır, onlara yardım göstərir. Polis tərəfindən təqib olunmasına baxmayaraq, Q. azadlıq hərəkatında fəal iştirak edirdi. 1912 ildə C. Məmmədquluzadənin dəvəti ilə Tiflisə köçən Q. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrində onun yaxın köməkçisi olur. 1913–14 illərdə jurnalda məsul mühərrir kimi, C. Məmmədquluzadə ilə yanaşı, Q.-ın da imzası getmişdir. C. Məmmədquluzadə Q.-ın adını jurnalın ən fəal, ən mübariz mühərrirlərindən biri kimi xüsusi hörmətlə yad etmişdir. 1916–17 illərdə C. Məmmədquluzadə ilə birlikdə ədibin “Ölülər” komediyasının Bakıda, Orta Asiyada və Volqaboyu vilayətlərində tamaşaya qoyulmasında fəal iştirak etmiş, Şeyx Nəsrullah rolunun ilk ifaçısı olmuşdur. 1917 ildə bir müddət Naxçıvanda yaşamış, burada “El güzgüsü” adlı dram dərnəyi təşkil etmişdir. Həmin il yenidən Tiflisə köçən Q. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı, digər mətbuat orqanlarında da şeir, məqalə və felyetonlar dərc etdirmişdir. Tiflisdə qaragüruhçular tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirilmişdir. Ə. Haqverdiyev Q.-ın öldürülməsinin beş illiyi münasibətilə yazdığı məqalədə ona dəyən güllənin “Molla Nəsrəddin”in ürəyinə dəydiyini qeyd edirdi.

Q. Azərb. ədəbiyyatı tarixinə molla-nəsrəddinçi şair kimi daxil olmuşdur. Məhz “Molla Nəsrəddin” ədəbi mühitinin ən qabaqcıl nümayəndələrindən olan Q. 1906 ildən “Cüvəllağı”, “Cüvəllağıbəy”, “Sarsaqqulubəy”, “Simurq”, “Xadimi-millət”, “O taylı” və s. imzalarla dərc etdirdiyi satirik şeir və felyetonlarda fanatizmi, gerilik və cəhəlati, fırlıdaqçı ruhaniləri, çarizmin müstəmləkəçilik siyasətini, İran əks-inqilabını, Şərqlə, xüsusən İran istibdadını, beynəlxalq imperializmi kəskin satira atəşinə tutmuşdur. Onun satirası həm ideya məzmunu, həm də bədii ədası və üslubu ilə M. Ə. Sabir satirasının davamı idi. Q. “Molla Nəsrəddin” jurnalının Azərb. dilinin saflığı və xəlqiliyi uğrunda apardığı mübarizədə fəal iştirak edirdi.

Q.-ın həyat və yaradıcılığı geniş tədqiq

olunmuşdur. Haqqında ilk dissertasiyanı isə Naxçıvanın qocaman maarif xadimi, filologiya elmləri namizədi *Lətif Hüseynzadə* yazmışdır (1950). M. Tarıverdiyevin “Qəm-küsar” pyesi şairin ömür yolundan bəhs edir.

Ə s ə r i: Seçilmiş əsərləri, B., 1959.

Ə d.: H a c ı y e v C., XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, B., 1955; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cild-də, c. 2, B., 1960; M i r C ə l a l, H ü s e y n o v F., XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, nəşr 3, B., 1982; A ğ a y e v İ., Əliqulu Qəm-küsar, B., 1976; H ə b i b b ə y l i İ., Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri, B., 1997.

QƏNBƏRLİ Əli Həsənəli oğlu (5.2.1907, Ordubad ş. – 26. 8. 1987, orada) – müəllim. Azərbaycanın əməkdar məktəb müəllimi (1943). Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasını (1928) və Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) biologiya fakültəsini (1939) bitirmişdir.

Q. ömrünün yarım əsrdən çoxunu gənc nəslin təlim-təربiyəsinə həsr etmiş, Ordubad məktəblərində müəllim, direktor, Ordubad pedaqoji məktəbinin dərs hissə müdiri və direktoru (1939–43), rayon xalq maarif şöbəsinin müdiri (1936–37; 1954–57) vəzifələrində işləmişdir. “Şərəf nişanı” ordeni və medallarla təltif edilmişdir. Respublika əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı idi.

QƏVAMƏDDİN NAXÇIVANI, Abdullah ibn Əhməd ət-Tusiən Naxçıvani (?-?) – 13 əsrdə yaşamış məşhur vəkil. Ərəb alimi və bibliografı *İbn əl-Fuatinin* məlumatına görə Q. N. “yaxşı həmsöhbət, insanların xahişini yerinə yetirməyə çalışan, xoşxasiyyət, imamlar və alimlər nəslindən olan şəxs idi”.

Ə d.: С е и д б е й л и М. Г. Научно-культурная

жизнь Азербайджана (Второй половины XIII – начала XIV в.в.), Б., 1999.

QILINCYURD DAĞI – Culfa r-nu ərazisində dağ. Hünd. 2455 m. Şm.-a doğru tədricən alçalır və relyefdə tirə əmələ gətirir. Günbəzvarı formadadır.

QIRXLARDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q. istiqamətində ayrılan yan silsilənin suayırıcında zirvə. Hünd. 3175 m. Əlincəçayın mənbə hissəsindədir. Konusvarı formadadır.

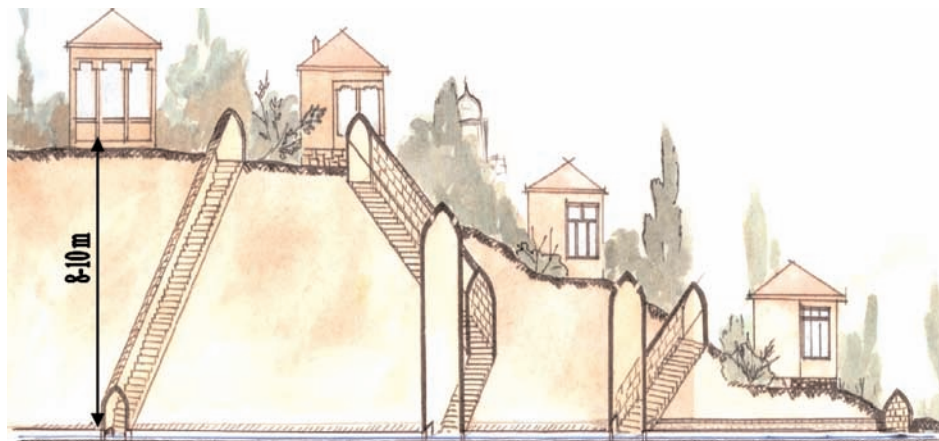
QIRXLARDAĞ – Culfa r-nu ərazisində dağ. Əlincəçayın sağ sahilində, Qazançı k.-ndən 4 km c.-q.-dədir. Hünd. 1742 m.

QIRXPİLLƏ – kəhriz sistemləri üzərində yeraltı abidə. Bişmiş kərpicdən və ya yerli materialdan inşa olunmuşdur. Şahtaxtı, Qarabağlar, Naxçıvan yaşayış məntəqələrində daha çox rast gəlinirdi. Hazırda Ordubad və Əylis məntəqələrində bu abidələr xalq tərəfindən mühafizə olunmaqdadır. Tədqiqatçılar dünyada analoqu olmayan Ordubad, Əylis kəhriz sistemləri üzərində inşa olunmuş Q.-ləri qədim irs abidələrinə aid edirlər. Dərinlikdən asılı olaraq Q.-lərdə pillələrin sayı müxtəlif olur, yəni “40 pillə” sözü şərtidir. Riyazi məntiqdə isə 40 pillədə hər pillənin hündürlüyü 20 sm hesablanarsa ($40 \times 0,20 m = 8 m$); onda Ordubaddakı kəhrizlərin orta dərinliyinin 8 m-ə yaxın olması həqiqəti təsdiq edilir. Pillələrin düzülüşü həyətin şəraitinə və kəhrizin dərinliyinə görə birbaşa enən və ya döngəli, yəni 10-15 pillədən bir istiqamətini dəyişərək dolanan pilləli olur. Q.-lərdə həmişə sabit temperatur (+8-10°C) olduğundan, ilin fəslindən asılı

Qənbərli Əli

Qırxpilla və qırxpillələrin sxematik təsviri. Ordubad rayonu.

olmayaraq oraya qoyulmuş ərzaq xarab olmur.

Şəxsi həyətlərdəki Q.-lər su təchizatı, ərzaq saxlamaq, həm də təbii sərinləşdirici-ventilyasiya xidmətini yerinə yetirir. Məhəllələrdə qoyulmuş qırpillələrdən isə yalnız məhəllə camaatı su götürmək üçün istifadə edirlər. Xalq arasında q ı r x a y a q da adlanır.

Əd.: Quliyev Ə., Vəliyev V., Naxçıvanın qədim köhriz sistemi abidələri, "Mədəniyyət dünyası" elmi-nəzəri məcmuənin VIII buraxılışı, 2004.

QIRLAR QƏBİRİSTANI – Şərur r-nu ərəzində son Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidə. Daşarxdan Dizəyə gedən yolun ikinci döngəsində yol genişləndirilərkən nəhəng xumlar tapılmışdır (1987). İçərisində insan skeleti, qab qırıqları aşkar edilmişdir. Armudvarı və kürəşəkilli gövdəli, kiçik yastı oturmaqalı və geniş ağızlı xumlar dulus çarxında hazırlanmışdır; bəziləri əldə formalasdırılmışdır. Xaricdən 2–3 yerdən enli relyefli kəmərlərlə əhatələnmişdir. Hünd. 1,5 m olan küplərin gövdəsi olduqca genişdir (diametri bəzi yerlərdə 80 sm). Abidənin e. ə. 2–1-ci minilliklərə aid olması ehtimal edilir.

"QIRMIZI TABOR" – 1918–22 illərdə Naxçıvan, İrəvan, Dərələyəz, Zəngəzur və s. ərəzlərdə fəaliyyət göstərmiş köntüllü partizan birləşməsi. A. Şadlinskiyin başçılığı ilə 1918 ilin yayında Vedi k.-ndə yaradılmış və ilk vaxtlar 1917–18 illərdə Cənubi Qafqazda hökm sürən hərə-mərcək şəraitində erməni-daşnak quldur dəstələrinin törətdikləri qanlı cinayətlərdən, yerli bəy və xanların zülmündən əzab-əziyyət çəkən kəndliləri birləşdirirdi. 1918 ilin iyulunda daşnakların Vədiyə birinci hücumu zamanı "Q. t." hissələri onlara ciddi müqavimət göstərmiş, düşməni canlı qüvvə və texnika sarrıdan çoxlu itki verərək qaçmağa məcbur etmişdilər; çoxlu silah və sursat qənimət kimi ələ keçirilmişdi. 1919 ilin iyulunda daşnakların Vədiyə ikinci hücumu zamanı "Q. t." dəstələri yenə də qəhrəmancasına müqavimət göstərmiş, lakin düşmənin üstün qüvvələri qarşısında vuruşa-vuruşa öz mövqələrini tərk etməyə və İrəvan ş.-nə doğru geri çəkilməyə məcbur olmuşdular. Bundan sonra Vedibasar, Zəngibasar əhalisinin əksər hissəsi ilə İran ərəzisinə keçən "Q. t." hissələri əvvəlcə Xoy ş. yaxınlığındakı Qəzənfərdağ adlı yerdə, sonra isə Mərənd ş. ətrafında mövqe tutmuşdular.

Naxçıvanda sovet hakimiyyəti elan edildikdən (1920, 28 iyul) sonra Naxçıvan Hərbi İnkılab Komitəsinin dəvəti ilə A. Şadlinskiyin başçılığı altında 200 nəfərlik "Q. t." dəstəsi sentyabrın 17-də Naxçıvana gəlmişdi. Buradakı qırmızı qvardiya dəstələri "Q. t."-la birləşmişdilər. "Q. t."-a əvvəlcə Naxçıvan sərhədlərinin qorunması tapşırılır, sonra isə onun döyüşçüləri Zəngəzur istiqamətində daşnaklara qarşı döyüş əməliyyatları aparırlar. 1921 ilin fevralında Ermənistanda sovet hakimiyyətinə qarşı qiyam qaldıran daşnaklar İrəvanda yenidən hakimiyyətə gəlirlər. Həmin qiyamın yatırılmasında Erm. SSR hökumətinin dəvətilə köməyə gəlmiş "Q. t." hissələri də fərqlənmişdilər. Döyüşlərdə göstərdikləri şücaətə görə A. Şadlinski başda olmaqla "Q. t."-un 19 üzvü Erm. SSR-in "Qırmızı bayraq" ordeni ilə təltif olunmuşdu. "Q. t." hissələri Zəngəzurun daşnaklardan təmizlənməsində də böyük hünər göstərmişdilər. Ermənistanda və Zəngəzurda sovet hakimiyyəti bərqərar olduqdan sonra "Q.t." Naxçıvanda saxlanılmış və onun sərhədlərinin mühafizəsində fəal iştirak etmişdi. 1986 ilin oktyabrında Naxçıvan MR-in Şərur r-nunda "Q. t." partizan dəstəsinə həsr olunmuş "Şöhrət muzeyi" açılmışdır. Yazıçı F. Kərimzadənin "Qarlı aşırım" romanı və onun əsasında çəkilmiş "Axırıncı aşırım" bədii filmi Q. t.-un fəaliyyətindən bəhs edir.

Əd.: Ə l i y e v Ə., Qırmızı tabor, B., 1990; M u s a y e v İ., Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917–1921-ci illər), B., 1998.

QIŞLAĞAT NAHIYƏSİ – 18 əsrin əvvəllərində Osmanlıların idarəsində olan Naxçıvan sancağının 14 nahiyəsindən biri. "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri"ndən aydın olur ki, bu dövrdə Q. n. 11 yaşayış məntəqəsini əhatə edirdi. Əhalisi etnik mənsubiyyətinə görə deyil, dini mənsubiyyətinə görə qruplaşdırılmışdı; nahiyənin 11 kəndində müsəlmanlar (Azərb. türkləri), 3 kəndində xristianlar, 1 kəndində həm müsəlmanlar, həm də xristianlar yaşayırdı. Nahiyənin illik gəliri 261–371 ağça idi. Bu da Naxçıvan sancağının illik gəlirinin 9,9%-ni təşkil edirdi.

Əd.: Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri akad. Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov-Qaramanlı), B., 1997.

QIŞLAQABBAS – Şərur r-nunda kənd. Ey-

niadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 10 km c.-da, Arpaçayın sahilində, düzənlikdədir. İbadulla k. ilə qarışıq olmuş, son zamanlar ondan ayrılmışdır; inzibati binaları müstərkəkdir. Əh. 1825 nəfər (2005); əsasən əkinçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, ambulatoriya, klub, mədəniyyət evi yaxınlığında *Şortəpə* qədim yaşayış məskəni var.

QIŞLAQSU – Şahbuz r-nu ərazisində çay. Naxçıvançayın sağ qolu. Mənsəbindən 57 km məsafədə ona tökülür. Uz. 7 km, hövzəsinin sah. 11 km²-dir. Əsasən, qar və qrunut suları ilə qidalanır.

QITQIN – Culfa r-nunda Xoşkeşin k.-ndən şm.-ş.-də, Əlincəçayın sol sahilində antik dövrə aid yaşayış yeri. Ş.-də kiçik çay axan dərin dərə ilə, şm.-da hündür dağlarla, c. və q.-də Əlincəçay boyunca uzanan kiçik təpələrlə əhatələnir. Sah. 17600 m². Abidənin böyük bir hissəsi şumlanıb əkilmiş, mədəni təbəqə dağıdılmışdır. Kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı çaydaşdan hazırlanmış dən daşları, çəhrayı rəngli şirsiz və şirli gil qab qırıqları, bişmiş kərpic və s. aşkar olunmuşdur.

Tapıntılar Culfa tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır. Yaşayış yerinin e. ə. 1-ci minilliyin 2-ci yarısı – eramızın ilk əsrlərinə aid olduğu ehtimal edilir.

Əd.: Seyidov A. Q., Tarixdən səhifələr, B., 1999.

QIVRAQ – Kəngərli r-nunda qəsəbə. Eyniadlı bələdiyyənin və Kəngərli r-nunun mərkəzi. Şərur–Naxçıvan avtomobil yolunun kənarında, Arazın sahilindən 6 km aralıdır. Əh. 4237

Qıtqın yaşayış yerindən tapılmış keramika məmulatı. Antik dövr.

nəfər (2005); heyvandarlıq, yemçilik, taxılçılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. 2 orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, 2 uşaq bağçası, xəstəxana, məişət evi, ATS var.

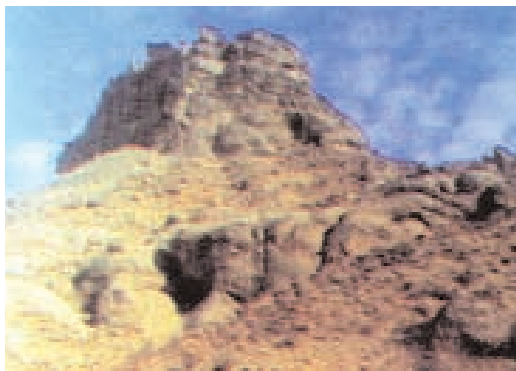
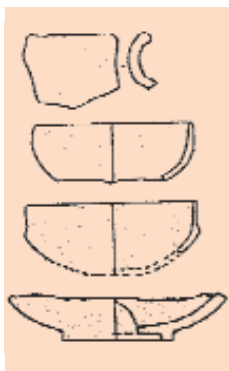
Ərazisindəki orta əsrlərə aid yaşayış yerindən (hazırda müasir tikintilərin altında qalmışdır) maddi mədəniyyət nümunələri, xüsusilə şirli və şirsiz saxsı qab qırıqları toplanmışdır. Tarixi-memarlıq abidələrindən 18 əsrə aid məscid, 19 əsrdə inşa edilmiş hamam qalmaqdadır. E. ə. 3–1-ci minilliklərə aid *Qulamlitəpə* arxeoloji abidəsi qəsəbənin yaxınlığındadır.

QIVRAQ NEKROPOLU – Kəngərli r-nunda, Qıvraq qəsəbəsindən c.-da, Qıvraq yaylasından Asrı çayına enən düzənlik ərazidə Tunc dövrünə aid arxeoloji abidə. Sah. 2 ha. Burada diametri 3–5 m-ə çatan yonulmamış iri daşlardan qurulmuş kromləxlərə təsadüf olunmuşdur. Qəbiristanda üzərində müxtəlif məişət əşyaları və heyvan təsvirləri həkk edilmiş qoç və sənduqə formalı qəbir daşları vardır. Təsərrüfat işləri zamanı bir neçə daş qutu tipli qəbir abidəsi dağıdılmışdır. Əldə olunmuş materiallar (əsasən, monoxrom boyalı küpə və kasa tipli qablar) Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinə verilmişdir.

QIVRAQ SU ANBARI – Kəngərli r-nu ərazisində, Qıvraq qəs.-nin şm.-ş.-ində çay yatağından kənar yaradılmış su anbarı. 921 m hünd.-dədir. Arpaçaydan çökülmüş Yuxarı sovxoz kanalının, bulaqların və müvəqqəti axarlı çayların suyu ilə qidalanır. Fəslə tənzimləməyə malikdir. Suvarmada istifadə edilir.

QIVRAQ TİRƏSİ – Kəngərli r-nu ərazisində dağ tirəsi. Dərələyəz silsiləsindən c.-q. istiqamətdə alçaq dağlıqdan ayrılan qoldur. Uz. 6 km. Tirənin suayırıcında hünd. 1004, 1023, 1058, 1066 m olan günbəzvarı yüksəkliklər var.

QIZ QALALARI – Şərur r-nunda, Aşağı Yayıcı k.-nin c.-q.-ndə Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə (e. ə. 2–1-ci minilliklər) aid arxeoloji abidə. Uzunqaya silsiləsinin Arpaçaya endiyi yerdədir. Ş.-də Arpaçay dərəsi və su anbarı, c.-da düzənlik sahə, şm.-da və q.-də dağlarla əhatələnmişdir. Abidənin c.-q.-ndə hörgü texnikasına görə *Oğlanqala* tikililərini xatırladan divar qalıqları saxlanmışdır. Geniş tədqiqat işləri aparılmamışdır. Yərüstü axtarışlar

Qız qalası yaşayış yerindən tapılmış keramika məmulatı. E. ə. 2–1-ci minilliklər. Şərur rayonu.

nəticəsində çəhrayı və boz rəngli gil qab (kasa və küpə tipli qablar) hissələri, dən daşları, əmək alətləri və digər maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır.

Şərur r-nu Havuş k.-nin ş. tərəfində orta əsrlərə aid abidə. Sıldırım qayaların içərisində oyulmuş tağvari sonluq abidənin orta əsrlərə aid olması fikrini irəli sürməyə imkan verir. El-oba arasında “Qız evi”, “Qız qayası” adı ilə də tanınır.

Babək r-nunun Payız k.-ndən şm.-da, Çalxanqala ilə üz-üzə e. ə. 2-ci minilliyə aid yaşayış yeri. Qalıqları təbii qayanın üzərini kəmər kimi dövrələyən ensiz zolaqda qalmışdır. Abidənin üzərindən toplanmış keramika məmulatı orta, son Tunc və erkən Dəmir dövrlərinə aiddir. Burada orta əsrlərə aid 3,5x1,6 m ölçüdə otaq qalığı da var. Qalanın üzərində yaşayış sahəsi az olduğundan onun gözətçi məntəqəsi kimi istifadə olunma ehtimalı mövcuddur.

QIZ-GƏLİN DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q.-ə doğru ayrılan yan silsilənin suayırıcında zirvə. Hünd. 3017 m. Tiviçayın mənbə hissəsindədir. Konusvarı formadadır. Gilançay və Əlincəçay vadilərində yaşamış qədim əkinçi-maldar tayfaların əsas yaylaq yeri olmuşdur.

QIZIL ARSLAN, M ü z ə f f ə r ə d d i n O s m a n i b n E l d ə n i z (?–1191) – Azər-baycan Atabəyləri dövlətinin üçüncü hökmdarı. Şəmsəddin Eldəniz və Mömünə xatunun oğludur. Hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl atasının, sonra isə qardaşı Cahan Pəhləvanın zamanında dövlətin siyasi həyatında fəal iştirak etmişdir. İraq Səlcuq sultanı, Mömünə xatunun oğlu Arslanşahın hakimiyyətə gəlməsilə (1161), əslində, bütün sultanlığın baş-cısına çevrilən Şəmsəddin Eldəniz sultan qo-

şunlarının baş komandanı (əmir sipəhsalar əl-kəbir) vəzifəsini Q. A.-na həvalə edir. Q. A. atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvanın zamanında [1175–86] Azərb. və Arranın canişini olmuş, bölgədə baş verən hərbi münaqişələrdə həlledici rol oynamışdı. Qardaşı oğlu Əbu Bəkrin atabəyi təyin olunmuşdu. Cahan Pəhləvan ölümqabağı oğlanlarına əmirləri Q. A.-na tabe olmağı vəsiyyət etmişdi. Cahan Pəhləvanın ölümündən sonra onun arvadı İncə xatunun tərəfdarlarının müqavimətinə baxmayaraq, Q. A. iqamətgahının yerləşdiyi Naxçıvandan Həmədana gələrək dövlətin idarəsini öhdəsinə götürür. Formal olaraq sultan titulu daşıyan 18 yaşlı III Toğrul Q. A.-ın nüfuzundan ehtiyat edərək, onu özünün atabəyi təyin etməli olur. Cahan Pəhləvanın bütün sabiq məmlükləri Q. A.-ın tərəfində idilər. Çox keçmədən III Toğrul İncə xatunla və onun tərəfdarları ilə birləşərək Q. A.-a qarşı hərbi əməliyyatlar aparır. Xəlifədən kömək alan Q. A. yalnız 1188 ilin sonunda bir neçə uğursuz döyüşdən sonra sultanlığın paytaxtı Həmədan ş.-ni tuta bildi. Xəlifə xüsusi fərmanla onu öz canişini təyin edərək, adına xütbə oxutdurdu. Bu, Q. A.-ın müstəqil hökmdar olduğunun etiraf edilməsi idi. Xəlifə qoşunları Q. A.-ın tabeçiliyinə keçir, o özü isə Həmədanda sultan taxtına oturur. Q. A.-ın Azərb.-da olmamasından istifadə edən sultan III Toğrul öz qoşunu ilə Urmiya gölü ətrafındakı şəhərlərə (Uşnu, Urmiya, Xoy, Səlmas) hücum edərək, onları talan edir. Misir sultanı Səlahəddin Əyyubinin III Toğrulu əmisi Q. A.-la barışdırmaq cəhdləri boşa çıxır. Q. A. səlcuq əmirləri arasında mövqeyini möhkəmlətmək, özünü rəqibi olan İncə xatun tərəfdən təhlükəsizləşdirmək məqsədilə onunla evlənir. Yalnız bundan sonra sultana qarşı çıxış edən Q. A. Həmədan yaxınlığında onun qoşunlarını məğlub edir, Nişapurinin yazdığına görə, onu əliqandallı Naxçıvan yaxınlığındakı Qəhram qalasına saldırır. Bundan sonra Həmədana qayıdan Q. A.-ın adına yenidən xütbə oxunur. O, İraq sultanlığının mütləq hakiminə çevrilir, Azərb., Arran, Həmədan, Rey və ona bitişik ərazilərə sahiblənir, Fars və Xuzistan hakimləri isə bir vassal kimi ona tabe olurlar. Q. A.-ın siyasi hadisələrlə zəngin hakimiyyəti zamanı Azərbaycan atabəyləri dövləti ciddi

sarsıntıya məruz qalır. Onun sarayında özbaşnalıq hökm sürür, fitnə-fəsad baş alıb gedirdi. 1191 ilin sentyabr ayında İnanç xatunun fəal rol oynadığı qəsd nəticəsində Q. A. öldürülür. Q. A.-ın dövründə Azərb.-in hərbi-siyasi uğurları artdı, ərəzi bütövlüyü qorundu. Ölkənin iqtisadi qüdrətinə əsaslanan hakimiyyətinin ilk ilində Şirvanşah I Axsitanın hücumuna qarşı əks-hücum keçən Q. A. Şamaxının və Dərbəndin torpaqlarını tutdu. Sultanlığın vassalına çevrilmiş Şirvanşahların dövrümüzə yetişmiş pulları üzərində Q. A.-ın hakimiyyətinin sonunadək şirvanşah və xəlifənin adları ilə yanaşı, İraq səlcuq sultanlarından Arslan şahın [1161–76] və III Toğrulun [1176–94] adları zərb edildi. Şirvanşahlar yalnız Q. A. öldükdən sonra Azərb. atabəylərinin vassallığından xilas ola bildilər. Q. A. qardaşı Cahan Pəhləvan kimi elm və mədəniyyətin tərəqqisinə xüsusi əhəmiyyət vermiş, şairlərə, memarlara, mühəndislərə, həkimlərə, elm xadimlərinə hamilik etmişdi. Məşhur şairlər onun sarayında məclislər təşkil edirdi. Q. A.-a həsr edilmiş mədhiyyələr vardır. Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərində Q. A.-nı vəsf edərək, ona xidmət etdiyini bildirmişdi. Q. A.-ın dövründə Gəncə, Naxçıvan, Beyləqan, Təbriz və b. şəhərlərin qüdrəti daha da artmışdı.

Əd.: В у н у а д о в З. М., Azərbaycan Atabəyləri dövləti, B., 1985; Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2, B., 1998; А н - Н а с а в и, Жизнеписание султана Джалал ад-Дина Манкбурны (пер. с арабского, комментарии, примечания и указатели, З. М. Буниятова), Б., 1973; Рашид ад-Дин. Сборник летописей, т. 1, кн. 1-2, т. 2-3, М.-Л., 1946–60.

QIZIL ARSLAN, M ə l i k X a m u ş (? – ?) – Eldənizlər sülaləsinin son nümayəndələrindən biri. Atası atabəy *Özbəyin* vaxtında Naxçıvan hakimi olmuşdur. Ən-Nəsəvinin (ö.1249) məlumatına görə, anadangəlmə lalakar olduğu üçün ona “Xamuş” – “laldinməz” deyirdilər. Əsl adının Toğrul olduğu güman edilir. Ağsuncurilərdən olan Marağa hakimi atabəy Ələddin Körpə Arslanın [1174–1208] nəvələrindən biri, Ruindej qalasının sahibəsi Sülafə xatunla evlənmişdi. Monqollar Naxçıvana hücum edib (1221), talan və qırğına başladıqda Q. A. onlara tabe olmaqla şəhəri və onun əhalisini bələdan xilas edir. Rəşidəddinin məlumatına görə, mon-

qollar Q. A.-a damğa və taxta patzi vermişdi. Azərb.-in Xarəzmşah Sultan Cəlaləddin Manqburnı tərəfindən işğalı zamanı (1225) Q. A. Gəncəyə, onun iqamətgahına gəlmiş, uzun müddət xidmətində olmuşdur. Ən-Nəsəvinin məlumatına görə, Q. A. əfsanəvi İran hökmdarı Keykavusa məxsus ləl-cəvahirlə bəzənmiş çox qiymətli kəməri bəxşiş olaraq Cəlaləddinə təqdim etmişdi. Mənbələrdə (Cüveyni) Sülafə xatunla Q. A.-ın oğlu Nüsrətəddinin adı monqol əmiri Arqunun Azərb.-dəki fəaliyyəti ilə əlaqədar çəkilir. Ən-Nəsəvinin yazdığına görə, Q. A.-ın arvadı Sülafə xatun (ona Dejbanu da deyirdilər) sahiblik etdiyi torpaqların (Marağa və onun yaxınlığındakı qalaların) əlindən çıxması üçün Cəlaləddin Manqburnıya ərə getmişdi. Q. A. Gəncədə olduğu müddətdə sultana xidməti müqabilində heç bir diqqət görmədiyi üçün xəbər etmədən ismaililərin istinadgahı olan Ələmut qalasına getmiş, lakin bir ay sonra orada ölmüşdür.

Əd.: Bax *Qızıl Arslan* Müzəffərəddin məqaləsinin ədəbiyyatına.

“QIZIL QƏLƏMLƏR” – ədəbi təşkilat. 1925 ilin dekabrında Bakıda yaradılmışdı. Respublikanın bir neçə bölgəsində olduğu kimi, Naxçıvan ş.-ndə də cəmiyyətin filialı təşkil olunmuşdu (1927). Üzvləri, əsasən, gənc şair və yazıçılar idi [Ə. Şəkili (Abbasov), M. H. Təhmasib, Ə. Kəngərli, M. Tariverdiyev, M. Nəsirli, B. Mərdanlı, H. Baqi, R. Quluzadə, Ə. Rasizadə və b.]; fəaliyyətində yaşlı nəslin nümayəndələri də iştirak edirdi. Cəmiyyət üzvlərinin qələm təcrübələri “Şorq qapısı” qəzetində müntəzəm dərc olunurdu. Cəmiyyət muxtar respublikanın ədəbi-mədəni həyatının canlanması üçün əhəmiyyətli rol oynamışdır.

QIZIL QIŞLAQ – Şahbuz r-nunda Qızıl Qışlaq k. yaxınlığında, Küküçayın sağ sahilində orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1986 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 525 m². C.-q. tərəfdən quru çay vadisi ilə məhdudlaşır. Yaşayış yerinin bir hissəsi yol çəkilərkən dağıdılmış, tikinti qalıqları aşkar olunmuşdur. Divar qalıqlarının uz. 3 m., eni 1 m.-dir. Yerüstü materiallar, əsasən, çəhrayı rəngli gil məmulatından, həmçinin şirli qab qırıqlarından ibarətdir. Yaxınlığında üzüməzən daşlara təsadüf edilmişdir. Tapıntılara əsasən, yaşayış yerinin eramızın ilk əsrlərindən 13–15 əsrlərədək

mövcud olduğu ehtimal edilir.

QIZIL QIŞLAQ – Şahbuz r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 14 km şm.-da, Şahbuz –Kükü avtomobil yolunun kənarında, Küküçayın (Naxçıvançayın qolu) sahilində, Dərələyəz silsiləsinin ətəyindədir. Əh. 716 nəfər (2005); bağçılıq və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, ambulatoriya, uşaq bağçası, rabitə şöbəsi var. Yaxınlığında hündür təpə üzərində e. ə. 3–1 minilliklərə aid Sarıdərə nekropolu, habelə Sarıdərə, bir qədər aralıda isə qədim yaşayış yerləri qeydə alınmışdır.

“QIZIL ŞƏRQ” – “Şərq qapısı” qəzetinin 1924 ildə adı.

QIZILBOĞAZ DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarındakı şm.-q. istiqamətli ekstruzivlərdən təşkil olunmuş tirənin suayırıcında, Naxçıvançayın sol sahilindədir. Hünd. 1179 m. Konusvarı yüksəklik əmələ gətirir. Alt Pliosen yaşlı andezit-dasit tərkibli ekstruzivdir.

QIZILBOĞAZ DAĞLARI – Babək r-nu ərazisində sıra dağlar. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarında, Xalxal k. -ndən 1 km ş.-dədir. Şm.-q. istiqamətində uzanır. Uz. 3,5 km. Ən yüksək zirvəsi Qızılboğaz d.-dir (hünd. 1179 m.)

QIZILBULAQ NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Batabat yaylağı ərazisində erkən orta əsrlərə aid arxeoloji abidə. Sel sularının yuması nəticəsində bir neçə qəbir dağılmışdır. Qəbiristanlıqda axtarışlar nəticəsində çəhrayı rəngli saxsı qab qırıqları tapılmışdır. Abidənin 3–6 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

QIZILBURUN – Zəngəzur və Qaradağ silsilələrinin Araz vadisinə uzanaraq əmələ gətirdiyi dar dərə. Burada torpaq və qayalar qırmızı (qızılı) rəngdədir. Yəqin elə buna görə də bu ərazi yerli əhali tərəfindən Q., yaxud QIZILBOĞAZ adlanır.

QIZILBURUN – Naxçıvan ş.-ndən 18 km c.-da, Təzəkənd yaxınlığında e. ə. 2–1-ci minilliyə aid yaşayış yeri. Abidə coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə, Araz çayının sol sahilində, Zəngəzur silsiləsinin Araz vadisinə enən burnunda salınmışdır. 1926 ildə qeydə alınmışdır. 1969 ildə Q. yaşayış yerində 100 m² sahədə arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır. Mədəni təbəqənin

qalınlığı 2 m olub, kül qarışıq torpaq laylarından ibarətdir. Burada tikinti qalıqları, keramika, davar sümükləri, həmçinin gildən hazırlanmış ocaq qalıqları, daş məmulatı (çaxmaqdaşdan oraq dişləri, obsidiandan (d ə v ə g ö z ü) ox ucluqları, sürtgəclər və s.) aşkar edilmişdir. Əldə olunmuş çəhrayı, bəzən isə boz və qara rəngli keramika məmulatı (küpə, çaydan, vaza və s.), ornamentlərinin rəngarəng süjetli olmaları ilə diqqəti cəlb edən bir sıra polixrom boyalı qablar öz bədii tərtibatına görə nəinki Azərb.-in, eləcə də qədim dünyanın ən nadir incəsənət nümunələrindən sayıla bilər. Maraqlı tapıntılardan biri də gildən hazırlanmış kişi fiqurudur. Fiqurun başında şiş papaq, əynində arxalıq vardır. Üzəri qırmızı və qara rənglərlə naxışlanmışdır.

QIZILBURUN DAĞI – Babək r-nu ərazisində dağ. Arazın sol sahilində, Nehrəm k.-nin q.-də, Araz çayı dərəsinin sol yamacındadır. Hünd. 957 m.

QIZILBURUN MƏDƏNİYYƏTİ – Nax. MR ərazisində yayılmış Tunc və ilk Dəmir dövrlərinə (e. ə. 2–1-ci minilliklər) aid arxeoloji

Qızılburun daş qutu qəbri və arxeoloji materiallar: gil qablar, tunc xəncər və bəzək nümunələri.

mədəniyyət. Bax *Naxçıvan mədəniyyəti*.

QIZILBURUN MİNERAL SU BULAQLARI

– Babək r-nu ərazisində, Qızılburun dəmir-
yol st.-ndan 2 km-liyindədir. Araz su qovşağ-
ının tikintisi ilə əlaqədar bulaqların bir hissə-
si su altında qalmışdır.

Suyu karbon qazlı, az minerallaşmış, sul-
fatlı-xloridli, natriumlu–maqneziumlu–kal-
siumludur. Acı-şor dadı var.

Balneoloji tərkibi:

Rusiya Federasiyasındakı “Batolin” (Pya-
SO₄ 80 Cl 20
CO₂ 0,7 M 5,2
(Na + K) 35 Mg 35 Ca 30

· pH 6,8 D 4,0 m³/gün T 18⁰ C

tiqorsk) suyu tiplidir və bəzi daxili xəstəliklə-
rin müalicəsində istifadə edilə bilər.

QIZILBURUN NEKROPOLU – Naxçıvan ş.-
ndən 18 km aralı, Arazın sahilində, eyniadlı
qədim yaşayış yerinin yaxınlığında Tunc və
ilk Dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidə. Bir
hissəsi Naxçıvan–Culfa d.-y. xəttinin çəkilişi
ilə əlaqədar dağıdılmışdır. Ş.-də dağ silsiləsi,
şm.-də dərən xəndək, q.-də yaşayış məskəni
və Araz çayı ilə hüdüdlənir. Nekropol 1895
ildə aşkar olunub. Açılmış qəbirlərdə qızıl
əşyaların olduğunu görən onları qarət et-
məyə başlamışlar. Sərhəd–gözetçi məntəqəsi-
nin rəisi bunun qarşısını almış, əldə olunmuş
materialların bir qismini toplayaraq
Moskvaya, İmperator Arxeoloji Komissiya-
sına göndərmişdir. 1896 ildə arxeoloji komis-

siyanın göstərişi ilə qəbiristanda qazıntı işləri
aparılmış, tapıntılar Moskva Dövlət Tarix
Muzeyinə göndərilmiş, 1909 ildə nəşr olun-
muşdur. Q. n.-nda aparılan arxeoloji qaz-
ıntılar nəticəsində daş qutu qəbirlərində
meyitlərin bükülü, bəzən isə oturdulmuş hal-
da basdırıldığı aşkar edilmişdir. Qəbirlərdən
küpə, çölmək, kasa, vaza, çaydan tipli qablar,
tunc xəncərlər, ox ucluqları, toppuzlar, dəmir
alət və silahlar, gözəl bədii tərtibatda hazırlan-
mış qızıl bəzək əşyaları (tunc biləzik,
asmalar, sancaqlar və s.), əqiq və pasta muncu-
qlar və s. tapılmışdır. Tunc dövrünün
qırmızı rəngli qabları qara və qəhvəyi, yaxud
qara və qırmızı boylarla çəkilmiş həndəsi
naxışlarla, bəzən də insan və heyvan təsvirlə-
ri ilə bəzədilmişdir. İlk Dəmir dövrünə aid
qablar qırmızı boya ilə, nisbətən enli xətlərlə
naxışlanmışdır. Qızılburun boyalı qabları
Naxçıvan mədəniyyətinə aiddir. Bu mədə-
niyyətin sahibləri patriarxal-icma quruluşun-
da yaşamış, əkinçilik və maldarlıqla məşğul
olmuşlar. Qızılburun boyalı qabları ilə oxşar
keramika nümunələri Türkiyədə (Boğazköy,
Əlişarhöyük), İranda (Sialk, Göytəpə, Təpə-
hissar) aşkar edilmişdir. Nekropolda məbəd
mövcuddur (bax *Qızılburun məbədi*).

QIZILCA – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bə-
lədiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və d.-y.
st.-ndan 22 km şm.-də, Zəngəzur silsiləsinin
yamacındadır. Əh. 439 nəfər (2005); üzüm-
çülük, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğul-

Qızılburun nekropolundan tapılmış arxeoloji materiallar:

1. Polixrom boyalı çaydan tipli qab.
- 2–5, 8. Polixrom boyalı küpələr.
6. Xeyrə.
7. Tunc quş fiquru.
9. Tunc aypara.
10. Tunc boyun bəzəyi.
- 11–12. Tunc biləzliklər.
13. Badamşəkilli ox ucluğu.
14. Tunc asma bəzək.
15. Tunc sancaq.
16. Yastı tiyəli tunc xəncər.
17. Ön Asiya tipli tunc xəncər.
18. Ox ucluğu.
19. Gil insan fiquru.

dur. Orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

QIZILQAYA – Şorur r-nu ərazisində dağ. Arpaçayın sağ sahilində, onun dərəsindən 2,5 km şm.-q.-dədir. Hünd. 1693 m. Sıldırım yamaqlıdır.

QIZILQAYA SILSİLƏSİ – Culfa r-nu ərazisində dağ silsiləsi. Nehrəm yaylasının şm.-ş.-indədir. Şm.-ş.-dən c.-q.-ə doğru uzanır. Uz. 4 km. Ən yüksək zirvəsinin hünd. 1073 m.

QIZILLILAR – türk tayfası. Kəngər tayfasından olmuşlar (bax *Kəngərlər*). 18–19 əsrlərə aid bəzi mənbələrdə Naxçıvan mahalında yaşayan kəngər mənşəli bir sıra qol və tirələrin içərisində qızillı nəslinin də adı çəkilir. İran hökmdarı Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti illərində [1736–47] Naxçıvanda Q.-a inzibati cəhətdən öz aralarından çıxmış vəkil və ağsaqqallar rəhbərlik edirdilər. Naxçıvan diyarının və Dərələyəz mahalının ayrı-ayrı kəndlərində qızillı nəslinin qızılqışlaq, qızillı-Pirhəsən qolları məskunlaşmışdı. Maldarlıqla məşğul olmuşlar.

QIZILTAPILAN – Şahbuz r-nunda, Ağbulaq k.-nin şm.-q.-ində, Naxçıvançayın sol sahilində, uzunsov təpənin üstündə orta əsrlərə aid yaşayış yeri. 1990 ildə qeydə alınmışdır. Sah. 3500 m². Ərazidə arx çəkilərkən abidənin şm.-ş. tərəfi dağıdılmış, tikinti qalıqları üzə çıxmışdır. Buradan çəhrayı rəngli gil qab qırıqları tapılmışdır. Kəşfiyyat qazıntıları (3x3 ölçüdə) zamanı sahə çay daşlarından təmizlənmiş, mədəni təbəqədə kiçik daşlara və narıncı rəngli gil qablara, 1 m dərinlikdə isə tikinti qalığına təsadüf edilmişdir. Tikinti qa-

lıqlarından aşağıda zəngin mədəni təbəqədən küllə dolu ocaq yeri, çəhrayı rəngli gil qab qırıqları, dəmir mıxlar, at nalının bəzi hissələri aşkar olunmuşdu. Tapıntılar Q. yaşayış yerinin 5–8 əsrlərə aid olduğunu göstərir.

“QIZLAR BULAĞI” – Naxçıvan ş.-ndə təbii abidə-bulaq. Qala məhəlləsindədir. Qayaların arasından süzülüb gələn göz yaşı kimi dumduzu sərin su yaxınlığındakı yaşıl vadidən axan Bazarçayın suyuna qarışırdı. Son illərdə təbiətin füsunkar “möcüzə”si olan bu abidə, ətrafı abadlaşdırılaraq, “*Əcəmi seyrəngahı*” memarlıq kompleksinə daxil edilmiş, şəhər sakinlərinin ən dilbər istirahət guşələrindən birinə çevrilmişdir. 20 əsrin 30–40-cı illərində bulağın yerləşdiyi ərazi xalq arasında Q. B. məhəlləsi kimi də tanınırdı.

QOÇALTI MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Adı türk xalqlarının totem, onqon saydıqları qoyunla – ağ və qara qoçla bağlıdır. Burada daşdan düzəldilmiş qədim qoç-qoyun heykəlləri var imiş. Şəhər əhalisi əlamətdar günlərdə, bayramlarda buraya yığılıb şənliklər keçirərmişlər.

QOÇULUDAĞ – Şorur r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin şm.-q. yamacında, Tənənəm k.-ndən 1 km şm.-ş.-dədir. Hünd. 1676 m. Relyefdə günbəzvarı yüksəklik əmələ gətirir.

QOÇÜSTÜ – Naxçıvan ş.-nin şərqində, Naxçıvançayın sağ sahilində 11–18 əsrlərə aid yaşayış yeri. Hazırda şəhərin yeni tikintiləri ilə örtülmüşdür. Tikinti zamanı əmələ gəlmiş kəsiklərdə kül qarışıq torpaq laylarından ibarət 0,5–1 m qalınlığında mədəni təbəqə sax-

“Qızlar bulağı”.
Naxçıvan ş.

lanmışdı. Burada çiy və bişmiş kərpic qırıqlarına təsadüf edilmişdir. Arxeoloji kəşfiyyat işləri (1994) nəticəsində gil qab (küpə və kasa) parçaları tapılmışdır.

QOÇÜSTÜ NEKROPOLU – Qoçüstü yaşayış yeri yaxınlığında orta əsrlərə aid qəbiristanlıq. Qəbirlərin bəzisinin üstündə boz və çəhrayı daşlardan yonulmuş qoç fiqurları olmuşdur. Qoç fiqurları hələ 19 əsrin axırlarında sındırılıb dağıdılmış, bir qismi isə naməlum adamlar tərəfindən aparılmışdır. Tarixçi V. M. Solovyov 1926 ildə Naxçıvanda olarkən burada sağlam qalan bir çox daş qoç fiquru haqqında məlumat vermişdir. Yerli əhalinin məlumatına görə, son vaxtlaradək daş qoçun yerləşdiyi əraziyə və daş qoça sitayiş olunmuş, uşağı olmayan qadınlar niyyət edib daş qoçun altından keçmişlər. Hazırda Q. N.-nin ərazisi tamamilə dağılmışdır.

QOĞİ DAĞI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin suayırıcında, Küküçayın mənbə hissəsində zirvə. Hünd. 3120 m. Yamaclarında alp çəmənlikləri var.

QOĞTƏN – Qafqaz Albaniyasının *Sünik* vilayəti tərkibində tarixi yer. İndiki Ordubad r-nu ərazisini əhatə edirdi. Erkən orta əsrlər erməni mənbələrinə görə, Q. əhalisi Albaniyada yaşayan utilər (udinlər), girdimanlılar və b. üçün ümumi eponim olan Sisakdan törəmələrdir. Sünik tarixini qələmə alan Stepanos Orbelyanın məlumatına görə, həvəri Varfolomey Sünikdə (Sisakanda) xristianlığı onun vilayətlərindən biri olan Q.-də yaymağa başlamış, burada kilsə tikmiş, öz şagirdlərindən birini burada yepiskop qoyub, oradan Ermənistan – Dəbil (Dvin) ş.-nə getmişdi. Erkən orta əsrlərin erməni müəllifləri (Koryun, M Xorenli) Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsində – Ermənistanda, Gürcüstanda və Albaniyada xristianlığın yayılmasında fəaliyyət göstərmiş Mesrop Maştosun Q.-in hakimi Şabitin köməkliyi ilə burada bütərəstliyə son qoyması haqqında məlumat verirlər. 591 il İran–Bizans müqaviləsinə əsasən Q. Sünikin başqa vilayətləri və Naxçıvanla birlikdə Vaspurakanın tərkibinə qatılaraq, siyasi baxımdan Sasanilərə tabe edildi. Albaniyada dövlətçiliyin bərpası ilə (VII əsrin 30-cu illəri) Q. yenidən Naxçıvanla birlikdə Albaniya dövlətinin tərkibinə da-

Qoçüstü yaşayış yerindən aşkar olunmuş arxeoloji materiallar. Orta əsr.

xil olur. Bu məlumat 9 əsr Vaspurakan tarixçisi Foma Artsruninin 7 əsr Vaspurakan vilayətləri sırasında Naxçıvanın və Q.-in adını çəkməməsi ilə də təsdiq olunur. Ərəb istilasından dərəcə Xilafətin Arran vilayətinə daxil olmuş Q. mənşəcə ərəb olsalar da, artıq 10 əsrdə yerliləşmiş *Əbudülafilərin* tabeliyində olmuşdur.

Əd.: Azərbaycan tarixi, 7 cildə, c. 2, B., 1998; M ə m ə d o v a F. Azərbaycanın siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası. B., 1994; N ö ä r ä i f n İ d ä ä y i, E ç ə n ö i d e e ö i ä ä N e n ä e ä i, Azərb. EA TİEA, №1274.

QONDARMATİKMƏ – bədii tikmə növlərindən biri. Xırda və rəngarəng parçalar (Naxçıvanda baramadan da istifadə etmişlər) istənilən təsvirdə, yaxud şəkildə kəşilib başqa bir parça üzərinə qoyulur, ətrafı sayə tikişlə gedilir. Qondarmalar bəzən qabarıq şəkildə olur. Q., əsasən, güləbətin, pilək, təkəldüzlə qarışıq hazırlanırdı. Keçmişdə Q. balışüzü, qadın paltarları və s. yayılmışdı; divar bəzəyi, dekorativ mahiyyətli tikmələr də hazırlayırdılar. Naxçıvan və Ordubad Q.-ləri əlvanlığı və fərdi xarakteri, realist tikmə üslubu ilə diqqəti cəlb edir. 19–20 əsrlərə aid ən yaxşı nümunələri Azərb. Tarixi Muzeyində, Naxçıvan Tarix Muzeyində nümayiş etdirilir.

Əd.: Ə l i y e v a G. Naxçıvan bədii tikmələri (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri), Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri (ictimai elmlər seriyası), 1961, № 8.

QORÇEVAN – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, Ordubad qəzasının tərkibində olmuş kənd. Azərb.-a qarşı daim ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər fürsət düşdükcə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan torpaqlarını da hissə-hissə öz ərazilərinə qatmışlar. Onlardan biri də Q.-dir. Belə ki, Zaqafqaziya

Qondarmatikmə. 19 əsr. Ordubad şəhəri.

MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarı ilə Q. Nax. MSSR-in 9 kəndi ilə birlikdə qanunsuz olaraq Ermənistana birləşdirilmişdir. Bu, *Moskva müqaviləsinin (1921) və Qars müqaviləsinin (1921) şərtlərinə*, eyni zamanda, beynəlxalq hüquq normalarına zidd olub, xalqımıza qarşı xəyanətkar qəsd və cinayət idi.

QORÇULU – Şərur r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 5 km aralı, Şərur düzündədir. Əh. 705 nəfər (2005); heyvandarlıq, taxılçılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, klub, kitabxana, feldşer–mama məntəqəsi var.

QORI MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI, Z a q a f q a z i y a M ü ə l l i m l ə r S e m i n a r i y a s ı – əsasən, Cənubi Qafqazın yerli əhalisindən ibtidai məktəb müəllimləri hazırlayan orta pedaqoji təhsil müəssisəsi. Məşhur rus pedaqoqu K. D. Uşinskinin layihəsi əsasında 1875 ildə Qori ş.-ndə (Gürcüstan) açılmışdı. Seminariyada hesab, həndəsə, tarix, coğrafiya, təbiət, ana dili, pedaqogika, psixologiya fənləri ilə yanaşı, ilahiyat, hüsnxət, rəsm, musiqi, səhiyyə və tibb də tədris edilirdi. Seminariyanın Azərb. şöbəsi 1879 ildə fəaliyyətə başlamışdı. Onun yaradılmasında M. F. Axundovun böyük rolu olmuşdur. Şöbənin şagirdləri Azərb. dili və şəriət dərslərindən başqa, bütün fənləri xristian uşaqları ilə bir yerdə keçirdilər. Azərbaycanlı uşaqların seminariyaya cəlb edilməsində Azərb. şöbəsinin ilk inspektoru, görkəmli pedaqoq A. O. Çernyayevskinin (1840–94) mühüm xidməti olmuşdur. Seminariyanın məzunları C. Məmmədquluzadə, N. Nərimanov, F. Köçərli, Ü. Hacıbəyov,

M. Maqomayev, R. Əfəndiyev, S. M. Qənizadə və b. Azərb.-da maarif, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında müstəsna rol oynamışlar. Onların sırasında Naxçıvan diyarının yetirmələri də az deyil. Seminariyanı bitirmiş Ə. Xəlilov, M. Ə. Süleymanov, Ə. Sultanov, Əli Səbri (Qasimov), Ə. Abbasov və b. Naxçıvanda milli maarifçilik hərəkatının aparıcı qüvvələrini təşkil etmiş, yeni təhsil sisteminin, teatr sənətinin əsasını qoymuşlar.

Əd.: S e y i d o v F. Ə., Azərbaycan müəllimlərinin hazırlanmasında Zaqafqaziya (Qori) müəllimlər seminariyasının rolu, B., 1960.

QORUQLAR – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 27 km şm.-q.-də, Ordubad–Unus avtomobil yolunun sağ kənarında, Vənənd çayının sahilindədir. Əh. 184 nəfər (2005); bağçılıq, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi var.

QOŞADİZƏ – Babək r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 2 km şm.-da, Naxçıvan–Culfa avtomobil yolundan 2 km aralı, Naxçıvançayın (Arazın qolu) sol sahilində, Naxçıvan çökəkliyindədir. Əh. 1314 nəfər (2005); taxılçılıq, heyvandarlıq, quşçuluq, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğuldur. Orta məktəb, mədəniyyət evi, feldşer–mama məntəqəsi, məscid var.

QOŞADİZƏ – Ordubad r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən 22 km şm.-da, Gilançayın sağ sahilindədir. Əh. 469 nəfər (2005); meyvəçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıqla məşğuldur. Klub, tibb məntəqəsi, kitabxana var.

QOŞADİZƏ NEKROPOLU – Babək r-nun-

Qorçulu kənd
orta məktəbi.

Qoşadizə kənd
orta məktəbi.

da eyniadlı kəndin yaxınlığında antik dövrə aid arxeoloji abidə. Qazıntılar nəticəsində iki qəbir aşkar edilmişdir. İçərisində yaşlı qadın skeleti olan birinci qəbir qapaqla örtülü idi. İkincisində gənc oğlan basdırılmışdır. Skeletlər küpün içinə qoyulmuş, dizləri çənəsinə sıxdırılmış vəziyyətdədir. Küplər qırmızı gildən olub, dulus kürəsində hazırlanmışdır. Belə küplər məişətdə də işlədilirdi. Tapıntılar (saxsı qab qırıqları, muncuqlar, dəmir bıçaq, şüşə qab qulpu və s.) qəbirlərin 1–3 əsrlərə aid olduğunu göstərir.

QOŞA MİNARƏLİ BAŞTAĞ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. 1187 ildə Naxçıvan ş.-ndə tikilmişdir. Qoşa minarədən və bunları birləşdirən baştağdan – portaldan ibarət bu abidənin portal hissəsinin üzərindəki kitabədə Əcəminin adının olduğunu 19 əsrin ortalarında Naxçıvana gəlmiş rus şərqşünası, tarixçi N. V. Xanikov oxumuş, onun *Atabəylər memarlıq kompleksinə* daxil olduğunu müəyyənləşdirilmişdir. Abidənin ümumi görünüşü 19 əsrdə çəkilmiş fotosənəddən məlumdur. İri giriş tağı yanlardan dayaz və uca taxçalarla, yuxarıdan yazı qurşağı ilə qapanan mütənəsb biçimli baştağın küncələrindən silindrik gövdəli minarələr ucalmış. Çox güman ki, baştağ müxtəlif tikililərlə (hücrələr, qalereyalar) Cəmə məscidinə birləşirmiş. Tədqiqatçılar Q.m.b.-ı Atabəylər memarlıq kompleksi tərkibindəki ictimai və dini xatirə tikililərinin (*Divanxana, Cümə məscidi, Möminə xatun türbəsi, mədrəsələr*) cəmləşdiyi iri həyətin ala qapısı olduğunu ehtimal edirlər. Belə baştağ kompozisiyası sonrakı dövrlərdə islam ölkələrinin çoxunda aparıcı bədii memarlıq üslubuna çevrildi.

Əd.: Q i y a s i C., Nizami dövrü memarlıq abidələri, B., 1991.

QOŞATƏPƏ – Şərur r-nunda, Albantəpədən 1 km ş.-də, Axura çayının sağ sahilində son Tunc dövrü – Dəmir və antik dövrlərinə aid yaşayış yeri. Dağ silsiləsindən ayrılmış iki təpəni və onun ətraf sahəsini (4 ha) əhatə edir. Təpənin üstünə səpələnmiş yerüstü materiallar içərisində qövsvarı dən daşlarına, müxtəlif formalı çaydan tipli qab hissələrinə və s. boyalı qab qırıqlarına təsadüf edilmişdir. Belə tapıntılara təpənin ətkələrində təsərrüfat işləri nəticəsində qazılmış arxın içərisində də rast gəlinir. Alt mədəni təbəqələrdən (8–10 m)

toplanmış materiallara əsasən təbəqənin son Tunc dövrü – Dəmir dövrünə aid olması ehtimal edilir. Q.-nin üst hissəsində e. ə. 4–2-ci əsrlərə aid maddi mədəniyyət nümunələri (küp, küpə, qazan tipli qablar və s.) də tapılmışdır.

QOŞUNDAŞ DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində, Zəngəzur silsiləsinin c.-q. yamacında zirvə. Hünd. 1842 m. Gilançayla Nəsirvaz çayının suayırıcısında, Bist k.-ndən 1 km ş.-ş.-dədir.

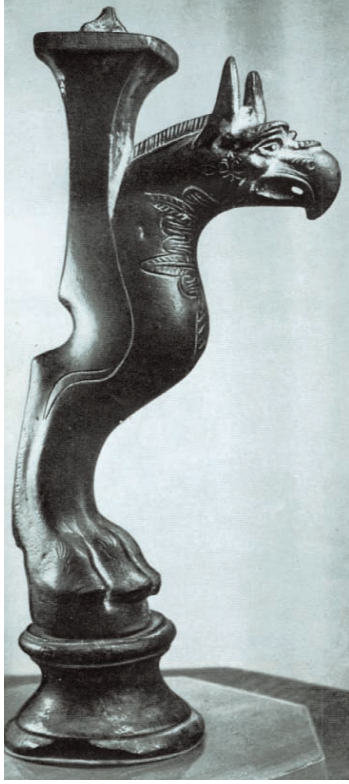
QOTURDAĞ – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Dərələyəz silsiləsinin c.-ş. yamacındadır. Hünd. 2046 m. Günbəzvarı formadadır.

“QÖNÇEYİ-ÜLFƏT” – ədəbi məclis. 19 əsrin 30–40-cı illərində Naxçıvan hakimi Ehsan xan Kəngərlinin sarayında onun qızı şairə Qönçəbəyimin şəərəfinə təşkil olunmuşdu. Burada, əsasən, Naxçıvanda yaşayıb-yaratmış şairlərin əsərləri oxunub, müzakirə olunmuşdur. A. A. Bakıxanov, romantik gürcü şairi N. Barataşvili “Q.-ü”lə əlaqə saxlamış, məclisin məşğələlərində iştirak və çıxış etmişlər.

QÖNÇƏBƏYİM (1827, Naxçıvan ş. – ?) – şairə. Sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan xan Kəngərlinin qızıdır. Naxçıvan qəza məktəbində təhsil almış, rus və fars dillərini öyrənmiş, Şərq ədəbiyyatına maraq göstərmişdir. “Qönçeyi-ülfət” ədəbi məclisinin iştirakçıla-

Qönçəbəyim

Qrifon.
Nizami ad. Azərbaycan
Ədəbiyyatı Muzeyi.
6–7 əsrlər.

Naxçıvan Dövlət
Tarix Muzeyi.
Orta əsrlər.

rından olmuşdur. “Bəyim” təxəllüsü ilə, əsasən, nakam məhəbbət, qadın hüquqsuzluğu mövzularında lirik şeirlər yazmışdır. “Şahzadə İbrahim” dastanındakı Bəyimin dilindən söylənilən şeirlərin bir qisminin Q.-ə aidiyyəti ehtimal olunur. Gürcü şairi N. Barataşvili Naxçıvanda olarkən həyatını “gözəl bir romana” bənzətdiyi Q.-in şeirlərini yüksək qiymətləndirmiş, gürcü əlifbası ilə köçürərək tərcümə edilmək üçün Tiflisə göndərmiş, onların məclislərdə oxunmasını məsləhət görmüşdü. Fransız yazıçısı və tənqidçisi Sent-Böv Q. haqqında yazmışdır, “Bu qadın təkcə şairə deyildir, onun bütün varlığı poeziyadır”. Şeirlərindən nümunələr “Azərbaycanın aşiq və şair qadınları” kitabında (1974; toplananı və tərtib edən İ. Cəfərzadə) verilmişdir. Naxçıvan MR Ədəbiyyat muzeyində Q. guşəsi yaradılmışdır.

Əd.: N ə s i r l i M., Barataşvili və Qönçəbəyim, “Kommunist” qəzeti, 1945, 21 oktyabr, M ə m m ə d o v Ə., N. Barataşvili Azərbaycanda, “Ulduz”, 1968, № 9; M i r ə h m ə d o v Ə., Xalqımızın dostu, “Kommunist”, 1968, 10 sentyabr; Ə l i y e v a D., Ürək bir, dilək bir, B., 1981.

QRIFON – qədim Şərq, o cümlədən türk

xalqlarının mifologiyasında aslan bədənli, qartal qanadlı şir, yaxud qartal başlı əfsanəvi heyvan. Q. təsvirləri qədim Şərqdə (o cümlədən türk dünyasında) və antik incəsənətdə geniş yayılmışdır.

Sonrakı dövr incəsənətində Q. dekorativ və heraldik (gerbşünaslıq) məzmun kəsb etmişdir. Culfa r-nu ərazisində, Əlincəçayın sağ qolu Zoğala çayının yaxınlığında təq. 6–7 əsrlərə aid orijinal formalı 2 tunc Q. fiquru tapılmışdır (Nizami ad. Azərb. Ədəbiyyatı Muzeyində saxlanılır).

QUBADOV Hüsni Baba oğlu (4.1.1922, Ordubad r-nunun Başkənd k.–13.8.1991, Bakı) – müğənni. Nax. MR-in əməkdar artisti (1962). 1938 ildə Naxçıvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna daxil olmuş, təhsil illərində *İbrahim Həmzəyevin* yaratdığı dram dərnəyində iştirak etmiş, “Vaqif” tamaşasında xanəndə rolunu oynamışdır. O vaxtdan uşaqlıqdan həvəs göstərdiyi müğənnilik sənətinə bağlanmış, özləliyyəti olimpiadalarında uğur qazanmış, 1958 ildə isə respublika özləliyyəti müsabiqəsinin laureatı olmuşdur. Həmin il M. F. Axundov ad. Opera və Balet Teatrına dəvət edilmiş, onun səhnəsində yaddaqalan obrazlar yaratmışdır. Mələhətli səsi və təbii ifa tərzini seçilirdi. Əsas rolları: İbn Səlam, Məcnunun atası, Kərəm (“Leyli və Məcnun”, Əsli və Kərəm”, Ü. Hacıbəyov.), Çarqınçı, Rəmmal (“Şah İsmayıl”, M. Maqomayev) və s. Teatrın tərkibində Tiflisdə, Gəncə, Naxçıvan, Şəki və respublikanın digər şəhər və r-nlarında qastrol səfərlərində olmuşdur. Onun ifasında “Şuşa yaylağı”, “Üçtelli durna”, “Bəh-bəh”, “Dilin can incidəndir” və digər mahnılar, habelə Ü. Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operası (YUNESKO xətti ilə) qrammofon valına yazılmışdır.

QULALITƏPƏ – Kəngərli r-nunda, Qıvrıq qəs. və Yurdçu k. arasında e. ə. 3–1-ci minilliklərə aid arxeoloji abidə. Ərazi ətrafı düzənlik sahələrlə əhatə olunmuş konusvari formalı təpədən ibarətdir. Mədəni təbəqə qalıqlarına təsadüf edilməmişdir. Yerüstü materiallar içərisində müxtəlif dövrlərə aid gil qabların olması Q.-dən mövsümi yaşayış məskəni, yaxud gözətçi məntəqəsi kimi istifadə olunduğunu göstərir.

QULİYEV Abbas Şahbaz oğlu (15.9.1916,

Babək r-nunun Şəkərabad k. – 30.12. 1998, Naxçıvan ş.) – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı (25.2.1945), qvardiya kapitanı. Böyük Vətən Müharibəsinin (1941–1945) iştirakçısı. Sumı (Ukrayna) topçuluq məktəbini qurtarmışdır (1942). Q. Dneprdən Visla çayına qədər döyüş yolu keçmiş, Poltava–Xarkov ətrafındakı döyüşlərdə igidlik və qəhrəmanlıq göstərmişdir. 1945 ildə müharibə əlili kimi ordudan tərxis olunmuşdur. Fərdi təqaüdə çıxana qədər (1971) Nax. MR-də müxtəlif vəzifələrdə (Naxçıvan şəhər sovetinin sədri, Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin katibi) işləmişdir. “Qırmızı Bayraq”, “Aleksandr Nevski”, 1-ci dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

QULİYEV Abdulla Abbasqulu oğlu (d. 25.12.1929, Ordubad ş.) – rəssam. Ə.Əzimzadə ad. Bakı Rəssamlıq Məktəbini (indiki Rəssamlıq Akademiyası, 1953) və Moskva Ali Sənaye Rəssamlıq Məktəbini (1960) bitirmişdir. Həmin vaxtdan Moskvada yaşayıb-yaradır. Rusiya Federasiyasının Moskva, Kazan, Ufa, Vladimir, Suzdal və s. ş.-lərindəki bir sıra nəhəng tikilələri bəzəyən müxtəlif mövzulu, biçimli və texniki monumental mozaika pannolarının (“Qardaşlıq dünyası”, “Dostluq”, “Gənclik”, “Ana səadəti”, “Ailə” və s.), habelə Bakının Yasamal r-nundakı, İnşaatçılar prospektindəki “İdman sağlamlıq”, “Xoşbəxt qadın anadır” monumental kompozisiyalarının müəllifidir. Bakı Poçtamtı binasının da bədii tərtibatını Q. vermişdir (1980). Q. həm də boyakarlıq sahəsində çalışır

A. A. Q u l i y e v. Rusiya EA Şüşə İnstitutu foyesinin divar rəsmi. Moskva şəhəri.

şır (“Sübh nəğməsi”, “Toy”, “Durna qatırı”, “Oğul xatirəsi”, “Əsgər anaları”, “Dəyanət”, “Qürub çağrı” və s.). Portret (“Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Nəcəfqulu Rəfiyev”, “Anam”, “Atam”, “Əjdər İbrahimov”, “Bacıqızı” və s.) və natürmort janrlarında əsərləri var. Yaradıcılığında doğma yurdu olan Ordubad mövzusu əhəmiyyətli yer tutur: 200-dən çox mənzərə əsəri (“Evimiz”, “Həyatımız”, “Qarabağlar” və s.) daxil olan “Ordubadım mənim” silsiləsi.

Əd.: B a ğ ı r o v A., Monumental rənglər, onun “Moskvalı azərbaycanlılar” kitabında, B., 1989, səh. 136–143; H ə s ə n ə l i y e v N., Bu günün rəssamları. Abdulla Quliyev, “Qobustan” toplusu, 1979, № 2.

QULİYEV Arif Cəmil oğlu (2.8.1949, Naxçıvan ş.– 26.5.2005) – musiqiçi. Əməkdar incəsənət xadimi (2000). A.Zeynallı ad. Bakı Musiqi Məktəbinin tar şöbəsini bitirmişdir (1971). 1968 ildən “Dan ulduzu” instrumental ansamblında solist, 1969–75 illərdə Sumqayıt şəhər uşaq musiqi məktəbində tar müəllimi işləmişdir. 1975 ildən Naxçıvan orta ixtisas musiqi məktəbində işləmişdir; məktəbin nəzdində yaratdığı “Nəqşi-Cahan” xalq çalğı alətləri ansamblı bir sıra xarici ölkələrdə Azərb. musiqisini təmsil etmişdir. 2001 ildən Naxçıvan Dövlət Filarmoniyasının direktoru olmuşdur.

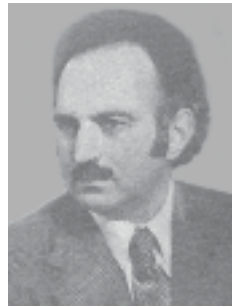
QULİYEV Elçin İsağa oğlu – (d. 22.9.1967, Sumqayıt ş.) hərbi xadim. General-leytenant (2003). 1988 ildə Bakı Ali Ümumqoşun Komandirlər Məktəbini bitirib, zabıt kimi SSRİ Silahlı Qüvvələrinin Şimal Qrupu Qoşunlarında Polşa Respublikasında xidmət etmişdir (1988-92). 1992 ilin iyununda Azərb. Respublikası Dövlət Sərhədinin Mühafizəsi Komitəsinə həqiqi hərbi xidmətə qəbul olunmuş, “Yalama” ƏNBM-nin rəisi, Xudat sərhəd dəstəsinin rəisi vəzifələrində xidmət etmişdir (1992-2001).

Azərb. Respublikası Prezidentinin 2001 il tarixli fərmanı ilə Milli Təhlükəsizlik nazirinin müavini – Sərhəd Qoşunlarının komandanı, Dövlət Sərhəd Xidmətinin yaradılması haqqında 2002 il tarixli fərmanı ilə Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi – Sərhəd Qoşunlarının komandanı vəzifəsinə təyin edilmişdir. “Sərhəddə fərqlənməyə görə” medalı (1996) “Azərbaycan Bayrağı” ordeni (2002) ilə təltif olunmuşdur.

QULİYEV Əbülfəz Aman oğlu (d. 27.3.1950,

Quliyev Abbas

Quliyev Abdulla

Quliyev Arif

Quliyev Elçin

Quliyev Əbülfəz

Naxçıvan ş.) – dilçi-türkoloq. Filologiya elmləri doktoru (2003), Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini (1971) bitirdikdən sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun (indiki ADPU) Naxçıvan filialına müəllim təyin olunmuşdur. 1993-2003 illərdə Naxçıvan Dövlət Universitetində Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri olmuşdur. 2003 ildən Azərb. MEA Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktorudur. Əski türk yazılı abidələrinə, xüsusilə Orxon-Yenisey abidələrinə, qədim türk onomastikası və folkloruna həsr olunmuş tədqiqatların müəllifidir. Bir sıra beynəlxalq konqres, qurultay və konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişdir. 15 kitab, 150-dən artıq elmi məqaləsi çapdan çıxmışdır. Əsərləri İran, Türkiyə, Kipr, Gürcüstan və Rusiyada da nəşr olunmuşdur.

Əsərləri: Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. I və II hissə. B., 2001; Orxon-Yenisey abidələrində toponim və etnonimlər, B., 2004; Azərbaycan Halk Edebiyyatında Naxçıvan maniləri. Ankara, 2003; A.V.Borovkov. Orta Asyada bulunmuş Kur'an təfsirinin söz varlığı (XII yy.) Ankara, 2002 (ruscadan tərcümə).

QULİYEV Ələkbər Nuru oğlu (d.21.9.1948, Babək r-nunun Qaraçuq k.) – maarif işçisi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının (1991) və Azərb. Respublikasının (2001) əməkdar müəllimi. Azərb. Dövlət Universitetinin (indiki BDU) filologiya fakültəsini bitirmişdir (1973). Babək r-nunun Cavidabad kənd orta məktəbində müəllim və direktor (1973-81), Naxçıvan şəhər 11 saylı orta məktəbdə müəllim, təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini (1983-89), direktor (1989-96), Naxçıvan MR-in Təhsil naziri (1996-2002) işləmişdir. Yeni Azərb. Partiyası (YAP) Naxçıvan Şəhər Təşkilatının sədri (1993-2004), Muxtar Respublika Təşkilatı sədrinin müavini (1995-2000) olmuşdur. YAP Naxçıvan Şəhər Təşkilatının sədridir.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin (1-ci çağırış) deputatı və komissiya sədri olmuşdur.

QULİYEV Əyyub Salah oğlu (d. 1.6.1954, Şahbuz r-nunun keçmiş Zirnel k.) – astronom. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1993), Azərb. Milli EA m. üzvü (2001). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) mexanika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir (1975). 1975–78 illərdə Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının

(ŞAR) Batabat bölməsində işləmişdir. 1978–90 illərdə Kiyevdə uzunmüddətli eza miyyətlərdə olmuşdur. 1993–95 illərdə ŞAR Batabat bölməsinin rəhbəri vəzifəsində çalışmışdır. 1997 ildən ŞAR-ın direktorudur. Əsas tədqiqatları böyük planetlərin komet ailələrinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Naməlum planetlərə, planetlərin halqalarına, Günəş sisteminin tədqiq olunmamış rayonlarına dair kosmik proqnozların və 60-a yaxın elmi əsərin müəllifidir. Beynəlxalq Astronomiya Şurasının (BAŞ), Avropa və Avrasiya Astronomiya cəmiyyətlərinin üzvüdür. “ŞAR sirkulyarı” jurnalının baş redaktorudur. Q.-in təşəbbüsü ilə BAŞ bir sıra yeni planetlərə Azərb. şairlərinin (Nizami, Cavid) adını vermişdir.

QULİYEV Hüseyn Səttar oğlu (1.5.1913, Ordubad ş. – 22.8.1942) – ilk azərb. paraşütçü. Ordubad ipək z-unda öyirici işləmiş, Bakıda Azərb. Toxuculuq Sənayesi Birliyinin fabrikkə zavod məktəbində, Zaqafqaziya Qırmızı Professurasının Bakıdakı məktəbində oxumuş, 1933–34 illərdə Ordubad r-n komsomol komitəsində şöbə müdiri işləmişdir. 1935 ildə ordu sıralarına çağırılmış, Azərb. dağ-atıcı diviziyasında xidmət etmiş, burada mahir paraşütçü və siyasi rəhbər olmuşdur. Yüksək hərbi hazırlığı nəzərə alınaraq Xarkov Hərbi Dairəsinin Hərbi Siyasi məktəbinə göndərilən Q. oranı bitirdəndən (1939) sonra Sovet–Finlandiya müharibəsində (1939-40) iştirak etmiş, o zaman üçün rekord sayılan 5 min metrlik məsafədən paraşütlə tullanmışdır. Sonralar Böyük Vətən müharibəsində kəşfiyyatçı kimi şücaətlə vuruşan baş leytenant Q. Velikiye Luki ş. ətrafında gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif edilmiş, SSRİ Xalq Müdafiə Komissarı K. Y. Vorosilov tərəfindən qızıl saatla mükafatlandırılmışdır.

QULİYEV Xudayar Abdulla oğlu (25.10.1910, Şahbuz r-nunun Kükü k. – 5. 4. 1985, orada) – maarif işçisi. Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1954). Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu (1932), Azərb. Dövlət Pedaqoji İn-tunun (indiki APU) kimya-biologiya fakültəsini (1948) bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısıdır (1942–43). Yaralandığına görə ordudan tərxis edilmişdir. 50 ildən çox gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuş, Babək r-

Quliyev Ələkbər

Quliyev Əyyub

nunda və Şahbuz r-nunun Türkeş, Keçili, Güney Qışlaq k.-lərində müəllim, 1941–64 illərdə (1942–43 illərdə fasilə ilə) Kükü kənd məktəbinin direktoru olmuşdur. Orden və medallarla təltif olunmuşdur. Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdü idi (1975 ildən).

QULİYEV Kamran Məmmədqulu oğlu (d.9.9.1958, Babək r-nunun Zeynəddin k.) – aktyor. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1999). Azərb. İncəsənət İn-tutunu bitirmişdir (1986). 1981 ildən C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyorudur. 2002 ildən teatrın direktoru və bədii rəhbəridir. Rolları: İosif Tatayeviç (“Fudzi dağında qonaqlıq”, Ç. Aytmatov), Keşiş, Səlim (“Şeyx Sənan”, “Uçurum” H. Cavid), Əmir Altun (“Əlincə qalası”, H. Arzulu), Yusif paşa (“Dəli İbrahim”, T. Oflazoğlu), Qızıl Arslan (“Atabəylər”, N. Həsənzadə), Nadir şah (“Nadir şah”, N. Nərimanov), Neznamov (“Günahsız müqəssirlər”, A. Ostrovski), Qəhrəman yüzbaşı (“Kamança”, C.Məmmədquluzadə) və s. Prezident mükafatçısı olmuşdur (2003-2004).

QULİYEV Məmməd Allahverdi oğlu (15.3.1914, Naxçıvan ş. – 11.9.2001, orada) – aktyor. Azərb. Respublikasının xalq artisti (1974). 1943 ildən C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyoru olmuşdur. Səhnə fəaliyyətinin ilk illərində dram tamaşaları ilə yanaşı opera və musiqili komediyalarda da çıxış etmişdir. Rolları: Təhmas şah (“Nadir şah”, N. Nərimanov), dərviş, Rüstəm (“Şeyx Sənan”, “Səyavuş”, H. Cavid), İbrahim xan, Fərhad (“Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, S. Vurğun), Rippafrata (“Mehmanxana sahibəsi”, K. Qoldoni) və s.

QULİYEVA Narı Əbülfəz qızı (d. 10.7.1928,

K. M. Q u l i y e v Əmir Altun (“Əlincə qalası”, Həmid Arzulu) rolunda.

Culfa r-nunun Kırna k. - 2005, orada) – əmək qabaqcılı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). 1944–56 illərdə k-zda işləmiş, manqa başçısı olmuşdur. 1948 ildə üzümçülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur. 1956 ildən Naxçıvan sovxoz-texnikumunda laborant işləmişdir.

QULİYEVA Növrəstə Bağır qızı (1906, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. – 3.2.1982, orada) – əmək qabaqcılı, k. t. əlaçısı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1949). 1933–58 illərdə k-zda sırası kolxozçu, manqa başçısı işləmişdir. 1948 ildə tütünçülük sahəsində yüksək əmək göstəricilərinə nail olmuşdur.

QULİYEVA Nübar Yusif qızı (d.15.4.1930, Naxçıvan ş.) – Azərb. Respublikasının əməkdar müəllimi (1966). 1952 ildə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunu bitirmişdir. Dırnıs (Ordubad rayonu), Əbrəqunus (Culfa rayonu) kənd orta məktəblərində dərs demişdir. 1955–85 illərdə 2 saylı Naxçıvan şəhər orta məktəbində müəllimlik etmişdir. Təcrübəli maarif xadimi (2000), dəfələrlə Azərb. Respublikası və Naxçıvan MR Təhsil Nazirliklərinin fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur.

QURBANOV Həsənağa Əli oğlu (d. 20.7.1955, Naxçıvan ş.) – pianoçu, dirijor. Azərb Respublikası əməkdar incəsənət xadimi (1998). A.Zeynallı ad. Bakı Musiqi Məktəbini (1976) və Azərb. Dövlət Konservatoriyasını (1981, C.Cahangirovun sinfini) bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1968 ildə C. Məmmədquluzadə ad. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında pianoçu kimi başlamışdır. 1973 ildən xalq çalğı alətləri ansamblında fəaliyyət göstərmişdir, “Oxu tar” müsabiqəsinin laureatıdır (1978). 1979–83 və 1986–96 illərdə Ş. Qurbanov ad. Azərb. Musiqili Komediya Teatrında dirijor işləmişdir. 1983–85 illərdə Naxçıvan filarmoniyasının bədii rəhbəri və baş dirijoru olmuşdur. 1991 ildən G. Əliyeva ad. “Dan ulduzu” instrumental ansamblının bədii rəhbəridir. Bakı şəhər mədəniyyət şöbəsinin müdürüdür (2002 ildən). Musiqili komediyaların, xor və instrumental əsərlərin, bir sıra mahnıların müəllifidir.

QURBANOV Hikmət Tofiq oğlu (d.18.3.1954, Naçıvan ş.) – maarif xadimi. Azərb. Respublikası əməkdar müəllimi (1990). Naxçıvan Pedaqoji İn-tinin fizika-riyaziyyat

Quliyev Kamran

Quliyev Məmməd

Quliyeva Nari

Quliyeva Növrəstə

Qurbanov Maqsud

fakültəsini bitirmişdir (1976). İmişli ş-ində (1976–78), Babək r-nu Çeşməbasar k. orta məktəbində (1979–82), 12 saylı Naxçıvan ş. məktəbində (1987–2000) müəllim, Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İn-tunda kabinet müdiri (1982–87) işləmişdir. 2001 ildən Bakının Xətai r-nundakı 191 saylı məktəbin direktor müavini. “Qabaqcıl maarif xadimi” döş nişanı ilə təltif olunmuşdur (1988).

QURBANOV Maqsud Rüstəm oğlu (d.9.5.1941, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k.) – botanik. Biologiya elmləri doktoru (1985). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) biologiya fakültəsini bitirmişdir (1970). Azərb. Milli EA Botanika İn-tunda baş elmi işçi olmuşdur (1977–88). 1988 ildən həmin in-tun aparıcı elmi işçisi, toxumçuluq yaradıcı qrupunun rəhbəridir (1981 ildən). Elmi tədqiqatları bitkilərin introduksiyası, ekologiyası, biologiyasına və toxumşünaslığın genetik-seleksiya əsaslarına həsr edilmişdir. 2 monoqrafiyanın və 100-ə yaxın elmi məqalənin müəllifidir. MDB ölkələri üzrə toxumşünaslıq və toxumçuluq komissiyasının üzvü, Cənubi Qafqazın analoji komissiyasının sədridir. Beynəlxalq elmi simpozium, konqres, konfrans və müşavirələrin iştirakçısıdır. Türkiyənin Giresun ş.-nin fəxri vətəndaşıdır.

Ə s ə r i: Экспериментальные методы повышения качества семян древесных растений при интродукции, Б., 1989.

QURBANOV Namiq Qurban oğlu (d. 29.4.1932, Naxçıvan ş.) – geoloq. Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1982), prof. (1985). Beynəlxalq Filiz Yataqlarının Genezi Akademiyasının (ABŞ, Vaşinqton, 1989), Beynəlxalq Mineral Ehtiyatlar Akademiyasının (Moskva–Paris–London, 1994) və Rusiya Təbiət Elmləri Akademiyasının (1995) həqiqi üzvü, Rusiya Federasiyasının əməkdar elm və texnika xadimi (1998). “Yeraltı sərvətlərin fəxri kəşfiyyatçısı” (1982). SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1987). *Q. Ə. Qurbanovun* oğludur. Moskva Dövlət Un-tinin geologiya fakültəsini (1954) və aspiranturasını (1959) bitirmişdir. Mərkəzi Geoloji Kəşfiyyat Elmi-Tədqiqat İn-tunda baş elmi işçi (1961–82) olmuşdur. 1983 ildən həmin in-tun nəcib metallar şöbəsinin müdürüdür. Əlvan və nəcib metal yataqlarının proqnozu və axtarışı, metallogeniya, qızıl, platinoid, mis, qurğuşun

Qurbanov Namiq

və sink yataqlarının formalaşmasının axtarış, proqnoz və geoloji-genetik modellərinin işlənilməsi sahəsində tədqiqatlar aparmışdır. Dünyanın bir sıra regionları (o cümlədən Azərb.) üçün əlvan və nəcib metal yataqlarının proqnozlaşdırmaq, axtarmaq və qiymətləndirmək məqsədilə struktur-formasiya təhlilinin və rayonlaşdırmanın prinsip və metodlarını işləyib hazırlamış, bununla əlaqədar müvafiq proqnoz xəritələri, kompleks proqramlar tərtib etmişdir. Bütün bunların nəticəsində dünyanın bir çox ölkə və bölgələrində nəcib və əlvan metal yataqları kəşf olunmuşdur. 260-dan çox elmi əsərin, o cümlədən 23 monoqrafiyanın, 2 yataq modelləri atlasının müəllifidir. Bir neçə müəlliflik şəhadətnaməsi var. Əsərləri dünyanın bir çox ölkəsində (ABŞ, Almaniya, B. Britaniya, Fransa, Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Türkiyə, Suriya və s.) dərc olunmuşdur. Beynəlxalq elmi konqreslərdə (Praqa, 1968; Sidney, 1976; Paris, 1980; ABŞ, 1988; Yaponiya, 1992; Pekin, 1996 və s.) və simpoziumlarda (Praqa, 1963; Edinburq, 1966; Tokio, 1970; Ottava, 1990; İzmir, 1991; Pekin, 1994; London, 1999 və s.) məruzələr etmişdir. Suriya (1960), Çexiya (1990), ABŞ (1991), ÇXR (1993), Argentina (1999), Çili (1999) geologiya elmi cəmiyyətlərinin, bir sıra elmi şuraların, redaksiya heyətlərinin üzvüdür. Elmi kadrlar (o cümlədən Azərb. üçün) hazırlanmasında xidməti var.

Ə s ə r l ə r i: Некоторые вопросы методики геологических исследований при детальных съемках колчеданных месторождений Южного Урала, М., 1965; Колчеданные месторождения СССР, т. 1–2, М., 1983; Прогнозирование и поиски месторождений золота, М., 1989; Гетерогенность и конвергентные ряды золоторудных месторождений рудноэнергетических систем, М., 1996.

QURBANOV Qurban Əli oğlu (1912, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. – ?) – yazıçı. *Şeyx Əli Qurbanzadənin* oğludur. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirmiş (1929), müəllimlik etmiş, Naxçıvan Dram Teatrının direktoru olmuşdur. 1934 ildə Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) tarix fakültəsinə daxil olmuş, lakin ailə vəziyyətinə görə 3-cü kursdan təhsilini yarımçıq qoyaraq, Naxçıvanda dil və ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Ədəbi yaradıcılığa 20-ci illərdən başlamış, ilk hekayələri (“Bəzəkli dəre”, “Güllər”) 1927 ildə dərc olunmuşdur. “İntiqam”, “Qurtuluş”,

“Ayrım”, “Xosrov və Şirin” və s. pyeslərin müəllifidir. Azərb. Yazıçılar İttifaqının üzvü idi (1939 ildən). Böyük Vətən müharibəsində itkin düşmüşdür.

QURBANOV Telman Xudam oğlu (6.11.1936, Naxçıvan ş. – 17.10.1990, Bakı). – kimyaçı, kimya elmləri doktoru (1982), prof. (1983), Azərb. Milli EA m. üzvü (1989). Azərb. Dövlət Un-tinin (indiki BDU) kimya fakültəsini bitirdikdən (1960) sonra Respublika Nazirlər Soveti (NS) yanında Neftayırma və Neft-Kimya Sənayesi İdarəsinin baş mütəxəssisi (1960–61), Sumqayıt Superfosfat z-unda istehsalat rəisi (1962–63), Respublika Nazirlər Soveti yanında Dövlət Nəzarət Komitəsinin inspektoru (1965–67) olmuşdur. 1967 ildən Azərb. Milli EA Rəyasət Heyəti aparatında, “Təbiiq və elmi təşkilat” şöbəsinin müdiri və akademik-katibinin müavini, Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İn-tunda elmi işlər üzrə direktor müavini (1970–85), laboratoriya rəhbəri (1985–90) vəzifələrində işləmişdir. Əsas tədqiqatları keçid elementlərinin kompleks birləşmələrinə aiddir. Yeni üzvi liqandlı kompleksləri araşdıraraq, onların yeni fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərini aşkar etmişdir. Q.-un rəhbərliyi ilə metal rabitəli kompleks birləşmələr sintez edilmiş, onların xassələri tədqiq olunmuşdur. 135 elmi əsərin, bir neçə monoqrafiyanın, 45 müəlliflik şəhadətnaməsinin müəllifidir. SSRİ XTNS-nin qızıl (1978) və gümüş (1980, 1982) medallarına layiq görülmüşdür. Xaincəsinə qətlə yetirilmişdir.

QURBANZADƏ Şeyx Əli Qurbanəli oğlu (1885, Kəngərli r-nunun Qarabağlar k. – iyun, 1952, Naxçıvan) – ziyalı, din və maarif xadimi. Təbriz və Nəcəfdə ali dini təhsil almış, ərəb, fars, ingilis, fransız, türk dillərini mənimsəmiş, torcüməçilik etmişdir. Təhsil-lərində gizli surətdə demokratik dərnəklərdə iştirak etmişdir. 1913 ildə vətənə “Şeyx” rüt-bəsi ilə qayıtsa da, açıqfikirliliyinə görə layiq olduğu ruhani vəzifəsi ala bilməmiş, doğma kəndində mollalıq etmişdir. Lakin 1916 ildə mollalıqdan imtina edərək, kənddə mədrəsə açmış, yoxsul uşaqlarını buraya cəlb etmiş, yaşlılar üçün savad kursları yaratmışdır. Sonrılar Xıncab (indiki Kəngərli r-nu), Sələsüz, Türkeş (indiki Şahbuz r-nu) kəndlərində, Naxçıvan şəhər məktəblərində, Müəllimlər İn-tunda dərs demiş, 1947 ildən Naxçıvan şə-

hər və Rayon Xalq Maarif şöbələrində meto-dist, inspektor işləmişdir.

QURDDAĞ – Babək r-nu ərazisində dağ. Naxçıvan çökəkliyinin şm.-ş. kənarındakı Qaracal–Qızılboğaz ekstruziv tirəsinin suayırıcındadır. Hünd. 1319 m. Andezit-dasit tərkibli ekstruzivdir.

QURDQULAQ – inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən, Şərur qəzasına daxil olmuş kənd. Azərb.-a qarşı daim ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər fürsət düşdükcə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan torpaqlarını da hissə-hissə öz ərazilərinə qatmışlar. Onlardan biri də Q.-dır. Belə ki, Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarı ilə Q. Nax. MSSR-in 9 kəndi ilə birlikdə Ermənistanla birləşdirilmişdir. Bu, *Moskva müqaviləsinin (1921)* və *Qars müqaviləsinin (1921)* şərtlərinə, eyni zamanda beynəlxalq hüquq normalarına tamamilə zidd olub, xalqımıza qarşı xəyanətkar qəsd və cinayət idi.

QURDLAR MƏHƏLLƏSİ – Naxçıvan ş.-ndə qədim məhəllə. Qədim türklərin özlərinin müqəddəs əcdadı, bələdçisi, qoruyucusu, xilaskarı, qələbə, xeyir-bərəkət, hakimiyyət gətirən ilahi qüvvə kimi tapındıqları qurdun (Boz qurd) adı ilə bağlı olduğu ehtimal edilir. Qurd obrazı müsbət mənada mifologiya və folklorumuzda geniş yayılmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Oğuzun Alp Ərəni Qazan xan öz kökünü, soyunu qurdlarla bağlayır. Bu baxımdan Q. m. şəhərin ən qədim məhəlləsi sayıla bilər.

QURDTƏPƏSİ – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Vənənd çayının sağ sahilində, Düylün ilə Vənənd çaylarının suayırıcındadır. Hünd. 1438 m. Abşeron yaşlı flüvioqlyasial çöküntülərlə (qədim buzlaqların ərimsəsi nəticəsində çayların gətirdiyi çay daşları) örtülmüşdür. Müasir relyefdə günbəzvarı formaya malikdir.

QUŞDAŞ DAĞI – Ordubad r-nu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsindən c.-q. istiqamətdə ayrılan yan silsilənin suayırıcında zirvə. Nəsirvaz çayının sol sahilindədir. Hünd. 1845 m. Günbəzvarı formadadır.

QUŞQAYASI – Şahbuz r-nu ərazisində dağ. Şahbuz çayı ilə Sirab çayının suayırıcındadır. Hünd. 1757 m.

QUTİ XATUN, K u t i x a t u n, K u t u y x a t u n – Elxanilər dövlətinin [1256–1357] siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının dirçəlişində mühüm rol oynamış qadın. *Elxanilər* sülə-

Qurbanov Telman

Quşqayası.

ləsinin və dövlətinin banisi Hülaku xanın arvadı, Hülakunun yeddinci oğlu, Elxanilərin üçüncü hökmdarı Əhməd Teykudarın [1282–84] anasıdır. Konkurat (monqol) qəbiləsindəndir. İran tarixçisi və dövlət xadimi Fəzlullah Rəşidəddinin “Cami ət-təvarix” (1310–11) əsərindən məlum olur ki, Q. x. çox ağıllı, bacarıqlı şəxsiyyət kimi tanınmış, dövlətin idarəsində yaxından iştirak etmiş, yüksək məqama malik olmuşdur. *Qarabağlar türbəsi* onun şərəfinə inşa edilmişdir.

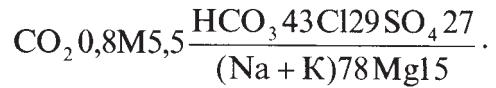
QUTİ XATUN MƏQBƏRƏSİ – orta əsrlərə aid Azərb. memarlıq abidəsi. 14 əsrdə Qarabağlar memarlıq kompleksində inşa edilmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, kompleksin qoşa minarələrini bağlayan baştağın (monqol hökmdarı Sultan Əbu Səidin [1316–35] dövründə tikilmişdir) üzərində *Elxanilər* sülaləsinin və dövlətinin banisi Hülaku xanın arvadı *Quti xatunun* adının yazılması məqbərənin onun şərəfinə inşa olunduğunu göstərir. Bax *Qarabağlar türbəsi*.

QUYULUDAĞ QALASI – Babək r-nunun Məzrə k.-ndən şm.-da, sıldırım qayalarla əhatələnmiş dağın üstündə antik dövrə və orta əsrlərə aid qala. Mədəni təbəqə kül qarışıq torpaq laylarından ibarət olub, 20–50 sm qalınlığında saxlanmışdı. Antik dövrün materialları boz və çəhrayı rəngli gil qab (kasa və küpə) və şirli qab qırıqlarından ibarətdir. Orta əsrlərə aid keramika, əsasən, çəhrayı rəngdə bişirilmişdir. Qalanın ş. tərəfində, strateji cəhətdən əlverişli yerdə çapılmış kiçik meydançada iki quyu qazılmışdır. Quyulara qayalarda oyulmuş gözətçi məntəqələrindən nəzarət edilirmiş. Ehtimal ki, qalanın yeraltı hissəsi zin-

dan, yaxud hökmdarların xəzinə yeri olmuşdur. Quyuludağın aşağısında şirin sulu bulaq var. **QUYULUDAĞ MİNERAL SU BULAĞI** – Babək r-nu ərazisində, Sirab k. yaxınlığında, Sirab mineral su yatağından 4 km q.-dədir. Eosen və Oligosen çöküntülərinin çatlari ilə yer səthinə çıxır.

Balneoloji tərkibi,

Suyu karbon qazlı, orta dərəcədə mineral-

· pH6,6 D172 m³ / gün T18⁰ C

laşmış, hidrokarbonatlı-xlorlu-sulfatlı, natrium tiplidir. Bəzi mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsində istifadə oluna bilər.

QÜZEY NEKROPOLU – Şahbuz r-nunun Kolanı k. ərazisində orta əsrlərə aid abidə. Yağış sularının yuması nəticəsində qəbirlərin xeyli hissəsi dağılmışdır. Qəbirlərin istiqamətindən müsləman qəbiristanlığı olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Abidənin təxminən 11–12 əsrlərə aid olması ehtimal edilir.

QÜDSİ VƏNƏNDİ (Hacı Mirzə Ağarəhimin təxəllüsü; ?–?) – şair (19 əsr). Ordubad r-nunun Vənənd k.-ndə doğulmuşdur. Nəsirəddin Tusinin nəslindəndir. 19 əsrin 80-ci illərində, 75–80 yaşlarında vəfat etmişdir. Klassik Şərq poeziyası və aşiq şeiri tərzində yazmışdır.

Ordubadda fəaliyyət göstərən “*Əncümən-i şüəra*” ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən olmuşdur. Əlyazma divanındakı şeirlərindən ömrünün çoxunu səyahətdə keçirdiyi məlum olur. Şeirlərində M. Füzuli, M. P. Vaqif, Q. Zakir və Ə. Nəbatinin təsiri duyulur. Divanının iki avtoqraf nüsxəsi Azərb. Milli EA M. Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tunda saxlanılır. Burada şairin Azərb. və fars dillərində yazdığı qəzəl, qəsidə, qoşma, gəraylı, mütəəzzəz, müstəzad və təxmisləri, səfərnəmələri, müasirlərinə mədhiyyə və mənzum məktubları, M. Füzuliyə, M. P. Vaqifə, Q. Zakirə, Heyran xanımına nəzirələri toplanmışdır. Şeirləri bədii məziyyətləri ilə seçilir. Şeirlərindən nümunələr “Poetik məclislər” kitabında (1987, toplayanı və tərtib edni N. Qarayev) dərc olunmuşdur.

Əd.: Q ə d i m o v Ə., Bir qəzəlin izi ilə, “Elm və həyat”, 1984, № 5; yenə onun. Ordubad ədəbi mühiti. Qüdsi Vənəndi, B., 2003.

L

LAPÇIN – uzunboğaz ayaqqabı növü. Naxçıvan bölgəsinin dağlıq hissəsində geniş yayılmışdı. Üzlüyü tumac və keçədən, altı gəndən tikilirdi. Boğazının (quncuğun) kəsik hissəsini bir-birinin üstünə qoyur, xüsusi qaytanla dolayıb bağlayırdılar. L.-in ucu şiş və nisbətən yuxarı qatlanmış olurdu. Dağ kəndlərinin əhalisi arasında 19 əsr 20 əsrin əvvəllərində qalmışdı.

Əd.: È ç i à é é i à à À. À., Î îăđîăîîé îăăăăă Îăôê+â-ââîîéîé çîîú â XIX-îâ+âéâ XX ââéâ, Azərb. SSR EA-nın "Xəbərləri" (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 1981, №2.

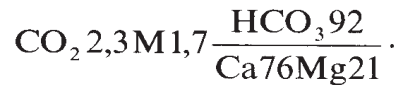
LƏKƏTAĞ – Culfa r-nu ərazisində çay. Əlin-cəçayı əmələ gətirən qollardan biri. Kolanısu və Dəmirli çaylarının birləşməsindən yaranır. Zəngəzur silsiləsinin c.-ş. yamaclarından başlayır. Uz. 15 km. Əsasən bulaq, qar, qismən yağış suları ilə qidalanır.

LƏKƏTAĞ – Culfa r-nunda kənd. Eyniadlı bələdiyyənin mərkəzi. R-n mərkəzindən və Culfa d.-y. st.-ndan 60 km şm.-da, Əlin-cəçayın sahilində, Zəngəzur silsiləsinin yamacındadır. Əh. 436 nəfər (2005); əkinçilik və hey-

vandarlıqla məşğuldur. Orta məktəb, klub, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var. Kəndin girəcəyində e. ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid olması ehtimal edilən nekropol (bax *Ləkətağ nekropolu*), c.-q.-ndə, orta əsrlərə aid *Zərişdəre* yaşayış yeri və nekropolu, şm.-ş.-ndə Kolanısu və Dəmirli çaylarının qovşağında isə *Kolasu* yaşayış yeri və nekropolu qeydə alınmışdır.

LƏKƏTAĞ MİNERAL SUYU – Culfa r-nu ərazisində, dəniz səviyyəsindən 2350 m hünd.-dədir. Bir-birinin yaxınlığındakı dörd bulaqdan və bir quyudan ibarət qrup təşkil edir.

Balneoloji tərkibi:

• pH 6,7 D 400 m³ / gün T 17⁰ C

Suyu karbon qazlı, zəif minerallaşmış, hidrokarbonatlı-kalsiumlu-maqneziumludur. Müalicə əhəmiyyətlidir.

LƏKƏTAĞ NEKROPOLU – Culfa r-nunda eyniadlı kəndin girəcəyində, Əlin-cəçayın sahilində, ilk Dəmir dövrünə aid arxeoloji abidə. Şm.-da həyətəni sahə, q.-də isə dərə ilə sərhədlənir. Çox da hündür olmayan təpənin üstündədir. Ş. tərəfdən torpaq yol keçir. Yol çökərkən (1975) nekropol dağıdılmış, lakin aşkar olunmuş materiallar yığılıb saxlanmamışdır. Müşahidələrə əsasən qəbirlər daş qutu tipli olmuşdur. Ərazidə forma verməyən, Boyəhməd nekropolundan aşkar edilmiş materiallara oxşar gil qab qırıqlarına təsadüf edilmişdir. Abidənin e. ə. 1-ci minilliyin əvvəllərinə aid olması ehtimal edilir.

LİZBİRT – Babək r-nu ərazisində çay. Cəhri çayının sağ qolu. Mənsəbindən 21 km məsa-

Lapçin. 19 əsr. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyi.

fədə ona tökülür. Uz. 13 km, hövzəsinin sah. 68 km²-dir. Əsasən, yaz və payız yağış suları ilə qidalanır. Rejiminə görə yağışlardan gursulu olan çaylar qrupuna aiddir. Nadir hallarda qar əriməsindən daşqınlar baş verir. Arəbir sellər müşahidə edilir.

LİZBİRT – Babək r-nunda, Cəhri-Buzqov avtomobil yolunun solunda, Lizbirt dərəsi adlanan ərazidə orta əsrlərə (14–17) aid yaşayış yeri. Tədqiqatlar nəticəsində çəhrayı rəngli şirsiz və şirli qab qırıqları (üzəri yaşıl, göy və firuzəyi rəngli nəbati və həndəsi ornamentlərlə naxışlanmışdır) toplanmışdır. Bəzi yerlərdə dördkünc və dairəvi formalı daş düzümlərinə rast gəlinmişdir. Yaxınlığında, dağın altında dördkünc, yuxarısı tacşəkilli kahalar var; bəzisinin divarlarında his qalıqları, döşəmədə isə ocaq yerləri izlənilir. L. yaşayış yerinin və kahaların mövsümi səciyyə daşdığı və maldarlara məxsus olduğu ehtimal edilir.

LİZBİRT MERGEL YATAĞI – Babək r-nu ərazisində, Naxçıvan ş.-ndən 30 km şm.-q.-də, Lizbirt çayının orta axımındadır. Geoloji quruluşunda Üst Təbaşirin Kampan mərtəbəsinin mergel, əhəngli mergel və gilli mergel tərkibli karbonat-terrigen süxurları iştirak edir. Yatağın tektonik quruluşunda yerli əhəmiyyət daşıyan şm.-q. istiqamətli antiklinal və sinklinal qırışıqlıq qeyd olunur. Sah. 3,5 km², faydalı qatın orta qalınlığı 20,5 m-dir. Mergel, bəzi əlavələr edilməklə, sement istehsalına yararlıdır. Yatağın sənaye ehtiyatı 169 mln. t-dur.

LÜTFƏLİ SULTAN KƏNGƏRLİ (?-?) – 19 əsrin əvvəllərində Kəngərli tayfasının rəisi. Naxçıvan xanlığının hərbi rəisi II Kərim Sultanın oğlu. 1806 ildə Naxçıvan hakimi olan atasının əmri ilə Kəngərli süvarilərini ruslara və osmanlılara qarşı vuruşmaq üçün səfərbər etmişdi.

**"NAXÇIVAN ENSİKLOPEDIYASI"NA DAXİL EDİLMİŞ
ƏSAS MƏQALƏLƏRİN MÜƏLLİFLƏRİ**

Yavuz AXUNDLU	Əsgər QƏDİMOV
Səfər AŞUROV	Hacı Qadir QƏDİRZADƏ
İlyas BABAYEV	Cəmil QULİYEV
Nazim BABABƏYLİ	Əbülfəz QULİYEV
Səfərəli BABAYEV	Əlövsət QULİYEV
Tofiq BABAYEV	Yaqub MAHMUDOV
Azər BAĞIROV	Süleyman MƏMMƏDOV
Vəli BAXŞƏLİYEV	Şükür MƏMMƏDOV
Əkbər BƏDƏLOV	Vaqif MƏMMƏDOV
Sübhi BƏKTAŞI	Zəkəriyyə MƏMMƏDOV
Əsədulla CƏFƏROV	Mirheydər MİRZƏYEV
Firdövsiyyə ƏHMƏDOVA	Kamil MUXTAROV
Əqidə ƏLƏKBƏROVA	Nəcəf MÜSEYİBLİ
Vəli ƏLİYEV	Asəf NADİROV
Şahin FƏRZƏLİBƏYLİ	Məşədixanım NEMƏT
İsmayıl HACIYEV	Tofiq NƏCƏFOV
Sani HACIYEV	Vidadi NƏRİMANOV
Vahid HACIYEV	Şəmistan NƏZİRLİ
İsa HƏBİBBƏYLİ	Ataxan PAŞAYEV
Əli HƏSƏNOV	Vaqif PİRİYEV
Hüseyn HƏŞİMLİ	Rəcəb RƏHİMLİ
Allahverdi HÜSEYNOV	Nailə RZAYEVA
Anar İSGƏNDƏROV	Abbas SEYİDOV
Ətiqə İZMAYILOVA	Hacı Fəxrəddin SƏFƏRLİ
Vilayət KƏRİMOV	Asif ŞİRƏLİYEV
Abutalıb QASIMOV	Kərim ŞÜKÜROV
Ədalət QASIMOV	Tariyel TALİBOV
Rəna QAŞQAY	Nailə VƏLİXANLI
Solmaz QAŞQAY	Cəlil VƏZİROV

XƏRİTƏLƏRDƏKİ ƏSAS ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

Dövlətlərin paytaxtları

Muxtar Respublikanın paytaxtı

Rayonların mərkəzləri

İri şəhərlər

Digər yaşayış məntəqələri

Şəhər və şəhər tipli qəsəbələrin əhalisi

BAKI	1000 000-dən çox
SUMQAYIT	50 000-dən 500 000-ə qədər
Ağdam	10 000-dən 50 000-ə qədər
Qubadlı	10 000-dən az

Respublika tabeliyində olan şəhərlər

BAKI	NAFTALAN
ƏLİ-BAYRAMLI	SUMQAYIT
GƏNCƏ	ŞƏKİ
XANKƏNDİ	ŞUŞA
LƏNKƏRAN	YEVLAX
MİNGƏÇEVİR	

Dövlət sərhədləri

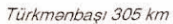
Rayon sərhədləri

Dəmir yolları

Avtomobil yolları

Türkmenbaşı 305 km

Bərə ilə dəniz dəmir-yolu keçidi

Həştərxan 863 km

Dəniz yolları və məsafələr, kilometrə

x 2346
Bicənək aşr.

Aşırımlar, onların yüksəklik göstəriciləri

Çayların axma istiqaməti

Hava limanları

Limanlar

Mineral su mənbələri

• 3724

Yüksəklik göstəriciləri

—27,0

Su səviyyəsinin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü

küç.

küçəsi

bataqlıqlar

şoranlıqlar

köpülər

sils.

silsiləsi

s-d.

sıra dağları

d.

dağı

su anb.

su anbarı

g.

gölü

a.

adası

meşələr

CİLDDƏ QƏBUL EDİLMİŞ ƏSAS İXTİSARLAR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları	Nax. MSSR – Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist
ad. – adına	Respublikası
AFR – Almaniya Federativ Respublikası	Nax. MR – Naxçıvan Muxtar Respublikası
akad. – akademik	OADKYC – Orduya Aviasiyaya və Donanmaya
AK(b)P – Azərbaycan Kommunist (bolşevik) Partiyası	Könüllü Yardım Cəmiyyəti
AKP MK – Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi	prof. – professor
Komitəsi	r-n – rayon
AMEA – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	RSFSR – Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası
APU – Azərbaycan Pedaqoji Universiteti	RK(b)P – Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyası
ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq	s. – sair
Təşkilatı	sah. – sahəsi
ATU – Azərbaycan Tibb Universiteti	SES – Su Elektrik Stansiyası
Azərb. – Azərbaycan	səh. – səhifə
azərb. – azərbaycanlı	Sov. İKP MK – Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası
AzPU – Azərbaycan Politeknik İnstitutu	Mərkəzi Komitəsi
B. – Bakı	SSRİ EA – Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
b. – başqa, başqaları	Elmlər Akademiyası
BDU – Bakı Dövlət Universiteti	st. – stansiya
BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı	s-z – sovxoz
c. – cənub	temp-r – temperatur
c. – cild	təqr. – təqribən
c.-q. – cənub-qərb	uz. – uzunluğu
c.-ş. – cənub-şərq	un-t – universitet
ÇXR – Çin Xalq Respublikası	ş. – şəhər
d.-y. – dəmir yolu	ş. – şərq
e. ə. – eramızdan əvvəl	şm. – şimal
əh. – əhalisi	şm.-q. – şimal-qərb
Əd. – ədəbiyyat	şm.-ş. – şimal-şərq
f-k – fabriki	ş.t.q. – şəhər tipli qəsəbə
GUAM – Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və	vil. – vilayət
Moldovanın daxil olduğu regional	y-a – yarımada
təşkilat	yun. – yunanca
hünd. – hündürlüyü	YUNESKO – BMT-nin Maarif, Elm və Mədəniyyət
XKS – Xalq Komissarları Soveti	İşləri üzrə Təşkilatı
XTNS – Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri Sərgisi	z-d – zavod
in-t – institut	ZSFSR – Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist
k. – kənd	Respublikası
k. t. – kənd təsərrüfatı	ha – hektar
k-z – kolxoz	kq. – kiloqram
q. – qərb	km. – kilometr
qəs. – qəsəbə	l – litr
LKGİ – Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı	m – metr
M. – Moskva	mm – millimetr
m. üzvü – müxbir üzvü	san. – saniyə
MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi	sm – santimetr
MİK – Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi	t – ton

**1-ci CİLDDƏ GEDƏN RƏNGLİ
XƏRİTƏLƏRİN SİYAHISI**

Azərbaycan Respublikası (inzibati), Naxçıvan Muxtar Respublikası (inzibati), Azərbaycan Respublikası (fiziki), Naxçıvan Muxtar Respublikası – faydalı qazıntılar (səh. 62-63), Babək rayonu, Culfa rayonu (səh. 70-71), Kəngərli rayonu, Ordubad rayonu (səh. 288-289),

ISBN 5-8066-1468-9

5001000000
655(07)-2005

© “Naxçıvan Ensiklopediyası”, 2005

Dizayner
Rafael Babayev

Yığı operatorları
Qumru Tarverdiyeva,
Türkanə Adıgözəlova

Texniki redaktor
Orxan Bağirov

Çapa verilmişdir
Kağız biçimi
Həcmi
Tirajı
Qiyməti müqavilə ilə.

Cildə 9 rəngli xəritə, 2 xəritə-sxem, 1 ağ-qara xəritə,
şərti işarələr və ixtisarlər, 280 portret,
400 rəngli, 60 ağ-qara şəkil
və sxem verilmişdir.

Naxçıvan, Heydər Əliyev prospekti, 76.
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Naxçıvan Bölməsi.